

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ
ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

2

ΛΟΓΟΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ
ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΚΕΙΜΕΝΟΝ—ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ—ΣΧΟΛΙΑ

Ὑπό
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Ἐπόπται

ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Καθηγητής Πανεπιστημίου
ΘΕΟΔ. Ν. ΖΗΣΗΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου

Ἐπιμεληταὶ

ΒΑΣ. Δ. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗΣ, Δρ. Θεολογίας
ΕΛΕΥΘ. Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗΣ, π. Θεολογίας

**Ε Π Ε**

ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1982

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

2

**ΛΟΓΟΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ
ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Χρονολογική βάση τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος διαθέτομεν τρεῖς ἀσφαλεῖς χρονολογίαι· τῆς συμμετοχῆς τοῦ Βαρλαάμ εἰς συζητήσεις μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ πάπα τὸν χειμῶνα 1333-1334, τῆς μεταβάσεως τούτου εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1339 καὶ τῆς συγκλήσεως συνόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ θέρος τοῦ 1341. Τὰ λοιπὰ χρονολογικὰ δεδομένα δὲν εἶναι ἀκριβῆ, διὸ καὶ παρατηρεῖται διαφορὰ χρονολογήσεως κατὰ τὰ δύο ἔτη μεταξὺ Schird¹, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὴν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὸ 1335, καὶ τοῦ Meyendorff², ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ ταύτην εἰς τὸ 1337.

Παραθέτομεν τὰς κυριωτέρας μαρτυρίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηρίξωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν. Ὁ Παλαμᾶς λέγει εἰς τὸν Θεοφάνην, περιγράφων τὰ συμβάντα τὸν Ἰούνιον τοῦ 1341· «ἐπεὶ καὶ Θεσσαλονικεῖς ἄνδρες παρῆσαν οἱ συνειδότες ἐξεταζομένης ἔτι τῆς ἀρχῆς, ὅθεν ἀνεφάνη πρὸ ἐτῶν τεττάρων, ὅτε μὴδὲ ἤδει πῶς σχεδόν, ποῦ γῆς ἡμεῖς ἐσμεν, μὴδὲ διὰ γραμμάτων ἐτύγχανεν ὡμλητικῶς ἡμῖν, τότε πρὸ τοσούτου χρόνου πρὸς τινα τῶν ἐν ἀπλότητι μοναζόντων ὑπακοὴν αὐτὸν ὑποκρινόμενον, ἐκ τούτου τὰς λαβὰς εὐρέσθαι τῶν κατηγορημάτων»³. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔρις ἀνεφύη τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς συνόδου τοῦ 1341 ἦτοι τὴν

1. B a r l a a m C a l a b r o, Epistole Greche, Palermo 1954, σ. 36. κ.έ.

2. G r é g o i r e P a l a m a s, Défense des Saints Hésychastes, Louvain 1959 σ. XIII.

3. Θεοφάνης, PG 150, 913 B.

ἄνοιξιν τοῦ 1337. Ὀλίγον πρὸ τοῦ χρόνου τούτου ὁ Βαρλαάμ, μὴ ζωνορίζων ἀκόμη προσωπικῶς τὸν Παλαμᾶν καὶ μὴ ἀλληλογραφῶν μετ' αὐτοῦ, ἐπεσκέφθη ἀπλοϊκὸν μοναχὸν διὰ νὰ πληροφορηθῆ περὶ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου. Προφανῶς εἶχε προηγηθῆ ἢ ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ ἀποστολὴ τῆς πρώτης πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἐπιστολῆς. Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου συνταχθὲν Ἑγκώμιον σημειώνεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς παρέμεινεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην «τρεῖς ἔνιαυτοὺς ὅλους», πρὶν ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ Ὑρος⁴. Ἀτυχῶς δὲν γνωρίζομεν οὔτε τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης τὸν χρόνον, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν καθορίσωμεν κατὰ προσέγγισιν. Δεδομένου ὅτι ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὸ Ὑρος μέχρι τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1341 ἐμεσολάβησαν πλεῖστα ὅσα, ὡς σύνταξις τοῦ Ἀγιορειτικοῦ τόμου καὶ ὑπογραφή αὐτοῦ παρὰ τῶν ἰθυνόντων τὴν μοναχικὴν πολιτείαν, ἐπάνοδος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, νέα πιθανὴ συνάντησις μετὰ τοῦ Βαρλαάμ, ὑποχώρησις καὶ ὑπαναχώρησις τοῦ Βαρλαάμ, ἔκδοσις τοῦ Κατὰ Μασσαλιανῶν ἔργου τούτου, ἔκδοσις τῆς τρίτης τριάδος τοῦ Ὑπὲρ τῶν Ἱερῶς ἡσυχαστῶν, μετάκλησις ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, δηλαδὴ γεγονότα μὴ δυνάμενα νὰ συμπερασθῶν εἰς χρόνον μικρότερον τοῦ πενταμήνου, ἢ ἐπιστροφή εἰς τὸ Ὑρος δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ τοποθετηθῆ μεταγενεστέρως τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1340. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἤδη παραμείνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τρεῖς ἔνιαυτοὺς ὅλους, προφανῶς εἶχε φθάσει ἐδῶ περὶ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1337. Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βαρλαάμ εἶχε προηγηθῆ κατ' ὀλίγους μῆνας, γραφείσα πιθανῶς τὸ θέρος τοῦ 1337. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ δευτέρα πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον εἶχον σταλῆ ἐνωρίτερον, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰς ἀπάντησιν ἐπιστολῶν τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν γραφεισῶν εἰς τὰ τέλη

του 1336. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1336 εἶχε σταλῆ ἡ πρώτη πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολή. Ἡ καθ'αυτὸ ἔρις ἤρχισε τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1341, δηλαδὴ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1337, ἀκριβῶς ὅτε ὁ Βαρλαάμ διὰ τὴν μείωσιν τὸ κῦρος τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του ἐκίνησε πολεμικὴν κατὰ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου, τῆς ὁποίας ἀντίλαλοι διατηροῦνται εἰς τὴν δευτέραν ἐπιστολὴν τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ, γραφεῖσαν τότε ἀκριβῶς. Βεβαίως ἡ ἀλληλογραφία εἶχεν ἀρχίσει δύο ἢ τρεῖς μῆνας ἐνωρίτερον, ἀλλ' ἡ φράσις «πρὸ ἐτῶν τεσσάρων», μὴ συνοδευομένη ὑπὸ ἐπιρρήματος ἀκριβείας εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὴ.

Ἀφορμαὶ τῆς ἔριδος - 1337-1341

Ἡ περὶ ἡσυχασμοῦ ἔρις ἔλαβε τόσῃν ἔκτασιν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ὥστε οὐδεὶς ἀνελάμβανε τὴν εὐθύνην τῆς πρώτης ἀφορμῆς, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας ἐπανελλημμένως ἐξεφράσθη ἐναντίον τῆς ὑποκινήσεως θεολογικῶν ἐρίδων. Βραδύτερον διεξήχθησαν πολλαὶ συζητήσεις διὰ τὴν εὐρεθῆν ὁ ὑποκινητῆς· ἦτο ὁ Βαρλαάμ ἢ ὁ Παλαμᾶς; Ὁ Βαρλαάμ ἔπεκαλεῖτο ἐπισημὰς ἄλλοι, στηριζόμενον εἰς νέαν ἔκδοσιν τῶν πρώτων κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν συγγραμμάτων του, ἀπὸ τὰ ὅποια εἶχον ἀπαλειφθῆ αἱ προσβλητικαὶ ἐκφράσεις. Διὰ προσεκτικῆς μελέτης τῶν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν πηγῶν δυνάμεθα νὰ ἀνιχνεύσωμεν τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων χωρὶς πολὺν κίνδυνον ἀστοχίας.

Ὁ Βαρλαάμ ἦλθεν εἰς συναναστροφὴν μὲ μερικοὺς ἐκ τῶν ἡσυχαστῶν. Ποῦ συνέβη τοῦτο, εἰς τὸν Ἄθωνα, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην; Καὶ περὶ τῶν τριῶν τούτων τόπων ὑπάρχουν μαρτυρίαι. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὸν Ἄθωνα ἡ μαρτυρία προερχομένη ἐκ τοῦ Φιλοθέου

Σηλυβρίας, γράψαντος τὸν ἰδ' αἰῶνα⁵, εἶναι ἀσθενής, καί, μὴ ἐπαναλαμβάνομένη ἀπὸ καμμίαν ἄλλην πηγὴν, πρέπει ν' ἀπορριφθῆ. Φαίνεται ὅτι ὁ Βαρλαάμ δὲν ἐπεσκέφθη ποτὲ τὸ Ὅρος. Ὁ Φιλόθεος καθορίζει ὡς τόπον πρώτης ἀναστροφῆς μετὰ τῶν ἡσυχαστῶν ἄλλοτε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄλλοτε τὴν Κωνσταντινούπολιν⁶, οἱ δὲ Παλαμᾶς⁷ καὶ Νεῖλος Κωνσταντινουπόλεως⁸, μόνον τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν ὁποίαν φαίνεται ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Καντακουζηνός⁹. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι κατὰ πρῶτον ὁ Βαρλαάμ ἔλαβε γνῶσιν τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, συνέχισε δὲ τὰς ἐρεῦνας του πρὸς διαπίστωσιν τῆς διαδόσεώς της καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ Καντακουζηνὸς ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πρώτη ἐπαφὴ ἐγένε μὲ μαθητευόμενον ἡσυχαστὴν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐγκαταλείψει τὸν κόσμον, ἔνθα ἔζη μετὰ συζύγου καὶ τέκνων, πρὸ ἑξαμήνου¹⁰. Περὶ μεираκίσκου ὁμιλεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Βαρλαάμ¹¹, ὡς κινδυνεύοντος νὰ περιπέσῃ εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν ἡσυχαστῶν, ἀλλὰ δηλώνει σαφῶς ὅτι δὲν ἦτο οὔτε ὁ πρῶτος μετὰ τοῦ ὁποίου συναναστράφη.

Ὁ Βαρλαάμ λέγει ὅτι ἐγνώρισε πολλοὺς ἡσυχαστὰς καὶ ὁ Παλαμᾶς δὲ βεβαιώνει τὸ ἴδιον· «προσηλθε μὲν γάρ τισι τῶν ἡμετέρων, καὶ τούτων τοῖς ἀπλουστέροις, τὸν μα-

5. Διάλογος κῶδ. Πατρ. 366 φ. 404. Ἡ μαρτυρία εἶχε γίνε δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Π. Ο ὑ σ π ἐ ν σ κ η, Arhonskij Paterik, I Μόσχα 1890⁶ σ. 346 καὶ Γ. Παπαμιχαήλ, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Πετρούπολις - Ἀλεξάνδρεια, 1913 σ. 26.

6. Τὴν Θεσσαλονίκην ἐν Βίῳ Ἰσιδώρου, ἐκδ. Ἀθ. Πσπαδοπούλου Κεραμέως, Zapiski τῆς φιλολογικῆς Σχολῆς Πετρούπολεως, τ. 76, 1905 σ. 84, τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐν Ἐγκωμίῳ, PG 151, 585 A.

7. Θεοφ., 150, 913 A.

8. Ἐγκώμιον, PG 151, 665.

9. «Ταῦτα δὲ ἐπράττετο ἐν Θεσσαλονίκη Βυζαντ. Ἰστ., ἐκδ. Βόννης τ. I σ. 544.

10. Αὐτόθι. Βλ. καὶ Χριστοδοῦλου (=Καντακουζηνου), Κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, πρόλογος, PG 154, 696.

11. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò σ. 324.

θητεύοντα ὑποκρινάμενος»¹². Ὡς ὁ Καντακουζηνός, προσπαθεῖ καὶ ὁ Παλαμᾶς νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου, περιορίζων τὴν χρῆσιν αὐτῆς κυρίως εἰς τοὺς ἄπλουστέρους καὶ ὑπὸ δοκιμασίαν.

Φαίνεται ὅτι ὁ Βαρλαάμ ἀπὸ περιέργειαν θέλων νὰ μάθῃ τὰ κατὰ τὴν ἡσυχαστικὴν μέθοδον ἐπλησίασεν ἀρχικῶς ἔνα, ἔπειτα περισσοτέρους ἡσυχαστάς. Βεβαίως ἄνθρωπος τῆς ἰδικῆς του νοοτροπίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἱκανοποιηθῇ ἀπὸ ὅσα ἔμαθεν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀρχικῶς λόγους νὰ προσβάλλῃ τοὺς μοναχοὺς. Ὅτε βραδύτερον ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν μετὸν Παλαμᾶν διὰ τὴν ἔναντι τῶν Λατίνων τακτικὴν καὶ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν ἡσυχαστικὴν πρᾶξιν διὰ νὰ μειώσῃ τὸ κῦρος τοῦ ἀντιπάλου του. Οὕτως ἤρχισεν ἡ ἡσυχαστικὴ ἔρις. Αἱ πρῶται ἐπιθέσεις τοῦ Βαρλαάμ ἔγιναν προφορικῶς εἰς διαλέξεις πρὸς τοὺς μαθητάς του καὶ εἰς συζητήσεις. Οἱ γνώριμοι τοῦ Βαρλαάμ λόγιοι ἡσυχασταὶ δυσηρεστήθησαν. Ὁ Βαρλαάμ ἔκαμε διάκρισιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀγραμμάτων μοναχῶν, δηλώνει δὲ ὅτι ὀφείλει πρὸς τοὺς πρώτους χάριτας· ἠναγκάσθη ὁμοίως νὰ ὀνομάσῃ «ἡσυχαστάς» ὅλους τοὺς κατηγορουμένους διὰ νὰ μὴ ἀναφέρῃ αὐτοὺς κατ' ὄνομα¹³.

Τέσσαρες ἦσαν οἱ λόγιοι ἡσυχασταὶ μοναχοί, τοὺς ὁποίους διακρίνει ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπολογεῖται ὁ Βαρλαάμ· ὁ Ἰγνάτιος, ὁ Καλόθετος, ὁ Δισύπατος καὶ ὁ Λουκάς.

Τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ Ἰγνατίου μετέφεραν πρὸς τὸν Βαρλαάμ φίλοι ἐκείνου, αὐτὸς δὲ τοῦ ἔγραψεν ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν, κατακρίνων τὴν ἡσυχαστικὴν μέθοδον, ζητεῖ ἀπὸ τοὺς νηπτικούς νὰ ἐπιδιώκουν ζώωσιν «τοῦ ἐν ἡμῖν θείου»¹⁴. Ὁ Δισύπατος ὅστις μετέφερε τὴν ἐπιστολήν ταύτην, ἐπέκρινε τὴν σκληρότητα τοῦ ὕφους, ὁ δὲ Βαρλαάμ

12. Ὑπὲρ ἱερῶς ἡσυχάζόντων, 2, 1, 1.

13. Βαρλαάμ, ἐπιστολὴ Πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò σ. 323.

14. Schirò, σ. 318. (Αἱ δύο ἐπιστολαὶ ἐν Schirò IV καὶ V).

ἔγραψε δευτέραν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, ἐπαινετικὴν δι' αὐτὸν καὶ ἐπικριτικὴν διὰ τοὺς ἄδαις μοναχοὺς. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα διὰ ν' ἀποφανθῶμεν περὶ τοῦ ἔαν εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν Ἰγνάτιον Καλόθετον, ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ εἰς τὸν Βόσπορον¹⁵.

Ὁ Καλόθετος πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἰωσήφ Καλόθετον, ὅστις ἔλαβεν ἐπίσης μίαν ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν Βαρλαὰμ περὶ τοῦ θέματος. Κατήγετο ἀπὸ ἐπιφανεστάτην οἰκογένειαν τῆς Χίου, ἔγραψε δὲ διάφορα ἔργα κυρίως ὑπὲρ τοῦ ἡσυχασμοῦ¹⁶. Ἀδελφὸς ἢ ἐξαδελφὸς αὐτοῦ ἦτο ὁ ἀνωτέρω μνημιονευθεὶς Ἰγνάτιος Καλόθετος.

Ὁ ἀναφερόμενος ἐδῶ ὡς Διούπατος εἶναι βεβαίως ὁ Δαβὶδ Διούπατος, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Βαρλαὰμ ἔστειλε δύο ἐπιστολάς¹⁷. Ἡ οἰκογένειά του ἦτο κλάδος τῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων, εὖτος δὲ λόγῳ τῆς ἐπιφανοῦς του καταγωγῆς ἔπαιξε σπουδαῖον πρόσωπον εἰς τὰς συζητήσεις. Ὁ Παλαμᾶς τοῦ ἔστειλεν ἐπιστολὴν, σώζονται δὲ ἰδική του ἐπιστολὴ πρὸς Νεῖλον Καβάσιλαν περὶ τῆς αἵρέσεως Ἀκινδύνου¹⁸, ἰαμβικὸν ποίημα περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ¹⁹ καὶ ἱστορία τῆς ἔριδος²⁰.

Τὸν μοναχὸν Λουκᾶν ὁ Βαρλαὰμ ἀποκαλεῖ χρηστόν.

Αἱ συζητήσεις καὶ ἡ ἀλληλογραφία δὲν ἔλυσαν τὸ πρόβλημα, καὶ ὁ Βαρλαὰμ ἐχώρησεν εἰς τὴν σύνταξιν συγγράμματος ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν εἰς τὸ ὁποῖον κατηγορεῖ αὐ-

15. Βλ. Jean Meyendorff, Introduction σ. 99 σημ. 14.

16. Δ. Στεργιάδης, τὸ χειρόγραφον Ἰωσήφ τοῦ Καλοθέτου, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια IV (1884) σ. 221-223. Ν. Βέη, «Ἰωσήφ Καλοθέτης καὶ ἀναγραφὴ ἔργων αὐτοῦ», Byz. Zeit. XVII (1908) σ. 86. Ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Βαρλαὰμ ἐν Schirò VII.

17. VI καὶ VIII ἐν Schirò.

18. Κῶδ. Madc. gr. 153, Paris gr. 1247.

19. Κῶδ. Laud. 87.

20. Ἐκδοθεῖσα ὑπὸ E. C a n d a l «Origèn ideologico del palamismo en un documento de Davied Disypato», Miscellanea Universidad Pontificia Comillas - Santander (1943) σ. 516-525 καὶ Or. Chr. Per. XV (1949). σ. 116-125.

τοὺς ὡς διακηρύσσοντας τὸν νοῦν ἔγκλειστον εἰς τὸ σῶμα²¹, ὡς ἀπορρίπτοντας τὸ κῦρος τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὡς ἀσχολομένους μὲ ἐξεύρεσιν τεχνικῶν μέσων πρὸς θεώρησιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, τέλος δὲ καὶ ὡς ὀμφαλοψύχους²², μαινομένους²³ κλπ. Ἰσχυρίζετο ὅτι κατεῖχε τετράδια τῶν μοναχῶν, εἰς τὰ ὁποῖα περιείχοντο αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις, ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς εἰς τὸν ὁποῖον ἔδειξε βραδύτερον τὰ τετράδια δηλώνει ὅτι ταῦτα δὲν περιεῖχον τοιαῦτα πράγματα, τὸ μόνον δὲ ὅπερ περιεῖχον ἦτο ἡ ὑποτίμησις τῆς ἔξω σοφίας· «ἦν οὖν ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεῖα τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδεμία, περί τε οὐσίας Θεοῦ ρῆμα οὐδὲ ἐν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθῆς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ ὑκειωμένος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος τῶν παθῶν καὶ διὰ προσευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ Θεῷ κολλώμενος καὶ διὰ τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καὶ γευόμενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν»²⁴. Προφανῶς ὁ Βαρλαάμ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς μοναχοὺς τὴν κατὰ βογομηλικὰ πρότυπα πρόθεσιν ὑποτιμήσεως τῶν Γραφῶν, ἐνῶ αὐτοῖ ὑπετίμων μόνον τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν. Ὁ Βαρλαάμ πιθανῶς ἀντελήφθη τὴν παρεξήγησιν καὶ βραδύτερον ἐξέσχισε μὲ τὰς χειράς του τὰ τετράδια.

Ὁ Βαρλαάμ, βλέπων ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ μόνος τὰς ἡσυχαστικὰς τάσεις, μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1337, ὅπου κατήγγειλε τοὺς μοναχοὺς ἐνώπιον τῆς συνόδου· «πικρὸς αὐτοῖς ἐπὶ συνόδου κατέστη κατήγορος, ὀμφαλοψύχους ὀνομάζων αὐτούς»²⁵. Ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας, ἄνθρωπος μὲ πολιτικὰ ἐνδιαφέροντα, δὲν ἠνύθει ἀνακίνησιν θεολογικῶν ζητημάτων, ἡ ὁποῖα προσέθετε νέας συμφορὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ

21. Ἐπιστολὴ Πρὸς Διούπατον, Schirò σ. 315.

22. Παλαμᾶ, Ἐπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 2 1, 1 ἐξ.

23. Αὐτόθι 133, 42.

24. Ἐπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 2 3, 13.

25. Παλαμᾶ, Β' πρὸς Βαρλαάμ 50.

26. Ἀκινδύνου, Πρὸς Καλέκαν, ἐκδ. Th. Uspenskij, Sinodik nedjelju Pravoslavija, Odessa 1893 σ. 86.

τὴν αὐτοκρατορίαν. Τῇ συμβουλῇ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου²⁶, ἐπέ-
τίμησε τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν ἠπέιλησεν ὅτι θὰ λάβῃ μέτρα
ἐναντίον του ἐὰν δὲν καταπαύσῃ τὴν πολεμικὴν²⁷. Οὗτος
ἐγκαταλείψας τὴν Θεσσαλονίκην συνέχισε τὴν πολεμικὴν,
ἀποφεύγων τὴν πολλὴν δημοσιότητα καὶ διαδίδων τὰ συγ-
γράμματά του εἰς στενὸν κύκλον μαθητῶν καὶ ὁπαδῶν του²⁸.

Ὁ Παλαμᾶς εἶχε λάβει ἐνωρίτερον γνῶσιν περὶ τῶν
ἐπιθέσεων τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν. Εἰς τὴν δευ-
τέραν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ Βαρλαάμ συνεχίζεται ἡ
προηγουμένη συζήτησις περὶ ἀποδεικτικοῦ συλλογισμοῦ εἰ-
δικὸς δὲ λόγος περὶ ἡσυχαστῶν δὲν γίνεται. Ὁ Παλαμᾶς
ὅμως, ὅστις εἶχε λάβει ἄλλας πληροφορίας περὶ τῶν ἐπιθέ-
σεων, ἐταράχθη ἀπὸ τὸ ὄξυ ὕφος μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Βαρλαάμ
ἀναιρεῖ τὰ ἐπιχειρήματα, ὡς λέγει, τὰ «σοφίσματά» του. Ἦ-
το ψυχικῶς προητοιασμένος νὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτός εἰς τὰς
νέας συζητήσεις, διὸ ὅτε οἱ μοναχοὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὸ
ἡγέτην τὸν Ἰσίδωρον ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν του, οὗτος
ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν πόλιν των²⁹.

Οἱ δύο ἄνδρες συνεκρούσθησαν σκληρῶς· ὁ Βαρλαάμ εἰς
μίαν στιγμὴν εἶπε· «ταπεινώσω τὸν ἄνδρα»³⁰, ὁ δὲ Παλαμᾶς
τὸν κατήγγειλεν ὡς ἀσεβῆ κα ἀίρετικόν. Πάντως ἤδη ἡ συ-
ζήτησις ἐτέθη ἐπὶ νέου ἐπιπέδου. Τὸ κέντρον τῆς διαφωνί-
ας ἐτοποθετήθη πλέον εἰς τοῦτο· εἰς τὸ ἂν ἡ σχέσις Θεοῦ
καὶ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὴ καὶ ἂν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα με-
τέχη τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἡ τοποθέτησις αὕτη δὲν δι-
καιολογεῖ λοιπὸν τὰς παλαιότερας ἐπικρίσεις ἐναντίον τῶν
ἡσυχαστῶν καὶ ἡ σημερινὴ ἔρευνα προχωρεῖ εἰς τὸ ἔργον
τῆς μὲ περισσοτέραν κατανόησιν³¹. Ὁ Παλαμᾶς δὲν ἔδωσε

27. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 585 B.

28. Ὑπὲρ ἱερῶς ἡσυχάζόντων 2 1, 2. 2 3, 77.

29. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον PG 151, 586.

30. Ἀκινδύνου, Ἐπιστολαί, κῶδ. Ambros, 29 φ. 67β.

31. Βλ. π.χ. J. Hausherr, «Variations recentes dans les ju-
gements sur la méthode d'oraison des hésychastes» Orient. Chr.
Per. v. XIX (1953) σ. 426 ἐέ.

πολλήν σημασίαν εἰς τὰ ψυχοσωματικά μέσα προσευχῆς διὰ τῆς στηρίξεως τοῦ πύγωνος εἰς τὸ στήθος καὶ τῶν τοιούτων³², ὅπως δὲν ἔδωσεν οὔτε ὁ Ἀκίνδυνος «τά γε μὴν περὶ πνοῆς... ἰσχυρίζεσθαι οὐκ ἔχω περὶ τούτων ὡς ἔχει»³³. Τέλος ἐγκατέλειψε τὴν κατηγορίαν καὶ αὐτὸς ὁ Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε ἐξ ἀρχῆς εἶχε χολωθῆ περισσότερον διότι οἱ μοναχοὶ ἤρνοῦντο νὰ παραδεχθοῦν καὶ αὐτὸν ὡς «θεωρητικὸν» παρ' ὅσον διὰ τὴν μέθοδον καθ' ἑαυτὴν.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ

Ἡ μορφή καὶ τὰ περιεχόμενον τῶν ὑπὲρ τῶν ἡσυχαστῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ καθωρίσθη ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν ἀντιστοιχίων ἔργων τοῦ Βαρλαάμ. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπωλέσθησαν, ἀλλ' οἱ τίτλοι των εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὰς μαρτυρίας τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν ἀναμιχθέντων εἰς τὴν ἔριδα, τὸ δὲ περιεχόμενόν των ἐν μέρει παρατίθεται εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἔργα τοῦ Παλαμᾶ, δηλαδὴ εἰς τὰ μέρη τῆς δευτέρας τριάδος, εἴτε αὐτολεξεῖ εἴτε προσηρμοσμένον εἰς τὸ πλαίσιον τῆς διαπραγματεύσεως.

Ὁ Meyendorff, πρῶτος τεθεὶς ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν ἔργων τούτων τοῦ Βαρλαάμ, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἦσαν τρία·

Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ σοφίας κτίσεως.

Περὶ προσευχῆς.

Περὶ φωτὸς ἢ περὶ τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως³⁴.

Ὁ τίτλος τοῦ πρώτου στηρίζεται εἰς χωρίον τῆς δευτέρας τριάδος³⁵, ὅπου λέγεται· «ταῦτα καὶ πλείω τούτων τοιαῦτα ἐν τε τῷ τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ σοφίας κτήσεως σποράδην

32. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 1 2 (τὸ μόνον μέχρι τοῦ 1959 δημοσιευθὲν τμήμα τοῦ ἔργου). Βλ. καὶ Meyendorff, Grégoire Palamas, Défense des Saints Hésychastes σ. XXVIII ἔ.

33. Πρὸς Βαρλαάμ, Ambros. gr. 290 φ. 70.

34. Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes σ. XXVII.

35. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 1, 38.

εἰρήκει». Ὁ Meyendorff πρῶτον δὲν ἔγραψε «κτίσεως» ἀντὶ «κτιήσεως», δεύτερον δὲ ἐνόμισεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐνιαίου ἔργου, ἐνῶ ἡ φράσις «ἐν τε» δεικνύει ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν δύο ἔργα· τὸ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ Περὶ κτιήσεως σοφίας. Διὰ νέας ἐξετάσεως τῶν κειμένων καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ, φερόμενα ὑπὸ τίτλους ἐνίοτε ἐλαφρῶς διαφέροντας, ἦσαν τὰ ἑξῆς:

1) Περὶ λόγων ἢ Περὶ γνώσεως ἢ Περὶ σοφίας κτιήσεως³⁶, τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα.

2) Περὶ προσευχῆς ἢ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ἢ Περὶ προσευχῆς καὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης³⁷, τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς τὴν μέθοδον προσευχῆς καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς πνευματικοὺς καρπούς.

3) Περὶ φωτός³⁸, τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς τὴν δυνατότητα θεᾶς τοῦ θεοῦ φωτὸς ἢ τοῦ Θεοῦ.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἠκολούθησεν εἰς τὰ ἀντιβαρλααμικὰ ἔργα του τὴν τριαδικὴν διαίρεσιν τοῦ ἔργου τοῦ Βαρλαάμ, τοῦ ὁποίου τὴν πρώτην ἔκδοσιν δὲν εἶχε μὲν ἴδει ὁ ἴδιος ἐγνώριζεν ὅμως ἐκ πληροφοριῶν παρ' ἄλλων. Αἱ παρὰ πόδας σημειωθεῖσαι παραθέσεις ἐκ τοῦ βαρλααμικοῦ ἔρ-

36. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 1, 3 περὶ λόγων, 2 3, 78, περὶ γνώσεως, 2 1, 38 περὶ σοφίας κτιήσεως. Παραθέσεις τοῦ ἔργου αὐτόθι 2 1, 4. 5. 11. 13. 17. 19. 21. 23. 26. 27. 33. 34, 37. 2. 3, 71. 72. 73. 75 (= 2 1, 34). 78.

37. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 2. 4. 2 3, 1, περὶ προσευχῆς νοερᾶς, 2 2, 16 περὶ προσευχῆς, Ἰ. Καλέκα, Περὶ τοῦ τόμου PG 150, 900D, περὶ τῆς εὐχῆς, Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 1, 38. 2 1, 39, περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης, Ἰωσ. Καλοθέτου, Πρὸς Καλέκαν κῶδ. Angel. 66, φ. 131α, Ἀκίνδυνου, Ἐπιστολὴ πρὸς Βαρλαάμ, κῶδ. Scor. Φ-III-111 (αὐτόγραφος) φ. 230α, περὶ προσευχῆς καὶ τελειότητος (ἀνθρωπίνης). Παραθέσεις τοῦ ἔργου Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 1, 4. 30. 37. 39. 2 2, 4. 8. 9. 11. 12. 13. 14. 16. 17. 18. 19. 20. 23. 26.

38. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 3, 1, Ἰ. Καλέκα, ἐνθ' ἀνωτ., περὶ τοῦ φωτός. Ἰωσ. Καλοθέτου, ἐνθ' ἀνωτ., κατὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀχράντου φωτός. Παραθέσεις τοῦ ἔργου, Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 3, 1. 6. 7. 12. 14. 19. 47. 49. 50. 54. 58. 60. 61. 64. 76.

γου, δὲν ἀποδίδουν ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἀλλ' ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὰ σημεῖα τῆς διαφωνίας. Μολονότι δὲ ἡ ἑρμηνεία, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Παλαμᾶς, ἀμφισβητεῖται ἐνίοτε ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ, αὐταὶ εἶναι ἀκριβεῖς, ὡς δεικνύει ἡ παρουσία συγγενῶν χωρίων εἰς τὰς σωζομένας ἐπιστολάς τοῦ Καλαβροῦ.

Τὸ τριπλοῦν τοῦτο ἔργον τοῦ Βαρλαάμ, ὡς ὑπεδηλώθη ἤδη ἀνωτέρω, ἐξεδόθη δὲς. Ἡ πρώτη ἔκδοσις, γενομένη τὸ 1337, δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Παλαμᾶν εἰμῆ μόνον κατ' ἀποσπάσματα, διότι ὁ Βαρλαάμ ἐφρόντισε νὰ μὴ διαδοθῆ εὐρέως τὸ ἔργον του πρὸς πρόληψιν ἀντιδράσεων³⁹. Ἡ συγγένεια χωρίων τῶν ἐρωτήσεων, αἱ ὁποῖαι προηγούνται τῶν βιβλίων τῆς πρώτης τριάδος τοῦ Παλαμᾶ, μὲ χωρία τῶν δύο ἐπιστολῶν πρὸς τὸν ἡσυχαστὴν Ἰγνάτιον φανερώνει ποία ἦτο ἡ κατεύθυνσις τοῦ ἔργου· ὑβριστικὴ κατὰ τῶν μοναχῶν. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς πρώτης τριάδος ὁ Βαρλαάμ διεσκεύασε τὸ ἔργον, δημοσιεύσας αὐτὸ εἰς δευτέραν ἔκδοσιν, δι' ἀφαιρέσεως τῶν περισσότερον ἐπιθετικῶν ἢ ἀνεπιτυχῶν ἐκφράσεων καὶ προσθήκης ἀναιρούσης σημεῖα τῆς πρώτης τριάδος τοῦ ἀντιπάλου του, ταύτην δὲ τὴν ἔκδοσιν ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ Παλαμᾶς κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς δευτέρας τριάδος του. Περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος καὶ κατωτέρω.

Ὁ Βαρλαάμ, ἐπανελθὼν ἀπὸ τὴν εἰς τὴν Δύσιν ἀποστολὴν κατὰ τὸ 1339, εὔρε τὴν δευτέραν τριάδα τοῦ Παλαμᾶ ἐκδεδομένην καὶ τὰ πνεύματα ἐξημμένα ἐναντίον του. Συνέταξε τότε τὸ σύγγραμμα Κατὰ Μασσαλιανῶν, τοῦ ὁποίου τὴν σύνταξιν εἶχε σχεδιάσει ὅτε ἀκόμη εὐρίσκετο εἰς τὴν Ἰταλίαν⁴⁰. Εἰς τοῦτο ὁ Βαρλαάμ καθίσταται ὑπερασπιστῆς τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει ὡς κινδυνεύοντα ἀπὸ τοὺς δῆθεν μασσαλιανίζοντας μοναχοὺς. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου, ἀπολεσθέντος καὶ τούτου, ἀνι-

39. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 1, 2.

40. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 3 1, 4.

χνεύομεν διὰ τῶν ἐξ αὐτοῦ παραθέσεων εἰς τὴν τρίτην τριάδα τοῦ Παλαμᾶ καὶ εἰς ἄλλα κείμενα⁴¹.

Φιλολογικὴ σύνθεσις τοῦ ἔργου

Τὰ κατὰ τὴν περιγραφείσαν κατάστασιν συνταχθέντα συγγράμματα ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἑννέα, ταξινομούμενα εἰς τρεῖς τριάδας ἐκδοθείσας κατὰ διαφόρους χρόνους. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐξ ἐσωτερικῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἐπισημάνωμεν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρος τριάδων, μαρτυρεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ βιογράφου Φιλοθέου· «ἑννέα μὲν οὖν οἱ πάντες ὁμοῦ τῷ σοφῷ τηνικαῦτα συντάσσονται λόγοι κατὰ τε τῶν ψευδῶν λόγων καὶ τῆς διεστραμμένης τοῦ Βαρλαάμ δόξης, ὑπὲρ τῆς κατ' εὐσέβειαν δ' ἀληθείας οἰκειότερον εἰπεῖν μᾶλλον καὶ τῶν ταύτης τροφίμων, εἰς τρεῖς διηρημένοι τριάδας εἰσὶ γε μὴν οὐ κατ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως διὰ πάντων πάντες ἐκδεδομένοι· ἦ γὰρ ἂν οὐδ' εἰς ἀριθμὸν τε καὶ τάξιν οὕτω διήρηντο· ἀλλὰ τὴν μὲν ἱερὰν ἡσυχίαν ὁμοῦ προΐσταντο πάντες καὶ ὡς εἰς σκοπὸν αὐτῆν τε ταύτην καὶ τοὺς καλῶς τε καὶ ἀξίως αὐτὴν μετιόντας ὡσανεὶ βλέπουσι»⁴². Τὸ σχέδιον τῆς συντάξεως δὲν ἦτο καθωρισμένον ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καθωρίζετο περιστατικῶς ἐκ τῆς πορείας τῶν συζητήσεων. Ὁ Βαρλαάμ ἐδημοσίευσε δύο ἔργα περὶ τὸ πρόβλημα· εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται τὰ βιβλία τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τριάδος τοῦ Παλαμᾶ, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἀναφέρονται τὰ βιβλία τῆς τρίτης τριάδος. Τὰ βιβλία τῶν δύο πρώτων τριάδων ἔχουν πλήρη ἀντιστοιχίαν, καθ' ὅσον ἀντικρούουν τὸ ἴδιον ἔργον τοῦ Βαρλαάμ.

41. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 3 1, 10. 24. 25. 3 2, 4. 13, 21. 3 3, 2. 5. 6. 8. 11. 14. Γ' Πρὸς Ἀκίνδυνον 15. Τόμος Συνοδικὸς 1341 PG 151, 688 D ε.

42. Ἐγκώμιον PG 151, 588 D.

43. Ὁ Παλαμᾶς μνημονεύει τὸ βιβλίον τοῦτο μὲ τὸν οἰκεῖον τίτλον ἐν Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 3, 3.

Α' Τριάς

1. Περὶ λυσιτελείας τῆς ἔξω παιδείας
2. Περὶ κατοχῆς νοῦ ἐντὸς τοῦ σώματος κατὰ τὴν προσευχήν
3. Περὶ θείου φωτὸς καὶ τελειότητος⁴³.

Β' Τριάς

1. Περὶ σωτηρίου γνώσεως⁴⁴ καὶ ἔξω παιδείας
2. Περὶ προσευχῆς
3. Περὶ ἱεροῦ φωτός.

Τῆς τελευταίας τριάδος ἡ σύνθεσις καθωρίσθη ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Βαρλαάμ Κατὰ Μασσαλιανῶν, διὸ καὶ αὕτη εἶναι διάφορος κατὰ τὴν διαίρεσιν, συγγενῆς ὁμοίως κατὰ τὸ περιεχόμενον μὲ τὰς προηγουμένας. Ὁλόκληρος ἡ τριάς ἐπιγράφεται «περὶ θεώσεως», τὰ ἐπὶ μέρους δὲ βιβλία δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρας ἐπιγραφάς.

Τὸ ὅλον σύγγραμμα φέρει εἰς τὰ χειρόγραφα τὸν τίτλον. «τὰ πρὸς Βαρλαάμ συγγράμματα», ἀλλ' εἶναι ἤδη ἐπικρατέστερος ὁ τίτλος «Ἵπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων».

Περὶ τῆς λογοτεχνικῆς ὑφῆς τῶν ἔργων τοῦ αὐτοῦ ὁ Παλαμᾶς δὲν εἶχεν ὑψηλὴν γνώμην, ὡς παρετηρήσαμεν δι' ἄλλα κείμενα, γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ προγενεστερώς, δικαιολογούμενος ἐκάστοτε ὅτι ἐγκατέλειψε τὰς μελέτας περὶ τὴν λογογραφίαν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Οὕτω λέγει καὶ πάλιν «ἐκ πολλοῦ μέντοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοδημίας ἀφέντος, οὐδὲν οἶον εἰ μὴ σὺν τύχῃ τοῦτο ποιῶμαι, μηδὲ ροδωνιὰν ἀποδείκνυμι τὸ βιβλίον ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὔρηχόν τι φθεγγόμενος καὶ τορδόν, ἐκεῖνα δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν ἁρμονίαν ἐμμελῆ κεραυνὺς καὶ διὰ πάντων ὠραῖζων τὸν λόγον. Ἀπικαὶ γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἶον

44. Ὁ Πολομᾶς μνημονεύει τοῦτο μὲ τὸν οἰκεῖον τίτλον, αὐτόθι 2 3, 2 3, 51.

χνεύομεν διὰ τῶν ἐξ αὐτοῦ παραθέσεων εἰς τὴν τρίτην τριάδα τοῦ Παλαμᾶ καὶ εἰς ἄλλα κείμενα⁴¹.

Φιλολογικὴ σύνθεσις τοῦ ἔργου

Τὰ κατὰ τὴν περιγραφείσαν κατάστασιν συνταχθέντα συγγράμματα ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἑννέα, ταξινομούμενα εἰς τρεῖς τριάδας ἐκδοθείσας κατὰ διαφόρους χρόνους. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐξ ἐσωτερικῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἐπισημάνωμεν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρος τριάδων, μαρτυρεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ βιογράφου Φιλοθέου· «ἑννέα μὲν οὖν οἱ πάντες ὁμοῦ τῷ σοφῷ τηνικαῦτα συντάσσονται λόγοι κατὰ τε τῶν ψευδῶν λόγων καὶ τῆς διεστραμμένης τοῦ Βαρλαάμ δόξης, ὑπὲρ τῆς κατ' εὐσέβειαν δ' ἀληθείας οἰκειότερον εἰπεῖν μᾶλλον καὶ τῶν ταύτης τροφίμων, εἰς τρεῖς διηρημένοι τριάδας εἰσὶ γε μὴν οὐ κατ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως διὰ πάντων πάντες ἐκδεδομένοι ἢ γὰρ ἂν οὐδ' εἰς ἀριθμὸν τε καὶ τάξιν οὕτω διήρηντο· ἀλλὰ τὴν μὲν ἱερὰν ἡσυχίαν ὁμοῦ προΐσταντο πάντες καὶ ὡς εἰς σκοπὸν αὐτὴν τε ταύτην καὶ τοὺς καλῶς τε καὶ ἀξίως αὐτὴν μετιόντας ὡσάνει βλέπουσι»⁴². Τὸ σχέδιον τῆς συντάξεως δὲν ἦτο καθωρισμένον ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καθωρίζετο περιστατικῶς ἐκ τῆς πορείας τῶν συζητήσεων. Ὁ Βαρλαάμ ἐδημοσίευσε δύο ἔργα περὶ τὸ πρόβλημα· εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται τὰ βιβλία τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τριάδος τοῦ Παλαμᾶ, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἀναφέρονται τὰ βιβλία τῆς τρίτης τριάδος. Τὰ βιβλία τῶν δύο πρώτων τριάδων ἔχουν πλήρη ἀντιστοιχίαν, καθ' ὅσον ἀντικρούουν τὸ ἴδιον ἔργον τοῦ Βαρλαάμ.

41. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 3 1, 10. 24. 25. 3 2, 4. 13, 21. 3 3, 2. 5. 6. 8. 11. 14. Γ' Πρὸς Ἀκίνδυνον 15. Τόμος Συνοδικός 1341 PG 151, 688 D ἐ.

42. Ἐγκώμιον PG 151, 588 D.

43. Ὁ Παλαμᾶς μνημονεύει τὸ βιβλίον τοῦτο μὲ τὸν οἰκεῖον τίτλον ἐν Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 3, 3.

Α΄ Τριάς

1. Περὶ λυσιτελείας τῆς ἔξω παιδείας
2. Περὶ κατοχῆς νοῦ ἐντὸς τοῦ σώματος κατὰ τὴν προσευχήν
3. Περὶ θείου φωτὸς καὶ τελειότητος⁴³.

Β΄ Τριάς

1. Περὶ σωτηρίου γνώσεως⁴⁴ καὶ ἔξω παιδείας
2. Περὶ προσευχῆς
3. Περὶ ἱεροῦ φωτός.

Τῆς τελευταίας τριάδος ἡ σύνθεσις καθωρίσθη ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Βαρλαάμ Κατὰ Μασσαλιανῶν, διὸ καὶ αὕτη εἶναι διάφορος κατὰ τὴν διαίρεσιν, συγγενῆς ὁμοίως κατὰ τὸ περιεχόμενον μὲ τὰς προηγουμένας. Ὁλόκληρος ἡ τριάς ἐπιγράφεται «περὶ θεώσεως», τὰ ἐπὶ μέρους δὲ βιβλία δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρας ἐπιγραφάς.

Τὸ ὅλον σύγγραμμα φέρει εἰς τὰ χειρόγραφα τὸν τίτλον. «τὰ πρὸς Βαρλαάμ συγγράμματα», ἀλλ' εἶναι ἤδη ἐπικρατέστερος ὁ τίτλος «Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων».

Περὶ τῆς λογοτεχνικῆς ὑφῆς τῶν ἔργων τοῦ αὐτοῦ ὁ Παλαμᾶς δὲν εἶχεν ὑψηλὴν γνώμην, ὡς παρατηρήσαμεν δι' ἄλλα κείμενα, γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ προγενεστερώς, δικαιολογούμενος ἐκάστοτε ὅτι ἐγκατέλειψε τὰς μελέτας περὶ τὴν λογογραφίαν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Οὕτω λέγει καὶ πάλιν «ἐκ πολλοῦ μέντοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοδημίας ἀφέμενος, οὐδὲν οἶον εἰ μὴ σὺν τύχῃ τοῦτο ποιῶμαι, μηδὲ ροδωνιὰν ἀποδείκνυμι τὸ βιβλίον ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὔηχόν τι φθεγγόμενος καὶ τορδόν, ἐκεῖνα δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθέκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν ἁρμονίαν ἐμμελῆ κεραυνὺς καὶ διὰ πάντων ὠραΐζων τὸν λόγον. Ἀπτικαὶ γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἶον

44. Ὁ Πολομᾶς μνημονεύει τοῦτο μὲ τὸν οἰκεῖον τίτλον, αὐτόθι 23, 23, 51.

ἄνθη, τὸν λειμῶνα τῶν λόγων καταγλαΐζουσιν· αἶς εἰ μὴ καταχρῆσθαι δυναίμην, καίτοι καλλιρρημονεῖν ἐφίεσθαι πεφυκώς, ἐναργές ἂν εἴη καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφίχθαι»⁴⁵. Ὁ Παλαμᾶς ἠγάπα τὴν καλλιλογίαν, ἀλλ' ἀφοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ ἐπαρκές κάλλος εἰς τὸν λόγον, τοῦλάχιστον, λέγει περαιτέρω ἐπεδίωκε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἀνάλογον ὕψος τῶν ἐννοιῶν, ὅπερ θεωρεῖ «πρῶτον κάλλος».

Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον λέγεται σαφῶς ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε 'πρὸς ἀνάγκην' καὶ ὄχι «πρὸς ἐπίδειξιν», ἔγραφε δηλαδὴ περιστατικῶς. Ὁ βιογράφος τοῦ Φιλόθεος περιγράφει, πῶς ὠδηγήθη οὗτος εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ γράψῃ διὰ πρώτην φοράν, παρακινούμενος ὑπ' ἀδελφῶν μοναχῶν καὶ κατόπιν ὁράματος. Εἶδεν ὅτι ἐκράτει εἰς χεῖρας σκεῦος πλήρες γάλακτος, τὸ ὁποῖον ὑπερχειλίσαν ἐκύνετο, ἔπειτα δὲ μετεβάλλετο εἰς οἶνον· ἐξέλαβε τοῦτο ὡς σημεῖον ὅτι πρέπει νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὸν ἠθικὸν λόγον, τὸ γάλα, εἰς τὸν δογματικὸν λόγον, τὸν οἶνον. Καὶ ἤρχισε νὰ γράφῃ ἐνῶ ἦτο ἤδη τεσσαρακοντούτης⁴⁶. Ἐξ ἄλλου ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ἀντιπάλου του, τὰ ὁποῖα ἀναιρεῖ βῆμα πρὸς βῆμα, πρὸς μεγάλην βλάβην τῆς συνθέσεως τῶν ἔργων του.

Ὁ ~~λόγος τοῦ Γρηγορίου~~ ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ βυζαντινοῦ κηρύγματος· εἶναι ὀρμητικὸς, δυναμικὸς, αὐτοσχέδιος καὶ πλήρης ἐπαναλήψεων, ἀλλὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀπερίτεχνος καὶ φυσικὸς. Εἶναι εὐλογον ὅτι ἡ ἔκθεσίς του ποικίλλεται μὲ γραφικὰ χωρία καὶ λειτουργικοὺς στίχους, ἀλλ' ἐπίσης πλουτίζεται μὲ λόγια λαϊκὰ καὶ παροιμίας.

Ὁ ~~λόγος τοῦ Βαρλαάμ~~ εἶναι συστηματικὸς, νηφάλιος καὶ ἀντικειμενικὸς, κατευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ὡς πρὸς πλανωμένους· ὁ λόγος τοῦ Παλαμᾶ εἶναι πολεμικὸς καὶ ὑποκειμενικὸς, κατευθυνόμενος ὡς πρὸς αἰρετικούς.

45. Ὑπὲρ ἠουχαζόντων 3 1, 2. Πρβλ. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 14.

46. Ἐγκώμιον PG 151, 580.

Πηγαὶ τοῦ ἔργου

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Παλαμᾶ ὀδηγεῖ εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα. Ὑπάρχουν δύο σοφίαι, ἡ ἀνθρωπίνη καὶ ἡ θεία, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη εἶναι ἀπλῶς προπαιδευτικὴ διὰ τὴν δευτέραν. Τῆς θείας σοφίας καθίστανται ὅσοι πρῶτον ἀναζητοῦν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν περιλαμβανόμενον εἰς τὰς Γραφάς, καὶ δεύτερον δέχονται τὸν θεῖον φωτισμόν. Κύριον μέσον πρὸς ἐπιδίωξιν τοῦ φωτισμοῦ εἶναι ἡ προσευχή, ἰδίως ἡ τελουμένη ἐν ἡσυχίᾳ σιωπηρὰ καὶ νοερὰ προσευχή, καθ' ἣν ὁ νοῦς 'συνελίσσεται' ἐντὸς τοῦ σώματος. Κατὰ τὴν προσευχὴν εἶναι δυνατὴ ἡ θέα τοῦ θεοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι μὲν στοιχεῖον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι οὐσιώδης ἐνέργεια αὐτοῦ. Ἡ θέα τοῦ φωτός ἀποτελεῖ κύριον παράγοντα ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κύριον στοιχεῖον τῆς πνευματικῆς τελειώσεως.

Φαίνεται ἐκ τούτων ὅτι ἡ συζήτησις μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Βαρλαάμ, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἐνωρίτερον, εἰσῆρχετο ἤδη εἰς νέαν φάσιν. Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τὸ ἀντικείμενον ἐδόθη ἀπὸ τὰς συνεχιζόμενας ἐπὶ αἰῶνας διαπραγματεύσεις περὶ ἐγώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ ἦτο δογματικόν· τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κατὰ τὴν παροῦσαν φάσιν τὸ ἀντικείμενον παρέχεται ἀπὸ τὴν πρακτικὴν τῶν ἡσυχαστῶν μοναχῶν καὶ εἶναι πνευματικόν· περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς θεας τοῦ θεοῦ φωτός. Ἡ μετάβασις εἰς τὴν νέαν αὐτὴν φάσιν ἐπραγματοποιήθη ἤδη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προηγουμένων συζητήσεων καὶ ἀπέβλεπεν ἀρχικῶς εἰς τὴν ἀνεύρεσιν νέων ἐπιχειρημάτων ὑπὸ τῶν δύο ἀντιπάλων. Ἐνδιάμεσον στάδιον ὑπῆρξεν ἡ συζήτησις περὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῆς θέσεως τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου εἰς τὴν θεολογίαν.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ περὶ τῆς θεας προβλήματος ἠκολούθησε τὴν ἀρχικὴν συζήτησιν, ἡ ὁποία περιεστρέφετο εἰς πλέον περιορισμένον θέμα, τὸ περὶ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου προσ-

ευκῆς. Οἱ ἡσυχασταὶ τῶν χρόνων τοῦ Παλαμᾶ εἰς μίαν ἔντονον προσπάθειαν αὐτοσυγκεντρώσεως ἐλάμβανον ὠρισμένην στάσιν, ἐρρύθμιζον δὲ καὶ τὰς ἀναπνοὰς κατὰ τὴν σιωπηρὰν προσευχὴν. Τοῦτο ἐφάνη εἰς τὸν Βαρλαάμ ὡς τεχνικὸν μέσον ἐκβιασμοῦ τῆς χάριτος, διὸ οὗτος ἀντετέθη σφοδρῶς. Πρὸς ἀπολογίαὶν ὁ Παλαμᾶς ἐχρειάσθη νὰ στραφῇ ὀπίσω εἰς τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀντλεῖ ἐπιχειρήματα δικαιολογοῦντα τὴν μέθοδον. Ὁ ἴδιος δὲν ταξινομεῖ τὰς πηγὰς τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, ἀλλ' ἡμεῖς διακρίνομεν ταύτας εὐκόλως. Πρῶτον ἐπικαλεῖται τὴν πρᾶξιν διασῆμων ἀσκητῶν καὶ θεολόγων τῶν πλησιεστέρων πρὸς αὐτὸν χρόνων· δεύτερον ζητεῖ μαρτυρίας εἰς παλαιότερους νηπτικούς συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος· τρίτον προσπαθεῖ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν διδασκαλίαν του δογματικῶς, καταφεύγων εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, τοὺς μεγάλους πατέρας καὶ τὰ λειτουργικὰ κείμενα. Ἄλλ' ἤδη ἡ κατοχυρωσις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ στενὸν πρόβλημα περὶ τῆς τεχνικῆς μεθόδου προσευχῆς, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη εἰς προηγουμένην εὐκαιρίαν, ἐλάχιστα ἀπασχολεῖ τὸν Παλαμᾶν· ἐπεκτείνεται εἰς τὴν ὄλην πνευματικὴν ἐμπειρίαν τοῦ μοναχοῦ καὶ παντὸς χριστιανοῦ ἐν γενεῇ.

Ἐπιτρέπων εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ἡσυχασμοῦ⁴⁷, μνημονεύει ὡς διδασκάλους τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου τοὺς Συμεῶν τὸν Νεὸν Θεολόγον, Νικηφόρον, Θεόληπτον Φιλαδελφείας, Ἀθανάσιον Κωνσταντινουπόλεως, Νεῖλον τὸν Ἰταλόν, Σελιώτην, Ἡλίαν καὶ Ἀθανάσιον⁴⁸.

Ὁ Συμεῶν, σπουδαῖος πρωθητής τῶν μυστικῶν ἀντιλήψεων καὶ συγγραφεὺς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, παρὰ τὴν προσπά-

47. Παρὰ τὴν ὄχι εὐκαταφρόνητον βιβλιογραφίαν περὶ τὸ θέμα, ἡ ὁποία θὰ παρατεθῇ εἰς τὸν εἰσαγωγικὸν τόμον, ὑπάρχει ἀκόμη πολὺς κῶρος πρὸς ἐρευναν.

48. Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 1 2, 12. Μερικοὺς ἐξ αὐτῶν μνημονεύει καὶ ἐν 2 2, 2 ἐξ.

θειαν τοῦ μαθητοῦ του Νικήτα Στηθάτου⁴⁹ καὶ παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν τῶν συγγραμμάτων του, δὲν κατέλαβεν ἀρμόζουσαν θέσιν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μεταγενεστέρων θεολόγων. Τὸ ὄνομά του κυρίως συνεδέθη μὲ συγγραμμάτιον φέρον τὸν τίτλον Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς καὶ προσοσχῆς⁵⁰, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τοῦτο μνημονεύει αὐτὸν καὶ ὁ Παλαμᾶς ἐνταῦθα ἅπαξ, ἐνῶ ἀπὸ τὸ συγγραμμάτιον φαίνεται ν' ἀντλή καὶ ἀλλαχοῦ ὑλικόν. Πάντως τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Συμεών, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τοῦ 14' αἰῶνος καὶ ἐκφράζεται ἡ γνώμη ὅτι πιθανῶς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου⁵¹ ἀλλ' ἴσως εἶναι ὀλίγον ἀρχαιότερον τοῦ Νικηφόρου, ὅποτε δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οὗτος πιθανῶς εἰσήχθη εἰς τὸν ἡσυχασμὸν δι' αὐτοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐγνώριζεν ἐπίσης καὶ τὸν Βίον τοῦ Συμεών τὸν συνταγέντα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Νικήτα Στηθάτου⁵². Ἀληχῆσεις ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ τελευταίου τούτου περὶ ψυχῆς εὐρίσκομεν ἐπίσης ἐνταῦθα.

Ὁ ἐξ Ἰταλίας Νικηφόρος κατέχει κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἡσυχαστικῶν ἰδεῶν ἀπὸ τοῦ 14' αἰῶνος καὶ ἐξῆς. Ὁ Παλαμᾶς μᾶς παρέχει ἐπανειλημμένως ἱκανὰς εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ. «Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπερορία κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Λατίνων φρονήσαντος, Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῆ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ προσχωρήσαντος Ἐκκλησίᾳ, δὲ μετὰ τῶν πατρίων ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρῶα καὶ τὴν ἡμεδαπὴν τῆς σφετέρας φιλτέρας ἡγεῖται.. κὰν ταύτῃ γεγονὼς βίον μὲν αἰρεῖται

49. Περί αὐτοῦ Π. Χρήστου, Νικήτα Στηθάτου μυστικὰ συγγράμματα, Θεσσαλονίκη 1957. Βίον Συμεών ὑπὸ Στηθάτου ἐξέδωσεν ὁ J. Hausherr, Orient. Christ. XII, 1928.

50. Ἐκδ. ἐν J. Hausherr, La méthode d'oraison hésychaste, Orient. Christ. IX, 2, 1927.

51. J. Hausherr, ἔργ. μν. σ. 129-134.

52. Ὑπὲρ ἡσυχασζόντων 1, 2, 12.

τὸν ἀκριβέστερον, δηλαδή τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἀγιωσύνης, ἐπώνυμον ἐν μεθορίῳ κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίων — "Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἡ τῆς ἀρετῆς ἐστία -- ἐνδαιπαῖσθαι προθυμηθεῖς... καὶ τρόπον ὑποτίθεται, δι' οὗ ἂν τὸ πολυπόρευτον καὶ φαντασιῶδες αὐτοῦ μετρίως συστείλειαν»⁵³. Αἱ λέξεις τοῦ χωρίου τούτου ἔχουν ἐκλεγῆ με ἰδιαιτέραν προσοχὴν ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ· ὁ Νικηφόρος, Ἰταλὸς καὶ αὐτός, κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Βαρλαάμ, διώκεται ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαολόγου λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐγκαθίσταται εἰς τὸ "Ὄρος, τὸ μεθόριον οὐρανοῦ καὶ γῆς, τὸ ὁποῖον περιφρονεῖται ἀπὸ τοὺς ἀντισηχαστάς. Εἰς τὸν Ἄθωνα ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἰδρύσει 'φροντιστήριον' καὶ εἶχε περὶ αὐτὸν ἀφωσιωμένους μαθητάς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηύθυνε καὶ τὴν θεολογικὴν του διαθήκην". Εἰς τὸν Παλαμᾶν ἦτο καὶ δι' ἄλλον λόγον ἀγαπητός· ὅτι εἶχε συντάξει καὶ ἔργον περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος κατὰ Λατίνων⁵⁵, τοῦ ὁποίου ἴσως μέρος διατηρεῖται εἰς χειρόγραφα τῆς Μόσχας⁵⁶. Σπουδαιότατον ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Νικηφόρου ἀπέβη τὸ Περὶ νήψεως καὶ φυλακῆς καρδίας⁵⁷, εἰς τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύονται μέσα πρὸς ἄσκησιν τῆς προσευχῆς, κατοχυρούμενα διὰ ρήσεων πατερικῶν. Ὁ Βαρλαάμ κατεπολέμησε τὰς ὁδηγίας τοῦ Νικηφόρου, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει εἰσηγητὴν τῆς μεθόδου, ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς τὰς ὑπερασπίζεται λέγων ὅτι ἡ μέθοδος παρεδόθη ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς.

Τοὺς δύο τούτους ἄνδρας ὁ Παλαμᾶς ὀνομάζει 'παλαιοὺς τῶν ἀγίων', ἀλλὰ καταφεύγει εἰς τὴν σύμφωνον πρᾶξιν

53. Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 2, 2, 2.

54. Κωδ. Λαύρ. 1626 φφ. 149 - 153.

55. Α' πρὸς Βαρλαάμ. 17.

56. Κωδ. Mosq. Syn. 208, ὑπὸ τὸν τίτλον Ὑποθετικοὶ συλλογισμοὶ περὶ ἐκπορεύσεως ἀγίου Πνεύματος. Α. Δ η μ η τ ρ α κ ο π ο ὑ λ ο υ, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, Leipzig 1872 σ. 96 ἔ.

57. Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, Βενετία 1782, σ. 869 ἔξ. PG 147, 945 - 966. Βλ. Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 2 2, 2.

καὶ ἄλλων συγχρόνων του, τῶν 'ἐφ' ἡμῶν', μνημονευθέντων ἤδη ἄνωτέρω.

Ὁ ἐκ Νικαίας Θεόληπτος (1250—1325) ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σπουδαιότερων προσωπικοτήτων τῆς ἐποχῆς του. Διαφωνήσας πρὸς τὴν φιλενωτικὴν πολιτικὴν Μιχαὴλ Η', ἐδιώχθη σκληρῶς, ἠναγκάσθη δέ, ἂν καὶ νυμφευμένος, νὰ μεταβῆ εἰς ἄγιον Ὅρος⁵⁸ ὅπου εἰσήχθη εἰς τὸν ἡσυχασμὸν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς φιλοδυτικῆς πολιτικῆς ἐτοποθετήθη ἐπίσκοπος Φιλαδελφείας, ἀλλ' εἰς τὴν διαποίμανσιν τῆς ἐπαρχίας του φαίνεται ὅτι ὀλίγας μόνον φροντίδας κατέβαλλεν, ἀσχολοῦμενος μὲ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διφυοῦς μοναστηρίου τοῦ φιλανθρώπου Σωιτῆρος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐχειραγώγησε τὸν Παλαμᾶν εἰς τὸν ἀσκητισμὸν, ὡς καὶ ἄλλα πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακεκριμένην θέσιν κατέχει ἡ θυγάτηρ τοῦ φίλου του Νικηφόρου Χούμνου Εἰρήνη Χούμναινα⁵⁹. Πλὴν τῆς πραγματείας Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ κρυπτῆς ἐργασίας⁶⁰, ἐξεδόθησαν ἤδη καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ, νηπτικά, ὁμιλίας, ἐπιστολαί⁶¹.

Ὁ ἐξ Ἀδριανουπόλεως Ἀθανάσιος ἐμόνασεν εἰς Θεσσαλονίκην, Ἄθωνα, Ἱεροσόλυμα, Λάτρον, Αὐξέντιον, πάλιν εἰς Ἄθωνα καὶ εἰς Γάνον. Ἡ ἀντίθεσίς του πρὸς τὴν φιλενωτικὴν πολιτικὴν ἐπέσυρε διώξεις εἰς βάρος του, ἀλλὰ τέλος ἀνῆλθεν εἰς πατριαρχικὸν θρόνον. Ζηλωτῆς ὡς ἦτο, ἠθέλησε ν' ἀναμορφώσῃ τὸν κλῆρον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, τὰ αὐστηρὰ μέτρα του ὅμως προεκάλεσαν ἀντιδράσεις, διὸ ἠναγκά-

58. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 561 A.

59. V. Laurent, "Une princesse byzantine au cloître,, Échos d'Orient, 29 (1930) σ. 29 ἐ.

60. PG 143, 381 ἐἐ.

61. Ὑπὸ S. Salaville, Revue des études byzantines 2 (1944) σ. 119 - 125. 5 (1947) σ. 101 - 135, Échos d'Orient, 39 (1940 - 1942) σ. 1 - 25. Mélanges J. de Ghellinck II, Gembloux 1950, σ. 877 - 887. Κανὼν κατανυκτικὸς ἐν PG 143, 403 ἐἐ. Γενικῶς περὶ Θεολήπτου βλ. J. Gouillard, Théolepte de Philadelphie, Dict. de Theol. Cath. XVI στ. 339 - 341. Βίος του ὑπὸ Νικηφόρου Χούμνου, ἐκδ. J. F. Boissonade, Anecdota Graeca τ. V. Paris 1833 σ. 183 - 254.

σθη δις ν' ἀπομακρυνθῆ τοῦ θρόνου (ἐπατριάρχευσε 1289--1293, 1303—1310). Ἀπέθανεν ἑκατονταετῆς εἰς τὴν μονὴν Ξηρολόφου. Ὁ Παλαμῆς ἐγνώρισεν αὐτὸν καὶ τὸν θεωρεῖ ὡς ὁπαδὸν τῆς ψυχοσωματικῆς μεθόδου προσευχῆς καίτοι εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ἐνδιαφέροντά του ἦσαν ἐξόχως κοινωνικά⁶². Σώζονται πολυάριθμοι ἐπιστολαί του⁶³.

Ὁ ἄλλος Ἀθανάσιος εἶναι προφανῶς ὁ Λεπαντρηνός⁶⁴, ἀρσενιάτης μοναχὸς τοῦ Αὐξεντίου βουνοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐμόνασαν καὶ ἄλλοι ἡσυχασταί, ὁ Νεῖλος⁶⁵, ὁ Ἡλίας, ὁ Νικόδημος. Περὶ τῶν ἄλλων δὲν ὑπάρχουν εἰδήσεις ἀκριβεῖς.

Ἡ μέθοδος τὴν ὁποίαν ἐφήρμοζον οἱ ἄνδρες οὗτοι, ἄλλοι αὐστηρότερον καὶ ἄλλοι μετριοπαθέστερον, εἶναι ἢ περιγραφομένη εἰς τὰ μνημονευθέντα ἔργα τοῦ Συμεὼν καὶ τοῦ Νικηφόρου. Δὲν γνωρίζω ἂν θ' ἀποδύσῃ καρποὺς ἢ εἰς αὐτὴν ἀναζήτησις στοιχείων ἀνατολικῆς ἀσκητικῆς, ἀλλὰ πάντως καταβάλλεται ἤδη σχετικὴ προσπάθεια⁶⁶, ἢ ὁποία δὲν πρέπει νὰ παρίδῃ τὸ γεγονός ὅτι σπέρματα τῆς μεθόδου ὑπάρχουν

62. Βλ. M. Banescu, Le patriarche Athanase Ier et Andronic II Paléologue, Bulletin Sect. Hist. de l'Acad. Roumaine XXIII, 1 Bucarest 1942. R. Guillard, "La correspondance inédite d'Athanase, patriarche de Constantinople", Mélanges Diehl I, Paris 1930, σ. 121-140. Βίος ὑπὸ Φιλοθέου ἐκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Zapiski Ἱστορικοφιλολογικῆς Σχολῆς Πετρούπολεως XXVI. 1905 σ. 1-51. Παράφρ. Δουκάκη, Μέγας Συναξαριστής, Ἀθῆναι 1895 σ. 455-464. Βίος ὑπὸ Ἰωσήφ Καλοθέτου ἐκδ. ἀρχμ. Ἀθανασίου, Θρακικά, XIII, 1940 σ. 59-107, ἐπανέκδοσις ἐν Ἀγιορ. Βιβλιοθήκῃ XV (1950) σ. 109-141.

63. PG 142, 471-528. Γενναδίου Ἠλιουπόλεως Ἀραμπατζόγλου, Ὁρθοδοξία 27 (1952) σ. 113-120, 173-179, 195-198. 28 (1953) σ. 5-10. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 22 (1952) σ. 227-232.

64. Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος 1, 21 ἐκδ. Bonn σ. 59.

65. Ἴσως ὁ εἰς Χούμνου Ἐγκώμιον εἰς Θεόληπτον, Boissonade ἐνθ' ἄνωτ. σ. 217, Παχυμέρους, Μιχαὴλ Παλαιολόγος 3, 21 ἐκδ. Bonn σ. 218 ἐξ.

66. E. von Ivanka, "Byzantinische yogis?", Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft τ. 102 (N.R. XXVII) 1952, σ. 234-239. J. Meyendorff, Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes σ. XXXI. Ὁ Meyendorff ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις.

εἰς προγενεστέρας φάσεις τῆς χριστιανικῆς μουσικῆς. Σχετικῶς ὁ Παλαμᾶς παραπέμπει εἰς τὸν Ἰωάννην τῆς Κλίμακος⁶⁷.

Μολονότι ὁ Παλαμᾶς τείνει ν' ἀποδείξη ὅτι ἡ πρᾶξις ἀποτελεῖ ἀρχαίαν παράδοσιν, δὲν φαίνεται καὶ ὁ ἴδιος ἀπολύτως βέβαιος περὶ τούτου, διὸ καὶ ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τῶν ἀνωτέρω μόνον μεταγενεστέρων ἀνδρῶν.

Καταφεύγει καὶ εἰς ἀρχαιότερά ὄνόματα μουσικῶν, ἀλλὰ πράττει τοῦτο πρὸς δικαιολόγησιν καὶ ὄχι πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς χρήσεως τῆς μεθόδου. Εἰς τὸ ἔργον κυριαρχεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου, ὁ ὁποῖος καὶ ὅταν δὲν ἀναφέρεται εἶναι παρὸν εἰς τὰς σελίδας του. Τὸ ὄνομά του, συνδεόμενον πρὸς τὸ τοῦ ἀρεοπαγίτου μαθητοῦ τοῦ Παύλου, ἦτο σεβαστὸν καθ' ὅλους τοὺς μέσους χρόνους, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀνατολήν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἔγινε γνωστὸν διὰ μεταφράσεων τοῦ Σκώτου Ἐρίγενα. Ἡ διάκρισις μεταξὺ καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς θεολογίας, προωθοῦσα τὸν θεολογικὸν ἀγνωστικισμόν, ἦτο ἰδιαίτερος ἀρεστή εἰς τοὺς κύκλους τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Βαρλαάμ, δεινὸς ἐξηγητῆς τοῦ Διονυσίου, ἔκαμε κατάχρησιν ἀναφορῶν εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παλαμᾶς καταφεύγει συχνότατα εἰς τὴν μαρτυρίαν τούτου πρὸς κατοχύρωσιν τῶν ἀπόψεών του. Βεβαίως διὰ νὰ παίξῃ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς τὸ πρόσωπον τοῦ μάρτυρος ὑπὲρ καὶ τῶν δύο ἀντιπάλων πρέπει κάπου νὰ ἐμφιλοχωρῇ παρερμηνεία, διὰ τοῦτο δὲ ἔχει πράγματι τὴν σημασίαν του τὸ λεχθὲν ὅτι εἰς τὸ βάθος ἡ ἔρις εἶναι ἀγὼν δύο διαφωνούντων ἐξηγητῶν τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου⁶⁸, ὅσον καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ὑπερβολικόν. Ὁ Βαρλαάμ διατυπώνων τὴν θεολογικὴν του γνωσιολογίαν βάσει τῆς ἀποφατικῆς τοῦ Διονυσίου φρονεῖ ὅτι οἰαδήποτε γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ οἰκοδομηθῇ, ἐπὶ τῆς γνώσεως τῶν ἱεραρχικῶς τεταγμένων ὄντων, ἀλλ' ὅτι ὁπωσδήποτε ἡ ἀναλογικὴ αὐτὴ γνῶσις θὰ εἶναι μόνον συμ-

67. Κλίμαξ 27 PG 88, 1112C.

68. Meyendorff, Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes, σ. XXXV.

βολική. Ο Παλαμᾶς ἀντιθέτως θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ὡς ἔχουσαν οὐσιώδη ἔννοιαν καὶ οὐχὶ ὡς συμβολικὴν, ἀποδέχεται δὲ πλὴν αὐτῆς καὶ ἄμεσον γνῶσιν· «καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς θεοπτεῖαι τελοῦνται»⁶⁹. Ἐπὶ πλέον προσδίδει εἰς τὴν γνῶσιν καὶ χριστιανικὸν χρωματισμὸν ὁ ὁποῖος ἐλλείπει ἀπὸ τὸν Διονύσιον, οὕτω δὲ ἐνῶ ὁ Διονύσιος εἶναι ὁ περισσότερον παρατιθέμενος παρ' ὅσον οἴσοδῆποτε ἄλλος συγγραφεὺς εἰς τὰ ἔργα ταῦτα, δὲν κατευθύνει αὐτὸς τὴν σκέψιν τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ μᾶλλον οὗτος ἐρμηνεύεται κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ Παλαμᾶ.

Τὴν δευτέραν θέσιν ὡς πρὸς τὴν συχνότητα παραθέσεων, πρώτην δὲ ὡς πρὸς τὴν οὐσιώδη ἐπίδρασιν, κατέχει Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. Χωρία του, ὡς τὸ «τὸν Θεὸν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι»⁷⁰, ἐκρησήμευσαν ὡς θεμέλιον τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Παλαμᾶ, οὗτος ὁμοίως καταφεύγει εἰς αὐτὸν καὶ προκειμένου ν' ἀντλήσῃ αὐστηρῶς δογματικὰ ἐπιχειρήματα ἀναγκαῖα διὰ τὴν διάκρισιν μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Περισσότερον ὅλων τῶν ἔργων τοῦ Μαξίμου χρησιμοποιοῦνται τὰ Γνωστικὰ Κεφάλαια καὶ τὸ Περὶ Ἀποριῶν.

Καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ἀλλ' ἰδίως εἰς κατοχύρωσιν τῆς ἀπόψεως ὅτι καὶ τὸ σῶμα μετέχει τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας, καταφεύγει εἰς τὸν Μακάριον, τὸν τρίτον κατ' ἀριθμὸν παραθέσεων συγγραφεῖα. Κατὰ τὴν ψυχολογίαν αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος παρίσταται ὡς ὀργανικὸν σύνολον ψυχῆς καὶ σώματος, μὴ δυνάμενον νὰ διασπασθῇ χωρὶς ἕκαστον στοιχεῖον ν' ἀπολέσῃ τὰς δυνάμεις του· «ἡ καρδία ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου καί, ἐπὶ πάντας κατάσχη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς»⁷¹. Ὁ Μακάριος θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν σήμερον ὡς μασσαλιανός, ἢ μᾶλλον

69. Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 2 3, 29.

70. Κεφάλαια Θεολογικά 88, PG 90, 1168a.

71. Ὁμιλία 15, PG 34, 589 B.

πολλοὶ δέχονται ὅτι τὰς ὁμιλίας τοῦ Μακαρίου ἔγραψεν ὁ μασσαλιανὸς συγγραφεὺς Συμεὼν ἐκ Μεσοποταμίας, καίτοι ὑπάρχουν ἀκόμη οἱ διαφωνοῦντες ὡς πρὸς τοῦτο. Πάντως ἐνῶ κατηγορεῖ τοὺς ἡσυχαστὰς καὶ μασσαλιανούς ὁ Βαρλαάμ, δὲν στηρίζει τὴν κατηγορίαν εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ Μακαρίου, τὸν ὁπεῖον καὶ αὐτὸς θεωρεῖ ὀρθόδοξον. Μασσαλιανοὶ ἔλέγοντο πλέον οἱ Βογόμηλοι καὶ ὡς συγγενεῖς πρὸς αὐτοὺς κατακρίνονται ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ οἱ ἡσυχασταί, οἱ ὁποῖοι ἄλλως ἀποκαλοῦνται καὶ Βλαχερνῖται ἐκ τοῦ Θεοδώρου, ἐφημερίου τῆς ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα, καταδικασθέντος ὡς Βογομήλου. Ἡ παράθεσις ἐξ ἔργων τοῦ Μακαρίου γίνεται κατὰ τὰ δύο τρίτα βάσει τῆς παραφράσεως Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ⁷².

Ὁ Ἰωάννης ὁ Κλίμακος δίδει ὑλικὸν πρὸς κατοχύρωσιν τῆς συνδέσεως σωματικῶν λειτουργικῶν μετὰ τῆς προσευχῆς, ὡς τὸ τοῦ χωρίου, «Ἰησοῦ μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώσῃ ἡσυχίας ὑφέλειαν»⁷³, πρὸς τοῦτο δὲ χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Διαδόχου Φωτικῆς, καθ' ἣν ἡ αἴσθησις τῆς ψυχῆς εἶναι μία, ὁ νοῦς ἐπαισθάνεται τῆς θείας χρηστότητος ἀρρήτως καὶ μεταδίδει καὶ εἰς τὸ σῶμα ἐκ τῆς οἰκείας χρηστότητος⁷⁴. Συνεχῆς εἶναι ἡ ἀναφορὰ καὶ εἰς Ἰσαὰκ τὸν Σῦρον⁷⁵. Ἔργα δὲ τοῦ Εὐαγρίου χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τὰ ὀνόματα Μαξίμου καὶ Νείλου.

Τέλος ἡ αὐθεντία τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν πατέρων ζητεῖται ὄχι κυρίως διὰ τὴν εὐρεσιν μαρτυριῶν ὑπὲρ τῆς ἐπιδόσεως εἰς τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν δογματικὴν κατοχύρωσιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Παλαμᾶ, ἰδίως δὲ τῶν θέσεών του περὶ διακρίσεως κοσμικῆς καὶ θείας σοφίας, περὶ διακρί-

72. PG 34. Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ εὐρίσκεται καὶ ἡ ἄλλη συλλογὴ τοῦ Μακαρίου.

73. Κλίμαξ 27, PG 88, 1112 C.

74. Κεφάλαια 25, Des Places σ. 97.

75. Ἐκδοσις ἑλληνικῆς μεταφράσεως ἔργων τοῦ ὑπὸ Νικηφόρου Θεοτόκη, Leipzig 1770 καὶ Σπυριδίου, Ἀθῆναι 1895.

σεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας, περὶ ἐκφράσεως τῆς θεότητος ὡς φωτὸς κ.τ.τ. Εἰς τοὺς ἄλλους πατέρας ἡ ἀναφορὰ εἶναι σπανιωτάτη, ὡς εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, Ἀθανάσιον, Ἀνδρέαν Κρήτης καὶ Κύριλλον Ἀλεξανδρείας.

Ἐνίοτε χρησιμοποιοῦνται καὶ στίχοι ὕμνων τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς Ἀναλήψεως, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Ὀκτωήχου καὶ τῆς νεκρωσίμου.

Ἐκ τῶν ἔργων τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω ἀνδρῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν ὁ Παλαμᾶς παραθέτει ἄφθονα χωρία ἐντὸς τοῦ κειμένου, ἐνίοτε ἀναφέρων ἀκριβῶς σύγγραμμα καὶ κεφάλαιον, συνηθέστερον ἀναφέρων μόνον τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ὄχι σπανίως δὲ εἰσάγων μόνον διὰ τοῦ «φησί», ὅπερ ἐξόχως δυσχεραίνει τὴν ἀναζήτησιν τῆς πηγῆς. Ταύτην δυσχεραίνει ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός ὅτι συχνάκις ὁ Παλαμᾶς παραθέτει ἐλευθέρως τὰ κείμενα, ὡς ἐὰν ἔγραφεν ἐκ μνήμης ἢ ὡς ἐὰν ἤθελε νὰ ἐνσωματώσῃ ταῦτα εἰς τὰ ἰδικά του γραπτά. Ὁ Meyendorff ἀνεῦρε τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων, μερικὰ δὲ ἐκ τῶν μὴ ἀνευρεθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἀνιχνεύσαμεν ἡμεῖς.

Πλὴν τῆς τοιαύτης χρήσεως τῶν πηγῶν ὁ Παλαμᾶς κατὰ παλαιὰν συνήθειαν παραθέτει εἰς τὸ τέλος βιβλίων συλλογὰς πατερικῶν ἀποσπασμάτων εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἀπόψεών του. Ἡ εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς πρώτης τριάδος συλλογὴ προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Παλαμᾶ, τὸν ὁποῖον εὐχαριστεῖ διὰ ταύτην ὁ ἀποδέκτης⁷⁶, τοιαῦται δὲ συλλογαὶ ἀναγγέλλονται καὶ εἰς τὸ δεῦτερον καὶ τὸ τρίτον βιβλίον τῆς ἰδίας τριάδος, ἀλλὰ δὲν διεσώθησαν⁷⁷. Τὸ τρίτον βιβλίον τῆς δευτέρας τριάδος ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἑκτενὲς χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ τοὺς κώδικας Vatic gr. 1711 καὶ Sinaït gr. 1671 τὸ δεῦτερον βιβλίον τῆς τρίτης τριάδος ἀκολουθεῖται ἀπὸ συλλογὴν χωρίων ἐμμέσως σχετιζομένων μὲ τὰ προβλήματα τοῦ ἔργου.

76. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 1 2 ἐρώτ. Πλὴν ἐνός χωρίου ἀποδιδομένου εἰς Γρηγόριον Νύσσης.

77. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 1 2, 12. 1 3, 52.

Προφανῶς πρόκειται περὶ προσθήκης ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐλλείπει ἀπὸ τοὺς ἄλλους κώδικας.

Ἡ πρώτη τριάς (133°).

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, μετὰ τὰς πρώτας ἐπιθέσεις τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τοῦ ἡσυχασμοῦ, μοναχοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Παλαμᾶ, πρωτοστατοῦντος τοῦ Ἰσιδώρου, μετέπειτα πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἀγιορείτης μοναχὸς ἦλθε προθύμως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὅπου ἐφρόντισε νὰ συναντήσῃ ἀμέσως τὸν Βαρλαάμ, διὰ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις του⁷⁸. Ὁ Καλαβρὸς τοῦ ἔδειξε σημειώσεις μοναχῶν περὶ ἡσυχαστικῆς ἐμπειρίας, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως ὁ Παλαμᾶς δὲν εὔρε τίποτε περὶ θεᾶς καὶ οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ μόνον εὔρε λεγόμενον ὅτι τὴν οἰκείωσιν πρὸς τὸν Θεὸν δὲν φέρει ἢ πολυπάθεια ἢ καθαρότης καὶ ἢ προσευχή⁷⁹. Τὰς σημειώσεις αὐτὰς ἐξέσχισε βραδύτερον ὁ Βαρλαάμ.

Ὁ Παλαμᾶς ἐγνώριζεν ὅτι ἤδη ὁ Βαρλαάμ εἶχε συντάξει συγγράμματα κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνεζήτηε ἀλλὰ δὲν εὔρισκε, διότι ὁ συγγραφεὺς τῶν δὲν τὰ παρέδιδεν εἰμὴ μόνον εἰς τοὺς ὁπαδοὺς του καὶ ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ μὴ τὰ ἐγχειρίσουν ποτὲ εἰς ἡσυχαστάς⁸⁰. Οὕτω δὲν ἠδυνήθη μὲν πρὸς τὸ παρὸν νὰ μελετήσῃ τὰ συγγράμματα ταῦτα ὁ Παλαμᾶς, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ ἀντίπαλος τῶν μοναχῶν συνέχιζε τὴν πολεμικὴν του παρὰ τὰς συμβουλὰς, ἠναγκάσθη νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ γράψῃ τὴν πρώτην τριάδα. Ἐπραξε τοῦτο μὲν πολλὴν στενοχωρίαν, διότι κατὰ βάθος ἐξετίμα καὶ ἠγάπα τὸν Καλαβρὸν. «Τίς γὰρ οὐκ ἂν πάθοι τὴν ψυχὴν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς Ἐκκλησίας νοητῶς ὄρῳν ταύτης ἀπορρη-

78. Φιλοθέου Ἐγκώμιον, PG 151, 586. Βίος Ἰσιδώρου, ἐκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως σ. 85. Γ' Πρὸς Ἀκίνδυνον 18.

79. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 3, 13. Βλ. καὶ ἀνωτέρω.

80. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 1, 2.

γνύμενον; Ἐγὼγ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθεὶς τὴν ἀρχὴν, ὡς μὴ ἂν πιστευθῆναί τινι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καὶ τὸν πόνον δ' ὅσον ὑπέστην γράφων... οὐχ ὑπὲρ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπῆλθον ἢ τούτου πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσίν»⁸¹. Γράφων, ἐπόνεσε περισσότερο διὰ τὸν Καλαβρὸν παρὰ διὰ τοὺς πολεμουμένους μοναχοὺς. Συμφώνως πρὸς τὸν χρονολογικὸν ἡμῶν καθορισμὸν ἢ πρώτη τριάς τοῦ Ἑπὲρ ἡσυχάζόντων συνετάχθη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1338, ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἄφιξιν τοῦ Παλαμᾶ (τέλος τοῦ 1337)⁸².

Χωρὶς ν' ἀναφέρῃ καὶ τὸν Βαρλαάμ, ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸν καὶ αὐτὸν πολεμεῖ. Μάλιστα θέλων νὰ φανῆ καὶ εἰς τὰ γραπτὰ ὅτι κατόπιν παρακλήσεως εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἔβαλεν ἓνα μοναχὸν νὰ ἐρωτήσῃ σχετικῶς, ὥστε τὰ τρία ταῦτα βιβλία ν' ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις εἰς παρατιθεμένας ἐρωτήσεις.

Τὸ θέμα τοῦ πρώτου βιβλίου στρέφεται περὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἔξω παιδείας. Πολλοί, δηλαδὴ ὁ Βαρλαάμ καὶ οἱ ὁπαδοί του, ἔλεγον ὅτι χωρὶς παιδείαν καὶ φιλοσοφίαν οἰαδῆποτε ἠθικὴ καθαρότης καὶ ἀγιότης δὲν εἶναι ἀρκετὴ δι' ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας.

Ὁ Παλαμᾶς ἀπορρίπτει τὸν ἰσχυρισμὸν. Ἄν εἶχον οὕτω τὰ πράγματα, ἂν δηλαδὴ «ἐκ τῆς ἔξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὐρεῖν καὶ ἰδεῖν ἔστιν, ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρρυθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἑλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν εἶεν καὶ θεοπτικώτεροι», θὰ εἶναι δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες σοφοὶ θεοπτικώτεροι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἦσαν ἀγροῖκοι⁸³. Τοῦτο ὁμως δὲν συμβαί-

81. Ἑπὲρ ἡσυχάζόντων 2 1, 40.

82. Πρὸβλ. O. Staniloae, Viatsa si invatsatura Sfantului Grigorie Palama (seria teologica 10) Sibiu 1938 σ. 29. J. Meyendorff, Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes σ. XIX.

83. 1, 1, 4.

νει, διότι τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, ἐπαναστάν, διέστρεψε τὰς ἐν ἡμῖν εἰκόνας καὶ ἀπεμάκρυνε τὸ διορατικὸν τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς⁸⁴. Πρὸς ἐπαναφορὰν ἀπαιτεῖται σοφία, καὶ τὸ πρόβλημα εἶναι: ποία σοφία; Διότι ὑπάρχουν δύο σοφίαι, ἢ τοῦ κόσμου καὶ ἡ θεία. Τοῦτο στηρίζεται εἰς τὰ λεγόμενα τοῦ Παύλου, «ὃς ἐγεννήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ» καὶ «ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν»⁸⁵, καὶ προσελκύει ἰδιαίτερος τὴν προσοχὴν τοῦ συγγραφέως⁸⁶. Δὲν εἶναι δὲ ἀπλῶς διάφορος ἢ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλ' εἶναι καὶ ἀντίθετος: «ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται γνῶσιν»⁸⁷. Ταυτισμὸς τῶν δύο γνώσεων εἶναι ἀπαράδεκτος, ὅπως εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ κλασικοῦ 'γνῶθι σαυτὸν' πρὸς τὸ χριστιανικὸν 'πρόσεχε σεαυτῷ'. Διάκρισιν δύο γνώσεων ἔκαμνον καὶ παλαιότεροι ἀσκητικοί· «διττὴ γνῶσις», ἔλεγεν ὁ Μάξιμος, 'Ἄλλ' ἰδίως διπλῆν γνῶσιν διέκρινον ὠρισμένοι ἀριστοτελικοὶ θεολόγοι τῆς Δύσεως κατὰ τὸν 14' αἰῶνα. Τοιαύτη διάκρισις ἀπεδίδοτο εἰς τὸν Σιγέρ ἐκ Βραβάνδης, δι' ἣν κατεκρίθη τὸ 1277, καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸν "Οκκαμ θεολόγους. Ὑπάρχει ἡ ἑξῆς διαφορὰ ἀντιλήψεως· κατὰ τοὺς σχολαστικούς αἱ δύο γνώσεις, ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ θεολογικὴ, δύνανται νὰ ἔχουν κοινὸν ἀντικείμενον, τὸν Θεὸν ἐπὶ παραδείγματι, καὶ δύνανται ἐπίσης νὰ καταλήξουν εἰς ἰδιαίτερα διάφορα συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι ἀμφοτέρα ὀρθά. Κατέληγον δηλαδὴ οὗτοι ἀπὸ τὴν ἀπλῆν γνῶσιν εἰς τὴν διπλῆν ἀλήθειαν. Ὁ Παλαμᾶς δίδει διάφορα ἀντικείμενα εἰς τὰς γνώσεις· ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ἡ δὲ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔργον τῆς θεολογίας. Οὕτω, ἂν αἱ δύο σοφίαι καταλήξουν εἰς διάφορα συμπεράσματα, ταῦτα δὲν θὰ ἐπιβάλουν ἀναγνώρισιν διπλῆς ἀληθείας, ἐφ' ὅσον τὰ ἀντικείμενα παραμένουν διάφορα. Ἐνιαχοῦ ὁμιλεῖ περὶ δύο ἀληθειῶν ἀντὶ γνώσεων.

84. 1, 1, 3.

85. Α. Κορ. 1, 30. 1, 21. Αἱ παραθέσεις κατὰ τὸν Παλαμᾶν.

86. 1, 1, 17.

87. 1, 1, 10.

Κατὰ ταῦτα ὁ Παλαμᾶς δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐὰν ἐπιτίθεται κατ' αὐτῆς, ἀναφέρεται εἰς τὰς κακὰς πλευρὰς αὐτῆς· «οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας», δηλαδὴ περὶ τῆς μυθολογικῆς καὶ τῆς εἰδωλολατρικῆς φιλοσοφίας⁸⁸. Ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην εἶναι χρήσιμος ἰδίως εἰς τοὺς ἑκτὸς τοῦ μοναχικοῦ βίου· γυμνάζει καὶ ὀξύνει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς⁸⁹, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ καταλαμβάνῃ αὕτη τὴν ψυχὴν μέχρι καὶ τοῦ γήρατος· μόνον ὁ πονηρὸς ὑποβάλλει τοιοῦτον ζῆλον, ὁ ὁποῖος ἐμποδίζει τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν, τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ⁹⁰. Οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου εἶναι μωροί, ὡς λέγει ὁ Παῦλος καὶ ὡς ἄλλωστε παραδέχεται ὁ Πλάτων, ἀποκαλῶν αὐτοὺς «μεμηνότας»⁹¹, διὰ τοῦτο δὲ πολεμοῦν τὰς μυστικὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος⁹². Ὁ Παλαμᾶς ἐπαναλαμβάνει τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἰππολύτου, ὅτι ὅλαι αἱ αἰρέσεις ἔχουν τὴν ρίζαν τῶν εἰς τὴν φιλοσοφίαν⁹³. Ἄλλὰ καὶ ὅταν καλῶς χρησιμοποιῆται αὕτη, ὅταν δὲν ὀδηγῇ εἰς παραπλανήσεις, δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ κυρίως καλόν, διότι τὰ κυρίως καλὰ στέλλονται ἄνωθεν, ἐνῶ αὕτη εἶναι χάρισμα «φυσικὸν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν»⁹⁴.

Ἐναντὶ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῆς ἐπωφελεστέρα εἶναι ἡ ἔργασία καὶ φυλακὴ τῆς καρδίας⁹⁵, διὰ τῆς καθαρότητος, τῆς προσηλώσεως εἰς τὰς ἐντολάς, τῆς μετοχῆς εἰς τὰ μυστήρια. Χωρὶς καθαρότητα οὐδεμία γνῶσις ὠφελεῖ· «καθαρότητος γὰρ ἄνευ, κἂν μάθῃς τὴν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρὸς οὐδὲν ἦττον, ὅτι μὴ καὶ μάλλον, ἔση ἢ σοφός»⁹⁶. Ἀρχέιυπον καθαρότητος καὶ ὑποταγῆς εἶναι διὰ

88. 1, 1, 16.

89. 1, 16. 1, 12.

90. 1, 1, 7.

91. Φαῖδρ. 245 α.

95. Βλ. Νικητὰ Στηθάτου, Περὶ παραδείσου 11.

96. 1, 1, 3.

92. 1, 1, 15.

93. 1, 1, 20. 1, 1, 3.

94. 1, 1, 21.

τούς χριστιανούς, ιδίως τοὺς ἔρημίτας, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος⁹⁷.

Τὸ δεύτερον βιβλίον πραγματεύεται περὶ κατοχῆς τοῦ νοῦ ἐκτὸς τοῦ σώματος κατὰ τὴν προσευχὴν.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Παλαμῆς θεωρεῖ τὴν προσπάθειαν ἐξώσεως τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ σῶμα, διὰ τὸ ἐπιτευχθῆναι οὕτω ἄνοερα θεάματα, ὡς δαιμόνιον εὔρημα⁹⁸, ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψιν τὰς περιοδείας καὶ οὐρανοδρομίας τῶν ψυχῶν κατὰ τὰ συστήματα τῶν Γνωστικῶν καὶ Νεοπλατωνικῶν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἡ ἀντίθεσις τῆς συνθετικῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας πρὸς τὴν δυαρχικὴν. Κατὰ τὴν πρώτην τὸ σῶμα δὲν εἶναι πονηρὸν, διὸ καὶ δύναται κάλλιστα νὰ ἀποτελῆ κατοικίαν τοῦ νοῦ· ἐκεῖνο δὲ ὅπερ ζητοῦν οἱ χριστιανοὶ εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ νοῦ ἀπὸ τῶν (σωματικῶν φρόνημα) καὶ ὄχι ἀπὸ τοῦ σώματος⁹⁹. Βεβαίως ὁ νοῦς δὲν κατοικεῖ οὔτε ἐντὸς τοῦ σώματος ὡς εἰς ἀγγεῖον, διότι εἶναι ἀσώματος, οὔτε ἔξω, διότι εἶναι συνδεδεμένος μετὰ τὸ σῶμα, ἀλλ' εὐρίσκεται ὡς δύναμις εἰς τὴν καρδίαν· «μήτε ἔνδον ὡς ἐν ἀγγείῳ, μήτε ἔξω, καὶ γὰρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὀργάνῳ τὸ λογιστικὸν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθα ἀκριβῶς»¹⁰⁰. Ὡς ἔλεγε καὶ ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, «ἡσυχαστὴς ἐστὶν ὁ τὸν ἀσώματον ἐν σώματι περιορίζειν σπεύδων». Πῶς θὰ εἰσέλθῃ ὁ Χριστὸς εἰς τὸ σῶμα, ἐὰν οὔτε ὁ νοῦς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εὐρίσκεται εἰς αὐτό¹⁰¹; Ἐξοικίζουσι λοιπὸν οἱ ἡσυχασταὶ τὸν νόμον τῆς ἀμαρτίας καὶ εἰσοικίζουσι τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ νοῦ, δίδοντες εἰς ἕκαστον στοιχεῖον τὸ προσῆκον· εἰς τὴν αἴσθησιν τὴν ἐγκράτειαν, εἰς τὸ παθητικὸν τὴν ἀγάπην, εἰς τὸ λογιστικὸν τὴν νῆψιν¹⁰². Βεβαίως πρόκειται περὶ εἰσοικίσεως τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ ὄχι τῆς οὐσίας του, ἡ ὁποία παραμένει διαπαντὸς συνδεδεμένη μετὰ τὸ σῶμα¹⁰³. Ἡ διάκρισις οὐσίας καὶ ἐνεργείας

97. 1, 1, 4.

98. 1, 2, 4.

101. 1, 2, 6. Κλίμαξ 27, PG. 88, 1097 B.

102. 1, 2, 2.

99. 1, 2, 1.

100. 1, 2, 3.

103. 1, 1, 5.

γείας θὰ καταλάβῃ βραδύτερον σπουδαιοτάτην θέσιν εἰς τὴν ὄλην θεολογίαν τοῦ συγγραφέως.

Ἄν τοιαύτας δοξασίας περὶ τοῦ νοῦ ἔχουν οἱ ἡσυχασταί, κακῶς κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των ὡς ὄμφαλόψυχοι¹⁰⁴. Οἱ θεωρητικοὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἐξωτερικῶν μέσων διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ νοῦ, τὴν ὁμολογίαν, ἀφοῦ ἤδη ἔχουν φθάσει εἰς ὑψηλὸν σημεῖον προόδου, ἀλλ' οἱ ἀρχάριοι ἀσκηταὶ δὲν διαπράττουν τίποτε κακόν, ἂν χρησιμοποιήσουν τοιαῦτα μέσα εἰς περιωρισμένον βαθμόν¹⁰⁵. Οὕτως ἐπραξαν ὄχι μόνον ἄνδρες ὡς ὁ Συμεών, ὁ Νικηφόρος καὶ ἄλλοι τοῦς ὁποίους ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ βιβλικάι προσωπικότητες· ὁ Ἡλίας ἐπὶ παραδείγματι διέλυσε τὸν αὐχμὸν θέσας τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ οὕτω συγκεντρώσας τὸν νοῦν του¹⁰⁶.

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον προσφέρεται καὶ εἶδος ἀνακεφαλαιώσεως τῶν λεχθέντων εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία περὶ διπλῆς γνώσεως¹⁰⁷ καὶ περὶ ἀνθρωπίνης ὁλοκληρώσεως διὰ τοῦ ὀργανικοῦ συνδέσμου σώματος καὶ ψυχῆς¹⁰⁸, ἀλλὰ κυρίως γίνεται λόγος περὶ θείου φωτισμοῦ καὶ περὶ τελειότητος.

Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τὸν Ἰωάννην, ὅτι «Θεὸν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε»¹⁰⁹, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀμφισβητηθῇ, ἀμφισβητεῖται ὅμως τὸ ἐξ αὐτοῦ συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἡσυχασταὶ πλανῶνται ἰσχυριζόμενοι ὅτι βλέπουν τὸ θεῖον φῶς. Δὲν εἶπεν ὁ Κύριος ὅτι «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὁρῶνται»¹¹⁰; Εἶναι πράγματι ἀόρατος ὁ Θεὸς ὡς ἀσώματος, ἀλλ' οὔτε ὁ Βαρλαάμ ἀρνεῖται τὴν θέαν του, ἐφ' ὅσον παραδέχεται ὅτι ὁρᾶται διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ, δηλαδὴ ὡς ἀντικείμενον ἐρεῦνης καὶ ἀναζητήσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως, ἀντιτείνει ὁ Παλαμάς, τὸ

104. 1, 1, 11.

106. 1, 1, 10. Πρβλ. Γ' Βασιλ. 18, 42 ἐξ.

107. 1, 3, 10. 13. 14.

108. 1, 3, 5. 33.

105. 1, 1, 7.

109. Ἰω. 1, 18.

110. Ματθ. 5, 8.

πνεῦμα βλέπει τὸν πατέρα, ἡμεῖς δὲ βλέπομεν δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν ὡς πρόσωπον καὶ ὄχι ὡς ἀντικείμενον

Ἐπίσταται γὰρ ὁ Θεὸς τὸ ἐνὶ καρδίᾳ καὶ ἐνηχοῦν κατὰ τὴν προσευχήν, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ μὲν Ἡλίας ἀντελαμβάνετο ὡς συσσεισμόν¹¹², ὁ δὲ Ἡσαΐας ὡς κοιλίαν ἠχοῦσαν¹¹³. Ὅτι ἀναφέρει ὁ Ἡλίας ὡς σημεῖον πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸ πῦρ τὸ ὅποιον μετατρέπεται ἐν συνεχείᾳ εἰς λεπτὴν αὔραν, εἶναι ἢ ἐκ τῆς προσευχῆς δημιουργουμένη θερμῆ¹¹⁴. Ἐάν ἐκείνη ἢ θεὰ εἶναι συμβολικῆ, ὅπως ἀπαιτοῦν οἱ τοῦ Βαρλαάμ, τὸ φῶς τοῦ Θαβῶρ ὅμως δὲν εἶναι¹¹⁵. Εἶναι θεὰ πραγματικῆ, ἢ ὁποία πρόκειται ἐνώπιον ὄλων τῶν ἀξίων. Τὸ φῶς τοῦ Θαβῶρ, τὸ φῶς τῶν καθαρῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἡ ὑπόστασις τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀποτελοῦν τρεῖς φάσεις τοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ γεγονότος, συντεθειμένας εἰς μίαν ὑπερχρόνιον πραγματικότητα· «ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ θεῖον φῶς, τό τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβῶρ ἐωραμένον καὶ ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἐωραμένον ψυχαῖς καὶ ἡ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις»¹¹⁶.

Καὶ δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ ἐκστατικῆς καὶ ἀφηρημένης ἐμπειρίας, ἀλλὰ περὶ πραγματικότητος ἢ ὁποία ἀναφέρεται εἰς σύνολον τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Μάξιμον, ἐρχόμενος εἰς τὴν καρδίαν, ἐγχαράττει ἐκεῖ διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ ἴδια γράμματα ὡς τὰ τῶν μωσαϊκῶν πλακῶν¹¹⁷, ταῦτα δὲ πίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ συνόλου τοῦ ἀνθρώπου· ὅπως τὸ καθάρισον πένθος καὶ τὸ κατώδυνον δάκρυον $\lambda\lambda\omicron\lambda\delta\zeta\lambda\zeta$ ὄχι μόνον εἰς τὴν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σῶμα, οὕτω καὶ τὰ τεκμήρια τῆς θείας ἡδονῆς διαβαίνουν εἰς τὸ σῶμα, καὶ τὸν ἀρραβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν λαμβάνει πλὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὸ σῶμα. Εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε τὴν ἐμπειρίαν ταύτην νὰ λέγωμεν ὡς ἀποκτωμένην διὰ 'νοερᾶς' δυνάμεως, ἀλλ'

111. 1, 3, 15 - 18.

112. Γ' Βασιλ. 19, 12.

113. Ἡσ. 16, 11.

117. Μαξιμου, Κεφάλαια Θεολογικά 2, 8. PG 90, 1161 ε.

114. 1, 3, 25.

115. 1, 3, 26.

116. 1, 3, 43.

ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ὑπὲρ νοῦν¹¹⁸. Τὸ σῶμα λαμβάνει εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἰκανότητας ὑπερφυσικάς, ὡς καὶ ἡ ψυχὴ λεπύνεται καὶ φαίνεται ὡς ἄυλος. Οὕτω κατὰ τὴν ἐπιφοίτησιν τῶν θεουργῶν ἐλλάμψεων βλέπουν οἱ καθαροὶ «τὸ τῆς θεώσεως αὐτῶν ἔνδυμα»¹¹⁹, συμφώνως πρὸς τὴν παλαιότεραν τοῦ Διαδόχου δοξασίαν περὶ αὐτοοράσεως τῆς ψυχῆς ἢ ὀράσεως τοῦ φωτὸς τῆς ψυχῆς¹²⁰. Ἡ γνώμη περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ σώματος κατοχυρώνεται διὰ τῆς χριστολογικῆς διδασκαλίας. Ὁ Χριστὸς εἶναι ταυτοχρόνως Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐνοῦται δὲ μετὰ ἡμᾶς καὶ κατὰ τὸ σῶμα διὰ τῆς μεταλήψεως «σῶσωμος ἡμῖν γίνεται»¹²¹.

Συμπέρασμα τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἡ ἄνοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν γνόφον καὶ ἡ ἐποπτεία. Μὲ γλῶσσαν δανεισμένην ἐν μέρει ἀπὸ τὸν Διονύσιον λέγει ὅτι ὁ μονήρης «συνάπτει τὸν νοῦν τῇ ἀδιαλείπτῳ πρὸς θεὸν εὐχῇ καὶ δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὄλος γεγωνῶς καινὴν καὶ ἀπόρρητον ἄνοδον εἰς οὐρανοὺς εὐρίσκει, τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύστου σιγῆς ὡς ἂν τις εἴποι γνόφον καὶ τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀπορρήτου προσέχων ἀκριβῶς τὸν νοῦν ἐν ἀπλουσιότητι καὶ παντελεΐ καὶ γλυκερᾷ γαλήνῃ καὶ ὄντως ἡσυχία τε καὶ ἀφθελγία πάντων ὑπερίπταται κτιστῶν». Οὕτω «φῶς ἐποπτεύει θεῖον... εὐχαρι καὶ ἱερὸν θέαμα»¹²². Δὲν εἶναι δυνατὸν ἄνευ προσωπικῆς ἐπιδόσεως, ἄνευ κοινωνίας καὶ ἐμπειρίας προσωπικῆς, ν' ἀντιληφθῇ κανεὶς ταῦτα¹²³. Εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς θεολόγος καὶ νὰ μὴ εἶναι θεόπτης, διότι ὑπάρχει πέρα τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων καὶ «ἀληθῆς χάρις». Ἡ θεολογία διαφέρει τῆς θεοπτίας, ὅταν διαφέρει ἡ γνώσις ἀπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ πράγματος¹²⁴.

118. 1, 3, 33. Βλ. καὶ 1, 3, 41.

120. Διαδόχου Κεφάλαια 49, 50.

121. 1, 3, 38.

122. 1, 3, 46.

119. 1, 3, 5.

123. 1, 3, 34.

124. 1, 3, 42, 48.

Ἡ δευτέρα τριάς

“Ὅπως εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις, οὕτω καὶ τώρα ὁ Βαρλαάμ ἐπέδειξε φοβίαν, ἡ ὁποία ὠδήγησε τοῦτον εἰς τὴν ἀπόκρυψιν τῶν ἔργων του. Δὲν ἐπεθύμει δημοσίαν συζήτησιν, τὴν ὁποίαν ὅμως μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου συγγράμματος τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἠδύνατο ν’ ἀποφύγη. Ἡ πρώτη ἀντίδρασις τοῦ Βαρλαάμ ἦτο νὰ παραπονεθῆ αὐτοπροσώπως ὡς ἀδικούμενος ¹²⁵, ἡ δευτέρα, νὰ διασκεύαση τὰ συγγράματά του.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον περιῆλθον ἐπὶ τέλους εἰς χεῖρας τοῦ Παλαμᾶ τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ, εἰς τὰ ὁποῖα εὔρε πολλὰς ἀνακριθείας καὶ συκοφαντίας. «Πλανώμενα δ’ οὕτως ἐν σκοτει καὶ τὸ φῶς φεύγοντα τῆς παρησιᾶς, τὰς ἐμὰς ὅμως χεῖρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε. Λαβῶν οὖν καὶ αὐτός ἐστιν ἃ διῆλθον καὶ εἶδον ὡς ἔπος οὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πάντα ψεῦδος καὶ συκοφαντίαν δεινὴν. Ἔλεγε γὰρ ὡς ἐδιδάχθη παρ’ ἐκείνων ὧν κατηγόρει, τὴν μὲν θεῖαν πᾶσαν Γραφὴν ἀνωφελῆ πᾶσι παντάπασιν εἶναι, πονηρὰν δὲ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τὴν τε τοῦ Θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν καὶ πρὸς ταύτην ἄγειν τὴν θεωρίαν ἕτερά τινα αἰσθητὰ πηρήματά τε καὶ ἐνεργήματα καὶ ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δὲ ἅπαντα ‘ὄμφαλοψυχίαν’ οὐκ οἶδ’ ὅπως καλέσας καὶ ‘δαιμονιώδη’ ἀπελέγξας...»¹²⁶. Μετὰ τὰς πρώτας ἀντιθέσεις ὁ Βαρλαάμ ἐσκέπτετο νὰ ἐξαφανίσῃ ταῦτα πλήρως, ἐξ οὗ καὶ ἀπέκρυπτεν αὐτά, ὅτε ὅμως εἶδε τὰ ἀντιρρητικὰ συγγράμματα τοῦ Παλαμᾶ, ἔλαβεν ἄλλην ἀπόφασιν· τὰ διεσκεύασε δι’ ἀφαιρέσεων καὶ τροποποιήσεων· «τὸ μὲν τῆς ὄμφαλοψυχίας ὄνομα ἐξαλείφει παντάπασιν... ἃ δὲ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνετο φυσικὰ προσαγορεύει νῦν»¹²⁷.

Ἀκολουθῶς τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1339, ὁ Βαρλαάμ ἀνεχώρη-

125. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 158 ε.

126. 2, 1, 2.

127. 2, 1, 3.

σεν εἰς τὴν Δύσιν πρὸς ἐπανάληψιν τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν¹²⁸. Ὁ Παλαμᾶς, ἔχων πλέον ὑπ' ὄψιν τὸ πλήρες κείμενον τοῦ ἔργου τοῦ ἀντιπάλου του, ἀνήρεσεν αὐτὸ λεπτομερέστερον· ὅθεν τὸ νέον ἔργον τοῦ Παλαμᾶ, ἐκ τριῶν πάλιν βιβλίων, ἀποτελεῖ δευτέρωσιν καὶ ἐπέκτασιν τοῦ προηγουμένου. Ἐγράφη κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Καλαβροῦ ἤτοι τὸ 1339.

Εἰς τὴν δευτέραν ἐκδοσιν τοῦ ἔργου του ὁ Βαρλαάμ ἔδωσε προσωπικώτερον χαρακτῆρα, ἀπευθυνθεὶς ἤδη ἐμμέσως πρὸς τὸν Παλαμᾶν, τοῦ ὁποῦοι χωρίον ἐκ τῆς πρὸς Ἀκίνδυνον πρώτης ἐπιστολῆς¹²⁹ ἀναιρεῖ· «φῆς ὡς οὐκ ἀνεμιέσητον ἐπὶ διορθώσει χρήσασθαι σαυτῶ ὧν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἶρηκέ τις τῶν σῶν φίλων»¹³⁰. Ὁμιλοῦν ἀκόμη περὶ φιλίας καὶ οἱ δύο, μολονότι ἦτο ἀγεφύρωτος πλέον ἢ μεταξύ των διάστασις. Ὁ Παλαμᾶς οὔτε νὰ σκεφθῆ δύναται ποῦ θὰ φθάσουν τὰ πράγματα· «νῦν δ' οὐκ οἶδ' ἐς ὅ,τι τουτὶ τελευτήσῃ· Θεῶ δ' εὐχομαι καὶ ἐλπίζω κρείττω»¹³¹.

Τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς δευτέρας τριάδος ἀναφέρεται εἰς τὴν παιδείαν, «τοὺς λόγους», ὅπως καὶ τὸ τῆς πρώτης. Ὁ Βαρλαάμ εὗρισκεν ὅτι εἰς τὴν σοφίαν συμβαίνει ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ὑγείαν, ἢ ὁποῖα εἶναι ἐνιαία, καὶ δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ὑπὸ τοῦ θεοῦ διδομένη καὶ ἄλλη ἢ ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ἐξασφαλιζομένη ὑγεία¹³². Οὕτως ἐνιαία εἶναι καὶ ἡ σοφία, εἴτε θεία εἴτε ἀνθρωπίνη. «Τὰ τῶν θεουργῶν λόγια καὶ ἡ ἐν τούτοις σοφία τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία πρὸς ἓνα σκοπὸν ὄρᾱ καὶ τὸ αὐτὸ κέκτηται τέλος, τὴν τῆς ἀληθείας εὑρεσιν· μία γὰρ ἢ διὰ πάντων ἀλήθεια». Εἰς τοὺς ἀποστόλους ἐδόθη δι' ἀποκαλύψεως, ἡμεῖς ὅμως τὴν ἀνευρίσκομεν δι' ἀναζητήσεως καὶ ἐπιμελείας. Ἡ φιλοσοφία ὀδηγεῖ εἰς τὰς «αὔλους ἀρχετυπίας τῶν ἱερῶν συμβόλων»¹³³. Ὁ Θεὸς ἐδώ-

128. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 589 B.

129. Α' Ἀκίνδυνον 12.

132. 2, 1, 4.

130. 2, 3, 78.

133. 2, 1, 5.

131. 2, 1, 40.

ρησεν εἰς ἡμᾶς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν πολυάσχολον ματαιότητα ἀφ' ἑτέρου διὰ ν' ἀποκτήσωμεν τὴν σοφίαν τῶν ἀποστόλων¹³⁴. Πρὸς κατοχύρωσιν τῆς θέσεώς του ἐπεκαλεῖτο κολοβωμένον χωρίον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος ὁμιλῶν περὶ Γραφῆς καὶ παιδείας λέγει τέλος διὰ μόνην τὴν Γραφήν, «τὴν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν»¹³⁵. ἀντὶ τούτου ὁ Καλαβρὸς ἐτροποποίησεν εἰς «τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα τῇ ψυχῇ κάθαρσιν», δηλαδὴ ἡ Γραφή καὶ ἡ φιλοσοφία¹³⁶.

Εἰς τοῦτο ἀπαντᾷ ὁ Παλαμᾶς δι' ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τοῦ διπλοῦ τῆς σοφίας, ἀκολουθῶν κυρίως τὴν διατύπωσιν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου: «δύο τὰ σημανόμενα τῆς ἀληθείας εὔρομεν· ἓν μὲν τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον δὲ τὴν περὶ οἰουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἶδησιν ὑγιᾶ»¹³⁷. Εἶναι κατὰ ταῦτα διπλῆ ἡ σοφία, ἡ εἰς σωτηρίαν ὀδηγοῦσα καὶ ἡ (τὴν περιέργειαν ἱκανοποιούσα· «τὸ μὲν τέλος ἐστὶ τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον μηδὲ σωτήριοιον ζητεῖ μὲν ἡ ἔξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δὲ ἥττιον»¹³⁸. Ἄλλωστε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φιλοσοφίᾳ ὑπάρχουν διάφοροι κατευθύνσεις· ἄλλη εἶναι ἠθικὴ, ἄλλη εἶναι λογικὴ¹³⁹.

Ἡ διάκρισις δικαιολογεῖται διὰ τῆς καταφυγῆς εἰς τὴν ὑπαρξιν διπτῶν δώρων τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶναι φυσικά, δεδομένα εἰς ὄλους, καὶ τοιοῦτον εἶναι ἡ φιλοσοφία, ἄλλα δὲ εἶναι ὑπερφυσικά καὶ πνευματικά, διδόμενα εἰς τοὺς καθαροὺς καὶ ἀξίους¹⁴⁰.

Ἡ φιλοσοφία εἰσάγει εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων μερι-

134. 2, 1, 6.

135. Γρηγορίου Νύσσης. Περὶ παίδων PG 46, 181 C.

136. 2, 1, 17.

137. Βασιλείου, Εἰς ψαλμὸν 14, PG 29, 256 BC. Βλ. καὶ Γρηγορίου Θεολόγου, Ὁμιλία 16, 2, PG 35, 936 C.

138. 2, 1, 5.

140. 2, 1, 7.

139. 2, 1, 21.

κῶς, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀρκετὸν διὰ τὴν κατοχὴν τοῦ Πνεύματος¹⁴¹. Πρόκειται περὶ πιθανολογίας, ἐπιτρεπούσης ἀντιφάσεις καὶ διαφωνίας, αἱ ὁποῖαι δὲν πρέπει νὰ προκαλοῦν τὴν μομφὴν ἡμῶν, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως¹⁴². Εἰς τὴν Γραφὴν ὑπάρχει κάτι ἀνώτερον τῆς γνώσεως· ὅθεν τὰ θεουργὰ λόγια εἶναι ἀνώτερα τῆς φιλοσοφίας¹⁴³. Τοῦτο τὸ ἀνώτερον ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς, ἣ ὁποία δὲν εἶναι ἀπλῆ ἔξις, ὡς ἔλεγεν ὁ Βαρλαάμ, ἀλλὰ δῶρον τοῦ Θεοῦ, λαμβανόμενον διὰ νηστείας καὶ συγκρατήσεως τῆς ἀναπνοῆς¹⁴⁴. Τὸ τελεστικὸν τοῦτο εἶδος τῆς ἀληθείας ἔχει ὡς βραβεῖον πολῦτιμον¹⁴⁵, ὅτι ὠνόμασεν ὁ Παῦλος ἄρπαγὴν καὶ ἄνοδον ὑπερουράνιον¹⁴⁶, ὁ δὲ Χριστὸς ἔλευσιν, ἰσχυρὴν καὶ ἐμφάνειαν¹⁴⁷.

Ὁ Παλαμᾶς φρονεῖ ὅτι ὁ ἀντίπαλός του δὲν δέχεται τὸ κῦρος τῆς Γραφῆς, ἔστω καὶ ἂν τὴν ἐπικαλῆται· ἄλλως δὲν θ' ἀνεζήτει μὲ τόσον ζῆλον τὴν μάθησιν καὶ δὲν θὰ ἐξίσωνε τὰς δύο σοφίας¹⁴⁸.

Τὸ δεύτερον βιβλίον ἔχει ὡς θέμα τὴν προσευχὴν, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Βαρλαάμ ἔμενε σταθερὸς εἰς τὸν ἀρχαῖον ἠθικολογικὸν ἀσκητισμὸν, μὴ ἀνεχόμενος οἰανδήποτε ἐξέλιξιν καὶ διαφοροποίησιν. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀγιορείτου, ἐνῶ ἤρχιζεν ἀπὸ τὰ ὑπὸ τῶν πατέρων ὡμολογημένα, ἐτελείωνεν εἰς διάφορον ὁδὸν ἀπὸ ἐκείνων, ταύτην δὲ τὴν ἀσυμφωνίαν τονίζει εἰς ὅλον τὸ βιβλίον. Ὁ Βαρλαάμ θεωρεῖ τὴν προσευχὴν ὡς ἐμπειρίαν ξένην πρὸς τὸ σῶμα καὶ αἴθρον βάσει πολλῶν ἐπιχειρημάτων. Πρῶτον ὅτι τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ εἶναι τελειότατα, ἐπομένως εἶναι ὠφελιμώτερον εἰς τὴν ψυχὴν καὶ νὰ εἶναι ὑπὲρ αἰσθησὶν κατὰ τὰς προσευχὰς παρὰ νὰ ἐνεργῇ κατ' αἰσθησὶν¹⁴⁹. Δεύτερον ὅτι ἡ ἀγάπη τῶν κοινῶν

141. 2, 1, 25.

143. 2, 1, 10.

142. 2, 1, 41.

144. 2, 1, 31, «τρώφης ἀνευ καὶ πνοῆς».

145. 2, 1, 44.

148. 2, 1, 36.

146. Β' Κορ. 12, 2.

149. 2, 2, 11.

147. Ἰω. 14, 21, 23.

ἐνεργειῶν τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος προσηλώνει αὐτὴν εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸ σκότος¹⁵⁰. Τρίτον ὅτι ἡ ὑψηλοτέρα κατάστασις τῆς προσευχῆς σημαίνεται διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν σάρκα καὶ τὸν κόσμον, ὥστε ν' ἀπαλλαγῇ τῶν σωματικῶν παθῶν¹⁵¹. Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην ἡ τελεία προσευχὴ προϋποθέτει τελείαν ἀπαλλαγὴν ἐκ τῶν ὑλικῶν «νεκροῦν τελέως τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν ὡς κατὰ μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς καὶ σώματος κοινήν»¹⁵². Ὁ Παῦλος ἀνέβη εἰς τρίτον οὐρανὸν λησιμονήσας τὸ σῶμα¹⁵³. Ὁ Θεὸς δίδει τὴν χεῖρά του εἰς τὸν προσευχόμενον, ὥστε νὰ μὴ αἰσθάνεται οὔτε ὅτι προσεύχεται¹⁵⁴.

Ἄλλὰ οὕτως ἡ προσευχὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ «φαντασίαν τὸ εἶδωλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρδίας φέρουσαν»¹⁵⁵. Καὶ ὅμως ἡ προσευχὴ εἶναι πραγματικὴ καὶ ὄχι φανταστικὴ ἐμπειρία, καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον τοῦ προσώπου, λέγει ὁ Παλαμᾶς. Κανὲν δῶρον τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς τέλειον. Ἐφρασις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ προκόπη ἐπ' ἄπειρον, (ἐφ' ὅσον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄπειρος· πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὴ ἡ κατάπαυσις τῆς ἀνθρωπίνης προκοπῆς; Ἡ πνευματικὴ ἐμπειρία δὲν εἶναι στατικὴ, εἶναι προοδευτικὴ¹⁵⁶).

Πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης περὶ συμμετοχῆς τοῦ σώματος εἰς τὴν πνευματικὴν ἀπόλαυσιν ἀρκεῖται ὁ Παλαμᾶς πάλιν εἰς μαρτυρίας τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐμπειρίας τῶν μοναχῶν. «Ἡ καρδία μου καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεῷ ζῶντι»¹⁵⁷, λέγει ὁ Ψαλμωδός, «Ἰησοῦς μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν», λέγει Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης¹⁵⁸. Ἐξ ἄλλου ἀπάθεια δὲν σημαίνει νέκρωσιν τοῦ πα-

150. 2, 2, 12.

151. 2, 2, 17.

152. 2, 2, 4.

153. 2, 2, 8.

158. 2 2, 25. Κλίμαε 27 PG 88, 1112 C.

154. 2, 2, 16.

155. 2, 2, 9.

156. 2, 2, 11.

157. 2, 2, 10, ψαλμ. 83, 2.

θητικοῦ ἀλλὰ μετάρθεσιν ἀπὸ τὰ ταπεινὰ πρὸς τὰ ὑψηλότερα· ἄλλως οἱ ἔρασταὶ τῶν καλῶν μὲ ποῖον ὄργανον θὰ ἠγάπων τὸ καλὸν καὶ θὰ ἐμίσουν τὸ κακόν¹⁵⁹; Καὶ τὸ σῶμα δὲ μετέχει τῆς προσευχῆς διὰ τοῦ ἄλγους, τῶν δακρύων, τῆς χαρᾶς. Ἡ θεία χάρις κατὰ τὸ μυστήριον τῆς ἱερωσύνης διαδίδεται ὄχι μόνον «τῆς ψυχῆς νοερῶς προσευχομένης ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διὰ τῆς ἀφῆς»¹⁶⁰. Ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς, δηλαδὴ τὸν φόβον, τὸ ἄλγος, τὸν στεναγμὸν, τὴν σιωπὴν, ἀρνεῖται αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τῆς προσευχῆς¹⁶¹.

Τὴν ἡσυχαστικὴν μέθοδον προσευχῆς ὁ Παλαμᾶς ὑποστηρίζει μὲ ἐπιφύλαξιν. Διὰ τῆς συγκρατήσεως τῆς ἀναπνοῆς βοηθοῦνται οἱ ἀγύμναστοι ὥστε προϊόντες νὰ φθάσουν εἰς «ἐνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ»¹⁶². Ἐπίσης ἀνεγνώριζε καὶ τὰς ἀτελείας τοῦ βιβλίου τοῦ Νικηφόρου, τὸ ὁποῖον συνετέθη ἁπλῶς καὶ ἀφελῶς¹⁶³, καὶ οὕτω κωλαίνει εἰς τὴν διατύπωσιν¹⁶⁴.

Τὸ τρίτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ τοῦ ἱεροῦ φωτός. Ὁ Βαρλαάμ ἀκούσας ὄρασιν ἐξεμάνη, διότι κατὰ τὴν ὑψίστην θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν παρεδέχετο ἔκστασιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, καθ' ἣν ὁ νοῦς μόνον λειτουργεῖ· ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῆ ὄρασιν ἀλλὰ νόησιν¹⁶⁵. Τὰ οὕτω βλεπόμενα εἶναι συμβολικὰ φάσματα καὶ αἰνίγματα, κατ' οἰκονομίαν δεικνύμενα¹⁶⁶, ὡς εἶχεν εἶπει ἄλλοτε ὁ Χρυσόστομος⁶⁷ τὸν ὁποῖον δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Βαρλαάμ. Ὁ νοῦς, εἰσερχόμενος εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Διονυσίου περιγραφόμενον θεῖον γνόφον, δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τίποτε, διότι ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει τίποτε πέρα τοῦ ἡμῶν γινώσκειν¹⁶⁸. Παρὰ ταῦτα ὁ

159. 2 19, 23.

160. 2 2, 13.

161. 2 2, 15.

162. 2 2, 7.

167. Περί ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ 3, 3.

168. 2 3, 50. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Μυστικὴ θεολογία 1, 3,

163. 2 2, 3.

164. 2 2, 26.

165. 2 3, 58. 2 3, 39.

166. 2 3, 20.

Βαρλαάμ δέχεται τὴν θεϊαν 'νόησιν' ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἀγίους ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς σοφοὺς τοῦ κόσμου¹⁶⁹, μόνον δὲ 'ὄρασιν' δὲν δύναται νὰ διανοηθῆ.

Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι κακῶς ἐμμένει ὁ ἀντίπαλός του εἰς τὴν ἐπίκρισιν τοῦ ὄρου 'ὄρασις', διότι τὴν ἰδίαν ἐμπειρίαν οἱ μοναχοὶ καλοῦν καὶ 'νόησιν ἀπερινόητον'¹⁷⁰. Ὅρασις ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἶναι καὶ ἡ πίστις, ἡ ὁποία δὲν εἶναι καρπὸς οὔτε τῶν αἰσθήσεων οὔτε τῆς λογικῆς, διότι ὑπάρχει ὄρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας¹⁷¹.

Τὰ βλεπόμενα κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν δὲν εἶναι σύμβολα φανταστικά, ἀλλὰ ἀναλογικά καὶ ἀναγωγικά, ὅπως ἐδίδαξεν καὶ ὁ Μάξιμος¹⁷², καὶ ὅπως θ' ἀνέπτυσσαν ἐκτενέστερον εἰς τὴν ἐπομένην τριάδα. Μέχρι καιροῦ ἡ ἀνθρωπότης ἀνήγετο εἰς τὰς θεολογικὰς ἐννοίας «ἐκ τοῦ εἰκότος», δηλαδή ἐκ τῆς θεωρίας τῆς κρίσεως, ἀλλ' ἤδη, ὅτε «ἡ ζωὴ ἐφανερώθη»¹⁷³, δὲν βλέπομεν πλέον «ἐκ τοῦ εἰκότος», ἀλλ' ἀμέσως¹⁷⁴. Διότι οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, ἔχουν δύο ψυχικοὺς ὀφθαλμούς· μὲ τὸν ἕνα βλέπουν τὴν δύναμιν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, μὲ τὸν ἄλλον τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ¹⁷⁵. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸν ἕνα νοητικόν, τὸν ἄλλον πνευματικόν. Κατὰ τὸν Διονύσιον τελειότερα ὁδὸς θεογνωσίας εἶναι ἡ ἀποφατικὴ, ἡ ἀφαιρετικῶς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνάγουσα πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς αὐτὸν αἱ δύο ὁδοὶ συμπύπτουν ἐνίστε, ἀφοῦ οὔτος ταυτίζει ἐνίστε τὸν γνόφον μὲ τὸ φῶς καὶ τὸ μὴ ὄραν μὲ τὸ ὄραν¹⁷⁶. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἄλλη ὁδός.

Ἀπορρίπτων τὰς κοσμικὰς σχέσεις ὁ ἄνθρωπος ἐξίσταται ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα, ὄχι δὲ μόνον ἀπὸ τὸ σῶμα. Τότε καταξιού-

169. 2 3, 1.

171. 2 3, 40.

170. 2 3, 58.

172. Περί ἀποριῶν PG 91, 1165 BC.

173. Α' Ἰ ω. 1, 2.

174. 2 3, 44. 46.

175. 2 3, 15. Ἰσαάκ, Ὁμιλία 72 ἐκδ. Θεοτόκη, σ. 415.

176. 2 3, 51. Διονυσιίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολή 5, PG 3, 1073 A.

ται ἀοράτων θαυμάτων καὶ ἐμπειρίας πολὺ ἀνωτέρας τῆς θεολογίας, εἴτε ἀποφατικῆς εἴτε καταφατικῆς¹⁷⁷. Διακρίνεται ἐκεῖ ἔλαμψις, διαρκῆς θέα φωτὸς καὶ κοινωνία φωτεινῶν πραγμάτων, ἀλλ' οἷονδῆποτε ὄνομα καὶ ἂν δώσωμεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν αὐτὴν (ἔνωσις, ὄρασις, αἴσθησις, γνῶσις, νόησις, ἔλαμψις) δὲν κυριολεκτεῖται¹⁷⁸.

Ἡ τρίτη τριάς

Ὁ Βαρλαάμ, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς εἰς τὴν Δύσιν πρεσβείας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εὐρῶν δημοσιευμένον τὸ δεύτερον κατ' αὐτοῦ σύγγραμμα τοῦ Παλαμᾶ, ἀνησύκησε καὶ ὠργίσθη. Ἦτο ἕτοιμος κατὰ τὴν συνήθειάν του νὰ ἐπιτεθῆ ἐκ νέου ἐγγράφως ἐναντίον τῶν μοναχῶν, ἀλλ' ἐπ' ὀλίγον τὸν συνεκράτησεν ὁ Ἀκίνδυνος, ὁ ὁποῖος δὲν διεφώνει μὲν μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς θεολογικῆς γνώσεως, δὲν ἐνέκρινεν ὁμοῦ καὶ τὰς ἐπιθέσεις του κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν. Εἰς τέσσαρας ἐπιστολάς ζητεῖ ἀπὸ αὐτὸν μετριοπάθειαν· «τὰ μὲν ἐπὶ Παλαμᾶ μετριώτερον γίνου»¹⁷⁹.

Ὁ Καλαβρός, μεταβὰς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἑπτὰ μῆνας πρὸ τῆς ἐκεῖ μεταβάσεως τοῦ Παλαμᾶ, ἦτοι τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1340¹⁸⁰, κατήγγειλεν ἐκ νέου τοὺς μοναχοὺς καὶ τοῦτον προσωπικῶς ἐνώπιον τῆς συνόδου. Φαίνεται ὅτι αἱ κρούσεις του δὲν εἶχον εὐμενῆ ἀποτελέσματα, διὸ καὶ οὗτος ὑπεχρεώθη εἰς νέας ἀναζητήσεις. Ὁ πατριάρχης Καλέκας προήχθη εἰς συζητήσεις δι' ἐξέτασιν τῶν γραπτῶν τοῦ Παλαμᾶ, ἡ ὁποία ἔπεισεν ὅτι οὗτος εἶχε μᾶλλον δίκαιον, διὸ καὶ ἐνώπιον μαρτύρων ἐπήνεσεν αὐτόν, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἤθελε νὰ λάβῃ διαστάσεις δογματικῆς ἔριδος ἢ ἀντίθεσις. Ὁ Ἀκίνδυνος δὲν ὑπεβοήθησεν ὀλίγον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοιαύτης γνώμης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου.

177. 2 3, 35. 26.

178. 2 3, 35.

179. Διατηροῦνται εἰς αὐτόγραφον Scoriot gr. Φ. III - 11 φφ. 230 - 234β.

180. Θεοφάνης PG 150, 1913 C.

Λόγω τῆς στάσεως τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀρχῶν ὁ Βαρλαάμ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὸν μεταξὺ χρόνον ὁ Παλαμᾶς προβλέπων τὴν τροπὴν τῶν πραγμάτων, εἶχε μεταβῆ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὅπου ἠτοίμασε τὸν Ἁγιορειτικὸν τόμον καὶ ἦτο τώρα διατεθειμένος νὰ φθάσῃ μὲ τοιοῦτον ὄπλον μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην οἱ δύο ἄνδρες συνητηθήσαν ἐνώπιον τοῦ «μεγάλου διοικητοῦ», κατ' αὐτὴν δὲ τὴν συνάντησιν ὁ Βαρλαάμ ὑπεσχέθη νὰ διασκευάσῃ τὰ ἔργα του, ἀπαλείφων τὰς κατηγορίας ἐναντίον τῶν μοναχῶν, καὶ νὰ δείξῃ ταῦτα πρὸ τῆς δημοσιεύσεώς των εἰς τὸν Παλαμᾶν, οὗτος δὲ διεβεβαίωσεν ὅτι, μόλις ἐκεῖνος θέσῃ τέρμα εἰς τὴν πολεμικὴν του, θὰ παύσῃ γράφων κατ' αὐτοῦ, θεωρῶν τὴν διαφωνίαν ὡς θεολογούμενον¹⁸¹. Παρὰ ταῦτα ὁ διαρκῶς ἀλλάσων τακτικὴν Βαρλαάμ ἐξέδωσε τὸ ἔργον του Κατὰ Μασσαλιανῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιτίθεται πλέον κατὰ τοῦ Παλαμᾶ προσωπικῶς. Καὶ ἀλλαχοῦ προσάπτει εἰς τοὺς ἡσυχαστὰς κατηγορίαν ἐπὶ μασσαλιανισμῷ· «εἶναι γὰρ καὶ καθ' ἑαυτὰ ἄτοπα καὶ κατὰ τι παρόμοια τῇ τῶν εὐχῶν αἰρέσει»¹⁸². Μασσαλιανοί, ὡς γνωστόν, ἐλέγοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ Βογόμηλοι λόγῳ ταυτότητος τῶν περὶ προσευχῆς καὶ περὶ ἐξωτερικῶν μέσων λατρείας ἀντιλήψεών των. Ἡ παροῦσα κατηγορία ὁμῶς προσάπτεται διὰ θεολογικὴν πλάνην ἥτοι δι' ἰσχυρισμὸν ὅτι βλέπουν τὸν Θεόν, σύμφωνον πρὸς τὴν πεποίθησιν τῶν Βογομήλων. Ἐξ ἄλλου ἀποκαλεῖ τοὺς ἡσυχαστὰς καὶ Βλαχερνίτας, ἐκ τοῦ ἐφημερίου τοῦ ναοῦ τῶν Βλαχερνῶν Θεοδώρου Τραπεζουντίου, τὸν ὁποῖον ἡ Ἄννα Κομνηνὴ λέγει ἀπλῶς Βλαχερνίτην¹⁸³.

Ὁ Βαρλαάμ ἐδήλωνεν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου τού-

181. Πρὸς Φιλόθεον Coisl. 99 φ. 172. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 596 AC. Ἀκινδύνου, Ἐκθεσις πρὸς Καλέκαν, Uspenskiij, Sinodik σ. 86.

182. Βαρλαάμ, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰγνάτιον, ἐκδ. Schirö σ. 324.

183. Ἀλεξιάς 10, 1 Leib. Coll. Budé τ. 2 σ. 189.

του ὅτι ἠτοίμαζεν ἤδη ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν¹⁸⁴, ἠπείλει δὲ νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς σύγκλησιν συνόδου, ὅπερ καὶ ἐγένετο τὸ 1341, καὶ παρουσιάζετο ὡς ὑποστηρικτὴς τῆς ὀρθοδοξίας· «οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται καινοτομήσειν οὐθέν, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ὑπεραγωνιεῖσθαι»¹⁸⁵.

Ἡ βαρυτάτη κατηγορία ἦτο δυνατὸν ν' ἀπρσσεισθῆ μόνον δι' ἰσχυρισμοῦ θεολογικοῦ ἐπιχειρήματος, τὸ ὁποῖον καὶ προέβαλεν ὁ Παλαμᾶς, λέγων ὅτι ναί μὲν βλέπουν κάτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οἱ ἡσυχασταί, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ οὐσία, εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀναπτύσσεται διὰ μακρῶν εἰς τὸ τρίτον ἔργον τοῦ Παλαμᾶ ὑπὲρ τῶν ἡσυχαστῶν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μὲν τμήμα τοῦ ὅλου Ἐπερ ἡσυχάζόντων ἔργου αὐτοῦ, ἀλλ' ἔχει διάφορον κάπως περιεχόμενον καὶ διάφορον διάταξιν - ὅπως ἔχει καὶ τίτλον διάφορον Ἐλεγχος τῶν συμβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν δευτέρων τοῦ φιλοσόφου συγγραμμάτων. Ὁ δεύτερος τίτλος τοῦ πρώτου βιβλίου Περὶ θεώσεως δὲν ἐπαναλαμβάνεται μὲν εἰς τὰ ἐπόμενα βιβλία, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἀναφέρεται καὶ εἰς αὐτά. Τὸ ἔργον ἐγράφη, κατὰ τὸν ἀνωτέρω καθορισμὸν τοῦ ὅλου χρονολογικοῦ πλαισίου τῆς ἔριδος, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1341.

Ἦδη ἡ ἔντασις τῶν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων σχέσεων εὐρίσκεται εἰς ὑψηλὸν σημεῖον καὶ δὲν διαφαίνεται διέξοδος πρὸς συνδιαλλαγὴν. Διὰ πρώτην φοράν ὁ Παλαμᾶς διατυπώνει ὑποψίας περὶ τῶν ἐν γένει προθέσεων καὶ διαθέσεων τοῦ Βαρλαάμ. Ἐνεργεῖ οὗτος ὑπούλως, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ φανερώς. Σταλεῖς ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν Δύσιν, ὅτε ἐκεῖνος ἐβάδιζε κατὰ τῶν Περσῶν (Τούρκων), ἐλησμόνησε τὸν σκοπὸν τῆς πρεσβείας, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, «προσχωρήσας τῷ πάπα καὶ τὰς εὐχὰς ἐκείνου σωτηρίου αὐτῷ γενέσθαι ἐπειπών, ὡς καὶ ἐπιβοᾶσθαι τῆς πρὸς ταῦτα φερούσης ἐχόμενος, ὡς αὐτός

184. Ἐπερ ἡσυχάζόντων 3 1, 4.

185. Αὐτόθι 3 1, 2.

φησιν, ἐπ' αὐτοῦ διετείνεται, εἶτα καὶ προσφύσας μὲν ἐκείνῳ τὰ χεῖλη καὶ τὸ γόνυ μεθ' ἡδονῆς ὡς ἔοικε καὶ σεβάσματος ἀσπασάμενος, τὴν δὲ κεφαλὴν ὑποθεῖς ταῖς ἐκείνου χερσὶ καὶ τὴν ἐκεῖθεν σφραγίδα χαίρειν δεξάμενος¹⁸⁶. Πῶς δικαιολογεῖται, σκέπτεται ὁ Παλαμᾶς, τὸ γεγονόςδς ὅτι ἐπὶ τόσον χρόνον ἀπὸ τῆς εἰς Ἑλλάδα ἐγκαταστάσεώς του δὲν μετέσχε τῆς θείας εὐχαριστίας¹⁸⁷; Ὑποπτεύεται εἰς τὸ ἐξῆς ὅτι ὀλόκληρος ἡ διαγωγή του ἦτο ὑποκριτικὴ καὶ προδοτικὴ, παρομοίως δὲ χαρακτηρίζεται πλέον ὁ Βαρλαάμ ἀπὸ τὴν ἐν γένει ἀνατολικὴν παράδοσιν.

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς παρουσίας τριάδος ὁ Παλαμᾶς ὁμιλεῖ περὶ μεθέξεως τῆς θεότητος. Συμφώνως πρὸς χωρία τοῦ Μαξίμου, παρατεθέντα ἤδη εἰς προηγούμενα βιβλία¹⁸⁸, ἡ χάρις τῆς υἰοθεσίας, ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος, εἶναι φῶς. Ἄν λοιπὸν ὁ Βαρλαάμ θεωρῇ ἑαυτὸν ξένον πρὸς τὸ φῶς τοῦτο, ἀποξενώνεται τῆς θείας χάριτος καὶ ἀναγκάζεται νὰ κηρύξη αὐτὴν 'φυσικὴν ἕξιν' τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως¹⁸⁹. Τοῦτο, μασσαλιανικὸν κατὰ βάσιν, βεβαίως προὑποθέτει ὅτι οἱ ἄνθρωποι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες σοφοί, δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὴν λογικοὶ καὶ ὅτι ἡ ἡλικία διὰ τῆς ὠριμάνσεως ἐπιφέρει θέωσιν. Ἡ γνῶσις ὁμοως, ἡ εὐφυΐα, ἡ κρᾶσις, καθιστοῦν τοὺς ἀνθρώπους λογικοὺς ἀλλ' ὄχι καὶ θεοὺς¹⁹⁰.

Ἐξ ἄλλου συνεχίζων τὴν προσπάθειαν φυσικῆς ἐρμηνείας τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων, ἐκήρυσσε κτιστὸν τὸ φῶς τοῦ Θαβῶρ, ὁρατὸν δι' ἀέρος καὶ δυνάμενον νὰ λέγεται 'θεότης' μόνον ὡς 'σύμβολον θεότητος'¹⁹¹. Ὁ Παλαμᾶς ἀναγκάζεται ν' ἀποκρούσῃ τοῦτο δι' ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τοῦ συμβόλου. Ὑπάρχουν δύο εἰδῶν σύμβολα, φυσικὰ καὶ μὴ φυ-

186. Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 3 1, 4.

187. Αὐτόθι 3 1, 5.

188. Βλ. Μαξίμου Κεφ. Θεολογικά 2, 88 PG 90, 1168 α κ.δ. καὶ χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν, Ὑπὲρ ἡσυχάζόντων 1 3, 20.

189. 3 26, 30.

191. 3 1, 11.

190. 3 1, 11.

σικά· τὸ φυσικὸν συμβατικῶς χρησιμοποιεῖται ὡς σύμβολον. «Πᾶν γὰρ σύμβολον ἢ ἐκ τῆς φύσεώς ἐστίν, ἢ φύσεως ἐτέρας παντάπασιν ὑπάρχει. Καὶ γὰρ ἡλίου μέλλοντος ἀνίσχειν τοῦ κατ' αὐτὸν φωτὸς φυσικὸν σύμβολόν ἐστίν ὁ ὄρθρος, καὶ τῆς τοῦ πυρὸς καυσικῆς δυνάμεως ἡ θέρμη φυσικὸν σύμβολόν ἐστίν. Τὸ δὲ μὴ φυσικὸν ἢ καθ' ἑαυτὸ πεφυκὸς ὑφesiηκέναι γίνεται ποτε παρὰ τοὺς χρωμένους σύμβολον, ὡς ὁ πυρὸς ἐπιόντων πολεμίων, ἢ κατ' οἰκείαν μὲν φύσιν ὑφέστηκε, γίνεται δ' οἶόν τε φάσμα κατὰ χρεῖαν τῆς παρουσίας, ὃ καὶ τοῦτ' αὐτὸ μόνον σύμβολόν ἐστίν. Τοιαῦτα δὲ ἐστίν τὰ τοῖς προφήταις αἰσθητῶς καὶ ἐν σχήματι δεικνύμενα, οἶόν τὸ τοῦ Ζαχαρίου δρέπανον καὶ οἱ πελέκεις τοῦ Ἰεζεκιήλ»¹⁹². Βεβαίως ὁ Καλαβρὸς ἠννόει τὸ σύμβολον ὑπὸ τὴν τελευταίαν σημασίαν, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς ἐξελάμβανεν αὐτὸ ὡς πραγματικὴν ἰδιότητα ἢ ποιότητα τοῦ ἀντικειμένου. Πρὸς δὲ λωσιν δὲ τούτου ἐχρησιμοποιεῖ τὸν χριστολογικὸν ὄρον τοῦ Λεοντίου¹⁹³ 'ἐνυπόστατον', σημαίνοντα τὸ ὑπάρχον ὄχι καθ' ἑαυτὸ ἀλλ' εἰς ἄλλην ὑπόστασιν ἢ εἰς ἄλλο πρᾶγμα¹⁹⁴. Καὶ δὲν εἶναι μὲν τοῦτο ἡ οὐσία τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό, ἀλλ' εἶναι οὐσιῶδες μέρος αὐτοῦ ἢ οὐσιώδης δύναμις. Κατὰ τροπᾶριον τῆς μεταμορφώσεως

τὴν κεκρυμμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα
τῆς οὐσιώδους σου, Χριστέ, καὶ θείας εὐπρεπείας
ἐν ἀγίῳ ὑπέδειξας ὄρει, εὐεργέτα,
τοῖς συμπαροῦσιν ἐκλάμψας μαθηταῖς¹⁹⁵.

Τοιαῦται δυνάμεις εἶναι οὐσιώδεις ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅποια εἶναι ὑπερούσιος. «Δυνάμεις μὲν οὖν αὗται οὐσιώδεις, ὑπερούσιον δὲ, μᾶλλον δὲ καὶ ἀνυπερουσίως ὑπερούσιον τὸ ταύτας τὰς

192. 3 1, 14. Ζαχ. 5, 1 ἐ. Ἰεζ. 9, 2.

193. Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ μονοφυσιτῶν, PG 86/1, 1277 CD.

194. 3 1, 17 ἐἐ.

195. Κάθισμα τῆς S' Αὐγούστου μετὰ τὸν πολυέλεον μὴ χρησιμοποιούμενον ἤδη.

δυνάμεις συνειλημμένως τε καὶ ἐνιαίως ἔχον· οὕτω τοίνυν καὶ τὸ θεουργὸν ἐκεῖνο φῶς οὐσιῶδες ἐστὶν ἄλλ' οὐκ αὐτὸ οὐσία τοῦ Θεοῦ»¹⁹⁶.

Διὰ τῆς διακρίσεως ταύτης, πρώτην φοράν γενομένης εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, κατέστη δυνατὴ ἡ κατάφασις τῆς γνώσεως καὶ μετοχῆς τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν τῆς οὐσίας ὑπάρχουν αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ φῶς, ἡ θέωσις, καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ προσεγγίσῃ καὶ κατακτήσῃ ὁ ἄνθρωπος· αὐτῶν μετέχει καὶ αὐτὰ γνωρίζει, ὅχι δὲ τὴν ἀπροσπέλαστον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ¹⁹⁷. Διὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς εἰς τοῦτο δὲν χρειάζεται πολυπραγμοσύνη καὶ περιέργεια ἀλλὰ πείρα· «μόνος γὰρ ὁ πείρα μαθὼν οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος». Διὰ τοῦτο, προσθέτει ὁ Παλαμᾶς, καὶ ὁ ἴδιος, ἐνῶ τόσα ἔγραψε περὶ ἡσυχασμοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ γράψῃ τίποτε περὶ θεώσεως, καὶ μόλις τώρα ἀναγκάζεται νὰ εἴπῃ μερικὰ εὐσεβῆ μὲν ἀνεπαρκῆ δέ¹⁹⁸.

Εἰς τὸ δεῦτερον βιβλίον, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἀποκρούει τὴν σύγκρισιν μὲ τοὺς Βλαχερνίτας, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Βαρλαάμ ἐτόλμησαν νὰ θέσουν κάτι μεταξὺ τῶν δύο πραγματικότητων, τοῦ ἀνάρχου Θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν, λέγων ὅτι οὗτοι δὲν θεωροῦν τὴν αἴδιον δόξαν ἀλλὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὁρατὴν¹⁹⁹, ἐπεξεργάζεται λεπτομερέστερον τὰ περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Αἱ ἐγγινόμεναι εἰς τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις ἐλλάμψεις, κατὰ τὸν Διονύσιον²⁰⁰, καὶ ἡ εἰς τοὺς ἀγγέλους ὁρατὴ δόξα τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον²⁰¹, εἶναι ἀναρχοὶ καὶ αἴδιοι. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐν τὸ ἀναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀναρχα εἶναι καὶ τὰ προσόντα καὶ ἐκδηλώματα τοῦ Θεοῦ, αἱ ὑποστάσεις, αἱ σχέσεις, αἱ διακρίσεις· ἄλλως θὰ ἦτο ὀρθὴ ἡ ἀντίληψις τοῦ

196. 3 1, 23.

197. 3 1, 21. 31. 34.

198. 3 1, 32.

199. Ἐπερ ἡσυχάζοντων 3, 2, 3 ἐξ.

200. Περί θείων ὀνομάτων 4' 8, PG 3, 704 D.

201. Ὁμιλία 28, 31, PG 36, 72 C.

Εὐνομίῳ, δεχομένου μόνην ἄναρχον τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ²⁰².

Ἐξ ἄλλου ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι τὸ πρῶτον, διότι προηγείται αὐτῆς ἡ ὑπαρξις τοῦ ὄντος. Δὲν εἶπεν ὁ Θεὸς ἐγὼ εἰμι ἢ οὐσία', ἀλλὰ ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν²⁰³. «οὐ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὢν ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἢ οὐσία»²⁰⁴. Δὲν εἶναι τὸ ἴδιον οὐσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, μολονότι λόγῳ τοῦ ἀμεροῦς τῆς οὐσίας φαίνεται ὄλος εἰς ἐκάστην ἐνέργειαν, ἀλλὰ διαφέρουν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ Πατέρες, ἐνῶ ἄφησαν ἀνώνυμον τὴν θείαν οὐσίαν, ἔδωσαν ὀνόματα εἰς τὰς ἐνεργείας²⁰⁵.

Ἐνῶ ὁ Θεὸς μένει ἀμέθεκτος, αἱ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ εἶναι μεθεκταί²⁰⁶. Ἄν δὲν ἦσαν μεθεκταί, τότε θὰ ὑπῆρχεν ἄλλο, τοῦ ὁποίου θὰ μετεῖχον αὐταί²⁰⁷.

Ὁ Βαρλαάμ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ ὠρισμένων συνεπειῶν, ὡς τοῦ κινδύνου πολυθειᾶς, εἰς ἣν περίπτωσιν ὑπάρξουν τόσον πολλαὶ ἄναρχοι δυνάμεις, ἢ διθειᾶς, εἰς ἣν περίπτωσιν τὰς δυνάμεις θεωρήσωμεν ἠνωμένας καὶ διακρίνωμεν ἄναρχον οὐσίαν καὶ ἄναρχον ἐνέργειαν²⁰⁸. Ἄναρχοι, λέγει ὁ Παλαμᾶς, εἶναι αἱ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι συνυπάρχουν αἰωνίως, ὡς ἡ προνοητικὴ δύναμις, ἡ προγνωστικὴ δύναμις, ὄχι ὅμως καὶ αἱ ἐπὶ μέρος πρόνοιαι, προγνώσεις καὶ θελήσεις²⁰⁹.

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ τρίτον βιβλίον. Ὁ Βαρλαάμ ἀπέκρουε μέθεξιν τῆς χάριτος καὶ ἐθεώρει κατὰ τὸν Παλαμᾶν, αἰρετικὸν καὶ μασσαλιανὸν τὸν Γρηγόριον Νύσσης, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ αὐτῆς²¹⁰. Ἄν ἔβλεπον τὸν Θεὸν οἱ ἄνθρωποι, θὰ ἐγίνοντο ἄγγελοι, ἀλλ' ὁ καλύτερος ἐξ ἡμῶν ἀπέχει πολὺ τοῦ κατωτέρου τῶν ἀγγέλων· καὶ ἄγγελοι ὅμως ἂν ἐγινόμεθα, ἡ κατάστασις δὲν θὰ ἥλλασσεν, ἐφ' ὅσον οὔτε αὐτοὶ βλέπουν τὸν Θεόν. Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ

202. Ἰπὲρ ἡσυχάζόντων 3, 2, 4.

203. Ἐξ. 3, 14.

204. 3, 2, 12.

205. 3, 2, 9 ἐξ.

210. 3, 3, 4. Γρηγορίου Νύσσης,

206. 3, 2, 13.

207. 3, 2, 19.

208. 3, 2, 21.

209. 3, 2, 6. 2 Z.

Εἰς Στέφανον, PG 40, 717 B.

ὅτι, ἂν ὁ βασιλεὺς ἐπιτρέψη εἰς στρατιώτην νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ κατὰ πρόσωπον, ὁ στρατιώτης δὲν προάγεται εἰς στρατηγόν· ὁ Μωϋσῆς, ἀξιωθείς νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν, δὲν ἔγινεν ἄγγελος βεβαίως²¹¹.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὡς ἄνω συνεπείας ὁ Βαρλαάμ ἐθεώρει πᾶσαν ἐνέργειαν κτιστήν· ἀλλὰ ἡ οὐσία, τῆς ὁποίας αἱ οὐσιώδεις ἐνέργειαι θὰ ἦσαν κτισταί, θὰ ἦτο καὶ αὐτὴ κτιστή²¹².

Τὸ ὅλον σύγγραμμα κλείει ὁ Παλαμᾶς διὰ προτάσεως εἰκονιζούσης μὲ σκοτεινὰ χρώματα τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τοῦ Βαρλαάμ, τὸ ὁποῖον τίποτε δὲν ἄφησεν ὄρθιον. «Οὐδὲ γὰρ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τοῦ Θεοῦ καταψευσάμενος τῆς Καινῆς ἐφείσατο, οὐδὲ εἰς τὴν θεϊαν φύσιν ἀμαρτιῶν, τὴν διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν εἶασεν ἀνεληρέαστον, οὐδ' εἰς τὴν πνευματικὴν ὑβρίσας θεωρίαν τὴν τῆς ἀρετῆς πρᾶξιν ἀδιάβλητον κατέλιπεν, οὐδὲ τῇ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα ἐπιθέμενος ζωῇ τοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος οὐκ ἐπέβαλε τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κατὰ παντός, ὡς εἰπεῖν, ἐχώρησε καλοῦ καὶ ἱεροῦ καὶ θείου, παρόντος τε καὶ παρελθόντος, ἐφ' ἡμῖν τε ὄντος καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἐλπίζομένου τε καὶ ἀρτίως ὡς ἐν ἀρραβῶνος μέρει χορηγουμένου τοῖς ἀξίοις, τοῖς τε πρὸ νόμου καὶ τοῖς μετὰ νόμον ἀγίοις²¹³.

211. 3, 3, 5.
212. 3, 3, 6.

213. 3, 3, 16.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ παρόντος συγγράμματος εἶχεν ἐκδοθῆ παλαιότερον μόνον τὸ δεύτερον τῆς πρώτης τριάδος ὑπὸ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου εἰς τὴν Φιλοκαλίαν τῶν ἱερῶν νηπτικῶν¹, ἀπὸ ὅπου ἀνετυπώθη εἰς τὴν Πατρολογία τοῦ Migne². Βραχέα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν βιβλίων 2, 1, 3, 1 καὶ 3, 2 ἐξεδόθησαν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ P. A. Syrκου δημοσιευθέντα κατάλοιπα τοῦ Πορφυρίου Uspenskij³. Τὰ βιβλία 1, 2 καὶ 1, 3 μετέφρασεν εἰς τὴν ρουμανικὴν ὁ P. Staniloae⁴.

Τὸ ὅλον σύγγραμμα ἐξέδωσε τὸ 1959 ὁ J. Meyendorff μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως⁵. Ὑφ' ἡμῶν τέλος ἐξεδόθη εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ, ὁπόθεν λαμβάνεται τὸ κείμενον τῆς παρούσης ἐκδόσεως⁶.

1. Βενετία 1782, σ. 955 - 961.

2. PG 150, 1101 ABC.

3. Istorija Afona III, Afon Monaseskij, μέρος Β', Opravdanija, Πετρούπολις 1892, σ. 688 - 691. Ἐκ τοῦ κώδ. Λαύρας 1945.

4. Ἐν Anuarul Academiei Teologice Andreiane, Sibiu 1932-1933. Βάσει τοῦ κώδ. Coisl. 100.

5. Grégoire Palamas, Défense des saints Hésychastes, Introduction, texte critique, traduction et notes, Louvain (Spicilegium Sacrum Lovaniense), 1959.

6. Π. Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα, τ. Α' Θεσσαλονίκη 1962.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣ

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδὴ τινων ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τὴν
 ἔξω σοφίαν καὶ τοὺς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἔνδον
 ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, καὶ εἰς ἀπά-
 5 θειαν ἀφίκηται τις ἄκραν, οὐδὲ τελειώτηρός τε καὶ ἀγιότιτος
 ἐπιλαβέσθαι, εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἶδέναι συλλέξει, μάλιστα
 δὲ τῆς καθ' Ἑλληνας παιδείας, θεοῦ γὰρ καὶ αὐτῆ δῶρον
 τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομέ-
 νων ὁμοίως, καὶ γνώσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῆ ψυχῇ προσ-
 10 γίνεται καὶ τὸ γνωστικὸν κρεῖττον ὄν ἀπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς
 θυνάμεων κοσμεῖ, πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς,
 καὶ γὰρ πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται τε καὶ κρατύνεται, ἀλλὰ
 καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ γνώσιν ποδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον ἄλλως
 γὰρ οὐκ ἔστι γνῶναι τὸν Θεόν, εἰ μὴ διὰ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων
 15 ἐπειδὴ ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἤκουσα μὲν ἐπείσθην, τῆς μι-
 κροῦς ἐν τῇ μοναχικῇ πολιτείᾳ μοι πείρας πᾶν ἰουβαντίον προ-
 δεξιάσης, ἀπολογῆσασθαι δὲ πρὸς αὐτοὺς οὐκ ἠδυνήθην, ἐπεὶ
 καὶ λόγον ὑψηλότερόν τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἀπλῶς τῆς τε
 φύσεως πολυπραγομοιοῦμεν τὰ μυστήρια καὶ τὸν οὐρανοῦ κα-
 20 ταμειροῦμεν κύκλον καὶ τὰς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρων κι-
 νήσεις ἐρευνώμεθα, συνόδους τε καὶ ἀποσιάσεις καὶ ἐπιτολὰς
 τὰς τούτων καὶ τὰ ἐκ τούτων συμβαίνοντα θεωρώμεθα καὶ μέγα
 φροιοῦμεν ἐπὶ τούτοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν ἰῶ
 θείῳ καὶ πρώτῳ καὶ δημιουργικῷ κῶ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ λό-

1. Οἱ λέγοντες ταῦτα ἀνήκουν εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἀναγεν-
 νητῶν καὶ ἀνθρωπιστῶν. Ἰδιαίτερος δὲ εἰς τοὺς τοῦ περιβάλλοντος
 τοῦ Βαρλαάμ, βλ. Β α ρ λ α ἄ μ, Γ' πρὸς Παλαμᾶν, «δοθείσης αὐτοῖς
 παρὰ Θεοῦ σοφίας», Schirò ἔργ. μν. σ. 290, 273, καὶ κατωτέρω 2,
 1, 11, καθ' ὃ ἡ φιλοσοφία εἶναι «δόσις Θεοῦ», καὶ 2, 1, 37, καθ' ὃ
 «ἡ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἀγνοίαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς».

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἦκουσα μερικοὺς νὰ λέγουν ὅτι τὴν ἐξωτερικὴν σοφίαν πρέπει νὰ ἐπιδιώκουν καὶ οἱ μοναχοί, διότι χωρὶς αὐτὴν τάχα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαλλαγῇ κανεὶς τῆς ἀγνοίας καὶ τῶν ψευδῶν δοξασιῶν, ἀκόμη καὶ ἂν φθόση εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀπαθείας, οὔτε νὰ ἐγγίση τελειότητα καὶ ἀγιότητα, ἐὰν δὲν συγκεντρώσῃ ἀπὸ παντοῦ τὰς γνώσεις, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παιδείαν· διότι καὶ αὐτὴ δῶρον τοῦ Θεοῦ εἶναι¹, ὅμοιον μὲ τὰ προσφερόμενα εἰς προφῆτας καὶ ἀποστόλους δι' ἀποκαλύψεως καὶ δι' αὐτῆς προκαλεῖται εἰς τὴν ψυχὴν γνώσις τῶν ὄντων καὶ κοσμεῖται τὰ γνωστικὸν τὸ ὅποιον εἶναι τὸ ἀνώτερον ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἐφ' ὅσον κάθε πάθος ἀπὸ ἀγνοίαν φυτρώνει καὶ δυναμώνει, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ ποδηγετεῖ τὸν ἄνθρωπον, καθ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῇ ὁ Θεὸς παρὰ μόνον διὰ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Ὄταν λοιπὸν ἤκουσα νὰ λέγουν αὐτά, κάθε ἄλλο παρὰ ἐπίσθην, ἐφ' ὅσον ἢ μικρὰ μου πείρα εἰς τὴν μοναχικὴν πολιτείαν μοῦ ἀπέδειξεν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην ν' ἀπολογηθῶ πρὸς αὐτούς, ἐπειδὴ προβάλλουν καὶ ἓνα ὑψηλότερον λόγον. Λέγουν ὅτι τάχα δὲν εἶναι ἀπλῶς ὅτι πολυεξετάζομεν τὰ μυστήρια τῆς φύσεως καὶ καταμετροῦμεν τὸν κύκλον τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐρευνῶμεν τὰς ἀντιπαρτασσομένας κινήσεις τῶν ἀστρῶν, κυνηγοῦμεν τὰς συζυγίας καὶ ἀποστάσεις καὶ ἀνατολάς τούτων καὶ τὰ συμβαίνοντα ἐξ αὐτῶν καὶ καυχώμεθα δι' αὐτά, ἀλλ' ἐπειδὴ τούτων μὲν οἱ λόγοι εὐρίσκονται εἰς τὸν θεῖον καὶ πρῶτον καὶ δημιουργικὸν νοῦν, αἱ εἰκόνες δὲ

γων αἱ εἰκόνες ἔνεισι τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ· τούτων οὖν ἐν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γενέσθαι καὶ διαιρητικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἐαντιοῦς τύπων ἀπαλλάξαι καὶ οὕτω καθ' ὁμοίωσιν, ζῶντές τε καὶ
 5 μετὰ θάνατον, εἶναι τοῦ ποιήσαντος». Ἐπεὶ οὖν πρὸς ταῦτα οὐχ ἰκανὸς εἶναι ἀντειπεῖν ἐνόμισα, σιωπήσας πρὸς ἐκείνους τότε, παρὰ σοῦ νῦν ἀξιῶ, πάτερ, διδαχθῆναι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἔτοιμος γενοίμην κατὰ τὸν ἀπόστολον «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

2. Χωρίον πιθανῶς τοῦ Βαρλαάμ, βλ. τούτου Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò σ. 252 καὶ 262.

2α. Α' Πέτρου 3, 15.

τῶν λόγων οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται εἰς αὐτόν εἶναι ἐντεθειμέναι εἰς τὴν ψυχὴν μας, σπεύδομεν νὰ γνωρίσωμεν αὐτοὺς καλὰ καὶ νὰ ἀπαλλάξωμεν ἑαυτοὺς τῶν τύπων τῆς ἀγνοίας μὲ μεθόδους διαιρετικάς καὶ συλλογικάς καὶ ἀναλυτικάς καὶ οὕτω νὰ γίνωμεν καθ' ὁμοίωσιν τοῦ δημιουργοῦ, καὶ ζῶντες καὶ μετὰ θάνατον»². Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν ἔκρινα ὅτι εἶμαι ἰκανὸς νὰ ἀντικρούσω ταῦτα, ἐσιώπησα τότε πρὸς αὐτοὺς, παρακαλῶ δὲ τῶρα νὰ διδαχθῶ ἀπὸ σέ, πάτερ, τοὺς λόγους ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὥστε νὰ καταστῶ ἕτοιμος «νὰ δίδω λόγον περὶ τῆς ἐλπίδος τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐκ τῆς πίστεώς μας»^{2α}, κατὰ τὸν ἀπόστολον.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

ΛΟΓΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ
Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ

1. Ἀδελφέ, «καλὸν χάριτι βεβαιουῖσθαι τὴν καρδίαν», ἀποστολικῶς εἰπεῖν λόγῳ δὲ πῶς ἂν ἐνδείξαιτό τις τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν; Χρὴ τοίνυν καὶ κατὰ τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν Θεῷ χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἣ τοῖς τὰ πάντα οἰουμένοις εἰδέναι περιουσία σοφίας οὐδ' ἐπὶ νοῦν ἔρχεται. Κἄν μὴ τοῦτοις ἀντιλέγειν ἔχης, καίτοι τῆς ἀληθείας μὴ κατασχομαζομένους εἰδῶς, δυσχεραίνειν οὐ δεῖ. Σὺ μὲν γὰρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντη τε καὶ πάντως εἰς τὸ διηνεκὲς ἐσθηριγμένος ἔση καὶ ἀπερίτρεπιος, μόνιμον ἔχων παρὰ σεαυτῷ τὴν
10 τῆς ἀληθείας ἴδρουν. Οἱ δὲ λογικαῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κἄν μὴ νῦν ὑπὸ σοῦ· καὶ γὰρ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδὴ καὶ ἀντιπαλαίεται, καὶ τὸν νικῶντα λόγον διὰ τέλους εὖρεῖν ἀμήχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἥτις ἀνέλπιδα· καὶ τοῦτ' ἔδειξαν Ἑλλήνων παῖδες
15 καὶ οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ δοκεῖν δεῖξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρέπόμενοι.

2. Πρὸς οὖν τοὺς ἐκείνοις προσέχοντας διὰ βίου καὶ θηρωμένους γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας καὶ ταύτην ἐπὶ τοῦ
20 σοῦτον ἐγκωμιάζοντας ταῦτ' εἰπὼν, ἀποχρώντως τε καὶ προπόντως, ἔμοι γε δοκεῖν, ἐρεῖς, ὡς «οὐ μᾶλλον γνῶσιν ἢ ἀ-

3. Ἐβρ. 13, 9.

4. Παροιμία συχνάκις χρησιμοποιουμένη εἰς τὰ παρόντα συγγράμματα (1, 2 ἐρώτ. 1, 3, 13).

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΠΟΙΟΥ ΒΑΘΜΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΦΕΛΙΜΟΣ Η ΕΠΙΔΟΣΙΣ
ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ

1. Ἀδελφέ, διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν ἀποστολικῶς, «καλὸν εἶναι ἢ καρδία νὰ διαβεβαιώνεται διὰ τῆς χάριτος»³ πῶς ὅμως θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀποδείξη μὲ λόγον τὸ ὑπὲρ λογικὴν ἀγαθόν; Πρέπει λοιπὸν καὶ κατὰ τοῦτο νὰ ὁμολογῆς εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν Θεὸν διότι σοῦ προσέφερε τοιαύτην χάριν, ἡ ὁποία οὔτε εἰς τὸν νοῦν ἔρχεται εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι ἀπὸ περισσεῖαν σοφίας γνωρίζουν τὰ πάντα. Καὶ ἂν δὲν στοχεύουν τὴν ἀλήθειαν, δὲν πρέπει νὰ στενοχωρῆσαι. Διότι σὺ μὲν, πεπεισμένος μὲ ἔργα, θὰ εἶσαι παντοῦ καὶ παντοιοτρόπως εἰς τὸ διηνεκὲς στηριγμένος καὶ ἀμετακίνητος, ἀφοῦ ἔχεις μέσα σου μόνιμον τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀληθείας. Οἱ δὲ στηριζόμενοι εἰς λογικὰς ἀποδείξεις ὅπωςδήποτε θὰ περιτραποῦν, ἔστω καὶ ἂν ὄχι τῶρα ἀπὸ σέ. Διότι «κάθε λόγος παλαίει πρὸς λόγον»⁴, ἄρα καὶ ἀντιπαλαίεται ἀπὸ λόγον, καὶ εἶναι ἀνέφικτον νὰ εὐρεθῇ ὁ μέχρι τέλους νικῶν λόγος, ὥστε νὰ μὴ ἀναμένεται ἡ ἰδικὴ του ἦττα· καὶ ἔδειξαν τοῦτο οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι καὶ οἱ μαθηταὶ των, ἀνατρέποντες διηνεκῶς ἀλλήλους καὶ ἀνατρεπόμενοι ὑπ' ἀλλήλων μὲ ἀνωτέραν φαινομενικῶς ἀπόδειξιν.

2. Ἀφοῦ λοιπὸν εἰπῆς ταῦτα πρὸς ἐκείνους, τοὺς προσέχοντας καθ' ὅλον τὸν βίον των καὶ ἐπιδιώκοντας γνῶσιν ἀπὸ τὴν ἔξω παιδείαν καὶ ἐγκωμιάζοντας αὐτὴν τόσον πολὺ, νομίζω ὅτι καταλλήλως καὶ πρεπόντως θὰ

γνωσίαν ἐκ τούτων ὑμῖν αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ὃ θέλεισθαι.
 Καθάπερ γὰρ οἱ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἐφιέμενοι δόξης
 καὶ πάνθ' ὑπερ' αὐτῆς προτίοντες ἀδοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἰ-
 πτωγγάνουσι. ἐπεὶπερ ἄλλοις ἄλλα ἀρέσκει, τὸν αὐτὸν τού-
 5 πον καὶ οἱ παρὰ τῶν ἔξω σοφῶν τὴν γνῶσιν θηρώμενοι μᾶλ-
 λον ἀγνωσίαν καὶ αὐτοὺς ἐκείνους ἢ γνῶσιν καρποῦνται
 διαφέρουσι γὰρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καὶ διαφέρονται πρὸς ἀλ-
 λήλας καὶ οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούντων ἐκάστη.
 Τὸ δὲ πιστεύειν εἰρηκέναι τινὰ τούτων δυναθῆναι τοὺς ἐν τῷ
 10 δημιουργικῷ νῶ λόγους, μὴ καὶ λίαν πλημμελὲς ἢ «αἷς γὰρ
 ἔγνω νοῦν Κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος· εἰ δὲ μὴ τούτους,
 οὐδὲ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σοφίας συνι-
 δεῖν ἔστι. Ψευδογνωσία τοίνυν ἐστὶν ἢ ἐκ ταύτης τῆς σοφίας
 τὸ καὶ εἰκόνα θεῖαν θηρωμένη γνῶσις. Οὐκ οὔν, οὐκ ἔστιαι
 15 δι' αὐτὴν τῇ ἀντοαληθείᾳ ἐμφορῆς ἢ ταύτην ἔχουσα ψυχὴ, ἀλλ'
 οὐδὲ ποδηγοῖτο ἄν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκ ταύτης· καὶ ἡ καύ-
 χησις λοιπὸν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἔνεκα σεμνυνο-
 μένων. Ἀκουέτωσαν Παύλου σαρκικὴν σοφίαν καλοῦντος τὴν
 θύραθεν, ὃς καὶ «νοῦν σαρκὸς» λέγει τὴν «φυσιουσαν γνῶσιν».
 20 Ἡ τοίνυν τῆς σαρκὸς σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τὸ καὶ εἰκόνα παρέ-
 ξεται; «Βλέπετε», φησί, «τὴν κλῆσιν ἡμῶν οὐ πολλοὶ σοφοὶ κα-
 τὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς». Ὡς οὖν ἢ
 τῆς σαρκὸς εὐγένειά τε καὶ δύναμις τὴν ψυχὴν οὐκ ἐνδυνα-
 μώσειεν ἄν οὐδ' ἐξευγενίσσειεν, οὕτως οὐδ' ἢ τῆς σαρκὸς

5. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Παλαμῶν Schirò ἐργ. μν. σ. 298 ἐξ.

6. Ρωμ. 11, 34.

7. Β' Κορ. 1, 12.

8. Κολ. 2, 18.

9. Α' Κορ. 8, 1.

10. Α' Κορ. 1, 26 (ὑμῶν).

εἶπης ὅτι, «δὲν ἐξασφαλίζετε εἰς ἑαυτοὺς μᾶλλον γνῶσιν παρά ἀγνωσίαν ἀπὸ αὐτοῦ, ἀγαπητοί». Πράγματι, ὅπως οἱ ποθοῦντες τὴν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων δόξαν καὶ πράττοντες πρὸς χάριν τῆς τὰ πάντα ἐπιτυχάνουν μᾶλλον ἀδοξίαν παρά δόξαν, καθ' ὅσον εἰς ἄλλους ἀρέσουν ἄλλα, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν γνῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐξω σοφοῦ τοῦ κόσμου ἀποκτοῦν κατὰ τὴν ἰδικὴν των γνώμην³ μᾶλλον ἀγνωσίαν παρά γνῶσιν· διότι αἱ δοξασίαι διαφέρουν μεταξύ των καὶ διαφωνοῦν πρὸς ἀλλήλας καὶ οἱ ἀντιτασσόμενοι εἰς κάθε δοξασίαν εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀποδεχομένους αὐτήν. Τὸ νὰ πιστεῦῃ δὲ κανεὶς ὅτι ἡδυνήθη νὰ εὔρη τοὺς εἰς τὸν δημιουργικὸν νοῦν λόγους, δυνατόν νὰ εἶναι καὶ πολὺ ἀνάρμοστον· «διότι ποῖος ἐγνώρισε τὸν νοῦν τοῦ Κυρίου;» λέγει ὁ ἀπόστολος⁶. Ἐὰν δὲ δὲν δύναται νὰ εὔρη τοὺς λόγους τούτους δὲν εἶναι δυνατόν οὔτε τὰς ἐντὸς τῆς ψυχῆς εἰκόνας τούτων νὰ κατανοήσῃ ἐκ τῆς ἐξω σοφίας. Ἐπομένως ἡ γνῶσις, ἡ ὁποία ἀναζητεῖ τὸ κατ' εἰκόνα ἀπὸ αὐτὴν τὴν σοφίαν εἶναι ψευδογνωσία. Ὁχι, ἡ ψυχὴ ἡ ὁποία ἔχει αὐτὴν τὴν γνῶσιν δὲν εἶναι ἐξ αἰτίας αὐτῆς ἐμφορῆς πρὸς τὴν αὐτοαλήθειαν, ἀλλ' οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ καθοδηγηθῇ ἀπὸ αὐτὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν λοιπὸν εἶναι ματαία καὶ ἡ καύχησις τῶν ἐπαιρομένων δι' αὐτήν. Ἄς ἀκούσουν τὸν Παῦλον ὁ ὁποῖος καλεῖ «σαρκικὴν σοφίαν» τὴν ἐξωτερικὴν⁷ καὶ «νοῦν σαρκός»⁸ τὴν «γνῶσιν ἡ ὁποία φέρει ἀλαζονείαν»⁹. Ἐπομένως, ἡ σοφία τῆς σαρκός πῶς θὰ παράσχῃ τὸ κατ' εἰκόνα εἰς τὴν ψυχὴν; «Βλέπετε, λέγει, τὴν κλησίαν μας· δὲν εἶναι πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, δὲν εἶναι πολλοὶ δυνατοί, δὲν εἶναι πολλοὶ εὐγενεῖς»¹⁰. Ὅπως λοιπὸν ἡ εὐγένεια καὶ ἡ δύναμις τῆς σαρκός δὲν θὰ ἡδύναντο νὰ ἐνδυναμώσουν οὔτε νὰ ἐξευγενίσουν τὴν ψυχὴν, οὕτω οὔτε ἡ σοφία τῆς σαρκός δὲν

σοφία σοφίην ἀπεργάσεται τὴν διάνοιαν. Καὶ ὄντως ἀρχὴ σοφίας γινῶναι σοφίαν, ὥστε διελέσθαι καὶ προελέσθαι τῆς χαμερποῦς καὶ γηίνης καὶ ἀνονήτου τὴν μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανια καὶ πνευματικὴν καὶ παρὰ Θεοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἐρχομένην καὶ Θεῷ τοὺς κησομένους συμμόρφους ἀποδεικνύσαν.

3. Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ, καθάπερ κάκεινοι λέγουσι, τῶν ἐν τῷ δημιουργικῷ νῶ λόγων αἱ εἰκόνας ἐν ἡμῖν εἶσι, τί τὸ ταύτας τὴν ἀρχὴν ἀχρειῶσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ τοῦ πρακτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μὴ

10 ἀδιδάκτως ἐνορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὖσας ἐντεινυμένας; Οὐχ ὅτι τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπανασιὰν αὐτὰς τε διέσειρνε καὶ τὸ διορατικὸν αὐτῆς συνέχεε καὶ μακρὰν ἐποίησε τῆς ἀρχεῦπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου πατιὸς μᾶλλον ἐπιμελητέον καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀφεκτέον καὶ

15 τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ πράξεως ἀναγνωσιέον καὶ ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καὶ δι' εὐχῆς καὶ θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιέον πρὸς Θεόν, τὸν βουλόμεναν τό τε καὶ εἰκόνα σῶν καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν οχεῖν. Καθαρότητος γὰρ ἄνευ, κᾶν μάθης τὴν ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν,

20 μωρὸς οὐδὲν ἦτιον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἔση ἢ σοφός· ἐκείνης δὲ ἄνευ, καθαρθεῖς καὶ τῶν πονηρῶν ἡθῶν καὶ δογμάτων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν, τὴν νικῶσαν τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ σοφίαν κτήση καὶ «τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ» συνδιαγωνίσεις ἀγαλλόμενος. Δογματίων δὲ λέγω, πῶ τῶν περὶ μεγέθους κινήσε-

25 ως οὐρανοῦ καὶ τῶν καὶ οὐρανὸν σωματίων καὶ ὄσα διὰ ταῦτα γίνεται, οὐδὲ γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν καὶ τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτη μετᾶλλων καὶ λίθων διαυγῶν, οὐδὲ τῶν ἐκ

11. Παροιμ. 1, 7.

12. Βλ. Νικήτα Στηθάτου Περί ψυχῆς 46. 56 - 57· Χρήστου, Νικήτα Στηθάτου μυστικά συγγράμματα, σ. 109, 112 ἐξ.

13. Ρωμ. 16, 27.

θὰ καταστήσῃ σοφὴν τὴν διάνοιαν. Καὶ πράγματι ἀρχὴ τῆς σοφίας εἶναι ἡ γνῶσις τῆς Σοφίας¹¹, ὥστε νὰ διακριθῇ καὶ προτιμηθῇ ἀπὸ τὴν χαμερπῆ καὶ γήινην καὶ ἀνωφελῆ ἢ μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανία καὶ πνευματικῆ, ἢ ἐρχομένη ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ καθιστῶσα συμμόρφους πρὸς τὸν Θεὸν τοὺς ἀποκτῶντας αὐτήν.

3. Ὡστόσοσον ἐπειδὴ, ὅπως λέγουν καὶ ἐκεῖνοι, αἱ εἰκόνες τῶν ἐντὸς τοῦ δημιουργικοῦ λόγου εἶναι μέσα μας, τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἠχρείωσε κατ' ἀρχὴν τὰς εἰκόνας ταύτας; Δὲν εἶναι ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ τοῦ καθήκοντος εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί δὲν τὰς θεωροῦμεν, ἀφοῦ εἶναι ἐντυπωμένοι μέσα μας; Δὲν συμβαίνει τοῦτο, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ἐπαναστατήσαν κακῶς¹², καὶ αὐτὰς διέστρεψε καὶ τὸ διορατικὸν αὐτῆς ἐσύγχυσε καὶ ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ἀρχέτυπον καλλονὴν; Ἐπομένως ὁ θέλων νὰ λάβῃ τὸ κατ' εἰκόνα σῶον καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν πρέπει νὰ ἐπιμελῆται τοῦ διορατικοῦ περισσότερον ἀπὸ κάθετι ἄλλο καὶ νὰ ἀπέχη ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν, νὰ ἀναγινώσκῃ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ πράξεως καὶ ν' ἀποκτήσῃ κάθε ἀρετὴν, νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ προσευχῆς καὶ ἀληθινῆς θεωρίας. Διότι χωρὶς καθαρότητα, ἀκόμη καὶ ἂν μάθῃ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ μέχρι τῆς συντελείας, θὰ εἶσαι ὄχι ὀλιγώτερον μωρὸς παρὰ σοφός, ἂν ὄχι καὶ περισσότερον χωρὶς ἐκείνην δέ, ἀφοῦ καθαρθῆς καὶ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ πονηρὰ ἥθη καὶ δόγματα, θ' ἀποκτήσῃ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποῖα νικᾷ τὸν κόσμον καὶ θὰ συμβιώσῃ αἰωνίως μὲ «τὸν μόνον σοφόν, τὸν Θεόν»¹³ ἀγαλλόμενος. Ὅταν δὲ ἀναφέρω δόγματα, δὲν ἐννοῶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν κίνησιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ σωμάτων καὶ τῶν παρενεργειῶν αὐτῶν οὔτε τὰ σχετικὰ μὲ τὴν γῆν καὶ τὰ γύρω ἀπὸ τὴν γῆν καὶ τὰ θησαυρισμένα μέσα τῆς μέταλλα καὶ διαυγεῖς λίθους οὔτε τὰ σχετικὰ μὲ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸν ἀέρα

τῆς διπλῆς ἀναδυμιάσεως κατὰ τὸν ἀέρα συμυαιόντων. Πρὸς γὰρ τὴν ἐπισιτήμην τῶν τοιοῦτων βλέποντες πᾶσαν ἀπευθύειν σπουδὴν τε καὶ ζήτησιν αἴθεσις ἔστιν ἑλληνικὴ· οἱ γὰρ Στωϊκοὶ πάντες τέλος τῆς θεωρίας τὴν ἐπισιτήμην ὀρίζονται.

- 5 4. Νῦν δὴ τινες, ὡς σὺ φῆς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου τέλους, τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀρορήτων ἀγαθῶν, ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπισιτήμην εἰς γνῶσιν μεταλαβόντες, τῇ τῶν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφούντων ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τοὺς γὰρ οὐκ
- 10 εἰδόμεναι τὰς μαθηματικὰς ἐπισιτήμας ἀνάγκους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς· ἐντεῦθεν δ' ἀνάγκη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀποῖξ ἀνιέχεσθαι μαθημάτων, τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγωρεῖν διδαγμάτων (παρ' αὐτῶν γὰρ οὐδέποτε γένοιτ' ἂν τῆς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπισιτημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγὴ) καὶ τοῦ λέ-
- 15 γοντος «γίνεσθε τέλειοι» καὶ «εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος» καὶ «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπείρου παντάπασιν ἐπισιτήμης τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν ὑποιδέμενος, καθαρότητι σατήριον ἐκάλεσα ταύτην (οὐδα γὰρ καὶ ἀνέγκλητον ἄ-
- 20 γνοιαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην)· οὐκ οὖν ταύτης, ἀλλὰ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσην οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καὶ πᾶν ἦθος κατὰ τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑποθήκας, γανήση Θεοῦ σοφίας ἀνάπλεως, εἰκὼν ὄντως καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, διὰ μόνης τῆς τῶν
- 25 εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος. Ὁ καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑποφήτης Διονύσιος κατ' αὐτὴν ἀπεφήνατο σαφῶς· «ἢ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις, ὡς τὰ θεῖα», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱερουργίαις μόνως

14. Βλ. Βασιλείου, Εἰς 14 ψαλμόν, PG 29, 256 BC.

15. Βλ. Ἡρίλλου παρὰ Διογένηι Λαερτίῳ 7,

165. Δὲν συνεφώνουν ὁμως ὅλοι οἱ Στωϊκοὶ εἰς τοῦτο.

16. Α' Κορ. 14, 20. Πρβλ. Ματθ. 5, 48.

17. Κολ. 1, 28.

18. Α' Κορ. 2, 6.

ἀπό τήν διπλῆν ἀναθυμίασιν¹⁴. Τὸ νὰ ἀφιερώνωμεν ὅλον τὸν ζῆλον καὶ ὅλην τὴν ἀναζήτησιν ἀποβλέποντες εἰς τὴν μάθησιν αὐτῶν τῶν πραγμάτων εἶναι αἵρεσις ἑλληνικὴ· διότι οἱ Στωϊκοὶ εἰς τὸ σύνολόν των σκοπὸν τῆς θεωρίας ὀρίζουν τὴν ἐπιστημονικὴν μάθησιν¹⁵.

4. Τώρα λοιπὸν, ὅπως ἰσχυρίζεσαι σὺ, μερικοί, περιφρονήσαντες ὡς ἀνάξιον λόγου τὸ προκείμενον εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τέλος, δηλαδὴ τὰ ὑπεσχημένα εἰς ἡμᾶς διὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἄρρητα ἀγαθὰ, καὶ μεταλλάξαντες τὴν ἐπιστήμην εἰς γνῶσιν, τὴν εἰσάγουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν φιλοσοφούντων κατὰ Χριστὸν. Διότι χαρακτηρίζουν ἀνόμους καὶ ἀτελεῖς τοὺς ἀγνοοῦντας τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας· διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ἀνάγκη ὅλοι εἰς μὲν τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα νὰ ἐπιδίδωνται μὲ ἀφοσίωσιν, τὰ δὲ εὐαγγελικὰ διδάγματα νὰ περιφρονοῦν (διότι δι' αὐτῶν δὲν θὰ ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστημῶν) καὶ τὸν λέγοντα «γένεσθε τέλειοι»¹⁶ καὶ «πᾶς συντεταγμένος μὲ τὸν Χριστὸν εἶναι τέλειος»¹⁷ καὶ «ἡμεῖς δὲ ὁμιλοῦμεν εἰς τοὺς τελείους»¹⁸ ν' ἀποφεύγουν περιπαικτικῶς, ὡς ἐντελῶς ἄπειρον τοιαύτης ἐπιστήμης. Ἐγὼ λοιπὸν δὲν εἶχον ὑπ' ὄψιν αὐτῆς τῆς ἀγνοίας τὴν ἀπαλλαγὴν, ὅταν τὴν ἐκάλεσα καθαρότητα σωτήριον (διότι γνωρίζω καὶ ἄγνοιαν ἀκατηγόρητον καὶ γνῶσιν κατηγορημένην)· ἂν ἀπαλλαγῆς ὄχι ἀπὸ αὐτὴν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων, τὴν ὁποίαν ἄγνοιαν ἀπαγορεύουν οἱ ἰδικοὶ μας θεολόγοι, καὶ βελτιώσης ὅλον τὸ ἦθος συμφώνως πρὸς τὰς ὑποθήκας των, θὰ καταστῆς γεμᾶτος σοφίαν Θεοῦ, πράγματι εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, τελεσμένος διὰ μόνης τῆς τηρήσεως τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν. Τοῦτο καὶ ὁ ὑποφῆτης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Διονύσιος διεκήρυξε σαφῶς εἰς αὐτὴν· «διότι, λέγει, ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις καὶ ἔνωσις, ὅπως διδάσκουν τὰ θεία λόγια, τελεῖται μόνον διὰ τῆς ἀγαπήσεως καὶ ἱεραργίας τῶν σεβασμιωτάτων

τελείται». Εἰ δ' οὐκ ἀληθῆς ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω
 παιδείας τὸ καὶ εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὐρεῖν καὶ ἰδεῖν ἐστίν,
 ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρρυθμιζούσης καὶ τὸ
 σκόπιος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἑλληνας
 5 σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν εἶεν καὶ θεοπικώτεροι τῶν πρὸ νό-
 μων πατέρων καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ
 πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τὴν ἀξίαν ἐκλήθη-
 σαν. Ἰωάννης δέ, ἡ τῶν προφητῶν υἱοτάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ
 ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τὸν βίον ἀνύων; Οὐ
 10 τοίνυν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅ-
 πως ἔχει δυνάμεως τῶν ἀποικτιομένων τῷ κόσμῳ; Παντί-
 που δῆλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαίας ὡς
 δ' αὐτοὶ λέγουσι, σακηρίου φιλοσοφίας; Ποῦ πολύπτυχοι βί-
 βλοι καὶ οἱ ταύταις διὰ βίου προσοιτηκότιες καὶ τοὺς ἄλλους
 15 πείθοντες; Ποῦ δὲ τῶν βίβλων τούτων ὑποθῆκαι βίων τοι-
 οῦτων ἐρημικῶν τε καὶ παρθενικῶν καὶ ἀγῶν ἀνάγραπτος,
 πρὸς υἱήσιν ἐπαίρων τοὺς ἐντυγχάνοντας;

5. Καὶ ἵνα τοῦτον ἀφῶ τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψη-
 λότερον, ὃ πρὸς ἰσοοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοὶ
 20 φασιν, ὀδηγούσης πρὸς Θεὸν παιδείας οὐδὲν ἐμέλησε (καὶ
 γὰρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντιτύχηκε βίβλοις). ἵνα τοίνυν
 τοῦτον ἀφῶμεν, ὁ πρὸ τῶν αἰῶνων ὢν καὶ μετ' αὐτῶν φα-
 νείς καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ
 ἀληθείᾳ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ καὶ εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέ-
 25 τυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τὴν διὰ τῶν ἔξω
 μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, «εἰ θέλεις τέλειος εἶναι,
 τῆς ἔξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημά-

19. Περί ἐκκλ. ἱεραρχίας 2, PG 3, 392 A.

20. Ὑπὸ τῶν ἀσκητῶν καὶ τῶν μυστικῶν θεολόγων Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής θεωρεῖται ὡς τὸ ἀρχέτυπον τῶν χριστιανῶν ἀνδρῶν, ἐνῶ ἡ Θεοτόκος θεωρεῖται ἀρχέτυπον τῶν γυναικῶν, διὸ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν ἱστοροῦνται οὗτοι ἐνθεν καὶ ἐνθεν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

21. Ματθ. 11, 11. Λευκ. 7, 28.

22. Βλ. Ἰω. 1, 1 ἐξ. Α' Κορ. 2, 7. Κολ. 1, 15.

23. Βλ. Ἰω. 1, 8. 18, 37.

έντολῶν»¹⁹. "Αν δὲ δὲν εἶναι ἀληθινός αὐτός ὁ λόγος, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ εὕρη καὶ νὰ ἴδῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ κατ' εἰκόνα ἀπὸ τὴν ἔξω παιδείαν, ὡσὰν αὐτὴ νὰ καθιστᾷ καλύτερους τοὺς χαρακτῆρας καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν ψυχὴν τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας, οἱ κατὰ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα σοφοὶ θὰ ἦσαν θεοειδέστεροι καὶ θεοπτικώτεροι ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου πατέρας καὶ τοὺς κατὰ τὴν διάρκειαν ἰσχύος τοῦ νόμου προφήτας, τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι ἐκλήθησαν εἰς τὸ ἀξίωμα ἀπὸ τὸν ἀγροικικὸν βίον. Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἡ τελευταία κορωνὶς τῶν προφητῶν, δὲν ἔζη ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας εἰς τὴν ἐρημίαν; Δὲν ἀποβλέπει λοιπὸν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ὁ καθείς ἀπὸ τοὺς ἀποτασσομένους τὸν κόσμον ὅσον δύναται²⁰; Εἶναι εἰς τὸν καθένα φανερόν. Ποῦ λοιπὸν εἰς τὴν ἐρημίαν ὑπάρχουν σχολεῖα τῆς ματαίας, ὅπως δὲ λέγουν αὐτοί, τῆς σωτηριώδους φιλοσοφίας; Ποῦ ὑπάρχουν πολύπτυχοι βίβλοι καὶ οἱ ἀναλυόμενοι εἰς αὐτάς εἰς ὅλον τὸν βίον των καὶ πείθοντες τοὺς ἄλλους νὰ πράττουν ὁμοίως; Εἰς ποῖα δὲ σημεῖα τῶν βίβλων τούτων ὑπάρχουν ὑποθῆκαι διὰ τούτους βίους ἐρημικοὺς καὶ παρθενικοὺς, ποῦ ἀναγράφεται ἀγῶν προκαλῶν τοὺς ἀναγνώστας πρὸς μίμησιν;

5. Καὶ διὰ ν' ἀφήσω τοῦτον, τὸν ὑψηλότερον μεταξὺ τῶν γεννημάτων τῶν γυναικῶν²¹, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἀνέβη εἰς τόσον μέγα ὕψος, δὲν ἐνδιεφέρθη καθόλου διὰ τὴν παιδείαν, τὴν κατ' αὐτοὺς ὀδηγοῦσαν εἰς τὸν Θεὸν (ἀφοῦ αὐτός δὲν ἀνέγνωσεν οὔτε ἱεράς βίβλους)· διὰ ν' ἀφήσωμεν λοιπὸν τοῦτον, πῶς δὲν προσέφερεν αὐτὴν τὴν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν μαθημάτων ἄνοδον, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶναι πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἐφάνη μετ' αὐτόν²², ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦτο, νὰ μαρτυρήσῃ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας²³, νὰ ἀνακαινίσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ νὰ τὸ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ ἀρχέτυπον; Πῶς δὲ δὲν εἶπεν, ἄν θέλῃς νὰ εἶσαι τέλειος, ἐπιδόσου εἰς τὴν ἔξω παιδείαν, σπεῦσε νὰ

των ἀνάληψιν, περιποίησαι σεαυτῷ τὴν ἐπισιτήμην τῶν ὄντων», ἀλλὰ «τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἄρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι»; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν καὶ σχηματισμοὺς καὶ ποσότηας καὶ τὶς πολυπλα-
 5 νεῖς τῶν πλανήτων ἀποσιᾶσεις τε καὶ συνόδους, καὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ τῆς ἀγνοίας σκότιος ἐξέλθῃ; Τί δὲ καὶ μαθητὰς ἀλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σοφούς, συνεκάλει, καὶ ταῦθ' ἵνα καταιοχύνῃ τοῖς ἔξω σοφοῖς.
 10 ὡς ὁ Παῦλός φησι; Πῶς οὖν καταιοχύνει τοὺς πρὸς αὐτόν, ὡς οὔτιοι λέγουσιν, ὀδηγοῦντας; Διαίτι δὲ καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν ἐμώρανε; Τίνος δὲ χάριν καὶ διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησε σῶσαι τοὺς πιστεύοντας; Οὐκ ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν; Τί δὲ καὶ
 15 μαθόντες οὕς φῆς; Λόγου Θεοῦ σωματικῶς ἐνδημιήσαντος, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, καὶ τοῦ φωτὸς ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἡμέρας τε διαυγασάσης καὶ φωσφόρου ἀναιτίλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸν τῶν ἀποσιόλων κορυφαῖον,
 20 αὐτοὶ τε δέονται θροναλλίδος ἐπισκευασίης, τῆς ἀπὸ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσεως πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγούσης, καὶ τοὺς ἄλλους παραηνοῦσιν, ἀφειμένους τοῦ καθ' ἡσυχίαν διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπισιασίας καθαίρειν ἑαυτοὺς καὶ δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ Θεῷ, καταγηραῖν μάτην, λύχνῳ τυ-
 25 φομένῳ παρακαθημένους.

6. Ἐξ οὗδ' ἐκεῖνό ποι' ἐπῆλθεν ἐπὶ νοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε καὶ μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γὰρ αὐτὸ καὶ φυλάττειν κατὰ τὴν ἐντολήν οὐκ ἐθελήσαντες,

24. Ματθ. 19, 21. 16, 24. Μάρκ. 8, 34. Λουκᾶ 9' 23.

25. Ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν περὶ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν ἐνασχόλησιν τοῦ Βαρλαάμ.

26. Α' Κορ. 1, 27.

27. Α' Κορ. 1, 20.

28. Α' Κορ. 1, 21.

29. Αὐτόθι.

30. Α' Κορ. 1, 30.

31. Ἰω. 1, 9.

παρακολουθήσης τὰ μαθήματα, ἀπόκτησε τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων, ἀλλ' εἶπε, «πώλησε τὰ κτήματά σου καὶ μοίρασε τα εἰς τοὺς πτωχοὺς, σήκωσε τὸν σταυρόν, ἀκολούθησέ με προθύμως»²⁴; Πῶς δὲ δὲν ἐδίδαξεν ἀναλογίας, σχηματισμούς, ποσότητας, τὰς πολυπλανεῖς ἀποστάσεις καὶ συζυγίας τῶν πλανητῶν, καὶ δὲν ἔλυσε τὰς ἀπορίας τῶν φυσικῶν προβλημάτων²⁵, διὰ νὰ ἀπομακρύνῃ τάχα τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἀπὸ τὴν ψυχὴν μας; Διατί δὲ ὡς μαθητὰς προσεκάλεσεν ἀλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλ' ὄχι σοφοὺς, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος²⁶; Πῶς λοιπὸν θὰ κατασχύνη τοὺς πρὸς αὐτὸν ὀδηγοῦντας, ὅπως λέγουν αὐτοί; Διατί δὲ ἐμώρανε τὴν σοφίαν αὐτῶν²⁷; Διὰ ποῖον λόγον δὲ εὐδόκησε νὰ σώσῃ τοὺς πιστεύοντας διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος²⁸; Ὁχι ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας δὲν ἐγνώρισεν ὁ κόσμος τὸν Θεόν²⁹; Τί δὲ συμβαίνει, ἀφοῦ ἔμαθον τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους λέγεις σύ; Ἐνῶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐπεδήμησεν εἰς τὸν κόσμον σωματικῶς, ὁ ὁποῖος ἔγινε δι' ἡμᾶς σοφία ἀπὸ Θεοῦ³⁰, καὶ ὑψωσε τὸ φῶς τὸ ὁποῖον φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον³¹, ἡ δὲ ἡμέρα ἐγλυκοχάραξε καὶ ὁ αὐγερινὸς ἀνέτειλεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸν κορυφαῖον ἀπόστολον³², καὶ αὐτοὶ χρειάζονται τεχνητὸ φυτίλι, τὴν ἀπὸ τοὺς ἔξω φιλοσόφους γνῶσιν ὡς ὀδηγοῦσαν εἰς θεογνωσίαν, καὶ τοὺς ἄλλους συμβουλεύουν, ἀφήνοντες τὸ ἔργον τῆς καθάρσεως ἑαυτῶν διὰ τῆς ἐπιστάσεως τῶν λογισμῶν εἰς ἡσυχίαν καὶ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὸν Θεὸν δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς, νὰ καταγηράζουν ματαίως καθήμενοι δίπλα εἰς κρυφοκαίοντα λύχνον.

6. Ἄρα γε δὲν ἦλθε ποτὲ εἰς τὸν νοῦν των οὔτε τοῦτο, ὅτι ἐξεπέσαμεν ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν θεῖον τρόπον τῆς τρυφῆς λόγῳ ἐπιθυμίας καὶ μεταλήψεως τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως; Διότι μὴ θελήσαντες νὰ καλλιεργῶμεν καὶ φυ-

32. Β' Πέτρου 1, 19.

εἶξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τὴν εἴσοδον κλέψαντι καὶ τῷ
 κάλλει θέλξαντι τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Τά-
 χα δὴ καὶ νῦν οὗτος τοῖς μὴ βουλομένοις ἐργάζεσθαι καὶ φυ-
 λάττειν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγη-
 5 σιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καὶ τῶν κατ' αὐτιάς ἀκριβοῆ γνώ-
 σιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καὶ ἀντιροσπόντων, γνῶσιν
 οὔσαν καλοῦ καὶ πονηροῦ, τῷ μὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκιτῆ-
 σθαι τὸ καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προαιρέσει, συμ-
 μεταβάλλουσαν ταύτη πρὸς ἑκάτερον. Πρὸ δὲ τούτων, μικροῦ
 10 καὶ διὰ ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καὶ χάριτας πολυγλώσσων
 διαλέκτων, δύναμιν ρητορείας, εἶδησιν ἱστορίας, μυστηρίων
 φύσεως εὑρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας,
 πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμὸν ἀύ-
 λων πολυσχήμενας ἀναμειρήσεις, ἃ πάντα καλά τε καὶ πο-
 15 νηρὰ φαίην ἂν ἔγωγε, μὴ μόνον πρὸς τὸ δοκοῦν τοῖς χρω-
 μένοις μεταγινόμενα καὶ συμμεταμορφούμενα ραδίως τῷ σκο-
 πῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ' ὅτι καὶ καλὸν μὲν ἢ πρὸς ταῦτα σχολή,
 γυμνάζουσα πρὸς ὀξυωπίαν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν παρα-
 μένειν δ' ἄχρη γήρως ταύτη προσανέχοντα πονηρόν, πρὸς ἀ-
 20 γαθοῦ δ' ἂν εἴη μειρίως ἐκγυμνασάμενον πρὸς τὰ μακροῦ
 κρείττω καὶ μονιμώτερα μετασκευάσασθαι τὸν ἀγῶνα, πολ-
 λὴν αὐτῷ καὶ τῆς τῶν λόγων περιφρονήσεως φερούσης τὴν
 ἐκ Θεοῦ ἀμειβήν. Διὸ φησιν ὁ θεολόγος ὁ δεύτερος περὶ Ἀ-
 θανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἔξω κερδῆσαι λόγων, τὸ συνι-
 25 δεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν αὐτός τε τούτων, ὡς αὐτὸς

33. Γεν. 2, 15.

34. Βλ. Νικ. Στηθάτου, Περί ψυχῆς 51, Χρήστου σ. 111, Περί Παραδείσου 11, Χρήστου σ. 134.

35. Τὴν θέσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθώρι-
 σεν ἤδη ὁ Μ. Βασίλειος, Πρὸς τοὺς Νέους 2, ὡς εἰσαγωγικὴν,
 τοῦτον δὲ ἠκολούθησαν ὅλοι οἱ μετὰ ταῦτα γράψαντες, ὡς Ἰωάν-
 νης ὁ Σιναίτης, Κλίμαξ 26, PG 88, 1017 A. Ἐπίσημως ἔλαβε
 θέσιν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν καταδίκην Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ (1082)
 δεχθεῖσα τὴν μορφωτικὴν ὄχι δὲ τὴν θρησκευτικὴν ἀξίαν τῆς ἐλλήνι-
 κῆς γραμματείας (βλ. συνοδικὸν Κυριακῆς Ὁρθοδοξίας ἐν Τριφδίῳ).

36. Εἶναι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, λαβὼν δεύτερος τὴν τιμητικὴν

λάττωμεν αὐτό³³ κατὰ τὴν ἐντολήν, παρεσύρθημεν ἀπὸ τὸν πονηρὸν σύμβουλον, ὁ ὁποῖος εἰσηλθε κρυφὰ καὶ ἔθελξε μὲ τὸ κάλλος τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ πονηροῦ. Ἴσως λοιπὸν καὶ τώρα αὐτὸς ἐπαγγέλλεται εἰς τοὺς θέλοντας νὰ καλλιεργήσουν καὶ φυλάξουν τὴν καρδίαν των³⁴, κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν πατέρων, ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν καὶ τῶν σχετικῶν μὲ αὐτάς, πολυκινήτων καὶ ἀντιρρόπων, γνῶσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, ἡ ὁποία, ἐπειδὴ δὲν κατέχει μέσα εἰς τὴν φύσιν τῆς τὸ καλόν, ἀλλ' εἰς τὴν προαίρεσιν τῶν χρησιμοποιούντων αὐτήν, συµμεταβάλλεται μὲ τὴν φύσιν καὶ πρὸς τὸ ἓν καὶ πρὸς τὸ ἄλλο. Πρὶν ἀπὸ αὐτὰ δέ, ἴσως μάλιστα καὶ χάριν αὐτῶν, ἐπαγγέλλεται ἐμπειρίας καὶ χάριτας πολυγλώσσω διαλέκτων, δύναμιν ρητορείας, μάθησιν ἱστορίας, εὔρεσιν μυστηρίων φύσεως, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς διαπραγματεύσεως, πολυμερεῖς σκέψεις συλλογιστικῆς ἐπιστήμης, πολυσχήμες ἀναμετρήσεις αἰῶνων σχηματισμῶν, τὰ ὁποία θὰ ἠδυνάμην ἐγὼ νὰ χαρακτηρίσω ὅλα ὡς καλὰ καὶ πονηρά, διότι δὲν μεταποιοῦνται μόνον ἀπὸ τοὺς χρησιμοποιοῦντας κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ συμμορφώνονται εὐκόλως πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν κατεχόντων αὐτά, ἀλλὰ καὶ εἶναι καλόν ἢ ἐνασχόλησις μὲ αὐτά, γυμνάζουσα τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ψυχῆς πρὸς ὀξυωπίαν. Τὸ νὰ παραμένῃ κανεὶς ἀφωσιωμένος εἰς αὐτὰ μέχρι γήρατος εἶναι πονηρὸν, ἀγαθὸν δὲ εἶναι, ἀφοῦ γυμνασθῆ μὲ αὐτὰ μὲ μέτρον, νὰ μεταφέρῃ τὸν ἀγῶνα πρὸς τὰ πολὺ ἀνώτερα καὶ μονιμώτερα, ὅποτε καὶ ἡ περιφρόνησις τῶν λόγων του φέρει πολλὴν ἐκ Θεοῦ ἀμοιβήν³⁵. Διὰ τοῦτο ὁ θεολόγος ὁ δεύτερος³⁶ λέγει περὶ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ὅτι ἀπὸ τὰ ἔξω μαθήματα ἐκέρδισε τοῦτο, τὸ ὅτι ἀνεγνώρισεν ἐκεῖνα τὰ ὁποία ἐδοκίμασε

ταύτην ἐπωνυμίαν μετὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. Τρίτος ἔλαβεν αὐτὴν Συμεὼν ὁ Νέος, ἐνῶ ὡς πρὸς τὸν Γρηγόριον Σιναΐτην καὶ Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ ἄλλους δὲν ἐσταθεροποιήθη αὕτη, καίτοι ἀπεδόθη ὑπὸ τινων.

αὐθις λέγει, τοῦτ' ἀπῆλause μόνον, τὸ παριδεῖν καὶ ἐσχηκεῖναι ὧν Χριστιῶν προειμίησεν.

7. Ἄλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειτόνων ἀεὶ γλιχόμενος, ἔγγας ἐνίκεται ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς
 5 καὶ δεσμοῖς ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνοήτοις σχεδὸν ἀδιαλύτως συν-
 δεῖ, τὸ πολὺ τε καὶ μακρὸν ὑποτίθεται μῆκος καὶ πλήθος τού-
 των τῶν γνῶσεων, ὥσπερ ἐτέροις πλοῦτιον ἢ δόξαν ἄδοξον
 καὶ σαρκικὰς ἡδονάς, ὡς ἂν, τῇ τούτων ζητήσῃ δια βίου
 παντὸς ἀπασχολήσαντες ἑαυτούς, ἀποῖξ ἐπιλαθέσθαι τῆς κα-
 10 θαιρούσης τὴν ψυχὴν παιδείας οὐκ ἐξισχύσωμεν, ἧς ἀρχὴ
 μὲν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχῆς
 πρὸς τὸν Θεὸν γεννᾶται καὶ ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεοπισμά-
 των φυλακὴ, διὰ τούτων δὲ καταλλαγῆς γεγονυίας πρὸς Θε-
 ὄν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλλει καὶ τὸ τῆς εὐχῆς ὀδυνη-
 15 ρὸν εἰς τερπνὸν μειτενεχθὲν τοῦ φωτισμοῦ τὸ ἄνθος ἀνατέλλει
 τούτου δ' οἶον ὁσμὴ διαδιδομένη πρὸς τὸν φέροντα ἡ τῶν
 τοῦ Θεοῦ γνῶσις μυστηρίων. Αὕτη παιδεία καὶ γνῶσις
 ἀληθῆς, ἧς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν, τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον δηλαδὴ,
 δύναται χωρῆσαι τις ἐνεσχημένος τῇ τῆς ματαιᾶς ἀγάπῃ
 20 φιλοσοφίας καὶ ταῖς σιροφαῖς αὐτῆς καὶ θεωρίαις ἐνειλούμε-
 νός τε καὶ συσιροφόμενος. Πῶς γὰρ ἂν εἰς ψυχὴν ὅλως
 εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθὼν παραμείναι δυνηθεῖη, προκατειλημ-
 μένην καὶ ἐνηδυνομένην καὶ οἶον στενοχωρουμένην παντοδα-
 ποῖς καὶ πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μὴ πᾶσι χαίρειν εἰ-
 25 ποῦσα τῆς κατὰ Θεὸν ὅλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καὶ τῆς ἀγά-
 πης ὅλη τούτου γένηται κατὰ τὴν ἐντολήν; Διὰ τοῦτο γὰρ
 τῆς θείας σοφίας καὶ θεωρίας ἀρχὴ ἐστὶ τούτου ὁ φόβος,
 ἐπεὶ μεθ' ἐτέρων παραμένειν οὐκ ἔχων, πάντων ἀπαλλάξας

37. Βλ. Ὁμιλία 21, 6, PG 35, 1088 B.

38. Παροιμ. 1, 7.

39. Ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης· Δευτ. 6, 5. Ματθ. 22, 37. Μάρκ. 12, 30. Λουκᾶ 10, 27.

νά περιφρονήση³⁷, ὁ ἴδιος δέ, ὅπως λέγει πάλιν αὐτός, τοῦτο μόνον ἀπήλαυσεν ἀπὸ αὐτὰ, τὸ ὅτι παρέβλεψε καὶ νά διατηρήση αὐτὰ ἀντὶ τῶν ὁποίων προετίμησε τὸν Χριστόν.

7. Ἄλλ' ὁ πονηρός, ὀρεγόμενος πάντοτε νά μᾶς ἀποσπάση ἀπὸ τὰ ἀνώτερα, ἐνσπείρει μάγια εἰς τὰς ψυχὰς μας καὶ τὰς δένει σχεδὸν ἀδιαλύτως μὲ δεσμὰ ἀγαπητὰ εἰς τοὺς ἀνοήτους, προβάλλει τὸ πολὺ καὶ μακρὸν μῆκος καὶ πλῆθος τούτων τῶν γνώσεων, ὅπως εἰς ἄλλους πλουτον ἢ δόξαν καὶ σαρκικὰς ἡδονὰς, οὕτως ὥστε, ἀπασχολούμενοι εἰς ὅλον τὸν βίον μὲ τὴν ζήτησιν αὐτῶν, νά μὴ δυνηθῶμεν νά ἐπιδοθῶμεν μὲ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν καθαρίζουσαν τὴν ψυχὴν παιδεῖαν, τῆς ὁποίας ἀρχὴ μὲν εἶναι ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ³⁸, ἀπὸ τὸν ὁποῖον γεννᾶται συνεχῆς κατανυκτικὴ δέησις πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἡ φύλαξις τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν, ὅταν δὲ δι' αὐτῶν πραγματοποιηθῇ καταλλαγὴ πρὸς τὸν Θεόν, ὁ φόβος μεταβάλλεται εἰς ἀγάπην καὶ ἡ ὀδύνη τῆς προσευχῆς μετατραπεῖσα εἰς τέρψιν ἀνατέλλει τὸ ἄνθος τοῦ φωτισμοῦ ὡσάν ὁσμὴ δὲ τούτου διαδιδομένη πρὸς τὸν φέροντα εἶναι ἡ γνῶσις τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ. Αὕτη εἶναι παιδεῖα καὶ γνῶσις ἀληθινή, εἰς τῆς ὁποίας οὔτε τὴν ἀρχὴν, δηλαδὴ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νά προχωρήσῃ κανεὶς, ἂν κατέχεται ἀπὸ τὴν ἀγάπην τῆς ματαιίας φιλοσοφίας, ἂν περιτυλίσσεται καὶ συστρέφεται εἰς τὰς στροφὰς καὶ θεωρίας αὐτῆς. Διότι πῶς θὰ ἠδύνατο κατ' ἀρχὴν νά εἰσέλθῃ ὁ φόβος εἰς ψυχὴν, πῶς δὲ εἰσελθὼν θὰ ἠδύνατο νά παραμείνῃ, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι κατειλημμένη καὶ ἡδονισμένη καὶ κάπως στενοχωρουμένη ἀπὸ παντοδαπούς καὶ πολυτρόπους διαλογισμούς, ἂν αὕτη δὲν ἀποχαιρετίσῃ τὰ πάντα καὶ ἀφοσιωθῇ ὀλόκληρος εἰς τὸν Θεόν, οὕτως ὥστε νά ἐπιδοθῇ ὅλη καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τούτου κατὰ τὴν ἐντολήν³⁹; Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ φόβος εἶναι ἀρχὴ τῆς θείας σοφίας καὶ θεωρίας, ἐπειδὴ, μὴ δυνάμενος νά παραμείνῃ μαζὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα, ἀφοῦ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ ὅλα καὶ τὴν μαλακώσῃ μὲ τὴν

τὴν ψυχὴν καὶ τῆ προσευχῆ καταλένας, ἐπιτήδειον οἶον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

8. Ταῦτι ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθεῖς τὸ τοῦ Φαραὼ πρὸς τὸν Ἰσραήλ ὅτι «σχολάζετε, σχολασταί ἐστε, λέγετε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξώμεθα, ἐπιφέρει «αὕτη μὲν οὖν ἡ ἀγαθὴ σχολὴ καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἱ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ἦν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῆ τοῦ βίου σχολῆ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν». Ὡς

10 ἂν δὲ μή τις εἶπη πρὸς τὰς ρητορικὰς μόνας λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέγειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὃ φησιν αὐθις αὐτός, διευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παρὰ γὰρ ἀγγελμα, «γινῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»: «ἤδη γάρ τινες», φησί, «γεωμετριὰ σχολάζοντες ἦν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρολογία τῆ παρὰ τῶν Χαλδαίων τειμημένη ἢ ὅλως περὶ σχήματα καὶ σκιὰς καὶ μετεωρολογία ἔχοντες, τῆς ἐκ τῶν θείων λογίων παιδείσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῆ περὶ ταῦτα σπουδῆ κατεγῆρασαν ἐν τῆ τῶν ματαίων ἐρεύνῃ, διὰ τοῦτο ἀναγκαῖα ἢ τῆς

20 παιδείας ἐπίγνωσις πρὸς τε τὴν αἴρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποιαγὴν τῆς ἀνοήτου καὶ βλαβεραῆς». Ὁρᾷς πῶς ματαίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προσαγορεύει γινῶσιν, ἦν τινες, ὡς σὺ φῆς, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον

25 ἀποφαίνονται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολοφύρεται ζωὴν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐσιάθιον γράφων, ὅσην τῆ περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτη τὸν γοῦν προσέχων διήνυσεν «ἐγὼ» γάρ, φησί, «πολὺν χρόνον προσαναλιώσας τῆ ματαιότητι

40. Ἐξ. 5, 17.

41. Πράξ. 17, 21.

42. Ὁμιλία εἰς Ψαλμ. 45, PG 29, 429 A.

43. Παροιμ. 1, 2.

44. Ὁμιλία 12 εἰς Παροιμ. 1, 6, PG 31, 397 BC.

προσευχὴν, τὴν καθιστᾶ ὡσάν κατάλληλον πινακίδα πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

8. Οὕτω καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, ἀφοῦ ἀνέφερε πρῶτα τοὺς λόγους τοῦ Φαραῶ πρὸς τὸν Ἰσραήλ, «ἀπρακτεῖτε, εἴσθε ἀργόσχολοι, λέγετε, ἃς προσευχηθῶμεν εἰς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν»⁴⁰ προσθέτει· «αὕτη πράγματι εἶναι ἡ ἀγαθὴ καὶ ὠφέλιμος εἰς τὸν σχολάζοντασχόλη· πονηρὰ δὲσχόλη ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι μὲ τίποτε ἄλλο δὲν ἠσχολοῦντο παρὰ μὲ τὸ νὰ λέγουν ἢ νὰ ἀκούουν κάτι νεώτερον⁴¹, τὴν ὁποίαν καὶ τῶρα μιμοῦνται μερικοὶ μὲ τὴνσχόλην τοῦ βίου, ἡ ὁποία εἶναι φίλη πονηρῶν πνευμάτων⁴². Διὰ νὰ μὴ εἴπῃ δὲ κανεὶς ὅτι ὁ μέγας πατὴρ λέγει ταῦτα ἀναφερόμενος μόνον πρὸς τὰς ρητορικὰς ἐνασχολήσεις, θὰ προσθέσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον λέγει πάλιν αὐτός, διευκρινίζων τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «νὰ γνωρίσης σοφίαν καὶ παιδείαν, καὶ νὰ κατανοήσης λόγους φρονίμους»⁴³. «Διότι τῶρα μερικοὶ, λέγει, ἀσχολούμενοι μὲ τὴν γεωμετρίαν τὴν ὁποίαν ἐφεῦρον οἱ Αἰγύπτιοι ἢ μὲ τὴν ἀστρολογίαν τὴν τιμημένην ἀπὸ τοὺς Χαλδαίους ἢ γενικῶς ἐνδιατρίβοντες εἰς τὰ σχήματα καὶ τὰς σκιάς καὶ τὴν μετεωρολογίαν, περιεφρόνησαν τὴν ἐκ τῶν θείων λογίων παιδευσιν. Ἐπειδὴ λοιπὸν πολλοὶ μὲ τὴν σπουδὴν αὐτῶν κατεγήρασαν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ματαίων πραγμάτων, διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἐπίγνωσις τῆς παιδείας, τόσον διὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὠφελίμου παιδείας, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἀνωφελοῦς καὶ βλαβερᾶς»⁴⁴. Βλέπεις πῶς ὀνομάζει ματαίαν, βλαβεράν, ἀνωφελῆ, τὴν ἔξω παιδείαν, καὶ αὐτὴν ἀκόμη τῶν μαθημάτων, καὶ τὴν ἀπὸ αὐτὰ προερχομένην γνῶσιν, τὴν ὁποίαν, ὅπως λέγεις ἐσὺ, μερικοὶ ἀνακηρύσσουν ὡς τέλος τῆς θεωρίας καὶ σωτήριοι; Ἐκεῖνος δὲ, γράφων πρὸς τὸν Εὐστάθιον Σεβαστείας, θρηνεῖ καὶ τὴν ἰδικὴν του Ζωήν, ὅσην διήνυσεν ἀφιερῶν τὴν σκέψιν του εἰς τὴν μελέτην τῶν μαθημάτων τούτων. Διότι «ἐγώ, λέγει, ἀφοῦ ἐδαπάνησα πολὺν χρόνον εἰς τὴν ματαιότητα

καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἔμμαντοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῇ ματαιο-
 πονίᾳ, ἣν εἶχον προσδιατρίβων τῇ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων
 τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδὴ ποτε, ὡ-
 περὶ ἐξ ὕπνου βαθέος διανασιάς, κατειδὸν τὸ ἄχρηστον τῆς
 5 σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων, πολλὰ
 τὴν ἐλευθερὴν μου ζωὴν ἀπολαύσας, εὐχόμεν ἴδοι μοί τινα
 χειραγωγίαν». Ἦκουσας τίνα τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσε-
 ως, ἣν νῦν ἐξαίρειν μάτην σπεύδουσί τινες, τὰ προσρήματα;
 Μαιαιότης, ματαιοπονία καίνομαζεται, σοφία μωρανθεῖσα,
 10 σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρ-
 χόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τε καὶ πολιτείας
 ἀφανιστική. Διὸ καὶ ὁ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐραστὴς πολὺν
 μετάνηλον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῇ καὶ μηδεμίαν χειραγωγίαν
 πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὐρόμενος.

15 9. Νῦν δ' εἰσὶν, ἀπηρυθροισμένως οὐκ οἶδ' ὅπως, οἱ λέ-
 γουσι, ὡς αὐτὸς λέγεις, μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότη-
 τα θίου τὸ διὰ θίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελεῖσθαι, μηδὲ
 τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀκούοντες ἄντικρος πρὸς αὐτοὺς λε-
 γομένων, «ὑποκριταί, τὰ μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δια-
 20 κρίνειν, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασιλείας πῶς οὐ διακρίνετε;».
 Τοῦ γὰρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπισιάντιος καὶ τοῦ
 διδόντιος αὐτὴν Θεοῦ ἐπιδεδημηκότιος, πῶς, εἴγε ἀληθῶς ἐφί-
 ενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς αὐτῶ προσέρ-
 χονται τὸ τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμενοι, ἀλλὰ
 25 πρὸς τοὺς μηδὲ ἑαυτοὺς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέχουσι,
 καὶ ταῦτα τοῦ ἀδελφοθέου τρανῶς περιαγγέλλοντιος, «εἴ τις
 λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντιος Θεοῦ καὶ λή-
 ψεται»; Πῶς δὲ καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω σοφίας γνώσις κακία
 πᾶσαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τιμιόμενην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, μηδ'

45. Α' Κορ. 1, 22.

46. Α' Κορ. 2, 6.

47. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 223, 2, PG 32, 824 AB.

48. Βλ. Ματθ. 16, 3.

49. Βλ. Ἰακ. 1, 5.

50. Βλ. Ρωμ. 2, 13.

καὶ ἠφάνισα ὅλην σχεδὸν τὴν νεότητά μου εἰς τὴν ματαιοπονίαν, τὴν ὁποίαν παρουσίαζον ἐπιδιδόμενος εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας⁴⁶, μόλις κάποτε σὰν νὰ ἐξύπνησα ἀπὸ βαθὺν ὕπνον, ἀντελήφθην τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος οἱ ὁποῖοι καταργοῦνται⁴⁵, ἔκλαυσα πολὺ διὰ τὴν ἐλεεινὴν μου ζωὴν καὶ ἠύχόμουν νὰ μοῦ δοθῇ κάποια καθοδήγησις⁴⁷. "Ἦκουσες ποῖοι εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως, τὴν ὁποίαν σπεύδουν νὰ ἐξάρουν μερικοὶ τώρα; Κατονομάζεται ματαιότης, ματαιοπονία, σοφία μωρανθείσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία ἀφανιστικὴ τῆς συμφώνως πρὸς τὸν Θεὸν ζωῆς καὶ πολιτείας. Διὰ τοῦτο ὁ ἐραστὴς τῆς ἀληθινῆς σοφίας πολὺ μετεμελήθη διότι ἐνδιέτριψεν εἰς αὐτὴν καὶ δὲν εὔρε καμμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν.

9. Τώρα δὲ ὑπάρχουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι, ὅπως ἰσχυρίζεσαι ἐσύ, λέγουν, δὲν γνωρίζω πόσον ἀδιάντροπα, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ κανέν ἐμπόδιον πρὸς τὴν τελειότητα βίου, τὸ νὰ ἀφοσιώνεται κανεὶς ἰσοβίως εἰς τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, χωρὶς ν' ἀκούουν οὔτε τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου, οἱ ὁποῖοι ἀπευθύνονται πρὸς αὐτοὺς ἀκριβῶς, «ὑποκριταί, τὰ μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ γνωρίζετε νὰ διακρίνετε, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν πῶς δὲν διακρίνετε;»⁴⁹. Διότι, ἀφοῦ ἐπέστη ὁ καιρὸς τῆς βασιλείας καὶ ὁ δίδων αὐτὴν Θεὸς ἐπεδήμησε, πῶς, ἂν ἀληθῶς ἐπιθυμοῦν τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ νοῦ, δὲν προσέρχονται εἰς αὐτὸν διὰ νὰ λάβουν τὴν παλαιὰν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τρέχουν πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε τοὺς ἑαυτοὺς των νὰ ἐλευθερώσουν, ἐνῶ ὁ ἀδελφóθεος ἐξαγγέλει τρανῶς, «ὅποιος στερεῖται σοφίας, ἅς ζητήσῃ ἀπὸ τὸν δίδοντα Θεὸν καὶ νὰ λάβῃ»⁵⁰; Πῶς δὲ ἢ ἀπὸ τὴν ἔξω σοφίαν συναγομένη γνῶσις ἐξορίζει κάθε κακίαν τῆς ψυχῆς ὡς γεννωμένην δῆθεν ἀπὸ ἄγνοιαν, ἐνῶ δὲν δύναται

αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίης γνώσεως μόνῃς
 ποιῆσαι τοῦτο δυναμένης; Οὐ γάρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου σω-
 θήσονται, φησὶν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ, τὸν δὲ γίνον-
 τα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ποιήσαντα δαρήσεσθαι φησὶν
 5 ὁ Κύριος πολλὰ καὶ τοῦ μὴ εἰδότιος πλέον. Ὅρας ὡς οὐδένα
 ὀνύησιν ἢ γνώσις μόνῃ; Καὶ τί λέγω τὴν περὶ τὰ πρακτέα
 ἢ τὴν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου; Οὐδ' αὐτὴ ἢ
 γνώσις τοῦ κτίσαντος ἀπὸ Θεοῦ δυνήσεται τινα ὀνύηαι μόνῃ.
 «Τί γάρ ὄφελος δογματίων, θεσημιλοῦς ἀπόντιος βίου», ὃν ἤλ-
 10 θε φησιεῦσαι ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάν-
 νης φησί. Μᾶλλον δὲ οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλὰ
 καὶ μεγίστη βλάβη, ἦν καὶ οὔτοι πεπόνθαν, παρ' ὧν ἤκου-
 σασ οὖς ἀνήγγειλᾶς μοι λόγους. Τί γάρ, ὁ μὴ καθ' ὑπεροχὴν
 ἐλθὼν λόγον, ἵνα μὴ κενωθῇ τὸ μυστήριον τοῦ στανροῦ, ὁ
 15 μὴ «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδὲν
 εἶδως εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν, καὶ τοῦτον ἔσταυρωμένον, - τι
 οὖν οὔτις γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους; «Ἡ γνώσις φουσιῶ». *Εἶδες τὸν κολοφῶνα τῆς κακίας, τὸ ἰδιαίτατον τοῦ διαβόλου*
κοῖμα, τὸν τύπον ἐκ τῆς γνώσεως κικείμενον; Πῶς οὖν
 20 *πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἢ γνώσις καθαίρει*
τὴν ψυχὴν; «Ἡ γνώσις οὖν φουσιῶ», φησὶν, «ἢ δὲ ἀγάπη
οἰκοδομεῖ». *Εἶδες ὅ τί ἐστι χωρὶς ἀγάπης γνώσις, μηδαμῶς*
καθαίρουσα, ἀλλὰ καθαιρουσα τὴν ψυχὴν, ἀγάπης τῆς κορι-
φῆς καὶ ρίζης καὶ μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἢ
 25 *μηδὲν ἀγαθὸν οἰκοδομοῦσα γνώσις - τῆς γὰρ ἀγάπης τοῦτο -*
πῶς οὖν ἢ γνώσις αὐτὴ τὸ καὶ εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγα-
θοῦ; Καίτοι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως τὸ κατὰ τὸν τοῦ
ἀποσιόλου λόγον φουσιῶν, οὐ τῆς φύσεως ἀλλὰ τῆς τι-

51. Λουκᾶ 12, 47 ἐξ.

52. Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία 4, 4, PG 59, 50.

53. Βλ. Α' Κορ. 1, 17. 2, 1.

54. Βλ. Α' Κορ. 2, 4.

55. Βλ. αὐτόθι 2, 2.

56. Α' Κορ. 8, 1.

νά ἐπιτύχη τοῦτο οὔτε αὐτή ἢ ἀπό τήν εὐαγγελικήν διδασκαλίαν προερχομένη γνῶσις μόνη της; Διότι, λέγει ὁ Παῦλος, δέν θά σωθοῦν οἱ ἀκροαταί τοῦ νόμου, ἀλλ' οἱ ποιηταί αὐτοῦ⁵¹, ὁ δέ γνωρίζων τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καί μὴ ἐκτελῶν αὐτὸ θά δαρῆ, λέγει ὁ Κύριος, πολὺ καί μάलिστα περισσότερον ἀπὸ τὸν μὴ γνωρίζοντα⁵². Βλέπεις ὅτι ἡ γνῶσις μόνη της δέν ὠφελεῖ κανένα; Καί τί περιορίζομαι εἰς τήν σχετικήν μὲ τὰ πρακτέα ἢ τὸν ὄρατον κόσμον ἢ τήν ὄρατον γνῶσιν; Οὔτε ἡ γνῶσις τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος τὰ ἔκτισεν αὐτὰ θά δυνηθῆ μόνη της νά ὠφελήσῃ κάποιον. «Ποῖον εἶναι τὸ ὄφελος τῶν δογμάτων, ὅταν ἀπουσιάζει ὁ θεοφιλῆς βίος», τὸν ὁποῖον ἦλθε νά φυτεύσῃ ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος; Λέγει ὁ Χρυσόστομος θεολόγος Ἰωάννης⁵³. Καί μᾶλλον, ὄχι μόνον δέν ὑπάρχει ὄφελος ἀπὸ αὐτήν, ἀλλὰ καί πολὺ μεγάλη βλάβη, τήν ὁποίαν ὑπέστησαν καί αὐτοί, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἤκουσες τοὺς λόγους πού μου ἀνήγγειλες. Τί γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δέν ἐνεφανίσθη μὲ ὑπερβολικὴν εὐφράδειαν, διὰ νά μὴ μειωθῆ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ⁵⁴, ὁ ὁποῖος δέν ὠμίλει μὲ πειστικούς λόγους ἀνθρωπίνης σοφίας⁵⁴, ὁ μὴ γνωρίζων τίποτε ἄλλο, εἰ μὴ μόνον τὸν Κύριον Ἰησοῦν καί αὐτὸν ἔσταυρωμένον⁵⁵; Γράφει, «ἡ γνῶσις, προκαλεῖ οἴησιν». Εἶδες ὅτι ὁ κολοφών τῆς κακίας, τὸ χαρακτηριστικὸν κρῖμα τοῦ διαβόλου, ἡ ἀλαζονεία, γεννᾶται ἀπὸ τήν γνῶσιν. Πῶς λοιπὸν πᾶν πάθος φυτρώνει ἀπὸ ἄγνοιαν; Πῶς δὲ ἡ γνῶσις καθαρίζει τήν ψυχὴν; «Ἡ γνῶσις λοιπὸν προκαλεῖ οἴησιν», λέγει, «ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ»⁵⁶. Εἶδες τί εἶναι γνῶσις χωρὶς ἀγάπην, ὅτι ὄχι μόνον δέν καθαρίζει τήν ψυχὴν, ἀλλὰ τήν καταβιβάζει ἀπὸ τήν ἀγάπην, ἡ ὁποία εἶναι κορυφή καί ρίζα καί μεσότης κάθε ἀρετῆς; Πῶς λοιπὸν ἡ γνῶσις, ἡ ὁποία δέν οἰκοδομεῖ κανέν ὄγαθόν — τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς ἀγάπης—, θά προσφέρῃ τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ; Καί ὅμως τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν λόγον τοῦ ἀποστόλου προκαλεῖ οἴησιν, δέν ἀνήκει εἰς

σιεώς ἔστιν· εἰ δὲ αὕτη φυσιοῖ, πόσῳ μᾶλλον ἐκείνη, περὶ
 ἧς ἡμῖν ὁ λόγος· φυσικὴ γὰρ ἔστιν αὕτη καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀν-
 θρώπου. Τῇ γὰρ φυσικῇ ταύτῃ ἢ ἔξω παιδεία βοηθεῖ, πνευ-
 5 ματικὴ δ' οὐποτε γένοιτ' ἄν, εἰ μὴ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τῆ
 τοῦ Θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπη, μᾶλλον δὲ εἰ μὴ πρὸς τῆς ἀ-
 γάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος ἀναγεννηθεῖη
 καὶ ἄλλη παρὰ τὴν προτιέραν γένοιτο, καινὴ τε καὶ θεοειδής,
 ἀγνή, εἰρηνικὴ, ἐπιεικὴς, εὐπειθής, μεσιτὴ τε λόγων τοὺς
 ἀκούοντας οἰκοδομοῦντων καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἧτις δὴ καὶ
 10 ἄνωθεν σοφία καὶ Θεοῦ σοφία καινονομάζεται, καὶ ὡς πνευ-
 ματικὴ πως, ἅτε τῇ τοῦ πνεύματος ὑποκειταγμένη σοφία, τὰ
 τοῦ πνεύματος χαρίσματα καὶ γινώσκει καὶ ἀποδέχεται. Ἡ
 δὲ μὴ τοιαύτη, κἀνωθεν, ψυχικὴ, δαιμονιώδης, καθάπερ ὁ
 τῶν ἀποσιόλων ἀδελφότητος λέγει, διὸ καὶ τὰ τοῦ Πνεύμα-
 15 τος οὐ προσίεται κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ψυχικὸς δὲ ἄνθρω-
 πος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», ἀλλὰ μωρίαν αὐτὰ καὶ
 πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν λογίζεται, καὶ τὰ πλείω μὲν τούτων
 τελέως ἀνατρέπειν πειροῦται καὶ φανερόν ἀγῶνα ποιεῖται
 διασιρέφειν τε καὶ μεταδιδάσκειν ὁπλοῖσι δύναιμις, ἔστι δ' ἂ
 20 καὶ πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷά περ φαρ-
 μακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδύμων.

10. Ὅτις οὐκ ἄλλη μόνον ἢ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας
γνώσις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν
διάκειται γνώσιν, εἰ καὶ τινες αὐτοὶ τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε
 25 παρηγμένοι καὶ τοὺς αὐτῶν ἀκροωμένους παράγειν ἐγχειροῦν-
τες, ὡς περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεω-
ρίας ἀποφαινόμενοι ταύτην. Ἴνα δὲ καὶ τι τοῦ δεινοῦ θάτους
 τῆς τῶν ἔξω φιλοσόφων πονηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε
 μὲν ὁ πονηρὸς καὶ οἱ παρ' αὐτοῦ πονηροῶς σοφισθέντες ἐκεῖνοι

57. Ἐφ. 4, 22. Κολ. 3, 9.

58. Ἰακ. 3, 17.

59. Α' Κορ. 1, 21. 24. 2, 7. Ἐφ. 3, 10.

60. Ἰακ. 3, 15.

61. Α' Κορ. 2, 14.

62. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ὁ συγγραφεὺς πράγματεῦται ἐκτε-

τὴν σφαῖραν τῆς φύσεως ἀλλὰ τῆς πίστεως. Ἐὰν δὲ αὐτὴ ἢ γνῶσις προκαλῆ οἰησιν, πολὺ περισσότερον ἐκείνη, περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλοῦμεν τώρα· διότι αὐτὴ εἶναι φυσικὴ καὶ προσιδιάζει εἰς τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον⁵⁷. Αὐτὴν δὲ τὴν φυσικὴν γνῶσιν βοηθεῖ ἢ ἔξω παιδεῖα, πνευματικὴ δὲ δὲν δύναται νὰ γίνῃ ποτέ, ἐκτός ἐὰν μαζὶ μὲ τὴν πίστιν συνδεθῇ καὶ μὲ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ ἐκτός ἐὰν ἀναγεννηθῇ διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς μεταγγιζομένης χάριτος, καὶ γίνῃ ἄλλη, διάφορος ἀπὸ τὴν προηγουμένην, νέα καὶ θεοειδής, ἀγνή, εἰρηνικὴ, ἐπιεικὴς, εὐπειθής, γεμάτη λόγους οἱ ὅποιοι οἰκοδομοῦν τοὺς ἀκούοντας καὶ ἀγαθοὺς καρπούς, ἢ ὁποία μάλιστα ὀνομάζεται καὶ ἄνωθεν σοφία⁵⁸ καὶ Θεοῦ σοφία⁵⁹, καὶ ὡς πνευματικὴ τρόπον τινά, ἀφοῦ εἶναι ὑποταγμένη εἰς τὴν σοφίαν τοῦ πνεύματος, γνωρίζει καὶ ἀποδέχεται τὰ χαρίσματα τοῦ πνεύματος. Ἡ δὲ μὴ τοιαύτη γνῶσις εἶναι κάτωθεν, ψυχικὴ, δαιμονιώδης⁶⁰, ὅπως λέγει ὁ ἀδελφότητος ἀπόστολος, διὸ καὶ δὲν ἀνέχεται τὰ τοῦ πνεύματος συμφώνως πρὸς τὸ γεγραμμένον, «ψυχικός δὲ ἄνθρωπος δὲν δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος»⁶¹, ἀλλὰ τὰ θεωρεῖ μωρίαν καὶ πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν, καὶ τὰ μὲν περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ προσπαθεῖ νὰ ἀνατρέψῃ καὶ παραποιήσῃ, μερικὰ ὅμως τὰ δέχεται πανούργως καὶ τὰ συνάναστρέφεται, ὅπως οἱ φαρμακευταὶ τὰ γλυκὰ φαγώσιμα.

10 Οὕτως ἢ ἀπὸ τὴν ἔξω παιδεῖαν γνῶσις ὄχι μόνον εἶναι ἄλλη, ἀλλὰ καὶ διάκειται ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθινὴν καὶ πνευματικὴν γνῶσιν, ἂν καὶ μερικοί, καὶ οἱ ἴδιοι ὅπως φαίνεται πεπεισμένοι ἀπὸ αὐτὴν καὶ τοὺς ἀκροατὰς τῶν ἐπιχειροῦντες νὰ πείσουν, συζητοῦν ὡσὰν νὰ πρόκειται διὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν, χαρακτηρίζοντες αὐτὴν ὡς τέλος τῆς θεωρίας⁶². Διὰ νὰ σοῦ φανερώσω καὶ κάτι ἀπὸ τὸ φοβερὸν βάθος τῆς πονηρίας τῶν ἔξω φιλοσόφων, ἔκλεψαν μὲν ὁ πονηρὸς καὶ οἱ ἀπὸ αὐτὸν πονηρῶς σοφισθέντες ἐκείνοι

νῶς τὸ πρόβλημα περὶ τῆς διττῆς γνώσεως ἢ σοφίας, τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς θείας, διακρίνων ταύτας ὀξέως. Βλ. καὶ 2, 1.

παράγγελμά τι τῶν ἡμετέρων λυσιτελέσταιον καὶ καθάπερ
 τι πονηρὸν προβάλλονται δέλεαρ τῆ τῶν ρημάτων ταυτίτητι,
 τὸ «σαυτῷ πρόσεχε» καὶ «γνώθι σαυτόν», ἀλλ' ἂν ζητήσης τί
 τὸ τέλος ἐκείνοις τούτου τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὐ-
 5 ρήσεις χάρυβδιν μειεμψυχώσεις γὰρ δογματίζοντες, τίτ' οἴ-
 ονταιί τινα σχεῖν ἐαυτὸν γνῶναι καὶ τοῦ παραγγέλματος ἰκα-
 νῶς ἐφικέσθαι, ἢνίκα' ἂν τινι προσυνηπιό σώματι γνοίη καὶ
 ποῦ ποιεῖ ἦν οἰκῶν καὶ τί πράττων καὶ τίς ἤκουε· μανθάνει
 δὲ ταῦτα, πειθήνιον ἐαυτὸν παρασχὼν τῷ τὰ τοιαῦθ' ὑποψιδυ-
 10 ρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο τοίνυν ἐνά-
 γοντες διὰ τοῦ γνώθι σαυτόν τοῖς οὐχ ἰκανῶς ἔχουσιν ἐπαί-
 ειν τοῦ δόλου συναρδὰ τοῖς ἡμετέροις παιράσι λέγειν νομί-
 ζονται. Διὸ Παῦλος καὶ Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα
 μὴ ἀγνοοῦντες καὶ τῶν ἐπ' ἐκείνου μεμνημένων, τὴν λέγου-
 15 σαν περὶ αὐτῶν ὡς «οὔτοι οἱ ἄνθρωποι δούλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ
 ὑψίστου εἰσὶν» ἤκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ρή-
 μαιος εὐσεβέστερον εἶποι τις ἂν; Ἄλλ' ἤδεισαν ἐκείνοι τὸν
 εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον καὶ τοὺς διακόνους
 αὐτοῦ δικαιοσύνης διακόνους ὑποκρινομένους· ὡς οὖν οὐκ ἐμ-
 20 πρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ σιόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθι-
 νὴν φωνήν.

11. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ρήματα παρ' Ἑλ-
 λήνων ἀκούοντες, οὔτ' οἰόμεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὔτε ἐν
 διδασκάλων τάτιομεν αὐτοὺς μοίρα· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκ τῶν

63. Δευτ. 15, 9.

64. Τὸ γνωστὸν παράγγελμα τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, ὅπερ ἐτέ-
 θη ὡς θεμέλιον τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους. Οἱ χριστιανοὶ
 θεολόγοι ὠλοκλήρωσαν τὴν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς διὰ τοῦ βιβλικοῦ
 παραγγέλματος «πρόσεχε σεαυτῷ», δηλοῦντος ὅτι ἡ ἠθικὴ διαγωγή δὲν
 εἶναι κυρίως γνωσιολογικὸν πρόβλημα. Βλ. Μ. Βασιλείου, Εἰς τὸ
 πρόσεχε σεαυτῷ, PG 31, 197-217. Ἀπὸ τοῦ 1α' αἰῶνος οἱ ἀνθρωπι-
 σταὶ συνεδύαζον τὰ δύο παραγγέλματα, ὡς ἔπραττον καὶ οἱ περὶ τὸν
 Βαρλαάμ, τὴν ἄποψιν δὲ ταύτην καταπολεμεῖ ὁ Παλαμᾶς.

65. Ἡ πίστις εἰς τὴν μετεμψύχωσιν ὁμως δὲν ἦτο γενικὴ μεταξὺ
 τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων.

66. Πράξ. 16, 17. Ἡ παιδίσκη εἶπε ταῦτα περὶ τοῦ Παύλου καὶ
 τῶν συνοδῶν του Σίλα, Τιμοθέου καὶ πιθανῶς Λουκά, οὐχὶ δὲ περὶ

κάποιο παράγγελμα ἀπὸ τὰ ἰδικὰ μας ὠφελιμώτατα καὶ μὲ τὴν ταυτότητα τῶν λέξεων τὸ προβάλλουν ὡσὰν κάτι πονηρὸν δέλεαρ, τὸ «πρόσεχε σεαυτῶ»⁶³ καὶ τὸ «γνῶθι σαυτὸν»⁶⁴, ἀλλ' ἂν ἀναζητήσης ποῖον εἶναι τὸ τέλος τοῦ παραγγέλματος τούτου δι' ἐκείνους, θὰ εὔρης χάρυβδιν κακοδοξίας· διότι παραδεχόμενοι τὴν μετεμψύχωσιν, νομίζουν ὅτι τότε ἔχει γνωρίσει κανεὶς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀνταπεκρίθη ἱκανοποιητικῶς εἰς τὸ παράγγελμα, ὅταν γνωρίσῃ εἰς ποῖον σῶμα εἶχε προσυναφθῆ, ποῦ κατώκει, τί ἔπραττε καὶ πῶς ὠνομάζετο· μανθάνει δὲ αὐτὰ ἂν γίνῃ πειθήνιος εἰς τὸ δολίως ὑποψιθυρίσαν ταῦτα πονηρὸν πνεῦμα⁶⁵. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν παρακινουῦντες διὰ τοῦ γνῶθι σαυτὸν, ἀπὸ τοὺς μὴ ἔχοντας τὴν ἰκανότητα νὰ ἀντιληφθοῦν τὸν δόλον ἐκλαμβάνονται ὅτι διδάσκουν σύμφωνα μὲ τοὺς ἰδικούς μας πατέρας. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας, μὴ ἀγνοοῦντες τὰς σκέψεις τοῦ πονηροῦ καὶ τῶν ἀπὸ ἐκεῖνον μεμυημένων, δὲν ἀπεδέχθησαν καθόλου τὴν κόρην ἢ ὁποία ἔλεγε περὶ αὐτῶν ὅτι «αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου»⁶⁶, μολονότι τί εἶναι εὐσεβέστερον ἀπὸ αὐτὸν τὸν λόγον, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ κανεὶς; Ἄλλ' ἐγνώριζον ἐκεῖνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον⁶⁷ διάβολον καὶ τοὺς διακόνους του ὑποκρινομένους διακόνους δικαιοσύνης⁶⁸· ἀπορρίπτουν λοιπὸν τὴν ἀληθινὴν φωνὴν ὡς ἀνάρμοστον εἰς τὸ ψευδολόγον στόμα.

11. Αὐτὰ λοιπὸν τὰ λόγια θεοσεβοῦς ἀκούοντες καὶ ἡμεῖς νὰ λέγωνται ἀπὸ Ἑλληνας, οὔτε θεωροῦμεν ἐκείνους θεοσεβεῖς οὔτε τοὺς τοποθετοῦμεν εἰς μοῖραν διδασκάλων· διότι γνωρίζομεν ὅτι ἀφήρεσαν αὐτὰ ἀπὸ τοὺς ἰδι-

Παύλου καὶ Βαρνάβα. Ἐδῶ συγχαίονται ταῦτα μὲ τοὺς λόγους τῶν Λυκαόνων, «οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς», Πράξ. 14, 11, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιστολὴν Β' πρὸς Βαρλαάμ 53 ὑπάρχουν τὰ ὀρθά.

67. Β' Κορ. 11, 14.

68. Αὐτόθι 11, 15.

ἡμετέρων μὲν ὑφελομένους αὐτὰ (διὸ καὶ τις ἐκείνων περὶ
 Πλάτωνος ἔφη, «τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀπικρίζων»;)·
 ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι χρησιὸν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακρου-
 σμάτων μετειλημμένον, ἀλλὰ καὶ συνήκαμεν ἐπισκευάμενοι
 5 μὴ πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξελημμένον. Καὶ τις τῶν πα-
 τέρων τὰ αὐτὰ τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ρημάτων
 μόνον ἐπὶ δε τῶν νοημάτων, πολὺ τὸ μεταξύ· νοῦν γὰρ οὐ-
 τοι, καὶ Πάυλον. ἔχουσι Χριστοῦ, ἐκεῖνοι δέ, εἰ μὴ τι καὶ
 χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται. «Καθόσον δέ
 10 ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διά-
 νοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν», λέγει Κύριος. Οὐ μὴν
 ἀλλ' εἰ καὶ τῆς διανοίας ἔστιν οὐ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωϋ-
 σεῖ τε καὶ Σολομῶντι καὶ τοῖς κατ' αὐτούς, τί τοῦτοις ἐκ
 τούτου τὸ ὄφελος ἢ τίς αὐτούς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάχθαι
 15 ταῦτ' εἶποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ καὶ μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἰ
 μὴ καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη
 τις, ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἀκηκοῖτες μὴ πᾶσαν παρεσά-
 λευσαν τὴν ἀλήθειαν; «Πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι
 παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», ὁ τοῦ φωτὸς ἀπεφῆνατο μα-
 20 θητής· κολοβά δ' εἰ μὴ ἐκεῖνος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς
 ἂν αὐτὸς παράσχοι; Καίτοι ζῶον κολοβὸν οὐδὲν ἤτιον ζῶόν
 ἐστι. Θεὸς δέ, ὃς οὐκ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ, μηδὲ τῶν ἡ-
 μετέρων προὔπηρχε ψυχῶν, μηδὲ τῆς κατ' ἐκείνους ἀνειδέου
 ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς οἰκοθεν ταλαντευομένης εἰδοπεποιη-
 25 μένης, ἀκόσμου δ' ὅμως, πῶς ἂν εἴη Θεός; Καὶ ἵνα κατὰ
 τὸ προφητικὸν μικρὸν προσθεῖς εἶπω, «θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν

69. Νουμηνίου Πυθαγορικοῦ παρ' Εὐσεβίῳ, Εὐαγγ. προπαρασκευῆ 96, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 25, 324, 37. Βλ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγός 3, 11, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 7, 214, 5· «ὃ δὲ καὶ ἐν τούτῳ ὄρα ζηλωτῆς Μωυσέως, ὁ πάντα ἄριστος Πλάτων».

70. Ὁ Ἰουστίνος ἀπέδωσε τὴν ὑπὸ τῶν φιλοσόφων διατύπω-
 σιν ἀληθῶν προτάσεων εἰς τὸν σπερματικὸν λόγον, Ἀπολογία Β',
 ἀλλαχοῦ ὅμως εἶχεν ἀποδώσει ταύτας εἰς τὸν παρὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ
 τῶν Προφητῶν δανεισμόν, Ἀπολογία Α', 14. Τὴν τελευταίαν ὁποῖον
 ἐδέχθησαν καὶ ἄλλοι ἀπολογηταί, Κλήμεντος δὲ ὁ Ἀλεξαν-

κούς μας (διό και κάποιος από εκείνους εἶπε περὶ Πλάτωνος, «Τί εἶναι ὁ Πλάτων παρὰ Μωυσῆς ἀπτικίζων;»⁷¹). γνωρίζομεν μὲν λοιπὸν ὅτι, ὅ,τι καλὸν ὑπάρχει εἰς αὐτούς, ἔχει παραληφθῆ ἀπὸ ἐκεῖ κατὰ παράκουσμα, ἀλλὰ καὶ κατὸ-πιν σκέψεως ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι δὲν ἐκλαμβάνεται μὲ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν⁷². Καὶ ἂν κανεῖς ἀπὸ τούς πατέρας λέ-γη τὰ ἴδια μὲ τούς ἔξω σοφούς, τοῦτο γίνεται μόνον εἰς τὰς λέξεις, εἰς τὰ νοήματα ὅμως ὑπάρχει πολλή ἀπόστα-σις· διότι οὗτοι κατὰ τὸν Παῦλον ἔχουν νοῦν Χριστοῦ⁷¹, ἐνῶ ἐκεῖνοι, ἂν ὄχι τίποτε χειρότερον, ὁμιλοῦν ἀπὸ ἀνθρω-πίνην διάνοιαν. «Ὅσον δὲ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴν γῆν, τόσον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τὰς ἰδικὰς σας διανοίας»⁷³, λέγει ὁ Κύριος. Ἄλλ' ὅμως ἀκόμη καὶ ἂν ἐνίστε συμφω-νοῦν ἐκεῖνοι κατὰ τὴν διάνοιαν μὲ τὸν Μωυσῆν καὶ τὸν Σολομῶντα καὶ τούς ἀνήκοντας εἰς τὸν κύκλον των, ποῖον τὸ ὄφελος εἰς αὐτούς ἐκ τούτου ἢ ποῖος ἔχων ὑγιᾶ νοῦν καὶ τεταγμένος μαζί μας θὰ εἶπη ὅτι αὐτοὶ ἐδιδάχθησαν παῦτα ἐκ Θεοῦ, ἐκτὸς ἐὰν χαρακτηρίση κανεῖς θεοδιδά-κτους καὶ τούς μετὰ Χριστὸν κακοδόξους, ἐπειδὴ ἀκούσαν-τες τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν δὲν τὴν παρεσάλευ-σαν ὀλόκληρον; Ὁ μαθητὴς τοῦ φωτὸς ἀπεφάνθη ὅτι «πᾶν δῶρημα τέλειον προέρχεται ἄνωθεν ἀπὸ τὸν Πατέρα τῶν φώτων»⁷³. Ἐὰν δὲ ἐκεῖνος δὲν ἀποδέχεται κολοβά-ζῶα ὡς δῶρα διὰ θυσίαν, πῶς ὁ ἴδιος θὰ παρείχεν; Ἄν καὶ ζῶον κολοβὸν δὲν παύει νὰ εἶναι ζῶον. Ὁ θεὸς δέ, ὁ ὁποῖος δὲν δημιουργεῖ ἐκ μὴ ὄντων οὔτε προῦπηρχε τῶν ψυχῶν μας καὶ τῆς ἀμόρφου κατ' ἐκείνους ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς ἀφ' ἑαυτῆς ταλαντευομένης καὶ μορφοποιημέ-νης, ἀλλ' ὅμως ἀκόσμου, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι θεός; Καὶ διὰ νὰ ἐκφρασθῶ κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, μὲ μι-

δρεὺς συνδυάζει ἀμφοτέρας, κυρίως εἰς Στρωματέα 1. Οἱ ἀνθρωπι-σταὶ ἀπὸ τοῦ 1α' αἰῶνος ἐπανεφέρον τὴν διδασκαλίαν περὶ σπερματικοῦ λόγου. Ὁ Παλαμᾶς διαφωνεῖ.

71. Α' Κορ. 2, 16.

72. Ἠσ. 55, 9.

73. Ἰακ. 1, 17.

καὶ τὴν γῆν» ἐκ μὴ ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν» καὶ
 πρὸς τοῦτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περὶ δὲ τῶν τού-
 τους θεολόγους καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θευλόγοις ὁμοφώνους ἢ
 καὶ διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τὰς θεο-
 5 λογικὰς παρειληφέναι φωνάς, τί χρὴ λέγειν, ἢ δεῖσθαι τοῦ
 φωτὸς τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν
 κόσμον ἀπαλλάξαι καὶ αὐτοὺς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας
 σκότους καὶ φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς καὶ παρὰ τῶν ὄψεων ἐστί
 τι χρήσιμον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασσι-
 10 μέναι καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δογμα-
 των; Εἰς τοῦτο τοῖνυν χρήσιμα τὰ κείνων ἡμῖν, ὡς καὶ ἐ-
 κείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας, οἶονεὶ τῇ ἑαυτοῦ ρομφαίᾳ Γο-
 λιάθ' ἄλλον, ἐπανισιάμενον καὶ ἀνθισιάμενον καὶ «ὄνειδίζον-
 τα παράταξιν Θεοῦ ζῶντος» ἐξ ἀλίεων καὶ ἀγραμμάτων τὰ
 15 θεῖα πεπαιδευμένην.

12. Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν ἔξω παιδείαν μετιέναι τοὺς βου-
 λουμένους τῶν μὴ τὸν μονήρη βίον ἐπαυλομένων οὐκ ἂν ἀπειρ-
 ξαιμεν, διὰ τέλος δὲ ταύτη προσεσοχηκέναι παραινοῦμεν ἡ-
 κισια τῶν ἀπάντων οὐδένα. Προσοδοκᾶν δὲ τι τῶν θείων
 20 ἀκριβῶς παρ' αὐτῆς εἴσεσθαι καὶ τελέως ἀπαγορευόμεν οὐ
 γὰρ ἐστὶν ἐξ αὐτῆς διδαχθῆναί τι περὶ Θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐ-
 μώρανε γὰρ αὐτήν ὁ Θεός», οὐκ αὐτὸς τοιαύτην ποιήσας (πῶς
 γὰρ ἂν σκοίσει τὸ φῶς;), ἀλλὰ μωρὰν οὖσαν ἀπελέγξας,
 οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖσαν, ἄπαγε· εἰ γὰρ τις τοῦτ'
 25 εἴποι, καὶ τὸν διὰ Μωσέως δεδομένον νόμον καταργηθῆναί
 τε καὶ μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου φανερωθέντος τῆς γά-

74. Ἰερ. 10, 11.

75. Ἰω. 1, 9.

76. Τὰ καλὰ διδάγματα τῆς φιλοσοφίας δύνανται νὰ ὠφελήσουν ὡς
 καὶ τὰ ἐκ τῶν ὄψεων παρασκευαζόμενα φάρμακα. Βλ. 1, 1, 20. 21. 2,
 1, 15 ἐξ.

77. Α' Βασ. 17, 26.

78. Βλ. Ἰω. Χρυσόστομου, Εἰς Α' Κορινθίους ἀμιλία
 10, 1, PG 61, 82· «μωρός δὲ τῷ κόσμῳ γίνεται ὁ τὴν ἔξωθεν ἀτιμά-
 ζων σοφίαν καὶ πεπεισμένος μηδὲν αὐτὴν συντελεῖν πρὸς τὴν τῆς πί-
 στεως κατάληψιν».

κράν προσθήκην, «θεοὶ οἱ ὅποιοι δὲν ἐδημιούργησαν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐκ μὴ ὄντων «ἄς ἀπολεσθοῦν»⁷⁴, μαζὶ δὲ μὲ αὐτοὺς καὶ οἱ θεοποιήσαντες αὐτούς. Περὶ ἐκείνων δὲ οἱ ὅποιοι λέγουν τούτους θεολόγους καὶ ὁμοφώνους ἢ καὶ ὕδασκάλους τῶν ἰδικῶν μας θεολόγων, οἱ ὅποιοι νομίζουν ὅτι παρέλαβον ἀπὸ ἐκείνους τὰς θεολογικὰς φωνάς, τί χρειάζεται νὰ εἰπώμεν, παρὰ ὅτι τὸ φῶς ποὺ φωτίζει καθὼς ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον⁷⁵ εἶναι ἀνάγκη ν' ἀπαλλάξῃ καὶ αὐτοὺς ἀπὸ τὸ δεινὸν τοῦτο σκότος τῆς ἀγνοίας καὶ νὰ τοὺς φωτίσῃ νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι καὶ ἀπὸ τοὺς ὄφεις ὑπάρχει κάτι χρήσιμον εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον τοὺς φονεύσουν, ἀφαιρέσουν τὰ ὑλικά, τὰ συσκευάσουν καὶ τὰ χρησιμοποιήσουν μὲ προσοχὴν κατὰ τῶν δηγμάτων ἀπὸ ἐκείνους⁷⁷; Εἰς τοῦτο λοιπὸν χρήσιμα εἰς ἡμᾶς τὰ διδάγματα ἐκείνων, εἰς τὸ νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐναντίον ἐκείνων διὰ νὰ τοὺς καθαιρέσωμεν, ὡσάν ἄλλον Γολιάθ μὲ τὴν ἰδικὴν του ρομφαίαν, ἐπανιστάμενον καὶ ἀνθιστάμενον καὶ «ὄνειδίζοντα τὴν παράταξιν τοῦ ζῶντος Θεοῦ»⁷⁷, ἐκπαιδευθεῖσαν εἰς τὰ θεῖα ἀπὸ ἀλιεῖς καὶ ἀγραμμάτους.

12. (Διὰ τοῦτο λοιπὸν δὲν θὰ ἠμποδίζομεν νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν ἔξω παιδείαν ὅσοι θέλουν ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὅποιοι δὲν ἐπέλεξαν τὸν μοναχικὸν βίον, ἀλλὰ δὲν συμβουλευόμεν καθόλου κανένα νὰ ἀφοσιώνεται εἰς αὐτὴν ἕως τὸ τέλος). Τὸ νὰ προσδοκᾷ δὲ κανεὶς νὰ γνωρίσῃ ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν κάτι ἀπὸ τὰ θεῖα τὸ ἀποκλείομεν τελείως· διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διδαχθῇ ἀπὸ αὐτὴν κάτι ἀσφαλές περὶ Θεοῦ⁷⁸. «Διότι τὴν ἐμώρανεν ὁ Θεός», ὅχι μὲ τὴν ἐννοίαν ὅτι τοιαύτην τὴν ἔκαμεν ἐξ ἀρχῆς — διότι τὸ φῶς πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ σκοτίσῃ; — ἀλλ' ὅτι ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι μωρὰ τοῦτο δὲ ὅχι διὰ συγκρίσεως πρὸς τὴν ἰδικὴν του παιδείαν, ἄπαγε. "Ἄν θὰ ἔλεγε κανεὶς τοῦτο πράγματι, θὰ ἔπρεπε νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ ὁ διὰ τοῦ Μωυσέως δοθεὶς νόμος κατηργήθη καὶ ἐμωράνθη, ὅταν ἐφανερώθη

ριος· εἰ δὲ μὴ τοῦτον (καὶ γὰρ ἐκ Θεοῦ), κατὰ τοῦτο πάν-
 τως ἢ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ ἐκ Θεοῦ
 πᾶν δ' ἢ μὴ θεόθεν, οὐκ ὄν' διὰ τοῦτο ἢ σοφία τῶν Ἑλλήνων
 ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γὰρ ταύτην εὖρηκῶς νοῦς, ἢ νοῦς, ἐκ
 5 Θεοῦ ταύτην δὲ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας
 ἐκπεσοῦσαν, ἐκπιωσιν σοφίας καὶ σοφίαν ἠλογημένην, ταύ-
 τὸν δ' εἰπεῖν μεμωραμένην, δικαιότερον ἂν τις ἢ σοφίαν
 προσείποι. Διὸ καὶ ὁ ἀπόσιολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε
 μωραίνεσθαι, ἀλλ' ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καὶ
 10 τὸν προαιώνιον Θεὸν μὴ γνοῦσαν μηδὲ γνῶναι βουλομένην·
 εἰπὼν γὰρ «ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθύς ἐπήγα-
 γεν ὅτι «ἐμώρανε ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», του-
 τέστιν ἐφανέρωσε φανεῖς τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπιωκτι-
 αν καὶ μὴ οὔσαν σοφίαν, ἀλλὰ καλουμένην μόνον. Εἰ δ' ἦν σο-
 15 φία, πῶς ἂν ἐγένετο μωρία καὶ ταῦθ' ὑπὸ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ
 σοφίας ἐπὶ γῆς φανερωθείσης; Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύ-
 σιον καλῶ καλὸν οὐκ ἐναντιοῦται, τῷ ἥτιονι τὸ κρεῖττον, ἐγὼ
 δ' ἂν φαίην ὡς οὐδὲ ἀμβλύνεται ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τὰ γε-
 νοητά, προσθεῖην δ' ἂν ὅτι καὶ τῆς ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον
 20 ἐπίδρασιν λαμβάνει τῇ τοῦ κρεῖττονος ἐπιφανείᾳ. Τί δ' ἂν
 εἴποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιουῦ δυνάμεως ἐπιφανείσης; Οὐδὲ
 γὰρ τὰ «δεύτερα φῶτα», τὰς ὑπερκοσμίους λέγω φύσεις, ἐπὶ
 τοῦ πρώτου φωτὸς ἀχραιοῦσθαι φαίη τις ἐπιλάμποντος αὐ-
 τοῖς· οὐδὲ τὸ πολὺν τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὅμως ὄν, τὸ καθ'
 25 ἡμᾶς λέγω λογικὸν καὶ νοερόν, σκότιος γέγονε, τοῦ θείου φω-
 τὸς ἐπιφανέντιος, καὶ ταῦτ' εἰς τὸ φωτίσαι πάντα ἄνθρωπον
 ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ὁ δ' ἀντιπαιτόμενος τούτῳ, εἶτ'

79. Α' Κορ. 1, 20.

80. Περί θείων ὀνομάτων 4, 19, PG 3, 717 A.

81. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἔκδοσις ὀρθ. πίστεως 17, PG 94, 868 B, καὶ Νικήτα Στηθαίου, Περί ψυχῆς 6, Χρήστου σ. 91, «φῶτα δεύτερα νοερά». Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, 9, PG 36, 320 C (=44, 5, PG 36, 629 A) «λαμπρότητες δεύ-
 τεραι», Λόγος 40, 5, PG 36, 364 B, «δεύτερον φῶς».

82. Ἰω. 1, 9.

ὁ νόμος τῆς χάριτος· ἐὰν ὅμως αὐτὸς δὲν ἐμωράνθη, — διότι ἦτο ἐκ Θεοῦ —, κατ' αὐτὸ πάντως ἐμωράνθη ἢ σοφία τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸ ὅτι δὲν ἦτο ἐκ Θεοῦ· πᾶν δὲ τὸ μὴ προερχόμενον ἐκ Θεοῦ, δὲν εἶναι ὄν' διὰ τοῦτο ἢ σοφία τῶν Ἑλλήνων εἶναι ψευδώνυμος. Βεβαίως ὁ νοῦς ὁ ὁποῖος τὴν εὔρε, καθ' ὃ νοῦς, εἶναι ἐκ Θεοῦ· αὐτὴν δέ, ἀφοῦ ἠστόχησεν ἀπὸ τὸ προσηκόν τέλος τῆς θεογνωσίας, δικαιότερα θὰ τὴν ἀπεκάλει κανεῖς ἔκπτωσιν σοφίας καὶ ἄλογον σοφίαν, μὲ ἄλλους λόγους μωρὰν, παρὰ σοφίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀπόστολος εἶπεν ὅτι μωραίνεται ὄχι διότι συγκρίνεται μὲ ἄλλην, ἀλλὰ διότι ζητεῖ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου καὶ δὲν ἐγνώρισε τὸν προαιώνιον Θεὸν οὔτε ἤθελε νὰ τὸν γνωρίσῃ. Διότι ἀφοῦ εἶπε, «ποῦ εἶναι ὁ διαλεκτικός τοῦ αἰῶνος τούτου;» ἀμέσως προσέθεσεν ὅτι «ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου»⁷⁹, δηλαδὴ ὅταν ἐφάνη, ἐφάνέρωσεν ὅτι εἶχεν ἐκπέσει ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν καὶ δὲν ἦτο σοφία, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκαλεῖτο οὕτω. Ἐὰν δὲ ἦτο σοφία, πῶς θὰ ἐγένετο μωρία, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σοφίας του, ὅταν ἐφανερῶθη ἐπὶ τῆς γῆς; Κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον τὸ καλὸν δὲν ἐναντιώνεται εἰς τὸ καλόν, τὸ ἀνώτερον εἰς τὸ κατώτερον⁸⁰, ἐγὼ δὲ θὰ ἔλεγον ὅτι τουλάχιστον τὰ νοητὰ οὔτε κἂν ἀμβλύνονται ὑπ' ἀλλήλων, θὰ προσέθετον δὲ ὅτι ἕκαστον λαμβάνει αὔξησιν τῆς καλλονῆς του διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνωτέρου. Τί δύναται δὲ νὰ εἴπῃ κανεῖς, ὅταν ἐπεφάνη ἢ ἰδία ἢ καλλοποιὸς δύναμις; Ἐξ ἄλλου οὔτε τὰ «δεύτερα φῶτα», δηλαδὴ αἱ ἀγγελικαὶ φύσεις⁸¹, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ κανεῖς ὅτι ἀχρειώνονται ὅταν λάμπῃ ἐπάνω εἰς αὐτὰ τὸ πρῶτον φῶς· οὔτε πάλιν τὸ πολὺ ἀπέχον ἀπὸ αὐτά, ἀλλὰ πάντως φῶς, ἐννοῶ τὸ ἰδικόν μας λογικόν καὶ νοερόν, ἔγινε σκότος, ὅταν ἐπεφάνη τὸ θεῖον φῶς, καὶ δὴ διὰ νὰ φωτίσῃ πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον⁸². Ὁ δὲ ἀντιτασσόμενος εἰς τὸ φῶς τοῦτο, εἴτε ἄγ-

ἄγγελος, εἴτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτὸν ἐκὼν σιερήσας τοῦ φω-
τὸς, ἐγκαταλειφθεὶς σκότιος ἀναπέφηνεν.

13. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιπαξαμένη τῇ
σοφία τοῦ Θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατικὴ καὶ ἐξ-
5 αγγελικὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς κίσμασι σοφίας, φανέρωσις
οὐσα τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικὸν ἀγνοίας,
ἐκεῖνο κατὰ μέθεξιν ὃ καὶ αἰτίαν τὸ ἀγγελλόμενον, πῶς ἂν
ἐμωράνθη, καὶ ταυθ' ὑπὸ τοῦ τὴν σοφίαν ταύτην ἐκβαλλόν-
τος τῇ κίσει; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν τὴν ἐμφαινομένην
10 τῷ παντὶ τοῦ Θεοῦ σοφίαν τὸ βλάβος ἀνεφέρετο τοῦτο; Πῶς
δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μάχοιο σαφῶς ὃ τῆς εἰρήνης τῆς τε ὅλης
καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ὑποστάτης, διὰ μὲν τῆς ἐγκαταβληθεί-
σης τῷ κόσμῳ σοφίας διδοὺς σοφίαν, διὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ πα-
ρουσίας τοῦς τε εἰληφότης καὶ τὴν δεδομένην ταύτην μωραί-
15 ρων σοφίαν; Ἔδει δὲ καὶ ταύτην, οὐκ εἰς τὸ μωράναι, ἀλλ'
εἰς τὸ πληρῶσαι παραγενέσθαι, καθάπερ εἰς τὸν πάλαι νό-
μον, περὶ οὗ Παῦλος βοᾷ, «νόμον οὖν καταργοῦμεν; μὴ γέ-
νοιτο, ἀλλὰ νόμον ἰσιῶμεν», ὃν καὶ ὁ Κύριος ἐρευνᾶν προ-
τρέπεται, ὡς ἐντεθησανορισμένην ἔχοντα τὴν ζωὴν τὴν αἰώ-
20 νιον, καὶ πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε», φησί, «Μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν
ἐμοί». Βλέπετε ὑπερβάλλουσαν ὁμολογίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς
χάριτος; Διὰ τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐπιφανέντος, βελ-
τίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ ἀπο-
θέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἡ καθ' Ἑλληνας σοφία μωρίαν δ' ὑ-
25 ποκαθεζομένην ἔχουσα κομψεία τινὶ καὶ εὐεπεία καὶ πιθανό-
τητι λόγων, τοῦ αἴσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχίων ἐγένετο καὶ
τῆς μωρίας δικαίως ἐπώνυμος, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχὴν, ὡς
ὑπὲρ ἔννοιαν οὐσα (τοῦτο γὰρ ἐπωνυμία τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας
ἀπόρητος), ἀλλὰ τῆς καὶ ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης γνώ-

83. Ρ ω μ. 3, 31 (ιστάνομεν)

84. Βλ. Ἰ ω. 5, 39.

85. Βλ. Ἰ ω. 5, 46.

86. Βλ. Α' Κορ. 3, 19.

87. Βλ. Α' Κορ. 1, 18. 21. 23. 2, 14.

γελος είναι είτε άνθρωπος, ἀφοῦ ἐθελουσίως ἐστέρησεν ἑαυτὸν τοῦ φωτός, ἐγκαταλειφθεὶς ἔγινε σκότος.

13. Οὕτω λοιπὸν καὶ ἐκείνη ἡ σοφία, ἀντιπαχθεῖσα εἰς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἔγινε μωρία. Ἐὰν δὲ αὐτὴ ἡ σοφία ἦτο διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ κτίσματα, ὡς φανέρωσις τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον τῆς ἀληθείας ἀφανιστικὸν τῆς ἀγνοίας, κατὰ μέθεξιν ὅμοιον μετὸ ἐξαγγελλόμενον, πῶς θὰ ἐμωραίνετο, καὶ μάλιστα ἀπὸ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἐνέβαλεν εἰς τὴν κτίσιν αὐτὴν τὴν σοφίαν; Τότε δὲ πῶς δὲν προεκαλεῖτο ἡ βλάβη αὐτὴ εἰς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὸ σύμπαν; Πῶς δὲ δὲν θὰ ἐμάχετο σαφῶς ἐναντίον ἑαυτοῦ ὁ ὑποστάτης τῆς εἰρήνης, τόσον τῆς γενικῆς ὅσον καὶ τῆς ἀτομικῆς, ὅταν διὰ μὲν τῆς ἐμφυτευθείσης εἰς τὸν κόσμον σοφίας δίδῃ σοφίαν, διὰ δὲ τῆς προσωπικῆς του παρουσίας μωραίνῃ καὶ τὴν διδομένην σοφίαν καὶ τοὺς λαβόντας αὐτήν; Ἐπρεπε δὲ νὰ ἔλθῃ ὄχι διὰ νὰ μωράνῃ καὶ αὐτήν, ἀλλὰ διὰ νὰ τὴν συμπληρώσῃ, ὅπως καὶ τὸν παλαιὸν νόμον, περὶ τοῦ ὁποίου φωνάζει ὁ Παῦλος λέγων «καταργοῦμεν λοιπὸν τὸν νόμον; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ συντάσσομεν τὸν νόμον»⁸³. Τοῦτον προτρέπει ὁ Κύριος νὰ ἐρευνῶμεν ὡς ἔχοντα θησαυρισμένην μέσα του τὴν αἰώνιον ζωὴν⁸⁴ καὶ δι' αὐτὸν λέγει πάλιν, «ἐὰν ἐπιστεύετε εἰς τὸν Μωυσῆν, θὰ ἐπιστεύετε καὶ εἰς ἐμέ»⁸⁵. Βλέπετε ὑπερβολικὴν συμφωνίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος; Διὰ τοῦτο, ὅταν ἐπεφάνῃ τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὁ νόμος ἔγινε καλύτερος ἑαυτοῦ, καθὼς ἐτρανώθη τὸ ἀποκεκρυμμένον κάλλος του. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον ὅμως μετὴν τὴν σοφίαν τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὴ, ἔχουσα ὑποκρυπτομένην τὴν μωρίαν εἰς κομψότητα καὶ εὐφράδειαν καὶ πειστικότητα λόγων, ὅταν φανερωθῇ τὸ αἶσχος, γίνεται αἰσχροτέρα καὶ ἐπώνυμος τῆς μωρίας δικαίως⁸⁶, ὄχι τῆς ὑπεροχικῆς μωρίας ὡσὰν νὰ εἶναι ὑπὲρ ἔννοιαν (τοῦτο εἶναι ἀπόρρητος ἐπωνυμία τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ⁸⁷), ἀλλὰ τῆς γνώσεως ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ

σεως, ὡς καὶ τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ καὶ ἄνθρωπον σοφία τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶν τούναντίον ἀποβουκοληθεῖσα καὶ τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύ-
 5 δεσθαι πειρωμένη, καὶ ἐπανιστάσα τὴν κρίσιν κατὰ τοῦ κί-
 σαντος. ἦσπερ καὶ νῦν ἔργον ἐπανιστάναι κατὰ τε τοῦ Πνεύ-
 ματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν τὰς τοῦ Πνεύ-
 ματος γραφάς.

14. Οὐκουν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ ἔστι τῆς τοῦ Θεοῦ
 10 σοφίας ἢ τῶν ἔξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γάρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν; Εἰ δ' ἀλλαγῶ φησὶν ὁ Παῦλος ὅτι «γνότες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασαν», οὐχ ἐαντιῶ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητῆς, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης
 15 κληρονόμος. Ἄλλ' ἦλθον μὲν, φησὶν, εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρόπουσαν Θεῶ· οἷδὲ γὰρ πανουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ μόνον ἀναρχόν τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπὸ τῶν καὶ αὐτοῦς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦ-
 20 λος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν, λαιθεύοντες
τῇ κρίσει παρὰ τὸν κρίσαντα καὶ τῷ θορβόρῳ τῶν αἰσχροῶν
καὶ πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ
νόμους ἔθεντο καὶ λόγους συνεγράψαντο (φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης) ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καὶ συνηγόρους τοῖς
 25 πάνθεσιν. Ὁρᾶς ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καὶ αὐτόθεν τὴν μωρίαν ἢ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοίνυν ἀποδοκιμάσας αὐτήν ἐξ οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καὶ νῦν ἐλθὼν εἰς τὴν γῆν, ὡς τῇ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιπαπομένην
 30 ἀπλότητι δικαίως ἐμώσανε· διόπερ εἴ τις αὐτίς ταύτη προσέ-

88. Βλ. Νικήτα Στηθάτου, Περὶ ψυχῆς 34, 46, Χρήστου, σ. 104, 109.

89. Α' Κορ. 1, 21.

90. Ρωμ. 1, 21.

91. Ρωμ. 1, 28.

92. Ρωμ. 1, 25.

ἄλλειψιν ἀληθείας, καθ' ὅσον ἄλλωστε ὑστέρησε τοῦ καταλλήλου στόχου διὰ τῆς κατὰ ἄνθρωπον σοφίας, δὲν ὑστέρησε δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπεπλανήθη εἰς τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον, καὶ τὸ μὲν ψευδὸς ἀποδέχεται ὡς ἀλήθειαν, τὴν δὲ ἀλήθειαν ἀποπειρᾶται νὰ μεταστρέψῃ εἰς ψευδὸς, καὶ διηγείρε τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος»⁸⁸. Καὶ τώρα ἔργον τῆς εἶναι νὰ ἐξεγείρῃ τὰς γραφὰς τοῦ Πνεύματος κατὰ τοῦ Πνεύματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν.

14. Δὲν εἶναι ἐπομένως διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ ἢ μωρανθεῖσα σοφία τῶν ἔξω σοφῶν. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι αὐτὴ διὰ τῆς ὁποίας ὁ κόσμος δὲν ἐγνώρισε τὸν Θεόν⁸⁹; Ἐὰν δὲ ὁ Παῦλος λέγει ἄλλοῦ ὅτι «γνώρισαντες τὸν Θεόν, δὲν τὸν ἐδόξασαν ὡς Θεόν»⁹⁰, δὲν μάχεται ἐναντίον ἑαυτοῦ ὁ μαθητὴς τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ παρουσιάζεται κληρονόμος τῆς ὑπερκοσμίου εἰρήνης, ἢ ὁποία δίδεται εἰς ἡμᾶς ἀπὸ μόνον τὸν Χριστόν. Ἦλθον μὲν, λέγει, εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, ὄχι ὅμως τὴν ἀρμόζουσαν εἰς τὸν Θεόν· διότι δὲν τὸν ἐδόξασαν ὡς παντοῦργόν, παντοδύναμον, παντεπίσκοπον, μόνον ἄναρχον καὶ ἄκτιστον. Διὰ τοῦτο οἱ σοφοί, ἐγκαταλειφθέντες ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴν των ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, παρεδόθησαν εἰς ἀδόκιμον νοῦν⁹¹, λατρεύοντες τὴν κτίσιν ἀντὶ τοῦ κτίστου⁹², καὶ κυλιόμενοι εἰς τὸν βόρβορον τῶν αἰσchrῶν καὶ πονηρῶν παθῶν. Ὅχι δὲ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ κατήρτισαν καὶ νόμον καὶ συνέταξαν λόγους — φεῦ διὰ τὸ πάθος, φεῦ διὰ τὴν ἀπάτην — συμφώνως πρὸς τοὺς δαίμονας καὶ συνηγόρους τῶν παθῶν. Βλέπεις ὅτι ἡ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων ἔχει ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν μωρίαν καὶ δὲν τὴν ἔλαβε διὰ συγκρίσεως; Ὁ ἀποδοκιμάσας λοιπὸν αὐτὴν τότε ἐξ οὐρανοῦ, ἐπειδὴ ἐξέπεσεν ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐλθὼν τώρα εἰς τὴν γῆν, δικαίως τὴν ἐμώρανεν, ὡς ἀντιτασσομένην εἰς τὴν ἀπλότητα τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος. Διὰ τοῦτο, ἂν κανεὶς ἀφροσιώνεται πάλιν εἰς αὐ-

χει τὸν νοῦν, ὡς παρ' αὐτῆς πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν καθαρῶν, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μεωραίνεται σοφὸς ὢν. Καὶ τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφέες, ἐν μὲν καὶ πρῶτον, τὸ μὴ προσίεσθαι πίστει τὰς παραδόσεις ἄς
 5 παρὰ τῶν ἁγίων παιτέρων ἐν ἀπλότητι παρειλήφαμεν, εἰδότες κρείττους οὖσας καὶ σοφωτέρας ἢ καὶ ἀνθρωπίνην ἔτασιν καὶ ἐπίνοιαν, καὶ δι' ἔργων φανερουμένας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ λόγων ἀποδεικνυμένας· καὶ τοῦτ' ἴσασι καὶ συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἳ μὴ προσέμενοι μόνον, ἀλλὰ καὶ πείρα καρπωσάμε-
 10 νοι τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τὸ «μωρὸν τοῦ Θεοῦ σφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν».

15 15. Ἄλλ' ἐν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον ἱκανὸν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δὲ καὶ μεῖζον, κατὰ τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τοὺς παραθεωρήσαντας ἐκείνους καὶ τῷ κίσει τὴν κίσειν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια καὶ ταῖς μυστικαῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαις, κρείττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατὰ Πνεῦμα ζῶσιν ἐνεργουμέναις. δι' αὐτῶν ἐπι-
 20 τίθεσθαι. Τρίτον δὲ καὶ σαφέστερον, ἐκ Θεοῦ καθάπερ καὶ τοὺς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τοὺς καὶ αὐτοὺς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστη μοῖρα τίθεται δεῖξαι μεμηνότηας αὐτούς. «Καὶ ὃς ἄν», φησὶν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας
 25 ἐπὶ ποιητικὸς λόγους ἀφίκηται, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡποίησις, καὶ ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σαφρονοῦντος ἠφανίσθη». Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ Τίμαιου μέλλων περὶ κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὐχεται μηδὲν εἰπεῖν ὃ τι μὴ τοῖς θεοῖς φίλον. Ἡ δὲ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ

93. Α' Κορ. 1, 25.

94. Φαῖδρος 245α.

95. Τίμαιος 25c.

τήν, ὡσάν νά πρόκειται νά ὀδηγηθῆ ἀπό αὐτήν εἰς θεογνωσίαν ἢ νά λάβῃ κάθαρσιν ψυχῆς, πάσχει ἀκριβῶς τοῦτο, μωραίνεται, ἐνῶ εἶναι σοφός. Καί τοῦ πάθους δείγμα σαφές εἶναι κατὰ πρῶτον τοῦτο, ὅτι τὸ νά μὴ δέχεται μὲ πίστιν τὰς παραδόσεις τὰς ὁποίας παρελάβομεν μὲ ἀπλότητα ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρας, γνωρίζοντες ὅτι εἶναι αὐταὶ ἀνώτεραι καὶ σοφώτεραι ἀπὸ ἀνθρωπίνην διερεύνησιν καὶ ἐπίνοιαν, καὶ φανερώνονται δι' ἔργων, ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύονται διὰ λόγων. Καί τοῦτο γνωρίζουν καὶ θὰ ἐπιβιβαιώσουν ὅλοι ὅσοι δὲν τὰς ἀπεδέχθησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκαρπώθησαν ἐκ πείρας τὴν ὠφέλειαν ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἐγνώρισαν δι' ἑαυτῶν ἐμπράκτως ὅτι τὸ «μωρὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων»⁹³.

15. Αὐτό εἶναι τὸ πρῶτον ἰκανὸν τεκμήριον περὶ τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δὲ καὶ μεγαλύτερον εἶναι τὸ νά ἐπιστρατεύῃ τὴν δύναμιν τοῦ μεμωραμένου καὶ παραλογισμένου λόγου κατὰ τῶν παραδεχομένων τὰς παραδόσεις μὲ ἀφέλειαν καρδίας καὶ ὅτι σύμφωνα μὲ ἐκείνους τοὺς παραβλέψαντας καὶ ἐξεγείραντας τὴν κτίσιν ἐναντίον τοῦ κτίστου παραθεωροῦν τὰ λόγια τοῦ Πνεύματος καὶ ἐπιτίθενται δι' αὐτῶν ἐναντίον τῶν μυστικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πνεύματος, αἱ ὁποῖαι εἰς τοὺς ζῶντας κατὰ Πνεῦμα ἐνεργοῦν κατὰ τρόπον ὑπερβαίνοντα τὴν λογικὴν. Τρίτον καὶ σαφέστερον εἶναι τὸ νά λέγῃ ὅτι οἱ ἄσοφοι ἐκεῖνοι σοφοὶ ἔχουν σοφισθῆ ἐκ Θεοῦ ὅπως καὶ οἱ προφῆται, μολονότι σαφῶς ὁ Πλάτων, ἐπαινῶν τοὺς διακεκριμένους μεταξὺ αὐτῶν, θεωρεῖ σπουδαῖον ἐγκώμιον νά δείξῃ ὅτι κατέχονται ἀπὸ μανίαν. «Καὶ ὁποῖος, λέγει, φθάσῃ εἰς ποιητικούς λόγους χωρὶς ἔμπνευσιν δαιμόνων, ἀτελής εἶναι καὶ αὐτός καὶ ἡποίησις του, καὶ ἡποίησις τοῦ σωφρονοῦντος ἀφανίζεται ἀπὸ τὴν τῶν μαινομένων»⁹⁴. Καὶ ὁ ἴδιος δέ, ὅταν πρόκειται νά φιλοσοφήσῃ περὶ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου διὰ τοῦ Τιμαίου, εὐχεται νά μὴ εἴπῃ τίποτε τὸ ὁποῖον δὲν θὰ εἶναι ἀγαπητὸν εἰς τοὺς θεούς⁹⁵. Ἡ δὲ φίλη εἰς

τε καὶ ἐκ Θεοῦ; Τῷ δὲ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δι-
 που καὶ μεμύηται, τάχα δὲ καὶ τὴν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐ-
 τοῦ μεμαρτύρηται. Θεὸν δ' "Ὀμηρος ἄδειν δι' αὐτοῦ τὴν
 Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προσιζέπειται, παρέχων ἑαυτὸν
 5 ὡς ὀργάνῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ
 εὐεπείας τὴν αἰτίαν ἐπ' αὐτὴν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέ-
 χρησεν ὑφ' ἐνὸς ἐνεργεῖσθαι δαίμονος, ἅτε τῆς θεογνωσίας
 ὄντι ποιητῆ, διόπερ ἐννέα κατὰ ταῦτό πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται,
 νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἑλικῶνος, δικαιοτάτα καὶ
 10 γὰρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕας βόσκοντι καὶ οὖρος, δά-
 φνης φαγῶν ἑλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπληστο παντοίης. Ἄλ-
 λω δ' ἄλλος θεῶν «ἐῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς». Ἐτερος δ' ἑαυ-
 τοῦ μᾶρις γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μούσα θεόφραδι».

Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορεῦσαι τὸν
 15 μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπὸ μὲν Ἐπιπόρου τάχα τῆς
 Πιέρου τὰς ἐπιὰ μάθοι ζώνας καὶ τοὺς ἐπιὰ ἀσιέρας τοὺς
 πλάνητας καὶ ὄσα καὶ αὐτοῦς, ὑπὸ δ' Οὐρανίας τῆς Διὸς
 τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπὸ δὲ τῶν ὑπολοιπῶν καὶ
 καὶ αὐτοῦς ἐφόρων τῶν κάτω τὰ ἐπὶ γῆς.

20 16. Τί δὴ φῆς, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν Θεοῦ τοὺς τοιαῦτα
 περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδῆλως; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν
 αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κα-
 κότεχρον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν κἂν εἰσελ-
 θούσα φθάση, μειαβαλοῦσης ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀφίπταιται. «Πνεῦ-
 25 μα γὰρ ἅγιον παιδείας ἐπανασιήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέ-
 των», κατὰ Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καὶ

96. Πλάτωνος, Ἀπολογία 20e ἐξ. Ξενοφώντος, Ἀπομνημονεύματα 1, 4 κ.ά.

97. Ἰλιάς 1, 1.

98. Βλ. ἐν προοιμίῳ τῆς Θεογονίας. Πρβλ. Τζέτζη, Σχόλια εἰς ἔργα καὶ ἡμέρας 30.

99. «Τοὺς δὲ καὶ ὑπνῶντας ἐῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς», παρὰ Συνοσίῳ Πτολεμαῖδος, Περί Ἐνυπνίων 3, PG 66, 1289 A.

1. «Πάντ' ἐδάης, Μουσαίε θεοφραδές», Ὀρφικά παρὰ Τζέτζη, Χιλιετηρίδες 12, 149. Ὁ Παλαμᾶς, παραθέτων ἀπὸ μνήμης τὸ χωρίον, ὡς συνήθως, μετέβαλε τὴν ἐννοίαν τούτου.

τούς δαίμονας φιλοσοφία, πῶς θὰ ἦτο τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκ Θεοῦ; Μὲ τὸν Σωκράτην δὲ συνυπῆρχε δαιμόνιον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον φυσικὰ ἐμυήθη, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἐμαρτυρήθη ὡς ἄριστος κατὰ τὴν σοφίαν⁹⁶. Ὁ δὲ Ὀμηρος δι' αὐτοῦ προτρέπει τὴν θεὰν νὰ ψάλη τὴν ἀνδροφόνον μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως⁹⁷, προσφέρων ἑαυτὸν νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς ὄργανον ὑπὸ τοῦ δαίμονος καὶ ἀναφέρων εἰς αὐτὴν τὴν αἰτίαν τῆς σοφίας καὶ εὐγλωττίας του. Εἰς τὸν Ἡσίοδον δὲ δὲν ἦτο ἀρκετὸν νὰ ἐνεργῆται ἀπὸ ἓνα δαίμονα, ἀφοῦ ἦτο ποιητὴς τῆς Θεογονίας· διὰ τοῦτο ἐλκύει πρὸς ἑαυτὸν ἐννέα, ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Πιερίαν, ἄλλοτε δὲ ἀπὸ τὸν Ἐλικῶνα, δικαιοτάτα· διότι, ἐνῶ ἔβοσκεν εἰς τὸ ὄρος χοίρους, ἔφαγε δάφνην ἐλικωνίτιδα, ἡ ὁποία τοῦ ἐδόθη ἀπὸ αὐτάς, καὶ ἐπλήσθη παντοειδοῦς σοφίας⁹⁸. Εἰς ἄλλον δὲ ἄλλος θεὸς «μετέδωσε τὴν δύναμίν του»⁹⁹. Ἄλλος δὲ μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος δι' ἑαυτὸν, λέγων, «ὅλα τὰ ἐδιδάχθην ἀπὸ τὴν θεοφραδῆ μουσαν»¹. Ἄλλος δὲ εὐχεται νὰ χορεύσῃ ἐπάνω εἰς τὴν ψυχὴν του ὅλος φεῦ ὁ χορὸς τῶν μουσῶν, ὥστε ἀπὸ μὲν τὴν Ἑπταπόρην τοῦ Πιέρου νὰ δυνηθῆ νὰ μάθῃ τὰς ἑπτὰ ζῶνας καὶ τοὺς ἑπτὰ πλανήτας ἀστέρας καὶ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτούς, ἀπὸ δὲ τὴν Οὐρανίαν τοῦ Διὸς ὅλην τὴν ἄλλην ἀστρολογίαν, ἀπὸ δὲ τὰς λοιπὰς, ἐφόρους τῶν κάτω καὶ κατὰ τὴν ἄποψιν αὐτῶν, τὰ ἐπίγεια².

16. Τί ἰσχυρίζεσαι λοιπόν; Θὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχουν σοφίαν Θεοῦ αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι λέγουν φανερὰ δι' ἑαυτούς τοιαῦτα. Ὁχι, ἐφ' ὅσον εἴμεθα εἰς τὰ λογικά μας καὶ θεραπευταὶ τῆς ὄντως σοφίας, ἡ ὁποία δὲν εἰσέρχεται εἰς ψυχὴν κακότεχνον καὶ φίλην τῶν δαιμόνων· καὶ ἂν κατορθώσῃ νὰ εἰσέλθῃ, ὅταν αὐτὴ χειροτερεύσῃ, ἀπέρχεται. «Διότι τὸ ἅγιον πνεῦμα τῆς παιδείας ἀπομακρύνεται ἀπὸ ἀσυνέτους λογισμοῦς»³, κατὰ Σολομῶντα ὁ ὁποῖος εὐμοίρησε

2. Βλ. τὰς σχετικὰς διηγήσεις παρὰ Τ ζ ε τ ζ η, Σχόλια εἰς ἔργα καὶ ἡμέρας 23 ἐξ.

3. Σοφ. Σ ο λ. 1. 5.

περὶ αὐτῆς συγγραφάμενον. Τί δὲ ἀσυνειώτερον τῶν μέγα
 φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμονι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων
 ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφειέρας σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ
 φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν ἅτια λέγονεν νῦν, ἀλλὰ
 5 περὶ τῆς τῶν τοιοῦτων φιλοσοφίας. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον
 οὐ δύναται τις ποιήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποιήριον δαιμο-
 νίων, πῶς ἂν δυνηθεῖη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαι-
 μόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ καὶ
 Παῦλος ἔστιν οὗ φησιν ὡς «ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω
 10 ὁ κόσμος τὸν Θεόν», οὐ τὴν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγε-
 νημένην σοφοῖς «Θεοῦ σοφίαν» ἐκάλεσεν, ἄπαγε, τὴν δ' ἐγκα-
 ταβεβλημένην ὑπὸ τοῦ κτίσιου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνοὺς
 ἄγγελον οὖσαν Θεοῦ, Θεὸν ἐπέγνω τὸν δι' αὐτῆς ἀγγελλό-
 μενον καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καὶ Θεοῦ σοφίαν
 15 τρόπον ἕτερον, Θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχορη-
 γία», φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, «διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄν-
 των πρὸς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τοὺς γε ἀληθεῖς
 φιλοσόφους».

17. Εἰ γοῦν ὁ ἀληθῆς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴ-
 20 τιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθῆς, οὐδ' ἔχων σοφίαν, ἀλλ'
 οἶον σοφίας ἀληθινῆς ἀπαιτηλὸν εἶδωλον καὶ σιέρησιν σοφίας,
 ἀλλ' οὐ σοφίαν. Τὴν γοῦν τῆς σοφίας σιέρησιν, πῶς ἂν εἶη
 «Θεοῦ σοφίαν» προσεπεῖν; Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς,
 ἢ νοῦς, καλόν, ἢ δ' ἐναντῶ κακῶς χρῆται, πονηρόν· καίτοι μέ-
 25 τρα κόσμου, διεξόδους τε καὶ συνόδους καὶ διορισμοὺς τῶν
 κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἢ καθ' ἡμᾶς, μὴ θεοφιλῶς δὲ τῇ
 γνώσει χρώμενός, νοῦς ἐστὶν ἄνους καὶ ἐσκοτισμένος. Τὸν
 ἴσον ἄρα τρόπον καὶ ἡ καθ' Ἑλληνας σοφία διὰ τῆς ἐν τοῖς

4. Α' Κορ. 10, 21.

5. Α' Κορ. 1, 21.

6. Ἐπιστολή 7, PG 3, 1080 B.

7. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ Θείων
 ὀνομάτων 4, 23, PG 3, 725 AB.

τῆς θείας σοφίας καὶ ἔγραψε περὶ αὐτῆς. Τί δὲ εἶναι ἀφρονέστερον ἀπὸ τοὺς καυχωμένους ὅτι ἐνεργοῦνται ἀπὸ δαίμονας καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτοὺς τὴν χορηγίαν τῆς σοφίας των; Πάντως ἡμεῖς δὲν λέγομεν γενικῶς περὶ τῆς φιλοσοφίας ὅσα λέγομεν τώρα, ἀλλὰ περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν τοιούτων. Ἐὰν πράγματι κατὰ τὸν Παῦλον δὲν δύναται κανεὶς «νὰ πίνη τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου καὶ τὸ ποτήριον τῶν δαιμόνων»⁴, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη Θεοῦ σοφίαν καὶ νὰ ἐμπνέεται ὑπὸ δαιμόνων; Δὲν εἶναι καθόλου δυνατόν τοῦτο. Διότι μολονότι ὁ Παῦλος λέγει ἐνίοτε ὅτι «κατὰ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ δὲν ἐγνώρισεν ὁ κόσμος τὸν Θεόν»⁵, δὲν ἐκάλεσε «Θεοῦ σοφίαν ἐκείνην τὴν ἐντεθειμένην εἰς τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, ἄπαγε, ἀλλὰ τὴν ἐμφυτευμένην ὑπὸ τοῦ κτίστου εἰς τὰ κτίσματα, διὰ τῆς ὁποίας ὁ γνωρίζων ὅτι αὐτὴ εἶναι ἀγγελιοφόρος τοῦ Θεοῦ ἐπιγινώσκει τὸν Θεὸν τὸν ἀγγελλόμενον δι' αὐτῆς καὶ ἔχει ἀληθῆ γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ κατ' ἄλλον τρόπον σοφίαν Θεοῦ, ἀφοῦ ἔγινεν ἐπιγνώστης τῆς σοφίας Θεοῦ. «Διότι, λέγει ὁ μέγας Διονύσιος, οἱ ἀληθινοὶ φιλόσοφοι διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρέπει νὰ ἀνάγωνται εἰς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων»⁶.

17. Ἐὰν λοιπὸν ὁ ἀληθινὸς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴτιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι ἀληθινὸς οὔτε ἔχει σοφίαν, ἀλλὰ κάποιον ἀπατηλὸν εἰδωλον ἀληθινῆς σοφίας καὶ στέρησιν σοφίας, ἀλλ' ὄχι σοφίαν. Τὴν στέρησιν τῆς σοφίας λοιπὸν, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καλέσωμεν «σοφίαν Θεοῦ»; Ἄλλωστε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς, καθ' ὃ νοῦς, εἶναι καλόν, καθ' ὃ δὲ χρησιμοποιεῖ ἐαυτὸν κακῶς, εἶναι πονηρόν⁷ καὶ ὅμως γνωρίζει καλύτερα ἀπὸ ἡμᾶς τὰ μέτρα τοῦ κόσμου, ὅπως ἐπίσης τὰς περιόδους καὶ τὰς συζυγίας καὶ τὰς διαστολάς τῶν κινουμένων, ἐπειδὴ δὲ δὲν χρησιμοποιεῖ θεοφιλῶς τὴν γνῶσιν, εἶναι νοῦς ἀνόητος καὶ ἐσκοτισμένος. Μὲ παρόμοιον ἄρα τρόπον πρέπει νὰ ἴδωμεν καὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, ἢ ὁποία

κρίμασι Θεοῦ σοφίας, καθ' ἣν τὴν ἐτέρου φθορὰν γένεσιν ἐποίησεν ἐτέρου, πειρωμένη δεῖξαι τὸν Θεὸν οὐ τῶν ὄλων Κύριον, οὐδὲ κρίσιν τοῦ παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδὲν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γινόμενον καὶ οὕτω τὸ τοῦ ὄντως Θεοῦ ἀποσαμῆνη σέβας καὶ τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως, κατ' αὐτὸν τὸν μέγαν Διονύσιον ἐπὶ τὰ θεῖα χρησαμένη καὶ παρὰ τοῦτο μωρὴ καὶ ἄσοφος γεγονυῖα, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ σοφία. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος διπλὸν ἡμῖν ἐντανθοῖ δεικνὺς τὸ τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφίᾳ», φησί, «Θεοῦ, διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν». Ὅρας ὅτι τὴν μὲν σοφίαν εἶπε τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ ψιλὴν σοφίαν καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ γινῶναι τὸν Θεόν; Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τοῖς Ἑλλησιν ἐξευρημένη, παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἐτέρα, τῷ διπλασιασμῷ τοῦ τῆς «σοφίας» ὄνυματος φανερωθεῖσα. Τί γὰρ καὶ προσῶν φησιν ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφία». ἄρ' οὖν ἡ ἐκεῖνοι κατὰ τοῦτον ἡ οὕτως κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν διὸ καὶ αὐτὸς τοῦτ' ἀπαγορεύων, «σοφίαν», φησὶν, «Θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τῶν αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων» καὶ «ἦν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκε». Αὕτη δ' ἡ σοφία ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κρίμασιν, ὧν τοὺς λόγους ἐζητηκότιες διὰ θίου, ἦλθον μὲν πως εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καὶ τῆς κρίσεως ἀφορμὰς χορηγύσης οὐ μικράς, τῶν δὲ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων πῶς γὰρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν μηδαμῶς Θεοῦ ἐννοίας τὴν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

18. Οὐκοῦν ἦλθον μὲν εἰς ἔννοταν ἐκεῖνοι Θεοῦ τὴν τῶν αἰσθητῶν φύσιν ἐζητηκότιες, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀξίαν καὶ τῆ μακα-

8. Ἐπιστολή 7, PG 3, 1080 B.

10. Α' Κορ. 2, 7.

12. Α' Κορ. 2, 8.

14. Βλ. Πλουτάρχου, Περὶ ἀρεσκόντων 1, 6, «ἐλάβομεν δ' ἐκ τούτου ἔννοιαν τοῦ θεοῦ».

9. Α' Κορ. 1, 21.

11. Α' Κορ. 2, 6.

13. Α' Κορ. 1, 30.

διὰ τῆς σοφίας Θεοῦ εἰς τὰ κτίσματα, κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν φθορὰν τοῦ ἐνός ἔκαμε γένεσιν τοῦ ἄλλου, προσπαθεῖνὰ δείξῃ τὸν Θεὸν ὄχι Κύριον τῶν ὄλων οὔτε κτίστην τοῦ παντός. Αὐτῆ; λοιπὸν μὲ τὸ νὰ μὴ διαβλέπῃ ὅτι γίνεται τίποτε ἀπὸ τὸ μηδέν, ἀποβαλοῦσα οὕτω τὸ σέβας πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν καί, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, μὴ χρησιμοποίησασα ὁσίως τὰ θεῖα ἐπὶ τῶν θείων καί παρὰ ταῦτα ἔγινε μωρὰ καὶ ἄσοφος, πῶς θὰ ἦτο σοφία Θεοῦ⁸; Διὰ τοῦτοκ αἱ ὁ Παῦλος, δεικνύων εἰς ἡμᾶς ἐδῶ διπλοῦν τὸ εἶδος τῆς σοφίας, λέγει, «κατὰ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἐγνώρισεν ὁ κόσμος τὸν Θεόν»⁹. Βλέπεις ὅτι τὴν μὲν μίαν εἶπε σοφίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ ἄλλην ἀπλῆν σοφίαν καὶ αἰτίαν τῆς μὴ γνώσεως τοῦ Θεοῦ; Αὐτῆ δὲ εἶναι ἡ εὐρεθεῖσα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τοῦ Θεοῦ, παρουσιαζομένη μὲ τὸν διπλασιασμὸν τοῦ ὀνόματος τῆς «σοφίας». Τί δὲ λέγει ὁ θεόσοφος οὗτος εἰς τὴν συνέχειαν; «Ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ»¹⁰. Ἄρα λοιπὸν ἢ ἐκεῖνοι συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν ἢ αὐτὸς μὲ ἐκείνους; Καθόλου· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἀποκλείων τοῦτο λέγει, «λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ εἰς τοὺς τελείους, σοφίαν δὲ ὄχι τοῦ αἰῶνος τούτου, οὔτε τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων»¹¹ καὶ «τὴν ὁποίαν κανεῖς ἀπὸ τοὺς ἀρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου ἐγνώρισεν»¹². Αὐτῆ δὲ ἡ σοφία εἶναι μέσα μας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὁ ὁποῖος ἐγινε δι' ἡμᾶς σοφία τοῦ Θεοῦ»¹³. Ἐκείνη ὅμως δὲν ἦτο εἰς ἐκείνους, ἀλλ' εἰς τὰ ἐρευνώμενα ἀπὸ ἐκείνους κτίσματα· αὐτοὶ ἐξετάζοντες τοὺς λόγους τῶν κτισμάτων διὰ θίου ἔφθασαν μὲν εἰς κάποιαν ἔννοιαν Θεοῦ, ἀφοῦ ἡ φύσις καὶ ἡ κτίσις παρέχει ὄχι ὀλίγας ἀφορμάς¹⁴, οἱ δὲ δαίμονες δαιμονίως δὲν ἐμποδίζουν· διότι πῶς θὰ ἐθεωροῦντο θεοί, ἂν δὲν εἰσῆρχετο καθόλου ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν;

18. Ἐπομένως ἦλθον μὲν ἐκεῖνοι εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, ἀφοῦ ἐξήτασαν τὴν φύσιν τῶν αἰσθητῶν, ἀλλ' ὄχι ἔννοιαν

ρία φύσει προσήκουσαν «ἐσκοιίσθη γὰρ ἡ ἀσύνειος αὐτῶν
 καρδία» ὑπὸ τῶν κακομηχάνως μυύντων πονηρῶν δαιμόνων·
 πῶς γὰρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπισιεύθησαν
 πολυθεῖαν διδάσκοντες, ἀξίας Θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῆ
 5 διανοία; Διὰ τοῦτο οἱ τῆς ἀνοήτου καὶ μωρᾶς σοφίας ἐκείνης
 καὶ ἀπαιδέτου παιδείας ἐπειλημμένοι καὶ Θεοῦ καὶ φύσεως
 κατεψεύσαντο, τὴν μὲν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τὸν δὲ τῆς
 δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτοὺς ἤκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε
 τὸ θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰ-
 10 ρεῖν, ὃ προσῆργου καὶ διὰ σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσοῦτου δεῖσαν-
 τες, ὡς ἔμψυχα μὲν εἶπεῖν τὰ ἄψυχα, πρὸς δὲ καὶ κρείττονος
 ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μειλιηχέναι ψυχῆς, λογικὰ δὲ τὰ ἄλογα, τῆς
 γὰρ ἀνθρωπίνης δεκτικὰ ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς
 τοὺς δαίμονας καὶ κτίστας, ὃ τῆς ἀσεβείας ἡμῶν, ουναῖδια δὲ
 15 τῷ Θεῷ καὶ ἀκτιστὰ τε καὶ ἀναρχα, οὐ τὴν ὕλην μόνον καὶ τὴν
 τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ψυχὴν, καὶ τὰ τῶν νοε-
 ρῶν μὴ ἐνημμένα πάχος σώματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἡμε-
 τέρας ψυχάς. Τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τοὺς ταῦτα ταύτη
 φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἡ σοφίαν ὅλως ἀνθρωπίνην γοῦν;
 20 Μὴ ποθ' οὕτω μαρεῖη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γὰρ ἀγα-
 θὸν καρποὺς πονηροὺς οὐ ποιεῖ», κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λό-
 γον. Ἐγὼ γὰρ ἐπ' ἐμαντιοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δι-
 καίαν εἶναι προσειρηθῆναι νομίζω τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἐπὶ
 τοσοῦτον οὖσαν ἐναντῆ ἀνακόλουθον ὡς τὰ αὐτὰ λέγειν ἔμψυ-
 25 χὰ τε καὶ ἄψυχα, λογικὰ τε καὶ ἄλογα καὶ τὰ μηδὲ πρὸς
 αἰσθησιν ὀπωσοῦν πεφυκῆτα, μηδ' ὄργανον ὅλως ἐσχηκότα
 τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικὰ λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν.
 Εἰ δὲ ὁ Παῦλος ἀνθρωπίνην σοφίαν ἔστιν οὗ λέγει ταύτην
 («τὸ γὰρ κήρυγμά μου», φησὶν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης
 30 σοφίας λόγοις»), καὶ πάλιν «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρω-

15. Ρωμ. 1, 21.

16. Ματθ. 7, 18.

17. Α' Κορ. 2, 4.

18. Α' Κορ. 2, 13.

ἀξίαν καὶ ἀρμόζουσαν εἰς τὴν μακαρίαν φύσιν· «διότι ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος καρδία αὐτῶν»¹⁵ ἀπὸ τοῦς πονηροῦς δαίμονας οἱ ὅποιοι μουῦν εἰς τὴν κακοήθειαν. Πράγατι πῶς θὰ ἐθεωροῦντο οὗτοι θεοί, καὶ πῶς θὰ ἐπιστεύοντο διδάσκοντες πολυθεΐαν, ἂν εἰς τὴν διάνοιαν παρουσιάζετο ἀξία ἔννοια Θεοῦ; Διὰ τοῦτο οἱ ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν ἀνόητον καὶ μωρὴν ἐκείνην σοφίαν καὶ ἀπαίδευτον παιδείαν ψευδολογοῦν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς φύσεως, ἀφοῦ τὴν μὲν φύσιν ἀνύψωσαν εἰς ἐξουσίαν, τὸν δὲ Θεὸν κατὰ τὴν δύναμιν των κατεβίβασαν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν, ἀπέδωσαν τὸ θεῖον ὄνομα εἰς τοῦς δαίμονας καὶ τόσον ἠστόχησαν νὰ εὔρουν τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀπετέλει σκοπὸν καὶ μέλημά των, ὥστε νὰ εἶπουν ἔμψυχα τὰ ἄψυχα, προσέτι δὲ ὅτι μετέχουν ψυχῆς ἀνωτέρας τῆς ἰδικῆς μας, λογικὰ τὰ ἄλογα ὡς δεικτικὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀνωτέρους ἀπὸ ἡμᾶς τοῦς δαίμονας καί, ὅποια ἀσέβεια, κτίστας ἡμῶν, συναΐδια δὲ μὲ τὸν Θεὸν καὶ ἄκτιστα καὶ ἄναρχα, ὄχι μόνον τὴν ὕλην καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ παντός, ὅπως λέγουν αὐτοί, καὶ τὰ ἐκ τῶν νοερῶν μὴ ἔχοντα πάχος σώματος, ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδικὰς μας ψυχὰς. Τί λοιπόν; θὰ εἵπωμεν ὅτι ἔχουν σοφίαν Θεοῦ οἱ φιλοσοφήσαντες ταῦτα κατὰ τοιοῦτον τρόπον; ἢ ἔστω γενικῶς ἀνθρωπίνην σοφίαν; Ἄς μὴ φανῆ κανεὶς ἰδικὸς μας τόσον μανιακός. «Διότι δένδρον ἀγαθὸν δέν παράγει πονηροῦς καρπούς»¹⁶. κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου. Ἐγὼ μάλιστα, σκεπτόμενος καθ' ἑαυτὸν, νομίζω ὅτι ἡ σοφία ἐκείνη δέν εἶναι ὀρθὸν νὰ ὀνομασθῆ οὔτε ἀνθρωπίνη, ἐφ' ὅσον εἶναι τόσον ἀσυνεπῆς πρὸς ἑαυτήν, ὥστε νὰ κρίνη ταυτόσημα ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, λογικὰ καὶ ἄλογα, τὰ μὴ ἔχοντα παραχθῆ ὅπωςδῆποτε πρὸς αἴσθησιν καὶ μὴ διαθέτοντα ἐντελῶς ὄργανον τοιαύτης δυνάμεως. Ἐὰν δὲ ὁ Παῦλος καλῆ ταύτην ἐνιαχοῦ ἀνθρωπίνην σοφίαν («διότι τὸ κήρυγμά μου, λέγει, δέν εἶναι μὲ πειστικὸς λόγους ἀνθρωπίνης σοφίας»¹⁷ καὶ πάλιν, «λαλοῦμεν ὄχι μὲ λόγους πλήρεις ἀνθρωπίνης σοφίας»¹⁸),

πίνης σοφίας λόγοις»), ἀλλὰ καὶ σοφοὺς κατὰ σάρκα, μωραν-
θέντας, συζητητὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς κεκτημένους ταύτην
ἀξιοῖ καλεῖν καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίως τῶν προσρη-
μάτων, σοφίαν γὰρ καὶ ταύτην μεμωραμένην, σοφίαν καταρ-
5 γουμένην καὶ κενὴν ἀπάτην, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ
τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

19. Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρός· «οὐαὶ σό-
ματι, διὰ μὴ τὴν ἕξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καὶ οὐαὶ
ψυχῇ, διὰ μὴ τῆς ἄνωθεν ἐπιδέξηται χάριν». Εἰκότως. Τὸ
10 μὲν γὰρ εἰς τὰ ἄψυχα μεταχωρήσαν οἰχήσεται, ἡ δὲ τοῦ κα-
θήκοντος παραιταπεῖσα ταῖς δαιμονικαῖς καὶ ζωαῖς καὶ φρο-
νήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δὲ τις τῷ φυσικῇ εἶναι τὴν
φιλοσοφίαν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην, ἀληθῆ μὲν λέγει
καὶ ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει καὶ τοὺς κακῶς ταύτην χρησαμένους
15 καὶ πρὸς τὸ παρὰ φύσιν τέλος κατασπάραντας οὐκ ἐξαιρεῖται
τῆς αἰτίας· ἴστω δὲ καὶ τὴν καταδίκην τούτων ἐπὶ μᾶλλον αἰ-
ξων, ὅτι τοῖς ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε
καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ Θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τὸ
φρονεῖν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ Θεοῦ, εἰ
20 καὶ τὸ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει ἐκ Θεοῦ διὸ καὶ παραφροσύνη
μᾶλλον ἢ φρόνησις αὕτη δικαίως ἂν προσρηθῆι. Οὕτω τοίνυν
καὶ ὁ τῶν ἕξω φιλοσόφων νοῦς δόμα θεῖον, ἔμφυτον ἔχων
τὴν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπεῖς δὲ ταῖς ὑποβολαῖς τοῦ πο-
νηροῦ εἰς μωρὰν καὶ πονηρὰν καὶ ἄνοιαν, ὡς προϊσταμένην
25 τοιούτων δογμαμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δὲ τις αὐτὸς φαίη
μηδὲ τὴν τῶν δαιμόνων ἔφρουν καὶ γινῶσιν εἶναι παντάπασι
κακόν, ἐφίενται γὰρ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν, πρῶτον μὲν

19. Α' Κορ. 1, 26.

21. Α' Κορ. 1, 20.

23. Βλ. Α' Κορ. 1, 28.

25. Α' Κορ. 2, 6.

26. Παράθεσις μὴ ἐξιχνιασθεῖσα.

27. Οὕτως ἔλεγον οἱ περὶ τὸν Βαρλαάμ, βλ. ἐρώτησιν ἀνωτέρω.

Ἔστι ἡ φιλοσοφία εἶναι θεῖον δῶρον χάριν προπαιδείας τῶν ἀνθρώπων, ἄλλη ἀποβαίνουσα χρήσιμος καὶ ἄλλη ἐπιβλαβής, βλ. Κλήμεντος

20. Ρωμ. 1, 22.

22. Αὐτόθι.

24. Κολ. 2, 8.

ἀλλὰ καὶ ἀπαιτεῖ νὰ καλῶμεν σοφοὺς κατὰ σάρκα¹⁹, σοφοὺς μωρανθέντας²⁰, συζητητὰς τοῦ αἰῶνος τούτου²¹ τοὺς κατέχοντας ταύτην, καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν παρομοίως πρὸς τὰς ὀνομασίας, σοφίαν καὶ αὐτὴν μεμωραμένην²², σοφίαν καταργουμένην²³ καὶ κενὴν ἀπάτην²⁴, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων²⁵.

19. Ἐγὼ δὲ ἀκούω καὶ τὸν πατέρα ὁ ὁποῖος λέγει· «οὐαὶ εἰς τὸ σῶμα, ὅταν δὲν λαμβάνει τὴν ἀπὸ ἔξω τροφήν, καὶ οὐαὶ εἰς τὴν ψυχὴν ὅταν δὲν ἀποδέχεται τὴν ἀπὸ ἄνω χάριν»²⁶. Εὐλόγως. Διότι τὸ μὲν σῶμα θὰ ἀφανισθῇ μεταβαῖνον εἰς τὰ ἄψυχα, ἡ δὲ ψυχὴ παρεκτραπέισα τοῦ καθήκοντος θὰ συναπαχθῇ μὲ τὰς δαιμονικὰς ζωὰς καὶ τὰ δαιμονικὰ φρονήματα. Ἐὰν δὲ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι φυσικὴ λέγει ὅτι αὕτη ἐδόθη ἐκ Θεοῦ²⁷, σωστὰ λέγει καὶ δὲν διαφωνεῖ μὲ ἡμᾶς καὶ δὲν ἐξαιρεῖ τῆς κατηγορίας αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι τὴν ἐχρησιμοποίησαν κακῶς καὶ τέλος τὴν κατέσπασαν εἰς τὸ παρὰ φύσιν· αὐξάνει μάλιστα περισσότερο τὴν ποινὴν τούτων, διότι δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὰ ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς. Ἄλλωστε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς, ἀφοῦ ἔχει δημιουργηθῇ ἐκ Θεοῦ, ἔχει φυσικῶς τὴν φρόνησιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν θὰ εἴπωμεν ἐκ Θεοῦ τὴν ἐνέργειάν του, ἂν καὶ ἐκ Θεοῦ ἔχει τὴν δυνατότητα ἐνεργείας· διὸ καὶ δικαίως αὕτη θὰ ἐχαρακτηρίζετο παραφροσύνη μᾶλλον παρὰ φρόνησις. Οὕτω λοιπὸν καὶ ὁ νοῦς τῶν ἔξω φιλοσόφων εἶναι θεῖον δῶρον, ἔχων ἔμφυτον τὴν ἔμφρονα σοφίαν, παρεκτραπέεις δὲ διὰ τῶν διαβολῶν τοῦ πονηροῦ, μετεσχηματίσθη εἰς μωρὰν καὶ πονηρὰν καὶ ἄνου σοφίαν, ὡς προϊσταμένην τοιούτων δογμάτων. Ἐὰν δὲ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι οὔτε τῶν δαιμόνων ἡ ἔφεσις καὶ γνῶσις δὲν εἶναι κατὰ ἐντελῶς κακόν, διότι οὔτοι ποθοῦν νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ ζοῦν καὶ νὰ σκέπτονται, πρῶτον μὲν δικαίως

¹⁹ Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς 1, 2. 1, 7, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 7, 241, 30 ἐξ. 7, 249, 8 ἐξ.

ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὐτίς ἀντακούσεται μὴ δικαίως
 δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος
 γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν
 ἐν τοῖς "Ἕλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ
 5 οἰκείου τέλους ἔκπιωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει
 γὰρ καὶ οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἔσχατον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχη-
 μα. Ἐπειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιούμεν, ὡς οὐδὲν
 κακόν, ἢ ἐστὶ, κακόν ἐστὶ, ἀλλ' ἢ τῆς καταλλήλου τε καὶ
 προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀπο-
 10 πέπιωκε.

20. Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν
 ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία
 καὶ ἡ πρὸς τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ'
 ἀμφοτέρων διαπέπιωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσις. Ἀλλ'
 15 ἔνεστι καὶ τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ
 ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπεωλημένοις πολὺ τὸ δρα-
 στικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότων ἀρί-
 στην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἤγνη-
 ται· καὶ τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων
 20 τῶν ἐδωδύμων τὰ ἡδίστα παραλαμβάνεται, συγκαλύπτει δυ-
 ἀμενα τὴν περίεργον καιασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν
 τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖω παρμιχθέν· ἀλλὰ
 καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθη τι συναπ-
 ληφθέν λείψανον θανατηφόρον. Καὶ ἐξείασης, ἴδοις ἂν πά-
 25 σας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας
 τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώσις τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς
 γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐ-
 τῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχὴν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν

28. Ἰακ. 3, 15.

29. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων
 4, 33, PG 3, 733 A.

30. Βλ. τὴν εἰκόνα ἀνωτέρω ἐν 1, 1, 11 καὶ κατωτέρω 1, 1, 21.
 2, 1, 15 ἐξ.

31. Παλαιὰ εἰκὼν χρησιμοποιουμένη πρὸς χαρακτηρισμὸν ὠρισμέ-
 νων αἰρετικῶν. Ὁ Ἐφραίμ λέγει περὶ τοῦ γνωστικοῦ Βαρδεσάνου
 ὅτι προσέφερε διὰ τῶν ποικιλιῶν τοῦ τὸ δολιχότρονον ἀνάμικτον μέ-

θὰ ἀντακούση πάλιν ἀπὸ ἡμᾶς ἐκεῖνο, ὅτι δέν στενοχωρεῖται δικαιολογημένως, ὅταν ἡμεῖς ἀποκαλοῦμεν δικαίως τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου δαιμονιώδη²⁸, ὡς γεμάτην ἔριδα καὶ περιεκτικὴν παντός σχεδὸν φαύλου δόγματος, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶναι ἔκπτωτος καὶ τοῦ σκοποῦ της, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· διότι καὶ οὕτω θὰ γίνῃ μέτοχος τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τελευταῖον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἐπειτα ἀπαιτοῦμεν νὰ σκεφθῇ οὗτος καὶ τοῦτο, ὅτι κανέν κακὸν δέν εἶναι κακόν, καθ' ὃ ὑπάρχει²⁹, ἀλλὰ καθ' ὃ ἐξέπεσε τῆς καταλλήλου καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας.

20. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ ἔργον καὶ τὸ τέλος τῶν ζητούντων τὴν εἰς τὰ κτίσματα σοφίαν τοῦ Θεοῦ; Δέν εἶναι ἢ εὐρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ δοξολογία τοῦ δημιουργοῦ; Εἶναι εἰς ὅλους φανερόν. Ἄλλ' ἡ γνῶσις τῶν ἔξω φιλοσόφων ἀπέτυχε καὶ εἰς τὰ δύο. Ὑπάρχει ὅμως καὶ κάτι χρήσιμον εἰς αὐτὴν δι' ἡμᾶς; Βεβαιότατα. Ἄλλωστε καὶ εἰς τὰ ἀφαιρούμενα ἀπὸ τὰς σάρκας ὄφρων ὑπάρχει πολὺ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν ὑλικὸν καὶ οἱ ἰατροὶ θεωροῦν ἄριστον καὶ χρησιμώτατον ἀντίδοτον τὸ ἐξ αὐτῶν παρασκεύασμα³⁰. Καὶ εἰς τὰ πρὸς ἐξαπάτησιν παρασκευαζόμενα δηλητήρια προσμιγνύονται τὰ γλυκύτερα ἀπὸ τὰ φαγώσιμα, δυνάμενα νὰ συγκαλύψουν τὴν περίτεχνον κατασκευὴν. Ὑπάρχει λοιπὸν κάτι χρήσιμον εἰς αὐτὰ, καὶ ἴσως μάλιστα πολὺ, ὡς μέλι ἀναμιχθὲν εἰς τὸ κώνειον³¹, ἀλλὰ καὶ πολὺς φόβος ὑφίσταται, μήπως, ὅταν ξεχωρίζεται ἀπὸ ἐκεῖ τὸ χρήσιμον, συμπαραληφθῇ κατὰ λάθος κάποιον θανατηφόρον λείψανον. Καὶ ἂν ἐξετάσης, θὰ ἴδῃς ἴσως ὅτι ὅλαι ἢ αἱ πλείσται τῶν φοβερῶν αἱρέσεων ἀπὸ ἐδῶ ἔλαβον τὰς ἀρχὰς των³², καθὼς καὶ οἱ εἰκονογνώσται αὐτοί, οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὸ κατ' εἰκόνα ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὅτι δι' αὐτῆς μορφώνεται κατὰ Θεὸν ἢ

μέλι, Duval, La litterature syriaque, 1903 σ. 18 ἐξ.

32. Θέσις τοῦ Ἰππολύτου, ὅτι πᾶσα αἴρεσις προέρχεται ἐξ ἀντιστοι-

Καὶν εἰρημένον, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης». Τὸ δὲ διελεῖν ὀρθῶς ἐπεικῶς ὀλίγων, κάκεινων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεία παρα-
 5 κινδυνεύειν μάτην, καὶ ταῦτ' ἐνὸν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ λυσιτελῶς, τὴν ἐν τοῖς κίσμασι Θεοῦ σοφίαν καταδεῖν;
 Ἐφρονις γὰρ βίος διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς κατανόησιν τῶν κισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκ-
 πλήττειαί τε αὐτὴ προσανέχουσα καὶ ἐμβαδύνουσα, καὶ παρα-
 10 μένει δοξάζουσα τὸν κίσην, καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμέ-
 νοις καὶ οἷά τινι κλείθροφ χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσ-
 δύεται πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ
 15 οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διὰ μόνον τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

21 Ὁρᾶς ἐπιτομωτάτην καὶ πολυωφελῆ καὶ ἀκίνδυνον ὁδὸν πρὸς αὐτοὺς φέρουσαν τοὺς ὑπερφνεῖς καὶ εὐρανόυς
 20 θησαυρούς; Ἐπὶ δὲ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τὸν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τὸ παρ' αὐτῆς προσγενό-
 μενόν σοι φύσημα (πόσης δὲ τοῦτο δυσχερείας· «ταπεινώσει» γὰρ, φασίν, «ἐκφυλον τὸ τῆς φιλοσοφίας φρούαγμα) καθελόν-
 τα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καὶ διαροῦσαι κεφαλὴν τε καὶ οὐ-
 25 ράν, ὡς ἄκρα καὶ ἄκρατα κακά, τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καὶ τὴν ἐν τοῖς κίσμασι μυθολογίαν. Τὸ δὲ μεταξύ, τοὺς περὶ φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρὶ καὶ ὕδατι τὰς τῶν ὄφρων σάρκα ἀποκαθαίρουσιν ἔψοντες, οὕτω δὲ τῷ
 30 τῆς ψυχῆς ἐξειασικῶ καὶ θεωρητικῶ τῶν βλαβερῶν διακρι-

33. Γεν. 4, 7, «οὐκ, ἐάν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες;».

34. Διαδόχου, Κεφάλαια 77 κ.δ.

35. Ἰσαὰκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμέ-

ψυχή. Πράγματι κατὰ τὸ λεχθὲν εἰς τὸν Κάϊν, «ἐὰν ὀρθῶς προσφέρῃς, ὀρθῶς δὲ δὲν διακρίνης, δὲν εὐστοχεῖς»³³. Τὸ διακρίνειν ὀρθῶς πολὺ ὀλίγοι διαθέτουν, καὶ μόνον ἐκεῖνοι, ὅσοι ἔχουν τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς γυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ καὶ κακοῦ³⁴. Ποία χρεῖα λοιπὸν ὑπάρχει νὰ διακινδυνεύωμεν ματαίως, καὶ μάλιστα ἐνῶ εἶναι δυνατόν νὰ κατίδωμεν τὴν εἰς τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ σοφίαν, ὄχι ἀπλῶς ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ ἐπωφελῶς; Πράγματι ὁ ἀμέριμνος λόγῳ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος βίος κινεῖ τὴν ψυχὴν φυσικῶς πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ καταλαμβάνεται ἀπὸ θαυμασμὸν ἀφοσιουμένη εἰς τὴν κτίσιν καὶ ἐμβαθύνουσα, καὶ δοξάζει διαρκῶς τὸν κτίστην καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μεγαλύτερα. Διότι κατὰ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ ἡ ψυχὴ συναντᾷ θησαυροὺς οἱ ὅποιοι δὲν δύνανται νὰ περιγραφοῦν διὰ γλώσσης καὶ χρησιμοποιοῦσα τὴν προσευχὴν ὡσάν κλεῖδα εἰσδύει δι' αὐτῆς πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα³⁵, «τὰ ὅποια ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ οὖς δὲν ἤκουσε καὶ εἰς καρδίαν ἀνθρώπου δὲν ἀνέβη»³⁶, καὶ τὰ ὅποια κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Παύλου φανερώνονται διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος εἰς τοὺς ἀξίους.

21. Βλέπεις ὁδὸν συντομωτάτην καὶ πολυωφέλιμον καὶ ἀκινδυνον, ἡ ὅποια φέρει ἀμέσως πρὸς τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ οὐρανίους θησαυροὺς; Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς θύραθεν σοφίας ὅμως, πρῶτον πρέπει ν' ἀποκτείνῃς τὸν ὄφιν, καθαιρῶν τὸν ὑπ' αὐτῆς προκληθέντα εἰς ἐσὲ τυφον (πόσον δύσκολον δὲ εἶναι τοῦτο! Διότι, λέγουν, «θα ταπεινώσῃ τὴν ἐκφυλον ἀλαζονείαν τῆς φιλοσοφίας»), ὅταν δὲ τὸν καθαιρέσῃς πρέπει ἔπειτα νὰ διασπάσῃς καὶ νὰ συντρίψῃς τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν οὐράν, ὡς ἄκρα καὶ ἀκράτητα κακά, δηλαδὴ τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν σαφῶς πεπλανημένην δοξασίαν καὶ τὴν εἰς τὰ κτίσματα μυθολογίαν. Τὸ δὲ ἐνδιάμεσον σῶμα, δηλαδὴ τοὺς περὶ φύσεως λόγους, ὅπως οἱ φαρμοκοποιοὶ καθαρίζουν τὰς σάρκας τῶν ὄφεων ψήνοντες αὐτὰς μὲ πῦρ καὶ ὕδωρ, οὕτω καὶ οἱ

ἐκείνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὐτίς ἀντιακούσεται μὴ δικαίως
 δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος
 γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν
 ἐν τοῖς Ἑλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ
 5 οἰκείου τέλους ἐκπιωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει
 γὰρ καὶ οὐτω τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἔσχατον καὶ ἀμυδροὸν ἀπήχη-
 μα. Ἐπειὰ καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιούμεν, ὡς οὐδὲν
 κακόν, ἢ ἔστι, κακόν ἐστι, ἀλλ' ἢ τῆς καιαλλήλου τε καὶ
 προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀπο-
 10 πέπιωκε.

20. Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν
 ἐν τοῖς κίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία
 καὶ ἡ πρὸς τὸν κίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ'
 ἀμφοτέρων διαπέπιωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσις. Ἀλλ'
 15 ἔνεσι καὶ τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ
 ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημένους πολὺ τὸ δρα-
 στικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότιον ἀρί-
 στην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἤγη-
 ται· καὶ τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων
 20 τῶν ἐδωδίμων τὰ ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνα-
 μενα τὴν περίεργον καιασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν
 τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖω παρραιχθέν· ἀλλὰ
 καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκείθεν λάθη τι συναπ-
 ληφθέν λείψανον θανατηφόρον. Καὶ ἐξειάσης, ἴδοις ἂν πά-
 25 σας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας
 τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώσις τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς
 γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐ-
 τῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχὴν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν

28. Ἰακ. 3, 15.

29. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων
 4, 33, PG 3, 733 A.

30. Βλ. τὴν εἰκόνα ἀνωτέρω ἐν 1, 1, 11 καὶ κατωτέρω 1, 1, 21.
 2, 1, 15 ἐξ.

31. Παλαιὰ εἰκὼν χρησιμοποιουμένη πρὸς χαρακτηρισμὸν ὠρισμέ-
 νων αἰρετικῶν. Ὁ Ἐφραίμ λέγει περὶ τοῦ γνωστικοῦ Βαρδεσάνου
 ὅτι προσέφερε διὰ τῶν ποιημάτων του τὸ δηλητήριο ἀνάμικτον μὲ

θὰ ἀντακούση πάλιν ἀπὸ ἡμᾶς ἐκεῖνο, ὅτι δὲν στενοχωρεῖται δικαιολογημένως, ὅταν ἡμεῖς ἀποκαλοῦμεν δικαίως τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου δαιμονιώδη²⁸, ὡς γεμάτην ἔριδα καὶ περιεκτικὴν παντὸς σχεδὸν φαύλου δόγματος, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶναι ἔκπτωτος καὶ τοῦ σκοποῦ της, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· διότι καὶ οὕτω θὰ γίνῃ μέτοχος τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τελευταῖον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἐπειτα ἀπαιτοῦμεν νὰ σκεφθῇ οὗτος καὶ τοῦτο, ὅτι κανὲν κακὸν δὲν εἶναι κακόν, καθ' ὃ ὑπάρχει²⁹, ἀλλὰ καθ' ὃ ἐξέπεσε τῆς καταλλήλου καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας.

20. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ ἔργον καὶ τὸ τέλος τῶν ζητούντων τὴν εἰς τὰ κτίσματα σοφίαν τοῦ Θεοῦ; Δὲν εἶναι ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ δοξολογία τοῦ δημιουργοῦ; Εἶναι εἰς ὅλους φανερόν. Ἄλλ' ἡ γνῶσις τῶν ἔξω φιλοσόφων ἀπέτυχε καὶ εἰς τὰ δύο. Ὑπάρχει ὅμως καὶ κάτι χρήσιμον εἰς αὐτὴν δι' ἡμᾶς; Βεβαιότατα. Ἄλλωστε καὶ εἰς τὰ ἀφαιρούμενα ἀπὸ τὰς σάρκας ὄφρων ὑπάρχει πολὺ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν ὑλικὸν καὶ οἱ ἰατροὶ θεωροῦν ἄριστον καὶ χρησιμώτατον ἀντίδοτον τὸ ἐξ αὐτῶν παρασκευάσμα³⁰. Καὶ εἰς τὰ πρὸς ἐξαπάτησιν παρασκευαζόμενα δηλητήρια προσμιγνύονται τὰ γλυκύτερα ἀπὸ τὰ φαγώσιμα, δυνάμενα νὰ συγκαλύψουν τὴν περίτεχνον κατασκευὴν. Ὑπάρχει λοιπὸν κάτι χρήσιμον εἰς αὐτά, καὶ ἴσως μάλιστα πολὺ, ὡς μέλι ἀναμιχθὲν εἰς τὸ κώνειον³¹, ἀλλὰ καὶ πολὺς φόβος ὑφίσταται, μήπως, ὅταν ξεχωρίζεται ἀπὸ ἐκεῖ τὸ χρήσιμον, συμπαραληφθῇ κατὰ λάθος κάποιον θανατηφόρον λείψανον. Καὶ ἂν ἐξετάσης, θὰ ἴδῃς ἴσως ὅτι ὅλαι ἢ αἰ πλείσται τῶν φοβερῶν αἱρέσεων ἀπὸ ἐδῶ ἔλαβον τὰς ἀρχὰς των³², καθὼς καὶ οἱ εἰκονογνώσται αὐτοί, οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὸ κατ' εἰκόνα ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὅτι δι' αὐτῆς μορφώνεται κατὰ Θεὸν ἢ

μέλι, Duval, La litterature syriaque, 1903 σ. 18 ἐξ.

32. Θέσις τοῦ Ἰππολύτου, ὅτι πᾶσα αἵρεσις προέρχεται ἐξ ἀντιστοίχου φιλοσοφήματος. Κατὰ Αἱρέσεων. παρὸν Βιβλ. Ἐκτ. Π...

ἐκείνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὐτίς ἀντιακούσεται μὴ δικαίως
 δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος
 γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν
 ἐν τοῖς Ἑλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ
 5 οἰκείου τέλους ἐκπιωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει
 γὰρ καὶ οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἔσχατον καὶ ἀμυδροὺν ἀπήχη-
 μα. Ἐπειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιούμεν, ὡς οὐδὲν
 κακόν, ἢ ἔστι, κακόν ἔστι, ἀλλ' ἢ τῆς καταλλήλου τε καὶ
 προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀπο-
 10 πέπιωκε.

20. Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν
 ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία
 καὶ ἡ πρὸς τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ'
 ἀμφοτέρων διαπέπιωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσις. Ἀλλ'
 15 ἔνεσι καὶ τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνν γε. Καὶ γὰρ
 ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπεωλημένοις πολὺ τὸ δρα-
 στικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότιον ἀρί-
 στην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἤγιν-
 ται· κἄν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων
 20 τῶν ἐδωδίων τὰ ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνά-
 μενα τὴν περίεργον καιασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν
 τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖω παραμιχθέν· ἀλλὰ
 καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκείθεν λάθη τι συναπ-
 ληφθέν λείψανον θανατηφόρον. Κἄν ἐξετάσης, ἴδοις ἂν πά-
 25 σας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας
 τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώσις τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς
 γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐ-
 τῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχὴν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν

28. Ἰσκ. 3, 15.

29. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων
 4, 33, PG 3, 733 A.

30. Βλ. τὴν εἰκόνα ἀνωτέρω ἐν 1, 1, 11 καὶ κατωτέρω 1, 1, 21.
 2, 1, 15 ἐξ.

31. Παλαιὰ εἰκὼν χρησιμοποιουμένη πρὸς χαρακτηρισμὸν ὠρισμέ-
 νων αἰρετικῶν. Ὁ Ἐφραίμ λέγει περὶ τοῦ γνωστικοῦ Βαρδεσάνου
 ὅτι προσέφερε διὰ τῶν ποιημάτων του τὸ δηλητήριον ἀνάμικτον μέ

θὰ ἀντακούση πάλιν ἀπὸ ἡμᾶς ἐκεῖνο, ὅτι δὲν στενοχωρεῖται δικαιολογημένως, ὅταν ἡμεῖς ἀποκαλοῦμεν δικαίως τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου δαιμονιώδη²⁸, ὡς γεμάτην ἔριδα καὶ περιεκτικὴν παντὸς σχεδὸν φαύλου δόγματος, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶναι ἔκπτωτος καὶ τοῦ σκοποῦ της, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· διότι καὶ οὕτω θὰ γίνῃ μέτοχος τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τελευταῖον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἐπειτα ἀπαιτοῦμεν νὰ σκεφθῇ οὗτος καὶ τοῦτο, ὅτι κανὲν κακὸν δὲν εἶναι κακόν, καθ' ὃ ὑπάρχει²⁹, ἀλλὰ καθ' ὃ ἐξέπεσε τῆς καταλλήλου καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας.

20. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ ἔργον καὶ τὸ τέλος τῶν ζητούντων τὴν εἰς τὰ κτίσματα σοφίαν τοῦ Θεοῦ; Δὲν εἶναι ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ δοξολογία τοῦ δημιουργοῦ; Εἶναι εἰς ὅλους φανερόν. Ἄλλ' ἡ γνῶσις τῶν ἔξω φιλοσόφων ἀπέτυχε καὶ εἰς τὰ δύο. Ὑπάρχει ὅμως καὶ κάτι χρήσιμον εἰς αὐτὴν δι' ἡμᾶς; Βεβαιότατα. Ἄλλωστε καὶ εἰς τὰ ἀφαιρούμενα ἀπὸ τὰς σάρκας ὄψεων ὑπάρχει πολὺ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν ὑλικὸν καὶ οἱ ἰατροὶ θεωροῦν ἄριστον καὶ χρησιμώτατον ἀντίδοτον τὸ ἐξ αὐτῶν παρασκευάσμα³⁰. Καὶ εἰς τὰ πρὸς ἑξαπάτησιν παρασκευαζόμενα δηλητήρια προσμιγνύονται τὰ γλυκύτερα ἀπὸ τὰ φαγώσιμα, δυνάμενα νὰ συγκαλύψουν τὴν περίτεχνον κατασκευὴν. Ὑπάρχει λοιπὸν κάτι χρήσιμον εἰς αὐτὰ, καὶ ἴσως μάλιστα πολὺ, ὡς μέλι ἀναμιχθὲν εἰς τὸ κώνειον³¹, ἀλλὰ καὶ πολὺς φόβος ὑφίσταται, μήπως, ὅταν ξεχωρίζεται ἀπὸ ἐκεῖ τὸ χρήσιμον, συμπαραληφθῇ κατὰ λάθος κάποιον θανατηφόρον λείψανον. Καὶ ἂν ἐξετάσης, θὰ ἴδῃς ἴσως ὅτι ὄλαι ἢ αἰ πλεῖσται τῶν φοβερῶν αἱρέσεων ἀπὸ ἐδῶ ἔλαβον τὰς ἀρχὰς των³², καθὼς καὶ οἱ εἰκονογνώσται αὐτοί, οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὸ κατ' εἰκόνα ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὅτι δι' αὐτῆς μορφώνεται κατὰ Θεὸν ἢ

μέλι, Duval, La litterature syriaque, 1903 σ. 18 ἐξ.

32. Θέσις τοῦ Ἰππολύτου, ὅτι πᾶσα αἴρεσις προέρχεται ἐξ ἀντιστοίχου φιλοσοφήματος. Κατὰ Αἱρέσεων. παρομοίαν. Β.Β. 1. 1. 1.

ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὐτίς ἀντακούσεται μὴ δικαίως
 δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος
 γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν
 ἐν τοῖς Ἑλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ
 5 οἰκείου τέλους ἔκπιωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει
 γὰρ καὶ οὐτιῶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἔσχατον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχη-
 μα. Ἐπειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἄξιον, ὡς οὐδὲν
 κακόν, ἢ ἔστι, κακόν ἔστι, ἀλλ' ἢ τῆς καταλλήλου τε καὶ
 προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀπο-
 10 πέπιωκε.

20. Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν
 ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία
 καὶ ἡ πρὸς τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἄλλ'
 ἀμφοτέρων διαπέπιωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνῶσις. Ἄλλ'
 15 ἔνεστι καὶ τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ
 ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολὺ τὸ δρα-
 στικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότιον ἀρί-
 στην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἤγη-
 ται κἂν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων
 20 τῶν ἐδωδίμων τὰ ἡδίστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυτά-
 μενα τὴν περίεργον καιασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν
 τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖω παρμιχθέν· ἀλλὰ
 καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθη τι συναπ-
 ληφθέν λείψανον θανατηφόρον. Κἂν ἐξετάσης, ἴδοις ἂν πά-
 25 σας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας
 τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώσις τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς
 γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐ-
 τῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχὴν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν

28. Ἰακ. 3, 15.

29. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων
 4, 33, PG 3, 733 A.

30. Βλ. τὴν εἰκόνα ἀνωτέρω ἐν 1, 1, 11 καὶ κατωτέρω 1, 1, 21.
 2, 1, 15 ἐξ.

31. Παλαιὰ εἰκὼν χρησιμοποιουμένη πρὸς χαρακτηρισμὸν ὠρισμέ-
 νων αἰρετικῶν. Ὁ Ἐφραίμ λέγει περὶ τοῦ γνωστικοῦ Βαρδεσάνου
 ὅτι προσέφερε διὰ τῶν ποιημάτων του τὸ δηλητήριον ἀνάμικτον μὲ

θά αντακούση πάλιν ἀπό ἡμᾶς ἐκεῖνο, ὅτι δέν στενοχωρεῖται δικαιολογημένως, ὅταν ἡμεῖς ἀποκαλοῦμεν δικαίως τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου δαιμονιώδη²⁸, ὡς γεμάτην ἔριδα καὶ περιεκτικὴν παντός σχεδὸν φαύλου δόγματος, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶναι ἔκπτωτος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς, τῆς θεογνωσίας δηλαδὴ· διότι καὶ οὕτω θά γίνῃ μέτοχος τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τελευταῖον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἐπειτα ἀπαιτοῦμεν νὰ σκεφθῇ οὗτος καὶ τοῦτο, ὅτι κανέν κακὸν δέν εἶναι κακόν, καθ' ὃ ὑπάρχει²⁹, ἀλλὰ καθ' ὃ ἐξέπεσε τῆς καταλλήλου καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας.

20. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ ἔργον καὶ τὸ τέλος τῶν ζητούντων τὴν εἰς τὰ κτίσματα σοφίαν τοῦ Θεοῦ; Δέν εἶναι ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ δοξολογία τοῦ δημιουργοῦ; Εἶναι εἰς ἄλους φανερόν. Ἄλλ' ἡ γνῶσις τῶν ἔξω φιλοσόφων ἀπέτυχε καὶ εἰς τὰ δύο. Ὑπάρχει ὅμως καὶ κάτι χρήσιμον εἰς αὐτὴν δι' ἡμᾶς; Βεβαιότατα. Ἄλλωστε καὶ εἰς τὰ ἀφαιρούμενα ἀπὸ τὰς σάρκας ὄφρων ὑπάρχει πολὺ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν ὑλικὸν καὶ οἱ ἰατροὶ θεωροῦν ἄριστον καὶ χρησιμώτατον ἀντίδοτον τὸ ἐξ αὐτῶν παρασκευάσμα³⁰. Καὶ εἰς τὰ πρὸς ἐξαπάτησιν παρασκευαζόμενα δηλητηρία προσμιγνύονται τὰ γλυκύτερα ἀπὸ τὰ φαγώσιμα, δυνάμενα νὰ συγκαλύψουν τὴν περίτεχνον κατασκευὴν. Ὑπάρχει λοιπὸν κάτι χρήσιμον εἰς αὐτά, καὶ ἴσως μάλιστα πολὺ, ὡς μέλι ἀναμιχθὲν εἰς τὸ κώνειον³¹, ἀλλὰ καὶ πολὺς φόβος ὑφίσταται, μήπως, ὅταν ξεχωρίζεται ἀπὸ ἐκεῖ τὸ χρήσιμον, συμπαραληφθῇ κατὰ λάθος κάποιον θανατηφόρον λείψανον. Καὶ ἂν ἐξετάσῃς, θά ἴδῃς ἴσως ὅτι ὄλαι ἢ αἰ πλεῖσται τῶν φοβερῶν αἱρέσεων ἀπὸ ἐδῶ ἔλαβον τὰς ἀρχὰς των³², καθὼς καὶ οἱ εἰκονογνώσται αὐτοί, οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὸ κατ' εἰκόνα ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὅτι δι' αὐτῆς μορφώνεται κατὰ Θεὸν ἢ

μέλι, Duval, La litterature syriaque, 1903 σ. 18 ἐξ.

32. Θέσις τοῦ Ἱππολύτου, ὅτι πᾶσα αἵρεσις προέρχεται ἐξ ἀντιστοίχου φιλοσοφήματος, Κατὰ Αἱρέσεων, προοίμιον, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων, 5, 198 κ.ε.

Καὶν εἰρημένον, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης». Τὸ δὲ διελεῖν ὀρθῶς ἐπιεικῶς ὀλίγων, κακείνων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεία παρα-
 5 κινδυνεύειν μάτην, καὶ ταῦτ' ἐνὸν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ λυσιτελῶς, τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν καιδεῖν; Ἄφροντις γὰρ βίος διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκ-
 10 πλῆττειαί τε ταύτη προσανέχουσα καὶ ἐμβαδύνουσα, καὶ παρ- μένει δοξάζουσα τὸν κτίστην, καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμέ-
 νοις καὶ οἷά τινι κλείδρω χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσ-
 15 οὔς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

21 Ὁρᾶς ἐπιτομωιάτην καὶ πολυωφελῆ καὶ ἀκίνδυνον ὁδὸν πρὸς αὐτοὺς φέρουσαν τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ εὐρανόους
 20 θησαυρούς; Ἐπὶ δὲ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τὸν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τὸ παρ' αὐτῆς προσγενό-
 μενόν σοι φύσημα (πόσης δὲ τοῦτο δυσχερείας· «απαπεινώσει» γὰρ, φυσίν, «ἐκφυλον τὸ τῆς φιλοσοφίας φρούαγμα) καθελόν-
 25 τα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καὶ διαρροῖψαι κεφαλὴν τε καὶ οὐ-
 ράν, ὡς ἄκρα καὶ ἄκρατα κακά, τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καὶ τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τὸ δὲ μεταξύ, τοὺς περι-
 φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρὶ καὶ ὕδατι τὰς τῶν ὄφρων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἔψοντες, οὕτω δὲ τῷ
 30 τῆς ψυχῆς ἐξειαστικῶ καὶ θεωρητικῶ τῶν βλαβερῶν διακρι-

33. Γεν. 4, 7, «οὐκ, ἐάν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες;».

34. Διαδόχου, Κεφάλαια 77 κ.ἄ.

35. Ἰσαὰκ Σύρου, Ὁμιλίαι 72; Σπετσιέρη σ. 314.

36. Α' Κορ. 2. 9.

ψυχή. Πράγματι κατὰ τὸ λεχθέν εἰς τὸν Κάιν, «ἐὰν ὀρθῶς προσφέρῃς, ὀρθῶς δὲ δὲν διακρίνης, δὲν εὐστοχεῖς»³³. Τὸ διακρίνειν ὀρθῶς πολὺ ὀλίγοι διαθέτουν, καὶ μόνον ἐκείνοι, ὅσοι ἔχουν τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς γυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ καὶ κακοῦ³⁴. Ποία χρεῖα λοιπὸν ὑπάρχει νὰ διακινδυνεύωμεν ματαίως, καὶ μάλιστα ἐνῶ εἶναι δυνατὸν νὰ κατίδωμεν τὴν εἰς τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ σοφίαν, ὄχι ἀπλῶς ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ ἐπωφελῶς; Πράγματι ὁ ἀμέριμος λόγῳ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος βίος κινεῖ τὴν ψυχὴν φυσικῶς πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ καταλαμβάνεται ἀπὸ θαυμασμὸν ἀφοσιουμένη εἰς τὴν κτίσιν καὶ ἐμβαθύνουσα, καὶ δοξάζει διαρκῶς τὸν κτίστην καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μεγαλύτερα. Διότι κατὰ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ ἡ ψυχὴ συναντᾷ θησαυροὺς οἱ ὅποιοι δὲν δύνανται νὰ περιγραφοῦν διὰ γλώσσης καὶ χρησιμοποιοῦσα τὴν προσευχὴν ὡσάν κλεῖδα εἰσδύει δι' αὐτῆς πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα³⁵, «τὰ ὅποια ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ οὖς δὲν ἤκουσε καὶ εἰς καρδίαν ἀνθρώπου δὲν ἀνέβη»³⁶, καὶ τὰ ὅποια κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Παύλου φανερώνονται διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος εἰς τοὺς ἀξίους.

21. Βλέπεις ὁδὸν συντομωτάτην καὶ πολυωφέλιμον καὶ ἀκινδυνον, ἡ ὅποια φέρει ἀμέσως πρὸς τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ οὐρανίους θησαυροὺς; Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς θύραθεν σοφίας ἔμως, πρῶτον πρέπει ν' ἀποκτείνῃς τὸν ὄφιν, καθαιρῶν τὸν ὑπ' αὐτῆς προκληθέντα εἰς ἐσὲ τυφόν (πόσον δύσκολον δὲ εἶναι τοῦτο! Διότι, λέγουν, «θὰ ταπεινώσῃ τὴν ἔκφυλον ἀλαζονείαν τῆς φιλοσοφίας»), ὅταν δὲ τὸν καθαιρέσῃς πρέπει ἔπειτα νὰ διασπάσῃς καὶ νὰ συντρίψῃς τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν οὐράν, ὡς ἄκρα καὶ ἀκράτητα κακὰ, δηλαδὴ τὴν περί τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν σαφῶς πεπλανημένην δοξασίαν καὶ τὴν εἰς τὰ κτίσματα μυθολογίαν. Τὸ δὲ ἐνδιάμεσον σῶμα, δηλαδὴ τοὺς περί φύσεως λόγους, ὅπως οἱ φαρμοκοποιοὶ καθαρῖζουν τὰς σάρκας τῶν ὄφεων ψήνοντες αὐτὰς μὲ πῦρ καὶ ὕδωρ, οὕτω καὶ σὺ πρέπει νὰ ἐκκαθαρίζῃς ἀπὸ τὰ βλαβερὰ νοήματα μὲ τὸ ἐξε-

ραι νοημάτων. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καὶ
 καλῶς χρῆσθαι τῷ καλῶς διακριθέντι (ὅσον δὲ καὶ τοῦτ' ἔργον
 καὶ ὄσης δεῖται διακρίσεως), ὅμως εἰ καὶ καλῶς χρῆσθαι τῷ
 καλῶς ἀπειλημένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακὸν μὲν
 5 οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ γὰρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρὸς
 τι καλόν· ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖη Θεοῦ κυρίως δῶρον
 καὶ πνευματικόν, ἅτε φυσικὸν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν.
 Διὸ καὶ ὁ σοφὸς εἶπερ τις τὰ θεῖα Παῦλος σαρκικὸν αὐτὸ
 καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τὴν κλήσιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σο-
 10 φοὶ κατὰ σάρκα». Καίτοι τίς ἂν χρῆσαιτο κάλλιον τῇ σοφίᾳ
 ταύτῃ τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν; Ἀλλ'
 ὅμως κατὰ σάρκα τούτους, τὸ γε εἰς ταύτην ἦκον, ὀνομάζει
 σοφοὺς· εἰκότως.

22. Ὡς γὰρ ἡ ἐπὶ παιδοποιεῖα κατὰ τοὺς νομίμους τῶν
 15 γάμων ἡδονὴ θεῖον Θεοῦ δῶρον, ἥκιστ' ἂν κληθεῖη, σαρκικὸν
 γὰρ καὶ φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος δῶρον, καίτοι τὴν φύσιν
 ὁ Θεὸς ἐποίησεν οὕτω καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις.
 εἰ καὶ καλῶς τις ταύτη χρῶται, φύσεώς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος
 τὸ δῶμα, διὰ τῆς φύσεως παρὰ Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον
 20 καὶ μελέτῃ πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον ὃ καὶ τοῦτο τεκμήριον
 ἐναργὲς ὡς φυσικὸν ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἄρα δῶρον, τὸ μὴ
 σπουδῆς καὶ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι.
 Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικὴν, ἡ κατ' ἡμᾶς θεοσο-
 φία, ἡ καὶ ἀλιεῦσθαι ἄνωθεν ἐπιπιτῆ, θρονιτῆς υἱούς, κατὰ τὸν
 25 θεολόγον Γρηγόριον, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας, τῷ λόγῳ
 τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, καὶ τελώναις, ψυχῶν ἐμπόρους δη-
 μιουργεῖ, καὶ διώκταις θεομοῖς τὸν ζῆλον, μεταίδησι καὶ
 ποιεῖ Παύλους ἀντὶ Σαύλου, ἀπὸ γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου
 φθάνοντας καὶ ἀκούοντας ἄρορητα· δι' αὐτῆς τοίνυν ἔτι καὶ
 30 ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τε καὶ μετὰ θάνατον εἶναι.

37. Διακρίνει ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ διπλᾶ τὰ δῶρα· τὰ φυσικά, ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀλόκληρον καὶ τὰ πνευματικά, διδόμενα ἄνωθεν εἰς τοὺς καθαρούς.

38. Β' Κορ. 1. 12.

39. Α' Κορ. 1, 26, (ὕμῶν).

40. Βλ. Α' Κορ. 1, 20 ἐξ.

41. Ὁμιλία 41. 14. PG 36, 448 C.

42. Βλ. Β' Κορ. 12, 2 κ.έ.

ταστικὸν καὶ θεωρητικὸν τῆς ψυχῆς. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἂν κάμης ὅλα αὐτὰ καὶ χρησιμοποίησιν καλῶς τὸ καλῶς διαχωρισθὲν (πόσον δὲ δύσκολον ἔργον εἶναι καὶ τοῦτο καὶ πόσῃν διάκρισιν χρειάζεται), ὅμως καὶ ἂν καλῶς χρησιμοποίησιν τὸ καλῶς προσληφθὲν μόνον τῆς ἔξωθεν σοφίας, τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι κακόν, διότι εἶναι καμωμένον διὰ νὰ γίνῃ ὄργανον πρὸς κάτι καλόν· ἀλλὰ οὔτε τότε δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῆ κυρίως δῶρον Θεοῦ καὶ πνευματικόν, διότι εἶναι φυσικόν καὶ δὲν κατεπέμφθη ἄνωθεν³⁷. Διὸ καὶ ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον σοφός εἰς τὰ θεῖα Παῦλος τὸ καλεῖ σαρκικόν³⁸, λέγων, «βλέπετε τὴν τάξιν ἡμῶν, ὅτι δὲν περιλαμβάνονται πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα»³⁹. Καὶ ὅμως αὐτὴν τὴν σοφίαν ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποίησιν καλύτερον ἀπὸ τοὺς ὑπὸ τοῦ Παύλου καλουμένους ἔξωθεν σοφούς⁴⁰; Ἄλλ' ὅμως τοὺς ὀνομάζει κατὰ σάρκα σοφούς, ὡς ἐκ τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῆς· εὐλόγως δέ.

22. Ὅπως δηλαδὴ ἐλάχιστα θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ δῶρον Θεοῦ ἢ κατὰ τοὺς νομίμους γάμους ἠδονὴ πρὸς παιδοποιΐαν, διότι εἶναι σαρκικόν καὶ φυσικόν δῶρον, ὄχι δὲ ἐκ χάριτος, μολονότι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὴν φύσιν οὕτω καὶ ἢ ἀπὸ τὴν ἔξω παιδείαν γνῶσις, καὶ ἂν ἀκόμη τὴν χρησιμοποίησιν κανεῖς καλῶς, εἶναι φύσεως καὶ ὄχι χάριτος δῶρον, δεδομένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς φύσεως εἰς ὅλους γενικῶς καὶ διὰ τῆς μελέτης κατευθυνόμενον εἰς προκοπὴν. Ἐναργὲς δὲ τεκμήριον τοῦ ὅτι εἶναι φυσικόν καὶ ὄχι πνευματικόν δῶρον εἶναι τὸ ὅτι χωρὶς σπουδῆν καὶ μελέτην δὲν προσέρχεται εἰς κανένα ἀπολύτως. Θεοῦ δῶρον κυρίως καὶ ὄχι φυσικόν εἶναι ἢ ἰδική μας θεοσοφία, ἢ ὅποια καὶ εἰς ἀλιεῖς ἀκόμη ἂν πετάξῃ ἀπὸ ἄνω, τοὺς καθιστᾷ υἱοὺς βροντῆς, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον⁴¹, κατηχοῦντας μὲ τὸν λόγον τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, ἂν ἔλθῃ εἰς τελώνας, δημιουργεῖ ἐμπόρους ψυχῶν, ἂν εἰς θερμοαῖμους διώκτας, τοὺς μεταστρέφει καὶ ἀντὶ Σαύλων κάμνει Παύλους, φθάνοντας ἀπὸ γῆς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἀκούοντας ἄρρητα λόγια⁴². Δι' αὐτῆς λοιπὸν εἶναι δυνατόν καὶ ἡμεῖς νὰ γίνωμεν καὶ νὰ εἴμεθα μετὰ θάνατον

Τῆς δὲ φυσικῆς σοφίας καὶ τῷ Ἀδὰμ εἶπερ τινὶ τῶν μετ' αὐτὸν περιεῖναι λέγεται, καίτοι τὸ κατ' εἰκόνα πρῶτω πάντων μὴ φυλάξαντι. Καὶ ἡ ταύτη δ' αὐτῆς βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρὸ τοῦ κατελθεῖν τὸν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον
 5 κάλλος τὴν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὔρηται. Πῶς οὖν οὐ πρὸ Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεήθημεν ἐκεῖνοί τε καὶ πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυμένην, διὸ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τὴν ἁμαρτίαν αἴροντος τοῦ κόσμου
 10 καὶ παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καὶ διαιωνίζουσαν, εἰ καὶ μωρία τοῖς προσκαίροις καὶ ἀπολλυμένοις ἐστὶ σοφοῖς, οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλὰ καὶ μωραίνουσα τῇ ἑαυτῆς ἀπουσίᾳ τοὺς μὴ ταύτη προσέχοντας τὸν νοῦν; Ὅρας σαφῶς ὡς οὐχ ἡ τῆς ἔξω παιδείας μάθησίς ἐστιν ἡ σώζουσα καὶ τὸ τῆς
 15 ψυχῆς γνωστικὸν καθαίρουσα καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα;

Τοιγαροῦν τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίησω τέλος. Εἴ τις πρὸς τὰς νομικὰς παραιτηρήσεις ὡς καθαρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπισιτρέφεται, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν
 20 ὠφελήσει, καίτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ ποτε νενομοθέτηται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν ἔξω μαθημάτων ἀνάληψις ᾧ δὴ καὶ πολλῷ μᾶλλον, εἴ τις πρὸς τὴν ἀποδεδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ αὐτῆς τὴν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὐτῆς ἐπισιτρέφει, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει. Τὸ τοῦ Χρι-
 25 στοῦ σιόμα Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ ἡμῖν ἐντιανθοῖ συμμαρτυρῶν.

23. Ταῦτα πρὸς τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἶπέ. Καὶ πρὸς τοῖσις δεῖξον αὐτοῖς διὰ τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαία καὶ περιφρο-
 30 νητέα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν παιράσιν ἐνομίσθη καὶ μάλιστα τοῖς ἐν πείρᾳ γεγονόσιν αὐτῆς.

43. Α' Κορ. 2, 6.

44. Ἰω. 1, 29.

45. Α' Κορ. 1, 18.

1. Ἀκολουθοῦν ὀκτώ πατερικὰ χωρία (τοῦ Μ. Βασιλείου 1, τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου 1, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης 3, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου 1, τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων 1, τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου 1) τὰ ὁποῖα παραλείπονται ἐδῶ καθ' ὅσον ἄλλωστε χρησιμοποιοῦνται.

κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Ἡ δὲ φυσικὴ σοφία λέγεται ὅτι ἐκόσμη καὶ τὸν Ἀδὰμ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον μετ' αὐτὸν, μολονότι πρῶτος αὐτὸς ἀπὸ ὅλους δὲν ἐφύλαξε τὸ κατ' εἰκόνα. Καὶ ἡ βοηθοῦσα δὲ αὐτὴν πάλιν φιλοσοφία τῶν ἔξω εὐρίσκεται πρὶν κατέλθῃ εἰς τὴν γῆν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπανεκάλεσε αὐτὸςπροσώπως τὴν ψυχὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος. Πῶς λοιπὸν δὲν ἀνεκαινίσθημεν δι' αὐτῆς πρὸ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐχρειάσθημεν ἐκεῖνοι καὶ ὅλοι, ὄχι τὸν διδάσκοντα φιλοσοφίαν, τέχνην ἢ ὁποῖα συγκαταλύεται μαζὶ μὲ τὸν αἰῶνα τοῦτον, διὸ καὶ λέγεται τοῦ αἰῶνος τούτου⁴², ἀλλ' αὐτὸν τὸν αἶροντα, τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου⁴⁴ καὶ παρέχοντα σοφίαν ἀληθῆ καὶ αἰωνίαν, μολονότι ὄχι μόνον φαίνεται μωρία εἰς τοὺς προσκαίρους καὶ ἀπολλυμένους σοφούς⁴⁵, ἀλλὰ καὶ μωραίνει μὲ τὴν ἀπουσίαν τῆς τοὺς μὴ προσηλώνοντας εἰς αὐτὴν τὸν νοῦν; Βλέπετε σαφῶς ὅτι δὲν εἶναι ἡ μάθησις τῆς ἔξω παιδείας αὕτη ποὺ σώζει καὶ καθαρίζει τὸ γνωστικὸν τῆς ψυχῆς καὶ ἀφομοιώνει πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον;

Θὰ τερματίσω λοιπὸν καταλλήλως τοὺς περὶ αὐτῆς λόγους. Ἐὰν κανεῖς ἐπιστρέφῃ εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ καθαρθῇ δι' αὐτῶν, ὁ Χριστὸς δὲν θὰ τὸν ὠφελήσῃ καθόλου, μολονότι αἱ παρατηρήσεις ἐκεῖναι σαφῶς ἐνομοθετήθησαν κάποτε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ ἐπίδοσις εἰς τὰ ἔξω μαθήματα. Πολὺ περισσότερο, ἐὰν κανεῖς ἐπιστρέφῃ πάλιν εἰς τὴν ἀποδοκιμασθεῖσαν φιλοσοφίαν τῶν ἔξω μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ καθαρθῇ ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν ψυχὴν, ὁ Χριστὸς δὲν θὰ τὸν ὠφελήσῃ καθόλου. Ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ συμμαρτυρῶν μὲ ἡμᾶς ἐδῶ αὐτὰ εἶναι τὸ στόμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ Παῦλος.

23. Αὐτὰ νὰ εἴπῃς, ἀδελφέ, πρὸς τοὺς ἐξαίροντας ὑπὲρ τὸ δέον τὴν ἔξω παιδείαν. Καὶ ἐπὶ πλέον διὰ τῶν παρατιθεμένων κατωτέρω χωρίων δεῖξέ τους, πόσον ματαῖα καὶ περιφρονητέα ἐθεωρήθη αὕτη ἀπὸ τοὺς πατέρας ἡμῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὴν εἶχον ἀποκτήσει.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Καλῶς ἐποίησας, Πάτερ, καὶ τοὺς τῶν ἁγίων περὶ τοῦ
 ζητηθέντος μοι λόγους προσθέμενος. Σοῦ γὰρ ἀκούων λύοντός
 μοι τὰ διηπορημένα, ἐθαύμαζον μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ἔμφανές,
 5 ἐκεῖνο δέ μου ὑπεισῆει τὴν διάνοιαν, ὡς ἐπέπερ «λόγῳ πι-
 λαίει πᾶς λόγος», ὡς καὶ αὐτὸς εἶρηκας, μὴ καὶ τοῖς ὑπὸ
 σοῦ λεγομένοις αὐτῆς εἴη τις ἀντιλογία. Ἐπεὶ δὲ τὴν δια-
 τῶν ἔργων μαρτυρίαν μόνην ἔγνωσαν οὖσαν ἀναμφίλεκτον καὶ
 τοὺς ἁγίους τὰ αὐτὰ σοι λέγοντας ἀκήκοα, οὐδὲν τοιοῦτον ἔτι
 10 δέδοικα. Ὁ γὰρ τοῦτοις μὴ πειθόμενος, πῶς ἂν αὐτὸς ἀξιό-
 πιστος εἴη; Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀδειοίη τὸν τῶν ἁγίων Θεόν;
 Αὐτοῦ γὰρ ἔστι λόγος πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν
 πρὸς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἁγίους εἰρημένος, οὗ «ὁ ἀδειῶν ὑ-
 μᾶς ἐμὲ ἀδειτεῖ», ταῦτόν δ' εἶπεῖν, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς
 15 οὖν ἂν ἀποδεχθεῖη παρὰ τῶν ζητούντων τὴν ἀλήθειαν ὁ ἀν-
 τικείμενος τῇ ἀληθείᾳ; Διὸ παρακαλῶ σε, πάτερ, ἀκοῦσαί μου
 καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον διεξιόντις, ὧν παρὰ τῶν διὰ βίου
 τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν μειόντων ἀνδρῶν ἀκήκοα ἐκείνων
 καὶ εἶπεῖν μὲν μοι καὶ τι τῶν δοκούντων παρὰ σεαυτοῦ πρὸς
 20 ταῦτα, προσθεῖναι δὲ καὶ τὰς τῶν ἁγίων περὶ τούτων δόξας.
 Λέγουσι γὰρ ἡμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔνδον τοῦ σώματος σπεύδαν-
 τας τὸν ἡμέτερον ἐμπερικλείειν νοῦν· ἔξω γὰρ τοῦ σώμα-
 τός φασι μᾶλλον χρῆναι παντὶ τρόπῳ τοῦτον ἐξωθεῖν. Διὸ
 καὶ διασύρουσι σφόδρα τινὰς τῶν ἡμετέρων, καὶ αὐτῶν γρά-
 25 φοντες, ὡς τοῖς ἀρχαίοις παραινούντας ἐφ' ἑαυτοὺς βλέ-
 πειν καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν,

1. Βλ. 1, 1, 1.

2. Λουκᾶ 10, 16.

3. Βλ. Βαρλαάμ, Πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, 315, 14, «τοῦ μὲν σωματοειδοῦς παντός κεχωρισμένον (τὸν νοῦν)».

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Καλῶς ἔπραξες, πάτερ, ποῦ παρέθεσες καί τοὺς λόγους τῶν ἁγίων πατέρων περὶ τοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον ἔθεσα. Πράγματι, ὅταν ἤκουον ἐσέ νὰ μοῦ λύης τὰς ἀπορίας, ἐθαύμαζον μὲ τὴν προφανῆ ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀφοῦ «πᾶς λόγος παλαίει πρὸς λόγους»¹, ὅπως εἶπες καὶ σύ, ἤρχετο εἰς τὴν σκέψιν μου τοῦτο, μὴ τυχὸν παρουσιασθῆ ἀντιλογία πάλιν καὶ εἰς τὰ λεγόμενα ἀπὸ σέ. Ὅταν ὅμως ἀντελήφθην ὅτι μόνη ἀναντίρρητος εἶναι ἡ διὰ τῶν ἔργων μαρτυρία καὶ ἤκουσα τοὺς ἁγίους πατέρας νὰ λέγουν τὰ ἴδια μ' ἐσέ δὲν ἐφοβήθην πλέον τίποτε τοιοῦτον. Διότι ὁ μὴ πειθόμενος εἰς αὐτούς, πῶς θὰ ἦτο ὁ ἴδιος ἀξιόπιστος; Πῶς δὲ δὲν θὰ ἠθέτει τὸν Θεὸν τῶν ἁγίων; Πράγματι ἰδικός του εἶναι ὁ λόγος ὁ ὁποῖος ἐλέχθη πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἁγίους, ὅτι «ὁ ἀχρηστεύων σᾶς ἀχρηστεύει ἐμέ»², δηλαδὴ τὴν ἴδιαν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς λοιπὸν θὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς ἀπὸ τοὺς ζητῶντας τὴν ἀλήθειαν ὁ ἀντίπαλος τῆς ἀληθείας; Διὰ τοῦτο σέ παρακαλῶ, πάτερ, ἄκουσέ με νὰ σοῦ ἐκθέσω κατὰ σειράν καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα ἤκουσα ἀπὸ τοὺς ἀσχολουμένους ἰσοβίως μὲ τὴν ἐλληνικὴν παιδεῖαν ἄνδρας, καὶ σέ παρακαλῶ νὰ μοῦ εἴπῃς μὲν ἔναντι αὐτῶν κάτι ἀπὸ ὅσα νομίζεις ἐσύ, νὰ προσθέσης δὲ καὶ τὰς γνώμας τῶν ἁγίων πατέρων περὶ τούτων. Πράγματι λέγουν ὅτι κακῶς πράττομεν ποῦ σπεύδομεν νὰ περικλείσωμεν μέσα εἰς τὸ σῶμα τὸν νοῦν μας· διότι λέγουν ὅτι πρέπει μὲ κάθε τρόπον νὰ τὸν ἐξωθῶμεν ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα³. Διὰ τοῦτο διασύρουν ὑπερβολικῶς μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας, γράφοντες ἔναντιον των ὅτι δῆθεν προτρέπουν τοὺς ἀρχαρίους νὰ ἀτενίζουν εἰς τὸ σῶμα των καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς νὰ εἰσάγουν μέσα τὸν νοῦν των, λέγοντες ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι

φάσκοντες μὴ κεχωρισμένον εἶναι τῆς ψυχῆς τὸν νοῦν. Τον
 οὖν μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόησα, πῶς ἂν αὐθις εἴσω πέμποι
 τις; Φασὶ δὲ καὶ τὴν θείαν χάριν διὰ τῶν μυκτῆρων εἰσοι-
 κύζειν λέγειν. Ἄλλ' εἰδὼς ἐγὼ συκοφαντικῶς τοῦτο λέγον-
 5 τας ἀνιούς, παρ' οὐθενὸς γὰρ τοῦτ' ἤκουσα τῶν ἡμετέρων,
 ἐκ τοῦτου καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπενόησα κακούργως ἐπιτίθεσθαι
 τῶν γὰρ ἀντιῶν ἐσι τὰ τε μὴ ὄντια καὶ ἀνθρώπων πλάττειν
 καὶ τὰ ὄντια κακοῦργεῖν. Σὺ δὲ δίδαξόν με, πάτερ, πῶς εἴσω
 πέμπειν σπουδῇ πάση προαιρούμεθα καὶ μὴ κακὸν οἰόμεθα
 10 τῷ σώματι καὶ τὸν νοῦν ἐμπερικλείειν.

4. Βλ. Βαρλαάμ, Πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò 323, 117 «διαζεύ-
 Ξεις τινὲς τερατώδεις καὶ αὐθις συζεύξεις νοῦ πρὸς ψυχὴν», κατὰ τὴν
 ἐκτίμησιν τοῦ συγγραφέως.

5. Βλ. αὐτόθι (323, 120), «καὶ νοεραὶ τινες εἰσοδοὶ τε καὶ ἔξο-
 δοὶ διὰ τῶν ῥινῶν ἅμα τῷ πνεύματι γινόμεναι».

χωρισμένος από τὴν ψυχὴν⁴. Αὐτὸν λοιπὸν ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι χωρισμένος, ἀλλ' εὐρίσκεται μέσα πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν στείλῃ κανεὶς πάλιν μέσα; Ἰσχυρίζονται δὲ οἱ αὐτοὶ λέγουν ὅτι εἰσάγουν μέσα διὰ τῶν μυκτῆρων καὶ τὴν θεῖαν χάριν⁵. Ἐγὼ δέ, γνωρίζων ὅτι αὐτοὶ λέγουν τοῦτο συκοφαντικῶς, ἐφ' ὅσον δὲν τὸ ἤκουσα ἀπὸ κανένα ἰδικόν μας, ἀπὸ αὐτὸ ὑπενόησα ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα σημεῖα κακοήθως ἐπιτίθενται· διότι εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν ἀνήκουν τὸ νὰ πράττουν τὰ ἀνύπαρκτα κατ' ἀνθρώπων καὶ τὸ νὰ κακομεταχειρίζονται τὰ ὑπαρκτά. Σὺ δὲ δίδαξέ με, πάτερ, πῶς προτιμῶμεν μὲ κάθε σπουδὴν νὰ στέλλωμεν μέσα τὸν νοῦν καὶ πῶς θεωροῦμεν ὅτι δὲν εἶναι κακὸν νὰ περικλείωμεν ἐντὸς τοῦ σώματος τὸν νοῦν.

ΛΟΓΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΟΤΙ ΤΟΙ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ
ΕΑΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ
ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ

1. Ἀδελφέ, οὐκ ἀκούεις τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «τὰ σώματα ἡμῶν καὶ τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν», καὶ
5 πάλιν ὅτι «οἶκος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς ἐσμεν», ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει, ὅτι «ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός»; Ὁ τοίνυν οἰκητήριον πέφυκε γίνεσθαι Θεοῦ. πῶς ἂν ἀναξιοπαθῆσαι τις νοῦν ἔχων ἐνοικίσει τὸν οἰκεῖον νοῦν αὐτοῦ; Πῶς δὲ καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν ἐνώκησε τῷ σώματι τὸν νοῦν; Ἐὰρ καὶ αὐτὸς κακῶς ἐποίησε; Τοὺς τοιούτους λόγους, ἀδελφέ, τοῖς αἰρετικοῖς ἀρμύσει λέγειν, οἳ πονηρὸν καὶ τοῦ πονηροῦ πλάσμα τὸ σῶμα λέγουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἐν τοῖς σωματικοῖς φρονήμασιν εἶναι τὸν νοῦν οἴομεθα κακόν, ἐν τῷ σώματι δὲ οὐχὶ κακόν, ἐπεὶ μηδὲ τὸ σῶμα πονηρὸν.
15 Διὸ μετὰ τοῦ Δαυὶδ τῶν διὰ θίου τῷ Θεῷ προσανεχόντων ἕκαστος βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν· «ἐδίψησέ σε ἡ ψυχὴ μου. ποσαπλῶς σοι ἡ σὰρξ μου» καὶ «ἡ καρδία μου καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα» καὶ μετὰ τοῦ Ἡσαίου· «ἡ καρδία μου ἠχήσει ὡς κινάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν, ὃ ἐνεκαίνισας» καὶ «διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν Πνεῦμα σωτηρίου σου», ᾧ θαρροῦντες οὐ πεσοῦμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται οἱ ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντες καὶ ὡς γῆνῶν τῶν ἐπουρανίων ρημάτων καὶ πολιτειῶν καταφειδόμενοι.

1. Α' Κορ. 6, 19, (ὑμῶν), (ὑμῖν).

2. Ἑβρ. 3, 6.

3. Β' Κορ. 6, 16 ἐκ Λευίτ. 26, 11 ἐξ.

4. Οἱ Γνωστικοὶ καὶ ἄλλοι δυσарχικοὶ ἐδίδασκον ὅτι τὸ σῶμα εἶναι πλάσμα τοῦ κακοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ἐκ τῶν κυρίων ρευμάτων τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως τὸ σῶμα ὑποτιμᾶται καὶ κακίζεται. Ἡ ὀρθόδοξος διανόησις ἐκδέχεται τὸ σῶμα ἀγαθόν.

ΛΟΓΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΤΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΕΠΙΛΕΞΑΝΤΑΣ ΝΑ ΔΙΑΤΗΡΟΥΝΤΑΙ
ΕΙΣ ΗΣΥΧΙΑΝ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΑΝΩΦΕΛΕΣ ΝΑ ΦΡΟΝΤΙΖΟΥΝ ΝΑ ΕΧΟΥΝ
ΤΟΝ ΝΟΥΝ ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΣΩΜΑ

1. Ἀδελφέ, δὲν ἀκούεις τὸν ἀπόστολον νὰ λέγῃ ὅτι «τὰ σώματά μας εἶναι ναὸς τοῦ μέσα μας ὑπάρχοντος ἁγίου Πνεύματος»¹, καὶ πάλιν, ὅτι «ἡμεῖς εἴμεθα οἶκος τοῦ Θεοῦ»², ὅπως λέγει καὶ ὁ Θεός, ὅτι «θὰ ἐνοικήσω εἰς αὐτοὺς καὶ θὰ ἐγκαταβιώσω καὶ θὰ εἶμαι Θεός των»³; Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκ φύσεως καμωμένον νὰ γίνῃ κατοικητήριον Θεοῦ, πῶς θὰ ἔπραττεν ἀναξίως ὁποῖος ἔχει νοῦν, ἂν ἐνοίκιζε τὸν νοῦν τοῦ μέσα εἰς αὐτό; Πῶς δὲ καὶ ὁ Θεός κατ' ἀρχὴν ἐνοίκισε τὸν νοῦν εἰς τὸ σῶμα; Ἄρά γε καὶ αὐτὸς κακῶς ἔπραξε; Τέτοιοι λόγοι, ἀδελφέ, ἀρμόζει νὰ λέγωνται ἀπὸ τοὺς αἵρετικούς, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζουν τὸ σῶμα πονηρὸν καὶ πλάσμα τοῦ πονηροῦ. Ἡμεῖς δὲ νομίζομεν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι κακὸς ἐφ' ὅσον εὐρίσκεται εἰς τὰ σωματικὰ φρονήματα, εἰς τὸ σῶμα δὲ δὲν εἶναι κακός, ἐφ' ὅσον οὔτε τὸ σῶμα δὲ εἶναι πονηρόν⁴. Διὰ τοῦτο ἔκατος ἀπὸ τοὺς ἀφωσιωμένους διὰ βίου εἰς τὸν Θεὸν βοᾷ μετὰ τοῦ Δαβὶδ, «ἐδίψασεν ἡ ψυχὴ μου, σὲ ἐπόθησεν ἡ σὰρξ μου»⁵ καὶ «ἡ καρδία μου καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσθησαν ἐπὶ τὸν ζῶντα Θεόν»⁶, καὶ μαζὶ μὲ τὸν Ἰσαΐαν «ἡ κοιλία μου θὰ ἠχήσῃ ὡς κιθὰρα καὶ τὰ ἐντόσθιά μου ὡσὰν χαλκοῦν τεῖχος τὸ ὁποῖον ἐγκαινιάσες ἐσὺ»⁷ καὶ «διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐλάβομεν πνεῦμα τῆς σωτηρίας σου εἰς τὴν γαστέρα μας»⁸, εἰς τὸν ὁποῖον θαρροῦντες δὲν θὰ πέσωμεν, ἀλλὰ θὰ πέσουν οἱ ἀπὸ τὴν γῆν φωνάζοντες καὶ πλαστοποιοῦντες ὡς γήινα τὰ ἐπουράνια ρήματα καὶ βιώματα.

5. Ψαλμ. 62, 2.

7. Ἠσ. 16, 11.

6. Ψαλμ. 83, 3.

8. Ἠσ. 26, 17 ἔΞ.

Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἀπόστολος θάνατον τὸ σῶμα λέγει, «τίς
 γὰρ με», φησί, «φύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τού-
 του;»), ἀλλ' ὡς τοῦ προσύλου καὶ σωματικοῦ φρονήματος σω-
 ματοειδοῦς ὄντος ἀτεχνῶς· διό, πρὸς τὸ πνευματικὸν καὶ
 5 θεῖον παραβάλλων τοῦτο, σῶμα δικαίως ἐκάλεσε, καὶ οὐχ ἁ-
 πλῶς σῶμα, ἀλλὰ θάνατον σῶματος, καὶ τοῦτο μικρὸν ἀνωτέρω
 τρανότερον δηλῶν ὡς οὐχὶ τὴν σὰρκα αἰτιᾶται, ἀλλὰ τὴν
 ἐπεισελθοῦσαν ἁμαρτητικὴν δομὴν ἐκ παραβάσεως· «πεπρα-
 μένος», φησὶν, «εἰμὶ ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν»· ὁ πεπραμένος δὲ
 10 οὐ φύσει δούλος. Καὶ πάλιν· «οἶδα ὅτι οὐκ οἴκει ἐν ἐμοί,
 τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν». Ὅρας ὅτι οὐ τὴν σὰρκα
 ἀλλὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτῇ φησι κακόν; τοῦτον τοίνυν, τὸν ὄντα
 ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νόθου ἀντιστρατευόμε-
 νον νόμον, ἐνοικεῖν τῷ σώματι κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὸν νοῦν.
 15 2. Διὰ τοῦθ' ἡμεῖς, ἀντιπαρατατιτόμενοι τούτῳ τῷ νόμῳ
 τῆς ἁμαρτίας, ἐξοικίζομεν αὐτὸν τοῦ σώματος καὶ ἐνοικίζο-
 μεν τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ νοῦ καὶ νομοθετοῦμεν δι' αὐτῆς ἐκάστη
 τε δυνάμει τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς τοῦ σώματος μέλεσιν ἐκάστῳ
 τὸ προσῆκον· ταῖς μὲν αἰσθήσεσιν, ὧν τε καὶ ἐφ' ὅσον ἐστὶν
 20 ἀντιληπιέον, τὸ ἔργον δὲ τοῦ νόμου τοῦτο προσαγορεύεται ἐγ-
 κράτεια· τῷ δὲ παθητικῷ μέρει τῆς ψυχῆς τὴν ἀρίστην ἐμ-
 ποιοῦμεν ἔξιν, ἀγάπην δ' ἔσχεν αὕτη τὴν ἐπωνυμίαν· ἀλλὰ
 καὶ τὸ λογιστικὸν διὰ τούτου θελιτοῦμεν, ἀποπεμπόμενοι πᾶν
 ὅ τι προσίσταται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εἰς Θεὸν ἀνάνευσιν, κα-
 25 λούμεν δὲ τουτὶ τὸ μόριον τοῦ νόμου τούτου νῆψιν. Ἐγκρα-
 τεία δὲ τις τὸ σῶμα καθάρας ἑαυτοῦ, θυμὸν τε καὶ ἐπιθυμί-
 αν ἀφορμὴν ἀρειῶν δι' ἀγάπης θείας ποιησάμενος καὶ νοῦν
 ἀπειλικρινημένον δι' ἐνχῆς παραστήσας τῷ Θεῷ, κτᾶται καὶ
 ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπηγγελμένην χάριν τοῖς κεκαθαρωμένοις
 30 τὴν καρδίαν. Καὶ τότ' ἂν δυνηθεῖη καὶ τοῦτο μετὰ Παύλου
 λέγειν, ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμπραι, ὃς ἔ-

9. Ρωμ. 7, 24.

11. Ρωμ. 7, 18.

13. Ρωμ. 8, 2.

10. Ρωμ. 7, 14.

12. Ρωμ. 7, 23.

Διότι, ἂν καὶ ὁ ἀπόστολος καλεῖ θάνατον τὸ σῶμα (διότι λέγει, «ποῖος θὰ μὲ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦτο τοῦ θανάτου;»⁹, ἀσφαλῶς τὸ κάμνει διότι τὸ ὑλικὸν καὶ σωματικὸν φρόνημα εἶναι σωματοειδές· διὰ τοῦτο, παραβάλλων τοῦτο πρὸς τὸ πνευματικὸν καὶ θεῖον φρόνημα, δικαίως τὸ ἐκάλεσε σῶμα, καὶ ὄχι ἀπλῶς σῶμα, ἀλλὰ θάνατον σώματος, καὶ μάλιστα ἀφοῦ ὀλίγον προηγουμένως δηλώνει τρανώτερα ὅτι δὲν κατηγορεῖ τὴν σάρκα, ἀλλὰ τὴν εἰσελθοῦσαν εἰς αὐτὴν ἐκ παραβάσεως ἀμαρτητικὴν ὁρμὴν· «εἶμαι πωλημένος», λέγει, «ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας»¹⁰. ὁ δὲ πωλημένος δὲν εἶναι φύσει δοῦλος. Καὶ πάλιν· «γνωρίζω ὅτι δὲν κατοικεῖ μέσα μου, δηλαδὴ εἰς τὴν σάρκα μου, ἀγαθόν»¹¹. Βλέπεις ὅτι δὲν ἐννοεῖ τὴν σάρκα ἀλλὰ τὸ ἐνοικοῦν εἰς αὐτὴν κακόν; Αὐτὸν λοιπὸν τὸν νόμον, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὰ μέλη μας καὶ ἀντιστρατεύεται τὸν νόμον τοῦ νοῦς, ἐννοεῖ ὅτι ἐνοικεῖ εἰς τὸ σῶμα κακόν, καὶ ὄχι τὸν νοῦν¹².

2. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς, ἀντιπαρατασσόμενοι εἰς τοῦτον «τὸν νόμον τῆς ἀμαρτίας»¹³, τὸν ἐξάγομεν ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ εἰσάγομεν εἰς αὐτὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ νοῦ καὶ δι' αὐτῆς νομοθετοῦμεν τὸ προσῆκον εἰς ἐκάστην δύναμιν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς ἕκαστον μέλος τοῦ σώματος· εἰς μὲν τὰς αἰσθήσεις ποῖα καὶ πόσον νὰ ἀντιλαμβάνωνται, τοῦτο δὲ τὸ ἔργον τοῦ νόμου ὀνομάζεται ἐγκράτεια· εἰς τὸ παθητικὸν δὲ μέρος τῆς ψυχῆς ἐνθέτομεν τὴν καλυτέραν ἔξιν, τὴν ὠνομαζομένην ἀγάπην· ἀλλὰ καὶ τὸ λογιστικὸν βελτιώνομεν διὰ τοῦ νόμου τούτου ἀποβάλλοντες πᾶν ὅ,τι ἐμποδίζει τὴν διάνοιαν κατὰ τὴν εἰς Θεὸν ἀνάβασιν, καλοῦμεν δὲ τοῦτο τὸ μέρος τοῦ νόμου αὐτοῦ νῆψιν. Ὅταν δὲ κάποιος καθαρῶς τὸ σῶμα του μὲ ἐγκράτειαν, καταστήσῃ θείας ἀγάπης τὸ θυμικὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀφορμὴν ἀρετῶν καὶ παρουσιάσῃ εἰς τὸν Θεὸν διὰ προσευχῆς νοῦν ἐξαγνισμένον, ἀποκτᾷ καὶ βλέπει μέσα του τὴν χάριν τὴν ὑπεσχημένην εἰς τοὺς καθαρούς κατὰ τὴν καρδίαν. Καὶ τότε θὰ ἠδύνατο νὰ λέγῃ καὶ τοῦτο μαζὶ μὲ τὸν Παῦλον, ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ ὁποῖος εἶπε νὰ λάμψῃ φῶς ἀπὸ σκότος, ὁ ὁποῖος

λαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ· «ἔχομεν δέ», φησί, «τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστροκίνοις σκεύεσι». Τὸ γοῦν πατρικὸν φῶς, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γινῶναι τὴν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες ἡμεῖς ὡς ἐν ὀστροκίνοις σκεύεσι, τοῖς σώμασιν, εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν αὐτῶν ἔνδον τοῦ σώματος καθέξομεν, ἀναξίως τῆς μεγαλοφυΐας πράξομεν τοῦ νοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτ' εἴποι, μὴ ὅτι πνευματικός· ἀλλὰ καὶ νοῦν γεγυμνωμένον θείας χάριτος, ἀνθρώπου δ' ὄμωως ἔχων;

3. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἔνεσι πολυδύναμον πρᾶγμα ἢ καθ' ἡμᾶς ψυχὴ, χρῆται δ' ὡς ὄργάνῳ τῷ ζῆν καὶ αὐτὴν πεφυκότι σώματι, τίσιν ὡς ὄργανοις χρωμένῃ ἐνεργεῖ ἡ δύναμις αὐτῆς αὕτη, ἣν καλοῦμεν νοῦν; Ἀλλὰ γὰρ οὐδεὶς ποθ' ὑπενόησεν, οὔτε ἐπὶ τοῖς ὀνυξίν, οὔτ' ἐν τοῖς βλεφάροις, οὔδὲ μερῶν ἐν τοῖς μωκιῆροισιν ἢ τοῖς χεῖλεσιν ἐνωκισμένην εἶναι τὴν διάνοιαν· ἐντὸς δ' ἡμῖν ἐνεῖναι πᾶσιν αὕτη συνδοκεῖ, διηρέχθησαν δέ τινες, τίνι πρῶτῳ ὡς ὄργάνῳ χρῆται τῶν ἐντὸς. Οἱ μὲν γὰρ ὡς ἐπ' ἀκροπόλει τινὶ τῷ ἐγκεφάλῳ ταύτην ἐνιδρύουσιν, οἱ δὲ τῆς καρδίας τὸ μεσαίαιον καὶ τὸ κατ' αὐτὸ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἀπειλοκρινημένον ὄχημα διδόσων αὐτῇ. Ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοί, εἰ καὶ μήτε ἔνδον ὡς ἐν ἀγγελίῳ, καὶ γὰρ ἀσώματον, μήτε ἔξω, καὶ γὰρ συνημμένον· ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὄργάνῳ τὸ λογιστικὸν ἡμῶν εἶναι ἐπισιάμεθ' ἀκριβῶς, οὐ παρ' ἀνθρώπου τοῦτο διδαχθέντες, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάσαντος τὸν ἄνθρωπον, ὅς, δεικνύς ὅπως τοῦ τὰ εἰσερχόμενα, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ σιόματος κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, «ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται», φησὶν, «οἱ λογισμοί». Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Μακάριος,

14. Β' Κορ. 4, 6.

15. Β' Κορ. 4, 7.

16. Οἱ ἑλληνίζοντες ἐνιδρύουν τὴν ψυχὴν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, οἱ ἰουδαίζοντες εἰς τὴν καρδίαν. Ἄλλ' οἱ Πατέρες συνήθως θεωροῦν ταύτην ὡς διήκουσαν δι' ὅλου τοῦ σώματος, πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ κατασκευῆς 14, PG 44, 173 D' Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 44 D, 45 D, 69 B κ.ά. Καὶ ὁ Παλαμᾶς δέχεται τὴν δι' ὅλου τοῦ σώματος παρουσίαν, ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι χρησιμοποιεῖ ὡς κύριον

ἐλαμψεν εἰς τὰς καρδίας μας, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ Χριστοῦ»¹⁴. ἔχομεν δέ, λέγει, τὸν θησαυρὸν τοῦτον εἰς ὀστράκινα σκεύη»¹⁵. Ἔχοντες λοιπὸν ἡμεῖς τὸ πατρικὸν φῶς ὡσάν εἰς ὀστράκινα σκεύη, εἰς τὰ σώματα, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πρὸς γνῶσιν τῆς δόξης τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἂν κρατήσωμεν τὸν νοῦν μας μέσα εἰς τὸ σῶμα, θὰ πράξωμεν ἀναξίως τῆς μεγαλοφυίας τοῦ νοῦ; Καὶ ποῖος θὰ ἔλεγε τοῦτο, ὄχι κἂν πνευματικός, ἀλλὰ ἔχων καὶ τὸν νοῦν γυμνὸν ἀπὸ θείαν χάριν, ἀνθρώπινον ὅμως πάντως.

3. Ἐπειδὴ δέ εἶναι πολυδύναμον πρᾶγμα ἡ ψυχὴ μας, χρησιμοποιεῖ δὲ ὡς ὄργανον τὸ διὰ τὴν ζωὴν μαζί της καμωμένον σῶμα, ποῖα ὄργανα χρησιμοποιεῖ ἡ δύναμις τῆς αὐτῆς, τὴν ὁποῖαν καλοῦμεν νοῦν; Ἄλλὰ πάντως κανεὶς ποτὲ δὲν ὑπέθεσεν ὅτι ἡ διάνοια εἶναι ἐνοικισμένη εἰς τοὺς ὄνυχας οὔτε εἰς τὰ βλέφαρα, οὔτε βέβαια εἰς τοὺς μυκτῆρας ἢ τὰ χεῖλη· τὸ ὅτι εὐρίσκεται ἐντὸς ἡμῶν ὅλοι συμφωνοῦν, διαφωνοῦν δὲ μερικοὶ ὡς πρὸς τὸ ὄργανον ἐκ τῶν ἐντὸς τὸ ὁποῖον πρῶτον χρησιμοποιεῖ. Πράγματι ἄλλοι μὲν τὴν ἐγκαθιστοῦν ὡς εἰς ἀκρόπολιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἄλλοι δὲ δίδουν εἰς αὐτὴν τὸ ἐνδοκάρδιον καὶ τὸ ψυχικὸν πνεῦμα του ὡς γνησιώτατον ὄχημα¹⁶. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἴδιοι, γνωρίζομεν ἀκριβῶς ὅτι τὸ λογιστικὸν μας εὐρίσκεται, ἂν καὶ ὄχι μέσα ὡς εἰς ἀγγεῖον, ἀφοῦ εἶναι ἀσώματον, οὔτε ἔξω, ἀφοῦ εἶναι συνημμένον, ἀλλ' εἰς τὴν καρδίαν ὡς ὄργανον· δὲν ἐδιδάχθημεν δὲ τοῦτο ἀπὸ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν πλάστην τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, δεικνύων ὅτι «δὲν μολύνουν τὸν ἀνθρώπον τὰ εἰσερχόμενα, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ στόματος»¹⁷, λέγει «διότι ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχονται οἱ λογισμοί»¹⁸. Οὕτω καὶ ὁ μέγας Μακάριος λέγει, «ἡ καρδία ἡγεμονεύει ἐπὶ ὀλοκλήρου τοῦ ὀργάνου καί, ὅταν κατάσχη τὰ μέρη τῆς καρ-

ὄργανον τὴν καρδίαν.

17. Ματθ. 15, 11.

18. Ματθ. 15, 19· «λογισμοὶ πονηροί».

«ἡ καρδία», φησὶν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὄργανου καί, ἐπὶ κατὰσχῆ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γὰρ ἔστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς». Οὐκοῦν ἡ καρδία ἡμῶν ἔστι τὸ τοῦ
 5 λογιστικοῦ ταμεῖον καὶ πρῶτον σαρκικὸν ὄργανον λογιστικόν. Τὸ τοίνυν λογιστικὸν ἡμῶν ἐν ἀκριθεῖ νήφει σπεύδοιτες ἐπισκέπτεσθαι καὶ διορθοῦν, ἵνι γ' ἂν ἐπισκεψαίμεθα, εἴ μὴ τὸν ἐγκεχυμένον διὰ τῶν αἰσθήσεων νοῦν ἡμῶν ἔξωθεν συναγαγόντες πρὸς τὰ ἐντὸς ἐπαναγάγοιμεν καὶ πρὸς αὐτὴν
 10 ταύτην τὴν καρδίαν, τὸ τῶν λογισμῶν ταμεῖον; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερωνύμως Μακάριος ἐφεξῆς τοῖς ἀνωτέρω μικρὸν εἰρημένοις παρ' αὐτοῦ φησὶν «ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἴ ἐνεργαφεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἐκεῖ ποῦ; Ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ὄργανῳ, ἐν τῷ τῆς χάριτος θρόνῳ, ὅπου ὁ
 15 νοῦς καὶ οἱ λογισμοὶ πάντες τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδή. Ὅρας πῶς ἀναγκαιότατον τοῖς προσηρημένοις ἐν ἡσυχίᾳ προσέχειν ἑαυτοῖς ἐπανάγειν καὶ ἔμπερικλείειν τῷ σώματι τὸν νοῦν, καὶ μάλιστα τῷ ἐν τῷ σώματι ἐνδοτάτῳ σώματι, ὃ καρδίαν ὀνομάζομεν;

20 4. Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ψαλμωδὸν «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν», πῶς ἡμεῖς αὐτὴν ἔξω πωζητήσομεν; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα κρᾶζον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ἀββά ὁ πατήρ, πῶς ἡμεῖς οὐκ ἐν αὐταῖς συνευξόμεθα τῷ Πνεύματι;

25 Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν προφητῶν καὶ ἀποστόλων Κύριον «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ἡμῶν ἔστι», πῶς οὐκ ἔξω καὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας γένοιτ' ἂν ὁ τῶν ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐξάγειν διὰ σπουδῆς ποιούμενος; «Καρδία ὀρθή», φησὶν ὁ Σολομών, «ζητεῖ αἰσθησιν», ἣν ὁ αὐτὸς νοερὰν καὶ θείαν
 30 ἀλλαγῶν προσείρηκε, πρὸς ἣν οἱ πατέρες πάντας προτιρε-

19. Ὁμιλία 15, 20, PG 24, 589 B.

20. Βλ. Διαδόχου, Κεφάλαια 59, «ἀπόφραξις διεξόδων νοῦ», Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Περί Θείων ὀνομάτων 4, 9, PG 3, 705 A, «συνέλιξις».

21. Ὁμιλία 15, 20, PG 24, 589 A, προηγείται, δὲν ἔπεται τοῦ ἀνωτέρω χωρίου.

22. Ψαλμ. 44, 14.

δίας ἢ χάρις, βασιλεύει ἐπὶ ὄλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· διότι ἐκεῖ εἶναι ὁ νοῦς καὶ ὅλοι οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς»¹⁹. Ἡ καρδιά ἡμῶν λοιπὸν εἶναι τὸ ταμεῖον τοῦ λογιστικοῦ καὶ πρῶτον λογιστικὸν σαρκικὸν ὄργανον. Σπεύδοντες λοιπὸν νὰ ἐπισκοπῶμεν καὶ ρυθμίζωμεν τὸ λογιστικὸν μας εἰς ἀκριβῆ νῆψιν, μὲ τί θὰ ἐπισκοποῦμεν, ἂν δὲν ἐπαναφέρωμεν συνάγοντες ἀπὸ ἔξω τὸν ἐκκεχυμένον διὰ τῶν αἰσθήσεων νοῦν μας πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν καρδίαν, τὸ ταμεῖον τῶν λογισμῶν μας²⁰; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερώνυμος Μακάριος εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου του λέγει· «ἐκεῖ λοιπὸν πρέπει νὰ κυττάζωμεν, ἂν ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς νόμους τοῦ Πνεύματος»²¹. Ποῦ ἐκεῖ; Εἰς τὸ ἡγεμονικὸν ὄργανον, εἰς τὸν θρόνον τῆς χάριτος, ὅπου εἶναι ὁ νοῦς καὶ ὅλοι οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν καρδίαν δηλαδὴ. Βλέπεις πῶς εἶναι ἀναγκαιότατον εἰς τοὺς ἐκλέξαντας νὰ προσηλώνωνται εἰς ἑαυτοὺς ἐν ἡσυχίᾳ καὶ νὰ ἐπαναφέρουν καὶ περικλείουν τὸν νοῦν εἰς τὸ σῶμα, καὶ μάλιστα εἰς τὸ ἐνδότερον ἐντὸς τοῦ σώματος σῶμα, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν καρδίαν;

4. "Ἄν δὲ κατὰ τὸν ψαλμωδὸν «ὅλη ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως εἶναι ἐσωτερικὴ»²², ἡμεῖς θὰ τὴν ζητήσωμεν κάπου ἔξω; "Ἄν δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον ὁ Θεὸς ἔδωκε τὸ πνεῦμα του νὰ κράζη εἰς τὰς καρδίας μας, ἄββᾶ ὁ πατήρ²³, πῶς ἡμεῖς δὲν θὰ συνευχηθῶμεν εἰς αὐτὰς μὲ τὸ πνεῦμα; Ἐὰν δὲ καὶ κατὰ τὸν Κύριον τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν εἶναι μέσα μας»²⁴, πῶς ὁ προσπαθῶν νὰ ἐξαγάγῃ ἀπὸ μέσα του τὸν νοῦν δὲν θὰ ἔμενεν ἔξω καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν; «Καρδία ὀρθή, λέγει ὁ Σολομών, ζητεῖ αἴσθησιν»²⁵, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος καλεῖ ἀλλαχοῦ νοερὰν καὶ θείαν²⁶, καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν προτρέποντες ὅλοι οἱ πατέρες λέγουν, «ὁ

23. Γαλ. 4, 6.

24. Λουκᾶ 17, 21. (ὕμων).

25. Παροιμ. 27, 22α, ἀπαντῶν μόνον εἰς Ο΄. Βλ. καὶ Παροιμ. 2, 3.

26. Βλ. Παροιμ. 2, 2 κ.έ. 1, 5, 1 ἐξ.

πόμενοι, «νοῦς, φασί, νοερός πάντως καὶ νοεράν αἰσθησιν περι-
 ριέβληται, ἢ ἐν ἡμῖν καὶ οὐκ ἐν ἡμῖν οὔσαν ἐκζητοῦντες
 μὴ παυσώμεθα». Ὅρας διὸ καὶ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀντικατα-
 σιῆναί τις προθυμηθῆ, καὶ τὴν ἀρετὴν προσκτήσασθαι, καὶ
 5 τοῦ κατ' ἀρετὴν ἀθίκεν τὸ θραβεῖον, μᾶλλον δὲ τὸν ἀραβῶνα
 τοῦ κατ' ἀρετὴν θραβεῖον, τὴν αἰσθησιν τὴν νοεράν εὐρεῖν,
 ἐντὸς τοῦ τε σώματος καὶ ἐαυτοῦ τὸν νοῦν ἐπαναγαγεῖν ἀνάγ-
 κη; Τὸ δ' ἔξω τὸν νοῦν, εὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος, ἀλλ'
 αὐτοῦ τοῦ σώματος ποιεῖν, ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασιν ἐντύχοι.
 10 τῆς ἐλληνικῆς ἐστὶ πλάνης αὐτὸ τὸ κράτιστον καὶ πάσης κα-
 κοδοξίας ρίζα καὶ πηγὴ, δαιμόνων εὖρημα καὶ παίδευμα, γεν-
 νητικὸν ἀνοίας καὶ γέννημα τῆς ἀπονοίας. Διὸ καὶ οἱ λα-
 λοῦντες ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐξεστηκότιες ἐαυτῶν
 εἶσι, μὴδ' αὐτὸ τοῦτο συνιέντες ὅ τι λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ, μὴ
 15 μόνων εἶσω τοῦ σώματος καὶ τῆς καρδίας, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐ-
 τὸν αὐτοῦ πάλιν εἶσω πέμπομεν τὸν νοῦν.

5. Κατηγορεῖωσαν οὐκοῦν οἱ λέγοντες, «μὴ κερχωρισμέ-
 νον, ἀλλ' ἐνότια τῆ ψυχῆ, πῶς ἂν αἴθεις εἶσω πέμποι τις τὸν
 νοῦν;». Ἀγνοοῦσι γὰρ, ὡς εἶπεν, ὅτι ἄλλο μὲν οὐσία νοῦ,
 20 ἄλλο δὲ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ εἰδότες τοῖς ἀπατεῶσιν ἐαυτοῦς
 συνέταξαν ἐκόντες, διὰ τῆς ὁμωνυμίας σοφιζόμενοι. «Μὴ κα-
 ταδεχόμενοι γὰρ τὸ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπλοῦν, οἱ
 ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι», κατὰ
 τὸν μέγαν Βασίλειον, «περιτρέπουσι τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας
 25 ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως τῆ πιθανολο-
 γία τῶν σοφισμάτων. Τοιούτους γὰρ δεῖ εἶναι τοὺς μὴ πνευ-
 ματικούς καὶ τὰ πνευματικὰ κρίνειν καὶ διδάσκειν ἀξιοῦντας
 ἐαυτοῦς. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο λέληθεν αὐτούς, ὅτι οὐχ ὡς ἡ ὕ-
 ψις τᾶλλα μὲν ὄρα τῶν ὄρατῶν, ἐαυτὴν δὲ οὐχ ὄρα, οὔτω
 30 καὶ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐνεργεῖ μὲν καὶ τᾶλλα, ὧν ἂν δέοιτο περι-

27. Ἰω. Σιναίτου, Κλίμαξ 26, PG 88, 1020 A. Βλ. καὶ σχό-
 λιον 1040 D.

28. Ἐνταῦθα εἰσάγεται καὶ ἐπὶ τοῦ νοῦ διάκρισις οὐσίας καὶ ἐν-
 ενεργείας.

29. Ὁμιλία 12, εἰς Παροισμ. 7, PG 31, 401 A.

νοερός νοῦς ὅπωςδήποτε περιβάλλεται ἀπό νοερὰν αἴθησιν, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ παύσωμεν νὰ ἐκζητῶμεν εἴτε εἶναι εἴτε δὲν εἶναι μέσα μας²⁷. Βλέπεις ὅτι ἂν προθυμοποιηθῇ κανεὶς νὰ ἀντισταθῇ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἢ νὰ προσλάβῃ τὴν ἀρετὴν ἢ τὸ βραβεῖον τοῦ ἀθλήματος τῆς ἀρετῆς, μᾶλλον δὲ τὸν ἀραβῶνα τοῦ βραβεῖου διὰ τὴν ἀρετὴν, δηλαδὴ νὰ εὕρῃ τὴν νοερὰν αἴθησιν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν νοῦν μέσα εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸν ἑαυτὸν του; Τὸ νὰ φέρωμεν δὲ τὸν νοῦν ἔξω, ὄχι ἀπὸ τὸ σωματικὸν φρόνημα ἀλλ' ἀπὸ αὐτὸ τὸ σῶμα, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τάχα ἐκεῖ νοερά θεάματα, αὐτὸ τὸ καλύτερον εὕρημα καὶ παιδεύμα τῶν δαιμόνων εἶναι ρίζα καὶ πηγὴ τῆς ἐλληνικῆς πλάνης καὶ πάσης κακοδοξίας, γεννητικὸν ἀσκεψίας καὶ γέννημα μανίας. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὁμιλοῦντες κατ' ἔμπνευσιν τῶν δαιμόνων εὐρίσκονται ἐκτὸς ἑαυτοῦ, μὴ ἀντιλαμβανόμενοι οὔτε κἂν τί λέγουν. Ἡμεῖς δέ, ἐπαναφέρομεν τὸν νοῦν ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ τῆς καρδίας, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς ἑαυτοῦ.

5. Ἄς κατηγοροῦν λοιπὸν ὅσοι λέγουν, «πῶς θὰ ἐπαναφέρῃ κανεὶς πάλιν μέσα τὸν νοῦν, ἀφοῦ δὲν εἶναι χωρισμένος, ἀλλ' εὐρίσκεται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν;». Διότι αὐτοί, ὅπως φαίνεται, ἀγνοοῦν ὅτι ἄλλο εἶναι οὐσία νοῦ καὶ ἄλλο ἐνέργεια²⁸, μᾶλλον δέ, ἐνῶ γνωρίζουν, ἔχουν συνταχθῆ ἔκουσίως μαζί μὲ τοὺς ἀπατεῶνας, σοφιζόμενοι μὲ βάσιν τὴν ὁμωνυμίαν. Διότι «οἱ ἡσκημένοι ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν εἰς τὰς ἀντιλογίας μὴ καταδεχόμενοι τὴν ἀπλότητα τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, «ἐκτρέπουν τὴν δύναμιν τῆς ἀληθείας ἀπὸ τὰς ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως εἰς τὴν πιθανολογίαν τῶν σοφισμάτων»²⁹. Πράγματι τοιοῦτοι πρέπει νὰ εἶναι οἱ μὴ πνευματικοὶ καὶ οἱ ἀξιοῦντες νὰ κρίνουν καὶ νὰ διδάσκουν αὐτοὶ τὰ πνευματικά. Διότι βεβαίως δὲν τοὺς διαφεύγει ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι ὅπως ἡ ὄρασις, ἡ ὁποία τὰ μὲν ἄλλα τῶν ὀρατῶν βλέπει, δὲν βλέπει ὅμως ἑαυτὴν· ἀλλ' αὐτὸς ἐνεργεῖ μὲν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὅσον χρειάζεται περισκοπῶν

σκοπῶν, ὃ φησι καὶ εὐθείαν κίνησιν τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας, εἰς ἑαυτὸν δ' ἐπάνεισι καὶ ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτὸν, ὅταν ἑαυτὸν ὁ νοῦς ὁρᾷ· τοῦτο δ' αὖτις κυκλικὴν εἶναι κίνησιν ὁ αὐτὸς αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ' ἡ τοῦ νοῦ ἐστὶν ἐνέργεια κρεί-
 5 των καὶ ἰδιαιότης, δι' ἧς καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος ἔσθ' ὅ-
 τε τῷ Θεῷ συγγίνεται. «Νοῦς γάρ», φησί, «μὴ σκεδαννύμε-
 νος ἐπὶ τὰ ἔξω» (ὁρᾷς ὅτι ἔξεισι; ἔξιὼν οὖν, ἐπανόδου δεῖ-
 ται· διό φησιν) «ἐπάνεισι πρὸς ἑαυτὸν, δι' ἑαυτοῦ δὲ πρὸς
 τὸν Θεόν» ὡς δι' ἀπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τὴν ἰοιαύ-
 10 τὴν γὰρ κίνησιν τοῦ νοῦ καὶ ὁ τῶν νοερῶν ἀπλανῆς ἐπόπιης
 ἐκεῖνος Διονύσιος ἀδύνατον εἶναί φησι πλάνη τινὶ περιπεσεῖν.

6. Ταύτης οὖν ἀπάγειν ὁ τῆς πλάνης πατήρ ἐπιθυμῶν
 ἀεὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὴν χωροῦσαν αὐτοῦ τὰς πλά-
 νας ἄγειν, οὐδέπω καὶ τήμερον, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν, εὔρε
 15 συνεργὸν διὰ χρησιολογίας ἀγωνιζόμενον ἐφελκύσασθαι πρὸς
 ταύτην. Νῦν δ' ὡς ἔοικεν εὔρε τοὺς συλλαμβανομένους, εἶπερ,
 ὡς αὐτὸς εἶπερ, εἶσιν οἱ καὶ λόγους συντιθέασιν ἐνάγοντας
 πρὸς ταῦτα καὶ τοὺς πολλοὺς πείθειν ἐγχειροῦσιν ὡς κάλλι-
 ον ἔξω κατέχειν τοῦ σώματος προσευχόμενον τὸν νοῦν καὶ
 20 αὐτοῦς τοὺς τὸν ὑπεραναβεβηκότα καὶ ἡσυχίον ἀσπαζομένους
 θῖον, μὴδ' ἐκεῖνο αἰδεσθέντες ὅπερ Ἰωάννης, ὁ τὴν πρὸς
 οὐρανὸν φέρουσαν κλίμακα διὰ λόγων τεκτινόμενος ἡμῖν,
 ὀριστικῶς καὶ ἀποφαντικῶς ἐξεῖπεν ὡς «ἡσυχαστιῆς ἐστὶν ὁ
 τὸ ἀσώματον ἐν σώματι περιορίζειν σπεύδων», ὃ συνωδᾷ καὶ
 25 οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἡμῶν ἐδίδαξαν ἡμᾶς. Εἰκότως· εἰ
 γὰρ μὴ ἔνδον τοῦ σώματος περιορίσειε, πῶς ἂν ἑαυτῷ ποιή-
 σειε τὸν τὸ σῶμα ἐνημμένον καὶ ὡς εἶδος φυσικὸν διὰ πάσης
 χωροῦντα τῆς μεμορφωμένης ὕλης, ἧς τὸ ἔξω καὶ διωρισμέ-

30. Περί θείων ὀνομάτων 4, 9, PG 3, 705 AB.

31. Διαδόχου, Κεφάλαια 40· «ὁ νοῦς, ὅταν ἄρξῃται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ φωτὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὁλος γίνεταί, ὥστε τὸ ἑαυτοῦ φῶς αὐτὸν πλουσίως ὁρᾷ».

32. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 2 πρὸς Γρηγόριον Θεολόγον, 2, PG 32, 228 A.

33. Περί θείων ὀνομάτων, ἐνθ' ἄνωτ.

34. Ὡς παρετήρησεν ὁ ἐρωτῶν· πρόκειται δὲ περὶ τοῦ Βαρλαάμ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του. Βλ. ἐρώτησιν δευτέραν.

35. Βλ. Κλίμακα 27, PG 88, 1097 B.

κατ' εὐθείαν κίνησιν τοῦ νοῦ ὅπως λέγει ὁ μέγας Διονύσιος³⁰, ἐπανέρχεται δὲ εἰς ἑαυτὸν καὶ ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτὸν, ὅταν βλέπῃ ἑαυτὸν³¹. τοῦτο δὲ πάλιν λέγει ὁ Διονύσιος κυκλικὴν κίνησιν τοῦ νοῦ. Αὐτὴ δὲ εἶναι ἡ ἀνωτέρα καὶ ἰδιαιτέρα ἐνέργεια τοῦ νοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἐνίστε συναντᾶ τὸν Θεὸν ὑπερβαίνων ἑαυτὸν. «Διότι ὁ νοῦς, λέγει, ὁ μὴ διασκορπιζόμενος πρὸς τὰ ἔξω» (βλέπεις ὅτι ἐξέρχεται; ἐξερχόμενος λοιπὸν, χρειάζεται ἐπάνοδον· διὰ τοῦτο λέγει) «ἐπιστρέφει πρὸς ἑαυτὸν, δι' ἑαυτοῦ δὲ πρὸς τὸν Θεόν»³² ἀναβαίνει ὡσάν δι' ἀπλανεύτου δρόμου. Ἡ τοιαύτη δὲ κίνησις τοῦ νοῦ λέγει καὶ ὁ ἀπλάνευτος ἐκεῖνος ἐπόπτης τῶν νοερῶν Διονύσιος ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ περιπέσῃ εἰς πλάνην³³.

6. Ἀπὸ αὐτὴν λοιπὸν τὴν ὁδὸν ἐπιθυμῶν πάντοτε ὁ πατὴρ τῆς πλάνης νὰ ἀπαγάγῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ πρὸς τὴν ὁδὸν ἡ ὁποία χωρεῖ τὰς πλάνας του, ποτὲ ἕως σήμερα, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, εὔρε συνεργὸν ἀγωνιζόμενον νὰ προσελκύσῃ πρὸς αὐτὴν διὰ χρηστολογίας. Τώρα ὅμως, ὅπως φαίνεται, εὔρε τοὺς συλλαμβανομένους, ἐάν βεβαίως, ὅπως εἶπες σὺ ὁ ἴδιος, ὑπάρχουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι συντάσσουν καὶ πραγματείας, αἱ ὁποῖαι παρασύρουν πρὸς αὐτὰ καὶ ἐπιχειροῦν νὰ πείθουν τοὺς πολλοὺς³⁴ ὅτι εἶναι καλύτερον νὰ κρατοῦν ἔξω τοῦ σώματος τὸν προσευχόμενον νοῦν καὶ αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἀσπάζονται τὸν ὑψηλότερον καὶ ἡσυχαστικὸν βίον. Καὶ δὲν σέβονται οὔτε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διετύπωσεν ὀριστικῶς καὶ ἀποφαντικῶς ὁ Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος μᾶς κατεσκεύασε διὰ λόγων τὴν πρὸς οὐρανὸν φέρουσαν Κλίμακα, ὅτι «ἡσυχαστὴς εἶναι ὁ σπεύδων νὰ περιορίζη τὸ ἀσώματον εἰς τὸ σῶμα»³⁵, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον μᾶς ἐδίδαξαν καὶ οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἡμῶν. Εὐλόγως· διότι ἂν δὲν τὸν περιορίσῃ μέσα εἰς τὸ σῶμα, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μέσα του αὐτὸν ὁ ὁποῖος φορεῖ τὸ σῶμα καὶ ὡς φυσικὸν εἶδος προχωρεῖ δι' ὅλης τῆς μορφοποιημένης ὕλης, τῆς ὁποίας τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ξεχωρισμένον δὲν θὰ ἐπεδέχετο οὐ-

νον οὐκ ἂν ἐπιδείξαιτο οὐσίαν νοῦ, μέχρις ἂν ἐκείνη ζώῃ, ζωῆς εἶδος καιάλληλον τῆ συναφεία σπῶσα;

7. Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς οὐ πνευματικῶς μόνον ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἐξειάζουσι, εἶσω τοῦ σώματος πέμπειν ἢ κατέ-
 5 χειν τὸν νοῦν ἀναπέφηνεν ἀναγκαιότατον τοὺς προηρημένους ἑαυτῶν ὡς ἀληθῶς γενέσθαι καὶ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον φερωνύμως μοναχούς; Τὸ δ' εἰς ἑαυτοὺς μάλιστα τοὺς εἰσα-
 10 γομένους βλέπειν εἰσηγεῖσθαι καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἶσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν οὐκ ἀπὸ τρόπου. Τὸν γὰρ μήπω
 15 θεωρητικὸν ἑαυτοῦ μηχαναῖς τισι πρὸς ἑαυτὸν ἐπισυνάγειν νοῦν οὐκ ἀποτρέψειέ τις εἰς φρονῶν. Ἐπεὶ οὖν τοῖς ἄρι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσαμένοις καὶ συναγόμενος συνεχῶς ἀποπηδᾷ, δεῖ δὲ καὶ συνεχῶς αὐτοὺς αὐθις τοῦτον ἐπανάγειν, λανθάνει δ' ἀγυμνάσιους ὄντας δυσθεωρητότατος καὶ εὐκίνη-
 20 τότατος ἀπάντων ὧν, διὰ τοῦτο τῆ πυκνὰ διαχεσομένη καὶ ἐπα-
 ναγομένη εἰσπνοῇ προσέχειν εἰσὶν οἱ παραινοῦσι καὶ ἐπέ-
 χειν τι μικρόν, ὡς κἀκεῖνον συνεπίσχοιεν πηροῦντες ἐν αὐτῇ, μέχρις ἂν σὺν Θεῷ ἐπὶ τὸ κρεῖττον προϊόντες, ἀπρόδοτον πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν καὶ ἀμιγῆ τὸν οἰκεῖον νοῦν ποιήσαντες δυνη-
 25 θῶσιν ἀκριβῶς εἰς «ἐνοειδῆ συνέλιξι» συναγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἴδοι τις ἂν καὶ αὐτομάτως ἐπόμενον τῆ προσοχῇ τοῦ νοῦ. Ἡρέμα γὰρ εἴσεισί τε καὶ ἔξεισι τουτὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ πά-
 σης ἐναγωνίου σκέψεως, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἡσυχάζόντων σώματι καὶ διανοίᾳ. Πνευματικῶς γὰρ οἳτοι σαβθατίζοντες
 30 καὶ ἀπὸ πάντων τῶν οἰκείων ἔργων καταπαύοντες, ὡς ἐφι-
 κτόν, πᾶν μὲν τὸ μεταβατικὸν καὶ διεξοδικὸν καὶ πεποικιλιέ-
 νον περὶ τὰς γνώσεις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περιαιροῦσιν ἔργον καὶ τὰς αἰσθητικὰς πάσας ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαν ἀπλῶς σώματος ἐνεργεταν, ἥτις ἐφ' ἡμῖν, ἢ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν τελέως,
 30 ὥσπερ καὶ τὸ ἀναπνεῖν, ἐφ' ὅσον ἐφ' ἡμῖν.

36. Συμεών, Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς, Hausherr, Orient. Chr. 9, 2, 1927, σ. 164.

37. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Περί θείων ὀνομάτων 4, 9, PG 3, 705 A.

38. Οἱ ὄροι ἐφ' ἡμῖν καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀναφερόμενοι εἰς τὰς προαιρετικὰς καὶ τὰς ὑποχρεωτικὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, εἶναι στωϊκοί. Ὁ Παλαμᾶς ἐνταῦθα τονίζει τόσον πολὺ τὸν περιορισμὸν ὄλων τῶν ἀναγκῶν, ὥστε ἀπαιτεῖ ἔλεγχον καὶ ἐπὶ ἐνεργειῶν ἐκ τῶν

σίαν νοῦ, ὅσον καιρὸν ἐκείνη ἢ οὐσία ζῆ, λαμβάνουσα εἶδος ζωῆς κατάλληλον πρὸς τὴν συνάφειάν της;

7. Βλέπετε, ἀδελφέ, πῶς ἀπεδείχθη ἀναγκαιότατον εἰς τοὺς μοναχοὺς οἱ ὁποῖοι προετίμησαν νὰ γίνουσι κύριοι ἑαυτῶν καὶ συμφώνως πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν των ἀνθρώπων, ἐξετάζοντες τὰ πράγματα ὄχι μόνον πνευματικῶς ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνως, νὰ στέλλουν ἢ νὰ κατέχουν ἐντὸς τοῦ σώματος τὸν νοῦν; Τὸ νὰ διδάσκωνται οἱ ἀρχάριοι νὰ βλέπουν κυρίως εἰς ἑαυτοὺς καὶ νὰ εἰσάγουν τὸν νοῦν των διὰ τῆς ἀναπνοῆς μέσα των δέν εἶναι ἔτοπον⁸⁸. Διότι δέν θὰ ἦτο ὀρθὸν πᾶς σώφρων νὰ ἀποτρέψῃ τὸν μὴ θεωρητικὸν ἀκόμη νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἑαυτὸν τὸν νοῦν. Ἐκ τούτων προσφάτως λοιπὸν ἀποδυθέντας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὁ νοῦς καὶ ὅταν συνάγεται ἀκόμη συνεχῶς πηδᾶ, πρέπει δὲ νὰ τὸν ἐπαναφέρουν πάλιν συνεχῶς, ἐφ' ὅσον δὲ εἶναι ἀγύμναστοι τοὺς ξεφεύγει ὡς δυσθεωρητότερος καὶ εὐκίνητοτερος ἀπὸ ὅλα. Διὰ τοῦτο μερικοὶ τοὺς προτρέπουν νὰ προσέχουν καὶ κρατοῦν ὀλίγον τὴν συχνὰ ἐκχεομένην καὶ ἐπαναφερομένην εἰσπνοήν, ὥστε νὰ κατορθώσουν νὰ συγκρατοῦν καὶ ἐκεῖνον μὲ αὐτήν, ἕως ὅτου σὺν Θεῷ προκόπτοντες πρὸς τὸ καλύτερον καὶ καθιστῶντες τὸν νοῦν των ἄρρευστον πρὸς τὸ γύρω του καὶ ἀμιγῆ, δυνηθοῦν μὲ ἀκρίβειαν νὰ τὸν συναγάγουν εἰς «ἐνοειδῆ συνέλιξιν»⁸⁹. Δύναται νὰ ἴδῃ κανεὶς τοῦτο νὰ ἀκολουθῇ καὶ αὐτομάτως τὴν προσοχὴν τοῦ νοῦ. Διότι τὸ πνεῦμα τοῦτο εἰσέρχεται καὶ ἐξέρχεται ἡρέμως, καὶ εἰς πᾶσαν ἀγωνιστικὴν προσπάθειαν, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἡσυχαστῶν σωματικῶς καὶ διανοητικῶς. Σαββατίζοντες αὐτοὶ πνευματικῶς καὶ παύοντες ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα των, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἀφαιροῦν πᾶν ἔργον τῶν ψυχικῶν δυνάμεων μεταβατικόν, ἐξωτερικόν καὶ πολυποίκιλον γύρω ἀπὸ τὰς γνώσεις καὶ ὅλας τὰς αἰσθητικὰς ἀντιλήψεις καὶ γενικῶς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὴν δυνάμιν μας, ἐὰν δὲ δέν εἶναι ἐντελῶς, ὅπως καὶ ἡ ἀναπνοή, ὅσον εἶναι εἰς τὴν δυνάμιν μας⁸⁹.

οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ὡς εἶναι ἡ ἀναπνοή.

8. Ταῦτα δὲ πάντα τοῖς προκόψασι καθ' ἡσυχίαν ἀπόνως
καὶ ἀπεριμερίμως ἔπεται· τῇ γὰρ τελείᾳ πρὸς ἑαυτὴν εἰσόδῳ
τῆς ψυχῆς αὐτόματα ταυτὶ πάντα ἐπιγίνεσθαι ἀνάγκη. Τοῖς
δ' ἀρχομένοις ἐν οὐδὲν τῶν εἰρημένων ἴδοις ἂν ἀμογητὶ πε-
5 ριγινόμενον. Ὡς οὖν τῇ ἀγάπῃ ἔπεται τὸ ὑπομένειν (κῆ γὰρ ἀ-
γάπη πάντα στέγει), ἡμεῖς δὲ διδασκόμεθα κατορθοῦν θία τὴν
ὑπομονήν, οἷς δ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀγάπην φθάσωμεν), οὕτω
καπὶ τούτων ἔχει. Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων λέγειν; Πάν-
τες γὰρ οἱ πεπειραμένοι γελῶσι τοὺς ἐξ ἀπειρίας ἀντιουσι-
10 θειοῦντας· τῶν γὰρ τοιούτων οὐ λόγος ἀλλὰ πόνος καὶ ἡ διὰ
πόνων πείρα διδάσκαλος, αὐτὴ τε καρπουμένη τὸ συμφέρον
καὶ τῶν φιλονείκων τε καὶ φιλενδείκτων τοὺς ἀκάροπους ἀ-
ποσιρσφουμένη. Ἐπεὶ δὲ καί, καθάπερ τις τῶν μεγάλων περὶ
ταῦτα λέγει, τοῖς ἔξω σχήμασι πέφυκεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνε-
15 ξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράδασιν, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειέ τι
μέγα τῷ σπεύδοντι συσιρρέφειν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτόν, ὡς μὴ
τὴν καὶ εὐθεϊαν ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κί-
νησιν, τῷ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὥδε κἀκεῖσε περιάγειν, ἀλλ' οἷον
ἐρείσασαί τινι τεῦτον προσερείδειν τῷ οἰκείῳ σιγήσει ἢ τῷ
20 ὀμφαλῷ; Πρὸς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὥσπερ ἔξωθεν, ἐφ' ὅσον
ἐφικτόν, συνελίπτειν ἑαυτόν, παραπλησίως τῇ σπουδαζομένῃ
ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει καὶ τὴν δι' ὄψεως ἔξω χεομένην
δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἴσω πέμπει διὰ τοῦ τοιούτου
σχήματος τοῦ σώματος. Εἰ δὲ καὶ ἡ τοῦ νοητοῦ θηρὸς δύνα-
25 μιν ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστροῦς, ὡς τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας ἐκεῖ
τὸ κράτος ἔχοντος καὶ νομὴν αὐτῷ διδόντος, διατί μὴ τὸν
ἀντιστρατευόμενον ἐκείνῳ τοῦ νοῦ νόμον, αὐτοῦ δι' εὐχῆς
ὠπλισμένον ἐπιστήσομεν, ὡς ἂν μὴ τὸ διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς
παλιγγενεσίας πνεῦμα πονηρὸν ἀπελαθὲν, μεθ' εἰέρων ἐπιὰ

39. Α' Κορ. 13, 7.

40. Βλ. Μακαρίου, Ὁμιλίαν 16, 7, PG 34, 617 D. Ἰω. Σι-
ναΐτου, Κλίμακα 28, PG 88, 1133 B' 25, PG 88, 1000 D-1001 A.41. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Περὶ
θεῶν ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.42. Βλ. Συμεών, Μέθοδον τῆς ἱερᾶς προσευχῆς, Hausherr 164.
Παρομοίως περιγράφει ὁ Παλαμᾶς τὴν μέθοδον ἐν Β' πρὸς Βαρ-
λαάμ 50.

43. Ρωμ. 7, 23.

44. Τίτ. 3, 5.

8. "Όλα δὲ αὐτὰ ἀκολουθοῦν τοὺς προχωρημένους εἰς τὴν ἡσυχίαν ἀκόπως καὶ ἀφροντίστως· διότι ὅλα αὐτὰ κατ' ἀνάγκην ἀκολουθοῦν αὐτομάτως τὴν τελείαν εἴσοδον τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτήν. Εἰς τοὺς ἀρχαρίους δὲ δὲν θὰ ἴδῃς οὔτε ἓν ἀπὸ τὰ λεχθέντα νὰ ἐπέρχεται ἀκόπως. Ὅπως λοιπὸν τὴν ἀγάπην ἀκολουθεῖ ἡ ὑπομονή («διότι ἡ ἀγάπη τὰ στέργει ὅλα»³⁹), ἡμεῖς δὲ διδασκόμεθα νὰ ἐπιτυχάνωμεν ὅπωςδῆποτε τὴν ὑπομονήν, διὰ νὰ φθάσωμεν δι' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀγάπην), οὕτω συμβαίνει καὶ ἐδῶ. Τί χρειάζεται νὰ εἶπω περισσότερα περὶ τούτων; Διότι ὅλοι οἱ ἔμπειροι καταγελοῦν τοὺς μὲ ἀπειρίαν ἀντινομοθετοῦντας· αὐτῶν τῶν τελευταίων διδάσκαλος δὲν εἶναι ὁ λόγος ἀλλ' ὁ κόπος καὶ ἡ διὰ τῶν κόπων ἐμπειρία, καρπούμενη αὐτῇ ἢ ἰδία τὸ συμφέρον καὶ ἀποστρεφόμενη τοὺς λόγους τῶν φιλονείκων καὶ ἐπιδεικτικῶν. Ἐπειδὴ δέ, ὅπως λέγει κάποιος ἀπὸ τοὺς μεγάλους εἰς τὰ τοιαῦτα⁴⁰, ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος, μετὰ τὴν παράβασιν συνηθίζει νὰ ἐξομοιώνεται μὲ τὰ ἐξωτερικὰ σχήματα, τότε τὸ νὰ μὴ περιφέρῃ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὸν ὀφθαλμὸν, ἀλλὰ νὰ στηρίζῃ τοῦτον εἰς τὸ στήθος ἢ τὸν ὀμφαλὸν τοῦ ὡς εἰς στήριγμα⁴¹ πῶς δὲν θὰ συνέβαλλε πολὺ εἰς τὸν σπεύδοντα νὰ συστρέψῃ τὸν νοῦν εἰς ἑαυτόν, ὥστε νὰ μὴ κινῆται κατὰ τὴν εὐθείαν ἀλλὰ κατὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κίνησιν⁴²; Διότι μαζὶ μὲ τὴν συνέλιξιν ἑαυτοῦ εἰς κύκλον ἀπὸ ἔξω, κατὰ τὸ δυνατόν, παρομοίως πρὸς τὴν ἐπιχειρουμένην ἐν ἑαυτῷ κίνησιν τοῦ νοῦ, διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ νοῦ θὰ στείλῃ μέσα καὶ τὴν διὰ τοῦ βλέμματος ἐκχεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας. Ἐάν δὲ καὶ ἡ δύναμις τοῦ νοητοῦ θηρίου εἶναι εἰς τὸν ὀμφαλὸν τῆς γαστρὸς, καθ' ὅσον ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας ἐκεῖ ἔχει τὸ κράτος καὶ τοῦ δίδει μέρος, διατί νὰ μὴ τοποθετήσωμεν εἰς αὐτὸ τὸ μέρος τὸν ἀντιστρατευόμενον εἰς ἐκείνον νόμον τοῦ νοῦ⁴³ ὠπλισμένον διὰ προσευχῆς, ὥστε τὸ ἀπομακρυνθὲν διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας πονηρὸν πνεῦμα⁴⁴ νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ μαζὶ μὲ ἄλλα ἑπτὰ πονηρότερα πνεύματα καὶ ἐγκατασταθῇ

πονηροτέρων πνευμάτων επιστρέψαν, αὐτίς ἐγκαιοικισθῆ καὶ γένηται τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων;

9. «Πρόσεχε σεαυτῶ», φησὶν ὁ Μωϋσῆς· παντὶ δηλονότι, οὐ τινὶ μὲν τῶν σῶν, τινὶ δ' οὐ. Διὰ τίνος; Τοῦ νοῦ πάντως.
 5 Οὐδενὶ γὰρ ἄλλῳ δυνατὸν προσέχειν ἐαυτῶ παντί. Ταύτην οὖν ἐπίσησον καὶ ψυχῇ καὶ σῶματι τὴν φυλακὴν δι' αὐτῆς γὰρ καὶ σωματικῶν καὶ ψυχικῶν πονηρῶν παθημάτων ἀπαλλαγῆση ῥαδίως. Σ'εαυτοῦ τοίνυν πρόσσηθι, σεαυτῶ ἐπίσηθι, σεαυτὸν ἐπίσκεψαι, μᾶλλον δὲ προστίτασο καὶ ἐπισκέπτου καὶ
 10 ἔταζε· καὶ γὰρ οὕτω τὴν σάρκα ἀφηγιάζουσαν ὑποιάξεις πῶ πνεύματι καὶ «ῥῆμα κρουπτόν ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐ μήποιε γένηται». «Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος», τῶν πονηρῶν δηλονότι καὶ πνευμάτων καὶ παθημάτων, «ἀναβῆ ἐπὶ σέ», φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, «τόπον σου μὴ ἀφῆς», τουτέστι μὴ ψυ-
 15 χῆς μέρος, μὴ μέλος σῶματος ἀνεπίσκοπον ἐάσης. Οὕτω γὰρ καὶ τῶν κάπωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων ἀνώτερος διαγεγήνηση καὶ «τῶ ἐιάζοντι καρδίας καὶ νεφρούς», ὡς αὐτὸς ταῦτα προειάσας, ἀνεξειάσιως παραστήση μετὰ παρηγορίας. «Εἰ γὰρ ἐαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα». Παῦλός ἐστιν
 20 ὁ λέγων. Καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ παθῶν μακάριον ἐκεῖνο πάθος, καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἐρεῖς ὅτι «σκοτίος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ καὶ νῦν ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται μοι ὅτι σὺ ἐκλήσω τοὺς νεφρούς μου». Οὐ τὸ τῆς ἐμῆς, φησί, ψυχῆς μόνον ἐπιθυμητικὸν ὅλον σὸν εἰργάσω, ἀλλὰ καὶ εἴ τι ἐν τῷ σώματι
 25 ταύτης τῆς ἐπιθυμίας ζώπυρον πρὸς τὴν ἐμποιοῦσαν επιστρέψαν, δι' αὐτῆς πρὸς σέ ἀνέπιτη καὶ σοῦ ἐξήρηται καὶ σοὶ κολᾶται. Ὡς γὰρ τοῖς τῶν αἰσθητῶν καὶ φθαρτῶν ἡδονῶν ἀντεχομένοις τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμοῦν ὅλον κενοῦται πρὸς τὴν σάρκα καὶ διὰ τοῦτο ὅλοι σάρκες γίνονται καὶ τὸ Πνεῦμα

45. Λουκᾶ 11, 26.

46. Δευτ. 15, 9.

47. Αὐτόθι.

48. Ἐκκλ. 10, 4.

49. Ψαλμ. 7, 10. Ἀποκ. 2, 23.

50. Α' Κορ. 11, 31.

51. Ψαλμ. 138, 12 ἐξ.

52. Βλ. Νικ. Στηθάτου, Περὶ ψυχῆς 34' 40, Χρήστου σ. 104' 107.

πάλιν, ὅποτε τὰ ἔσχατα θὰ γίνουιν χειρότερα τῶν πρώτων⁴⁵;

9. «Πρόσεχε ἑαυτόν», λέγει ὁ Μωυσεῖς⁴⁶ εἰς ὅλα δηλαδὴ, ὄχι εἰς κάποιον μὲν τῶν ἰδικῶν σου ναί, εἰς ἄλλο δὲ ὄχι. Διὰ ποίου μέσου; Ὅπωςδήποτε διὰ τοῦ νοῦ. Διότι μὲ τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσέχη κανεὶς εἰς ἑαυτόν. Αὐτὴν λοιπὸν τὴν φυλακὴν ὤρισε εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα· διότι δι' αὐτῆς θὰ ἀπαλλαγῆς εὐκόλως ἀπὸ τὰ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ πονηρὰ παθήματα. Προστάτευσε λοιπὸν σεαυτόν, πρόσεξε σεαυτόν, ἐπόπτευσε σεαυτόν, μᾶλλον δὲ προστάτευε, ἐπόπτευε, ἐξέταζε· διότι οὕτω θὰ ὑποτάξῃς εἰς τὸ πνεῦμα τὴν σάρκα καὶ «ποτὲ δὲν θὰ φθάσῃ κρυπτὴ σκέψις εἰς τὴν καρδίαν σου»⁴⁷. «Ἐὰν ἀναβῆ εἰς τὸν νοῦν σου πνεῦμα τοῦ ἐξουσιαστοῦ», τῶν πονηρῶν δηλαδὴ πνευμάτων καὶ παθημάτων, λέγει ὁ Ἐκκλησιαστικῆς, «μὴ ἀφήσῃς τὸν τόπον σου»⁴⁸, δηλαδὴ μὴ ἀφήσῃς ἀφύλακτον μέρος ψυχῆς ἢ μέλος σώματος. Οὕτω πράγματι καὶ τῶν κάτωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων θὰ γίνῃς ἀνώτερος καὶ «ἐνώπιον τοῦ ἐρευνῶντος καρδίας καὶ νεφροῦς»⁴⁹ θὰ ἐμφανισθῆς ἀνεξετάστως μὲ παρρησίαν, ἀφοῦ προεξήτασες σὺ ὁ ἴδιος ταῦτα. «Διότι, ἐὰν ἐκρίνομεν ἑαυτοὺς, δὲν θὰ ἐκρινόμεθα»⁵⁰, λέγει ὁ Παῦλος. Καὶ ἀφοῦ πάθῃς τὸ μακάριον ἐκεῖνο πάθος τοῦ Δαβίδ, θὰ εἴπῃς καὶ σὺ πρὸς τὸν Θεὸν ὅτι «τὸ σκότος δὲν θὰ σκοτισθῆ ἔκ μερῶν σου καὶ ἡ νύκτα θὰ μοῦ φωτισθῆ ὡς ἡμέρα, διότι σὺ ἀπέκτησες τοὺς νεφροῦς μου»⁵¹. Δὲν κατέστησες, λέγει, ἰδικόν σου μόνον τὸ σύνολον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἂν ἔμεινεν εἰς τὸ σῶμα κάποιος σπινθήρ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆν, ἐπιστρέφων πρὸς τὴν διεγείρουσαν ψυχὴν πετᾶ δι' αὐτῆς πρὸς σέ, κρεμάται εἰς σέ καὶ κολλᾶται εἰς σέ. Πράγματι ὅπως τῶν ἐπιδιδομένων εἰς τὰς αἰσθητὰς καὶ φθαρτὰς ἡδονὰς τὸ ἐπιθυμητικόν τῆς ψυχῆς κενώνεται ὀλόκληρον πρὸς τὴν σάρκα καὶ διὰ τοῦτο γίνονται ὀλόκληροι σάρκες⁵² καὶ κατὰ τὸ γεγραμμένον δὲν

τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον οὐκ ἔστι καταμένειν ἐν αὐτοῖς, οὕτω τοῖς ἀνηψώσασιν τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοῦ θείου πόθου τὴν ψυχὴν ἐξηρητημένοις, καὶ ἡ σὰρξ μετασκευαζομένη συνανηψούται τε καὶ συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας καὶ
 5 κτῆμα καὶ αὐτὴ γίνεται καὶ οἶκημα Θεοῦ, μηκέτι ἐνοικουροῦσαν ἔχουσα τὴν πρὸς Θεὸν ἔχθραν, μηδὲ κατὰ τοῦ πνεύματος ἐπιθυμοῦσα.

10. Τίς δὲ καὶ ὁ μᾶλλον ἐπιπήδειος τόπος τῷ κάτωθεν ἐφ' ἡμᾶς ἀνιόντι πνεύματι σαρκὸς καὶ νοῦ; Οὐχ ἡ σὰρξ, ἐν
 10 ἢ καὶ ὁ ἀπόστολός φησι μηδὲν ἀγαθὸν πρὸ τοῦ ἐγκατοικισθῆναι τὸν νόμον τῆς ζωῆς οἰκεῖν; Ταύτην οὐκοῦν καὶ μᾶλλον δεῖ μηδέποι' ἀφεῖσθαι προσοχῆς. Πῶς γὰρ ἂν ἡμῶν εἶη, πῶς δ' ἂν μὴ ἀφῶμεν ταύτην, πῶς δ' ἂν ἀποκρουσαίμεθα τὴν πρὸς αὐτὴν ἄνοδον τοῦ πονηροῦ, καὶ μάλιστα οἱ μήπω πνευ-
 15 ματικῶς εἰδότες ἀντιπιέναι τοῖς πνευματικαῖς τῆς πονηρίας, εἰ μὴ καὶ διὰ τοῦ ἕξω σχήματος ἡμᾶς αὐτοὺς παιδεύσομεν προσέχειν ἑαυτοῖς; Καὶ τί λέγω τοὺς ἄρι ἐπιβαλλομένους, ὅτε καὶ τῶν τελεωτέρων εἰσὶν οἱ τοῦτω χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχὴν εὐήκοον τὸ θεῖον ἔσχον, οὐ μόνον
 20 τῶν μειὰ Χριστόν, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν θεοπρίαν τελεώτατος Ἡλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεὸν φιλεπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυειῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν αὐχμόν. Οὕτοι δὲ μοι δοκοῦσιν, ἀδελφέ, παρ'
 25 ὧν ἀκηροῦναι ταῦτα λέγεις, νοσεῖν τὴν τῶν φαρισαίων νόσον, διὸ καὶ τὸ ἔσωθεν τοῦ ποιητοῦ, δηλαδὴ τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, ἐπισκέπτεσθαι καὶ καθαίρειν οὐκ ἐθέλωσι καὶ ταῖς πατερικαῖς μὴ στοιχοῦντες παραδόσει σπεύδουσιν αὐτοὶ προκαθῆσθαι πάντων ὡς κοινοὶ νομοδιδάσκαλοι· τό τε σχῆμα τῆς δεδικαιω-
 30 μένης τελωνικῆς εὐχῆς ἐκείνης αὐτοὶ τε ἀπαξιοῦσι καὶ τοὺς

53. Γεν. 6, 4.

54. Ρωμ. 8, 11.

55. Περί ὠρισμένου ἑξωτερικοῦ σχήματος κατὰ τὴν προσευχὴν ὠμίλησε πρῶτος ὁ Ὁριγένης, Περί εὐχῆς 31, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 10, 302 ἐξ.

56. Γ' Βασ. 18, 42 κ.ε. Τὸ αὐτὸ ἐν Β' πρὸς Βαρλαάμ 49.

57. Ματθ. 23, 25· Λουκᾶ 11, 39.

εἶναι δυνατόν νά διαμένῃ εἰς αὐτούς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ⁵³, οὕτω τῶν ἀνυψωσάντων τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐξαρτώντων τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸν θεῖον πόθον καὶ ἡ σὰρξ μεταποιουμένη συνανυψώνεται καὶ συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας· γίνεται καὶ αὕτη κτῆμα καὶ οἶκημα Θεοῦ, μὴ ἔχουσα πλέον ἔνοικον τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἔχθραν καὶ μὴ ἐπιθυμοῦσαν κατὰ τοῦ πνεύματος.

10. Ποῖος δὲ εἶναι ὁ καταλληλότερος τόπος διὰ τὸ κάτωθεν ἀνερχόμενον πρὸς ἡμᾶς πνεῦμα ἀπὸ τὴν σάρκα καὶ τὸν νοῦν; Δὲν εἶναι ἡ σὰρξ, εἰς τὴν ὁποῖαν κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ἀποστόλου πρὶν ἐνοικισθῆ ὁ νόμος τῆς ζωῆς δὲν κατοικεῖ κανὲν ἀγαθόν⁵⁴; Αὐτὴν λοιπὸν κυρίως δὲν πρέπει νά ἀφήνωμεν ἀφύλακτον. Πῶς θὰ ἦτο ἰδικὴ μας, πῶς δὲν θὰ τὴν ἀφήσωμεν, πῶς θὰ ἀποκρούσωμεν τὴν πρὸς αὐτὴν ἄνοδον τοῦ πονηροῦ, καὶ μάλιστα οἱ μὴ γνωρίζοντες νά ἀντεπεξέρχωνται πνευματικῶς εἰς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, ἐὰν δὲν ἀσκήσωμεν καὶ διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ σχήματος⁵⁵ τοὺς ἑαυτοὺς μας νά προσέχωμεν εἰς ἑαυτούς; Διατί περιορίζομαι δὲ εἰς τοὺς νεοεισερχομένους, ἀφοῦ ὑπάρχουν καὶ ἀπὸ τοὺς τελειότερους μερικοὶ οἱ ὁποῖοι, χρησιμοποίησαντες τὸ σχῆμα τοῦτο κατὰ τὴν προσευχὴν, εὔρον εὐήκοον τὸ θεῖον, ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς πρὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν. Πράγματι καὶ ὁ τελειότατος εἰς τὴν θεοπτίαν Ἠλίας, στηρίξας τὴν κεφαλὴν εἰς τὰ γόνατα καὶ οὕτω συγκεντρώσας φιλοπονώτερον τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεόν, ἔλυσεν ἐκείνην τὴν πολύχρονον Ξηρασίαν⁵⁶. Αὐτοὶ δέ, ἀδελφέ, ἀπὸ τοὺς ὁποίους λέγεις ὅτι ἤκουσες ταῦτα, μοῦ φαίνονται ὅτι πάσχουν τὴν νόσον τῶν Φαρισαίων, διὸ καὶ δὲν θέλουν νά ἐπισκοπήσουν καὶ καθορίσουν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ποτηρίου⁵⁷, δηλαδὴ τὴν καρδίαν των, καὶ χωρὶς ν' ἀκολουθοῦν τὰς πατερικὰς παραδόσεις σπεύδουν νά λάβουν τὴν πρώτην θέσιν αὐτοὶ ὡς νέοι νομοδιδάσκαλοι· ἀπαξιοῦν δὲ οἱ ἴδιοι τὸ σχῆμα τῆς δικαιωμένης ἐκείνης τελωνικῆς προσευχῆς καὶ τοὺς ἄλλους προσευχομένους προτρέπουν νά μὴ τὸ πλησιάζουν. Πράγματι, ὅπως

ἄλλους τῶν ἐνχομένων παραινοῦσι μὴ προσίεσθαι. Καθάπερ γὰρ ἐν εὐαγγελίοις φησὶν ὁ Κύριος, «ἐκεῖνος οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἄρει»· τοῦτον δὴ ζηλοῦσιν οἱ ἑαυτοῖς ἐν τῷ εὐχεσθαι προσέχοντες τὴν ὄψιν.

- 5 11. Οἱ δ' ὀμφαλοψύχους τοῦτους ὀνομάζοντες, πρὸς τῷ συκοφαντεῖν σαφῶς ὧν κατηγοροῦσι (τίς γὰρ ποτε τοῦτων ἐπ' ὀμφαλοῦ λέγει τὴν ψυχὴν;) πρὸς γοῦν τῷ γενέσθαι δήλους συκοφαντικῶς ἐπιθεμένους, καὶ ὑβριστὰς τῶν ἐπαινουμένων σαφῶς αὐτοὺς ἔδειξαν ὄντας, ἀλλ' οὐ διορθωτὰς τῶν σφαλλο-
- 10 μένων, οὐδ' ἡσυχίας ἔνεκεν καὶ ἀληθείας, ἀλλὰ κενοδοξίας χάριν γράφοντας, οὐδ' ἵνα πρὸς νῆψιν ἐναγάγωσιν, ἀλλ' ἵνα τῆς νήψεως ἐπαγάγωσιν. Αὐτὸ γὰρ τὸ ἔργον καὶ τοὺς ἐμμελῶς ἐπειλημμένους τοῦτου παντὶ τρόπῳ σπεύδουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς καταλλήλου πράξεως ἔξουθενεῖν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ραδίως
- 15 καὶ τὸν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ κοιλίας μου» καὶ τὸν εἰρηκότα πρὸς Θεὸν ὅτι «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας» κοιλοψύχους ἂν προσαγορεύσειαν καὶ κοινῇ πάντας διαβάλοιεν τοὺς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερὰ καὶ θεῖα καὶ πνευ-
- 20 ματικὰ τυποῦντας καὶ καλοῦντας καὶ ἀνιχνεύοντας. Ἄλλ' ἐκεῖνοις μὲν παρὰ τοῦτο βλάβος ἐποίσουσιν οὐδέν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ μακαρισμῶν πρόξενοι γενήσονται καὶ μείζονος προσθήκης, τῶν ἐν οὐρανοῖς σιεφάνων, αὐτοὶ δὲ καὶ τῶν ἱερῶν παραπεισμάτων ἔξω μένουσι καὶ οὐδὲ πρὸς τὰς σκιάς ἔξουσιν ἀτενί-
- 25 ζειν τῆς ἀληθείας, πολὺ δὲ τὸ δέος μὴ καὶ δίκην τίσωσιν αἰώνιον, οὐκ ἀποδιαστείλαντες μόνον ἑαυτοὺς τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

58. Λουκᾶ 18, 13.

59. Ὁ Βαρλαάμ ἐκάλει τοὺς ἡσυχαστὰς κυρίως εὐχίτας ἢ μασσαλιανούς, φαίνεται ὅμως ὅτι εἰς προηγούμενον στάδιον τῆς ἔριδος, ἤτοι μέχρι τοῦ 1939, ὀπεκάλει αὐτοὺς παίζων καὶ ὀμφαλοψύχους. Βλ. Β' πρὸς Βαρλαάμ 50, «πικρὸς αὐτοῖς ἐπὶ συνόδου κατέστη κατήγορος ὀμφαλοψύχους ὀνομάζων αὐτούς».

ὁ Κύριος λέγει εἰς τὰ εὐαγγέλια, «ἐκεῖνος δὲν ἤθελεν οὔτε τοὺς ὀφθαλμοὺς νὰ ὑψώσῃ εἰς τὸν οὐρανόν»⁵⁸· αὐτὸν λοιπὸν μιμοῦνται οἱ προσηλώνοντες εἰς ἑαυτοὺς τὸ βλέμμα κατὰ τὴν προσευχὴν.

11. Οἱ δὲ ὀνομάζοντες τούτους ὀμφαλοψύχους⁵⁹ πλὴν τῆς σαφῶς συκοφαντικῆς κατηγορίας (διότι ποῖος ἀπὸ ἐκείνους λέγει ποτὲ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι εἰς τὸν ὀμφαλόν;), πλὴν τοῦ ὅτι προδήλως ἐπετέθησαν συκοφαντικῶς, ἀπεδείχθησαν καὶ ὑβρισταὶ τῶν ἐπαινουμένων ἐκδηλώσεων, ἀλλ' ὄχι διορθωταὶ τῶν ἐσφαλμένων, καὶ ὅτι γράφων ὄχι δι' ἡσυχίαν καὶ ἀλήθειαν, ἀλλὰ χάριν κενοδοξίας, οὔτε διὰ νὰ ὀδηγήσουν εἰς νῆψιν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀπαγάγουν ἀπὸ τὴν νῆψιν. Πράγματι σπεύδουν μὲ κάθε τρόπον ἀπὸ τὴν ἰδίαν τὴν κατάλληλον πράξιν νὰ ἐξουθενώσουν καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἔργον καὶ τοὺς ἐπιμελῶς ἀσχολουμένους μὲ αὐτό. Οἱ τοιοῦτοι δὲ εὐκόλως θὰ ὠνόμαζον κοιλιοψύχους καὶ τὸν εἰπόντα ὅτι «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ εἶναι εἰς τὸ μέσον τῆς κοιλίας μου»⁶⁰ καὶ τὸν δηλώσαντα πρὸς τὸν Θεὸν ὅτι «ἡ κοιλία μου θὰ ἠχήσῃ ὡσάν κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσάν χάλκινον τεῖχος τὸ ὁποῖον ἐπεσκεύασες»⁶¹ καὶ θὰ διέβαλλον γενικῶς ὅλους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τυπώνουν καὶ καλοῦν καὶ ἀνιχνεύουν διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερά καὶ θεῖα καὶ πνευματικά⁶². Μὲ αὐτὸ ὅμως δὲν πρόκειται νὰ ἐπιφέρουν καμμίαν βλάβην εἰς ἐκείνους, ἀντιθέτως μάλιστα θὰ γίνουν καὶ πρόξενοι μακαρισμοῦ καὶ αὐξήσεως τῶν οὐρανίων στεφάνων, αὐτοὶ δὲ θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὰ ἱερά παραπετάσματα καὶ δὲν θὰ κατορθώσουν οὔτε πρὸς τὰς σκιάς τῆς ἀληθείας νὰ ἀτενίζουν, ὑπάρχει δὲ πολὺς φόβος μὴ τυχὸν λάβουν καὶ τιμωρίαν αἰωνίαν, καθ' ὅσον ὄχι μόνον διέστειλαν ἑαυτοὺς ἀπὸ τοὺς ἀγίους, ἀλλὰ καὶ ἐπετέθησαν διὰ λόγων ἐναντίον των.

60. Ψαλμ. 39, 8.

61. Ἦσ. 16, 11.

62. Ὁ Παλαμᾶς διακρίνει σύμβολα φυσικὰ καὶ σύμβολα μὴ φυσικά, 3, 1, 14.

12. Συμεῶνος γὰρ τοῦ νέου θεολόγου τὸν βίον οἶσθα
 θαυμά τε ὄντια πάντα σχεδὸν καὶ δι' ὑπερφυῶν θαυμάτων ὑ-
 πὸ Θεοῦ δεδοξασμένον, τὰ τε συγγράμματα αὐτοῦ συγγράμμα-
 τα ζωῆς εἰπὼν τις, οὐκ ἂν ἁμάρτιοι τοῦ προσήκοντος, καὶ Νι-
 5 κηφόρον δὲ τὸν ὄσιον ἐκείνον ὅς, πολυειῆ χρόνον ἐν ἡρεμίᾳ
 καὶ ἡσυχίᾳ διενεγκών, ἔπειτα τοῖς ἐρημικωτέροις μέρεσι τοῦ
 Ἁγίου Ὄρους ἐμφιλοχωρήσας καὶ ἀπασχολήσας ἑαυτὸν, ἐκ
 πασῶν τῶν πατερικῶν φωνῶν συνειλοχῶς, τὴν νηπιικὴν ἡ-
 μῖν αὐτῶν παραδέδωκε προᾶξιν. Οὗτοι τοίνυν τοῦθ' ὅπερ ἀνα-
 10 πρέπειν φῆς τινὰς σαφῶς τοῖς προαιρουμένοις εἰσηγοῦνται.
 Καὶ τί λέγω τοὺς παλαιούς τῶν ἁγίων; Ἄνδρες γὰρ μι-
 κροῦ προὐ ἡμῶν μεμαρτυρημένοι καὶ ἀποδεδειγμένοι ἐν δυνά-
 μει πνεύματος ἁγίου ταῦθ' ἡμῖν διὰ σιόματος οἰκείου παρέ-
 δωκαν, τὸν τε θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καὶ τῆς
 15 ἀληθείας τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ἐπόπτην ἀσφαλῆσαιον ἐφ' ἡ-
 μῶν ἀνεκῆρυκτον τὸν φερωνύμως Θεόληπιον ἐκείνον ἀκού-
 εις, τὸν Φιλαδελφείας πρόεδρον, μᾶλλον δ' ἀπὸ ταύτης ὡς
 ἀπὸ λυχνίας τὸν κόσμον φωτίσαντα, τὸν Ἀθανάσιον ἐκείνον,
 ὅς ἐπ' ἐμμαντοὺς οὐκ ὀλίγους τὸν πατριαρχικὸν ἐκόσμησε θρό-
 20 νον, οὗ καὶ τὴν σορὸν ὁ Θεὸς ἐτίμησε, Νεῖλον ἐκείνον τὸν
 ἐξ Ἰταλῶν, τὸν τοῦ μεγάλου ζηλωτὴν Νείλου, τὸν Σελιώτην
 καὶ τὸν Ἡλίαν, τοὺς μηδὲν ἀποδέοντας ἐκείνου, Γαβριὴλ καὶ
 Ἀθανάσιον, τοὺς καὶ προφητικοῦ χαρίσματος ἤξιωμένους.
 Τούτους πάντας πάντως ἀκούεις καὶ πολλοὺς ἄλλους προὐ
 25 αὐτῶν τε καὶ σὺν αὐτοῖς καὶ μετ' αὐτοὺς γεγονότας, ἐπαινοῦν-
 τας καὶ παραινῶντας, κατέχειν τοὺς βουλομένους τὴν παρά-
 δοσιν ταύτην, ἣν οἱ νέοι διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας, οἱ μὴδ' ἴ-
 γνος ἡσυχίας εἰδότες, μὴδ' ἀπὸ πείρας, ἀλλ' ἀπὸ λογοβροχί-
 ας νοθυεῖντες, ἀθιβεῖν καὶ μεταδιδάσκειν καὶ ἐξουθενεῖν
 30 πειρῶνται, πρὸς οὐδὲν χρήσιμον τῶν ἀκουόντων. Ἡμεῖς δὲ
 καὶ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἔσιν οἷς ἀντιπροσώπως ὠμιλήσαμεν

63. Βλ. Βίος Συμεῶν ὑπὸ Νικήτα Στηθάτου, ἐκδοθεὶς ὑπὸ Hausherr Orient. Chr. 12, 45, 1928.

64. Ἐπομένως ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἀναγνώσει καὶ ἄλλα, πλὴν τῆς ψευδεπιγράφου Μεθόδου, ἔργα τοῦ Συμεῶν. Βλ. εἰσαγωγὴν.

12. Πράγματι γνωρίζεις τόν Βίον τοῦ Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου⁶³, ὁ ὁποῖος εἶναι ὀλόκληρος σχεδόν θαῦμα καί ἔχει δοξασθῆ ὑπό τοῦ Θεοῦ διά ὑπερφυῶν θαυμάτων, καί ἂν κανεῖς τὰ συγράμματά του⁶⁴ εἶπη συγγράμματα ζωῆς δέν θά ἀστοχήσῃ τοῦ ὀρθοῦ. Γνωρίζεις ἐπίσης τόν Νικηφόρον, τόν ὄσιον ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπέρασε πολὺν χρόνον εἰς ἡρεμίαν καί ἡσυχίαν, ἔπειτα ἐνδιατρίψας καί ἀπασχοληθεὶς εἰς τὰ ἐρημικώτερα μέρη τοῦ Ἁγίου Ὄρους, συνέλεξεν ἀπὸ ὅλας τὰς πατερικὰς φωνὰς καί παρέδωσεν εἰς ἡμᾶς τὴν πρᾶξιν ταύτην. Αὐτοὶ λοιπὸν εἰσηγοῦνται εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν λέγεις ὅτι ἀνατρέπουν μερικοί⁶⁵. Καί τί ἀναφέρω τοὺς παλαιοὺς ἀγίους; Ταῦτα παρέδωσαν εἰς ἡμᾶς μὲ οἰκεῖον στόμα ἄνδρες ὀλίγον πρὶν ἀπὸ ἡμᾶς μεμαρτυρημένοι καί ἀποδεῦξιμοί διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καί ἀνεκήρυξαν εἰς τοὺς χρόνους μας τόν θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καί ἀσφαλέστατον ἐπόπτην τῆς ἀληθείας τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ. Ἦκουσες ἐκεῖνον τόν φερωνύμως Θεόληπτον, τόν ἐπίσκοπον Φιλαδελφείας, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀπὸ αὐτὴν ἐφώτισεν ὡς ἀπὸ λυχνίαν τόν κόσμον, ἐκεῖνον τόν Ἀθανάσιον, ὁ ὁποῖος ἐκόσμησε τόν πατριαρχικὸν θρόνον ἐπὶ ὄχι ὀλίγα ἔτη καί τοῦ ὁποίου τὴν σορὸν ἐτίμησεν ὁ Θεός, ἐκεῖνον τόν Νεῖλον ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, τόν Ζηλωτὴν τοῦ μεγάλου Νείλου, τόν Σελιώτην καί τόν Ἡλίαν οἱ ὁποῖοι δέν ὕστεροῦν εἰς τίποτε ἐκεῖνου, τόν Γαβριὴλ καί τόν Ἀθανάσιον τοὺς ἀξιωθέντας καί προφητικοῦ χαρίσματος. Ὅπωςδήποτε ἤκουσες ὅλους αὐτοὺς, καί πολλοὺς ἄλλους ἀναδειχθέντας πρὸ αὐτῶν ἢ κατ' αὐτοὺς ἢ μετ' αὐτοὺς, νὰ ἐπαινοῦν καί νὰ παραινοῦν τοὺς θέλοντας νὰ τηροῦν τὴν παράδοσιν ταύτην, τὴν ὁποίαν οἱ νέοι τάχα διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας, οἱ μὴ γνωρίζοντες οὔτε ἴχνος ἡσυχίας, καί νοθετοῦντες ὄχι ἀπὸ ἐμπειρίαν ἀλλ' ἀπὸ φλυαρίαν, προσπαθοῦν νὰ ἀθετήσουν καί ἀντικρούσουν καί ἐξουθενώσουν, χωρὶς καμμίαν ὠφέλειαν διὰ τοὺς ἀκούοντας. Ἡμεῖς δὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἀγίους ἐκεῖνους συνανεστράφημεν αὐτοπροσώπως καί ἐχρησιμοποίη-

καὶ διδασκάλοις ἐχρησάμεθα. Πῶς οὖν, τούτους παρ' οὐδὲν θέμενοι, τοὺς καὶ πείρα καὶ χάριτι δεδιδασγμένους, τοῖς ἀπὸ τύφου καὶ λογομαχίας ἐπὶ τὸ διδάσκειν χωρήσασιν εἴξομεν; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται.

- 5 Καὶ σὺ τοίνυν τοὺς τοιούτους ἀποτρέπου μετὰ τοῦ Δαυ-
 ἰδ συνειῶς σεαυτῷ προσλαλῶν «εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύ-
 ριον καὶ πάντα τὰ ἐνός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ»· σεαυ-
 τόν τε πειθῆνιον παρέχων τοῖς παιδῶσιν, ἄκουε πῶς εἴσω πέμ-
 πειν ἀεὶ τὸν νοῦν προσιρέπονται.

66. Ὁ Θεόληπτος ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν νηπι-
 κήν, Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 561 A, ἐγνώρισεν ὁμοῦς ὁ συγ-
 γραφεὺς ἡμῶν προφανῶς καὶ ἄλλους ἐκ τῶν ἐνταῦθα μνημονευομέ-
 νων. Φαίνεται ὅτι δὲν ἐγνώρισε Γρηγόριον τὸν Σιναῖτην, γράψαντα
 σχετικὸν συγγραμμάτιον.

67. Ψαλμ. 102, 1.

68. Ἐννοεῖ τὴν συλλογὴν χωρίων ἧτις ἠκολούθει, ἀλλ' ἐξέπεσεν
 ἤδη. Βλ. εἰσαγωγὴν.

καὶ ἐπιτύχη ὑπερφυῆ καὶ ἀπόρρητα θεάματα, πληρούμενος φωτὸς ὑψηλοτέρου ἀπὸ κάθε αἴλον γνῶσιν, ὄχι ὡς θεωρὸς αἰσθητῶν ἱερῶν συμβόλων οὔτε ὡς γνώστης ἱερογραφικῆς ποικιλίας, ἀλλ' ὡς καλλωπιζόμενος μὲ τὸ καλοποιὸν καὶ ἀρχοντικὸν κάλλος καὶ λαμπρυνόμενος μὲ τὴν λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ²⁷. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αἱ ἀνώταται τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων, κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα ὑποφήτην τῆς Ἱεραρχίας αὐτῶν, ἀναλογικῶς πρὸς τὴν θέσιν των πληροῦνται ὄχι μόνον πρωτοδότου γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ πρώτου φωτός, ἱεραρχούμεναι ἀπὸ τὴν ἀνωτάτην τριαδικὴν τελεταρχίαν καὶ γίνονται μέτοχοι καὶ θεωροὶ ὄχι μόνον τῆς τριαδικῆς δόξης, ἀλλὰ καὶ τῆς φωτοφανείας τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ὁποία καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς τοὺς μαθητὰς ἐν Θαβῶρ²⁸. Διότι ὅταν καταξιῶνται τοιαύτης θεωρίας, μυοῦνται καὶ αὐτὸν καθὼς εἶναι θεουργὸν φῶς, διότι πλησιάζουν αὐτὸν ἀληθῶς καὶ ἔρχονται εἰς ἄμεσον μετουσίαν τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φώτων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερωνύμως Μακάριος καλεῖ βρῶσιν τῶν ἐπουρανίων τοῦτο τὸ φῶς²⁹. "Ἄλλος δὲ θεολόγος λέγει, «τοῦτο γενομένη αἴλως ὅλη ἡ νοητὴ διακόσμησις τῶν ὑπερκοσμίων τοποθετεῖ ὡς ἐναργέστατον τεκμήριον τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίας τοῦ Λόγου»³⁰. Οὕτω καὶ ὁ μέγας Παῦλος, μέλλων νὰ συναντήσῃ τὰ ἀόρατα καὶ ἐπουράνια εἰς τὸ φῶς τοῦτο θεάματα, ἀρπαγεὶς ἔγινεν ὑπερουράνιος³¹, ὄχι διότι ὁ νοῦς ἐχρειάζετο νὰ ὑπεραναβῆ τοπικῶς τοὺς οὐρανοὺς, ἂν καὶ ἡ ἀρπαγὴ δηλώνει κάποιο ἄλλο μυστήριον, γνωστὸν μόνον εἰς τοὺς δοκιμάσαντας αὐτό, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ εἴπωμεν τώρα ὅσα ἔχομεν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς πεπειραμένους, μὴ τυχὸν προσφέρωμεν καὶ αὐτὰ πρὸς κακοποίησιν. "Ὅτι δὲ ὑπάρχει νοερὸς φωτισμὸς ἐνωρώμενος ὑπὸ τῶν καθαρῶν κατὰ τὴν καρδίαν, διαφορετικὸς τελείως ἀπὸ τὴν γνῶσιν, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ παρεκτικὸς αὐτῆς, θὰ δείξωμεν εὐχερέστατα εἰς τοὺς μὴ πειθομένους ἀπὸ τὰ λεχθέντα ἕως τώρα.

31. Β' Κορ. 12, 2.

6. Φασὶ γάρ, ὡς αὐτὸς εἶπες, συμβολικοὺς εἶναι τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμούς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτὸ δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερὸς φωτισμὸς οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δὲ τοῦτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καὶ 5 παρὰ τοῦ ἁγίου μεμαθήκαμεν Νείλου λέγοντις, «ὄτιαν ὁ νοῦς, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποδυσάμενος, τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσῃται, τότε καὶ τὴν ἑαυτοῦ κατάρτισιν ὄψεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς σαφείρῳ ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερεῖ, ἥντινα καὶ τόπον Θεοῦ ἢ Γραφὴ ὑνομάζει, ὑπὸ τῶν 10 προσβυτέρων ὀφθέντα ὑπὸ τὸ ὄρος Σινῶ». Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσαὰκ ἀκούομεν λέγοντις· «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὄραν τὴν ἑαυτοῦ καθάρτητα τὸν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροιά, ἥτις Θεοῦ ὑπὸ τῆς γερούσιας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνόμασαι τόπος, ἥνικα ὄφθη αὐτοῖς ἐν 15 τῷ ὄρει». Βλέπετε πῶς τῶν ἐν ταῖς καθααῖς καρδίαις ἀριτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν διάνοιαν, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμπαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν», «δείκνυσιν», φησί, «μετὰ 20 προσθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀσπράπτουσαν· καθάπερ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καὶ παρακατιῶν, «ἐν ἀρχῇ μὲν», φησί, «αὐτῆς κτίσεως εἶπε, καὶ ἐγένετο φῶς· νῦν δὲ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν γέγονε φῶς». Εἰ μὲν οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ 25 τῆς κτίσεως ἢ τὸ ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρία καὶ ἢ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλοτέρα, ὡς προσθήκην δεξαμένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη τῷ προσώπῳ καὶ ἢ ἐν ἡμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ἐστὶ ψυ- 30 χῆς, ἐπιφαινομένη τῷ κεκαθαρωμένῳ νῷ. Ἐκείνην μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέγειν,

32. Ἐξ. 24, 10 ε. ε.

33. Περί ἰπνηρῶν λογισμῶν 18, PG 79, 1221 B. Τὸ ἔργον εἶναι ἴσως τοῦ Εὐαγρίου.

34. Λόγοι 32, Σπετσιέρη σ. 140.

35. Β' Κορ. 4, 6.

6. Διότι, ὅπως ἰσχυρίζεσαι σύ, λέγουν, ὅτι οἱ εἰς τὸν παλαιὸν νόμον φωτισμοὶ εἶναι συμβολικοί. Ἐκεῖνοι λοιπὸν αὐτὸ ἀκριβῶς δεικνύουν, ὅτι ὑπάρχει ἱερός φωτισμὸς τοῦ ὁποίου αὐτοὶ ἔγιναν σύμβολον. Ὅτι δὲ τούτου σύμβολα ἦσαν ἐκεῖνοι ἐδιδάχθημεν καὶ ἀπὸ τὸν ἅγιον Νεῖλον λέγοντα, «ὅταν ὁ νοῦς, ἀπεκδυθεὶς τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἐνδυθῆ τὸν ἐκ τῆς χάριτος, τότε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς θὰ ἴδῃ καὶ τὴν κατάστασίν του παρεμφερῆ μὲ σάπφειρον ἢ μὲ οὐράνιον χρῶμα, τὴν ὁποίαν καὶ τόπον Θεοῦ ὀνομάζει³³, ὀφθέντα ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὑπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ»³³. Ὡσαύτως δὲ ἀκούομεν καὶ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ νὰ λέγῃ «ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὁ χαριτωμένος νοῦς βλέπει τὴν καθαρότητά του, ὁμοίαν μὲ τὴν ἐπουράνιον χροιάν, ἢ ὁποία ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνομάσθη τόπος Θεοῦ, ὅταν ὤφθη ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸ ὄρος»³⁴. Βλέπετε πῶς ἐκεῖνα εἶναι σύμβολα τῶν τεταμένως ἀρμονικῶς εἰς τὰς καθαρὰς καρδίας; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν διάνοιαν, δισσαφῶν ἐκεῖνοι τὸ ἀποστολικόν, «ὁ Θεὸς ὁ ὁποῖος εἶπε νὰ λάμψη φῶς ἀπὸ τὸ σκοτός, ὁ ὁποῖος ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν»³⁵, λέγει, «δεικνύει ὅτι ἡ δόξα τοῦ Μωυσέως ἀστράπτει μέσα μας μὲ περίσσειαν, διότι ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας μας, ὅπως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωυσέως», καὶ εἰς τὴν συνέχειαν λέγει, «εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν τῆς κτίσεως εἶπε, καὶ ἔγινε φῶς· τώρα δὲ δὲν εἶπεν, ἀλλ' ὁ ἴδιος ἔγινε πρὸς χάριν μας φῶς»³⁶. Ἐὰν λοιπὸν τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κτίσεως φῶς ἢ τὸ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωυσέως λάμψαν ἦτο γνῶσις μετρία, θὰ ἦτο ὑψηλοτέρα γνῶσις καὶ ἢ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν ἔλλαμψις, ὡς δεχθεῖσα προσθήκην. Ἐπειδὴ δὲ ἐκείνη δὲν ἦτο γνῶσις, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ ἢ μέσα μας ἔλλαμψις δὲν εἶναι γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ψυχῆς, ἐπιφαινομένη εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν. Ἐκείνην λοιπὸν, ἀφοῦ ὑπόκειται εἰς αἰσθητοὺς ὀφθαλμοὺς, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ τὴν λέγωμεν αἰσθητήν, ὅπως αὐ-

36. Εἰς Β' πρὸς Κορινθίους ὁμιλία 8, 3, PG 61, 457.

καθάπερ ταύτην νοητήν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὄμμασι καὶ ἐν-
τὸς ἡμῶν ἐνεργουμένην.

7. Ἄλλ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ὀπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καὶ τῷ
προφητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἶπερ τὴν δόξαν τοῦ φω-
5 τὸς τοῦ προσώπου Μωϋσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ τὸν ἁ-
γιον Μακάριον, δέχονται οἱ ἅγιοι. Τὸ αὐτὸ δ' οὗτος καὶ δό-
ξαν τοῦ Χριστοῦ καλεῖ καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν ἡγεῖται, εἰ καὶ
καὶ αἰσθησιν ἐφ᾿ ἄνη, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο προβαλλόμενος
μετὰ μικρᾶς προσθήκης· «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ
10 προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου», τινέσσι τὸ νοερὸν φῶς αὐ-
τοῦ, «καιοπιριζόμεθα τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ
δόξης εἰς δόξαν», τῇ παρουσίᾳ δηλαδὴ τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρό-
τητος, ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτὸς προϊούσης ἐπὶ τὸ τηλαυγέστε-
ρον αἰεῖ». Τί γὰρ καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφι-
15 βάλλειν ὡς, ὅταν ὁ νοῦς ἄρξῃται πικνῶς ὑπὸ τοῦ θείου φω-
τὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὄλος γίνεται, ὥστε τὸ ἑαυτοῦ
φῶς αὐτὸν πλουσίως ὁρᾶν· τοῦτο γὰρ ὄλος γίνεται, ὅταν
ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν». Τί δ' αὖτις
ὁ θεῖος Μάξιμος; «Οὐκ ἂν τοσοῦτον ἴσχυεν ἀναδραμεῖν ἀν-
20 θρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμπρεως, εἰ μὴ
αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀνέσπασεν αὐτὸν καὶ ταῖς θεαῖς ἀγαῖς κατε-
φώτισε». Τί δ' αὖτις σὺν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ
περιβόητος τῆς ἀληθείας φησὶν ὁ στυλός; «Ὁ καππαδόκης
Βασίλειος, φησί, τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καὶ
25 γυμνασία κρατύνει, τὴν δὲ ἐκ Θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην,
δικαιοσύνη καὶ ἔλεος· καὶ τὴν μὲν προτιέραν δυνατὸν καὶ τοὺς
ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς δὲ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι
εἰσὶ δεκτικοί, οἳ καὶ παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς τὸ οἰ-
κεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπον αὐτοὺς θεωροῦσι». Συνῆ-
30 κας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀπαλλαγείς ὡς φῶς
αὐτὸς ἑαυτὸν κατὰ τὴν προσευχὴν ὁρᾷ καὶ θεῖῳ περιλάμπε-
ται φωτί; Νῦν οὖν πειθῆνιον ὑπέχων σὺς αὖτις ἄκουε καὶ

37. Ὅμιλια 5, 10, PG 34, 516 A. Περὶ ὑπομονῆς 4, αὐτ. 868 CD.

38. Β' Κορ. 3, 18.

39. Βλ. Ὅμιλιας 5, 10, PG 34, 516 AB. Περὶ ὑψώσεως νοῦς 1, PG 34, 889 C. Περὶ ἐλευθερίας νοῦς 21, PG 34, 956 BC.

40. Κεφάλαια 40, Des Places 1957, σ. 108.

τὴν ἐδῶ νοητὴν, διότι ὑπόκειται εἰς νοητὰ ὄμματα καὶ ἐνεργεῖται μέσα μας.

7. Ἄλλ' οὔτε ἐκείνη ἦτο ἀπλῶς αἰσθητή, ἂν καὶ ἐφαίνετο ἐπάνω εἰς τὸ προφητικὸν πρόσωπον, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν ἅγιον Μακάριον τὴν δόξαν τοῦ φωτός τοῦ προσώπου τοῦ Μωυσέως δέχονται τώρα εἰς τὴν ψυχὴν οἱ ἅγιοι³⁷. Τὸ ἴδιον καλεῖ οὗτος καὶ δόξαν τοῦ Χριστοῦ καὶ θεωρεῖ ὡς ὑπὲρ αἰσθησιν, ἂν καὶ ἐφάνη αἰσθητῶς, προβάλλων ἐκείνον τὸν ἀποστολικὸν λόγον μαζί μὲ μικρὰν προσθήκην· «ἡμεῖς δὲ ὅλοι μὲ ἀσκέπαστον πρόσωπον»³⁸, δηλαδὴ μὲ τὸ νοερὸν φῶς του, ἵκατοπτριζόμεθα τὴν ἴδιαν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, μὲ τὴν περίσσειαν προφανῶς τῆς μέσα μας λαμπρότητος, ἣ ὁποία προάγεται πάντοτε πρὸς τὸ τηλαυγέστερον ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτός³⁹. Τί δὲ λέγει καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος; «Δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι, ὅταν ὁ νοῦς ἀρχίσῃ νὰ ἐνεργῆται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θείου φωτός, γίνεται ὀλόκληρος διαφανής, ὥστε νὰ βλέπῃ πλουσίως τὸ ἴδιον τὸ φῶς του· διότι τοῦτο συμβαίνει γενικῶς, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν»⁴⁰. Τί πάλιν λέγει ὁ θεῖος Μάξιμος; «Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνέλθῃ τόσον ὥστε νὰ συλλάβῃ θεῖαν ἔλλαμψιν, ἂν δὲν τὸν ἀνέσurreν ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς καὶ δὲν τὸν κατεφώτιζε μὲ τὰς θείας αὐγάς»⁴¹. Τί ἐπίσης λέγει μαζί μὲ τὸν μέγαν Βασίλειον ὁ Νεῖλος, ὁ περιβόητος στῦλος τῆς ἀληθείας; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος, λέγει, τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν κρατύνει ἡ μελέτη καὶ ἄσκησις, τὴν δὲ γεννωμένην ἐκ τῆς θείας χάριτος, ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ ἔλεος· καὶ τὴν μὲν πρώτην εἶναι δυνατόν νὰ δεχθοῦν καὶ οἱ ἐμπαθεῖς, τῆς δευτέρας ὅμως δεικτικοὶ εἶναι μόνον οἱ ἀπαθεῖς, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς θεωροῦν τὸ φέγγος τοῦ νοῦ των νὰ τοὺς περιλάμπῃ»⁴². Κατανοεῖς, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς ἀπαλλαγείς τῶν παθῶν βλέπει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του κατὰ τὴν προσευχὴν ὡς φῶς καὶ περιλάμπεται μὲ θεῖον φῶς; Τώρα λοιπὸν

41. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 1, 31, PG 90, 1096 A.

42. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὃν σκεῦος ἐκλογῆς ὁ πολὺς τὰ
 θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσε, ὅς φησιν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Με-
 ταφρασιεῦ μειαφρασθεῖσι Κεφαλαίοις· «ἡ τελεία τοῦ πνεύμα-
 τος ἔλλαμψις οὐχ οἶον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστίν, ἀλλ'
 5 ὑποσιατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκής ἔλ-
 λαμψις· τὸ γάρ, 'ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὅς ἔλαμψεν
 ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν', καὶ τό, 'φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς
 μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον', καὶ τό, 'ἐξαπόστειλον τὸ
 φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ με ὁδηγήσουσιν εἰς ὁ-
 10 ρος ἁγίόν σου', καὶ τό, 'ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ
 προσώπου σου', καὶ πάνθ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τὸ αὐτὸ
 παρίστανται». Ὑποσιατικὸν δὲ εἶπεν, ἵν' ἐμφράξῃ τὰ σιόματα
 τῶν τὴν γνῶσιν μόνον εἰομένων φωτισμὸν καὶ περιτρεπόν-
 των τὴν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὴν οἴ-
 15 κείαν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τὴν γνῶσιν παρεξηγουμένους
 πᾶν ὅτιπερ ἂν εἴποι τις περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ
 καὶ τὴν γνῶσιν παρωνύμως ἀπ' ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς,
 ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγουμένην, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον.

8. Διόπερ οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην
 20 εἶδησιν, καίτοι γνῶσιν οὖσαν ἔστιν ὅπου καὶ ἀσφαλεσιάτην,
 φῶς πῶποιέ τις προσηγόρευσε, ἀλλὰ μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ νοῦ
 καὶ λογικὴν. Οὐδὲν γὰρ ὕρῳμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μὴ
 νοερόν ἐστι φῶς. Οἷ τε γὰρ ἄγγελοι, πῦρ οἶον ἄυλον καὶ
 ἀσώματον· τί δ' ἄλλο τοῦτό ἐστιν ἢ φῶς νοερόν; Ὁ πε νοῦς
 25 αὐτὸς ἐαντὸν ὁρῶν, ὡς φῶς ὁρᾷ· τί τοίνυν καὶ οὗτος, εἰ μὴ
 νοερόν ἐαντὸν βλέπει φῶς; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ παντὸς νοεροῦ
 φωτός ἐπέκεινα Θεὸς καὶ πάσης οὐσίας ὑπερουσίως ἐκβεθη-
 κώς, πῦρ παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων ὠνομασμένος, ἔχει μὲν,
 ὡς κατὰ τὴν τοῦ πυρός ἀμυδρὰν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τὸ
 30 κρύφιόν τε καὶ ἀθεώρητον καθ' ἐαντὸν, μὴ προκειμένης ὕλης

43. Εὐαγγρίου, Πρακτικὸς 1, 93, PG 40, 1249 B. Τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς καὶ ἄλλα, ἀπεδόθη καὶ εἰς τὸν Νεῖλον.

44. Β' Κορ. 4, 6.

45. Ψαλμ. 12, 4.

46. Ψαλμ. 42, 3.

47. Ψαλμ. 4, 7.

48. Μακαρίου, Περί ἐλευθερίας νοῦς 22, PG 34, 956 D - 957 A.

49. Βλ. ἀνωτ. παραγρ. 3.

50. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου Λόγοι 21, 2, PG 35, 1084 D.

προσφέρων πειθήνιον οὐς πάλιν ἄκουε καὶ τὸν φερωνύμως Μακάριον, τὸν ὁποῖον ὁ πολὺς εἰς τὰ θεῖα Νεῖλος χαρακτηρίζει σκεῦος ἐκλογῆς⁴³ καὶ ὁ ὁποῖος εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ διασκευασθέντα Κεφάλαια λέγει· «ἡ τελεία ἔλλαμψις τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ὡσάν ἀποκάλυψις νοημάτων μόνον, ἀλλὰ βεβαία καὶ παντοτινὴ ἔλλαμψις ὑποστατικοῦ φωτός εἰς τὰς ψυχὰς· διότι τὸ ὅ εἰπὼν νὰ λάμψη φῶς ἀπὸ τὸ σκοτός, ὁ ὁποῖος ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν⁴⁴, καὶ τὸ ὅ φώτισε τοὺς ὀφθαλμούς μου μήπως ὑπνώσω ἕως θανάτου⁴⁵, καὶ τὸ, ὅ ἔξαπόστειλε τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ θὰ μὲ ὀδηγήσουν εἰς τὸ ἅγιόν σου ὄρος⁴⁶, καὶ τὸ, ὅ ἐσημειώθη ἐπάνω μας τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου⁴⁷, καὶ ὅλα τὰ παρόμοια μὲ αὐτά, τὸ ἴδιον παριστάνουν»⁴⁸. Εἶπε δὲ ὑποστατικόν, διὰ νὰ φράξῃ τὰ στόματα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὡς φωτισμὸν νομίζουν μόνον τὴν γνῶσιν καὶ μεταστρέφουν τὴν διάνοιαν τῶν πολλῶν, καὶ πρὶν ἀπὸ τὰς ἄλλας τὴν ἰδικὴν των, μὲ τὸ νὰ ἐκλαμβάνουν κατὰ παρεξήγησιν πᾶν ὅ,τι θὰ ἔλεγε κανεὶς περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ θεωρῶ φῶς καὶ τὴν γνῶσιν ἢ ὁποῖα παρονομάζεται ἀπὸ αὐτὸ φωτισμὸς, διότι ὑπ' αὐτοῦ χορηγεῖται, ὅπως εἶπον καὶ ἀνωτέρω⁴⁹.

8. Διὰ τοῦτο κανεὶς ποτὲ δὲν ἐχαρακτήρισε φῶς τὴν ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις προερχομένην εἶδησιν, μολονότι εἰς μερικὰς περιπτώσεις εἶναι γνῶσις καὶ μάλιστα ἀσφαλεστάτη, ἀλλ' ἐκάλεσεν οὕτω μόνον τὴν ἀπὸ τὸν νοῦν προερχομένην καὶ λογικὴν. Διότι δὲν βλέπομεν ὅ,τιδήποτε ἔχον δύναμιν λόγου, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι νοερόν φῶς. Πράγματι οἱ ἄγγελοι εἶναι ὡσάν πῦρ αἶλον καὶ ἀσώματον· τί ἄλλο εἶναι τοῦτο παρὰ φῶς νοερόν; Καὶ ὁ νοῦς, βλέπων ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του, ὡς φῶς τὸν βλέπει· τί εἶναι λοιπὸν καὶ αὐτός, ἂν δὲν βλέπῃ ἑαυτὸν ὡς νοερόν φῶς; Καὶ αὐτός δὲ ὁ πέρα παντός νοεροῦ φωτός εὕρισκόμενος Θεός παρεκβαίνων ὑπερουσίως πᾶσαν οὐσίαν, ἀποκαλούμενος πῦρ ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς θεολόγους⁵⁰, ἔχει μὲν μέσα του τὸ κρύφιον καὶ ἀθεώρητον, ὡσάν κατὰ τὴν ἀμυδρὰν εἰκόνα τοῦ πυρός εἰς τὰ αἰσθητά, ἀφοῦ δὲν ὑφίσταται ὕλη χωροῦ-

τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν ἤνικα δ' ἂν ἐπιτηδείας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δέ ἐστι πᾶσα νοερὰ κεκαθαυμένη φύσις, τὸ τῆς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τῆνικαῦτα καὶ αὐτὸς ὡς φῶς ὁράται νοερόν, ὡς
5 δι' αὐτῶν τῶν καὶ παθόντων καὶ ἰδόντων λαμπρότητα Θεοῦ ἐδείξαμέν τε καὶ δείζομεν ἁγίων.

9. Ὡσπερ δὲ τὸ πῦρ, ἂν ἐπικαλυφθῆ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνειν μὲν αὐτὴν δύναται, φωτίζειν δὲ οὐχί, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχη τὸ ζοφῶδες κάλυμμα
10 τῶν πονηρῶν παθῶν, γινῶσιν μὲν παρέχειν δύναται ἂν, ἀλλ' οὐχί καὶ φῶς. Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον φῶς ἐστὶν ὁ νοῦς τῷ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦτον τὸν τρόπον ὁρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἷον ὀφθαλμὸς ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὄψις» γὰρ, φησί, «τῆ ψυχῆ ὁ συμφυῆς αὐτῆ νοῦς», ὡσπερ ἡ καὶ
15 αἰσθησὶν ὄψις οὐκ ἂν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμπαντος αὐτῆ φωτός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ἢ νοεράν ἔχων αἰσθησὶν ὁρώη καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ τοῦ θείου περιλάμπαντος αὐτὸν φωτός. Ὡσπερ δὲ ἡ ὄψις, ὅταν ἐνεργῆ, φῶς αὐτὴ τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτός συγγίνε-
20 ται καὶ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ὁρᾷ τὸ φῶς πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις περικεχυμένον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἤνικ' ἂν εἰς ἐντελέχειαν ἀφίκοιτο τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὅλος οἷον φῶς ἐστὶ καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστὶ καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωσιῶς ὁρᾷ τὸ φῶς, οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον,
25 ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὃ τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἀπλῶς τῶν ὄντων πάντων. Θεὸν γὰρ ὁρᾶσιν οἱ κεκαθαυμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμόν, ὃς φῶς ὢν, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βραυτιῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐ-
30 τὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν ἐμφανίζει δὲ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαυμένῳ νῷ, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων. Τοιοῦτον γὰρ ἢ ἐν

51. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας 15, 2, PG 3, 329 AC.

52. Μεγ. Βασιλείου (ψευδ.), Ἀσκητ. διατάξεις 2, 1, PG 31, 1340 A.

53. Ματθ. 5, 8.

54. Α' Ἰω. 1, 5.

55. Ἰω. 14, 21' 23.

σα τὴν θεϊαν ἐμφάνειαν⁵¹, ἀλλ' ὅταν εὖρη ὕλην κατάλληλον καὶ ἀνοικτὴν, τοιαύτη δὲ εἶναι πᾶσα νοερὰ κεκαθαρμένη φύσις, μὴ φέρουσα τὸ κάλυμμα τῆς κακίας, τότε καὶ αὐτὸς βλέπεται ὡς νοερὸν φῶς, ὅπως ἐδείξαμεν καὶ θὰ δείξωμεν διὰ τῶν ἰδίων τῶν ἀγίων, οἱ ὅποιοι ἐδοκίμασαν καὶ εἶδον τὴν λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ.

9. Ὅπως δὲ τὸ πῦρ, ἂν καλυφθῆ με ὕλην ὄχι διαφανῆ, δύναται μὲν νὰ τὴν θερμαίνῃ, ὄχι ὅμως νὰ φωτίζη, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἔχη ἐπάνω του τὸ ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, θὰ ἦτο μὲν δυνατόν νὰ παρέχῃ γνῶσιν, ἀλλ' ὄχι καὶ φῶς. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι μόνον φῶς θεωρητὸν διὰ νοῦ, ἔστω καὶ τὸ τελευταῖον τῶν βλεπομένων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ θεωρητικός, ὡσὰν ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς πού εἶναι, διότι, λέγει, «θέα τῆς ψυχῆς εἶναι ὁ ἀρμονικὸς με αὐτὴν νοῦς»⁵². Ἐπομένως ὅπως ἢ κατ' αἰσθησιν θεὰ δὲν θὰ καθίστατο ἐνεργὸς χωρὶς νὰ λάμψῃ ἐπάνω τῆς φῶς ἀπὸ ἔξω, οὕτω καὶ ὁ νοῦς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ βλέπῃ με τὴν νοερὰν αἰσθησιν τὴν ὁποῖαν ἔχει καὶ νὰ τεθῆ καθ' ἑαυτὸν εἰς ἐνέργειαν, ἂν δὲν τὸν περιλάμψῃ τὸ θεῖον φῶς. Ὅπως δὲ ἢ ὄψις, ὅταν ἐνεργῆ, γίνεται ἢ ἰδία φῶς καὶ ἐνώνεται με τὸ φῶς καὶ πρῶτον βλέπει αὐτὸ τοῦτο τὸ φῶς περιχυμένον εἰς ὅλα τὰ ὀρώμενα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν πληρότητα τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ὅλος ὡσὰν φῶς καὶ εἶναι με τὸ φῶς καὶ μαζὶ με τὸ φῶς, βλέπει σαφῶς τὸ φῶς, ὄχι ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν τῶν γνωρίμων μας καὶ ἀπλῶς ὅλων τῶν ὄντων. Διότι τὸν Θεὸν βλέπουν οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ἀψευδῆ μακαρισμὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου⁵³, ὁ ὁποῖος ὦν φῶς⁵⁴, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην φωνὴν τοῦ Ἰωάννου, τοῦ υἱοῦ τῆς θροντῆς, ἐδράζει καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν καὶ ἀγαπηθέντας ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ πρὸς αὐτούς⁵⁵· ἐμφανίζει δὲ ὡσὰν εἰς κάτοπτρον εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν, ἐνῶ καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἀόρατος. Τοιοῦτον πράγμα εἶναι ἢ μορφή εἰς ἔσοπτρον·

ἐσόπιρῳ μορφῇ φαινομένη οὐχ ὁραῖται καὶ σχεδὸν ἀδύνατόν ἐστιν ὁρᾶν τε ἐν ἐσόπιρῳ καὶ αὐτὸ κατὰ ταῦτὸ τὸ μορφοῦν τὸ ἔσοπιρον ὁρᾶν.

10. Νῦν μὲν οὖν οὕτω ποῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ Θε-
 5 ὸς ὁραῖται, τότε δέ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Οἱ δὲ
 τῷ μὴ παθεῖν τὰ θεῖα μηδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς
 φῶς ὑπὲρ φῶς ὁραῖσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεω-
 ρεῖσθαι, τυφλοῖς εἰκόσιν, οἱ τῆς τοῦ ἡλίου θέσμης μόνης
 ἀντιλαμβανόμενοι τοῖς ὁρῶσιν ἀπιστοῦσιν διὰ καὶ φαιδρός
 10 ἐστὶν ὁ ἥλιος. Εἰ δὲ καὶ τοὺς ὁρῶντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδά-
 σκειν ἐγχειροῦσιν, ὡς οὐ φῶς ἐστὶν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανό-
 ταιος ἀπάντων ἥλιος, καταγέλαστοι μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητικῶς
 ὁρῶσιν ἔσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ παραπλήσια πάσχοντες
 περὶ τὸν τοῦ παντὸς ὑπερανιδρυμένον τῆς δικαιοσύνης ἡλι-
 15 ον», οὐ παρὰ τῶν νοερωῶς ὡς ἀληθῶς ὁρῶντων μόνον, ἀλλὰ
 καὶ παρὰ τῶν πιστευόντων τοῖς ὁρῶσι θρηνηθήσονται, μὴ
 μόνον διὰ τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότη-
 τος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καὶ ἀλήπιον καὶ ἀφθέγκιου,
 πρὸ τὸ νῶ μεθεκτόν τε καὶ θεωρητὸν ἀοράτως συγκαταβαί-
 20 νοντος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοῖ
 μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπικὸν καὶ αὐτιονόητον ἐκεί-
 νον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγω-
 γοῦσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀγίοις οὐκ ἐθέλον-
 τες ἔπεσθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτοὺς καὶ συγκατα-
 25 σπᾶν ἐπιχειροῦσι τοὺς πειθόμενους, ὡς ἂν δήπου κοινωνοὺς
 σκοῖεν διὰν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον
 «ὄν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν», οὐδὲ ἐπίσειυσαν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ
 τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τῷ ἠπειλημένῳ σκοτεῖ
 ταυτίον. Ταῦτα δὲ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προ-

56. Α' Κορ. 13, 12.

57. Μαλαχ. 3, 20. Πρβλ. καὶ ἀπολυτίκιον Χριστουγέννων.

58. Ἰω. Χρυσοστόμου, Περὶ ἀκαταλήπτου 3, 3, Χρήστου 1953, σ. 86, ὅπου ἐξηγεῖται ἡ ἔννοια τῆς συγκαταβάσεως. Πρὸς Θεόδωρον 1, 11, PG 47, 292. Βλ. καὶ Ἀθανασίου, Πρὸς Ἀντίοχον 28, PG 28, 613.

59. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγοι 21, 2, PG 35, 1084'D. Βλ. ἀνωτ. 8.

φαινομένη δὲν βλέπεται καὶ σχεδὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ βλέπῃς εἰς κάτοπτρον καὶ συγχρόνως νὰ βλέπῃς τὸ μορφοῦν εἰς τὸ κάτοπτρον.

10. Τώρα λοιπὸν ὁ Θεὸς βλέπεται ἀπὸ τοὺς δι' ἀγάπης καθαρθέντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον, τότε δέ, λέγει, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»⁵⁶. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὅποιοι, ἐπειδὴ δὲν ἔπαθον οὔτε εἶδον τὰ θεῖα, δὲν πιστεύουν καθόλου ὅτι ὁ Θεὸς βλέπεται ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖται, ὁμοιάζουν μὲ τυφλοὺς, οἱ ὅποιοι, ἀντιλαμβανόμενοι μόνον τὴν θερμὴν τοῦ ἡλίου, ἀπιστοῦν εἰς τοὺς βλέποντας ὅτι καὶ ὁ ἥλιος εἶναι φαιδρός. Ἐὰν δὲ οἱ τυφλοὶ ἐπιχειροῦν νὰ δασκαλεύουν τοὺς βλέποντας, ὅτι δὲν εἶναι φῶς ὁ λαμπρότατος ὄλων τῶν αἰσθητῶν ἥλιος, αὐτοὶ θὰ γίνουν καταγέλαστοι εἰς τοὺς αἰσθητῶς βλέποντας. Ἐκεῖνοι δέ, οἱ ὅποιοι πάσχουν τὰ παρόμοια, σχετικῶς μὲ τὸν ὑπερκείμενον τοῦ παντός «ἥλιον τῆς δικαιοσύνης»⁵⁷, θὰ θρηνηθοῦν ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς πράγματι βλέποντας νοερῶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς πιστεύοντας εἰς τοὺς βλέποντας. Θὰ θρηνηθοῦν μάλιστα ὄχι μόνον διότι, ἐνῶ ὁ Θεὸς ἀπὸ ὑπερβολῆς τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγαθότητος συγκαταβαίνει ἀπὸ τὸ ἐξηρμένον ἀπὸ ὄλα καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀνέκφραστον πρὸς τὸ μεθεκτὸν καὶ ἀοράτως θεωρητὸν ἀπὸ τὸν νοῦν⁵⁸ κατὰ ὑπερούσιον ἀφανῆ δύναμιν του, αὐτοὶ μένουν ἀνέραστοι πρὸς τὸν ὀλοφάνερον καὶ αὐτονόητον ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλὰ καὶ διότι, μὴ θέλοντες νὰ ἀκολουθήσουν τοὺς ἀγίους οἱ ὅποιοι ἀπὸ φιλανθρωπίαν χειραγωγοῦν διὰ τῶν λόγων πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο, φέρουν ἑαυτοὺς κατὰ κρημνῶν καὶ ἐπιχειροῦν νὰ συμπαρασύρουν τοὺς ὑπακούοντας εἰς αὐτούς, ὥστε νὰ ἔχουν ὅπωςδήποτε συντρόφους ὅταν «ἴδουν ὡς πῦρ» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «αὐτὸν τὸν ὅποιον δὲν ἐγνώρισαν ὡς φῶς»⁵⁹ οὔτε ἐπίστευσαν. Ἀλλὰ βεβαίως καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο εἶναι σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τὸ ἴδιον μὲ τὸ ἀπειλημένον σκότος. Αὐτὰ δὲ ἔχουν προετοιμασθῆ εἰς τὸν διάβολον καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυ-

ητοιμάσθαι κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Οὐκοῦν οὔτε αἰσθη-
 τὸν ἀπλῶς, ἀμοιροῦσι γὰρ αἰσθήσεως προητοιμάσθαι τοῖς πο-
 ρηροῖς ἀγγέλοις, οὔθ' ἀπλῶς ἄγνοια τοιῦτ' ἐστὶ τὸ σκότιος, οὐ γὰρ
 ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν Θεὸν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονό-
 5 μοις τοῦ σκότους ἐκείνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ
 βέλτιον εἴσονται (πᾶσα) γὰρ, φησί, «σαρξ ἐξομολογήσεται
 ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς», ἀμήν.
 Οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητὸν κυρίως, οὐδὲ μὲν οὖν
 γνῶσις, εἴπερ μὴδὲ ἄγνοια τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦ-
 10 το σκότιος. Εἰ δὲ μὴ τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτικὸν δὲ
 μᾶλλον τῆς μυσικῆς καὶ ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων
 τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀροαβὼν νῦν τοῖς κεκαθαυμένοις τὴν καρ-
 διάν ἐνορώμενος, οὐ γνῶσις ἐστὶν ἀπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν
 γνώσεως χορηγός, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερόν· μᾶλλον
 15 δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καὶ ὀρώμενος,
 ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς
 ἐνταῦθα κατὰ χριστιανούς τελειότητος παρεκτικὸς μονώτα-
 τος, οὐκ ἀπὸ μιμήσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀ-
 ποκαλύπτει καὶ χάριτι τοῦ Πνεύματος.

20 11. Διὸ φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε
 καὶ συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τὸν ἀκούειν ἡδιστον
 ἐν ἐρμηνεῦσιν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν
 τε καὶ τηλαυγέστερον τὸ ἐπιτελὲς τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήρι-
 25 ον ἐκάστη ψυχῇ δεδήλωκεν, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ ἐπουρανίου φω-
 τὸς ἐν ἀποκαλύπτει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις, ἵνα
 μή τις, τὸν διὰ γνώσεως νοημάτων φωτισμὸν μόνον τοῦ Πνεύ-
 ματος εἶναι νομίσας, κινδυνεύσῃ δι' ἄγνοιάν τε καὶ ραθυμίαν
 τοῦ τελείου τῆς χάριτος ἀποιχεῖν μυστηρίου. Διὰ τοῦτο καὶ
 τὸ ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσώπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ
 30 Πνεύματος δόξης εἰς παράσπασιν ὁμολογημένην προήνεγκεν
 (εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, φησί, διὰ δόξης, πολλῶ μᾶλλον

60. Ματθ. 25, 41.

61. Φιλιπ. 2, 11 (πᾶσα γλῶσσα).

62. Βλ. Β' Κορ. 1, 22' 5, 5' Ἐφεσ. 1, 14. Βλ. καὶ Συμεῶν Νέου, Κεφάλαια 3, 35, Darrouzés 1957, σ. 90' Μαξίμου, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης 4, 78, Φιλοκαλία, 1957, 2, 49 κ.ἄ.

ρίου⁶⁰. Ἐπομένως οὔτε αἰσθητὸν ἀπλῶς εἶναι τοῦτο τὸ φῶς, διότι ἔχει προετοιμασθῆ διὰ τοὺς στερουμένους αἰσθήσεως πονηροὺς ἀγγέλους, οὔτε ἀπλῶς ἄγνοια εἶναι, διότι οἱ τῶρα ὑπακούοντες εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ σκότους ἐκείνου δὲν θὰ ἀγνοήσουν τότε περισσότερο τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶρα, μᾶλλον δὲ θὰ τὸν γνωρίσουν καὶ καλύτερα· διότι, λέγει, «πᾶσα σὰρξ θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι Κύριος εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς»⁶¹, ἀμήν. Δὲν εἶναι ἄρα οὔτε αἰσθητὸν φῶς ἐκεῖνο κυρίως, οὔτε βεβαίως γνῶσις, ἐφ' ὅσον οὔτε τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος εἶναι ἄγνοια. Ἐὰν δὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο δὲν εἶναι γνῶσις, ἀλλὰ μᾶλλον παρεκτικὸν τῆς μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀρραβῶν⁶² ὁ ἐνορώμενος τῶρα ἀπὸ τοὺς καθαρούς εἰς τὴν καρδίαν δὲν εἶναι ἀπλῶς γνῶσις, ἀλλὰ χορηγὸς ἀναλόγου γνώσεως, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερόν, μᾶλλον δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐντυπούμενος καὶ βλεπόμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρμένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ μοναδικὸς χορηγὸς τῆς ἐδῶ κατὰ Χριστιανούς τελειότητος, ἡ ὁποία δὲν προσγίνεται ἀπὸ μίμησιν ἢ φρόνησιν, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως καὶ χάριτος τοῦ πνεύματος.

11. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ μέγας Μακάριος, ἔχων συνακόλουθον καὶ σύμφωνον τὸν Συμεών, τὸν γλυκύτετον εἰς ἄκουσμα μεταξὺ τῶν ἐρμηνευτῶν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἔχει δηλώσει εἰς ἐκάστην ψυχὴν ἀκριβέστερον καὶ τηλαυγέστερον τὸ τέλειον μυστήριον τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ (ἐλλαμψις τοῦ ἐπουρανίου φωτός) κατὰ ἀποκάλυψιν καὶ δύναμιν τοῦ Πνεύματος, διὰ νὰ μὴ νομίση κανεὶς ὅτι ὁ διὰ γνώσεως νοημάτων εἶναι ὁ μόνος φωτισμὸς τοῦ Πνεύματος καὶ κινδυνεύσῃ ἀπὸ ἄγνοιαν καὶ ραθυμίαν νὰ ἀποτύχῃ τοῦ τελείου μυστηρίου τῆς χάριτος. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὑπόδειγμα τῆς γύρω εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωϋσέως περιχυμένης δόξης τοῦ Πνεύματος παρουσίασεν ὡς παραδεδεγμένην μεγαλοπρέπειαν (διότι ἂν τὸ καταργούμενον, λέγει, εἶναι ἔνδοξον, πολὺ περισσότερο ἐν-

τὸ μένον ἐν δόξῃ'), καταργούμενον εἰρηκῶς διὰ τὸ θνητῷ σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τὴν δόξαν ἔδειξε δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην τοῦ Πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δόξαν νῦν ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀ-
 5 καταργήτως ἐλλάμπεσθαι. Φησὶ γοῦν· ἡμεῖς δὲ πάντες, ιουτέστιν οἱ κατὰ τελείαν πίσιν ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπιριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος· ἀνακεκαλυμμένῳ προσώ-
 10 πῳ, τῷ τῆς ψυχῆς δηλαδή, καὶ γὰρ ἡνίκ' ἂν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς Κύριον, 'περιαιρεῖται, φησὶ, τὸ κάλυμμα', 'ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι'. Φανερώς οὖν διὰ τούτων ἔδειξε κάλυμμα σκότους ἐπιβεβλησθαι τὴν ψυχὴν, ὅπερ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα παραδύναι,
 15 νυνὶ δέ, ἀπὸ τῆς ἐλλάμπεως τοῦ Πνεύματος, περιαιρεῖσθαι τοῦτο τῶν πιστῶν τε καὶ ἀξίων τῷ ὄντι ψυχῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ἡ ἔλευσις ἢ τοῦ Χριστοῦ γεγένηται».

12. Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς τὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ πιστευόντων εἰς Χριστὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύ-
 20 ματος οἱ ἐν τῷ παλαιῷ προὑπέγραψαν αἰσθητοὶ ἐκεῖνοι φωτισμοί; Τοὺς οὖν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους λέγοντας ἐχρῆν δι' ἐκείνων πρὸς τὴν τοῦτου πίσιν τε καὶ ζήτησιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας, μᾶλλον δὲ εἰδυνατὸν καὶ τοὺς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καὶ ἄ-
 25 λησιον πῆν ἐπὶ ταύτῃ γνῶσιν ἐσχηκότας, πρὸς ἀπιστίαν ἐκκαλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μυσικῆς ἐμφανείας τε καὶ ἐνεργείας τὰ ἀπόρητα δεδιδαγμένους, οὐδ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντιρεπόμενοι, ὅς φη-
 30 σιν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικῶς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται, νοῦν γὰρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δὲ ἔγνω

63. Β' Κορ. 3, 7-11.

64. Β' Κορ. 3, 18.

65. Β' Κορ. 3, 16, (ἘΕ. 34, 34).

66. Β' Κορ. 3, 17.

67. Μακαρίου, Περὶ ἐλευθερίας νοῦς 21, PG 34' 956. Κατὰ τὴν ἀπόδοσιν Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ.

δοξον εἶναι τὸ παραμένον')⁶³, χαρακτηρίσας αὐτὸ ὡς καταργούμενον διότι ἡ δόξα περιέβαλλε τὸ θνητὸν σῶμα τοῦ Μωϋσέως· ἔδειξε δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην ἀποκεκαλυμμένην δόξαν τοῦ Πνεύματος τώρα εἰς τὸ ἀθάνατον τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου πρόσωπον πρὸς τοὺς ἀξίους νὰ ἐλλάμπωνται ἀνέτως. Λέγει πράγματι· ὅλοι δὲ ἡμεῖς, δηλαδή οἱ κατὰ τελείαν πίστιν γεννηθέντες ἐκ τοῦ Πνεύματος, κατοπτριζόμεθα μὲ ἀκάλυπτον πρόσωπον τὴν δόξαν Κυρίου, μεταμορφούμενοι εἰς τὴν ἰδίαν εἰκόνα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, ὡσάν ἀπὸ τὸ Κύριον Πνεῦμα⁶⁴, μὲ τὴν φράσιν ἀκάλυπτον πρόσωπον ἐννοῶν τὸ τῆς ψυχῆς, διότι, ὅταν ἐπιστρέψη κανεὶς εἰς τὸν Κύριον, ἀφαιρεῖται τὸ κάλυμμα του⁶⁵, λέγει, ὁ δὲ Κύριος εἶναι τὸ Πνεῦμα⁶⁶. Φανερωῶ λοιπὸν ἔδειξε μὲ αὐτὰ ὅτι ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἔχει ἐπιτεθῆ κάλυμμα σκότους, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ εὔρεν εὐκαιρίαν νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τώρα δὲ ὅτι μὲ τὴν ἔλλαμψιν τοῦ Πνεύματος ἀφαιρεῖται τὸ κάλυμμα τοῦτο ἀπὸ τὰς πιστὰς καὶ πράγματι ἀξίας ψυχὰς, χάριν τοῦ ὁποῖου ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ⁶⁷.

12. Βλέπετε, ἀδελφέ, πῶς οἱ αἰσθητοὶ ἐκεῖνοι κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν φωτισμοὶ προετύπωσαν τὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος εἰς τὰς ψυχὰς τῶν εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἀλήθειαν πιστευόντων εἰς Χριστόν; Οἱ λέγοντες λοιπὸν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους τοὺς φωτισμοὺς ἔπρεπε δι' ἐκείνων νὰ ὀδηγηθοῦν πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἀναζητήσιν ἐκείνου. Αὐτοὶ ὅμως σπεύδουν μὲ κάθε τρόπον νὰ παρασύρουν εἰς ἀπιστίαν καὶ τοὺς πιστεύοντας, μᾶλλον δὲ εἰ δυνατόν καὶ τοὺς ἀπολαύσαντας ἐμφανῶς τῆς χάριτος καὶ τοὺς λαβόντας ἀλησμόνητον γνῶσιν ἐπ' αὐτῆς, προσπαθοῦντες νὰ παραιδάξουν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως τοὺς διδαγμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μυστικῆς ἐμφανείας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ τὰ ἀπόρρητα. Δὲν ἐντρέπονται οὔτε τὸν μέγαν Παῦλον, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι «ὁ μὲν πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ δὲν ἀνακρίνεται ἀπὸ κανένα, διότι ἔχει νοῦν Χριστοῦ· ποῖος δὲ ἐγνώρισε τὸν νοῦν τοῦ

ροῦν Κυρίου, ὃς συμβιδάσει ἀπόρῃ, τουτέστι πισιὰ ποιήσει,
 λογιανοῖς ἀνακρίνων, τὰ τοῦ Πνεύματος; Καὶ γὰρ οὐδὲ γινώ-
 ραι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου
 ὁ τοῖς οἰκείοις λογιανοῖς καὶ ταῖς δι' αὐτῶν συζητήσεις πι-
 5 στεύων, διαιρέσεις τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεις πᾶσαν
 ἀλήθειαν εὐρίσκεισθαι οἰόμενος· ψυχικὸς γάρ ἐστιν ὁ τοιοῦτος,
 «ὁ δὲ ψυχικός», φησὶν, «οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», οὐδὲ
 δύναται ὁ γοῦν μὴ γινώσκων μηδὲ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλ-
 λοις συμβιδάσας γνωσιὰ τε καὶ πισιὰ ποιήσειε; Διὰ τοῦτο
 10 εἴ τις ἄνευ ἡσυχίας τε καὶ νήψεως τῆς κατὰ νοῦν καὶ τῆς
 ἐν αὐτῇ τῶν πνευματικῶς καὶ ἀποροχῆως τελουμένων πεί-
 ρας περὶ νήψεως διδάσκει, σοιχῶν τοῖς οἰκείοις διαλογι-
 σμοῖς καὶ διὰ λόγου δεῖξαι ζητῶν τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν,
 εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δηλὸς ἐστι κατενεχθεὶς καὶ τὴν σο-
 15 φίαν ὄντως μωρανθεὶς, ὅτι ἀφρόνως ὑπενόησε φυσικῇ γνώ-
 σει τὰ ὑπὲρ φύσιν καιοπιεῦσαι καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἃ γνω-
 σιὰ μόνῳ τῷ Πνεύματι, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος,
 ἃ γνωσιὰ μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ,
 φυσικῇ διανοίᾳ καὶ σαρκικῇ φιλοσοφίᾳ ἐρευνῆσαί τε καὶ δεῖ-
 20 ξαι· πρὸς δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, καὶ θεομάχος εὐρεθήσεται, παρα-
 γνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βαλίας, ὡς τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀ-
 γαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἀντιπαιτούμενος
 τοῖς λαβοῦσι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ
 Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ «οὐαὶ» ἔσται κληρονόμος
 25 διὰ τὴν τῶν ἀκούσιων βλάβην· «οὐαὶ» γάρ, φησὶν ὁ προφή-
 τής, «ταῦ ποίξοντι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀναιροπὴν ἰσολεράν».

13. Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις, δηλονότι
 τοῖς πνευματικοῖς («ὁ γὰρ πνευματικὸς πάντα ἀνακρίνει» κατὰ
 τὸν ἀπόστολον), δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιούτους φέρον-
 30 τας ὑποιάσσειν ἑαυτούς, ὡς τῇ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ καθ'

68. Α' Κορ. 2' 15 ἐξ.

69. Α' Κορ. 2, 14.

Ὁ ὄρος ψυχικός ἐδῶ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τὴν ἐννοιαν μεταξὺ τοῦ σαρκικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ.

70. Θ' Κορ. 1, 20.

71. Α' Κορ. 2, 10.

72. Α' Κορ. 2, 16.

73. Πράξ. 5, 35.

74. Α' Κορ. 2, 12.

75. Ἀββακ 2, 15.

76. Α' Κορ. 2, 15.

καὶ ἐπιτύχη ὑπερφυῆ καὶ ἀπόρρητα θεάματα, πληρούμενος φωτὸς ὑψηλοτέρου ἀπὸ κάθε αἴυλον γνῶσιν, ὄχι ὡς θεωρὸς αἰσθητῶν ἱερῶν συμβόλων οὔτε ὡς γνώστης ἱερογραφικῆς ποικιλίας, ἀλλ' ὡς καλλωπιζόμενος μὲ τὸ καλοποιόν καὶ ἀρχοντικὸν κάλλος καὶ λαμπρυνόμενος μὲ τὴν λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ²⁷. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αἱ ἀνώταται τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων, κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα ὑποφήτην τῆς Ἱεραρχίας αὐτῶν, ἀναλογικῶς πρὸς τὴν θέσιν των πληροῦνται ὄχι μόνον πρωτοδότου γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ πρώτου φωτός, ἱεραρχούμεναι ἀπὸ τὴν ἀνωτάτην τριαδικὴν τελεταρχίαν καὶ γίνονται μέτοχοι καὶ θεωροὶ ὄχι μόνον τῆς τριαδικῆς δόξης, ἀλλὰ καὶ τῆς φωτοφανείας τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ὁποία καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς τοὺς μαθητὰς ἐν Θαβῶρ²⁸. Διότι ὅταν καταξιώνωνται τοιαύτης θεωρίας, μουῦνται καὶ αὐτὸν καθὼς εἶναι θεουργὸν φῶς, διότι πλησιάζουν αὐτὸν ἀληθῶς καὶ ἔρχονται εἰς ἄμεσον μετουσίαν τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φώτων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερωνύμως Μακάριος καλεῖ βρῶσιν τῶν ἐπουρανίων τοῦτο τὸ φῶς²⁹. "Ἄλλος δὲ θεολόγος λέγει, «τοῦτο γενομένη αἴυλως ὅλη ἡ νοητὴ διακόσμησις τῶν ὑπερκοσμίων τοποθετεῖ ὡς ἐναργέστατον τεκμήριον τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίας τοῦ Λόγου»³⁰. Οὕτω καὶ ὁ μέγας Παῦλος, μέλλων νὰ συναντήσῃ τὰ ἀόρατα καὶ ἐπουράνια εἰς τὸ φῶς τοῦτο θεάματα, ἀρπαγεὶς ἔγινεν ὑπερουράνιος³¹, ὄχι διότι ὁ νοῦς ἐχρειάζετο νὰ ὑπεραναβῆ τοπικῶς τοὺς οὐρανοὺς, ἂν καὶ ἡ ἀρπαγὴ δηλώνει κάποιο ἄλλο μυστήριον, γνωστὸν μόνον εἰς τοὺς δοκιμάσαντας αὐτό, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ εἴπωμεν τώρα ὅσα ἔχομεν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς πεπειραμένους, μὴ τυχὸν προσφέρωμεν καὶ αὐτὰ πρὸς κακοποίησιν. "Ὅτι δὲ ὑπάρχει νοερὸς φωτισμὸς ἐνσωρούμενος ὑπὸ τῶν καθαρῶν κατὰ τὴν καρδίαν, διαφορετικὸς τελείως ἀπὸ τὴν γνῶσιν, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ παρεκτικὸς αὐτῆς, θὰ δεῖξωμεν εὐχερέστατα εἰς τοὺς μὴ πειθομένους ἀπὸ τὰ λεχθέντα ἕως τώρα.

31. Β' Κορ. 12, 2.

6. Φασὶ γάρ, ὡς αὐτὸς εἶπες, συμβολικοὺς εἶναι τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμούς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτὸ δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερὸς φωτισμὸς οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δὲ τοῦτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καὶ 5 παρὰ τοῦ ἁγίου μεμαθήκαμεν Νείλου λέγοντος, «ὅτιαν ὁ νοῦς, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποδυσάμενος, τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσῃται, τότε καὶ τὴν ἑαυτοῦ κειάτσιασιν ἤψεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς σαφείρῳ ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ, ἥντινα καὶ τόπον Θεοῦ ἡ Γραφή ὀνομάζει, ὑπὸ τῶν 10 προσβυτιέρων ὀφθέντα ὑπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ». Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσαὰκ ἀκούομεν λέγοντος· «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὄραν τὴν ἑαυτοῦ καθαρότητα τὸν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροιά, ἣτις Θεοῦ ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὀνομάσται τόπος, ἥνίκα ὄφθη αὐτοῖς ἐν 15 τῷ ὄρει». Βλέπετε πῶς τῶν ἐν ταῖς καθαραῖς καρδίαις ἀριτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς καὶ τὴν γλῶτταν καὶ τὴν διάνοιαν, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτίους φῶς λάμπαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν», «δείκνυσιν», φησί, «μετὰ 20 προσοθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀσιράπιουσιν καθάπερ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καὶ παρακατιῶν, «ἐν ἀρχῇ μέν», φησί, «τῆς κτίσεως εἶπε, καὶ ἐγένετο φῶς· νῦν δὲ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν γέγονε φῶς». Εἰ μὲν οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ 25 τῆς κτίσεως ἢ τὸ ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρία καὶ ἡ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλοτέρα, ὡς προσοθήκην δεξαμένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη τῷ προσώπῳ καὶ ἡ ἐν ἡμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ἐστὶ ψυ- 30 χῆς, ἐπιφαινομένη τῷ κεκαθαρωμένῳ νῷ. Ἐκείνην μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέγειν,

32. Ἐξ. 24, 10 ε. ε.

33. Περί πονηρῶν λογισμῶν 18, PG 79, 1221 B. Τὸ ἔργον εἶναι ἴσως τοῦ Εὐαγρίου.

34. Λόγοι 32, Σπετσειέρη σ. 140.

35. Β' Κορ. 4, 6.

6. Διότι, ὅπως ἰσχυρίζεσαι σύ, λέγουν, ὅτι οἱ εἰς τὸν παλαιὸν νόμον φωτισμοὶ εἶναι συμβολικοί. Ἐκεῖνοι λοιπὸν αὐτὸ ἀκριβῶς δεικνύουν, ὅτι ὑπάρχει ἱερὸς φωτισμὸς τοῦ ὁποίου αὐτοὶ ἔγιναν σύμβολον. Ὅτι δὲ τούτου σύμβολα ἦσαν ἐκεῖνοι ἐδιδάχθημεν καὶ ἀπὸ τὸν ἅγιον Νεῖλον λέγοντα, «ὅταν ὁ νοῦς, ἀπεκδυθεὶς τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἐνδυθῆ τὸν ἐκ τῆς χάριτος, τότε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς θὰ ἴδῃ καὶ τὴν κατάστασίν του παρεμφερῆ μὲ σάπφειρον ἢ μὲ οὐράνιον χρῶμα, τὴν ὁποίαν καὶ τόπον Θεοῦ ὀνομάζει³³, ὀφθέντα ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὑπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ»³³. Ὡσαύτως δὲ ἀκούομεν καὶ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ νὰ λέγῃ «ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὁ χαριτωμένος νοῦς βλέπει τὴν καθαρότητά του, ὁμοίαν μὲ τὴν ἐπουράνιον χροιάν, ἢ ὁποία ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνομάσθη τόπος Θεοῦ, ὅταν ὤφθη ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸ ὄρος»³⁴. Βλέπετε πῶς ἐκεῖνα εἶναι σύμβολα τῶν τεταμένως ἀρμονικῶς εἰς τὰς καθαρὰς καρδίας; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν διάνοιαν, δισαφῶν ἐκεῖνοι τὸ ἀποστολικόν, «ὁ Θεὸς ὁ ὁποῖος εἶπε νὰ λάμψη φῶς ἀπὸ τὸ σκότος, ὁ ὁποῖος ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν»³⁵, λέγει, «δεικνύει ὅτι ἡ δόξα τοῦ Μωυσέως ἀστράπτει μέσα μας μὲ περίσσειαν, διότι ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας μας, ὅπως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωυσέως», καὶ εἰς τὴν συνέχειαν λέγει, «εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν τῆς κτίσεως εἶπε, καὶ ἔγινε φῶς· τῶρα δὲ δὲν εἶπεν, ἀλλ' ὁ ἴδιος ἔγινε πρὸς χάριν μας φῶς»³⁶. Ἐὰν λοιπὸν τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κτίσεως φῶς ἢ τὸ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωυσέως λάμψαν ἦτο γνῶσις μετρία, θὰ ἦτο ὑψηλοτέρα γνῶσις καὶ ἢ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν ἔλλαμψις, ὡς δεχθεῖσα προσθήκην. Ἐπειδὴ δὲ ἐκείνη δὲν ἦτο γνῶσις, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ ἢ μέσα μας ἔλλαμψις δὲν εἶναι γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ψυχῆς, ἐπιφαινομένη εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν. Ἐκείνην λοιπὸν, ἀφοῦ ὑπόκειται εἰς αἰσθητοὺς ὀφθαλμοὺς, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ τὴν λέγωμεν αἰσθητήν, ὅπως αὐ-

36. Εἰς Β' πρὸς Κορινθίους ὁμιλία 8, 3, PG 61, 457.

καθάπερ ταύτην νοητήν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὄμμασι καὶ ἐν-
τὸς ἡμῶν ἐνεργουμένην.

7. Ἄλλ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ὀπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καὶ τῷ
προφητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἶπερ τὴν δόξαν τοῦ φω-
5 τὸς τοῦ προσώπου Μωϋσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ τὸν ἁ-
γιον Μακάριον, δέχονται οἱ ἅγιοι. Τὸ αὐτὸ δ' οὗτος καὶ δό-
ξαν τοῦ Χριστοῦ καλεῖ καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν ἡγεῖται, εἰ καὶ
καὶ αἰσθησιν ἐφάνη, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο προβαλλόμενος
μετὰ μικρᾶς προσθήκης· «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένοι
10 προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου», τινέσσι τὸ νοερὸν φῶς αὐ-
τοῦ, «καιοπιριζόμεθα τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ
δόξης εἰς δόξαν», τῇ περιουσίᾳ δηλαδὴ τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρό-
τητος, ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτὸς προϊούσης ἐπὶ τὸ τηλαυγέστε-
ρον αἶν». Τί γὰρ καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφι-
15 βάλλειν αἴς, διὰ τὸ νοῦς ἄρξεται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θείου φω-
τὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὄλος γίνεται, ὥστε τὸ ἑαυτοῦ
φῶς αὐτὸν πλουσίως ὄρα· τοῦτο γὰρ ὄλος γίνεται, διὰ τὴν
ἢ δύναμις τῆς ψυχῆς καιακυριεύση τῶν παθῶν». Τί δ' αὖθις
ὁ θεῖος Μάξιμος; «Οὐκ ἂν τοσοῦτον ἴσχυεν ἀναδραμεῖν ἀν-
20 θρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμψεως, εἰ μὴ
αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀνέσπασεν αὐτὸν καὶ ταῖς θεαῖς ἀνγαῖς καιε-
φώτισε». Τί δ' αὖθις σὺν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ
περιβόητος τῆς ἀληθείας φησὶν ὁ σιῦλος; «Ὁ καππαδόκης
Βασίλειος, φησί, τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καὶ
25 γυμνασία κρατύνει, τὴν δὲ ἐκ Θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην,
δικαιοσύνη καὶ ἔλεος· καὶ τὴν μὲν προτιέραν δυνατὸν καὶ τοὺς
ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς δὲ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι
εἰσι δεκτικοί, οἳ καὶ παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς τὸ οἰ-
κεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπον αὐτοὺς θεωροῦσι». Συνῆ-
30 κας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀπαλλαγείς ὡς φῶς
αὐτὸς ἑαυτὸν κατὰ τὴν προσευχὴν ὄρα καὶ θεῖῳ περιλάμπει-
ται φωτί; Νῦν οὖν πειθήνιον ὑπέχων σὺς αὖθις ἄκουε καὶ

37. Ὁμιλία 5, 10, PG 34, 516 A Περὶ ὑπομονῆς 4, αὐτ. 868 CD.

38. Β' Κορ. 3, 18.

39. Βλ. Ὁμιλίαι 5, 10, PG 34, 516 AB Περὶ ὑψώσεως νοῦς 1, PG 34, 889 C. Περὶ ἐλευθερίας νοῦς 21, PG 34, 956 BC.

40. Κεφάλαια 40, Des Places 1957, σ. 108.

τὴν ἐδῶ νοητὴν, διότι ὑπόκειται εἰς νοητὰ ὄμματα καὶ ἐνεργεῖται μέσα μας.

7. Ἄλλ' οὔτε ἐκείνη ἦτο ἀπλῶς αἰσθητὴ, ἂν καὶ ἐφαίνετο ἐπάνω εἰς τὸ προφητικὸν πρόσωπον, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν ἅγιον Μακάριον τὴν δόξαν τοῦ φωτός τοῦ προσώπου τοῦ Μωυσέως δέχονται τώρα εἰς τὴν ψυχὴν οἱ ἅγιοι³⁷. Τὸ ἴδιον καλεῖ οὗτος καὶ δόξαν τοῦ Χριστοῦ καὶ θεωρεῖ ὡς ὑπὲρ αἰσθησιν, ἂν καὶ ἐφάνη αἰσθητῶς, προβάλλων ἐκείνον τὸν ἀποστολικὸν λόγον μαζί με μικρὰν προσθήκην· «ἡμεῖς δὲ ὅλοι με ἀσκέπαστον πρόσωπον»³⁸, δηλαδὴ με τὸ νοερὸν φῶς του, κατοπτριζόμεθα τὴν ἰδίαν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, με τὴν περίσσειαν προφανῶς τῆς μέσα μας λαμπρότητος, ἡ ὁποία προάγεται πάντοτε πρὸς τὸ τηλαυγέστερον ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτός³⁹. Τί δὲ λέγει καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος; «Δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι, ὅταν ὁ νοῦς ἀρχίσῃ νὰ ἐνεργῆται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θείου φωτός, γίνεται ὀλόκληρος διαφανής, ὥστε νὰ βλέπῃ πλουσίως τὸ ἴδιον τὸ φῶς του· διότι τοῦτο συμβαίνει γενικῶς, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν»⁴⁰. Τί πάλιν λέγει ὁ θεῖος Μάξιμος; «Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνέλθῃ τόσον ὥστε νὰ συλλάβῃ θεῖαν ἔλλαμψιν, ἂν δὲν τὸν ἀνέσυρεν ὁ ἴδιος ὁ Θεός καὶ δὲν τὸν κατεφώτιζε με τὰς θείας αὐγάς»⁴¹. Τί ἐπίσης λέγει μαζί με τὸν μέγαν Βασίλειον ὁ Νεῖλος, ὁ περιβόητος στῦλος τῆς ἀληθείας; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος, λέγει, τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν κρατύνει ἡ μελέτη καὶ ἄσκησις, τὴν δὲ γεννωμένην ἐκ τῆς θείας χάριτος, ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ ἔλεος· καὶ τὴν μὲν πρώτην εἶναι δυνατόν νὰ δεχθοῦν καὶ οἱ ἐμπαθεῖς, τῆς δευτέρας ὅμως δεικτικοὶ εἶναι μόνον οἱ ἀπαθεῖς, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς θεωροῦν τὸ φέγγος τοῦ νοῦ των νὰ τοὺς περιλάμπῃ»⁴². Κατανοεῖς, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς ἀπαλλαγείς τῶν παθῶν βλέπει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του κατὰ τὴν προσευχὴν ὡς φῶς καὶ περιλάμπεται με θεῖον φῶς; Τώρα λοιπὸν

41. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 1, 31, PG 90, 1096 A.

42. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὃν σκεῦος ἐκλογῆς ὁ πολὺς τὰ
 θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσεν, ὅς φησιν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Με-
 ταφρασιῦ μεταφρασθεῖσι Κεφαλαίοις· «ἡ τελεία τοῦ πνεύμα-
 τος ἔλλαμψις οὐχ οἶον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστίν, ἀλλ’
 5 ὑποστατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκής ἔλ-
 λαμψις· τὸ γὰρ, ‘ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμπει, ὃς ἔλαμψεν
 ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν’, καὶ τό, ‘φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς
 μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον’, καὶ τό, ‘ἐξαπόστειλον τὸ
 φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ με ὁδηγήσουσιν εἰς ὁ-
 10 ρος ἅγιόν σου’, καὶ τό, ‘ἐσημειώθη ἐφ’ ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ
 προσώπου σου’, καὶ πάνθ’ ὅσα τούτοις παραπλήσια, τὸ αὐτὸ
 παρίστανται». Ὑποστατικὸν δὲ εἶπεν, ἵν’ ἐμφράξῃ τὰ σιόμενα
 τῶν τὴν γνῶσιν μόνον οἰομένων φωτισμὸν καὶ περιτρεπόν-
 των τὴν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὴν οἴ-
 15 κείαν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τὴν γνῶσιν παρεξηγουμένους
 πᾶν ὅτιπερ ἂν εἴποι τις περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ
 καὶ τὴν γνῶσιν παρωνύμως ἀπ’ ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς,
 ὡς ὑπ’ αὐτοῦ χορηγουμένην, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον.

8. Διόπερ οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην
 20 εἶδησιν, καίτοι γνῶσιν οὖσαν ἔστιν ὅπου καὶ ἀσφαλεσιάτην,
 φῶς πῶποιέ τις προσηγόρευσεν, ἀλλὰ μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ νοῦ
 καὶ λογικὴν. Οὐδὲν γὰρ ὀρῶμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μὴ
 νοερὸν ἐστὶ φῶς. Οἱ τε γὰρ ἄγγελοι, πῦρ οἶον ἄυλον καὶ
 ἀσώματον· τί δ’ ἄλλο τοῦτό ἐστιν ἢ φῶς νοερὸν; Ὁ πε νοῦς
 25 αὐτὸς ἐναντὸν ὀρῶν, ὡς φῶς ὀρᾷ· τί τοίνυν καὶ οὐτός, εἰ μὴ
 νοερὸν ἐναντὸν βλέπει φῶς; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ παντὸς νοεροῦ
 φωτός ἐπέκεινα Θεὸς καὶ πάσης οὐσίας ὑπερουσίως ἐκθεθη-
 κώς, πῦρ παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων ὠνομασμένος, ἔχει μὲν,
 ὡς κατὰ τὴν τοῦ πυρός ἀμυδρὰν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τὸ
 30 κρύφιδόν τε καὶ ἀθεώρητον καθ’ ἑαυτὸν, μὴ προκειμένης ὕλης

43. Εὐαγγρίου, Πρακτικὸς 1, 93, PG 40, 1249 B. Τὸ ἔργον
 τοῦτο, ὡς καὶ ἄλλα, ἀπεδόθη καὶ εἰς τὸν Νεῖλον.

44. Β' Κορ. 4, 6.

45. Ψαλμ. 12, 4.

46. Ψαλμ. 42, 3.

47. Ψαλμ. 4, 7.

48. Μακαρίου, Περί ἐλευθερίας νοός 22, PG 34, 956 D - 957 A.

49. Βλ. ἀνωτ. παραγρ. 3.

50. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου Λόγοι 21, 2, PG 35, 1084 D.

προσφέρων πειθήνιον οὐς πάλιν ἄκουε καὶ τὸν φερωνύμως Μακάριον, τὸν ὁποῖον ὁ πολὺς εἰς τὰ θεῖα Νεῖλος χαρακτηρίζει σκεῦος ἐκλογῆς⁴⁸ καὶ ὁ ὁποῖος εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ διασκευασθέντα Κεφάλαια λέγει· «ἡ τελεία ἔλλαμψις τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ὡσάν ἀποκάλυψις νοημάτων μόνον, ἀλλὰ βεβαία καὶ παντοτινὴ ἔλλαμψις ὑποστατικοῦ φωτός εἰς τὰς ψυχὰς· διότι τὸ ὅ εἰπὼν νὰ λάμψη φῶς ἀπὸ τὸ σκότος, ὁ ὁποῖος ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν⁴⁴, καὶ τὸ ἠφώτισε τοὺς ὀφθαλμούς μου μήπως ὑπνώσω ἕως θανάτου⁴⁵, καὶ τὸ, ἔξαπόστειλε τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ θὰ μὲ ὀδηγήσουν εἰς τὸ ἅγιόν σου ὄρος⁴⁶, καὶ τὸ, ἔσημειώθη ἐπάνω μας τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου⁴⁷, καὶ ὅλα τὰ παρόμοια μὲ αὐτά, τὸ ἴδιον παριστάνουν»⁴⁸. Εἶπε δὲ ὑποστατικόν, διὰ νὰ φράξη τὰ στόματα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὡς φωτισμὸν νομίζουν μόνον τὴν γνῶσιν καὶ μεταστρέφουν τὴν διάνοιαν τῶν πολλῶν, καὶ πρὶν ἀπὸ τὰς ἄλλας τὴν ἰδικήν των, μὲ τὸ νὰ ἐκλαμβάνουν κατὰ παρεξήγησιν πᾶν ὅ,τι θὰ ἔλεγε κανεὶς περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ θεωρῶ φῶς καὶ τὴν γνῶσιν ἢ ὁποῖα παρονομάζεται ἀπὸ αὐτὸ φωτισμὸς, διότι ὑπ' αὐτοῦ χορηγεῖται, ὅπως εἶπον καὶ ἀνωτέρω⁴⁹.

8. Διὰ τοῦτο κανεὶς ποτὲ δὲν ἐχαρακτήρισε φῶς τὴν ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις προερχομένην εἶδησιν, μολονότι εἰς μερικὰς περιπτώσεις εἶναι γνῶσις καὶ μάλιστα ἀσφαλεστάτη, ἀλλ' ἐκάλεσεν οὕτω μόνον τὴν ἀπὸ τὸν νοῦν προερχομένην καὶ λογικὴν. Διότι δὲν βλέπομεν ὅ,τιδήποτε ἔχον δύναμιν λόγου, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι νοερὸν φῶς. Πράγματι οἱ ἄγγελοι εἶναι ὡσάν πῦρ ἄϋλον καὶ ἀσώματον· τί ἄλλο εἶναι τοῦτο παρὰ φῶς νοερὸν; Καὶ ὁ νοῦς, βλέπων ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του, ὡς φῶς τὸν βλέπει· τί εἶναι λοιπὸν καὶ αὐτός, ἂν δὲν βλέπῃ ἑαυτὸν ὡς νοερὸν φῶς; Καὶ αὐτός δὲ ὁ πέρα παντός νοεροῦ φωτός εὐρισκόμενος Θεὸς παρεκβαίνων ὑπερουσίως πᾶσαν οὐσίαν, ἀποκαλούμενος πῦρ ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς θεολόγους⁵⁰, ἔχει μὲν μέσα του τὸ κρύφιον καὶ ἀθεώρητον, ὡσάν κατὰ τὴν ἀμυδρὰν εἰκόνα τοῦ πυρός εἰς τὰ αἰσθητά, ἀφοῦ δὲν ὑφίσταται ὕλη χωροῦ-

τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδείας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δέ ἐστι πᾶσα νοερὰ κεκαθαυμένη φύσις, τὸ τῆς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τῆνικαῦτα καὶ αὐτὸς ὡς φῶς ὁράται νοερόν, ὡς
5 δι' αὐτῶν τῶν καὶ παθόντων καὶ ἰδόντων λαμπρότητα Θεοῦ ἐδείξαμεν τε καὶ δεῖξομεν ἁγίων.

9. Ὡσπερ δὲ τὸ πῦρ, ἂν ἐπικαλυφθῆ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνειν μὲν αὐτὴν δύναται, φωτίζειν δὲ οὐχί, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχη τὸ ζοφῶδες κάλυμμα
10 τῶν πονηρῶν παθῶν, γινώσκον μὲν παρέχειν δύναται ἂν, ἀλλ' οὐχί καὶ φῶς. Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον φῶς ἐστὶν ὁ νοῦς νῶ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦτον τὸν τρόπον ὁρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἷον ὀφθαλμὸς ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὄψις» γὰρ, φησί, «τῆ ψυχῆ ὁ συμφυῆς αὐτῆ νοῦς», ὡσπερ ἡ καὶ
15 αἰσθησὶν ὄψις οὐκ ἂν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμπαντος αὐτῆ φωτός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ἦ νοερὰν ἔχων αἰσθησὶν ὁρώη καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ τοῦ θείου περιλάμπαντος αὐτὸν φωτός. Ὡσπερ δὲ ἡ ὄψις, ὅταν ἐνεργῆ, φῶς αὐτὴ τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτός συγγίνε-
20 ται καὶ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ὁρᾷ τὸ φῶς πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις περικεχυμένον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἡνίκα ἂν εἰς ἐντελέγειαν ἀφίκοιτο τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὅλος οἷον φῶς ἐστὶ καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστὶ καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωσιῶς ὁρᾷ τὸ φῶς, οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον,
25 ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὅ τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἀπλῶς τῶν ὄντων πάντων. Θεὸν γὰρ ὁρῶσιν οἱ κεκαθαυμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμόν, ὃς φῶς ὢν, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐ-
30 τὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν ἐμφανίζει δὲ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαυμένῳ νῶ, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἐν

51. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας 15, 2, PG 3, 329 AC.

52. Μεγ. Βασιλείου (ψευδ.), Ἀσκητ. διατάξεις 2, 1, PG 31, 1340 A.

53. Ματθ. 5, 8.

54. Α' Ἰω. 1, 5.

55. Ἰω. 14, 21' 23.

σα τὴν θεϊαν ἐμφάνειαν⁵¹, ἀλλ' ὅταν εὖρη ὕλην κατάλληλον καὶ ἀνοικτὴν, τοιαύτη δὲ εἶναι πᾶσα νοερὰ κεκαθαρμένη φύσις, μὴ φέρουσα τὸ κάλυμμα τῆς κακίας, τότε καὶ αὐτὸς βλέπεται ὡς νοερὸν φῶς, ὅπως ἐδείξαμεν καὶ θὰ δείξωμεν διὰ τῶν ἰδίων τῶν ἀγίων, οἱ ὁποῖοι ἐδοκίμασαν καὶ εἶδον τὴν λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ.

9. Ὅπως δὲ τὸ πῦρ, ἂν καλυφθῆ μὲ ὕλην ὄχι διαφανῆ, δύναται μὲν νὰ τὴν θερμαίνῃ, ὄχι ὅμως νὰ φωτίζῃ, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἔχη ἐπάνω του τὸ ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, θὰ ἦτο μὲν δυνατόν νὰ παρέχῃ γνῶσιν, ἀλλ' ὄχι καὶ φῶς. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι μόνον φῶς θεωρητὸν διὰ νοῦ, ἔστω καὶ τὸ τελευταῖον τῶν βλεπομένων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὸς, ὡσὰν ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς ποῦ εἶναι, διότι, λέγει, «θέα τῆς ψυχῆς εἶναι ὁ ἀρμονικὸς μὲ αὐτὴν νοῦς»⁵². Ἐπομένως ὅπως ἢ κατ' αἰσθησίν θεα δὲν θὰ καθίστατο ἐνεργὸς χωρὶς νὰ λάμψῃ ἐπάνω τῆς φῶς ἀπὸ ἔξω, οὕτω καὶ ὁ νοῦς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ βλέπῃ μὲ τὴν νοερὰν αἰσθησίν τὴν ὁποῖαν ἔχει καὶ νὰ τεθῆ καθ' ἑαυτὸν εἰς ἐνέργειαν, ἂν δὲν τὸν περιλάμψῃ τὸ θεῖον φῶς. Ὅπως δὲ ἢ ὄψις, ὅταν ἐνεργῆ, γίνεται ἢ ἰδία φῶς καὶ ἐνώνεται μὲ τὸ φῶς καὶ πρῶτον βλέπει αὐτὸ τοῦτο τὸ φῶς περιχυμένον εἰς ὅλα τὰ ὀρώμενα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν πληρότητα τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ὅλος ὡσὰν φῶς καὶ εἶναι μὲ τὸ φῶς καὶ μαζὶ μὲ τὸ φῶς, βλέπει σαφῶς τὸ φῶς, ὄχι ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν τῶν γνωρίμων μας καὶ ἀπλῶς ὅλων τῶν ὄντων. Διότι τὸν Θεὸν βλέπουν οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ἀψευδῆ μακαρισμὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου⁵³, ὁ ὁποῖος ὦν φῶς⁵⁴, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην φωνὴν τοῦ Ἰωάννου, τοῦ υἱοῦ τῆς θροντῆς, ἐδράζει καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν καὶ ἀγαπηθέντας ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ πρὸς αὐτούς⁵⁵ ἐμφανίζει δὲ ὡσὰν εἰς κάτοπτρον εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν, ἐνῶ καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἀόρατος. Τοιοῦτον πρᾶγμα εἶναι ἢ μορφή εἰς ἔσοπτρον

ἐσόπιρῳ μορφῇ φαινομένη οὐχ ὁραῖται καὶ σχεδὸν ἀδύνατόν ἐστιν ὁραῖν τε ἐν ἐσόπιρῳ καὶ αὐτὸ κατὰ ταῦτὸ τὸ μορφοῦν τὸ ἔσοπιρον ὁραῖν.

10. Νῦν μὲν οὖν οὕτω ποῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ Θε-
 5 ὸς ὁραῖται, τότε δέ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Οἱ δὲ τῷ μὴ παθεῖν τὰ θεῖα μηδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς ὁραῖσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖσθαι, τυφλοῖς εἰκόασιν, οἳ τῆς τοῦ ἡλίου θέουρης μόνης ἀντιλαμβανόμενοι τοῖς ὁρῶσιν ἀπιστοῦσιν ὅτι καὶ φαιδρός
 10 ἐστὶν ὁ ἥλιος. Εἰ δὲ καὶ τοὺς ὁρῶντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδάσκειν ἐγχειροῦσιν, ὡς οὐ φῶς ἐστὶν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανότατος πάντων ἥλιος, καταγέλαστοι μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητικῶς ὁρῶσιν ἔσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ παραπλήσια πάσχοντες περὶ τὸν τοῦ παντὸς ὑπερανιδρυμένον τῆς δικαιοσύνης ἡλι-
 15 ουν», οὐ παρὰ τῶν νοεοῶς ὡς ἀληθῶς ὁρῶντων μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν πιστευόντων τοῖς ὁρῶσι θρηνηθήσονται, μὴ μόνον ὅτι τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καὶ ἀλήπιου καὶ ἀφθέγκτου, πρὸ τὸ νῶ μεθεκτόν τε καὶ θεωρητὸν ἀοράτως συγκαταβαί-
 20 νοντος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοὶ μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπικὸν καὶ αὐτιονόητον ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγωγοῦσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀγίοις οὐκ ἐθέλοτες ἔπεσθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτοὺς καὶ συγκατα-
 25 σπᾶν ἐπιχειροῦσι τοὺς πειθομένους, ὡς ἂν δήπου κοινωνοὺς σχοῖεν ὅταν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «ὄν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν», οὐδὲ ἐπίσιευσαν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τῷ ἠπειλημένῳ σκότει ταῦτόν. Ταῦτα δὲ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προ-

56. Α' Κορ. 13, 12.

57. Μαλαχ. 3, 20. Πρβλ. καὶ ἀπολυτίκιον Χριστουγέννων.

58. Ἰω. Χρυσοστόμου, Περί ἀκαταλήπτου 3, 3, Χρήστου 1953, σ. 86, ὅπου ἐξηγεῖται ἡ ἐννοία τῆς συγκαταβάσεως. Πρὸς Θεόδωρον 1, 11, PG 47, 292. Βλ. καὶ Ἀθανασίου, Πρὸς Ἀντίοχον 28, PG 28, 613.

59. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγοι 21, 2, PG 35, 1084'D. Βλ. ἄνωτ. 8.

φαινομένη δὲν βλέπεται καὶ σχεδὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ βλέπῃς εἰς κάτοπτρον καὶ συγχρόνως νὰ βλέπῃς τὸ μορφοῦν εἰς τὸ κάτοπτρον.

10. Τώρα λοιπὸν ὁ Θεὸς βλέπεται ἀπὸ τοὺς δι' ἀγάπης καθαρθέντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον, τότε δέ, λέγει, «πρὸς πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»⁵⁶. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὁποῖοι, ἐπειδὴ δὲν ἔπαθον οὔτε εἶδον τὰ θεῖα, δὲν πιστεύουν καθόλου ὅτι ὁ Θεὸς βλέπεται ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖται, ὁμοιάζουν μὲ τυφλοὺς, οἱ ὁποῖοι, ἀντιλαμβανόμενοι μόνον τὴν θερμὴν τοῦ ἡλίου, ἀπιστοῦν εἰς τοὺς βλέποντας ὅτι καὶ ὁ ἥλιος εἶναι φαιδρός. Ἐὰν δὲ οἱ τυφλοὶ ἐπιχειροῦν νὰ δασκαλεύουν τοὺς βλέποντας, ὅτι δὲν εἶναι φῶς ὁ λαμπρότατος ὄλων τῶν αἰσθητῶν ἥλιος, αὐτοὶ θὰ γίνουιν καταγέλαστοι εἰς τοὺς αἰσθητῶς βλέποντας. Ἐκεῖνοι δέ, οἱ ὁποῖοι πάσχουν τὰ παρόμοια, σχετικῶς μὲ τὸν ὑπερκείμενον τοῦ παντός «ἥλιον τῆς δικαιοσύνης»⁵⁷, θὰ θρηνηθοῦν ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς πράγματι βλέποντας νοερῶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς πιστεύοντας εἰς τοὺς βλέποντας. Θὰ θρηνηθοῦν μάλιστα ὄχι μόνον διότι, ἐνῶ ὁ Θεὸς ἀπὸ ὑπερβολῆς τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγαθότητος συγκαταβαίνει ἀπὸ τὸ ἐξηρημένον ἀπὸ ὄλα καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀνέκφραστον πρὸς τὸ μεθεκτὸν καὶ ἀοράτως θεωρητὸν ἀπὸ τὸν νοῦν⁵⁸ κατὰ ὑπερούσιον ἀφανῆ δύναμιν του, αὐτοὶ μένουιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν ὀλοφάνερον καὶ αὐτονόητον ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλὰ καὶ διότι, μὴ θέλοντες νὰ ἀκολουθήσουν τοὺς ἀγίους οἱ ὁποῖοι ἀπὸ φιλανθρωπίαν χειραγωγοῦν διὰ τῶν λόγων πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο, φέρουν ἑαυτοὺς κατὰ κρημνῶν καὶ ἐπιχειροῦν νὰ συμπαρασύρουν τοὺς ὑπακούοντας εἰς αὐτούς, ὥστε νὰ ἔχουν ὅπωςδὴποτε συντρόφους ὅταν «ἴδουν ὡς πῦρ» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «αὐτὸν τὸν ὁποῖον δὲν ἐγνώρισαν ὡς φῶς»⁵⁹ οὔτε ἐπίστευσαν. Ἀλλὰ βεβαίως καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο εἶναι σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τὸ ἴδιον μὲ τὸ ἀπειλημένον σκότος. Αὐτὰ δὲ ἔχουν προετοιμασθῆ εἰς τὸν διάβολον καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυ-

ησιόμασται κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Οὐκοῦν οὔτε αἰσθη-
 τὸν ἀπλῶς, ἀμοιροῦσι γὰρ αἰσθήσεως προησιόμασται τοῖς πο-
 νηροῖς ἀγγέλοις, οὔθ' ἀπλῶς ἄγνοια τοιῦτ' ἐστὶν ὁ σκότιος, οὐ γὰρ
 ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν Θεὸν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονό-
 5 μοις τοῦ σκότιου ἐκείνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ
 βέλτιον εἴσονται «πᾶσα» γὰρ, φησί, «σὰρξ ἐξομολογήσεται
 ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς», ἀμήν.
 Οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητὸν κυρίως, οὐδὲ μὲν οὖν
 γνῶσις, εἶπερ μηδὲ ἄγνοια τὸ ἀντιδιασσελλόμενον πρὸς τοῦ-
 10 το σκότιος. Εἰ δὲ μὴ τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτικὸν δὲ
 μᾶλλον τῆς μυσικῆς καὶ ἀπορρητοῦ γνώσεως τῶν μυστηρίων
 τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀροραβὼν νῦν τοῖς κεκαθαυμένοις τὴν καρ-
 διάν ἐνορῶμενος, οὐ γνῶσις ἐστὶν ἀπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν
 γνώσεως χορηγός, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερόν, μᾶλλον
 15 δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καὶ ὁρῶμενος,
 ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς
 ἐνιαυθῆα κατὰ χριστιανούς τελειότητος παρεκτικὸς μονώτα-
 τος, οὐκ ἀπὸ μιμήσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀ-
 ποκαλύπτει καὶ χάριτι τοῦ Πνεύματος.

20 11. Διὸ φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε
 καὶ συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τὸν ἀκούειν ἡδιστον
 ἐν ἐρμηνεῦσιν «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν
 τε καὶ τηλαυγέστερον τὸ ἐπιελὲς τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήρι-
 ον ἐκάστη ψυχῇ δεδήλωκεν, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ ἔπουρανίου φω-
 25 τὸς ἐν ἀποκαλύπτει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις, ἵνα
 μή τις, τὸν διὰ γνώσεως νοημάτων φωτισμὸν μόνον τοῦ Πνεύ-
 ματος εἶναι νομίσας, κινδυνεύσῃ δι' ἄγνοιάν τε καὶ ραθυμίαν
 τοῦ τελείου τῆς χάριτος ἀποιχεῖν μυστηρίου. Διὰ τοῦτο καὶ
 τὸ ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσώπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ
 30 Πνεύματος δόξης εἰς παράστασιν ὁμολογημένην προήνεγκεν
 («εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, φησί, διὰ δόξης, πολλῶ μᾶλλον

60. Ματθ. 25, 41.

61. Φιλιπ. 2, 11 (πᾶσα γλῶσσα).

62. Βλ. Β' Κορ. 1, 22· 5, 5· Ἐφεσ. 1, 14. Βλ. καὶ Συμεὼν Νέου, Κεφάλαια 3, 35, Darrouzès 1957, σ. 90· Μαξίμου, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης 4, 78, Φιλοκαλία, 1957, 2, 49 κ.ά.

ρίου⁶⁰. Ἐπομένως οὔτε αἰσθητὸν ἀπλῶς εἶναι τοῦτο τὸ φῶς, διότι ἔχει προετοιμασθῆ διὰ τοὺς στερουμένους αἰσθήσεως πονηροὺς ἀγγέλους, οὔτε ἀπλῶς ἄγνοια εἶναι, διότι οἱ τῶρα ὑπακούοντες εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ σκότους ἐκείνου δὲν θὰ ἀγνοήσουν τότε περισσότερο τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶρα, μᾶλλον δὲ θὰ τὸν γνωρίσουν καὶ καλύτερα· διότι, λέγει, «πᾶσα σὰρξ θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι Κύριος εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς»⁶¹, ἀμήν. Δὲν εἶναι ἄρα οὔτε αἰσθητὸν φῶς ἐκεῖνο κυρίως, οὔτε βεβαίως γνῶσις, ἐφ' ὅσον οὔτε τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος εἶναι ἄγνοια. Ἐὰν δὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο δὲν εἶναι γνῶσις, ἀλλὰ μᾶλλον παρεκτικὸν τῆς μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀρραβῶν⁶² ὁ ἐνορώμενος τῶρα ἀπὸ τοὺς καθαρούς εἰς τὴν καρδίαν δὲν εἶναι ἀπλῶς γνῶσις, ἀλλὰ χορηγὸς ἀναλόγου γνώσεως, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερόν, μᾶλλον δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐντυπούμενος καὶ βλεπόμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρμένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ μοναδικὸς χορηγὸς τῆς ἐδῶ κατὰ Χριστιανούς τελειότητος, ἡ ὁποία δὲν προσγίνεται ἀπὸ μίμησιν ἢ φρόνησιν, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως καὶ χάριτος τοῦ πνεύματος.

11. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ μέγας Μακάριος, ἔχων συνακόλουθον καὶ σύμφωνον τὸν Συμεών, τὸν γλυκύτετον εἰς ἄκουσμα μεταξὺ τῶν ἐρμηνευτῶν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἔχει δηλώσει εἰς ἐκάστην ψυχὴν ἀκριβέστερον καὶ τηλαυγέστερον τὸ τέλειον μυστήριον τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἔλλαμψις τοῦ ἐπουρανίου φωτὸς κατὰ ἀποκάλυψιν καὶ δύναμιν τοῦ Πνεύματος, διὰ νὰ μὴ νομίση κανεὶς ὅτι ὁ διὰ γνώσεως νοημάτων εἶναι ὁ μόνος φωτισμὸς τοῦ Πνεύματος καὶ κινδυνεύσῃ ἀπὸ ἄγνοϊαν καὶ ραθυμίαν νὰ ἀποτύχῃ τοῦ τελείου μυστηρίου τῆς χάριτος. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὑπόδειγμα τῆς γύρω εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωϋσέως περιχυμένης δόξης τοῦ Πνεύματος παρουσίασεν ὡς παραδεδεγμένην μεγαλοπρέπειαν (διότι ἂν τὸ καταργούμενον, λέγει, εἶναι ἔνδοξον, πολὺ περισσότερο ἐν-

τὸ μένον ἐν δόξῃ'), καταργούμενον εἰρηκῶς διὰ τὸ θνητῶ
 σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τὴν δόξαν ἔδειξε δὲ τὴν ἀ-
 θάνατον ἐκείνην τοῦ Πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δόξαν νῦν
 ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀ-
 5 καταργήτως ἐλλάμπεσθαι. Φησὶ γοῦν· ἡμεῖς δὲ πάντες, του-
 τέστιν οἱ κατὰ τελείαν πίστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες,
 ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου καιοπιριζόμε-
 θα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν,
 καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος· ἀνακεκαλυμμένῳ προσώ-
 10 πῳ, τῷ τῆς ψυχῆς δηλαδὴ, καὶ γὰρ ἦνικ' ἂν ἐπισιτρέψῃ τις
 πρὸς Κύριον, 'περιαιρεῖται, φησὶ, τὸ κάλυμμα', 'ὁ δὲ Κύρι-
 ος τὸ Πνεῦμά ἐστι'. Φανερώς οὖν διὰ τούτων ἔδειξε κάλυμμα
 σκότους ἐπιθεβλῆσθαι τὴν ψυχὴν, ὅπερ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀδάμ
 παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα παραδύναι,
 15 νυνὶ δέ, ἀπὸ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ Πνεύματος, περιαιρεῖσθαι
 τοῦτο τῶν πιστῶν τε καὶ ἀξίων τῷ ὄντι ψυχῶν, δι' ἣν αἰτί-
 αν καὶ ἡ ἔλευσις ἢ τοῦ Χριστοῦ γεγένηται».

12. Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς πόν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργῳ
 καὶ ἀληθείᾳ πιστευόντων εἰς Χριστὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύ-
 20 ματος οἱ ἐν τῷ παλαιῷ προὔπεγραψαν αἰσθητοὶ ἐκείνοι φω-
 τισμοί; Τοὺς οὖν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους λέγον-
 τας ἐχρῆν δι' ἐκείνων πρὸς τὴν τοῦτου πίστιν τε καὶ ζήτη-
 σιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας, μᾶλλον δὲ εἰ-
 δυνατὸν καὶ τοὺς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καὶ ἄ-
 25 ληστον πῆν ἐπὶ ταύτῃ γνῶσιν ἐσχηκότας, πρὸς ἀπιστίαν ἐκ-
 καλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς
 καὶ ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ
 μυσικῆς ἐμφανείας τε καὶ ἐνεργείας τὰ ἀπόρητα δεδιδα-
 γμένους, οὐδ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντροπέμενοι, ὅς φη-
 30 σιν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικῶς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ'
 οὐδενὸς ἀνακρίνεται, γοῦν γὰρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δὲ ἔγνω

63. Β' Κορ. 3, 7-11.

64. Β' Κορ. 3, 18.

65. Β' Κορ. 3, 16, ('ΕΕ. 34, 34).

66. Β' Κορ. 3, 17.

67. Μακαρίου, Περί ἐλευθερίας νοῦς 21, PG 34' 956. Κατὰ τὴν ἀπόδοσιν Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ.

δοξον εἶναι τὸ παραμένον')⁶³, χαρακτηρίσας αὐτὸ ὡς καταργούμενον διότι ἡ δόξα περιέβαλλε τὸ θνητὸν σῶμα τοῦ Μωϋσέως· ἔδειξε δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην ἀποκεκαλυμμένην δόξαν τοῦ Πνεύματος τώρα εἰς τὸ ἀθάνατον τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου πρόσωπον πρὸς τοὺς ἀξίους νὰ ἐλλάμπωνται ἀνέτως. Λέγει πράγματι· ὅλοι δὲ ἡμεῖς, δηλαδή οἱ κατὰ τελείαν πίστιν γεννηθέντες ἐκ τοῦ Πνεύματος, κατοπτριζόμεθα μὲ ἀκάλυπτον πρόσωπον τὴν δόξαν Κυρίου, μεταμορφούμενοι εἰς τὴν ἰδίαν εἰκόνα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, ὡσάν ἀπὸ τὸ Κύριον Πνεῦμα⁶⁴, μὲ τὴν φράσιν ἀκάλυπτον πρόσωπον ἐννοῶν τὸ τῆς ψυχῆς, διότι, ὅταν ἐπιστρέψη κανεὶς εἰς τὸν Κύριον, ἀφαιρεῖται τὸ κάλυμμα του⁶⁵, λέγει, ὁ δὲ Κύριος εἶναι τὸ Πνεῦμα⁶⁶. Φανερῶς λοιπὸν ἔδειξε μὲ αὐτὰ ὅτι ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἔχει ἐπιτεθῆ κάλυμμα σκότους, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς παραθάσεως τοῦ Ἀδὰμ εὔρεν εὐκαιρίαν νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τώρα δὲ ὅτι μὲ τὴν ἔλλαμψιν τοῦ Πνεύματος ἀφαιρεῖται τὸ κάλυμμα τοῦτο ἀπὸ τὰς πιστὰς καὶ πράγματι ἀξίας ψυχὰς, χάριν τοῦ ὁποῖου ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ⁶⁷.

12. Βλέπετε, ἀδελφέ, πῶς οἱ αἰσθητοὶ ἐκείνοι κατὰ τὴν παλαιάν ἐποχὴν φωτισμοὶ προετύπωσαν τὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος εἰς τὰς ψυχὰς τῶν εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἀλήθειαν πιστευόντων εἰς Χριστόν; Οἱ λέγοντες λοιπὸν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους τοὺς φωτισμοὺς ἔπρεπε δι' ἐκείνων νὰ ὀδηγηθοῦν πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἀναζητήσιν ἐκείνου. Αὐτοὶ ὅμως σπεύδουν μὲ κάθε τρόπον νὰ παρασύρουν εἰς ἀπιστίαν καὶ τοὺς πιστεύοντας, μᾶλλον δὲ εἰ δυνατόν καὶ τοὺς ἀπολαύσαντας ἐμφανῶς τῆς χάριτος καὶ τοὺς λαβόντας ἀλησμόνητον γνῶσιν ἐπὶ αὐτῆς, προσπαθοῦντες νὰ παραιδάξουν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως τοὺς διδασμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μυστικῆς ἐμφανείας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ τὰ ἀπόρρητα. Δὲν ἐντρέπονται οὔτε τὸν μέγαν Παῦλον, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι «ὁ μὲν πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ δὲν ἀνακρίνεται ἀπὸ κανένα, διότι ἔχει νοῦν Χριστοῦ· ποῖος δὲ ἐγνώρισε τὸν νοῦν τοῦ

νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιδάσει αὐτόν», τουτέστι πιστὰ ποιήσει, λογιμοῖς ἀνακρίνων, τὰ τοῦ Πνεύματος; Καὶ γὰρ οὐδὲ γινώ-
 ναι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου
 ὁ τοῖς οἰκείοις λογιμοῖς καὶ ταῖς δι' αὐτῶν συζητήσεις πι-
 5 στεύων, διαιρέσεσί τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσει πᾶσαν
 ἀλήθειαν εὐρίσκεισθαι οἴομενος· ψυχικὸς γάρ ἐστιν ὁ τοιοῦτος,
 «ὁ δὲ ψυχικός», φησὶν, «οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», οὐδὲ
 δύναται ὁ γοῦν μὴ γινώσκων μηδὲ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλ-
 λοις συμβιδάσας γνωσιὰ τε καὶ πιστὰ ποιήσειε; Διὰ τοῦτο
 10 εἴ τις ἄνευ ἡσυχίας τε καὶ νήψεως τῆς κατὰ νοῦν καὶ τῆς
 ἐν αὐτῇ τῶν πνευματικῶς καὶ ἀπορρητίως τελουμένων πεί-
 ρας περὶ νήψεως διδάσκει, σοιχῶν τοῖς οἰκείοις διαλογι-
 σμοῖς καὶ διὰ λόγου δεῖξαι ζητῶν τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν,
 εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δηλὸς ἐστι κατενεχθεὶς καὶ τὴν σο-
 15 φίαν ὄντως μωρανθεὶς, ὅτι ἀφρόνως ὑπενόησε φυσικῇ γνώ-
 σει τὰ ὑπὲρ φύσιν καιοπιεῦσαι καὶ τὰ βάρη τοῦ Θεοῦ, ἃ γνω-
 σιὰ μόνῳ τῷ Πνεύματι, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος,
 ἃ γνωσιὰ μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ,
 φυσικῇ διανοίᾳ καὶ σαρκικῇ φιλοσοφίᾳ ἐρευνῆσαί τε καὶ δεῖ-
 20 ξαί· πρὸς δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, καὶ θεομάχος εὐρεθήσεται, παρα-
 γνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βαλίας, ὡς τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀ-
 γαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἀντιπαιτούμενος
 τοῖς λαβοῦσι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ
 Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ «οὐαὶ» ἔσται κληρονόμος
 25 διὰ τὴν τῶν ἀκούσιων βλάβην· «οὐαὶ» γάρ, φησὶν ὁ προφή-
 της, «ταῖς ποίξοντι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀναιροπὴν ἴθολεράν».

13. Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις, δηλονότι
 τοῖς πνευματικοῖς («ὁ γὰρ πνευματικὸς πάντα ἀνακρίνει» κατὰ
 τὸν ἀπόστολον), δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιοῦτους φέρον-
 30 τας ὑποτάσσειν ἑαυτούς, ὡς τῇ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ καθ'

68. Α' Κορ. 2' 15 ἐξ.

69. Α' Κορ. 2, 14.

Ὁ ὄρος ψυχικός ἐδῶ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μεταξὺ τοῦ σαρκικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ.

70. Θ' Κορ. 1, 20.

71. Α' Κορ. 2, 10.

72. Α' Κορ. 2, 16.

73. Πράξ. 5, 35.

74. Α' Κορ. 2, 12.

75. Ἀββακ 2, 15.

76. Α' Κορ. 2, 15.

Κυρίου, ὥστε νὰ τὸν ἀξιολογήσῃ»⁶⁸, δηλαδὴ ὥστε νὰ ἐπιβειωίωσῃ τὰ τοῦ Πνεύματος, ἀνακρίνων μὲ λογισμούς; Οὔτε κἂν νὰ γνωρίσῃ ἢ νὰ πιστεύσῃ δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὁ πιστεύων εἰς τοὺς ἰδικούς του λογισμούς καὶ εἰς τὰς δι' αὐτῶν ἐρεύνας, νομίζων ὅτι πᾶσα ἀλήθεια εὐρίσκεται μὲ διαιρέσεις καὶ συλλογισμούς καὶ ἀναλύσεις. Διότι ὁ τοιοῦτος εἶναι ψυχικός· «ὁ δὲ ψυχικός», λέγει, «δὲν δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος»⁶⁹, οὔτε δύναται. Ὁ μὴ γνωρίζων, λοιπόν, καὶ μὴ πιστεύων, πῶς θὰ τὰ καταφέρῃ νὰ καταστήσῃ γνωστὰ καὶ πιστευτὰ εἰς τοὺς ἄλλους; Διὰ τοῦτο ὁποῖος διδάσκει περὶ νήψεως χωρὶς ἡσυχίαν καὶ νῆψιν κατὰ τὸν νοῦν καὶ πείραν τῶν εἰς αὐτὴν πνευματικῶς καὶ ἀπορρήτως τελουμένων, ἀκολουθῶν τοὺς διαλογισμούς του καὶ ζητῶν ν' ἀποδείξῃ διὰ λόγου τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, εἶναι φανερόν ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον σημεῖον τῆς μανίας καὶ ὄντως ἐμωράνθη ὡς πρὸς τὴν σοφίαν⁷⁰, διότι ἀφρόνως ἤλπισεν ὅτι θὰ κατοπτεύσῃ μὲ φυσικὴν γνῶσιν τὰ ὑπὲρ φύσιν καὶ ὅτι θὰ ἐρευνήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, τὰ ὅποια εἶναι γνωστὰ εἰς τὸ Πνεῦμα μόνον⁷¹, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, τὰ ὅποια εἶναι γνωστὰ μόνον εἰς τοὺς πνευματικούς καὶ τοὺς ἔχοντας νοῦν Χριστοῦ⁷², μὲ φυσικὴν σκέψιν καὶ σαρκικὴν φιλοσοφίαν· πέραν δὲ τῆς ἀφροσύνης θὰ εὐρεθῇ καὶ θεομάχος»⁷³, παραγνωρίζων τὴν ἐνέργειαν καὶ χάριν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος τὴν τοῦ Βελίαρ, ὃ τῆς συμφορᾶς, καὶ ἀντιτασσόμενος εἰς τοὺς λαβόντας τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, διὰ νὰ γνωρίσουν δι' αὐτοῦ τὰ ἐκ Θεοῦ χαρισθέντα εἰς ἡμᾶς⁷⁴, ἀλλὰ καὶ θὰ εἶναι κληρονόμος τοῦ «οὐαί» λόγῳ τῆς βλάβης τὴν ὁποίαν προκαλεῖ εἰς τοὺς ἀκούοντας· διότι, λέγει ὁ προφήτης, «οὐαί εἰς τὸν ποτίζοντα τὸν ἀδελφὸν δηλητηριῶδες ποτόν»⁷⁵.

13. Ἐνῶ λοιπόν πρέπει εἰς τοὺς δυναμένους νὰ ἀνακρίνουν πάντα, δηλαδὴ τοὺς πνευματικούς («διότι ὁ πνευματικός πάντα ἀνακρίνει»⁷⁶ κατὰ τὸν ἀπόστολον), πρέπει λοιπόν εἰς αὐτοὺς νὰ φέρουν διὰ νὰ ὑποτάξουν ὅσοι δὲν ἔχουν τὸ προσόν τοῦτο, ὥστε διὰ τῆς ἀνακρίσεως αὐτῶν

ἑαυτοὺς εἰσομένους ἀσφαλῶς, αὐτοὶ τοὺς ὑπ' οὐδενὸς τοῦ-
 τούς ἀνακρινόμενους («ὁ γὰρ πνευματικὸς» κατὰ τὸν αὐτὸν
 ἀπόστολον «ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται») κρίνειν καὶ διορθοῦν
 ἐπιχειροῦσι πρὸς κατὰστροφὴν ἑαυτῶν τε καὶ τῶν τοῦτοις
 5 πειθόμενων. Φασὶ γὰρ μηδένα δυνατὸν εἶναι τελειόητιός τε
 καὶ ἁγιόητιος μετέχειν τὴν ἀληθῆ περὶ τῶν ὄντων οὐχ εὐ-
 ρηκότα δόξαν, εὐρηκέναι δὲ αὐτὴν ἄνευ διαιρέσεως καὶ συλ-
 λογισμοῦ καὶ ἀναλύσεως ἀδύνατον ὑπάρχειν. Οὐκοῦν τὸν
 ἐπειληφθῆναι τελειόητιος καὶ ἁγιόητιος ἐπιθυμοῦντα τὰς διαι-
 10 ρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους ἀναγκαιό-
 ιαιον παρὰ τῆς ἔξω παιδείας διδαχθῆναί τε καὶ μειέναι
 συμπεραίνειν οἴονται καὶ διὰ τοιούτων λόγων τὴν καταργη-
 θεῖσαν πάλιν ἐνεργὸν αὐτοὶ δεῖξαι σπεύδουσι σοφίαν. Εἰ δὲ
 παρὰ τῶν πάντα ἀνακρίνειν δυναμένων ἐν ταπεινώσει προσ-
 15 ελθόντες ἠθέλησαν τὴν ἀλήθειαν μαθεῖν, ἤκουσαν ἂν ὡς
 τοῦτο τὸ δόγμα φρονήματός ἐστιν ἐλληνικοῦ. Στωικῶν τε
 καὶ Πυθαγορείων αἵρεσις, οἱ τὴν ἐπισιτήμην τέλος λέγουσι
 τῆς θεωρίας προσγινομένην διὰ τῆς τῶν μαθημάτων ἀναλή-
 ψεως. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὴν διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν εὐρισκο-
 20 μένην γνῶσιν δόξαν ἀληθῆ νομίζομεν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων τε
 καὶ βίου ἀποδεικνυμένην ἢ καὶ μὴ μόνον ἀληθῆς, ἀλλὰ καὶ
 ἀσφαλῆς ἐστὶ καὶ ἀπερίτρεπτος. «Λόγῳ» γάρ, φησί, «παλαίει
 πᾶς λόγος», τίω δὲ τίς; Καὶ μὴν οὐδὲ ἑαυτὸν γνῶναι δυ-
 νηθῆναί τινα οἰόμεθα διαιρητικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ
 25 ἀναλυτικαῖς μεθόδοις, ἂν μὴ δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ
 ἀσκήσεως συντόνου, ἄτυφον καὶ ἀπόνηρον ποιήσῃ τὸν οἰκεῖ-
 ον νοῦν. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτον καὶ οὕτω τὸν ἑαυτοῦ κατασκευά-
 σας νοῦν, οὐδὲ τὴν οἰκείαν κατὰ γνῶσιν εἴσεται πενίαν, ὃ
 τοῦ γνῶναί τινα ἑαυτὸν ἐστὶν ἀρχὴ λύσειελῆς.

30 14. Ἄλλ' οὐδὲ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θεοῦ ἂν τις
 εὖ φρονῶν, οὐδὲ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς
 οὖν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν;

77. Αὐτόθι.

78. Βλ. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò σ. 262.

79. Βλ. ἀνωτ. 1, 1, 3.

80. Βλ. ὁμοίως 1, 1, 1· 1, 2 ἐρώτ.

νά γνωρίσης ἀσφαλῶς τὰ ἰδικά των, αὐτοὶ ἐπιχειροῦν νά κρίνουν καὶ διορθώσουν τούτους τοὺς μὴ ἀνακρινομένους ἀπὸ κανένα («διότι ὁ πνευματικὸς» κατὰ τὸν ἴδιον ἀπόστολον» δὲν ἀνακρίνεται ἀπὸ κανένα»⁷⁷) πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν καὶ τῶν ὁπαδῶν των. Διότι λέγουν ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι δυνατόν νά μετέχη τελειότητος καὶ ἀγιότητος, ἂν δὲν εὔρη τὴν ἀληθῆ γνώμην περὶ τῶν ὄντων, ὅτι δὲ εἶναι ἀδύνατον νά τὴν εὔρη χωρὶς διαίρεσιν καὶ συλλογισμὸν καὶ ἀνάλυσιν⁷⁸. Ἐπομένως θεωροῦν ἀναγκαιότατον ὁ ἐπιθυμῶν νά ἐπιτύχη τελειότητα καὶ ἀγιότητα νά διδαχθῆ τὰς διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους ἀπὸ τὴν ἔξω παιδεῖαν καὶ νά ἐπιδοθῆ εἰς αὐτάς καὶ διὰ τῶν τοιοῦτων λόγων σπεύδουν νά δείξουν πάλιν ἐνεργὸν τὴν καταργηθεῖσαν σοφίαν. Ἐὰν ὅμως ἤθελον νά προσέλθουν ἐν ταπεινώσει διὰ νά μάθουν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοὺς δυναμένους νά ἀνακρίνουν πάντα, θὰ ἤκουον ὅτι ἡ δοξασία αὐτὴ εἶναι ἑλληνικοῦ φρονήματος, αἵρεσις Στωϊκῶν καὶ Πυθαγορείων, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐπιστήμην χαρακτηρίζουν τέλος τῆς θεωρίας, ἀφοῦ ἀποκτᾶται διὰ τῆς ἀναλήψεως τῶν μαθημάτων⁷⁹. Ἡμεῖς δὲ ἀληθινὴν γνώμην δὲν θεωροῦμεν τὴν γνώσιν ἢ ὁποία εὐρίσκεται διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων καὶ βίου μαρτυρουμένην, ἢ ὁποία μάλιστα δὲν εἶναι μόνον ἀληθὴς ἀλλὰ καὶ ἀσφαλὴς καὶ ἀπερίτρεπτος. Διότι «πῶς λόγος», λέγει, «παλαίει πρὸς λαγον»⁸⁰, πρὸς βίον δὲ ποῖας παλαίει; Καὶ μάλιστα νομίζομεν ὅτι οὔτε τὸν ἑαυτὸν του δὲν δύναται νά γνωρίση κανεὶς μὲ διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους, ἂν δὲν καταστήσῃ τὸν νοῦν ἄτυφον καὶ ἄκακον δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ ἐντόνου ἀσκήσεως. Ὅποιος δὲν κατεσκεύασε τὸν νοῦν του τοιοῦτον καὶ οὕτω, οὔτε τὴν ἰδικὴν του πτωχείαν εἰς τὴν γνώσιν ἔδεν θὰ γνωρίση, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ὠφέλιμος ἀρχὴ τῆς γνώσεως ἑαυτοῦ.

14. Ἀλλὰ οὔτε κάθε ἀγνωσίαν θὰ ἠδύνατο νά κατηγορήσῃ κάποιος φρόνιμος, οὔτε κάθε γνώσιν θεωροῦμεν ἀξιέπαινον. Πῶς λοιπὸν θὰ πράξωμεν τὰ πάντα προσβλέποντες

Διπλοῦν δέ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τὸ εἶδος τῆς ἀλη-
 θείας, ὧν τὸ μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαιότατον, ὡς
 συνεργὸν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης,
 οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν
 5 τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὴν ἐν
 ἐπαγγελίαις μακαριότητα. Καὶ τέλος δὲ τὸ προκείμενον ἡμῖν,
 αἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἰο-
 θεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ τῶν οὐρανίων θησαυρῶν ἀποκάλυψις
 καὶ κτῆσις καὶ ἀπόλαυσις· τὴν δ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶ-
 10 σιν τῷ αἰῶνι τούτῳ συναπαρτιζομένην ἴσμεν. Εἰ γὰρ αἰσθη-
 τοὶ λόγοι ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι παριστοιῶσι τὰ πράγματα,
 οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γένοιτ' ἂν κληρονόμοι τῆς τῶν
 οὐρανῶν βασιλείας· «εἰ δὲ καθαρότης ψυχῆς ὄρᾳ, μακρὰν
 οἱ σοφοὶ γενήσονται τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὸν ἀλη-
 15 θῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τίς οὖν ἡμῖν χρεία γνώσεως τῆς
 μὴ ἐγγιζούσης Θεῷ; Πῶς δὲ χωρὶς αὐτῆς τελειότιμος καὶ
 ἀγιότιμος μεταλαχεῖν οὐκ ἔνι;

15. Καὶ ἵνα ἰᾶλλα νῦν παρῶ τῶν οἰομένων εἶναι τι καὶ
 φρεναπαιώντων ἑαυτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὰς γραφὰς
 20 τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν πνευματικῶν παρεξηγουμένους ἔρ-
 γων χρῆσθαι καὶ ἀνδρῶν, ἐκεῖνα δὴ προθήσω, ἃ καὶ νῦν
 ὑπόθεσις ἡμῖν ἐστὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας λόγου. Φασὶ γὰρ ἄβραμ
 εἶναι τὸν Θεὸν καὶ ἀπερινόητον «Θεὸν γοῦν οὐδεὶς ἑώρακε
 πώποτε· ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον
 25 τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσασαι». Πῶς οὖν, φασίν, οὐχὶ σα-
 φῶς πλανῶνται οἱ τὸν Θεὸν ὡς φῶς νοερῶς ἐν ἑαυτοῖς ὄρᾳ
 ἰσχυριζόμενοι; Κἂν τις αὐτῶν αὐθις τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ
 λόγον προσενέγκη λέγοντα διὰ «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν
 Θεὸν ὄψονται» καὶ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτοῖς ἕμμαντόν, μετὰ τοῦ
 30 Πατρὸς τούτοις ἐνσκηνώσας», εὐθὺς θεωρίαν τὴν γνῶσιν

81. Βλ. Ὁμιλίαν εἰς Ψαλμ., 3, PG 29, 256 BC, Πρὸς τοὺς νέους 2, PG 31, 565 ἐΕ. Βλ. καὶ 1, 1, 23· 2, 1, 44.

82. Εὐαγγελίου, Κεφάλαια 6, 22, Frankenberg σ. 277. Τὸ κείμενον ἀπεδίδεται καὶ εἰς τὸν Μάξιμον, βλ. S. L. Epifanovic, Κίεβον 1917.

83. Ἰω. 1, 18.

84. Ματθ. 5, 8.

85. Ἰω. 14, 21· 23 (ἀπόδοσις).

εἰς αὐτὴν ὡς εἰς τέλος; Διπλοῦν δὲ λέγει τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας καὶ ἡ μέγας Βασιλείος, τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἔν εἶναι ἀναγκαιότατον νὰ τὸ ἔχωμεν καὶ παρέχωμεν, διότι συνεργεῖ εἰς σωτηρίαν· ὡς πρὸς τὴν γῆν δὲ καὶ τὴν θάλασσαν, τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ, ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν τὴν εἰς τὰ τοιαῦτα ἀλήθειαν, τίποτε δὲν θὰ μᾶς ἐμποδίση διὰ τὴν ἐπηγγελμένην μακαριότητα⁸¹. Καὶ τὸ προκείμενον δὲ εἰς ἡμᾶς τέλος εἶναι αἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαι περὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἰοθεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἀπόκτησις καὶ ἀπόλαυσις τῶν οὐρανίων θησαυρῶν· τὴν δὲ γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνωρίζομεν νὰ συμβαδίζη μὲ τὸν αἰῶνα τοῦτον. Διότι ἂν τὰ πράγματα εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα παριστάνουν αἰσθητοὶ λόγοι, οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου θὰ ἐγίνοντο κληρονόμοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· «ἐὰν δὲ βλέπῃ ἡ καθαρότης καρδίας, οἱ σοφοὶ θὰ μείνουν μακρὰν τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»⁸², κατὰ τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τί μᾶς χρειάζεται λοιπὸν ἡ γνῶσις, ἡ ὁποία δὲν ἐγγίζει πρὸς τὸν Θεόν; Πῶς δὲ δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποκτήσωμεν χωρὶς αὐτὴν τελειότητα καὶ ἀγιότητα;

15. Καὶ διὰ ν' ἀφήσω τώρα τὰ ἄλλα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι εἶναι κάτι καὶ αὐταπατῶνται εἰς σημεῖον, ὥστε παρερμηνεύοντες τὰς Γραφὰς τοῦ πνεύματος νὰ τὰς χρησιμοποιοῦν κατὰ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν, θὰ προσθέσω ἀκριβῶς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι τώρα ὑπόθεσις τῆς ἀνά χειρας πραγματείας. Πράγματι λέγουν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀόρατος καὶ ἀπερινόητος· «Τὸν Θεὸν θεβαίως κανεὶς δὲν ἔχει ἴδει ποτέ· ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς ἐκεῖνος ἐφάνερωσεν»⁸³. Πῶς λοιπὸν, λέγουν, δὲν πλανῶνται σαφῶς οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι βλέπουν τὸν Θεὸν μέσα των νοερῶς ὡς φῶς; Καὶ ἂν πάλιν κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς προβάλη τὸν μονογενῆ Λόγον τοῦ Θεοῦ λέγοντα ὅτι «οἱ καθαροὶ κατὰ τὴν καρδίαν θὰ ἴδουν τὸν Θεόν»⁸⁴ «καὶ ἐγὼ θὰ ἐμφανισθῶ εἰς αὐτούς, ἐνσκηνῶντων εἰς αὐτούς μαζί μὲ τὸν Πατέρα»⁸⁵, εὐθὺς καλοῦν θεωρίαν τὴν γνῶσιν καὶ δὲν καταλαβαίνουν

λέγουσι καὶ οὐκ ἴσασιν ἑαυτοῖς ἀνακόλουθα λέγοντες· ὡς γὰρ
 ἀόρατον, οὕτω καὶ ἀπερινόητον τὸ θεῖον. Τοὺς γοῦν τῆν ἐν
 φωτὶ νοεράν ὄρασιν Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον φαντα-
 σίαν ἐφρευσμένην καὶ δαιμονικὴν δογματίζοντις ἐνέργειαν
 5 ἔδει καὶ τὴν γνῶσιν διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀπερινόητον πρὸς τὰς
 ὁμοίας καιασπᾶν ἐρεσχελίας. Ἄλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώ-
 σεως οὐδὲν ἀντικεῖν πρὸς αὐτοὺς αἰρούμεθα· συνωδὰ γὰρ
 λέγουσιν ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ σνιᾶσιν ὃ τι λέγουσιν. Ἔστι γὰρ
 καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων γνῶσις, θεω-
 10 ρία, ὃ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμε-
 ων καὶ τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ φύσιν χοῆσις τε καὶ
 κινήσις ἀναμύροφωσιν ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκότος· ἀλλ' οὐ
 τοῦτό ἐστιν ἡ τελεία τῆς ἄνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρόπειρα
 καὶ ἡ πρὸς τὸ ὑπερφαῆς φῶς ὑπερφνῆς ἔνωσις, παρ' ἧς μύ-
 15 τῆς ἐγγίνεται καὶ τὸ θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν
 ἐσιάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ
 τοῦ σώματος· ταύτην οὖν ἀναιροῦντες συνανείλον πάσαν ἀρε-
 τὴν καὶ ἀλήθειαν.

16. Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοίνυν τῆς γνώσεως ἧς αὐτοὶ λέ-
 20 γουσι μωτικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν θεωρίαν, μὴδ' εἶναι ὅ-
 λως τοιαύτην θεωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον,
 παρὰ τῶν ἐν ἀληθείᾳ θεωρία γεγονότων μνηθέντες, ἐρωτήσο-
 μεν αὐτούς· τί ἡμῖν δοκεῖ, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁρᾷ τὰ
 τοῦ Θεοῦ; Ἄλλὰ μὴν αὐτὸ «ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ».
 25 Εἰ μὲν οὖν χωρὶς Πνεύματος ἁγίου ὁρᾷν ἔλεγε τις τὸ ἀκή-
 ρατον φῶς, καλῶς ἂν ἀντιπίπτοντες ἐλέγετε· «ὡς ἂν ὁρα-
 θεῖν ὁ ἀόρατος»; Εἰ δέ τις ἀποθέμενος τὸ πνεῦμα τοῦ κό-
 σμου (ὃ σκότιος νοητὸν ἐπικείμενον ταῖς μὴ κεκαθαυμέναις
 καρδίαις οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν) εἴ τις οὖν ἀποθέμενος τοῦ-
 30 το καὶ καθαρῶς πατὴρ οἰκείου θελήματος καὶ ἀπανασίας
 πάσης παραδόσεως ἀνθρωπίνης καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν

86. Οἱ δύο συζητοῦντες θεολόγοι δὲν διαφωνοῦν κατ' ἀρχὴν περὶ
 τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον καὶ ὁ Βαρλαάμ ἀποδέχεται γνῶσιν
 αὐτοῦ, ἥτοι ὄρασιν διὰ τῶν διανοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου.
 Ἄλλ' ὁ Παλαμάς, προχωρῶν, ἀποδέχεται καὶ τὴν δι' ἀμέσου ἀποκα-
 λύψεως γνῶσιν, ἥτοι ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ θεολόγησιν. Βλ. εἰσαγωγὴν.

87. Βλ. Β' πρὸς Βαρλαάμ 52, καὶ παρὸν ἔργον 2, 3, 52' 54' 61 κ.ἄ.

88. Α' Κορ. 2, 10.

ὅτι λέγουν ἀνακόλουθα πρὸς τὰς σκέψεις των· διότι τὸ θεῖον, ὅπως εἶναι ἀόρατον, οὕτω εἶναι ἀπερινόητον. Οἱ δογματίζοντες τὴν ἐν φωτὶ νοερὰν ὄρασιν τοῦ Θεοῦ ψευδῆ φαντασίαν καὶ δαιμονικὴν ἐνέργειαν, λόγῳ τοῦ ἀοράτου τοῦ Θεοῦ ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ σύρουν πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀστεισμούς καὶ τὴν γνῶσιν λόγῳ τοῦ ἀπερινοήτου τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώσεως δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀντεῖπωμεν τίποτε πρὸς αὐτούς, διότι λέγουν σύμφωνα μὲ ἡμᾶς, ἂν καὶ δὲν γνωρίζουν τί λέγουν⁸⁶. Διότι καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν δι' αὐτὸν δογμάτων γνῶσις εἶναι θεωρία, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν θεολογίαν καὶ ἡ χρῆσις καὶ κινήσις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ τῶν μελῶν τοῦ σώματος κατὰ φύσιν προκαλεῖ ἀναμόρφωσιν τῆς λογικῆς εἰκόνας· ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο ἡ τελεία εὐπρέπεια τῆς ἀνωθεν εὐγενείας ἡμῶν καὶ ἡ ὑπερφυῆς ἔνωσις πρὸς τὸ ὑπερφασῆς φῶς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται μόνον καὶ ἡ ἀσφαλῆς θεολόγησις καὶ ἡ κατὰ φύσιν στάσις καὶ κινήσις τῶν μέσων μας δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· ταύτην λοιπὸν τὴν ἔνωσιν ἀναιροῦντες ἀνήρεσαν μαζὶ πᾶσαν ἀρετὴν καὶ ἀλήθειαν⁸⁷.

16. Σχετικῶς λοιπὸν μὲ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει μυστικώτερα καὶ ὑψηλότερα τῆς γνώσεως τὴν ὁποίαν αὐτοὶ λέγουν οὔτε ὑπάρχει κἂν τοιαύτη θεωρία τοῦ Θεοῦ λόγῳ τοῦ ἀοράτου αὐτοῦ, μνηθέντες ἀπὸ τοὺς φθάσαντας εἰς ἀληθῆ θεωρίαν θὰ τοὺς ἐρωτήσωμεν· τί νομίζετε, οὔτε τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλέπει τὰ τοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' ὅμως αὐτὸ «ἐρευνᾶ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ»⁸⁸. Ἄν λοιπὸν ἔλεγε κανεὶς ὅτι βλέπει τὸ ἀκήρατον φῶς χωρὶς ἅγιον Πνεῦμα, καλῶς θὰ ἐλέγετε ἀντικρούοντες «πῶς θὰ ἐβλέπετο ὁ ἀόρατος»; Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι κάποιος ἀποβάλλει τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους (τὸ ὁποῖον οἱ πατέρες ὀνομάζουν σκότος νοητὸν ἐπικαθήμενον εἰς τὰς μὴ καθαρὰς καρδίας), ὅτι ἀπηλλάγη ἀπὸ κάθε ἰδικόν του θέλημα καὶ ἀπεμακρύνθη ἀπὸ κάθε ἀνθρωπίνην παράδοσιν, ἐπιφέρουσιν καὶ δι' ὀλίγον ἀκόμη ἀναβολὴν εἰς τὸν ὀφειλόμενον ζῆλον, ἔστω καὶ ἂν εἶναι εὐ-

ἐμποιοῦσης τῇ ὀφειλομένη σπουδῇ, καὶ εὐπρόσωπος ἢ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ὡς ἐνὸν συναθροίσας καὶ γηφᾶλιον ἐπισιήσας τὴν τῆς διανοίας ἐπισκοπὴν, πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν καὶ θεαρέστοις δια-
 5 ζῆ κατὰ νοῦν θεωρήμασιν, εἶθ' ἐαντὸν ὑπεραναβάς ἐν ἐαντιῷ λάβοι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ὃ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ καὶ ταῦτα διὰ τοῦτο λαβῶν, καθάπερ ὁ μέγας κηρύττει Παῦλος, ἴν' εἶδῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα μυσικῶς αὐτῷ, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς
 10 οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», πῶς οὐκ ἂν ὀρώη οὗτος διὰ τοῦ πνεύματος τὸ ἀόρατον φῶς; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἶη πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο, καίπερ ὀρώμενον, τὸ φῶς; Ὁραῖται γὰρ ὑπὸ τῶν βλέπόντων «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν
 15 ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Πνευματικὸς γὰρ λαμβάνουσι οὗτοι ὀφθαλμοὺς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, δι' ὧν καὶ βλέπουσι τὸν ἀόρατον καὶ νοοῦσι τὸν ἀπερινόητον· οὐ γὰρ ἐαντιῷ ἀόρατὸς ἐστίν, ἀλλὰ τοῖς διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν νοοῦσι καὶ ὀρώσιν. Οἷς δ' ὁ Θεὸς ἐαντὸν ἐνήρμοσεν
 20 ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς οὐχὶ δι' ἐαντιοῦ καὶ τὴν τῆς χάριτος ἐμφανῶς παράσχοι θεωρίαν;

17. Πῶς δ' οὐκ ἂν τῶν τῆς ἀσμαικῆς θεολογίας ἀξιῶσαι προσρημάτων, ἐγκωμιῶζων τὴν ἐγγεγεννημένην πνευματικὴν δύναμιν τοῖς ὄμμασιν αὐτῶν, «ἰδοὺ εἰ καλή», λέγων πρὸς
 25 αὐτούς, «ἢ πλησίον μου· ὀφθαλμοί σου περισσεραί»; δι' ὧν καὶ αὐτοί, τῆς ὠραιότητος αἰσθόμενοι τοῦ νοητοῦ νυμφίου, δαφιλῆ τὸν τῶν ἐγκωμίων ἀντιδιδόσιν λόγον. Οὐκ ἄδηλον δ' ἄρα τοῖς μεμνημένοις τίς αὕτη ἢ περισσερὰ ἦν ἢ νύμφη σχοῦσα ἐν τοῖς ὄμμασι καὶ αὕτη τῷ τοῦ νυμφίου Θεοῦ τότε
 30 πρῶτον τρανῶς ἐνατιενίζει κάλλει καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν πι-

89. Βλ. Περί Ἁγίου Πνεύματος 9, 23, PG 32, 109 B, Ἐπιστολή 2, 2 PG 32, 228 A.

90. Α' Κορ. 2, 11.

91. Α' Κορ. 2, 12.

92. Α' Κορ. 2, 9.

93. Α' Κορ. 2, 16.

94. Ἶσμη 1, 15. Ἐρμηνεύεται κατὰ τὴν γνωστὴν ἀλεξανδρινὴν ἀληγορικὴν μέθοδον, βλ. Ὁριγένοους. Εἰς τὸ Ἶσμη Ὁμιλία 2, Rousseau, Sources Chrétiennes, 37, 1953 σ. 87, ἰδίως δὲ Γρηγ. Νύσσης, Εἰς τὸ Ἶσμη, Ὁμιλία 7, PG 44, 920.

πρόσωπος κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον⁸⁹, ὅτι συνήθροισε κατὰ τὸ δυνατόν τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ κατέστησε νηφαλίαν τὴν ἐπισκοπὴν τῆς καρδίας· ὡς ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος πρῶτα μὲν διαβιοῖ εἰς τὰ κατὰ φύσιν καὶ κατὰ νοῦν θεάρεστα θεωρήματα, ἔπειτα ὑπερβάς ἑαυτὸν λαμβάνει τὸ ἐκ Θεοῦ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον γνωρίζει τὰ τοῦ Θεοῦ ὅπως τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ⁹⁰, καὶ μάλιστα ἔλαβε τοῦτο διὰ τοῦτο, καθὼς κηρύσσει ὁ μέγας Παῦλος, διὰ νὰ γνωρίσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα εἰς αὐτὸν μυστικῶς⁹¹, «τὰ ὁποῖα ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ οὐς δὲν ἤκουσε καὶ εἰς καρδίαν ἀνθρώπου δὲν ἀνέβησαν»⁹², πῶς οὗτος δὲν θὰ ἔβλεπε διὰ τοῦ Πνεύματος τὸ ἀόρατον φῶς; Πῶς δὲ δὲν θὰ ἦτο πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο τὸ φῶς, ἂν καὶ βλεπόνμενον; Διότι βλέπονται ὑπὸ τῶν βλεπόντων «ὅσα ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ οὐς δὲν ἤκουσε καὶ εἰς καρδίαν ἀνθρώπου δὲν ἀνέβησαν». Πράγματι οὗτοι λαμβάνουν πνευματικούς ὀφθαλμούς καὶ ἔχουν νοῦν Χριστοῦ⁹³, διὰ τῶν ὁποίων καὶ βλέπουν τὸ ἀόρατον καὶ νοοῦν τὸ ἀπερινόητον· διότι δὲν εἶναι ἀόρατος καθ' ἑαυτὸν, ἀλλὰ διὰ τοὺς νοοῦντας καὶ βλέποντας διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν. Εἰς ἐκείνους δὲ μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἐνηρμόνισε ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς δὲν θὰ παράσχη ἐμφανῶς τὴν θεωρίαν τὴν ἰδικὴν του καὶ τῆς χάριτός του;

17. Πῶς δέ, ἐγκωμιάζων τὴν ἐμφυτευθεῖσαν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς αὐτῶν πνευματικὴν δύναμιν, νὰ μὴ τὴν ἀξιώσῃ τῶν προσωυμιῶν τῆς θεολογίας τοῦ Ἰσραήλ, λέγων πρὸς αὐτούς, «ἰδοὺ εἶσαι καλή, σὺ ἡ φίλη μου· οἱ ὀφθαλμοί σου εἶναι ὡς περιστεραί»⁹⁴; Διὰ τῶν προσωυμιῶν τούτων καὶ αὐτοί, ἀντιλαμβανόμενοι τὴν ὠραιότητα τοῦ νοητοῦ νυμφίου, ἀνταποδίδουν πλούσιον τὸν λόγον τῶν ἐγκωμίων. Δὲν εἶναι ἄρα ἄδηλον εἰς τοὺς μυημένους, ποία εἶναι αὐτὴ ἡ περιστέρα, τὴν ὁποίαν λαβοῦσα εἰς τὰ ὄμματα ἡ νύμφη ἀτενίζει καὶ ἡ ἰδία τρανῶς πρώτην φορὰν τότε τὸ κάλλος τοῦ νυμφίου Θεοῦ καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν πιστῶς

σιῶς περισιώτων ἀφηγεῖται διεξοδικώτερον τὴν καλοποι-
 ὄν εὐπρέπειαν ἐκείνην. Ὡς γὰρ ἡ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐγὴ, ἐνω-
 θεῖσα ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς, φῶς ἐντελεχεῖα γίνεται καὶ
 οὕτως ὁρᾷ τὰ αἰσθητά, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἐν
 5 Πνεῦμα μετὰ τοῦ Κυρίου γεγονώς, οὕτω τὰ πνευματικὰ τρα-
 νως ὁρᾷ. Μένει δ' ὁμοίως καὶ ἐκεῖ τρόπον ἕτερον, ὑψηλότερον
 ἢ κατὰ τοὺς χαμερπεῖς λογισμοὺς τῶν τοῖς πνευματικοῖς ἀν-
 δράσιν ἀντιλέγειν ἐγχειρούσιων, ἀόρατος ὁ δεσπότης· οὐ γὰρ
 ἐώρακέ ποτε τις τὸ πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διὸ καὶ κατὰ
 10 τὸν Νύσσης Γρηγόριον «ὀφθαλμὸς τοῦθ' ἐώρακεν οὐδεὶς, εἰ
 καὶ αἰεὶ βλέπει»· οὐδὲ γὰρ ὅσον ἔστιν ἐκεῖνο, ἀλλὰ καθόσον
 ἑαυτὸν ἐποίησε δεκτικὸν τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος δυνάμεως.
 κατὰ ἰσοοῦτο βλέπει. Πρὸς δὲ τῇ ἀκαταληψίᾳ ταύτῃ, καὶ ἦν
 ἔχουσι κατὰληψιν ἀκαταλήπιως ἔχουσι, τὸ θειώτατον ἀπάντων
 15 καὶ καινότατον· οὐ γὰρ ᾧ ταῦτα βλέπουσι τοῦτ' ἴσασι οἱ βλέ-
 ποντες, οὐδ' ᾧ ἀκούουσί τε καὶ μυοῦνται, ἢ τὴν τῶν μήπω
 γεγοιότων γνῶσιν ἢ τὴν τῶν αἰεὶ ὄντων ἐπισιήμεν, διὰ τὸ
 ἀκατάληπτον τοῦ Πνεύματος, δι' οὗ ὁρῶσι «κατὰ γὰρ ἀπό-
 20 παυσιν πάσης νοεῶς ἐνεργείας ἢ τοιάδε γίνεται τῶν ἐκθε-
 ουμένων πρὸς τὸ ὑπερθεν φῶς ἔνωσις», ὡς ὁ μέγας λέγει
 Διονύσιος, κατ' αἰτίαν μὲν οὐκ οὔσα ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἐπεὶ
 ταῦτα κατ' ἐνεργεῖάν ἐστι τοῦ νοῦ, κατὰ δὲ ἀφαίρεσιν οὔσα.
 ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τοῦτο οὔσα ἀφαίρεσις· εἰ γὰρ ἀφαίρεσις ἦν
 μόνον, ἐφ' ἡμῖν ἂν ἦν - ἀλλὰ τοῦτο τῶν Μασσαλιανῶν ἐστι
 25 τὸ δόγμα -, ἡνίκ' ἂν τις ἐθελήσῃ ἀνέρχεσθαι εἰς τὰ τοῦ Θεοῦ
 ἀπόρρητα μυστήρια, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ περὶ αὐτῶν
 φησιν. Οὐκὸν ἀφαίρεσις καὶ ἀπόφασις μόνη ἐστὶν ἡ θεωρία,
 ἀλλ' ἔνωσις καὶ ἐκθέωσις, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν
 κάτωθεν τυπούνητων τὸν νοῦν, μυστικῶς καὶ ἀπορρητίως χά-
 30 ρι-τι γινομένη τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἀπόπανοιν ἢ
 καὶ μεῖζόν ἐστι τῆς ἀφαιρέσεως· ἀπεικόνισμα γὰρ ἐστὶν ἢ

95. Α' Κορ. 6, 17.

96. Βλ. Ἐκκλησιαστήν, Ὁμιλία 4, PG 44, 684.

97. Περί θείων ὀνομάτων 1, 5, PG 3, 593 C.

98. Ἐπιστολή 4, Σπετσιέρη σ. 393. Πρόκειται περὶ τῶν ἀρ-
 χαίων Μασσαλιανῶν ἢ Εὐχιτῶν, οἱ ὅποιοι ἐτόνιζον τὴν δι' ἔργων ἐκ-
 θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ ἄλλαι συριακαὶ χριστιανικαὶ ομάδες.

παρισταμένων ἀφηγεῖται διεξοδικῶς ἐκείνην τὴν καλοποιὸν εὐπρέπειαν. Ὅπως δηλαδή ἡ αὐγὴ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ἐνωθεῖσα μὲ τὰς ἡλιακὰς αὐγὰς, γίνεται πράγματι φῶς καὶ οὕτω βλέπει τὰ αἰσθητὰ, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἀφοῦ γίνῃ ἐν πνεῦμα μετὰ τοῦ Κυρίου⁹⁵, τότε βλέπει τρανῶς τὰ πνευματικά. Μένει ὅμως καὶ ἐκεῖ ἀόρατος ὁ δεσπότης κατ' ἄλλον τρόπον, ὑψηλότερον παρὰ τοὺς χαμερπεῖς λογισμοὺς τῶν ἐπιχειρούντων ν' ἀντιλέγουν εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἄνδρας· διότι δὲν εἶδε κανεὶς ποτὲ τὸ πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διὸ καὶ κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης «κανεὶς ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε τοῦτο, ἂν καὶ πάντοτε βλέπει»⁹⁶· πράγματι δὲν βλέπει τόσον, ὅσον εἶναι ἐκεῖνο, ἀλλὰ ὅσον κατέστησεν ἑαυτὸν δεκτικὸν τῆς δυνάμεως τοῦ θείου πνεύματος. Πλὴν δὲ τῆς ἀκαταληψίας ταύτης, καὶ τὴν κατάληψίν των, ὅσῃν ἔχουν, τὴν ἔχουν ἀκαταλήπτως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ θειότατον καὶ θαυμαστότατον ὄλων. Διότι οἱ βλέποντες δὲν γνωρίζουν καθ' ὃ βλέπουν αὐτὰ οὔτε καθ' ὃ ἀκούουν καὶ μυοῦνται εἴτε τὴν γνῶσιν τῶν μὴ γενομένων ἀκόμη ἢ τὴν ἐπιστήμην τῶν αἰεὶ ὄντων, λόγῳ τοῦ ἀκαταλήπτου τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ ὁποίου βλέπουν· «διότι ἡ τοιαύτη ἐνωσις τῶν ἐκθεουμένων πρὸς τὸ ὑπεράνω φῶς γίνεται κατὰ παῦσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας»⁹⁷, ὅπως λέγει ὁ μέγας Διονύσιος, ὑφισταμένη ὄχι κατὰ αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ ἐνέργειαν τοῦ νοῦ, ἀλλ' εἶναι κατὰ ἀφαίρεσιν, χωρὶς νὰ εἶναι ἀκριβῶς ἀφαίρεσις· διότι ἂν ἦτο ἀφαίρεσις μόνον, θὰ ἦτο ἐφ' ἡμῖν — ἀλλὰ τοῦτο εἶναι δόγμα τῶν Μασσαλιανῶν —, ὅταν θελήσῃ κανεὶς νὰ ἀνέρχεται εἰς τὰ ἀπόρρητα μυστήρια τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει περὶ αὐτῶν καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ⁹⁸. Δὲν εἶναι λοιπὸν μόνον ἀφαίρεσις καὶ ἀπόφασις ἢ θεωρία, ἀλλ' ἐνωσις καὶ ἐκθέωσις, πραγματοποιουμένη μυστικῶς καὶ ἀπορρητῶς διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ὄλων ὅσων τυπῶνουν κάτωθεν τοῦ νοῦ, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν παῦσιν ἢ ὁποῖα εἶναι ἀνωτέρα τῆς ἀφαιρέσεως, ἀφοῦ ἡ ἀφαίρεσις εἶναι ἀπεικόνισμα τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διὸ τὸ νὰ χωρίζουν τὸν Θεὸν ἀπὸ ὅλα τὰ κτίσματα ἀνή-

ἀφαιρέσεις τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διὸ καὶ τὸ χωρίζειν πάντων τῶν κτισμάτων τὸν Θεὸν παντὸς ἔστι πιστοῦ· ἡ δὲ πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόπανσις καὶ ἡ μετ' αὐτὴν πρὸς τὸ ὑπερθεῖν φῶς ἔνωσις, οἷόν τι πάντος οὐσα καὶ τέλος θεουργόν, μόνων ἔστι τῶν κεκαθαρωμένων καὶ κεχαριτωμένων τὴν καρδίαν. Καὶ τί λέγω τὴν ἔνωσιν, ὅτε καὶ ἡ πρὸς βραχὺ θεά τῶν ἐκκρίων τέως ἐδεῖτο μαθητῶν, καὶ τούτων κατ' ἔκστασιν γεγονότων πάσης αἰσθητῆς καὶ νοερᾶς ἀπιλήψεως καὶ τῷ μηδὲν ὁρᾶν τὸ ὄντως ὁρᾶν εἰσοδεδεγμένων καὶ τῷ πάσχειν ἀγνώσιως τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἰσθησὶν προσιεμένων; Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐτοὶ καὶ εἶδον καὶ οὐχὶ κατ' αἰσθησὶν ἢ νοῦν κυρίως εἶδον, σὺν Θεῷ προϊόντος τοῦ λόγου δείξομεν.

18. Νῦν δ' ἄρα συνορᾶς ὅτι τὸ ἀκατάληπτον ἀντὶ νοῦ καὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτίων εὐμοιροῦσι πνεῦμα, δι' οὗ ὁρῶσι καὶ ἀκούουσι καὶ συνιᾶσι; Νοερᾶς γὰρ πάσης καταπανουσαμένης ἐνεργείας, τίνι ὁρῶσιν ἄγγελοί τε καὶ ἄνθρωποι ἰσαγγελοὶ Θεόν, εἰ μὴ τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει; Διὸ καὶ ἡ ὄρασις αὐτοῖς αὕτη αἰσθησις μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς ἀντιλαμβάνονται, νόησις δὲ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλὰ κατὰ ἀπόπανσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας εὐρίσκουσιν αὐτὴν οὐκ οὐκ οὐδὲ φαντασία ἔστιν, οὐδὲ διάνοια, οὐδὲ δόξα, οὐδ' οἷον συμπέρασμα συλλογισμῶν οὐδὲ διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου μόνης ὁ νοῦς ἐπιτυγχάνει ταύτης. Πᾶσα μὲν γὰρ θεία ἐντολή καὶ πᾶς νόμος ἱερὸς μέχρι τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας ὁρίζεται, κατὰ τὸν λόγον τῶν πατέρων, καὶ πᾶς ἱερός καὶ πᾶν εἶδος προσευχῆς μέχρι τῆς καθαρᾶς λήγει προσευχῆς, καὶ πᾶς λόγος κἀνωθεν ἀνίων εἰς τὸν ὑπερανιδρωμένον καὶ ἀποκελυμένον τοῦ παντὸς μέχρι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὄντων πάντων ἴσται. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο μετὰ τὰς θείας ἐπιτολᾶς οὐδὲν ἔστιν ἄλλο πλὴν ἡ τῆς καρδίας καθαρότης, ἀλλ' εἰσὶ καὶ πλεῖσιά εἰσιν ὁ κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀρραβῶν καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ δι'

κει εἰς πάντα πιστόν· ἡ δὲ παῦσις ἀπὸ πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν καὶ ἡ μετ' αὐτὴν ἔνωσις πρὸς τὸ ὑπεράνω φῶς, ἡ ὁποία εἶναι ὡσάν πάθος καὶ τέλος θεουργόν, εἶναι ἴδιον μόνον τῶν κεκαθαρμένων καὶ κεχαριτωμένων κατὰ τὴν καρδίαν. Καὶ τί λέγω τὴν ἔνωσιν, ὅταν καὶ ἡ δι' ὀλίγον χρόνον θέα ἐχρειάζετο τότε τοὺς ἐπιλέκτους μαθητάς, καὶ μάλιστα ὑποστάντας ἔκβασιν ἀπὸ πᾶσαν αἰσθητὴν καὶ νοερὰν ἀντίληψιν καὶ μὲ τὸ νὰ μὴ βλέπουν καθόλου προσλαβόντας τὸ ὄντως βλέπειν καὶ μὲ τὸ νὰ πάσχουν ἀγνώστως δεχθέντας τὴν αἴσθησιν τῶν ὑπὲρ φύσιν; Ἄλλ' ὅτι μὲν οὗτοι εἶδον, καὶ μάλιστα εἶδον ὄχι κατ' αἴσθησιν ἢ κατὰ νοῦν κυρίως, θὰ τὸ δείξωμεν σὺν Οὐεῶ εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου.

18. Ἄρα γε ἀντιλαμβάνεσαι τῶρα ὅτι ἀντὶ νοῦ καὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτων κατέχουν τὸ ἀκατάληπτον Πνεῦμα, διὰ τοῦ ὁποίου βλέπουν καὶ ἀκούουν καὶ κατανοοῦν; Ὅταν πράγματι σταματήσῃ κάθε νοερά ἐνέργεια, μὲ τί βλέπουν οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἰσαγγελοι⁹⁹ ἄνθρωποι τὸν Θεόν, ἂν ὄχι μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Πνεύματος; Διὸ καὶ ἡ ὄρασις αὕτη δὲν εἶναι δι' αὐτοὺς αἴσθησις, διότι δὲν ἀντιλαμβάνονται διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς, νόησις δὲ δὲν εἶναι, ἐπειδὴ δὲν τὴν εὐρίσκουν διὰ λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλὰ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης ἐνεργείας· δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε φαντασία οὔτε διάνοια οὔτε δόξα, οὔτε ὅποιονδήποτε συμπέρασμα συλλογισμῶν, οὔτε διὰ μόνης τῆς ἀποφατικῆς ἀνόδου ἐπιτυγχάνει ὁ νοῦς ταύτην. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι πᾶσα θεία ἐντολή καὶ πᾶς ἱερός νόμος φθάνει ἕως τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, κατὰ τὸν λόγον τῶν πατέρων, καὶ πᾶς τρόπος καὶ πᾶν εἶδος προσευχῆς τελειώνει ἕως τὴν καθαρὰν προσευχήν, καὶ πᾶς λόγος ἀνερχόμενος ἀπὸ κάτω πρὸς τὸν ὑπεριδρυμένον καὶ ἀπομακρυσμένον τοῦ παντός σταματᾷ εἰς τὴν ἀφαίρεσιν ὅλων τῶν ὄντων. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι μετὰ τὰς θείας ἐντολάς δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο πλὴν τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας, ἀλλὰ εἶναι καὶ πολλὰ ἄλλα· ὁ ἀρραβὼν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα τῶν ὑπεσχημένων καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ μέλλον-

αυτῆς ὀρώμενά τε καὶ τρυφώμενα· οὕτω καὶ μετὰ τὴν προσ-
 ευχήν, θεὰ ἀνεκλάλητος καὶ ἔκστασις ἐν τῇ θεᾷ καὶ ἀπόρη-
 τα μυστήρια· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν
 ὄντων, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόπασιν, οὐ λόγος μόνον,
 5 ἀλλὰ καὶ ἔργοις τελουμένην ἐν ἡμῖν, καὶ μετὰ ταύτην τοίνυν,
 εἰ καὶ ἀγνωσία ἐστίν, ἀλλ' ὑπὲρ γινώσκιν, καὶ εἰ γνώφος ἐστίν,
 ἀλλ' ὑπερφαής· καὶ ἐν τῷ ὑπερφαεῖ ἐκείνῳ γνώφῳ δοτὰ
 γίνεται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὰ θεῖα τοῖς ἀγίοις.
 "Ὡστε οὐκ ἀφαίρεσις ἐστὶν ἀπλῶς ἢ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θεϊ-
 10 ὶων τελειώτιη θεωρία, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μέθεξις
 τῶν θεῶν καὶ δόσις τε καὶ λήψις μᾶλλον ἢ ἀφαίρεσις." Ἀρ-
 ρητα δὲ ἐσὶ τὰ λήμματα καὶ τὰ δόματα ἐκεῖνα, διὸ καὶ λέ-
 γουσι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ παραδειγματικῶς καὶ κατὰ ἀναλο-
 γίαν, οὐχ ὡς ὀρωμένων ἐκεῖνοις τούτων οὕτως, ἀλλ' ὡς μὴ
 15 πεφυκότων ἄλλως δειχθῆναι τῶν ἐκεῖνοις ὀρωμένων. Οἱ
 τοίνυν τῶν παραδειγματικῶς οὕτω τούτων λεγομένων μὴ
 μετ' εὐλαθείας ὡς ἀρρητῶν ἐπαίοντες μωρίαν ἡγοῦνται τὴν
 ὑπέροσον γινώσκιν καὶ τοὺς νοητοὺς τῷ διασύρειν καταπα-
 τοῦντες μαργαρίτας, τοὺς ὡς ἔνεστι προδείξαντας αὐτοὺς,
 20 τῇ λογομαχίᾳ διαρρήσουσιν.

19. Ἐκεῖνοι δ' ὁμῶς ὑπὸ φιλανθρωπίας κατὰ τὸ ἐγγω-
 ροῦν, ὡς ἔφην, λέγουσι τὰ ἄρρητα, τὴν πλάνην ἀφαιροῦντες
 τῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων ἀργίαν εἶναι τελείαν
 ἀμνήτως οἰομένων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἐνέργειαν ἀργίαν. Ἄλλ'
 25 ἐκεῖνα πάλιν ἄρρητα τῇ ἑαυτῶν φύσει διαμένει. Διὰ τοῦτο
 ὁ μέγας Διονύσιος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων οὐκ εἶναι
 φησι λόγον ἀλλὰ ἀλογίαν καὶ μετὰ πᾶσαν ἄνοδον ἐνωθησό-
 μεθα, φησί, τῷ ἀφθέγκω. Ἄλλ' οὐχ, ὅτι ἀφθεγκτα, δι' ἀ-
 ποφάσεως μόνης ἐπιτεύξεται ὁ νοῦς τῶν ὑπὲρ νοῦν καὶ ἢ
 30 τοιαύτη γὰρ ἄνοδος νόησις τίς ἐστὶ τῶν ἀπεμφαιρόντων τῷ
 Θεῷ καὶ εἰκόνα μὲν φέρει τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας.

1. Ἐπιχειρηματολογεῖ βάσει τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὑπὸ προϋποθέσεις ἐκστάσεως, καίτοι τοῦτο δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ ἀνθρωπολογίαν αὐτοῦ.

2. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 CD.

3. Ματθ. 7, 6.

4. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 3, PG 3, 1033 BC.

τος αἰῶνος βλεπόμενα δι' αὐτάς καὶ τρυφώμενα. Οὕτω καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν ὑπάρχει ἀνεκκλάλητος θεὰ καὶ ἔκστασις κατὰ τὴν θεάν καὶ ἀπόρρητα μυστήρια¹. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν, ἢ ὁποῖα εἰς ἡμᾶς δὲν τελεῖται μόνον μὲ λόγους ἀλλὰ καὶ μὲ ἔργα, καὶ μετ' αὐτὴν λοιπόν, καὶ ἂν ὑπάρχη ἀγνωσία, εἶναι ὑπὲρ γνῶσιν, καὶ ἂν ὑπάρχη γνόφος, εἶναι ὑπερφαῆς· καὶ εἰς τὸν ὑπερφαῆ ἐκείνον γνόφον δίδονται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὰ θεῖα εἰς τοὺς ἀγίους². Ὡστε δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀφαίρεσις ἢ περὶ Θεοῦ κατὰ τῶν θείων τελειοτάτη θεωρία, ἀλλ' εἶναι ἢ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μέθεξις τῶν θείων καὶ δόσις καὶ λήψις μᾶλλον παρὰ ἀφαίρεσις. Εἶναι δὲ ἄρρητα τὰ λήμματα καὶ τὰ δόματα ἐκεῖνα, διὸ καὶ ἂν λέγουν περὶ αὐτῶν, λέγουν παραδειγματικῶς καὶ κατ' ἀναλογίαν, ὅχι ὡσάν νὰ βλέπωνται ταῦτα ἀπὸ ἐκείνους οὕτω, ἀλλὰ ὡσάν νὰ μὴ εἶναι φυσικῶς δυνατόν νὰ δειχθοῦν εἰς ἐκείνους τὰ ὀρώμενα. Ὅσοι λοιπόν δὲν κατανοοῦν ὡς ἄρρητα μὲ εὐλάβειαν αὐτὰ τὰ λεγόμενα οὕτω παραδειγματικῶς, θεωροῦν μωρίαν τὴν ὑπερσοφον γνῶσιν καὶ καταπαντοῦντες τοὺς νοητοὺς μαργαρίτας³ μὲ τὸν διασυρμόν, μὲ τὴν λογομαχίαν θὰ διασπάσουν ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τοὺς προεσήμαναν κατὰ τὸ δυνατόν.

19. Ἐκεῖνοι ὅμως ἀπὸ φιλανθρωπίαν κατὰ τὸ δυνατόν, ὅπως εἶπα, λέγουν τὰ ἄρρητα, ἀφαιροῦντες τὴν πλάνην ἐκείνων οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων νομίζουν ἀμυήτως ὅτι εἶναι τελείως ἀργία, ἀλλ' ὅχι ἀργία ὑπεράνω ἐνεργείας. Ἄλλ' ἐκεῖνα παραμένουν πάλιν ἄρρητα κατὰ τὴν φύσιν των. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος λέγει ὅτι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων δὲν ὑπάρχει λόγος ἀλλὰ ἀναλογία καὶ μετὰ πᾶσαν ἄνοδον θὰ ἐνωθῶμεν, λέγει, μὲ τὸ ἄφθεγκτον⁴. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἄφθεγκτα, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι μόνον δι' ἀποφάσεως ἐπιτυγχάνει ὁ νοῦς τὰ ὑπὲρ νοῦν· διότι καὶ ἡ τοιαύτη ἄνοδος εἶναι νόησις τῶν ἀσυμβιβάστων μὲ τὸν Θεὸν καὶ φέρει μὲν εἰκόνα ἐκείνης τῆς ἀνειδέου θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς συμ-

καὶ τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐ-
 τή ἐσιν ἐκείνη. Δι' αὐτῆς δὲ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ὑ-
 μνοῦσιν ἐκείνο τὸ φῶς οἱ τοῦτω ἀγγελομιμήτως ἐνωθέντες,
 ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸ μυσικῆς ἐνώσεως μεμνημένοι, ὅτι πάντων
 5 ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον. Καὶ ὅσοι περ' ἂν ἀπὸ τῶν τοι-
 ούτων δι' ἀκοῆς πιατῆς καὶ εὐγνώμονος παραδέξασθαι κατα-
 ξιωθῶσι τὸ μυστήριον, δύνανται μὲν καὶ οὗτοι ἐκ τῆς τῶν
 πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνεῖν τὸ θεῖον καὶ ἀπερινόητον ἐκείνο
 φῶς· ἐνοῦσθαι δὲ αὐτῷ καὶ ὁρᾶν οὐ δύνανται, ἂν μὴ, διὰ τῆς
 10 τῶν ἐπιτολῶν φυλακῆς ἐαντιοὺς καθάραντες, τῇ ἀπειλικρινη-
 μένῃ καὶ αὐλῷ προσευχῇ τὸν νοῦν ἀπασχολήσαντες, τὴν ὑπερ-
 φνᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξωνται.

20. Πῶς οὖν ταύτην, ἢ μῆτι' αἰσθησίς ἐστι μῆδ' ὅλως,
 νόησις, ἡμεῖς καλέσομεν; Πάντως οὐκ ἄλλως ἢ ὡς ὁ ὑπὲρ
 15 πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ σεσοφισμένος Σολομών, αἰσθησὶν δηλο-
 νοῦτι νοερὰν καὶ θεϊαν. Τῇ γὰρ ἀμφοτέρων συζυγίᾳ πείθει
 τὸν ἀκούοντα μηδέτερον νομίσει ταύτην, μῆτι' αἰσθησὶν, μῆτε
 νόησιν· οὔτε γὰρ ἢ νόησις αἰσθησίς ποτε, οὔθ' ἢ αἰσθησις νόη-
 σις· οὐκοῦν ἢ νοερὰ αἰσθησις ἄλλο παρ' ἐκάτερον αὐτῶν. Ἡ
 20 οὖν οὕτω προσρητέον παύτην, ἢ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος, ἔ-
 γνωσιν ἀλλ' οὐχὶ γινῶσιν. «Δέον» γάρ, φησὶν, «εἰδέναι τὸν
 καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς
 τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἐγνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ
 φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἐαντιοῦ»· καὶ πά-
 25 λιν, «περιτταὶ μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις,
 ὅταν ἢ ψυχὴ θεοειδῆς γενομένη δι' ἐνώσεως ἀγνώστου ταῖς
 τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς ἀκτίσιν ἐπιβάλλῃ ταῖς ἀνομμάτοις ἐπι-
 βολαῖς», καθ' ἣν καί, κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ
 φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης· οἱ ἅγιοι ἐποπιεύ-
 30 οντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δε-
 κτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

5. Ὁ Ὀριγένης διὰ συνδυασμοῦ τῶν χωρίων Παροιμ. 2,5 «ἐπί-
 γνωσιν Θεοῦ εὐρήσεις» καὶ 5, 2 «αἰσθησὶν ἐμῶν χειλέων» διεμόρφωσε
 τὴν φράσιν «αἰσθησὶν θεϊαν εὐρήσεις». Κατὰ Κέλσου 1, 48, Βιβλ. Ἑλλ.
 Πατέρων 9, 103, καὶ διετύπωσεν ἀντιστοιχίαν μεταξὺ σωματικῶν καὶ
 πνευματικῶν αἰσθήσεων. Ταύτην ἐδέχθησαν ἔπειτα οἱ ἀσκητικοὶ συγ-
 γραφεῖς, ὡς ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Διάδοχος Φωτικῆς κ.ἄ.

6. Περί θείων ὀνομάτων 7, 1, PG 3, 865 C.

πληρώσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ. Μὲ αὐτὴν τὴν ἀφαίρεσιν πάντων ὑμνοῦν ἐκεῖνο τὸ φῶς οἱ ἐνωθέντες μὲ αὐτὸν ἀγγελομιμήτως, μεμυημένοι ἀπὸ τὴν πρὸς αὐτὸ μυστικὴν ἔνωσιν, διότι εἶναι ἐξηρμένον ἀπὸ ὅλα ὑπερουσίως. Καὶ ὅσοι ἀξιωθοῦν νὰ δεχθοῦν τὸ μυστήριον ἀπὸ τούτους μὲ πιστὴν καὶ εὐγνώμονα ἀκοήν, δύνανται μὲν καὶ αὐτοὶ νὰ ὑμνοῦν τὸ θεῖον καὶ ἀπερινόητον ἐκεῖνο φῶς ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως πάντων· δὲν δύνανται ὅμως νὰ ἐνωθοῦν μὲ αὐτὸν καὶ νὰ τὸν βλέπουν, ἂν δὲν δεχθοῦν τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας ἀφοῦ καθάρισουν ἑαυτοὺς διὰ τῆς φυλάξεως τῶν ἐντολῶν καὶ ἀπασχολήσουν τὸν νοῦν εἰς τὴν γνησίαν καὶ ἄυλον προσευχὴν.

20. Πῶς λοιπὸν θὰ καλέσωμεν ἡμεῖς αὐτὴν ἡ ὁποία δὲν εἶναι οὔτε αἴσθησις οὔτε νόησις καθόλου; Πάντως ὄχι ἄλλως ἀπὸ ὅ,τι τὴν καλεῖ ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς προγενεστέρους του Σολομών, δηλαδὴ αἴσθησιν νοερὰν καὶ θεῖαν⁷. Μὲ τὴν συζυγίαν τῶν δύο βεβαίως πείθει τὸν ἀκούοντα νὰ μὴ τὴν θεωρήσῃ τίποτε ἀπὸ τὰ δύο, οὔτε αἴσθησιν οὔτε νόησιν· πράγματι οὔτε ἡ νόησις θὰ ἦτο ποτὲ αἴσθησις οὔτε ἡ αἴσθησις νόησις· ἐπομένως ἡ νοερὰ αἴσθησις εἶναι διάφορον ἀπὸ τὸ καθὲν ἐξ αὐτῶν. "Ἡ λοιπὸν θὰ τὴν καλέσωμεν οὕτω ἢ, ὅπως ὁ μέγας Διονύσιος, ἔνωσιν ἀλλ' ὄχι γνῶσιν. «Πρέπει» δηλαδὴ, λέγει, «νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ νοῦς μας ἔχει ἀφ' ἐνός μὲν δύναμιν νὰ κατανοῇ, διὰ τῆς ὁποίας βλέπει τὰ νοητὰ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἔνωσιν ὑπερβαίνουσαν τὴν φύσιν τοῦ νοῦ, διὰ τῆς ὁποίας συνάπτεται πρὸς τὰ πέραν ἑαυτοῦ»⁸. Καὶ πάλιν, «περιτταὶ εἶναι, μαζὶ μὲ τὰς αἰσθήσεις καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις, ὅταν ἡ ψυχὴ, γενομένη θεοειδῆς δι' ἀγνώστου ἐνώσεως, φέρεται μὲ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἀπροσίτου φωτός, τὰς ἀοράτους φωτοβολίας»⁷. Κατὰ τὴν ἔνωσιν, συμφώνως πρὸς τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης ἐποπτεύοντες οἱ ἅγιοι, γίνονται καὶ αὐτοὶ μαζὶ μὲ τὰς ἄνω δυνάμεις δεκτικοὶ τῆς μακαρίας καθαρότητος»⁸.

7. Αὐτ. 4, 11, PG 3, 708 D.

8. Βλ. σχετικὰ ἐν Κεφάλαια θεολογικὰ 2, 70· 76, PG 90, 1156 1160.

21. Καὶ μὴ τις ὑπολάβῃ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἀνοδὸν ἐνταῦθα λέγειν τοὺς μεγάλους. Ἐκείνη γὰρ παντός ἐστι τοῦ βουλομένου καὶ τὴν ψυχὴν οὐ μειοτάττει πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν καὶ χωρίζει μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν διάνοιαν, 5 ἔνωσιν δὲ οὐ δύναται μόνῃ πρὸς τὰ ὑπέκτεινα ποιεῖν. Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διὰ τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τὸν νοῦν, ἐνοῖ διὰ τῆς προσευχῆς τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θεῶν μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδῆς τε καὶ θεοειδῆς 10 καθίσταται. Διὸ οἱ μετὰ τὸν μέγαν Διονύσιον πατέρες αἰσθησιν πνευματικὴν προσηγόρευσαν αὐτήν, ἧ καὶ αὐτὸ κατάλληλόν ἐστι καὶ ἐμφανικώτερόν πως τῆς μυστικῆς ἐκείνης καὶ ἀπορρήτου θεωρίας. Τότε γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ νῶ, οὐδὲ σῶματι ὁρᾷ. Καὶ διὸ μὲν ὁρᾷ φῶς 15 ὑπὲρ φῶς ὑπερφῶς οἶδεν ἀκριβῶς· τίνι δὲ τοῦθ' ὁρᾷ, οὐκ οἶδε τότε, ἀλλ' οὐδ' ἐξειτάζειν δύναται τὴν τοῦτου φύσιν, διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ πνεύματος δι' οὗ ὁρᾷ. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ καὶ Παῦλος εἶπεν, ἡνίκα ἤκουε τὰ ἄρρητα καὶ ἑώρα τὰ ἀόρατα «ἑώρων» γὰρ, φησὶν, «εἴτε ἐκὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, εἴτε 25 ἐκὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα»· τοιτέστιν οὐκ ἤδειν εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τὸ ὁρῶν. Ὁρᾷ γὰρ, οὐκ αἰσθήσει μὲν, ὡς ἡ αἰσθησις δέ, τὰ αἰσθητὰ τρανῶς καὶ τρανότερον ἢ αὐτὴ. Ὁρᾷ δ' ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ ὁρωμένου γλυκνθυμίας ἀπορρήτου ἐκσιάντα τε καὶ ἀρσιγέντα οὐ μόνον παντός πράγματός τε καὶ 25 νοήματος πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ. Καὶ αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐκσιάσεως ἐπιλανθάνεται τῆς πρὸς Θεὸν δεήσεως· καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, συνεπιμαρτυροῦντα τὸν μέγαν καὶ θεῖον ἔχων Γρηγόριον, διὸ «προσευχὴ ἐστὶ καθαρότης νοός, ἣτις μόνῃ ἐκ τοῦ φωτός τῆς ἁγίας Τριάδος μετ' 30 ἐκπλήξεως τέμνεται καὶ πάλιν, «καθαρότης ἐστὶ νοός ἐφ' ἣ διαυγάζει ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς τὸ φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ τότε ὁ νοῦς ὑπεράνω τῆς προσευχῆς γίνεται,

9. Ἦδη καὶ οἱ πρὸ τοῦ Διονυσίου, βλ. Διαδόχου, Κεφάλαια 15 «αἰσθησις τοῦ πνεύματος», Des Places σ. 92, καὶ ἀνωτέρω ἐν παραγρ. 20 τὰ περὶ Ὀριγένους σημειωθέντα.

10. Β' Κορ. 12, 2.

21. Καὶ νὰ μὴ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι οἱ μεγάλοι ἐννοοῦν ἐδῶ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον. Διότι ἐκείνη εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν παντός βουλομένου, δὲν μεταθέτει τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἀγγέλων καὶ χωρίζει μὲν ἀπὸ τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων, δὲν δύναται ὅμως μόνῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἔνωσιν πρὸς τὰ ἐπέκεινα. Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, χωρίσασα τὸν νοῦν ἀπὸ ὅλα ἐνεργῶς διὰ τῆς ἀπαθείας, τὸν ἐνώνει διὰ τῆς προσευχῆς μὲ τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, διὰ τῆς ὁποίας φθάνει εἰς ἀπόλαυσιν τῶν θείων μαρμαρυγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων καθίσταται ἀγγελοειδῆς καὶ θεοειδῆς. Διὰ τοῦτο οἱ μετὰ τὸν μέγαν Διονύσιον πατέρες ἀπεκάλεσαν αὐτὴν πνευματικὴν αἴσθησιν⁹, ὅρος κατάλληλος καὶ αὐτὸς καὶ ἐμφαντικώτερος κάπως ἐκείνης τῆς μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου θεωρίας. Διότι τότε πράγματι ὁ ἄνθρωπος βλέπει μὲ πνεῦμα, ἀλλ' ὄχι μὲ νοῦν οὔτε μὲ σῶμα. Καὶ ὅτι μὲν βλέπει φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφυῶς, γνωρίζει ἀκριβῶς· μὲ τί δὲ τὸ βλέπει, δὲν τὸ γνωρίζει τότε, ἀλλ' οὔτε δύναται νὰ ἐξετάζῃ τὴν φύσιν τούτου, λόγῳ τοῦ ἀνεξιχνιάστου τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ ὁποίου βλέπει. Καὶ τοῦτο εἶναι ὅ,τι εἶπε καὶ ὁ Παῦλος· διότι, λέγει, «ἔβλεπα, ἂν ἐκτός τοῦ σώματος, δὲν γνωρίζω, ἂν ἐντός τοῦ σώματος δὲν γνωρίζω»¹⁰. δηλαδή, δὲν ἐγνώριζεν ἂν ἦτο νοῦς ἢ σῶμα τὸ βλέπον. Βλέπει πράγματι, ὄχι μὲ αἴσθησιν μὲν, ὡσάν ἢ αἴσθησις δέ, τὰ αἰσθητὰ τρανῶς καὶ μάλιστα τρανώτερον ἀπὸ αὐτὴν. Βλέπει δὲ ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς ἀπορρήτου γλυκυθυμίας τοῦ ὀρωμένου νὰ ἐξίσταται καὶ ἀρπάζεται ὄχι μόνον ἀπὸ κάθε πράγμα καὶ νόημα πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ. Ἀπὸ τὴν ἔκστασιν μάλιστα λησμονεῖ καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν· καὶ τοῦτο εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ. ἔχων συμμάρτυρα τὸν μέγαν καὶ θεῖον Γρηγόριον, ὅτι «προσευχὴ εἶναι καθαρότης νοός, ἢ ὁποία τέμνεται μόνον ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος μετ' ἐκπλήξεως»· καὶ πάλιν, «καθαρότης νοός εἶναι ἢ δύναμις ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς φέγγει τὸ φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ τότε ὁ νοῦς φθάνει ὑπεράνω τῆς προσευχῆς, καὶ δὲν πρέπει νὰ καλῆται αὕτη προσευχή,

καὶ οὐ δεῖ καλεῖν ταύτην προσευχήν, ἀλλὰ τοκεῖον τῆς καθαράς προσευχῆς, τῆς διὰ τοῦ Πνεύματος καταπεμπομένης· οὐδὲ προσευχῆ ἴοιτε προσεύχεται ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐν ἐκσιᾷσει γίνεται ἐν τοῖς ἀκαταλήτοις πράγμασι· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἄ-
 5 γνοια ἢ ὑπεριέρα τῆς γνώσεως». Τὸ γοῦν ἀρπάσαν ἐκεῖνο καὶ τὸν νοῦν ἐκσιῆσαν πάντων καὶ πρὸς ἑαυτὸ ὅλον ἐπισιρέψαν θυμηρέσιαιόν τι χρῆμα, φῶς οἶον ὄρα, ἀποκαλυπτικὸν μὲν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶν σωμάτων, μήτε μέντοι πρὸς τὰ κάτω περαινόμενον, μήτε πρὸς τὰ ἄνω, μήτ' ἐπὶ τὰ πλάγια, καὶ
 10 πέρασ ὅλως οὐχ ὄρα τοῦ ὄρωμένου καὶ περιλάμποντος αὐτὸν φωτός, ἀλλ' ὡσπερ ἂν εἴ τις ἦν ἥλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερός τε καὶ μείζων τοῦ παντός· μέσον δ' ἔσσηκεν αὐτός, ὦν ὅλος ὀφθαλμός· τοιοῦτόν τι ἐστὶν ἐκεῖνο.

22. Διὸ ἄπειρον μὲν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὑπερουρά-
 15 νιον τοπι φησι τὸ φῶς. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, ὡσπερ ὑπὸ μίαν τινὰ περιεχόμενα ἀκτῖνα τοῦ νοητοῦ ἡλίου τούτου, τῶν τελεωτέρων τις ἕτερος ἐώρακεν ἀγίων, καίτοι κάκεινος, οὐχ ὅπερ καὶ ὅσον ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλ' ὅσον ἑαυτὸν ἐκείνου δεκτικὸν ἐποίησεν ἰδῶν, καὶ μαθὼν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης καὶ
 20 τῆς πρὸς αὐτὸ ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως, οὐχ ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ τὴν φύσιν, ἀλλ' ὅ,τι ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, καὶ ὑπερφυῆς καὶ ὑπερούσιόν ἐστιν, ἄλλο τι παρὰ τὰ ὄντα πάντα ὄν, ὄν δὲ κυρίως τε καὶ μόνον καὶ πᾶν ὄν ἀπορρήτως ἐν ἑαυτῷ συνειληφός. Πάντοιε δ' ἐνὶ ἡ πᾶσι τὸ ἄπειρον τοῦτο οὐχ ὄραται. Ὁ δὲ μὴ
 25 ὄρων συνήσιν ὡς αὐτός ὄραν ἀδυνατεῖ μὴ τελείως δι' ἐντελεσιέρας καθαρότητος ἐναρμυσθεῖς τῷ πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ὄρώμενον λαμβάνει πέρασ. Ὅτιε τοίνυν τὰ τῆς θεωρίας ὑποβέθηκεν, ἐκ τῆς πηγαζομένης ὁμοίας ἀπαθοῦς τῷ ὄρωντι θυμηδίας καὶ γαλήνης νοεράς καὶ τοῦ ἀνακασιμένου πω-
 30 ρός τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἀκριβῶς οἶδεν ὁ ὄρων ὅτι

11. Ὁμιλία 32, Σπετσιέρη σ. 140.

12. Ὁμιλία 2, 4, PG 34, 465 κ.έ. Περί ἐλευθερίας νοός 21, PG 34, 956.

13. Ὁ Βενέδικτος, ὡς σημειώνεται εἰς τὴν ὡαν τῶν κωδίκων, PL 66' 197 B.

14. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ θέσις τῶν θεολόγων τοῦ δ' αἰῶνος κατὰ τῶν Ἐνομοίων Βασίλειου, Ἀνατρεπτικὸς Εὐνομίου 1, 12, PG 29, 540 A, «ἀλλ' αὕτη (ἡ κοινὴ ἐννοια) τὸ εἶναι τὸν Θεόν, οὐ τὸ τί εἶναι ἡμῖν ὑποβάλλει», Ἰω. Χρυσόστομου, Περί ἀκαταλήπτου 1, 5, PG 48,

ἀλλὰ τοκετός τῆς καθαρᾶς προσευχῆς, τῆς στελλομένης κάτω διὰ τοῦ Πνεύματος· οὔτε προσεύχεται τότε ὁ νοῦς μὲ προσευχήν, ἀλλὰ ἐπιδίδεται ἐν ἐκστάσει εἰς ἀκατάληπτα πράγματα· καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἄγνοια ἢ ὑπερτέρα τῆς γνώσεως»¹¹. Βλέπει βεβαίως ἐκεῖνο τὸ ψυχάρεστον πράγμα, τὸ ἀρπάσαν καὶ ἐκστῆσαν τὸν νοῦν ἀπὸ ὅλα καὶ στρέψαν αὐτὸν ὀλόκληρον πρὸς ἑαυτὸ ὡσάν φῶς, ἀποκαλυπτικὸν μὲν ἀλλ' ὄχι αἰσθητῶν σωμάτων· τὸ βλέπει νὰ μὴ περαίνεται οὔτε πρὸς τὰ κάτω οὔτε πρὸς τὰ ἄνω οὔτε πρὸς τὰ πλάγια, δὲν βλέπει καθόλου πέρας τοῦ βλεπομένου καὶ περιλάμποντος αὐτὸν φωτός, ἀλλὰ ὡσάν νὰ ἦτο ἥλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερος καὶ μεγαλύτερος τοῦ παντός· ἴσταται δὲ ὁ νοῦς εἰς τὸ μέσον ὡς ὀφθαλμὸς ὀλόκληρος· κάτι τοιοῦτον εἶναι ἐκεῖνο.

22. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Μακάριος καλεῖ τὸ φῶς τοῦτο ἄπειρον καὶ ὑπερουράνιον¹². Κάποιος ἄλλος δὲ ἀπὸ τοὺς τελειότερους ἀγίους¹³ εἶδεν ὅλα τὰ ὄντα περιεχόμενα ὡσάν ὑπὸ μίαν ἀκτίνα τοῦ νοητοῦ τούτου ἡλίου, μολονότι καὶ ἐκεῖνος δὲν εἶδε ποῖον καὶ πόσον εἶναι ἐκεῖνο τὸ φῶς, ἀλλ' ὅσον ἔκανε τὸν ἑαυτὸν τοῦ δεκτικὸν ἐκείνου, καὶ ἔμαθεν ἀπὸ αὐτὴν τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸ ὑπὲρ νοῦν ἔνωσησιν, ὄχι ὅ,τι εἶναι αὐτὸ κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλ' ὅ,τι εἶναι ἀληθῶς¹⁴, καὶ εἶναι ὑπερφυές καὶ ὑπερούσιον, κάτι ἄλλο ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα· εἶναι δὲ κύριον καὶ μοναδικὸν καὶ συμπεριλαμβάνει εἰς ἑαυτὸ πᾶν ὄν. Τὸ ἄπειρον δὲ τοῦτο δὲν ὁράται πάντοτε ἀπὸ ἓνα ἢ ἀπὸ ὅλους. Ὁ δὲ μὴ βλέπων ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὐτὸς ἀδυνατεῖ, διότι δὲν ἐνηρμόσθη εἰς τὸ Πνεῦμα τελείως δι' ἐντελεστέρας καθαρότητος, καὶ πάντως δὲν λαμβάνει πέρας τὸ ὁρώμενον. Ὅταν λοιπὸν ἐλαττώνεται ἡ θεωρία, ἀπὸ τὴν προερχομένην ὁμοίαν εὐχαρίστησιν, τὴν νοερὰν γαλήνην καὶ τὸ ἀνακαιόμενον πῦρ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, γνωρίζει ἀκριβῶς ὁ βλέπων ὅτι τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τὸ φῶς, ἂν καὶ τὸ βλέπει ἀμυδρότερον. Φερόμενος δὲ πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρὸς

706 ἐξ., Χρήστου, σ. 38, «ὅτι μὲν ἔστι Θεὸς οἶδε, τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἀγνοεῖ».

τουτίό ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, εἰ καὶ ἀμυδρότερον ὄρα· καὶ κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς θεαρέσιου πράξεως, τῆς τε τῶν ἄλλων πάντων ἀποχῆς καὶ τῆς προσοχῆς τῆς προσευχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ ψυχῆς ὅλης ἀνανεύσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερόμενος ἀεὶ καὶ διαυγεσιέρας πειρώμενος τῆς θεωρίας, κἀντιϋθεν τὸ ἄπειρον συνίησι τοῦ ὀρωμένου ὅτι ἄπειρον καὶ τῆς μὲν λαμπρότητος ἐκείνου πέρασ οὐχ ὄρα, τῆς δ' ἑαυτοῦ πρὸς φωτοληψίαν ἐπιτηδειότητος ἐπὶ μᾶλλον ὄρα τὸ ἀδρανές.

23. Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸ οἶεται εἶναι ἀπλῶς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ὃ κατηξιώθη βλέπειν, ἀλλ' ὥσπερ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἡ ζωὴ ἐγγίνεται τῷ ἐμψύχῳ σώματι, λέγομεν δὲ καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἴσμεν ἄλλο τι παρὰ ταύτην οὔσαν τὴν ἐν ἡμῖν οὔσαν καὶ παρεκτικὴν ζωῆς ψυχὴν, οὕτω καὶ τῇ θεοφόρῳ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος Θεοῦ ἐγγίνεται τὸ φῶς. Ἄλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦτίό ἐστιν ἡ τοῦ παναιτίου Θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμένους ἔνωσις, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν καὶ ὄλου μένοντος ἐν ἑαυτῷ καὶ ὀλικῶς οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν καὶ μεταδιδόντος ἡμῖν οὐ τῆς οἰκείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Θεῖον οὖν ἐστὶ τοῦτι τὸ φῶς καὶ θεότης ὑπὸ τῶν ἁγίων ὀνομάζεται δικαίως, θεοποιεῖ γάρ· οὐκοῦν οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοθέωσις καὶ θεαρχία, καὶ «δοκεῖ μὲν εἶναι τοῦ ἐνὸς Θεοῦ διάκρισις καὶ πολυπλασιασμός, ἔστι δὲ οὐδὲν ἦτιον ὁ ἀρχίθεος καὶ ὑπέροθεος καὶ ὑπεράρχιος», εἰς ἐν μιᾷ Θεότητι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καὶ ὑπέροθεος καὶ ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ ταύτης τῆς θεότητός ἐστιν ὑποσιάτης, ὡς οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην μέγαν Διονύσιον ἔφασαν, θεάτητα λέγοντες τὴν θεοποιὸν ἐκ Θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν. Καὶ τοίνυν ὁ αὐτὸς Γαῖῳ γράφων, πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεὸς ἐστὶν ἐρωτήσαντι, «εἰ θεότητα». φησί, «νοήσαις τὸ χοῆμα τοῦ θεοποιουῦ δώρου καθ' ὃ θεοόμεθα καὶ εἰ τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τοῦ θεοῦσθαι, τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος ἐστὶν ἐπέκεινα».

15. Αἱ δύο ἔννοιαι τῆς λέξεως ψυχὴ, ἡ βιολογικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ. Βλ. Μάρκ. 8, 35.

16. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 956 A.

17. Αὐτόθι 2, 11, PG 3, 649 C.

κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν θεάρεστον πρᾶξιν, τὴν ἀποχὴν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, τὴν προσοχὴν τῆς προσευχῆς καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴν στροφὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ ψυχῆς, καὶ ἐπιδιώκων διαυγεστέραν θεωρίαν, ἀπὸ ἐδῶ καταλαβαίνει τὸ ἄπειρον τοῦ ὀρωμένου ὅτι εἶναι ἄπειρον καὶ τῆς μὲν λαμπρότητος ἐκείνου δὲν βλέπει πέρασ, τῆς ἰδικῆς του δὲ ἰκανότητος πρὸς φωτοληψίαν βλέπει περισσότερον τὴν ἀδυναμίαν.

23. Ἄλλ' δὲν νομίζει ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ οὔτε αὐτὸ τὸ ὁποῖον κατηξιώθη νὰ ἴδῃ, ὅπως ἡ ζωὴ μεταδίδεται ἀπὸ τὴν ψυχὴν εἰς τὸ ἔμψυχον σῶμα, λέγομεν δὲ καὶ τὴν ἰδίαν τὴν ζωὴν ψυχὴν¹⁵, ἀλλὰ γνωρίζομεν ὅτι ἡ μέσα μας εὕρισκομένη καὶ παρεκτικὴ ζωῆς ψυχὴ εἶναι διάφορος ἀπὸ αὐτὴν, οὔτω καὶ εἰς τὴν θεοφόρον ψυχὴν ἐπιφέρεται τὸ φῶς ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος Θεοῦ. Ἄλλὰ ἡ ἔνωσις τοῦ παναιτίου Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀξίους εἶναι καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὸ, ἀφοῦ αὐτὸς κατὰ ὑπερούσιον δύναμιν καὶ ὀλοκληρὸς μένει εἰς ἑαυτὸν καὶ ὀλικῶς κατοικεῖ εἰς ἡμᾶς καὶ μεταδίδει εἰς ἡμᾶς, ὅχι ἀπὸ τὴν φύσιν του ἀλλὰ ἀπὸ τὴν δόξαν καὶ λαμπρότητά του. Θεῖον λοιπὸν εἶναι τοῦτο τὸ φῶς καὶ δικαίως ὀνομάζεται θεότης ὑπὸ τῶν ἀγίων, διότι θεοποιεῖ. Ἐπομένως δὲν εἶναι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ αὐτοθέωσις¹⁶ καὶ θεαρχία, καὶ «φαίνεται μὲν ὅτι εἶναι τοῦ ἐνός Θεοῦ διάκρισις καὶ πολλαπλασιασμός, δὲν εἶναι ὅμως ὀλιγώτερον ὁ ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος»¹⁷, εἰς εἰς μίαν θεότητα, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ εἶναι δημιουργὸς αὐτῆς τῆς θεότητος, ὅπως εἶπαν οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην, ἀποκαλοῦντες θεότητα τὴν θεοποιὸν δωρεάν ἢ ὁποῖα προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν. Γράφων λοιπὸν ὁ ἴδιος εἰς τὸν Γάϊον, ὁ ὁποῖος ἠρώτησε πῶς εἶναι ὁ Θεὸς ὑπὲρ τὴν θεαρχίαν, λέγει, «ἂν ὡς θεότητα θεωρήσῃς τὸ πρᾶγμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου κατὰ τὸ ὁποῖον θεοῦμεθα καὶ ἂν τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τῆς θεώσεως, ἀπὸ τὴν οὔτω λεγομένην θεότητα εἶναι

Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πατέρων ἡ θεία χάρις τοῦ ὑπὲρ αἰσθησὶν φωτός, ἀλλ' οὐ τοῦθ' ἀπλῶς ἔστι τὴν φύσιν ὁ Θεός, οὐ φωτίζειν μόνον καὶ θεοῦν δυνάμενος τὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ παράγειν ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν νοερὰν οὐσίαν.

- 5 24. Εἶδες πῶς καὶ ὁρῶντες αὐτὸν ἀόρατον ἡγοῦνται κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν περιτιτούς; Ἴσασι μὲν οὖν οἱ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότις διὰ φῶς ὁρῶσιν αἰσθήσει νοερᾷ καὶ διὰ τὸ φῶς τοῦτο ὁ Θεός ἔστι, τῇ ἐνώσει χάριτι λαμπρῶν ἀπορρήτως τοὺς μετέχοντας. Ἄν δ' ἐρωτᾷς
- 10 αὐτοὺς πῶς ὁ ἀόρατος ὁρᾶται, ἀποκριθήσονται σοι «οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου». Ἄνευθεῖς γάρ εἰσι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας οὐ δέονται, τὴν διδασκαλίαν ἔχοντες τοῦ Πνεύματος καὶ μετὰ τοῦ ἀποσιόλου ταύτην ἔχοντες τὴν καύχησιν «ὅτι ἐν ἀ-
- 15 πλόγητι καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεσιγράφησαν ἐν τῷ κόσμῳ». Ἀποκριθήσονται σοι τοίνυν εὐλαβῶς ὡς «οὐκ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γνώσει περιγράφεται τὰ θεία, ὃ ἄνθρωπε, πολλὰ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀγνοουμένων αἰτίας ἔχει θεοπροπεῖς· πνευματικοῖς οὖν πνευματικὰ
- 20 συγκρίνοντες, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόσιολον, ἐκ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τὰς τῆς καινῆς θεβαιωσόμεθα χάριτας». Διὰ τοῦτο δὲ σύγκρισιν τὴν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀπόδειξιν ὁ ἀπόσιολος ὠνόμασεν, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἐκεῖθεν θεβαιώσεως καὶ μείζω δείκνυται τῶν νομικῶν τὰ τῆς χάριτος δόματα. Καὶ τοίνυν ἐροῦ-
- 25 σιν σὶ πνεύματι καὶ ζῶντες καὶ ὁρῶντες πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας πῶς ὁρᾶται τὸ ἀόρατον φῶς· «ὡς καὶ ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ἐώρακεν Ἡλίας· ὅτι γὰρ οὐκ αἰσθητῶς ἐκεῖνος εἶδεν ἔδειξεν ἢ ἐπιτεθειμένη τῷ προσώπῳ μελωτή· ὅτι δὲ τὸν Θεὸν ἐώρακε, τῇ μελωτῇ τοὺς αἰσθητοὺς ἐπηλυγάσας ὀφθαλμούς,
- 30 μάστιγος τε καὶ κῆρυξ ἀξιόλογος τὸ παρὰ πᾶσι τούτου τῆς ἐπωνυμίας γνώρισμα· θεόπτης γάρ, μᾶλλον δὲ καὶ μεθ' ὑπερβολῆς θεοπικώτατος, ἀκούει παρὰ πάντων».

18. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 ἐξ.

19. Α' Κορ. 2, 13.

20. Β' Κορ. 1, 12.

21. Α' Κορ. 2, 13.

22. Γ' Βασιλ. 19, 13. Ἡ περικοπή ἀναγινώσκεται τὴν 6 Αὐγούστου. Ὁ Ἡλίας καλεῖται ὡς ἐκ τούτου θεόπτης, θεωρεῖται δὲ μετὰ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ὡς πρόδρομος τοῦ μοναχισμοῦ, ἰδίως λόγῳ τῆς ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις διατριβῆς του.

ἐπέκεινα ὁ ὑπεράρχιος πάσης ἀρχῆς»¹⁸. Θεολογεῖται λοιπὸν ὑπὸ τῶν πατέρων ἡ θεία χάρις τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν φωτός, ἀλλ' ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τοῦτο κατὰ τὴν φύσιν ἀπλῶς, μὴ δυνάμενος μόνον νὰ φωτίζῃ καὶ θεώνῃ τὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ παράγῃ ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν νοερὰν οὐσίαν.

24. Εἶδες, πῶς καὶ οἱ βλέποντες αὐτόν, τὸν θεωροῦν ἀόρατον καλύτερα ἀπὸ τοὺς πλουσίους εἰς τὴν ἔξω σοφίαν; Γνωρίζουν λοιπὸν ὅσοι ἀνέβησαν πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς θεωρίας ὅτι βλέπουν φῶς μὲ νοερὰν αἴσθησιν καὶ ὅτι τὸ φῶς τοῦτο εἶναι ὁ Θεός, λαμπρύνων ἀπορρήτως τοὺς μετέχοντας κατὰ χάριν διὰ τῆς ἐνώσεως. "Ἄν δ' ἐρωτᾷς αὐτούς, πῶς ὁράται ὁ ἀόρατος, θὰ σοῦ ἀποκριθοῦν· «μὲ λόγους ὄχι πλήρεις ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀλλὰ πλήρεις ἀγίου Πνεύματος»¹⁹. Διότι εἶναι ἀνενδεδειγμένοι καὶ δὲν χρειάζονται τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν, κατέχοντες τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πνεύματος καὶ μαζὶ μὲ τὸν ἀπόστολον ἔχοντες αὐτὴν τὴν καύχησιν, «ὅτι ἀνεστράφησαν εἰς τὸν κόσμον μὲ ἀπλότητα καὶ εἰλκρίνειαν καὶ χάριν Θεοῦ, ἀλλ' ὄχι μὲ σαρκικὴν σοφίαν»²⁰. Θὰ σοῦ ἀποκριθοῦν λοιπὸν εὐλαβῶς, ὅτι «τὰ θεῖα δὲν περιορίζονται εἰς τὴν ἰδικὴν μας γνῶσιν, ὡς ἄνθρωπε, ἀλλὰ πολλὰ τῶν ἀπὸ ἡμᾶς ἀγνοουμένων ἔχουν θεοπρεπεῖς αἰτίας· παραβάλλοντες λοιπὸν τὰ πνευματικὰ μὲ τὰ πνευματικὰ, κατὰ τὸν ἀπόστολον²¹, θὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην τὰς χάριτας τῆς Καινῆς». Διὰ τοῦτο δὲ ὁ ἀπόστολος τὴν ἀπόδειξιν ἐκ τῶν παλαιῶν ὠνόμασε παραβολὴν, ἐπειδὴ μαζὶ μὲ τὴν ἀπὸ ἐκεῖ ἐπιβεβαίωσιν δεικνύει μεγαλύτερα τὰ δόματα τῆς χάριτος ἀπὸ τὰ νομικά. Λοιπὸν θὰ εἶπουν οἱ ζῶντες καὶ βλέποντες ἐν πνεύματι πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας, πῶς βλέπετε τὸ ἀόρατον φῶς; «ὅπως εἶδε καὶ ἐκεῖνος ὁ θεόπτης Ἡλίας· ὅτι δηλαδὴ ἐκεῖνος δὲν εἶδεν αἰσθητῶς ἔδειξεν ἢ ἐπιθεμῆναι εἰς τὸ πρόσωπον μηλωτῆ· ὅτι δὲ εἶδε τὸν Θεόν, σκεπάσας τοὺς αἰσθητοὺς ὀφθαλμοὺς μὲ τὴν μηλωτὴν, μάρτυς καὶ κῆρυξ ἀξιόλογος εἶναι τὸ γνῶρισμα τῆς ἐπωνυμίας τούτου εἰς ὅλους· διότι ἀπὸ ὅλους ὀνομάζεται θεόπτης, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερβατικῶς θεοπτικώτατος»²².

25. *Κὰν αὐθις ἔρηται τις τοὺς τοιούτους, «αἱ δ' ὁ φατε
 μουσικῶς ἐνηχεῖν ὑμῖν τὴν εὐχὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις καὶ τί
 τὸ τὴν καρδίαν συγκινοῦν», τὸν αὐτοῦ πάλιν τοῦ Ἡλιοῦ προ-
 βαλοῦνται οὐσσεισμόν, προοίμιον ὄντα τῆς ἐμφανοῦς νοεραῖς
 5 Θεοῦ ἐπιφανείας, καὶ τὴν ἠχοῦσαν κοιλίαν Ἡσοῖτου. Τῷ δὲ
 προσερομένῳ, «αἷς δὲ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς εὐχῆς ἐγγινομένη θέρ-
 μη», τὸ πῶρ ὑποδείξουσιν, ὃ φησιν αὐτὸς αὐθις ὁ Ἡλίας.
 σημεῖον μὲν Θεοῦ, ὅσον οὐπω ἐμφανιζομένου, δεόμενον δ' ἔ-
 τι τῆς πρὸς αὐραν λεπιὴν μεταποιήσεως, εἰ μέλλει ἐν ἑαυ-
 10 τῷ τὴν θείαν δεξάμενον ἀκτῖνα τῷ προσορῶντι δείξειν τὸν
 ἀόρατον, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Ἡλίαν ὡς πῶρ τε ὄντα καὶ φαινό-
 μενον καὶ πύρινον ἀναβαίνοντα ἄρμα μετὰ σώματος, ἀλλὰ καὶ
 τὸν ὡς ὑπὸ πυρὸς καιόμενον τὰ σπλάγχνα ἕτερον προφήτην,
 καὶ ταῦτα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς πῶρ γενομένου ἐν αὐτῷ.
 15 *Κὰν ἄλλο τι τῶν ἐν αὐτοῖς μουσικῶς ἐνεργουμένων ἐξετά-
 ζης, ἐκεῖνοι τοῖς ὁμοίοις πνευματικοῖς συγκρίνοντες, ὡς ἔ-
 φημεν, τὰ παραπλήσιά σοι δείξουσι καὶ κοινῇ πρὸς πάντα
 φήσουσι οὐκ ἀκούεις, ἄνθρωπε, διὸ «ἄριον ἀγγέλων ἔφαγεν
 ἄνθρωπος»; Οὐκ ἀκούεις τοῦ Κυρίου λέγοντος διὸ δώσει
 20 Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός; Τίς
 οὖν ὁ τῶν ἀγγέλων ἄριος; Οὐ τὸ θεῖον καὶ ὑπερουράνιον φῶς
 ᾧ εἶτε καὶ ἐπιβολὴν εἶτε κατὰ παραδοχὴν ὑπὲρ νοῦν οἱ νό-
 ες ἐνοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον; Τούτου τοίνυν τοῦ
 φωτὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔλλαμψιν προὔπεγραψε μὲν ὁ Θεὸς
 25 ἐπὶ τεσσαρακονταετῇ χρόνον ἄνωθεν τὸ μάγνα καθιεῖς, ἐπλή-
 ρωσε δὲ ὁ Χριστὸς, τοῖς θεθαίως εἰς αὐτὸν πιστεύουσι καὶ
 δι' ἔργων τὴν πίσιν ἐπιδεικνυμένοις ἐνιεῖς τὸν φωτισμὸν
 τοῦ Πνεύματος καὶ τὸ φωτιστικὸν αὐτοῦ σῶμα προτιθέμενος
 εἰς θρώσιν καὶ τοῦτο γὰρ ἀραβῶν ἐστὶ τῆς ἀπορρήτου κατὰ
 30 τὸ μέλλον Ἰησοῦ κοινωνίας. Εἰ δὲ καὶ ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ἀπὸ
 Χριστεῦ δεδορημένων προὔπεγραψαν ἐκεῖνα, θαυμασιὸν οὐ-**

23. Αὐτόθι 19, 12.

25. Γ' Βασιλ. 19, 12.

27. Ἰερ. 20, 9.

28. Ψαλμ. 77, 25.

29. Λουκᾶ 11, 13, πρβλ. 18, 7.

30. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 5, PG 3, 593 B.

24. Ἡσ. 16, 11.

26. Δ' Βασιλ. 2, 11.

25. Καὶ ἂν πάλιν ἐρωτήσῃ κανεὶς τοὺς τοιούτους, «ποῖον εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγετε ὅτι ἐνηχεῖ εἰς τὰ ἔγκατάσας τὴν εὐχὴν καὶ ποῖον τὸ συγκινοῦν τὴν καρδίαν», θὰ προβάλουν πάλιν τὸν ἀνεμοστρόβιλον τοῦ Ἡλίου, ὁ ὁποῖος εἶναι προοίμιον τῆς φανεραῆς νοεραῆς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ²³ καὶ τὴν ἠχοῦσαν κοιλίαν τοῦ Ἡσαΐου²⁴. Εἰς τὸν ἐπερωτῶντα δέ, «ποία εἶναι καὶ ἡ ἀπὸ τὴν εὐχὴν προκαλουμένη θερμῆ», θὰ ὑποδείξουν τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον αὐτὸς πάλιν ὁ Ἡλίας καλεῖ σημεῖον τοῦ Θεοῦ, ἐμφανιζομένου ἐντὸς ὀλίγου, ἀλλὰ χρειαζόμενον ἀκόμη τὴν μετατροπὴν εἰς λεπτὴν αὔραν, ἂν πρόκειται νὰ δεχθῆ μέσα του τὴν θεῖαν ἀκτίνα καὶ νὰ δείξῃ εἰς τὸν ἀτενίζοντα τὸν ἀόρατον²⁵, θὰ ὑποδείξουν καὶ τὸν ἴδιον τὸν Ἡλίαν νὰ εἶναι καὶ νὰ φαίνεται ὡσὰν πῦρ, καὶ νὰ ἀναβαίνει πύρινον ἄρμα σωματικῶς²⁶, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὸν ἄλλον προφήτην, τὸν καιόμενον εἰς τὰ σπλάγχνα ὡσὰν νὰ καίεται εἰς τὰ σπλάγχνα ἀπὸ πῦρ²⁷, καὶ μάλιστα ὡσὰν νὰ ἔγινε μέσα του τὸ πῦρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἂν ἐξετάζῃς κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ μυστικῶς ἐνεργούμενα εἰς αὐτούς, ἐκεῖνοι συγκρίνοντες μὲ τὰ ὅμοια πνευματικά, ὅπως εἶψαμεν, θὰ σοῦ δείξουν τὰ παραπλήσια καὶ θὰ εἶπουν ἀπὸ κοινοῦ πρὸς πάντα· δὲν βλέπεις, ἄνθρωπε, ὅτι «ἄνθρωπος ἔφαγεν ἄρτον ἀγγέλων»²⁸; Δὲν ἀκούεις τὸν Κύριον νὰ λέγῃ ὅτι θὰ δώσῃ ἅγιον Πνεῦμα εἰς τοὺς παρακαλοῦντας αὐτὸν ἡμέραν καὶ νύκτα²⁹; Ποῖος εἶναι λοιπὸν ὁ ἄρτος τῶν ἀγγέλων; Δὲν εἶναι τὸ θεῖον καὶ ὑπερουράνιον φῶς μὲ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον ἐνώνονται ὑπὲρ νοῦν οἱ νόες εἴτε κατὰ προσήλωσιν εἴτε κατὰ συγκατάθεσιν³⁰; Τούτου λοιπὸν τοῦ φωτὸς τὴν ἔλλαμψιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους προεικόνισε μὲν ὁ Θεὸς ρίπτων ἀπὸ ἄνω τὸ μάννα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη, ἐξεπλήρωσε δὲ ὁ Χριστὸς, ἐνσταλάζων τὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος εἰς τοὺς μὲ βεβαιότητα πιστεύοντας εἰς αὐτὸν καὶ προθέτων τὸ φωτιστικὸν σῶμά του πρὸς βρωσιν· διότι καὶ τοῦτο εἶναι ἄρραβὼν τῆς ἀπορρήτου κοινωνίας τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸ μέλλον. Ἐὰν δὲ ἐκεῖνα προεικόνισαν καὶ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ δωρηθέντα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι ἀξιο-

δέν. Ἄλλ' ὁρᾷς ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν συμβολικῶν ἐκείνων φωτισμῶν ἀναφαίνεται φωτισμός τις νοερὸς καὶ μυστήρια ἕτερα παρὰ τὴν γνῶσιν;

26. Ἐπεὶ δὲ αἰσθητὸν ἔφησιν λέγειν φῶς τὸ φανὲν ἐν
 5 **Θαβωρίῳ** τοὺς τὸ θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτοὺς εἰ θεολογοῦσι τὸ περιαισθητικὸν καὶ τὸ φανὲν φῶς ἐν **Θαβωρίῳ** τοὺς τῶν μαθητῶν ἐκκρότους. **Εἰ** γὰρ μὴ θεολογοῦσιν, ἐλέγξει μὲν αὐτοὺς ὁ **Πέτρος**, ἐν μὲν τῷ ὄρει κατὰ **Μάρκον** διαγορηγορήσας καὶ ἰδὼν τὴν δόξαν **Χριστοῦ**, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ τῶν ἐπιστολῶν αὐτὸς γράφων
 10 ἐποπιεῦσαι τὴν μεγαλειότητα αὐτοῦ, σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ· ἐπιστοιμίσει δὲ αὐτοὺς λαμπρῶς ὁ χρυσοῦ γλάστιγχε τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα διασαφῶν· φησὶ γάρ, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, τοῦ μὲν σώματος μένοντος
 15 ἐπὶ τοῦ σχήματος, τῆς δὲ θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· ἐμφράξει δὲ αὐτῶν τελέως τὰ σιόματα **Διονύσιος** ὁ μέγας, **θεοφάνειαν** αὐτὸ καὶ **θεοπίαν** σαφῶς ἀποκαλῶν, πρὸς δὲ καὶ **Γρηγόριος** ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «φῶς» λέγων «ἡ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς
 20 μαθηταῖς», σὺν πολλοῖς δὲ ἑτέροις καὶ **Συμεῶν**, ὁ τὰς πολιτείας πάντων σχεδὸν ἁγίων καλλιπεῖα κοσμήσας, γράφων τὸν διαφερόντως ἠγαπημένον τῷ **Χριστῷ** θεολόγον «αὐτὴν τὴν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν» ἐπ' ὄρους «ἰδεῖν». **Εἰ** δὲ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας ὑποφήταις συνωδὰ
 25 θεῖον καὶ **Θεοῦ** φῶς προσαγορεύουσι τὸ ὁφθὲν ἐκεῖνο φῶς, συνομολογήσουσιν ἐξ ἀνάγκης ὡς φῶς εἶναι τὴν τοῦ **Θεοῦ** τελειωτάτην θέαν. Διὸ καὶ **Μωϋσῆς** οὕτως ἐώρακεν αὐτὸν καὶ μικροῦ τῶν προφητῶν ἀπάντων ἕκαστος, καὶ μάλιστα οἷς ὕπαρ ἄλλ' οὐκ ὄναρ ὤφθη. Συμβολικὰ δ' ὁμῶς ἅπανι' ἔσιω
 30 τὰ ἱερὰ θεάματα ἐκείνων καὶ τοιαῦτα οἷά περ βούλοιντ' ἂν οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τοῖς ἀποσιόλοις ἐν

31. Μάρκ. 9, 2-8.

32. Β' Πέτρ. 1, 16-18.

33. Βλ. Α' πρὸς Θεόδωρον 11, PG 47, 292.

34. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 C, Ἐπιστολή 8, 1, PG 3, 1084 κ. ε.

35. Ὁμιλία 40, 6, PG 36, 365 A.

36. Συμεῶν Μεταφραστοῦ, Βίος Ἰωάννου εὐαγγελιστοῦ 1, PG 116, 685 D.

θαύμαστον. Ἄλλὰ βλέπεις ὅτι καὶ ἀπὸ τούτους συμβολικοὺς ἐκείνους φωτισμοὺς ἀναφαίνονται κάποιοι νοερός φωτισμός καὶ ἄλλα πέραν τῆς γνώσεως μυστήρια;

26. Ἐπειδὴ δὲ εἶπες ὅτι οἱ ἀποκρούοντες τὸ θεῖον φῶς τῆς χάριτος λέγουν αἰσθητὸν φῶς τὸ φανέν εἰς τὸ θαβώριον ὄρος, κατὰ πρῶτον θὰ τοὺς ἐρωτήσωμεν ἐὰν θεωροῦν θεῖον τὸ φῶς τὸ ὁποῖον περιέστραψε τότε τοὺς ἐκκρίτους μαθητὰς εἰς τὸ θαβώριον. Πράγματι, ἐὰν δὲν τὸ θεωροῦν θεῖον, θὰ τοὺς ἐλέγξῃ ὁ Πέτρος, τόσον μὲ τὸ ὅτι ἔμεινεν εἰς ἐγγήγορσιν εἰς τὸ ὄρος κατὰ τὸν Μάρκον καὶ εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ³¹, ὅσον καὶ μὲ τὸ ὅτι γράφει εἰς τὴν δευτέραν ἐπιστολὴν του ὅτι ἐπώπτευσεν τὴν μεγαλειότητα αὐτοῦ, ὅταν ἦτο μαζί του εἰς τὸ ὄρος³². θὰ τοὺς ἀποστομῶσιν δὲ ἀποτελεσματικῶς ὁ ἐρμηνεύων μὲ χρυσοῦν γλῶσσαν τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα· διότι λέγει, «ὁ Κύριος ἐφαίνετο λαμπρότερος ἑαυτοῦ, ἐνῶ τὸ μὲν σῶμα ἔμεινεν εἰς τὸ σχῆμα του, ἡ δὲ θεότης ἐφανέρωσεν τὰς ἀκτῖνας τῆς»³³. θὰ τὰς φράξῃ δὲ τελείως τὰ στόματα ὁ μέγας Διονύσιος, ἀποκαλῶν αὐτὸ θεοφάνειαν καὶ θεοπτίαν σαφῶς³⁴, προσέτι δὲ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας, λέγων «φῶς ἦτο ἡ φανερωθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους εἰς τοὺς μαθητὰς»³⁵, μαζί δὲ μὲ πολλοὺς ἄλλους καὶ ὁ Συμεῶν, ὁ ὁποῖος φιλοτεχνήσας μὲ καλλιέπειαν ὄλων σχεδὸν τῶν ἁγίων τοὺς βίους, γράφων ὅτι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἠγαπημένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ θεολόγος «εἶδεν ἐπὶ τοῦ ὄρους αὐτὴν ταύτην τὴν θεότητα τοῦ Λόγου γυμνωθεῖσαν»³⁶. Ἐὰν δὲ πράγματι προσαγορεύουν τὸ φανέν ἐκεῖνο φῶς θεῖον καὶ φῶς Θεοῦ συμφώνως μὲ τοὺς ἐρμηνευτὰς τῆς ἀληθείας, θὰ ὁμολογήσουν κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ τελειοτάτη θεὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι φῶς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μωυσῆς οὕτω εἶδεν αὐτὸν καὶ σχεδὸν εἰς ἕκαστος τοῦ χοροῦ τῶν προφητῶν, καὶ μάλιστα ἐκεῖνοι εἰς τοὺς ὁποίους ἐφανερῶθη ὄραμα καὶ ὄχι ὄνειρον. " Ἄς εἶναι ὅμως συμβολικὰ ὅλα τὰ ἱερὰ θεάματα ἐκείνων, ἅς εἶναι τοιαῦτα ὅπως τὰ θέλουν οἱ ἀντιλέγοντες εἰς ἡμᾶς· ἀλλὰ ἡ ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τοὺς ἀποστό-

Θαβῶρ ἀποκαλυφθεῖσα ὑφ᾽ ἑστίου τοιοῦτο συμβολικὸν ὑπῆρχε φῶς, ὡς γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι τῆς γὰρ μελλούσης δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἔχει τὸ ἀξίωμα καὶ τοῦτ' αὐτὸ περι-
 5 να, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Διονύσιος, διὸ καὶ προοίμιον ἐκείνης ταύτης ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος, ὁ δὲ Κύριος βασιλείαν ταύτην ἐν εὐαγγελίοις ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

27. Τί τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς λέγουσιν ὅτι ὡς φῶς ἀπορ-
 ρήτως ὁρῶσι τὸν Θεὸν οἱ ἅγιοι, εἰ ὡς φῶς ἢ θεὰ αὐτοῦ
 10 καὶ τῶν κἄν τῷ μέλλοντι αἰῶνι; Ἄρ' ὅτι μὴ αἰσθητὸν τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ νοερὸν, ὡς καὶ Σολομὼν τὸ ἅγιον ὀνομάζει Πνεῦμα; Καὶ μὴν αὐτοὶ εἰσιν οἱ συκοφαντοῦντες λέγειν τοὺς τοιούτους αἰσθητὸν φῶς κατὰ τὴν προσευχὴν θεᾶσθαι καὶ καιηγοῦντες πάντων τῶν αἰσθητῶν τι τῶν θείων λεγόντων
 15 χαρισμάτων. Πῶς οὖν, ἐναντιῶν ἐπιλαθόμενοι, τοὺς μὴ αἰσθη-
 τὸν τὸ φῶς τὸ θεῖον λέγοντας καιηγορεῖσθαι οἴονται ἀξίους; Ὅρας τὸ ἀθέβαιον καὶ εὐπερίστατον αὐτῶν; Δεινοὶ γάρ εἰ-
 σιν ὡς ἔοικε κακῶς λέγειν, ἀλλ' οὐκ ἐπιλαθόμενοι τι συνορᾶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦτ' εἰπόντων οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς φω-
 20 τοφανείας ἀκριβεῖς ἐξηγηταί, εἰ ζῶον ἄλογον εὐύγχανε τότε παρὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἄρ' ἂν ἦσθειο τοῦ τὸν ἥλιον ὑπερλάμ-
 φαντος ἐκείνου φέγγους; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι καὶ γὰρ οὐδὲ τῆς περιλαμπράσης δόξης Κυρίου τοὺς ποιμένας ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει αἰσθέσθαι γέγραπται τὰ ποιμνία. Πῶς τοί-
 25 νυν αἰσθητὸν φῶς ὃ τοῖς τὰ αἰσθητὰ ὁρῶσι τῶν ἀλόγων ζώων οὐκ ὁρᾶται ὄμμασι, παροῦσι καὶ ἀνεωγμένοις ἐπιλάμπον;
 Εἰ δὲ τοῖς ἀνθρωπίνοις αἰσθητικοῖς ὄμμασιν ὠράθη, κατὰ τοῦτ' ἄρ' ἐωράκασιν αὐτό, καθ' ὃ τῶν ἀλόγων ὄψεων διειρη-
 νόχασιν. Τί δὴ τοῦτό ἐστι; Τί γε ἄλλο ἢ τὸ δι' ἀνθρωπίνων
 30 ὄψεων τὸν νοῦν ὁρᾶν; Εἰ δὲ μὴ τῇ αἰσθητικῇ δυνάμει, τάχα γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἐώρων, ἀλλὰ τῇ διὰ τῆς αἰσθήσεως

37. Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 C.

38. Εἰς ψαλμ. 44, PG 29, 400 D.

39. Ματθ. 16, 28, Μάρκ. 9, 1, Λουκᾶ 9, 27. Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου εἰς τὰ χωρία ταῦτα συνδυάζονται ὑπὸ τῶν Πατέρων μὲ τὴν ἀμέσως ἀκολουθοῦσαν διήγησιν περὶ τῆς μεταμορφώσεως.

40. Σοφ. Σολ. 7, 22.

41. Περιέλαμψε μόνον τοὺς ποιμένας, Λουκᾶ 2, 9.

λους θέα ἐν τῷ Θαβῶρ δὲν ἦτο τοιοῦτο φῶς, ὥστε νὰ γίνε-
ται καὶ νὰ ἐξαφανίζεται· διότι ἔχει τὴν ἀξίαν τῆς μελλούσης
δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ μάλιστα θὰ περιουγάζη
διηνεκῶς τοὺς ἀξιούς κατὰ τὸν ἀτελείωτον αἰῶνα, ὅπως εἶ-
πεν ὁ θεσπέσιος Διονύσιος³⁷, διὸ καὶ ὁ μέγας Βασιλείος τὴν
εἶπε προοίμιον ἐκείνης³⁸, ὁ δὲ Κύριος εἰς τὰ εὐαγγέλια αὐ-
τὴν ὀνομάζει βασιλείαν τοῦ Θεοῦ³⁹.

27. Διατί λοιπὸν κατηγοροῦν τοὺς λέγοντας ὅτι οἱ ἅγιοι
βλέπουν τὸν Θεὸν ὡς φῶς ἀπορρήτως, ἂν ἡ θέα αὐτοῦ
καὶ τώρα καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα εἶναι ὡς φῶς;
Ἐὰν γὰρ διότι τὸ λέγουν ὄχι αἰσθητὸν, ἀλλὰ νοερὸν, ὅπως
ὀνομάζει τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὁ Σολομών⁴⁰; Καὶ ὅμως αὐτοὶ
ἀκριβῶς συκοφαντοῦν ὅτι οἱ ἅγιοι λέγουν ὅτι κατὰ τὴν
προσευχὴν βλέπουν αἰσθητὸν φῶς καὶ κατηγοροῦν ὅλους
τοὺς λέγοντας αἰσθητὸν κάποιον ἀπὸ τὰ θεῖα χαρίσματα.
Πῶς λοιπὸν, λησμονοῦντες ἑαυτούς, νομίζουν ἀξιούς νὰ
κατηγοροῦνται τοὺς μὴ λέγοντας αἰσθητὸν τὸ θεῖον φῶς;
Βλέπεις πόσον ἀβέβαιοι καὶ ἐμπερίστατοι εἶναι; Ὅπως φαί-
νεται λοιπὸν εἶναι δεινοὶ νὰ κακολογοῦν, ἀλλ' ὄχι νὰ ἀντι-
λαμβάνωνται. Οὐχ ἦττον ὅμως ἄς εἶπουν καὶ τοῦτο οἱ
ἀκριβεῖς ἐξηγηταὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας φωτοφανείας,
ἂν ἐτύγχανε τότε ἐπάνω εἰς τὸ ὄρος Ζῶον ἄλογον, ἄρα γὰρ
θὰ ἀντελαμβάνετο τὸ φέγγος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπερέλαμ-
ψε τὸν ἥλιον; Δὲν τὸ νομίζω· διότι δὲν ἔχει γραφῆ οὔτε
ὅτι τὰ ποιμνία ἀντελήφθησαν τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου ἢ
ὅποια περιέλαμψε τοὺς ποιμένας κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ
Χριστοῦ⁴¹. Πῶς λοιπὸν εἶναι αἰσθητὸν τὸ φῶς τὸ ὁποῖον
δὲν βλέπεται μὲ τὰ ὄμματα τῶν ἀλόγων ζώων τὰ ὅποια
βλέπουν τὰ αἰσθητά, ἂν καὶ εἶναι παρόντα καὶ ἀνοικτὰ ὅταν
λάμπη; Ἐὰν δὲν ὠράθη διὰ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθητῶν,
κατὰ τοῦτο λοιπὸν εἶδον αὐτό, καθ' ὃ διαφέρουν τῶν
ἀλόγων ὄψεων. Τί λοιπὸν εἶναι τοῦτο; Τί ἄλλο παρὰ τὸ
νὰ βλέπῃ ὁ νοῦς διὰ τῶν ἀνθρωπίνων βλεμμάτων; Ἐὰν
δὲ ὄχι μὲ τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν, ὅποτε θὰ ἔβλεπον καὶ
τὰ ἄλογα, ἀλλὰ πάντως μὲ τὴν νοητικὴν δύναμιν, ἢ ὅποια

ἀντιλαμβανομένη νοητικῇ δυνάμει, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταύτη, πᾶς γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμός, μάλιστα οἱ πλησιόχωροι, λάμπαν ὑπὲρ ἥλιον. Εἰ ποῖνον μὴδὲ ταύτη κυρίως τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶδον, οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς τοῦτο κυρίως αἰσθητόν. Καὶ μὴν 5 οὐδὲν αἰσθητόν αἶδιον· τὸ δὲ τῆς θεότιτος φῶς, ὃ καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ καλεῖται πολλαχοῦ, προαιώνιον τε καὶ ἀτελεύτητόν ἐστιν. Οὐκ ἄρα αἰσθητόν.

28. Εἰ δὲ μὴ αἰσθητόν, εἰ καὶ ὀφθαλμοῖς λαβεῖν αὐτὸ οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν, ἀλλ' ἐτέρα τινὶ δυνάμει, καὶ οὐ- 10 χὶ τῇ αἰσθητικῇ· διὸ καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου Ἰησοῦ ἄρρητον καὶ ἀπόσιτον καὶ ἄχρονον οἱ θεολόγοι πάντες λέγουσιν, ὡς ἀπόρρητόν τι οὔσαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητὴν κυρίως, ὥστερ καὶ τὸ φῶς, ὃ καὶ τῶν ἁγίων ἐστὶ τόπος μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἐκδημίαν κατὰ τὰς ἐν οὐρανῷ λήξεις, ὅπου τὸ φῶς, 15 οὐ καὶ προσίμιον αὐτῇ ἢ λαμπρότης ἦν καὶ ἐν ἄραβῶνος μέρει τοῖς ἁγίοις δέδοται ἐνταῦθα. Εἰ γὰρ καὶ φωτωνυμικῶς καλεῖται ταῦτα πάντα καὶ δοκεῖ αἰσθήσει ὑποπίπτειν παραδόξως ἔστιν ὅτε, ἀλλὰ καὶ νοῦ ὑψηλότερά ἐστι καὶ τῆς καθ' ἑαυτὰ ἀληθείας ἀποδεούσας ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, πῶς οὖν 20 αἰσθητὰ κυρίως; Καὶ μὴν, ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς ἱερὰς ποιούμενοι, «κατάταξον αὐτῶν τὰς ψυχὰς» πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐκτενῶς βοῶμεν ἀγαθότητα «ἐν τόπῳ φωτεινῷ». Τίς οὖν χρεία ταῖς ψυχαῖς τοῦ αἰσθητοῦ φωτός; Τίς δ' ἄρ' ἀνία ταύταις καὶ τοῦ ἐναντίου μὲν, αἰσθητοῦ δ' ὁμοίως σκότους; Ὁ- 25 ρᾶς ὡς οὐδὲν τῶν τοιούτων κυρίως αἰσθητόν; Ὅτι δ' οὐδὲ ἀπλῶς ἄγνοια ἢ γνῶσις ταῦτα, πρότερον ἐδείξαμεν, ἥνίκα καὶ περὶ τοῦ ἠτοιμασμένου σκοτεινοῦ πυρὸς τῷ δαιμονίῳ φύλῳ ὑπεμνήσαμεν. Ἐχοῖν οὖν καὶ περὶ τῆς ἐν Θαβῶρ ἀπορρήτου Ἰησοῦ φωτοφανείας, μὴ λογισμοῖς δειλοῖς, ἀνθρωπίνοις 30 δηλονότι, καὶ ἐπισφαλέσιν ἐπινοίαις ἀποφαίνεσθαι, ἀλλὰ πειθαρχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς καὶ τὴν ἐν καθαρότητι καρ-

42. Νικητὰ Στῆθάτου, Περὶ ψυχῆς 79, Χρήστου σ. 124.

43. Εὐχὴ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

44. Ἄνωτ. παράγρ. 10.

ἀντιλαμβάνεται διὰ τῆς αἰσθήσεως; μᾶλλον δὲ οὔτε μὲ αὐτὴν, διότι πᾶς ὀφθαλμὸς θὰ τὸ ἔβλεπε, μάλιστα δὲ οἱ πλησιόχωροι, ἀφοῦ ἔλαμψεν ὑπὲρ τὸν ἥλιον. "Ἄν λοιπὸν δὲν εἶδον ἐκεῖνο τὸ φῶς οὔτε μὲ αὐτὴν τὴν δύναμιν, ἄρα δὲν εἶναι οὔτε αἰσθητὸν τοῦτο τὸ φῶς κυριολεκτικῶς. Καὶ φυσικὰ οὐδὲν αἰσθητὸν εἶναι αἴδιον· τὸ δὲ φῶς τῆς θεότητος, τὸ ὁποῖον εἰς πολλὰ μέρη καλεῖται καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ, εἶναι προαιώνιον καὶ ἀτελείωτον. "Ἄρα δὲν εἶναι αἰσθητὸν.

28. "Ἄν δὲ δὲν εἶναι αἰσθητὸν, μολονότι οἱ ἀπόστολοι ἠξιώθησαν νὰ τὸ συλλάβουν μὲ ὀφθαλμούς, τοῦτο συνέβη μὲ κάποιαν ἄλλην δύναμιν καὶ ὄχι μὲ τὴν αἰσθητικὴν· διὸ καὶ ὅλοι οἱ θεολόγοι θεωροῦν ἄρρητον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄχρονον τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἀπόρρητον, ἀλλ' ὄχι κυρίως αἰσθητὴν, καθὼς καὶ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον καὶ τῶν ἁγίων εἶναι τόπος μετὰ τὴν ἀπὸ ἐδῶ ἐκδημίαν κατὰ τὰς εἰς τὸν οὐρανὸν μεταστάσεις⁴², ὅπου εἶναι τοποθετημένον τὸ φῶς, τοῦ ὁποίου προοίμιον ἦτο αὐτὴ ἡ λαμπρότης καὶ ἐδόθη ἐδῶ εἰς τοὺς ἁγίους ὡς ἀρραβὼν. Πράγματι, ἂν καὶ ὅλα αὐτὰ καλοῦνται φωτωνυμικῶς καὶ φαίνεται ὅτι ἐνίστε ὑποπίπτουν εἰς αἰσθησιν, ἀλλὰ καὶ εἶναι ὑψηλότερα τοῦ νοῦ καὶ ἔχουν τὰς ἐπωνυμίας κατωτέρας τῆς καθ' ἑαυτὰ ἀληθείας, πῶς τότε εἶναι κυρίως αἰσθητά; Καὶ ὅμως, ὅταν ἐκτελοῦμεν εὐχὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων βοῶμεν ἐκτενῶς πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἀγαθότητα, «κατάταξε τὰς ψυχὰς των εἰς τόπον φωτεινόν»⁴³. Τί χρειάζονται λοιπὸν αἱ ψυχαὶ τὸ αἰσθητὸν φῶς; Ποία δὲ στενοχωρία θὰ ὑπάρξῃ εἰς αὐτὰς ἀπὸ τὸ ἀντίθετον μὲν, αἰσθητὸν ὅμως σκότος; Βλέπεις ὅτι τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι κυρίως αἰσθητὸν; "Ὅτι δὲ αὐτὰ δὲν εἶναι οὔτε ἀπλῶς ἄγνοια ἢ γνῶσις, τὸ ἐδείξαμεν προηγουμένως, ὅταν ὑπενθυμίσαμεν περὶ τοῦ σκοτεινοῦ πυρὸς τοῦ ἠτοιμασμένου εἰς τὸ δαιμονικὸν φῦλον⁴⁴. "Ἐπρεπε λοιπὸν καὶ περὶ τῆς ἐν Θαβῶρ ἀπορρήτου φωτοφανείας τοῦ Ἰησοῦ νὰ μὴ ἀποφαινόμεθα μὲ οὔτιδανούς λογισμούς καὶ ἐπισφαλεῖς σκέψεις, ἀλλὰ νὰ πειθαρχῶμεν εἰς τὰς πατερικὰς

δίας ἀκριβῆ διατῆς πείρας ἀναμένειν εἶδῃσιν. Αὕτη γὰρ τὴν πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο ἔνωσιν ἱερουργοῦσα, μυστικῶς ἐκ-
 5 διδάσκει τοὺς εὐμοιρηκότας ὅτι τὸ φῶς τοῦτο τῶν ὄντων
 ἔστιν οὐδέν, ὡς τὰ ὄντα πάντα ὑπερέχον. Πῶς οὖν τὸ ὑπὲρ
 10 τὰ ὄντα πάντα αἰσθητόν; Τί δὲ τῶν αἰσθητῶν οὐ κτίσμα;
 Πῶς δὲ τὸ κτίσμα ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἄρα αἰσθητὴ
 κυρίως.

29. Ὁ μέγας Μακάριος, «ὅταν ἡ ψυχὴ», φησί, «φρόβῳ
 καὶ ἀγάπῃ καὶ αἰσχύνῃ, ὡς καὶ ὁ ἄσωτος υἱός, ἐπισιτρέψῃ
 10 πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην καὶ Πατέρα καὶ Θεόν, προσδέχεται
 αὐτήν, μὴ λογιζόμενος τὰ παραπτώματα αὐτῆς, καὶ δίδωσιν
 αὐτῇ σχολὴν δόξης, τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ». Τίς δ' ἄλλη δό-
 ξα καὶ φῶς ἐστὶ Χριστοῦ ἢ ἣν περὶ διαγορηγορήσας εἶδεν ὁ
 Πέτρος «σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ»; Πῶς οὖν σιολὴ
 15 ψυχῆς τοῦτο γένοιτ' ἄν, εἴπερ αἰσθητόν; Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτὸς
 θεολόγος («ἐπουράνιον») φησὶ «κουτὶ τὸ φῶς». Τί τοίνυν ἐπου-
 ράνιον τῶν αἰσθητῶν; Ἀλλαχοῦ δ' αὖτ' «τὸ φῶς τῆς ἀν-
 θρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαθεν, ἐκάθησεν», φη-
 σὶν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δόξης,
 20 οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὅλῳ τῷ σώ-
 ματι». Ἄρ' οὖν ἐκεῖ μάτην φαίνει, μηδενὸς ἀντιλαμβανομένου
 τοῦ φωτὸς ἐκείνου; Μάτην γάρ, εἴπερ αἰσθητόν. Ἡ τοῦτο
 ἔστιν ὡς ἀληθῶς ἢ τῶν πνευμάτων τροφή, τῶν τε ἀγγέλων
 καὶ τῶν δικαίων; Διὸ καὶ προσευχόμενοί φαμεν ὑπὲρ τῶν
 25 κερκοιμημένων πρὸς Χριστὸν κατατάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν
 ἐνθά ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πῶς οὖν ἀπο-
 λαύσσονται ψυχαί, πῶς δὲ καὶ ὅλως ἐνσκηνώσουσιν αἰσθητῶς
 ἐπιλάμποντι φωτεῖ; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τοὺς τηνικαῦτα
 καθαρὸς τὴν καρδίαν, κατὰ τὴν διὰ σαρκὸς δεσποτικὴν ἐπι-

45. Σοφ. Σειρ. 45, 7.

46. Τὸ χωρίον δὲν ἀνιχνεύθη εἰς τὰ τοῦ Μακαρίου. Ὑπενθυμίζει τὴν στολὴν τοῦ ἡγεμονόπαιδος ἐν τῷ ὕμνῳ τῆς ψυχῆς τῶν Πράξεων Θωμᾶ. Βλ. ἐπίσης τὸ ἑξαποστειλᾶριον τῆς Μ. Ἑβδομάδος «λάμπρυνόν μου τὴν στολὴν τῆς ψυχῆς, φωτοδότα».

47. Β' Πέτρ. 1, 16-18.

48. Περί ἐλευθερίας νοός 21, PG 34, 956 A.

49. Ἐβρ. 1, 3.

50. Βλ. σχετικόν, Περί ὑπομονῆς 4, PG 34, 868 CD.

51. Εὐχὴ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

52. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

φωνάς καὶ νὰ ἀναμένωμεν μὲ καθαρότητα καρδίας τὴν ἀκριβῆ διὰ τῆς πείρας γνῶσιν. Πράγματι αὐτή, ἱεουργοῦσα τὴν ἔνωσιν πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο, διδάσκει μυστικῶς τοὺς εὐτυχεῖς ὅτι τὸ φῶς τοῦτο δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ τὰ ὄντα, διότι ὑπερέχει ὅλα τὰ ὄντα. Πῶς λοιπὸν εἶναι αἰσθητὸν τὸ εὐρισκόμενον ὑπεράνω ὄλων τῶν ὄντων; Τί δὲ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ δὲν εἶναι κτίσμα; Πῶς δὲ εἶναι κτίσμα ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ; Δὲν εἶναι λοιπὸν αἰσθητὴ πραγματικῶς.

29. Ὁ μέγας Μακάριος λέγει, «ὅταν ἡ ψυχὴ ἐπιστρέψῃ, ὡς ὁ ἄσωτος υἱὸς, πρὸς τὸν δεσπότην καὶ πατέρα τῆς ἀπὸ φόβου καὶ ἀγάπης καὶ ἐντροπῆς, τὴν δέχεται, χωρὶς νὰ ὑπολογίσῃ τὰ παραπτώματά της, καὶ τῆς δίδει στολὴν δόξης⁴⁵, τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ»⁴⁶. Καὶ ποία ἄλλη δόξα καὶ φῶς Χριστοῦ ὑπάρχει παρὰ ἐκείνη τὴν ὁποίαν εἶδεν ὁ Πέτρος ἀγρυπνήσας «ὅταν ἦτο μαζί του εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιον»⁴⁷: Πῶς λοιπὸν θὰ ἐγίνετο τοῦτο στολὴ ψυχῆς, ἂν ἦτο αἰσθητὸν; ~~Ἄλλου δὲ ὁ ἴδιος θεολόγος καλεῖ «ἐπουράνιον τοῦτο τὸ φῶς»⁴⁸. Ποῖον ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ λοιπὸν εἶναι ἐπουράνιον; Ἄλλου πάλιν λέγει, «τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ὁ Κύριος, ἐκάθησεν εἰς τὰ δεξιὰ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς⁴⁹, γεμᾶτον δόξαν, ὄχι πλέον μόνον εἰς τὸ πρόσωπον, ὅπως ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' εἰς ὅλον τὸ σῶμα»⁵⁰. Ἄρα γε λοιπὸν ματαίως φέγγει ἐκεῖ, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὸ φῶς ἐκεῖνο; Διότι ματαίως θὰ ἔφεγγεν, ἐάν ἦτο αἰσθητὸν. Ἡ τοῦτο εἶναι ἀληθινὰ ἡ τροφή τῶν πνευμάτων, τόσον τῶν ἀγγέλων ὅσον καὶ τῶν δικαίων; Διὰ τοῦτο καὶ προσευχόμενοι πρὸς τὸν Χριστὸν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων λέγομεν νὰ κατατάξῃ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὅπου ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ⁵¹. Πῶς λοιπὸν θὰ ἀπολαύσουν αἱ ψυχαί, πῶς δὲ καὶ καθόλου θὰ ἐνσκηνώσωμεν εἰς φῶς ἐπιλάμπον αἰσθητῶς; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος λέγει ὅτι οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν τότε, κατὰ ἑνσαρκὸν δεσποτικὴν ἐπιφάνειαν, βλέπουν αὐτὴν τὴν δύναμιν διηνεκῶς νὰ διαυγάζῃ ἀπὸ τὸ προσκυνητὸν σῶμα⁵². Πῶς λοιπὸν εἶναι~~

φάνειαν, ὁρᾶν φησι διηνεκῶς τὴν δύναμιν ταύτην ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ διαυγάζουσαν σώματος. Πῶς οὖν αἰσθητὸν φῶς, τὸ διὰ καθαρότητος τῆς καρδίας ὁρώμενον; «Χριστὸς δ' ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἄπλειον εἶδος ἦκεν», κατὰ τὸν θεῖον ᾠδικὸν
5 Κοσμᾶν. Πῶς οὖν ἄπλειον εἶπερ αἰσθητὸν;

30. Σιέφανος δὲ ὁ μετὰ Χριστὸν ὑπὲρ Χριστοῦ πρώτος μαρτυροῦσας ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους καὶ δόξαν ἐν αὐτοῖς Θεοῦ καὶ τὸν Χριστὸν ἐσιῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἔστι τοίνυν αἰσθητικὴν δύναμιν μέχρις αὐτῶν
10 φθάνειν τῶν ὑπερουρανίων; Ἄλλὰ μὴν οὗτος κάτωθεν ἐκεῖσε ἀπὸ γῆς ἑώρα, καὶ τὸ μεῖζον ὡς οὐ τὸν Χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα. Πῶς γὰρ ἂν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἑώρα τὸν υἱόν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον ἔβλεπεν; Ὅρας ὅτι ὁραῖται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν κεκαθαρομένων τὴν καρδίαν, ἀλλ'
15 οὐκ αἰσθητῶς, οὐδὲ νοητῶς, οὐδὲ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλ' ἀρρήτῳ τινὶ δυνάμει; Τὸ μὲν γὰρ τοῦ ὕψους ὑπερβάλλον καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς οὐδαμῶς προσίεται τὴν αἰσθησιν. Συμβολικὴ δ' ἡ σιάσις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἡ ὄρασις. Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐκ δεξιῶν σιάσις, καίτοι σύμβολον οὖσα τοῦ παγίου καὶ ἀναλ-
20 λωιώτου καὶ τῆς μονιμωιάτης τῆς θείας φύσεως ἰδρύσεως, ὃ ἦν ἐκείνη, τοῦτο καὶ ἀρρήτως ἑωρᾶτο. Οὐ γὰρ ὑπεκρίνειο τὴν ἐκ δεξιῶν σιάσιν ὁ μονογενής, ἵνα τι δείξη διὰ τούτου ἕτερον, ἀλλ' αἰεὶ ὢν τοῦ πατρὸς ἐκ δεξιῶν, τὴν οἰκειάν δόξαν εὐδόκησεν, ἔτι ὄντι ἐν σαρκί, τῷ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
25 ὑπὲρ τῆς ἐκείνου δόξης προσημένῳ. Ἀφαιρεματικῶς δὲ οὐκ ἔντι τι ὁρᾶν, οὐδὲ νοεῖν ἐκεῖνος δὲ ἑώρα δόξαν Θεοῦ. Νοητὴ δ' εἶπερ ἦν ἡ ὄρασις ἐκείνη, ἢ καὶ αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς λοιπὸν ὁμοίως βλέπομεν ἐκείνῳ, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζόμεθα τὴν ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τῆς
30 μεγαλειότητος σιάσιν καὶ καθέδραν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ. Πῶς δὲ καὶ μὴ πρότερον καὶ αἰεὶ διανοεῖτο τοῦτο ὁ τοῦ εὐαγγελίου μαθητής, ἀλλὰ τίς ἐνόησεν αὐτό; («Ἴδού» γάρ, φησί, «βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγῆτας καὶ τὸν υἱόν

53. Ἀκροστιχίς τοῦ πρώτου κανόνος τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως.

54. Π ρ ἄ Ξ. 7, 55 ἐΞ.

αἰσθητὸν φῶς τὸ βλεπόμενον διὰ καθαρότητος τῆς καρδίας; «Ὁ Χριστὸς ἦλθεν εἰς τὴν κορυφὴν μετ' ἄπλετον φῶς εἰς τὴν ὄψιν»⁵³, κατὰ τὸν θεῖον μελωδὸν Κοσμᾶν. Πῶς λοιπὸν εἶναι ἄπλετον, ἂν εἶναι αἰσθητὸν;

30. Ὁ δὲ Στέφανος, ὁ πρῶτος μαρτυρήσας μετὰ Χριστόν, ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνοιγμένους καὶ δόξαν Θεοῦ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸν Χριστὸν ἰστάμενον εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ⁵⁴. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν αἰσθητικὴ δύναμις νὰ φθάνη ἔως τὰ ἐπουράνια; Ἄλλ' ὅμως αὐτὸς ἔβλεπε πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν γῆν, καὶ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι δὲν ἔβλεπε μόνον τὸν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα του. Διότι πῶς θὰ ἔβλεπεν εἰς τὰ δεξιὰ του τὸν υἱόν, ἂν δὲν ἔβλεπε καὶ ἐκεῖνον τὸν ἴδιον; Βλέπετε ὅτι βλέπεται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν καθαρισμένων εἰς τὴν καρδίαν, ἀλλ' ὄχι αἰσθητῶς οὔτε νοητῶς οὔτε ἀφηρημένως, ἀλλὰ μετὰ κάποιαν ἄρρητον δύναμιν; Διότι τὸ ὑπερβολικὸν ὕψος καὶ ἡ ὑπεροχικὴ δόξα τοῦ Πατρὸς δὲν ἐπιδέχονται καθόλου τὴν αἴσθησιν. Συμβολικὴ δὲ ἦτο ἡ στάσις, ὄχι ἡ θέα. Ἄλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐκ δεξιῶν στάσις, ἂν καὶ εἶναι σύμβολον τοῦ παγίου καὶ ἀναλλοιώτου καὶ τῆς μονιμοτάτης δομῆς τῆς θείας φύσεως, ὅ,τι ἦτο, αὐτὸ καὶ ἔβλέπετο ἄρρητως. Δηλαδὴ δὲν ὑπεκρίνετο ὁ μονογενὴς τὴν στάσιν ἐκ δεξιῶν, διὰ νὰ δείξη μετ' αὐτὸ κάτι ἄλλο, ἀλλὰ εὐρισκόμενος πάντοτε ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, εὐδόκησε νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν δόξαν του εἰς ὅποιον παραδίδῃ καὶ τὴν ψυχὴν του ὑπὲρ τῆς δόξης ἐκείνου, καὶ ὅταν ἀκόμη ζῆ εἰς τὴν σάρκα. Ἀφαιρεματικῶς δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ κανεὶς κάτι οὔτε νὰ νοήσῃ ἐκεῖνος δὲ ἔβλεπε δόξαν Θεοῦ. Ἄν δὲ ἡ ὄρασις ἐκείνη ἦτο νοητὴ, θὰ ἦτο ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατ' ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς λοιπὸν βλέπομεν ὁμοίως μ' ἐκεῖνον, διότι καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζόμεθα τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς στάσιν ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος καὶ καθέδραν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ. Πῶς δὲ ὁ μαθητὴς τοῦ εὐαγγελίου δὲν διενοεῖτο τοῦτο πάντοτε καὶ προηγουμένως, ἀλλὰ τὸ ἐνόησε τότε μόνον; Διότι λέγει, «ἰδοὺ βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνοικτούς καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἵσταται

τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἐσιῶτα τοῦ Θεοῦ». Τίς δὲ καὶ χρεία ἦν αὐτόν τε ἀτενίσαι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ γινῶσις ἦν ἢ ὄρασις μόνη, νοητῶς προσγινομένη;

Πῶς οὖν ἐώρακε ταῦθ' ὁ πρωτόμαρτυς ἐκεῖνος, εἰ μήτε
 5 νοητῶς εἶδε, μήτε αἰσθητῶς, μήτ' ἐξ ἀποφάσεως, μήτε κατ' αἰτίαν ἢ ἀναλογίαν διανοούμενος τὰ θεῖα; Ἐγὼ σοι παραρησίᾳ ἐρῶ πνευματικῶς, ὡς καὶ τοὺς τὸ ἀκήρατον φῶς δι' ἀποκαλύψεως ὁρῶντας εἶπον, ὃ καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων πρότερον ἐξεῖπον. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος ἐδίδαξε Λου-
 10 κᾶς εἰπὼν «ὡπάρχων δὲ Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν Θεοῦ». Καὶ σὺ τοίνυν, ἂν πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου κατασιῆς, τὰ καὶ νῶν ὄρατα πνευματικῶς θεᾶσθαι εἰ δὲ κενὸς εἰ παντάπασιν τῆς πίστεως, οὐδὲ τοῖς μαρτυροῦσιν ὃ ἐω-
 15 ράκασιν πιστεύσεις. Πίστιν γὰρ ἔχων μειρίαν γοῦν, εὐλαβῶς ἀκούσθαι τῶν διηγουμένων κατὰ τὸ ἐκχωροῦν ἐκ τῆς πείρας τὰ ἀπόρητα, μήτε πρὸς τὰ αἰσθητὰ ταῦτα κατασπῶν ἢ τὰ νοητά, εἰ καὶ ὁμωνύμως λέγονται, καὶ σὺτω κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζόμενος ὡς πλάνης, μήτε τὴν ἡμῖν δεδομένην ἀ-
 20 θειῶν ἀπόρητον χάριν τοῦ Θεοῦ.

31. Τοιοῦτον γὰρ τί ἐστι καὶ ἡ ἑξαιρέτως ἀληθῆς ὑπὸ τῶν πατέρων ὀνομαζομένη θεωρία καὶ ἡ τῆς εὐχῆς ἐγκάρδιος ἐνέργεια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θέρμη τε καὶ ἡδονὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς χάριτος θυμῆρες δάκρυον. Τὰ γὰρ τού-
 25 των αἷτια νοερά κυρίως καταλαμβάνεται αἰσθήσει. Λέγω δὲ αἰσθήσει, διὰ τὸ τρανὸν καὶ ἑναργὲς καὶ ἀπλανὲς πάντη καὶ ἀφάνταστον τῆς καταλήψεως, καὶ πρὸς τοῦτοις ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει πῶς τῆς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένης χάριτος καὶ μεταρροθμίζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει τινὰ συναί-
 30 σθησιν αὐτὸ τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀπορρήτου μυστηρίου, καὶ τοῖς κεκτημένους αἰσθησίην τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων. Ἐξωθεν αἰσθητῶς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον βλέπουσι τοὺς κενῶν Μωσέως ἔλαμπε τὸ πρόσωπον, τῆς ἐντὸς λαμπρότητας

55. Εἶναι συνήθης μεταξὺ τῶν ἀσκητικῶν ἢ σύνδεσις πνευματικῆς θέρμης, ἡδονῆς καὶ δακρύων. Βλ. ἤδη Διαδόχου, Κεφάλαια 73, Des Places 132, καὶ πλεῖστα ἄλλα. Πρβλ. Ἄ. Φυτράκη, Ταῖς τῶν δακρύων ροαῖς, Ἀθήναι 1945.

ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Ποία δὲ ἀνάγκη ἦτο νὰ ἀτενίσῃ αὐτός εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ οἱ οὐρανοὶ νὰ διανοιγοῦν, ἂν ἡ ὄρασις ἦτο ἀπλῆ γνῶσις, ἀποκτωμένη νοητῶς;

Πῶς λοιπὸν εἶδε ταῦτα ὁ πρωτομάρτυς ἐκεῖνος, ἂν δὲν τὰ εἶδεν οὔτε νοητῶς οὔτε αἰσθητῶς οὔτε ἀποφατικῶς οὔτε διανοούμενος τὰ θεῖα κατ' αἰτίαν καὶ ἀναλογίαν; Θὰ σοῦ τὸ εἶπω ἐγὼ καθαρῶς· πνευματικῶς, ὅπως εἶπα καὶ διὰ τοὺς ὀρῶντας τὸ ἀκήρατον φῶς δι' ἀποκαλήψεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξέφρασαν καὶ πολλοὶ πατέρες προηγουμένως. Τοῦτο δὲ ἐδίδαξε καὶ ὁ ἴδιος ὁ θεῖος Λουκᾶς εἰπὼν· «εὐρισκόμενος δὲ γεμᾶτος πίστιν καὶ Πνεῦμα ἅγιον ὁ Στέφανος, ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν Θεοῦ». Καὶ σὺ λοιπὸν, ἂν καταστῆς πλήρης πίστεως καὶ ἁγίου Πνεύματος, θὰ θεαθῆς πνευματικῶς τὰ καὶ εἰς τὸν νοῦν ἀόρατα· ἐὰν δὲ εἶσαι ἐντελῶς ἀδειανὸς ἀπὸ πίστεν, δὲν θὰ πιστεῦσης οὔτε εἰς τοὺς μαρτυροῦντας ὅ,τι εἶδον. Διότι ἂν ἔχῃς καὶ μετρίαν κάπως πίστιν, θὰ ἀκούσης εὐλαβῶς τοὺς διηγουμένους κατὰ δύναμιν ἐκ πείρας τὰ ἀπόρρητα, μὴτε καταβιδάζων ταῦτα πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἢ τὰ νοητά, ἔστω καὶ ἂν λέγωνται ὁμωνύμως, καὶ οὔτω ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῆς ἀληθείας ὡς πλάνης, μὴτε ἀθετοῦν τὴν δοσμένην εἰς ἡμᾶς ἀπόρρητον χάριν τοῦ Θεοῦ.

31. Κάτι τοιοῦτον εἶναι καὶ ἡ ἐξαιρετικῶς ἀληθῆς ὀνομαζομένη ὑπὸ τῶν πατέρων θεωρία, ἡ ἐγκάρδιος ἐνέργεια τῆς εὐχῆς, ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θερμὴ καὶ ἡδονὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς χάριτος εὐάρεστον δάκρυον⁵⁵. Διότι τὰ αἷτια τούτων κατανοοῦνται κυρίως μὲ τὴν νοερὰν αἴσθησιν. Λέγω δὲ μὲ αἴσθησιν, ἐξ αἰτίας τοῦ τρανοῦ καὶ ἐναργοῦς καὶ ἐντελῶς ἀπλανοῦς καὶ ἀφαντάστου τῆς καταλήψεως, καὶ ἐκτός τούτων ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει κάπως τῆς ἐνεργουμένης κατὰ τὸν νοῦν χάριτος καὶ συρρυθμίζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει κάποιαν συναίσθησιν τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀπορρήτου μυστηρίου καὶ εἰς τοὺς ἀπὸ ἔξω αἰσθητῶς βλέποντας τοὺς κατέχοντας ταῦτα κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον παρέχει κάποιαν αἴσθησιν τῶν ἐνεργουμένων εἰς αὐτούς. Οὕτως ἔλαμψε τὸ πρόσωπον

τοῦ νοῦ καὶ τὸ σῶμα περικεχυμένης, καὶ τοσοῦτον ἔλαμψεν
 ὡς μηδὲ τοὺς αἰσθητῶς προσβλέποντας αὐτῷ πρὸς τὴν περι-
 ουσίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης ἀνενίζειν ἔχειν. Οὕτως ὥφθη τὸ
 αἰσθητὸν πρόσωπον Στεφάνου ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου· καὶ
 5 γὰρ ἔνδοθεν αὐτῷ ὁ νοῦς ἀγγελομιμήτως καὶ ἀγγελοπρεπῶς,
 εἶτε καὶ ἐπιβολὴν εἶτε κατὰ παραδοχὴν, ἐνούμενος τῷ ὑπερ-
 ανφικισμένῳ τοῦ παντὸς φωτὶ κατὰ μέθεξιν ἀπόρρητον, ἀγ-
 γελοειδῆς ἐγίγνεται. Οὕτως ἡ αἰγυπία, μᾶλλον δ' οὐρανία,
 Μαρία μειέωρος γέγονε καὶ τὸ σῶμα εὐχομένη τοπικῶς καὶ
 10 αἰσθητῶς, καὶ γὰρ, ὑψουμένου τοῦ νοῦ, συνανυψώθη καὶ τὸ
 σῶμα καὶ τῆς γῆς ἀπανασιὰν ὥφθη ἐναέριον.

32. Οὕτω τῆς ψυχῆς ἐνθουσιώσης καὶ οἶονεὶ συγκινουμέ-
 νης τῷ ἀσχείῳ ἔρωτι τοῦ μόνου ἔφειτοῦ, καὶ ἡ καρδιά συγ-
 κικεῖται, σκιριτήμασι πνευματικοῖς τὴν κοινωνίαν τῆς χάρι-
 15 τος ἐνδεικνυμένη καὶ ὡσπερ ἐνθένδε ὀρμωμένη πρὸς τὴν
 μετὰ σῶματος ἐν νεφέλαις κατὰ τὸ ἐπηγγελμένον τοῦ Κυρίου
 ὑπανιὴν. Οὕτως ἐν τῇ συνιόνῳ προσευχῇ, τοῦ νοητοῦ πρὸς
 ἀναφανέντιος καὶ τῆς νοητῆς λαμπάδος ἀναφθείσης καὶ εἰς
 μειέωρον φλόγα διὰ πνευματικῆς θεωρίας τοῦ νοῦ τὸν πόθον
 20 ἀνεγείραντος, καὶ τὸ σῶμα παραδόξως κουφίζεται ἰε καὶ
 διαθερμαίνεται, ὡς ἀπὸ πυρὸς αἰσθητῆς καμίνου τοῖς ὀρῶ-
 σιν ἐξιέναι δοκεῖν, κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς πνευματικῆς
 ἀναβάσεως. Ἐμὲ δὲ καὶ ὁ κατὰ τὴν προσευχὴν ἰδρῶς Χρι-
 σιοῦ τὴν ἐγγινομένην αἰσθητὴν τῷ σώματι διδάσκει θέρημν
 25 ἐκ μόνης τῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεως. Τί δὴ πρὸς
 ταύτην φήσουσιν οἱ δαιμονιώδη τὴν ἐκ προσευχῆς ἀποφαινό-
 μενοι θέρημν; Ἡ καὶ τοῦτο διδάξουσι, μὴ ἐναγωνίως, μηδ'
 ἐκτενῶς προσεύχεσθαι, ἵνα μή, κατὰ λόγον τοῦ κατὰ ψυχὴν
 ἀγῶνος, καὶ τὸ σῶμα τὴν ἀπηγορευμένην αὐτοῖς ἐπιδέξῃται

56. Ἐξ. 34, 29 κ.έ.

57. Πράξ. 6, 15.

58. Βλ. αὐτῆς τὸν Βίον 15, Acta Sanctorum, 2 Ἀπριλίου, παράρτ.
 σ. XVI.

59. Ματθ. 24, 30. Μάρκ. 13, 26. Λουκᾶ 21, 27. Α' Θεσσ.
 4, 17.

60. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 28, PG 88, 1137 C.

61. Λουκᾶ 22, 44.

του Μωϋσέως, καθώς ἡ ἔσωτερικὴ λαμπρότης τοῦ νοῦ περιεχύνετο καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος, καὶ τόσον ἔλαμψεν, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀτενίζουσι πρὸς τὴν ἀφθονίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης οὔτε οἱ αἰσθητῶς προσβλέποντες εἰς αὐτόν⁵⁶. Οὕτως ἐφάνη τὸ αἰσθητὸν πρόσωπον τοῦ Στεφάνου ὡσάν πρόσωπον ἀγγέλου⁵⁷, διότι ὁ νοῦς του ἔσωθεν ἐνούμενος μὲ τὸ ἐγκαθιδρυμένον ὑπεράνω τοῦ παντός φῶς κατὰ ἀπόρρητον μέθεξιν, εἴτε κατὰ προσήλωσιν εἴτε κατὰ συγκατάθεσιν, ἔγινεν ἀγγελοειδής. Οὕτως ἡ αἰγυπτία, μᾶλλον δὲ οὐρανία, Μαρία ἔγινε μετέωρος⁵⁸ καὶ κατὰ τὸ σῶμα τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς, ἐνῶ προσήυχετο, διότι καθὼς ὑψώνετο ὁ νοῦς, συνανυψώθη καὶ τὸ σῶμα καὶ μετατοπισθὲν ἀπὸ τὴν γῆν ἐθεάθη ἐναέριον.

32. Οὕτω, ὅταν ἡ ψυχὴ ἐνθουσιᾷ καὶ τρόπον τινὰ συγκινεῖται μὲ τὸν ἄσχετον ἔρωτα τοῦ μόνου ἐπιθυμητοῦ, συγκινεῖται καὶ ἡ καρδία, ἐνδεικνύουσα μὲ πνευματικὰ σκιρτήματα τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος καὶ σχεδὸν ἐκκινουῖσα ἀπὸ ἐδῶ πρὸς τὴν μετὰ τοῦ σώματος ὑπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς τὰς νεφέλας κατὰ τὸ ἐπηγγελμένον⁵⁹. Οὕτω κατὰ τὴν ἔντονον προσευχὴν, ὅταν ἀναφανῇ τὸ νοητὸν πῦρ, ἀναφθῇ ἡ νοητὴ λαμπὰς καὶ ὁ νοῦς ἀνεγείρη τὸν πόθον διὰ πνευματικῆς θεωρίας εἰς ὑψηλὴν φλόγα, τότε παραδόξως ἀνακουφίζεται καὶ τὸ σῶμα καὶ θερμαίνεται, ὥστε εἰς τοὺς βλέποντας νὰ φαίνεται ὅτι ἐξέρχεται ἀπὸ πῦρ αἰσθητῆς καμίνου, κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως⁶⁰. Ἐμὲ δὲ καὶ ὁ ἰδρῶς τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν προσευχὴν⁶¹ διδάσκει τὴν προκαλουμένην εἰς τὸ σῶμα αἰσθητὴν θέρμην ἀπὸ μόνην τὴν ἐκτενῆ πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν⁶². Τί τάχα θὰ εἶπουν πρὸς αὐτὴν οἱ χαρακτηρίζοντες ὡς δαιμονιώδη τὴν ἀπὸ τὴν προσευχὴν προερχομένην θέρμην; "Ἡ θὰ διδάξουν καὶ τοῦτο, νὰ μὴ προσευχώμεθα ἐναγωνίως οὔτε ἐκτενῶς, διὰ νὰ μὴ δεχθῇ καὶ τὸ σῶμα κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀγῶνος τὴν ἀπηγο-

62. Βλ. καὶ κατωτέρω 33 καὶ Διαδόχου, Κεφάλαια 25, 79, Des Places σ. 97, 137.

θέρημην; Ἄλλ' οὗτοι μὲν ἔσιωσαν διδάσκαλοι τῆς μὴ πρὸς
 Θεὸν ἢ τὸ θεομίμητον φερούσης, μηδὲ μετασκευαζούσης πρὸς
 τὸ κρεῖττον τὸν ἀνθρώπον εὐχῆς. Ἡμεῖς δ' ἴσμεν ὡς καὶ
 τὴν ἡδονήν, πρὸς ἣν φεῦ ἠῦτιμολήσαμεν τῆς ἐντολῆς ἀφηνιά-
 5 σαριτες διὰ τῆς ἐκουσίου κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης ἀπω-
 θύμενοι, κατὰ τὴν προσευχὴν αἰσθήσει νοερᾶ γενόμεθα τῆς
 θείας καὶ ἀμειγυῖς ὀδύνης ἡδονῆς, ἧς θαυμασίως καὶ τὸ σῶ-
 μα πρὸς τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἔρωτα μετασκευασαμένης ὁ ἐν
 πείρᾳ γεγονῶς θεῶ πρὸς τὸν Θεὸν «ὡς γλυκέα τῷ λάρουγι
 10 μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου» καὶ «ὡς ἐκ στέα-
 τος καὶ πίθιτος ἐμπλησθεῖν ἡ ψυχὴ μου καὶ χεῖλει ἀγαλλιᾶ-
 σεως αἰνέσει τὸ στόμα μου». Μεθ' ἣν καὶ δι' ἧς οἱ ἀναβάσεις
 ἐν καρδίᾳ διατιθέμενοι τῆς θεοειδοῦς ρασιώνης καὶ ἀγγελι-
 κῆς εὐπαθείας ἐν μεθέξει γίνονται, «κατὰ τὰς θεουργοὺς τῶν
 15 θείων ἐλλάμψεων ἐποφοιήσεις» ὡς ὁ Διονύσιος ὁ μέγας
 εἶπεν.

33. Εἰ δὲ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν καθάρσιον πένθος οὐκ ἐπὶ
 τὴν ψυχὴν μόνον τελεῖται τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ ταύ-
 τῆς καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν κατὰ σῶμα διαβαίνει αἰσθη-
 20 σιν (καὶ δεῖγμα τούτου ἐναργῆς τὸ κατώδυνον τοῖς ἐφ' ἀ-
 μαρτήμασι πενθοῦσι δάκρυον), διατὶ μὴ καὶ τὰ τῆς κατὰ πνεῦ-
 μα θείας ἡδονῆς τεκμήρια, ταῖς χωρούσαις τοῦ σώματος αἰ-
 σθήσειν ἐνοσημαινόμενα, εὐλαβῶς παραδεξαίμεθα; Τί δὲ καὶ
 ὁ Κύριος, οὐ διὰ τοῦτο μακαρίζει τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ
 25 παρακληθήσονται, ιουτέσι τὴν χαρὰν, τὸν καρπὸν ἐν ἑαν-
 τοῖς ἔξουσι τοῦ πνεύματος; Ἄλλὰ τῆς παρακλήσεως ταύτης
 καὶ τὸ σῶμα μεταλαγχάνει πολυτρόπως. Ὡν τοὺς μὲν ἴσασιν
 οἱ ἐν πείρᾳ γεγονότες, οἱ δὲ καὶ τοῖς ἔξωθεν ὁρῶσι δῆλοι,
 τὸ προσηγὲς ἦθος, τὸ γλυκὸν δάκρυον, ἡ χαρίτων γέμουσα
 30 τοῖς προσιοῦσιν ἐντευξις, κατὰ τὸν ἐν Ἰσραήλ εἰπόντα,

63. Ψαλμ. 118, 103.

64. Ψαλμ. 62, 6 (οἱ Ο' χεῖλη Μασ. χεῖλεσιν)'

65. Περί οὐρανόου ἱεραρχίας 15, 9, PG 3, 340 A.

66. Ματθ. 5, 4.

ρευμένην ἀπὸ αὐτοὺς θέρμην; Ἄλλ' αὐτοὶ μὲν ἄς εἶναι διδάσκαλοι τῆς εὐχῆς ἢ ὁποῖα δὲν ὀδηγεῖ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ πρὸς τὸν θεομίμητον οὔτε μεταπλάσσει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ καλύτερον. Ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἀπωθούμενοι τὴν ἡδονὴν πρὸς τὴν ὁποῖαν δυστυχῶς ἠύτομολήσαμεν ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τὴν ἐντολήν, διὰ τῆς ἐκουσίας κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης, γευόμεθα τῆς θείας καὶ ἀκινδύνου ἡδονῆς κατὰ τὴν προσευχὴν μὲ νοερὰν αἰσθησιν. Αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἔχει δοκιμάσει αὐτὴν τὴν ἡδονὴν, ἢ ὁποῖα μεταποιεῖ καὶ τὸ σῶμα πρὸς τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἔρωτα, βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν, πόσον γλυκέα εἶναι τὰ λόγια σου εἰς τὸν λάρυγγά μου, εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ μέλι εἰς τὸ στόμα μου⁶³ καὶ «ἄς γεμίση ἢ ψυχὴ μου ὡσὰν ἀπὸ λίπος καὶ πάχος καὶ τὸ στόμα μου θὰ αἰνέση μὲ χεῖλη ἀγαλλόμενα»⁶⁴. Μετὰ ἀπὸ αὐτὴν καὶ δι' αὐτῆς ὅσοι διευθετοῦν ἐν καρδίᾳ ἀναβάσεως ἔρχονται εἰς μέθεξιν τῆς θεοειδοῦς ἀντιπαύσεως καὶ τῆς ἀγγελικῆς εὐπαθείας, «κατὰ τὰς θεουργοὺς ἐπιφοιτήσεις τῶν θείων ἐλλάμψεων», ὅπως εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος⁶⁵.

33. Ἐὰν δὲ καὶ τὸ καθάρισον κατὰ Θεὸν πένθος δὲν τελεῖται μόνον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ αὐτὴν διαβαίνει καὶ εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὴν σωματικὴν αἰσθησιν (δείγμα δὲ τοῦτου ἐναργὲς εἶναι τὸ κατώδυνον δάκρυον εἰς τοὺς πενθοῦντας δι' ἁμαρτήματα), διατί νὰ μὴ παραδεχθῶμεν εὐλαβῶς καὶ τὰ τεκμήρια τῆς κατὰ πνεῦμα θείας ἡδονῆς, ἐνσημαινόμενα μὲ τὰς αἰσθήσεις τοῦ σώματος αἱ ὁποῖαι τὴν δέχονται; Τί πράττει δὲ καὶ ὁ Κύριος; Δὲν μακαρίζει διὰ τοῦτο τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ θὰ παρηγορηθοῦν⁶⁶, δηλαδὴ θὰ λάβουν μέσα τῶν τὴν χαρὰν, τὸν καρπὸν τοῦ Πνεύματος; Ἄλλ' αὐτῆς τῆς παρηγορίας μετέχει καὶ τὸ σῶμα πολυτρόπως. Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς καρποὺς ἄλλους μὲν γνωρίζουν ὅσοι τοὺς ἐδοκίμασαν, ἄλλοι δὲ εἶναι φανεροὶ καὶ εἰς τοὺς βλέποντας ἀπὸ ἔξω, τὸ προσηνὲς ἦθος, τὸ γλυκὺ δάκρυον, ἢ γεμάτη χάριτας ὁμιλία πρὸς τοὺς προσερχομένους, κατὰ τὸν εἰπόντα εἰς τὰ Ἕσματα, «ἀπὸ τὸ στόμα σου στάζουν κηρῆ-

«κηρία μέλιτος ἀπὸ σιόματός σου σιάζουσι, ρύμφη». Λαμβάνει γὰρ οὐχ ἡ ψυχὴ μόνον τὸν ἀρραβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ συνδιανύον τὸν πρὸς ταῦτα τοῦ εὐαγγελίου δρόμον. Ὁ δὲ μὴ τοῦτο λέγων, καὶ τὴν ἐν τῷ

5 μέλλοντι αἰῶνι μετὰ σώματος ἀπαναίνεται διαγωγὴν. Εἰ δὲ καὶ τὸ σῶμα συμμεθέξει ἴοιτε τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καὶ νῦν δήπου συμμεθέξει καταλλήλως ἐναντῶ τῆς ἐνδιδουμένης πρὸς Θεοῦ χάριτος τῷ νῷ. Διὰ ταῦτα γοῦν αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαί φαμεν αὐτά, προσίθεμεν δὲ τὸ «ροε-

10 ρᾶ», διὰ τε τὸ ὑπὲρ αἰσθησὶν εἶναι ταῦτα φυσικὴν καὶ διὰ τὸ πρῶτως τὸν νοῦν εἶναι τούτων δεκτικὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν πρῶτον νοῦν ἀνάτασιν τοῦ ἡμετέρου νοῦ, οὐ κατὰ τὸ ἐγγωροῦν μεταλαγχάνων θείως, αὐτός τε καὶ δι' αὐτοῦ τὸ συνημμένον σῶμα πρὸς τὸ θειότερον μετασκευάζεται, δεικνὺς ἐν-

15 τεῦθεν καὶ προοιμιαζόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῆς σαρκὸς κατάποσιν. Οὐ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ σώματος, ἀλλ' οἱ τῆς ψυχῆς τὴν ὁρῶσαν ταῦτα δύναμιν τοῦ πνεύματος λαμβάνουσι· διὰ ταῦτα νοερὰν αὐτὴν καλοῦμεν, ὑπὲρ νοερὰν οὔσαν.

20 34. Πρὸς δὲ τούτοις, ὡς ἂν καὶ τῶν ἀκουόντων τὴν διάνοιαν ἀπειρῶμεν τοῦ μὴ προσούλους καὶ σωματικὰς οἰεσθαι τὰς πνευματικὰς καὶ ἀπορρήτους ἐνεργείας ταύτας, ὅπερ καὶ οὔτιοι πεπόνθασιν ἀρτίως, οἱ θεβήλοις καὶ ἀνιέροις ἀκοαῖς καὶ διανοίᾳ πιστεύειν οὐκ εἰδυῖα καὶ σοιχεῖν ταῖς

25 πατρικαῖς φωναῖς ἀνοσίως τὰ τῶν ὁσίων ἐκλαβόμενοι, κατεπάτησάν τε ταῦτα καὶ τοὺς ταῦτα τούτοις προδείξαντας διέρορηξαν, οὐ πειθόμενοι τῷ μεγάλῳ Μακαρίῳ, ἴσως δὲ μηδὲ πυνθόμενοι αὐτοῦ λέγοντος· «ἄφρασιά ἐσσι τοῖς ἀπείροις τὰ πνευματικὰ· ψυχῇ δὲ ἀγία καὶ πιστῇ πρὸς κατάληψιν ἔρχεται

30 ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινωνία, καὶ οἱ ἐπουράνιοι τοῦ Πνεύματος θησαυροὶ τῷ πείρᾳ παραλαβόντι μόνῳ γίνονται κατα-

67. Ἔσσημα 4, 11.

68. Συνήθης ἔκφρασις εἰς τοὺς ἀσκητικούς καὶ τοὺς μυστικούς τὰ περὶ ἀρραβῶνος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Βλ. Συμμεῶν Νέου, Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικὰ 76 καὶ πλεῖστα ἄλλα.

θραι μέλιτος, νύμφη»⁶⁷. Διότι δὲν λαμβάνει μόνον ἡ ψυχὴ τὸν ἀρραβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν⁶⁸, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ ὁποῖον διανύει μαζί της τὸν δρόμον τοῦ εὐαγγελίου πρὸς αὐτά. Ὁ δὲ μὴ δεχόμενος τοῦτο ἀπορρίπτει καὶ τὴν εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα διαβίωσιν μετὰ σώματος. Ἄν δὲ καὶ τὸ σῶμα συμμετάσχη τότε τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καὶ τώρα βεβαίως θὰ συμμετάσχη μὲ κατάλληλον εἰς αὐτὸ τρόπον τῆς χάριτος ἢ ὁποῖα παρέχεται ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τὸν νοῦν. Διὰ ταῦτα μάλιστα λέγομεν ὅτι αὐτὰ καταλαμβάνονται μὲ αἴσθησιν, προσθέτομεν δὲ τὸ «νοεράν», τόσον διότι ταῦτα εἶναι ὑπὲρ φυσικὴν αἴσθησιν ὅσον καὶ διότι κατὰ πρῶτον ὁ νοῦς εἶναι δεκτικὸς τούτων, καθὼς καὶ διότι ὁ νοῦς μας ἀνατείνει πρὸς τὸν πρῶτον νοῦν, τοῦ ὁποῖου μεταλαμβάνων θείως κατὰ δύναμιν, μετασχηματίζεται καὶ αὐτὸς καὶ δι' αὐτοῦ τὸ συνημμένον σῶμα πρὸς τὸ θεϊότερον, δεικνύων ἀπὸ ἐδῶ καὶ προοιμιαζόμενος τὴν κατάποσιν τῆς σαρκὸς ὑπὸ τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Διότι δὲν λαμβάνουν τοῦ σώματος οἱ ὀφθαλμοὶ ἀλλὰ οἱ τῆς ψυχῆς τὴν βλέπουσαν ταῦτα δύναμιν τοῦ πνεύματος· διὰ τοῦτο τὴν καλοῦμεν νοεράν, ἂν καὶ εἶναι ὑπερνοερά.

34. Πρὸς τούτοις δὲ, πρέπει κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐμποδίσωμεν καὶ τῶν ἀκουόντων τὴν διάνοιαν νὰ νομίζουν ὑλικὰς καὶ σωματικὰς αὐτὰς τὰς πνευματικὰς καὶ ἀπορρήτους ἐνεργείας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔπαθον καὶ αὐτοὶ τελευταίως, οἱ ὁποῖοι μὲ βεβήλους καὶ ἀνιέρους ἀκοὰς καὶ μὲ διάνοιαν μὴ γνωρίζουσαν νὰ πιστεῦη καὶ νὰ ἀκολουθῇ τὰς πατερικὰς φωνὰς ἐξέλασθον ἀνοσίως τὰ τῶν ὁσίων, κατεπάτησαν ταῦτα καὶ διέσπασαν τοὺς δείξαντας ταῦτα εἰς αὐτοὺς προηγουμένως. Δὲν ἐπείσθησαν εἰς τὸν μέγαν Μακάριον, ἴσως δὲ οὔτε ἔμαθον ὅτι αὐτὸς λέγει, «τὰ πνευματικὰ εἶναι ἄψαυστα ἀπὸ τοὺς ἀπείρους· τοῦ ἀγίου δὲ Πνεύματος ἢ κοινωνία ἔρχεται πρὸς κατάληψιν εἰς ψυχὴν ἀγίαν καὶ πιστὴν καὶ οἱ ἐπουράνιοι θησαυροὶ τοῦ πνεύματος γίνονται καταφανεῖς μόνον εἰς τὸν παραλαβόντα μὲ πείραν, ὁ δὲ ἀμύητος, οὔτε νὰ ἐννοήσῃ δὲν εἶναι καθόλου

φανεῖς, ἀμυήτω δὲ οὐδὲ ἐννοῆσαι δυνατὸν τὸ παράπαν». Ἐλ-
 λαβῶς τοίνυν φησὶ περὶ αὐτῶν ἄκουε, μέχρις ἂν καὶ σοὶ
 γένοιτο πιστεύοντι καταξιωθῆναι τούτων τυχεῖν· τότε γὰρ εἴ-
 ση αὐτῇ πείρα τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν οἴων ἀγαθῶν καὶ
 5 μυστηρίων ψυχῶν καὶ χριστιανῶν κἀνταῦθα κοινωνεῖν δύναται.
 Ὄφθαλμοὺς δὲ ψυχῆς ἀκούων αὐτῇ πείρα γινώσκοντας τοὺς
 ἐπουρανίους θησαυροὺς, μὴ τὴν διάνοιαν νομίσης. Αὕτη γὰρ
 καὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοερὰ ἐπίσης διανοητὰ δι' ἑαυτῆς ποιεῖ.
 Καθάπερ δὲ ἦν οὕτω εἶδες πόλιν, εἰ διανοῇ περὶ αὐτῆς, οὐ
 10 τῷ διανοεῖσθαι ταύτην ἐν πείρα γέγονας αὐτῆς, οὕτω καὶ
 περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταῦτα καὶ θεο-
 λογεῖν ἐν πείρα τούτων γίνῃ. Καὶ καθάπερ χρυσόν, εἰ μὴ
 αἰσθητῶς κτήσῃ καὶ αἰσθητῶς ἔχεις ταῖν χεροῖν καὶ αἰσθη-
 τῶς ὄρας, κἀν μυριάκις νόημα χρυσοῦ ἐν διανοίᾳ λάβῃς,
 15 ἢ κίσι κατέχεις ἢ ὄρας ἢ κέκτησαι χρυσόν, οὕτω κἀν μυριά-
 κισ περὶ τῶν θείων θησαυρῶν διανοήσῃ, μὴ πάθῃς δὲ τὰ
 θεῖα, μηδὲ ἴδῃς τοῖς νοεροῖς καὶ ὑπεράνω τῆς διανοίας ὀ-
 φθαλμοῖς, οὔτε ὄρας, οὔτε ἔχεις οὔτε κέκτησαι τι τῶν θείων
 ἀληθῶς. Νοεροῖς δὲ εἶπον ὀφθαλμοῖς, ὡς αὐτοῖς ἐγγινομέ-
 20 νης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὄραται ταῦτα, ἐπεὶ
 καὶ ὑπὲρ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς ἔστι τὸ πανίερον ἐκεῖνο
 θέαμα τοῦ θειοτάτου καὶ ὑπερφασῶς φωτός.

35. Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὐ πάντας, ἀλλὰ τοὺς ἐκκρίτους
 πρὸς τὴν ἐν Θαβῶρ γεγεννημένην ἄρρητον καὶ ἀόρατον αἰ-
 25 σθητικῇ δυνάμει πνευματικὴν ἐκείνην συνεκάλεσεν ὄψιν. Εἰ
 γὰρ καὶ ὁ ἐξ Ἄρειου Πάγου Διονύσιος ὁ μέγας ἐν τῷ μέλ-
 λοντι αἰῶνι «τῇ μὲν ὄρατῇ» φησὶ «Χριστοῦ θεοφανείᾳ» περι-
 αυγάξασθαι ἡμᾶς, «ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ μεταμορφώσει, τῆς
 δὲ νοητῆς φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καὶ ἄλλω τῷ νῶ μετέχειν,
 30 καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερου-
 ρανίων νόων», ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἡμεῖς οὕτως αἰσθητὴν ὑπο-

69. Βλ. Ὁμιλίαν 18, 2 κ.έ. PG 34, 636 ἐξ. Περὶ ἀγάπης 26 κ.έ. PG 34, 928 ἐξ.

70. Διάκρισιν θεολογίας καὶ θεοπτίας βλ. κατωτέρω 1, 3, 42, ὡς καὶ Β' πρὸς Βαρλαάμ 52 καὶ ἀλλαχοῦ.

71. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 C.

δυνατόν»⁶⁹. Εὐλαβῶς λοιπὸν λέγει περὶ αὐτῶν ἄκουε, ἕως ὅτου γίνῃ νὰ καταξιωθῆς καὶ σὺ λόγῳ τῆς πίστεώς σου νὰ ἐπιτύχῃς ταῦτα· τότε πράγματι θὰ γνωρίσης μὲ τὴν πείραν τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς ποῖα ἀγαθὰ καὶ μυστήρια δύνανται αἱ ψυχαὶ τῶν Χριστιανῶν νὰ κοινωήσουν καὶ ἐδῶ. Ἀκούων δὲ ὅτι ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς γνωρίζουν μὲ τὴν πείραν των τοὺς ἐπουρανίους θησαυροὺς, μὴ νομίσης ὅτι πρόκειται διὰ τὴν διάνοιαν. Διότι αὐτὴ καθιστᾷ μόνη της ἐξ ἴσου διανοητὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοερά. Καθὼς δὲ ἂν διανοῆσαι περὶ μιᾶς πόλεως τὴν ὁποῖαν δὲν εἶδες ἀκόμη, μὲ τὸ νὰ διανοῆσαι αὐτὴν δὲν ἀπέκτησες πείραν περὶ αὐτῆς, οὕτω καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, δὲν ἀποκτᾷς πείραν αὐτῶν μὲ τὸ νὰ διανοῆσαι καὶ θεολογῆς ταῦτα. Καὶ ὅπως ὡς πρὸς τὸν χρυσόν, ἐὰν δὲν τὸν ἀποκτήσης αἰσθητῶς καὶ δὲν τὸν ἔχῃς αἰσθητῶς εἰς τὰς χεῖρας καὶ δὲν τὸν βλέπῃς αἰσθητῶς, ἀκόμη καὶ ἂν λάβῃς εἰς τὴν διάνοιαν μυριάκις ἔννοιαν χρυσοῦ, καθόλου δὲν κατέχεις ἢ βλέπεις ἢ ἔχεις ἀποκτήσει χρυσόν, οὕτω καὶ ἂν μυριάκις διανοηθῆς περὶ τῶν θείων θησαυρῶν, ἀλλὰ δὲν πάθῃς τὰ θεῖα καὶ δὲν ἴδῃς μὲ τοὺς νοερούς καὶ ὑπεράνω τῆς διανοίας ὀφθαλμούς, οὔτε βλέπεις οὔτε ἔχεις ἀποκτήσει κάτι ἀπὸ τὰ θεῖα ἀληθῶς. Εἶπα δὲ μὲ νοερούς ὀφθαλμούς, καθ' ὅσον ἐμφυτεύεται εἰς αὐτοὺς ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος μὲ τὴν ὁποῖαν βλέπονται ταῦτα, ἐπειδὴ τὸ πανίερον ἐκεῖνο θέαμα τοῦ θειοτάτου καὶ ὑπερφυοῦς φωτὸς εἶναι ὑπὲρ τοὺς νοερούς ὀφθαλμούς⁷⁰.

35. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος δὲν ἐκάλεσε ὅλους πλησίον του διὰ τὴν ἐν Θαβῶρ γενομένην πνευματικὴν ἐκείνην θέαν, τὴν ἄρρητον καὶ ἀόρατον μὲ αἰσθητικὴν δύναμιν, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἐκκρίτους μαθητάς. Μολονότι ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης ὁ μέγας λέγει ὅτι εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα ὅτι «μὲ τὴν ὀρατὴν μὲν θεοφάνειαν τοῦ Χριστοῦ θὰ περιουγαζώμεθα ὅπως οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν, τῆς δὲ νοητῆς φωτοδοσίας θὰ μετέχωμεν μὲ ἀπαθῆ καὶ ἄυλον νοῦν καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως μὲ θειοτέραν μίμησιν τῶν ὑπερουρανίων νόων»⁷¹, ἀλλ' οὔτε οὕτως θὰ θεωρήσω-

ληφόμεθα τὴν ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ ἐκείνου σώματος ἀπασιγρά-
 πουσαν αὐγὴν ὡς αἰσθητηρίοις ἀντιληπτὴν εἶναι μὴ δυνάμει
 λογικῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανομένοις, ἢ μόνῃ δύνاميς δεκτικῇ
 ἐστὶ τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς τὸ φῶς τῆς χάρι-
 5 τος ὁράται. Ἡ δὲ μὴ διὰ τοιούτων αἰσθητηρίων αἰσθητὴ,
 οὐδὲ αἰσθητὴ κυρίως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος τοῦτ' ἐκεῖ τοῖς
 νοῦν ἔχουσιν ὑπέδειξεν. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι
 περιανγάζεσθαι φησὶν ἡμᾶς τούτῳ τῷ φωτί, ὅπου μήτε φω-
 τὸς μήτ' ἀέρος μήτε τινὸς ἑτέρου χρεία τῶν κατὰ τὸν παρόν-
 10 τα θίον, ὡς ἐκ τῶν θεοπνεύσιων διδασκόμεθα Γραφῶν, «ἔ-
 σται γὰρ τότε ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον,
 οὐδὲ γοῦν αἰσθητοῦ τότ' ἄρα δεησόμεθα φωτός· εἰ γὰρ πάνθ'
ἡμῖν ἔσται τότε ὁ Θεός, θεῖον ἄρα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Πῶς
οὖν αἰσθητὸν κυρίως; Ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων
 15 θειοτέραν μίμησιν προσκείμενον καὶ κατὰ τῶν τριῶν τρόπων
λέγεσθαι δυνάμενον, καὶ τοὺς ἀγγέλους δείκνυσιν ἐκείνου τοῦ
φωτός ἀντιλαμβανομένους. Πῶς οὖν, εἶπερ αἰσθητόν; Καὶ
 μὴν, εἶπερ αἰσθητόν, δι' ἀέρος ὁρατόν· οὐκοῦν οὐ κατὰ τὸ
 μέτρον ἕκαστος τῆς οἰκειᾶς ἀρειῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης κα-
 20 θαρότητος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς περὶ τὸν ἀέρα καθαρότη-
τος, τηλαυγέστερον ἢ ἀμυδρότερον ὄφονται τὸ φῶς. Εἰ δὲ
καὶ «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος», ἀναλόγως καὶ τού-
των ἕκαστος, ταῖς μὲν ἀγαθοεργίαις οὖν, τῇ δὲ τοῦ περιέχον-
τος ἀέρος καθαρότητι, λαμπρότερος ἢ ἀμυρότερος φανεῖται.
 25 Πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς ἔσται ληπιὰ νῦν καὶ εἰς
ἔπειτα τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἃ μὴ μόνον «ὀφθαλμὸς οὐκ
εἶδεν οὐδὲ οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὐδ' «ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν
ἀνθρώπου», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβαιεύον-
τος. Πῶς δὲ καὶ τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἄόρατον, εἶπερ αἰσθητόν;
 30 Ἡ καὶ τὸ διαφράτιον ἔσται τότε καὶ σκιαὶ καὶ κῶνοι, τού-
τοις ἐπομένως ἐκλειπτικοί τε σύνδεσμοι καὶ φωτισμῶν κύκλοι
πολυσχήμενες, ὡς καὶ τῆς πολυασχόλου δεῖν τῶν ἀστρολόγων
ματαιότητος κατὰ τὴν ἐνθεωρουμένην τῷ ἀκαταλήκτῳ τῶν
αἰῶνων ζωῆν;

72. Α' Κορ. 15, 28.

73. Ματθ. 13, 43.

74. Α' Κορ. 2, 9.

μεν τὸσον αἰσθητὴν τὴν ἀπαστράπτουσαν ἀπὸ τὸ προσκυνητὸν ἐκεῖνο σῶμα αὐγὴν ὥστε νὰ εἶναι ἀντιληπτὴ μὲ αἰσθητήρια τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιλαμβάνονται μὲ λειτουργίαν λογικῆς ψυχῆς, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ μόνη δεικτικὴ τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος λειτουργία, διὰ τῆς ὁποίας βλέπεται τὸ φῶς τῆς χάριτος. Ἡ δὲ μὴ αἰσθητὴ διὰ τοιούτων αἰσθητηρίων δὲν εἶναι κἄν αἰσθητὴ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος ὑπέδειξεν ἐκεῖ τοῦτο εἰς τοὺς ἔχοντας νοῦν. Ἐπειδὴ πράγματι λέγει ὅτι θὰ περιουγαζώμεθα μὲ αὐτὸ τὸ φῶς εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ὅπου δὲν εἶναι χρεῖα οὔτε φωτὸς οὔτε ἀέρος οὔτε ἄλλου ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ παρόντος βίου, ὅπως διδασκόμεθα ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, «διότι τότε ὁ Θεὸς θὰ εἶναι τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον⁷², τότε δὲν θὰ χρειασθῶμεν βεβαίως οὔτε αἰσθητὸν φῶς ἂν πράγματι τότε τὰ πάντα δι' ἡμᾶς θὰ εἶναι ὁ Θεός, ἄρα θεῖον θὰ εἶναι καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Πῶς λοιπὸν θὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν αἰσθητὸν; Καὶ ὅμως, ἂν εἶναι αἰσθητὸν, θὰ εἶναι ὀρατὸν διὰ τοῦ ἀέρος· ἐπομένως θὰ ἴδουν τὸ φῶς λαμπρότερον ἢ ἀμυδρότερον ἕκαστος ὄχι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀρετῆς του καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς καθαρότητος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς καθαρότητος τῆς ἀτμοσφαιρας. Ἐὰν δὲ καὶ «οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὡς ὁ ἥλιος»⁷³, καὶ ἐξ αὐτῶν ἕκαστος θὰ φανῆ λαμπρότερος ἢ ἀμαυρότερος ὄχι κατὰ τὰς ἀγαθοεργίας, ἀλλὰ κατὰ τὴν καθαρότητα τῆς ἀτμοσφαιρας. Ἐπὶ πλέον δὲ τὰ πράγματα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος θὰ εἶναι τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καταληπτὰ μὲ αἰσθητοὺς ὀφθαλμούς, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον «ὀφθαλμὸς δὲν εἶδεν οὔτε οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὔτε «ἀνέβησαν εἰς καρδίαν ἀνθρώπου»⁷⁴, διεισδύοντος εἰς τὰ ἀκατάληπτα μὲ ἐφόδους λογισμῶν. Πῶς δὲ θὰ εἶναι ἀόρατον καὶ εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἂν εἶναι αἰσθητὸν; Ἡ θὰ ὑπάρχουν τότε καὶ διάφραγμα καὶ σκιαὶ καὶ κῶνοι, ἐν συνεχείᾳ δὲ πρὸς αὐτὰ ἐκλειπτικοὶ σύνδεσμοι καὶ κύκλοι φωτισμῶν πολύσχημοι, ὥστε νὰ ἀπαιτῆται τότε καὶ ἡ πολυάσχολος ματαιότης τῶν ἀστρολόγων κατὰ τὴν παρατηρουμένην εἰς τὸν ἀτελείωτον αἰῶνα ζωὴν;

36. Ἄλλὰ πῶς αἰσθησις σωματικὴ φωτὸς ἀντιλήφεται μὴ κυρίως αἰσθητοῦ; Τῇ τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος δυνάμει, καθ' ἣν καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων τοῦτο κατεῖδον ἐν Θαβώρ, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν υἱὸν σαρκὸς μόνον ἀποσιράπιον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ νεφέλης. Ἄλλως τε καὶ τὸ σῶμα τότε πνευματικόν, ἀλλ' οὐ ψυχικόν ἔσται, κατὰ τὸν ἀπόστολον «σπείρειται» γάρ, φησί, «σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν»· πνευματικὸν δ' ὄν καὶ πνευματικῶς ὄρῳν τῆς θείας εἰκότως ἀντιλήφεται ἀγῆς. Καὶ ὡσπερ νῦν ἔργον ἐστὶν ἰδεῖν ὡς ἔχομεν νοερὰν ψυχὴν, καθ' ἑαυτὴν ὑφρεσιάναι δυνάμενην διὰ τὴν παχεῖαν ταύτην σάρκα καὶ θνητὴν καὶ ἀντίτιπον ἐπηλυγάζουσαν καὶ κατασπῶσαν, σωματοειδῆ τε καὶ φανταστικὴν μάλιστα καθιστῶσαν τὴν ψυχὴν, διὸ καὶ τὴν κυτὰ νοῦν νοερὰν ἀγνοοῦμεν αἰσθησιν, οὕτως ἐν τῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐκείνῃ μακαριωτάτῃ διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως ὡσανεὶ τὸ σῶμα κρυβήσεται εἰς ἀγγέλων κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ μεταποιηθεῖσιν ἀξίαν διαλεπτυνθήσεται γάρ, ὡς μὴδ' ὕλην ὄλωσ εἶναι δοκεῖν, μὴδ' ἐπιπροσθεῖν ταῖς νοεραῖς ἐνεργείαις, ἐκνικήσαντος τοῦ νοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ σωματικαῖς αἰσθήσεσιν ἀπολαύσσονται τοῦ θεϊκοῦ φωτός.

37. Καὶ τί λέγω τὸ συγγενὲς πρὸς τὴν νοερὰν φύσιν τοῦ τότε σώματος; Ὁ γὰρ ἅγιος Μάξιμος, «ἡ ψυχὴ», φησί, «γίνεται Θεὸς τῇ μεθέξει τῆς θεϊκῆς χάριτος, πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἰσθησιν ἀτιμὴ τε πανσαμένη καὶ τὰς τοῦ σώματος συναποπαύσασα φυσικὰς ἐνεργείας, συνθεωθέντιος ἀτιμὴ κατὰ τὴν ἀναλογοῦσαν ἀτιμῶ μέθεξιν τῆς θεώσεως, ὥστε μόνον τὸν Θεὸν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τότε φαίνεσθαι, νικηθέντων ἀτιμῶν τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν

75. Α' Κορ. 15, 44.

76. Λουκᾶ 20, 36.

77. Ματθ. 22, 30. Μάρκ. 12, 25. Λουκᾶ 20, 36.

78. Ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ὅτι τὰ πνευματικὰ ὄντα (ἄγγελοι, ψυχαί, δαίμονες) ἔχουν διαφανῆ σώματα, γενομένη δεκτὴ γενικῶς, ἐφαρμόζεται ἐδῶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς ὅλον.

79. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 2, 88, PG 90, 1168 A.

Αἱ ἐκφράσεις σῶμα ἔμψυχον καὶ ψυχὴ ἔννουσ ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ πρῶτον ἐναντίον τῶν προαπολιναριστῶν Ἀθανασίου, Πρὸς Ἀντιοχεῖς 7, PG 26, 804 B. Βλ. καὶ Κατὰ Ἀπολιναρίου (ψευδ.), 1, 20, PG 26, 1128 B.

36. Ἄλλὰ πῶς θὰ ἀντιληφθῆ αἰσθησις σωματικὴ τὸ φῶς τὸ ἀποῖον δὲν εἶναι κἄν αἰσθητόν; Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ παντοδυνάμου πνεύματος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐθεώρησαν τοῦτο καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων εἰς τὸ Θαβώρ, ἀπαστρέπτον ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν σάρκα τὴν φέρουσαν μέσα τῆς τὸν Υἱόν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν νεφέλην τὴν φέρουσαν μέσα τῆς τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλωστε καὶ τὸ σῶμα τότε θὰ εἶναι πνευματικόν, ἀλλ' ὄχι ψυχικόν, κατὰ τὸν ἀπόστολον· διότι, λέγει, «σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν»⁷⁵· ἀφοῦ δὲ εἶναι πνευματικόν καὶ βλέπει πνευματικῶς εὐλόγως θὰ ἀντιληφθῆ τὴν θεῖαν αὐγὴν. Καὶ ὅπως τώρα δύσκολον εἶναι νὰ ἴδωμεν ὅτι ἔχομεν νοερὰν ψυχὴν, δυναμένην νὰ ὑφίσταται καθ' ἑαυτὴν, λόγῳ τῆς παχείας αὐτῆς καὶ θνητῆς καὶ τραχείας σαρκός, ἡ ὁποία συσκιάζει καὶ καταβιβάζει, καθιστᾷ σωματοειδῆ καὶ φαντασιόπληκτον τὴν ψυχὴν, διὸ καὶ ἀγνοοῦμεν τὴν κατὰ νοῦν νοερὰν αἴσθησιν, οὕτω κατὰ τὴν μακαριωτάτην ἐκείνην διαβίωσιν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὸ σῶμα τῶν υἱῶν τῆς ἀναστάσεως⁷⁶ θὰ κρυβῆ τρόπον τινά, καθ' ὅσον θὰ μεταποιηθοῦν εἰς θέσιν ἀγγέλων συμφώνως πρὸς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ⁷⁷· διότι θὰ ἐκλεπυνθῆ, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται οὔτε κἄν ὅτι εἶναι ὕλη, οὔτε ὅτι ἐπισκιάζει τὰς νοεράς ἐνεργείας, καθὼς θὰ κυριαρχήσῃ ὁ νοῦς. Διὰ τοῦτο καὶ θὰ ἀπολαύσουν τὸ θεϊκὸν φῶς μὲ σωματικὰς αἰσθήσεις⁷⁸.

37. Καὶ τί ἀναφέρω τὸ συγγενές πρὸς τὴν νοερὰν φύσιν τοῦ τότε σώματος; Διότι ὁ ἅγιος Μάξιμος λέγει, «ἡ ψυχὴ γίνεται Θεὸς διὰ τῆς μεθέξεως τῆς θείας χάριτος, ἀφοῦ ἠσύχασεν ἀπὸ ὅλας τὰς κατὰ νοῦν καὶ αἰσθησιν ἐνεργείας καὶ ἔπαυσε τὰς φυσικὰς ἐνεργείας τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον συνεθεώθη μὲ αὐτὴν κατὰ τὴν ἀναλογουσαν εἰς αὐτὸ μέθεξιν τῆς θεώσεως, ὥστε τότε νὰ φαίνεται μόνον ὁ Θεὸς καὶ διὰ τῆς ψυχῆς καὶ διὰ τοῦ σώματος, τὰ ὁποῖα ἐνικήθησαν ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴν δόξαν τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων»⁷⁹. Ἐπειδὴ λοιπὸν, ὅπως εἶπον καὶ ἐν

γνωρισμάτων». Ἐπεὶ τοίνυν, ὃ καὶ τὴν ἀρχὴν εἶπον, τοῖς
 κτιστοῖς ἀόρατος ὁ Θεός, ἑαυτῷ δὲ οὐκ ἀόρατος, τότε δὲ οὐ
 μόνον διὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ σώματος,
 ὃ τοῦ θαύματος, ὁ Θεός ὁ βλέπων ἔσται, διὰ τοῦτο καὶ διὰ
 5 σωματικῶν ὀργάνων τότε τὸ θεϊκὸν καὶ ἀποδόσιον φῶς τη-
 λαυγῶς ὀφόμεθα καὶ τῆς ἐσομένης εἰς ἡμᾶς μεγαλοδωρεᾶς
 ταύτης τοῦ Θεοῦ τὸν ἀραβῶνα καὶ τὸ προσίμιον ἐν Θαβῶρ
 τοῖς ἀποσιόλοις ὁ Χριστὸς ὑπέδειξεν ἀρρήτως. Ἡ γοῦν ὑπὲρ
 πάντα λόγον καὶ πᾶσαν ὄρασιν τῆς θεότητος ἀκίς, πῶς ἂν
 10 εἶη αἰσθητή; Συνῆκας ὅτι τὸ περιαισθράσαν φῶς ἐν Θαβῶρ
 τοὺς ἀποσιόλους οὐκ αἰσθητὸν κυρίως ἦν;

38. Οὐ μὴν ἀλλ' εἶπερ αἰσθητοῖς ὤφθη ὀφθαλμοῖς τὸ
 θεῖον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησιν ὑπάρχον φῶς (ὥσπερ οὖν
 καὶ ὤφθη, καθάπερ καὶ οἱ τοῖς πνευματικοῖς ἐκείνοις ἀνδρά-
 15 σιν ἀντιλέγοντιές φασι, κατὰ τοῦτ' ἐκείνοις καὶ ἡμῖν ὁμολο-
 γοῦντες). εἶπερ οὖν τὸ φῶς τὸ θεῖον σωματικοῖς ὤφθη ὀφθαλ-
 μοῖς, διατί μὴ καὶ νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ὀφθήσεται; Ἡ πονη-
 ρὸν τι πράγμα ἢ ψυχὴ καὶ ἀσυνδύασιον τῷ ἀγαθῷ καὶ ἀνε-
 παίσθητον αὐτοῦ, ὃ μὴδὲ τῶν παντόλμων κακοδόξων πάποτιέ
 20 τισ εἶρηκεν; Ἡ καλὸν μὲν, κρεῖττον δὲ τὸ σῶμα ταύτης;
 Πῶς γὰρ οὐχ ἦτιον ἢ ψυχὴ τοῦ σώματος εἶπερ τὸ μὲν σῶμα
 μεταληπτικὸν καὶ ἀντιληπτικὸν ἐστὶ φωτὸς Θεοῦ, ἢ ψυχὴ δ'
 οὐχί; Πῶς δ' οὐ τῆς ψυχῆς συγγενέστερόν τε καὶ προσεχέ-
 στερον καὶ μᾶλλον ἐγγίζον Θεῷ τὸ σῶμα τοῦτ' τὸ ὑλικόν τε
 25 καὶ θνητόν, εἶπερ δι' αὐτοῦ μὲν αὕτη μεσιτεύοντος ἐν φωτὶ
 Θεὸν ὄρα, ἀλλ' οὐχί τοῦτο δι' αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ προσίμιον
 τῆς ἐν δόξῃ μελλούσης ὄρατῆς Θεοῦ θεοφανείας ἢ ἐν Θαβω-
 ρίῳ τοῦ Κυρίου μεταμόρφωσις, καὶ ταύτην οἱ ἀπόσιτολοι ὀ-
 φθαλμοῖς σώματος λαβεῖν κατηξιώθησαν, διατί μὴ καὶ τὸ
 30 προσίμιον καὶ τὸν ἀραβῶνα τῆς κατὰ νοῦν αὐτοῦ θεοφα-
 νείας ὀφθαλμοῖς νῦν λήφονται ψυχῆς οἱ κεκαθαυμένοι τὴν
 καρδίαν; Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον τὴν ἑαυτοῦ θεϊκὴν ὑπόστασιν
 ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, θαβαὶ τῆς ἀνεικάστου φιλανθρωπίας, ἤνω-
 σε τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει, καὶ σῶμα λαβὼν ἔμψυχον καὶ ψυ-

ἀρχῆ, εἰς τὰ κτιστὰ εἶναι ἀόρατος ὁ Θεός, εἰς ἑαυτὸν δὲ δὲν εἶναι ἀόρατος, τότε δὲ ὁ Θεός θὰ εἶναι ὁ βλέπων ὄχι μόνον διὰ τῆς ψυχῆς μας, ἀλλὰ καί, ὡ τοῦ θαύματος, διὰ τοῦ σώματος, διὰ τοῦτο θὰ ἴδωμεν τηλαυγῶς τὸ θεϊκὸν καὶ ἀπρόσιτον φῶς καὶ διὰ σωματικῶν ὀργάνων καὶ τῆς μεγαλοδωρεᾶς αὐτῆς ἢ ὁποῖα πρόκειται νὰ μᾶς γίνῃ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν ἀρραβῶνα καὶ τὸ προοίμιον ὑπέδειξεν ἀρρήτως ὁ Χριστὸς εἰς τοὺς ἀποστόλους ἐν Θαβώρ. Ἡ ὑπὲρ πάντα δὲ λόγον καὶ πᾶσαν ὄρασιν ἀκτίς τῆς θεότητος, πῶς θὰ ἦτο αἰσθητή; Κατενόησες ὅτι τὸ φῶς τὸ ὁποῖον περιήστραψε τοὺς ἀποστόλους ἐν Θαβώρ δὲν ἦτο κἂν αἰσθητόν;

38. Ἄλλ' ὅμως, ἂν τὸ θεῖον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν φῶς ἐθεάθη μὲ αἰσθητοὺς ὀφθαλμοὺς (ὅπως λοιπὸν καὶ ἐθεάθη, καθὼς ἰσχυρίζονται καὶ οἱ ἀντιλέγοντες εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἐκείνους ἄνδρας, συμφωνοῦντες εἰς τοῦτο μὲ ἐκείνους καὶ μὲ ἡμᾶς)· ἂν λοιπὸν τὸ θεῖον φῶς ἐθεάθη μὲ σωματικούς ὀφθαλμοὺς, διατί δὲν θὰ θεαθῆ καὶ μὲ νοερούς ὀφθαλμοὺς; Ἡ εἶναι κάτι πονηρὸν καὶ ἀταίριαστον μὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀνεπαίσθητον αὐτοῦ ἢ ψυχῆ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶπε ποτὲ οὔτε κανεὶς ἀπὸ τοὺς τολμηροτέρους κακοδόξους; Ἡ εἶναι μὲν καλόν, ἀλλ' ἀνώτερον αὐτῆς εἶναι τὸ σῶμα; Διότι πῶς δὲν θὰ ἦτο κατωτέρα τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ, ἂν τὸ μὲν σῶμα εἶναι μεταληπτικὸν καὶ ἀντιληπτικὸν τοῦ φωτός τοῦ Θεοῦ, ἢ δὲ ψυχῆ ὄχι; Πῶς δὲ δὲν θὰ ἦτο συγγενέστερον καὶ πλησιέστερον καὶ ἐγγύτερον τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν τὸ σῶμα τοῦτο τὸ ὑλικὸν καὶ θνητόν, ἂν αὐτὴ βλέπῃ τὸν Θεὸν εἰς φῶς μὲ τὴν μεσιτείαν του, ὄχι δὲ τοῦτο δι' αὐτῆς; Ἄν δὲ ἢ εἰς τὸ Θαβώριον μεταμόρφωσις τοῦ Κυρίου ἦτο προοίμιον τῆς ἐν δόξῃ μελλούσης ὀρατῆς θεοφανείας τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὴν κατηξιώθησαν νὰ συλλάβουν οἱ ἀπόστολοι μὲ ὀφθαλμοὺς σωματικούς, διατί οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν νὰ μὴ συλλάβουν μὲ ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ τὸ προοίμιον καὶ τὸν ἀρραβῶνα τῆς κατὰ νοῦν θεοφανείας του; Ἐπειδὴ δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὡ ποία πρωτοφανῆς φιλανθρωπία, δὲν ἤνωσε μόνον τὴν θεϊκὴν του ὑπόστασιν μὲ τὴν ἰδικὴν μας

χὴν ἔνιουν «ἐπὶ γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεσιγρά-
 φη», ἀλλ' ὡ θάυματος οὐδεμίαν ἀπολείποντος ὑπερβολήν, καὶ
 αὐταῖς ταῖς ἀνθρωπίναις ὑποσιάσειν ἐνοῦται, τῶν πιστευόν-
 των ἐκάστω συνανακιονῶν ἑαυτὸν διὰ τῆς τοῦ ἁγίου σώμα-
 5 τος αὐτοῦ μεταλήψεως, καὶ οὐσωμος ἡμῖν γίνεται καὶ νοῦν
 τῆς ὄλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται (καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ τῷ
 τοῦ Χριστοῦ σώματι «κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος
 σωματικῶς») πῶς οὐχὶ διὰ τῆς θείκης αὐγῆς τοῦ ἐν ἡμῖν
 σώματος αὐτοῦ τὰς ψυχὰς περιαισιγράφας φωτίζει τῶν ἀξίως
 10 μετεχόντων, ὡς τῶν μαθητῶν ἐν Θαβῶρ καὶ τὰ σώματα ἐ-
 φώτισε; Τότε γὰρ μήπω φουραθὲν ἡμῶν τοῖς σώμασι τὸ τὴν
 πηγὴν ἔχον τοῦ φωτός τῆς χάριτος ἐκεῖνο σῶμα τῶν ἐγγι-
 ζόντων τοὺς ἀξιούς ἔξωθεν ἐφώτιζε καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν
 ὀμμάτων ἐπὶ τὴν ψυχὴν εἰσέπεμπε τὸν φωτισμόν· νῦν δ' ἀνα-
 15 κραθὲν ἡμῖν καὶ ἐν ἡμῖν ὑπάρχον εἰκότως ἔνδοθεν περιαισι-
 ζεῖ τὴν ψυχὴν.

39. Τί δέ; Οὐ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἐπὶ τοῦ μέλλον-
 τος αἰῶνος ὀφόμεθα τὸν ἀόρατον κατὰ τὸ γεγραμμένον; Οὐ-
 κοῦν καὶ νῦν τούτου λαμβάνοντες τὸν ἀραβῶνά τε καὶ τὸ
 20 προσίμιον οἱ κεκαθαυμένοι τὴν καρδίαν ὀρῶσι τὴν αὐτοῖς ἐγ-
 γινομένην νοερὰν αὐτοῦ καὶ ἀόρατον αἰσθήσει μόρφωσιν. Φύ-
 σις γὰρ ὢν ἄυλος ὁ νοῦς καὶ φῶς συγγενές, εἰ χρὴ λέγειν,
 τῷ πρώτῳ καὶ ἀνωτάτῳ καὶ μεθεκτῷ πᾶσι καὶ ἀπολελυμένῳ
 τοῦ παντός φωτί, καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸ ὄντως φῶς ὀλικῆς ἀνα-
 25 τάσεως, τῇ ἀύλῳ καὶ ἀδιαλείπτῳ καὶ ἀπειλικρινημένη προσ-
 ευχῇ, πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀνεπισιρόφως ἀνανεύσας καὶ οὐ-
 τῶ πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευασθεὶς ἀξίαν, ἀγγελοπρεπῶς
 ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου φωτός καταλαμφθεὶς, αὐτὸ φαίνεται
 κατὰ μέθεξιν, ὃ τὸ ἀρχέτυπον καὶ αἰτίαν ἐστί, καὶ δι' ἑαυτοῦ
 30 φαίνει τοῦ κρυφίου κάλλους ἐκείνου τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν
 φανοιάτην καὶ ἀπρόσιτον αὐγὴν, ἣν καὶ ὁ θεῖος ὠδικὸς Δαυὶδ

80. Βαρούθ' 3, 38. Χρησιμοποιεῖται συχνάκις εἰς τὴν ὑμνογραφίαν.

81. Κολ. 2, 9.

82. Α' Κορ. 13, 12.

83. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγον 40, 5, PG 36, 364 B.

84. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 2, 6, PG 3, 644 BC, ἰδίως δὲ Μαξίμου, Ἐπιστολή 6, 5, PG 91, 429 AB.

φύσιν καὶ «δὲν ἐθεάθη μόνον ἐπὶ γῆς καὶ συνανεστράφη μὲ τοὺς ἀνθρώπους», ἀφοῦ ἔλαβεν ἔμψυχον σῶμα καὶ ἔνουν ψυχὴν⁸⁰, ἀλλὰ, ὁποῖον θαῦμα μὴ παραλείπον καμμίαν ὑπερβολὴν, ἐνώνεται καὶ μὲ αὐτὰς τὰς ἀνθρωπίνας ὑποστάσεις συμμιγνύων ἑαυτὸν μὲ ἕκαστον τῶν πιστῶν διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ ἁγίου σώματος του, γίνεται μὲ ἡμᾶς σύσσωμος καὶ μᾶς καθιστᾶ ναὸν τῆς ὅλης θεότητος (διότι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ «κατοικεῖ ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς»⁸¹), πῶς δὲν θὰ περιαστράψη καὶ φωτίση τὰς ψυχὰς τῶν ἀξίως μετεχόντων διὰ τῆς θεϊκῆς αὐγῆς τοῦ μέσα μας σώματος αὐτοῦ, ὅπως ἐφώτισε καὶ τὰ σώματα τῶν μαθητῶν ἐν Θαβώρ; Διότι τότε τὸ σῶμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν πηγὴν τοῦ φωτός τῆς χάριτος, ἐφώτιζεν ἀπὸ ἔξω τοὺς ἀξίους ἀπὸ τοὺς πλησιάζοντας, χωρὶς νὰ ἐνωθῇ ἀκόμη μὲ τὰ σώματά μας καὶ εἰσηγεν εἰς τὴν ψυχὴν τὸν φωτισμὸν διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν· τῶρα δέ, ἀφοῦ ἀνεμίχθη μὲ ἡμᾶς καὶ εὐρίσκεται μέσα μας εὐλόγως περιαιυγάζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ μέσα.

39. Τί συμβαίνει δέ; Δὲν θὰ ἴδωμεν τὸν ἀόρατον πρόσωπον πρὸς πρόσωπον κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα κατὰ τὸ γεγραμμένον⁸²; Ἐπομένως καὶ τώρα λαμβάνοντες τὸν ἀρραβῶνα καὶ τὸ προοίμιον τούτου οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν βλέπουν τὸν πραγματοποιούμενον εἰς αὐτοὺς νοερὸν καὶ ἀόρατον δι' αἰσθήσεων σχηματισμὸν αὐτοῦ. Διότι ὁ νοῦς, ὡς ἄυλος φύσις καὶ συγγενὲς φῶς, ἐάν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν, πρὸς τὸ πρῶτον καὶ ἀνώτατον καὶ εἰς ὅλα μαθεκτὸν καὶ ἄπλετον φῶς τοῦ παντός, καὶ διὰ τῆς πλήρους ἀνατάσεως πρὸς τὸ ὄντως φῶς νεύει ἄνω πρὸς τὸν Θεὸν ἀνεπιστρόφως μὲ τὴν ἄυλον καὶ ἀδιάλειπτον καὶ καθαρὰν προσευχὴν καὶ μετασκευάζεται οὕτω ἤδη πρὸς ἀγγελικὸν ἀξίωμα, ἀφοῦ καταλαμφθῆ ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ πρῶτον φῶς⁸³. Τότε φαίνεται οὗτος κατὰ μέθεξιν, ὅτι εἶναι τὸ ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν⁸⁴ καὶ φέγγει μόνος του τὴν ὡραιότητα ἐκείνου τοῦ κρυφίου κάλλους καὶ τὴν λαμπροτάτην καὶ ἀπρόσιτον αὐγὴν. Αὐτὴν αἰσθανόμενος καὶ ὁ θεῖος ψαλμωδὸς Δαβὶδ νοερῶς, χαρούμενος ἐδίδασκεν εἰς τοὺς

νοερώς αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ, γηθόμενος τοὺς πιστοὺς τὸ μέγα τοῦτο χρῆμα καὶ ἀπόρρητον ἐδίδασκε λέγων· «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς». Τίς γὰρ μὴ λαμπρότητα Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ παθῶν τε καὶ ἰδῶν, εἶτα διαιρέσει καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσιν αὐτὴν ζητῶν, ἀλλὰ μὴ ἐν ἀπλότητι καρδίας πιστεύων τοῖς παιρᾶσιν, ἀκοῆ γούν ἀνάσχοιτό ποιε παραδέξασθαι λαμπρότητα Θεοῦ σχεῖν ἵνα ἀνθρώπων; Καλῶς ἄρα Ἰωάννης διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ὅτι τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ, ἣν ὁ νικῶν παρὰ Θεοῦ λαμβάνει, γινῶναι δύναται οὐδεὶς, εἰ μὴ ὁ λαθῶν, μὴ ὅτι γὰρ ὁ μὴ ἐσχηκῶς αὐτὴν οὐδὲ γινῶναι δύναται αὐτήν, ἀλλ' εἰ μὴ πιστὸν ὑπέχοι τοῖς εὐμοιρηκόσιν οὖς, οὐδ' εἶναι ὅλως οἵεται τι. τὴν ὄντως οὖσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογιζόμενος, σὺχ ὡς ὑπὲρ αἰσθησὶν καὶ γινῶσιν οὖσαν, οἷόν τινα γνόφον ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῆ οὖσαν μηδαμῶς. Εἰ δὲ πρὸς τῇ ἀπειρίᾳ τε καὶ ἀπιστίᾳ καὶ δεινὸς ἢ κακουργεῖν, περιέργου γέμων φρονήματος, πάντολμὸς τις καὶ καταφρονητῆς τῶν σεβασμιωτάτων. οὐκ ἀνυπαρξίαν μόνον αὐτῆς καταψηφίζεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς δαιμονιώδη φαντασίαν, φεῦ, τὴν θεϊκὴν λαμπρότητα παραγνωρίζει, ὃ καὶ νῦν τινὰς λέγεις, ἀδελφέ, παθεῖν.

40. Καὶ ἡ τελευταία πρόφασις αὐτοῖς ὅτι ὁ μὲν Θεὸς ἀόρατος, ἄγγελον δὲ φωτὸς ὑποκρίνεται ὁ διάβολος· οὐδὲ τοῦτο συνιέντες, ὅτι πάσης ὑποκρίσεως προὔφεσθηκεν ἡ ἀλήθεια. Εἰ τοίνυν τὴν οὖσαν ἀλήθειαν ὑποκρινόμενος ὁ διάβολος ἄγγελον ὑποκρίνεται φωτὸς, λοιπὸν ἔστιν ἐν ἀληθείᾳ φωτὸς ἄγγελος, ὁ ἀγαθὸς ἄγγελος. Ποῖον δὲ φῶς ἐξαγγέλλων ἄγγελός ἐστι φωτὸς, εἰ μὴ τὸ τοῦ Θεοῦ, οὗ καὶ ἔστιν ἄγγελος; Φῶς ἄρα ὁ Θεός, οὗ φωτὸς ἄγγελός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ ἄγγελος· οὐ γὰρ εἶπεν «ὑποκρίνεται τὸν ὄντα φῶς ἄγγελον», ἀλλὰ «τὸν φωτὸς ἄγγελον». Εἰ μὲν οὖν γινῶσιν μόνην ἢ ἀρετὴν ὁ πονηρὸς ἄγγελος ὑπεκρίνεται, ἦν ἂν ἐκ τοῦ συνιδεῖν ὡς καὶ

85. Ψαλμ. 89, 17.

86. Ἀποκ. 2, 17.

87. Β' Κορ. 11, 14.

πιστοὺς τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἀπόρρητον πρᾶγμα λέγων· «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς»⁸⁵. Πράγματι ποῖος θὰ ἠνείχeto ἐξ ἀκοῆς νὰ παραδεχθῆ ὅτι κάποιος ἄνθρωπος ἔλαβε λαμπρότητα Θεοῦ, ἂν δὲν ἔπαθε καὶ δὲν εἶδεν αὐτὴν τὴν λαμπρότητα μέσα του καὶ δὲν πιστεύῃ μὲ ἀπλότητα καρδίας εἰς τοὺς πατέρας, ἀλλὰ ἀναζητεῖ αὐτὴν μὲ διαιρέσεις καὶ συλλογισμοὺς καὶ ἀναλύσεις; "Αρα καλῶς μᾶς ἐφάνέρωσεν ὁ Ἰωάννης διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ὅτι τὰ εἰς τὸν λευκὸν πετράδιον, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἀπὸ τὸν Θεὸν ὁ νικητής, κανεὶς δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ, εἰμὴ μόνον ὁ λαβὼν⁸⁶, καὶ μάλιστα ὁ μὴ λαβὼν αὐτὸ δὲν δύναται οὔτε νὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ, ἐκτός ἐὰν παράσχῃ πιστὸν οὐς εἰς τοὺς λαβόντας, οὔτε νομίζει καθόλου ὅτι εἶναι κάτι, ἐκλαμβάνων ὡς ἀβλεψίαν τὴν πραγματικὴν θεωρίαν, ὄχι ὡς εὐρισκομένην ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ γνῶσιν, ὡσὰν πρὸς γνόφον, ἀλλ' ὡς ἀνύπαρκτον τελείως. "Αν δὲ πλήν τῆς ἀπειρίας καὶ τῆς ἀπιστίας εἶναι καὶ δεινὸς διαστροφεύς, γεμᾶτος περίεργον φρόνημα, τολμηρὸς καταφρονητῆς τῶν σεβασμίων, δὲν τὴν κρίνει μόνον ἀνύπαρκτον, ἀλλὰ καὶ φεῦ, ἐκλαμβάνει τὴν θεϊκὴν λαμπρότητα ὡς δαμονιώδη φαντασίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ τώρα λέγεις, ἀδελφέ, ὅτι ἔπαθαν μερικοί.

40. Καὶ ἡ τελευταία πρόφασις των εἶναι ὅτι ὁ μὲν Θεὸς εἶναι ἀόρατος, ἄγγελον δὲ φωτὸς ὑποκρίνεται ὁ διάβολος⁸⁷, καὶ δὲν κατανοοῦν οὔτε τοῦτο, ὅτι πάσης ὑποκρίσεως προϋφίσταται ἡ ἀλήθεια. "Αν λοιπὸν ὁ διάβολος, ὑποκρινόμενος τὴν ὑφισταμένην ἀλήθειαν, ὑποκρίνεται ἄγγελον φωτὸς, ἄρα ὑπάρχει ἀληθῶς ἄγγελος φωτὸς, ὁ ἀγαθὸς ἄγγελος. Εἶναι δὲ ἄγγελος φωτὸς, ἐξαγγέλων ποῖον φῶς, εἰ μὴ τὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ εἶναι ἄγγελος; "Αρα φῶς εἶναι ὁ Θεός, τοῦ ὁποίου φωτὸς ἄγγελος εἶναι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, διότι δὲν εἶπεν, «ὑποκρίνεται τὸν ὄντα φῶς ἄγγελον» ἀλλὰ «τὸν φωτὸς ἄγγελον». Ἐὰν λοιπὸν ὁ πονηρὸς ἄγγελος ὑποκρίνεται μόνον γνῶσιν ἢ ἀρετὴν, θὰ ἦτο ἀπὸ αὐτὸ δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι καὶ ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ φωτισμὸς ἐμφυτευόμενος εἰς ἡ-

ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ φωτισμὸς ἐγγινόμενος ἡμῖν γνῶσιν μὴν
 παρέχει καὶ ἀρετὴν· ἐπεὶ δὲ καὶ φῶς φαντασιῶδες παρέχει
 παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον, ἔστιν ἄρα καὶ φῶς
 5 ροερὸν ἀληθὲς θεϊκὸν παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτε-
 ρον. Κακεῖνο μὲν τὸ φαντασιῶδες φῶς αὐτὸς ἐστὶν ὁ πονη-
 ρός, ὃς σκότιος ὢν τὸ φῶς ὑποκρίνεται· τὸ δὲ φωτιστικὸν
 πρὸς ἀλήθειαν τοῦτο φῶς ἀγγέλων καὶ ἰσαγγέλων ἀνθρώ-
 πων αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεός, ὃς, φῶς ὢν ἀληθῶς ἀπόροητος,
 καὶ ὡς φῶς ὁράται καὶ φῶς ποιεῖ τοὺς καθαρούς τὴν καρ-
 10 δίαν, διὸ καὶ φῶς καλεῖται, μὴ μόνον ὡς τοῦ σκότους τῆς
 ἀγνοίας διώκτης, ἀλλὰ καὶ ὡς λαμπρότης ψυχῶν κατὰ τὴν
 ἅγιον Μάξιμον καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον. Ὅτι δὲ ἡ λα-
 μπρότης αὕτη οὐ γνῶσις ἀπλῶς οὐδ' ἀρετὴ, πάσης δὲ ἀνθρω-
 πίνης ἀρετῆς καὶ γνώσεως ἐπέκεινα, παρὰ τοῦ ἁγίου Νεί-
 15 λου μαθήσῃ σαφῶς· «εἰς ἑαυτὸν» γάρ, φησί, «ὁ νοῦς συνα-
 γόμενος, οὐδὲν οὔτε τῶν κατ' αἰσθησίν οὔτε τῶν κατὰ λογισ-
 μὸν θεωρεῖ, γυμνοὺς δὲ νόας καὶ θείας ἀγᾶς, βλυζούσας
 εἰρήνην τε καὶ χαρὰν». Εἶδες τὴν ὑπερανωμισμένην ἔργου
 τε καὶ ἡθους καὶ λογισμοῦ παντὸς θεωρίαν; Ἦκουσας τοῦ
 20 πρότερον εἰπόντος ὑφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖσθαι τὸν νοῦν οὐρανίῳ
 χρώματι παρεμφεροῦ, νῦν αὐγῇ θεία καταυγαζόμενον φανερῶς
 σοι τοῦτον δεῖξαντος; Τούτῳ πείθου καὶ διδάσκοντι τὴν πρὸς
 μακαριστὸν τοῦτο πάθος τε καὶ θέαμα φέρουσαν ὁδόν· «προσ-
 ευχή» γάρ, φησί, «προσεσχὴν ἐπιζητούσα, προσευχὴν εὐρήσει,
 25 ἐφ' ἣν σπουδασιέον νηφόντως»· ὁ γὰρ ὄντως προσευξάμενος
 τῷ συνάψαι τὸν νοῦν τῇ θεία προσευχῇ, οὔτις πεφώτισται τῇ
 αἴγλῃ τοῦ Θεοῦ. Θέλεις πυθέσθαι καὶ Μαξίμου τοῦ θείου
 πάλιν; «Ὁ τὴν καρδίαν», φησί, «καθαρὰν ἐργασάμενος οὐ
 μόνον τῶν ὑποβεβηκότων καὶ μετὰ Θεὸν γνώσεται τοὺς λό-
 30 γους, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἐνορᾷ τὸν Θεόν».

41. Ποῦ εἰσὶν οἱ διὰ τῆς ἔξω καὶ μωρανθείσης σοφίας

88. Βλ. Μυσταγωγίαν 23, PG 91, 701 C.

89. Βλ. Λόγον 40, 5, PG 36, 364 B.

90. Δὲν εἶναι τοῦ Νείλου, ἀλλ' Ἡλία τοῦ Ἐκδίκου, Κεφάλαια γνωστικά 4, Φιλοκαλία, Ἀθῆναι 1958, 2, 299.

91. Εὐαγγελίου, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα συχνάκις ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Νεῖλον, Περί τῶν ὀκτώ λογισμῶν 18, PG 79, 1221 B, Κεφάλαια πρακτικά πρὸς Ἀνατόλιον 70, PG 40, 1244 A.

μᾶς παρέχει μόνον γνῶσιν καὶ ἀρετὴν· ἐπειδὴ δὲ παρέχει καὶ φῶς φαντασιῶδες διάφορον ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν, ὑπάρχει ἄρα καὶ φῶς νοερὸν ἀληθές θεϊκόν. Καὶ ἐκεῖνο μὲν τὸ φαντασιῶδες φῶς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πονηρός, ὁ ὁποῖος ἐνῶ εἶναι σκότος ὑποκρίνεται τὸ φῶς· τὸ δὲ φωτιστικὸν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦτο φῶς ἀγγέλων καὶ ἰσαγγέλων ἀνθρώπων εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι φῶς ἀπόρρητον ἀληθῶς καὶ ὡς φῶς βλέπεται καὶ φῶς καθιστᾷ τοὺς καθαρούς εἰς τὴν καρδίαν, διὸ καὶ φῶς καλεῖται, ὄχι μόνον ὡς διώκτης τῆς ἀγνοίας τοῦ σκότους, ἀλλὰ καὶ ὡς λαμπρότης ψυχῶν κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον⁸⁸ καὶ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον⁸⁹. Ὅτι δὲ αὕτη ἡ λαμπρότης δὲν εἶναι ἀπλῶς γνῶσις οὔτε ἀρετὴ, ἀλλὰ πέραν πάσης ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ γνώσεως, θὰ τὸ μάθης σαφῶς ἀπὸ τὸν ἅγιον Νεῖλον, ὁ ὁποῖος λέγει· «ὁ νοῦς συναγόμενος εἰς ἑαυτόν, δὲν θεωρεῖ τίποτε οὔτε ἐκ τῶν κατ' αἴσθησιν οὔτε ἐκ τῶν κατὰ λογισμόν, ἀλλὰ βλέπει γυμνοὺς νόας καὶ θείας αὐγὰς, αἱ ὁποῖαι ἀναβλύζουν εἰρήνην καὶ χαράν»⁹⁰. Εἶδες τὴν θεωρίαν τὴν ὑπερβαίνουσαν πᾶν ἔργον καὶ ἦθος καὶ λογισμόν; Ἦκουσες ὅτι ὁ εἰπὼν προηγουμένως ὅτι ὁ νοῦς ὑφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖται παρεμφερῆς μὲ οὐράνιον χρῶμα⁹¹, τώρα σοῦ ἔδειξε τοῦτον φανερώς νὰ καταυγάζεται μὲ θεϊαν αὐγὴν; Εἰς αὐτόν νὰ πείθεσαι καὶ ὅταν διδάσκη τὴν ὁδὸν τὴν ὀδηγοῦσαν πρὸς τὸ μακαριστὸν τοῦτο πάθος καὶ θέαμα· λέγει πράγματι, «προσευχὴ ἐπιζητοῦσα προσοχὴν, θὰ εὖρη προσευχὴν εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει κανεὶς νὰ ἐπιδοθῆ νηφαλίως»⁹²· διότι ὁ ὄντως προσευχηθεὶς διὰ συνάψεως τοῦ νοῦ μὲ τὴν θεϊαν προσευχὴν, αὐτὸς ἔχει φωτισθῆ μὲ τὴν αἴγλην τοῦ Θεοῦ. Θέλεις νὰ ἀκούσης πάλιν καὶ τὸν θεῖον Μάξιμον; Λέγει, «ὁ καταστήσας καθαρὰν τὴν καρδίαν, ὄχι μόνον τῶν ὑποδιεστέρων καὶ μετὰ Θεὸν τοὺς λόγους θὰ γνωρίσῃ, ἀλλὰ καὶ ἐνορᾷ τὸν ἴδιον τὸν Θεόν»⁹³.

41. Ποῦ εἶναι οἱ δογματίζοντες τὴν γνῶσιν τῶν ὄν-

92. Εὐαγγέλιου ἐν Νεΐλου, Περί προσευχῆς 149, PG 79, 1200 A, παρατιθέμενον καὶ ὡς σχόλιον εἰς Κλίμακα 28, PG 88, 1148 A.

93. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 2, 80, PG 90, 1161 D.

τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀνοδὸν δογματί-
 ζοντες; «Ἐν γοῦν τῇ καρδίᾳ ταύτῃ γεγονώς», φησὶν, «ὁ Θεὸς
 ἀξιοῖ τὰ ἴδια γράμματα διὰ τοῦ πνεύματος ἐγχαράτισθαι,
 καθάπερ τοῖσι μωσαϊκαῖς πλαξί». Ποῦ εἰσιν οἱ τὴν ἐντὸς
 5 καρδίαν ἀνεπίδεκτον Θεοῦ λογιζόμενοι, καὶ ταῦτα Παύλου
 πρὸ τῶν ἄλλων δέξασθαι λέγοντος τὸν τῆς χάριτος νόμον,
 «οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνοις»;
 Καθὰ φησι καὶ ὁ μέγας Μακάριος, ὅτι «ἡ καρδία ἡγεμο-
 νεύει ὅλου τοῦ ὄργάνου, καί, ἐπὰν καιάσχη τὰς νομὰς τῆς
 10 καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν με-
 λῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυ-
 χῆς· ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ
 Πνεύματος νόμους». Ἄλλ' αὖθις ἀκουσιέον τοῦ καὶ κατὰ γνῶ-
 σιν καὶ ὑπὲρ γνῶσιν διὰ καθαρότητα πεφωτισμένου Μαξίμου·
 15 «καρδία καθαρὰ», φησὶν, «ἐστὶν ἡ πανιάπασιν ἀνείδεον παρα-
 στήσασα τὸν νοῦν τῷ Θεῷ καὶ μόνοις τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνηση-
 μαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι». Ποῦ
 εἰσιν οἱ διὰ μόνης τῆς τῶν ὄντων γνώσεως τὸν Θεὸν ἰσχυρι-
 ζόμενοι γινώσκεσθαι, τὴν δ' ἀπὸ τῆς ἐνώσεως ἐμφάνειαν
 20 μὴτ' εἰδήτες μῆτε προσιέμενοι, καὶ ταῦτα τοῦ Θεοῦ διὰ τινος
 τῶν θεοφόρων λέγοντος, «μάθετε οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐκ ἀπὸ
 δέλτου, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμῆς ἐν ὑμῖν ἐλλάμψεως καὶ ἡλιο-
 βολίας»; Πῶς γὰρ ὁ ἀνείδεος νοῦς, ὁ καὶ τοῖς θείοις ἐνησημα-
 νόμενος τύποις, οὐχ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τῶν ὄντων γνώσεως;
 25 42. Ἄλλὰ καὶ τῆς δι' ἀπεφάσεων πρὸς Θεὸν ἀνόδου τῆς
 διανοίας τὸ θείοις καὶ ἀποροῆτοις τὸν νοῦν ἐνησημαίνεσθαι
 τοῦ πνεύματος τύποις κατὰ πολὺ διενήνοχε. Θεολογία δὲ το-
 σοῦτο τῆς ἐν φωτὶ θεοπίας ταύτης ἀπέχει καὶ τοσοῦτο τῆς
 πρὸς Θεὸν οὐιλίας κεχώρισται, καθ' ὅσον καὶ τὸ εἰδέναι τοῦ

94. Αὐτόθι.

95. Β' Κορ. 3, 3.

96. Ὁμιλία 15, 20, PG 34, 589 AB.

97. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 2, 82, PG 90, 1164 A, εἰλημ-
 μένον κατὰ λέξιν ἐκ Μάρκου ἐρημίτου, Κεφάλαια νηπτικά 24,
 PG 65, 1064 B.

98. Ἰωάννου Σινσαΐτου, Κλίμαξ 25, PG 88, 989 A.

των καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀνοδὸν διὰ τῆς ἔξω καὶ μωρανθείσης σοφίας; «Ὅταν ὁ Θεός», λέγει, «εἰσέλθῃ εἰς τὴν καρδίαν ταύτην, ἀξιοὶ νὰ ἐγχαραχθοῦν τὰ ἴδια γράμματα διὰ τοῦ Πνεύματος, ὡσάν εἰς μωσαϊκὰς πλάκας»⁹⁴. Ποῦ εἶναι οἱ θεωροῦντες τὴν ἔσω καρδίαν ἀνεπίδεκτον Θεοῦ, μολονότι ὁ Παῦλος λέγει ὅτι ἐδέχθησαν τὸν νόμον τῆς χάριτος «ὄχι εἰς λιθίνας πλάκας, ἀλλ' εἰς πλάκας καρδίας σαρκίνας»⁹⁵; Παρομοίως λέγει καὶ ὁ μέγας Μακάριος, ὅτι «ἡ καρδία ἡγεμονεύει εἰς ὅλον τὸ ὄργανον καί, ὅταν καταλάβῃ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει εἰς ὅλους τοὺς λογισμοὺς καὶ τὰ μέλη, διότι ἐκεῖ εἶναι ὁ νοῦς καὶ ὅλοι οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς· ἐκεῖ λοιπὸν πρέπει νὰ ἐξετάζωμεν, ἂν ἐνέγραψεν ἢ χάρις τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος»⁹⁶. Ἄλλ' ὡς ἀκούσωμεν πάλιν τοῦ φωτισμένου διὰ καθαρότητα καὶ κατὰ γνῶσιν καὶ ὑπὲρ γνῶσιν Μαξίμου λέγει, «καρδία καθαρὰ εἶναι ἢ παρουσιάσασα τὸν νοῦν εἰς τὸν Θεὸν ἐντελῶς ἀνείδεον καὶ ἔτοιμον νὰ ἐνσημανθῇ μὲ τοὺς ἰδικούς του μόνον τύπους διὰ τῶν ὁποίων ἔχει τὴν φύσιν νὰ γίνεται ἐμφανής»⁹⁷. Ποῦ εἶναι οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ Θεὸς γνωρίζεται μὲ μόνην τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, τὴν δὲ φανέρωσιν διὰ τῆς ἐνώσεως οὔτε γνωρίζοντες οὔτε δεχόμενοι, καὶ ταῦτα μολονότι ὁ Θεὸς λέγει διὰ τινος τῶν θεοφόρων, «μάθετε ὄχι ἀπὸ ἄνθρωπον, ὄχι ἀπὸ βιβλίον, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μου ἔλλαμψιν καὶ ἡλιοβολίαν εἰς σᾶς»⁹⁸); Διότι πῶς ὁ ἀνείδεος νοῦς, ὁ ἐνσημανθεὶς μάλιστα μὲ τοὺς θείους τύπους, δὲν εἶναι ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τὰ ὄντα γνώσεως;

42. Ἄλλὰ ἢ ἐνσημανσις τοῦ νοῦ μὲ τοὺς θείους καὶ ἀπορρήτους τύπους τοῦ πνεύματος διαφέρει κατὰ πολὺ τῆς δι' ἀποφάσεων ἀνόδου τῆς διανοίας πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ δὲ θεολογία ἀπέχει τόσον πολὺ τῆς θεοπτίας ταύτης καὶ τόσον μακρὰν εἶναι τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συναναστροφῆς, ὅσον ἀπέχει ἢ γνῶσις τῆς κατοχῆς⁹⁹· πράγματι τὸ νὰ λέγωμεν κάτι περὶ Θεοῦ καὶ τὸ νὰ συναντῶμεν τὸν Θεόν

99. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 34.

κεκιῆσθαι διώρισται περὶ Θεοῦ γὰρ τι λέγειν καὶ Θεῶ συν-
 τυγχάνειν οὐχὶ ταῦτόν. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ καὶ λόγου δεῖται,
 τούτου τοῦ προφερομένου δηλαδή, ἴσως δὲ καὶ τῆς κατὰ τοῦ-
 τον τέχνης, εἰ μὴ μέλλει τις ἔχειν μόνον, ἀλλὰ καὶ χρῆσθαι
 5 καὶ διαδιδόναι τὴν εἶδησιν, ἔτι δὲ συλλογισμῶν παντοδαπῆς
 ὕλης καὶ τῶν ἐξ ἀποδείξεως ἀναγκῶν καὶ τῶν κατὰ κόσμον
 παραδειγμάτων, ὧν ἐκ τοῦ ὄραν καὶ ἀκούειν τὸ πᾶν ἢ πλεῖ-
 σιον ἀθροίζεται καὶ σχεδὸν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ στρεφο-
 μένων ἐστὶ καὶ γένοιτ' ἂν δήπου καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου
 10 σοφοῖς, κἂν μὴ κεκαθαρμένοι τὸν βίον ὧσι καὶ τὴν ψυχὴν.
 Θεὸν δ' ἐν ἑαυτῷ κηῆσθαι καὶ Θεῶ καθαρῶς συγγενέσθαι
 καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθ' ὅσον ἐφικτὸν
 ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν ἀδυνάτων ἐστίν, εἰ μὴ πρὸς τῇ δι'
 ἀρετῆς καθάρσει καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔξω, μᾶλλον δὲ ὑπεράνω,
 15 γενοίμεθα, καταλιπόντες μὲν πᾶν ὅ τι τῶν αἰσθητῶν μετὰ τῆς
 αἰσθήσεως, ὑπεραρθέντες λογισμῶν καὶ διανοιῶν καὶ τῆς
 διὰ τούτων γνώσεως, ὅλοι δὲ γενόμενοι τῆς αὐτοῦ καὶ νοε-
 ρᾶς κατὰ τὴν προσευχὴν ἐνεργείας καὶ τυχόντες ὑπὲρ τὴν
 γνῶσιν ἀγνοίας καὶ πλησθέντες ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ πνεύματος
 20 ὑπερφαοῦς ἀγλαίας, ὡς ἀθανάτου κόσμου γέρα φύσεως ἀο-
 ράτως καθορᾶν. Συνορᾶς οὗ κατελείφθη κάτω τὰ τῆς πολυ-
 θρολήτου τῶν λόγων φιλοσοφίας, εἶπερ ἐκείνη μὲν ἐξ αἰ-
 σθήσεως ἔχει τὰς ἀρχάς, τέλος δὲ τῶν διαφορωτάτων ταύ-
 τῆς εἰδῶν ἢ γνῶσις ἐστὶ, καὶ γνῶσις μὴ διὰ καθαρότητος
 25 εὐρημένη, μηδὲ καθαίρουσα παθῶν; Τῆς δὲ πνευματικῆς θεω-
 ρίας ἀρχὴ μὲν τᾶγαθόν, διὰ καθαρότητος βίου πεπορισμένον,
 καὶ γνῶσις τῶν ὄντων ἀληθῆς καὶ γνησία τῶν ἐχόντων, ἅτε
 μὴ ἐκ μαθημάτων ἀλλ' ἐκ καθαρότητος ἀναφανείσα, μόνη
 δυναμένη διακρίνειν τί τὸ ὡς ἀληθῶς καλόν τε καὶ λυσιτε-
 30 λές καὶ τί τὸ μὴ τοιοῦτον, τέλος δὲ ὁ ἀρραβὼν τοῦ μέλλον-
 τος αἰῶνος, ἢ ὑπὲρ γνῶσιν ἀγνοία καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶ-
 σις, ἢ κρυφία τοῦ κρυφίου μειουσία καὶ ὄρασις ἀνέκφραστος,

1. Βλ. Κ λ ή μ εν τ ο ς Ἄ λ ε ξ α ν δ ρ έ ω ς, Στρωματεῖς
 6, 14, Βιδλ. Ἑλλ. Πατέρων 8, 218. Βραδύτερον ταῦτα ἀποτελοῦν κοι-
 νὸν τόπον.

δὲν εἶναι τὸ ἴδιον. Διότι ἐκεῖνο μὲν χρειάζεται καὶ λόγον, αὐτὸν τὸν ἤδη προσφερόμενον δηλαδή, ἐξ ἴσου δὲ καὶ τὴν σχετικὴν μὲ αὐτὸν τέχνην, ἂν δὲν πρόκειται νὰ κατέχη κανεὶς τὴν γνῶσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν χρησιμοποιοῖ καὶ νὰ τὴν διαδίδῃ, προσέτι δὲ συλλογισμοὺς ποικίλης ὕλης καὶ τὰς ἀνάγκας ἐκ τῆς ἀποδείξεως καὶ τὰ κατὰ κόσμον παραδείγματα, τῶν ὁποίων τὸ σύνολον ἢ τὸ πλεῖστον συναθροίζεται ἀπὸ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοὴν καὶ σχεδὸν εἶναι ἀπὸ τὰ στρεφόμενα περὶ τὸν κόσμον τοῦτον καὶ θὰ ἤρμοζον ὅπωςδήποτε καὶ εἰς τοὺς σοφοὺς τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν εἶναι καθαροὶ εἰς τὸν βίον καὶ τὴν ψυχὴν. Τὸ νὰ ἀποκτήσωμεν ὅμως τὸν Θεὸν μέσα **Γ** μας καὶ νὰ συναντήσωμεν τὸν Θεὸν καθαρῶς καὶ νὰ ἀνακραθῶμεν μὲ τὸ ἀκραιφνέστατον φῶς, ὅσον εἶναι ἐφικτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων, ἐὰν πλὴν τῆς δι' ἀρετῆς καθάρσεως δὲν γίνωμεν ἔξω, μᾶλλον δὲ ὑπεράνω ἑαυτῶν, ἐγκαταλείψαντες μαζί μὲ τὴν αἴσθησιν πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐκ τῶν αἰσθητῶν, ὑπερυψωθέντες τῶν λογισμῶν καὶ διανοιῶν καὶ τῆς διὰ τούτων γνώσεως, παραδοθέντες δὲ ὀλόκληροι εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ νοερὰν κατὰ τὴν προσευχὴν ἐνέργειαν καὶ ἐπιτυχόντες τὴν ὑπὲρ τὴν γνῶσιν ἄγνοιαν καὶ πληρωθέντες ἐν αὐτῇ μὲ τὴν ὑπερφαῖ ἀγλαΐαν τοῦ Πνεύματος, ὡσάν νὰ ἀντικρύζωμεν ἀοράτως βραβεῖα τῆς φύσεως τοῦ ἀθανάτου κόσμου. Βλέπετε πόσον κάτω παρέμειναν τὰ τῆς πολυθρυλήτου φιλοσοφίας, ἐὰν ἐκεῖνη μὲν ἔχη τὰς ἀρχὰς ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, τέλος δὲ τῶν διαφορωτάτων εἰδῶν ταύτης εἶναι ἡ γνῶσις, καὶ μάλιστα γνῶσις μὴ εὐρημένη διὰ καθαρότητος καὶ μὴ καθαρὰ παθῶν; Τῆς δὲ πνευματικῆς θεωρίας ἀρχὴ μὲν εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἐξησφαλισμένον διὰ καθαρότητος βίου, καὶ ἀληθῆς γνῶσις τῶν ὄντων καὶ γνησία τῶν ἐχόντων αὐτὴν καθ' ὅσον δὲν ἀνεφάνη ἀπὸ τὴν μάθησιν ἀλλ' ἐκ καθαρότητος¹, μόνη δυναμένη νὰ διακρίνη τί εἶναι τὸ ἀληθές καλὸν καὶ ὠφέλιμον καὶ τί τὸ μὴ τοιοῦτον, τέλος εἶναι ὁ ἀρραβὼν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἡ ὑπὲρ γνῶσιν ἄγνοια καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις, ἡ κρυφία μετουσία τοῦ κρυφίου καὶ ἀνέκ-

ἡ μουσικὴ καὶ ἀπόρρητος τοῦ αἰωνίου φωτὸς θεωρία τε καὶ γεῦσις.

43. "Οτι δὲ τοῦτο ἐστὶ τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς καὶ ὡς αὐτὸ τὸ τοὺς μαθητὰς περιασράψαν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ
5 μεταμορφώσει φῶς καὶ τὸν δι' ἀρετῆς καὶ προσευχῆς κεκα-
θαρμένον ἀριτίως καταυγάζει νοῦν, συνειῶς ἀκούων εἶση.
Διονυσίῳ μὲν γὰρ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ τῷ ἐν Θαβωρίῳ φανέντι
τοῦ Χριστοῦ φωτὶ τὰ σώματα τῶν ἁγίων ἐπὶ τοῦ μέλλοντος
αἰῶνος κοσμεῖσθαι τε καὶ περιασιράπιεσθαι σαφῶς εἴρηται.
10 Μακάριος δὲ ὁ μέγας «ἡ τῷ τῆς ἐπουρανίου», φησὶν, «εἰκό-
νος ἐνωθεῖσα φωτὶ ψυχῇ, καὶ νῦν μὲν μουσηρίων γνῶσιν
ἐν ὑποσιάσει μυεῖται, ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ τῆς ἀνασιάσεως ἡμέ-
ρα τῇ αὐτῇ ἐπουρανίῳ τῆς δόξης εἰκόνι καὶ τὸ σῶμα ταύ-
της καταυγασθήσεται»· «ἐν ὑποσιάσει» δὲ εἶπεν, ὡς ἂν μί-
15 τις νομίση διὰ γνώσεως καὶ νοημάτων εἶναι τοῦτον τὸν φω-
τισμόν. Ἄλλως τε καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκ τριῶν
ὑφέστηκε· χάριτος Πνεύματος ἐπουρανίου, ψυχῆς λογικῆς
καὶ γῆινου σώματος. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «ἡ θεοει-
δῆς τοῦ Πνεύματος εἰκὼν νῦν ἔνδον ὡσπερ ἐντυπωθεῖσα,
20 καὶ τὸ σῶμα θεοειδὲς ἔξω τότε καὶ οὐράνιον ἀπεργάσεται».
Καὶ πάλιν «τῇ ἀνθρωπότητι καταλλαγεῖς ὁ Θεός, ἀποκαθί-
σησι τὴν πιστεύουσαν ἐν ἀληθείᾳ ψυχὴν, ἐν σαρκὶ οὖσαν ἔτι,
εἰς τὴν τῶν οὐρανίων φώτων ἀπόλαυσιν καὶ τὰ νοερὰ αὐ-
τῆς αἰσθητήρια τῷ θείῳ πάλιν φωτὶ τῆς χάριτος ὀμματοῖ,
25 ὑστερον δὲ καὶ αὐτῷ σῶματι περιβαλεῖ τῇ δόξῃ». Καὶ πάλιν
«οἷων ἀγαθῶν καὶ μουσηρίων ψυχὰι χριστιανῶν ἐνιαῦθα κοι-
νωνεῖν δύνανται, τῷ πείρα παραλαβόντι μόνῳ τοῖς τῆς ψυ-
χῆς ὀφθαλμοῖς καταφανὲς γίνεται· ἐν δὲ τῇ ἀνασιάσει καὶ
αὐτῷ τῷ σῶματι τοιούτων πάρεσι τυχεῖν, βλέπειν τε αὐτὰ
30 καὶ οἶονεῖ κρατεῖν, ὅποτιαν καὶ αὐτὸ πνεῦμα γένηται». Ἄρ'

2. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

3. Περὶ ἐλευθερίας νοδς 24, PG 34, 957 B.

4. Τριχοτομικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τῶν Ἀπολογητῶν (ιδίως τοῦ Τατιανοῦ) καὶ τοῦ Εἰρηναίου.

5. Μακαρίου, Περὶ ἐλευθερίας νοδς 25, PG 34, 957 C.

6. Αὐτόθι 26, PG 34, 960 A.

7. Βλ. Ὁμιλίαν 5, 10, PG 34, 516 AB καὶ Περὶ ὑψύσεως νοδς 1, PG 34, 889 κ.έ.

φραστος ὄρασις, ἡ μυστικὴ καὶ ἀπόρρητος τοῦ αἰωνίου φωτός θεωρία καὶ γνῶσις.

43. Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι τὸ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον περιήστραψεν εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶρα καταυγάζει τὸν δι' ἀρετῆς καὶ προσευχῆς καθαρισμένον νοῦν, ἂν ἀκούσης μὲ σύνεσιν, θὰ τὸ μάθης. Ὁ μὲν Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης εἶπε μὲ τὸ φανέν εἰς τὸ θαβῶρ φῶς τοῦ Χριστοῦ² κοσμοῦνται καὶ περιαστράπτονται τὰ σώματα τῶν ἀγίων κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Ὁ δὲ μέγας Μακάριος λέγει, «ἡ ἐνωθεῖσα μὲ τὸ φῶς τῆς ἐπουρανίου εἰκόνος ψυχῆ καὶ τῶρα μὲν μυεῖται αὐτῇ ὑπαρκτικῶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μυστηρίων, κατὰ δὲ τὴν μεγάλην ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως θὰ καταυγασθῇ καὶ τὸ σῶμα αὐτῆς μὲ τὴν ἰδίαν ἐπουράνιον εἰκόνα δόξης»³· εἶπε δὲ «ὑπαρκτικῶς» διὰ νὰ μὴ νομίση κανεὶς ὅτι ὁ φωτισμὸς οὗτος εἶναι διὰ γνώσεως καὶ νοημάτων. Ἄλλωστε καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ τριῶν· χάριτος ἐπουρανίου (πνεύματος), λογικῆς ψυχῆς καὶ γηίνου σώματος⁴. Ἄκουε δὲ πάλιν τὸν ἴδιον⁵· «ἡ θεοειδῆς εἰκὼν τοῦ πνεύματος ὡσάν νὰ ἐνετυπώθῃ τῶρα μέσα, τότε θὰ ἐπεξεργασθῇ καὶ τὸ ἔξω σῶμα θεοειδὲς καὶ οὐράνιον». Καὶ πάλιν· «ὁ Θεός, συμφιλιωθείς μὲ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀποκαθιστᾷ τὴν ἀληθῶς πιστεύσασαν ψυχὴν, ἐνῶ εἶναι ἀκόμη εἰς τὴν σάρκα, εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν οὐρανίων φώτων καὶ προικίζει μὲ ὄμματα πάλιν διὰ τοῦ θείου φωτός τῆς χάριτος τὰ νοερά αἰσθητήρια αὐτῆς, ἔπειτα δὲ καὶ τὸ ἴδιον τὸ σῶμα θὰ περιβάλη μὲ δόξαν»⁶. Καὶ πάλιν· «τὸ ὁποῖον ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων αἱ ψυχαὶ δύνανται νὰ κοινωνοῦν ἐδῶ, γίνεται καταφανὲς μόνον εἰς τὸν παραλαβόντα αὐτὰ διὰ πείρας μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς· κατὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν θὰ εἶναι δυνατόν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα νὰ ἐπιτύχῃ τοιαῦτα ἀγαθὰ, νὰ τὰ βλέπῃ καὶ τρόπον τινὰ νὰ τὰ κρατῇ, ὅταν καὶ αὐτὸ γίνῃ πνεῦμα»⁷. Ἄρα δὲν ἔγινε ὀλοφάνερον ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι τὸ θεῖον φῶς, τόσον τὸ ὄραθὲν ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους εἰς τὸ θαβῶρ, ὅσον καὶ τὸ τῶρα ἐνορώ-

οὐ γέγονε καταφανές ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἔστι τὸ θεῖον φῶς, τὸ τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβὼρ ἐωραμένον καὶ ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἐνορῶμενον ψυχαῖς καὶ ἡ τῶν μελλόντων αἰωνίων ἀγαθῶν ὑπόστασις; Διὸ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος προοίμιον
 5 εἶπε τῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ δόξης τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμπαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς, ὃς ἀλλαχοῦ φησι σαφῶς διὰ «διεφαίνετο οἶόν τι φῶς θεῖον διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διανγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς
 10 ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας κεκαθαρμένους». Ἐρ' οὐ τοῦτο ἐστὶν ἐκεῖνο, τὸ φανότερον ἐν Θαβωρίῳ διανγάζαν, ὡς καὶ ὀφθαλμοῖς σώματος ληπιὸν γενέσθαι, ὡς ἠθέλησεν, ὃ καὶ τοῖς τὴν καρδίαν ἔχουσι τότε κεκαθαρμένην πᾶσι δι' αὐτῆς ἐβλέπειο, τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ὡς ἀπὸ δίσκου τινὸς φρι-
 15 κτῶς ἔξασιράπιον καὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν περιασιράπιον; Μετὰ τούτων εἶθε καὶ ἡμεῖς εὐρεθείημεν, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπιριζόμενοι». Καλὸν γάρ, ἐπενξαμένῳ τοῦτο ἐκεῖ τῷ μεγάλῳ, καὶ ἡμᾶς συνεύξασθαι τοὺς πιστεύοντας.

20 44. Ἄλλὰ τότε μὲν ἐν σαρκὶ τὸ μέγα φῶς ἐπιδημήσαν πρὸς ἡμᾶς, οὕτω φαῖνον ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐκείνης τοῖς κεκαθαρμένοις ἐωρᾶτο· νῦν δὲ πῶς αὐτοῖς ὁρᾶται καὶ πῶς ἔνεστιν ἰδεῖν αὐτό, πορευθεῖς, εἰ ποθεῖς, μάθε παρὰ τῶν ὁρώντων· ὧν καὶ γὰρ πωθόμενος ἐπίστευσα, τὸ τοῦ Δαυὶδ εἰπεῖν,
 25 διὸ ἐλάλησα δεῖ δὲ καὶ προσθεῖναι τὸ τοῦ ἀποστόλου «καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν». Ὁ τῇ τῶν χρημάτων κτήσει καὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων δόξῃ καὶ τῇ τῶν σωμάτων ἡδονῇ διὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἀποταξάμενος ζωὴν καὶ δι' ὑποταγῆς τῶν ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν ἡλικία προηκόντων τὴν ἀπο-
 30 ταγὴν ταύτην θεβαιώσας, ὁρᾷ ἐν ἐναντιῷ σφοδρότερον ἀνακαίόμενον τὸν ἀπαθῆ καὶ ἱερὸν καὶ θεῖον ἔρωτα καὶ Θεὸν

8. Εἰς ψαλμὸν 54, PG 29, 400 CD.

9. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

10. Β' Κορ. 3, 18.

11. Ψαλμ. 115, 1.

12. Β' Κορ. 4, 13.

13. Ἐφεσ. 4, 13.

14. Συνήθης ἐκφρασις τῶν μυστικῶν Βλ. Διονυσίου Ἄρεο-

μενον ἀπὸ τὰς καθαρὰς ψυχάς, καθὼς καὶ ἡ τῶν μελλόντων αἰωνίων ἀγαθῶν ὑπόστασις; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐχαρακτήρισε τὸ λάμπαν εἰς τὸ Θαβώριον κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου φῶς προοίμιον τῆς εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν δόξης τοῦ Πατρὸς⁸, ὁ ὁποῖος ἄλλοῦ λέγει σαφῶς ὅτι «διεφαίνεται ὡσάν κάποιον θεῖον φῶς διὰ ὑαλίνων ὑμένων, δηλαδὴ διὰ τῆς ἰδικῆς μας σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα εἰς τοὺς ἔχοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας καθαρούς»⁹. Ἄρα τοῦτο δὲν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διηύγασε λαμπρότερον εἰς τὸ Θαβώριον, ὥστε νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν καὶ μὲ ὀφθαλμοὺς σώματος, ὅπως ἠθέλησε, τὸ ὁποῖον ἐβλέπετο τότε καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς ἔχοντας τὴν καρδίαν καθαρὰν δι' αὐτῆς, ἐξαστράπτων φρικτῶς ἀπὸ τὸ προσκυνητὸν σῶμα ὡσάν ἀπὸ κάποιον δίσκον καὶ περιαστράπτων τὴν καρδίαν αὐτῶν; «Εἴθε νὰ εὐρεθῶμεν καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτῶν, κατοπτριζόμενοι τὴν δόξαν Κυρίου μὲ ἀκάλυπτον πρόσωπον»¹⁰. Καλὸν δὲ εἶναι, αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔπευχήθη ἐκεῖ ὁ μέγας, νὰ συνευχηθῶμεν καὶ ἡμεῖς οἱ πιστεῦοντες.

44. Ἄλλὰ τότε μὲν τὸ μέγα φῶς, ἐπιδημῆσαν πρὸς ἡμᾶς σαρκικῶς, ἐβλέπετο ἀπὸ τοὺς καθαρούς οὕτω λάμπων ἀπὸ τὴν σάρκα ἐκείνην· τῶρα δὲ πῶς βλέπεται ἀπὸ αὐτοὺς καὶ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἴδουν, ἐὰν ἐπιθυμῆς, πηγαινέ νὰ τὸ μάθῃς ἀπὸ τοὺς βλέποντας· ἀπὸ τοὺς ὁποῖους τὸ ἔμαθα καὶ ἐγὼ καὶ ἐπίστευσα, διὰ νὰ ἐκφρασθῶ κατὰ τὸν Δαβίδ, διὸ ἐλάλησα¹¹. πρέπει δὲ νὰ προσθέσω τὸ τοῦ ἀποστόλου· «καὶ ἡμεῖς πιστεῦομεν, διὸ λαλοῦμεν»¹². Ὁ ἀπαρνηθεὶς τὴν κτῆσιν τῶν χρημάτων καὶ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἡδονὴν τῶν σωμάτων διὰ τὴν εὐαγγελικὴν ζωὴν καὶ βεβαιώσας τὴν ἀποταγὴν ταύτην δι' ὑποταγῆς εἰς τοὺς προχωρημένους εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ἡλικίαν¹³, βλέπει τὸν ἀπαθῆ καὶ ἱερὸν καὶ θεῖον ἔρωτα¹⁴ νὰ ἀνακαίεται μέσα του σφοδρότερος καὶ ποθεῖ τὸν Θεὸν ὑπερφυῶς καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πρὸς αὐτὸν ἔνωσιν. Καταλη-

παγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 13, PG 3, 776 B καὶ τὸ οἰκεῖον σύγγραμμα Συμῶν τοῦ Νέου.

ὑπερφυῶς ποθεῖ καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πρὸς τοῦτο ἔνωσιν.
 Καὶ ἄκρας τοίνυν τοῦτω τῷ ἔρωτι ἀλούς, διερευνᾶσθαι καὶ
 περιοκοπεῖν ἀναπειθεται τὰς σωματικὰς ἐνεργείας καὶ τὰς
 ψυχικὰς δυνάμεις, εἴ που περιύχοι, δι' οὗ συνουσίας ἐπιτύ-
 5 χοι Θεοῦ· ὡς οὖν τὰς μὲν ἀλόγους παντάπασιν εὐρίσκει ἢ
 μνεῖται τῶν ἐμπείρων πυνθανόμενος, τὰς δ' εἰ καὶ σὺν λόγῳ
 πράξεις, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγον τῶν αἰσθητῶν ἀνανεούσας, δό-
 ξαν δὲ καὶ τὴν διάνοιαν, εἰ καὶ λογικὰς δυνάμεις, ἀλλ' οὐχί
 τοῦ ταμιείου τῶν αἰσθήσεων ἀπεζευγμένης, δηλαδὴ τῆς φαν-
 10 τασίας, ἔτι δὲ καὶ διὰ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ὡς-ὄργάνου τε-
 λουμένης, ρουνεχῶς συνιείς, ὁ καὶ ὁ ἀπόστολος ἐξεῖπεν, ὡς
 «ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», τὴν ὑπὲρ
 ταῦτα καὶ ὄντως νοερὰν ζητεῖ καὶ τῶν κάτω ἀμιγῆ ζωὴν,
 ἀκούων καὶ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Νείλου λέγοντος· «κἂν ὑπὲρ
 15 τὴν σωματικὴν θεωρίαν ὁ νοῦς γένηται, οὕτω τέλεον τὸν
 τοῦ Θεοῦ τόπον ἐθεάσατο· δύναται γὰρ ἐν τῇ τῶν νοημάτων
 εἶναι γνώσει καὶ ποικίλλεσθαι πρὸς αὐτήν»· καὶ πάλιν, «καὶ
 ἐν ψιλοῖς νοήμασιν ὁ νοῦς ὧν μακρὰν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ».

45. Μαθῶν δὲ καὶ παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου καὶ Μα-
 20 ξίμου τοῦ πάνν, «τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν
 εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπερσί-
 ρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα
 ἑαυτοῦ», τοῦτο δὴ ζητεῖ τὸ ἀκρότατον τῶν ἐν ἡμῖν, τὴν μόνην
 τελείαν καὶ ἐνιαίαν καὶ πάνη ἀμερῆ τῶν καθ' ἡμᾶς, ἢ καὶ
 25 τοὺς κατὰ διάνοιαν ἀνελιγμούς, ἐν οἷς καὶ τὰ τῶν ἐπιστημῶν
 ἔχει τὴν ἀσφάλειαν, σχεδὸν κατὰ τὰ ἐρπυστικὰ τῶν ζώων
 ἐν συναγωγῇ καὶ διαιρέσει προϊόντας, καὶ ὀρίζει καὶ ἐνοποιεῖ,
 ἅτε εἶδος οὖσα τῶν εἰδῶν. Εἴ γὰρ καὶ πρὸς αὐτοὺς καὶ δι'
 αὐτῶν πρὸς τὴν πολυμερῆ κάτεισι ζωὴν ὁ νοῦς, προϊσχύμενος
 30 τὰς ἐνεργείας πᾶσιν, ἀλλ' ἔχει δήπου καὶ τινα ἐτέραν κρείτ-
 τονα ἐνέργειαν, ἣν αὐτὸς ἂν ἐνεργοίῃ καὶ καθ' ἑαυτόν, ἅτε

15. Α' Κορ. 2, 14.

16. Περί προσευχῆς (τοῦ Εὐαγγελίου) 57, PG 79, 1180 A.

17. Αὐτόθι 56, PG 79, 1177 D-1180 A.

18. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 7, 1, PG 3, 865 C· Μαξίμου, Σχόλια, PG 4, 344 A.

φθείς λοιπόν ὀλοσχερῶς ἀπό αὐτὸν τὸν ἔρωτα, πείθεται νὰ διερευνᾷ καὶ περισκοπεῖ τὰς σωματικὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ὅπουδῆποτε, ὥστε νὰ ἐπιτύχη συνάντησιν τοῦ Θεοῦ. Εὐρίσκει λοιπόν ἢ διδάσκεται πληροφορούμενος ἀπὸ τοὺς ἐμπείρους ἄλλας μὲν πράξεις νὰ εἶναι ἐντελῶς ἄλογοι, ἄλλας δὲ ἂν καὶ τελουμένας μὲ λογικὴν νὰ ὑψώνωνται ἀπὸ τὰς αἰσθητὰς πολὺ ὀλίγον, τὴν δόξαν δὲ καὶ τὴν διάνοιαν, ἂν καὶ λογικὰς δυνάμεις, νὰ μὴ εἶναι ἀποζευγμένοι ἀπὸ τὴν ἀποθήκην τῶν αἰσθήσεων, δηλαδὴ τὴν φαντασίαν, προσέτι δὲ νὰ τελοῦνται διὰ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ὡς ὄργανου, κατανοῶν μὲ προσοχὴν ὅ,τι εἶπεν ὁ ἀπόστολος, ὅτι «ψυχικὸς ἄνθρωπος δὲν δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος»¹⁵. Διὰ τοῦτο ζητεῖ τὴν ὑπεράνω τούτων καὶ πραγματικῶς νοεράν καὶ ἄμικτον ἀπὸ τὰ κάτω ζωὴν, ἀκούων καὶ τὸν σοφὸν εἰς τὰ θεῖα Νεῖλον νὰ λέγῃ «καὶ ἂν ὁ νοῦς φθάσῃ ἐπάνω ἀπὸ τὴν σωματικὴν θεωρίαν, δὲν ἀντίκρουσε τελείως τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ· διότι δύναται νὰ εἶναι εἰς τὴν γνῶσιν τῶν νοημάτων καὶ νὰ διαφέρῃ αὐτῆς»¹⁶· καὶ πάλιν, «καὶ ὅταν εἶναι εἰς ψιλὰ νοήματα ὁ νοῦς, πολὺ ἀπέχει τοῦ Θεοῦ»¹⁷.

45. Ἄφου μάθῃ δὲ καὶ ἀπὸ τὸν μέγαν Διονύσιον καὶ τὸν πολὺν Μάξιμον, ὅτι «ὁ νοῦς μας ἔχει μίαν μὲν δύναμιν διὰ νὰ νοῆ, μὲ τὴν ὁποῖαν βλέπει τὰ νοητὰ, τὴν δὲ ἔνωσιν τὴν ὑπερβαίνουσαν τὴν φύσιν τοῦ νοῦ, διὰ τῆς ὁποίας συνάπτεται πρὸς τὰ πέραν ἑαυτοῦ»¹⁸, Ζητεῖ φυσικὰ τοῦτο τὸ κορυφαῖον τῶν προσόντων μας, τὴν μόνην τελείαν καὶ ἐνιαίαν καὶ ἀμέριστον οὐσίαν μας, ἢ ὁποῖα ὀρίζει καὶ ἐνοποιεῖ, ὡσάν εἶδος τῶν εἰδῶν, καὶ τοὺς ἐλιγμοὺς τῆς διανοίας, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιβεβαιώνονται καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ γνῶσεις, καθὼς προχωροῦν ὡς τὰ ἔρπετὰ μὲ συναγωγὴν καὶ διαίρεσιν. Πράγματι μολονότι ὁ νοῦς καὶ ὑπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν κατέρχεται πρὸς τὴν πολυμερῆ ζωὴν, προβάλλων εἰς ὅλας τὰς ἐνεργείας, ἔχει πάντως καὶ μίαν ἄλλην ἀνωτέραν ἐνέργειαν, τὴν ὁποῖαν ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐνεργῇ αὐτὸς καὶ καθ' ἑαυτόν, καθ' ὅσον δύναται νὰ μένη καὶ καθ' ἑαυτόν, ὅταν χωρισθῇ

μένειν καὶ καθ' ἑαυτὸν δυνάμενος, ἐπειδὴν μερισθῆ ἡ τοῦ ποι-
 κηλοτρόπου ταύτης καὶ πολυειδοῦς καὶ χαμερποῦς διαίτης,
 ὡσπερ δῆτα καὶ ὁ ἔφιππος ἔχει τινὰ ἐνέργειαν τοῦ ἡνιοχεῖν
 διαφερόντως κρείττω, καὶ οὐχ ἡνίκ' ἂν ἀποβαίῃ μόνον, ἀλλὰ
 5 καὶ ἐφ' ἵππου ὧν καὶ ἄρματος, ἐνεργήσειεν ἂν καθ' ἑαυτὸν
 αὐτήν, εἰ μὴ ὅλον ἑαυτὸν ἐκὼν ποιῶν τῆς τοῦ ἡνιοχεῖν ἐπι-
 μελείας. Καὶ νοῦς τοίνυν, εἰ μὴ ὅλος καὶ ἀεὶ περὶ τὰ κάτω
 σιρόφοιο, γένοιτ' ἂν καὶ τῆς κρείττονός τε καὶ ὑψηλοτέρως
 ἐνεργείας, εἰ καὶ μακρῶ δυσχερέστερον ἐφίππου, ἅτε φύσει
 10 τὴν μετὰ σῶματος ἔχων συμπλοκὴν καὶ ταῖς σωματοειδέσι
 γνώσει συμπεφυρμένος καὶ τοῖς ἐκ τοῦ τῆδε βίου πολυτρό-
 ποῖς καὶ δυσἀποβλήτοις σχέσεσι. Τῆς οὖν καθ' ἑαυτὸν ἐνε-
 γείας γενόμενος ὁ νοῦς, ἥτις ἐστὶν ἡ πρὸς ἑαυτὸν σιροφίη
 καὶ τήρησις, δι' αὐτῆς ὑπεραναδαινῶν ἑαυτὸν, καὶ Θεῷ συ-
 15 γένοιτ' ἂν.

46. Διὰ τοῦτο τοίνυν τὸν ὑπαίτιον φεύγει βίον ὁ τῆς
 τοῦ Θεοῦ συνουσίας ἐρασιῆς καὶ τὴν μοναχικὴν καὶ ἀσυνδύα-
 σιον αἰρεῖται πολιτείαν καὶ τοῖς τῆς ἡσυχίας ἀδύτοις ἀπρα-
 γμόνως τε καὶ ἀπεριμερίμνως ἐνδαιτιᾶσθαι προθυμεῖται, πά-
 20 σης σχέσεως ἀπηλλαγμένος, ἐν οἷς προσύλου πανιὸς δεσμοῦ,
 καθ' ὅσον ἐφικτόν, λύσας τὴν ψυχὴν, συνάπτει τὸν νοῦν τῇ
 ἀδιαλείπτῳ πρὸς Θεὸν εὐχῇ, καὶ δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὅλος γε-
 γονῶς καινὴν καὶ ἀπόρρητον ἄνοδον εἰς οὐρανούς εὐρίσκει,
 τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύσιου οἰγῆς, ὡς ἂν τις εἴποι, γνόφον
 25 καὶ τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀπορρήτου προσέχων ἀκριβῶς τὸν
 νοῦν ἐν ἀπλουσιότητι καὶ παντελεῖ καὶ γλυκερᾷ γαλήνῃ καὶ
 ὄντως ἡσυχία τε καὶ ἀφθεγξία πάντων ὑπερίπταται κτιστῶν.
 "Ὅλος δ' οὕτως ἑαυτοῦ ἐκσιᾶς καὶ ὅλος γενόμενος Θεοῦ, δό-
 ξαν ὄρᾳ Θεοῦ καὶ φῶς ἐποπιτεύει θεῖον, ἡκιστα αἰσθῆσει ἢ
 30 αἰσθῆσει ὑποπίπτον, ψυχῶν δὲ καὶ νόων ἀσπίλων εὐχαρι καὶ
 ἱερὸν θέαμα, οὐ χωρὶς οὐδ' ἂν νοῦς ἢ νοερὰν ἔχων αἰσθησὶν

19. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ μυστικῆς
 θεολογίας 1, 1, PG 3, 997. Βλ. καὶ Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4, 13, PG 3,
 776 AB.

ἀπό τὴν ποικιλότητον ταύτην καὶ πολυειδῆ καὶ χαμερπῆ διαγωγὴν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἔφιππος ἔχει κάποιαν ἐνέργειαν καὶ ἡνιοχεῖ κατ' ἐξοχὴν καλύτερον, καὶ δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ταύτην καθ' ἑαυτὸν, ὄχι μόνον ὅταν ἀφιππεύῃ, ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶναι ἐπάνω εἰς τὸν ἵππον ἢ τὸ ἄρμα, ἐὰν δὲν παραδώσῃ ἐκουσίως ὅλον τὸν ἑαυτὸν τοῦ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ἡνιοχεῖν. Καὶ ὁ νοῦς λοιπόν, ἂν δὲν στρέφεται ὀλόκληρος καὶ πάντοτε πρὸς τὰ κάτω, θὰ ἀπέκτα καὶ τὴν ἀνωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἐνέργειαν, ἂν καὶ πολὺ δυσκολώτερον τοῦ ἐφίππου, καθ' ὅσον ἔχει φυσικῶς τὴν σύνδεσιν μὲ τὸ σῶμα καὶ εἶναι ἀναμεμιγμένος μὲ τὰς σωματοειδεῖς γνώσεις καὶ μὲ τὰς ἀπὸ τὸν ἐδῶ βίον πολυτρόπους καὶ δυσσαποβλήτους σχέσεις. Ὅταν λοιπόν ὁ νοῦς ἀποκτήσῃ τὴν καθ' ἑαυτὸν ἐνέργειαν, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ στροφή πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ἐπιτηρήσῃ, ὑπερναβαίνων ἑαυτὸν δι' αὐτῆς, θὰ ἡδύνατο νὰ συνενωθῇ καὶ μὲ τὸν Θεόν.

46. Διὰ τοῦτο λοιπόν ὁ ἐραστής τῆς συνυπάρξεως μὲ τὸν Θεὸν φεύγει ἀπὸ τὸν ἔνοχον βίον καὶ ἐκλέγει τὴν μοναχικὴν καὶ ἀσύζευκτον πολιτείαν καὶ μὲ προθυμίαν διαβιοῖ εἰς τὰ ἄδυστα τῆς ἡσυχίας ἄφροντις καὶ ἀμέριμνος, ἀπηλλαγμένος ἀπὸ πᾶσαν σχέσιν. Λύσας δὲ οὕτω τὴν ψυχὴν ἀπὸ πάντα ὑλικὸν δεσμόν, κατὰ τὸ δυνατόν, συνάπτει τὸν νοῦν εἰς τὴν ἀδιάλειπτον πρὸς Θεὸν εὐχὴν καὶ δι' αὐτῆς συνελθὼν καθ' ὀλοκληρίαν εἰς ἑαυτὸν, εὐρίσκει νέαν καὶ ἀπόρρητον ἄνοδον εἰς οὐρανοὺς τὸν ἀνέγμικτον γνόφον τῆς κρυφιομύστου σιγῆς, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεῖς, καὶ ἀφιερῶντων ἀκριβῶς εἰς τοῦτο τὸν νοῦν μὲ ἀπόρρητον ἡδονὴν ὑπερίπταται ὅλων τῶν κτιστῶν εἰς σταθερὰν καὶ τελείαν καὶ γλυκερὰν γαλήνην καὶ εἰς πραγματικὴν ἡσυχίαν καὶ ἀφθεγξίαν¹⁹. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἐκστῇ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὀλόκληρος καὶ δοθῇ ὀλόκληρος εἰς τὸν Θεόν, βλέπει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐποπτεύει θεῖον φῶς, ἐλάχιστα ὑποπίπτον εἰς αἴσθησιν ὡς αἴσθησιν, χαριτωμένον δὲ καὶ ἱερὸν θέαμα ἀσπίλων ψυχῶν καὶ νόων. Χωρὶς τὸ φῶς αὐτὸ οὔτε νοῦς δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ ἴδῃ μὲ τὴν νοερὰν αἴσθησιν τὴν ὁποῖαν ἔχει, ὅταν ἐνωθῇ μὲ τὰ

ὁρῶν ἰοῖς ὑπὲρ ἑαυτὸν ἐνούμενος, καθάπερ οὐδὲ ὀφθαλμὸς σώματος τοῦ κατ' αἰσθηοῖν φωτὸς χωρὶς.

47. Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος νοῦς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτως ἐνοῦται τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος. Ὁ δὲ
5 Θεὸς καὶ αὐτὸς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτω τῷ καθ' ἡμᾶς ἐνοῦται νῶ, ἀλλὰ συγκαταβάσει χρώμενος· ὡπερ γὰρ ἔρωτι καὶ ἀγαπήσει θελγόμενος καὶ δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἐξηρημένου ἔξω ἑαυτοῦ ἀνεκφοι-
τήτως γινόμενος, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν
10 ἐκούται. Ὅτι δὲ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπουρανίοις ἀγγέλοις συγκαταβαίνων ἐνοῦται ὁ Θεός, ὁ ἅγιος Μακάριος πάλιν ἡμᾶς διδάξει, «διὰ χρησιότητα», λέγων, «ἄπειρον συ-
σμικρύνει ἑαυτὸν ὁ μέγας καὶ ὑπερούσιος, τοῦ δυνηθῆναι τοῖς νοεροῖς αὐτοῦ κτίμασι συγκραθῆναι, ψυχαῖς ἁγίων φημι
15 καὶ ἀγγέλοις, ἵνα καὶ αὐτοῖς γένοιτο ζωῆς ἀθανάτου τῆ αὐτοῦ θεότητι μετασχεῖν». Πῶς δ' οὐκ ἂν μέχρι τούτου συ-
καταβαίη, ὁ μέχρι σαρκὸς συγκαταβάς, καὶ σαρκὸς θανάτου καὶ θανάτου στανροῦ, ἵνα περιέλη τὸ ἐπιπεσὸν ἐκ παραβάσε-
ως τῆ ψυχῆ κάλυμμα τοῦ σκότους καὶ τοῦ οἰκείου μεταδῶ φω-
20 τός, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐν τῷ τὴν ἀρχὴν εἰρημένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν;

48. Φρίξατε τοίνυν οἱ ἀπισιοῦντες καὶ πρὸς ἀπιστίαν τοὺς ἄλλους ἐνάγοντες, οἱ τυφλοὶ καὶ τοὺς τυφλοὺς ὀδηγεῖν προθυμούμενοι, οἱ πορρωτέρῳ Θεοῦ χωροῦντες καὶ τοὺς ἄλ-
25 λους ἐπάγοντες, οἱ τῷ μὴ βλέπειν μηδὲ φῶς εἶναι τὸν Θεὸν δογματίζοντες, οἱ μὴ μόνον αὐτοὶ τὰς ὄψεις τοῦ φωτὸς ἀπισιρέφοντες καὶ τῷ σκότει προσιρέχοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ φῶς σκότιος λέγοντες καὶ τοσαύτην Θεοῦ συγκατάβασιν ἄπρακτον τό γε εἰς ὑμᾶς ἦκον ἀποιελοῦντες, οὐκ ἂν τοῦτο παθόντες,
30 εἰ τοῖς τῶν πατέρων ἐπιστεύετε λόγοις· οἱ γὰρ τούτοις πει-

20. Ἰω. Χρυσόστομος, Περὶ ἀκαταλήπτου 3, 3, PG 48, 722, Χρήστου σ. 86. Μαξίμου, Κεφάλαια Θεολογικά 1, 31, PG 90, 1093 D.

21. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 13, PG 3, 776 AB, Μαξίμου, Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1413 AB.

22. Μακαρίου, Περὶ ὑψώσεως νοῦς 6, PG 34, 893 C.

23. Ρωμ. 7, 24.

24. Φιλίπ. 2, 8.

ὑπὲρ ἑαυτὸν, ὅπως οὔτε ὀφθαλμὸς σώματος χωρὶς τὸ κατ' αἰσθησιν φῶς.

47. Ὁ νοῦς μας λοιπὸν ἐξέρχεται ἑαυτοῦ καὶ οὕτως ἐνώνεται μετὰ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἀφοῦ ὑπερβῆ ἑαυτὸν. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ αὐτὸς ἐξέρχεται ἑαυτοῦ καὶ οὕτως ἐνώνεται μετὰ τὸν νοῦν μας, ἀλλὰ ἀπὸ συγκατάβασιν²⁰, ὡσὰν δηλαδὴ νὰ θέλγεται ἀπὸ ἔρωτα καὶ ἀγάπῃσιν καὶ νὰ ἐξέρχεται ἑαυτοῦ ἀκοινωνήτως δι' ὑπερβολικὴν ἀγαθότητα ἀπὸ τὴν ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἕξαρσιν²¹, ἐνώνεται μετὰ ἡμᾶς κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν. Ὅτι δὲ ὁ Θεὸς δὲν ἐνώνεται μόνον μετὰ ἡμᾶς συγκαταβαίνων ἀλλὰ καὶ μετὰ τοὺς ἐπουρανίους ἀγγέλους, πάλιν μᾶς διδάσκει ὁ ἅγιος Μακάριος λέγων, «ὁ μέγας καὶ ὑπερούσιος ἀπὸ ἄπειρον χρηστότητα μικραίνει ἑαυτὸν, διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ συγκριθῆ μετὰ τὰ νοερά κτίσματά του, ἐννοῶ τὰς ἁγίας ψυχὰς καὶ τοὺς ἀγγέλους, ὥστε νὰ δυνηθοῦν καὶ αὐτὰ νὰ μετασχουν τῆς ἀθανάτου ζωῆς μετὰ τὴν θεάτητά του»²². Πῶς δὲ δὲν θὰ συγκατέβαινεν ἕως τοῦτο ὁ συγκαταβάς μετὰ σαρκός, καὶ μάλιστα σαρκὸς θανάτου²³ καὶ θανάτου σταυροῦ²⁴, διὰ νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ ἐπιπεσὸν εἰς τὴν ψυχὴν κάλυμμα τοῦ σκότους ἀπὸ τὴν παράβασιν²⁵ καὶ μεταδώσῃ ἀπὸ τὸ φῶς του, ὅπως ὁ ἴδιος ἅγιος ἐδίδαξεν εἰς τὸ ἀναφερθὲν εἰς τὴν ἀρχὴν κεφάλαιον²⁶;

48. Φρίξατε λοιπὸν οἱ ἄπιστοι καὶ ὀδηγοὶ ἄλλων πρὸς ἀπιστίαν, οἱ τυφλοὶ καὶ πρόθυμοι νὰ ὀδηγήσετε τυφλοὺς²⁷, οἱ ἀπομακρυνόμενοι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπάγοντες ἐπίσης τοὺς ἄλλους, οἱ δογματίζοντες ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι φῶς ἐπειδὴ δὲν βλέπετε, οἱ μὴ μόνον ἀποστρέφοντες οἱ ἴδιοι τὰ βλέμματα ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τρέχοντες πρὸς τὸ σκότος, ἀλλὰ καὶ λέγοντες τὸ φῶς σκότος καὶ ὅσον ἕξαρτᾶται ἀπὸ σαῶς καθιστῶντες ἄπρακτον τὴν τόσῃν συγκατάβασιν τοῦ Θεοῦ. Δὲν θὰ ἐπαθαίνετε τοῦτο, ἐὰν ἐπιστεύετε εἰς τοὺς λόγους τῶν πατέρων· διότι οἱ πειθόμενοι εἰς

25. Β' Κορ. 3, 16. Βλ. καὶ ἀπολυτίκιον Περιτομῆς τοῦ Κυρίου (1 Ἰανουαρίου).

26. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 3.

27. Ματθ. 15, 14.

θόμενοι, μὴ ὅτι πρὸς τὰ τῶν χαρισμάτων ὑπερφυσία, ἀλλὰ καὶ
 πρὸς τὰ τούτων ἀμφισβητήσιμα πολλὴν τὴν εὐλάβειαν ἐπιδεί-
 κνυνται. «Ἔστι» γάρ, φησὶν ὁ ἅγιος Μάρκος, «χάρις τῶ
 νηπίῳ ἀγνοουμένη, ἣν οὐτε ἀναθεματίζειν δεῖ διὰ τὴν ἀλή-
 5 θειαν οὐτε προσδέχεσθαι διὰ τὴν πλάνην». Ὁρᾷς ὡς ἔστι
 χάρις ἀληθῆς, εἴτερά παρὰ τὴν τῶν δογμάτων ἀλήθειαν; Τί
 γὰρ τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων ἀμφισβητήσιμον; Ἔστιν οὖν
 ὑπὲρ γνῶσιν ἐνεργὸς χάρις ἐναργής, δι' ἣν καὶ τὴν μήπω
 δοκιμασθεῖσαν πλάνην λέγειν οὐκ εὐλαβές. Διὸ καὶ ὁ θεῖος
 10 Νεῖλος παρὰ Θεοῦ τὴν δήλωσιν ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐξαιτεῖν
 εἰσηγεῖται, «εὐχου», λέγων, «τηνικαῦτα συντόνως, ἵνα, εἰ
 μὲν ἐκ Θεοῦ ἔστι τὸ ὄραμα, αὐτός σε φωτίσει, εἰ δὲ μή, θᾶπ-
 τον τὴν πλάνην ἐκδιώξῃ ἀπὸ σοῦ». Καὶ μὴν οὐδὲ τοῦτο οἱ
 πατέρες ἠνέσχοντο μὴ ἐξείπειν ἡμῖν, τίνα τὰ τῆς πλάνης καὶ
 15 τίνα τὰ τῆς ἀληθείας γνωρίσματα. «Ἡ γὰρ πλάνη, κἂν τὸ
 τοῦ ἀγαθοῦ πρόσωπον ὑποκρίνηται κἂν ὁράσεις λαμπρὰς πε-
 ριβάλληται, ἐνέργειαν ἀγαθὴν παρασχεῖν οὐ δύνησεται· οὐ
 γὰρ κόσμου μῖσος, οὐ περιφρόνησιν ἀνθρώπων δόξης, οὐκ ἐπιθυμίαν τῶν οὐρανίων, οὐ κατὰστασιν λογισμῶν, οὐκ ἀνά-
 20 πανσιν πνευματικὴν, οὐ χαρὰν, οὐκ εἰρήνην, οὐ ταπείνωσιν,
 οὐ κατὰπανσιν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν, οὐ διάθεσιν ψυχῆς
 ἀρίστην ταῦτα γὰρ εἰσι τὰ τῆς χάριτος ἐνεργήματα, ὧν τᾶ-
 ναντία εἰσὶ τὰ τῆς πλάνης γεννήματα». Ἦδη δέ τινες ἐκ
 πολλῆς πείρας καὶ τῆς νοερᾶς θέας αὐτῆς εἰρήκασιν ιδιότη-
 25 τας, ὡς ἂν ἔχοι τις καὶ πρὸ τῶν ἐνεργημάτων τεκμηριώσου-
 σθαι. «Καὶ τοίνυν εἶση», φησὶν, «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλ-
 λαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, πότιρον τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ
 σατανᾶ πέφυκεν ὄν, ἵνα μήτε τὸν τῆς πλάνης ἀναιρέτην πλά-
 νον εἶναι νομίσης μήτε τὴν πλάνην ἀλήθειαν».

30 49. Ἄλλ' οὐχὶ τὸ ἀπλανὲς φῶς τὸ ἄτρεπιον ἐν τῷ αἰῶνι
 τούτῳ χαρίζεται· «ιοῦτο γὰρ ὁ λέγων», καθάπερ τις ἔφη
 τῶν πατέρων, «ιοῦ μέρος τῶν λύκων ἐστί». Σκοπεῖτωςαν

28. Περί τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιοῦσθαι 26, PG 65, 933 D.

29. Μακαρίου, Περί ὑπομονῆς 13, PG 34, 876 D.

30. Μακαρίου, Περί ὑπομονῆς 13, PG 34, 876 BC.

31. Αὐτόθι, PG 34, 876 D.

αυτοὺς ἐπιδεικνύουν πολλήν εὐλάβειαν, ὄχι μόνον πρὸς τὰ ὑπερφυᾶ χαρίσματα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἀμφισβητήσιμα ἐξ αὐτῶν. Διότι, λέγει ὁ ἅγιος Μάρκος, «ὑπάρχει χάρις ἀγνοουμένη ἀπὸ τὸ νήπιον, τὴν ὁποίαν οὔτε νὰ ἀναθεματίζωμεν πρέπει διὰ τὴν ἀλήθειαν οὔτε νὰ ἀποδεχώμεθα διὰ τὴν πλάνην»²⁸. Βλέπεις ὅτι ὑπάρχει ἀληθινὴ χάρις, διάφορος ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν τῶν δογμάτων. Διότι ποῖον σημεῖον τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων εἶναι ἀμφισβητήσιμον; Ὑπάρχει λοιπὸν ἐνεργὸς χάρις σαφῆς, λόγῳ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι εὐλαβὲς νὰ λέγωμεν πλάνην τὴν μὴ δοκιμασθεῖσαν ἐνέργειαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Νεῖλος εἰσηγεῖται νὰ ζητῶμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν τὴν δήλωσιν ἐπὶ τῶν τοιούτων θεμάτων λέγων, «νὰ εὐχεσῶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐντόνως, ὥστε, ἐάν μὲν εἶναι ἐκ Θεοῦ τὸ ὄραμα, νὰ σὲ φωτίσῃ αὐτός, ἐάν δὲ ὄχι, νὰ ἐκδιώξῃ τὸ ταχύτερον ἀπὸ σὲ τὴν πλάνην»²⁹. Καὶ ὁμως οὔτε τοῦτο δὲν ἠνέχθησαν οἱ πατέρες νὰ μὴ μᾶς τὸ ἀνακοινώσουν, δηλαδὴ ποῖα εἶναι τῆς πλάνης καὶ ποῖα τῆς ἀληθείας τὰ γνωρίσματα. «Διότι ἢ πλάνη, καὶ ἂν ὑποκρίνεται τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἂν περιβάλλεται μὲ λαμπρὰς ἐμφανίσεις, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ παράσχῃ ἀγαθὴν ἐνέργειαν· δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ παράσχῃ μῖσος κόσμου, περιφρόνησιν δόξης ἀνθρώπων, ἐπιθυμίαν τῶν οὐρανίων, χαράν, εἰρήνην, ταπείνωσιν, κατάπαυσιν ἡδονῶν καὶ παθῶν, ἀρίστην διάθεσιν ψυχῆς· διότι αὐτὰ εἶναι τὰ ἐνεργήματα τῆς χάριτος, τὰ ἀντίθετα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ γεννήματα τῆς πλάνης»³⁰. Ἦδη μερικοὶ ἀπὸ τὴν πολλὴν ἐμπειρίαν ἔχουν εἶπει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβεβαιώσῃ κανεὶς καὶ πρὸ τῶν ἐνεργημάτων τὰς ιδιότητας τῆς νοερᾶς θεᾶς. «Θὰ γνωρίσῃς λοιπὸν, λέγει, ἀπὸ τὰ ἐνεργήματα ἂν τὸ ἐλλαμφθὲν εἰς τὴν ψυχὴν σου νοερὸν φῶς εἶναι τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Σατανᾶ, ὥστε νὰ μὴ νομίσης οὔτε ὅτι ὁ ἀρνητὴς τῆς πλάνης ἅτι εἶναι πλάνος οὔτε ἢ πλάνη ὅτι εἶναι ἀλήθεια»³¹.

49. Πάντως ἢ πλάνη δὲν χαρίζει τὸ ἀπλάνευτον φῶς, τὸ ἄτρεπτον εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον· «διότι ὁ λέγων τοῦτο», ὅπως εἶπε κάποιος ἀπὸ τοὺς Πατέρας, «ἀνήκει εἰς τὴν με-

- δὴ πόσον τῆς ἀληθείας ἀποπλανῶνται οἱ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἐν τισιν ἐλλείψεων τοὺς κεχαριτωμένους πεπλανημένους ἀποφαινόμενοι, μηδὲ τοῦ τῆς Κλίμακος ἀκούοντες λέγοντος· «οὐκ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀγγέλου τὸ μὴ κλέπτεσθαι ἐφ' ἀμαρτήμασιν
- 5 εἶναι»· καὶ πάλιν, «τινὲς ἐξ ἐλλείψεων ἑαυτοὺς εὐτελίζουσι καὶ ἐκ παισιμάτων τὴν τῶν χαρισμάτων μητέρα ὤκειώσαντες». Ἀπάθεια γοῦν ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἀγγέλων ἀλλ' ἀνθρωπίνη ζητεῖται, ἣν γνώση καὶ οὐκ ἀπαιτηθῆση ἐν σεαυτῷ οὖσαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον ἐν πλήθει φωτὸς ἀρρήτου καὶ προσευ-
- 10 χῆς ἔρωτι ἀμυθήτω· καὶ πάλιν, «ψυχὴ προλήψεως ἐλευθερωθεῖσα πάντως θεῖον φῶς ἐθεάσατο· γνώσιν δὲ δογμάτων θείων, πόσοι μετὰ προλήψεων ἔχουσι;»· καὶ πάλιν, «ἐξ ἄλλων μὲν οἱ τῆ ψυχῆ ἀσθενεῖς γνωρίζουσι τὴν πρὸς ἑαυτοὺς τοῦ Κυρίου ἐπίσκεψιν, οἱ δὲ τέλειοι ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος
- 15 παρουσίας»· καὶ πάλιν, «ἐν μὲν τοῖς εἰσαγωγικοῖς πληροφορία τοῦ κατὰ Θεὸν εἶναι αὐτῶν τὰ διαθήματα ἢ τῆς ταπεινώσεώς ἐστι προσθήκη· ἐν δὲ τοῖς μέσοις, ἢ τῶν πολέμων ἀναχώρησις· ἐν δὲ τοῖς τελείοις, ἢ τοῦ θεοῦ φωτὸς προσθήκη καὶ περιουσία».
- 20 50. Εἰ τοίνυν μὴ νοερόν τουτὶ τὸ φῶς καὶ γνώσεως παρεκτικόν, καθάπερ οἱ πατέρες λέγουσιν, ἀλλὰ γνώσις ἐστίν, ἢ ταύτης δὲ περιουσία δεῖγμα θεοφιλοῦς τελειότητος, Σολομῶντος ὁ θίος τελεώτερός τε καὶ θεοφιλέστερος ἂν ἦν τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, ἵνα μὴ λέγω καὶ τῶν ἐπὶ σοφίας περιουσία
- 25 θανατοζομένων Ἑλλήνων. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν εἰσαγωγικῶν ἔστιν οἷς καὶ διε, ἀλλ' ἀμυδρότερον, τὸ τοιοῦτον ἐπιλάμπει φῶς καὶ τοῖς τελείοις γίνεται προσθήκη ταπεινώσεως, ἀλλ' ἑτέρα τῷ εἶδει παρὰ τὴν τῶν εἰσαγομένων, διὰ τοῦτο ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτός· «τὰ μὲν μικρὰ παρὰ τοῖς τελείοις οὐ μι-
- 30 κρὰ, τὰ δὲ μεγάλα παρὰ τοῖς μικροῖς οὐ πάντως τέλεια».

32. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

33. Ἴω ἀννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 4, PG 88, 696 D.

34. Αὐτόθι 1, PG 88, 640 A.

35. Αὐτόθι 29, PG 88, 114 C, ἐνθα ὁμοῦς τὸ Ζήτημα τίθεται ὀλίγον διαφόρως.

36. Αὐτόθι 26, PG 88, 1033 B.

37. Αὐτόθι, PG 88, 1033 D-1036 A.

ρίδα τῶν λύκων»³². Ἦς σκεφτοῦν δὲ πόσον μακρὰν τῆς ἀληθείας εἶναι οἱ ἀνακηρύσσοντες πεπλανημένους τοὺς χαριτωμένους, μὴ ἀκούοντες ὅτι λέγει ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος· «τὸ νὰ μὴ ὑποπίπτη εἰς ἀμαρτήματα δὲν εἶναι ἴδιον ἀνθρώπου ἀλλ' ἀγγέλου»³³. καὶ πάλιν, «μερικοὶ ἐξευτελίζουν ἑαυτοὺς ἀπὸ ἐλλείψεις καὶ ὠκειώθησαν τὴν μητέρα τῶν χαρισμάτων ἀπὸ πταίσματα»³⁴. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους λοιπὸν ζητεῖται ἀπάθεια ὄχι ἀγγέλων ἀλλ' ἀνθρωπίνη, τὴν ὁποίαν θὰ γνωρίσης χωρὶς νὰ ἀπατηθῆς ὅτι εἶναι μέσα σου εἰς πλοῦτον ἀρρήτου φωτός καὶ ἀμύθητον ἔρωτα προσευχῆς³⁵. καὶ πάλιν, «ψυχὴ ἐλευθερωθεῖσα προκαταλήψεων πάντως ἀντίκρουσε θεῖον φῶς, γνῶσιν δὲ θείων δογμάτων πόσοι ἔχουν μαζὶ μὲ προκαταλήψεις;»³⁶ καὶ πάλιν, «οἱ ἀσθενεῖς εἰς τὴν ψυχὴν ἀπὸ ἄλλα σημεῖα γνωρίζουν τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐπίσκεψιν τοῦ Κυρίου, οἱ δὲ τέλειοι ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ Πνεύματος»³⁷. καὶ πάλιν, «εἰς μὲν τοὺς ἀρχαρίους ἐπιβεβαίωσις ὅτι τὰ διαθήματά των εἶναι κατὰ Θεὸν εἶναι ἢ ἀπόκτησιν τῆς ταπεινώσεως, εἰς δὲ τοὺς μέσους ἢ ἀπομάκρυνσις τῶν πολέμων, εἰς δὲ τοὺς τελείους ἢ μετὰ περισσείας ἀπόκτησις τοῦ θείου φωτός»³⁸.

50. Ἐάν λοιπὸν τοῦτο τὸ φῶς δὲν εἶναι νοερὸν καὶ παρεκτικὸν γνώσεως, ὅπως λέγουν οἱ πατέρες, ἀλλὰ εἶναι γνῶσις, ἢ ἀφθονία δὲ ταύτης εἶναι δεῖγμα θεοφιλοῦς τελειότητος, ὁ βίος τοῦ Σολομῶντος θὰ ἦτο τελειότερος καὶ θεοφιλέστερος τοῦ βίου τῶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἀγίων, διὰ νὰ μὴ εἶπω καὶ τῶν θαυμαζομένων διὰ πλοῦτον σοφίας Ἑλλήνων. Ἐπειδὴ δὲ ἐνίστε καὶ εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν ἀρχαρίων ἐπιλάμπει τὸ τοιοῦτον φῶς, ἀλλ' ἀμυδρότερον, καὶ εἰς τοὺς τελείους γίνεται προσθήκη ταπεινώσεως, ἀλλὰ διάφορος εἰς τὸ εἶδος ἀπὸ τὴν τῶν ἀρχαρίων, διὰ τοῦτο προσθέτει ὁ ἴδιος· «τὰ μὲν μικρὰ εἰς τοὺς τελείους δὲν εἶναι μικρὰ, τὰ δὲ μεγάλα εἰς τοὺς μικροὺς δὲν εἶναι πάντως τέλεια»³⁹. Ὅτι δὲ ἡ θεία χάρις ἀπὸ φιλαν-

38. Αὐτόθι, PG 88, 1033 AB.

39. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 26, PG 88, 1033 B.

«Οι δὲ καὶ τούτοις ἡ θεία χάρις ἐπιφαίνεται φιλανθρώπως,
 εἶση σαφῶς, εἰ πείση Διαδόχῳ τῷ θαυμασίῳ· «ἡ χάρις γάρ»,
 «τὴν ἀρχὴν ἐν αἰσθήσει πολλῇ, τὴν ψυχὴν τῷ οἰκείῳ εἴωθε
 περιανγάζειν φωτὶ· περὶ δὲ τὰ μέσα τῶν ἀγῶνων ἀγνώσιως
 5 τὰ πολλὰ ἐνεργεῖ». «Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸν ἐν
 Πνεύματι λαλοῦντα Νεῖλον, «συμπάσχον τῇ ἡμετέρῃ ἀσθενείᾳ,
 καὶ ἀκαθάρτοις οὖσιν ἡμῖν ἐπιφοιτᾷ καί, εἴπερ εὐρήσει τὸν
 νοῦν μόνον φιλαλήθως αὐτῷ προσευχόμενον, ἐπιβαίνει αὐτῷ
 καὶ πᾶσαν τὴν κυκλοῦσαν αὐτὸν τῶν λογισμῶν ἢ νοημάτων
 10 φάλαγγα ἐξαφανίζει». Ὁ δὲ ἅγιος Μακάριος, «ἀγαθὸς ὢν
 ὁ Θεός», φησὶν, «ὠρέγει τοῖς αἰτοῦσι φιλανθρωπότερον τὰ
 αἰτήματα· τῷ τοίνυν εἰς προσευχὴν ἐαντὸν ἐκπονοῦντι, κἂν
 εἰ μὴ πρὸς τὰς ἄλλας τῶν ἀρειῶν τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιδεί-
 κνυται τὴν σπουδὴν, ἐνίοτε μὲν αὐτῷ ἡ θεία χάρις ἐπιφοιτᾷ,
 15 καὶ δίδεται τούτῳ χάριτος ἐκ μέρους ἐν εὐφροσύνῃ κατὰ τὴν
 αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ζήτησιν εὐχῆ, ἀλλ' ἔρημος οὖτος τῶν
 ἄλλων πάντων μένει καλῶν· δεῖ δὴ μὴ ὀλιγῶρως ἔχειν πρὸς
 τᾶλλα, ἀλλὰ τριβῇ καὶ γυμνασίᾳ τὴν καρδίαν ἀντερίζουσιν
 ἐνδοτικὴν καὶ πειθῆγιον τῷ Θεῷ ποιεῖν τὴν σπουδὴν τε καὶ
 20 κτῆσιν ἀπάσης ἀρειῆς· οὕτω γὰρ καὶ τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ Πνεύ-
 ματος τῆς εὐχῆς χάρισμα πρὸς ἐπίδοσιν ἤξει, συνεπαγόμενον
 ταπεινοφροσύνῃν ἀληθῆ καὶ ἀγάπην ἀψευδῆ καὶ πάντα τὸν
 τῶν ἀρειῶν καιάλογον, ὃν καὶ προβιασάμενος ἐξεζήτησεν».

51. Ὁρᾷς τῆς πατερικῆς νοουθεσίας τοῦπίσημον; Προσε-
 25 ποικοδομεῖ γὰρ τὸ λείπον, ἀλλ' οὐκ ἐξορύττει τοὺς θεμελίους
 διὰ τὸ μήπω τοὺς τοίχους ἐπεγεροθῆναι, οὐδὲ καθαιρεῖ τοί-
 τους διὰ τὸ μὴ τούτοις ἐπικειῖσθαι τὸν ὄροφον. Καὶ γὰρ οἶδε,
 τῇ πείρᾳ συνείς, ὡς κόκκον μὲν συνάπεως σπειρομένην τὴν
 ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ὃ μικρότερον πάντων τῶν
 30 σπερμάτων ἐστίν, ὕστερον δ' ἐπὶ τοσοῦτον αὐξομένην καὶ τὰς

40. Κεφάλαια 69, Des Places 1955, σ. 129.

41. Περί προσευχῆς (Εὐαγγρίου) 62, PG 79, 1180 C.

42. Βλ. Περί ἐλευθερίας νοός 19, PG 34, 952 C - 953 A.

θρωπίαν ἐπιφαίνεται καὶ εἰς αὐτούς, θὰ μάθης σαφῶς, ἂν πεισθῆς εἰς τὸν θαυμάσιον Διάδοχον· «διότι ἡ χάρις, λέγει, ἐν ἀρχῇ συνηθίζει νὰ περιουγάζῃ τὴν ψυχὴν μὲ τὸ φῶς τῆς εἰς πολλὴν αἴσθησιν, περὶ τὰ μέσα δὲ τῶν ἀγώνων ἐνεργεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγνώστως»⁴⁰. «Διότι τὸ ἅγιον Πνεῦμα», κατὰ τὸν ἐν Πνεύματι ὁμιλοῦντα Νεῖλον, «συμπάσχον εἰς τὴν ἀσθένειάν μας, καὶ ὅταν ἀκόμη εἴμεθα ἀκάθαρτοι, ἐπιφοιτᾷ καί, ἂν εὖρη τὸν νοῦν μόνον φιλαλήθως προσευχόμενον εἰς αὐτό, ἐπικάθηται εἰς αὐτὸν καὶ ἐξαφανίζει ὅλην τὴν φάλαγγα λογισμῶν καὶ νοημάτων ἢ ὅποια τὸν κυκλώνει»⁴¹. Ὁ δὲ ἅγιος Μακάριος λέγει, «ὁ Θεός, ἐπειδὴ εἶναι ἀγαθός, παρέχει φιλανθρωπότερον τὰ αἰτήματα εἰς τοὺς ζητοῦντας· εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος καταπονεῖται εἰς προσευχὴν, ἄκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπιμελῆται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἐνίστε ἐπιφοιτᾷ ἡ θεία χάρις καὶ κατὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ζήτησίν του δίδεται εἰς αὐτὸν ἐπὶ μέρος χάρισμα εὐχῆς ἐν εὐφροσύνῃ, ἀλλ' οὗτος μένει ἔρημος ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα καλά. Πρέπει ἐπομένως νὰ μὴ ὀλιγωρῆ διὰ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ μὲ κοπιώδη παιδείαν καὶ γυμνασίαν νὰ καθιστᾷ τὴν καρδίαν ἐνδοτικὴν καὶ πειθηνίαν εἰς τὸν Θεὸν πρὸς σπουδὴν καὶ ἀπόκτησιν πάσης ἀρετῆς. Πράγματι οὕτω καὶ τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ πνεύματος χάρισμα εὐχῆς θὰ προκόψῃ, συνεπαγόμενον ἀληθινὴν ταπεινοφροσύνην καὶ γνησίαν ἀγάπην καὶ ὅλην τὴν σειρὰν τῶν ἀρετῶν, τὴν ὁποίαν ἐζήτησε προκαταβολικῶς»⁴².

51. Βλέπεις τὴν διακριτικότητα τῆς πατερικῆς νοουθεσίας; Διότι ἐποικοδομεῖ τὰ ἐλλείποντα, ἀλλὰ δὲν ἐξορύττει τὰ θεμέλια διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ἔχουν ἀνυψωθῆ ἀκόμη οἱ τοῖχοι οὔτε κρημνίζει τούτους διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ἔχει τοποθετηθῆ ἐπάνω εἰς αὐτούς ἡ στέγη. Διότι γνωρίζει, ἀντιλαμβανόμενος ἀπὸ τὴν πείραν, ὅτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σπεύρεται μέσα μας ὡς κόκκος συνάπεως, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ μικρότερον ἀπὸ ὅλα τὰ σπέρματα, ἔπειτα δὲ τόσον πολὺ αὐξάνεται καὶ ὑπερβαίνει ὅλας τὰς δυ-

τῆς ψυχῆς πάσας ὑπεραναβαίνουσιν δυνάμεις, ὡς καὶ τῶν οὐρανίων πιητῶν ἐπιτερπὲς εἶναι σκήνωμα. Οὗτοι δ' οὐς φῆς, ὑπ' ἀκρισίας εἰς τὸ κρίνειν χωροῦντες, ὑπ' ἀπειρίας ἀφαιροῦνται, κἂν τι προσῆ τοῖς ἀδελφοῖς λυσιτελεῖν δυνάμε-
 5 νον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν ὑπ' ἀναιδεΐας ἀρπάζοντες, τὸν μὲν ἄξιον ἀποφαίνονται χάριτος, ὃς ἂν δήπου τοῦτοις δοκῆ, τὸν δ' οὐ Θεοῦ γὰρ μόνου τοὺς ἀξίους οἰκείας χάριτος κρίνειν. Εἰ τοίνυν αὐτός τινα προσελάβητο, «σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» φησὶν ὁ ἀπόστολος. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐπανελ-
 10 θόντες ὅθεν ἐξέβημεν καὶ μικρὰ προσειπόντες ἐπίσχωμεν τὸ νῦν ἔχον τὸν λόγον εἰς πολὺ μῆκος ἀποτεινόμενον.

52. Ὁ τοῦτο τὸ μέγα τῆς καινῆς χάριτος μὴ πιστεύων μυστήριον, μηδὲ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς θεώσεως βλέπων, οὐδὲ σαρκὸς ἡδονῆς καὶ χρημάτων καὶ κτημάτων καὶ τῆς πρὸς
 15 ἀνθρώπων δόξης καταφρονεῖν δύναται ἄν. Εἰ δ' ἄρα καὶ δυνηθεῖη κἂν πρὸς βραχύ, φυσίωσις αὐτὸν ὡς τὸ τέλειον ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων κατασπᾶται καιάλογον. Ὁ δὲ πρὸς ἐκεῖνο
 20 βλέπων, κἂν ἅπαν ἔργον ἀγαθὸν κτήσεται, προκείμενον ἔχων τὴν ὑπεριτελῆ καὶ ἀτέλεστον τελειότητα, ἑαυτὸν οὐπω λογίζεται κατειληφέναι τι καὶ οὕτω τῆ ταπεινώσει προσίθῃσι διανοούμενος δὲ τοῦτο μὲν τὴν τῶν προωδευκόντων ἀγίων ὑπεροχήν, τοῦτο δὲ τὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας ὑπερβολήν,
 25 πενθῶν, τὸ τοῦ Ἡσαίου βοᾷ, «οἴμοι ὅτι ἀκάθαρτος ὢν καὶ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχων, Κύριον Σαβαὼθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου». Τὸ δὲ πένθος τοῦτο τῆ καθάρσει προσίθῃσιν ἐπιδαψιλεύεται δὲ ταύτῃ παράκλησίν τε καὶ ἔλλαμψιν ὁ τῆς χάριτος Κύριος. Ἐνθεν τοι καὶ ὁ τῆ πείρα διδάσκων Ἰωάννης
 30 φησὶν «ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο· καθαρότης δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν. Δεκτικὴ τοίνυν τῆς ἐλλάμψεως ταύτης καρδιά κεκαθαυμένη· ὅσα δὲ περὶ Θεοῦ λέγεται

43. Ματθ. 13, 31 ἐξ.

44. Ρωμ. 14, 4.

45. Φιλίπ. 3, 13.

46. Βλ. Ἡσ. 6, 5.

νάμεις, ὥστε νά εἶναι τερπνόν κατασκήνωμα καί τῶν οὐρανίων πτηνῶν⁴³. Οὗτοι δέ, τοὺς ὁποίους λέγεις, προχωροῦντες ἀπὸ τὴν ἀκρισίαν εἰς τὴν κρίσιν, καί ἂν ὑπάρχη κάτι δυνάμενον νά ὠφελήσῃ τοὺς ἀδελφούς, ἀπὸ ἀπειρίαν τὸ ἀφαιροῦν, καί ἀρπάζοντες ἀπὰ ἀναίδειαν τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ, τὸν μὲν ἕνα ἀνακηρύσσουν ἄξιον τῆς χάριτος, τὸν δὲ ἄλλον ὄχι, ἐνῶ μόνον εἰς τὸν Θεὸν ἀνήκει νά κρίνουν τοὺς ἀξίους τῆς χάριτός του. Ἐάν λοιπὸν αὐτὸς προσέλαβε κάποιον, «ποῖος εἶσαι σὺ ὁ κρίνων ξένον δοῦλον;»⁴⁴, λέγει ὁ ἀπόστολος. Ἄλλ' ἡμεῖς ἀφ' οὐ ἐπανέλθωμεν ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ἐκάμαμεν παρέκβασιν καὶ προσθέσωμεν ὀλίγας, ἅς περατώσωμεν τὴν πραγματείαν ἐπεκτεινομένην εἰς πολὺ μῆκος.

52. Ὁ μὴ πιστεύων τοῦτο τὸ μέγα τῆς νέας χάριτος μυστήριον μήτε ἀποβλέπων πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς θεώσεως, δὲν θά ἠδύνατο νά καταφρονῇ οὔτε σαρκικὴν ἡδονὴν καὶ χρήματα καὶ κτήματα καὶ τῆς ἀπὸ ἀνθρώπους δόξης. Ἐάν δὲ καὶ ἠδύνατο δι' ὀλίγον χρόνον, τὸν καταλαμβάνει ἔπαρσις ὡς ἀπαιτήσαντα ἤδη τὸ τέλειον. Ὁ δὲ προσβλέπων εἰς ἐκεῖνο, ἀκόμη καὶ ἂν κατορθώσῃ πᾶν ἀγαθὸν ἔργον, ἔχων ἐμπρὸς τοῦ τὴν ὑπερτελείαν καὶ ἀτελείωτον τελειότητα, δὲν νομίζει ὅτι κατέλαβε κάτι⁴⁵ καὶ οὕτω προσθέτει εἰς τὴν ταπεινότητα. Σκεπτόμενος δὲ ἀφ' ἐνός μὲν τὴν ὑπεροχὴν τῶν προπορευθέντων ἀγίων, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὴν ὑπερβολὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας, πενθῶν φωνάζει τὸ τοῦ Ἡσαΐου, «ἀλοίμονον, καθ' ὅτι, ἐνῶ εἶμαι ἀκάθαρτος, καὶ ἔχω ἀκάθαρτα χεῖλη, εἶδον τὸν Κύριον Σαββαῶθ με τοὺς ὀφθαλμούς μου»⁴⁶. Τὸ δὲ πένθος τοῦτο συνενώνει μὲ τὴν κάθαρσιν, ὁ δὲ Κύριος τῆς χάριτος παρέχει ἐπὶ πλέον αὐτῆς πλουσίως παρηγορίαν καὶ ἔλλαμψιν. Ὅθεν καὶ ὁ ἐκ πείρας διδάσκων Ἰωάννης λέγει· «ἡ μὲν ἄβυσσος πένθους εἶδε παρηγορίαν, ἡ δὲ καθαρότης καρδίας ἐδέχθη ἔλλαμψιν»⁴⁷. ~~Εἶναι λοιπὸν δεκτικὴ τῆς ἐλλάμψεως ταύτης ἡ καθαρὰ καρδία ὅσα δὲ λέγονται καὶ γνωρίζονται περὶ Θε-~~

47. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 7, PG 88, 813 B.

- καὶ γινώσκειται, καὶ καρδία ἀκάθαρτος δέχεται. Φανερόν τοίνυν ὡς ὑπὲρ λόγον τε καὶ γνῶσιν αὕτη ἢ ἔλλαμψις. Κἂν γνῶσιν τις ταύτην εἴποι καὶ νόησιν, ὡς τῷ νῶ χορηγουμένην ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, ἕτερον εἶδος λέγει νοήσεως, πνευματικόν τι καὶ αὐταῖς ταῖς πισταῖς καρδίαις, εἴ μὴ δι' ἔργων καθαρθεῖεν, ἀχώρητον. Διὸ καὶ τὸ παρέχον τὸ ὄραν καὶ ὁρίζομενον, ταυτὸ δ' εἰπεῖν τὸ καθαράς καρδίας φῶς, ὃ Θεός, «μακάριοί» φησιν «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, διὰ αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται». Πῶς οὖν οὗτοι διὰ τοῦτο μακάριοι, εἴπερ ἡ ὄρασις
- 10 αὕτη γνῶσις, τὴν δὲ καὶ ἡμεῖς ἔχομεν οἱ ἀκάθαρτοι; Καλῶς ἄρ' εἶπεν ὁ ἔλλαμψθεὶς καὶ τὴν ἔλλαμψιν ὁρίζομενος ὅτι ἔλλαμψίς ἐστιν οὐ γνῶσις ἀλλ' «ἄρρητος ἐνέργεια ὁρωμένη ἀοράτως», οὐ γὰρ αἰσθητῶς, καὶ «νοουμένη ἀγνώσιως», οὐ γὰρ λογιστικῶς.
- 15 53. Ἦν μὲν οὖν προσθεῖναι καὶ ἕτερα· δέδοικα δὲ μὴ καὶ ταῦτα μάτην προσέθηκα. Κατὰ γὰρ τὸν αὐτὸν ἅγιον «ὁ ἐλλάμψεως Θεοῦ αἰσθησὶν καὶ ἐνέργειαν τοῖς ἀγεύστοις διὰ λόγου διηγεῖσθαι βουλόμενος, ὅμοιός ἐστι τῷ τοῖς μὴ γευσασμένοις μέλιτος τὴν αὐτοῦ γλυκύτητα διὰ λόγων διδάσκειν
- 20 ἐθέλοντι». Πρὸς σὲ δ' ὅμως ἡμῖν οἱ λόγοι γεγόνασιν, ὡς ἂν καὶ οὐ τὰληθὲς ἀκριβῶς εἰδείης καὶ ἡμᾶς ὁμολογοῦντας ταῖς τῶν πατέρων φωναῖς, ὧν τὰς ὑπολοίπους ὑπογεγραμμένας οὔσας, διέξιθι.

48. Ματθ. 5, 8.

49. Ἰωάννου Σιναΐτου, ἐνθ' ἀνωτ.

50. Πλὴν τῶν ἐν τῇ πραγματείᾳ χρησιμοποιοηθέντων παρετίθεντο καὶ ἄλλα χωρία εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία, τὰ ὁποῖα ὁμως ἐξέπεσαν.

οὔ, τὰ δέχεται καὶ καρδία ἀκάθαρτος. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι αὐτὴ ἡ ἔλλαμψις εἶναι ὑπὲρ λόγον καὶ γνῶσιν. Καὶ ἂν κανεῖς τὴν εἶπη γνῶσιν καὶ νόησιν, ὡς χορηγουμένην εἰς τὸν νοῦν ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ἐννοεῖ ἄλλο εἶδος νοήσεως, πνευματικὸν καὶ ὀχώρητον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πνευματικὰς καρδίας, ἂν δὲν καθαρθοῦν δι' ἔργων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ παρέχων τὴν ὄρασιν καὶ τὸ ὀρώμενον, δηλαδὴ τὸ φῶς τῆς καθαρᾶς καρδίας, ὁ Θεός, λέγει, «μακάριοι οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν, διότι αὐτοὶ θὰ ἴδουν τὸν Θεόν»⁴⁸.

Πῶς λοιπὸν οὗτοι εἶναι διὰ τοῦτο μακάριοι, ἂν ἡ ὄρασις αὐτὴ εἶναι γνῶσις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἀκάθαρτοι; Ἄρα καλῶς εἶπεν ὁ ἔλλαμφεὶς καὶ ὀρίζων τὴν ἔλλαμψιν, ὅτι ἔλλαμψις δὲν εἶναι γνῶσις, ἀλλ' «ἄρρητος ἐνέργεια βλεπομένη ἀοράτως», καθ' ὅσον μὴ αἰσθητῶς, καὶ «νοουμένη ἀγνώστως»⁴⁹, καθ' ὅσον μὴ συλλογιστικῶς.

53. Θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατόν νὰ προσθέσω καὶ ἄλλα, φοβοῦμαι ὅμως μὴ καὶ ματαίως προσέφερα καὶ αὐτά. Διότι κατὰ τὸν ἴδιον ἅγιον «ὁ θέλων νὰ περιγράψῃ διὰ λόγου εἰς τοὺς ἀγεύστους αἰσθησιν καὶ ἐνέργειαν ἐλλάμψεως Θεοῦ, εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν θέλοντα νὰ διδάσκῃ διὰ λόγων τὴν γλυκύτητα τοῦ μέλιτος εἰς τοὺς μὴ δοκιμάσαντας αὐτό»⁵⁰. Πρὸς σὲ ὅμως ἔγιναν ἀπὸ ἡμᾶς οἱ λόγοι, ὥστε νὰ γνωρίζῃς καὶ σὺ τὴν ἀλήθειαν καὶ βλέπῃς ὅτι ἡμεῖς συμφωνοῦμεν μὲ τοὺς λόγους τῶν πατέρων, τοὺς ὑπολοίπους τῶν ὁποίων, εὕρισκομένους εἰς τὴν συνέχειαν, μελέτησε.

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ
ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ
ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ
Η ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ
ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ

10 1. Οὐδὲν ψεύδους δεινότερον, οὐδὲν συκοφαντίας ἄχθους
βαρύτερον τοῖς ἐνεργοῦσιν ἀλλ' οὐ τοῖς πάσχουσιν. Οἱ μὲν
γὰρ ἔσθ' ὅτι καὶ δοκιμώτεροι γίνονται καὶ δι' ὑπομονῆς τῶν
οὐρανίων βραβείων ἐπιτυγχάνουσι, «ἀπολεῖ δὲ Κύριος πᾶν-
τας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος». Εἰ δὲ καὶ ἀποστερητῆς τις
15 ὢν, ὡς ἀποστερηθεὶς θεῶν, καὶ ὁ συκοφάντης ὡς συκοφαντη-
θεὶς κατὰ τοῦ πεπονηθῆτος καὶ μηδὲν εἰργασμένου δεινὸν
ἀποδύρεται, τίνα καταλείπει κακίας ὑπερβολήν; τίνας δὲ κα-
ταδίκης οὐκ ἄξιος; Εἰ δὲ καὶ μὴ ταύτης πειρωῖτο νῦν, ἀλλ'
«ἐαυτῷ θησαυρίζει τὴν ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ δικαιοκρισίας καὶ
20 ἀποκαλύψεως Θεοῦ». Ταῦτ' ἄρ' ἐγὼ τὸν ἐκ Σικελίας ἤκον-
τα καὶ φιλοσοφεῖν τὴν ἕξω παιδείαν ἐπαγγελλόμενον ἐπὶ
νοῦν λαμβάνων θρηνηῶ. Τοῦτον γὰρ κατὰ μοναχοὺς ἐσταλμέ-
νον ὄρων, ἔχαιρον ἐπ' ἐμαντοῦ λογιζόμενος ὡς καὶ τὰ θεῖα
προϊῶν σοφὸς ἔσται, συνελθὼν τοῖς ἐκκρίτοις τῶν παρ' ἡμῖν
25 μοναχῶν, οἱ τοῖς ἄλλοις πᾶσι χαιροῖν εἰπόντες, διὰ θίου μεθ'
ἡουχίας τῷ Θεῷ προσανέχουσι. Γένοιτο γὰρ ἂν ἡμῖν, οὕτως
ἔλεγον, γραμματεὺς ὁμοῖος θησαυρῶ, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου
λόγον, ἐκφέροντι παλαιὰ τε καὶ νέα. Νῦν δ' ἅπαν τοῦναντίον
ἐξέβη καὶ δι' ὃν ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθαῖς ἔχαιρον, πένθος ἀρ-
30 τίως καθίκετό μου τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ψυχῆς. Προ-
ῆλθε μὲν γὰρ ἰσοὶ τῶν ἡμετέρων, καὶ τούτων τοῖς ἀπλουσιέ-

1. Ψαλμ. 5, 7.

2. Ρωμ. 2,5.

3. Ἐννοεῖ τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγετο τότε καὶ ἡ Καλαβρία, γενέτειρα τοῦ Βαρλαάμ.

4. Βλ. Ματθ. 13, 52. Οἱ λόγοι ἀντανακλοῦν τὸν πρῶτον ἐν-
θουσιασμόν ἐν Βυζαντίῳ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Βαρλαάμ.

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΠΟΙΑ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ
Η ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ
ΠΡΑΓΜΑΤΙ ΣΩΤΗΡΙΟΝ ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΝΩΣΙΝ

1. Τίποτε δέν είναι δεινότερον τοῦ ψεύδους, τίποτε δέν είναι βαρύτερον ἀπό τό ἄχθος τῆς συκοφαντίας εἰς τοὺς ἐνεργοῦντας, ἄλλ' ὄχι εἰς τοὺς πάσχοντας. Διότι οἱ δεύτεροι ἐνίστε γίνονται καὶ δοκιμώτεροι καὶ μὲ τὴν ὑπομονὴν των ἐπιτυγχάνουν τὰ οὐράνια βραβεῖα, ἐνῶ «θὰ ἀπολέση ὁ Κύριος ὄλους τοὺς λέγοντας ψεύδη»¹. Ἐάν δέ καὶ ὁ ἄρπαξ φωνάζη ὡσάν νὰ ὑπέστη ἄρπαγὴν καὶ ὁ συκοφάντης ὀδύρεται κατὰ τοῦ ὑποστάντος τὴν συκοφαντίαν καὶ μὴ διαπράξαντος κανέν κακόν, ποίαν κακίαν δέν ὑπερέβη; ποίας δέ καταδίκης δέν εἶναι ἄξιος; Ἐάν δέ καὶ δέν δοκιμάζη τώρα τὴν καταδίκην, πάντως «ἀποθησαυρίζει τὴν ὀργὴν διὰ τὴν ἡμέραν τῆς δικαιοκρισίας καὶ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ»². Λαμβάνων αὐτὰ ὑπ' ὄψιν ἐγὼ θρηνῶ τὸν ἐλθόντα ἀπὸ τὴν Σικελίαν³ καὶ ἐπιδιδόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὴν ἔξω παιδείαν. Βλέπων αὐτὸν ἐνδεδυμένον κατὰ μοναχικὸν τρόπον, ἐχαιρόμην σκεπτόμενος καθ' ἑαυτὸν ὅτι δυνατόν νὰ καταστῆ σοφός καὶ εἰς τὰ θεῖα, ἀφοῦ συνδεθῆ μὲ τοὺς ἐκκρίτους ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς μας, οἱ ὁποῖοι ἐγκαταλείψαντες ὄλα τὰ ἄλλα, ἀφιερώνονται διὰ βίου εἰς τὸν Θεὸν μετὰ ἡσυχίας. Ἐλεγον δέ, εἴθε νὰ μᾶς γίνῃ γραμματεὺς ὅμοιος μὲ θησαυρόν, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἐξάγει παλαιὰ καὶ νέα⁴. Τώρα ὁμως συνέβη ἐντελῶς τὸ ἀντίθετον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς ἐκείνου διὰ τὸν ὁποῖον ἐχαιρόμην μὲ τὰς ἀγαθὰς

ροίς, τὸν μαθητιῶντα ὑποκρινόμενος, ἀπέστη δ' ἐπὶ τοσοῦτον κατεγνωκέναί δειξας αὐτῶν, ὡς καὶ συγγράμματα καὶ αὐτῶν οὐδὲν μικρὸν οὐδὲ μέτριον ἐπικαλοῦντα συνθεῖναι καὶ μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων παρρησιάζεσθαι καὶ αὐ-
 5 τῶν, οὐκ ἐπ' ἐκείνων αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν φοιτώντων αὐτῷ καὶ περιβομβούντων μειρακίων, καὶ τούτων ἔπειθεν ἐκείνους ὅσοι μὴ πρεσβυτικὸν ἐπαγγέλλονται φρόνημα καὶ μοναχῶν τοὺς μὴ πεῖραν ἐσχηκότας ἡσυχίου διαγωγῆς. Ἦρξατο δὴ διαδίδεσθαι πᾶσιν ὁ λόγος ὡς ἀποτροπαίου φρονήματος ὑπὸ
 10 τῶν ἡσυχάζόντων πρεσβενομένον· καὶ ὄνομα γὰρ αὐτοῖς περιέθηκε τῶν φαυλοτάτων, «ὄμφαλοψύχους» προσαγορεύσας, καὶ τὴν ἣν αὐτὸς ἔλεγεν αἴρεσιν «ὄμφαλοψυχίαν» προσειρηκώς· ὄνομασι δὲ μηδένα προβαλλόμενος τῶν παρ' αὐτοῦ κατεγνωσμένων ἐκείνων, τοῖς κρείττοσί τε τῶν ἡμετέρων
 15 ἐντιευχηκέναί λέγων, πάντας οὕτω σαφῶς ἐποιεῖτο τοῖς ἐγκλήμασιν ὑπευθύνους.

2. Ἐζήτουν τοῖνυν καὶ αὐτὸς παρ' ἐκείνου ταυτὶ τὰ γράμματα. Διὰ τοσαύτης δ' ἐκεῖνος ἐποιεῖτο σπουδῆς μηδενὶ ταῦτα τῶν καθ' ἡμᾶς εἰς ὄψιν ἐλθεῖν, ὡς καὶ τοῖς πρὸς ὀλίγον
 20 ὠμιληκόσιν ἡμῖν καὶ ἅπαξ ποτὲ τεθεαμένοις ἡμᾶς οὐ παρεῖχε μὴ πρότερον ἐξορκίσας μηδενὶ δεῖξαι τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων. Πλανώμενα δ' οὕτως ἐν σκοτίει καὶ τὸ φῶς φεύγοντα τῆς παρρησίας τὰς ἐμὰς ὅμως χεῖρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε. Λαθῶν οὖν καὶ αὐτὸς ἔστιν ἃ διήλθον καὶ εἰ-
 25 δον ὡς ἔπος οὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πάντα ψεῦδος καὶ συκοφαντίαν δεινὴν. Ἐλεγε γὰρ ὡς ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων ὧν κατηγορεῖ, τὴν μὲν θείαν πᾶσαν Γραφὴν ἀνωφελῆ πᾶσι παντάπασιν εἶναι, πονηρὰν δὲ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τὴν τε τοῦ

5. Βλ. Χριστοδούλου (= Ἰω. Καντακουζηνοῦ) Πρὸς Βαρλαάμ, πρόλογος, PG 154, 696. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, σ. 324.

6. Πρόκειται περὶ τῶν μαθητῶν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ σχολῆς τοῦ Βαρλαάμ.

7. Βλ. καὶ 1, 2, 11· 2, 1, 2· 2, 1, 3.

8. Ὁ Βαρλαάμ ἐγνώριζεν ὅτι, μὴ ἀναφέρων τινὰ ὀνομασί, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς κατηγορῶν πάντας τοὺς ἡσυχαστάς, Β' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, σ. 324.

9. Ἐφθασαν εἰς χεῖρας τοῦ Παλαμᾶ διὰ τοῦ κύκλου τοῦ Ἰσιδώρου, βλ. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 586 C.

ἐλπίδας, τώρα κατέλαβε τὴν ψυχὴν μου πένθος. Διότι προσῆλθεν εἰς μερικοὺς ἰδικούς μας, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἀπλουστέρους ἐξ αὐτῶν, ὑποκρινόμενος τὸν μαθητὴν⁵, ἀπεμακρύνθη δὲ καὶ ἔδειξεν ὅτι τοὺς κατέκρινε τόσον πολὺ, ὥστε νὰ συνθέσῃ καὶ αὐτῶν καὶ συγγράμματα κατηγοροῦντα αὐτοὺς ὄχι ὀλίγον οὔτε μετρίως καὶ μαζί μὲ αὐτὰ τὰ συγγράμματα νὰ ὀμιλῇ ἐλευθέρως κατ' αὐτῶν, ὄχι ἐνώπιον τῶν ἰδίων, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν νεαρῶν οἱ ὁποῖοι ἐφοίτων εἰς τὴν σχολὴν του καὶ ἐθορύβουν γύρω του⁶, καὶ ἔπειθεν ἀπὸ αὐτοὺς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν διαθέτουν ὄριμον φρόνημα καὶ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν πείραν ἡσυχίου διαγωγῆς. Ἦρχισε λοιπὸν νὰ διαδίδεται εἰς ὅλους ὁ λόγος ὅτι δῆθεν οἱ ἡσυχασταὶ ἐπρέσβευον ἀποτρόπαιον φρόνημα, καὶ μάλιστα ἀπέδωσαν εἰς αὐτοὺς φαυλότατον ὄνομα, ἀποκαλέσας αὐτοὺς «ὄμφαλοψύχους» καὶ χαρακτηρίσας ὡς «ὄμφαλοψυχίαν» τὴν αἴρεσιν τὴν ὁποίαν ἔλεγεν αὐτός⁸· καθὼς δὲ δὲν προέβαλεν ὀνομαστί κανένα ἀπὸ τοὺς κατακριθέντας ἀπὸ αὐτόν, ἔλεγε δὲ ὅτι συνήντησε τοὺς καλυτέρους τῶν ἰδικῶν μας, εἶναι σαφές ὅτι οὕτω καθίστα ὑπευθύνους τῶν κατηγοριῶν ὅλους⁷.

2. Ἐζήτουν λοιπὸν καὶ ἐγὼ ἀπὸ ἐκείνον αὐτὰ τὰ συγγράμματα. Τόσον δὲ ἐφρόντιζεν ἐκεῖνος νὰ μὴ ἔλθουν εἰς τὴν θεάν κανενὸς ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας, ὥστε δὲν τὰ προσέφερεν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ὀλίγον συναναστραφέντας ἡμᾶς καὶ μόνον μίαν φορὰν ἰδόντας ἡμᾶς, ἂν δὲν τοὺς ἐξώρκιζε προηγουμένως νὰ μὴ τὰ δείξουν εἰς κανένα ἀπὸ τοὺς ἀσπαζομένους τὴν ἡσυχίαν. Πλανώμενα δὲ οὕτως εἰς τὸ σκότος καὶ ἀποφεύγοντα τὸ φῶς τῆς παρησίας εἰς τὸ τέλος δὲν διέφυγον τὰς χεῖρας μου⁹. Λαβὼν δὲ καὶ ἐγὼ διεξῆλθον μερικά καὶ οὕτως εἰπεῖν δὲν εἶδον εἰς αὐτὰ τίποτε ὑγιές, ἀλλὰ ὅλα ψεῦδος καὶ συκοφαντίαν δεινὴν. Διότι ἔλεγεν ὅτι ἐδιδάχθη ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ὁποῖους κατηγορεῖ, ὅτι ἡ μὲν θεία Γραφὴ ὀλόκληρος ἦτο ἀνωφελὴς εἰς ὅλους, ἡ δὲ γνῶσις τῶν ὄντων πονηρά, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι θεωρητὴ αἰσθητῶς καὶ ὅτι

Θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν καὶ πρὸς ταύτην ἄ-
 γειν τὴν θεωρίαν ἕτερά τινα αἰσθητὰ τηρήματά τε καὶ ἐνεργή-
 ματα καὶ ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δὲ ἅπαντα ὀμφαλοφυχίαν
 οὐκ οἶδ' ὅπως καλέσας καὶ δαιμονιώδη ἀπελέγξας, ὡς αὐ-
 5 τὸς ὤπειο, καὶ καταστήσας ἑαυτὸν μόνον ἀσφαλῆ διδάσκαλον,
 τοῦντιεύθεν περὶ προσευχῆς νοεῶς καὶ φωτὸς ἱεροῦ διεξήκει,
 καὶ ἀναβάσεις καὶ μέτρα προετίθει θεωρημάτων καὶ γνώ-
 σεων, καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐν αὐταῖς τελειότητος ἐμαρτυροῦτο
 οἱ προσγίνεσθαι παρὰ τῆς ἕξω παιδείας καὶ τῆς περὶ ταύτην
 10 σπουδῆς, δῶρον οὖσαν Θεοῦ, τῶν προφηταῖς καὶ ἀποστόλοις
 δεδομένων ὁμοίως.

3. Εἶχε μὲν οὕτω τὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῷ, καὶ τού-
 των οὐ μικρῷ χεῖρῳ διανοεῖτο καὶ συνεσκεύαζε, μέχρις οὐ
 πυνθόμενος τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεις ἐπὶ τοσοῦ-
 15 τὸν ἀπεδειλίασεν, ὡς τὰ γράμματα οἱ ταῦτα συγκλεῖσαι σκό-
 τει καὶ ὡς σκανδάλων αἷτια καταλιπεῖν τε καὶ ἀφανίσαι παν-
 τάπασιν ἐπ' ἐκκλησίας ὁμολογήσαι. Ὡς δὲ διὰ τοὺς λόγους
 τούτους ἀφείθη καταδίκης δικαίας, ἐνέτυχε δὲ καὶ ἰσὶ τῶν
 ἀντιλεγόντων ἡμετέρων βιβλίων πρὸς τὰ τοιαῦτα καὶ τὸ ἄ-
 20 φικτον κατενόησε τῶν ἐλέγχων, τὴν αἰσχύνην οὐ φέρων,
 καθίσας αὐθις, τὰ μὲν ἀπαλείφει τῶν οἰκείων γραμμάτων,
 τὰ δὲ ἀμείβει, καὶ τὸ μὲν τῆς ὀμφαλοφυχίας ὄνομα ἐξαλείφει
 παντάπασιν, ὄνομα μόνον ἐξεληλεγμένον, πράγματις ἐστειρη-
 μένον καὶ κατὰ μηδενὸς ὑποκειμένου λέγεσθαι δυνάμενον,
 25 ὡσπερ ὁ τραγέλαφος καὶ ἱππᾶνθρωπος καὶ ὅσα τῆς ψιλῆς
 ἐπινοίας εἰσὶν. Ἄ δὲ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνεται, φυ-
 σικὰ προσαγορεύει νῦν, οὐκ οἶδα καὶ τοῦτο πῶς. Οἷς δ' ἐνέ-
 τυχε τῶν ἐμῶν, τὰ μὲν ὡς μηδ' ἰδὼν παραλείπει,
 μηδ' ἀντιβλέψαι πρὸς ἐκεῖνα τολμῶν, ἔστι δ' ἂν συ-
 30 κφαντικῶς ἀμείψας, ἔπειτα κατ' ἐκείνων χωρεῖ, καὶ τοῦθ'
 οὕτω πράττων, αὐτὸς ὡς συκφαντούμενος ἀποδύρεται. Πι-

10. Βλ. κατωτέρω 2, 1, 4.

11. Τὰ τρία πρῶτα βιβλία τοῦ παρόντος ἔργου.

12. Βλ. εἰσαγωγήν σ. 323 ἐξ. 342 ἐθ. Προέβη εἰς τὴν μεταβολὴν ἐκ φόβου προκλήσεως σκανδάλου, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 266, Β' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 282.

πρὸς αὐτὴν τὴν θεωρίαν ὀδηγοῦν μερικὰ ἄλλα αἰσθητὰ τηρήματα καὶ ἐνεργήματα καὶ πράξεις. Ἀποκαλέσας δὲ ὅλα αὐτὰ ἄμφαλοψυχίαν, δὲν γνωρίζω διατί, καὶ ἐπικρίνας ὡς δαιμονιώδη, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζε, καὶ καταστήσας μόνον ἀσφαλῆ διδάσκαλον, εἰς τὴν συνέχειαν ἐπραγματεύετο περὶ νοερᾶς προσευχῆς καὶ ἱεροῦ φωτός, καὶ προέβαλλεν ἀνόδους καὶ ἐκτάσεις θεωρημάτων καὶ γνώσεων καὶ ἐβεβαίωνεν ὅτι τὸ πλεῖστον τῆς εἰς αὐτὰς τελειότητος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔξω παιδείαν καὶ τὴν σπουδὴν γύρω ἀπὸ αὐτὴν, δῶρον καὶ αὐτὴν τοῦ Θεοῦ, ὅμοιον μὲ τὰ δεδομένα εἰς τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους¹⁰.

3. Αὐτὸ ἦτο τὸ περιεχόμενον τῶν συγγραμμάτων του, ἐσκέπτετο δὲ καὶ ἐβυσσοδόμει πολὺ χειρότερα ἀπὸ αὐτά, μέχρις ὅτου πληροφορηθεὶς τὰς ἰδικὰς μας πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεις¹¹, τόσον ἐδειλίασεν, ὥστε νὰ ἀποκρύψη τὰ συγγράμματά του αὐτὰ εἰς τὸ σκότος καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ὅτι τὰ ἐγκατέλειπε καὶ τὰ ἠφάνισεν ἐντελῶς ὡς αἴτια σκανδάλων. Ἀφοῦ δὲ διὰ τοὺς λόγους τούτους ἀπέφυγε δικαίαν καταδίκην, εὔρε δὲ καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀντιρρητικά μας βιβλία πρὸς τὰ τοιαῦτα καὶ ἀντελήφθη τὸ ἀναπόφευκτον τῶν ἐλέγχων, μὴ ὑποφέρων τὴν ἐντροπὴν, καθίσας πάλιν, ἄλλα μὲν σημεῖα τῶν κειμένων του ἀπαλείφει, ἄλλα δὲ μεταβάλλει, καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῆς ἄμφαλοψυχίας ἐξαλείφει τελείως, ἀποδειχθὲν ἀπλοῦν ὄνομα ἐστερημένον πραγματικοῦ περιεχομένου καὶ μὴ δυνατόν νὰ ἀποδοθῆ εἰς κανὲν ὑποκείμενον, ὅπως ὁ τραγέλαφος καὶ ὁ ἰππάνθρωπος καὶ ὅσα προέρχονται ἀπὸ ἀπλὴν ἐπίνοιαν. Ὅσα δὲ προηγουμένως ἀνεκήρυσσε δαιμονιώδη, τῶρα τὰ ἀποκαλεῖ φυσικά, δὲν γνωρίζω πῶς¹². Ἀπὸ ὅσα δὲ ἰδικὰ μας εὔρεν, ἄλλα μὲν παραλείπει ὡσὰν νὰ μὴ τὰ εἶδες μὴ τολμῶν οὔτε νὰ τὰ ἀντκρύσῃ, μερικὰ δὲ μεταβαλὼν συκοφαντικῶς προχωρεῖ ἐναντίον των, καὶ ἐνῶ πράττει αὐτά, ὀδύρεται ὡσὰν νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ συκοφαντούμενος. Δὲν ἐμπιστεύεται δὲ ταῦτα οὔτε εἰς ὅλους τοὺς ἀγαπητοὺς του συντρόφους, ἀλλὰ εἰς πολὺ ὀλίγους ἀπὸ τοὺς στενωτάτους, τῶν ὁποίων εἰς ἔκρινε δίκαιον

σιεύει δὲ ταῦτα οὐδὲ τοῖς φίλοις ἐταίροις ἑαυτοῦ πᾶσιν, ἀλλ' ὀλίγοις πάνν τῶν οἰκειοτάτων, ὧν εἷς ὡς ἐμὲ διακομίσει ταῦτα δίκαιον ἔγνω, παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀπάτην φωρᾶσας καὶ με ἰκετεύσας ἑμαυτῷ καὶ τοῖς λόγοις χρῆσασθαι, πρὸς ἕκαστον

5 ἐν μέρει τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ψεύδους ἀντικαθισταμένῳ καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος νόθοις διδασκαλίαις ἀνεπισκόπητον, ἐφ' ὅσον ἄρα δυναίμην, κατασκευάζονται. Δεῖν οὖν κρίνας ὑπακοῦσαι τῇ καλῇ ἀξιῶσει καὶ συνήγορον ἑμαυτὸν αὐθις τῆς ἀληθείας ποιῆσαι πρὸς δύναμιν, ἄρξομαι καὶ νῦν ἀπὸ τοῦ

10 Περὶ λόγων ἐκείνῳ λόγου, καθάπερ καὶ πρότερον.

4. Ἔστι δὴ αὐτῷ τὸ προοίμιον τοῦτο· «Ὡσπερ ἐπὶ τῆς ὑγείας οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας· ἀντίθεν μὲν γὰρ δίδοται παρὰ Θεοῦ καὶ δι' ἐπιμελείας εὐρίσκειται· καὶ ὡσπερ οὐκ ἄλλο μὲν εἶδος ὑγείας δίδοται παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄλλο δὲ

15 διὰ τῆς ἰατρικῆς παραγίνεται, ἀλλὰ τὸ αὐτό, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς σοφίας· δίδωσι μὲν γὰρ ταύτην προφήταις καὶ ἀποστόλοις Θεός, δέδωκε δὲ ἡμῖν τὰ τε διὰ τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, δι' ὧν πάλιν τὴν σοφίαν ζητοῦντες εὐρίσκομεν». Οὕτω ταῦτα πάνν δεινά, καίπερ ἐξι-

20 σάξοντος τὰ μακροῦ πάνν καὶ ὅσον οὐκ ἂν εἶποι τις διαφέροντα· καὶ τὰ ἀνίατα γὰρ ἰᾶται Θεὸς καὶ νεκροὺς ἐκ τάφων ἀνίστησι καὶ σοφία προφήταις καὶ ἀποστόλοις αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ Πατρὸς λόγος, ἡ πρὸ αἰῶνων σοφία, ὡς καὶ Παῦλος περὶ αὐτοῦ λέγει· «ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἡ δ'

25 ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων σοφία καὶ ἡ παρ' ἰατρῶν προσγινομένη ὑγεία παρὰ τοσοῦτον οὐκ ἔστιν ἐκείναις ταῦτό, παρ' ὅσον Ἑλλήνων προφήται διενηνόχασι, καὶ Γαληνῶν καὶ Ἱπποκραιῶν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, εἰ δὲ θούλει καὶ Χριστὸς αὐτός, ὁ Ἰησοῦς δι' ἡμᾶς κληθῆναι καταδεξάμενος. Ἴσον

30 τοίνυν ἔμοιγε δοκεῖ ταῦτὰ τε λέγειν ταῦτὰ καὶ πυγολαμπίδι παραπλήσιον εἶναι τὸν ἥλιον, ἐπειδήπερ ἄμφω φῶς ἐπ' ἀέρος δεικνύουσιν.

13. Ἴσως διὰ μέσου τοῦ Ἰσιδώρου, βλ. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 586 A.

14. Α' Κορ. 1, 30.

νά φέρη αὐτὰ εἰς ἐμέ¹², ἀντιληφθεῖς μόνος του τὴν ἀπάτην καὶ παρακαλέσας ἐμέ νά χρησιμοποιήσω διὰ τὸν ἑαυτὸν μου καὶ τὰς πραγματείας, ὥστε νά ἐπιτεθῶ πρὸς ἕκαστον τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ψεύδους καὶ νά παρουσιάσω ἀσκότιστον ἀπὸ νόθους διδασκαλίας τὴν λάμψιν τῆς ἀληθείας, ὅσον φυσικὰ ἠδυνάμην. Κρίνας λοιπὸν ὅτι ἔπρεπε νά ὑπακούσω εἰς τὴν καλὴν ἀξίωσιν καὶ νά καταστήσω πάλιν ἑμαυτὸν συνήγορον τῆς ἀληθείας κατὰ δύναμιν, θὰ ἀρχίσω καὶ τῶρα ἀπὸ τὸν λόγον ἐκείνου Περί λόγων, ὅπως καὶ προηγουμένως.

4. Τὸ προοίμιον αὐτοῦ εἶναι τοῦτο· «Ὅπως ἐπὶ τῆς ὑγείας, τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Πράγματι καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Θεὸν δίδεται καὶ δι' ἐπιμελείας εὐρίσκεται· καὶ ὅπως δὲν εἶναι ἄλλο τὸ εἶδος ὑγείας τὸ ὁποῖον δίδεται ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ἄλλο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς ἰατρικῆς, ἀλλὰ τὸ ἴδιον, οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὴν σοφίαν· δίδει δηλαδὴ αὐτὴν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἀποστόλους, ἔδωσε δὲ εἰς ἡμᾶς τόσον τὰ λόγια διὰ τῶν θεουργῶν ὅσον καὶ τὰς φιλοσοφικὰς μαθήσεις, διὰ τῶν ὁποίων πάλιν ζητοῦντες εὐρίσκομεν τὴν σοφίαν». Αὐτὰ δὲν εἶναι ἀκόμη πολὺ φοβερά, μολονότι ἐξισώνει τὰ διαφέροντα μεταξὺ των πάρα πολὺ καὶ ὅσον δὲν δύναται νά εἶπῃ κανεὶς· διότι καὶ τὰ ἀνίατα θεραπεύει ὁ Θεὸς καὶ νεκροὺς ἀπὸ τοὺς τάφους ἀνιστᾷ καὶ σοφία εἰς τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς, ἢ πρὸ αἰώνων σοφία, ὅπως λέγει περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Παῦλος «ὁ ὁποῖος ἐγίνε δι' ἡμᾶς σοφία ἀπὸ τὸν Θεόν»¹⁴. Ἡ δὲ ἀπὸ τὰ κοσμικὰ μαθήματα σοφία καὶ ἡ ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς προσφερομένη ὑγεία τόσον ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νά εἶναι τὸ ἴδιον μὲ ἐκεῖνας ὅσον διαφέρουν οἱ προφήται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας σοφοὺς καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐάν δὲ θέλῃς καὶ ὁ ἴδιος ὁ καταδεχθεὶς νά ὀνομασθῇ δι' ἡμᾶς Ἰησοῦς, ἀπὸ τοὺς Γαληνοὺς καὶ τοὺς Ἰπποκράτας. Ἐπομένως τὸ νά λέγωμεν αὐτὰ ταυτόσημα εἶναι ἴσον μὲ τὸ νά λέγωμεν ὅτι ἡ πυγολαμπὶς εἶναι παραπλησία μὲ τὸν ἥλιον, διότι καὶ τὰ δύο δεικνύουν φῶς διὰ τοῦ ἀέρος.

5. Ἀλλὰ «τὰ τῶν θεουργῶν», φησί, «λόγια καὶ ἢ ἐν τοί-
 τοις σοφία τῆ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία πρὸς ἕνα
 σκοπὸν ὁρᾷ καὶ τὸ αὐτὸ κέκμηται τέλος, τὴν τῆς ἀληθείας εἴ-
 ρεσιν. Μία γὰρ ἢ διὰ πάντων ἀλήθεια, τοῖς μὲν ἀποσιόλοις
 5 ἀμέσως ἐκ Θεοῦ δοθεῖσα τὴν ἀρχὴν, παρ' ἡμῶν δὲ δι' ἐπι-
 μελείας εὐρισκομένη πρὸς δὴ ταύτην τὴν θεόθεν τοῖς ἀπο-
 σιόλοις δεδομένην ἀλήθειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν πέφυκε τὰ κατὰ
 φιλοσοφίαν μαθήματα καὶ τὰς ἀϋλους ἀρχετυπίας ἀνάγεσθαι
 τῶν ἱερῶν συμβόλων ἀπλανῶς τὰ μέγιστα συμβάλλεται». Τίς
 10 ταῦτ' ἀκούων οὐ νεμεσήσει τῶν εὖ φρονούντων καὶ τὸ διά-
 φορον αὐτῶν ὅσον ἐπισταμένων, ὅτι καὶ συνιᾶται γοῦν
 ὅλως ἢ θεουργικῆ σοφία τοῦ Πνεύματος τῆ παρὰ τῶν ἔξω
 μαθημάτων φιλοσοφία, καὶ ταῦτα παρὰ τῶν ταῦτα φρονεῖν
 δοκούντων ἡμῖν καὶ τὰς ἀντιρῶσεις αἰτιωμένων ὡς πρὸς
 15 ὁμόφρονας; Οὐχ ἢ μὲν «ἄγονός τε καὶ ἄκαρπος», κατὰ τὸν
 Νύσσης θεηγόρον Γρηγόριον, μηδένα δοῦσα τῶν μακρῶν
 ὠδίνων καρπὸν, μηδ' εἰς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας προάγου-
 σα, ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος γονιμωτάτη τε καὶ πολύτεκνος, οὐ
 σύνδυο καὶ σύντριεις, κατὰ τὰ πολυτόκα τῶν ζώων, πεφυκῆ
 20 τίκειν, ἀλλ' ὅλας χιλιάδας εἰσάπαξ ἀναγεννῶσα καὶ τοῦ
 δεινοῦ σκότους εἰς τὸ θαυμασιὸν τοῦ Θεοῦ μεταιθεῖσα φῶς,
 ὡς ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν πράξεων ἐδιδάχθημεν; Ὁ καὶ ὁ
 προφήτης προῖδὼν καὶ τοῦ θαύματος γεγονῶς ὅλος ἔλεγεν
 «εἰ ὠδινεν ἢ γῆ αἴφνης, εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ;». Οὐχί
 25 τῆ μὲν ἀμφιοθητήσιμον ἔνεστι τάληθές καὶ τῷ ψεύδει συμμι-
 γές, διὸ καὶ ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πέφυκεν, ὡς καὶ οἱ καθηγε-
 μόνες αὐτῆς συμμαρτυροῦσαιεν ἄν, τῆ δὲ οὐδεὶς, κατὰ τὴν
 θεσπεσίαν τοῦ εὐαγγελίου φωνήν, ἀντιστῆναι δύναται, σα-
 φές καὶ τοῦ ἐναντίου παντάπασιν ἄμικτον προβαλλομένη τὸ
 30 ἀληθές; Οὐχί ταύτης μὲν τῆς τῶν θείων λογίων σοφίας τὸ

15. Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Βαρλαάμ, δεχομένου ἐνιαίαν γνῶσιν, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς δέχεται διττήν· βλ. ἀνωτ. 1, 1, 10 κ.έ.

16. Εἰς τὸν βίον Μωσέως 2, PG 44, 329 B.

17. Πράξ. 4, 4.

18. Ἦσ. 66, 8.

19. Λουκᾶ 21, 15.

5. Ἄλλά, λέγει, «τὰ λόγια τῶν θεουργῶν καὶ ἡ περι- κλειομένη εἰς αὐτὰ σοφία ἀποβλέπει πρὸς ἓνα σκοπὸν μὲ τὴν ἀπὸ τὰ κοσμικὰ μαθήματα προερχομένην φιλοσοφίαν καὶ ἔχει τὸ ἴδιον μὲ αὐτὴν τέλος, τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας. Διότι μία εἶναι ἡ δι' ὄλων δεικνυομένη ἀλήθεια, εἰς μὲν τοὺς ἀποστόλους δοθεῖσα ἀμέσως ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ ἡμᾶς δὲ εὕρισκομένη δι' ἐπιμελείας· πρὸς αὐτὴν δὲ τὴν ἀπὸ Θεοῦ δεδομένην εἰς τοὺς ἀποστόλους ἀλήθειαν ὀδηγοῦν μόνον τῶν φυσικῶς καὶ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα καὶ συμβάλλουν μεγάλως νὰ ἀνυψῶνται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς αὐλούς ἀρχετυπίας τῶν ἱερῶν συμβόλων ἀπλᾶν ὡς»¹⁵. Ποῖος σῶφρων καὶ γνώστης τῆς διαφορᾶς μεταξὺ αὐτῶν δὲν θὰ ἀγανακτήσῃ ἀκούων ταῦτα, ὅτι καὶ κατ' ἀρχὴν ἀκόμη παραβάλλεται ἡ θεουργικὴ σοφία τοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἀπὸ τὰ κοσμικὰ μαθήματα φιλοσοφίαν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς νομίζοντας ὅτι ἔχουν τὰ ἴδια μὲ ἡμᾶς φρονήματα καὶ κατηγοροῦντας τὰς ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς ὁμόφρονες; Δὲν εἶναι «ἄγονος καὶ ἄκαρπος» ἡ μὴ σοφία, κατὰ τὸν θεηγόρον Γρηγόριον Νύσσης¹⁶, μὴ δώσασα κανένα καρπὸν μετὰ μακρὰν ἐγκυμοσύνην καὶ μὴ προσάγουσα εἰς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, ἡ δὲ σοφία τοῦ πνεύματος εἶναι γονιμωτάτη καὶ πολύτεκνος, καμωμένη νὰ γεννᾷ ὄχι δύο ἢ τρία, ὅπως τὰ πολυτόκα ζῶα, ἀλλὰ ἀναγεννῶσα χιλιάδας ὀλοκλήρους ἐφ' ἅπαξ καὶ μεταθέτουσα ἀπὸ τὸ δεινὸν σκότος εἰς τὸ θαυμαστὸν φῶς τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τὰς Ἀποστολικὰς Πράξεις¹⁷; Τοῦτο προῖδὼν καὶ ὁ προφήτης καὶ παραδοθεὶς ὀλόκληρος εἰς τὸν θαυμασμὸν ἔλεγε· «μήπως αἰφνιδίως ἐγκυμόνησεν ἡ γῆ, μήπως ἐγεννήθη μὲ μιᾶς ἔθνος;»¹⁸. Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι εἰς μὲν τὴν μίαν ἀμφισβητήσιμος καὶ ἀνάμικτος μὲ τὸ ψεῦδος, διὸ καὶ πάντοτε συμβαίνει νὰ ἀντιλέγεται, ὅπως θὰ ἠδύναντο νὰ συμμαρτυρήσουν καὶ οἱ καθοδηγηταὶ τῆς, εἰς δὲ τὴν ἄλλην κανεὶς δὲν δύναται νὰ ἀντισταθῇ κατὰ τὴν θεσπεσίαν φωνὴν τοῦ εὐαγγελίου¹⁹, διότι προβάλλει σαφῆ καὶ ἐντελῶς ἀμιγῆ ἀπὸ τὸ ἀντίθετον τὴν ἀλήθειαν; Δὲν εἶναι αὐτῆς τῆς σοφίας τῶν θείων λογίων ἡ ἀλήθεια

ἀληθὲς ἀναγκαῖον ἡμῖν ἔστι καὶ λυσιτελὲς καὶ σωτήριον, ἐκείνης δὲ τῆς ἔξωθεν προσγινομένης οὐκ ἀναγκαῖον, οὐδὲ σωτήριον; Ὅθεν δείκνυται καὶ διπλοῦν εἶναι τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν τέλος ἔστι τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον μηδὲ σωτήριον ζητεῖ μὲν ἢ ἔξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δὲ ἥτιον. Πῶς οὖν δι' ἀμφοτέρων τούτων μίαν εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν;

6. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ζήτησιν τὸ ἐξετιαστικὸν μεταφέροντες τῆς τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφίας καὶ πρὸς τὴν τῶν λογίων σαφήνειαν ἔστιν οἷς τῆς ἐκεῖθεν παιδείας χρώμενοι ῥᾶσι' ἂν ἐκτραπείημεν τοῦ ὄρθου, μὴ τὴν μόνην οὖσαν κλεῖν τῶν ἱερῶν γραφῶν ἔχοντες, τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, καὶ αὐτοῖς τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις μὴ ποδηγούμενοι. Δῆλον γοῦν ὡς ἐνιεῦθεν κάκεινα πρὸς τὸ λυσιτελοῦν μεταποιεῖται τε καὶ μειαιάττειται· ἀνευδεῆς μὲν γὰρ ἡ σοφία τοῦ Πνεύματος, ἐν δὲ τῷ ὄντως ἀγαθῷ καὶ τὸ μὴ ὄντως ἀγαθὸν ἀγαθύνεται, κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς τε καὶ φωτὸς φύσιν, ὡς ἐν ἀμυδροῦ τύπῳ, πυρῶδη καὶ φωτειδῆ δεικνῦσαν τὰ πλησιάσαντα. Πῶς οὖν ἐν εἶδος σοφίας ἐκ τῶν ἱερῶν διδαγμάτων καὶ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἡμῖν προσγενήσεται καὶ τῇ ἀποστολικῇ σοφίᾳ ταυτὸν, ἧτις ἐν θραχεῖ διαλάμψασα τότε, περιέσχε τῆς οἰκουμένης τὰ πέπρατα, τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς ἀσόφους ἐλέγξασα, τοὺς δὲ ἰδιώτας τῆς ἰδιωτείας ἐκείνης οὐκ ἀπαλλάξασα, σοφοὺς δὲ καὶ ἰδιώτας ἐκ τῆς ἀθέου πλάνης μεταθεῖσα πρὸς τὴν εὐσέβειαν; Πῶς οὖν μία ἢ διὰ τούτων ἀλήθεια; Γνοίη δ' ἂν τις σαφῶς τὴν ἀιοπίαν τῶν τοιούτων ρημάτων, εἰ καὶ κατὰ τοὺς πατέρας τὰ μαθήματα ταῦτα προσαγορευσας, εἶτα πειρωτο συνάπτειν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος καὶ τῷ καταλόγῳ τῶν κατὰ ταύτην θείων δώρων ἐγκρίνειν, φάσκων «ἐδωρήσατο ἡμῖν ὁ Θεὸς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν καὶ τὴν πο-

ἀναγκαία καὶ ὠφέλιμος καὶ σωτήριος εἰς ἡμᾶς, ἐκείνης δὲ τῆς προερχομένης ἀπὸ ἔξω δὲν εἶναι ἀναγκαῖον οὔτε σωτήριον; Ὅθεν δεικνύει ὅτι εἶναι καὶ διπλοῦν τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ μὲν ἔν εἶναι τέλος τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ ἄλλο, μὴ ἀναγκαῖον οὔτε σωτήριον, ζητεῖ μὲν ἢ κοσμικὴ φιλοσοφία, δὲν τὸ ἐπιτυχάνει ὁμως. Πῶς λοιπὸν διὰ τῶν δύο τούτων εὐρίσκομεν μίαν ἀλήθειαν;

6. Ἄλλὰ καὶ ἡμεῖς, μεταφέροντες τὴν ἐξέτασιν εἰς τὴν συζήτησιν τῶν ἀναγκαίων προβλημάτων τῆς κοσμικῆς φιλοσοφίας καὶ πρὸς ἀποσαφήνισιν τῶν ἱερῶν λογίων χρησιμοποιοῦντες μερικὰ στοιχεῖα τῆς ἀπὸ ἐκεῖ προερχομένης παιδείας, εὐκολώτατα θὰ ἐξετρεπώμεθα τοῦ ὀρθοῦ, ἂν δὲν εἶχομεν τὴν μόνην κλεῖδα τῶν ἱερῶν Γραφῶν, τὴν χάριν τοῦ πνεύματος, καὶ ἂν δὲν ἐποδηγετούμεθα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ θεόπνευστα λόγια. Εἶναι βεβαίως φανερόν ὅτι ἀπὸ ἐδῶ μεταποιεῖται καὶ μεταπλάσσει καὶ ἐκεῖνα πρὸς τὸ ἐπωφελές· διότι ἡ σοφία τοῦ πνεύματος εἶναι ἀνενδεής, μὲ τὸ ὄντως δὲ ἀγαθὸν ἀγαθύνεται καὶ τὸ μὴ ὄντως ἀγαθόν, κατὰ τὴν φύσιν τοῦ πυρός καὶ φωτός, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἀμυδρὸν τύπον, ἢ ὁποῖα ἐμφανίζει πυρώδη καὶ φωτοειδῆ τὰ πλησιάζοντα. Πῶς λοιπὸν θὰ προέλθῃ ἀπὸ τὰ ἱερά διδάγματα καὶ τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα ἔν εἶδος σοφίας δι' ἡμᾶς καὶ τὸ ἴδιον πρὸς τὴν ἀποστολικὴν σοφίαν, ἢ ὁποῖα, ἀφοῦ διέλαμψε τότε ἐπ' ὀλίγον, κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, ἤλεγξε τοὺς ἔξω σοφοὺς ὡς ἀσόφους καὶ τοὺς ἀμαθεῖς δὲν ἀπήλλαξεν ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν, μετέθεσε δὲ σοφοὺς καὶ ἀμαθεῖς ἀπὸ τὴν ἄθεον πλάνην πρὸς τὴν εὐσέβειαν; Πῶς λοιπὸν εἶναι μία ἢ δι' αὐτῶν εὐρίσκομένη ἀλήθεια; Θὰ ἠδύνατο δὲ κανεὶς νὰ γνωρίσῃ σαφῶς τὴν ἀτοπίαν τῶν τοιούτων λόγων, ἂν, ἀφοῦ ὠνόμαζε συμφώνως πρὸς τοὺς πατέρας τὰ μαθήματα ταῦτα, ἔπειτα ἀπεπειράτο νὰ τὰ συνδέσῃ μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος καὶ νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὸν κατάλογον τῶν κατ' αὐτὴν θείων δώρων, λέγων· «ἐδώρησεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν καὶ

λυάσχολον μαισιόητα, ἵνα διὰ τούτων τὴν τῶν προφητῶν
καὶ ἀποσιόλων σοφίαν κησώμεθα). Τίς κοινωνία θεοπνεύ-
σιω διδασκαλία πρὸς μαισιόητας; Τί δὲ μέλει τῇ θεουργικῇ
σοφίᾳ πάσης τῆς ἐν ἀσιράσιν ἀληθείας; Καίτοι ὁ φιλόσοφος,
5 οὐ ταύτην τὴν ἀλήθειαν ἀπολεξάμενος εἶτα τοῖς πνευματικοῖς
καὶ θείοις ὄντως συνῆψε δώροις, ἀλλὰ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν
μαθήματα, περιττὴν τὴν τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀκροβυσι-
αν, ὡς εἶπεῖν, περικείμενα.

7. Τὸ μέντοι πρὸς τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰσάγειν αὐτό-
10 θεν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν ἴσως οὐ τελέως ψευδές, ὑπό τι
γὰρ ἂν εἶη ἀληθές, ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἡ τῶν ὄντων γνῶσις
καὶ ἡ σοφία, ἣν Θεὸς προφήταις καὶ ἀποσιόλοις ἀμέσως δέ-
δωκε. Πνεῦμα γὰρ ἅγιον ἐκείνη· Πνεῦματος δὲ ἁγίου μειό-
χους Αἴγυπτίους καὶ Χαλδαίους καὶ Ἑλληνας οὐδέπω καὶ
15 τήμερον ἀκηκόαμεν· καὶ «Πνεῦμα μὲν ἅγιον παιδείας» λογι-
σμῶν καὶ πράξεων ὑπαιτίων μακρὰν ἀπόκισται καὶ «οὔτε
εἰς κακότεχνον ψυχὴν εἰσελεύσεται» κατὰ τὸ γεγραμμένον
«οὔτε ἐν σώματι κατοικήσει κατὰ χρεω ἁμαρτίας». Τῆς δε
τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων γνώσεως καὶ ἡ τοῦ Ἄρι-
20 σοιτέλους παντὸς μᾶλλον ἐξίκετο ψυχῇ, ὃν κακότεχνον οἱ
θεηγόροι προσεῖπον· τί δὲ αὐτῷ καὶ τῆς τοῦ σώματος ἀγνείας
τεκμήριον ἔχοι τις ἂν εἶπεῖν; Ἄλλὰ κὰν τῷ πλατωνικῷ σώ-
ματι ἡ τῶν μαθημάτων γνῶσις ἐνώκει, ὃς μητρὶ καὶ θυγα-
τράσιν ἐκείνης συνώκει δυσί· καὶ τῶν προφητικῶν δὲ καὶ
25 ἀποσιολικῶν λογίων εἴ τις ἐξ ἐπιμελείας τὴν γνῶσιν κη-
σαιτο, ἰσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὴν ἐκείνων ἔχειν σοφίαν, ὅπό-
σον ὀφθαλμὸς ἥλιος ἢ σελήνη τελέσαι, τῶν ἀκρίνων ἡλίου
τε καὶ σελήνης μεταλαχῶν· διὸ τὰ τῶν προφητῶν εἰδότες
προφήται τυγχάνομεν ὄντες οὐδαμῶς. Καὶ ἡ μὲν ἀποσιολικὴ
30 σοφία ἐξ ὀλίγων τῶν κεκτημένων ἐν βραχεῖ χρόνῳ κόσμον

20. Ὁρησκευτικὴ διάκρισις τῶν τριῶν γενῶν γίνεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, Ἀπολογία 2, 1, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 3, 135.

21. Σοφ. Σολ. 1, 4 ἐξ.

22. Γρηγορίου Νύσσης, Ἀντιρρητικοὶ κατὰ Εὐνομίου 1, PG 45, 265 B.

23. Βλ. Βίον Πορφυρίου 9, ἐκδ. Bréhier, Ἐννεάδες Πλωτίνου τ. I (Budé σ. 11).

τὴν πολυάσχολον ματαιότητα, ὥστε νὰ ἀποκτήσωμεν διὰ μέσου αὐτῶν τὴν σοφίαν τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων». Ποία κοινωνία τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας δύναται νὰ ὑπάρχη πρὸς ματαιότητος; Τί δὲ ἐνδιαφέρει ὅλη ἢ εἰς τὰ ἄστρα ἀλήθεια τὴν θεουργικὴν σοφίαν; Μολονότι ὁ φιλόσοφος δὲν ἐξέλεξεν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἔπειτα συνῆψε πρὸς τὰ πνευματικὰ καὶ θεῖα ὄντως δῶρα, ἀλλὰ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, περιέχοντα περιττὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἀκροβυστίαν τῶν πονηρῶν δογμάτων.

7. Βεβαίως τὸ νὰ εἰσάγη κανεὶς τὴν κοσμικὴν φιλοσοφίαν διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων μόνον δὲν εἶναι ἴσως τελείως ἄστοχον, ὑπὸ ὠρισμένας μάλιστα προϋποθέσεις θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ὀρθόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο ἡ γνῶσις τῶν ὄντων καὶ σοφία, τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἀμέσως εἰς τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἀποστόλους. Διότι ἐκείνη εἶναι Πνεῦμα ἅγιον· ὅτι δὲ οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Χαλδαῖοι καὶ οἱ Ἕλληνας²⁰ εἶναι μέτοχοι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ποτὲ δὲν τὸ ἠκούσαμεν ἕως σήμερα· καὶ τὸ μὲν «ἅγιον πνεῦμα παιδείας» εἶναι μακρὰν λογισμῶν καὶ πράξεων ἐνόχων καὶ «οὔτε εἰς κακότεχνον ψυχὴν εἰσέρχεται» κατὰ τὸ γεγραμμένον «οὔτε εἰς σῶμα γεμᾶτον ἁμαρτίαν κατοικεῖ»²¹. Εἰς δὲ τὴν γνῶσιν τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων περισσότερο ἀπὸ παντὸς ἄλλου ἔφθασεν ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν ὁποῖον οἱ θεηγόροι ἐχαρακτήρισαν κακότεχνον²²· ποῖον δὲ τεκμήριον τῆς ἀγνείας τοῦ σώματος αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ κανεὶς; Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦ Πλάτωνος τὸ σῶμα ἐνώκει ἡ γνῶσις τῶν μαθημάτων, ὁ ὁποῖος συνέζη μὲ μητέρα καὶ δύο θυγατέρας τῆς²³. Καὶ τῶν προφητικῶν δὲ καὶ ἀποστολικῶν λογίων ἂν μὲ ἐπιμέλειαν ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν, τόσον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ κατέχη τὴν σοφίαν ἐκείνων, ὅσον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἥλιος ἢ σελήνη ὀφθαλμός, ὁ ὁποῖος ἀντίκρουσε τὰς ἀκτῖνας ἡλίου καὶ σελήνης· διὸ καὶ οἱ γνωρίζοντες τὰ τῶν προφητῶν δὲν συμβαίνει καθόλου νὰ εἴμεθα προφήται. Καὶ ἡ μὲν ἀποστολικὴ σοφία διὰ τῶν ὀλίγων κατόχων τῆς εἰς σύντομον χρόνον ἀνύψωσε πρὸς οὐρανὸν ὅλον τὸν

ὄλον ὑποῦ πρὸς οὐρανὸν ἦρε τοῖς τοῦ εὐαγγελίου περιβαλοῦσα δεσμοῖς, νῦν δ' εἰς ἓν συνελθόντες ὅσοι νῦν εἰσι σοφοί, καὶ ἐπὶ πλεῖστον διακαριτερήσωσι σπουδάζοντες, οὐδὲ κόσμου μικρόν τι μέρος τοῦ θυθοῦ τῆς ἀσεβείας ἀνασπᾶσθαι δυνα-
5 θεῖεν ἄν.

8. Ἄλλ' οὐδ' ἡ παρὰ τῶν λογίων ἡμῖν προσγινομένη γνῶ-
σις, καίτοι πλεῖστον ἀποδέουσα τῆς τῶν συγγραφευμένων ἐ-
κειῖνα σοφίας, τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων χορηγουμένη
γνώσει ταῦτόν ἄν εἴη. Διὸ καὶ περὶ γενέσεως καὶ συστάσεως,
10 λύσεώς τε καὶ μειωποιήσεως, ἀξίας τε τῆς προσηκούσης ἐ-
κάστῳ τῶν ὄντων καὶ τῶν ἄλλων μεταξὺ μικροῦ πάντων
πρὸς τὴν ἔξω σοφίαν διαφερόμεθα. Καὶ τῆς μὲν θείας σο-
φίας τὸ πλεῖστον εἰς τοῦτο τείνει, γνῶναι τί τὸ θέλημα τοῦ
Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ τέλειον καὶ εὐάρεστον, ὃ ζητεῖν τοσοῦ-
15 τον ἀπέχει τὰ κατὰ τὴν ἔξω φιλοσοφίαν μαθήματα, ὅποσον
οἱ πεφυκότες ἀεὶ πρὸς γῆν νεύειν χοῖροι τὴν ἀσιέρων εὐ-
κοσμον εἰδέναί θέσιν. Ὁ δὲ ζητητικὸς τοῦ θείου θελήματος
καὶ τοῦτ' ἐγνωκὼς ἐφ' ἐκάστου τῶν ὄντων, τίνας ἔνεκα πα-
ρὰ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὄλων προήχθη, καὶ κατὰ τὴν θείαν
20 ταυτηνὴν βούλησιν αὐτοῖς χρώμενος, οὕτως ἔστιν ὁ τοὺς αἰ-
τιώδεις λόγους τῶν ὄντων εἰδὼς, οὕτως ἔστιν ὁ τὴν γνῶσιν
ἔχων τῶν ὄντων, οὕτως ἔστιν ὁ ἀληθῆς φιλόσοφος καὶ τέλει-
ος ἄνθρωπος, κατὰ τὸ σολομώντειον ἔπος, «τὸν Θεὸν φοβοῦ
καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλασσε, οὕτως ἔστιν ὁ πᾶς ἄνθρωπος».
25 Οὕτως δὴ σοφίαν ἔχει τὴν ἀναμφίλεκτον — μαρτυρεῖ γὰρ αὐ-
τοῦ τὸ φρονεῖν ὁ βίος —, ὃς ἀντιλογίαν οὐ παραδέχεται καὶ
αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸ μαρτύριον ἔχει τῆς συνειδήσεως, πρὸς δὲ
τούτῳ καὶ τὴν ἄνωθεν ψῆφον διὰ τῆς μυστικῆς ἐπιδημίας τε
καὶ ἐμφανείας τοῦ Πνεύματος.

30 9. Ὁ δ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τὸ φρονεῖν συνειλοχῶς, εἴ-
τινος καὶ μειέσχηκεν ἀληθοῦς, λόγῳ μόνον τὰς πίστεις πρὸς
λόγον, ὡς λόγος, ἀεὶ παλαίοντι, παρεχόμενος ἀβεβαίου σο-

24. Ρωμ. 12, 2.

25. Ἐκκλ. 12, 13.

26. Β' Κορ. 1, 12.

κόσμον. Περιζώσασα αὐτὸν μὲ τὰ δεσμὰ τοῦ εὐαγγελίου, τώρα δὲ ἂν συγκεντρωθοῦν ὁμοῦ ὅσοι εἶναι σοφοὶ καὶ ἀσχοληθοῦν ἐπὶ πολὺ μὲ τὴν σπουδὴν, δὲν θὰ ἠδύναντο οὔτε μικρὸν μέρος τοῦ κόσμου νὰ σηκώσουν ἀπὸ τὸν βυθὸν τῆς ἀσεβείας.

8. Ἄλλ' οὔτε ἡ προερχομένη ἀπὸ τὰ ἱερά λόγια γνῶσις ἡμῶν, ἂν καὶ πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν σοφίαν τῶν συνταξάντων ἐκεῖνα τὰ συγγράμματα, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὴν χορηγουμένην ἀπὸ τὰ κοσμικὰ μαθήματα γνῶσιν. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ περὶ γενέσεως καὶ συστάσεως, λύσεως καὶ μεταποιήσεως, ἀξίας προσηκούσης εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων καὶ τῶν ἄλλων σχεδὸν καθ' ὅλα διαφωνοῦμεν πρὸς τὴν κοσμικὴν σοφίαν. Καὶ τῆς μὲν θείας σοφίας τὰ πλεῖστα τείνουν εἰς τοῦτο, νὰ γνωρίσωμεν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ τέλειον καὶ εὐάρεστον²⁴, ἀπὸ τὴν ζήτησιν το ὁποίου τόσον πολὺ ἀπέχουν τὰ μαθήματα τῆς κοσμικῆς φιλοσοφίας, ὅσον ἀπέχουν οἱ καμωμένοι νὰ νεύουν πάντοτε πρὸς τὴν γῆν χοῖροι ἀπὸ τοῦ νὰ γνωρίζουν τὴν εὐτακτον θέσιν τῶν ἀστέρων. Ὁ δὲ ζητητικὸς τοῦ θείου θελήματος καὶ μαθῶν δι' ἕκαστον τῶν ὄντων τοῦτο, δηλαδή διὰ ποίαν αἰτίαν παρήχθη ἀπὸ τὸν δημιουργὸν τῶν ὄλων, καὶ χρησιμοποιῶν αὐτὰ κατὰ τὴν θέλησιν ταύτην, αὐτὸς εἶναι ὁ γνωρίζων τοὺς αἰτιώδεις λόγους τῶν ὄντων, αὐτὸς εἶναι ὁ ἔχων τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος καὶ τέλειος ἄνθρωπος, κατὰ τὸν σολομώνειον λόγον, «φοβοῦ τὸν Θεὸν καὶ φύλασσε τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ χρέος παντός ἀνθρώπου»²⁵. Αὐτὸς πράγματι ἔχει τὴν ἀναμφισβήτητον σοφίαν —διότι μαρτυρεῖ τὸ φρόνημα αὐτοῦ ὁ βίος—, ὁ ὁποῖος δὲν παραδέχεται ἀντιλογίαν καὶ ἔχει ὁ ἴδιος μέσα του τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως²⁶, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ τὴν ἄνωθεν ἐγκρίσιν διὰ τῆς μυστικῆς ἐπίδημίας καὶ ἐμφανείας τοῦ Πνεύματος.

9. Ὁ δὲ συλλέξας τὸ φρόνημα ἀπὸ τὴν κοσμικὴν σοφίαν, ἂν μετέχη ἀληθῶς κάποιος, παρέχει τὰς ἐπιβεβαιώσεις μὲ λόγον μόνον, ἀντιπαλαιόντα πρὸς λόγον κατὰ

φίας ἐπιγνώμων καθέστηκεν, ἔστιν διε μηδ' ἑαυτῷ συνάδων, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ μέγα φρονῶν καὶ φιλοτιμούμενος, εἰ τὰναντία δύναται λέγων πείθειν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματιος· οὕτως ἔχει τε καὶ παρέχει γνώμην ἄσπαιτόν τε καὶ εὐμειάβολον, τὸ μεταβατικὸν καὶ μεριστὸν τοῦ φρονουῦντος τῆς ψυχῆς ἀχραιοῦσαν, ὡς οὐδ' ἀκριβῶς ἂν εἶη λογικὸς ὁ τοιοῦτος, πόσω γε μᾶλλον οὐ νοερός. Τίς οὖν μηχανὴ τὸν ἐκ τοιαύτης διανοίας ὀρμώμενον τὰς ἀϋλους ἀρχετυπίας τῶν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ θείων ἐποπιεύειν συμβόλων, ὡς ὁ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων γενναῖος οὗτος ὑπασπιστὴς ἐξηγεῖται; Ὁ δὲ τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ζητῶν καὶ ποιῶν ἐκεῖνος φιλόσοφος, λόγον ἔχων ἔμπρακτον καὶ προᾶξιν ἐλλόγιμον, δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὸ ἀπλανὲς τοῦ μεταβατικοῦ τῶν οἰκείων νοήσεων ἀποδείκνυσι καὶ ὡς λογικὸς ὢν ἤδη τελέως καὶ πρὸς τὸ ἐνοειδὲς τῶν ἀρχετύπων ἀπὸ τῶν μεριστῶν ἱερῶν συμβόλων ἀνάγεσθαι δύναται, τελειῶν δι' ἑαυτοῦ νοητῶς τὰ προκείμενα καὶ αὐτὸς δι' αὐτῶν μουσικῶς τελειούμενος· ὃς ἔσθ' διε καὶ τῆς ὑπεριτελοῦς θέας καὶ ἀναβάσεως διὰ τῆς πνευματικῆς ἐπιτυχᾶναι προσευχῆς.

20 10. Ἐὰν ἔχοι τις ἔτι λέγειν ὡς ἦν ἀμέσως προφήταις καὶ ἀποσιόλοις γνῶσιν τῶν ὄντων Θεὸς ἔδωκε, ταύτην ἡμεῖς διὰ τῶν ἔξω μαθημάτων εὐρίσκομεν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἄριστον ἢ γνῶσις τῶν ὄντων, εἰσάγει δὲ δι' ἑαυτῶν πρὸς ταύτην τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, καὶ ἡ μὲν ἱερὰ Γραφή σύμβολα προτίθεται ταύτης, ἀνάγει δὲ πρὸς τὰς ἀϋλους ἀρχετυπίας τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, ὡς ὁ φιλόσοφος λέγει, ἄριστα μὲν ἡμῖν μαθημάτων ταῦτα, τοσοῦτο δὲ κρείττω τῆς θείας Γραφῆς, ὅπόσον συμβόλων ἢ τῶν ἀρχετύπων ἀλήθεια· εἰ δὲ μὴ κρείττω ταύτης, ἐξ ἀνάγκης οὐδ' ἦτιω, τῶν ἐν ἡμῖν ἀρίστου τῆς γνώσεως οὔσης· τῶν γὰρ εἰσαγόντων εἰς ταύτην καὶ ἀναγόντων, τί ποι' ἄρ' ἄλλο μείζον δράσειεν ἂν; Ἔστιν ἄρα τι τῶν ἐκ τῆς θεοπνεύ-

τὸ λόγιον²⁷. διὸ κατέστη κριτῆς ἀβεβαίου σοφίας, ἐνίστε μὴ συμφωνῶν οὔτε μὲ τὸν ἑαυτὸν του, μᾶλλον δὲ ὑπερηφανευόμενος καὶ φιλοτιμούμενος, ἐὰν ἡδύνατο λέγων τὰ ἀντίθετα νὰ πείθῃ περὶ τοῦ ἰδίου πράγματος. Οὕτω ἔχει καὶ προσφέρει ἄστατον καὶ εὐμετάβολον γνώμην, καταστρέφουσαν τὸ μεταβατικὸν καὶ μεριστὸν τῆς φρονηματικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς, ὥστε ὁ τοιοῦτος νὰ μὴ εἶναι οὔτε ἀκριβῶς λογικός, πόσον μᾶλλον ὄχι νοερός. Ποία μηχανὴ λοιπὸν ὑφίσταται νὰ ἐποπτεύῃ τὰς ἀϋλους ἀρχετύπιας τῶν θείων συμβόλων εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ὅπως εἰσηγεῖται ὁ γενναῖος αὐτὸς ὑπερασπιστῆς τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων; Ὁ δὲ ζητῶν καὶ ἐκτελῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνος φιλόσοφος, ἔχων λόγον ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον, ἀποδεικνύει διὰ τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων τὸ ἀπλανές τῆς μεταβατικῆς ιδιότητος τῶν νοήσεων του καὶ ὡς ἤδη τελείως λογικός δύναται νὰ ἀνάγεται ἀπὸ τὰ μεριστὰ ἱερὰ σύμβολα πρὸς τὸ ἐνοεῖδες τῶν ἀρχετύπων, τελειῶν δι' ἑαυτοῦ νοητῶς τὰ προκείμενα καὶ ὁ ἴδιος τελειούμενος δι' αὐτῶν μυστικῶς· αὐτὸς ἐνίστε ἐπιτυγχάνει καὶ τὴν ὑπερτελῆ θέαν καὶ ἀνάβασιν διὰ τῆς πνευματικῆς προσευχῆς.

10. Δύναται ἄρα γε ἀκόμη νὰ λέγῃ κανεὶς ὅτι τὴν γνῶσιν, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἀμέσως εἰς τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἀποστόλους, ἡμεῖς εὐρίσκομεν διὰ τῶν κοσμικῶν μαθημάτων; Ἄλλ' ὅμως, τὸ ὄριστον τῶν ἀγαθῶν μας εἶνε ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, εἰσάγουν δὲ πρὸς αὐτὴν μόνον τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, καὶ ἡ μὲν ἱερὰ Γραφή προβάλλει σύμβολα αὐτῆς, ἀνάγουν δὲ πρὸς τὰς ἀϋλους ἀρχετύπιας τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, ὅπως λέγει ὁ φιλόσοφος, αὐτὰ εἶναι δι' ἡμᾶς τὰ ἄριστα μαθήματα, τόσον ἀνώτερα τῆς θείας Γραφῆς ὅσον εἶναι τῶν συμβόλων ἢ ἀλήθεια τῶν ἀρχετύπων· ἂν δὲ δὲν εἶναι ἀνώτερα ταύτης κατ' ἀνάγκην δὲν εἶναι οὔτε κατώτερα, ἀφοῦ τὸ ἄριστον τῶν ἀγαθῶν μας εἶναι ἡ γνῶσις· διότι τί ἄλλο μεγαλύτερον θὰ ἦτο ποτὲ δυνατόν φανῆ ἀπὸ τὰ εἰσάγοντα καὶ ἀνάγοντα εἰς αὐτὴν τὴν γνῶσιν; Ἄρα ὑπάρχει κάτι

σιου Γραφῆς ἡμῖν προσγινομένων τῆς τῶν ὄντων γνώσεως
 ἀσυγκρίτως κρεῖτιον, δι' ἃ θεουργικὰ λόγια τῆς φιλοσο-
 φίας ἐκείνης ἀσυγκρίτως ὑπάρχει κρείττω, πρὸς τὸ τῆς γνώ-
 σεως ἐκεῖνο κρεῖτιον μῆτ' εἰσαγόντων μῆτ' ἀναγόντων παρ'
 5 ἑαυτῶν τῶν καὶ αὐτὴν μαθημάτων. Ἱατρικὴ δὲ καὶ Θεός,
 πῶς τὴν αὐτὴν παρέχει ὑγίειαν, εἰ μὴ τις ἐπὶ πολλοστημορίου
 τοῦτ' εἴποι ταύτης; Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλό-
 σοφος, ὡς τῆς μὲν παρὰ Θεοῦ ἱατρείας τε καὶ σοφίας ἐπὶ τὴν
 ψυχὴν βλέπει τὸ πλεόν, πὰ δ' ἐξ ἀνθρώπων εὐρήματα ταῦτα,
 10 τῷ σώματι μόνῳ μικρὰν ἐπενεγκόντα τὴν θεραπείαν, ἀπρα-
 κιοῦσιν ἔπειτα, διαλύσαντος τοῦ θανάτου τὸ ὑποκείμενον.

11. Ἄλλ' ἐκεῖνος ταύτη τάληθές ἔχειν ἀποφηνάμενος,
 «εἰσὶν», φησὶν, «οἱ πρὸς ταῦτα ἀμφισθητοῦσιν ἡμῖν ἔνιοι μὲν
 γὰρ τὴν τῶν λογίων ἀνάγνωσιν σύγχυσιν οἴονται, οἱ δὲ τὰ
 15 κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα καὶ πᾶσαν τὴν περὶ λόγους δια-
 τριβὴν μηδαμῶς εἶναι δόσιν Θεοῦ». Ὁρᾷς ἀνακεκαλυμμένας
 τὰς συκοφαντίας προβεβλημένας; Τούτων γὰρ τὸ μὲν κατὰ
 τῶν ἡσυχάζόντων λέγει, τὸ δὲ κατὰ τῶν λόγων τῶν ἡμε-
 τέρων. Ἄλλὰ τῶν μὲν ἐφ' ἡμῶν ἡσυχάζόντων οὐδένα ἔγνω
 20 μὲν ὅς τοῖς λογίοις οὐ προσανέχει, γράμματα μεμαθηκώς,
 καὶ τοὺς μὴ γράμματα εἰδότας ἴδοι τις ἂν βίβλους ἄλλας
 ἐμψύχους ἀπὸ σιήθους τὰ πλείονα τῶν λογίων εὐφυῶς ἀπαγ-
 γέλλοντας. Ἐπεὶ τοίνυν οἷτοι σαφῶς τοιοῦτοι, πρὸς τοὺς πα-
 τέρας τείνειν ἔοικεν ὁ λόγος αὐτῶν ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν, φησὶ,
 25 «κόπους καὶ μὴ δέλτους», ὁ δὲ «τοῦ ἐν πολλοῖς φύλλοις ἀνα-
 γινώσκοντος ψιλῶς ψιλοῦται ἢ καρδία», καὶ ἕτερος «μονα-
 χὸς διὰ γνώσιν καὶ μὴ διὰ κατάνυξιν ἀναγινώσκων οἴησιν
 κτᾶται». Εἴτε τοίνυν πρὸς τούτους εἴτε πρὸς ἐκείνους ὁ λό-
 γος, συκοφαντία σαφής. Οὐ γὰρ ἐπὶ διαβολῇ τῆς ἱεράς Γρα-

28. Βλ. ἀνωτ. 2, 1, 4.

29. Πρόκειται περὶ τοῦ βιβλίου 1, 1 καὶ πιθανῶς τῶν ἐπιστολῶν Α' καὶ Β' πρὸς Βαρλαάμ.

30. Καὶ σήμερον ἐν Ἀγίῳ Ὅρει πολλοὶ μοναχοὶ γνωρίζουν ἀπὸ στήθους ὀλοκλήρον τὴν Γραφήν ἢ μέγα μέρος αὐτῆς, ὡς καὶ ὀλοκλή-
 ρους ἀκολουθίας.

31. Ἰ ω ἀ ν ν ο υ Σ ι ν α ἰ τ ο υ , ΚλίμαΞ 27, PG 78, 1116 C.

32. Μὴ ἀνιχνευθέντα.

ἀπὸ τὰ προστιθέμενα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τῆς γνώσεως τῶν ὄντων, διὸ τὰ θεουργικὰ λόγια εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερα τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, ἀφοῦ τὰ ἰδικὰ τῆς μαθήματα δὲν εἰσάγουν οὔτε ἀνάγουν μὴ τῶν πρὸς τὸ ἀνώτερον ἐκεῖνο τῆς γνώσεως Ἰατρικὴ δὲ καὶ Θεός, πῶς παρέχουν τὴν ἰδίαν ὑγείαν, ἂν δὲν τὴν περιορίσῃ κανεὶς εἰς τὸ πολλοστημόριον αὐτῆς²⁸; Διότι ὁ φιλόσοφος δὲν κατώρθωσεν οὔτε ἐκεῖνο νὰ ἀντιληφθῇ, ὅτι τῆς μὲν παρὰ Θεοῦ ἰατρείας καὶ σοφίας τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀποβλέπει πρὸς τὴν ψυχὴν, τὰ ἐξ ἀνθρώπων δὲ εὐρήματα ταῦτα, ἀφοῦ προσφέρουν μόνον εἰς τὸ σῶμα μικρὰν θεραπείαν, ἔπειτα ἀπρακτοῦν, ὅταν ὁ θάνατος διαλύσῃ τὸ ὑποκείμενον.

11. Ἄλλ' ἐκεῖνος, ἀφοῦ διεκήρυξεν ὅτι αὐτὴ ἔχει τὴν ἀλήθειαν, λέγει, «ὑπάρχουν μερικοὶ οἱ ὅποιοι ἀμφισβητοῦν ταῦτα ἀπέναντι ἡμῶν· πράγματι μερικοὶ θεωροῦν τῶν ἱερῶν λογίων τὴν ἀνάγνωσιν ταραχὴν, ἄλλοι δὲ φρονοῦν ὅτι τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα καὶ ὅλη ἡ σπουδὴ τῶν γραμμάτων δὲν εἶναι καθόλου δῶρον τοῦ Θεοῦ». Βλέπεις τὰς συκοφαντίας νὰ προβάλλωνται φανερώς; Διότι τούτων τὸ μὲν πρῶτον λέγει κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν, τὸ δὲ δεύτερον κατὰ τῶν ἰδικῶν μας πραγματειῶν²⁹. Ἄλλὰ ἀπὸ μὲν τοὺς συγχρόνους μας ἡσυχαστὰς δὲν γνωρίζομεν κανένα, ὁ ὅποιος δὲν ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν λογίων, ἐφ' ὅσον ἔμαθε γράμματα, θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ ἴδῃ καὶ τοὺς μὴ γνωρίζοντας γράμματα ὡς ἄλλας βίβλους ἐμψύχους, καθ' ὅσον ἀπαγγέλλουν ἀπὸ στήθους εὐφυῶς τὰ περισσότερα τῶν λογίων³⁰. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν οἱ ἡσυχασταὶ οὗτοι εἶναι τοιοῦτοι, φαίνεται ὅτι ὁ λόγος τοῦ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς πατέρας· διότι εἰς ἀπὸ αὐτοὺς λέγει, «κόπους καὶ ὄχι βιβλία»³¹, ἄλλος δέ, «ἡ καρδία τοῦ ἀναγινώσκοντος ψιλῶς εἰς πολλὰ φύλλα ψιλοῦται» καὶ ἄλλος, «μοναχὸς ἀναγινώσκων διὰ γνῶσιν καὶ ὄχι διὰ κατάνυξιν ἀποκτᾶ οἴησιν»³². Εἴτε λοιπὸν πρὸς αὐτοὺς εἴτε πρὸς ἐκείνους ἀπευθύνεται ὁ λόγος, εἶναι συκοφαντία σαφής. Διότι οἱ λόγοι αὐτοὶ δὲν ἐλέχθησαν ἀπὸ ἐκείνους πρὸς διαβο-

φῆς τοιαῦτι' ἅτια παρ' ἐκείνων εἴρηται τὴν προᾶξιν δὲ εἰδότες, ἀλλ' οὐ τὴν γνῶσιν σώζουσαν, καὶ τοῦ ἀποσιόλου πωθόμενοι μὴ τοὺς ἀκροατὰς τοῦ νόμου, τοὺς δὲ ποιητὰς σωθήσασθαι λέγοντις, ἐπὶ τοῦτο καὶ αὐτοὶ τοὺς πωθομένους διὰ τῶν
5 τοιοῦτων λόγων προτιρέονται.

12. Καγὼ δὲ εἰπὼν διατελῶ μεμνημένος, μετὰ τὸ «διελεῖν καὶ διαρρίψαι» πᾶν ὃ τι τῆς θύραθεν σοφίας μυθῶδες καὶ κακόδοξον, ὡς ἡ ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις «πνευματικὸν μὲν δῶρον οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖη, φυσικὸν δέ, διὰ τῆς
10 φύσεως δεδομένον ἡμῖν παρὰ Θεοῦ καὶ μελέτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον, ὃ καὶ τεκμήριον ἐναργὲς ὡς φυσικόν, ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἐστὶ δῶρον, τὸ μὴ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον ἐν ἀγίῳ Πνεύματι δεδομένον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἣ
15 καὶ ἂν ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπιῆ, ὄροντις υἱοὺς ἀπεργάζεται». Καθάπερ γὰρ «τοῦ Κυρίου μὲν ἐστὶν ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ», ὀλίγοι δὲ οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλάσματα τὸν αὐτὸν δῆπου τρόπον καὶ Θεὸς μὲν ἐστὶν ὁ παρέχων ἀνθρώπῳ γνῶσιν, ὀλίγοι δὲ εἶσιν οἱ τὴν σοφίαν
20 κτησάμενοι τοῦ Πνεύματος, εἰ καὶ πάντες ὑπ' αὐτοῦ φύσει λογικοὶ καὶ ἐπισιτήμης δεκτικοὶ γεγόνασιν. Ἄρ' οὖν οὐ συκοφαντεῖ περιφανῶς τὸν λέγοντα φυσικὸν δῶρον ὁ λέγων μηδεμῶς εἶναι λέγειν δόσιν Θεοῦ; Τίνος γὰρ ἡ φύσις δόμα; οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; Πῶς οὖν οὐδαμῶς ἐκ Θεοῦ λέγει, ὃ διὰ
25 τῆς φύσεώς φησιν ἐκ Θεοῦ δεδομένον;

13. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἔπειτα πειράται δεῖξαι, μᾶλλον δὲ ἀναποδείκτως ἀποφαίνεται, ὡς αὐτὸς μὲν τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ ὁμολογεῖ, ἡμεῖς δ' οὐ. Καὶ ἡ συκοφαντία εὐθὺς ἐγγύς, παρὶτιῶσα αὐτῷ ἅτια παρσιῆσαι ἰουδαμῶς ἴσχυσε· «διὰ
30 τοῦτο γὰρ οὐχ ὁμολογεῖς», φησί, «τῷ θείῳ Διονυσίῳ, ἐπειδὴ τὴν φιλοσοφίαν ἐκ δαιμόνων τε φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας

33. Ρωμ. 2, 13.

34. Ἐκ τριάδος 1, 21 - 22.

35. Ψαλμ. 23, 1.

λήν τῆς ἱερᾶς Γραφῆς· ἀλλὰ γνωρίζοντες ὅτι ἡ πρᾶξις εἶναι ἡ σώζουσα καὶ ὄχι ἡ γνῶσις καὶ μαθόντες ὅτι ὁ ἀπόστολος λέγει ὅτι θά σωθοῦν ὄχι οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου ἀλλ' οἱ ἐκτελεσταί³³, διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ προτρέπουν τοὺς ἀκούοντας διὰ τῶν ποιούτων λόγων.

12. Καὶ ἐγὼ δὲ ἐνθυμοῦμαι καλὰ ὅτι εἶπα, μετὰ τὴν «διάκρισιν καὶ διάρριψιν» παντός μυθώδους καὶ κακοδόξου τῆς θύραθεν σοφίας, «οὔτε τότε θά ἡδύνατο ἡ ἔξω παιδεία νὰ ὀνομασθῆ πνευματικὸν δῶρον, ἀλλὰ φυσικόν, δεδομένον εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς φύσεως καὶ διὰ τῆς μελέτης φερόμενον εἰς αὔξησιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι τεκμήριον ὅτι εἶναι φυσικόν καὶ ὄχι πνευματικόν δῶρον, τὸ ὅτι δηλαδὴ χωρὶς μελέτην δὲν ἔρχεται εἰς κανένα καθόλου. Ἀντιθέτως Θεοῦ δῶρον κυριολεκτικῶς δεδομένον ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, ἀλλ' ὄχι φυσικόν, εἶναι ἡ ἰδική μας θεοσοφία, ἡ ὁποία καὶ εἰς ἀλιεῖς ἀκόμη, ἂν ἐπέλθῃ ἀπὸ ἄνω, τοὺς μετατρέπει εἰς υἱοὺς βροντῆς»³⁴. Ὅπως δηλαδὴ «τοῦ Κυρίου μὲν εἶναι ἡ γῆ καὶ ὄλοι οἱ κατοικοῦντες εἰς αὐτήν»³⁵, ὀλίγοι δὲ εἶναι οἱ τοῦ Θεοῦ, ἂν καὶ ὄλοι πλάσματά του, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ Θεὸς μὲν εἶναι ὁ παρέχων εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν γνῶσιν, ὀλίγοι δὲ εἶναι οἱ ἀποκτήσαντες τὴν σοφίαν τοῦ Πνεύματος, ἂν καὶ ὄλοι ἔγιναν ὑπ' αὐτοῦ φύσει λογικοὶ καὶ δεκτικοὶ ἐπιστήμης. Δὲν συκοφαντεῖ ὀλοφάνερα λοιπὸν τὸν λέγοντα τὴν γνῶσιν φυσικόν δῶρον ὁ ἰσχυριζόμενος ὅτι δῆθεν ἀρνεῖται ἐντελῶς ὅτι εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ; Διότι τίνος δόμα εἶναι ἡ φύσις; ὄχι τοῦ Θεοῦ; Πῶς λοιπὸν δὲν λέγει καθόλου ὅτι εἶναι ἐκ Θεοῦ αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι εἶναι δεδομένον διὰ τῆς φύσεως ἐκ Θεοῦ;

13. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἔπειτα προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, μᾶλλον δὲ διακηρύσσει ἀναποδείκτως, ὅτι αὐτὸς μὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν μέγαν Διονύσιον, ἡμεῖς δὲ ὄχι. Καὶ ἀμέσως ἔρχεται ἡ συκοφαντία, παριστῶσα δι' αὐτὸν ὅσα δὲν ἡδυνήθη ὁ ἴδιος νὰ παραστήσῃ· διότι, λέγει, «διὰ τοῦτο δὲν συμφωνεῖς μὲ τὸν θεῖον Διονύσιον, ἐπειδὴ ἰσχυρίζεσαι ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀπὸ δαίμονας ἐφάνη καὶ εἰς δαίμονας ὀδηγεῖ».

φέρειν δισχυρίζη». Μετὰ τοῦτο δ' αὖτις, ὡσπερ ἐπιλαθόμε-
 νος αὐτὸς ἑαυτοῦ, «περὶ τῆς φιλοσοφίας ταύτης», φησὶν, «ἦν
 αὐτοὶ προεθεύομεν, τὰς αὐτὰς ἡμῖν ἀφῆκας φωνάς». Πῶς
 ἂν τις μᾶλλον δείξειεν ἑαυτῷ ἀντικείμενος ὢν; Ἄλλ' ἐκεῖ-
 5 νο πῶθεν ἔχεις λαβῶν, ὡς ἐκ δαιμόνων φανῆναι καὶ εἰς
 δαίμονας φέρειν τὴν φιλοσοφίαν δισχυρίζομαι; «Ὅτι», φη-
 σί, «τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἄκρους παράγεις λέγοντας ἀριδή-
 λως ἐκ δαιμόνων ἐπιπνοίας τὴν γνῶσιν δέξασθαι». Τί οὖν
 διὰ τοῦτου συμπεραίνομεν ἐκεῖ; Βούλει προθῶμεν αὐτὰ τὰ
 10 ρήματα; Ἄρ' οὖν «Θεοῦ σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν τοὺς τοιαῦτα
 περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας; Οὐχί, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὤ-
 μεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἣτις εἰς κακότεχρον
 καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· καὶ εἰσελθοῦσα
 φθάση, μεταβαλοῦσης ἐπὶ τὸ χειρὸν, ἀφίππεται· Πνεῦμα γὰρ
 15 ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, κατὰ
 Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίαν εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς
 συγγραφάμενον. Τί δὲ ἀσυνειώτερον τῶν μέγα φρονούντων
 ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν
 χορηγίαν τῆς σφειέρας αὐτῶν σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλο-
 20 σοφίας ἀπλῶς λέγομεν ἅτια λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν
 τοιούτων φιλοσοφίας· εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναται
 τις ποιήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποιήριον δαιμονίων, πῶς
 ἂν δυνήθειη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμ-
 πνεῖσθαι;». Τί οὖν ἐστὶν ὃ φαμεν; Τοὺς ἐκ δαιμόνων τὴν
 25 ἑαυτῶν σοφίαν εἰπόντας δαιμονιώδεις παρὰ τοῦτο σοφοὺς
 εἶναι ἀποφαινόμεθα. Σὺ δὲ δι' ὃ τῶν εἰρηκότων κατεψηφι-
 σάμεθα, τοῦθ' ἡμῖν προφέρεις. Δέδοικα μὴ καὶ σοῦ τῆ γλώττι
 βάσκανός τις δαίμων τὸ συκοφαντεῖν ἐνηχεῖ. Δαιμονιώδη μὲν
 οὖν ἡμεῖς τὴν τῶν ἀσεβῶν σοφίαν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ κακοδο-
 30 ξίας προσείπομεν, Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος

36. Ἀπάντησις τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὰ περὶ ἐπιπνοίας ποιητῶν λεγόμενα τοῦ Παλαμᾶ, ἀνωτ. 1, 1, 15.

37. Σοφ. Σολ. 1, 5.

38. Α' Κορ. 10, 21.

39. Παράθεσις ἐκ τριάδος 1, 1, 16.

Ἄμεσως δὲ μετ' αὐτὸ πάλιν, ὡσάν νὰ ἐλησμόνησεν ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του, λέγει, «περὶ τῆς φιλοσοφίας ταύτης, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς δεχόμεθα, εἶπες τὰ ἴδια πράγματα μὲ ἡμᾶς». Πῶς θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ δείξη περισσότερον ὅτι ἀντιτίθεται πρὸς ἑαυτὸν; Ἄλλ' ἐκεῖνο ἀπὸ ποῦ τὸ ἔλαβες, τὸ ὅτι τάχα διισχυρίζομαι ὅτι ἡ φιλοσοφία προῆλθεν ἀπὸ τοὺς δαίμονας καὶ ὁδηγεῖ εἰς τοὺς δαίμονας; «Διότι», λέγει, «φέρεις τοὺς ἀρίστους τῶν Ἑλλήνων νὰ λέγουν σαφῶς ὅτι ἐδέχθησαν τὴν γνῶσιν ἀπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῶν δαιμόνων»⁸⁶. Τί λοιπὸν συμπεραίνομεν ἐκεῖ μὲ αὐτό; Θέλεις νὰ παραθέσωμεν τὰ ἴδια τὰ λόγια; Ἄρα λοιπὸν «θὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ λέγοντες περὶ ἑαυτῶν τοιαῦτα θὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχουν σοφίαν Θεοῦ; Ὁχι, ὅσον εἴμεθα εἰς τὰ λογικά μας καὶ θεραπεύομεν τὴν ὄντως σοφίαν, ἡ ὁποία δὲν εἰσέρχεται εἰς κακότεχνον καὶ φίλην εἰς τοὺς δαίμονας ψυχὴν καὶ ἂν προλάβη νὰ εἰσέλθῃ, ὅταν χειροτερεύσῃ, ἀπομακρύνεται· διότι Πνεῦμα ἅγιον παιδείας ἀπομακρύνεται ἀπὸ ἀσυνέτους λογισμοῦς⁸⁷, κατὰ τὸν Σολομῶντα, τὸν λαβόντα σοφίαν Θεοῦ καὶ συγγράψαντα περὶ αὐτῆς. Τί δὲ εἶναι ἀσυνετώτερον ἀπὸ τοὺς ὑπερηφανευομένους ὅτι μυσταγωγοῦνται ἀπὸ δαίμονας καὶ ἀποδίδοντας εἰς ἐκείνους τὴν χορηγίαν τῆς σοφίας των; Διότι δὲν λέγομεν περὶ τῆς σοφίας αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγομεν τώρα, ἀλλὰ περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν τοιοῦτων· διότι, μολονότι κατὰ Παῦλον δὲν δύναται κανεὶς νὰ πίνῃ συγχρόνως ποτήριον Κυρίου καὶ ποτήριον δαιμονίων⁸⁸, πῶς θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἔχῃ σοφίαν Θεοῦ καὶ νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ δαίμονας;»⁸⁹. Τί εἶναι λοιπὸν αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγομεν; Τοὺς χαρακτηρίσαντας ὡς δαιμονιώδεις τοὺς εἰπόντας τὴν σοφίαν των ἐκ δαιμόνων διακηρύσσομεν διὰ τοῦτο σοφοὺς. Σὺ δὲ ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον κατηγορήσαμεν τοὺς εἰπόντας τοῦτο προσφέρεις ἐναντίον ἡμῶν. Φοβοῦμαι μὴ τυχὸν καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν σου γλῶσσαν ὑποβάλλῃ κάποιος βάσκανος δαίμων τὴν συκοφαντίαν. Διότι ἡμεῖς ἐκαλέσαμεν δαιμονιώδη τὴν σοφίαν τῶν ἀσεβῶν διὰ τὰς εἰς αὐτὴν κακοδοξίας, ὃ δὲ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὠνόμασε τοὺς κακοδό-

πλάσματα τοῦ πονηροῦ τοὺς κακοδόξους ὠνόμασεν· ἄρ' οὖν ἐκ τοῦ πονηροῦ τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι τούτους ἐδόξαζεν; Οὕμερον, ἀλλ' αὐτῶν τὴν πονηρὰν δόξαν διασύρει διὰ τοῦ τοιοῦτου προσήματος. Φανερόν οὖν οὐδὲν ἦτιον, ὅτι μὴ καὶ
 5 μᾶλλον, ὡς καὶ ἡμεῖς τὴν πονηρὰν χρῆσιν οὐκ ἐπαινοῦμεν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τὸ προᾶγμα κακίζομεν.

14. Συνείρει δὲ τούτοις ἐφεξῆς καὶ δευτέραν συκοφαντίαν ὁμοίαν, ἐκ δαιμόνων εἶναι με λέγων καὶ τὴν ἀστρονομικὴν μέθοδον, ἐπειδὴπερ ἐκ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτά, τῶν τε φιλο-
 10 σόφων ἐκείνων καὶ τῶν ἀστρονόμων, καταψηφίζομαι. Καὶ πολλὰ ταύτην ἐγκωμιάσας αὐτός, εἶθ' ὡς ἀκούσας «εἰκονογνωσίης» θαρέως ἤνεγκεν, ὡσερ ἂν οὐκ αὐτὸς ὢν ὁ πρότερος τῷ τῆς ἐκκλησίας ἀκριβεσιτέρῳ μέρει, καθάπερ αίρεσιώταις, καινὴν καὶ δεινὴν ἐπωνυμίαν πρὸς διαβολὴν ἐπιθείς.
 15 Ἄλλ' οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ μεταβαλὼν περὶ ταυτησί φησι τῆς ὕβρεως δυσχεραίνειν οὐκ ἄξιον, ὡς Χριστοῦ μαθητής, οὐδὲ τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι τῆς ἐντολῆς μεμνημένος, ὁ πολλαπλασίως ἀνθυπενεγκὼν καὶ ἀκρατιῶς πάσῃ καθ' ἡμῶν κεχρημένος διαβολῇ. Καίτοι τείνει μὲν ἡμῖν τὰ πρότερα τῶν
 20 συγγραμμάτων πρὸς ἐκεῖνον οὐδαμῶς, πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τῆς φήμης θρυλούμενα καὶ πρὸς τοὺς λόγους ἀντεπεξάγω τὸν λόγον, οὐ πρὸς τὸν λέγοντα· καὶ τοσοῦτον ἀπέχω συκοφαντίαις χρῆσθαι περὶ τοὺς ἐκεῖνου λόγους, ὡσερ ἐκεῖνος περὶ τοὺς ἡμετέρους, ὥστε καὶ τὰ χεῖρω τῶν ὑπ' ἐκεῖνου λεγο-
 25 μένων παρῆκα. Τὸ δὲ μεῖζον ὡς οὐχ ὑπὲρ ἑμανιοῦ γράφω, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζομένων ἀπλουσιτέρων ἀδελφῶν, τὸ βάρος ἐκείνων αὐτὸς βασιάσας κατὰ τὴν ἀποσιολικὴν ἐντολήν. Ἐκεῖνος δ' ὑπὲρ ἑανιοῦ γράφει καὶ πρὸς ἐμὲ σαφῶς ἀποτείνεται καί, τῶν ἐμῶν ρητῶν ἔστιν ἃ φανερῶς προβαλλόμενος, πολὺς γίνεται διασιρέφων καὶ ἀντικείμενος. Τὸ δὲ
 30

40. Λόγος 45, 26, PG 36, 657 D.

41. Βλ. ἄνωτ. 1, 1, 20.

42. Πιθανῶς τῆς ὀμφαλοψυχίας.

43. Τὰ βιβλία τῆς πρώτης τριάδος.

44. Γαλ. 6, 2.

ξους πλάσματα τοῦ πονηροῦ⁴⁰· ἐνόμιζε λοιπὸν ὅτι αὐτοὶ ἔλαβον τὴν προσέλευσιν ἐκ τοῦ πονηροῦ; Βεβαίως ὄχι, ἀλλὰ διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου διασύρει τὴν πονηρὰν δόξαν των. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὄχι ὀλιγώτερον, μᾶλλον δὲ καὶ περισσότερον, ὅτι καὶ ἡμεῖς δὲν ἐπαινοῦμεν τὴν πονηρὰν χρῆσιν, ἀλλὰ δὲν κακίζομεν τὸ ἴδιον τὸ πρᾶγμα.

14. Συνδυάζει δὲ εἰς τὴν συνέχειαν μὲ αὐτὰ καὶ δευτέραν συκοφαντίαν ὁμοίαν, ὅτι λέγω ὅτι ἡ ἀστρονομικὴ μέθοδος εἶναι ἐκ δαιμόνων, ἐπειδὴ ἀποδίδω τὰ ἴδια διὰ τὰ ἴδια καὶ εἰς τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους καὶ εἰς τοὺς ἀστρονόμους. Καὶ ἀφοῦ ἐγκωμίασε τὴν μέθοδον ταύτην, ἔπειτα μόλις ἤκουσε τὸ ὄνομα εἰκονογνώστης⁴¹, τὸ ἔφερε βαρέως, ὡσὰν νὰ μὴ ἦτο αὐτὸς ὁ ὁποῖος προηγουμένως ἐπέθεσε συκοφαντικῶς κατὰ τοῦ ἀκριβεστέρου τμήματος τῆς ἐκκλησίας τὴν νέαν καὶ δεινὴν ἐπωνυμίαν ὡς εἰς αἰρετικούς⁴². Ἀλλὰ δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος καὶ ἀλλάξας τακτικὴν λέγει ὅτι δὲν ἀξίζει νὰ στενοχωρῆται δι' αὐτὴν τὴν ὕβριν, ὡς μαθητὴς Χριστοῦ, οὔτε νὰ ἀνταποδίδῃ τὰ ἴσα, ἐνθυμούμενος τὴν ἐντολήν, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἀνταπέδωσε πολλαπλασίως καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἀφειδῶς πᾶσαν διαβολὴν ἐναντίον μας. Καὶ ὅμως τὰ προηγούμενα ἐκείνα συγγράμματά μας⁴³ δὲν στρέφονται πρὸς ἐκείνον καθόλου, ἀλλὰ ἀπευθύνω τὸν λόγον πρὸς τὰ θρυλούμενα ὑπὸ τῆς φήμης καὶ πρὸς τοὺς λόγους, ὄχι πρὸς τὸν λέγοντα. Καὶ τόσον ἀπέχω ἀπὸ τοῦ νὰ χρησιμοποιοῦ συκοφαντίας διὰ τοὺς λόγους ἐκείνου, ὅπως πράττει ἐκεῖνος διὰ τοὺς ἰδικούς μας, ὥστε παρέλειψα τὰ χειρότερα ἀπὸ τὰ λεγόμενα ὑπ' ἐκείνου. Τὸ σπουδαιότερον δὲ εἶναι ὅτι δὲν γράφω ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ ὑπὲρ τῶν ὑβριζομένων ἀπλουστέρων ἀδελφῶν, βαστάσας ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸ θᾶρος ἐκείνων κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν⁴⁴. Ἐκεῖνος δὲ γράφει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ἀποτείνεται σαφῶς πρὸς ἐμὲ καὶ προβάλλων μερικὰ ἀπὸ τὰ ρητά μου φανερῶς, γίνεται μέγας διαστροφεὺς καὶ ἀντίπαλος. Τὸ δὲ χειρότερον εἶναι

χειρον οτι αυτος της επηρειας ταυτης και αρξας και αμυνόμενος, ειθ' ως μητ' αρξαντα μητ' αμυνόμενον δικαιοι αυτος ε-
 αυτον ως Χοισιου μαθητην, «ος λοιδορούμενος ουκ αντελοι-
 5 δόρει, πάσων ουκ ηπειλει, παρεδίδου δε τω κρίνοντι δι-
 5 καίως».

15. Ἀλλὰ γὰρ ὡσπερ ἀναβαθμοῖς κακῶν χρώμενος, ἐπὶ
 τὰ χεῖρω προκόπει καὶ κατὰ τῶν ἀγίων χωρεῖ, νῦν μὲν
 ἀναίδην ἀντιλέγων αὐτὸς αὐτοῖς, νῦν δ' ἀντιλέγοντας ἐαν-
 τοῖς καὶ ἀλλήλοις ἐλέγχων, ἔσι δ' οὐ καὶ τὰς αὐτῶν ρήσεις
 10 παραχαράτιων καὶ προβαλλόμενος. Τοῦ γὰρ σοφοῦ τὰ θεῖα
 Γρηγορίου τοῦ Νύσσης οὐχ ὁμοίαν τὴν διαγωγὴν εἶναι λέ-
 γοντος ἐν τῷ μέλλοντι τοῦ τε διὰ πάσης ἀρειῆς ἤκοντος καὶ
 τοῦ μηδὲ ὅλως μειεσχηκότος τοῦ θείου, τῷ νήπιον ἐντεῦθεν
 ἐκεῖσε μεταχωρῆσαι πρὸ ὥρας ἀναρπασθὲν («ὁ μὲν γὰρ διὰ
 15 πάσης» φησὶν, «αἰσθήσεως καὶ παντοίας παιδεύσεως ἔγνω καὶ
 εὐηρέσησε Θεόν, τὸ δὲ ἀγύμνασιον καὶ ἀτριβὲς τὴν διάνοι-
 αν διήλθε τὸν θίον»), αὐτὸ τὸ διὰ παιδεύσεώς τε καὶ τῶν
 μαθημάτων ὠφεληθῆναί τινα ὁ σοφὸς οὗτος ὤθητο ἔρμαιον
 εὔρειν κατὰ τε τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν λόγων
 20 τῶν ἡμετέρων. Τοῦ γὰρ μεγάλου Βασιλείου πρὸς μαρτυρίαν
 ὑπ' ἐμοῦ παρηγμένου καὶ ματαίαν λέγοντος γεωμετριάν τε
 καὶ τὴν ἐπὶ τῇ γεωμετρίᾳ σχολήν, ἣν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι,
 σχήματά τε καὶ σκιὰς καὶ μειεωρολογίαν τὴν παρὰ τῶν Χαλ-
 δαίων τειμημένην, αὐτὸς ἀντιτίθησιν ὡς μὴ ἀδελφὰ φρο-
 25 νοῦντα τούτῳ τὸν ἀδελφόν, καὶ σὺν ἐκείνῳ καὶ πρὸς ἐμὲ
 ἀντιλέγοντα. Πρὸς δὲ ἂν τις εἶπεν ὃ θαυμάσιε, ὁ διὰ πάσης
 ἀρειῆς ἤκων καὶ τῶν ματαίων ὠφέληται, ὡς καὶ Γρηγόριος
 φησὶν ἐκ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ἐν Ἀθήναις ὠφεληθῆ-
 ναι, «καταγελάσας δαιμόνων, οὐ θαυμάζονται δαίμονες». Εἴ
 30 τις οὖν βλαβερὰν τὴν δεισιδαιμονίαν ἐρεῖ, σὺ τοῦτον ἀντι-
 λέγειν ἐρεῖς τῷ μεγάλῳ; Πάντως ἤκιστα φαίης, εἰ μὴ καὶ

45. Α' Πέτρ. 2, 23.

46. Περί νηπίων, PG 46, 180 C - 181 AD.

47. Ὁμιλία εἰς ἀρχὴν Παροιμιῶν 6, PG 31, 397 BC. Βλ. ἄνωτ.
 1, 1, 8.

48. Λόγος 43, 21, PG 36, 524 C.

ὅτι, ἐνῶ αὐτός καὶ ἤρχισε καὶ ὑποστηρίζει τὴν ὕβριν ταύτην, ἔπειτα δικαιώνει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν του ὡσὰν νὰ μὴ ἤρχισε καὶ νὰ μὴ ὑποστηρίξη ὡς μαθητῆς Χριστοῦ, «ὁ ὁποῖος λοιδορούμενος δὲν ἀντελοιδορεῖ, πάσχω δὲν ἠπείλει, παρέδιδε δὲ εἰς τὸν κρῖνοντα δικαίως»⁴⁵.

15. Ἀλλὰ βεβαίως ὡσὰν νὰ χρησιμοποιῆ βαθμίδας κακοῦ, προκόπτει πρὸς τὰ χειρότερα καὶ προβαίνει ἐναντίον τῶν ἀγίων, ἄλλοτε ἀντιλέγων πρὸς αὐτούς ὁ ἴδιος φανερά, ἄλλοτε δὲ δεικνύων ὅτι ἀντιλέγουν πρὸς ἑαυτούς καὶ ἀλλήλους, εἰς μερικὰ σὲ σημεῖα παραχαράττων καὶ τὰ λόγια των καὶ ἐπικρίνων. Οὕτω ἐπειδὴ ὁ σοφὸς εἰς τὰ θεῖα Γρηγόριος Νύσσης λέγει ὅτι δὲν εἶναι ὅμοια ἢ θέσις κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἐκείνου ὁ ὁποῖος διήγαγε καθ' ὅλα ἐναρέτως καὶ ἐκείνου ὁ ὁποῖος δὲν μετέσχε καθόλου τοῦ βίου, καθ' ὅσον ἀνεχώρησεν ἀπὸ ἐδῶ πρὸς τὰ ἐκεῖ ὡς νήπιον ἀναρπασθὲν προώρως (διότι, λέγει, «αὐτὸς μὲν ἐγνώρισε καὶ εὐηρέστησε τὸν Θεὸν μὲ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ παντοίαν παιδευσιν, ἐκεῖνο διήλθε τὸν βίον ἀγύμναστον καὶ ἀνέργαστον κατὰ τὴν διάνοιαν»⁴⁶), ὁ σοφὸς οὗτος αὐτὸ τὸ νὰ ὠφελῆθῃ κανεῖς διὰ τῆς παιδεύσεως καὶ τῶν μαθημάτων ἐνόμισεν ὅτι ὑπῆρξεν εὖρημα ἐναντίον τῶν λόγων τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ ἐμοῦ. Ὅταν δηλαδὴ ὁ μέγας Βασίλειος προβάλλεται ὑπ' ἐμοῦ πρὸς μαρτυρίαν, χαρακτηρίζων ματαίαν τὴν γεωμετρίαν, τὴν ὁποίαν ἐφεῦρον οἱ Αἰγύπτιοι καὶ τὴν ἐνασχόλησιν μὲ αὐτὴν, καθὼς καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰς σκιάς καὶ τὴν μετεωρολογίαν τὴν ὁποίαν τιμοῦν οἱ Χαλδαῖοι⁴⁷, αὐτὸς ἀντιθέτει τὸν ἀδελφὸν του ὡς μὴ φρονουῦντα ἀδελφικὰ καὶ ὡς ἀντιλέγοντα μαζὶ μὲ ἐκεῖνον καὶ πρὸς ἐμέ. Θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη κανεῖς εἰς αὐτὸν ὧ θαυμάσιε, ὁ διελθὼν διὰ πάσης ἀρετῆς καὶ ἀπὸ τὰ μάτια ἔχει ὠφελῆθῃ, ὅπως λέγει καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὅτι ὠφελήθη καὶ ἀπὸ τὴν δεισιδαιμόνα πλάνην εἰς τὰς Ἀθήνας, «καταγελάσας τοὺς δαίμονας, ὅπου θαυμάζονται οἱ δαίμονες»⁴⁸. Ὅποιος λοιπὸν εἶπη βλαβεράν τὴν δεισιδαιμονίαν, ἐσύ θὰ εἶπης ὅτι οὗτος ἀντιλέγει εἰς τὸν μέγαν; Ὅπως οὐδέποτε δὲν θὰ ἠδύνα-

δεισιδαίμων ἐθέλεις εἶναι. Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδὲ τῷ λέγοντι καὶ παρὰ γεωμετρίας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων ὀνησιν εἶναι τινα γενέσθαι τῷ διὰ πάσης ἀρειῆς ἤκοντι ὁ λέγων ἐκείνην ματαιίαν καὶ βλαβεράν ἀντιλέγει. Συνεργεῖ
 5 γὰρ καὶ τὸ κακὸν τῷ ἀγαθῷ προαιρέσει οὐ καλῇ καὶ σαρξ ὄφρως τροφή γίνεται σωτήριος, ἀλλὰ θανατωθέντος αὐτοῦ καὶ μετασκευασθέντος μεγαλοτέχνου μεθόδοις ἰατρικῆς. Οὐδὲ γὰρ ἐπ' ἐκείνων οἱ ἐξευρόντες Αἰγύπτιοι καὶ οἱ τειμηκότες Χαλδαῖοι ὡς πρὸς θεογνωσίαν λυσιτελοῦσας γεωμετρίαν τε
 10 καὶ ἀστρονομίαν ἐξεῦρόν τε καὶ εἰτίμησαν, ἀλλ' οἶόν τι δεινὸν διατείχισμα μέσον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἀνήγειραν καὶ διὰ τῶν μαθημάτων σεμνολογήσαντες ἀνήγαγον μὲν πρὸς ἀσιέρας τὸ παρ' ἀνθρώπων τῷ Θεῷ ὀφειλόμενον σέβας, κατέσπασαν δὲ τὴν αἰτίαν τῶν τε ὄντων καὶ γινομένων ἀπὸ τοῦ
 15 Θεοῦ ἐπὶ ταῦτα.

16. Ὁρᾷς ὅπως ὄφρις νοητός, τὸ γε εἰς ἐκείνους ἤκον, ταυτὶ τὰ μαθήματα χωρίζοντα τοῦ Θεοῦ δι' ἀπάτης τὸν ἄνθρωπον; Εἰ δ' ὁ διὰ πάσης ἀρειῆς ἤκων καὶ δι' αὐτῶν ὄνατο, ἀλλὰ καθελὼν τε καὶ διελὼν καὶ σοσκευασάμενος καὶ
 20 σὺν λόγῳ χρησάμενος, ὡς αὐτὸς εἰσηγοῦμαι πρὸς ὃν ἀντιλέγειν κακῶς προήρησαι, πρὸς δὲ μηδ' ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεῦνη καταγρησας, ἀλλὰ συνιδῶν ὧν ὑπερορᾷν δέον, ὡς καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας, ἐλόμενός τε τὴν ὠφέλιμον παιδείαν καὶ ἀποιαγὴν ποιησάμενος τῆς ἀνονήτου καὶ βλαβεράς, ὡς
 25 ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, Βασίλειος ὁ καλῶς τὸν αἰγύπτιον πλοῦτον, τὴν ἔξω δηλαδὴ παίδευσιν, κατὰ τὸν τῆς νεότητος χρόνον ἐμπορευσάμενος, εἶτα τὴν ἡλικίαν προήκων ἀποιαξάμενος ταύτη καὶ δῆλος ὢν ἐν αἰσχύνῃ τιθέμενος τῆς ἀγόνου ταύτης παῖς τουτέστι μαθητῆς ὀνομάζεσθαι, κατὰ τὸ περὶ Μω-
 30 σέως ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ εἰρημένον· «εἰ γὰρ ἡ ἄγονός τε καὶ

49. Βλ. ἀνωτ. 1, 1, 11' 20' 21.

50. Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Θ ε ο λ ό γ ο υ, Λόγος 21 (εἰς Ἀθανάσιον) 6, PG 35, 1088 B.

51. Ὁμιλία εἰς ἀρχὴν Παροιμιῶν 6, PG 31, 397 C.

52. Βλ. Ἐπιστολή 223, PG 32, 824 A.

σο καθόλου νὰ τὸ εἶπης, ἐκτὸς ἐὰν θέλῃς νὰ εἶσαι δεισιδαίμων. Ἔτι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δὲν ἀντιλέγει πρὸς τὸν λέγοντα ὅτι προέρχεται καὶ ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὰ ἄλλα μαθήματα κάποια ὠφέλεια εἰς ἐκείνον ὁ ὁποῖος διήλθε διὰ πάσης ἀρετῆς ὁ λέγων ἐκείνην ματαίαν καὶ βλαβερὰν. Πράγματι συνεργεῖ καὶ τὸ κακὸν εἰς τὸ ἀγαθὸν μὲ ὄχι καλὴν προαίρεσιν καὶ σὰρξ ὄφρα γίνεται θεραπευτικὴ τροφή, ἀλλὰ ἀφοῦ αὐτὸς θανατωθῆ καὶ μεταποιηθῆ μὲ μεθόδους τῆς μεγαλοτέχνου ἰατρικῆς⁴⁹. Ἄλλωστε οὔτε εἰς ἐκείνας οἱ ἐφευρόντες Αἰγύπτιοι καὶ τιμήσαντες Χαλδαῖοι ἐξεῦρον καὶ ἐτίμησαν τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν ὡς ὠφελίμους πρὸς θεογνωσίαν, ἀλλὰ ἀνήγειρον εἶδος δεινοῦ μεσοτοίχου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ὑπερυψώσαντες αὐτὰς διὰ τῶν μαθημάτων ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀνεβίβασαν πρὸς τοὺς ἀστέρας τὸ ὀφειλόμενον ἀπὸ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν σέβας, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατεβίβασαν εἰς αὐτὰ τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἀπὸ τὸν Θεόν.

16. Βλέπεις πῶς αὐτὰ τὰ μαθήματα εἶναι ὄφρα νοητός, ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐκείνους, χωρίζοντα δι' ἀπάτης τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὸν Θεόν; Ἄν δὲ ὁποῖος ἔφθασεν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀρετῆς ἐπωφελήθη καὶ αὐτῶν τῶν μαθημάτων, τὸ ἐπέτυχε διότι ἔκαμε ἐπιλογὴν, διερρύθμισε καὶ ἐχρησιμοποίησεν αὐτὰ λογικῶς, ὅπως εἰσηγοῦμαι ἐγώ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐσύ κακῶς προετίμησες νὰ ἀντιλέγῃς. Ἐπωφελήθη αὐτῶν ἐπίσης διότι δὲν ἐγήρασεν εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν ματαίων⁵⁰, ἀλλὰ ἀντελήφθη ποῖα ἔπρεπε νὰ παραβλέψῃ, ὅπως ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἐπέλεξε τὴν ὠφέλιμον παιδείαν καὶ ἀπέρριψε τὴν ἀνωφελῆ καὶ βλαβερὰν, ὅπως λέγει ὁ μέγας Βασίλειος⁵¹, ὁ ποῖος Βασίλειος ἀφοῦ ἐμπορεύθη καλῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς νεότητός του τὸν αἰγυπτιακὸν πλοῦτον, δηλαδὴ τὴν ἔξω παιδείαν, ἔπειτα προχωρῶν εἰς τὴν ἡλικίαν τὴν ἀπηνήθη καὶ φανερὰ ἐθεώρει ἐντροπὴν νὰ ὀνομάζεται παῖς, δηλαδὴ μαθητῆς⁵², αὐτῆς τῆς ἀγόνου παιδείας, κατὰ τὸ λεχθὲν περὶ τοῦ Μωυσέως ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του. «Διότι, ἐὰν ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως,

σιείρα βασιλέως οὔσα θυγάτηρ, ἦν οἶμαι», φησί, «τὴν ἔξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν, ὑποβαλλομένη τὸν νέον μήτηρ τοῦ τοιοῦτου κληθῆναι κατὰσκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου μητρὸς οἰκειότη-
 5 τα, ἕως ἄν τις τὸ ἀτελὲς τῆς ἡλικίας ἐν ἑαυτῷ θλέπη· ὁ δὲ πρὸς ὕψος ἀναδραμών, ὡς περὶ Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνην ἠγῆσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι· ἄγονος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἢ ἔξωθεν παίδευσις, ἀεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκειῷ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν
 10 ὠδίνων ἢ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπηγέμοιό τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὶν εἰς τὸ φῶς ἐλθεῖν τῆς θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι, εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλποις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;». Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτη συζήση, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν πα-
 15 ρὰ ταύτη σεμνῶν.

17. Οὕτω τὰ ἀντὰ φρονοῦσιν ἀλλήλοις οἱ ἅγιοι καὶ ἡμεῖς ἐκείνοις ἀσφαλῶς ἐπόμεθα. Σὲ δὲ τὸν σαφῶς καὶ τὰς ρήσεις τῶν ἁγίων παραχαράτιοντα, πῶς ἐξηγητὴν ἐκείνων δεξαίμεθα; Τούτου γὰρ τοῦ μηδ' ἀνθρώπους ἀξιούντος τοὺς
 20 καθ' Ἑλλήνας σοφοὺς καλεῖν καὶ τὸ δύνασθαι γενέσθαι τούτους καὶ ἀνθρώπους ἐπιδισιάζοντος, καὶ ταῦτα παρ' οὐδὲν ἕτερον ὅτι μὴ τῷ διὰ θίου τῇ φιλοσοφίᾳ ταύτῃ προσέχειν καὶ τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν μαθήμασι, τούτου τοίνυν περὶ τοῦ μετασχόντος ἐπὶ πολὺ τοῦ παρόντος θίου διεξιόντος, ὡς «εἶ-
 25 δεν, ἤκουσεν, ἐπαιδευθῆ γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ πᾶσαν μέθοδον, καὶ πρό γε τούτων τὴν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν», καὶ διὰ τῆς ἐνικῆς πτώσεως τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ μόνη προσμαρτυροῦντος τὴν τελείαν κάθαρσιν, αὐτὸς διασιήσας τὸν λό-
 30 γον τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ἀμείψας εἰς πληθυντικὸν ρῆμα τὴν ἐνικὴν πῶσιν καὶ ἀντὶ τοῦ 'ἐπάγουσαν' 'ἐπάγουσιν' εἰπῶν

53. Περί θίου Μωσέως 2, PG 44, 329 B.

54. Εἶναι μεγάλη ὁμοιότης ἢ διαφορὰ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μὲν παλαιοὶ Πατέρες ἀντεμετώπιζον θνήσκουσαν τὴν κοσμικὴν σοφίαν, ὁ δὲ Παλαμᾶς ἀντιμετώπιζει αὐτὴν ἀναγεννωμένην.

55. Περί νηπίων, PG 46, 181.

ἡ ἄγονος καὶ στείρα, μὲ τὸ ὁποῖον νομίζω», λέγει, «έννοεῖται κυρίως ἡ ἔξω φιλοσοφία, οἰκειοποιουμένη τὸν νεαρὸν ρυθμίζη ὥστε νὰ ὄνσματοῦ μῆτηρ αὐτοῦ, ἡ λογικὴ ἐπιτρέπει νὰ μὴ ἀπωθῆται ἡ οἰκειότης τῆς ψευδωνύμου μητρὸς ἕως τὸ σημεῖον κατὰ τὸ ὁποῖον βλέπει κανεὶς εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀτέλειαν τῆς ἡλικίας· ὁ δὲ προχωρήσας εἰς ἀνάστημα, ὅπως ἐμάθομεν περὶ τοῦ Μωυσέως, θὰ τὸ θεωρήσῃ ἐντροπὴν νὰ ὀνομάζεται παιδί τῆς στείρας· διότι πρᾶγματι ἡ ἔξωθεν παιδεία εἶναι ἄγονος, πάντοτε ἐγκυμονοῦσα καὶ ποτὲ μὴ φέρουσα τέκνον εἰς τὴν ζωὴν. Διότι ποῖον καρπὸν τῆς μακρᾶς κυοφορίας παρουσίασεν ἡ φιλοσοφία; Δὲν εἶναι ὅλοι κούφιοι καὶ ἄωροι καί, πρὶν ἔλθουν εἰς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, δὲν ἀποβάλλονται, δυνάμενοι ἴσως νὰ γίνουν ἄνθρωποι, ἂν δὲν εἶχον καθόλου καλυφθῆ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀγόνου σοφίας»⁵³; Τόσον λοιπὸν θὰ συζήσῃ κανεὶς μὲ αὐτὴν, ὅσον χρειάζεται διὰ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι εἶναι ἄμοιρος τῶν μεγαλείων τῆς.

17. Οὕτως οἱ ἅγιοι ἔχουν τὰς ἰδίας μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεις καὶ ἡμεῖς ἀκολουθοῦμεν ἀσφαλῶς ἐκείνους⁵⁴. Ἐσὲ δὲ, ὁ ὁποῖος παραχαράττει σαφῶς καὶ τὰ λόγια τῶν ἁγίων, πῶς θὰ σὲ ἐδεχόμεθα ἐρμηνευτὴν ἐκείνων; Πρᾶγματι ἐνῶ ἐκεῖνος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, δὲν ἀξιῶναι νὰ καλῆ οὔτε ἄνθρώπους τοὺς κατὰ τὰ πρότυπα τῶν Ἑλλήνων σοφοὺς καὶ ἀμφισβητεῖ ὅτι δύνανται οὗτοι νὰ ἐνεργοῦν ὡς ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα ὄχι δι' ἄλλον λόγον παρὰ διότι ἀφοσιώνονται ἰσοβίως εἰς τὴν φιλοσοφίαν ταύτην καὶ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, ἐνῶ λοιπὸν ἐκεῖνος περὶ τοῦ μετασχόντος ἐπὶ πολὺ τοῦ παρόντος βίου διηγεῖται, ὅτι «εἶδεν, ἤκουσεν, ἐπαιδεύθη γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν καὶ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν μέθοδον, ἐπάνω δὲ ἀπὸ αὐτὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, ἐπιφέρουσαν τελείαν κάθαρσιν εἰς τὴν ψυχὴν»⁵⁵ καὶ διὰ τῆς εἰς ἐνικὸν ἀριθμὸν πτώσεως προσημαρτυρεῖ εἰς μόνην τὴν θεοπνευστον Γραφήν τὴν τελείαν κάθαρσιν, αὐτὸς ἀποχωρίσας τὸν λόγον ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ μεταβαλὼν εἰς πληθυντικὸν τὴν ἐνικὴν πτῶσιν καὶ ἀντὶ τοῦ «ἐπιφέρουσαν» εἰπὼν

καὶ προσγράψας τὸ 'ταῦτα' καὶ τὰς ἀνωτέρω αἰτιατικὰς σιρε-
 βλῆ γνώμη πρὸς εὐθεΐαν μεινεγκῶν, ὡς τελείαν ψυχῆς
 κάθαρσιν τὴν γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας εἶδησιν εἰπόντα
 παράγει τὸν ἅγιον. «Ἄκουσον δὴ», φησί, «καὶ ἃ λέγει περὶ
 5 τῶν μαθημάτων ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νύσσης· γεωμετρία τε
 γὰρ καὶ ἀστρονομία καὶ ἡ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ κατανόησις καὶ
 πρὸ γε τούτων ἡ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφία, τελείαν
 ἐπάγουσι ταῦτα κάθαρσιν ταῖς ψυχαῖς». Ὁ παντόλμου καὶ
 χειρὸς καὶ γλώττης καὶ διανοίας· καίτοι ὁ θεολόγος ἐκεῖνος
 10 καὶ θεόπνευστον μόνην προσεῖπε τὴν τῆς θείας Γραφῆς φι-
 λοσοφίαν, ἵν' ἐκεῖνα μὲν αἰσθήσει δείξῃ συντάτιων καὶ ταῖς
 ἀπ' αὐτῆς πρὸς θεοσέβειαν συντελείαις, τὴν δ' ἱερὰν Γρα-
 φὴν τοσοῦτο διαφέρουσαν μαθημάτων, ὅποσον καὶ τὰ θεῖα
 τῶν ἀνθρωπίνων διενήνοχεν, ὁ δὲ οὐδὲ οὕτως ἐδυνήθη, μάλ-
 15 λον δὲ ἐβουλήθη, συνιέναι, ἀλλ' ὅπερ αὐτὸς ἀρχόμενος τοῦ
 λόγου πεποίηκε, συνάψας δολίως τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα καὶ
 τὴν θεῖαν Γραφὴν καὶ ἔν καὶ τὸ αὐτὸ τούτων ἀποφηνάμενος
 τέλος, τοῦτο νῦν ὡς εἰρηκότα διαβάλλει τὸν ἅγιον, καίτοι
 ἐκεῖνος ἐνιαῦθα οὐ τὴν εἶδησιν τῶν ὄντων λέγει κάθαρσιν,
 20 ἀλλὰ τὴν ἐξ εἰδήσεως τῶν ὄντων τοῦ καθ' ὑπεροχὴν ὄντος
 κατὰληψιν.

18. Εἰ δὴ τις μὴ κατασαπείς ἐν τοῖς βιβλίοις μηδὲ καταγη-
 ράσας ἐν τῇ τούτων ἐρεῦνῃ τοσοῦτον ἐπέγνω Θεόν, ὡς πάν-
 τα ἀφέμενος τούτῳ καθαρῶς προσχωρῆσαι, πῶσω καθαρώτε-
 ρος τοῦ πάντα φυλοκρινουῖντιος καὶ τὴν εἶδησιν ἀπάντων δο-
 25 κοῦντιος ἔχειν, εἶτα περὶ τὸν κόσμον τοῦτον ἐπισημένου καὶ
 πρὸς τοῦτον κενουῖντιος τὸ φιλοῦν τῆς ψυχῆς τὸ πᾶν ἢ τὸ πλεόν
 καὶ τὸν ὑπὲρ πάντα μῆ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἠγαπη-
 κότιος Θεόν; Ἄλλως τε, εἰ μὲν τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν
 εὗρήκασιν Ἕλληνες, καλῶς καὶ σὺ τούτοις ἐπόμενος διὰ
 30 τῶν κατ' ἐκείνους μαθημάτων ταύτην εὗρεῖν ἰσχυρίζῃ, ἐπεὶ
 δ' ἐκεῖνοι γνώσεως ὑψώματα κατὰ Θεοῦ ἐγείρειν ἐπιχειρή-

ἔπιφέρουν' καὶ ἀποδώσας τὸ 'ταῦτα' καὶ διαστρεβλώσας τὰς προηγουμένας αἰτιατικὰς καὶ ὀνομαστικὴν, παρουσιάζει τὸν ἅγιον ὡσάν νὰ εἶπεν ὅτι ἡ γνῶσις τῆς γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας εἶναι τελεία κάθαρσις τῆς ψυχῆς. «Ἄκουσε λοιπόν», ἰσχυρίζεται, «καὶ ὅσα λέγει περὶ τῶν μαθημάτων ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης· ἡ γεωμετρία καὶ ἀστρονομία καὶ ὁ ἀριθμητικὸς λογισμὸς καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὰ ἡ φιλοσοφία τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἐπιφέρουν τελείαν κάθαρσιν εἰς τὰς ψυχάς». Ὅποια πάντολμος χεὶρ καὶ γλῶσσα καὶ διάνοια. Ἐνῶ ὁ θεολόγος ἐκεῖνος μόνον τὴν φιλοσοφίαν τῆς θείας Γραφῆς ἐκάλεσε θεόπνευστον, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἐκεῖνα μὲν τὰ ταξινομεῖ εἰς τὰ κατ' αἴσθησιν καὶ εἰς τὰς ἀπὸ αὐτὴν πρὸς τὴν θεοσέβειαν διδασκαλίας καὶ ὅτι ἡ ἱερὰ Γραφή διαφέρει ἀπὸ τὰ μαθήματα τόσον, ὅσον διαφέρουν τὰ θεῖα ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα, αὐτὸς δὲν ἠδυνήθη, μᾶλλον δὲ δὲν ἠθέλησεν, οὔτε οὔτω νὰ ἐννοήσῃ ἀντιθέτως ὅ,τι ἔπραξεν αὐτὸς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματείας, συνδέσας δολίως τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα καὶ τὴν θείαν Γραφὴν καὶ ἀποφανθεὶς ὅτι ταῦτα ἔχουν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τῶρα διαβάλλει καὶ τὸν ἅγιον ὅτι τάχα εἶπε τοῦτο, μολονότι ἐκεῖνος ἐδῶ δὲν λέγει κάθαρσιν τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἀλλὰ τὴν ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων τὴν κατάληψιν τοῦ καθ' ὑπεροχὴν.

18. Ἐὰν δὲ κάποιος, ὁ ὁποῖος δὲν κατεσάπη ἐπάνω εἰς τὰ βιβλία οὔτε ἐγήρασεν εἰς τὴν ἔρευναν τούτων, ἐγνώρισε τόσον τὸν Θεὸν ὥστε ἀφήσας τὰ πάντα νὰ προσχωρήσῃ εἰς αὐτὸν καθαρῶς, πόσον καθαρῶτερος εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἐνῶ λεπτολογεῖ τὰ πάντα καὶ νομίζει ὅτι γνωρίζει τὰ πάντα, ἐλκύεται ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον, ἀφιερώνει εἰς αὐτὸν τὴν ψυχικὴν του ἀγάπην, ἐντελῶς ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ δὲν ἠγάπησεν τὸν ὑπεράνω ὄλων Θεὸν μὲ ὄλην τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν; Ἄλλωστε, ἐὰν μὲν οἱ Ἕλληνες εὔρον τὴν εἰς τὰ ὄντα ὑπάρχουσαν ἀληθειαν, καλῶς καὶ σύ, ἀκολουθῶν αὐτοὺς ἰσχυρίζεσαι ὅτι τὴν εὔρες διὰ τῶν μαθήσεων ἐκείνων. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκεῖνοι ἐπιχειρήσαντες νὰ σηκώσουν ὀχυρώματα γνώσεως κατὰ

σαντες, μάλλον τῶν ἐπὶ τῆς Χαλάνης τὸν πύργον οἰκοδομοῦν-
των διηρέθησαν τὰς γλώσσας, ὡς μὴ διαφωνεῖν μόνον, ἀλλὰ
καὶ κατ' ἀλλήλων φωνεῖν, τίνι τῶν ἀντιφωνούντων αὐτὸς
δώσεις τὴν τῆς ἀληθείας οἰκοδομήν, ὅπως ἐπόμενοι τούτω
5 διὰ τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πηγὴν τῆς διὰ πάντων ἀλη-
θείας εὑροίμεν; Ἡμεῖς ἐκεῖνον μόνον ἵσμεν ὄντα τῆς ἀλη-
θείας εὑρετὴν καὶ ρήτορα, ὃς ἀπὸ Θεοῦ λαλεῖ, ὃς φησιν,
«ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν»· καὶ πάλιν, «ἡμεῖς δὲ λαλοῦ-
μεν Θεοῦ σοφίαν». Τούτω τοίνυν ἡμεῖς καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν
10 μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπόμενοι πίστεως, πρὸς κτησὶν θείας
καὶ σωτηρίου σοφίας χειραγωγούμεθα· δεῖν δ' οὗτος οὐκ ἔ-
γνω λόγους ἐξαγγέλλειν ἡμῖν κτισμάτων καὶ διὰ διαιρέσεως
καὶ ἀναλύσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ὀρισμῶν παιδεύειν καὶ
προάγειν ἡμᾶς. Διαιτί; Ὅτι «ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς
15 τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσαι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγ-
γελλίαις μακαριότητι», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Πρὸς ὃν
σὺ σαφῶς ἀντιλέγων φωραθεῖς, ἐσκοτισμένους καὶ ἀνάγνους
καὶ ἀτελεῖς ἀποφαινόμενος τοὺς μὴ εἰδότας τὴν ἐν τοῖς τοι-
ούτοις ἀλήθειαν, εἶπ' οὐκ ἐνιρέπη οὐδὲ ἐγκαλύπτη οὐδὲ κα-
20 ταδύεις σαντόν, ἀλλ' ἐπαγωνίζῃ τῷ ψεύδει καὶ τῇ κακίᾳ
προσιότης, τὰς τοῦ Θεοῦ ἐνιολὰς τῶν μαθημάτων ἄνευ μὴ
δύνασθαι φάσκων καθᾶραι καὶ τελειῶσαι τὸν ἄνθρωπον. Ἡ-
μῖν δ' εἰ καὶ ἀναμφισβητήτως ἀκριβοῦς ἦν ἀληθείας ἢ τῶν
Ἑλλήνων παιδεῖα, οὐδ' οὕτως ἂν διαφερόντως περισπούδα-
25 στος ἐτύγγανεν οὕσα· καὶ τούτου γὰρ ἀπόντιος τοῦ μέρους τῆς
ἀληθείας, ἢ ἀληθῆς μακαριότης ἀνύσιμος. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν
ἀλήθειαν ταύτην ἀμφισβητήσιμον ἢ τῶν Ἑλλήνων ἔχει παι-
δεῖα, πῶς ἂν σε παραδεξαίμεθα λέγοντα πρὸς ἐν καὶ ταυτὸ
φέρειν ταύτην εἰδὸς τε καὶ τέλος τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδο-
30 μένη σοφία, τῇ ὄντως ἀληθεῖ, τῇ ὄντως σωτηρίῳ, τῇ τῷ αἰῶ-
νι τούτῳ μὴ συνδιαλυμένῃ;

56. Γεν. 11, 1 κ.έ. ἐν συσχετισμῷ μετὰ 10, 10. Πρβλ. Γρηγο-
ρίου Θεολόγου Λόγος 21, 22, PG 35, 1105 C. Τὸ ὄνομα
πιθανῶς προετιμήθη ἀντὶ τοῦ Βαβέλ ἐκ τῆς συνηχίσεως πρὸς τὸ ρῆμα
χαλάν. (Ο' Χαλάννη).

57. Α' Κορ. 2, 16.

58. Α' Κορ. 2, 7.

59. Βλ. Εἰς 14 ψαλμόν 3, PG 29, 256 C.

τοῦ Θεοῦ, διηρέθησαν κατὰ τὰς γλώσσας περισσότερον ἀπὸ τοὺς οἰκοδόμους τοῦ πύργου τῆς Χαλάνης⁵⁶, ὥστε νὰ μὴ διαφωνοῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ νὰ φωνάζουν κατ' ἀλλήλων, εἰς ποῖον ἀπὸ τοὺς διαφωνοῦντας θὰ δώσης ἐσὺ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἀληθείας, ὥστε ἡμεῖς ἀκολουθοῦντες τοῦτον νὰ εὕρωμέν διὰ τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πηγὴν τῆς καθολικῆς ἀληθείας; Ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι εὐρετῆς καὶ ρήτωρ τῆς ἀληθείας εἶναι μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ ἀπὸ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος λέγει, «ἡμεῖς δὲ ἔχομεν νοῦν Χριστοῦ»⁵⁷, καὶ ἐπίσης, «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ»⁵⁸. Αὐτὸν λοιπὸν καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του ἀκολουθοῦντες ἡμεῖς μὲ τὴν προσήκουσαν πίστιν, χειραγωγούμεθα πρὸς ἀπόκτησιν θείας καὶ σωτηρίου σοφίας· αὐτὸς ὅμως δὲν ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ μᾶς ἐξαγγέλλῃ λόγους περὶ κτισμάτων καὶ νὰ ἐκπαιδεύῃ καὶ προάγῃ ἡμᾶς διὰ διαιρέσεως, ἀναλύσεως, συλλογισμοῦ καὶ ὀρισμῶν. Διατί; Διότι «ἂν δὲν γνωρίζωμεν τὴν εἰς τὰ τοιαῦτα ἀλήθειαν, τίποτε δὲν θὰ μᾶς ἐμποδίσῃ νὰ βαδίσωμεν πρὸς τὴν ἐπηγγελμένην μακαριότητα» κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον⁵⁹. Ἐσὺ δὲ συλληφθεὶς νὰ ἀντιλέγῃς πρὸς αὐτὸν σαφῶς, ἀφοῦ χαρακτηρίζει σκοτισμένους, ἀνάγνους καὶ ἀτελεῖς τοὺς μὴ γνωρίζοντας τὴν εἰς τὰ τοιαῦτα ἀλήθειαν, δὲν ἐντρέπεσαι οὔτε κρύπτεσαι οὔτε καταχωνιάζεις τὸν ἑαυτὸν σου, ἀλλὰ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τοῦ ψεύδους καὶ αὐξάνεις τὴν κακίαν, λέγων ὅτι αἱ ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ δὲν δύνανται χωρὶς μαθήματα νὰ καθάρισουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τὸν ἄνθρωπον. Δι' ἡμᾶς ὅμως ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο ἀναμφισβητήτως ἀπηκριβωμένης ἀληθείας, οὔτε τότε δὲν θὰ ἦτο ἰδιαιτέρως περισπούδαστος· διότι καὶ ἂν ἀπουσίαζεν αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ἀληθείας, ἡ ἀληθὴς μακαριότης θὰ ἦτο ἐπιτευκτὴ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων ἔχει ἀμφισβητήσιμον καὶ αὐτὴν τὴν παιδείαν, πῶς θὰ ἐκκρίναμεν νὰ λέγῃς ὅτι αὕτη ὁδηγεῖ πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος καὶ τέλος μαζὶ μὲ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένην σοφίαν, τὴν πράγματι ἀληθῆ, τὴν πράγματι σωτήριον, τὴν μὴ συνδυαζομένην μὲ τὸν παρόντα κόσμον;

19. Μετὰ δὴ τὸ μεγαλορρημονῆσαι, ὡς ὑπευθύνους ἡμᾶς λαβῶν, ἅτε τοῖς παρακεχαραγμένοις ὑπ' αὐτοῦ ρητοῖς ἀντιλέγοντας, πρὸς αὐτοὺς διακηρύσσεται τοὺς λογικοὺς οὐρανοὺς, τοὺς ἀποσιόλους λέγω. Τοῦ μὲν γὰρ ἀδελφοθέου δύο σαφῶς
 5 λέγοντος σοφίας, τὴν μὲν ἄνωθεν, τὴν δὲ κάτωθεν, καὶ τὴν μὲν ἀγνήν καὶ ἐπεικῆ, τὴν δὲ ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη, καὶ τοῦ Παύλου δύο σοφίας ἐμφήναντος τῷ λέγειν «ἐπεὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν», αὐτὸς διαρρήδην μάχεται τοῖς δύο ἢ καὶ πλείους λέγου-
 10 σι σοφίας, καὶ τὸ αἴτιον διτι «μηδεὶς πω», φησὶν, «ὠρίσαιο τὴν τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος γνῶσιν σοφίαν». Ἄλλὰ μὴν ὁ ἀδελφότης, ὦ φιλόσοφε, τὴν μὲν γνῶσιν τοῦ ἐκ τῆς καλῆς ἀνασιροφῆς δικνύντος τὰ ἔργα αὐτοῦ σοφίαν ὠρίσαιο ἀγνήν καὶ οὐράνιον, τὴν δὲ γνῶσιν τοῦ μὴ ζῶντος ἐν ἀνασιροφῇ
 15 καλῇ σοφίαν ὠρίσαιο ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη καὶ ἐπίγειον. Εἰκότως ἢ γὰρ αὐτὴ τοῖς τρόποις τῶν κεκτημένων συμμεταβάλλουσα, τὰς ἐναντίας σοφίας ταῖς ψυχαῖς ἐνειργάσαιο ἄλλως τε, εἰ μηδενὸς ἐπισιτήμη φιλοσοφία ἐστίν, οὐδὲ φιλόσοφος ἐστὶν οὐδεὶς οὐδαμοῦ καὶ ἀπολώλεκας σὺ σαυτὸν διὰ τοὺς
 20 σαυτοῦ λόγους, ὦ φιλόσοφε, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως σε ὀνομάσω, ἐν οὐδεμιᾷ ψυχῇ κατὰ σὲ τῆς φιλοσοφίας ἐχούσης ἴδουσιν, μηδ' ἐπωνόμου ταύτης τῶν ἀπάντων οὐδενὸς ὄντος.

20. Τί δ' ὁ λέγων «σοφία πρώτη σοφίας ὑπερορᾶν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτιαῖς ἀντιθέ-
 25 σεσιν», ἦν καὶ ἐπαινεῖν καὶ «ἀσπάζεσθαι», φησὶν, «ὡς τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσασαν»; Ἄρ' οὐ διαφόρους εἶναι σοφίας δείκνυσι; Τὴν μὲν γὰρ ἐπαινεῖν φησι καὶ ἀσπάζεσθαι, πρώτην τε οὖσαν καὶ τὴν ἐτέραν νικῶσαν, τὴν δὲ ὑπεροπιέαν ἡγεῖται καὶ κατηργημένην καὶ ἡττημένην, ἅτε περιτιας ἔχου-
 30 σαν καὶ διὰ τοῦτο κιβδήλους τὰς ἀντιθέσεις, ἦν καὶ ἡμεῖς

60. Ἰσ. κ. 3, 15. 17. Ἡ λέξις ψυχικὴ ἐδῶ ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ χοϊκοῦ, τοῦ ζωϊκοῦ.

61. Α' Κορ. 1, 21.

62. Ἰσ. κ. 3, 13. 15. 17.

63. Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Θεολόγου, Λόγος 16, 2, PG 35, 936 C.

19. Ἄφοῦ δὲ ἐμεγαλορρημόνησεν ὅτι μᾶς συνέλαβεν ἐνόχους, ἀφοῦ ἀντιλέγομεν εἰς τὰ παραχαραγμένα ἀπὸ αὐτόν ρητά, διαλαλεῖ πρὸς τοὺς ἰδίους τοὺς λογικοὺς οὐρανοὺς, δηλαδὴ τοὺς ἀποστόλους. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ μὲν ἀδελφόθεος Ἰάκωβος μνημονεύει σαφῶς δύο σοφίας, τὴν μίαν ἄνωθεν, τὴν ἄλλην κάτωθεν, τὴν μίαν ἀγνήν καὶ χρηστήν, τὴν ἄλλην ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη⁶⁰, ὁ δὲ Παῦλος ὑπεδήλωσε δύο σοφίας μὲ τὸν λόγον «ἐπειδὴ κατὰ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ δὲν ἐγνώρισεν ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ»⁶¹, αὐτὸς φανερά πολεμεῖ τοὺς δεχομένους δύο ἢ καὶ περισσοτέρας σοφίας καὶ ὡς αἴτιον ἐπικαλεῖται τὸ ὅτι «κανεῖς ποτὲ δὲν καθώρισεν ὡς σοφίαν τὴν γνῶσιν τοῦ τάδε καὶ τοῦ τάδε». Ἄλλ' ὅμως ὁ ἀδελφόθεος, ὦ φιλόσοφε, τὴν μὲν γνῶσιν τοῦ δεικνύοντος τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐκ τῆς καλῆς διαγωγῆς ἐκάλεσε σοφίαν ἀγνήν καὶ οὐράνιον, τὴν δὲ γνῶσιν τοῦ μὴ ζῶντος μὲ καλὴν διαγωγὴν ἐκάλεσε σοφίαν ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη καὶ ἐπίγειον⁶². Εὐλόγως· διότι τὸ ἴδιον προσόν, συμμεταβαλλόμενον μὲ τοὺς τρόπους τῶν ἐχόντων αὐτό, ἐπεξειργάσθη εἰς τὰς ψυχὰς τὰς ἐναντίας σοφίας. Ἄλλωστε, ἂν ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι κανενὸς ἐπιστήμη, οὔτε φιλόσοφος ὑπάρχει κανεῖς πουθενά καὶ κατέστρεψες σὺ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν σου ἐξ αἰτίας τῶν λόγων σου, ὦ φιλόσοφε, ἢ δὲν γνωρίζω πῶς νὰ σὲ ὀνομάσω, ἀφοῦ κατὰ τὴν ἄποψίν σου ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει θεμέλιον εἰς καμμίαν ψυχὴν, οὔτε ὑπάρχει καθόλου κανεῖς ἐπώνυμος ταύτης.

20. Τί δὲ πράττει ὁ λέγων «ὅτι ἡ πρώτη σοφία παραβλέπει τὴν στηριζομένην εἰς τὸν λόγον καὶ τὰς κιβδήλους καὶ περιττὰς ἀντιθέσεις», τὴν ὁποίαν λέγει νὰ ἐπαινῶμεν καὶ «νὰ δεχώμεθα ὡς νικήσασαν τὴν καταργουμένην σοφίαν»⁶³; Ἄραγε δὲν δεικνύει ὅτι εἶναι διάφοροι σοφίαι; Διότι λέγει τὴν μίαν νὰ ἐπαινῶμεν καὶ νὰ ἀσπαζώμεθα, ὡς πρώτην καὶ νικήτριαν τῆς ἄλλης, τὴν δὲ ἄλλην θεωρεῖ ἀξίαν περιφρονήσεως καὶ κατηργημένην καὶ ἠττημένην, ὡς ἔχουσιν περιττὰς καὶ διὰ τοῦτο κιβδήλους τὰς ἀντιθέσεις· αὐτὴν καὶ ἡμεῖς δὲν κρίνομεν καθόλου ἀξίαν νὰ καλῆ-

Θεοῦ καλεῖν σοφίαν ἀξιούμεν ἥκιστα· τὴν δέ, καὶ κακοδοξί-
 ας ἀντεχομένην, οὐκ ἂν ἀπαξιώσαιμεν καὶ πονηρὰν προσει-
 πεῖν, ὅποια ἐστὶν ἡ τοῦ Πλάτωνος, μετὰ τῆς ἀκρίστου ὕλης
 καὶ τῶν ἀδυνάρκτων ἰδεῶν καὶ τῶν δημιουργῶν, τῶν ὕσιε-
 5 ρογενῶν δαιμόνων, ἔτσι καὶ τὸ αὐτὸ πείθουσα εἶναι καλόν
 τε καὶ μὴ καλόν, ὅσιόν τε καὶ μὴ, καὶ ἀπλῶς αὐτὴ ἑαυτῇ διὰ
 περιττότητα μάτην ἐναντιούμενη, καὶ λέγειν μὲν περὶ παι-
 τὸς ἐπιχειροῦσα τοῦ προιεθέντος, περαίνουσα δὲ σχεδὸν συνε-
 τὸν οὐδέν, οἷά ἐστι καὶ τὰ σεβόμενα παρ' αὐτῶν, ἃ κατὰ τὸν
 10 ἐκ παιδὸς ἱερὸν Σαμουὴλ «περανοῦσιν οὐθέν». Εἰ δὲ σύ, τοῖς
 εἰρήνην ἄγουσι καὶ ταῖς περιτταῖς ἀντιθέσεσιν ἀποιαξαμένοις
 θέλων πολεμεῖν, προφασίζῃ προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, δόγμα-
 τα καινοτομῶν καὶ ὄνόματα συναιρόμενά σοι πρὸς τὸ φίλερι
 καὶ φιλόμαχον, ἡμεῖς ἐτοιμῶς ἐψόμεθα, τῶν συνιρόφων ἡ-
 15 μῖν καὶ κοινῇ δοκούντων ἀρίστων νοημάτων τε καὶ ρημάτων
 ὀλιγορήσαντες; Οὐκ ἔσαι τοῦτο, οὐκ ἔσαι. Τίς γὰρ δὴ
 καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐξ ἀνθρώπων
 γενομένων ἀπάντων, εἰ περιῆσαν, ὑπέσχεον ἂν σοι πειθήνιοι
 οὓς λέγοντι καὶ κατασκευάζοντι ὅτι τέλειος ἄνθρωπος καὶ
 20 φιλόσοφος καὶ κεκαθαυμένος ἐστὶν ὁ πάντα εἰδώς, ἵν' ἐντεῦ-
 θεν συναγάγῃς τὸ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τις ἐπαγγέλλεταιί
 τι εἰδέσθαι, καὶ θεοσεβῆς ἢ καὶ μὴ, καὶ ἀτελῆ καὶ ἀναγνον
 ἀποφήνῃς τὸν μὴ μεμαθηκότα παρ' Εὐκλείδου μὲν τὴν γεωμε-
 τρίαν, ἀριθμητικὴν δὲ παρ' ἄλλου, παρὰ δὲ σοῦ τὴν λογιστι-
 25 κήν, μουσικὴν δὲ καὶ ἀστρονομίαν Πτολεμαίῳ διὰ τῶν κατ'
 αὐτὸν βιβλίων συγγεγονότα, διαλεκτικὴν τε καὶ φυσιολογί-
 αν τὰς ἀριστοτελικὰς πραγματείας ἐκμελετήσαντα; Τίς γὰρ
 οὐκ οἶδε τῶν νῦν ἢ τῶν πρόποτε νοῦν ἔχόντων Θεὸν εἶναι
 μόνον τὸν τὰ πάντα εἰδός;

30 21. Καὶ ἵνα ἑτέρωθεν τῶν καινῶν ἀκουσμάτων νῦν ἀφῶ καὶ
 πρὸς τὸ προκείμενον ἐπαναγάγω τὸν λόγον, τίς οὐκ οἶδε καὶ
 φιλοσοφίαν ἑτέραν μὲν τὴν ἐν λόγοις, ἑτέραν δὲ τὴν ἐν πρά-

64. Α' Β α σ. 12, 21.

65. Ψ α λ μ. 140, 4.

66. Ὁ Βαρλαάμ ἠσχολεῖτο μὲν ἰδιαιτέρως μὲ τὴν λογικὴν, ἀλλὰ περιελάμβανεν εἰς τὰς μελέτας του ὅλα τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα θέματα καὶ ἔγραψε περὶ αὐτῶν ἴδια ἔργα.

ται σοφία' ἀπὸ ἓν μέρος δέ, ὡς μετέχουσαν κακοδοξίας, δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ χαρακτηρίσωμεν καὶ πονηράν, ὅπως εἶναι ἡ τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὁποία μαζί με τὴν ἄκτιστον ὕλην καὶ τὰς αὐθυπάρκτους ιδέας καὶ τοὺς δημιουργούς, τοὺς ὑστερογενεῖς δαίμονας, πείθει ἐπὶ πλέον ὅτι τὸ ἴδιον εἶναι καλὸν καὶ μὴ καλόν, ὅσιον καὶ μὴ ὅσιον, καὶ γενικῶς ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν ματαίως ἀπὸ παραξενίαν, καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ὁμιλεῖ περὶ πάσης προτάσεως ἀλλὰ δὲν ἐξάγει κανέν συνετὸν συμπέρασμα, ὅπως εἶναι καὶ τὰ σεβάσματα αὐτῶν, τὰ ὁποία κατὰ τὸν ἱερὸν ἀπὸ παιδὶ Σαμουήλ «δὲν κατορθώνουν τίποτε»⁶⁴. Ἐὰν δὲ ἐσύ, θέλων νὰ πολεμῆς τοὺς ἔχοντας ἡσυχίαν καὶ ἀπαρνηθέντας τὰς περιττὰς ἀντιθέσεις, προφασίζεσαι προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις⁶⁵, ἐφευρίσκων δόγματα καὶ ὀνόματα, τὰ ὁποία συμπράττοντα μαζί σου πρὸς τὸ φίλερι καὶ φιλόμαχον, ἡμεῖς θὰ ἀκολουθήσωμεν προθύμως περιφρονοῦντες τὰ οἰκεῖα ἡμῶν καὶ κοινῶς παραδεκτὰ ὡς ἄριστα νοήματα καὶ ῥήματα; Δὲν θὰ συμβῇ τοῦτο. Διότι βεβαίως ποῖος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς γενομένους ἐξ ἀνθρώπων, ἂν ἔζων, θὰ ἔτεινε πειθηνίως τὰ ὦτά του, ὅταν λέγῃς καὶ κατασκευάζῃς ὅτι τέλειος ἄνθρωπος καὶ φιλόσοφος καὶ καθαρὸς εἶναι ὁ γνωρίζων τὰ πάντα διὰ νὰ συναγάγῃς ἀπὸ αὐτὰ ὅτι πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν νὰ μανθάνωμεν, ἂν κάποιος γνωρίζῃ κάτι, εἴτε θεοσεβῆς εἶναι εἴτε ὄχι, καὶ χαρακτηρίσῃς ἀτελῆ καὶ βέβηλον τὸν μὴ μαθόντα ἀπὸ τὸν Εὐκλείδην μὲν γεωμετρίαν, ἀπὸ ἄλλον δὲ ἀριθμητικὴν, ἀπὸ σέ δὲ τὴν συλλογιστικὴν⁶⁶, τὴν δὲ μαγικὴν καὶ τὴν ἀστρονομίαν ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖον διὰ τῶν βιβλίων του, τὴν δὲ διαλεκτικὴν καὶ φυσιολογίαν διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀριστοτελικῶν πραγματειῶν; Διότι ποῖος ἀπὸ τοὺς σημερινούς ἢ τοὺς ὁποιασδήποτε ἐποχῆς ἐχέφρονας δὲν γνωρίζει ὅτι μόνον ὁ Θεὸς εἶναι παντογνώστης;

21. Καὶ διὰ νὰ ἀφήσω τώρα τὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ καινοφανῆ ἀκούσματα καὶ ἐπαναφέρω τὸν λόγον πρὸς τὸ προκείμενον, ποῖος δὲν γνωρίζει ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία ἄλλη εἶναι κατὰ τοὺς λόγους καὶ ἄλλη κατὰ τὴν πρακτικὴν, καὶ ὅτι

ξεσι, καὶ τούτων ἑκατέρας πολλὰς καὶ ποικίλας διαφορὰς, δι' ὧν μωρὰ τε καὶ μὴ, σαρκική τε καὶ πνευματική, ἀντιλεγόμενη καὶ ἀναντίρρητος, πρόσκαιρος καὶ αἰώνιος ἀναφαίνεται σοφία, πλεῖστον ἑκατέρα σχεδὸν τῆς ἑτέρας διεσθηκυῖα
 5 σαφῶς; «Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τὴν αὐτοσοφίαν αὐτὴν ἐπαινώ, τὴν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἰδέαν, ἣτις μία ἐστίν». Ἄλλ', ὦγαθέ, μόνη μὲν αὐτοσοφία ἴσως ἂν αὕτη κληθεῖη, μόνη δὲ σοφία ἢ φιλοσοφία, οὐ. Ὅταν μέντοι τῶν ὑπὲρ φιλοσοφίας λόγων αὐτὸς ἀρχόμενος «δεδοσθαι», λέγῃς «ἡμῖν πρὸς Θεοῦ ἰά τε
 10 τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα», τὰ τῶν θεουργῶν λόγια πάντως οὐχ ὑπὸ τὴν φιλοσοφίαν ἰάτιεις ἐκείνην. Πῶς γὰρ ἂν ἔλεγες ταῦτα καὶ τὰ ὑπὸ ταύτην, εἰ μὴ διήρεις αὐτῆς ἐκεῖνα; Τί τοίνυν ὀνομάζεις φιλοσοφίαν ἐκεῖ; πότερον τὴν Ἑλλήνων ἢ τὴν ἰδέαν, ἣν ἐνιαυθ' εἶπες;
 15 Ἄλλ' εἰ μὲν τὴν τῶν Ἑλλήνων, οὐκοῦν καὶ ταύτην ἐξυμνῶν τυγχάνεις, ἀλλὰ καὶ σαντιῶ ἀνικείμενος, ἐνιαυθ' ὑπεναντίως φάσκων «οὐ ταῦτά ἐστιν, ἐφ' ἃ τὸ τῆς φιλοσοφίας φέροντες ὄνομα ἐξυμνοῦμεν, ὅσα ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἐδόξασεν ἢ συνέγραψεν ἢ ἐδίδαξεν, οὐδὲ ταῦτα φιλοσοφία ἡμῖν ἐστιν,
 20 ἀλλ' αὐτὴ ἢ τῆς γνώσεως ἰδέα», προσέτι καὶ ὅτι μίαν μὲν ἐνιαυθ' ἰσχυρίζῃ καλεῖσθαι φιλοσοφίαν, τὴν ἰδέαν αὐτήν, ἐκεῖ καὶ ἄλλην αὐτὸς λέγων, τὴν τῶν Ἑλλήνων. Εἰ δὲ μὴ ταύτην, ἀλλὰ κακεῖ τὴν ἰδέαν τῆς γνώσεως λέγεις φιλοσοφίαν, τὴν γενικῶς δηλαδὴ πᾶσαν περιέχουσαν γνῶσιν, τὰ παρὰ
 25 σοῦ ταύτης ἐκεῖ σαφῶς ἀποδιαιρούμενα θεουργικὰ λόγια πάσης γνώσεως ἐστέρηται καὶ παρεκτικὰ γνώσεως οὐδεμιᾶς ἂν εἶη, καθόλου δὲ τῆς γνώσεως ἀποδιεσπασμένα κατὰ σὲ καὶ πρὸς φενακισμὸν μόνον τῇ φιλοσοφίᾳ προσειρέθησαν ἐκεῖ. Τίς δ' ἂν εἶη καὶ χρεῖα τούτων ἀναγκαῖα, τῶν κατὰ
 30 φιλοσοφίαν μαθημάτων καὶ εἰσαγόντων καὶ ἀναγόντων εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἢ δὴ πάσης ἱεραρχίας, ταῦτόν δ' εἶπεῖν πάσης θείας οἰκονομίας καὶ ἐνεργείας, τέλος ἐστίν, ὡς

67. Ὁ Βαρλαάμ διὰ τῶν λόγων τούτων παραμερίζει τὰς ἀντιφάσεις τῶν φιλοσόφων καὶ ἀρκεῖται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς φιλοσοφίας, ὑπενθυμίζων τὸν Πλάτωνα βλ. ἐπομένην παράγραφον.

ἡ καθεμία ἀπό αὐτὰς ἔχει πολλὰς καὶ ποικίλας διαφοράς, διὰ τῶν ὁποίων παρουσιάζεται ὡς σοφία μωρὰ καὶ μὴ, σαρκική καὶ πνευματική, ἀντιλεγόμενη καὶ ἀναντίρρητος, πρόσκαιρος καὶ αἰώνιος, διακρινομένη ἢ καθεμία ἀπὸ τὴν ἄλλην ἐντόνως; «Ἄλλ' ἐγώ», λέγει, «ἐπαινῶ τὴν ἰδίαν τὴν αὐτοσοφίαν, τὴν ἰδέαν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως, ἢ ὁποία εἶναι μία». Ἄλλ', ὦ ἀγαθέ, αὐτὴ ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῆ μόνη αὐτοσοφία, ὄχι ὅμως μόνη σοφία ἢ φιλοσοφία. Ὅταν βεβαίως ἐσὺ λέγῃς εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας λόγων, «ὅτι ἔχουν δοθῆ εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τὸν Θεόν καὶ τὰ λόγια τῶν θεουργῶν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα», ὅπως δὲ ποτε τὰ λόγια τῶν θεουργῶν δὲν τοποθετεῖς ὑπὸ τὴν φιλοσοφίαν ἐκείνην. Διότι πῶς θὰ ἔλεγες ταῦτα καὶ ὑπὸ ταύτην, ἂν δὲν διήρεις ἐκεῖνα ἀπὸ αὐτὴν; Τί λοιπὸν ὀνομάζεις ἐκεῖ φιλοσοφίαν; ποίαν ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐλληνικὴν ἢ τὴν ἰδέαν τὴν ὁποίαν ἀνέφερες ἐδῶ; Ἄλλὰ, ἂν ὀνομάζῃς τὴν ἐλληνικὴν, λοιπὸν καὶ αὐτὴν ἐξυμνεῖς, ἀλλὰ καὶ ἀντιφάσκεις πρὸς σεαυτὸν, λέγων ἐδῶ ἀντιθέτως ὅτι «δὲν εἶναι αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ ὁποία ἐξυμνοῦμεν φέροντες εἰς αὐτὰ τὸ ὄνομα τῆς φιλοσοφίας, ὅσα ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἐστοχάσθη ἢ συνέγραψεν ἢ ἐδίδαξεν, οὔτε αὐτὰ εἶναι δι' ἡμᾶς φιλοσοφία, ἀλλ' αὐτὴ ἢ ἰδέα τῆς γνώσεως»⁶⁷, προσέτι δὲ καὶ ὅτι μία μὲν ἰσχυρίζεσαι ἐδῶ ὅτι καλεῖται φιλοσοφία, ἢ ἰδία ἢ ἰδέα, καὶ ἄλλην ἐκεῖ λέγεις ὁ ἴδιος, τὴν ἐλληνικὴν. Ἄν ὄχι δὲ αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τὴν ἰδέαν τῆς γνώσεως λέγῃς φιλοσοφίαν, δηλαδὴ τὴν περιέχουσαν γενικῶς πᾶσαν γνῶσιν, τὰ θεουργικὰ λόγια τὰ ὁποία ἐσὺ ἀποχωρίζεις ἐκεῖ ἀπὸ αὐτὴν σαφῶς στεροῦνται πάσης γνώσεως καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι παρεκτικὰ καμμιάς γνώσεως, ἀφοῦ δὲ κατὰ σὲ εἶναι ἐντελῶς διεσταλμένα ἀπὸ πᾶσαν γνῶσιν, προσετέθησαν ἐκεῖ εἰς τὴν φιλοσοφίαν πρὸς ἐξαπάτησιν. Ποία δὲ ἀναγκαῖα χρεῖα ὑπάρχει αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, τῶν εἰσαγόντων καὶ ἀναγόντων εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἢ ὁποία βεβαίως εἶναι τέλος πάσης ἱεραρχίας, ἤτοι πάσης θείας οἰκονομίας καὶ ἐνεργείας, ὅπως σὺ ὁ ἴδιος ἀποφαίνεσαι εἰς πολλὰ σημεῖα καθὼς προχωρεῖς

αὐτὸς πολλαχοῦ τῶν λόγων ἀποφαίνει προϊών; Τί τοίνυν καθ' ἡμῶν τοὺς θυμοὺς ἐγείρεις τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν καιτηρογημένην καὶ μεμωραμένην μετὰ Παύλου λεγόντων; Οὐ γὰρ ἡ τινῶν σοφία αὐτοσοφία ἐστίν.

5 22. Ἄλλα γὰρ ἴδωμεν καὶ τίνα κἄντιαῦθα δῆλος εἶ προεσβέυων αὐτοσοφίαν. Ἔρα τὴν ἐν τοῖς ὀνομαζομένοις φιλοσόφοις κἄν τοῖς τούτων συγγράμμασιν ἔχουσαν τὸ εἶναι; Καὶ μὴν αὐτὸς φησὶ μὴ εἶναι μηδὲ λέγεσθαι φιλοσοφίαν τὴν γνῶσιν τῶν φιλοσόφων, μηδὲ τὰ τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος συγ-
10 γράμματα, ἀλλ' ἔστιν ἃ τούτων, οὐκ αὐτὰ φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀποιέλεσμα φιλοσοφίας εἶναι. Τοῦτο δ' εἰς ἀνάγκην περιέσιτος εἰπεῖν, ἵνα δείξῃς μίαν μόνην ἢν φησὶ γνώσεως ἰδέαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς λεγομένας φιλοσοφίας. Οὐκοῦν εἰ μηδὲν ἐκείνων φιλοσοφία ἐστίν, οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει τὸ εἶναι κατὰ
15 σέ, ἢν λέγεις αὐτοσοφίαν. Ἐν οἷς γὰρ ἔχει τὸ εἶναι, ἀπ' αὐτῆς ἂν ἐκεῖνα κληθεῖεν, ὥσπερ καὶ ἄνθρωποι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ καθόλου εἶδους ἀκούομεν ἐν ἡμῖν ἔχοντος τὸ εἶναι. Εἰ τοίνυν μὴ ἐν ἐκείνοις ἡ αὐτοσοφία σοι αὕτη, ποῦ σήσει τὸ εἶναι; Ἐν τῷ Θεῷ; Καὶ μὴν πάλιν αὐτὸς προϊών λέγεις μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ, ἢν ἐξαίρει φιλοσοφίαν οὐκοῦν ἢ ἐν αὐτῷ τὸ ἄφραστον ἐνοῦσα τρῶπον, ἢν αὐτὸς λέγεις αὐτοσοφίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένοις, ἐπεὶ μηδὲ φιλοσοφία ποτ' ἂν ἐκεῖνο κληθεῖη· σοὶ δ' ὑπὲρ φιλοσοφίας ὁ λόγος. Εἰ τοίνυν αὕτη μήτ' ἐν Θεῷ μήτ' ἐν
25 ἀνθρώποις ἔχει τὸ εἶναι, ἔστι δ' ὁμοῦς ἰδέα οὐσα, καθ' ἑαυτὴν οὐκοῦν ἐστίν ὑφesiῶσα· καὶ Πλάτων ἡμῖν αὐτὸς ἀναβιώσεται μετὰ τῶν τῆς κακοδοξίας τερεισμάτων.

23. Τοιγαροῦν ταύτη τἄληθές περὶ τῆς ἐκ μαθημάτων τῶν ἔξω φιλοσοφίας ἀπλῶς καὶ συντόμως φαίη τις ἂν, ὡς
30 φιλοσοφία μὲν ἐκάστου καλοῖτ' ἂν ἢ ἐν συγγράμμασιν ἢ λόγοις ἐκάστου φιλοσόφοις πραγματεία, κοινὴ δὲ ἢ πᾶσι φιλο-

εις τοὺς λόγους; Διατί λοιπὸν διεγείρεις ἐναντίον μας τοὺς θυμούς, ἐπειδὴ λέγομεν μαζί με τὸν Παῦλον ὅτι ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων κατηργήθη καὶ ἐμωράνθη⁶⁸; Διότι ἡ σοφία μερικῶν δὲν εἶναι αὐτοσοφία.

22. Ἄς ἴδωμεν πάντως καὶ ποίαν αὐτοσοφίαν πρεσβεύεις ἐδῶ. Ἄραγε τὴν ἔχουσιν τὴν ὑπαρξιν εἰς τοὺς λεγομένους φιλοσόφους καὶ εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν; Καὶ ὅμως ἐσὺ ὁ ἴδιος λέγεις ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε λέγεται φιλοσοφία ἢ γνῶσις τῶν φιλοσόφων, οὔτε τὰ συγγράμματα τοῦ δεῖνα ἢ τοῦ δεῖνα, ἀλλὰ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι ἀκριβῶς φιλοσοφία, ἀλλὰ ἀποτελέσματα φιλοσοφίας. Περιῆλθες δὲ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εἴπῃς τοῦτο, διὰ νὰ δείξης ὅτι μία μόνον εἶναι ἡ ἰδέα τῆς γνώσεως τὴν ὁποίαν λέγεις, ἀλλ' ὄχι πολλαὶ φιλοσοφίαι. Ἄν λοιπὸν τίποτε ἀπὸ ἐκεῖνα δὲν εἶναι φιλοσοφία, οὔτε αὕτη τὴν ὁποίαν λέγεις αὐτοσοφίαν, ἔχει κατὰ σὲ τὴν ὑπαρξιν εἰς αὐτά. Διότι αὐτά, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχει τὴν ὑπαρξιν, θὰ ὠνομάζοντο ἀπὸ αὐτὴν, καὶ ὅλοι ἡμεῖς ὠνομαζόμεθα ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ καθολικὸν εἶδος τὸ ὁποῖον ἔχει μέσα τὴν ὑπαρξιν. Ἐὰν λοιπὸν αὕτη ἢ αὐτοσοφία δὲν σοῦ εἶναι μέσα εἰς ἐκεῖνα, ποῦ θὰ ἔχη τὴν ὑπαρξιν; Εἰς τὸν Θεόν; Καὶ ὅμως ἐσὺ ὁ ἴδιος προχωρῶν λέγεις ὅτι εἶναι μωρία ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ αὕτη ἢ φιλοσοφία τὴν ὁποίαν ἐξαίρεις. Αὕτη λοιπὸν τὴν ὁποίαν λέγεις ἐσὺ αὐτοσοφίαν δὲν εἶναι ἢ ἐνυπάρχουσα εἰς αὐτὸν κατὰ τὸν ἄφραστον τρόπον, ἀλλ' οὔτε εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντα, διότι ἐκεῖνο δὲν θὰ ἠδύνατο ποτὲ νὰ ὠνομασθῇ 'φιλοσοφία' ἐνῶ ὁ ἰδικός σου λόγος εἶναι ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας. Ἄν λοιπὸν αὕτη δὲν ἔχη τὴν ὑπαρξιν οὔτε εἰς τὸν Θεὸν οὔτε εἰς τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι ὅμως ἰδέα, ὑφίσταται λοιπὸν καθ' ἑαυτὴν· ἐπομένως θὰ μᾶς ἀναβιώσῃ πάλιν ὁ Πλάτων μαζί με τὰ τερετίσματα τῆς φιλοσοφίας.

23. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἴπῃ περὶ τῆς ἐκ τῶν κοσμικῶν μαθημάτων φιλοσοφίας ἀπλῶς καὶ συντόμως, ὅτι φιλοσοφία μὲν ἐκάστου θὰ ἠδύνατο νὰ ὠνομασθῇ ἢ φιλοσοφικὴ διαπραγμάτευσις ἐκάστου εἰς συγγράμματα, λόγους, κοινὴ δὲ ἢ παρατηρουμένη εἰς ὅλους τοὺς

σόφοις ἐνθραουμένη, μεμωραμένη δὲ ἢ τοῦ προσήκοντος
 σοφία τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσα. Ἡ δὲ μὴ τοῦτο
 πεπονθυῖα, οὐδὲ μεμωραμένη· πῶς γάρ, τοῦ φύσει γιγνομέ-
 νου τέλους ἐπιτυχάνουσα καὶ πρὸς τὸν δοιῆρα τῆς φύσεως
 5 ἐπισιτρεφομένη Θεόν; Τοιαύτη δὲ ἐστὶν ἢ τῶν ἐφ' ἡμῶν εὐ-
 σεβῶν καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν, ἀνδρικῶς ὄντως ἀποιναξα-
 μένη τὸ θλάπιον καὶ τὸ λυοιτελὲς ἀπολεξαμένη καὶ τῇ τοῦ
 Θεοῦ ἐκκλησίᾳ σοσιήσασα καὶ ἐμμελῶς ἀρμοσαμένη τῇ σο-
 φία τοῦ Πνεύματος. Ἐγὼ μὲν οὖν ταύτη τάληθές ἔχειν οἴο-
 10 μαι. Ὁ δὲ τῆς ἔξω καὶ μεμωραμένης φιλοσοφίας οὔτις ὑ-
 πέρμαχος, καὶ τὸ «ἐμῶρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου
 τούτου» Παύλου λέγοντος ἀκούσας, ὡς συγκρινομένην πρὸς
 τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν φησὶ μωραίνεσθαι, ὥσπερ καὶ πᾶσαν
 ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ διάνοιαν. Καμοῦ μὴ τοῦτο παραδεχο-
 15 μένου, δεικνύντις δὲ διὰ πολλῶν σαφῶς τάληθές, αὐτὸς ἀν-
 τιλέγειν οὐκ ἔχων σοφιστείας καταψηφίζεται. Κείσθω μὲν
 οὖν ἐν τῷ προτέρῳ μοι περὶ λυοιτελοῦς φιλοσοφίας ἐκεῖνα
 λόγῳ· καὶ γὰρ ἀνεπηρέαστως εἶ' ἔχει καὶ ἀναντίρρητα μένει.

24. Καὶ νῦν δ' ἂν ἐροίμην τὸν ἐκ συγκρίσεως μωραίνον-
 20 τα τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρεσβευομένην σοφίαν καὶ πῶς οὐδαμοῦ γέ-
 γραπται ὅτι ἐμίανεν ὁ Θεὸς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ
 ἐμῶρανε πᾶσαν διάνοιαν, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου τούτου
 σοφίαν ἐμῶρανε; Ποῦ γὰρ συγκρίσεως εἶδος ἐνταῦθα τῶν
 ἀποστολικῶν ἀναφαίνεται ρημάτων; Ἄλλ' ὥσπερ ἐπώρωσεν
 25 ὁ Θεὸς τὰς καρδίας τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρ-
 δίαν Φαραὼ καὶ παρέδωκε τοὺς σοφοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς
 ἀδόκιμον νοῦν, οὐ συγκρίσεώς ἐστιν, ἀλλ' ἐγκαταλείψεως, τὸν
 αὐτὸν ἄρα τρόπον καὶ τὸ ἐμῶρανεν· ἐπεὶ, τί καὶ τὸ ὅτι κατή-
 σχυνεν ὁ Θεὸς τοὺς σοφοὺς ἐκείνους βούλεται, καὶ ὅτι κα-
 30 τήρησε, καὶ ὅτι ἀπεδοκίμασε, καὶ αὐτὸ τοῦτο ὅτι παρέδωκεν
 αὐτοὺς εἰς ἀδόκιμον νοῦν; Μὴ καὶ ταῦτα συγκρίνων ὁ ἀ-
 πόστολος εἶπε; Καὶ τίς ἂν νοῦν ἔχων παρεδέξατο τοῦτο;

69. Βλ. ἀνωτέρω σημείωσιν.

71. Βιβλ. 1, 1.

73. Ἐξ. 7,3.

75. Α' Κορ. 1, 27 ἐξ.

70. Α' Κορ. 1, 20.

72. Ἰω. 12, 40 ἐξ. Ἠσ. 6, 10.

74. Ρωμ. 1, 28.

76. Ρωμ. 1, 28.

φιλοσόφους, μωρὰ δὲ ἡ ἐκπεσοῦσα ἀπὸ τὸν προσήκοντα σκοπὸν τῆς θεογνωσίας σοφία⁶⁹. Αὐτὴ δὲ ἡ ὁποία δὲν ἔπαθε τοῦτο, δὲν εἶναι μωρὰ· πῶς θὰ συνέβαινε τοῦτο, ἐφ' ὅσον ἐπιτυγχάνει τὸν φυσικῶς παραγόμενον σκοπὸν καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὸν δοτῆρα τῆς φύσεως Θεόν; Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ σοφία τῶν συγχρόνων μας εὐσεβῶν καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν, ἀποτινάξασα πράγματι ἀνδρικῶς τὸ ἐπιβλαβὲς καὶ ἐπιλέξασα τὸ ὠφέλιμον καὶ συμπαρασταθεῖσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρμονικῶς συνδεθεῖσα μὲ τὴν σοφίαν τοῦ Πνεύματος. Ἐγὼ λοιπὸν νομίζω ὅτι αὕτη ἔχει τὴν ἀλήθειαν. Αὐτὸς δὲ ὁ ὑπέρμαχος τῆς ἔξω μωρᾶς φιλοσοφίας, ἀκούσας καὶ τὸν Παῦλον λέγοντα ὅτι «ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου»⁷⁰, λέγει ὅτι μωραίνεται ὡς συγκρινομένη πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ πᾶσα ἀνθρωπίνη ἀρετὴ καὶ διάνοια. Ἐπειδὴ δὲ ἐγὼ δὲν παραδέχομαι τοῦτο καὶ ἀποδεικνύω διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων σαφῶς τὴν ἀλήθειαν, αὐτὸς, μὴ δυνάμενος νὰ ἀντείπῃ, καταφεύγει εἰς σοφιστεῖαν. Ἐκεῖνα πάντως ἃς εὐρίσκονται εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον μου περὶ τῆς ὠφελίμου φιλοσοφίας⁷¹· διότι εἶναι ἀκόμη ἀπρόσβλητα καὶ μένουν ἀναντίρρητα.

24. Καὶ τῶρα θὰ ἠρώτων τὸν μωραίνοντα τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρεσβευομένην σοφίαν διὰ συγκρίσεως, πῶς δὲν ἔχει γραφῆ πουθενά, ὅτι ὁ Θεὸς ἐμίανε πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ ἐμώρανε πᾶσαν διάνοιαν, καθὼς καὶ ἐμώρανε τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου; Πράγματι ποῦ παρουσιάζεται ἐδῶ εἶδος συγκρίσεως τῶν ἀποστολικῶν ρημάτων; Ἀλλά, ὅπως τὸ ὅτι ἐπώρωσεν ὁ Θεὸς τὰς καρδίας τῶν Ἰουδαίων⁷² καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν τοῦ Φαραῶ⁷³ καὶ παρέδωσε τοὺς σοφοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀδόκιμον νοῦν⁷⁴, δὲν εἶναι θέμα συγκρίσεως ἀλλὰ ἐγκαταλείψεως, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἐμώρανεν· διότι, τί σημαίνει καὶ τὸ ὅτι κατήσχυνεν ὁ Θεὸς τοὺς σοφοὺς ἐκείνους καὶ ὅτι κατήργησε⁷⁵ καὶ ὅτι ἀπεδοκίμασε, καὶ αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὅτι παρέδωσε αὐτοὺς εἰς ἀδόκιμον νοῦν⁷⁶; Μήπως ὁ ἀπόστολος εἶπε καὶ αὐτὰ συγκρίνων; Καὶ ποῖος ἔχων κοινὸν νοῦν θὰ παρε-

Μᾶλλον δὲ τίς ἀποστολικάις ῥήσεσιν εἰδῶς ἔπεσθαι, ἀφείς ἐκεῖνα νοεῖν ἄνευ συγκρίσεως, ὡς ἐκεῖνος ἐδίδαξε, σοὶ πεισθεῖη συγκρίνοντι; «Τὰ γοῦν μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ». Τί οὖν, ἡ μὲν σοφία
 5 τῶν ἀνθρώπων συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καταισχύνεται καὶ μωραίνεται, ἡ δὲ μωρία παρρησιάζεται καὶ σοφίζεται; Ἡ, ἃ μὲν θούλει, συγκριτικῶς ἐκλαμβάνεις, ἃ δ' οὐκ ἔνι σοι βουλομένῳ, μὴ λυσιτελοῦντα τῇ παρασκευῇ τῶν σῶν λόγων, ἀφίεις ἀσύγκριτα; Καὶ τίς ἂν σοι πείθοιτο, εἰ μὴ,
 10 τοῖς σοῖς λόγοις ἠπαιτημένος, τὴν ἔξω παιδείαν σωτήριον ἡγηται;

25. Ἄ μὲν οὖν ἐφεξῆς μετὰ ταῦτα λέγει, ὡς αὐτόθεν ἔχοντα τὸν τοῦ ψεύδους ἔλεγχον, παρεῖναι μοι δοκῶ. Πεύδεσθαι δ' ὡσπερ οὐκ ἀποχρῶν εἶναι κρίνας ἑαυτῶ, ἀλλὰ καὶ
 15 καταψεύδεσθαι τῶν ἄλλων περὶ πλείστου ποιούμενος, εἰς τὸ συκοφαντεῖν αὐτὸς καθῆκεν ἑαυτὸν, κἄμοῦ λέγοντος τῶν δώρων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν εἶναι φυσικά, κοινῇ πᾶσι δεδομένα πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ μετὰ νόμον, τὰ δ' ὑπερφυσικά καὶ πνευματικά καὶ διαφερόντως ἀπόρρητα, καὶ ὑπεριθύντος ταῦτα
 20 ἐκείνων καὶ τοὺς κατηξιωμένους τῆς σοφίας τοῦ Πνεύματος πάσης ἑλληνικῆς συμμορίας, ἐν δὲ τῶν φυσικῶς δεδομένων ὑπὸ Θεοῦ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνθρωπίνης διανοίας εὐρήματα τὰ μαθήματα, αὐτὸς ὡς ἀπ' ἐμοῦ φησιν ἐκ Θεοῦ δεδῶσθαι, ἐκεῖνα μόνον προσῆκεν οἴεσθαι, ὅσων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται
 25 λογισμός, τῶν δ' ἄλλων οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἀξιῶν τιμῆς. Ἐμοὶ δὲ οὐδέτερον τούτων εἴρηται ἐκεῖ. Οἶδα γὰρ ὅτι πολλῶν καὶ τῶν φύσει γινομένων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τιμῆς δὲ ἀξιῶ ἕκαστον τῆς προσηκούσης· τὰς μὲν πνευματικὰς χάριτας ὡς ὑπερφυσεῖς καὶ μόνοις ἀμέσως διὰ
 30 τοῦ Πνεύματος τοῖς κατ' ἀρετὴν διαφέρουσι προσγινομένας,

δέχετο τοῦτο; Μᾶλλον δὲ ποῖος γνωρίζων νὰ ἀκολουθῇ ἀποστολικά λόγια, ἀφήσας ἐκεῖνα νὰ τὰ ἐννοῶμεν χωρὶς σύγκρισιν, ὅπως ἐδίδαξεν ἐκεῖνος, θὰ ἐπέιθετο εἰς ἐσὲ συγκρίνοντα; «Τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου πράγματι ἐξέλεξεν ὁ Θεός, διὰ νὰ καταισχύνῃ τοὺς σοφοὺς»⁷⁷. Διατί λοιπὸν ἡ μὲν σοφία τῶν ἀνθρώπων συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καταισχύνεται καὶ μωραίνεται, ἡ δὲ μωρία ὁμιλεῖ ἐλευθέρως καὶ σοφίζεται; Ἡ μήπως, ὅσα μὲν θέλεις, ἐκλαμβάνεις συγκριτικῶς, ὅσα δὲ δὲν θέλεις, ἐπειδὴ δὲν σὲ ὠφελοῦν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῶν λόγων σου, ἀφήνεις ἀσύγκριτα; Καὶ ποῖος θὰ ἐπέιθετο εἰς σέ, ἐκτὸς ἐάν, ἐξαπατημένος ἀπὸ τοὺς λόγους σου, θεωρῇ σωτήριον τὴν ἔξω παιδείαν;

25. Ὅσα λοιπὸν λέγει εἰς τὴν συνέχειαν μετὰ ἀπὸ αὐτὰ, ὡς ἔχοντα εὐρεῖ ἀπὸ ἐδῶ τὸν ἔλεγχον τοῦ ψεύδους, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ παραλείψω. Ὡσὰν νὰ κρίνη δὲ ὄχι ἀρκετὸν τὸ νὰ ψεύδεται, ἀλλὰ καὶ ἐκτιμῶν ἰδιαιτέρως τὸ νὰ ψευδολογῇ κατὰ τῶν ἄλλων, κατῆλθε πάλιν εἰς συκοφαντίαν. Καί, ἐνῶ ἐγὼ ἔλεγον ὅτι ἀπὸ τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ ἄλλα μὲν εἶναι φυσικά, δεδομένα εἰς ὅλους γενικῶς, πρὸ τοῦ νόμου καὶ εἰς τὸν νόμον καὶ μετὰ τὸν νόμον, ἄλλα δὲ ὑπερφυσικά καὶ πνευματικά καὶ ἰδιαιτέρως ἀπόρρητα, ἐτοποθέτουν ταῦτα ὑπεράνω ἐκείνων καὶ τοὺς ἠξιωμένους τῆς σοφίας τοῦ Πνεύματος ὑπεράνω πάσης ἐλληνικῆς χορείας, ἀπεκάλουν δὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐν τῶν φυσικῶν δώρων τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ μαθήματα εὐρήματα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, αὐτὸς ἰσχυρίζεται ὡσὰν ἐκ μέρους μου ὅτι πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι ἔχουν δοθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸν μόνον ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν φθάνει ὁ ἀνθρώπινος λογισμὸς, καὶ νὰ μὴ ἀξιῶνωμεν κανέν ἄλλο τῆς τοιαύτης τιμῆς. Ἐγὼ ὅμως δὲν εἶπα ἐκεῖ τίποτε ἀπὸ αὐτὰ. Διότι γνωρίζω ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λογισμὸς δὲν φθάνει καὶ εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ φύσει γινόμενα, κρίνω δὲ ἕκαστον ἄξιον τῆς προσηκούσης τιμῆς· τὰς μὲν πνευματικὰς χάριτας ὡς ὑπερφυσεῖς καὶ χορηγουμένας ἀμέσως διὰ τοῦ Πνεύματος εἰς μόνους τοὺς ὑπερέχοντας κατὰ τὴν ἀρετὴν, τὰ δὲ φυσικὰ δῶρα ὡς

τὰ δὲ φυσικὰ μακροῦ μὲν φάσκων τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀποδεῖν, κοινῇ δὲ πᾶσι πρὸς Θεοῦ δεδούσθαι διὰ τῆς φύσεως.

26. Τῇ δὲ συκοφαντίᾳ ταύτῃ τὸν λόγον ἐρείσας ἐκείνος θρύπτεται καὶ διαχεῖται καὶ κατεπαίρεται τῶν μὴ λεγόντων
 5 πνευματικὸν Θεοῦ δῶρον τὴν Ἑλλήνων σοφίαν καὶ πολλὰς προβάλλεται ῥήσεις Βασιλείου τοῦ θείου ὡς ἐκ Θεοῦ πάσης τέχνης χαρισθείσης ἀνθρώποις, ὅπερ οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων ἐ-
 οῖν. Εἶτα διὰ πολλῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἐξέβη δόξαν καὶ κα-
 τασκευάσας συνεπέρανε καὶ ἀπεφήνατο ταύτην λέγων «καὶ αἱ
 10 ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων καὶ ἡ προφητεία καὶ ἡτισοῦν ἀποκλί-
 λυψις τοιαυτὰ ἐστίν, οἷα, μὴ δοθέντα μὲν, ὑπερβαίνειν ἀν-
 θρώπινον λογισμόν, δοθέντων δέ, ἐξικνεῖσθαι αὐτῶν τὴν
 ψυχὴν». Ὡστε ἢ οὐδέν, ἢ πάνθ' ὁμοίως δῶρά ἐστι Θεοῦ καὶ
 θεόδοια. Οὐκοῦν εἶποι τις ἂν πρὸς αὐτόν· καὶ σύ, ὁ τῆς
 15 ἑλληνικῆς χάριτος διαφερόντως, διὰ τῶν μαθημάτων κατα-
 ξιώσαι σαυτὸν οἰόμενος, τῷ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἀποκαλύψεων
 ἔχοντι ὁμοίως κεχαριτωμένος ὑπάρχεις ὑπὸ Θεοῦ, καὶ οἱ
 τὰ μαθήματα τὴν ἀρχὴν εὐρόντιες Αἰγύπτιοι τοῖς προφήταις
 καὶ ἀποστόλοις εἶσιν ὁμοῖοι; Πῶς γὰρ οὐχ ὁμοῖοι οἱ τῶν
 20 ὁμοίως δεδομένων καὶ ὁμοίως γινωσκομένων δώρων ἐν μεθέ-
 ξει γενόμενοι;

27. «Ἄλλ' ὁ Θεός», φησὶν, «ἐμπέπληκεν ἄρι δημιουργή-
 σας τὴν ψυχὴν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ὀριστικῶν καὶ
 διαιρετικῶν καὶ συλλογιστικῶν δυνάμεων ἐξ ὧν συνέστηκε
 25 τὰ μαθήματα· οὐκοῦν δῶρα Θεοῦ τὰ μαθήματα». Τί δ' ἄρα
 τοῦτο δικαίωμα τοῖς παραχρωμένοις ἢ καταχρωμένοις καὶ
 τοῖς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀτελεῖς τελειοῦσιν ἐκ μα-
 θημάτων; Οὐδὲ γὰρ τοὺς πόρνους καὶ ἀκρατεῖς αἰτίας ἐξέ-
 λουτ' ἂν τις διὰ τὴν ἀρχὴν ὁ Θεὸς τὸ σῶμα πλάσας τε καὶ
 30 ψυχῶσας τὴν γεννητικὴν καὶ θρεπτικὴν ἐνεποίησε τούτῳ δύ-
 ναμιν. Ταῦτα δὲ ἐστὶν ἃ κωλύομεν διὰ τῶν λόγων ἡμεῖς, τὴν
 παράχρησιν καὶ τὴν κατάχρησιν καὶ τὸ παρὰ τὸ προσῆκον

78. Προφανῶς ἐκ τοῦ Πρὸς τοὺς νέους 5 κ.έ., PG 31, 576 κ.έ.
 τῶν Ἐπιστολῶν 4, PG 32, 236 ἐξ., 186, PG 32, 661 κ.έ. κ.ά.

79. Βλ. Β' Κορ. 12, 7.

ἀπέχοντα πολὺ ἀπὸ τὰς πνευματικὰς χάριτας καὶ διδόμενα φυσικῶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ὅλους.

26. Στηρίξας δὲ ἐκεῖνος τὸν λόγον εἰς αὐτὴν τὴν συκοφαντίαν καμαρώνει καὶ ἀγαλλιᾶ καὶ ἐπαίρεται ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὅποιοι δὲν δέχονται ὡς πνευματικὸν δῶρον τοῦ Θεοῦ τὴν σοφίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ προβάλλει πολλὰς ῥήσεις τοῦ θείου Βασιλείου αἱ ὅποια ἐμφανίζουν πᾶσαν τέχνην χαρισθεῖσαν ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους⁷⁸, τὸ ὅποιον κανεῖς δὲν θὰ ἀρνηθῆ. Ἔπειτα διὰ πολλῶν λόγων μετέβη εἰς τὴν ἰδικὴν του ἀντίληψιν καὶ χαλκεύων συνεπέρανε καὶ ἀπεφάνθη λέγων οὕτω· «καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων καὶ ἡ προφητεία καὶ ὁποιαδήποτε ἀποκάλυψις εἶναι τοιαῦτα ὥστε, ἂν μὲν δὲν ἐδόθησαν νὰ ὑπερβαίνουν τὸν ἀνθρώπινον λογισμόν, ἂν δὲ ἐδόθησαν νὰ φθάνη εἰς αὐτὰ ἡ ψυχὴ». Ὡστε ἢ κανέν ἢ ὅλα ἐξ ἴσου εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ καὶ θεόδοτα. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν νὰ εἶπῃ κανεῖς πρὸς αὐτόν· καὶ σὺ ὁ νομίζων ὅτι διὰ τῶν μαθημάτων κατηξίωσες σεαυτὸν ἐξαιρέτως τῆς ἑλληνικῆς χάριτος, εἶσαι χαριτωμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁμοίως μὲ τὸν ἔχοντα ὑπερβολικὰς ἀποκαλύψεις⁷⁹ καὶ οἱ εὐρόντες ἀρχικῶς τὰ μαθήματα Αἰγύπτιοι εἶναι ὁμότιμοι μὲ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἀποστόλους; Διότι πῶς δὲν θὰ εἶναι ὁμότιμοι οἱ μετέχοντες τῶν ὁμοίως δεδομένων καὶ ὁμοίως ἀναγνωριζομένων δώρων;

27. «Ἄλλ' ὁ Θεὸς», λέγει, «μόλις ἐδημιούργησε τὴν ψυχὴν, τὴν ἐγέμισε μὲ τὰς κοινὰς ἐννοίας καὶ τὰς ὀριστικὰς καὶ διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς δυνάμεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας συνίστανται τὰ μαθήματα ἐπομένως τὰ μαθήματα εἶναι δῶρα Θεοῦ». Ποία δικαιολογία εἶναι τοῦτο εἰς τοὺς παραχρωμένους ἢ καταχρωμένους καὶ εἰς τοὺς τελειοποιουῦντας τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ μὲ μαθήματα ὡς ἀτελές; Πράγματι οὔτε τοὺς πόρνους καὶ ἀκρατεῖς δὲν θὰ ἀπήλλασσε κανεῖς τῆς κατηγορίας λόγῳ τοῦ ὅτι ἐν ἀρχῇ πλάσας ὁ Θεὸς τὸ σῶμα καὶ ἐμψυχώσας ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸ τὴν γεννητικὴν καὶ θρεπτικὴν δύναμιν. Αὐτὰ δὲ εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐμποδίζομεν ἡμεῖς διὰ τῶν λόγων, τὴν

παρεχόμενον τοῖς μαθήμασι σέβας· καὶ σὺ γε τοῦτο, εἰ συνε-
 τῶς ἀκούειν ἐκείνων ἐθέλεις, εἴση τε καὶ δημολογήσεις καὶ
 τὸ καταγηρᾶν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀφήσεις καὶ σωτηρίους καὶ
 τελεσιθρίους καθαρικούς τε καὶ φωτιστικούς ψυχῆς τοὺς
 5 λόγους οὐκέτι ἔρεῖς, τοῦτοις τε τοῖς λόγοις καὶ τοῖς τοῦ με-
 γάλου Βασιλείου πεισθεῖς.

28. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τὴν ἀρχὴν ταῦθ' ἃ λέγεις ἐδόθη τῇ
 ψυχῇ πρὸς Θεοῦ, κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ ἔμφυτα καὶ φυ-
 σικὰ δήπου, κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων πατέρων δια-
 10 διδόμενα. Πῶς οὖν τοῖς ὑπὲρ φύσιν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς μό-
 νους καὶ τῶν εὐσεβῶν τοὺς ἄκρους καὶ ἀπολέκτους ἐν Πνεύ-
 ματι Θεοῦ χαρισθεῖσιν ὁμοίως ἐδόθησαν; («Ἄλλὰ τὸν αὐτόν»,
 φησὶν, «ἔχει λόγον πρὸς τὴν ψυχὴν ἅπαντα δοθέντα γὰρ οὐδὲ
 τὰ πνευματικὰ τὸν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμόν»). Ὀν-
 15 τως δῆλος ἐγένου πνευματικοῦ δώρου πείραν εἰληφῶς οὐδα-
 μῶς, σὺ σαυτὸν ἀπελέγξας καὶ φανερόν ποιησάμενος, ὃ δὲ
 καὶ τοῦτον χεῖρον διτι μηδὲ τοῖς διὰ πείρας εἰρηκόσι πιστεύεις,
 ὃ δ' αὖθις χεῖριστον διτι καὶ ἀντιρροητορεύεις αὐτοῖς, ψυχικὸς
 ὄλος, ὡς ἔοικεν, ὦν. Τὸ γὰρ ἐκλεκτὸν δοχεῖον τῶν πνευμα-
 20 τικῶν χαρισμάτων, ὃ Παῦλος, «ἡμεῖς», φησὶν, «οὐ τὸ Πνεῦ-
 μα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ,
 ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν
 οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδα-
 κτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνον-
 25 τες· ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος· μω-
 ρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶ καὶ οὐ δύναται γνῶναι», λογισμῶν ἐφό-
 δοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύων, διαιρέσεσσι τε καὶ συλλογι-
 σμοῖς καὶ ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὐρίσκεισθαί τε καὶ δι-

παράχρησιν καὶ τὴν κατάχρησιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὰ μαθήματα σεβασμοῦ πέραν ἀπὸ τὸ πρέπον· καὶ σὺ δέ, ἂν θέλῃς νὰ ἀκούῃς ἐκείνους τοὺς λόγους μὲ σύνεσιν, θὰ μάθῃς καὶ θὰ ὁμολογήσῃς τοῦτο, θὰ ἐγκαταλείψῃς τὸ γή-
ρασμα εἰς τὰ τοιαῦτα καὶ δὲν θὰ λέγῃς πλέον σωτηρίου καὶ μνητικών, καθαρτικών καὶ φωτιστικών τῆς ψυχῆς τοὺς λόγους, πεισθεὶς εἰς τοὺτους τοὺς λόγους καὶ εἰς τοὺς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

28. Ἄλλ' ὅμως, ἂν κατ' ἀρχὴν αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγεις ἐδόθησαν εἰς τὴν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἶναι προφανῶς εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κοινὰ καὶ ἔμφυτα καὶ φυσικὰ μεταδιδόμενα κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ τοὺς πρώτους Πατέρας. Πῶς λοιπὸν ἐδόθησαν ὁμοίως μὲ τὰ ὑπὲρ φύσιν χαρισθέντα ἐν Πνεύματι Θεοῦ πρὸς μόνους τοὺς εὐσεβεῖς, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς κορυφαίους καὶ ἐπιλέκτους τῶν εὐσεβῶν; «Ἄλλὰ, λέγει, ὅλα ἔχουν τὴν ἰδίαν σχέσιν πρὸς τὴν ψυχὴν· διότι οὔτε τὰ πνευματικά, ἐφ' ὅσον ἐδόθησαν ὑπερβαίνουν τὸν ἀνθρώπινον λογισμόν». Πράγματι ἐλέγξας ἐσὺ ὁ ἴδιος καὶ φανερώσας σεαυτὸν, ἀπέδειξες ὅτι δὲν ἔλαβες καθόλου πείραν πνευματικοῦ δώρου, χειρότερον δὲ ἀπὸ αὐτὸ εἶναι ὅτι δὲν πιστεύεις οὔτε εἰς τοὺς ὁμιλοῦντας βάσει τῆς πείρας, τὸ δὲ ἀκόμη χειρότερον εἶναι ὅτι καὶ ἀντιρρητορεύεις κατ' αὐτῶν, ὧν ὀλόκληρος ψυχικός, ὅπως φαίνεται. Πράγματι τὸ ἐκλεκτὸν δοχεῖον τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, ὁ Παῦλος, λέγει, «ἡμεῖς δὲν ἐλάβομεν τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ ἐκ Θεοῦ χαρισθέντα εἰς ἡμᾶς, τὰ ὁποῖα καὶ λαλοῦμεν ὄχι μὲ διδακτικούς λόγους ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀλλὰ μὲ διδακτικούς ἀγίου Πνεύματος, συγκρίνοντες πνευματικὰ πρὸς πνευματικά· ψυχικός δὲ ἄνθρωπος δὲν δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος, διότι ταῦτα εἶναι δι' αὐτὸν μωρία καὶ δὲν δύναται νὰ τὰ κατανοήσῃ»⁸⁰, ἐπεμβαίνων εἰς τὰ ἀκατάληπτα μὲ ἐφόδους λογισμῶν, νομίζων ὅτι πᾶσα ἀλήθεια εὐρίσκεται καὶ διδάσκεται μὲ διαιρέσεις, συλλογι-

δάσκεσθαι οἴομενος. Τὰ γοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐ διὰ λογισμῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοῦ γινώσκομεν Πνεύματος, «ὃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θε-
 5 ὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ».

29. Τεκμηριώσαιτο δ' ἂν τις τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καὶ ἀπὸ τῆς σῆς ἀντιλογίας, ὡς φιλόσοφε. Σὺ γὰρ ἀκούων, καὶ συχνῶς ἀκούων, τῶν μειόντων ἐκ πείρας ἐν λόγοις, ἐν
 10 γράμμασιν, ἐν μαρτυρίαις, ἐν ὑποδείγμασι περὶ φωτὸς οὐκ αἰσθησεως μόνον, ἀλλὰ καὶ διανοίας ὑψηλοτέρου παντάπασιν, οὐ τυγχάνει νοῦς καὶ ὃ γίνεται κρειτόνως ἐκσιὰς καὶ ὑπερ-
 αναβὰς ἑαυτὸν καὶ Θεῷ συγγενόμενος, σὺ τούτων ἀκούων, νῦν μὲν, ἐπαναστήσαι τὴν διάνοιαν τοῦ προσύλου φωτὸς οὐ
 15 δυνάμενος, ὡς περὶ αἰσθητοῦ λεγόντων φωτὸς κατηγορεῖς, νῦν δ' ἐκ τῆς ἐλλείψεως, οὐκ εἰς τὸ μέσον καὶ ἀληθὲς ἀλλ' εἰς ὑπερβολὴν καὶ ψεῦδος ἐκκλίνων, καθ' ἑτέρου θάλλεις σεαυτὸν κρημνοῦ, τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν τοῦτι' εἶναι καὶ θεωρητὴν εἶναι λέγειν ἐκείνους ἰσχυριζόμενος· οὐκ ἂν τοῦτο πα-
 20 θῶν, εἰ λογισμοῖς ἀνθρωπίνους ἀνέφικτα τὰ θεῖα ἐδόξαζες καὶ πίστιν μετ' εὐλαθείας προσῆγες ὡς μόνην δεκτικὴν τῶν τοιούτων καὶ δι' ἔργων τὴν τελειότεραν ἐζήτεις εἶδησιν καὶ τῇ πίστει τὴν πείραν ἐπωκοδόμεις, τὸν τῆς χάριτος ὄροφον, τὴν ἐν ἀληθεῖ θεωρίᾳ Θεοῦ ἀγάπην ἐπιστεγάζουσαν οὕτως
 25 ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καὶ μετὰ τὸ δεδῶσθαι τὰ τοῦ Πνεύματος δόματα. Ὁ γοῦν ἐν ἀκριθεῖ καταλήψει τῶν μαθημάτων γεγωνῶς, μικροῦ καὶ ἀδιδάκτως, ὡς αὐτὸς ἂν εἴποις, τῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων, οὐδὲ μετρίως γοῦν ἐπαίσις καὶ διδασκόμενος· εἰκότως· ὁ γὰρ λόγος Κυρίου ἀ-
 30 ληθής, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ὃς τῷ Ἰωάννῃ ἀπεκά-

σμούς και ἀναλύσεις. Τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὅμως χαρισθέντα εἰς ἡμᾶς δὲν κατανοοῦμεν διὰ λογισμῶν ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐντός ἡμῶν Πνεύματος· «αὐτὰ τὰ ὅποια ὀφθαλμός δὲν εἶδε καὶ οὖς δὲν ἤκουσε, καὶ τὰ ὅποια εἰς καρδίαν ἀνθρώπου δὲν ἀνέβησαν· αὐτὰ τὰ ὅποια ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· διότι τὸ Πνεῦμα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ»⁸¹.

29. Θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ τεκμηριώσῃ κανεὶς τὴν ἀληθινὰν τῶν λεγομένων καὶ ἀπὸ τὴν ἰδικὴν σου ἀντιλογίαν, ὦ φιλόσοφε. Σὺ δηλαδὴ ἀκούεις, καὶ μάλιστα συχνά, τοὺς ἐκ πείρας ἀσχολουμένους εἰς λόγους, εἰς γράμματα, εἰς μαρτυρίας, εἰς παραδείγματα, νὰ λέγουν ὅτι τὸ φῶς εἶναι ἐντελῶς ὑψηλότερα ὄχι μόνον τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ τοῦ ὁποίου συμβαίνει ὁ νοῦς —πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γίνεται κατ' ἀνωτερότητα— νὰ ἐξίσταται καὶ ὑπερναβαίνει ἑαυτὸν καὶ νὰ συναντᾷ τὸν Θεόν. Ἀκούων λοιπὸν ἐσὺ τούτους, ἄλλοτε μὲν μὴ δυνάμενος νὰ ἀπομακρίνης τὴν διάνοιαν ἀπὸ τὸ ὑλικὸν φῶς τοὺς κατηγορεῖς ὅτι ὁμιλοῦν περὶ αἰσθητοῦ φωτός, ἄλλοτε δὲ ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν παρεκκλίνων ἀπὸ τὸ μέσον καὶ ἀληθές εἰς ὑπερβολὴν καὶ ψεῦδος, ρίπτεις εἰς ἄλλον κρημνόν, ἰσχυρίζομενος ὅτι ἐκεῖνοι λέγουν ὅτι τὸ φῶς τοῦτο εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι αὕτη εἶναι θεωρητὴ. Δὲν θὰ ἔπασχες τοῦτο, ἂν ἐφρόνεις ὅτι τὰ θεῖα εἶναι ἀνέφικτα εἰς ἀνθρώπινους λογισμούς καὶ παρουσίαζες εὐλαβῶς τὴν πίστιν ὡς μόνην δεκτικὴν τῶν τοιούτων καὶ ἐζήτεις δι' ἔργων τὴν τελειοτέραν γνῶσιν καὶ ὠκοδόμεις ἐπὶ τῆς πίστεως τὴν πείραν, τὸν ὄροφον τῆς χάριτος, τὴν ἀγάπην ἢ ὅποια ἐπιστεγάζει ἐν ἀληθεῖ θεωρίᾳ Θεοῦ· τόσον ὑπερβαίνουν τὸν ἀνθρώπινον λογισμὸν αἱ δωρεαὶ τοῦ Πνεύματος καὶ μετὰ τὴν χρησίαν των. Ἐσὺ λοιπὸν ὁ ὁποῖος ἔφθασες εἰς ἀκριβῆ κατάληψιν τῶν μαθημάτων σχεδὸν χωρὶς διδασκαλίαν τῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων, δὲν κατανοεῖς οὔτε μετρίως καὶ ὅταν τὰ διδάσκεισαι εὐλόγως, διότι εἶναι ἀληθὴς καὶ διαμένει εἰς τὸν αἰῶνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου⁸², ὁ ὁποῖος ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Ἰωάννην, ὅτι εἰς τὸν θεαρέ-

λυφεν ὅτι τῷ θεαρέσιως ζῶντι δίδονται ψῆφος λευκή, ἣν οὐδεις δύναται γνῶναι, εἰ μὴ ὁ λαβών· ὅπως δὲ κἀκεῖνος δύναται, παρὰ τοῦ Παύλου ἐδιδάχθημεν.

30. Μετὰ δὴ τὴν τῶν κατὰ φύσιν τε καὶ ὑπὲρ φύσιν
 5 δώρων ἐξίσωσιν, διὰ πλειόνων ἐπιτίθεται τῇ περὶ προσευχῆς ἀποστολικῇ ἐντολῇ, λέγων ἀδύνατον εἶναι τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, εἰ μὴ ὡς αὐτὸς ἐξηγεῖται παραδεξαίμεθα· ἐξηγεῖται δὲ προσεύχεσθαι ἐνταῦθα λέγειν τὸν ἀπόστολον οὐ τὸ ἐνεργεῖν τὴν προσευχήν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἕξιν ἔχειν αὐτῆς· «ἕξις
 10 δέ ἐστιν», φησί, «προσευχῆς τὸ μηδὲν δύνασθαι πρᾶττειν οἴεσθαι καὶ εἰς πέρας ἄγειν, μὴ βουλομένου Θεοῦ ὁ τοίνυν», φησί, «ταύτην τὴν ἕξιν ἔχων ἀδιαλείπτως προσεύχεται». Τοιοῦτον δ' ὂν τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, καὶ τῶν ἐλληνικῶν ἄρα βιβλίων ὁ φιλόσοφος οὐκ ἀνακύψει καὶ ἀδιαλείπτως προσ-
 15 εύξεται. Τί οὖν ἂν εἴποι τις πρὸς τὸν ἀδιαλείπτως καὶ μηδέποτε προσευχόμενον τοιοῦτον φιλόσοφον; Ὅπερ ὁ ἀπόστολος ἀλλαχοῦ λέγων· «προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες». Ἐὰρ κὰν τούτῳ τὴν ἕξιν ταύτην εἰσηγεῖται, ἣν αὐτὸς λέγεις, ἢ τὴν ἐνέργειαν, καίτοι
 20 ταῦτόν ἐστιν ἀδιαλείπτως τε εἰπεῖν καὶ ἐν παντὶ καιρῷ; Προσεπισκήψας δὲ τὴν ἐπὶ τῷ προσεύχεσθαι ἀγρυπνίαν, δηλὸς ἐστιν ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐπιτάτιων. Ἐλεγε δὲ καὶ ὁ Κύριος παραβολὴν τοῖς μαθηταῖς, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι
 25 καὶ μὴ ἐκκακεῖν». Ἐὰρ οὖν κἀνταῦθα πρὸς τὴν ἕξιν ἐνῆγεν; Ἄλλ' οὐ τοῦτο ἢ παραβολὴ δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἰτησιν· καὶ τὸ μὴ ἐκκακεῖν δέ, τουτέστι μὴ ἐφίεσθαι τῆς προσεδρείας ὑπὸ ραθυμίας, δείκνυσι τὴν προτροπὴν οὖσαν οὐ πρὸς τὴν ἕξιν, καὶ ταῦθ' ἦν ὁ σοφὸς οὖτος λέγει, ἀλλὰ πρὸς αὐ-
 30 τὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς προσευχῆς, δηλαδή τὴν δέησιν, ὃ καὶ τὸ ἐπιτελεύτιον ἐν τῇ παραβολῇ ρῆμα τοῦ Κυρίου δηλοῖ· «δώ-

83. Ἀποκ. 2, 17.

85. Ἐφ. 6, 18.

84. Α' Θεσσα. 5, 17.

86. Λουκᾶ 18, 1.

στωσ ζῶντα δίδεται ψῆφος λευκή, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται κανεῖς νὰ γνωρίζη εἰ μὴ μόνον ὁ λαβῶν⁸⁸· πῶσ δὲ δύναται καὶ ἐκεῖνος, ἐδιδάχθημεν ὑπὸ τοῦ Παύλου.

30. Μετὰ δηλαδὴ τὴν ἐξίσωσιν τῶν κατὰ φύσιν καὶ ὑπὲρ φύσιν δῶρων οὔτος ἐπιτίθεται διὰ περισσοτέρων λόγων κατὰ τῆσ ἀποστολικῆσ περί προσευχῆσ ἐντολῆσ, λέγων ὅτι εἶναι ἀδύνατον τὸ ἀδιαλείπτωσ προσεύχεσθαι⁸⁴, ἂν δὲν δεχθῶμεν τὰ πράγματα ὅπωσ τὰ ἐρμηνεύει αὐτός· ἐξηγεῖ δὲ ὅτι ὁ ἀπόστολος λέγει ἐδῶ προσεύχεσθαι ὄχι τὸ ἐνεργεῖν τὴν προσευχὴν, ἀλλὰ τὸ ἔχειν ἔξιν αὐτῆσ· «ἔξιν δὲ προσευχῆσ εἶναι», λέγει, «τὸ νὰ νομίζη κανεῖς ὅτι δὲν δύναται νὰ πράξη καὶ νὰ περατώσῃ τίποτε, ἂν δὲν θέλῃ ὁ Θεός· ὁ ἔχων λοιπὸν αὐτὴν τὴν ἔξιν προσεύχεται ἀδιαλείπτωσ», προσθέτει. Ἐφοῦ δὲ τὸ ἀδιαλείπτωσ προσεύχεσθαι εἶναι τοιοῦτον, ὁ φιλόσοφος καὶ δὲν θὰ σηκωθῆ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία καὶ ἀδιαλείπτωσ θὰ προσεύχεται. Τί λοιπὸν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ κανεῖς πρὸσ τὸν τοιοῦτον φιλόσοφον, τὸν ἀδιαλείπτωσ καὶ οὐδέποτε προσευχόμενον; Τοῦτο τὸ ὁποῖον λέγει ἄλλοῦ ὁ ἀπόστολος· «προσευχόμενοι κατὰ πάντα καιρὸν πνευματικῶσ καὶ ἀγρυπνοῦντες εἰσ αὐτὸ ἀκριβῶσ»⁸⁵. Ἐρὰ γε καὶ μὲ τοῦτο διδάσκει αὐτὴν τὴν ἔξιν, τὴν ὁποίαν ἐσὺ λέγεις, ἢ τὴν ἐνέργειαν, μολονότι τὸ ἴδιον εἶναι τὸ ἀδιαλείπτωσ καὶ τὸ κατὰ πάντα καιρὸν; Ἐφοῦ παρήγγειλεν ἐπιπροσθέτωσ τὴν ἀγρυπνίαν διὰ προσευχὴν, εἶναι φανερόν ὅτι προστάσσει νὰ διατηροῦμεν ἀδιαλείπτωσ τὴν ἐνέργειαν. Ἐλεγε δὲ καὶ ὁ Κύριος παραβολὴν εἰσ τοὺσ μαθητάσ, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «ὥστε νὰ πρέπει πάντοτε νὰ προσεύχωνται καὶ νὰ μὴ ἀποκάμουν»⁸⁶. Ἐρὰ γε καὶ ἐδῶ παρεκίνει πρὸσ τὴν ἔξιν; Ἡ παραβολὴ ὅμωσ δὲν δεικνύει τοῦτο, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἴτησιν· καὶ τὸ νὰ μὴ ἀποκάμουν, νὰ μὴ παραιτοῦνται δηλαδὴ τῆσ ἐπαγρυπνήσεωσ ἀπὸ ραθυμίαν, δεικνύει ὅτι ἡ προτροπὴ δὲν εἶναι δι' ἔξιν, καὶ μάλιστα αὐτὴν τὴν ὁποίαν λέγει ὁ σοφός οὔτος, ἀλλὰ δι' αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆσ προσευχῆσ, δηλαδὴ τὴν δέησιν, πράγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει καὶ ὁ ἀκροτελεύτιος λόγος τοῦ Κυρίου εἰσ τὴν προσευχὴν·

σει γάρ», φησίν, «ὁ Θεὸς Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτουσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός», τουτέστι τοῖς ἀδιαλείπτως οὕτω προσευχομένοις. Δεόμεθα δὲ τῆς ἀδιαλείπτου ταύτης δεήσεως οὐχ ὥστε πείσαι Θεόν, αὐτοπαράκλητος γάρ, οὐδ' ὡς ἐφελκυσόμενοι τοῦτον, πανταχοῦ γάρ, ἀλλ' ὡς τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπικλήσει ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνάγοντες πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐπισιτρέφοντες, ὡς μεθέξοντες οὕτω τῶν περὶ αὐτὸν ἀγαθοπρεπῶν δωρεῶν. «Τότε γάρ» κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «τῷ Θεῷ σύνεσμεν, ὅτι πανάγνοις μὲν εὐχαῖς, ἀνεπιθολώτῳ δὲ νῶ τοῦτον ἐπι-
 5 καλώμεθα». Διὰ τοῦτο τοίνυν αὐτὸν ἀδιαλείπτως ἐπικαλούμεθα, ὡς ἂν ἀδιαλείπτως αὐτῷ συνῶμεν.

31. Τῆς δὲ ἀδιαλείπτου ταύτης προσευχῆς τε καὶ ἕξεως, ἣν ἄρτι διενοήθη πρῶτος ὁ φιλόσοφος οὗτος, οὐδὲ ὁ διάβολος φαίνεται ἀμοιρῶν καίτοι μηδέποτε προσευχόμενος· ἦδει γὰρ
 15 μηδὲ κατὰ χοίρων δυνησόμενός τι, μὴ τοῦ Κυρίου τῶν ὅλων ἐνδόντος, κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου μηδ' ἐπιχειρήσεων γούν, καὶ πρὸ τούτων κατὰ τοῦ Ἰωβ μηδὲν ἀνύσων ταῖς πολυτρόποις ἐπιβουλαῖς· τοσοῦτον ἀπέχει προσευχῆς, οὐ τῆς ἀδιαλείπτου μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ διαλειμμάτων, τὸ πεπεισθαι Κύριον
 20 εἶναι τὸν Θεὸν ἀπάντων· οἱ μὲν γὰρ ἐκὸς σώματος τῶν λογικῶν ἴσασι μὲν τοῦτο πάντες, εὐχονται δ' οὐ πάντες· ἀντικείμενος γάρ ἐστι καὶ τῇ εὐχῇ ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, καὶ ὁ τοῦ καλοῦ φυγὰς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς φυγὰς ἐστιν. Οἱ δὲ σῶμα περικείμενοι, τὸν μὲν τοῦ παντός Θεὸν ἴ-
 25 σασιν οὐ πάντες, πάντες δ' εὐχονται καταλλήλως ἕκαστος τῇ δόξῃ ἑαυτοῦ. Τοῖς δὲ τὸν ἕνα καὶ ὄντως γινώσκουσι Θεόν, συνεισέρχεται τῇ δόξῃ ταύτῃ καὶ τὸ χωρὶς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ποιεῖν μηδὲν· τῶν δὲ τοῦτο πεπεισμένων ὅσους ἕρως θεῖος εἶλεν ἐνωθῆναι κυρίως τῷ Κυρίῳ τοῦ παντός, οὗτοι
 30 τροφῆς ἄνευ καὶ πνοῆς ἐν εὐχῇ γενόμενοι, κατὰ τὴν τῶν

87. Λουκᾶ 11, 13 ἐν συνδυασμῷ μετὰ 18, 7.

88. Περί θείων ὀνομάτων 3, 1, PG 3, 680 B.

89. Λουκᾶ 8, 32 ἐξ.

90. Βλ. Λουκᾶ 22, 31 ἐξ.

91. Ἰωβ 1, 12.

διότι λέγει, «θά δώση ὁ Θεός ἅγιον Πνεῦμα εἰς τοὺς ζητοῦντας αὐτὸν ἡμέραν καὶ νύκτα»⁸⁷, δηλαδή εἰς τοὺς προσευχομένους οὕτω ἀδιαλείπτως. Χρειαζόμεθα δὲ αὐτὴν τὴν ἀδιάλειπτον δέησιν ὄχι διὰ νὰ πείσωμεν τὸν Θεόν, διότι αὐτὸς εἶναι αὐτοπαράκλητος, ὄχι διὰ νὰ προσελκύσουν τοῦτον, διότι εἶναι παντοῦ, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναγάγωμεν καὶ νὰ στρέψωμεν τοὺς ἑαυτοὺς μας πρὸς ἐκεῖνον διὰ τῆς ἐπικλήσεως πρὸς αὐτόν, διὰ νὰ μετάσχωμεν οὕτω τῶν ἀγαθοπρεπῶν δωρεῶν περὶ αὐτόν. «Διότι τότε», κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, «συνευρισκόμεθα μὲ τὸν Θεόν, ὅταν ἐπικαλούμεθα τοῦτον μὲ πανάγνους εὐχὰς καὶ ἀθόλωτον νοῦν»⁸⁸. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἐπικαλούμεθα αὐτόν ἀδιαλείπτως, διὰ νὰ συνευρισκώμεθα μὲ αὐτόν ἀδιαλείπτως.

31. Αὐτῆς δὲ τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς καὶ ἕξως, τὴν ὁποίαν πρῶτος διενοήθη ὁ φιλόσοφος οὗτος, δὲν φαίνεται ἀμέτοχος οὔτε ὁ διάβολος, ἂν καὶ δὲν προσεύχεται ποτέ· διότι ἐγνώριζεν ὅτι οὔτε ἔναντι τῶν χοίρων δὲν θὰ κατάρθωνε τίποτε, ἂν δὲν τὸ ἐπέτρεπεν ὁ Κύριος ὄλων⁸⁹, κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου ὅτι δὲν θὰ ἐπιχειρήσῃ κἂν τίποτε⁹⁰, καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὰ ὅτι δὲν θὰ κατορθώσῃ τίποτε μὲ τὰς πολυτρόπους ἐπιβουλὰς⁹¹· τόσον ἀπέχει τῆς προσευχῆς, ὄχι μόνον τῆς ἀδιαλείπτου, ἀλλὰ καὶ τῆς διακεκομμένης, τὸ νὰ εἶναι κανεὶς πεπεισμένος ὅτι ὁ Θεός εἶναι Κύριος τῶν ἀπάντων· διότι οἱ μὲν ἐκτὸς σώματος ἐκ τῶν λογικῶν, γνωρίζουν τοῦτο ὅλοι, ἀλλὰ δὲν τὸ εὔχονται ὅλοι· πράγματι ὁ ἀντιτιθέμενος εἰς τὸν Θεὸν ἀντιτίθεται καὶ εἰς τὴν εὐχὴν, καὶ ὁ φυγὰς τοῦ καλοῦ εἶναι φυγὰς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς. Οἱ δὲ περιβαλλόμενοι σῶμα, τὸν μὲν Θεὸν τοῦ παντός δὲν γνωρίζουν ὅλοι, ὅλοι δὲ εὔχονται καταλλήλως ἕκαστος πρὸς τὴν δοξασίαν του. Εἰς τοὺς γνωρίζοντας δὲ τὸν ἕνα καὶ ἀληθῆ Θεὸν συμπορεύεται μὲ αὐτὴν τὴν δοξασίαν καὶ τὸ ὅτι χωρὶς αὐτόν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ τίποτε· ὅσους δὲ ἐκ τῶν πεπεισμένων δι' αὐτὸ κατέλαβε θεῖος ἔρωσ, ὥστε νὰ ἐνωθοῦν κυριολεκτικῶς μὲ τὸν Κύριον τοῦ παντός, αὐτοί, ἀφοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων μείνουν ἄνευ τροφῆς καὶ πνοῆς

πατέρων ὑφήγησιν, ἐπισιρέφουσι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ οὕ-
 τω τῇ πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπιτηδειότι τι τοῦ μουσικοῦ καὶ
 ἀπορρήτου πνευματικοῦ τῆς προσευχῆς καταξιῶνται δώρου,
 ὃ καὶ ἀδιαλείπτως σῦνέσιν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτὸ παρ' ἑαυτοῦ
 5 ἔλκον τὸν κατηξιωμένον νοῦν πρὸς τὴν ἀρρητοιότατην ἔνωσιν
 καὶ πηγάζον εὐφροσύνην ἱερὰν, νῦν δὲ τῷ νῶ δι' εὐχῆς ἀνα-
 τεινομένῳ πρὸς Θεὸν μουσικῶς ὑπηχοῦν τε καὶ συμπροσευχό-
 μενον, ὥσπερ μουσικῇ τῷ πρὸς ταύτην συντιθέντι τὴν ᾠδὴν.
 Οὕτω γὰρ ἐν μεθέξει τῆς ἀεικινήτου τε καὶ ἀκαμάτου γεγο-
 10 ρότιες χάριτος ἐνεργιζωμένην ἔχουσι τῇ ψυχῇ τὴν προσευχὴν
 καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργοῦσαν κατὰ τὸν εἰπόντα· «ἐγὼ κοιμῶμαι
 καὶ ἡ καρδιά μου ἀγρυπνεῖ». Ὁ τοίνυν βουλόμενος ἐπιτυχεῖν
 τῆς ἀληθοῦς ταύτης καὶ ἀληθῶς ἀδιαλείπτου προσευχῆς πα-
 ρὰ «τοῦ διδόντος» προφητικῶς εἰπεῖν «εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ»,
 15 πειθέσθω τῷ θεῷ Νείλῳ καὶ Γρηγορίῳ, ὥστε ζῆν μηδὲν
 τῶν ἀνθρωπίνων προσπιόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, κἂν
 ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνάγκαις τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ
 δυνατὸν μὴ ἀφίστασθαι, ἀλλ' ὥσπερ σφραγιδα ἀνεξάλειπτον
 τὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν ἐντιτυπωμένην τῇ ψυχῇ σπεύδειν περι-
 20 φέρειν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἔργοις τε γὰρ καὶ λόγοις
 καὶ διανοήμασιν τὴν δυνατὴν ἡμῖν ἰέως καὶ ἀδιάλειπτον
 προσευχὴν ἐπιτηδεύειν χρή, μέχρις ἂν ἐπιτύχωμεν τοῦ δώρου·
 «εἰ μὴ γάρ», φησὶν, «ἔλαβες δῶρον προσευχῆς εὐκλεές, προσέ-
 δρευσον καὶ λήψῃ»· τὸ γὰρ Πνεῦμά ἐστι δι' οὗ προσκυνοῦμεν
 25 καὶ δι' οὗ προσευχόμεθα, καὶ «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσ-
 κυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν».

32. Ἀλλὰ μετὰ τὸ διδάξαι περὶ προσευχῆς ἐκεῖνος καὶ
 τῆς κατ' αὐτὴν ἕξεως, καίτοι πρότερον ἀκούσας τῶν ὑπ' ἐ-
 μοῦ προηγμένων τοῦ θεολόγου ρητῶν, δι' ὧν λέγει τοῦτι'

92. Ἄσμα 5, 2. Τὸ κείμενον τῶν Ο' ἔχει 'καθεύδω' οὕτω δὲ καὶ ὁ Αι, ὅστις ἐν ᾧ διορθώνει εἰς 'κοιμῶμαι'.

93. Κατὰ τὴν προφήτιδα Ἄνναν, Α' Βασιλ. 2, 9. Νείλου (Εὐαγρίου), Περὶ προσευχῆς 58, PG 79, 1180 A.

94. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 4, 100, PG 35, 636 A καὶ Νείλου, ἐνθ' ἄνωτ. 61, PG 79, 1180 C.

95. Βλ. Ἐπιστολὴν 4, PG 32, 229 B.

96. Νείλου, Περὶ προσευχῆς 87, PG 79, 1185 C.

97. Ἰω. 4, 24.

κατὰ τὴν εὐχὴν, ἐπιστρέφουν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ οὕτω μὲ τὴν ἐπιτηδειότητα πρὸς τὴν θεῖαν ἔνωσιν καταξιώνονται τοῦ μυστικοῦ καὶ ἀπορρήτου καὶ πνευματικοῦ δώρου τῆς προσευχῆς, τὸ ὁποῖον παραμένει μαζί των ἀδιαλείπτως. Αὐτὸ τὸ δῶρον ἄλλοτε μὲν ἔλκει μόνον τοῦ τὸν κατηξιωμένον νοῦν πρὸς τὴν ἀρρητοτάτην ἔνωσιν καὶ πηγάζει ἱεράν εὐφροσύνην, ἄλλοτε δὲ ὑπηγεῖ μυστικῶς εἰς τὸν νοῦν ἀνυψούμενον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ συμπροσεύχεται μὲ αὐτόν, ὡσάν μουσικὴ μὲ τὸν συνθέτοντα τὴν ᾠδὴν πρὸς ταύτην. Διότι ἀφοῦ ἔγιναν μέτοχοι τῆς ἀεικινήτου καὶ ἀκαμάτου χάριτος, ἔχουν τόσον πολὺ ριζωμένην εἰς τὴν ψυχὴν τὴν προσευχὴν καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργόν, συμφώνως πρὸς τὸν εἰπόντα, «ἐγὼ κοιμῶμαι καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ»⁹². Ὁ θέλων λοιπὸν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀληθινὴν ταύτην καὶ ἀληθῶς ἀδιάλειπτον προσευχὴν ἀπὸ τὸν «δίδοντα εὐχὴν εἰς τὸν εὐχόμενον», διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν προφητικῶς⁹³, ὡς πείθεται εἰς τὸν θεῖον Νεῖλον καὶ τὸν Γρηγόριον, ὥστε νὰ ζῆ χωρὶς νὰ προσκολλᾶται εἰς τίποτε ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα, ἐκτὸς τῶν ἀναγκαίων⁹⁴, καὶ μέσα εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας νὰ μὴ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ δυνατόν, ἀλλὰ νὰ σπεύδῃ νὰ περιφέρῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ τυπωμένην εἰς τὴν ψυχὴν ὡς σφραγίδα ἀνεξάλειπτον κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον⁹⁵. Πρέπει νὰ ἀσκοῦμεν μὲ ἔργα καὶ λόγους καὶ διανοήματα τὴν δυνατὴν δι' ἡμᾶς ἕως τώρα καὶ ἀδιάλειπτον προσευχὴν, ἕως ὅτου ἐπιτύχωμεν τὸ δῶρον· διότι, λέγει ἄλλος, «ἂν δὲν ἔλαβες πολὺτιμον δῶρον προσευχῆς, ἀφοσιώσου εἰς αὐτήν, καὶ θὰ τὸ λάβῃς»⁹⁶. Πράγματι ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου προσκυνούμεν καὶ προσευχόμεθα εἶναι τὸ Πνεῦμα, καὶ «Πνεῦμα εἶναι ὁ Θεὸς καὶ οἱ προσκυνοῦντες αὐτὸν πρέπει νὰ προσκυνοῦν μὲ τὸ Πνεῦμα καὶ τὴν ἀλήθειαν»⁹⁷.

32. Ἄλλὰ ἐκεῖνος, ἀφοῦ ἐδίδαξε περὶ προσευχῆς καὶ τῆς κατ' αὐτὴν διαθέσεως, μολονότι ἤκουσε προηγουμένως τὰ προβληθέντα ἀπὸ ἐμὲ λόγια τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, εἰς τὰ ὁποῖα λέγει ὅτι τοῦτο μόνον ἀπήλαυσεν ἀπὸ

ἀπολαῦσαι μόνον τῶν λόγων τὸ διὰ Χριστὸν τούτους καταλι-
 πεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησεν, ἀντιπιφέρει ἐ-
 κείνα, δι' ὧν φησι, παρῆκα τὰ πάντα τῇ ἐντιολῇ· τοῦ λόγου
 δὲ περιέχομαι μόνου καὶ οὐκ ἂν ποιεῖ τούτου ἐκὼν ἀμελή-
 5 σαιμι»· καὶ οὕτως αὐτὸν ἐαντιῶ πάντως ἀνακόλουθον δείκνυσι.
 Τί οὖν πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν, συνιστάμενοι τῷ σοφῷ
 θεολόγῳ; Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι λόγους μὲν οὖς διὰ Χριστὸν κα-
 ταλιπεῖν λέγει, τὴν τῶν Ἑλλήνων λέγει σοφίαν, λόγον δ' οὐ
 περιέχεται, τὸ ἀπ' ἐκείνης ἐξειλεγμένον καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ
 10 θείοις μαθήμασι συγκεκραμένον, ὡς ἡμεῖς εἰσηγούμεθα, πρὸς
 οὖς ἀντιλέγεις ἀκρατῶς, ὦ φιλόσοφε. Ἐνάγει δέ με πρὸς
 ταῦτα καὶ τὰ τοῦ λόγου τούτου ἀποτελέσματα· οὗτος γάρ με»,
 φησί, «πειθεῖ ἀσθενοῦντι συνασθενεῖν καὶ ἰσχύοντι συνευφραί-
 νεσθαι» (τοῦτο δ' ἀντικρὺς ἀποσιολικόν ἐστι τὸ παράγγελμα)
 15 «οὗτός μοι διαιρεῖ κόσμους καὶ τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δὲ προσ-
 τίθησι»· ποῦ ταῦτα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας εὔροι τις ἄν;
 «Οὗτος καὶ διὰ τῶν δεξιῶν ὄπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης,
 κὰν τοῖς ἀριστεροῖς συμφιλοσοφεῖ, τὴν οὐ καιριασχύνουσαν ἐλ-
 πίδα παραζευγνὺς καὶ τὸ παρὸν κουφίζων τῷ μέλλοντι». Ταῦ-
 20 τα καὶ ἐπὶ λέξεως τῶν ἀποσιολικῶν ἔχεται φωνῶν. Εἰ δέ
 τις τοῖς λόγοις τούτοις μὴ συναινεῖ, δότιω λόγον εὖλογον ἄλ-
 λον ὁμολογίας καὶ πείσομαι· τὸν γὰρ θεολόγον ἐαντιῶ ἀντιλέ-
 γειν οὐ πείθομαι.

33. Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὰς ἀντιφθεγγομένας, ὡς ὁ φιλό-
 25 σοφος οἶεται ταύτας ρήσεις, «σκαιοὺς καὶ ἀπαιδεύτους» ὀνο-
 μάσας ἡμᾶς, καὶ τῷ Ἰουλιανῷ συντάπτειν οὐ παραιτεῖται καὶ
 μισεῖσθαι δίκαιον εἶναι μὲν φησιν «ὡς ἀποσιεροῦντα τῶν

98. Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Θεολόγου, Λόγος 6, 5, PG 35, 728
 B. Βλ. καὶ Λόγον 4, 100, PG 35, 636 A.

99. Βλ. Β' Κορ. 11, 29.

1. Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Θεολόγου, Λόγος 6, 6, PG 35, 728
 D-729 A.

2. Β' Κορ. 6, 7· Ρωμ. 5,5.

3. Ἐκφρασις Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ τοῦ Θεολόγου, Λόγος
 43, 11, PG 36,509 A διὰ τοὺς ἀτιμάζοντας τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν,
 καὶ τοῦ Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 243, «ἀμαθῆς καὶ
 ἀπαιδευτος», ἐννοῶν τὸν Παλαμᾶν ἀλλ' ἀφορμώμενος ἐξ ἄλλης αἰτίας.

4. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης, διὰ διατάγματος Cod.
 Theodos. 13, 35 ἀπηγόρευσε διδασκαλίαν κλασικῆς φιλολογίας παρὰ
 χριστιανῶν.

τούς λόγους, ὅτι τούς ἐγκατέλειψε χάριν τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι ἀπέκτησε αὐτούς ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων προετίμησε τὸν Χριστόν, ἀντιπροβάλλει τὸ χωρίον ὅπου λέγει, «ἐγκατέλειψα τὰ πάντα λόγῳ τῆς ἐντολῆς, κρατῶ δὲ μόνον τὸν λόγον καὶ δὲν πρόκειται ποτέ νὰ παραμερίσω αὐτὸν ἐκουσίως»⁹⁸ καὶ οὕτω δεικνύει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὁπωσδήποτε ἀνακόλουθον. Τί λοιπὸν θὰ εἴπωμεν ἡμεῖς πρὸς αὐτά, ὑπερασπίζοντες τὸν σοφὸν Θεολόγον; Τί ἄλλο τάχα παρὰ ὅτι ὡς λόγους μὲν τούς ὁποίους λέγει ὅτι ἐγκατέλειψε χάριν τοῦ Χριστοῦ ἐννοεῖ τὴν σοφίαν τῶν Ἑλλήνων, ὡς λόγον δὲ τὸν ὁποῖον κρατεῖ ἐννοεῖ τὸ ἀπὸ ἐκείνην τὴν σοφίαν ἐπειλεγμένον καὶ συγκεκραμένον πρὸς τὰ ἱερά καὶ θεῖα μαθήματα, ὅπως εἰσηγούμεθα ἡμεῖς, πρὸς τούς ὁποίους ἀντιλέγεις ἀσυγκράτητος, ὦ φιλόσοφε, μέ ὁδηγοῦν δὲ εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ λόγου τούτου· «διότι αὐτός», λέγει, «μέ πείθει νὰ ἀσθενῶ μέ τὸν ἀσθενοῦντα καὶ νὰ συνευφραίνωμαι μέ τὸν ἰσχυρόν» (τοῦτο δὲ εἶναι σαφῶς ἀποστολικὸν παράγγελμα⁹⁹), «αὐτός μου χωρίζει τούς κόσμους, καὶ ἀπὸ τὸν ἕνα μέν μέ ἀπομακρύνει, εἰς τὸν ἄλλον δὲ μέ προσκολλᾷ»· εἰς ποῖον σημεῖον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ εὔρη ταῦτα; «Αὐτός καὶ μέ τὰ δεξιὰ ὄπλα ἐπιτελεῖ τὴν δικαιοσύνην καὶ μέ τὰ ἀριστερὰ συμφιλοσοφεῖ, ζευγνύων δίπλα τὴν μὴ καταισχυντικὴν ἐλπίδα καὶ ἀνακουφίζων τὸ παρὸν μέ τὸ μέλλον»¹. Ταῦτα συμφωνοῦν κατὰ λέξιν μέ τὰ ἀποστολικὰ λόγια². Ἐὰν δὲ κανεῖς δὲν συμφωνῆ μέ τὰ λόγια αὐτά, ἄς δώσῃ ἄλλον εὔλογον λόγον τῆς συμφωνίας καὶ ἐγὼ θὰ πεισθῶ· διότι δὲν δέχομαι νὰ ἀντιλέγω εἰς τὸν Θεολόγον Γρηγόριον.

33. Ἄλλὰ βεβαίως μετὰ τὰ ἀντιρρητικὰ αὐτὰ λόγια, ὅπως νομίζει ὁ φιλόσοφος, ἀφοῦ μᾶς ὀνομάζει «σκαιούς καὶ ἀπαιδεύτους», δὲν παύει νὰ μᾶς τοποθετῆ δίπλα εἰς τὸν Ἰουλιανόν καὶ λέγει ὅτι ἀξίζω νὰ μισοῦμαι «διότι τάχα ἀποστερῶ τούς μοναχοὺς τῶν λόγων, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ ἐκείνος ἀπεστέρησε τούς εἰς τὸν κόσμον χριστιανούς»⁴.

λόγων τοὺς μοναχοὺς, καθάπερ ἐκεῖνος καὶ τοὺς ἐν κόσμῳ
 χριστιανούς». Ὡσπερ ἂν εἶ τις ἀκούσας τοῦ ψαλμοῦδοῦ λέ-
 γοντος «εἶπεν ἄφρων, οὐκ ἔστι Θεός», τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου
 θεοφάντορα τῷ ἄφρονι δεῖν οἶεται συνιάπειν τούτῳ, λέγον-
 5 τα περὶ Θεοῦ, ὡς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, τῶν ἀφρό-
 των ἀφρονέσιαιος αὐτὸς ὢν καὶ μὴ συνεῖς τὸ τῆς διαφορᾶς
 ὑπερβάλλον, ὡς ὁ μὲν ἅγιος ὑπὲρ τὰ ὄντια γινώσκει καὶ θεο-
 λογεῖ τὸν Θεόν, ἡ δὲ τοῦ ἄφρονος καρδιά ἐν τοῖς μηδαμῇ
 μηδαμῶς τίθεται τὸ μόνον ὄντως ὄν. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον
 10 ἡμεῖς μὲν ὑπὲρ λόγον ἴομεν οὖσαν τὴν κατὰ μοναχοὺς πολι-
 τείαν, ὁ δ' ἀποσιᾶτης ἐκεῖνος, ἄλογον οἰόμενος τὴν κατὰ χρι-
 στιανούς, διὰ τοῦτ' ἀπειργε τῶν λόγων, ὃ μὴ δυνηθεὶς συνι-
 δεῖν ὁ πᾶντ' ἐπίσιασθαι δοκῶν οὗτος, τῆς αὐτῆς εὐθύνης ἀ-
 ξιοῖ τοὺς τιμῆς πάσης ὑπεριθένης τὰ χριστιανῶν τοῖς ἀτι-
 15 μάζειν ἐς τὰ μάλισια προηρημένοις, καὶ μισεῖσθαι δικαίους
 εἶναι τοῖς ἀσεβесиαίοις ἐξίσου τοὺς εὐσεβεῖς, διότι παντὸς
 οὐτινοσοῦν μᾶλλον περισπούδασιον ἀποφαίνονται τὴν πρὸς
 Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρεῖαν.

34. «Κἂν ὁ Κύριος», φησὶν, «οὐκ ἐπέταξεν ἐν εὐαγγελί-
 20 οῖς τὴν περὶ λόγους σπουδήν, ἀλλ' οὐδὲ ἐκώλυσε». Τί οὖν
 ὅτιαν λέγῃ, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς
 αἱ περισσεραῖ»; Οὐ διαιρεῖ καὶ ἀπολαμβάνει τῆς ἔξω σοφίας
 τὸ χρήσιμον καὶ τῇ ἀπλότητι τοῦ εὐαγγελίου συμμίγνυσιν, ὅ-
 περ ἐν τοῖς λόγοις ἐκείνοις καὶ ἡμεῖς λέγομεν, οἱ παρὰ σοῦ
 25 δι' αὐτὸ τοῦτο νῦν ὑβριζόμενοι; Τί δ' ὅτιαν αὐθις λέγῃ, «ἐγὼ
 λόγον καὶ σοφίαν ὑμῖν δώσω, ἣ οὐδεὶς ἀντισιῆσαι δυνησεται»
 καὶ «ὅτιαν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πᾶσαν
 τὴν ἀλήθειαν»; Ἄρ' οὐ σοφίαν ἐπηγγείλατο θειοτέραν καὶ
 ταύτης τῆς ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πεφυκίας, ἣν αὐτὸς ὑπερμαχῶν
 30 ἐξυμνεῖς ὑπεριτέραν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν; Τί οὖν ἐποίησαν οἱ
 τῆς σοφίας ἐρασαὶ ταύτης, πρὶν ἐκείνης καθαρῶς τυχεῖν;

5. Ψαλμ. 13, 1.

6. Περί θείων ὀνομάτων 5, 4, PG 3, 817 D.

7. Ματθ. 10, 16.

8. Βλ. ἄνωτέρω 1, 1, 11· 17· 19· 20· 21.

9. Λουκᾶ 21, 15.

10. Βλ. Ἰω. 14, 26.

Συμβαίνει ὅπως, ὅταν ἀκοῦη κανεὶς τὸν ψαλμωδὸν νὰ λέγῃ «εἶπεν ἄφρων, δὲν ὑπάρχει Θεός»⁵, νομίζει ὅτι πρέπει νὰ τοποθετήσῃ τὸν Ἀρεοπαγίτην θεοφάντορα μαζί μὲ τὸν ἄφρονα τοῦτον, ἀφοῦ λέγει περὶ Θεοῦ ὅτι οὔτε ἦτο οὔτε εἶναι οὔτε θά εἶναι⁶, ἐνῶ εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀφρονέστατος τῶν ἀφρόνων, ἀφοῦ δὲν γνωρίζει τὴν ὑπερβολὴν τῆς διαφορᾶς, ὅτι δηλαδὴ ὁ μὲν ἅγιος γνωρίζει καὶ θεολογεῖ τὸν Θεὸν ὑπεράνω τῶν ὄντων, ἡ δὲ καρδιά τοῦ ἄφρονος τοποθετεῖ τὸ μόνον ὄντως ὄν εἰς τὰ μὴ ὑπάρχοντα καθόλου πουθενά. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἡμεῖς μὲν γνωρίζομεν ὅτι ἡ μοναχικὴ πολιτεία εἶναι ὑπὲρ λόγου, ὁ ἀποστάτης δὲ ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ ἀπέκλεισε τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τοὺς λόγους, διότι ἐθεώρει ἄλογον τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀντιληφθῇ αὐτὸς ἐδῶ ὁ νομίζων ὅτι γνωρίζει τὰ πάντα, ἀξιῶνει τῆς ἰδίας εὐθύνης τοὺς τοποθετοῦντας τὰ χριστιανικὰ ἀγαθὰ ὑπεράνω πάσης τιμῆς μὲ τοὺς ἀτιμάζοντας αὐτὰ παντοιοτρόπως, καὶ θεωρῶ δίκαιον νὰ μισοῦνται οἱ εὐσεβεῖς ἐξίσου μὲ τοὺς ἀσεβεστάτους, διότι ἀναγνωρίζουν τὴν ἐν προσευχῇ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν περισπούδαστον περισσότερο ἀπὸ πᾶν ἄλλο πρᾶγμα.

34. «Καὶ ἂν ὁ Κύριος», λέγει, «δὲν παρήγγειλεν εἰς τὰ εὐαγγέλια τὴν σπουδὴν τῶν λόγων, ἀλλ' οὔτε τὴν ἠμπόδισεν». Τί πράττει λοιπὸν ὅταν λέγῃ, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεροί»⁷; Δὲν διαιρεῖ καὶ λαμβάνει ἀπὸ τὴν ἔξω σοφίαν τὸ χρήσιμον καὶ τὸ ἀναμιγνύει μὲ τὴν ἀπλότητα τοῦ εὐαγγελίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον λέγομεν καὶ εἰς τοὺς προηγουμένους λόγους⁸ ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι ὑβριζόμεθα τώρα διὰ τοῦτο ἀπὸ σέ; Τί δὲ πράττει πάλιν ὅταν λέγῃ, «ἐγὼ θὰ σᾶς δώσω λόγον καὶ σοφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν κανεὶς δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀντισταθῇ»⁹ καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος θὰ σᾶς διδάξῃ ὅλην τὴν ἀλήθειαν»¹⁰; Ἀρὰ γε δὲν ὑπεσχέθη σοφίαν θειοτέραν καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἢ ὁποία εἶναι γεννημένη νὰ ἀντιλέγεται πάντοτε, τὴν ὁποίαν σὺ ὁ ἴδιος ἐξυμνεῖς ὑπερτέραν παντὸς λόγου; Τί λοιπὸν ἔπραξαν οἱ ἔρασταὶ αὐτῆς τῆς σοφίας, πρὶν ἐπιτύ-

Ἔρα περιήεσαν ζητοῦντες εἴ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι,
 Ἑλλήν ἢ Αἰγύπιος ἢ Χαλδαῖος, ὡς παρὰ τούτου καὶ τῶν
 τούτου συγγραμμάτων μανθάνειν καὶ πανιαχόθεν συλλέγειν
 τὸ φρονεῖν, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις λέγων ἐπὶ λέξεως
 5 οὕτως, «οὐκ ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας
 μόνης τὸ εἰδέναι τὰ ὄντα περιγίνεται» καὶ «οὐκ ἔστιν ἅγιον
 εἶναι μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφότα τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀγνοίας
 ταύτης κεκαθαρόμενον»; Ἔρ' οὖν περιήεσαν πανιαχόθεν τὸ
 φρονεῖν συλλέγοντες, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις, ἢ ἦσαν,
 10 κατὰ τὸ γεγραμμένον, «διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, προσκαρτε-
 ροῦντες τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει» καὶ προῦπογράφωντες καὶ
 πρακτικῶς ἱερογραφοῦντες τὴν κατὰ μοναχοὺς ταύτην ὄντως
 ὑπερανωκισμένην καὶ πανίερον ζωὴν, καθ' ἣν τὴν ἐν μεσό-
 τητι μὲν οὖσαν ἱερὰν πολιεῖαν ὑπεραναβῆναι ἐπαγγελλόμεθα,
 15 πάση δὲ διαιρειῇ καὶ ζωῇ καὶ φαντασίᾳ ἀποιατιόμεθα καὶ
 πρὸς τὴν πάσης φιλοσοφίας ὑψηλοτέραν ἐνιαίαν θεοσοφίαν
 διὰ τῶν ἐνοποιῶν ἐντολῶν ὄντως μοναστικῶς ἀναγόμεθα καὶ
 εἰς ἱερωτάτην ἱεροργικῶς τελεσιουργούμεθα μονάδα; Ἐνὰς
 γὰρ ἐν ἀληθείᾳ γινόμεθα ἐν τῇ πάντων ὑπεξηρημένη καὶ μόνη
 20 πάντων ἀπερινοήτως τρισυποσιάτω μονάδι, κατὰ τὴν ὑπὲρ
 ἡμῶν αὐχὴν καὶ μουσικὴν ἐμφάνειαν καὶ συνεργίαν τοῦ δι'
 ἡμᾶς τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνήσαντος δυάδι καὶ τῆς οἰκείας
 ἀπορρήτως μὴ ἀποφοιτήσαντος μονάδος καθ' ὑπερούσιον ἐ-
 αυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον.

35. Τί οὖν ἄτιπον ποιοῦμεν, ὦ φιλολογώτατε, εἰ τὸν πρὸς
 57 τὴν ἐνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπειγόμε-
 νον, ἀφόμενον τῆς κατὰ τὰ πολυειδῆ μαθήματα μελέτης, ὑπερ-
 βῆναι ἀξιούμεν τὰς ἐν τούτοις μεριστὰς καὶ μεταβατικὰς νοή-
 σεις καὶ τοὺς αἰσθητοὺς λόγους καὶ τὰς ἐξ αἰσθήσεως ἐχούσας
 30 γνώσεις τὴν ἀρχήν; Πῶς δ' ἂν ὁ ἔσω ἄνθρωπος κατασιαίῃ
 μοναχὸς κατὰ λόγον τῆς ὑπερκειμένης ἐνιαίας ζωῆς, εἰ μὴ
 τὸν ἐπίκτητον κόσμον ὑπεραναβαίῃ καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπι-

11. Πράξ. 1, 14 καὶ 2, 46.

12. Ἰω. 17, 23.

13. Περὶ μοναχικῆς τελειώσεως βάσει Διογ. τοῦ Ἀρεοπαγίτου, Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχίας 6, 2 ἐξ. PG 3, 533 κ.έ.

14. Διογ. Ἀρεοπαγίτου Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 9, PG 3, 705 A.

χουν ἐκείνην καθαρῶς; Ἐὰρ γε περιεφέροντο ἀναζητοῦντες ποῖος ἐπαγγέλλεται ὅτι γνωρίζει κάτι Ἕλλην ἢ Αἰγύπτιος ἢ Χαλδαῖος, ὥστε νὰ μανθάνουν ἀπὸ αὐτόν καὶ ἀπὸ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καὶ νὰ συλλέγουν ἀπὸ παντοῦ τὴν φρόνησιν, ὅπως μᾶς διδάσκεις ἐσὺ λέγων κατὰ λέξιν οὕτω, «δὲν ἀπέκτησε τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων ἀπὸ τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν οὔτε ἀπὸ τὴν ἀπάθειαν μόνον» καὶ «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἅγιος, ἂν δὲν ἔχη λάβει τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων καὶ καθαρισθῇ ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν ταύτην»; Ἐὰρ λοιπὸν περιήρχοντο παντοῦ συλλέγοντες τὸ φρόνημα, ὅπως μᾶς διδάσκεις ἐσύ, ἢ ἦσαν κατὰ τὸ γεγραμμένον «διὰ παντός εἰς τὸ ἱερόν προσκαρτεροῦντες εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν δέησιν»¹¹ καὶ προδηλώνοντες καὶ ἐμπράκτως ἱερογραφοῦντες αὐτὴν τὴν πράγματι ὑπεράνω κειμένην καὶ πανίερον ζωὴν τοῦ μοναχισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὴν μὲν τὴν μεσάζουσαν ἱεράν πολιτείαν ὑποσχόμεθα νὰ ὑπερβῶμεν, τὴν διεσπασμένην δὲ ζωὴν καὶ φαντασίαν ἀπαρνούμεθα καὶ πρὸς τὴν ἐνιαίαν θεοσοφίαν τὴν ὑψηλοτέραν πάσης φιλοσοφίας ἀνυψούμεθα πράγματι μοναστικῶς διὰ τῶν ἐνοποιῶν ἐντολῶν καὶ τελεσιουργούμεθα ἱεουργικῶς εἰς ἱερωτάτην μονάδα; Διότι πράγματι γινόμεθα ἕνας μέσα εἰς τὴν ὑπερεξηρημένην ὄλων καὶ μόνην μεταξὺ ὄλων ἀπερινοήτως τρισυπόστατον μονάδα, κατὰ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὴν¹² καὶ μυστικὴν ἐμφάνισιν καὶ συνεργίαν τοῦ δι' ἡμᾶς ἐπικοινωνήσαντος μὲ τὴν καθ' ἡμᾶς δυάδα, χωρὶς νὰ ἀποφοιτήσῃ ἀπορρήτως ἀπὸ τὴν οἰκείαν μονάδα κατὰ ἰδικὴν του ὑπερούσιον ἀνεκφοίτητον δύναμιν¹³.

35. Τί ἄτοπον λοιπὸν πράττομεν, ὦ φιλολογιώτατε, ἂν ἀξιοῦμεν ἀπὸ τὸν ἐπειγόμενον πρὸς τὴν ἐνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν¹⁴, ἀφοῦ ἀφήσῃ τὴν μελέτην τῶν πολυειδῶν μαθημάτων, νὰ ὑπερβῇ τὰς εἰς αὐτὰ μεριστὰς καὶ μεταβατικὰς νοήσεις καὶ τοὺς αἰσθητοὺς λόγους καὶ τὰς γνώσεις αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν αἴσθησιν; Πῶς δὲ ὁ ἔσω ἄνθρωπος θὰ καθίστατο μοναχὸς ἀναλόγως πρὸς τὴν ὑπερκειμένην ἐνιαίαν ζωὴν, ἂν δὲν ὑπερβῇ τὸν ἐπίκτητον κόσμον καὶ ὅλας τὰς ἀνθρωπί-

κὰς μαθήσεις καὶ ἐνιαίως καὶ μοναχῶς πρὸς Θεὸν ἀνι-
 τείνει συντόμως ἑαυτὸν, ὃ καὶ ὁ τῆς κεφαλῆς ἐκ τριχῶν κό-
 σμος περιαιρούμενος τοῖς ἐπατεῖν ἱκανοῖς συμβολικῶς ἐκδι-
 δάσκει; Τάχα δὲ καὶ τὸ μὴ ἀναβαθμίσειν ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸ
 5 θεῖον θυσιαστήριον καὶ τὸ λίθοις τοῦτο κίττειν ἀτμήτοις,
 ἔφ' οἷς ἐγχειρίδιον οὐκ ἐπιθέβληται, τοῦτι' αἰνιτιόμενον ἦν,
 ὡς αὐτὴν χρῆ γυμνὴν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν οἶκον εἶναι προσευ-
 χῆς, περινοίαις πανοίαις καὶ ἀνθρωπίναις μεθόδοις ἀνεπι-
 χείρητον; Ἄλλ' ὁ Κύριος οὐ ρητῶς ἀπέιρξε τὴν περὶ λόγους
 10 σπουδὴν; Ἄλλ' οὐδὲ τὸν γάμον, οὐδὲ τὸ κρεῶν ἀπέχεσθαι,
 οὐδὲ τὸ μετὰ τῶν ἐν συζυγίᾳ ζώντων συνοικεῖν. Εἰ γοῦν
 ἡμεῖς ταῦτα τοῦτους ἀπαιτοῦμεν, κατηγορήσει τις ἡμῶν λέ-
 γων κατὰ σὲ τὸν πάντα σιρέφειν δοκοῦντα τοῖς τῶν λόγων
 σιροφαῖς ὡς οὐδὲν ἦτιον, ἐπεὶ οὐκ ἐκώλυσεν, ἔχεσθαι δεῖ
 15 ἢ ἀπέχεσθαι, ἐπεὶ οὐκ ἐπέτρωπεν; Οὔμενον, εἰ μὴ κατηγο-
 ρημένος αὐτὸς ἐθέλει δικαίως εἶναι πολλὰ γὰρ τῶν ἀκατα-
 κροίτως ἐνεργουμένων τῷ χριστιανῷ πληρῶμαι, τρόπῳ παν-
 τὶ τοῖς μοναχοῖς οὐκ ἐφεῖται διὰ τὸ τῆς πολιτείας ἐξηλλαγμέ-
 νον. Εἰσὶ δ' οἱ τῶν πατέρων καὶ λουτροῶν θεραπείας ἀπείρ-
 20 γουσι καὶ νοσοῦσιν αὐτοῖς ταῖς ἐξ ἰατρικῆς χρῆσθαι βοηθείαις
 οὐκ ἐπιτρέπουσιν, ὡς ὄλους ἀνακειμένους Θεῷ καὶ τὸ πᾶν
 ἐξηρημένους ἐκεῖθεν καὶ τὸ συνοῖσον ἀνευδοιάσιως προσ-
 δόκιμον θεόθεν ἔχοντας. Οὐ μὴν τοὺς μὴ πρὸς τὸ μέτρον
 τοῦτο τῆς πίστεως φθάνοντας ἀποτροπαίους ἡγοῦνται, καίτοι
 25 τοῦ Θεοῦ πολλάκις δι' ἐξαισίων θαναμάτων ἐπιμαρτυρήσαντος
 ἐκείνη τῇ γνώμῃ. Παιρικῶς δ' ἔσθ' ὅτε καὶ συγκαταβαίνουσι
 τοῖς ταπεινοῖς ἡμῖν τοῦτο δὴ καὶ περὶ τὴν τοῦ λόγου παιδεί-
 αν εὔροι τις ἂν καὶ ποιοῦντας καὶ λέγοντας. Πῶς οὖν τὸν ταῦ-
 τὰ τοῖς παιρᾶσι καὶ ποιοῦντα καὶ λέγοντα τῷ παραβάτῃ καὶ
 30 ἀποσιάτῃ συντάπειν ὑπέμεινας, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος;
 Ἐκεῖνος χριστιανὸς ὡς ἀναξίους τῶν λόγων ἀποσιερεῖν

15. Ἡ εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς μοναχικὴ κουρά.

16. Ἐξ. 20, 25 ἐξ.

17. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περί ἐκκλησ. ἱεραρχίας 6, 3, PG 3, 533 D.

18. Τῷ Ἰουλιανῷ, βλ. ἀνωτέρω παράγρ. 33.

νας μαθήσεις καὶ δὲν ἀνατείνῃ σφοδρῶς ἑαυτὸν κατὰ ἐ-
 νιαῖον καὶ μοναχικὸν τρόπον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διδάσκει
 συμβολικῶς τοὺς ἱκανοὺς νὰ ἀντιλαμβάνωνται καὶ ἡ κου-
 ρὰ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς¹⁵; Καὶ ἡ ἐντολὴ δὲ νὰ μὴ
 ἀναβαίνουν μὲ βαθμίδας εἰς τὸ θεῖον θυσιαστήριον καὶ νὰ
 κτίζουν αὐτὸ μὲ ἀπελεκήτους λίθους, ἐπάνω εἰς τοὺς ὀ-
 ποίους δὲν εἰργάσθη κοπίδιον¹⁶, μήπως ὑψηλίσσετο τοῦτο,
 ὅτι οἶκος προσευχῆς πρέπει νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ νεῦ
 γυμνή, ἀπείρακτος ἀπὸ παντοίας ὑπεροψίας καὶ ἀνθρωπί-
 νας μεθοδείας; Ἄλλὰ δὲν ἠμπόδισε ρητῶς τὴν σπουδὴν
 τῶν λόγων ὁ Κύριος; Ἄλλὰ δὲν ἠμπόδισεν οὔτε τὸν γά-
 μον οὔτε τὴν ἀποχὴν κρεάτων οὔτε τὴν συνοίκησιν μετὰ
 τῶν ζώντων συζυγικῶς. Ἐάν δὲ ἡμεῖς ἀπαιτοῦμεν ἀπὸ αὐ-
 τοὺς ταῦτα, θὰ μᾶς κατηγορήσῃ κανεὶς λέγων, συμφώνως
 μ' ἐσὲ ὁ ὁποῖος φαίνεσαι νὰ πλέκῃς τὰ πάντα κατὰ τὰς
 στροφὰς τῶν λόγων, ὅτι ἀφοῦ δὲν τὰ ἠμπόδισε πρέπει νὰ
 τὰ ἔχωμεν ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅσον πρέπει νὰ ἀπέχω-
 μεν αὐτῶν ἀφοῦ δὲν τὰ ἐπέτρεψεν; Ὅχι βεβαίως, ἐκτός
 ἐάν θέλῃ νὰ κατηγορηθῇ αὐτός δικαίως. Διότι πολλὰ τῶν
 ἐνεργουμένων ἀκατακρίτως ἀπὸ τὸ χριστεπώνυμον πλήρω-
 μα δὲν ἐπιτρέπονται μὲ πάντα τρόπον εἰς τοὺς μοναχοὺς
 λόγῳ τῆς διαφοροποιήσεως τοῦ βίου¹⁷. Ὑπάρχουν δὲ πα-
 τέρες οἱ ὁποῖοι ἀπαγορεύουν ἀκόμη καὶ τὰ λουτρά καὶ
 δὲν ἐπιτρέπουν εἰς αὐτοὺς νὰ χρησιμοποιοῦν τὰς ἐκ τῆς
 ἰατρικῆς βοήθειας ὅταν ἀσθενοῦν, καθ' ὅσον εἶναι ὅλοι
 ἀνατεθειμένοι εἰς τὸν Θεόν, τὸ πᾶν ἐξαρτοῦν ἀπὸ ἐκεῖ
 καὶ προσδοκοῦν ἀνενδοιάστως ἀπὸ τὸν Θεὸν τὸ συμφέ-
 ρον. Δὲν θεωροῦν ὅμως ἀποτροπαίους ὅσους δὲν φθά-
 νουν εἰς αὐτὸ τὸ ὕψος τῆς πίστεως, μολονότι ὁ Θεὸς
 πολλάκις δι' ἐξαισίων θαυμάτων ἐπεκύρωσε τὴν γνώμην
 ἐκείνην. Ἐνίστε μάλιστα συγκαταβαίνουν πατρικῶς εἰς ἡ-
 μᾶς τοὺς ταπεινοὺς· τοῦτο δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη κανεὶς
 ὅτι πράττουν καὶ λέγουν περὶ τῆς παιδείας τῶν λόγων.
 Πῶς λοιπὸν ἐβάστασες ἐσύ, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος, νὰ
 συντάξῃς μὲ τὸν παραβάτην καὶ ἀποστάτην¹⁸ τὸν πράττον-
 τα καὶ λέγοντα τὰ ἴδια μὲ τοὺς πατέρας; Ἐκεῖνος ἐπεχεί-

ἐπεχείρησεν, ἐγὼ δ' οὐκ ἀποσιερεῖν μοναχούς. Ἰκανὸς γὰρ ὁ πρὸ τοῦ τὴν πολιτείαν ταύτην ὑπελθεῖν χρόνος πρὸς λόγου κτησῖν παντοίαν τοῖς οὐ ραθύμοις. Οὐτ' οὖν ἀποσιερωῶ, καὶ παρακαλῶ πρὸς τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ἐπαγγελιαμένους
 5 πρὸς τοῦτο σπεύδειν, οὐκ ἔλλεπτικῶς ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξάγων τῶν λόγων τοὺς μακαριστιῶς ἐπομένους· τῆς γὰρ περὶ λόγους τριβῆς καθ' ὑπερβολὴν ὑψηλοτέρα ἐστὶν ἢ πρὸς Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρεία.

36. Σὲ δ' ἡμεῖς ἀντιλέγειν τοῖς παιράσι φαμέν καὶ πάση
 10 τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ ἂν τις ἐν τοῖς τοιοῦτοις ὑποσιαλείη φάναι τἀληθές; Σὺ τοίνυν τἀναντία τοῖς παιράσι φρονεῖς, οὐκ ἐφ' οἷς μεταξὺ τῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας κατέλεξας, ἀλλ' ὅτι τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς οὐχ ἱκανὰς εἶναι λέγεις τελείως καθάραι τὴν ψυχὴν τοῦ ταύτας τηρήσαντος, οὐδ'
 15 ἐξ ἀπαθείας τὴν τελεστικὴν καὶ σωτήριον γνῶσιν περιγίνεσθαι τῷ ταύτην κησαμένῳ, οὐδ' ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων ἄνευ μαθημάτων καὶ τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης, οὐδὲ τελειώτητός τε καὶ ἀγιότητος ἐπιτυχεῖν τὸν μὴ ἀπαλλαγέντα τούτων, καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ὁμοίως
 20 εἶναι δῶρον Θεοῦ τοῖς δι' ἀποκαλύψεως προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένοις, καὶ ὁμοίως ταῦτά τε κάκεινην ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς μετὰ τὸ δεδῶσθαι καταλαμβάνεσθαι, καὶ τὸ πάντα εἰδέναι, ὃ Θεοῦ μόνου ἴσμεν, προσήκουσαν ἀνθρώπῳ τελειότητα εἶναι. Τὴν ἱερὰν δὲ Γραφήν, εἰ καὶ ἀναμιγνύεις
 25 τοῖς λόγοις καὶ πολλὰ δοκεῖς ὑπεραγωνίζεσθαι ταύτης, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν οἶει τελείαν ἐπάγειν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν· οὐδὲ γὰρ ἂν εἰσηγες τὸ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τίς τι ἐπαγγέλλεται

ρησε νά ἀποστερήσῃ τοὺς Χριστιανοὺς τῶν λόγων ὡς ἀναξίους, ἐγὼ δὲ δέν ἐπιχειρῶ νά ἀποστερήσω τοὺς μοναχοὺς· διότι εἶναι ἱκανὸς ὁ πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν βίον τοῦτον χρόνος πρὸς παντοίαν ἀπόκτησιν παιδείας διὰ τοὺς ἐπιμελεῖς. Οὔτε λοιπὸν ἀποστερῶ καὶ τοὺς προτρέπω πρὸς τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ὑποσχεθέντας νά σπεύδουν πρὸς τοῦτο, ἀπομακρύνων ἀπὸ τοὺς λόγους τοὺς μέ ζῆλον ἀκολουθοῦντας τὸν βίον ὄχι ἐλλειπτικῶς ἀλλὰ ὑπεροχικῶς· διότι ἢ πρὸς τὸν Θεὸν παράστασις μὲ προσευχὴν εἶναι ὑπερβολικῶς ὑψηλότερα τῆς ἐνασχολήσεως μὲ τοὺς λόγους.

36. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι ἐσὺ ἀντιλέγεις πρὸς τοὺς πατέρας καὶ πρὸς ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Πῶς πράγματι θὰ ἦτο δυνατόν νά ἀποφύγῃ κανεὶς νά εἶπῃ τὴν ἀλήθειαν εἰς τοιαῦτα πράγματα; Σὺ λοιπὸν φρονεῖς τὰ ἐναντία πρὸς τοὺς Πατέρας, ὄχι δι' ὅσα συγκατέλεξες μεταξὺ τῶν λόγων κατ' εἰκασίαν, ἀλλὰ διότι λέγεις ὅτι αἱ εὐαγγελικαὶ ἐντολαὶ δέν εἶναι ἱκαναὶ νά καθαρίσουν τελείως τὴν ψυχὴν τοῦ τηροῦντος ταύτας, ὅτι ἡ τελεστικὴ καὶ σωτήριος γνῶσις δέν ἐπιτυγχάνεται δι' ἀπαθείας ἀπὸ τὸν ἔχοντα αὐτήν, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἀπαλλαγῇ κανεὶς ἀπὸ ἄγνοιαν καὶ ψευδεῖς δοξασίας χωρὶς μαθήματα καὶ τὴν μελέτην αὐτοῦ, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ὁ μὴ ἀπαλλαγεῖς τούτων νά ἐπιτύχῃ τελειότητα καὶ ἀγιότητα· καὶ λέγεις ἐπίσης ὅτι ἡ ἐλληνικὴ παιδεία εἶναι δῶρον Θεοῦ ὅμοιον μὲ τὰ δοσμένα εἰς τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους δι' ἀποκαλύψεως, ὅτι τὰ δῶρα αὐτὰ καὶ ἡ παιδεία μετὰ τὴν δόσιν των καταλαμβάνονται ὁμοίως ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν καὶ ὅτι προσήκουσα τελειότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ παντογνωσία¹⁹, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι εἶναι ἰδιότης μόνον τοῦ Θεοῦ. Τὴν δὲ ἱερὰν Γραφήν, ἂν καὶ τὴν ἀναμιγνύεις μὲ τοὺς λόγους καὶ φαίνεται ὅτι ὑπεραγωνίζεσαι αὐτῆς, οὔτε αὐτὴν δέν νομίζεις ὅτι φέρει τελείαν κάθαρσιν εἰς τὴν ψυχὴν· διότι ἄλλως δέν θὰ εἰσηγείσο ὅτι ὁ ἐπιθυμῶν τὴν κάθαρσιν πρέπει νά ζητῇ νά μάθῃ ποῖος ἐπαγγέλλεται ὅτι γνωρίζει κάτι, καὶ ἂν ἀκόμη

εἰδέναι, κὰν μὴ εὐσεβὴς ἦ, τὸν καθάρσεως ἐφιέμενον. Δόλω
 τοιγαροῦν ταύτην συμπλέκεις τοῖς ὑπὲρ τῶν μαθημάτων σου
 λόγοις εἰς ἑξαπάτην τῶν ἀπλουσιτέρων. Ἐπεὶ δὲ τοῖς ἰσχυ-
 ριζομένοις δεῖν τὰς θείας ἐντολὰς τηρεῖν ὡς ἀπαθείας καὶ
 5 σωτηρίου καθάρσεώς τε καὶ γνώσεως παρεκτικὰς σὺ σαφῶς
 ἀντιλέγεις, τῶν ἐντολῶν δὲ ἔστι καὶ τὸ τὰς Γραφᾶς ἐρευνᾶν,
 οἱ μὲν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν προιτρέποντες κατὰ πᾶ-
 σαν ἀνάγκην καὶ πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγωσιν τῶν Γραφῶν
 προιτρέπονται, σὺ δὲ οὐδὲ ταύτας οἶει διδόναι τῇ ψυχῇ τὴν
 10 κάθαρσιν. Οὐκοῦν δέλεαρ ἐκεῖνο τὸ συνάγειν εἰς ἓν τὴν θεί-
 αν Γραφήν καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα· τὸ δὲ καὶ εἰς
 ἓν τέλος ἄγειν ἀμφοτέρω τὸν μειόντια λέγειν σὺ δόλος μόνον,
 ἀλλὰ καὶ σαφῆς ἀντίθεσις πρὸς αὐτὴν τὴν ἱερὰν καὶ θείαν
 Γραφήν. Οὐδένα γὰρ ἐκείνη τῶν μακρῶν ὠδίνων ἔδωκε
 15 καρπὸν, ἀλλὰ πάντες ὑπηνέμιοί τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὸς
 τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας οὐ φθάνοντες, καίτοι τὸ κατὰ σὲ
 μάλιστα σκότιος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ φωτός τῶν μαθημάτων
 ἀποβαλλόμενοι, τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν. Πῶς δὲ καὶ τῶν
 ἀγίων οὐκ ἐσκοτισμένοι καὶ ἀτελεῖς οἱ πλεῖστοι, κατὰ τού-
 20 τους τοὺς λόγους, οἱ μὲν ἐλληνικῆς παιδείας οὐκ ἐπειλημ-
 μένοι συλλήθδην ἅπαντες, τῶν δὲ μειεσχηκότων τῆς ἐκεῖθεν
 παιδείας, οἱ κόσμον μὲν ὡς σκητὴν πηγνύντες, οὐρανὸν δὲ
 ὡσεὶ καμάραν ἰσιάντες, ἥλιον δὲ ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν
 τῆς γῆς ἐπανάγοντες, ἔθεν ἀνίσχει, κοῖλα δὲ τὰ οὐράνια νῶ-
 25 τα πρὸς ὑποδοχὴν ὑδάτων δοξάζοντες καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν
 ὡς αὐτὸς λέγεις ἄγνοιαν, τὸ μάλιστα κατὰ σὲ σκότιος τῆς ψυ-
 χῆς, αὐτοὶ τε κεκτημένοι καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν ἐπιχει-
 ροῦντες;

37. Ἴνα δὲ μὴ δόξωμεν ἀφ' ἐαυτῶν τὰς τοῦ ἀνδρός
 30 ἐνταυθοῖ καταλέγειν δόξας, αὐτὰς ἐκείνου τὰς ρήσεις προ-
 θώμεθα καὶ τῶν ἀγίων ἑνὸς ἢ δύο παραθώμεθα πρὸς οὓς

20. Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν ὕ σ σ η ς, Περὶ θίου Μωσέως 2, PG 44, 329 B.

21. Βλ. Ἦ σ. 40, 22.

22. Πρόκειται περὶ ἀντιλήψεων τὰς ὁποίας βάσει τῆς Γραφῆς δια-
 τυπώνουν πατέρες μὲ διαφιλής παιδείας ὡς ὁ μέγας Β α σ ί λ ε ι ο ς
 εἰς τοὺς λόγους Εἰς τὴν ἑξαήμερον.

δέν εἶναι εὐσεβής. Ἐπομένως δολίως ἐμπλέκεις καί αὐτήν εἰς τοὺς λόγους σου ὑπὲρ τῶν μαθημάτων πρὸς ἑξαπάτησιν τῶν ἀπλουστέρων. Ἐπειδὴ δὲ ἐσὺ ἀντιλέγεις σαφῶς εἰς τοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι πρέπει νὰ τηροῦμεν τὰς θείας ἐντολάς ὡς παρεκτικὰς ἀπαθείας καὶ σωτηριώδους καθάρσεως καὶ γνώσεως, μεταξὺ δὲ τῶν ἐντολῶν εἶναι καὶ ἡ ἔρευνα τῶν Γραφῶν, αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι προτρέπουν πρὸς τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν ἀναγκαίως προτρέπουν καὶ πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, ἐνῶ ἐσὺ νομίζεις ὅτι οὔτε αὐταὶ δέν δίδουν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν κάθαρσιν. Δέλεαρ λοιπὸν εἶναι ἐκείνη ἡ ἀντίληψις περὶ συνδέσεως εἰς ἓν τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων· τὸ νὰ λέγη δὲ ἐπίσης ὅτι ἀμφοτέρα ὁδηγοῦν εἰς ἓνα σκοπὸν τὸν κατέχοντα αὐτὰ δέν εἶναι μόνον δόλος, ἀλλὰ καὶ σαφῆς ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἰδίαν τὴν ἱερὰν καὶ θεῖαν Γραφήν. Διότι ἐκείνη δέν ἔδωσε κανένα καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων, ἀλλὰ ὅλοι εἶναι κούφιοι καὶ ἄωροι²⁰, δέν φθάνουν εἰς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, ἂν καὶ ἀποβάλλουν τὸ κατὰ τὴν γνώμην σου βαθύ σκοτός τῆς ψυχῆς, τὴν ἐσωτερικὴν ἄγνοιαν, διὰ τοῦ φωτός τῶν μαθημάτων. Πῶς δὲ συμφώνως μὲ αὐτοὺς τοὺς λόγους δέν εἶναι ἐσκοτισμένοι καὶ ἀτελεῖς καὶ τῶν ἀγίων οἱ πλεῖστοι, ἦτοι ὅλοι μὲν ἀνεξαιρέτως οἱ ἀμέτοχοι ἐλληνικῆς παιδείας, ἀπὸ τοὺς μετέχοντας δὲ τῆς παιδείας ἐκείνης οἱ τοποθετοῦντες τὸν κόσμον ὡς σκηνήν, τὸν δὲ οὐρανὸν ἐπιθέτοντες ὡσάν καμάραν²¹, ἐπαναφέροντες τὸν ἥλιον ἀπὸ τὰ βόρεια μέρη τῆς γῆς, ἀπὸ ὅπου ἀνατέλλει, καὶ δεχόμενοι κοῖλα τὰ πέραν ἀπὸ τὰ οὐράνια πρὸς συγκράτησιν τῶν ὑδάτων, ἔχοντες αὐτοὶ οἱ ἴδιοι μέσα των τὴν ὅπως ἐσὺ λέγεις ἄγνοιαν, τὸ κυρίως σκοτός τῆς ψυχῆς κατὰ σέ, καὶ ἐπιχειροῦντες νὰ πείθουν καὶ τοὺς ἄλλους περὶ τούτων²²;

37. Διὰ νὰ μὴ φανῶμεν δὲ ὅτι ἐκθέταμεν ἐδῶ τὰς δοξασίας τοῦ ἀνδρός αὐθαιρέτως, ἄς προβάλωμεν τοὺς ἰδίους τοὺς λόγους ἐκείνου καὶ ἄς παραθέσωμεν τὰς γνώσεις ἐνός ἢ δύο ἀπὸ τοὺς ἀγίους πατέρας πρὸς τοὺς ὁ-

σαφῶς ἀντιφθέγγεται· πάντως δὲ οὐκ ἄδηλον τοῖς εὖ φρο-
 νοῦσιν ὅτι πάντες ἔν εἰσι χεῖλος ὑπὸ τοῦ ἐνὸς κινούμενοι
 Πνεύματος· ἐκείνας δ' ὁμως ἡμεῖς προθήσομεν αἱ καὶ τὴν
 ὁμολογίαν ἐπίδηλον ἔξουσι. Φησὶν οὖν ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσο-
 5 φος οὗτος ἐπὶ λέξεως οὕτως· «Διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλα-
 κῆς ἀγαπητόν, εἰ καὶ μόγις ἀπάθεια περιγένοιτο μόνη· οὐκ
 ἀρκεῖ δὲ μόνον τῶν παθῶν καθήρασθαι πρὸς τὸ τὴν ἀλήθει-
 αν κατιδεῖν ἢ γὰρ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν εὖ
 θεραπεύει τῆς ψυχῆς· οὐκ ἂν οὖν ὄφελος αὕτη γένοιτο τῇ
 10 ψυχῇ πρὸς τὸ τὰ νοητὰ κατιδεῖν, μενούσης ἐν αὐτῇ τῆς κατὰ
 διάθεσιν ἀγνοίας, ἢ μάλιστα πάντων σκότιος ἐστὶ τῆς ψυχῆς·
 ὥστε τῷ φιλοσοφοῦντι ἐπιμελεῖσθαι διὰ βίου προσήκει, ὅπως
 καὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν ψευδῶν δοξῶν τὴν ἑαυτοῦ καθαριεῖ
 ψυχὴν, καὶ τὴν ἄνωθεν μὲν ἀντίληψιν πρὸς ἀμφοτέρως τὰς
 15 καθάρσεις ἐπικαλούμενον, πράττοντι δὲ καὶ αὐτῷ ὅσα προὔρ-
 γου πρὸς τὸ τέλος ὑπάρχει. Οὐκοῦν διὰ βίου μανθάνειν βου-
 λήσεται καὶ ὁμιλεῖν πᾶσιν ὅσοι εἰδέναί τι ἐπαγγέλλονται. Οὐ-
 δὲν γὰρ αὐτῷ διοίσει τίς ὁ διδάσκων, ἂν μόνον πρὸς γνῶσιν
 αὐτῷ συμβάλληται· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ τῆς προσηκούσης ἀν-
 20 θρώποις τελειόητος ἐπήβολος, ὃς τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ
 τὸν ἑαυτοῦ ἐνήρμοσε νοῦν καθ' ἑνωσιν μόνιμον».

38. Ταῦτα καὶ πλείω τούτων ἔν τε τῷ Περὶ τελειότητος
 ἀνθρωπίνης καὶ Σοφίας κτήσεως σποράδην εἰρήκει. Δύο τοί-
 ρυν φησὶ καθάρσεων τὴν ψυχὴν ἡμῶν δεῖσθαι, τῆς τῶν παθῶν
 25 καὶ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, καὶ τὴν μὲν καθάρσιν μόνην
 τῶν παθῶν τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν παρέχειν φησὶ, καὶ ταύ-
 την μόγις, ὡς αὐτὸς λέγει, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ συγχωρεῖ,
 τὴν δὲ τῆς ἀγνοίας διδόναι λέγει τὴν μάθησιν, οὗ τῶν θείων
 Γραφῶν, ἢ γὰρ τούτων μάθησις ἐμπεριεῖληπται τῇ τῶν ἐν-
 30 τολῶν τηρήσει. Ὅμως εἰ ταύτην ἔλεγεν, οὐδὲν ἂν ἐπηκολού-
 θει βλάβος, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Μάξιμος λέγει τι τοιοῦτον τὴν
 τῆς ἀρετῆς προᾶξιν τῶν θείων δογμάτων διαιρωῶν, καὶ ἡμεῖς

23. Πρόκειται περὶ δύο πραγματειῶν τῶν Βαρλαάμ, ὡς δεικνύει καὶ ὁ σύνδεσμος 'τε'. Βλ. εἰσαγωγὴν σ. 322 ἔξ.

24. Πρὸς Μαρίνον PG 91, 12 A.

ποίους σαφῶς ἀντιλέγει. Δὲν εἶναι πάντως ἄγνωστον εἰς τοὺς φρονίμους ὅτι ὅλοι οἱ πατέρες εἶναι ἓν χεῖλος κινούμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνὸς Πνεύματος, ἀλλ' ἡμεῖς θὰ προτείνωμεν ἐκείνας αἱ ὁποῖαι θὰ ἔχουν ὀλοφάνερον τὴν παραδοχὴν. Λέγει λοιπὸν κατὰ λέξιν αὐτὸς ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος οὕτως. «Διὰ τῆς φυλάξεως τῶν ἐνταλῶν πολὺ θὰ ἦτο ἂν μόλις ἐπετυγχάνετο μόνη ἢ ἀπάθεια· δὲν ἀρκεῖ ὅμως μόνη ἢ κάθαρσις τῶν παθῶν πρὸς τὴν κατάληψιν τῆς ἀληθείας, ἐπομένως δὲν θὰ ἠδύνατο αὐτὴ νὰ ὠφελήσῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ τὰ νοητά, ἂν ἔμενεν εἰς αὐτὴν ἢ κατὰ διόθεσιν ἄγνοια, ἢ ὁποῖα εἶναι σκότος τῆς ψυχῆς περισσότερο ἀπὸ πᾶν ἄλλο· ὥστε εἰς τὸν φιλόσοφον προσήκει νὰ φροντίζῃ ἰσοβίως, πῶς θὰ καθάρισῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀπὸ πάθη καὶ ψευδεῖς δοξασίας, ἐπικαλούμενος μὲν τὴν ἄνωθεν βοήθειαν δι' ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις, πράττων δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὅσα εἶναι συντελεστικὰ πρὸς τὸ τέλος. Ἐπομένως θὰ θελήσῃ νὰ μανθάνῃ ἰσοβίως καὶ νὰ συναναστρέφεται μὲ ὅλους ὅσοι ἐπαγγέλλονται ὅτι γνωρίζουν κάτι. Δὲν θὰ τὸν ἐνδιαφέρῃ, πράγματι ποῖος εἶναι ὁ διδάσκαλος, ἂν τὸν ὑποβοηθῇ μόνον εἰς τὴν γνῶσιν· διότι κάτοχος τῆς προσηκούσης εἰς τοὺς ἀνθρώπους τελειότητος εἶναι αὐτὸς, ὁ ὁποῖος ἐνηρμόνισε τὸν νοῦν τοῦ μὲ τὴν καθολικὴν ἀλήθειαν κατὰ μόνιμον ἔνωσιν».

38. Αὐτὰ καὶ ἄλλα ἀκόμη τοιαῦτα ἔχει εἶπει σποραδικῶς τόσον εἰς τὸ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ὅσον καὶ εἰς τὸ Περὶ σοφίας κτήσεως²³ ἔργον τοῦ. Δύο λοιπὸν καθάρσεις χρειάζεται ἡ ψυχὴ μας, λέγει, τῶν παθῶν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀγναίας, καὶ ἡ μὲν κάθαρσις τῶν παθῶν λέγει αὐτὸς ὅτι παρέχει τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν καί, ὅπως λέγει αὐτὸς, μόλις αὐτὴν ἐπιτρέπει εἰς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ κάθαρσις τῆς ἀγνοίας λέγει ὅτι δίδει τὴν μάθησιν, ὅχι τῶν θείων Γραφῶν, διότι ἡ μάθησις αὐτῶν συμπεριλαμβάνεται εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν. Ὅμως ἂν ἔλεγε ταύτην, δὲν θὰ ἠκολούθει καμμία βλάβη, ἐπειδὴ καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος λέγει κάτι τοιοῦτον, διαιρῶν τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὰ θεῖα δόγματα²⁴, καὶ ἡμεῖς ἐνίστε

ἔστιν ὅτι λέγομεν διὰ μὲν τῶν θείων ἐντολῶν τὴν ψυχὴν τῶν παθῶν καθαίρεσθαι, τῇ δὲ καθαρᾷ προσευχῇ πᾶσαν ὑπεροχικῶς γνῶσιν ἀποτίθεσθαι. Τὰ τοιαῦτα δ' οὕτω λέγεται καὶ ἐξοχὴν, ὡς καὶ ὁ τῆς δεσποικῆς ἀνασιάσεως ἄγγελος
 5 ἔλεγε ταῖς μυροφόροις· «εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν». Ὡς οὖν ὁ Πέτρος τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν ἔστιν, εἰ καὶ ἐξόχως καλούμενος ἐκείνων διαιρεῖται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ προσευχὴ καὶ ἡ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις ἐντολαί εἰσι Θεοῦ, εἰ
 10 καὶ καὶ ἐξοχὴν ἐκείνων διαιροῦνται, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων ἀνάληψις· εἰ δὲ καὶ ἐξόχως λέγοιτο, τῆς ἀτοπίας.

39. Οὗτος δὲ οὐ τὴν τῶν θείων Γραφῶν μάθησιν καθαίρειν λέγει τελείως τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων διὸ καὶ τὸ δεῖν μαρθάνειν τὸν καθαρθησόμενον, εἴ τις τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, καὶ θεοσεβῆς ἢ καὶ μὴ, προστίθησι, καὶ ἀκάθαρτον ἀποφαίνεται καὶ ἀτελῆ τὸν μὴ τὴν γνῶσιν ἐσχηκότι τῶν ὄντων, ἵνα δείξῃ σωτηριώδη, καθαρικὴν τε καὶ τελεστικὴν ταύτην οὖσαν τὴν μάθησιν. Ὅτι μὲν
 20 οὖν ὁ ταῦτα λέγων τἀναντία φρονεῖ τοῖς παιράσι τε πᾶσι καὶ τῷ τῶν πατέρων Θεῷ, φανερὸν οἶμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς εὐφρονοῦσιν· ἡμῖν δὲ παρελθέτω μάρτυς εἰς μέσον ὑπὲρ πάντων ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντωρ Διονύσιος, ᾧ μάλιστα πάντων διὰ πάντων ὁ τελεώτερος τῶν θείων ἐντολῶν οὗτος
 25 αὐχεῖ συμφωνεῖν. Φησὶ γοῦν ἐν κεφαλαίῳ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἢ πρὸς Θεὸν ἀφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Ἄρ' ἔστιν εὐρεῖν τῆς πρὸς Θεὸν ἀφομοιώσεως τελεώτερον; Οὐ
 30 μενον, οὐδ' εἰπεῖν, οὐδ' ἐννοῆσαι. Ἴνα δὲ ἡμῖν καὶ ὁ ὑπερτελῆς οὗτος κατὰ τοῦτο συνείποι, τῆς ἀρχῆς τῶν γεγραμμέ-

25. Μάρκ. 16, 7.

26. Ὁ Βαρλαάμ εἶχε πράγματι ἐπηρεασθῆ ἐντόνως ὑπὸ τοῦ Διονυσίου, τὸν ὁποῖον ἠρμήνευε καὶ ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς ἑδρας. Ἦσαν ἀμφότεροι πλατωνίζοντες.

27. Περί ἐκκλησ. ἱεραρχίας 2 (ὄχι 1), PG 3, 392 A. Τὸ χωρίον χρησιμοποιεῖται κατ' ἐπανάληψιν.

λέγομεν ὅτι διὰ μὲν τῶν θείων ἐντολῶν καθαίρεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰ πάθη, εἰς τὴν καθαρὰν προσευχὴν δὲ ἀποθέτει πᾶσαν ὑπεροχικὴν γνῶσιν. Τὰ τοιαῦτα δὲ λέγονται κατ' ἐξοχὴν οὕτως, ὅπως ἔλεγε καὶ ὁ ἄγγελος τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως εἰς τὰς μυροφόρους· «εἶπατε εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ τὸν Πέτρον ὅτι σᾶς προᾶγει εἰς τὴν Γαλιλαίαν»²⁵. Ὅπως λοιπὸν ὁ Πέτρος εἶναι εἰς ἀπὸ τὴν χορείαν τῶν μαθητῶν, ἂν καὶ ὀνομαζόμενος κατ' ἐξαίρεσιν διακρίνεται ἀπὸ ἐκείνους, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἡ προσευχὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἱερῶν Γραφῶν εἶναι ἐντολαὶ Θεοῦ, ἂν καὶ διακρίνονται κατ' ἐξοχὴν ἐκείνων, ἀλλ' ὅχι καὶ ἡ ἀνάληψις τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων· ἂν ἐλέγετο καὶ αὐτὴ κατ' ἐξοχὴν, θὰ ἦτο πολὺ ἄτοπον.

39. Οὗτος δὲ δὲν λέγει ὅτι τὴν ψυχὴν καθαίρει τελείως ἡ μάθησις τῶν θείων Γραφῶν, ἀλλὰ ἡ μάθησις τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων· διὰ τοῦτο προσθέτει καὶ ὅτι ὁ καθαρθησόμενος πρέπει νὰ μανθάνῃ ἂν ἐπαγγέλλεται κάποιος ὅτι γνωρίζει, εἴτε θεοσεβὴς εἶναι εἴτε ὄχι, καὶ ἀνακηρύσσει ἀκάθαρτον καὶ ἀτελεῆ τὸν μὴ ἔχοντα τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ μάθησις αὐτὴ εἶναι σωτηριώδης, καθαρτικὴ καὶ τελεστικὴ. Ὅτι βεβαίως ὁ λέγων αὐτὰ φρονεῖ τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅλους τοὺς πατέρας καὶ ἀπὸ τὸν Θεὸν τῶν Πατέρων, νομίζω ὅτι εἶναι φανερόν εἰς ὅλους τοὺς ἐχέφρονας· δι' ἡμᾶς δὲ ἄς προσέλθῃ εἰς τὸ μέσον μάρτυς ἐκ μέρους ὄλων ὁ θεοφάντωρ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, μὲ τὸν ὁποῖον περισσότερον ἀπὸ πάντα ἄλλον καυχᾶται ὅτι συμφωνεῖ καθ' ὅλα αὐτός ὁ τελειότερος τῶν θείων ἐντολῶν²⁶. Λέγει λοιπὸν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «Ἡ ἀφομοίωσις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἔνωσις, ὅπως διδάσκουν τὰ θεῖα λόγια, ἐπιτελοῦνται μοναδικῶς διὰ τῶν ἀγαπήσεων τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν καὶ διὰ τῶν ἱεουργιῶν»²⁷. Ἴσως εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ τίποτε τελειότερον τῆς ἀφομοιώσεως πρὸς τὸν Θεόν; Ὅχι βεβαίως, δὲν εἶναι δυνατόν οὔτε νὰ εἰπωμεν οὔτε νὰ σκεφθῶμεν. Διὰ νὰ εἴπῃ δὲ μαζὶ μὲ ἡμᾶς εἰς τοῦτο καὶ αὐτός ὁ ὑπερέλειος φιλόσοφος θὰ ὑπομνή-

νων αὐτῷ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ἀναμνήσομεν· ἐκεῖ γὰρ φησι, «κέλειος ἀνθρώπος ἐστὶν ὁ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατὸν, ὁμοίαν τῷ Θεῷ πεποιηκώς».

40. Εἰ τοίνυν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις τελείωσις,
 5 αὕτη δὲ μὲν τῆ δι' ἀγάπης ἱερᾶ ἐργασία τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖται, ποῦ ἢ ἐκ γνώσεως καὶ μαθημάτων καὶ τοῦ διὰ θίου μανθάνειν ἐθέλειν καὶ πᾶσι σπεύδειν ὁμιλεῖν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται καὶ πρὸς γνῶσιν συμβάλλονται, καὶ Ἀἰγύπτιοι καὶ Σκύθαι καὶ Ἕλληνες ὧσι, καθάρσις καὶ τελείωσις; Πῶς
 10 δ' ὁ λέγων ἐκ τούτων τὴν καθάρσιν, οὐ τοῖς θείοις φανερῶς ἀπιλέγει λογίοις καὶ τοῖς τούτων ὁμολογηταῖς παιρᾶσι; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν μὲν τὴν ἀπάθειαν προσγίνεσθαι, τὴν μὴ καθαριτικὴν οὖσαν τῆς ἀγνοίας μηδὲ φωτιστικὴν τῆς ἐν τοῖς οὖσι ἀληθείας, ὡς αὐτὸς αὐθις οἶε-
 15 ται, καὶ ταύτην μόνις, τὴν δὲ μὴ διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καθαιρομένην ἀγνοίαν μάλιστα σκοπὸς λέγων τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἔξω πεφυκὸς καθαίρεσθαι παιδείας, πῶς οὖν οὗτος, οὐδὲν ἦτιον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἰατροῦς καὶ φωσιτῆρας καὶ σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν Ἕλληνας καὶ Αἰγυπτίους καὶ οὐσινασοῦν
 20 λογικῶν μαθημάτων εὐρείας, ἢ τὸν Ἰησοῦν ἡγεῖται; Ἀλλ' ἢ μὲν ἐπιγενομένη νόσος τῷ φρονοῦντι τῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ψυχῆς ἐξεφάνη ἰοσαύτη καὶ ταῦτα δι' ὀλίγων τῶν περὶ αὐτῆς λόγων τουτιωνί· τοῦ δὲ φρονοῦντος νοσοῦντος τῷ φιλοσόφῳ, οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ ὅ τι καὶ ὄθεν αὐτὸ νοσεῖ μὴ
 25 νοεῖν. Πειρασόμεθα οὖν ἡμεῖς τὴν αἰτίαν τῆς νόσου συνιδεῖν τε καὶ ἐξειπεῖν, ἀλλὰ καὶ φάρμακον σὺν Θεῷ κερᾶσαι, ἢν ἄρα πεισθῆ προσέσθαι, πρὸς ὑγίειαν ἐπανάγον. Τίς γὰρ οὐκ ἂν πάθοι τὴν ψυχὴν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς ἐκκλησίας νοη-
 30 οἶδα δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθεὶς τὴν ἀρχὴν, ὡς μὴ

28. Ἀκόμη ἠπιωτέρα εἶναι ἢ ἐν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 4 στάσις τοῦ Παλαμά, ἀλλ' ἐν τριάδι 3, 1, 4 εἶναι σκληρὸς, ὁμιλῶν περὶ προσχωρήσεως εἰς τὸν πάπαν. Βραδύτερον ἐσχηματίσθη ἢ ἐντύπωσις ὅτι ἀνέκαθεν ἦτο πρᾶκτωρ τῶν Λατίνων.

σωμεν τὴν ἀρχὴν τῶν γεγραμμένων ἀπὸ αὐτὸν εἰς τὸ Περὶ ἀνθρωπίνης τελειότητος· πράγματι λέγει ἐκεῖ, «τέλειος ἄνθρωπος εἶναι ὁ ποιήσας τὴν ψυχὴν του, ὅσον εἶναι εἰς ἄνθρωπον δυνατόν, ὁμοίαν μὲ τὸν Θεόν».

40. Ἐάν λοιπὸν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις εἶναι τελείωσις, αὕτη δὲ πραγματοποιεῖται μόνον μὲ τὴν δι' ἀγάπης ἱεράν ἐκτέλεσιν τῶν θείων ἐντολῶν, ποῦ εἶναι ἢ κάθαρσις καὶ τελείωσις ἐκ γνώσεως καὶ μαθημάτων, ἐκ τῆς θελήσεως ἰσοβίου μαθητεύσεως καὶ ἐκ τῆς προθυμίας συναναστροφῆς μὲ ὅσους ἐπαγγέλλονται ὅτι γνωρίζουν κάτι καὶ συνεισφέρουν εἰς γνῶσιν, εἴτε Αἰγύπτιοι εἴτε Σκύθαι εἴτε Ἕλληνες εἶναι; Αὐτὸς λέγων ὅτι ἢ κάθαρσις προέρχεται ἀπὸ αὐτοῦς δὲν ἀντιλέγει φανερώς εἰς τὰ θεία λόγια καὶ εἰς τοὺς συμφωνοῦντας μὲ αὐτὰ πατέρας; Πῶς δὲ ὁ λέγων ὅτι μόνον ἢ ἀπάθεια ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν, ἢ ὁποῖα ἀπάθεια δὲν εἶναι καθαρτικὴ τῆς ἀγνοίας οὔτε φωτιστικὴ τῆς ἀληθείας εἰς τὰ ὄντα, ὅπως αὐτὸς πάλιν νομίζει, καὶ αὐτὴν μετὰ δυσκολίας, λέγει δὲ ἐπίσης τὴν μὴ καθαιρομένην διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἄγνοιαν βαθύ σκοτός τῆς ψυχῆς, καθαιρόμενον διὰ τῆς ἔξω παιδείας. Πῶς λοιπὸν οὗτος θεωρεῖ ἰατροὺς καὶ φωστῆρας καὶ σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν τοὺς Ἕλληνας καὶ Αἰγυπτίους καὶ ὁποιοσδήποτε εὐρετὰς λογικῶν μαθημάτων, ὄχι ὀλιγώτερον ἢ ὄχι καὶ περισσώτερον ἀπὸ τὸν Ἰησοῦν; Ἄλλὰ ἢ μὲν ἐπιγενομένη νόσος εἰς τὴν φρόνησιν τῆς ψυχῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ἐφάνη τόσον μεγάλη καὶ μάλιστα μὲ τοὺς ὀλίγους τούτους περὶ αὐτῆς λόγους· ἀφοῦ δὲ νοσεῖ ἢ φρόνησις τοῦ φιλοσόφου, δὲν εἶναι καθόλου πιθανὸν νὰ μὴ ἀντιλαμβανώμεθα τί καὶ ἀπὸ ποῦ νοσεῖ αὕτη. Θὰ προσπαθήσωμεν λοιπὸν ἡμεῖς νὰ ἀντιληφθῶμεν καὶ ἐκθέσωμεν τὴν αἰτίαν τῆς νόσου, ἀλλὰ σὺν Θεῷ νὰ συνθέσωμεν καὶ φάρμακον ἐπαναφέρον εἰς ὑγείαν, ἢ πεισθῆ φυσικὰ νὰ μὲ δεχθῆ. Διότι ποῖος δὲν θὰ πονέσῃ ψυχικῶς, βλέπων ἓν τόσον καλὸν μέλος τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἀπομακρύνεται ταύτης νοητῶς²⁸; Ἐγὼ λοιπὸν συναισθάνομαι ὅτι τόσον ἐδέχθην εἰς τὴν ψυχὴν κατὰ τὴν

ἂν πιστευθῆναί τισι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντια. Καὶ τὸν πόνον
 δ' ὅσον ὑπέστην γράφων, ὡς καὶ αὐτὸς τότε τοῖς συνοῦσιν
 ἔλεγον, οὐχ ὑπὲρ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπὴλ-
 5 θον ἢ τοῦτου πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσὶ· κἂν εἶπερ ἠθέλη-
 σεν, ἀξιοῦντι τὴν ἀρχὴν, τοῖς πρὸς ἀλλήλους διὰ στόματος λό-
 γοις καταλῦσαι τὰς δόξας ταύτας καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἀπλου-
 σιέτους τῶν ἀδελφῶν ἐπιθέσεις, φροῦδα ἂν ἦν τὰ μακρὰ συγ-
 γράμματα. Νῦν δ' οὐκ οἶδ' εἰς ὃ τι ταυτὶ τελευτήσῃ· Θεῶ
 δ' εὐχομαι καὶ ἐλπίζω τὰ κρείττω.

10 41. Ἄλλὰ γὰρ τῶν τῆς νόσου πρώτων καὶ πορρωτέρω
 αἰτίων ἀφεῖσθαι μοι δοκῶ· τὸ προσεχέσιαιον δ' ἀπάντων, ὃ
 κἂν τοῖς τοῦ νοσοῦντος ἐμφαίνεται λόγοις, τὸ τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς
 ἀληθείας ἐστὶ καὶ πράγμα καὶ ὄνομα. Δεινὸν ὄντως ἄνδρα
 κλέψαι φιλομαθῆ καὶ ταῖς περὶ τὸ εἰδέναι λίχνως διακειμέ-
 15 ναις ψυχαῖς ἔφεισιν ἀνέφικτον ἐντεκεῖν· αὕτη γὰρ καὶ τῷ
 Ἀδὰμ τῆς ἰσοθείας τὸν ἔρωτα τὴν ἀρχὴν ἐνεποίησεν. Ὡδήθη
 γὰρ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος τοῦτ' εἶναι σωτηριῶδες καὶ ἄνευ
 τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ τῶν κλισμάτων πάν-
 των τοῦ Θεοῦ διηκούση ἀληθείᾳ τὸ γνωστικὸν ἐνηρμόσθαι τῆς
 20 ψυχῆς καθ' ἑνωσιν μόνιμον. Τοῦτο δ' ἐκ τῶν θείων λογίων
 καὶ ἐνταλμάτων μὴ τελέως προσγινόμενον ὁρῶν, πρὸς τοὺς
 δοκοῦντας τοὺς τῆς κίσεως εὐρηκέναι λόγους ἔβλεπεν Ἑλ-
 ληνας καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ὡς τελεσιτικὰ ψυχῆς ἐσεβάσθη μα-
 θήματα· οὐ γὰρ ἐνενόησεν ὡς ἀλυσιτελὲς τοῦτο κατὰ τὸν νῦν
 25 αἰῶνα τῇ ψυχῇ καὶ ἀδύνατον· «ὡς γὰρ ὁσιᾶ ἐν γαστρὶ τῆς
 κνοφορούσης», φησὶν ὁ Σολομών, «οὕτως οὐ γνώση τὰ ποιή-
 ματα τοῦ Θεοῦ, ἃ ποιήσει τὰ σύμπαντα». Ἄλλ' ἃ μὲν ποιήσει
 οὐκ εἶσῃ, ἃ δὲ πεποίηκεν εἶσῃ; Καὶ μὴν ὁ αὐτὸς φησιν· «οὐ
 δυνήσεται ἄνθρωπος τοῦ εὐρεῖν τὸ ποίημα τὸ πεποιημένον

29. Βλ. εἰσαγωγὴν α. 343.

30. Ἐκ κλησ. 11, 5.

ἀρχὴν, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι δὲν γίνομαι πιστευτὸς ἀπὸ κανένα ὅταν τὸ ἔλεγον. Καὶ τὸν πόνον τὸν ὁποῖον ἠσθάνθην γράφων, ὅπως ἔλεγον τότε εἰς τοὺς συντρόφους μου, δὲν τὸν ἐδοκίμαζον μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ἀκολουθούντων τὴν ἠσυχίαν παρὰ ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν ὁποῖον εἶναι αἱ ἀντιθέσεις μου. Καὶ ἂν ἤθελεν, ὅπως ἐζήτησαν ἀρχικῶς, διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους προφορικῆς συζητήσεως νὰ καταλύσωμεν αὐτὰς τὰς δοξασίας καὶ τὰς ἐπιθέσεις πρὸς τοὺς ἀπλουστεροὺς ἀδελφοὺς²⁹, τὰ μακρὰ συγγράμματα θὰ ἦσαν μάταια. Τώρα ὅμως δὲν γνωρίζω ποῦ θὰ τελειώσουν αὐτὰ· ἀλλ' εὐχομαι εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐλπίζω τὰ καλύτερα.

41. Ἄλλὰ πάντως νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀφήσω τὰ πρῶτα καὶ μακρινώτερα αἷτια τῆς νόσου· τὸ πλησιέστερον ὅλων δέ, τὸ ὁποῖον φανερώνεται καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀσθενοῦς, εἶναι τὸ τῆς ὑπεράνω ἡμῶν ἀληθείας καὶ πράγμα καὶ ὄνομα. Πράγματι εἶναι φοβερόν νὰ ἀπατήσῃ κανεὶς ἄνδρα φιλομαθῆ καὶ νὰ γεννήσῃ ἀκατόρθωτον ἔφρασιν εἰς τὰς λαμάργως πρὸς τὴν γνῶσιν διακεκλιμένας ψυχὰς· αὕτη δὲ εἶναι ἡ ὁποία εἰς τὴν ἀρχὴν προεκάλεσεν εἰς τὸν Ἀδὰμ τὸν ἔρωτα τῆς ἰσοθείας. Ἐνόμισε δὲ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος ὅτι τοῦτο εἶναι σωτηριῶδες καὶ ὅτι χωρὶς αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρμοσθῆ τὸ γνωστικὸν τῆς ψυχῆς μετὰ τὴν δι' ὅλων τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ διήκουσαν ἀλήθειαν εἰς μόνιμον ἔνωσιν. Βλέπων δὲ ὅτι τοῦτο δὲν ἐπιτυγχάνεται τελείως ἐκ τῶν θείων λογίων καὶ ἐνταλμάτων, ἐστράφη πρὸς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἐφαίνοντο ὅτι εἶχον εὖρει τοὺς λόγους τῆς κτίσεως καὶ ἐσεβάσθη τὰς γνώσεις αὐτῶν ὡς τελειοποιητικὰ τῆς ψυχῆς· διότι δὲν ἀντελήφθη ὅτι τοῦτο εἶναι ἀνωφελὲς εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἀδύνατον κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα· «ὅπως δὲν γνωρίζεις τὰ ὅστ' αἰ εἰς τὴν κοιλίαν ἐγκυμονούσης γυναικός», λέγει ὁ Σολομῶν, «οὕτω δὲν θὰ γνωρίσης τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ποιεῖ τὰ σὺμπαντα»³⁰. Ἄλλὰ ὅσα μὲν θὰ κάμῃ δὲν θὰ γνωρίσης, ὅσα δὲ ἔκαμε, θὰ γνωρίσης. Καὶ ὅμως ὁ ἴδιος λέγει· «δὲν θὰ δυνηθῆ ἄνθρωπος νὰ εὕρῃ τὸ ποίημα τὸ δημιουργηθὲν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅσον ἐὰν μοχθήσῃ εἰς ἀναζήτησίν του, καὶ

ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅσα ἐὰν μοχθήσῃ τοῦ ζητῆσαι, καί γε ὅσα ἂν
 εἴποι ὁ σοφὸς τοῦ γνῶναι, οὐ δυνήσεται εὐρεῖν. Διὸ καὶ διά-
 φοροὶ περὶ κτίσεως μὲν εἰσὶν οἱ τῶν ἕξωθεν λόγοι, πάντες
 δ' ὅτι μὴ ἀληθεῖς, εἰσὶν οἱ τούτων ἐπισιτήμην συνέθεντο τὴν
 5 δεικνῦσαν ὅτι δὲ εἷς τις τῶν διαφορομένων τὰληθὲς αὐχεῖ,
 οὐδεμία τούτων ἐπισιτήμη δύναται δεῖξαι ἢ ὅλως ἐπινενόηται.
 Καὶ τοίνυν ὁ μὴ τοῖς ὑπὸ τῶν θεοπνεύσιων ἐπὶ τὸ συνοῖσον
 ἐκφανεῖσι μόνοις τὸ ἀναμφίλεκτον τῆς ἀληθείας προσμαρτυ-
 ρῶν καὶ τῶν πρὸς τὸν Ἰωβ ὑπὸ Θεοῦ εἰρημένων τῆς ἐν τοῖς
 10 κτίσμασι τοῦ Θεοῦ σοφίας τὸ ἀκατάληπτον συνιών, ἀλλ' ἐκ
 τῆς ἕξω σοφίας τὴν διὰ πάντων δικνουμένην ἀλήθειαν ἀκρι-
 βῶς κατανοῆσαι οἰόμενος, ἔλαθεν ἑαυτὸν ἐπὶ ψάμμον, μᾶλλον
 δὲ ἐπ' ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, τὸν τῆς γνώσεως οἶκον οἰκο-
 δομῶν, ἰσοῦτο πρᾶγμα λόγων στροφαῖς πιστεύων, ἀεὶ στρο-
 15 φαῖς ἄλλων λόγων πεφυκταῖς καταπαλαίεσθαι· μωρῶ τοίνυν
 ὁμοιωθήσεται ὁ τοιοῦτος σοφὸς καὶ δέος οὐ τι μικρὸν μὴ καὶ
 τὴν πῶσιν πάθη μεγάλην κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παραβολήν.
 Τὸ γοῦν αἴτιον τῆς ἀπάτης, εἶπερ ἄρα κατασιοχάζομαι τῆς ἀ-
 ληθείας, τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὑπόλοιπον δ' ἄ-
 20 ρα κερᾶσαι τὸ καθάρσιον πόμα.

42. Προμηθεύομενοι δὲ ὥστε καὶ προσενέγκασθαι τοὺς
 νοσοῦντας ἀλύπως, δῶμεν δ' ἀπείπομεν πρότερον, ὡς ἀδύνα-
 τον πανιάσασιν ὄν. Δῶμεν τοίνυν τοὺς τῶν κτισμάτων ἀλη-
 θεῖς λόγους ἐκ τῶν ἕξω μαθημάτων εὐρίσκεισθαι, κακείνους
 25 ἀξιόσωμεν τοῖς ἐκ τῶν λογίων ἡμῖν προαποδεδειγμένοις
 ἐπεσθαι καὶ μόνον εἶναι πιστεύειν ἰατρον τῶν πνευμάτων Χρι-
 στόν, τὸν τῶν πνευμάτων Θεόν, καὶ μόνῃ τῇ ἀγαπήσει τε
 καὶ τηρήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσιν
 τελεῖσθαι, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ὑγίειαν ψυχῆς καὶ τελείωσιν. Ἐ-
 30 πεί τοίνυν ἡμεῖς μὲν ἐκείνοις συναπήχθημεν, ἐνδόντες ἐφ' ὅ-
 σον οὐδ' ἐχοῖν, παρ' ἐκείνων δὲ ἀπητήσαμεν δ' οὐκ ἂν ἔχοιεν

31. Ἐκκλῆσ. 8, 17 (ἂν εἶπη).

32. Ἰωβ 38-41.

33. Βλ. Ματθ. 7, 45 κ.έ.

34. Ἀριθ. 16, 22. Χρησιμοποιεῖται συχνάκις ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ.

ὅσα καὶ ἂν εἴπῃ ὁ σοφὸς ὅτι γνωρίζει, δὲν θὰ δυνηθῆ νὸ τὰ εὔρη»³¹. Διὸ καὶ εἶναι διάφοροι οἱ λόγοι τῶν ἔξω περὶ κτίσεως, μερικοὶ δὲ ἀπὸ αὐτοῦς κατήρησαν ἐπιστήμην ἢ ὁποῖα δεικνύει ὅτι δὲν εἶναι ὅλοι ἀληθεῖς· καμμία δὲ ἐπιστήμη αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι κάποιος ἀπὸ τοῦς διαφωνοῦντας κατέχει τὴν ἀλήθειαν οὔτε ἔχει καθόλου ἐπινοηθῆ. Ἐπομένως ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἀναγνωρίζει τὸ ἀναμφισβήτητον τῆς ἀληθείας εἰς μὴνὰ τὰ ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων δηλωθέντα πρὸς τὸ συμφέρον καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸ ἀκατάληπτον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ κτίσματα ἀπὸ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰώβ³², ἀλλὰ νομίζει ὅτι κατενόησεν ἀκριβῶς ἐκ τῆς κοσμικῆς σοφίας τὴν καθολικὴν ἀλήθειαν, ὠκοδόμησε χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ τὸν οἶκον τῆς γνώσεως ἐπάνω εἰς τὴν ἄμμον, μᾶλλον δὲ ἐπάνω εἰς ἀλλεπάλληλα κύματα, ἀφοῦ ἐμπιστεύεται ἔν τῶσον σπουδαῖον πρᾶγμα εἰς στροφὰς λόγων, οἱ ὁποῖοι ἐκ φύσεως ἀντιπαλαίουν πάντοτε μὲ ἄλλων λόγων στροφὰς. Ὁ τοιοῦτος σοφὸς λοιπὸν θὰ παρομοιασθῆ μὲ μωρὸν καὶ δὲν εἶναι μικρὸς ὁ φόβος μήπως πάθῃ καὶ μεγάλην πτῶσιν κατὰ τὴν παραβολὴν τοῦ Κυρίου³³. Τὸ αἴτιον τῆς ἀπάτης βεβαίως, ἂν φυσικὰ στοχάζωμαι τὴν ἀλήθειαν, εἶναι τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀληθείας. Ὑπολείπεται τῶρα νὰ ἀναμίξω τὸ καθαρτικὸν ποτόν.

42. Προμηθευόμενοι δὲ ὥστε καὶ νὰ προσφέρωμεν ἀλύπως εἰς τοῦς ἀσθενεῖς, ἃς παραδεχθῶμεν ὅ,τι ἠρνήθημεν προηγουμένως ὡς ἐντελῶς ἀδύνατον. Ἄς παραδεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι οἱ ἀληθεῖς λόγοι τῶν κτισμάτων εὐρίσκονται ἀπὸ τὰ ἔξω μαθήματα, καὶ ἃς ἀξιῶσωμεν ἀπὸ ἐκείνους νὰ παραδεχθοῦν τὰ προαποδεδειγμένα ἀπὸ ἡμᾶς ἐκ τῶν λογίων, νὰ πιστεύουν ὅτι μόνος ἰατρός τῶν πνευμάτων εἶναι ὁ Χριστός, ὁ Θεὸς τῶν πνευμάτων³⁴, καὶ ὅτι μόνον μὲ τὴν ἀγάπησιν καὶ τήρησιν τῶν ἐντολῶν του ἐπιτυγχάνεται ἢ πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσις, δηλαδὴ ἢ ὑγεία ψυχῆς καὶ τελείωσις. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡμεῖς μὲν ἀπήχθημεν ἀπὸ ἐκείνους, ὑποχωρήσαντες χωρὶς νὰ ὑπάρχη ἀνάγκη, ἀπὸ ἐκείνους δὲ ἀπητήσαμεν νὰ ἀρνηθοῦν ὅ,τι δὲν

ἀρνήσασθαι, φέρο' ἴδωμεν τί τὸ περαινόμενον ἐκ τῆς ὁμολο-
 γίας ταύτης. Τί γε ἄλλο ἢ δι τοῦτο τελειότης ἐστὶ σωτήριος
 ἔν τε γνώσει καὶ δόγμασι, τὸ ταῦτα φρονεῖν προφήταις, ἀπο-
 σιόλοις, πατράσι, πᾶσιν ἀπλῶς, δι' ὧν τὸ ἅγιον Πνεῦμα μαρ-
 5 τυρεῖται λαλήσαν περί τε Θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ
 Τὰ δ' ὑπ' αὐτοῦ παρειμένα, παρ' ἐτέρων δὲ εὑρημένα, ἀσυν-
 τελῆ πρός γε ψυχῆς σωτηρίαν, κἂν ἀληθῆ· τῶν γὰρ λυσιτε-
 λούντων οὐδὲν παρεῖται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος. Διὸ
 καὶ τοὺς διαφωνοῦντας ἐπί τινος τῶν παρεωραμένων οὐδὲ
 10 μεμφόμεθα καὶ τοὺς κρεῖττον κατὰ τι τούτων εἰδότης οὐ μα-
 καρίζομεν.

43. Ἀλλὰ γὰρ πρός τὴν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκεί-
 νης γνώσεως ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἐνάγων ἔλεγεν, «εἰ ἐπιστεύετε
 Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί», καὶ τὰς ἱερὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν
 15 ἐνετείλατο, ὡς ἐν αὐταῖς εὑρήσοντας ζωὴν τὴν αἰώνιον. Αὐ-
 τῇ μὲν οὖν ἢ γνώσις, τελεία οὕσα καὶ οὕτω προσγινομένη,
 πράξεως πρός τελείωσιν οὐ προσδεῖται, οὐδὲ πόνων πολλῶν.
 Διὸ καὶ ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης περὶ τοῦ Κυρίου φησὶν
 δι τοῦτο περὶ δογμάτων μὲν ὀλιγάκις διελέγεται, οὐδὲ γὰρ δεῖται
 20 πόνου τὸ πράγμα, περὶ δὲ τοῦ βίου πολλάκις μᾶλλον δὲ παν-
 τάχοῦ «τοῦτο γάρ», φησὶν, «ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται,
 ἵνα, ὅσα ἂν θέλωμεν γίνεσθαι παρ' ἐτέρων ἡμῖν, ταῦτα καὶ
 ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς». Ἐπεὶ δ' ἐστὶ γνώσις καὶ ἡ τοῦ πρα-
 κτέου διάγνωσις, καὶ ταύτης ἐν τῷ πράττειν δεόμεθα καὶ
 25 ταύτης ἀναγκαῖον ἐπειληφθαι τὸν πρός τὸν Θεὸν ἐφωμοιωμέ-
 νον καὶ τέλειον ἄνθρωπον πρός ταύτην οὖν ἡμᾶς ἐνάγων τὴν
 γνώσιν ὁ Κύριος αὐδὶς ἐνετείλατο λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι
 ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραὶ», τὸ τοῦ ἡθους
 εἰσάγων μετὰ συνέσεως ἄκακον, καὶ τὰς φρονίμους παρθέ-
 30 νους τοῦ νυμφῶνος ἠξίωσεν, ὡς τὰ τῆς ἀγάπης ἔργα μὴ

35. Ἰω. 5, 46.

36. Ἰω. 5, 39.

37. Ἐκ τοῦ Μ α τ θ. 7, 12, 6λ. Ὁμιλία 23 εἰς Ματθαῖον 5, PG 57, 314, Ὁμιλία 4 εἰς Ἰωάννην 4, PG 59, 50 κ.δ.

38. Μ α τ θ. 10, 16.

κατείχον, ἄς ἴδωμεν τώρα ποῖον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ αὐτὴν τὴν συμφωνίαν. Τί ἄλλο βέβαια παρὰ ὅτι τελειότης σωτήριος εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὰ δόγματα εἶναι τοῦτο, τὸ νὰ ἔχωμεν τὸ αὐτὸ φρόνημα μὲ τοὺς προφήτας, τοὺς ἀποστόλους, τοὺς πατέρας, μὲ ὅλους γενικῶς ἐκείνους διὰ τῶν ὁποίων μαρτυρεῖται τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὅτι ἐλάλησε περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Τὰ δὲ παραληφθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος, εὐρεθέντα δὲ ἀπὸ ἄλλους, καὶ ἀναληθῆ ἀκόμη ἂν εἶναι, εἶναι ἀνωφελῆ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς τουλάχιστον· διότι τίποτε ἀπὸ τὰ ὠφέλιμα δὲν παραλείπεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ δὲν κατηγοροῦμεν τοὺς διαφωνοῦντας εἰς κάποιον ἀπὸ τὰ παραβλεφθέντα οὔτε μακαρίζομεν τοὺς γνωρίζοντας καλύτερα ἔν ἀπὸ αὐτά.

43. Ἀλλὰ πάντως ὁ Χριστὸς ὑποδεικνύων εἰς ἡμᾶς τὴν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκείνης γνώσεως ἔλεγεν, «ἂν ἐπιστεύετε εἰς τὸν Μωυσῆν, θὰ ἐπιστεύετε εἰς ἐμέ»³⁵, καὶ παρήγγειλλε νὰ ἐρευνῶμεν τὰς ἱεράς Γραφάς, μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι εἰς αὐτάς θὰ εὐρωμεν τὴν αἰώνιον ζωὴν³⁶. Αὕτη λοιπὸν ἡ γνῶσις, οὔσα τελεία καὶ ἐπιτυγχανομένη οὔτω, δὲν χρειάζεται πρᾶξιν πρὸς τελειοποίησιν οὔτε πόνους πολλούς. Διὰ τοῦτο ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης λέγει περὶ τοῦ Κυρίου ὅτι περὶ δογμάτων μὲν σπανίως ὠμίλει, διότι ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν χρειάζεται κόπον, περὶ τοῦ ἥθους δὲ πολλάκις, μᾶλλον δὲ παντοῦ· «διότι τοῦτο», λέγει, «εἶναι ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ὥστε, ὅσα θέλωμεν νὰ γίνωνται εἰς ἡμᾶς ἀπὸ ἄλλους, αὐτὰ νὰ κάμωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτούς»³⁷. Ἐπειδὴ δὲ γνῶσις εἶναι καὶ ἡ διάγνωσις τοῦ πρακτέου, χρειαζόμεθα καὶ αὐτὴν εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ ὁ ἀφωμοιωμένος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τέλειος ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπιληφθῆ ταύτης. Πρὸς αὐτὴν λοιπὸν τὴν γνῶσιν ὁδηγῶν ἡμᾶς ὁ Κύριος παρήγγειλε πάλιν λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστέραί»³⁸, διδάσκων τὸ ἄκακον τοῦ ἥθους μαζί μὲ σύνεσιν, καὶ τὰς φρονίμους παρθένους ἠξίωσε τοῦ νυμφῶνος, διότι δὲν διεχώριζον τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης ἀπὸ τὴν

διαξευγνύσας τῆς ἐγκρατείας. Ἄλλ' ἢ γνῶσις αὕτη χωρὶς
 προᾶξεως οὐθενὶ λυσιτελήσειεν ἂν «ἀγαθὴ» γὰρ «σύνεσις τοῖς
 ποιῶσιν αὐτήν». Διὸ καὶ ὁ Κύριος τὸν φρόνιμον δοῦλον ἐ-
 κείνον λέγει μακάριον, «ὄν ἐλθὼν εὐρήσει ποιῶντα οὕτως»
 5 ὡς προσέταξεν αὐτῷ, καὶ τὸν εἰδὼτα καὶ μὴ ποιῶντα δα-
 ρήσεσθαί φησι πολλάς, κακείνον ὄντως συνιάττει τοῖς φρονί-
 μοις, τὸν ἀκούοντα καὶ ποιῶντα τοὺς λόγους αὐτοῦ· ἀλλὰ γὰρ
 ὁ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον ἀκούων καὶ ποιῶν, αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ
 κιάται κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τὸν ἐντειλάμενον· ὁ δέ ἐστιν αὐ-
 10 σοφία καὶ περιοχὴ πάσης γνώσεως ἀληθινῆς. Οὐκοῦν ὁ
 τοῦτον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ κτη-
 σάμενος οὐδὲ τῆς μαθήσεως τῶν Γραφῶν δεήσεται, ἀλλὰ καὶ
 χωρὶς αὐτῆς πάσας οἶδεν ἀκριβῶς καὶ τῶν διὰ μαθήσεως
 ἰόντων διδάσκαλος ἂν εἴη ἀσφαλῆς, ὡς ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ
 15 Ἀντώνιος.

44. Τὸ μὲν οὖν τελεσιτικὸν ἡμῖν ὄντως καὶ σωτήριον, τοῦ-
 το τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐκ τῶν θεουργῶν ἐντολῶν
 διδασκόμεθα· τὸ δ' ἐπὶ τούτῳ βραβεῖον ἢ βραβεῖου ἀρραβῶνα
 Παῦλος μὲν ἀρπαγὴν καὶ ἄνοδον ὠνόμασεν ὑπερουράνιον, ὁ
 20 δὲ Χριστὸς ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ
 Πατρὸς· οὗ μὲν γὰρ ἐν ταῦτα, εἴ καὶ διαφόρως εἴρηται, οὐκ
 ἀσυμφανὲς τοῖς μεμνημένοις. Οὐ γὰρ ἄλλοσε ἄλλοθεν ἐλεύ-
 σεται ἢ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις, οὐδὲ μενεῖ που ἢ μηδα-
 μοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἔλευσις πρὸς ἡμᾶς ἐκείνου καὶ μονή, ἢ πρὸς
 25 αὐτὸν ἡμῶν δι' ἀποκαλύψεως ἄνοδος· τοῦτο τοίνυν ὡς μὴ
 γνῶσιν ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἀγνωσίαν ὑπάρχον δείξομεν ἔπειτα.
 Νῦν δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις δεῖν οἶμαι καὶ μάρτυρα παραγα-
 γεῖν οὗ τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας τῶν ἐν τοῖς κτίσμασι
 λόγων οὐ προσδεόμεθα πρὸς σωτηρίας καὶ ἀγιωσύνης τε-

39. Βλ. Ματθ. 25, 1 κ.έ.

40. Παροιμ. 1, 7.

41. Λουκᾶ 12, 42-47, βλ. Ματθ. 24, 45 κ.έ.

42. Ἰω. 14, 23· 24.

43. Περί Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ὡς ἀρχετύπου βλ. ἀνωτ. 1, 1, 4,
 περί Ἀντωνίου βλ. Ἀθανασίου, Βίος Ἀντωνίου 72 κ.έ., PG 26,
 944 κ.έ.

44. Β' Κορ. 12, 2.

45. Ἰω. 14, 21· 23.

ἐγκράτειαν³⁹. Ἄλλ' ἢ γνῶσις αὐτὴ χωρὶς πρᾶξιν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ κανένα· διότι «ἡ σύνεσις εἶναι ἀγαθὴ εἰς ὅσους τὴν πραγματοποιοῦν»⁴⁰. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος ἀποκαλεῖ μακάριον τὸν φρόνιμον ἐκεῖνον δοῦλον, «τὸν ὁποῖον θὰ εὕρῃ, ὅταν ἔλθῃ, νὰ κάμῃ οὕτως», ὅπως τὸν διέταξε, διὰ δὲ τὸν γνωρίζοντα καὶ μὴ ἐκτελοῦντα λέγει ὅτι θὰ δαρῇ πολλὰς φορές⁴¹, καὶ ἐκεῖνον τοποθετεῖ πράγματι εἰς τὴν τάξιν τῶν φρονίμων, τὸν ἀκούοντα καὶ ποιοῦντα τοὺς λόγους αὐτοῦ· ἀλλὰ βεβαίως ὁ ἀκούων καὶ ποιῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ἀποκτᾷ μέσα του τὸν ἴδιον τὸν παραγγείλαντα συμφώνως πρὸς τὴν παραγγελίαν⁴²· αὐτὸς δὲ εἶναι ἡ αὐτοσοφία καὶ ταμεῖον πάσης γνώσεως ἀληθινῆς. Ἐπομένως ὁ ἀποκτήσας αὐτὸν μέσα του διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν δὲν θὰ χρειασθῇ οὔτε τὴν μάθησιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτὴν τὰς γνωρίζει ὅλας ἀκριβῶς καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀσφαλῆς διδάσκαλος τῶν μαθητευόντων, ὅπως εἶναι ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος⁴³.

44. Τὸ τελειοποιητικὸν καὶ σωτήριον πράγματι δι' ἡμᾶς εἶναι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀληθείας, ὅπως διδασκόμεθα ἀπὸ τὰς θεουργοὺς ἐντολὰς· τὸ δὲ διὰ τοῦτο βραβεῖον ἢ ἀρραβῶνα βραβεῖου ὁ μὲν Παῦλος ὠνόμασεν ἀρπαγὴν καὶ ὑπερουράνιον ἀνάβασιν⁴⁴, ὁ δὲ Χριστὸς ἔλευσιν καὶ παραμονὴν καὶ ἐμφάνισιν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς⁴⁵. Ὅτι δὲ ταῦτα εἶναι ἓν, ἂν καὶ ἔχουν διάφορα ὀνόματα, δὲν εἶναι ἀσαφές εἰς τοὺς μεμνημένους. Διότι ἡ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις δὲν θὰ ἔλθῃ ἀλλοῦ ἀπὸ ἀλλοῦ, οὔτε θὰ μείνῃ κάπου ἢ μὴ ὑπάρχουσα πουθενά, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἔλευσις ἐκείνου πρὸς ἡμᾶς καὶ παραμονή, ἡ ἄνοδος ἡμῶν πρὸς αὐτὸν δι' ἀποκαλύψεως. Τοῦτο λοιπὸν θὰ δεῖξωμεν ἔπειτα ὅτι δὲν εἶναι γνῶσις ἀλλὰ ὑπεροχικῶς ἀγνωσία. Τώρα δὲ πέραν ἀπὸ τὰ λεχθέντα νομίζω ὅτι πρέπει νὰ προσαγάγωμεν καὶ μάρτυρα ὅτι δὲν χρειαζόμεθα τὴν γνῶσιν καὶ ἀλήθειαν τῶν εἰς τὰ κτίσματα λόγων πρὸς τελείωσιν τῆς σωτηρίας καὶ ἀγιωσύνης. Ἄς προσέλθῃ λοιπὸν ὁ μελετήσας ἀκρι-

λείωσιν. Παρίτω τοίνυν ὁ καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἐκμε-
 λειήσας ἀκριβῶς Βασίλειος ὁ μέγας· οὗτος γὰρ τὴν διὰ τοῦ
 ψαλμοῦ προσμαρτυρομένην ἐν τῇ τοῦ τελείου καρδία διευ-
 κρινῶν ἀλήθειαν, «δύο», φησί, «τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας
 5 εὗρομεν· ἐν μὲν τὴν κατὰληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον
 φερόντων, ἕτερον δὲ τὴν περὶ οἴουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ
 εἶδησιν ὑγιᾶ· ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ
 καρδίᾳ ἔνεσι τοῦ τελείου, ὅς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ
 πλησίον ἀδόλως· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀσιέρων τε καὶ
 10 τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς
 τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσαι πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν
 τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος».

βῶς καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων Μέγας Βασίλειος· διότι οὗτος, διευκρινίζων τὴν ἀλήθειαν τὴν μαρτυρουμένην διὰ τοῦ ψαλμωδοῦ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ τελείου, λέγει, «δύο σημασίας τῆς ἀληθείας εὔρομεν· πρῶτον τὴν κατάληψιν τῶν μέσων τὰ ὅποια φέρουν εἰς τὸν μακάριον βίον, δεύτερον δὲ τὴν ὑγιᾶ γνῶσιν περὶ οἴουδήποτε πράγματος τῶν εἰς τὸν κόσμον. Ἡ συνεργὸς λοιπὸν τῆς σωτηρίας ἀλήθεια ἐνυπάρχει εἰς τὴν καρδίαν τοῦ τελείου, ὁ ὁποῖος καὶ παραδίδει ταύτην εἰς τὸν πλησίον ἀδόλως· περὶ γῆς δὲ καὶ θαλάσσης, ἀστέρων καὶ τῆς κινήσεως ἢ ταχύτητος αὐτῶν, ἂν δὲν γνωρίζωμεν τὴν εἰς αὐτὰ ἀλήθειαν, τίποτε δὲν θὰ μᾶς ἐμποδίσῃ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐπηγγελμένης μακαριότητος»⁴⁶.

ΛΟΓΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

1. Τῶν μὲν οὖν οὐδὲν μέγα τιθεμένων τὴν ἀπὸ τῆς ἔ-
ξω παιδείας ὕνησιν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς καὶ
αὐτὸ ζῶσι νῦν τε προσγινομένην καὶ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγ-
γγελίας ἐλπίζουμένην καιηγορεῖν οὕτως ἀφειδῶς τὸν φιλόσο-
10 φον τοῦτον ὡς καὶ συγγράμμασι μακροῖς διδόναι τὰς καὶ
αὐτῶν λαιδορίας, ὑπὸ τοῦ φίλιου τῆς παιδείας εἶποι τις
ἂν ἐπῆρθαι καὶ τῆς πρὸς τὸ εἰδέναι διαθέσεως ἄκρας. Μό-
νας γὰρ ἐκείνων περὶ πλείστοις ποιουμένων τὰς τοῦ Χρι-
στοῦ ἐντολὰς καὶ πρὸς μόνας ταύτας πάντας προτιρεπομένων
15 ὡς μόνας ἱεουργούσας τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν καὶ τε-
λειούσας καὶ θεουργούσας τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, λόγους
δὲ καὶ τὴν ἐν λόγοις φιλοσοφίαν μὴ πάνυ τῶν γητῶν ὑπερ-
τιθέντων, σαρκικὴν δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφίαν κατὰ
Παῦλον λεγόντων, τῶν δ' Ἑλλήνων τοὺς προσιτίας αὐτῆς.
20 ὡς τῷ παρὰ Θεοῦ διδασκαλεῖν τῆς κίσεως κατὰ Θεοῦ χρη-
σαμένους, ἀποτροπαίους δεικνύντων καὶ ἀσόφους σοφούς, ὑ-
πὲρ τῶν παιδικῶν, ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος ἠνιάθη, μὴ τῆς
μεγίστης καὶ αὐτῶν ἀξιουμένων τιμῆς, καὶ ταῦθ' ἦς ἔμελλε
καὶ αὐτὸς εἶναι κοινωνὸς καὶ δι' ἣν ἐπώνυμος τῆς φιλοσοφίας
25 ἐγένετο καὶ ὁ μόνον φανερόν ἔπαθλον ἔκαρποῦντο τῆς διὰ
βίου σπουδῆς. Κατὰ δὲ τῆς λογικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς πνευματι-
κῆς ἡμῶν λαιρείας, δηλαδὴ τῆς προσευχῆς, καὶ τῶν ταύτην
τοῦ παντὸς τιμωμένων καὶ μεθ' ἡσυχίας ἀπεριμερίμνως διὰ
βίου προσανεχόντων αὐτῇ καὶ τῇ χεῖρα διδόντων τοῖς εἰσα-

1. Β' Κορ. 1, 12.

2. Α' Κορ. 1, 20.

3. Ρωμ. 12, 1.

ΛΟΓΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ,

1. Εἰς τὸ νὰ κατηγορῆ τόσον ἀφειδῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος τοὺς μὴ ἐκτιμῶντας πολὺ τὴν ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν ἔξω παιδείαν ἔναντι τῆς προσφερομένης ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιον εἰς τοὺς ζῶντας συμφώνως πρὸς αὐτὸ καὶ τῆς ἐλπιζομένης συμφώνως πρὸς τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας, ὥστε νὰ δίδῃ τὰς ἐναντίον των λοιδορίας μὲ μακρὰ συγγράμματα, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶπη κανεὶς ὅτι διηγέρθη ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς παιδείας καὶ τὴν ἄκραν διάθεσιν πρὸς τὴν γνῶσιν. Ἐκεῖνοι πράγματι ἐκτιμοῦν μόνον τὰς ἐντολάς τοῦ Χριστοῦ καὶ προτρέπουν ὅλους πρὸς αὐτάς μόνον, ὡσάν μόναι αὐταὶ νὰ πραγματοποιοῦν τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν καὶ νὰ τελιοποιοῦν καὶ θεουργοῦν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, τοὺς δὲ λόγους καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῶν λόγων δὲν τοποθετοῦν πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ τὰ γήϊνα, τὴν λέγουν δὲ συμφώνως πρὸς τὸν Παῦλον σαρκικὴν¹ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφίαν², τοὺς δὲ Ἕλληνας προστάτας αὐτῆς, ὡς χρησιμοποίησαντας κατὰ τοῦ Θεοῦ τὸ παρά τοῦ Θεοῦ διδασκαλεῖον τῆς κτίσεως, δεικνύουν ἀποτροπαίους καὶ ἀσόφους σοφούς. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ φιλόσοφος ἠνωχλήθη ἐξ αἰτίας τῶν παιδικῶν, καθ' ὅσον δὲν ἤξιώθησαν καὶ αὐτοὶ τῆς μεγίστης τιμῆς, καὶ μάλιστα ἐκείνης τῆς ὁποίας ἐπρόκειτο νὰ εἶναι καὶ αὐτὰς κοινωνός καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἐγένεν ἐπώνυμος τῆς φιλοσοφίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ μόνον φανερόν ἐπαθλον τὸ ὁποῖον ἀπέκτων διὰ τῆς ἰσοβίου σπουδῆς. Ποῖος δὲ τρόπος διεγείρει κατὰ τῆς λογικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν λατρείας³, δηλαδὴ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν τιμώντων αὐτὴν ὑπεράνω ὄλων καὶ ἀφοσιουμένων εἰς αὐτὴν ἰσοβίως μὲ ἡσυχίαν καὶ μὲ τὴν πείραν διδόντων χεῖρα

γομένοις πρὸς τὴν ἀγγελικὴν καὶ ὑπερκόσμιον λειτουργίαν, τίς ἐπήγειρε ἱρόπος; Τίς ἀντιλέγει τοῖς σιωπᾶν αἰρουμένοις; Τίς φθονεῖ τοῖς τιμᾶσθαι μηδαμῶς αἰρουμένοις; Τίς ὡς παρελθὼν μέγα φρονεῖ τοὺς πόρρω τοῦ σταδίου καθεζομέ-
 5 νους; Κἀκεῖ μὲν, ἐν τοῖς ὑπὲρ φιλοσοφίας αὐτῶ γεγενημένοις ἀγῶσι, μοναχοῖς ἦν δῆλος ἀντικείμενος ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλ' ἔτι περιοῦσιν, ἐνιαῦθα δέ, τὰς ρήσεις σαφῶς τῶν πρὸς οὐρανοὺς κειρωκιομένων πατέρων μεταξὺ προβαλλόμενος τῶν λόγων εἰς ἀνατροπὴν αὐτῶν, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθῶν,
 10 οὗτοι μικρὸν ἀγῶνα πεποίηκε.

{ 2. Μᾶλλον δ' ἢ πᾶσι, τοῖς ὑπὸ τοῦ δοίου καὶ ὁμολογητοῦ Νικηφόρου γεγραμμένοις περὶ εὐχῆς ἀνέδην ἀντεπεξάγει τοῦ λόγου τὴν δύναμιν, Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπεροχίᾳ κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ
 15 βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Δαινίων φρονήσαντος Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ προσχωρήσαντος Ἐκκλησίᾳ, ὅς μετὰ τῶν πατριῶν ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρῶα καὶ τὴν ἡμεδαπὴν τῆς σφε-
 20 τέρας φιλιέραν ἡγεῖται διὰ τὸν παρ' ἡμῖν ὀρθοιομοῦντα λόγον τῆς ἀληθείας», κἂν ταύτη γενόμενος, θίον μὲν αἰρεῖται καὶ ἀκριθέστερον, δηλαδὴ τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον, ἐν μητρολίῳ κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίῳν (Ἐθως οὗτός ἐστιν, ἢ τῆς ἀρετῆς ἐσιία), ἐν-
 25 δαιτιᾶσθαι προθυμηθεῖς. Κἀνταῦθα πρώτον μὲν ἔδειξεν εἰδὼς καλῶς ἀρχεσθαι τοῖς ἐκκρίτοις πατέρων ὑποτατιόμενος δούς δὲ διὰ μακροῦ χρόνου τῆς οἰκείας ταπεινώσεως ἐκείνοις τὴν πείραν, ἀντιλαμβάνει παρ' ἐκείνων ἀπὸς τῆς τῶν τεχνῶν εἰρήνης, δηλαδὴ τῆς ἡσυχίας τὴν πείραν καὶ ἀρχηγὸς
 30 γίνεται τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πρὸς τὴν πάλην ἀ-

4. Περὶ τούτου καὶ τῶν ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ ἀνδρῶν βλ. 1, 2, 12 καὶ εἰσαγωγὴν σ. 23 ἐ.

5. Β' Τιμ. 2, 15.

βοηθείας εἰς τοὺς ἀρχαρίους εἰς τὴν ἀγγελικὴν καὶ ὑπερκόσμιον λειτουργίαν; Ποῖος ἀντιλέγει πρὸς τοὺς προτιμησάντας νὰ σιωποῦν; Ποῖος φθονεῖ τοὺς μὴ ἐπιθυμοῦντας καθόλου νὰ τιμῶνται; Ποῖος καυχᾶται ὅτι ἐνίκησε τοὺς καθημένους μακρὰν τοῦ σταδίου; Καὶ εἰς ἐκείνην μὲν τὴν πραγματείαν, εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας γινομένους ἀπὸ αὐτὸν ἀγῶνας, ἦτο φανερόν ὅτι κατεφέρετο ἐναντίον τῶν μοναχῶν ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλὰ ζῶντας ἀκόμη, ἐδῶ δέ, εἰς τὴν ἄλλην πραγματείαν, παρεμβάλλων μεταξὺ τῶν λόγων σαφῶς τὰ λόγια τῶν εἰς τοὺς οὐρανοὺς μετοικισάντων πατέρων πρὸς ἀνατροπὴν του, δὲν ἐνεργεῖ μικρὸν ἀγῶνα, χωρὶς νὰ γνωρίζω τί ἔπαθε.

2. Περὶσσότερον δὲ ἀπὸ ὅλα κατευθύνει τὴν δύναμιν τοῦ λόγου ἀσυγκράτητα ἐναντίον τῶν γραφέντων ἀπὸ τὸν ὄσιον καὶ ὁμολογητὴν Νικηφόρον⁴ περὶ εὐχῆς, τὸν Νικηφόρον ὁ ὁποῖος ὡμολόγησε τὴν καλὴν ὁμολογίαν καὶ ἐξ αἰτίας αὐτῆς κατεδικάσθη εἰς ἔξορίαν ἀπὸ τὸν πρῶτον βασιλέα τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων, ὁ ὁποῖος ἐστράφη πρὸς τὸ λατινικὸν φρόνημα. Αὐτὸς ὁ Νικηφόρος ἦτο ἰταλικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ καταδικάσας τὴν κακοδοξίαν τῶν ὁμογενῶν του, προσεχώρησεν εἰς τὴν ἰδικὴν μας ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, μαζὶ μὲ τὰ πατροπαράδοτα ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρικὰ καὶ θεωρεῖ ἀγαπητοτέραν τὴν ἰδικὴν μας ἀπὸ τὴν ἰδικὴν του γῆν ἐξ αἰτίας τοῦ εἰς ἡμᾶς ὑπάρχοντος «ὀρθότου λόγου τῆς ἀληθείας»⁵. Καὶ ὅταν ἔφθασεν εἰς αὐτήν, ἐκλέγει τὸν ἀκριβέστερον βίον, δηλαδὴ τὸν μοναχικόν, τόπον δὲ πρὸς κατοκίαν τὸν ἐπώνυμον τῆς ἀγιωσύνης, φιλοτιμηθεὶς νὰ διαμένῃ εἰς τὸ μεθόριον μεταξὺ κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίων· εἶναι δὲ οὗτος ὁ Ἄθως, ἡ ἐστία τῆς ἀρετῆς. Ἐδῶ κατὰ πρῶτον ἀπέδειξεν ὅτι ἐγνώριζε καλῶς νὰ ἀρχίσῃ ὑποτασσόμενος εἰς τοὺς ἐγκρίτους Πατέρας· ἀφοῦ δὲ ἔδωσεν εἰς ἐκείνους ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν πείραν τῆς ταπεινώσεώς του, λαμβάνει ἀπὸ ἐκείνους ὡς ἀντάλλαγμα τὴν πείραν τῆς τέχνης τῶν τεχνῶν, δηλαδὴ τῆς ἡσυχίας, καὶ γίνεται ἀρχηγὸς τῶν ἀγωνιζομένων εἰς τὸν κατὰ διάνοιαν κόσμον πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς

ποδυομένων τῶν τῆς πονηρίας πνευματικῶν, οἷς καὶ πατερι-
κῶν εἰσηγήσεων ἐποιήσατο συλλογὴν, ἐπαλείφουσάν τε πρὸς
τοὺς ἀγῶνας καὶ διατιθεῖσαν τοὺς τρόπους τῶν ἄθλων καὶ
προδεικνύσαν τὰ ἔπαθλα καὶ ὑπογράφουσαν τοὺς σιεφάντους
5 τῆς νίκης· εἰς ἐπὶ τούτοις, ἐπειδὴ πολλοὺς τῶν εἰσαγομένων
ἑώρα τῆς ἀσιασίας τοῦ νοῦ μηδὲ μειρίως γοῦν κρατεῖν δυνα-
μένους, καὶ τρόπον ὑποτίθεται δι' οὗ ἂν τὸ πολυπόρευτον καὶ
φαντασιῶδες αὐτοῦ μειρίως συσειλείαν.

3. Τούτῳ τοίνυν ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν ἑαυτοῦ φαντα-
10 σιώδη πολύνοιαν ἐπαφῆκεν, οἷόν τι πῦρ, τῷ κωλύοντι καθά-
περ ὕλη χρησάμενον, οὐκ αἰδοῖ τῆς μακαρίας ἐκείνης ὁμολο-
γίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν ἐξορίας, οὐκ αἰδοῖ τῶν ἐπὶ τῆς ἐξο-
ρίας ὠμιληκῶτων ἐκείνῳ καὶ παρ' ἐκείνου τὰ θεῖα πεπαιδευ-
μένων, οἱ τῆς γῆς ἄλας καὶ φῶς τοῦ κόσμου καὶ φωσιήρων
15 ἀναπεφῆνασι τῇ Ἐκκλησίᾳ φανότεροι, «ζωῆς ἐπέχοντες λό-
γον» (Θεόληπτον ἀκούεις ἐκείνον, τὸν ἐπὶ τῆς Φιλαδελφείας
πόλεως ὡς ἐπὶ λυχνίας ἀσπράφανα, Σελιώτην τὸν τῶν μο-
ναζόντων καθηγητὴν, Ἡλίαν τὸν τὴν ἐρημίαν κατὰ τὸν Ἰ-
λίαν διὰ θίου σχεδὸν ἀσπαζόμενον, τοὺς ἄλλους δι' ὧν ὁ Θε-
20 ὸς τὴν οἰκείαν Ἐκκλησίαν ἐπαναγαγὼν ἐκόσμησε καὶ συνέ-
σιτησεν), οὐδὲ διὰ τούτους τοίνυν καὶ πούς ὑπ' ἐκείνων πεπαι-
δευμένους καὶ τῆς αὐτῆς ἔτι καὶ νῦν ἀγωγῆς ἐχομένους ἀνα-
πεισθεῖς ἀφείναι τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς οὐκ ἀγαθὰς ὑπονοίας
ἤγουν τοὺς λόγους, εἰ δὲ μή, τὸ γοῦν συγγράμμασι μακροῖς
25 ἀτιμάζειν, ὃν ἐγκωμιάζων, οὐκ ἂν ἠδυνήθη πάντως ἀξίως·
ἀλλ' ὅτι περ ἀπλοϊκῶς ἐκείνῳ καὶ ἀφελῶς συνειδέθη τὸ σύγ-
γραμμα, τοῦτο πρὸς τὴν ἀντιλογίαν αὐτὸν ἐκίνησεν, ἀφ' οὗ
καὶ τὰς λαθὰς εὗρεῖν ἐδυνήθη. Καὶ τοίνυν, ἵνα τὸ θεολογικὸν
ἐκεῖνο νῦν εἴπωμεν, «οὐχ ὁ ἐν λόγοις σοφός, οὗτος ἡμῖν σο-
30 φός, οὐδ' ὅστις γλῶσσαν μὲν εὐσιροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἀπαί-
δευτον, ὡσπερ τῶν τάφων ὅσοι τὰ ἔξωθεν ὄντες εὐπροεπεῖς

6. Ἐφεσ. 6, 12.

7. Ματθ. 5, 13.

8. Ματθ. 5, 14.

9. Φιλιπ. 2, 16.

πονηρίας, διὰ τοὺς ὁποίους συνέταξε καὶ συλλογὴν πατερικῶν διδασκαλιῶν, προγυμνάζουσαν διὰ τοὺς ἀγῶνας, καθορίζουσαν τοὺς τρόπους τῶν ἀγώνων, προδεικνύουσαν τὰ ἔπαθλα καὶ περιγράφουσαν τοὺς στεφάνους διὰ τὴν νίκην· ἔπειτα δὲ πέραν ἀπὸ αὐτά, ἐπειδὴ ἔβλεπε πολλοὺς τῶν ἀρχαρίων νὰ μὴ δύνανται νὰ συγκρατήσουν οὔτε μετρίως τὴν ἀστάθειαν τοῦ νοῦ, προτείνει καὶ τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συσταλῇ μετρίως τὸ πολυπόρευτον καὶ φαντασιῶδες τοῦ νοῦ.

3. Ἐναντίον αὐτοῦ λοιπὸν τοῦ Νικηφόρου ἄφησεν ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν φαντασιόπληκτον πολύνοιάν του, ὡσὰν πῦρ τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ τὸ ἐμπόδιον ὡς καυστικὴν ὕλην. Δὲν ἐσεβάσθη τὴν μακαρίαν ἐκείνην ὁμολογίαν καὶ τὴν ἐξ αἰτίας αὐτῆς ἐξορίαν, δὲν ἐσεβάσθη τοὺς συναναστραφέντας ἐκείνον κατὰ τὴν ἐξορίαν καὶ ἐκπαιδευθέντας ἀπὸ ἐκείνον τὰ θεῖα, οἱ ὁποῖοι ἐφάνησαν ἄλλας τῆς γῆς⁷, φῶς τοῦ κόσμου⁸ καὶ φωστῆρες λαμπρότατοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν «ἐπέχοντες τὴν θέσιν τῆς Ζωῆς»⁹ ἐντὸς αὐτῆς. Ἀκούεις ἐκείνον τὸν Θεόληπτον, ὁ ὁποῖος ἤστραψεν εἰς τὴν Φιλαδέλφειαν ὡσὰν φῶς ἐπάνω εἰς τὴν λυχνίαν, τὸν Σελιώτην τὸν καθηγητὴν τῶν μοναστῶν, τὸν Ἠλίαν τὸν διαμένοντα ἰσοβίως σχεδὸν εἰς τὴν ἐρημίαν ὅπως ὁ Ἠλίας, τοὺς ἄλλους διὰ τῆς συμβολῆς τῶν ὁπίων ὁ Θεὸς ἐστόλισε καὶ συνεκρότησε τὴν Ἐκκλησίαν του. Οὔτε ἐξ αἰτίας αὐτῶν καὶ τῶν ἐκπαιδευμένων ὑπ' αὐτῶν καὶ τηρούντων τὴν ἰδίαν ἕως τώρα ἀκόμη ἀγωγὴν δὲν ἐπείσθη νὰ ἀφήσῃ τὰς ἐναντίον τοῦ ἀνδρὸς μὴ ἀγαθὰς ὑποψίας ἤτοι τοὺς προσβλητικoὺς λόγους, ἢ τουλάχιστον νὰ μὴ ἀτιμάζῃ μὲ ἐκτενῆ συγράμματα αὐτὸν τὸν ὁποῖον ὅπωςδήποτε δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγκωμιάσῃ ἀξίως. Ἀντιθέτως τὸ γεγονός ὅτι τὸ σύγγραμμα συνετάχθη ἀπὸ ἐκείνον ἀπλοϊκῶς καὶ ἀφελῶς, αὐτὸ τὸν ἐκίνησεν εἰς ἀντιλογίαν καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἠδυνήθη νὰ εὔρη τὰς λαβάς. Διὰ νὰ εἴπωμεν λοιπὸν τώρα ἐκεῖνο τὸ θεολογικόν, «δι' ἡμᾶς σοφός δὲν εἶναι ὁ μὲ τοὺς λόγους σοφός, οὔτε ὁ ἔχων εὔστροφον γλῶσσαν, ψυχὴν δὲ ἀπαίδευτον, ὡσὰν οἱ τάφοι,

μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτοντες, ἀλλ' ὅστις τὸ ἀξιόπιστον τῶν λόγων διὰ τοῦ θίου προσιῆθαι καὶ τοῖς ἔργοις ὠραΐζει τὸ ἀκαλλῆς τῶν ρημάτων». Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲ τοῖς ἀπλοϊκοῖς ἐκείνοις ρήμασιν ὁ σοφὸς οὔτιος ἴσχυσεν
5 ἐπιθέσθαι, μὴ πρότερον διασιτρέψας αὐτά, καθάπερ σαφῶς ματὰ βραχὺ δείξομεν.

4. Νῦν δ' ἐπίπερ οὔτιος ἀρχόμενός τε καὶ τελευτῶν παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει περὶ προσευχῆς νοεράς, ταύτην καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν διὰ βραχέων προθεωρήσωμεν· τοι-
10 αὐτή γὰρ ἐστίν, οἷα διὰ χρησιολογίας ἀπαιτῆσαι τῶν ἀπείρων πολλούς, τῶν εὐχῆς δ' ἀληθοῦς καὶ μειρίως γευσαμένων οὐδένα. Τοσοῦτον οὖν τὴν διδασκαλίαν ταύτην αὐτοῦ κατίδωμεν, ὅσον δεῖξαι τὸ πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῆς ἀσύμφωνον. Ἄρχεται μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν τοῖς παιράσιν ὠμολογημένων, τελευτᾷ
15 δὲ εἰς τὴν ἐναντίαν παντάπασιν ἐκείνοις ὁδόν. Τοῦτο γὰρ φησιν ἀρχόμενος, ὡς ἡρεμίαν παρέχει ταῖς αἰσθήσεσι χρὴ τὸν προσευχῆς ἐπιμελούμενον, καὶ διὰ τούτου, κλέψας τὸν ἀκούοντα ὡς συνφδὰ λέγων τοῖς παιράσιν, εἰτ' ἐκ τούτου συμπεραίνει δεῖν νεκροῦν τελέως τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν
20 ὡς κατὰ μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς τε καὶ σώματος κοινήν «τῆ γὰρ προσευχῆ», φησίν, «ἐμπόδιον ἐκάστη γίνεται καὶ μάλιστ' ἐφ' ὅσον βίας ὀπωσοῦν μετέχει καὶ ἡδονὴν ἢ ἄλγος ἐμποιεῖ καὶ εἰ μάλιστα περὶ τὴν παχυτάτην καὶ ἀλογωτάτην τῶν αἰσθή-
25 σεων ἀφήν». Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα εἰσηγούμενον, οὐ νησιεύειν, οὐκ ἀγρυπνεῖν, οὐ κλείνειν, οὐ χαμευνεῖν, οὐκ ἐπὶ πλέον ἴσταισθαι, οὐδὲν τοιοῦτον πράττειν δεῖ τὸν προσευχῆς νοεράς ἐπιμελούμενον· ἀλγεινῶς γὰρ ταῦθ' ἅπαντα τὴν ἀφήν ἐνεργεῖν διάζεται καὶ ὄχλον, ὡς ἂν αὐτὸς φαί-
30 ης, τῆ ψυχῆ προσευχομένη προσφέρει, δέον τὸ ἀνενόχλητον

10. Ματθ. 23, 27.

11. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 16, 2, PG 35, 936 D-937 A.

12. Βλ. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, σ. 315.

οί ὁποῖοι, ἐνῶ ἀπὸ ἔξω εἶναι εὐπρεπεῖς, μέσα εἶναι σάπιοι ἀπὸ νεκρούς καὶ καλύπτουν πολλήν δυσωδίαν¹⁰, ἀλλ' αὐτός ὁ ὁποῖος τὸ ἀξιόπιστον τῶν λόγων ἐπιβεβαιώνει διὰ τοῦ βίου καὶ τὸ ἀκαλλόπιστον τῶν λόγων ἐξωραίζει μὲ τὰ ἔργα»¹¹. Ἀλλὰ πάντως ὁ σοφός αὐτός δὲν κατώρθωσεν οὔτε εἰς τὰ ἀπλοϊκὰ ἐκεῖνα λόγια νὰ ἐπιτεθῆ, χωρὶς νὰ τὰ διαστρέψῃ προηγουμένως, ὅπως θὰ ἀποδείξωμεν σαφῶς ἐντὸς ὀλίγου.

4. Τώρα δέ, ἐπειδὴ αὐτός ἀρχίζων καὶ τελειῶντων διδάσκει ὁ ἴδιος περὶ νοερᾶς προσευχῆς, θὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἡμεῖς προκαταρκτικῶς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐν συντομίᾳ· εἶναι δέ τοιαύτη, ὥστε μὲ τὴν χρηστολογία νὰ ἐξαπατᾷ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἀπείρους, κανένα ὅμως ἀπὸ τοὺς δοκιμάσαντας τὴν ἀληθινὴν εὐχὴν, ἔστω καὶ μετρίως. Ἄς παρακολουθήσωμεν λοιπὸν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ τόσον, ὅσον χρειάζεται διὰ νὰ δείξωμεν τὴν ἀσυμφωνίαν αὐτῆς πρὸς τοὺς Πατέρας. Πράγματι ἀρχίζει μὲν ἀπὸ τὰ παραδεδεγμένα ὑπὸ τῶν Πατέρων, τελειώνει δὲ εἰς τὴν ἐντελῶς ἀντίθετον ἀπὸ ἐκείνους ὁδόν. Διότι ἀρχίζων λέγει ὅτι ὁ ἐπιμελούμενος τῆς προσευχῆς πρέπει νὰ παρέχῃ ἡρεμίαν εἰς τὰς αἰσθήσεις· οὕτω, ἀφοῦ ἐξηπάτησε τὸν ἀκούοντα ὅτι δῆθεν λέγει σύμφωνα μὲ τοὺς Πατέρας, ἔπειτα ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνει ὅτι πρέπει νὰ νεκρώσωμεν τελείως τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, ὥστε νὰ μὴ ἐνεργῇ κατὰ τὰς δυνάμεις τοῦ οὔτε κατὰ ὁποιανδήποτε κοινήν ἐνέργειαν ψυχῆς καὶ σώματος· «διότι», λέγει, «ἐκάστη ἐξ αὐτοῦ γίνεται ἐμπόδιον εἰς τὴν προσευχήν, καὶ μάλιστα ἐφ' ὅσον κάπως μετέχει βίας καὶ προκαλεῖ ἡδονὴν καὶ πόνον, καὶ κυρίως εἰς τὴν παχυτάτην καὶ ἀλογωτάτην τῶν αἰσθήσεων ἀφήν»¹². Ἐπομένως θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ κανεὶς πρὸς τὸν διδάσκοντα τοιαῦτα ὅτι ὁ ἐπιμελούμενος τῆς νοερᾶς προσευχῆς δὲν πρέπει νὰ νηστεύῃ, νὰ ἀγρυπνῇ, νὰ γονυπετῇ, νὰ χαμευνῇ, νὰ ὀρθοστατῇ ἐπιμόνως, νὰ πράττῃ ὅ,τιδήποτε τοιοῦτον· διότι ὅλα αὐτὰ ἀναγκάζουν τὴν ἀφήν νὰ ἐνεργῇ ἀλγεινῶς καί, ὅπως θὰ ἔλεγεσ ἐσύ, προσφέρει ἐνόχλησιν εἰς τὴν προσευχομένην ψυχὴν, ἐνῶ πρέπει νὰ ἐξασφαλίζῃ

πανταχόθεν αὐτῇ περιποιεῖν. «Καὶ γὰρ ὑπερφυῆς ἂν εἴη», πάλιν φησὶν, «εἰ ὄψιν μὲν καὶ ἀκοήν, τὰς αὐλοτέρας τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀπαθεσιτέρας καὶ λογικωτέρας, ἀτιμᾶζοιμεν ἐν προσευχαῖς, ἀφήν δὲ τὴν παχυτάτην πασῶν καὶ ἀλογωτάτην προσ-
 5 δεξαίμεθα καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἐνεργείας συνεργεῖν ὑποληφόμεθα». Καὶ γὰρ οὐ συνεώρακε, καίτοι φιλόσοφος ὢν, τὴν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι διαφορὰν, ὅπως διαφόρως τῆς ἐν αὐταῖς σωματοειδοῦς δυνάμεως μεταλαγχάνουσαι, μὴ πρὸς μόνων τῶν ἔξωθεν αὐταῖς προσπιπτόντων ἅπασαι κινούμεναι, δια-
 10 τελοῦσιν. Ἡμῖν δὲ τὰ συμβαίνοντα ταῖς ἐνύλοις αἰσθήσεσιν ἐκ τῆς αὐλοῦ προσευχῆς ἐξηγεῖσθαι βουλομένοις, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἔξεως τελεωτάτης ἔδει καὶ πραγματείας πρὸς ἐν ὁρώσης, τοῦτο μόνον ἀλλ' «ὁ διδοὺς εὐχὴν τοῖς εὐχομένοις» καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν λαλοῦσι δοίη λόγον τῇ νῦν προθέσει σύμ-
 15 μετρον.

5. Ὅσαι μὲν οὖν τῶν αἰσθήσεων ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἐνεργειῶν κινοῦνται, ταύτας ἠρεμεῖν ἀνάγκη περὶ τὰ ἔνδον σιρροφόμενων ἡμῶν· ὅσαι δὲ ταῖς τῆς ψυχῆς διαθέσεσι συνδιατίθενται, καὶ ταῦτα ταῖς ἀγαθαῖς, τίς χρεῖα; Τίς δὲ μηχανὴ
 20 τοῦτων οἰκοῦν ἀφείσθαι τὸν ἐν ἑαυτῷ γενόμενον; Τίνος δὲ καὶ χάριν ἀφίεσθαι τοῦτων δεῖ ζητεῖν, μηδαμῶς προσισταμένων, ἀλλὰ καὶ συνεργουσῶν τῇ συνδιαθέσει ὅτι μάλιστα; Τὸ γὰρ σύζυγον ἡμῖν τοιῦτὶ σῶμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς συνεργὸν ἐσόμενον συνέζευκται, μᾶλλον δὲ ὑπέζευκται οὐκοῦν ἀφηνιά-
 25 ζον μὲν εἴροξομεν, ἀποδεξόμεθα δὲ ἀγόμενον ἢ δέον. Ἀκοὴ μὲν οὖν καὶ ὄψις ἀφῆς καθαρώτεραί τε καὶ λογικώτεραί εἰσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν ὅλως ἀντιλήφεται τις τοῦτων οὐδενός, οὐδ' ἂν ὀδυνηθεῖη κατ' αὐτό, μὴ ἔξωθεν προσπεσόντος τοῦ ὄρατου ἢ τοῦ ἀκουστοῦ, δυσηχοῦς ὄντος ἢ καὶ δυσειδοῦς· τὸ δὲ σῶμα
 30 ὀδυνᾶται μᾶλλον κατὰ τὴν ἀφήν, διὰ νησιεῖαν ἀσκῶμεν καὶ

13. Α' Βασιλ. 2, 9. Βλ. Νείλου (Εὐαγγρίου), Περὶ προσευχῆς 58, PG 79, 1180 A.

14. Ἐπέκτασις τῶν ἐν 1, 2 λεχθέντων, ἰδίως ἐν παραγρ. 3 κ.έ.

δι' αὐτήν τὸ ἀνενόχλητον ἀπὸ παντοῦ. «Διότι θὰ ἦτο τερατώδες, λέγει πάλιν, «ἐὰν τὴν μὲν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, τὰς αἰσθητέρας, ἀπαθεστέρας καὶ λογικώτερας αἰσθήσεις, περιεφρονοῦμεν κατὰ τὰς προσευχάς, τὴν δὲ παχυτέραν καὶ ὀλιγωτέραν ὄλων ἀφὴν παρεδεχόμεθα καὶ ὑποθέτομεν ὅτι αἱ ἐνέργειαι τῆς συνεργοῦν εἰς αὐτάς». Καὶ τοῦτο, διότι δὲν ἀντελήφθη, ἂν καὶ φιλόσοφος, τὴν διαφορὰν εἰς τὰς αἰσθήσεις, πόσον διαφορετικὰ μετέχουν αὐταὶ πάντοτε τῆς σωματοειδοῦς δυνάμεως μέσα των, καὶ δὲν κινουῦνται ὄλαι μόνον μὲ τὰ κίνητρα τὰ ὁποῖα προσκόπτουν εἰς αὐτάς ἀπὸ ἔξω. Εἰς ἡμᾶς δέ, θέλοντας νὰ ἐξηγήσωμεν τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰς ἐνύλους αἰσθήσεις ἀπὸ τὴν αἶσθησιν προσευχὴν, χρειάζεται καὶ ἡ τελειοτάτη ἔξις αὐτῆς καὶ ἡ μελέτη ἀποβλέπουσα πρὸς ἓν, τοῦτο μόνον· ἀλλὰ «ὁ δίδων εὐχὴν εἰς τοὺς εὐχομένους»¹⁸, ἃς δῶση καὶ εἰς λαλοῦντας ὑπὲρ αὐτῶν λόγον σύμμετρον μὲ τὴν παροῦσαν πρόθεσιν.

5. Ὅσαι λοιπὸν αἰσθήσεις κινουῦνται ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς ἐνεργείας, αὐταὶ κατ' ἀνάγκην ἡρεμοῦν ὅταν στρεφώμεθα πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ. Ποία ἀνάγκη ὁμως ὑπάρχει νὰ ἡρεμοῦν ὅσαι ἐναρμονίζονται μὲ τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς, καὶ μάλιστα τὰς ἀγαθὰς; Ποῖον νόημα θὰ εἶχε νὰ ἀφήσῃ ταύτας μόνος του ὁ στρεφόμενος εἰς τὸν ἑαυτὸν του; Διὰ ποῖον λόγον πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ τὰς ἀφήνῃ, ἀφοῦ δὲν ἀνθίστανται καθόλου, ἀλλὰ καὶ συνεργοῦν μεγάλως εἰς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν; Διότι τοῦτο τὸ συζυγικὸν σῶμα ἔχε συζευχθῆ μὲ ἡμᾶς, ἢ μάλλον ἔχει ὑποζευχθῆ, διὰ νὰ καταστῇ συνεργόν· ἐπομένως, ὅταν μὲν ἀφηνιάζῃ πρέπει νὰ τὸ συγκρατῶμεν, ὅταν δὲ βαδίζῃ ὅπως πρέπει, θὰ τοῦ τὸ ἐπιτρέπωμεν. Ἡ μὲν ἀκοή καὶ ἡ ὄρασις εἶναι καθαρώτεραι καὶ λογικώτεραι τῆς ἀφῆς, ἀλλὰ δὲν πρόκειται καθόλου νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τίποτε ἀπὸ αὐτὰ, ἀλλὰ δὲν θὰ πονέσῃ κατ' αὐτό, ἂν δὲν προσπέσῃ ἀπὸ ἔξω τὸ ὀρατὸν καὶ ἀκουστὸν, τὰ ὁποῖα εἶναι δυσκολοάκουστα καὶ δυσκολοθέατα. Τὸ δὲ σῶμα ὑποφέρει πολὺ κατὰ τὴν ἀφὴν, ὅταν ἀσκῶμεν νηστείαν καὶ δὲν προσφέρωμεν εἰς αὐτὸ

μη προσάγωμεν αὐτῷ τὴν ἕξωθεν τροφήν. Διὰ τοῦτο οἱ πρὸς τὰ ἔνδον ἀπὸ τῶν ἕξω ἑαυτοὺς σοσιέλλοντες τὰς μὲν μὴ παρόντων τῶν ἕξωθεν οὐκ ἐνεργούσας αἰσθήσεις τῆς κατὰ ταῦτα ἐνεργείας ἀποπαύουσιν, ἐφ' ὅσον εἴσω μένουσι τὰς δὲ
 5 καὶ ἀπόντων τῶν ἕξω ἐνεργούσας, πῶς ἂν ἀργεῖν παρασκευάσωσι, καὶ μάλισθ' διὰ τὴν τείνωσιν αὐταὶ καὶ πρὸς τὸ προκείμενον τέλος; "Οτι δὲ ἡ ἀλγεινὴ κατὰ τὴν ἀφήν αὕτη αἴσθησις τοῖς νοερῶς προσευχομένοις ἐς τὰ μάλιστα λυσιτελεῖς, πάντες μὲν ἴσασι ὅσοι καὶ μειριῶς ἤψαντο τοῦ καὶ αὐτὴν ἀγῶ-
 10 ρος, καὶ λόγων τούτοις ἦτιον δι', διὰ πείρας ἐγνωκόσιν, οἱ καὶ τοὺς λόγῳ μόνῳ τὰ τοιαῦτα ζητοῦντας οὐκ ἀποδέχονται, ταύτην εἶναι λέγοντες τὴν φυσιοῦσαν γινῶσιν.

6. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰς τοὺς νοερῶς ὡς ἀληθῶς προσευχομένους ἀπροσπαθεῖς ἀνάγκη εἶναι καὶ τὴν πρὸς τὰ μέσως πως
 15 ἔχοντα τῶν πραγμάτων σχέσιν ἀποτιναξαμένους, οὕτω γὰρ ἂν σχοῖεν ἀπαρενοχλήτου καὶ καθαρᾶς τυγχάνειν προσευχῆς, τοὺς δὲ μήπω πρὸς τοῦτο τὸ μέτρον ἐφθασίας, ἐπειγομένους μέντοι πρὸς αὐτό, τῆς μὲν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν, ἀπηλλάχθαι δὲ τελείως ἐμπαθείας (δεῖ γὰρ τὸ μὲν ἁμαρτητικὸν τοῦ
 20 σώματος νεκρῶσαι, ὃ ἐστὶν ἐμπαθείας ἀπηλλάχθαι, τὸν δὲ λογισμὸν ἐπικρατέστερον ἔχειν τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πονηρῶν παθημάτων κινουμένων, ὃ ἐστὶν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν). εἰ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καθάπερ γοῦν ἔχει, καὶ τῆς ἐμπαθείας ἐπικρατιούσης, οὐδ' ἄκροισ, τὸ τοῦ λόγου, χεί-
 25 λει νοερᾶς προσευχῆς γευσαίμεθ' ἂν, δεόμεθα πάντως τοῦ κατὰ τὴν ἀφήν διὰ νησιείας τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἄλγους, προσευχῆς ἐπιμελούμενοι δι' αὐτῆς γὰρ μόνης τὸ ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκροῦται καὶ οἱ τὰ κτηνώδη πάθη κινοῦντες λογισμοὶ μειριώτεροί τε καὶ ἀ-
 30 σθενέστεροί καθίστανται· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ τὴν ἱερὰν κατάνυξιν αὐτὸ φέρει τὴν ἀρχήν, δ' ἧς καὶ τοὺς προγεγονό-

15. Α' Κορ. 8, 1.

16. Τὸ στάδιον τῆς ἀπαθείας προηγείται τοῦ τῆς νοερᾶς προσευχῆς.

τροφὴν ἀπὸ ἔξω. Διὰ τοῦτο οἱ συγκεντρώνοντες ἑαυτοὺς πρὸς τὰ ἔσω ἀπὸ τὰ ἔξω¹⁴, τὰς μὲν αἰσθήσεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἐνεργοῦν, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι παρόντα τὰ ἐξωτερικὰ καταπαύουν τῆς ἐνεργείας ὡς πρὸς αὐτὰ, ἐφ' ὅσον μένουν μέσα· τὰς δὲ ἐνεργούσας καὶ ὅταν ἀπουσιάζουν τὰ ἐξωτερικὰ, πῶς θὰ τὰς κάμουν νὰ ἀργοῦν, καὶ μάλιστα ὅταν αὐταὶ συμβάλλουν καὶ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν; "Ὅτι δὲ αὕτῃ ἡ ἀλγεινὴ αἴσθησις κατὰ τὴν ἀφήν ὠφελεῖ μεγάλως τοὺς νοερῶς προσευχομένους, γνωρίζουν ὅλοι ὅσοι μετέσχον καὶ μετρίως τοῦ ἀγῶνος κατ' αὐτήν, καὶ δὲν χρειάζονται λόγους αὐτοί, ἐφ' ὅσον ἐγνώρισαν διὰ πείρας· αὐτοὶ μάλιστα δὲν παραδέχονται τοὺς ἐπιδιώκοντας τὰ τοιαῦτα μὲ λόγον μόνον, λέγοντες ὅτι αὕτῃ εἶναι ἡ ἐπαίρουσα γνῶσις¹⁵.

6. Ἄλλ' ὅμως ἂν οἱ πράγματι νοερῶς προσευχόμενοι πρέπει νὰ εἶναι ἀδιάφοροι καὶ ἔχουν ἀποτινάξει τὴν σχέσιν πρὸς τὰ μεσολαβοῦντα πράγματα, διότι οὕτω θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν ἀπερονόχλητον καὶ καθαρὰν προσευχήν, οἱ δὲ μὴ φθάσαντες ἀκόμη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον¹⁶, ἐπείγονται ὅμως πρὸς αὐτό, πρέπει νὰ ὑπερπηδοῦν τὴν ἠδυπάθειαν, νὰ ἔχουν δὲ ἀπαλλαχθῇ τελείως τῆς ἀπαθείας (διότι πρέπει τὸ μὲν ἀμαρτητικὸν τοῦ σώματος νὰ ἔχουν νεκρώσει, δηλαδὴ νὰ ἔχουν ἀπαλλαχθῇ τῆς ἐμπαθείας, τὸν δὲ λογισμὸν νὰ ἔχουν ἐπικρατέστερον τῶν πονηρῶν παθημάτων τῶν κινουμένων εἰς τὸν κόσμον τῆς διανοίας, δηλαδὴ νὰ ὑπερπηδοῦν τὴν ἠδυπάθειαν). ἂν αὐτὰ ἔχουν οὕτως, ὅπως βεβαίως ἔχουν, καὶ ἐφ' ὅσον ἐπικρατεῖ ἡ ἐμπάθεια, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ γευθῶμεν νοερὰν προσευχήν οὔτε μὲ τὴν ἄκραν τῶν χειλέων, ὅπως λέγει ὁ λόγος, ὅπωςδὴποτε χρειαζόμεθα τὸ κατὰ τὴν ἀφήν διὰ νηστείας καὶ ἀγρυπνίας καὶ τῶν παρομοίων ἄλλος, ὅταν ἐπιμελούμεθα τῆς προσευχῆς. Διότι μόνον δι' αὐτῆς τὸ ἀμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκρώνεται καὶ οἱ λογισμοὶ οἱ κινουῦντες τὰ κτηνώδη πάθη καθίστανται μετριώτεροι καὶ ἀσθενέστεροι· ὄχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ αὐτὸ φέρει ἀρχικῶς τὴν ἱερὰν κατάνυξιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀπαλείφει καὶ τοὺς προδημιουργ-

τας ἀνιέρους ἀπαλείφει μολυσμοὺς καὶ τὸ θεῖον ἴλεω πάντων μάλιστα ποιεῖται καὶ πρὸς τὴν δέησιν καταπειθές. «Καρδία» γὰρ «συντειριμμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει» καὶ τὸν Δαυὶδ καὶ κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον «οὐδενὶ τῶν
 5 πάντων οὕτως ὡς κακοπαθεία Θεὸς θεραπεύεται». Διὸ καὶ ὁ Κύριος μέγα δύνασθαι τὴν προσευχὴν μετὰ τῆς νηστείας συνεζευγμένην ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν.

7. Ἀναλγησία τοιγαροῦν ἐστὶ τὸ καταργοῦν τὴν προσευχὴν, ἣν καὶ πώρωσιν οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ
 10 ἄλγος τῆς ἀφῆς, ὡς κατὰ τῶν ἔργῳ γινωσκόντων πρῶτος οὗτος ἀπράκτοις ἐφιλοσόφησε λόγοις. Ταῦτα ἄρα καὶ τῶν πατέρων εἰσὶν οἱ τὴν νηστειαν οἰονεὶ οὐσίαν εἶναι προσευχῆς ἀπεφήνατο· «ῥλη» γάρ, φασί, «προσευχῆς, πείνω». Ἔτεροι δὲ ποιότιμα τοῦτ' ἔφησαν αὐτῆς· ἄποιον γὰρ ἴσασι τὴν ἄνευ κα-
 15 τανύξεως προσευχὴν. Τί δὲ ὁ λέγων, «δίψα καὶ ἀγρυπνία ἐξέθλιψαν καρδίαν καρδίας δὲ θλιθείσης ἐξεπήδησαν δάκρυα», «προσευχὴ» δ' αὐτῆς «δακρῶν μήτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ»; Εἶδες πῶς τὸ κατὰ τὴν ἀφήν ἄλγος τοῦτο μὴ μόνον οὐκ ἐμπόδιον γίνεται τῇ προσευχῇ, ἀλλὰ καὶ διαφερόντως συν-
 20 εργεῖ; Τί δὲ τὰ δάκρυα ταῦτα, ὧν ἐστὶν ἡ προσευχὴ θυγάτηρ τε καὶ μήτηρ; Οὐκ ὀδυνηρὰ μὲν ἐστὶ καὶ πικρὰ καὶ δακνηρὰ φύσει τοῖς ἄρι τοῦ μακαρίου πένθους γευσασμένοις, τοῖς δὲ καταπολαύσασιν αὐτοῦ πρὸς ἡδέα καὶ ἀνώδυνα μεταποιεῖται; Πῶς οὖν οὐ λυμαίνονται τῇ προσευχῇ, μᾶλλον δὲ πῶς καὶ
 25 γεννῶσιν αὐτὴν καὶ γεννῶνται ὑπ' αὐτῆς τὰ σωματικῶς ἐνεργοῦμενα, τὰ καὶ κατ' αἰσθησὶν ἡδύνοντά τε καὶ ἀλγύνοντα; Πῶς δὲ αὐτὰ χαρίζεται Θεός, κατὰ τὸν λέγοντα, «εἰ δάκρυον ἐκτιήσω ἐν τῇ προσευχῇ σου, ὁ Θεὸς ἤψατό σου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας καὶ νοερώς ἀνέβλεψας»;

17. Ψαλμ. 50, 19

18. Λόγος 24, 11, PG 35, 1181 B.

19. Μάρκ. 9, 29. Ματθ. 17, 21.

20. Βλ. Ἰωάννου, Κλίμακα 6 καὶ 18, PG 88, 796 B καὶ 932 B.

21. Βλ. Ἰωάννου, Κλίμακα 14, PG 88, 865 D.

22. Αὐτόθι 6, PG 88, 796 B.

23. Αὐτόθι 28, PG 88, 1129 A.

24. Μάρκου Ἐρημίτου, Περί νόμου πνευματικοῦ 12, PG 65,

γημένους ἀνιέρους μολυσμούς καὶ καθιστᾶ τὸν Θεὸν ἴλεων περισσότερον παντός ἄλλου τρόπου καὶ εὐήκοον πρὸς τὴν δέησιν. Διότι κατὰ τὸν Δαυὶδ «καρδίαν συντετριμμένην δὲν ἐξουθενώνει ὁ Θεός»¹⁷ καὶ κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «μὲ τίποτε ἄλλο δὲν θεραπεύεται ὁ Θεός τόσον ὅσον μὲ τὴν κακοπάθειαν»¹⁸. Διὸ καὶ ὁ Κύριος ἐδίδαξεν εἰς τὰ εὐαγγέλια ὅτι ἔχει σπουδαῖα ἀποτελέσματα ἡ προσευχή συνδυασμένη μὲ τὴν νηστείαν¹⁹.

7. Ἀναληψία λοιπὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον καταργεῖ τὴν προσευχήν, τὴν ὁποίαν οἱ Πατέρες ὀνομάζουν πώρωσιν²⁰, ἀλλ' ὄχι τὸ ἄλγος τῆς ἀφῆς, ὅπως ἐφιλοσόφησε πρῶτος αὐτὸς μὲ ἀπρακτὰ λόγια ἐναντίον τῶν γνωριζόντων μὲ ἔργα. Διὰ τοῦτο μερικοὶ ἀπὸ τῶν Πατέρων ἐχαρακτήριζαν τὴν νηστείαν τρόπον τινὰ οὐσίαν τῆς προσευχῆς· διότι, λέγει, «πρῶτη ὕλη τῆς προσευχῆς εἶναι ἡ πείνα»²¹. Ἄλλη δὲ ὠνόμασαν ταύτην ποιότητα αὐτῆς, διότι γνωρίζουν ὅτι ἡ ἄνευ κατανύξεως προσευχή εἶναι ἄποιος. Τί ἐννοεῖ δὲ ὁ λέγων «δίψα καὶ ἀγρυπνία θλίβουν τὴν καρδίαν, ὅταν δὲ θλίβεται ἡ καρδία, ἐκπηδοῦν δάκρυα»²², καὶ πάλιν «ἡ προσευχή εἶναι καὶ μήτηρ καὶ θυγάτηρ τῶν δακρύων»²³; Εἶδες πῶς τὸ ἄλγος αὐτὸ κατὰ τὴν ἀφήν, ὄχι μόνον δὲν γίνεται ἐμπόδιον εἰς τὴν προσευχήν ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποβοηθεῖ ἐξόχως; Τί δὲ εἶναι αὐτὰ τὰ δάκρυα τῶν ὁποίων ἡ προσευχή εἶναι θυγάτηρ καὶ μήτηρ; Δὲν εἶναι ἐκ φύσεως ὀδυνηρὰ καὶ πικρὰ καὶ δηκτικὰ εἰς τοὺς μόλις γευθέντας τὸ μακάριον πένθος, εἰς δὲ τοὺς ἀπολαύσαντας αὐτὰ μεταβάλλονται εἰς γλυκὰ καὶ ἀνώδυνα; Εἶδες λοιπὸν πῶς δὲν καταστρέφουν τὴν προσευχήν, μᾶλλον δὲ πῶς καὶ τὴν γεννοῦν καὶ γεννῶνται ἀπὸ αὐτὴν τὰ σωματικῶς ἐνεργούμενα, τὰ ὁποῖα καὶ κατ' αἴσθησιν γλυκαίνουν καὶ ἀλγαίνουν; Καὶ πῶς τὰ χαρίζει ὁ Θεός, συμφώνως πρὸς τὸν λέγοντα, «ἂν ἀπέκτησες δάκρυον εἰς τὴν προσευχήν σου, ὁ Θεὸς ἤγγισε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας σου καὶ ἀνέβλεψες νοερῶς»²⁴;

908. Ἡ θεολογία τῶν δακρύων καταλαμβάνει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ὁμηρικὴν φιλοσοφίαν.

8. «Ἄλλ' ὁ Παῦλος», φησίν, «ἀρπαγείς ἕως τρίτου οὐ-
 ρανοῦ οὐκ οἶδεν, εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε τοῦ σώματος ἐκτός,
 ὡς ἐπιλεησμένος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων· εἰ τοίνυν προ-
 ῆκον τὸν πρὸς Θεὸν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον τῶν κατὰ
 5 τὸ σῶμα ἀναισθητίως ἔχειν, πῶς δῶρα Θεοῦ, ὧν ἀπαλλάττε-
 σθαι προσήκει τὸν πρὸς αὐτὸν ἐπειγόμενον;». Ἄλλ' οὐχὶ τῶν
 σωματικῶν μόνων ἐνεργειῶν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν
 πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς ἐνε-
 ργείας καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα καὶ πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκρο-
 10 τήτων ἀνάβασιν ἀπολιπεῖν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον. Οὐδὲν
 οὖν τούτων δῶρον Θεοῦ, οὐδ' ἢ πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων
 ἀνάβασις, ἐπεὶ τούτων ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς
 τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον; «Καὶ πῶς ἂν εἴη», φησίν,
 «ἐκ τῆς χάριτος ταῦτα, ὧν οὐ μέλλει αἰσθάνεσθαι κατὰ τὴν
 15 τῷ Θεῷ τὸν ἄνθρωπον ἐνοῦσαν νοερὰν προσευχὴν; Μάτην
 γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν». Ματαιολο-
 γία χαίρων, ἄνθρωπε, ὁ καὶ ἡμᾶς εἰς τοιοῦτους λόγους κατα-
 σπῶν, καὶ οὕτως ἠγῆ τὴν θείαν ἔνωσιν μικρὸν ὡς οὐχὶ τῶν
 μεγάλων καὶ ἀναγκαίων ὑπεραίρειν, ἀλλὰ τῶν ματαίων μύ-
 20 ρον, καὶ ὃ ἂν μὴ παρῆ, ταύτης τελουμένης, μάταιον ἠγῆ. Ὅν-
 τως δῆλος εἰ μὴ τῶν ματαίων αὐτὸς ἀνώτερον καταστήσας
 σεαντιόν· εἰ γὰρ ὑπερανέστηκας, ἔγνωσ ἂν ὄσω καὶ τῶν χρη-
 σίμωνῆ πρὸς Θεὸν ὑπερανέστηκεν ἔνωσις.

9. Σὺ δὲ τοσοῦτο χαίρεις ἐμφιλοχωρῶν τοῖς ματαίοις,
 25 ὡς καὶ περὶ προσευχῆς μηδὲν εἰδῶς ὅλως τοσαῦτα μηκύνεις
 ματαιολογῶν, ὃς καὶ τὴν ἐν καρδίᾳ πνευματικὴν ταύτης χά-
 ριν «φαντασίαν» φεῦ καλεῖς «τὸ εἶδωλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρ-
 δίας φέρουσαν». Οἱ δὲ κατηξιωμένοι ταύτης ἴσασιν αὐτὴν
 οὐ φαντασιώδη ἀνατύπωσιν, οὐδὲ τῶν ἐφ' ἡμῖν οὔσαν, οὐδὲ
 30 νῦν μὲν οὔσαν, νῦν δ' οὐκ οὔσαν, ἀλλ' ἀκάματόν τινα ἐνέργει-

25. Β' Κορ. 12, 2.

26. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 C.

8. «'Αλλ' ὁ Παῦλος», λέγει, «ἀρπαγείς ἕως τὸν τρίτον οὐρανόν, δὲν ἐγνώριζεν ἂν ἦτο ἐντὸς τοῦ σώματος ἢ ἐκτὸς τοῦ σώματος²⁵, διότι εἶχε λησμονήσει ὅλα τὰ σωματικά· ἂν λοιπὸν εἰς τὸν σπεύδοντα πρὸς τὸν Θεὸν διὰ προσευχῆς ταιριάζη νὰ ἀναισθητῆ ὡς πρὸς τὰ σωματικά, πῶς εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ αὐτὰ τὰ ὁποῖα ταιριάζει νὰ ἀπαλλάσσεται ὁ σπεύδων πρὸς αὐτόν;». 'Αλλ' ὁ σπεύδων πρὸς τὴν θεϊαν ἔνωσιν δὲν ἀρμόζει νὰ ἀπαλλάσσεται μόνον ἀπὸ τὰς σωματικὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς νοερὰς ἐνεργείας, καὶ νὰ ἐγκαταλείψη ὅλα τὰ θεῖα φῶτα καὶ πᾶσαν ἀνάβασιν ὄλων τῶν ἀγίων ἀκροτήτων κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον²⁶. Κανέν λοιπὸν ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι δῶρον Θεοῦ, οὔτε κἂν ἡ ἀνάβασις ὄλων τῶν ἀγίων ἀκροτήτων, ἐπειδὴ ὁ σπεύδων πρὸς τὴν θεϊαν ἔνωσιν ἀρμόζει νὰ ἀπαλλάσσεται τούτων; «Καὶ πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὴν χάριν αὐτὰ τὰ ὁποῖα δὲν πρόκειται νὰ αἰσθάνεται κατὰ τὴν νοερὰν προσευχὴν τὴν ἐνώνουσαν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεόν; Τοῦτο θὰ συνέβαινε ματαίως, τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ δὲ τίποτε δὲν εἶναι μάταιον». Ἀγαπᾶς τὴν ματαιολογίαν, ἄνθρωπε, ἀφοῦ καταβιβάζεις καὶ ἡμᾶς εἰς τοιοῦτους λόγους καὶ οὕτω νομίζεις σχεδὸν ὅτι ἡ θεῖα ἔνωσις δὲν ὑπερναβιβάζει ἀπὸ τὰ μεγάλα καὶ ἀναγκαῖα, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὰ μάταια, καὶ θεωρεῖς μάταιον ὅτι δὲν ὑφίσταται ὅταν πραγματοποιεῖται αὕτη. Πράγματι εἶναι φανερόν ὅτι δὲν κατέστησες ὁ ἴδιος σεαυτὸν ἀνώτερον τῶν ματαίων· διότι, ἂν εἶχες ὑπερανυψωθῆ, θὰ ἐγνώριζες πόσον ὑπερβαίνει καὶ τὰ χρήσιμα ἢ πρὸς Θεὸν ἔνωσις.

9. Σὺ δὲ τόσον εὐχαριστεῖσαι ἀσχολούμενος μὲ τὰ μάταια, ὥστε, μολονότι δὲν γνωρίζεις τίποτε περὶ προσευχῆς καθόλου, φλυαρεῖς διὰ μακρῶν, ἀφοῦ φεῦ καλεῖς «φαντασίαν φέρουσαν μέσα τῆς τὸ εἶδωλον τῆς καρδίας» καὶ τὴν πνευματικὴν χάριν τῆς προσευχῆς εἰς τὴν καρδίαν. Οἱ κατηξιωμένοι δὲ αὐτῆς γνωρίζουν ὅτι αὕτη δὲν εἶναι φαντασιώδης ἀναπαράστασις, οὔτε δύναμις εὐρισκομένη εἰς χεῖρας μας, οὔτε πρᾶγμα ἄλλοτε ὑπάρχον καὶ ἄλλοτε ὄχι, ἀλλὰ ἀκούραστος ἐνέργεια προκαλουμένη ὑπὸ τῆς χάρι-

αν ὑπὸ τῆς χάριτος ἐγγινομένην, σουῦσαν καὶ ἐνεργοῦσάνην
 τῇ ψυχῇ, πηγὴν γεννώσαν εὐφροσύνης ἱερᾶς εἰς ἑαυτὴν συνελ-
 κούσης τὸν νοῦν καὶ ἐξισιτώσης τῶν πολυειδῶν καὶ προσύλων
 φαντασμάτων ἔχειν· σωματιοειδὲς δὲ λέγω τὸ δικνούμενον ἀ-
 5 πὸ τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν ἐπὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ ἡδυφα-
 νῶς συγγινόμενον καὶ κατασπῶν αὐτούς· τὸ δ' ἐκ τῆς ψυχῆς
 πνευματικῶς εὐφροαινομένης ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαῖνον, κἂν ἐν
 σώματι τυγχάνῃ ἐνεργοῦν, ἀλλὰ πνευματικόν ἐστι. Καθάπερ
 γὰρ ἡ ἀπὸ σωμάτων ἐπὶ τὸν νοῦν ἰούσα ἡδονὴ σωματιοειδῆ
 10 ἀπεργάζεται αὐτόν, μηδὲν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ κρείττονος θελιω-
 θεῖσα αὐτή, μεταδοῦσα δὲ μᾶλλον τοῦ χείρονος αὐτῷ, ὡς
 δι' αὐτὴν καὶ σάρκα ὅλον λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ
 εἰρημένον περὶ τῶν ὀργῆ κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς
 «οὐ μὴ μείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ
 15 τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας», οὕτως ἡ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα
 πνευματικὴ ἐρχομένη ἡδονή, μηδὲν αὐτὴ τῇ κοινωνίᾳ τοῦ
 σώματος ἀχρειωθεῖσα, μετασιτοιχειοῖ τὸ σῶμα καὶ πνευματι-
 κὸν ποιεῖ, τὰς σαρκικὰς πονηρὰς ἀποβαλλόμενον ὀρέξεις καὶ
 μηκέτι καθέλκον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ ταύτη συναναφερόμενον, ὡς
 20 καὶ πνεῦμα τότε ὅλον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμέ-
 νο, «ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν». Ταῦ-
 τα δὲ πάντα τῇ πείρᾳ δῆλα γίνεται.

10. Πρὸς δὲ τὸν λογομαχοῦντα καὶ φιλονείκως ἐνιστά-
 μενον ἀπέχρησεν ἂν εἰπεῖν ὡς «ἡμεῖς τοιαύτην οὐκ ἔχομεν,
 25 οὐδὲ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ», λόγοις ἀπράκτως ἄγεσθαι λό-
 γον δὲ τιμῶμεν ἔμπρακτον καὶ προᾶξιν ἐλλόγιμον. Ἐπεὶ δὲ
 καὶ Γραφῇ τοὺς τοιοῦτους παραδέδωκε λόγους, ἵνα μὴ τινα
 τῶν πολλῶν ἐξαπατήσῃ καὶ δόξῃ τι σεμνὸν λέγειν καὶ προσα-
 γάγηται τῷ ψεύδει, γράμμασι καὶ ἡμεῖς τᾶληθῆς ποιῶμεν
 30 φανερόν καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχωμεν, μικροῖς μὲν πρὸς ταῦτα,

27. Γεν. 6, 3.

28. Ἰω. 3, 6· 8.

29. Α' Κορ. 11, 16.

ιος, συνευρισκομένη καὶ ριζωμένη εἰς τὴν ψυχὴν, πηγὴ γεννώσα εὐφροσύνην ἱερὰν ἢ ὅποια ἐλκύει εἰς ἑαυτὴν τὸν νοῦν, τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ πολυειδῆ καὶ ὑλικά φαντάσματα καὶ τὸν παρασκευάζει νὰ διάκειται ἀηδῶς πρὸς πᾶν σωματοειδές, ἰδίως σωματοειδές δὲ λέγω τὸ διῆκον ἀπὸ τὰς ἡδονὰς τοῦ σώματος πρὸς τοὺς λογισμοὺς καὶ συναμιγνυόμενον ἡδυφανῶς καὶ καταβιβάζον αὐτούς· ἐνῶ τὸ διαβαῖνον ἀπὸ τὴν πνευματικῶς εὐφραινομένην ψυχὴν πρὸς τὸ σῶμα, ἀκόμη καὶ ἂν ἐνεργῇ εἰς τὸ σῶμα, εἶναι πνευματικόν. Πράγματι ἢ ἀπὸ τὰ σώματα πρὸς τὸν νοῦν προχωροῦσα ἡδονὴ τὸν καθιστᾷ σωματοειδῆ, χωρὶς αὐτὴ νὰ βελτιωθῇ καθόλου διὰ τῆς κοινωνίας πρὸς τὸ ἀνώτερον, ἀλλὰ μᾶλλον μεταδίδουσα εἰς αὐτὸ ἀπὸ τὸ κατώτερον, ὥστε ἐξ αἰτίας αὐτῆς νὰ λέγεται σὰρξ ὅλος ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸ λεχθὲν περὶ τῶν κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ὀργήν, ὅτι «δὲν θὰ μείνη τὸ πνεῦμα μου εἰς τοὺς ἀνθρώπους τούτους διότι αὐτοὶ εἶναι σάρκες»²⁷. Οὕτως ἐπίσης ἢ ἀπὸ τὸν νοῦν ἐρχομένη πρὸς τὸ σῶμα πνευματικὴ ἡδονή, χωρὶς νὰ ἀχρειωθῇ ἢ ἰδίᾳ καθόλου ἀπὸ τὴν κοινωνίαν πρὸς τὸ σῶμα, μεταστοιχειώνει τὸ σῶμα καὶ τὸ καθιστᾷ πνευματικόν, τὸ κάμνει νὰ ἀποβάλλῃ τὰς σαρκικὰς πονηρὰς ὀρέξεις καὶ νὰ μὴ καταβιβάσῃ τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ νὰ συναναβαίνη μὲ αὐτήν, ὥστε ὅλος ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι τότε πνεῦμα, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ γεννημένος ἀπὸ τὸ πνεῦμα εἶναι πνεῦμα»²⁸. Ὅλα δὲ αὐτὰ φανερώνονται μὲ τὴν πείραν.

10. Πρὸς τὸν λογομαχοῦντα καὶ ἐναντιούμενον φιλονείκως θὰ ἦτο ἀρκετὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι «ἡμεῖς δὲν ἔχομεν τοιαύτην συνήθειαν οὔτε ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ»²⁹, νὰ διευθυνώμεθα ἀπὸ ἀπράκτους λόγους· τιμῶμεν δὲ τὸν ἔμπρακτον λόγον καὶ τὴν ἐλλόγιμον πράξιν. Ἐπειδὴ δὲ αὐτὸς παρέδωσε καὶ γραπτῶς τοὺς τοιοῦτους λόγους, διὰ νὰ μὴ ἐξαπατήσῃ κανένα ἀπὸ τοὺς πολλούς, φαινόμενος ὅτι λέγει τίποτε σοβαρόν, καὶ τὸν προσαγάγῃ εἰς τὸ ψεῦδος, ἐγγράφως καὶ ἡμεῖς παρουσιάζομεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐλέγχομεν τὸ ψεῦδος, συνθέτοντες γραπτὰ, σύντομα

μακροτέροις δὲ πρὸς τὰ τούτων ἀναγκαιότερα χρώμενοι καὶ τοὺς πατέρας πανταχοῦ προδεικνύοντες, ἀντικειμένους τῷ καινῷ τούτῳ τῆς ἀπραξίας καθηγητῆ, ὃς ἐπεὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰς πράξεις ὡς δυσχερεῖς ἀποσεύεται καὶ τὰς ἐν-
 5 σημαινομένας πνευματικὰς διαθέσεις τῷ σώματι εἰκότως οὐ καταδέχεται, καίτοι πλήρης ἐστὶ τῶν τοιούτων πᾶσα ἱερὰ Γραφή καὶ θεόπνευστος· «ἡ καρδία μου» γάρ, φησί, «καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλίασαν ἐπὶ Θεὸν ζῶντα», καὶ «ἐπ' αὐτῷ ἠλπισα καὶ ἐδοηθήτην καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου», καὶ πάλιν
 10 «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι τῷ σιόματί μου». Ὅτι δὲ τῷ αἰσθητῷ σιόματί φησι, καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ δείκνυσι σαφῶς, σημεῖον εἶναι λέγων προκοπιόντων τὸ καθηδύνεσθαι ἐν τῷ σιόματι αὐτῶν τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος «μίαν εἶναι», φησί, «τὴν αἰσθησιν τῆς
 15 ψυχῆς, αὐτὴ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐγγινομένη διδάσκει ἐνέργεια, ἣν οὐδεὶς δύναται εἰδέναι, εἰ μὴ μόνοι οἱ τῶν τοῦ θίου καλῶν διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπηλλαγμένοι· ἐπὶ γὰρ τούτων εὐρώσιως ὁ νοῦς διὰ τὴν ἀμεριμνίαν κινούμενος τῆς θείας ἀρρήτως χρησιότητος αὐτοῦ ἐπαι-
 20 σθάνεται καὶ τῷ σώματι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς τῆς οἰκείας χρησιότητος μεταδίδωσιν, ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· ἐπ' αὐτῷ ἠλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐδοηθήτην, καὶ ἐνέθαλεν ἡ σὰρξ μου». Ἡ δὲ τοιαύτη ἐγγινομένη χαρὰ τότε τῆ ψυχῆ καὶ τῷ σώματι ὑπόμνησίς ἐστιν ἀπλανῆς τῆς ἀφθάρ-
 25 του βιότητος».

11. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν ὑπόμνησιν τῆς ἀφθαρσίας, τὴν ἐνέργειαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, οὐκ ἐνδέχεσθαι φησιν ὑπὸ θείας τινὸς αἰτίας γίνεσθαι καὶ πάντων ἥκιστα κατὰ τὴν νοερὰν προσευ-
 30 χήν. Δι' αὐτὴν δὲ φησιν οὗτος οὐκ ἐκ Θεοῦ εἶναι τὰς καὶ τῷ σώματι ἐγγινομένας ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἀλλοιώσεις, ἰέτιαρα σχεδὸν ἐσι ταῦτα. Πρῶτον μὲν διὰ τὰ ἐκ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα· βέλτιον δὲ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι τὴν

30. Ψ α λ μ. 83, 3.

32. Ψ α λ μ. 118, 103.

34. Ψ α λ μ. 27, 7.

31. Ψ α λ μ. 27, 7.

33. Λόγος 31, Σπετσιέρη, σ. 134.

35. Κεφάλαια 25, Des Places 96 ἐξ.

μέν ὡς πρὸς τὰ ἰδικά του, μακρότερα πρὸς τὰ ἀναγκαιότερα τούτων. Προβάλλομεν παντοῦ τοὺς Πατέρας νὰ ἀντιλέγουν πρὸς αὐτὸν τὸν νέον καθηγητὴν τῆς ἀπραξίας, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ἀπορρίπτει ὡς δυσχερεῖς τὰς ἀγαθὰς πράξεις διὰ τοῦ σώματος, εὐλόγως δὲν παραδέχεται καὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος ἐκδηλουμένας πνευματικὰς διαθέσεις, μολονότι ὅλη ἡ ἱερὰ καὶ θεόπνευστος Γραφή εἶναι γεμάτη ἀπὸ αὐτὰς· διότι, λέγει, «ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσθη διὰ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα»³⁰ καὶ «ἤλπισα εἰς αὐτὸν καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἤνθισεν ἡ σὰρξ μου»³¹ καὶ πάλιν «πόσον γλυκὰ εἶναι εἰς τὸν λάρυγγά μου τὰ λόγια σου, ἀνώτερα ἀπὸ μέλι εἰς τὸ στόμα μου»³². Ὅτι δὲ ἐννοεῖ εἰς τὸ αἰσθητὸν στόμα, δεικνύει σαφῶς καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ³³, λέγων ὅτι τὸ νὰ κατευθύνωνται τὰ λόγια τῆς προσευχῆς εἰς τὸ στόμα εἶναι γνῶρισμα τῶν προκοπόντων. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος λέγει, «Τὸ ὅτι ἡ αἴσθησις τῆς ψυχῆς εἶναι μία, διδάσκει ἡ ἴδια ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος ἡ προκαλουμένη μέσα μας, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ κανεὶς, παρὰ μόνον οἱ ἀπηλλαγμένοι τῶν καλῶν τοῦ βίου διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν· πράγματι εἰς αὐτοὺς ὁ νοῦς, κινούμενος εὐρώστως λόγῳ ἀμεριμνίας, αἰσθάνεται ὁ ἴδιος ἀρρήτως τὴν θεῖαν χρηστότητα καὶ εἰς τὸ σῶμα μεταδίδει ἀπὸ τὴν χρηστότητά του κατὰ τὸ μέτρον τῆς προκοπῆς του, ὅπως καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· ἔεις αὐτὸν ἤλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἤνθισεν ἡ σὰρξ μου»³⁴. Ἡ δὲ τοιαύτη χαρὰ, ἡ προκαλουμένη τότε εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἀπλάνευτος ὑπόμνησις τῆς ἀφθάρτου ζωῆς»³⁵.

11. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτὸς ὁ ἀρραβῶν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἡ ὑπόμνησις τῆς ἀφθαρσίας, ἡ ἐνέργεια τοῦ παναγίου πνεύματος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνετα ἀπὸ κάποιαν θεῖαν αἰτίαν, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον κατὰ τὴν νοερὰν προσευχὴν. Τέσσαρα δὲ σχεδὸν εἶναι αὐτά, διὰ τὰ ὁποῖα ἰσχυρίζεται οὗτος ὅτι δὲν εἶναι ἐκ Θεοῦ αἱ προκαλούμεναι εἰς τὸ σῶμα ἀλλοιώσεις ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον μὲν ὅτι «τὰ ἐκ Θεοῦ δῶρα εἶναι τελειότατα· καλύτερον δὲ εἶναι νὰ εὕρισκεται ὑπὲρ

ψυχὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἢ καὶ αἰοθησιν ὀπωσοῦν ἐνεργεῖν·
 ἐπεὶ τοίνυν μὴ τελεώτατα ἐκεῖνα, καὶ γὰρ ἔστιν αὐτῶν τι βέλτι-
 ον, οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἄρα». Τί οὖν, ἐπειδὴ τὸ προφητεύειν μεῖον ἢ
 τὸ λαλεῖν γλώσσαις κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἄρα τὸ χάρισμα τῶν
 5 γλωσσῶν οὐ δῶρον Θεοῦ; Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τῶν χαρι-
 σμάτων τὸ τελεώτατον, μόνον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἕτερον θεῖόν
 ἔστι δώρημα; Οὐχ ἢ προφητεία αὐτή, οὐχ αἱ δυνάμεις, αἱ ἀν-
 τιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, οὐ τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων.
 οὐχ ὁ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἐν Πνεύματι λόγος, οὐχ ἢ
 10 τῶν πνευμάτων διάκρισις; Κἂν τοῖς προφητικοῖς δὲ καὶ ἰα-
 ματικοῖς καὶ διακριτικοῖς καὶ ἀπλῶς τοῖς κεχαριτωμένοις ὑ-
 πὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἅπανσι, κατὰ τούτων ἕκαστον τῶν
 χαρισμάτων ἔστι μείζων τε καὶ ἐλάτιον ὡς καὶ ὁ Παῦλος
 εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ, πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλὰ
 15 καὶ ὁ τὸ ἔλατιον ἔχων, δῶρον ἔχει Θεοῦ. «Ζηλοῦτε» γὰρ,
 αὐθις ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, «τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα», φησί,
 ὡς καὶ ἐλαιόνων ὄντων. Εἰ γὰρ «καὶ ἀσιτῆρ ἀσιτέρος διαφέρει
 ἐν δόξῃ», τοιέσι φωτὸς παρουσία, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν ἀσιτέ-
 ρων ἀφώτιστος. Οὐκ ἀληθὲς ἄρ' ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ φιλοσό-
 20 φου προτειταγμένον, ἀφ' οὗ κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων ἐνταυθ' ἔ-
 στιν ὠρημένος, διὰ τὰ τοῦ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα. Καὶ ὁ
 τῶν ἀποσιτόλων γὰρ ἀδελφότητος «πᾶν δώρημα τέλειον ἀνο-
 θεον» εἶπεν, οὐ «τελεώτατον». Οὗτος δὲ τοῖς λογίοις παρ' ἑαν-
 τοῦ προσιυθέναι τολμῶν, εἰκότως καὶ κατὰ τῶν διὰ πράξεως
 25 ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα χωρεῖ. Ἐρῆσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ
 ἐπ' ἄπειρον οἱ ἅγιοι κατὰ τὴν θεοπρίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος
 προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δῆλον ὡς ἐπ' ἄπειρον καὶ
 τοὺς ἀγγέλους γὰρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑποφήτης Διονύσιος ἐπί-
 30 ὑπὸ τῆς προλαβούσης ἐπιτελουμένους πρὸς τὴν τρανοτέραν

36. Α' Κορ. 14, 5.

38. Α' Κορ. 12, 28 - 30.

40. Α' Κορ. 14, 18.

42. Α' Κορ. 15, 41.

44. Περὶ προοδευτικῆς τελειώσεως μετὰ θάνατον ὠμίλησε πρῶτος Κλημῆς ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Στρωματεῖς 7, 3, Βίβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8, 249 κ.έ., θραδύτερον δὲ ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Μάξιμος.

37. Α' Κορ. 13, 13.

39. Αὐτόθι 12, 8' 10.

41. Α' Κορ. 12, 31.

43. Ἰακ. 1, 17.

αἰσθησιν ἢ ψυχὴ εἰς τὰς προσευχὰς παρὰ νὰ ἐνεργῇ ὅπως δὴποτε κατ' αἰσθησιν· ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκεῖνα δὲν εἶναι τελειότατα, διότι ὑπάρχει κάτι καλύτερον αὐτῶν, ἄρα δὲν εἶναι ἐκ Θεοῦ». Τί λοιπὸν; ἐπειδὴ τὸ προφητεύειν εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ λαλεῖν γλώσσας κατὰ τὸν ἀπόστολον³⁶, ἄρα τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν δὲν εἶναι δῶρον Θεοῦ; Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ τελειότατον τῶν χαρισμάτων³⁷, μόνον αὕτη εἶναι θεῖον δῶρημα καὶ κανὲν ἄλλο; Οὔτε ἡ ἰδία ἢ προφητεία οὔτε αἱ δυνάμεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, τὰ χαρίσματα τῶν θεραπειῶν³⁸, οὔτε ὁ λόγος τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἐν πνεύματι οὔτε ἡ διάκρισις τῶν πνευμάτων³⁹. Καὶ μεταξὺ τῶν προφητικῶν δὲ καὶ ἰαματικῶν, τῶν διακριτικῶν καὶ γενικῶς ὄλων τῶν κεχαριτωμένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ πνεύματος, ὑπάρχει μεγαλύτερος καὶ μικρότερος συμφώνως πρὸς ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τούτων· ὅπως εὐχαριστεῖ καὶ ὁ Παῦλος τὸν Θεόν, λαλῶν γλώσσας περισσότερο ἀπὸ ὄλους⁴⁰, ἐνῶ καὶ ὁ ἔχων τὸ μικρότερον, δῶρον Θεοῦ ἔχει. Διότι, λέγει πάλιν ὁ ἴδιος ἀπόστολος, «νὰ ζηλεύετε τὰ ἀνώτερα χαρίσματα»⁴¹, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὑπάρχουν καὶ κατώτερα. Πράγματι, ἂν καὶ «ἀστήρ διαφέρει ἀπὸ ἀστέρα εἰς δόξαν»⁴², δηλαδὴ εἰς ἀφθονίαν φωτός, πάντως κανεὶς ἀστήρ δὲν εἶναι ἀφώτιστος. Ἄρα δὲν εἶναι ἀληθὲς ἐκεῖνο τὸ προτεταγμένον ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφορμᾶται ἐδῶ κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν, ὅτι τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ εἶναι τελειότατα. Καὶ ὁ ἀδελφóθεος ἀπόστολος ἄλλωστε εἶπε «πᾶν δῶρημα τέλειον εἶναι ἄνωθεν»⁴³, ὄχι τελειότατον. Οὗτος δέ, τολμῶν νὰ προσθέσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τὰ θεῖα λόγια, εὐλόγως ἐπιτίθεται καὶ ἐναντίον τῶν ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα μὲ ἔμπρακτον ἐφαρμογὴν. Ἢ τὸν ἐρωτήσω λοιπὸν· δὲν θὰ προκόπτουν ἐπ' ἄπειρον οἱ ἅγιοι κατὰ τὴν θεοπτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος; Εἶναι εἰς ὄλους φανερόν ὅτι ἐπ' ἄπειρον⁴⁴. Ὁ ὑποφῆτης τῶν οὐρανίων διδάσκει ὅτι οἱ ἄγγελοι λαμβάνουν πάντοτε προκοπὴν εἰς τὴν θεοπτίαν, καθιστάμενοι χωρητικώτεροι ἀπὸ τὴν προηγουμένην δόσιν πρὸς

ἔλλαμψιν. Ἄλλ' οὐδὲ τῶν ταύτης εὐμοιρηκότων ἐπὶ γῆς ἐκ
 τοῦ παντός αἰῶνος εἶδομέν τινα ἢ ἀκηκόαμεν μὴ τελεωτέρας
 εἶτι ταύτης ἐφιέμενον. Εἰ τοίνυν ἢ μὲν ἔφρεις τῶν ἐπιτυγ-
 χανόντων οὐχ ἴσταιται, ἢ δὲ προλαβοῦσα χάρις δυναμοποιός
 5 ἐστὶν αὐτοῖς πρὸς τὴν τῶν μειζόνων μετάλληψιν, ὃ δ' ἐπιδι-
 δούς ἑαυτὸν ἄπειρός ἐστι καὶ δαυριλῶς καὶ ἀφθόνως χορηγεῖ.
 τίς ὑπολέλειπται τρόπος μὴ οὐχὶ προκόπτειν τοὺς υἱοὺς τοῦ
 μέλλοντος αἰῶνος καὶ αὐτὴν ἐπ' ἄπειρον, χάριν ἐκ χάριτος
 κομιζομένους καὶ τὴν ἀκάματον ἐπιτερπῶς ἀνιόντας ἄνοδον;
 10 Οὐκοῦν «πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν», ἀλλ' οὐ τελεώτατον
 τὸ γὰρ τελεώτατον προσθήκη οὐκ ἐπιδέχεται.

12. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων οὕτως ἔχει τῷ
 φιλοσόφῳ· δεύτερον δὲ αὐτῷ γεναιότερον, ὅτι «τοῦτο προσηλοῖ
 τὴν ψυχὴν τῷ σώματι καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησι, τὸ ἁ-
 15 γαπᾶν τὰς ἐνεργείας, ὅσαι κοιναί εἰσι τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς
 καὶ τοῦ σώματος». Τί δ' ἄλλος, ποία δ' ἡδονή, τίς δὲ κίνη-
 σις ἐν σώματι, οὐ κοινὴ ἐνέργεια ψυχῆς ἐστὶ καὶ σώματος;
 Δοκεῖ μοι τοίνυν ἀπεριοσκέπτως ὁ φιλόσοφος καὶ ταύτην τὴν
 ψῆφον ἐνεγκεῖν, καθόλου περὶ τῶν μὴ καθόλου ἀποφηνάμε-
 20 νος. Ἔστι γὰρ καὶ πάθη μακάρια καὶ κοινὰ ἐνέργειαι ψυχῆς
 καὶ σώματος οὐ προσηλοῦται τῇ σαρκὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐγγύς
 τῆς τοῦ Πνεύματος ἀξίας ἀνέλκουσαι τὴν σάρκα καὶ ἄνω
 νεύειν καὶ αὐτὴν ἀναπείδουσαι. Τίνες αὖται; Αἱ πνευματι-
 καί, οὐκ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦται, ὃ καὶ πρό-
 25 τερον εἶπομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαίνουσαι
 καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐνεργημάτων τε καὶ παθημάτων τούτων
 ἐπὶ τὸ κρεῖττον μειοσκευάζουσαι καὶ θεουργοῦσαι. Καθάπερ
 γὰρ κοινὴ ἐστὶ σῶματος καὶ ψυχῆς ἢ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος
 λόγου τοῦ Θεοῦ θεότης, διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρ-
 30 κα, ὡς καὶ Θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν
 πνευματικῶν ἀνδρῶν ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις, διὰ μέσης ψυ-

45. Περί οὐρανότου ἱεραρχίας 4, 2, PG 3, 180 A.

46. Διὰ τῶν κατωτέρω παρέχονται αἱ θάσεις τῆς συνθετικῆς ἀν-
 θρωπολογίας.

47. Ἀναφορὰ τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς δύο φύ-
 σεις τοῦ Χριστοῦ. Βλ. Νικήτα Στηθάτου, Περί ψυχῆς 14,
 Χρήστου, σ. 95.

τρανοτέραν ἔλλαμψιν¹⁵. Οὔτε εἶδομεν δὲ ἢ ἠκούσαμεν κανένα ἀπὸ τοὺς ἀποκτήσαντας αὐτὴν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας νὰ μὴ τὴν ἐπιθυμῇ ἀκόμη τελειότεραν. Ἄν λοιπὸν ἢ μὲν ἔφεσις τῶν ἐπιτυγχανόντων δὲν σταματᾷ, ἢ δὲ ἐκάστοτε προηγηθεῖσα χάρις τοὺς ἐνδυναμώνει πρὸς μετοχὴν τῶν μεγαλυτέρων, ὁ δὲ προσφέρων εἶναι ἄπειρος καὶ χορηγεῖ δασιλῶς καὶ ἀφθόνως, τί ὑπολείπεται διὰ νὰ μὴ προκόπτουν οἱ υἱοὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κατὰ τὴν θεοπτίαν, λαμβάνοντες χάριν ἐκ χάριτος καὶ ἀνερχόμενοι εὐαρέστως τὴν ἀκάματον ἄνοδον; Ἐπομένως «πᾶν δῶρημα τέλειον εἶναι ἄνωθεν», ἀλλ' ὄχι τελειότατον· διότι τὸ τελειότατον δὲν ἐπιδέχεται προσθήκην.

12. Τὸ πρῶτον λοιπὸν ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ φιλοσόφου ἔχει οὕτως. (Δεύτερον δὲ γενναιότερον ἐπιχείρημά του εἶναι, ὅτι «τὴν ψυχὴν προσηλώνει εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν γεμίζει μὲ σκοτός, τὸ νὰ ἀγαπᾷ τὰς ἐνεργείας, ὅσαι εἶναι κοιναὶ τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος».) Ποῖον δὲ ἄλγος, ποῖα ἡδονή, ποῖα κίνησις εἰς σῶμα, δὲν εἶναι κοινὴ ἐνέργεια ψυχῆς καὶ σώματος⁴⁶; Μοῦ φαίνεται λοιπὸν ὁ φιλόσοφος ὅτι ἀπερισκέπτως ἔκαμε καὶ αὐτὴν τὴν κρίσιν, ἀποφανθεὶς γενικῶς περὶ τῶν μὴ γενικῶν. Διότι ὑπάρχουν καὶ πάθη μακάρια καὶ κοιναὶ ἐνεργεῖαι ψυχῆς καὶ σώματος αἱ ὁποῖαι δὲν προσηλώνουν τὸ πνεῦμα εἰς τὴν σάρκα, ἀλλ' ἀνυψώνουν τὴν σάρκα πλησίον τῆς ἀξίας τοῦ πνεύματος καὶ πείθουν καὶ αὐτὴν νὰ κυττάξῃ πρὸς τὰ ἄνω. Ποῖαι εἶναι αὐταί; Αἱ πνευματικαὶ αἱ ὁποῖαι δὲν προχωροῦν ἀπὸ τὸ σῶμα εἰς τὸν νοῦν, ὅπως εἶπομεν καὶ προηγουμένως, ἀλλὰ διαβαίνουν ἀπὸ τὸν νοῦν εἰς τὸ σῶμα καὶ διὰ τῶν ἐνεργημάτων καὶ παθημάτων τούτων τὸ μετασχηματίζουν πρὸς τὸ καλύτερον καὶ τὸ θεουργοῦν. Ὅπως δηλαδὴ κοινὴ εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν εἶναι ἡ θεότης τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου τοῦ Θεοῦ⁴⁷, θεώσασα τὴν σάρκα διὰ μέσου τῆς ψυχῆς, φύτως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν ἢ χάρις τοῦ πνεύματος, διαδιδομένη διὰ μέσου τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, ἐπιτρέπει καὶ εἰς αὐτὸ

χῆς πρὸς τὸ σῶμα διαπορθμευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῷ τὰ
 θεῖα δίδωσι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τῇ τὰ θεῖα
 πεπονθυῖα, ἥτις, ἐπεὶ πάσχει τὰ θεῖα, καὶ παθητικὸν ἔχει τι
 5 παθητικόν, καὶ τοιοῦτον ἐκτελεῖσθαι πέφυκε. Προελθὼν οὖν
 εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἐντελέχειαν καὶ τὸ σῶμα θεουργεῖ,
 οὐκ ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ προσύλων παθημάτων τότ' αὐτὸ
 κινούμενον, εἰ καὶ τοῖς μὴ πεῖραν ἐσχηκόσι δόξειεν ἄν, ἀλλ'
 αὐτὸ μᾶλλον πρὸς αὐτὸ τὸ σῶμα ἐπισιρέφον καὶ τῆς πρὸς τὰ
 10 χεῖρω σχέσεως ἀπάγον καὶ ἁγιασμόν αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ θεώ-
 σιν ἐμπνέον ἀναφαίρειον, οὗ τεκμήριον ἐναργὲς αἱ τῶν ἁ-
 γίων θαυμασιοποιὶ σοροί. Τοῦ δὲ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου
 καὶ ἔτι περιόντιος «τὸ πρόσωπον ἐφάνη ὡσεὶ πρόσωπον ἀγ-
 γέλου». Ἐρ' οὖν οὐχὶ καὶ τὰ θεῖα τὸ σῶμα ἔπαθεν; Οὐκοῦν
 15 καὶ τὸ πάθος τοῦτο καὶ ἡ κατ' αὐτὸ ἐνέργεια ψυχῆς καὶ σώ-
 ματός ἐστι κοινή. Καὶ ἡ συμπάθεια τούτων αὕτη οὐχ ἥλος
 γίνεται τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ γήϊνά τε καὶ σωματικὰ φρονήματα,
 καὶ οκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησιν, ὡς ὁ φιλόσοφος φησιν, ἀλλὰ
 σύνδεσμός τις ἀπόρρητος καὶ ἔνωσις ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν καὶ
 20 αὐτὸ τὸ σῶμα θαυμασίως ἀπανισιᾶσα τῶν πονηρῶν καὶ γηί-
 ρων παθημάτων «οἱ γὰρ κραταιοὶ τοῦ Θεοῦ», προφητικῶς εἶ-
 πεῖν, «τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν». Τοιαῦταί εἰσιν ἅς ἀκού-
 εις ἀπορρήτους ἐνεργείας τελουμένας ἐν σώματι τῶν ἱερῶς
 διὰ θείου τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, καὶ τὸ δοκοῦν ἐν
 25 αὐταῖς ἄλογον λόγου κρεῖττον ἐστι καὶ τοῦ λόγῳ ταύτας ἀνε-
 τάζοντιος, ἀλλὰ μὴ πράξει καὶ τῇ δι' αὐτῆς πείρᾳ τὴν εἶδη-
 σιν ζητοῦντιος, ὑπερβαῖνον διαφεύγει τὴν διάνοιαν, καὶ οὗ-
 τος ἄν μὴ πίστιν προσαγάγῃ, τὴν μόνην τῆς ὑπὲρ λόγον ἀλη-
 θείας δεκτικὴν, ἀνιέρως ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερά, οὐχ ὁ-
 30 σίως διασύρει τὰ ὄσια.

13. Μετὰ τοῦτο γὰρ τὸν ἀπόστολον, ὃ καὶ πρότερον εἶ-
 πον, παρήγαγεν ἡμῖν οὐκ εἰδέναι λέγοντα κατὰ τὴν ἐξαισίαν
 ἐκείνην ἀρπαγὴν «εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώμα-

48. Πράξ. 6, 15.

49. Ψαλμ. 46, 10.

νά πάσχη τὰ θεῖα καὶ νά συμπάσχη μακαρίως μετὴν ἔχουσαν πάθει τὰ θεῖα ψυχὴν, ἢ ὁποῖα, ἐπειδὴ πάσχει τὰ θεῖα, ἔχει ὅπωςδήποτε καὶ παθητικὸν ἐπαινετὸν καὶ θεῖον· μᾶλλον δέ, ἀφοῦ ἔν εἶναι τὸ εἰς ἡμᾶς παθητικόν, ἔχει τὴν ιδιότητα νά λαμβάνη καὶ τοιαύτην μορφήν. Ἄφοῦ λοιπὸν προέλθει καὶ τὸ σῶμα εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην κατάστασιν, θεουργεῖ, μὴ κινούμενον τότε ἀπὸ τὰ σωματικὰ καὶ ὑλικὰ μαθήματα, ἂν καὶ δυνατόν νά φαίνεται οὕτως εἰς τοὺς μὴ λαβόντας πείραν, ἀλλ' ἐπιστρέφον τὸ ἴδιον τὸ σῶμα πρὸς ἑαυτό, ἀπομακρύνον ἀπὸ τὴν σχέσιν πρὸς τὰ χειρότερα καὶ ἐμπνέον αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ ἁγιασμόν καὶ ἀναφαίρετον θεώρησιν, τοῦ ὁποίου ἐναργές τεκμήριον εἶναι αἱ θαυματοποιοὶ σοροὶ τῶν ἁγίων. Τοῦ δὲ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου, καὶ ὅταν ἔζη ἀκόμη, «τὸ πρόσωπον ἐφάνη ὡς πρόσωπον ἀγγέλου»⁴⁸. Ἄρα λοιπὸν δὲν ἔπαθε τὰ θεῖα καὶ τὸ σῶμα; Ἐπομένως τόσον αὐτὸ τὸ πάθος ὅσον καὶ ἡ κατ' αὐτὸ ἐνέργεια εἶναι κοινὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Καὶ αὕτη ἡ συμπάθεια τούτων δὲν γίνεται κάρφωμα τῆς ψυχῆς εἰς τὰ γήινα καὶ σωματικὰ φρονήματα καὶ τὴν γεμίζει σκότος, ὅπως λέγει ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ εἶναι σύνδεσμος καὶ ἔνωσις πρὸς τὸν Θεόν, ἔνωσις ἢ ὁποῖα μετατοπίζει καὶ τὸ ἴδιον τὸ σῶμα θαυμασίως ἀπὸ τὰ πονηρὰ καὶ γήινα μαθήματα· διότι, διὰ νά εἴπωμεν κατὰ τοὺς λόγους τοῦ προφήτου, «οἱ δυνατοὶ τοῦ Θεοῦ ἐσηκώθησαν πολὺ ἀπὸ τὴν γῆν»⁴⁹. Τοιαῦτα εἶναι αἱ ἀπόρρητοι ἐνέργειαι τὰς ὁποίας ἀκούεις νά τελοῦνται εἰς τὰ σώματα τῶν ἀκολουθούντων ἰσοβίως τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν, τὸ δὲ φαινόμενον εἰς αὐτὰς ἄλογον εἶναι ἀνώτερον λογικῆς καὶ ὑπερβαῖνον διαφεύγει τὴν διάνοιαν τοῦ ἐξετάζοντος αὐτὰς λογικῶς, ἀλλὰ μὴ ζητοῦντος νά πληροφορηθῆ μετὴν πράξιν καὶ τὴν δι' αὐτῆς πείραν· αὐτὸς δέ, ἂν δὲν πλησιάσῃ μετὴν πίστιν, τὴν μόνην δεκτικὴν τῆς ὑπὲρ λόγου ἀληθείας, ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερὰ ἀνιέρως, διασύρει τὰ θεῖα ὄχι ὀσίως.

13. Διότι, ὅπως εἶπον καὶ προηγουμένως, μετὰ ταῦτα οὗτος μᾶς ἔφερεν ἐμπρὸς τὸν ἀπόστολον λέγοντα ὅτι κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην ἀρπαγὴν δὲν γνωρίζει «ἂν ἦτο εἰς

τος», ὡς τοῦ πνεύματος λήθην ἐνιένιος τῶν κατὰ τὸ σῶ-
 μα πάντων. «Εἰ δὲ τῶν πάντων ἐστί», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «καὶ
 ἄς ἐπυθόμη» ἐν τοῖς ἡσυχασταῖς τελεῖσθαι ἀπορρητούς γλυ-
 κύτητάς τε καὶ θεομότητας, καὶ τούτων λήθην ἐμποιήσει τὸ
 5 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημῆσαν, ἀλλ' οὐ ταῦτα παρέξει καὶ
 γὰρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίοντα αὐτοῖς,
 κακῶς λέγεται τὸ πάντων ἐπιλελησθαι δεῖν τὸν ἀληθῶς προσ-
 ευχόμενον οὐδένα γὰρ λανθάνειν δεῖ τὰ πρὸς Θεοῦ πρὸς κα-
 λοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελησθαι χροῶν, πῶς
 10 οὐκ ἄτιπον τούτων προσεχῶς αἰτιασθαι Θεόν, ὧν ἡ ἀπουσία
 καὶ ἡρεμία βελτίω πρὸς τὴν προσευχὴν;». Ὅτι μὲν οὖν τὰ
 πλείω τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος καὶ σχεδὸν ἅπαντα
 τοῖς ἀξίοις κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ἐγγίνεται, πᾶς
 τις εὖ φρονῶν οἶδεν ἀκριβῶς («αἰτεῖτε» γὰρ, φησὶν ὁ Κύ-
 15 ριος, «καὶ δοθήσεται ὑμῖν») οὐχ ἡ ἀρπαγὴ μόνον, καὶ ταῦτα
 μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύ-
 ματος. Ὅτι δ' ἔνια τούτων καὶ διὰ τοῦ σώματος ἐνεργεῖται,
 δηλοῦσι τὰ γένη τῶν γλωσσῶν καὶ αἱ τούτων ἐρμηνεῖαι, ἃς
 καὶ διὰ τῆς προσευχῆς λαμβάνειν παραγγέλλει ὁ Παῦλος· ὁ
 20 γὰρ λαλῶν γλώσσαις», φησί, «προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύη»·
 οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς διδαχῆς λόγος καὶ τὰ χα-
 ρίσματα τῶν ἰαμάτων καὶ τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων καὶ
 αἱ τῶν τοῦ Παύλου χειρῶν ἐπιθέσεις, δι' ὧν ἐδίδοιο τὸ Πνεῦ-
 μα τὸ ἅγιον. Ὁ μὲν οὖν τῆς διδαχῆς λόγος, ἢ τε χάρις καὶ
 25 ἢ ἐρμηνεῖα τῶν γλωσσῶν, εἰ καὶ διὰ τῆς προσευχῆς ἐγγίνον-
 ται, ἀλλ' ἴσως ἐνεργοῦσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς προσευχῆς ἀπού-
 σης. Τὰ δὲ ἰάματα καὶ αἱ δυνάμεις οὐποτ' ἂν εἰς ἐνέργειαν
 ἀφίκοιντο, μὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ἐνεργοῦντος ἐκάτερον αὐτῶν,
 μάλιστα μὲν νοερῶς προσευχομένης, ἔστι δ' οὖν καὶ τοῦ σώ-
 30 ματος συννηχοῦντος. Ἡ δὲ διάδοσις τοῦ Πνεύματος, οὐ μόνον
 τῆς προσευχῆς ἐν τῇ ψυχῇ παρούσης ἐνεργεῖται καὶ προσ-

50. Β' Κορ. 12, 2.

52. Α' Κορ. 12, 10.

54. Αὐτόθι 12, 8· 14, 26.

56. Αὐτόθι 12, 10.

51. Ματθ. 7, 7.

53. Αὐτόθι 14, 13.

55. Αὐτόθι 12, 9· 28.

57. Β' Τιμ. 1, 6.

τὸ σῶμα ἢ ἐκτὸς τοῦ σώματος»⁵⁰, ὡσάν τὸ πνεῦμα νὰ ἐνε-
 στάλαξε λήθην ὄλων τῶν σωματικῶν. «Ἄν δὲ εἶναι καθό-
 λου πραγματικότης», λέγει ὁ φιλόσοφος, «τὸ ὅτι τελοῦν-
 ται εἰς τοὺς ἡσυχαστὰς αἱ ἀπόρρητοι γλυκύτητες καὶ θερ-
 μότητες τὰς ὁποίας ἐπληροφορήθην, καὶ αὐτὰς θὰ κάμη
 νὰ ξεχασθοῦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἂν ἐπιδημήσῃ, ἀλλὰ δὲν
 θὰ τὰ προσφέρῃ· διότι κατ' ἀνάγκην, ἂν μὲν εἶναι δῶρα
 Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα εἰς αὐτούς, κακῶς λέγεται ὅτι ὁ ἀλη-
 θῶς προσευχόμενος πρέπει νὰ λησμονήσῃ τὰ πάντα, ἀφοῦ
 κανεὶς δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ τὰ πρὸς τὸ καλὸν διδόμενα
 εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἄν δὲ ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ
 ταῦτα, πῶς δὲν θὰ εἶναι ἄτοπον ἔπειτα νὰ κατηγορήσῃ τὸν
 Θεὸν δι' αὐτὰ τῶν ὁποίων ἡ ἀπουσία καὶ ἡρεμία καθιστᾶ
 καλυτέραν τὴν προσευχὴν;». Λοιπὸν τὸ ὅτι τὰ περισσότε-
 ρα χαρίσματα τοῦ πνεύματος, καὶ σχεδὸν ὅλα, ἐγγίνονται
 εἰς τοὺς ἀξίους κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς, τὸ γνω-
 ρίζει ἀκριθῶς πᾶς ἐχέφρων (διότι, λέγει ὁ Κύριος, «Ζητεῖ-
 τε καὶ θὰ σᾶς δοθῇ»⁵¹), ὄχι ἡ ἄρπαγὴ μόνον, καὶ μάλιστα
 μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ
 πνεύματος. Ὅτι δὲ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἐνεργοῦνται καὶ διὰ
 τοῦ σώματος, φανερώνουν τὰ γένη τῶν γλωσσῶν⁵² καὶ αἱ
 ἐρμηνεῖαι τούτων, τὰς ὁποίας παραγγέλλει ὁ Παῦλος νὰ
 λαμβάνωμεν καὶ διὰ προσευχῆς, «διότι», λέγει, «ὁ λαλῶν
 εἰς γλώσσας, ὃς προσεύχεται διὰ νὰ διερμηνεύῃ»⁵³. ὄχι δὲ
 μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τῆς διδαχῆς⁵⁴ καὶ τὰ χαρί-
 σματα τῶν ἰαμάτων⁵⁵ καὶ τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων⁵⁶
 καὶ αἱ ἐπιθέσεις τῶν χειρῶν τοῦ Παύλου⁵⁷, διὰ τῶν ὁποί-
 ων ἐδίδετο τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ μὲν λόγος τῆς διδαχῆς,
 ἡ χάρις καὶ ἡ ἐρμηνεῖα τῶν γλωσσῶν, μολονδὸτι ἐγγίνονται
 καὶ διὰ τῆς προσευχῆς, ἀλλ' ἐξίσου ἐνεργοῦν, ὅταν ἀπου-
 σιάζῃ ἀπὸ τὴν ψυχὴν ἡ προσευχή. Τὰ δὲ ἰάματα καὶ τὰ
 θαύματα δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ φθάσουν εἰς ἐνέργειαν, ἂν
 ἡ ψυχὴ τοῦ ἐνεργοῦντος τὸ καθὲν ἐκ τῶν δύο δὲν προσ-
 ηύχετο κυρίως αὐτῇ νοερῶς, ἐνίοτε δὲ μαζὶ μὲ τὴν συνυ-
 πήχησιν καὶ τοῦ σώματος. Ἡ δὲ μετάδοσις τοῦ Πνεύματος
 ἐνεργεῖται ὄχι ἀπλῶς ὅταν εἶναι παρούσα εἰς τὴν ψυχὴν

ευχῆς ἔνωσιν τελούσης τοῦ προσευχομένου μυστικῶς πρὸς τὴν
 τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης ἀνέκλειπτον πηγὴν, οὐ μόνον τοί-
 νυν εὐχῆς ἐνεργουμένης νοερώς, ἐπεὶ μηδὲ λέγειν ἐπὶ τού-
 του τι διὰ σῶματος οἱ ἀπόστολοι ἰσιόρηται, οὐ μόνον τοίνυν
 5 τῆς ψυχῆς νοερώς προσευχομένης ἐνεργεῖται ἢ διάδοσις ἐ-
 κείνη, ἀλλ' ἅμα καὶ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διὰ τῶν χειρῶν
 τῆ ἀφῆ διαπεμπουσῶν τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν ὑπ' αὐτῶν ἐχόμε-
 νον. Τί οὖν τὰ χαρίσματα ταῦτα; οὐ τοῦ πνεύματος δόματα
 οὐδὲ τοῖς αἰτοῦσι καὶ προσευχομένοις πρὸς καλοῦ δίδονται,
 10 διότι τοῖς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀρπαζόμενοις πάντων ἐπι-
 λεληθῆσθαι τῶν διὰ σῶματος δεῖ;

14. Μᾶλλον δὲ ἐκεῖνα αὐτὰ τοῦ φιλοσόφου τὰ ρήματα
 προσπαρθῶμεν ἐνιαῦθα· «εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντι
 αὐτοῖς κατὰ τὴν προσευχὴν, οἷον αἱ δυνάμεις αἷται καὶ τὰ
 15 δόματα, κακῶς λέγεται τὸ δεῖν ἐπιλεληθῆσθαι πάντων τῶν νοε-
 ρῶς προσευχόμενον· εὐδένα γὰρ λανθάνει δεῖ τὰ ὑπὸ Θεοῦ
 πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλεληθῆσθαι χρεῶν
 τὸν διὰ προσευχῆς ἀναγόμενον, πῶς οὐκ ἄτιπον τούτων τὸν
 Θεὸν αἰτιᾶσθαι, ὧν ἡ ἡρεμία καὶ ἀπουσία βελτίων πρὸς τὴν
 20 προσευχὴν;». Ἄλλ', ὦ βέλτιστε, τοὺς εἰλικρινῶς προσευχομέ-
 νους ὁ Θεὸς ποτὲ μὲν ἐξίστησιν αὐτῶν, ὑπὲρ ἑαυτοὺς ποιῶν
 καὶ ἀρπάζων ἀπορρήτως εἰς τὰ οὐράνια, ποτὲ δὲ ἐν ἑαυτοῖς
 οὔσιν αὐτὸς διὰ τε τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τοῦ σώματος ἐνεργ-
 εῖ τὰ ὑπερφυσῆ καὶ ἀπόρρητα καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου
 25 σοφοῖς ἀκατάληπτα. Καὶ πᾶσι γὰρ τοῖς ἀποσιόλοις, ἐν τῷ
 ἱεροῦ ποιε προσκαρτεροῦσι τῆ προσευχῇ καὶ τῆ δεήσει, τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημηῆσαν οὐκ ἔκστασιν ἔδωκεν οὐδ' ἤρ-
 πασεν εἰς οὐρανόν, ἀλλὰ πυρίναις γλώσσαις ἐσιτόμωσεν αὐ-
 τοὺς καὶ δι' αὐτῶν ἐκεῖνα ἐλάλει, ὧν πάντων ἐπιλεληθῆσθαι
 30 τοὺς ἐν ἐκστάσει γενομένους ἐπάναγκες, εἴπερ καὶ ἑαυτῶν.

58. Βλ. Πράξ. 8, 17.

59. Ἡ παράθεσις καὶ ἀνωτέρω 13.

60. Πράξ. 2, 1 κ.έ. Τοῦτο ὁμως συνέβη ἐν τῷ ὑπερώφ, ὄχι ἐν τῷ ναῶ, ὡς ἐν 2, 46.

ἡ προσευχή, καὶ μάλιστα προσευχή πραγματοῦσα ἔνωσιν τοῦ προσευχομένου μυστικῶς πρὸς τὴν ἀστείρευτον πηγὴν τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης· ὄχι ἀπλῶς λοιπὸν ὅταν ἡ εὐχή ἐνεργῆται νοερῶς (ἀφοῦ εἰς τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἱστορεῖται ὅτι λέγουν κάτι οἱ ἀπόστολοι προφορικῶς⁵⁸)· ἡ μετάδοσις λοιπὸν ἐκείνη ἐνεργεῖται ὄχι ἀπλῶς ὅταν ἡ ψυχὴ προσεύχεται νοερῶς, ἀλλὰ ὅταν συγχρόνως ἐνεργῆ καὶ τὸ σῶμα διὰ τῶν χειρῶν, διαβιβαζουσῶν μὲ τὴν ἀφήν τὸ πνεῦμα εἰς τὸν κρατούμενον ὑπ' αὐτῶν. Τί εἶναι λοιπὸν τὰ χαρίσματα ταῦτα; δὲν εἶναι δόματα τοῦ Πνεύματος, οὔτε δίδονται εἰς τοὺς αἰτοῦντας καὶ προσευχομένους διὰ καλόν, διὰ τὸν λόγον ὅτι πρέπει οἱ μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ὀρπαζόμενοι νὰ λησμονοῦν ὅλα τὰ σωματικά;

14. Μᾶλλον δὲ ἄς παραθέσωμεν ἐδῶ τὰ ἴδια ἐκείνα τὰ ρήματα τοῦ φιλοσόφου· «ἂν μὲν τὰ συμβαίνοντα εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν προσευχὴν εἶναι δῶρα Θεοῦ, ὅπως τὰ θαύματα αὐτὰ καὶ αἱ δωρεαί, κακῶς λέγεται ὅτι ὁ νοερῶς προσευχόμενος πρέπει νὰ λησμονήσῃ ὅλα αὐτά, ἀφοῦ κανεὶς δὲν πρέπει νὰ λησμονῆ τὰ πρὸς τὸ καλόν διδόμενα εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἄν δὲ ἐπρεπε νὰ λησμονήσῃ ταῦτα ὁ διὰ προσευχῆς ἀναγόμενος, πῶς δὲν θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ κατηγορήσῃ τὸν Θεὸν δι' αὐτὰ τῶν ὁποίων ἡ ἀπουσία καὶ ἡρεμία καθιστᾷ καλυτέραν τὴν προσευχὴν;»⁵⁹. Ἄλλ' ὦ θαυμάσιε, ὁ Θεὸς τοὺς εἰλικρινῶς προσευχομένους ἄλλοτε μὲν τοὺς ἐξιστᾷ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν των, ὁδηγῶν αὐτοὺς ὑπεράνω ἑαυτῶν καὶ ἀρπάζων αὐτοὺς ἀπορρήτως εἰς τὰ οὐράνια, ἄλλοτε δὲ, ἐνῶ εὐρίσκονται εἰς ἑαυτοὺς, ὁ ἴδιος ἐνεργεῖ διὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος συγχρόνως τὰ ὑπερφυᾶ καὶ ἀπόρρητα καὶ ἀκατάληπτα ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τοῦ αἰῶνος τούτου (Πράγματι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὅταν κάποτε ὅλοι οἱ ἀπόστολοι ἐπεδίδοντο εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν δέησιν ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπιδημήσαν, δὲν τοὺς ἔδωσεν ἑκστασιν οὔτε τοὺς ἤρπασεν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ τοὺς ἐφωδίασε τὸ στόμα μὲ πυρίνας γλώσσας⁶⁰ καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει ἐκείνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναγκαῖον νὰ λησμονοῦν ὅλοι οἱ ἐν ἑκστάσει εὐρισκόμενοι, ἀφοῦ βε-

Τοῦ δὲ Μωϋσέως σιωπῶντιος, «τί βοᾷς πρὸς με;» φησὶν ὁ
 Θεός· ἡ δὲ φωνὴ αὕτη προσευχόμενον δείκνυσιν αὐτόν· ἐπεὶ
 δὲ σιωπῶν προσήχεται, νοερῶς δήπουθεν προσήχεται· ἄρ' οὖν
 οὐκ ἐν αἰσθήσει ἦν ἐκεῖνος τότε, οὐδ' ἐπηροδάνειο τοῦ τε λαοῦ
 5 καὶ τῶν κραυγῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπηροτημένου κινδύνου, οὐδὲ
 τῆς ἐπὶ τῆς χειρὸς αἰσθητῆς ἐκείνης ράβδου; Πῶς οὖν οὐχ
 ἤρπασε τότε αὐτόν ὁ Θεός, οὐδ' ἀπέλυσε τῆς αἰσθήσεως (τοῦ-
 το γὰρ μόνον ἀξιοῖς αὐτὸς τοῖς προσευχομένοις ὑπὸ Θεοῦ
 προσγίνεσθαι), ἀλλὰ πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἤπειγε ρά-
 10 βδον καὶ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐνειπίθει δύναμιν, οὐ τῇ ψυχῇ
 μόνον ἀλλὰ καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ χειρὶ, ὧν πάντων ἐπιλε-
 λῆσθαι δεῖ τὸν νοερῶς προσευχόμενον; Τί δ' ὅτι σιωπῶν ἐ-
 κείνος διὰ τῆς ἐν τῇ χειρὶ ράβδου τῇ θαλάττῃ τὴν πληγὴν
 ἐπέφερε, πρῶτον μὲν ὡς διαιρήσων, εἶθ' ὡς συνάψων ταύ-
 15 τὴν μετὰ τὴν διάβασιν; Ἄρ' οὐ μνήμην εἶχεν ἀρρέμβαστον
 τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ διὰ νοερᾶς προσευχῆς ὑπερηνω-
 μένος ἦν τῷ μόνῳ δυναμένῳ δι' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐνεργεῖν, ἅμα
 καὶ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν οὐκ ἀναισθητῶς ἔχων;

15. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ μαρτυρίας ἀπὸ τῶν Γραφῶν προή-
 20 νεγκεν, ἴδωμεν εἰ μὴ καὶ αὐταὶ ταῖς αὐτοῦ περὶ προσευχῆς
 ἐναντιοῦνται δόξαις. Πρὸ πάντων οὖν ὁ μέγας Διονύσιος συμ-
 μαρτυρήσων, ὡς οἴεται, τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ὑπ' αὐτοῦ προά-
 γεται, πρὸς τὸν ἱερόν Τιμόθεον γράφων «τῇ περὶ τὰ μυστικὰ
 θεάματα συντόνῳ διατριβῇ καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλιπε καὶ
 25 τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, καὶ
 πρὸς τὴν ἔνωσιν ὡς ἐφικτόν ἀναιάθητι τοῦ ὑπὲρ πάσαν οὐ-
 σίαν καὶ γνῶσιν». Αὕτη τοίνυν ἡ τοῦ θείου Διονυσίου προ-
 τρεπικὴ πρὸς Τιμόθεον ρῆσις, ἣν ὁ σοφὸς προήγαγεν οὐ-
 τος ὡς μαρτυρήσουσαν μόνον αὐτόν ἀσφαλῶς περὶ νοερᾶς
 30 διαονεῖσθαι προσευχῆς, ἐξελέγχει αὐτόν, ὡς ὁ λόγος δείξει

61. Ἐξ. 14, 15.

62. Γραφαὶ ἐνταῦθα καὶ τὰ συγγράμματα Διονυσίου.

63. Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 1, PG 3, 997 B.

βαίως πρέπει νὰ λησμονοῦν καὶ ἑαυτούς. Ἐνῶ δὲ ὁ Μωυσῆς ἐσιῶπα, ὁ Θεὸς ἐρωτᾷ, «Τί βοᾷς πρὸς ἐμέ;»⁶¹. Αὐτὸς ὁ λόγος δεικνύει ὅτι αὐτὸς προσηύχετο, ἐπειδὴ δὲ προσηύχετο σιωπῶν, ὅπως ὅποτε προσηύχετο νοερῶς ἄρα λοιπὸν δὲν ἦτο εἰς τὰς αἰσθήσεις του ἐκεῖνος τότε, οὔτε ἀντελαμβάνετο τὸν λαὸν καὶ τὰς κραυγὰς αὐτοῦ, τὸν ἐπικρεμᾶμενον κίνδυνον καὶ ἐκείνην τὴν εἰς τὴν χεῖρα αἰσθητὴν ράβδον; Πῶς λοιπὸν δὲν τὸν ἤρπασε τότε ὁ Θεὸς οὔτε τὸν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν αἰσθησιν (διότι μόνον τοῦτο δέχεσαι ἐσὺ ὅτι προσγίνεται εἰς τοὺς προσευχομένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ), ἀλλὰ ἔσπευσε πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ράβδον καὶ ἐνέθεσε τὴν μεγάλην ἐκείνην δύναμιν, ὅχι μόνον εἰς τὴν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὴν χεῖρα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ λησμονήσῃ ὅλα ὁ νοερῶς προσευχόμενος; Καὶ ἐκεῖνος, ὅταν ἐπέφερε τὴν πληγὴν εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τῆς εἰς τὴν χεῖρα του ράβδου σιωπῶν, πρῶτον μὲν διὰ νὰ τὴν διαιρέσῃ, ἔπειτα δὲ διὰ νὰ τὴν συνενώσῃ μετὰ τὴν διάβασιν, τί ἔκαμε; Ἄρα γε δὲν εἶχεν ἀρρέμβαστον μῆμην τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν οὔτε ἦτο ὑπερηνωμένος διὰ νοερᾶς προσευχῆς μὲ τὸν μόνον δυνάμενον νὰ ἐνεργῇ τοιαῦτα δι' αὐτοῦ, χωρὶς μάλιστα νὰ εἶναι ἀναίσθητος τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν;

15. Ἐπειδὴ ὅμως ἔφερεν εἰς τὸ μέσον καὶ μαρτυρίας ἀπὸ τὰς Γραφάς⁶², ἃς ἴδωμεν μήπως καὶ αὐταὶ ἐναντιώνονται εἰς τὰς περὶ προσευχῆς δοξασίας του. Πρὸ πάντων λοιπὸν προάγεται ὁ μέγας Διονύσιος, διὰ νὰ συμμαρτυρήσῃ, ὅπως νομίζει, εἰς ὅσα νομίζει αὐτὸς, γράφων πρὸς τὸν ἱερόν Τιμόθεον· «μὲ τὴν ἔντονον διατριβὴν εἰς τὰ μυθικὰ θεάματα, ἐγκάταλειψε τὰς αἰσθήσεις, τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ ὅλα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, καὶ ἐξυψώσου κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς τὴν ἔνωσιν τοῦ ὑπεράνω πάσης οὐσίας καὶ γνώσεως εὐρισκομένου»⁶³. Αὕτη λοιπὸν ἡ προτρεπτικὴ ρῆσις τοῦ θείου Διονυσίου πρὸς Τιμόθεον, τὴν ὁποίαν ἔφερεν ἔμπρὸς ὁ σοφὸς οὔτος διὰ νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι μόνον αὐτὸς διανοεῖται μὲ ἀσφάλειαν περὶ νοερᾶς προσευχῆς, τὸν ἐλέγχει, ὅπως θὰ δείξῃ ὁ λόγος εἰς τὴν συνέχειαν,

προΐών, τὴν νοερὰν τελέως καταργοῦντα προσευχὴν, ὃ καὶ διὰ
 τῶν προτέρων αὐτοῦ πάντων λόγων σχεδὸν οὐ διέλιπε ποιῶν.
 Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς ἀποτρόπαιον ἠγούμενος, ὃ ἐ-
 στιν ἢ ἐν συντριβῇ καρδίας ἔμφοβός τε καὶ πολυαλγῆς καὶ
 5 πολυσιένακιος παράσιαισι νοερῶς ἐν σιωπῇ τὸν πλείω χρό-
 νον διὰ τὴν κατὰ Θεὸν ἀθυμίαν τελομένη καὶ ἢ διὰ τοῦ κατὰ
 τὴν νησιείαν τε καὶ ἀγρυπνίαν κατὰ τὴν ἀφῆν ἄλγους ἐν δά-
 κρυσι καὶ κατανύξει προσευχὴ καὶ τὸ ἐγχειρεῖν ἀνάγειν τοὺς
 εἰσαγομένους τὸ τοῦ τοῦ μεριστὸν εἰς ἐνοειδεσιέραν καὶ κατὰ-
 10 ληλον τηρικαῦτα προσευχὴν, ὃ τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐξουθενῶν, ἀ-
 κολούθως καὶ τὸ τῆς προσευχῆς τέλος καὶ πᾶσαν ἀπλῶς αὐ-
 τὴν πρὸς κακοῦ νομιεῖ καὶ ἀγωνιεῖται τελέως ἐκ μέσου ποιη-
 σασθαι τῶν ὄντων. Εἶπε γὰρ μοι τοῦτο πρῶτον, ὃ φιλόσοφος
 οὐδὲ αἱ νοεραὶ ἐνέργειαι ἐκ Θεοῦ ἐδόθησαν, οὐδὲ κατὰ τὴν
 15 προσευχὴν ἀπειλικρινημένα μᾶλλον εἶπερ ποτὲ διαδείκνυν-
 ται, διότι καὶ ταύτας ἀπολιπεῖν δεῖ τὸν πρὸς τὴν θεῖαν ἐνω-
 σιν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον; Ἀλλὰ μὴν ἢ προσευχὴ ἐστι,
 κατὰ τὸν εἰπόντα, «μήτηρ ἐννοιῶν σοφωτάτων». Ἐπειτα κἀ-
 κείνο διανοητέον, ὡς παντὸς μᾶλλον νοερὰ ἐνέργεια ἢ τῶν
 20 τελείων προσευχῆ· μήτε γὰρ πρὸς τὸ σῶμα μήτε πρὸς τὰ περὶ
 αὐτὸ ὃ τῶν τοιούτων νοῦς ἐπεσιραμμένος, μήτε δι' αἰσθή-
 σεως καὶ τῆς συζύγου ταύτης φαντασίας ἐνεργῶν, μήτε δια-
 νοία καὶ θεωρία τοῖς λόγοις τῶν ὄντων ἐμφιλοχωρῶν, μόνη
 δὲ τῇ προσευχῇ προσκαριερῶν, πῶς οὐκ ἐς τὰ μάλιστα κατ'
 25 ἑαυτὸν ἂν ἐνεργοίη προσευχόμενος; Ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς
 ἐνεργείας ἀπολιπεῖν προτρέπεται τῷ Τιμοθέῳ ὁ Διονύσιος,
 καὶ τὴν προσευχὴν ἄρα. Σὺ δὲ ἀποφαίνη μηδὲν εἶναι ἀγαθόν,
 μηδ' ἐκ Θεοῦ κατὰ τὰς προσευχάς, ὅσα τε ἀπολιμπάνεται καὶ
 ὦν ἀναισθήτως ἔχειν ἀνάγκη τὸν ἐξεσηκῶτα τὴν κρείττω
 30 ἔκτασιν. Οὐκοῦν κατὰ σὲ οὐκ ἀγαθὸν οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἢ προσ-
 ευχὴ «τοῦ διδόντος εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ».

64. Βλ. Διαδόχου, Κεφάλαια 16, Des Places, 1955, σ. 92 ἐξ.

65. Διαδόχου, Κεφάλαια 70, αὐτόθι σ. 130.

66. Α' Βασ. 2, 9. Νείλου (Εὐαγρίου), Περί προσευχῆς 58.

ὅτι καταργεῖ τελείως τὴν νοερὰν προσευχήν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔπαυσε νὰ πράττη καὶ μὲ ὄλους τοὺς προηγουμένους λόγους του. Πράγματι ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι κάποιος θεωρεῖ ἀποτρόπαιον τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς, δηλαδή τὴν ἐν συντριβῇ καρδίας ἔμφοβον καὶ ἀλγεινὴν καὶ πολυστένακτον παράστασιν⁶⁴ τελουμένην νοερῶς εἰς σιωπὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ἕξ αἰτίας τῆς κατὰ Θεὸν ἀθυμίας καὶ τὴν διὰ τοῦ κατὰ τὴν ἀφὴν ἄλγους μὲ δάκρυα καὶ κατάνυξιν προσευχὴν κατὰ τὴν νηστείαν καὶ ἀγρυπνίαν καὶ τὴν ἀπόπειραν νὰ ἀναβιβάσουν οἱ ἀρχάριοι τὸ μεριστὸν τοῦ νοῦ εἰς ἐνοειδεστέραν καὶ κατάλληλον τότε προσευχήν. Αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐξουθενώνει ὅλα τὰ τοιαῦτα, ἀκολούθως θὰ νομίση κακὸν καὶ τῆς προσευχῆς τὸ τέλος καὶ ὅλην αὐτὴν γενικῶς, καὶ θὰ ἀγωνισθῇ νὰ τὴν ἀπομακρύνῃ τελείως ἀπὸ τὸ μέσον τῶν ὄντων. Πράγματι εἶπέ μου τοῦτο, φιλόσοφε· αἱ νοεραὶ ἐνέργειαι δὲν ἐδόθησαν ἀπὸ τὸν Θεὸν οὔτε ἀποδεικνύονται περισσότερο ἀπὸ ἄλλην περίπτωσιν γνήσiai κατὰ τὴν προσευχήν, διότι πρέπει νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ ταύτας ὁ διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενος πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν; Ἄλλὰ βεβαίως ἡ προσευχὴ εἶναι, κατὰ τὸν πατέρα, «μήτηρ σοφωτάτων ἐννοιῶν»⁶⁵. Ἐπειτα πρέπει νὰ σκεπτώμεθα καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ προσευχὴ τῶν τελείων εἶναι νοερὰ ἐνέργεια μεγαλυτέρα ὅλων τῶν ἄλλων· διότι ὁ νοῦς τῶν τοιοῦτων, ἂν δὲν στρέφεται πρὸς τὸ σῶμα καὶ πρὸς τὰ γύρω του, οὔτε ἐνεργῇ δι' αἰσθήσεως καὶ τῆς συντρόφου πρὸς αὐτὴν φαντασίας, οὔτε παραμένῃ εἰς τοὺς λόγους τῶν ὄντων διὰ τῆς διανοίας καὶ τῆς θεωρίας, ἐπιδίδεται δὲ μόνον εἰς τὴν προσευχήν, πῶς δὲν θὰ ἐνήργει ἐξόχως καθ' ἑαυτὸν προσευχόμενος; Ἄλλὰ ὁ Διονύσιος προτρέπει τὸν Τιμόθεον νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας, ἄρα καὶ τὴν προσευχήν. Ἐσὺ δὲ ἀποφαίνεσαι ὅτι δὲν εἶναι ἀγαθὸν οὔτε ἀπὸ τὸν Θεὸν κατὰ τὰς προσευχὰς τίποτε ἕξ ὧσων ἐγκαταλείπει καὶ ἕξ ὧσων εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναισθητῇ ὁ δοκιμάσας τὴν ἀνωτέραν ἔκστασιν. Ἐπομένως κατὰ σὲ δὲν εἶναι ἀγαθὸν οὔτε ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχὴ «τοῦ διδόντος εὐχὴν εἰς τὸν εὐχόμενον»⁶⁶.

16. Πάλιν γὰρ αὐτιά σου τὰ ρήματα παραθήσω τῇ νοερῇ
 προσευχῇ προσαρμολόμενος. «Παρὰ πάντων ὁμολογουμένου
 τυγχάνοντος, ὡς προσῆκον τῷ πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπει-
 γομένῳ πρὸς πάντα ἀναισθήτως ἔχειν καὶ ἑαυτοῦ ἐπιλελι-
 5 σθαι, καὶ Θεὸς τῷ τοιούτῳ πρὸς τὸ πάντων ἀπαλλαγῆναι χεῖ-
 ρα δίδωσι καὶ πάντων ἀφαρπάξει, εἰ μὲν μηδεμίαν αἰσθησιν
 ἔχει τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ἐκ Θεοῦ ἢ προσ-
 ευχή, ἧς οὐκ ἔχει αἰσθάνεσθαι; Μάτην γὰρ ἂν γένοιτο, μά-
 ταιον δὲ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν. Εἰ δὲ αἰσθάνεται τῆς προσευχῆς
 10 ὁ προσευχόμενος, πῶς ταύτην ἐνίησι Θεὸς αὐτῷ, ἧς ἀπαλ-
 λάττεσθαι πάντες φασὶ δεῖν τὸν πρὸς Θεὸν ἐπισιζεφόμενον,
 τοῦ Θεοῦ ὄν ἂν περιλάμπη, ἀήθην πάντων καὶ τῶν νοερῶν
 ἐνεργειῶν δωρουμένου;». Ὅρας ὅπως οἱ Περί προσευχῆς
 σοι λόγοι τὴν προσευχὴν τελέως καταργοῦσιν; Ὁ δὲ θεσπέ-
 15 σιος ἐκεῖνος ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέναι τὸν θεῖον
 Τιμόθεον προσιζεφόμενος, ἀφ' ὑψηλῶν ἐφ' ὑψηλοτέρας ἀνα-
 βιδάζει καὶ διὰ τούτων ἐπ' αὐτῆς φέρων ἴσῃσιν αὐτὸν τῆς
 ἀκροιάτης περιωπῆς. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ πάντα σοφὸς
 οὐρανίου ψαύειν ὕψους ἀμέσως σῆι τοὺς ἐπὶ γῆς καὶ τὸν
 20 θεῖον Μάξιμον προσμαρτυρήσοντα παράγεις φάσκοιτα, «ὅταν
 ἔρωτι τῆς ἀγάπης πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔτε ἑαυ-
 τοῦ οὔτε τῶν ὄντων παντάπασιν ἐπαισθάνεται». «Οὐκοῦν», φη-
 σὶν ὁ καινὸς οὗτος καθηγητής, «οὐδὲ τῶν ὑπὸ τῆς προσευχῆς
 ἐγγίνεσθαι λεγομένων ἐν τῷ σώματι παθημάτων αἰσθάνεται
 25 μάτην αὐτὰ τοίνυν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει». Φαῖμεν δ' ἂν ἡ-
 μεῖς, οὐκοῦν οὐδὲ τῆς προσευχῆς, ἐπεὶ μηδὲ ταύτης ἐπαι-
 σθάνεται τότε· μάταιον ἄρα κατὰ τοὺς τοιούτους λόγους τὸ
 προσεύχεσθαι. Μάταιον δ' ὄντως καὶ φρενοβλαβὲς τὸ τοιαῦτα
 ἐκ τοιούτων κατασκευάζειν. Τί δὴ φησι Μάξιμος, εἴποι τις
 30 ἂν, ὁ τῆς θείας ἀγάπης εἶπερ τις σοφὸς ἐπαινήτης καὶ ἐρα-
 σιτής; «Ὅταν πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὐδ' ἑαυτοῦ οἰ-

67. Παραθέτει ταῦτα μερικῶς ἀνωτέρω ἐν παραγρ. 8.

68. Ψ α λ μ. 83, 6.

69. Κεφάλαια περὶ ἀγάπης 1, 10, PG 90, 964 A.

16. Πράγματι θὰ παραθέσω πάλιν αὐτούσια τὰ λόγια σου προσαρμόζων αὐτὰ εἰς τὴν νοερὰν προσευχὴν. «Ἄφοῦ ἀπὸ ὅλους ὁμολογεῖται ὅτι εἰς τὸν ἐπειγόμενον πρὸς τὴν θεῖαν ἔνωσιν ἀρμόζει νὰ εἶναι ἀναίσθητος πρὸς ὅλα καὶ νὰ ἔχη λησμονήσει ἑαυτὸν, καὶ ὅτι εἰς τὸν τοιοῦτον ὁ Θεὸς πλὴν τῆς ἀπὸ ὅλα ἀπαλλαγῆς δίδει καὶ χεῖρα καὶ τὸν ἀφαρπάζει ἀπὸ ὅλα, ἂν μὲν ὁ προσευχόμενος δὲν ἔχη καμμίαν αἴσθησιν τῆς προσευχῆς, πῶς εἶναι ἐκ Θεοῦ ἢ προσευχή, τὴν ὁποίαν δὲν χρειάζεται νὰ αἰσθάνεται; Διότι θὰ ἐγίνετο ματαίως, ἐνῶ τίποτε ἀπὸ τὰ ἐκ Θεοῦ δὲν εἶναι μάταιον. Ἐὰν δὲ αἰσθάνεται τὴν προσευχὴν ὁ προσευχόμενος πῶς ἐμβάλλει εἰς αὐτὸν ὁ Θεὸς αὐτὴν τῆς ὁποίας ὅλοι λέγουν ὅτι πρέπει νὰ ἀπαλλάσσεται ὁ στρεφόμενος πρὸς τὸν Θεόν, ἀφοῦ ὁ Θεὸς χαρίζει λήθην μεταξὺ τῶν ὅλων καὶ τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν εἰς ἐκείνον τὸν ὁποῖον θὰ περιλάμπη;»⁰⁷. Βλέπεις πῶς κατηργοῦν τελείως τὴν προσευχὴν οἱ Περί προσευχῆς λόγοι σου; Ὁ δὲ θεσπέσιος ἐκεῖνος Διονύσιος προτρέπον τὸν θεῖον Τιμόθεον νὰ διευθετήσῃ ἀναβιβάσεις εἰς τὴν καρδίαν⁰⁸, τὸν ἀναβιβάζει ἀπὸ ὑψηλὰς εἰς ὑψηλοτέρας καὶ φέρων αὐτὸν διὰ μέσου τούτων τὸν στήνει ἐπὶ τῆς ἀκροτάτης κορυφῆς. Σὺ δὲ ὁ εἰς ὅλα σοφὸς δὲν γνωρίζω πῶς νομίζεις ὅτι οἱ ἐπὶ γῆς ἐγγίζου ἀμέσως τὸ οὐράνιον ὕψος καὶ προσάγεις ὡς μάρτυρα τὸν θεῖον Μάξιμον, λέγοντα, «ὅταν ὁ νοῦς ἀπὸ ἔρωτα σφοδρὸν ἐκδημῇ πρὸς τὸν Θεόν, τότε δὲν αἰσθάνεται καθόλου, οὔτε ἑαυτὸν οὔτε τὰ ὄντα»⁰⁹. «Ἐπομένως», λέγει ὁ νέος οὔτος καθηγητῆς, δὲν αἰσθάνεται οὔτε τὰ ὑπὸ τῆς προσευχῆς συμβαίνοντα εἰς τὸ σῶμα παθήματα κατὰ τὰ λεγόμενα· κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ματαίως συμβαίνουν ταῦτα». Θὰ ἐλέγομεν δὲ ἡμεῖς, ἐπομένως οὔτε τὴν προσευχὴν, διότι οὔτε αὐτὴν δὲν αἰσθάνεται τότε· ἄρα κατὰ τὴν τοιαύτην λογικὴν μάταιον εἶναι τὸ προσεύχεσθαι. Πράγματι ὁμως μάταιον εἶναι καὶ φρενοβλαβὲς τὸ νὰ κατασκευάζωνται τοιαῦτα ἐκ τοιούτων. Τί δὲ λέγει ὁ Μάξιμος, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρωτήσῃ κανεὶς, ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον σοφὸς ἐπαινέτης καὶ ἐραστής τῆς θείας ἀγάπης; «Ὅταν ὁ νοῦς ἐκ-

τε τῶν ὄντων αἰσθάνεται». ἴοιέ', φησίν' διαν δὲ ἐν ἑαυτῷ ἢ νοερῶς προσευχόμενος, ἴοιε καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τῷ συνημμένῳ σώματι τελουμένων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς μακαρίων παθημάτων αἰσθήσεται.

5 17. Τρίτη προσίθεται αὐτῷ μαρτυρία, ὡς «ἡ τῆς προσευχῆς ἀκροαίτη κατὰσiais, τὸ ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενέσθαι τὸν νοῦν καὶ ἄυλον εἶναι πάντη καὶ ἀνείδεον ἐν τῷ προσεύχεσθαι, ὥστε τῶν ἐν σώματι παθημάτων ὧν φασιν ἔξω ἔσται, φησίν, ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει». Τῆς οὖν τοιαύ-

10 τῆς καταστάσεως ἀδιαλείπτως ἐπιτυγχάνει τῶν σῶμα περι- κειμένων οὐδεὶς, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναί, εἰ μὴ ἄρα ὁ καινὸς οὐτός τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς διδάσκαλος, ἀλλὰ καὶ οἱ σπανίως αὐτῆς ἐπιτυγχάνοντες σπανιώτατοὶ εἰσιν· οὐκοῦν τὸν πλείω χρόνον ἐν σαρκὶ ὄντες ἅπαντες προσεύχονται, ἅμα καὶ

15 τῶν ἐν αὐτοῖς παθημάτων αἰσθανόμενοι, πόσω μᾶλλον τῶν ἱερῶν καὶ ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγινομένων, ἃ καὶ τελειοῖ καὶ ἀνάγει καὶ πνευματικὰ οἷς ἂν ἐνυπάρξαιεν ἀποτελεῖ, ἀλλ' οὐ κατασπᾶ καὶ ἀχρειοῖ καὶ φθείρει. Ἔστι γὰρ καὶ τοιοῦτο γένος παθημάτων, οὐχ ἱερὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ὡς καὶ

20 αὐταὶ αἱ αἰσθήσεις, ἃς ἔχομεν, ἡμᾶς διδάξουσιν, ἐν τῷ πάσχειν ὑπὸ τῶν ἔξω τελειούμεναι καὶ εἰκόνες ἡμῖν οἶον οὔσαι τῆς ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, ἧς ἀρχὴ ἐστὶν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς οὐ καθ' ἑξὶν νεκρωθῆν, ὡς ὁ φιλόσοφος

25 καὶ ἐδόξασε καὶ ἐδίδαξεν, ἀλλ' εἰς θεοφιλῆ προελθὸν ἐνέργειαν τὴν σωτήριον κατάνυξιν καὶ τὸ μακάριον ἀποτίκτει πένθος, τὸν λουτήρα τῆς ἀφέσεως, τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενεσίας, δηλαδὴ τὰ τῆς μετάνοίας δάκρυα, φέροντα. Τὸ τοίνυν θεοφιλὲς τοῦτο καὶ καθάρσιον δάκρυον, τὸ τὴν προσευχὴν

30 πτεροῦν κατὰ τοὺς τῶν πατέρων λόγους, τὸ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς φωτίζειν, διαν συνημμένον ἢ τῇ προσευχῇ, τὸ πα-

70. Μαξίμου, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης 2, 61, PG 90, 1004 D.

71. Βλ. Παροιμ. 1, 7· 9, 10.

72. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 28, PG 88, 1132 C. Περὶ πένθους γενικῶς αὐτόθι 7.

δημῆ πρὸς Θεόν, τότε δὲν αἰσθάνεται οὔτε ἑαυτὸν οὔτε τὰ ὄντα· τότε, λέγει· ὅταν δὲ εἶναι εἰς ἑαυτὸν προσευχόμενος, τότε αἰσθάνεται καὶ ἑαυτὸν καὶ τὰ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸ συνημμένον σῶμα τελούμενα ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς μακάρια παθήματα.

17. Τρίτη μαρτυρία προστιθεμένη ὑπὲρ αὐτοῦ εἶναι, ὅτι «ἡ ἀκροτάτη κατάστασις τῆς προσευχῆς εἶναι τὸ νὰ ἐξέλθῃ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ κόσμου ὁ νοῦς καὶ νὰ εἶναι ἐντελῶς ἄυλος καὶ ἀνειδίος κατὰ τὴν προσευχήν⁷⁰, ὥστε νὰ εὕρισκεται ἔξω ἀπὸ τὰ ἐν σῶματι παθήματα, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦν αὐτοὶ κατ' ἐκείνην τὴν κατάστασιν». Κανεῖς λοιπὸν ἀπὸ τοὺς περιβαλλομένους σῶμα δὲν ἐπιτυγχάνει τοιαύτην κατάστασιν ἀδιαλείπτως ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, ἐκτὸς ἴσως τοῦ νέου τούτου διδασκάλου τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ σπανίως ἐπιτυγχάνοντες αὐτὴν εἶναι σπανιώτατοι. Ἐπομένως ὅλοι προσεύχονται κατὰ τὸ πλεῖστον εὕρισκόμενοι εἰς σάρκα, αἰσθανόμενοι συγχρόνως καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῶν παθήματα, πόσον δὲ μᾶλλον τὰ ἱερά καὶ ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγινόμενα, τὰ ὁποῖα τελειοποιοῦν καὶ ἀνάγουν καὶ πνευματοποιοῦν ἐκείνους ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχουν, ἀλλὰ δὲν καταβιβάζουν οὔτε ἀχρειώνουν οὔτε φθείρουν. Διότι ὑπάρχει καὶ τοιοῦτο γένος παθημάτων, ὅχι μόνον ἱερὸν, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ὅπως θὰ μᾶς διδάξουν αἱ ἴδιαι αἱ αἰσθήσεις μας, αἱ ὁποῖαι διὰ τοῦ πάθους ὑπὸ τῶν ἔξω τελειώνονται καὶ εἶναι δι' ἡμᾶς εἰκόνες τῆς ἀπὸ ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, τῆς ὁποίας ἀρχὴ εἶναι ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ⁷¹. Ἀπὸ τὸν φόβον τοῦτον τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, μὴ νεκρωθὲν κατὰ διάθεσιν, ὅπως ἐνόμισε καὶ ἐδίδαξεν ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ προαχθὲν εἰς θεοφιλῆ ἐνέργειαν, γεννᾷ τὴν σωτήριον κατάνυξιν καὶ τὸ μακάριον πένθος, τὸ λουτρὸν τῆς ἀφέσεως, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενεσίας, δηλαδὴ τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας. Τὸ θεοφιλὲς τοῦτο καὶ καθαρτικὸν δάκρυον, τὸ πτερῶνον τὴν ψυχὴν κατὰ τοὺς λόγους τῶν Πατέρων⁷², τὸ φωτίζον τοὺς νοερούς ὀφθαλμούς, ὅταν εἶναι συνημμένον μὲ τὴν προσ-

ροῦσαν μὲν τὴν ἐκ θείου λουτροῦ χάριν συντηροῦν, κατὰ τὸν
 θεολόγον Γρηγόριον, ἀπογενομένην δὲ ἀνακαλούμενον καὶ διὰ
 τοῦτο λουτρον ἕτερον παλιγγενεσίας ἱερᾶς καὶ βάπτισμα θεϊ-
 ον ὄν καὶ παρ' αὐτοῦ καλούμενον, ἐπιπονώτερον μὲν, ἀλλὰ
 5 κατ' οὐδὲν ἥτιον τοῦ προτέρου, μᾶλλον δὲ καὶ μεῖζον, καθάπερ
 τις τῶν παιτέρων ἀπεφῆναιτο σαφῶς, «μεῖζον» λέγων «τοῦ βα-
 πτίσματος μετὰ τὸ βάπτισμα ἢ τῶν δακρύων καθέστηκε πηγὴ»·
 τὸ τοιοῦτο τοίνυν δάκρυον, τὸ καθαῖρον καὶ ἀφαρπάζον τῶν
 γητίνων καὶ ἀναφέρον καὶ συνάπιον τῇ τῆς θεογενεσίας χά-
 10 χάριτι καὶ δι' αὐτῆς τὸν ἔχοντα θεοῦν, τοῦτο τοίνυν ἄρ' οὐκ
 ἐνέργεια κοινὴ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ παθητικοῦ μέρους
 τῆς ψυχῆς;

18. Πῶς οὖν δεξόμεθα τὸν λέγοντα ὅτι τὸ τὴν ψυχὴν
 ἀγαπᾶν τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ
 15 σώματος, τοῦτό ἐστι τὸ σκότους ἐμπιπλῶν αὐτὴν καὶ κἄτω
 νεύειν παρασκευάζον; Τὰ γὰρ κοινὰ πάντα ψυχῆς τε καὶ σώ-
 ματος ἔργα, ὅσον ἂν σφοδροιέραν τὴν ἐναντιῶν ἀντίληψιν παρέ-
 χηται τῇ ψυχῇ, τοσοῦτον αὐτὴν ἐκτυφλοῖ ὥστε καὶ γενομέ-
 νας τὰς τοιαύτας κινήσεις, ὅσαι κοιναί εἰσι ψυχῆς καὶ σώ-
 20ματος, πρὸς κακοῦ, φησί, γεγενῆσθαι ἡμῖν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ
 βλάβῃ τῆς πρὸς τὸ ἄναντες τοῦ νοῦ ἐνεργείας; Ἄρ' οὐ τὰ-
 ναντία τοῖς ὑπὸ τῶν ἁγίων, μᾶλλον δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος,
 ἡμῖν δεδιδασμένοις καὶ φρονῶν καὶ διδάσκων διὰ τούτων
 δείκνυται τῶν λόγων; Οἱ μὲν γὰρ φασιν ὡς ἔστι τις κοινὴ
 25 σώματος καὶ ψυχῆς ἐνέργεια, δωρεὰ Θεοῦ ὄντως ἀγαθοπρε-
 πῆς καὶ θεία, ἢ πρόξενός ἐστι τῇ ψυχῇ τοῦ θείου φωτισμοῦ,
 ἀπαλλάττουσα τῶν πονηρῶν παθῶν καὶ ἀπεισάγουσα τὸν
 ἱερὸν ἅπαντα τῶν ἀρειῶν χορὸν (ὁ γὰρ βουλόμενος, φησὶν,
 ἀποκίθασθαι κακίας κλανθμῶ ἀποκιᾶται αὐτὰς καὶ ὁ βου-
 30 λόμενος κίθασθαι ἀρειᾶς κλανθμῶ κιᾶται αὐτὰς), οἱ μὲν
 οὖν φασιν ὡς εἶσιν ἐνέργειαι κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπὶ

73. Λόγος 40, 31, PG 36, 401 D - 404 A.

74. Τίτ. 3, 5.

75. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 7, PG 88, 804 AB.
 Ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς θεολογίας τῶν δακρύων.

76. Βλ. Ἰσαάκ, Λόγος 85, Σπετσιέρη σ. 338-342.

ευχήν, τὸ συντηροῦν τὴν ἐκ τοῦ θείου λουτροῦ χάριν, ὅταν εἶναι παροῦσα, κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον⁷³, ἀνακαλοῦν δέ, ὅταν ἔχη ἀπομακρυνθῆ, καὶ διὰ τοῦτο ὄν καὶ καλούμενον ὑπὲρ αὐτοῦ ἄλλο λουτρὸν ἱερᾶς παλιγγενεσίας⁷⁴ καὶ θεῖον βάπτισμα, εἶναι ἐπιπονώτερον μὲν ἀλλὰ κατὰ τίποτε κατώτερον τοῦ προηγουμένου μᾶλλον δὲ μεγαλύτερον, ὅπως ἀπεφάνθη κάποιος ἀπὸ τῶν Πατέρων σαφῶς, λέγων «μεγαλύτερον τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὸ βάπτισμα εἶναι ἡ πηγὴ τῶν δακρύων»⁷⁵. Τὸ τοιοῦτο λοιπὸν δάκρυον, τὸ καθαῖρον καὶ ἀφαρμυάζον ἀπὸ τὰ γῆϊνα, ἀναβιβάζον καὶ συνάπτον μὲ τὴν χάριν τῆς θεογενεσίας καὶ δι' αὐτῆς θεῶνον τὸν ἔχοντα αὐτό, τοῦτο λοιπὸν ἄρα γε δὲν εἶναι κοινὴ ἐνέργεια τοῦ σώματος καὶ τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς;

18. Πῶς θὰ παραδεχθῶμεν λοιπὸν τὸν λέγοντα ὅτι τὸ νὰ ἀγαπᾶ ἡ ψυχὴ τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος, τοῦτο εἶναι τὸ γεμίζον αὐτὴν μὲ σκότος καὶ ἐτοιμάζον αὐτὴν νὰ στρέφῃ πρὸς τὰ κάτω; Διότι ὅλαι αἱ κοινὰς λειτουργίαι ψυχῆς καὶ σώματος, ὅσον σφοδροτέραν παρέχουν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἀντίληψίν των, τόσοσιν τὴν ἐκτυφλώνουν· ὥστε αἱ τοιαῦται κινήσεις, αἱ κοινὰς ψυχῆς καὶ σώματος, ὅταν γίνωνται, πρέπει νὰ νομίσωμεν, ὅπως λέγει, ὅτι γίνονται εἰς ἡμᾶς διὰ κακὸν καὶ βλάβην τῆς πρὸς τὰ ἄνω ἐνεργείας τοῦ νοῦ; Ἄρα δὲν δεικνύει μὲ αὐτοὺς τοὺς λόγους ὅτι φρονεῖ καὶ διδάσκει τὰ ἐναντία πρὸς τὰ διδαγμένα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἁγίων, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Πράγματι ἐκεῖνοι μὲν λέγουν ὅτι ὑπάρχει κάποια κοινὴ ἐνέργεια ψυχῆς καὶ σώματος, ὄντως ἀγαθοπρεπῆς καὶ θεῖα δωρεὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία προξενεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τὸν θεῖον φωτισμόν, ἀπαλλάττουσα αὐτὴν ἀπὸ τὰ πονηρὰ πάθη καὶ εἰσάγουσα ἀντ' αὐτῶν ὅλην τὴν χρείαν τῶν ἀρετῶν (διότι, λέγει, ὁ θέλων νὰ ἀποκτήσῃ κακίας τὰς ἀποκτᾶ μὲ κλαυθμόν, καὶ ὁ θέλων νὰ ἀποκτήσῃ ἀρετὰς μὲ κλαυθμόν τὰς ἀποκτᾶ⁷⁶), ἐκεῖνοι μὲν λοιπὸν λέγουν ὅτι ὑπάρχουν ἐνέργειαι κοινὰ

- ἰσοοῦτο λυσιτελοῦσαι τῇ ψυχῇ, ὃ δέ φησιν ὡς οὐδεμία ἐστίν.
 «Πᾶσαι» γάρ, φησί, «κάτω νεύειν τὴν ψυχὴν παρασκευάζου-
 σι, καὶ πᾶσαι αἱ γινόμεναι κινήσεις, ὅσαι κοιναί εἰσι ψυχῆς
 καὶ σώματος πρὸς κακοῦ γίνονται καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς».
- 5 Οὐ γὰρ τοῦτο τῆς αἰτίας τοῦτον ἐξαιρήσεται, ὅτι μὴ ταύτην
 ἰδίως ἐπιβλαβῆ τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ἀλλ' ὅτι ταῖς πονηραῖς
 συνέταξε καὶ ταύτην ὑπαίτιος δικαίως ἔσται καὶ μάλισθ' ὅτι
 τὴν τῶν ἀκροωμένων συγκατάθεσιν κλέψαι διὰ τῆς τοιαύτης
 μηχανῆς ἐπικεχείρηκεν, ἐπειδὴ τοῦτο φησιν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ
- 10 προφήτου τὸ ἀνόμημα τῶν κατακρίτων ἐν Ἰουδαίοις ἱερέων,
 ὅτι «τὰ ἅγια τῶν θεβήλων οὐ διέσειλλον». Καὶ οὗτος τοῖνον
 μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων κοινῶν ψυχῆς καὶ σώματος ἀγαθῶν
 ἐνεργειῶν καὶ τὸ μακάριον πένθος τῶν θεβήλων οὐ διέσει-
 λεν ἐνεργημάτων.
- 15 19. «Ἄλλ' ἐγώ», φησὶν, «οὐ τοῦτο τὸ πένθος ἠγοῦμαι ἀ-
 παθὲς καὶ μακάριον· πῶς γὰρ ἂν εἶη ἀπαθὲς ὃ τῇ ἐνεργείᾳ
 τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ τελεῖται; Πῶς δ' ἂν εἶη ἀπαθὲς
 ὃ τὸ παθητικὸν τοῦτ' ἔχων ἐνεργόν, ἀλλὰ μὴ καθ' ἕξιν νέκρω-
 σιν αὐτοῦ τελέως ἐξεργασάμενος;». Ἄλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτ' εἶ-
- 20 ναι ἀπάθειαν ἐδιδάχθημεν, ὧ φιλόσοφε, τὴν τοῦ παθητικοῦ
 νέκρωσιν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μετὰ-
 θεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα καθ' ἕξιν ἐνέργειαν, ὀλικῶς
 ἀπεισιραμμένου τὰ πονηρὰ καὶ ἐπεισιραμμένου πρὸς τὰ καλὰ,
 καὶ οὗτος ἡμῖν ἀπαθὲς, ὃ τὰς πονηρὰς ἕξεις ἀποκησάμενος
- 25 καὶ ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πλουτήσας, ὃ «οὔτω ποιωθεὶς ταῖς ἀρε-
 ταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλαῖς ἡδοναῖς», ὃ οὕτως ὑπο-
 τάξας τὸ θυμικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφοτέρα ἐστί
 τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, τῷ γνωστικῷ καὶ κριτικῷ καὶ λο-
 γιζομένῳ τῆς ψυχῆς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς τῷ παθητικῷ τὸ λογι-
- 30 ζόμενον παράχρησις γάρ ἐστί τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἢ
 τὰ τῶν παθῶν ἀποτρόπαια φύουσα, καθάπερ καὶ τὴν μεμω-
 ραμένην σοφίαν ἢ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων παράχρησις· εἰ

77. Ἰεζ. 22, 26.

78. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαε 29, PG 88, 1149 A.

79. Ἡ ἀπάθεια τῶν μοναχῶν δὲν σημαίνει ἀδράνειαν, ἀλλ' ἐνεργὸν πόλεμον κατὰ τῶν παθῶν.

80. Α' Κορ. 1, 20.

ψυχῆς καὶ σώματος ὠφελοῦσαι μέγਾਲως τὴν ψυχὴν, αὐτός δὲ λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία. Διότι, λέγει, «ὄλαι ἐτοιμάζουν τὴν ψυχὴν νὰ στρέφῃ πρὸς τὰ κάτω καὶ ὄλαι αἱ γινόμεναι κινήσεις, ὅσαι εἶναι κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος, γίνονται διὰ κακὸν καὶ διὰ βλάβην τῆς ψυχῆς». Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ἐξαιρέσῃ αὐτὸν ἀπὸ τὴν κατηγορίαν τοῦτο, ὅτι δὲν εἶπεν ἰδιαίτερος αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν ἐπιβλαβῆ, ἀλλὰ δικαίως θὰ εἶναι ἔνοχος διότι συνέταξε καὶ αὐτὴν μαζί μὲ τὰς πονηράς, καὶ μάλιστα διότι ἐπεχείρησε νὰ ὑποκλέψῃ τὴν συγκατάθεσιν τῶν ἀκροατῶν μὲ τὴν τοιαύτην μηχανήν, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου λέγει ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἀνόμημα τῶν κατακρίτων ἱερέων μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων, ὅτι «δὲν διεχώριζον τὰ ἅγια ἀπὸ τὰ βέβηλα»⁷⁷. Καὶ αὐτὸς λοιπὸν μαζί μὲ πολλὰς ἄλλας ἀγαθὰς ἐνεργείας κοινὰς εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα δὲν διεχώρισε καὶ τὸ μακάριον πένθος ἀπὸ τὰ βέβηλα ἐνεργήματα.

19. «Ἄλλ' ἐγώ», λέγει, «δὲν θεωρῶ τοῦτο τὸ πένθος ἀπαθὲς καὶ μακάριον· διότι πῶς θὰ ἦτο ἀπαθὲς αὐτὸ τὸ ὁποῖον τελεῖται μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς; Πῶς δὲ θὰ ἦτο ἀπαθὲς ὁ ἔχων ἐνεργὸν τὸ παθητικὸν τοῦτο, ἀλλὰ μὴ ἐκτελέσας κατὰ διάθεσιν πλήρη νέκρωσιν αὐτοῦ;». Ἄλλ' ἡμεῖς, ὦ φιλόσοφε, δὲν ἐδιδάχθημεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀπάθεια, ἢ νέκρωσις τοῦ παθητικοῦ, ἀλλὰ ἢ ἀπὸ τὰ χειρότερα πρὸς τὰ ἀνώτερα μετάθεσις αὐτοῦ καὶ ἢ ἐπὶ τὰ θεῖα κατὰ διάθεσιν ἐνέργειά του, ἀποστρεφόμενου τελείως τὰ πονηρὰ καὶ ἐστραμμένου πρὸς τὰ καλά. Καὶ οὗτος εἶναι δι' ἡμᾶς ἀπαθὲς, ὁ ἀπομακρύνας τὰς πονηράς ἕξεις καὶ πλουτήσας μὲ τὰς ἀγαθὰς, ὁ «εὐπορῶν μὲ τὰς ἀρετὰς τόσον ὅσον οἱ ἐμπαθεῖς μὲ τὰς μὴ καλάς ἡδονὰς»⁷⁸, ὁ ὑποτάξας τὸ θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικὸν, τὰ ὁποῖα συναποτελοῦν τὰ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, εἰς τὸ γνωστικὸν καὶ κριτικὸν καὶ λογιστικὸν τῆς ψυχῆς τόσον, ὅσον οἱ ἐμπαθεῖς τὸ λογιστικὸν εἰς τὸ παθητικόν⁷⁹. Διότι παράχρησις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς εἶναι ἢ φύουσα τὰ ἀποτρόπαια πάθη, ὅπως ἢ παράχρησις τῆς γνώσεως τῶν ὄντων προκαλεῖ τὴν μωραμένην σοφίαν⁸⁰. Ἄν δὲ χρησιμοποιῆ κανεὶς ταύτας κα-

δέ τις καλῶς ταύταις χρῶτι, διὰ μὲν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πνευματικῶς ἐκλαμβανομένων τὴν θεογνωσίαν πορίσεται, διὰ δὲ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, δι' ὃ πρὸς Θεοῦ πεποιθῆται κινουμένου, τὰς καταλλήλους ἀρειὰς ἐργάσεται, τῷ μὲν
 5 ἐπιθυμητικῷ τὴν ἀγάπην ἐνσιερονιζόμενος, τῷ δὲ θυμοειδεῖ τὴν ὑπομονὴν κατακιώμενος. Οὐχ ὁ νεκρώσας τοίνυν, ἐπεὶ καὶ πρὸς τὰς θείας ἕξεις καὶ σχέσεις καὶ διαθέσεις ἔσται ἀκίνητός τε καὶ ἀνεέργητος, ἀλλ' ὁ τοῦθ' ὑποιάξας, ὥστε διὰ τοῦ πείθεσθαι τῷ νῶ, φύσει λαχόντι τὴν ἡγεμονίαν, πρὸς Θεοῦ
 10 ἀγόμενον ἢ δέον, ἀναιτίνεσθαι διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δι' αὐτῆς εἰς ἕξιν ἀφικνεῖσθαι τῆς θείας διαθέσεως καὶ εἰς ἀρίστην ἕξιν προσιβάξιν ταύτην, ἧτις ἐστὶν ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη, δι' ἣν πληροῖ κατὰ τὸ λόγιον τὰς τοῦ ἀγαπωμένου ἐντολὰς, ἐξ ὧν διδάσκεται καὶ
 15 ἐνεργεῖ καὶ κτᾶται τὴν εἰλικρινῆ τε καὶ τελείαν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, αἷς μὴ συνεῖναι τὴν ἀπάθειαν, τῶν ἀδυνάτων.

20. Αὕτη μὲν οὖν ἡ πρὸς τὴν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπαθείας ὁδὸς ἐξηλλαγμένη τέ ἐστι καὶ ἄνω θαίνουσα καὶ τοῖς ἀνακεχωρηκόσι τοῦ κόσμου μάλιστα ἀρμόσει· σχολάσαντες γὰρ
 20 Θεῷ καὶ ἀνεπιθολῶται νῶ τῇ πρὸς αὐτὸν δμιλία διακαριτερήσαντες, διὰ τῆς συνοσίας ταύτης εὐχερῶς τὸν συρφετὸν τῶν πονηρῶν παθημάτων ἀποτίθενται καὶ τὴν ἀγάπην σφίσι αὐτοῖς ἐνθησαυρίζουσι. Τοῖς δ' ἐν τῷ κόσμῳ σιρροφόμενοις ἐστὶ διαζομένους ἑαυτοὺς κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ τοῖς τοῦ
 25 κόσμου χρῆσθαι πράγμασιν. Οὐκοῦν καὶ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς τῆς θίας ταύτης κοινωνοῦν ἐνεργήσει κατ' ἐκείνας. Αὕτη δὲ ἡ θία ἐγχερονίσασα τῇ συνηθείᾳ ἡδεῖαν τὴν πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ σχέσιν ἐμποιεῖ καὶ τὴν διάθεσιν εἰς ἕξιν μεταίδηον· ἡ δὲ χαρίζεται τὸ πρὸς τὰς πονηρὰς ἕξεις τε
 30 καὶ σχέσεις μονιμώτατον μῖσος, τὸ δὲ πρὸς τὰ πονηρὰ τοιοῦτον μῖσος τὴν ἀπάθειαν καρποφορεῖ, παρ' ἧς ἡ πρὸς τὸν μό-

81. 'Μνήμη Θεοῦ' ἐκφρασις τοῦ Διαδόχου, Κεφάλαια 11, 31, 58, 59, 63, 73 κ.ἄ., συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς. Ἔξιν θείας ἀγάπης', αὐτόθι 90, 91 κ.ἄ.

82. Ἰω. Α' 4, 7 κ.ἔ. 5, 1 ἐξ.

λῶς, διὰ μὲν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων ἐκλαμβανομένων κα-
 λῶς θὰ πορισθῇ τὴν θεογνωσίαν, διὰ δὲ τοῦ παθητικοῦ τῆς
 ψυχῆς, κινουμένου πρὸς ἐκεῖνο διὰ τὸ ὅποιον ἐπλάσθη
 ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, θὰ ἐργασθῇ τὰς καταλλήλους ἀρετάς, μὲ
 τὸ ἐπιθυμητικὸν μὲν ἐνστερνιζόμενος τὴν ἀγάπην, μὲ τὸ
 θυμοειδὲς δὲ κατακτῶν τὴν ὑπομονήν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ
 νεκρῶσας τὸ παθητικὸν ἀπαθής, ἕπειδὴ θὰ εἶναι ἀκίνητος
 καὶ ἀνενέργητος ἐπίσης πρὸς τὰς θείας ἕξεις καὶ σχέσεις
 καὶ διαθέσεις, ἀλλ' ὁ ὑποτάξας αὐτό, ὥστε τοῦτο, ἀγόμενον
 ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπως πρέπει, διὰ τῆς πειθοῦς εἰς τὸν νοῦν
 τὸν κατέχοντα φύσει τὴν ἡγεμονίαν, νὰ ἀνατείνῃ διὰ τῆς
 ἀδιαλείπτου μνήμης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δι' αὐτῆς
 νὰ φθάνῃ εἰς ἕξιν τὴν θείας διαθέσεως καὶ νὰ τὴν προβιά-
 ζῃ εἰς ἀρίστην ἕξιν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη⁸¹.
 Χάριν αὐτῆς τῆς ἀγάπης ἐκτελεῖ κατὰ τὸν λόγιον τὰς ἐντο-
 λὰς τοῦ ἀγαπωμένου⁸², ἀπὸ τὰς ὁποίας διδάσκεται καὶ
 ἐνεργεῖ καὶ ἀποκτᾷ τὴν εἰλικρινῆ καὶ τελείαν πρὸς τὸν πλη-
 σίον ἀγάπην· εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ μὴ συνυπάρχη μὲ αὐτὰς
 ἡ ἀπάθεια.

20. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ πρὸς τὴν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπα-
 θείας ὁδὸς εἶναι παρηλλαγμένη, βαίνει πρὸς τὰ ἄνω καὶ
 ἀρμόζει ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς ἀναχωρητὰς ἐκ τοῦ κόσμου.
 Διότι αὐτοί, ἀφιερούμενοι εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐπιδιδόμενοι εἰς
 τὴν πρὸς αὐτὸν συνομιλίαν μὲ ἀθόλωτον νοῦν, εὐχέρως
 ἀποβάλλουν διὰ τῆς συναναστροφῆς ταύτης τὸν συρφετὸν
 τῶν πονηρῶν παθημάτων καὶ θησαυρίζουν μέσα των τὴν
 ἀγάπην. Εἰς δὲ τοὺς ζῶντας ἐντὸς τοῦ κόσμου ἀρμόζει νὰ
 χρησιμοποιοῦν τὰ πράγματα τοῦ κόσμου βιάζοντες ἑαυτοὺς
 κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως καὶ τὸ παθητικὸν
 τῆς ψυχῆς, κοινωνοῦν μὲ αὐτὴν τὴν βίαν, θὰ ἐνεργήσῃ
 ὅπως ἐκεῖναι. Αὐτὴ δὲ ἡ βία, ὅταν μὲ τὴν συνήθειαν γίνῃ
 χρονία, καθιστᾷ γλυκεῖαν τὴν πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ
 σχέσιν καὶ μετατρέπει τὴν διάθεσιν εἰς ἕξιν· αὐτὴ δὲ ἡ ἕξις
 χαρίζει τὸ μονιμώτατον μῖσος πρὸς τὰς πονηρὰς ἕξεις καὶ
 σχέσεις, τὸ δὲ τοιοῦτον μῖσος πρὸς τὰ πονηρὰ καρποφορεῖ
 τὴν ἀπάθειαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν γεννᾶται ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν

ρον ἀγαθὸν ἀγάπη τίκειται. Ζῶν τοίνυν καὶ ἐνεργὸν παρασιῆσαι δεῖ τῷ Θεῷ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἵνα ἡ θυσία ζῶσα, ὅπερ ὁ ἀπόστολος καὶ περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν εἶπε· «παρακαλῶ» γάρ, φησίν, «ὑμᾶς διὰ τῶν οἰκιζμῶν τοῦ Θεοῦ παρασιῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ». Πῶς οὖν τὸ ἡμέτερον σῶμα ζῶν ἂν παρασιαιή θυσία τῷ Θεῷ εὐάρεστος; Ὅποτε λεία μὲν ὀρῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ βλέπων λεία ἐλεηθήσεται», καὶ τὸν ἄνωθεν ἔλεον ἐπισπῶνται καὶ πορίζουσιν ἡμῖν, ὧτα δ' ὑπόκειται τοῖς θείοις διδάγμασιν, οὐχ ὥστε ἀκοῦσαι μόνον αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε κατὰ τὸ δαδτικὸν μεμνησθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ποιῆσαι αὐτάς, οὐκ ἀκροαιτῆν ἐπιλησμονῆς κατὰ τὸ εἰρημένον τῷ ἀδελφοθέῳ τῶν ἀποσιόλων γενόμενον, ἀλλὰ «παρακύψαντα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καὶ παραμειναντα καὶ μακάριον ὄντα ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ», γλῶσσα δέ, χειρὸς τε καὶ πόδες ὑπηρετώσι τοῖς θείοις θελήμασι. Τί οὖν αἱ ἐνέργειαι αὗται τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ; Οὐ κοιναὶ εἰσιν ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος; Πῶς οὖν αἱ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος ἅπασαι σκότους ἐμπιπλῶσι καὶ ἐκτυφλοῦσι τὴν ψυχὴν;

21. Ὁ δὲ ἀπόστολος, «τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ;» φησί, «τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;». Ἄρ' οὖν οὐ κοινή ἐνέργεια ταῦτα τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ; Πρὸς κακοῦ τοίνυν αὐτὴν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς; Καὶ μὴν τοῦτό ἐστι δεῖγμα ἀκριβὲς τοῦ τὸν πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτόν, ὃ δευτέρω μὲν ἔστιν ἐντολὴ Θεοῦ, ὁμοία δὲ κατὰ τὸ θεοπαράδοτον λόγιον τῇ πρώτῃ καὶ μεγάλῃ ἐντολῇ. Διόπερ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος Ρωμαίοις γράφων, «λύπη μοί ἐστι», φησί, «μεγάλῃ καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα». Ὅρῳ τὸ παθητικὸν ζῶν καὶ ἐνεργὸν τῆς ἀπαθοῦς καὶ θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς; Εἰ δὲ ἀδιαλείπτως ἐκείνη προσηύχαιο

83. Ρωμ. 12, 1.

85. Ψαλμ. 102, 18.

87. Β' Κορ. 11, 29.

89. Ρωμ. 9, 2 ἐξ.

84. Παροιμ. 12, 13α.

86. Ἰακ. 1, 25.

88. Ματθ. 22, 36 κ.έ.

μόνον ἀγαθόν. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραστήσωμεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ζῶν καὶ ἐνεργὸν τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο θυσία ζῶσα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ ἀπόστολος καὶ περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν· διότι, λέγει, «σᾶς παρακαλῶ διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ νὰ παραστήσετε τὰ σώματά σας θυσίαν ζῶσαν, ἀγίαν, εὐάρεστον εἰς τὸν Θεόν»⁸³. Πῶς λοιπὸν τὸ σῶμά μας θὰ ἠδύνατο νὰ παραστῆ ζῶν θυσία εὐάρεστος εἰς τὸν Θεόν; Ὅταν οἱ μὲν ὀφθαλμοὶ μας βλέπουν εὐχάριστα, κατὰ τὸ γεγραμμένον «ὁ βλέπων εὐχάριστα θὰ ἐλεηθῆ»⁸⁴, καὶ τὸ ἄνωθεν ἔλεος ἀποσποῦν καὶ μᾶς προμηθεύουν, τὰ δὲ ὦτα πείθονται εἰς τὰ θεῖα διδάγματα, οὕτως ὥστε ὄχι μόνον νὰ ἀκούῃ κανεὶς ταῦτα, ἄλλα καὶ νὰ ἐνθυμῆται τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ τὰς ἐκτελῆ κατὰ τὸν ψαλμωδόν⁸⁵, ὄχι γενόμενος ἀκροατῆς λήθης κατὰ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοθέου ἀποστόλου, ἀλλὰ «παρακύψας εἰς τὸν τέλειον νόμον τῆς ἐλευθερίας καὶ παραμείνας καὶ μακαρίως ἐκτελέσας αὐτόν»⁸⁶, ἢ δὲ γλῶσσα, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες ὑπηρετοῦν τὰ θεῖα θελήματα. Τί εἶναι λοιπὸν αὐταὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ; Δὲν εἶναι κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος; Πῶς λοιπὸν ὅλαι αἱ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος γεμίζουν τὴν ψυχὴν μὲ σκοτός καὶ τυφλώνουν τὴν ψυχὴν;

21. Ὁ δὲ ἀπόστολος λέγει, «ποῖος ἀσθενεῖ καὶ δὲν ἀσθενῶ; ποῖος σκανδαλίζεται καὶ δὲν φλέγομαι ἐγώ;»⁸⁷. Ἄρα λοιπὸν αὐτὰ δὲν εἶναι κοινὴ ἐνέργεια τοῦ σώματος καὶ τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς; Θὰ θεωρήσωμεν λοιπὸν τὴν ἐνέργειαν ὅτι τείνει πρὸς τὸ κακὸν καὶ πρὸς βλάβην τῆς ψυχῆς; Καὶ ὅμως τοῦτο εἶναι ἀκριβὲς δεῖγμα τοῦ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν, τὸ ὁποῖον δευτέρᾳ μὲν ἐντολῇ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ὁμοία δὲ κατὰ τὸ θεοπαράδοτον λόγιον μὲ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν⁸⁸. Διὰ τοῦτο ὁ ἴδιος ἀπόστολος γράφων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους λέγει, «ἔχω μεγάλην λύπην καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην εἰς τὴν καρδίαν μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα»⁸⁹. Βλέπεις τὸ παθητικὸν τῆς ἀπαθοῦς καὶ θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς νὰ ζῆ καὶ ἐνεργῆ; Ἐὰν δὲ προσήυχετο μὲ ἐκείνην

καὶ ἀδιαλείπτως ὠδυνᾶτο, συνυπάρχουσαν ἄρ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ
 τῇ προσευχῇ τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς· ὅτι δὲ οὐ συνυπάρχουσαν
 μόνον ἀλλὰ καὶ συνεργοῦσαν, ἔδειξεν ὁ αὐτὸς διὰ τῆς κατα-
 σκευῆς ἐκεῖ· «ἠνυχομένη γάρ», φησὶν, «αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶ-
 5 ναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου»· καὶ ἀλλαχοῦ, «ἢ εὐ-
 δοκία τῆς καρδίας μου καὶ ἡ δέησις ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ
 τοῦ Ἰσραὴλ ἔστιν εἰς σωτηρίαν»· πάντως διὰ τὴν ὑπὲρ αὐ-
 τῶν μεγάλην ἐκείνην λύπην καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην τῆς ψυ-
 χῆς. Πῶς οὖν ἀπάθειαν ἠγησόμεθα τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ'
 10 ἕξιν νέκρωσιν;

22. Ἄλλ' ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος περὶ μὲν ἀπαθείας ἤ-
 κουσέ τε καὶ ἐφαντάσθη, τὴν δὲ ἀναλγησίαν οὐκ ἀκήκοε πρὸς
 κακοῦ τε οὔσαν καὶ πρὸς τῶν πατέρων κακιζομένην. Ἔστιν
 οὖν καὶ ἄλγος ἀγαθόν, τὸ τῇ ἀναλγησίᾳ ταύτῃ ἀντικείμενον,
 15 καὶ κοινὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐνεργεῖαι λυσιτελοῦσαι, μᾶλ-
 λον δὲ τελειοῦσαι τὴν ψυχὴν, εἴπερ διὰ τηρήσεως τῶν θείων
 ἐντολῶν ἢ τελείωσις αὐτῇ προσγίνεται. Εἰ δὲ τοῦ σώματός
 ἔστι τοιαῦτα ἔργα, πόσω μᾶλλον τοῦ τῆς ψυχῆς πα-
 θητικοῦ, ὃ ἀμέσως συνάπτεται τῷ νῷ· τὸ γὰρ σῶμα
 20 διὰ μέσου τούτου τὴν πρὸς τὸν νοῦν ἴσχει συναφήν.
 Ὁ δὲ φιλόσοφος ὁμοίον τι ποιεῖ, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκού-
 σας τοῦ Θεοῦ προσιάτιοντος «σχολάσατε καὶ γνῶτε ὅτι ἐγὼ
 εἰμι Θεός», εἶτα τοὺς σχολάσαντας τοῖς θείοις τὰ θεία καὶ
 πνευματικὰ ἐργαζομένους θεώμενος, μέμφοιτο λέγων, ἴσχο-
 25 λάσατε, εἶπεν ὁ Θεός, ὑμεῖς δέ, ἐνεργεῖν σπεύδοντες, πλανᾶ-
 σθε'. «Νεκρώσατε» γάρ, φησὶ καὶ ὁ ἀπόστολος, «τὰ μέλη τὰ
 ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος κακὸν καὶ τὴν
 πλεονεξίαν». Ἀκούεις τίνας δεῖ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν
 νεκροῦν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν καὶ ἀπλῶς πάσας τὰς γηί-
 30 νας. Ποῖον δὲ πάθος; Τὸ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὰς διὰ τοῦ σώ-
 ματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, οὐδὲ τὰ θεία
 καὶ μακάρια πάθη, οὐδὲ τὰς πρὸς ταῦτα πεφυκυίας δυνάμεις
 τῆς ψυχῆς· «τὸ ἐπιθυμητικόν» γάρ, φησὶ, «κτειάσθω σοι πᾶν

90. Α' Θεσσα. 1, 3· 2, 13· 5, 17. Ρωμ. 9, 2.

91. Ρωμ. 9, 3.

92. Ρωμ. 10, 1.

93. Ψαλμ. 45, 11.

94. Κολ. 3, 5.

ἀδιαλείπτως καὶ ὠδυνᾶτο ἀδιαλείπτως⁹⁰, ἄρα εἶχε μέσα του συνυπάρχουσαν μὲ τὴν προσευχὴν τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς· ὅτι δὲ τὴν εἶχεν ὄχι μόνον συνυπάρχουσαν ἀλλὰ καὶ συνεργουσαν, ἔδειξεν ὁ ἴδιος ἐκεῖ διὰ τῆς προσποιήσεως· «θά (ηὐχόμεν)», λέγει, «ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ ἀποκοπῶ ἀπὸ τὸν Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου»⁹¹· καὶ ἄλλου, «ἡ ἐπιθυμία τῆς καρδίας μου καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν δέησις εἶναι νὰ ὀδηγηθῆ ὁ Ἰσραὴλ εἰς σωτηρίαν»⁹², ταῦτα δὲ ὅπως δῆποτε λόγῳ τῆς ὑπὲρ αὐτῶν μεγάλης ἐκείνης λύπης καὶ ἀδιαλείπτου ὀδύνης τῆς ψυχῆς. Πῶς λοιπὸν ὡς ἀπάθειαν θὰ θεωρήσωμεν τὴν καθ' ἕξιν νέκρωσιν τοῦ παθητικοῦ;

22. Ἄλλ' ὅπως φαίνεται, ὁ φιλόσοφος διὰ μὲν τὴν ἀπάθειαν καὶ ἤκουσε καὶ ἐφαντάσθη, διὰ δὲ τὴν ἀναληθισίαν δὲν ἤκουσεν ὅτι τείνει πρὸς τὸ κακὸν καὶ κακίζεται ἀπὸ τοὺς Πατέρας. Ὑπάρχουν λοιπὸν καὶ ἄλλος ἀγαθόν, τὸ ἀντίθετον εἰς αὐτὴν τὴν ἀναληθισίαν, καὶ κοινὰ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος, ὠφελοῦσαι μᾶλλον δὲ τελειοποιοῦσαι τὴν ψυχὴν, ἂν πράγματι ἡ τελείωσίς της προσγίνεται διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν. Ἐάν δὲ τοιαῦτα ἔργα εἶναι τοῦ σώματος, πόσον μᾶλλον τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον συνάπτεται ἀμέσως μὲ τὸν νοῦν· διότι τὸ σῶμα ἐπιτυγχάνει τὴν πρὸς τὸν νοῦν σύνδεσιν διὰ τούτου. Ὁ δὲ φιλόσοφος πράττει ὅμοια μὲ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος, ἀκούσας τὸν Θεὸν νὰ προστάσῃ, «σχολάσατε, γνωρίσατε ὅτι ἐγὼ εἶμαι Θεός»⁹³, ἔπειτα δὲ βλέπων τοὺς σχολάσαντας εἰς τὰ θεῖα νὰ ἐνεργοῦν τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ, θὰ τοὺς κατηγορεῖ λέγων, ἴσχυσατε, εἶπεν ὁ Θεός, σεις δὲ, σπεύδοντες νὰ ἐνεργῆτε, πλανᾶσθε'. «Διότι, λέγει καὶ ὁ ἀπόστολος, «νεκρώσατε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς μέλη, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος κακὸν καὶ τὴν πλεονεξίαν»⁹⁴. Ἀκούεις ποίας ἀπὸ τὰς σωματικὰς ἐνεργείας πρέπει νὰ νεκρῶνωμεν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, καὶ γενικῶς ὅλας τὰς γῆϊνας. Ποῖον δὲ πάθος; Τὸ κακόν, ἀλλ' ὄχι τὰς διὰ τοῦ σώματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος οὔτε τὰ θεῖα καὶ μακάρια πάθη οὔτε τὰς πρὸς αὐτὰ ἐκ φύσεως καμωμένας δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Διότι, λέγει, «τὸ ἐπιθυμητικόν σου ὅλον νὰ τείνη

πρὸς Θεόν, ὁ θυμὸς ἔστι σοι κατὰ μόνου τοῦ ὄφραως». Πῶς οὖν νεκρωμένοι αἱ δυνάμεις αἴται τῆς ψυχῆς, εἰ κινήθειαι τις τούτων πρὸς τὴν θείαν ἀνάτασιν ἐν ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαῖς ἢ διεγερθείη κατὰ τοῦ ὄφραως ἐν ταῖς αἰδοῖσι προσ-
5 βολαῖς;

23. Πῶς δὲ ἀσφαλῶς ἔσται λέγων ὁ φιλόσοφος; «Τί δαί; Αἰσθησίν μὲν καὶ φαντασίαν ἀτιμάσομεν προσσευχόμενοι, τὸ δὲ παθητικὸν τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖν κατὰ τινα τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων δεξόμεθα; Ἡ πολλῶ μᾶλλον οὐδὲ τοῦτο; αἱ γὰρ
10 τούτου ἐνέργειαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορούτιουσι τὸ θεῖον ὄμμα». Βαβαί· πῶς κατορούτιει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα γὰρ τοῦ παθητικοῦ εἶσιν ἐνέργειαι· ταύτη γὰρ τῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καὶ ἀποιρετόμεθα,
15 οἰκειούμεθά τε καὶ ἀλλοτριούμεθα, καθάπερ καὶ τῷ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν σοφὸν Συνέσιον, ἀπαινοῦμέν τε καὶ μεμφόμεθα. Νέκρωσις ἄρ' οὖν ἔστι τοῦ λογιστικοῦ θείοις θεωρήμασι ἐνασχολεῖσθαι καὶ Θεῷ τὸν ὕμνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπειν καὶ τούτω διὰ τῆς συνεχοῦς κολλᾶσθαι μνή-
20 μης; Ἡ τοῦτο ἔστιν ἡ ὄντως ζωὴ καὶ ἀληθῆς ἐνέργεια τοῦ νοῦ; Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδὲ τὸ παθητικὸν νεκροῦσιν οἱ ἔρασαι τῶν καλῶν, κατακλείσαντες ἄργον καὶ ἀκίνητον ἐν ἑαυτοῖς, οὐδὲ γὰρ ἂν σχοῖεν ὄτω ἂν ἐρῶεν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μισοῖεν τὸ πονηρὸν, οὐδὲ δι' οὗ τοῦ μὲν ἀλλοτριωθεῖεν, οἰκειω-
25 θεῖεν δὲ τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ νεκροῦσι, τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ σχέσιν τῆς δυνάμεως ταύτης ὄλην μεταιθέντες ἐπὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην, κατὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν· «ἀγαπήσεις» γὰρ, φησί, «Κύριον τὸν Θεὸν σου ἐξ ὄλης τῆς ἰσχύος σου», ταῦτόν δ' εἰπεῖν τῆς δυνάμεώς σου· ποίας δυνάμεως
30 ὄλης; Δῆλον ὅτι τοῦ παθητικοῦ τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ τῆς ψυχῆς φιλοῦν. Τοῦτο δὲ διατεθὲν οὕτω καὶ τὰς ἄλλας τῆς ψυχῆς

95. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 26, PG 88, 1068 D.

96. Ἴσως οὕτω ἐκ παραδρομῆς ἀντὶ Νεμεσίου, Περί φύσεως ἀνθρώπου 31, PG 40, 725 A.

97. Δευτ. 6, 5 καὶ Μάρκ. 12, 30.

πρὸς τὸν Θεόν, ὁ θυμὸς σου ν' ἀπευθύνεται μόνον ἐναντίον τοῦ ὄφους»⁹⁵. Πῶς λοιπὸν αἱ δυνάμεις αὐταὶ τῆς ψυχῆς εἶναι νεκραί, ἂν δύναται κάποια ἀπὸ αὐτὰς νὰ κινηθῆ ἢ νὰ ἐγερθῆ κατὰ τοῦ ὄφους κατὰ τὰς ἀτόπους προσβολὰς του;

23. Πῶς δὲ θὰ εἶναι ἀσφαλῆς ὁ φιλόσοφος λέγων, «Τί λοιπὸν; Τὴν αἴσθησιν μὲν καὶ φαντασίαν θὰ ἀτιμάσωμεν προσευχόμενοι, τὸ δὲ παθητικὸν τῆς ψυχῆς θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐνεργεῖ μὲ μίαν ἀπὸ τὰς δυνάμεις του; Ἡ πολὺ περισσότερον οὔτε τοῦτο; Διότι αἱ ἐνέργειαι τούτου ἐκτυφλώνουν καὶ κατορύσσουν τὸ θεῖον ὄμμα περισσότερον ἀπὸ ὅλα». Ἀλίμονον! πῶς κατορύσσει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ μῖσος πρὸς τὰ πονηρὰ καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον; Διότι καὶ αὐτὰ εἶναι ἐνέργειαι τοῦ παθητικοῦ, ἐφ' ὅσον αὐτὴ εἶναι ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ὁποῖαν ἀγαποῦμεν καὶ ἀποστρεφόμεθα, οἰκειόμεθα νὰ ἀλλοτριούμεθα, καθὼς καὶ μὲ τὸ λογιστικὸν τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν σοφὸν Συνέσιον⁹⁶, ἐπαινοῦμεν καὶ μεμφόμεθα. Νέκρωσις ἔρα τοῦ λογιστικοῦ εἶναι ἡ ἐνασχόλησις μὲ θεῖα θεωρήματα καὶ ἡ ἀναπομπὴ ὕμνου καὶ εὐχαριστίας εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἡ προσκόλλησις εἰς αὐτὸν διὰ συνεχοῦς μνήμης; Ἡ αὕτη εἶναι ἡ ὄντως ζωὴ καὶ ἀληθὴς ἐνέργεια τοῦ νοῦ; Κατὰ τὸν ἴδιον ἔρα τρόπον οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν δὲν νεκρώνουν οὔτε τὸ παθητικόν, κατακλείοντές το ἀργὸν καὶ ἀκίνητον μέσα των, διότι τότε δὲν θὰ εἶχον ὄργανον μὲ τὸ ὁποῖον νὰ ἀγαποῦν τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ μισοῦν τὸ πονηρὸν, οὔτε ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖον νὰ ἀποξενωθοῦν ἀπὸ τὸ πονηρὸν καὶ νὰ οἰκειωθοῦν τὸν Θεόν. Νεκρώνουν δὲ τοῦτο, τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ σχέσιν τῆς δυνάμεως ταύτης, μεταθέτοντες ὅλην εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, κατὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν· διότι, λέγει, «θὰ ἀγαπήσης Κύριον τὸν Θεὸν σου μὲ ὅλην τὴν ἰσχύν σου»⁹⁷, δηλαδὴ τὴν δυνάμιν σου· ποῖαν ὅλην δυνάμιν; Προφανῶς τοῦ παθητικοῦ διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἀγαπῶν τῆς ψυχῆς. Τοῦτο λοιπὸν μὲ τοιαύτην διάθεσιν ἀνυψώνει καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις τῆς

δυνάμεις τῶν γηίνων ἀπανίστησι καὶ ἀναιτίνει πρὸς Θεόν
 τοῦτο διατεθὲν οὕτω καὶ τῇ προσευχῇ τὸ εἰλικρινὲς πορίζει
 καὶ τὸν νοῦν οὐκ εἴργει, ἀλλὰ καὶ συμπράττει διὰ τῆς μνήμης
 ἐνιδρυμένον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν τοῦτο διατεθὲν οὕτω
 5 καὶ σαρκὸς ὑπερφρονεῖν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἄλγη ῥᾶον φέ-
 ρειν τοῖς ὑπὲρ τοῦ ὄντως ἐφειοῦ πάσχουσι παρέχει· δι' αὐτοῦ
 γὰρ ἐκείνῳ τῷ φίλιῳ καὶ ἄκρας ἀλόγους καὶ οἶον ἐπανα-
 σιάντες τῆς σαρκός, τῇ δι' εὐχῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ θεῖον
 Πνεῦμα κοινωνία, τὰ σαρκὸς ταῦτα πάθη κατὰ μόνον τὸ κρι-
 10 νειν αἰσθανόμενοι, διαγίνονται.

24. Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων γράφειν; Δῆλον γὰρ
 ἔστι πᾶσιν, εἰ καὶ μὴ τῷ σοφῷ τούτῳ γέγονε σαφές, ὡς «σιτα-
 ρῶσαι τὴν σάρκα σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις»
 προσειτάγημεν, οὐχ' ἵν' ἡμᾶς αὐτοὺς διαχειρισώμεθα, πᾶσαν
 15 σῶματις ἐνέργειαν καὶ ψυχῆς δύναμιν νεκρώσαντες, ἀλλ' ὡς
 ἂν τῶν μὲν φαύλων ὀρέξεων τε καὶ πράξεων ἀποσχώμεθα
 καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν φυγὴν ἀνεπίσιτροφον ἐπιδειξώμεθα, γενώ-
 μεθα δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πνεύματος ἄνδρες, κατὰ τὸν Δα-
 νιήλ, τελείῳ φρονήμασι ζῶντες ἐν αὐταῖς καὶ κινούμενοι καὶ
 20 ἀνδρικῶς ἀεὶ χωροῦντες εἰς τὸ πρόσω, κατὰ τὸν ἀπὸ Σοδό-
 μων ἐξιόντα Λώι, ὃς ἀεὶ προβαίνων καὶ ἀκίνητος πρὸς τὰ
 ὀπίσω μένων ζῶντα ἑαυτὸν διετήρησε, τῆς εἰς τοῦπίσω σιτα-
 ρείας συζύγου νεκρωθείσης. "Οτι μὲν οὖν ζῶν ἔχουσι καὶ
 τὰ κρείττω ἐνεργοῦν, ἀλλ' οὐ νεκροῦσιν οἱ ἀπαθεῖς τὸ τῆς
 25 ψυχῆς παθητικόν, ἱκανῶς οἶμαι δεδειγμένον εἶναι.

25. Νῦν δ' ἴδωμεν πῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος, καίτοι τὴν
 ἑαυτοῦ πολύνοιαν πᾶσαν ἐπαφείς ταῖς εἰσαγωγικαῖς εἰς προσ-
 ευχὴν εἰσηγήσει τοῦ σεπτιοῦ Νικηφόρου, διως τοῦ συκοφαν-
 τῆσαι καὶ διασιρέψαι καὶ διαβαλεῖν πλέον ἴσχυσεν οὐδέν, ἐ-
 30 αυτὸν καὶ τοὺς οἰκείους λόγους, ἀλλ' οὐχὶ τὸν ὄσιον ἐκεῖνον,
 διὰ τῶν συκοφαντιῶν τούτων λυμηνάμενος. Πρῶτον μὲν οὖν
 ἀρχόμενος τοῦτο τοῦ ἀνδρός καταψεύδεται, τὸ πρῶτον αὐτὸν

98. Γαλ. 5, 24.

99. Δαν. 9, 23· 10, 11· 19.

1. Γεν. 19, 17 κ.έ.

ψυχῆς ἀπό τὰ γήϊνα καὶ ἀναβιβάζει πρὸς τὸν Θεόν· τοῦτο λοιπὸν μὲ τοιαύτην διάθεσιν καὶ εἰς τὴν προσευχὴν προσπορίζει τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὸν νοῦν δὲν ἐμποδίζει, ἀλλὰ καὶ συμπράττει, ὥστε νὰ ἔχη θεμελιωμένον μέσα του τὸν Θεόν διὰ τῆς μνήμης· τοῦτο λοιπὸν μὲ τοιαύτην διάθεσιν δίδει τὴν ἱκανότητα εἰς τοὺς ὑπὲρ τοῦ ὄντως ἐφετοῦ πάσχοντας νὰ περικφρονοῦν τὴν σάρκα καὶ νὰ ὑποφέρουν εὐκολώτερον τοὺς σαρκικούς πόνους· διότι δι' αὐτοῦ, καταληφθέντες πλήρως ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ φίλτρον καὶ τρόπον τινὰ ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῆς σαρκός, διατρίβουν εἰς τὴν δι' εὐχῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ θεῖον πνεῦμα κοινωνίαν, αἰσθανόμενοι τὰ πάθη αὐτὰ τῆς ψυχῆς μόνον ἐκ συγκρίσεως.

24. Καὶ τί χρειάζεται νὰ γράφω περισσότερα περὶ τούτων; Διότι εἶναι εἰς ὅλους φανερόν, ἂν καὶ δὲν ἔγινε σαφές εἰς τὸν σοφὸν τοῦτον, ὅτι διετάχθημεν «νὰ σταυρώσωμεν τὴν σάρκα μαζὶ μὲ τὰ παθήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας»⁸⁸, ὄχι διὰ ν' αὐτοκτονήσωμεν, ἀλλὰ ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ ν' ἀποσχωμεν ἀπὸ τὰς φαύλας ὀρέξεις καὶ πράξεις καὶ νὰ φύγωμεν ἀπὸ αὐτὰς ἀνεπιστρεπτί, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ γίνωμεν ἄνδρες τῶν πνευματικῶν ἐπιθυμιῶν, κατὰ τὸν Δανιήλ⁸⁹, ζῶντες καὶ κινούμενοι εἰς αὐτὰς καὶ προχωροῦντες ἀνδρικῶς πάντοτε πρὸς τὰ ἔμπρός, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἀπὸ τὰ Σόδομα ἐξεληθόντος Λώτ, ὁ ὁποῖος προχωρῶν συνεχῶς καὶ μὴ στρέφων πρὸς τὰ ὀπίσω καθόλου διετήρησεν ἑαυτὸν ζῶντα, ἐνῶ ἡ σύζυγός του, στραφεῖσα εἰς τὰ ὀπίσω, ἐνεκρώθη¹. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἐπαρκῶς ἐδείχθη ὅτι οἱ ἀπαθείς ἔχουν τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς ζωντανὸν καὶ ἐνεργητικὸν τῶν καλυτέρων, ἀλλὰ δὲν τὸ νεκρώνουν.

25. Τώρα δὲ ἄς ἴδωμεν, πῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος, μολονότι ἐξαπέλυσεν ὅλην τὴν μεγαλοφυΐαν του ἐναντίον τῶν εἰσαγωγικῶν διδασκαλιῶν τοῦ σεπτοῦ Νικηφόρου, ὅμως δὲν κατώρθωσε κατὰ τίποτε νὰ συκοφαντήσῃ καὶ διαστρέψῃ καὶ διαβάλλῃ περισσότερο, ζημιώσας διὰ τῶν συκοφαντιῶν τούτων ὄχι τὸν ὄσιον ἐκεῖνον, ἀλλὰ ἑαυτὸν καὶ τοὺς οἰκείους λόγους. Κατὰ πρῶτον μὲν λοιπὸν ἐν ἀρχῇ ψευδολογεῖ κατὰ τοῦ ἀνδρός τοῦτο, ὅτι πρῶτος αὐτὸς δῆθεν παρέδωσε τὰς

παραδεδωκέναι λέγειν τὰς τοιαύτας τῶν εἰσηγήσεων, ἃς ὑ-
 βρίζων εἰσπνοὰς ἐκάλεσε· πολλοῖς γὰρ χρόνοις πρότερον ταῦ-
 τα προεισηγήσαντο πνευματικοὶ ἄνδρες ἕτεροι καὶ ῥήμασι καὶ
 νοήμασι σχεδὸν τοῖς αὐτοῖς, κὰν τοῖς τῶν πατέρων ἀπάντων
 5 λόγοις πολλὰς ἂν εὔροι τις φωνὰς συμμαρτυρούσας αὐταῖς,
 οἷάπερ ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ διὰ λόγων ἡμῖν τὴν πνευματικὴν Κλί-
 μακα τεκτηναμένον· «Ἰησοῦ» γάρ, φησί, «μνήμη κολληθήτω
 τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλεια». Μετὰ τοῦτο,
 «βίαζε τὸν νοῦν σου» λέγοντος τοῦ ὁσίου ἐκείνου «μετὰ τοῦ
 10 εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τὴν καρδίαν εἰσελθεῖν» (ιοιτέσι
 κολληθῆναι τούτω καὶ τὰ ἐν καρδίᾳ σκοπεῖν, κατὰ τὸν μέγαν
 Μακάριον «ἡ καρδία» γάρ, φησί, «ἡγεμονεύει ὄλου τοῦ ὄρ-
 γάνου καί, ἐπειδὴν καιάσχη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις,
 ἡγεμονεύει πάντων τῶν μελῶν καὶ τῶν λογισμῶν· ἐκεῖ τοίνυν
 15 χρὴ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νό-
 μους»), ἐκείνου τοίνυν τοῖς μεγάλοις τούτοις παντάπασι συμ-
 φθεγγομένου, πάλιν οὗτος διὰ συκοφαντίας ἐπηρεάζει καί,
 διελὼν ἀπὸ τοῦ «νοῦ» τὸ «βίαζε» τῷ εἰσπνεομένῳ συνείρει Πνεύ-
 ματι, καὶ συκοφαντικῶς οὕτω διαφθείρας μετὰ τῶν ῥημάτων
 20 καὶ τὴν διάνοιαν, εἶτα κατὰ τῶν βιαίων εἰσπνοῶν πολὺς αὐ-
 τὸς πνεῖ, τῶν ἀτοπωτάτων οὔσας ἀποδεικνύς. Ἄλλὰ καὶ τοῦν
 ἐκείνου λέγοντος τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ χρῆν εἶναι διὰ
 τῶν αἰσθήσεων ταύτας ἔξω χεομένας ἐπανάγειν καὶ παρα-
 σκευάζειν εἴσω νεύειν τοὺς προσευχῆς ἐπιμελουμένους, ὃ φι-
 25 λόσοφος νοῦν αὐτὸν αὐθις συκοφαντεῖ λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ
 νοῦ· καὶ γὰρ οὕτω πολλῶν εὐπορῆσαι τόπων κατὰ τῶν ὁσίων
 φωνῶν ὑπενόησεν.

26. Ἡμῶν δ' αὐθις τἀληθὲς διευκρινούντων, αὐτὸς ἀντι-
 πεῖν οὐκ ἔχων, «ἔσιωσαν», φησί, «οἱ ἡμέτεροι λόγοι διδα-
 30 σκαλία πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ φαινομένου ἀτόπου παρακρουσθέν-
 τας ἄν». Καὶ σὺ τοίνυν ὁ διδάσκων ἂ μὴ συνῆκας, φαίη τις
 ἂν πρὸς τὸν τοιοῦτον διδάσκαλον, παρεκρούσθης ἢ οὐ; Πα-

2. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 27, PG 88, 1112 C.

3. Νικηφόρου, Περὶ νήψεως, PG 147, 963 B-964 A.

4. Ὁμιλία 15, 20, PG 34, 589 AB. Βλ. ἄνωτέρω 1, 2, 3.

τοιαύτας διδασκαλίας, τὰς ὁποίας ἐκάλεσεν ὑβριστικῶς εἰσπνοάς· ἐνῶ πρὸ μακροῦ χρόνου ταῦτα ἐδίδαξαν ἄλλοι πνευματικοὶ ἄνδρες μὲ τὰ ἴδια σχεδὸν λόγια καὶ νοήματα, καὶ εἰς ὅλους τοὺς λόγους τῶν πατέρων θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ εὔρη πολλὰς φωνὰς συμφωνοῦσας μὲ αὐτὰς διὰ τῆς μαρτυρίας των, ὅπως εἶναι καὶ ἡ φωνὴ τοῦ κατασκευάσαντος δι' ἡμᾶς μὲ λόγους τὴν πνευματικὴν Κλίμακα, ὁ ὁποῖος λέγει· «ἡ μνήμη τοῦ Ἰησοῦ ἄς κολληθῆ εἰς τὴν πνοὴν σου, καὶ τότε θὰ γνωρίσης τὴν ὠφέλειαν τῆς ἡσυχίας»². Μετὰ τοῦτο, ἐνῶ ὁ ὁσῖος Νικηφόρος λέγει, «~~βιάζε~~ τὸν νοῦν σου μὲ τὸν εἰσπνεόμενον ἀέρα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν καρδίαν»³ (δηλαδὴ νὰ ἐπιδιώκῃς νὰ κολληθοῦν εἰς αὐτὸν καὶ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ, κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον, ὁ ὁποῖος λέγει, «ἡ καρδία ἡγεμονεύει ὀλοκλήρου τοῦ ὄργάνου καὶ, ὅταν καταλάβῃ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, αὕτη ἡγεμονεύει ὅλων τῶν μελῶν καὶ τῶν λογισμῶν· ἐκεῖ λοιπὸν πρέπει νὰ κυττάζωμεν, ἂν ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος»⁴), ἐνῶ λοιπὸν ἐκεῖνος ὁ ὁσῖος συμφωνεῖ πλήρως μὲ τοὺς μεγάλους τούτους, πάλιν οὕτως τὸν κακομεταχειρίζεται καὶ διαχωρίσας ἀπὸ τὴν λέξιν «νοῦν» τὸ «βιάζε», τὸ συνδέει μὲ τὸν εἰσπνεόμενον ἀέρα καὶ διαφθείρας οὕτω συκοφαντικῶς μαζὶ μὲ τὰ λόγια καὶ τὴν ἔννοιαν, ἔπειτα πνέει αὐτὸς ὁ ἴδιος ἄφθονος κατὰ τῶν βιαίων εἰσπνοῶν, ἀποδεικνύων ὅτι εἶναι ἀτοπώταται. Ἐπίσης δέ, ἐνῶ ἐκεῖνος λέγει νοῦν τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ ἀξιῶνει, ἐπειδὴ αὐταὶ διαχέονται ἔξω διὰ τῶν αἰσθήσεων, νὰ τὰς ἐπαναφέρουν καὶ νὰ τὰς ρυθμίζουν νὰ στρέφουν πρὸς τὰ ἔσω οἱ ἐπιμελούμενοι τῆς προσευχῆς, ὁ φιλόσοφος τὸν συκοφαντεῖ πάλιν ὅτι νοῦν λέγει τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ· πράγματι οὕτως ἐμηχανεῦθη νὰ εὔρη πολλὰς θέσεις κατὰ τῶν ὁσίων φωνῶν.

26. Ὄταν δὲ ἡμεῖς διευκρινίζομεν τὴν ἀλήθειαν, αὐτὸς μὴ ἔχων τί νὰ εἴπῃ, λέγει, «ἄς εἶναι οἱ ἰδικοὶ μας λόγοι διδασκαλία πρὸς τοὺς παραπλανηθέντας ἀπὸ τὸ προφανὲς ἄτοπον». Καὶ σὺ λοιπὸν, ὁ ὁποῖος διδάσκεις, ὅσα δὲν κατενόησες, θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ κανεῖς πρὸς τὸν τοιοῦτον διδάσκαλον, παρεπλανήθης ἢ ὄχι; Διότι, ἂν παρεπλανήθης, πῶς

ρακρουσθεὶς μὲν γάρ, πῶς ἀξιοῖς καὶ αὐτὸ διδάσκαλος εἶναι,
 τοῦ διδάξοντος δεηθεὶς καὶ μαθῶν παρ' ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν,
 μὴ παρακρουσθεὶς δέ, πῶς ὑβρίζεις ἀπὸ τοῦ κατὰ σὲ φαινο-
 μένου τὸν μηδὲν ἄτιπον διανοούμενον, καὶ ταῦτ' οὐχ ὅτι κα-
 5 κῶς ἐξεῖπεν, ἀλλὰ κακῶς ἐνενόησεν; Εἰ γὰρ ἄμφω κακῶς
 ἐκείνος, πῶς ἂν σὺ, κατήγορος ὢν, τὸ νοούμενον παραδραμῶν,
 κατὰ μόνου τοῦ φαινομένου ἐχώρησας; Ἔδει τοίνυν, εἴπερ
 ἐφυλάξω τὴν ἀπὸ τῶν ρημάτων ἀπάτην αὐτὸς καὶ τοῖς ἄλ-
 λοις φυλάττεσθαι παρηγγύας, τὴν τε διάνοιαν καὶ τὸν πατέρα
 10 τῆς διανοίας ἐν ἐπαίνῳ τίθεσθαι καὶ τῶν ρημάτων ἐκείνων
 οὐ κατήγορον, ἀλλ' ἐξηγητὴν ποιεῖν σαυτὸν. Εἰ γὰρ τοῦτό
 τις ὑπολογιζόμενος, ὅτι πρὸς τὸ φαινόμενον ἀπαντιᾶ, καταλο-
 γογραφήσειε τοῦ ἐντελλομένου τὴν τοῦ σώματος νέκρωσιν,
 ὡς αὐτόχειρας γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους διδάσκοντις, ἄρ' ἂν
 15 αὐτὸς ἐξαιρήσῃ τοῦτον, εἰ μὴ μεταβουλεύσαιτο τῆς μετὰ τῶν
 ἀντιθέων καταδίκης; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Τί δ' ὅτε Βασίλειος
 ὁ μέγας (ἵνα παραπλησίῳ τοῖς ὑπὸ σοῦ κατηγορουμένοις πα-
 ραδείγματι χρῆσωμαι), τί τοίνυν ὄθ' οὐτις εἶπε τὸν νοῦν
 ἔξω διαχειῖσθαι καὶ ἐπανάγεσθαι πάλιν, κακῶς ἐροῦμεν αὐ-
 20 τὸν ὡς τὴν τοῦ νοῦ ἀμειάβατον οὐσίαν διαχειῖσθαι λέγοντι
 καὶ τὴν μηδέποτε ἑαυτὴν ἀπολείπουσαν ἐπανάγεσθαι, ἢ νοῦν
 νοήσομεν αὐτὸν λέγειν τὰς μεταβατικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, αἱ
 δὴ ποτέ εἰσιν αὗται;

27. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ φαινομένου κατηγορεῖν
 25 ὑπὸ τῶν ἐμῶν λόγων ἐξελεγχόντων εἰρχθεὶς καὶ κατὰ τοῦ
 νοουμένου ὄλος χωρήσαι προθυμηθεὶς, κατὰ τε τῶν ὑπὲρ τοῦ
 σεπιτοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου γεγραμμένων ἡμῖν τὸν ἀγῶνα μετασκευ-
 άσας αὐτῷ, τῆς συκοφαντικῆς αὐτοῦ κἀνταῦθα τέχνης οὐκ
 ἐπιλέληστο, μᾶλλον δ' ἐπιλελήσθαι πως οὐκ ἐδυνήθη. Πῶς
 30 γὰρ ἀντιπεῖν τοῖς διὰ τὴν ἐνοῦσαν ἀλήθειαν ἀναντιρρήτοις
 οὔσιν ἔσχεν ἂν καὶ δυσοσεβείας ἔγκλημα προσεγίψαι τοῖς εὐ-
 σεδέσι, μὴ τὴν συκοφαντίαν τούτοις ἐνείρας; Ἡμῶν τοίνυν
 πρῶτον σαρκικὸν λογιστικὸν ὄργανον τὴν καρδίαν εἰπόντων,

5. Ἐπιστολή 2, PG 32, 228 A.

6. Τοῦ Νικηφόρου, ὑπὲρ οὗ ἔγραψεν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῇ πρώτῃ τριάδι.

τότε αξιώνεις ὅτι εἶσαι διδάσκαλος, ἐνῶ χρειάζεσαι διδάσκαλον καὶ μανθάνεις ἀπὸ ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν, ἂν δὲ δὲν παρεπλανήθης, πῶς ὑβρίζεις ἀπὸ τὸ κατὰ σέ προφανές τὸν μὴ σκεπτόμενον τίποτε ἄτοπον, καὶ μάλιστα ὄχι διότι κακῶς διετύπωσεν, ἀλλὰ κακῶς ἠννόησεν; "Ἄν πράγματι κακῶς ἔπραξε καὶ τὰ δύο ἐκεῖνος, πῶς ἐσύ, ἐνῶ εἶσαι κατήγορος, παρεμέρισες τὸ ἐννοούμενον καὶ ἐπετέθης μόνον ἐναντίον τοῦ φαινομένου; "Ἄν λοιπὸν ἐφυλάχθης ἐσὺ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἀπάτην τῶν λόγων καὶ παρήγγειλες εἰς τοὺς ἄλλους νὰ φυλάσσωνται, ἔπρεπε καὶ τὴν σκέψιν καὶ τὸν πατέρα τῆς σκέψεως νὰ ἐπαιnéσης καὶ τῶν λόγων ἐκείνων νὰ γίνης ὄχι κατήγορος ἀλλὰ ἐρμηνευτής. Διότι ἂν κάποιος, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπαντᾷ πρὸς τὸ φαινόμενον, ἀπέδιδεν εἰς τὸν παραγγέλλοντα τὴν νέκρωσιν τοῦ σώματος ὅτι διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους νὰ αὐτοκτονοῦν, ἄρὰ γε αὐτὸς θὰ ἐξαιρέση τοῦτον, ἂν δὲν ἤλλαξε γνώμην ὥστε νὰ ὑποστῇ τὴν καταδίκην τῶν ἀντιθέων; Δὲν τὸ νομίζω ἐγώ. Τί δὲ θὰ σκεφθῶμεν ὅταν ὁ μέγας Βασίλειος (διὰ νὰ χρησιμοποιήσω παραπλήσιον μὲ τὰ ὑπὸ σοῦ ἐλεγχόμενα) εἶπεν ὅτι ὁ νοῦς διαχέεται ἔξω καὶ ἐπαναφέρεται πάλιν⁵; Θὰ εἴπωμεν ὅτι κακῶς λέγει αὐτὸς ὅτι διαχέεται ἡ ἀμετάβατος οὐσία τοῦ νοῦ καὶ ὅτι ἡ οὐδέποτε ἀπομακρυνομένη ἐπαναφέρεται ἢ θὰ ἐννοήσωμεν ὅτι μὲ τὴν λέξιν νοῦς ἐννοεῖ τὰς μεταβατικὰς ἐνεργείας, ὅποιαίδηποτε εἶναι αὐταί;

27. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος αὐτός, ἐμποδιοθεῖς ἀπὸ τοὺς ἐλεγκτικούς λόγους μου νὰ κατηγορήσῃ θάσει τοῦ φαινομένου καὶ φιλοτιμηθεῖς νὰ ἐπιτεθῇ ὀλόκληρος ἐναντίον τοῦ νοουμένου, μεταθέσας δὲ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ὑπὲρ τοῦ σεπτοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς⁶ γραπτῶν μας, δὲν ἐλησμόνησεν οὔτε ἐδῶ τὴν συκοφαντικὴν τέχνην του, μᾶλλον δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ λησμονήσῃ. Πράγματι πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντείπῃ εἰς τὰ ἀναντίρρητα λόγῳ τῆς ἐνυπαρχούσης ἀληθείας καὶ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς εὐσεβεῖς ἔγκλημα δυσσεβείας, ἂν δὲν παρεμβάλη εἰς αὐτὰ τὴν συκοφαντίαν; Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡμεῖς εἶπαμεν ὅτι πρῶτον λογιστικὸν

κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον, οὗ καὶ τὰς τοῦτο δηλούσας ρήσεις
 ἐκεῖ προϋθέμεθα, τὸ 'σαρκικὸν' ἀπαλείψας οὗτος καὶ τὸν Νύ-
 σσης θεῖον Γρηγόριον παραγαγὼν λέγοντα τῷ λεπιῷ καὶ φω-
 τοειδεῖ τῆς αἰσθητικῆς φύσεως ἀνακίρνασθαι τὴν νοερὰν οὐ-
 5 σίαν, ἀκολούθως μὲν συνάγει τούτῳ καὶ ὡς ὄργανῳ πρώτῳ
 χρῆσθαι φάναι τὸν ἅγιον, ἀνακολούθως δὲ τοῖς ὑφ' ἡμῶν
 λεγομένοις ἐπιτίθειαι, λέγων ἐναντίως ἔχειν ταῦτα τοῖς τοῦ
 ἁγίου ρήμασι, φάσκοντα τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐ τὸ φωτοειδὲς
 ἐκεῖνο, πρῶτον ὄργανον λογιστικόν. Ἄλλ' εἰ τὸ 'σαρκικὸν' προσ-
 10 θεῖης, ὦ σοφιστᾶ, καθάπερ εἰρήκαμεν ἡμεῖς, μακρὰν ποιή-
 σεις τὴν διαβεβλημένην ἐναντιότητα καὶ συμφῶνους ὄψει τοὺς
 ἁγίους ἀλλήλοις καὶ ἡμᾶς αὐτοῖς ὑπ' αὐτῶν δεδιδαγμένους·
 οὐ γὰρ ἐστὶ σὰρξ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως φωτοειδές.

28. Ἄλλὰ καὶ ἐτέραν ἐπενόησε τῶν ἡμετέρων ρημάτων
 15 πρὸς τὸν Νύσσης ἐναντίωσιν, ὡς, ἐπεὶ φαμεν ὄργανον μὲν
 ὄργανων τὴν καρδίαν ἐν σώματι, χρῆσθαι δὲ τὸν νοῦν δι'
 αὐτῆς τούτῳ ὡς ὄργανῳ, γνωστὴν δείκνυμεν οὖσαν τὴν τοῦ
 νοῦ καὶ τοῦ σώματος ἔνωσιν, παρ' ἐκείνου λεγομένην ἀπερι-
 νόητον. Τί γοῦν ἐκεῖνος, ὅταν λέγη προσφυῆναι μὲν τῷ αὐξή-
 25 τικῷ τὸ αἰσθητικόν, μέσως ἔχοντι τῆς τε νοερᾶς καὶ ὑλωδε-
 σιέρας οὐσίας, εἶτα πρὸς τὸ τοῦ αἰσθητικοῦ λεπτομερέστερον
 τὴν ἀνάκρασιν γίνεσθαι τοῦ νοῦ καὶ τούτῳ ὡς ὄργανῳ πρῶ-
 τῳ χρῆσθαι καὶ δι' αὐτοῦ τῷ σώματι; Ἄρ' οὐ μᾶλλον ἡμῶν
 καὶ πολλῷ μᾶλλον γνωστὸν καὶ ρητὸν ἐποιήσατο τὸν τρόπον
 30 τῆς τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σῶμα συναφείας; Πῶς οὖν λέγει ταύτην
 ἀνεπινόητον καὶ ἀνέκφραστον; Ἄρα καὶ αὐτὸς ἀντιλέγειν
 ἐναντιῷ τῇ σῆ σοφία δοκεῖ. Καὶ πῶς οὐ κατὰ σέ, εἶπερ σεαυτιῷ
 γοῦν ἔπεσθαι γινώσκεις; Ἄλλ' ἐγῶμαι ὡς ἐπαφὴν μὲν ἐπὶ

7. Βλ. ἀνωτέρω 1, 2, 3 καὶ 1, 3, 41.

8. Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 8, PG 44, 145 C.

9. Αὐτόθι 15, PG 44, 177 B.

10. Αὐτόθι 8, PG 44, 145 C.

ὄργανον εἶναι ἡ καρδία, συμφώνως πρὸς τὸν μέγαν Μακάριον, τοῦ ὁποίου τοὺς σχετικούς με αὐτὸ λόγους παρεθέσαμεν ἐκεῖ⁷, αὐτός, ἀπαλείψας τὸ 'σαρκικόν' καὶ προβαλὼν τὸν θεῖον Γρηγόριον Νύσσης λέγοντα ὅτι ἡ νοερά οὐσία ἀναμιγνύεται μετὰ τὸ λεπτόν καὶ φωτοειδές τῆς αἰσθητικῆς φύσεως⁸, ἀκολουθῶν μὲν πρὸς αὐτὸ συνάγει ὅτι ὁ ἅγιος εἶπεν ὅτι ἐχρησιμοποίησε τοῦτο ὡς πρῶτον ὄργανον, ἀνακολούθως δὲ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν λόγων μας, λέγων ὅτι ταῦτα εἶναι ἀντίθετα πρὸς τοὺς λόγους τοῦ ἁγίου, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ἡ καρδία εἶναι πρῶτον λογιστικὸν ὄργανον καὶ ὄχι ἐκεῖνο τὸ φωτοειδές. Ἄλλὰ, ἂν προσέθετες τὸ 'σαρκικόν', ὡ σοφιστὰ, ὅπως εἶπαμεν ἡμεῖς, θὰ ἀπομακρύνῃς τὴν διάβλητον ἐναντιότητα καὶ θὰ ἴδῃς ὅτι οἱ ἅγιοι εἶναι σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἡμεῖς εἴμεθα σύμφωνοι πρὸς αὐτοὺς ὡς διδαγμένοι ἀπὸ αὐτούς· διότι τὸ φωτοειδές τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως δὲν εἶναι σὰρξ.

28. Ἄλλὰ ἐπενόησε καὶ ἄλλην ἀντίθεσιν τῶν λόγων μας πρὸς τὸν Γρηγόριον Νύσσης, ὅτι δηλαδὴ, ἐπειδὴ λέγομεν ὅτι ὄργανον ὀργάνων εἰς τὸ σῶμα εἶναι ἡ καρδία καὶ ὅτι ὁ νοῦς χρησιμοποιοῖ δι' αὐτῆς τοῦτο ὡς ὄργανον, ἄρα δεικνύομεν ὅτι ἡ ἔνωσις τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος, ἡ ἀπὸ ἐκεῖνον λεγομένη ἀπερινόητος, εἶναι γνωστὴ⁹. Τί πράττει λοιπὸν ἐκεῖνος, ὅταν λέγῃ ὅτι τὸ αἰσθητικὸν προσφύεται εἰς τὸ αὐξητικόν, εὕρισκόμενον εἰς τὸ μέσον τῆς νοεράς καὶ ὑλιόδεστερας οὐσίας, ἔπειτα δὲ λέγει ὅτι ἡ ἀνάκρσις τοῦ νοῦ γίνεται πρὸς τὸ λεπτομερέστερον τοῦ αἰσθητικοῦ¹⁰ καὶ ὅτι τοῦτο χρησιμοποιοῖ ὡς πρῶτον ὄργανον καὶ δι' αὐτοῦ τὸ σῶμα; Ἄρα γε δὲν ἔκαμε περισσότερον ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ πολὺ μάλιστα γνωστὸν καὶ σαφῆ τὸν τρόπον τῆς συναφείας τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σῶμα; Πῶς λοιπὸν λέγει τὴν συναφείαν ταύτην ἀνεπινόητον καὶ ἀνεκφραστον; Ἄρα καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος κατὰ τὴν σοφίαν σου φαίνεται νὰ ἀντιλέγῃ εἰς ἑαυτόν. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴ συμβῇ αὐτὸ κατὰ τὴν γνώμην σου, ἂν γνωρίζῃς νὰ εἶσαι συνεπὴς πρὸς σεαυτόν; Ἄλλὰ ἐγὼ νομίζω ὅτι ἐπὶ τῶν

τῶν τοιούτων λέγομεν καὶ χρῆσιν καὶ ἀνάκρασιν, τίς δὲ αὐ-
 τη καὶ πῶς ἂν τελεσθεῖη νοεραῖς φύσεως πρὸς σωματοειδὲς
 ἢ σῶμα, νοῆσαί τε καὶ φράσαι κοινῇ πᾶσιν ἀμήχανον ἀνθρώ-
 ποις. Οὕτω σφίσι τε αὐτοῖς καὶ ἀλλήλοις ὁμολογοῦσιν οἱ πα-
 5 τέρες καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς. Σὺ δ' ὁ ταῖς ἀντιθέσεσι χαίρων, ὡς
 ἔοικε, κἀκείνους ἀντικεῖσθαι δοκεῖν ἐφίεσαι, διὸ καὶ ἡμῖν
 ἀντίκεισαι, συμφθεγγομένους αὐτοὺς ἀλλήλοις δεικνύσι.

29. Τοῦ γὰρ μεγάλου Μακαρίου τῆ τῆς χάριτος ἐνεργεῖα
 διδαχθέντος καὶ ἡμᾶς διδάσκοντος εἶναι τὸν νοῦν ἐν τῇ καρ-
 10 δία καὶ τοὺς λογισμοὺς πάντας τῆς ψυχῆς, ὡς ἐν ὄργανῳ,
 τοῦ δὲ Νύσσης μὴ εἶναι ἐντὸς τοῦ σώματος τεῦτον, ὡς ἀσώ-
 ματον, ἡμεῖς εἰς ἐν τὰ δοκοῦντα διαφέρειν ταῦτα συνάγοντες
 ἀμφοτέρω καὶ μὴ ἐναντίως ἔχοντα δεικνύντες, εἰ καὶ μὴ ἔν-
 δον ἐστί, φαμέν, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον ὡς ἀσώματος
 15 ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς ἐσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκτὸς τοῦ σώματος,
 ὡς συνημμένος τούτῳ καὶ πρώτῳ σαρκικῷ ὄργανῳ τῆ καρδία
 χρώμενος ἀφράσιως κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον. Ἐπεὶ τοίνυν
 κατ' ἄλλο μὲν ἐκεῖνος οὐκ ἔνδον εἶναι λέγει, κατ' ἄλλο δὲ
 οὗτος ἔνδον, ἥκιστα πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται καὶ γὰρ οὐδ'
 20 ὁ λέγων μὴ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον εἶναι, ἢ ἀσώματον, ἀντίκειται
 τῷ ἔνδον γενέσθαι ποτὲ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον λέγοντι παρθε-
 νικῆς καὶ παναμώμου μήτρας, ὡς ἐκεῖ συνημμένον ὑπὲρ τό-
 γον τῷ καθ' ἡμᾶς φροῶμαι διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον.

30. Σὺ δ' ἡμᾶς τοὺς μὴ διαφέρεσθαι δεῖξαι σπεύδοντας
 25 ἐκείνους, πρὸς ἐκείνους σπεύδεις δεῖξαι διαφορομένους, καί-
 τοι περὶ τῶν τοιούτων, πῶς ἴσχει τὴν πρὸς σῶμα συναφήν ὁ
 νοῦς, καὶ ποῦ κεῖται τὸ φανταστικόν τε καὶ δοξαστικόν, καὶ
 τίνα τὸ μνημονευτικὸν ἔλαχε τὴν ἴδρυσιν, κἂν τῷ σώματι τί

11. Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 12, PG 44, 157 D.

12. Τὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα ἐν Ἀγιορειτικῷ τόμῳ, PG 150, 1232 A.
 Ἦσαν ὁμοῦς διάφοροι αἱ προϋποθέσεις τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Γρηγο-
 ρίου καὶ τοῦ Μακαρίου.

τοιούτων πραγμάτων ἐπαφήν καὶ χρῆσιν καὶ ἀνάκρασιν λέγομεν, ποία δὲ εἶναι αὐτὴ καὶ πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ τελεσθῆ ἢ ἐπαφή νοερᾶς φύσεως πρὸς σωματοειδῆς ἢ σῶμα, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ καταλάβουν καὶ ἐκφράσουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Οὕτω συμφωνοῦν μὲ αὐτοὺς καὶ ἀλλήλους οἱ πατέρες καὶ ἡμεῖς μὲ αὐτοὺς. Σὺ δέ, ὁ εὐχαριστούμενος εἰς τὰς ἀντιθέσεις, ὅπως φαίνεται, ἐπιθυμοῦμε νὰ φαίνεσαι ὅτι ἀντίκεισαι καὶ εἰς ἐκείνους, διὸ καὶ ἀντίκεισαι εἰς ἡμᾶς, οἱ ὅποιοι δεικνύομεν ὅτι αὐτοὶ ἀντιφάσκουν πρὸς ἀλλήλους.

29. Ἐφοῦ ὁ μέγας Μακάριος ἐδιδάχθη διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς χάριτος καὶ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ὁ νοῦς καὶ ὅλοι οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς εἶναι εἰς τὴν καρδίαν ὡς εἰς ὄργανον, ὁ δὲ Νύσσης ἰσχυρίζεται ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ἐντὸς τοῦ σώματος ὡς ἀσώματος¹¹, ἡμεῖς συνάγοντες εἰς ἓν τὰ δύο ταῦτα, τὰ φαινόμενα ὅτι διαφέρουν καὶ δεικνύοντες ὅτι δὲν εἶναι ἐνάντια, λέγομεν ὅτι, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἕνδον κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης ὁ νοῦς ὡς ἀσώματος, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς εἶναι, ὅχι δὲ ἐκτὸς τοῦ σώματος, ὡς συνημμένος μὲ αὐτὸ καὶ ὡς πρῶτον σαρκικὸν ὄργανον χρησιμοποιῶν ἀφράστως τὴν καρδίαν κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον¹². Ἐπειδὴ λοιπὸν κατ' ἄλλην ἄποψιν λέγει ἐκεῖνος ὅτι δὲν εἶναι μέσα, κατ' ἄλλην δὲ οὗτος ὅτι εἶναι μέσα, διὰ τοῦτο ἐλάχιστα διαφέρουν πρὸς ἀλλήλους, καθ' ὅσον οὔτε ὁ λέγων ὅτι τὸ θεῖον δὲν εὐρίσκεται εἰς τόπον ὡς ἀσώματον ἀντίκειται εἰς τὸν λέγοντα ὅτι κάποτε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εὐρέθη ἐντὸς τῆς παρθενικῆς καὶ παναμώμου μήτρας ὡς συνημμένος ἐκεῖ ὑπὲρ λόγον μὲ τὸ ἰδικόν μας φύραμα δι' ἄφατον φιλανθρωπίαν.

30. Ἐσὺ δὲ σπεύδεις νὰ δείξης ὅτι ἡμεῖς, οἱ ὅποιοι σπεύδομεν νὰ δείξωμεν ὅτι δὲν διαφωνοῦν ἐκεῖνοι μεταξὺ των, διαφωνοῦμεν πρὸς ἐκείνους, μολονότι ἕκαστος δικαιοῦται νὰ λέγῃ ὅ,τι νομίζει περὶ τοιούτων πραγμάτων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, πῶς κρατεῖ τὴν συνάφειαν μὲ τὸ σῶμα ὁ νοῦς, ποῦ εὐρίσκεται τὸ φανταστικὸν καὶ δοξαστικὸν καὶ ποῦ θεμελιώνεται τὸ μνημονευτικόν, ποῖον μέ-

τῶν μερῶν τὸ καιριώτατον καὶ οἶον καθοδηγούμενον τῶν ἄλ-
 λων, καὶ ὄθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τὸ αἷμα, καὶ εἰ
 ἀμιγῆς τῶν χυμῶν ἕκαστός ἐστι, καὶ ποίῳ τῶν σπλάγγνων
 ὡς ἀγγεῖῳ χρῆται, περὶ τῶν τοιούτων τοίνυν ἔξεσι παντὶ
 5 λέγειν τὸ δοκοῦν, ἐπεὶ πάντες ἐν τοῖς τοιούτοις τὰ εἰκότια λέ-
 γουσιν, ὥσπερ καὶ περὶ ἀκινήσιας ἀστρῶν καὶ ἀστέρων κινή-
 σεως, μεγέθους τε καὶ φύσεως ἑκάστου καὶ τῶν ἄλλων τῶν
 τοιούτων, ὅσα μὴ σαφῶς ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα, μόνον
 γινώσκον ἀκριβῶς τὴν διὰ πάντων δικνουμένην ἀλήθειαν
 10 ὡς εἰ καὶ ἀντιλέγοντας τῷ Νύσσης θεῖῳ καὶ σοφῷ Γρη-
 γορίῳ κατὰ τοῦτ' ἐφώρασας ἡμᾶς, οὐκ ἔδει σε καθ' ἡμῶν
 χωρῆσαι διὰ τοῦτο· πόσους γὰρ οἶει τοὺς σφαῖραν λέγοντας
 τὸν οὐρανὸν καὶ πόλους τοῖς πλανωμένοις ἰσαρίθμους ἀστρά-
 σι, μὴ τοῦτο λέγοντος τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πόσους δ' ἀει-
 15 κίνητον, ἔστιν ὧν ἰσιάντων, πόσους δ' ὁ ἥλιος κύκλῳ περιέρ-
 χεσθαι δοκεῖ, μὴ τοῦτο τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ νομίζοντος; Πάντας
 οὖν τούτους σὺ γ' ἄν, ὡς ἔοικεν, ἀποφήναιο τοῖς παιράσιν
 ἀντιλέγειν, ὥσπερ καὶ ἡμᾶς, ἀλλ' αὐτὸς ἐξελεγχθήσῃ μὴ εἰ-
 δῶς τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣν ἔπεσθαι πάντας ἡμᾶς ἐκείνοις
 20 ἀναγκαῖον, καὶ ἔοικάς μοι μηδ' ἐνδυμηθῆναί ποτε ταύτην ἢ
 διακρίναι τῆς μὴ ἀναγκαίας· διὸ ἐν τοῖς πρὸς τὸν μακάριον
 θίον φέρουσιν ἀντικείμενος αὐτοῖς, τοὺς ἄλλους ἀκριβῆ τὴν
 δμολογίαν ἀπαιεῖς ἐπὶ τῶν μὴ φερόντων εἰς ἐκείνην τὴν
 μακαριότητα.
 25 Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς ὑπεριδόντες τῶν ἐφεξῆς τοῖς εἰρη-
 μένοις καθ' ἡμῶν αὐτοῦ διαβολῶν, ἐπὶ τὰναγκαιότερα τρέψω-
 μεν τὸν λόγον.

13. Βλ. Βασιλείου, Ὁμιλία εἰς 14 ψαλμὸν 3, PG 29, 256 BC.
 14. Εἰς Ἐξαήμερον 1, 11, PG 29, 25 BC.

ρος τοῦ σώματος εἶναι τὸ καιριώτατον καὶ ποῖον ἡγεῖται τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ ποῦ ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τὸ αἷμα, ἂν ἕκαστος χυμὸς εἶναι ἀμιγῆς καὶ ποῖον σπλάγχνον χρησιμοποιεῖ ὡς ἀγγεῖον. Ὅλοι εἰς τὰ τοιαῦτα λέγουν νὰ θεωροῦμεν πρέποντα ὅπως καὶ περὶ ἀκινήσιας ἄστρον καὶ κινήσεως ἀστέρων, μεγέθους καὶ φύσεως τῶν ἄλλων καὶ τῶν ἄλλων παρομοίων, ὅσα δὲν ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς σαφῶς τὸ Πνεῦμα, τὸ μόνον γινῶσκον ἀκριβῶς τὴν διήκουσαν δι' ὅλων αὐτῶν ἀλήθειαν¹³ ὥστε καὶ ἂν ἀκόμη μᾶς συνελάμβανες νὰ διαφωνοῦμεν εἰς αὐτὰ μὲ τὸν θεῖον καὶ σοφὸν Γρηγόριον Νύσσης, δὲν ἔπρεπε νὰ μᾶς ἐπιτεθῆς διὰ τοῦτο. Πράγματι πόσοι νομίζεις ὅτι λέγουν τὸν οὐρανὸν σφαῖραν καὶ τὰ πλανώμενα ἄστρα ἰσαρίθμους πόλους, ἐνῶ ὁ μέγας Βασίλειος δὲν λέγει τοῦτο¹⁴, πόσοι τὸν λέγουν ἀεικίνητον, ἐνῶ μερικοὶ τὸν θεωροῦν ἰστάμενον, πόσοι νομίζουν ὅτι ὁ ἥλιος περιφέρεται κυκλοειδῶς, ἐνῶ ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ δὲν νομίζει τίποτε τοιοῦτον; Ὅλους λοιπὸν αὐτοὺς ἐσὺ θὰ θεωρήσης ὅτι ἀντιλέγουν, ὅπως φαίνεται, εἰς τοὺς Πατέρας, ὅπως καὶ ἡμᾶς, ἀλλὰ θὰ ἀποδειχθῆς ἐσὺ ὁ ἴδιος ἀγνοῶν τὴν ἀλήθειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀναγκαῖον ὅλοι ἡμεῖς νὰ ἀκολουθῶμεν ἐκείνους καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι οὔτε τὴν ἐνεθυμήθης ποτὲ ἢ τὴν διέκρινες ἀπὸ τὴν μὴ ἀναγκαίαν διὰ τοῦτο ἀντιτιθέμενος πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰ φέροντα πρὸς τὸν μακάριον βίον θέματα, ἀπαιτεῖς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀκριβῆ ὁμολογίαν ἐπὶ τῶν μὴ φερόντων εἰς ἐκείνην τὴν μακαριότητα θεμάτων.

Καὶ ἡμεῖς λοιπὸν, παραβλέποντες τὰς εἰς τὴν συνέχειαν τούτων λεγομένας διαβολὰς αὐτοῦ ἐναντίον ἡμῶν, θὰ στρέψωμεν τὸν λόγον πρὸς τὰ ἀναγκαιότερα.

ΛΟΓΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ

ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ

1. Ὁ δὴ τῆς νοεραῶς προσευχῆς κατὰ τῶν διὰ βίου ταύ-
τη προσανεχόντων τοιοῦτος ὑφηγητῆς καὶ περὶ φωτὸς ἱεροῦ
διδάσκειν ἀξιοῖ τοὺς ὀρῶντας, καὶ ταῦτα τυφλὸς ὢν αὐτός,
ὡς καὶ αὐτὸς ἀρνεῖσθαι οὐκ ἔχει, ἀμαρτάνειν αὐτοὺς ἰσχυρι-
5 ζόμενος ὅτι τοῦθ' ὃ μὴ βλέπει, τυφλὸς ὢν οὗτος, φῶς αὐτοὶ
λέγουσι, καὶ ταῦτ' οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα τῶν ἐφ' ἡμῶν
ὄντων ἢ τῶν μικρῶ πρὸ ἡμῶν ἐπὶ καθαρότητι βίου καὶ θεο-
πίας ὑψὲ βεβοημένων ἀμαρτάνειν περὶ τὸ φῶς ἀποφαινό-
μενος τοῦτο, ἀλλ' αὐτοὺς τοὺς ἐκ παλαιοῦ προσκυνητοὺς ἡμῖν
10 ἀγίους, ὡς ὁ λόγος δείξει προῖών. Ἐπεὶ δ' ἤκουσε παρὰ
τῶν τοιαῦτα διεξιόντος ἀκουσάντων αὐτοῦ (καταπεπληγμένων,
ὡς ἔοικε, τῆς καινοφωνίας τὴν ὑπερβολὴν καὶ σιωπῇ τὴν οὐ-
τω σαφῇ κατὰ τῶν ἀγίων πατέρων παρελθεῖν θλασφημίαν οὐκ
ἐνεγκόντων, ἅμα δὲ καὶ δεδοικόντων περὶ σφίσιν αὐτοῖς μὴ
15 τοῦ τοιοῦτου μύσους κοινωνοὶ γένωνται σιωπῇ παρελθόντες,
ὃ καὶ ἡμᾶς ἀριτίως πρὸς τὸ γράφειν μάλιστα τῶν ἄλλων ἐπῆ-
ρεν), ἐπεὶ τοίνυν ἐκεῖνος τῶν τοιούτων ἀκήκοε λεγόντων πρὸς
αὐτὸν ὡς, «ἀμύητος ὢν καὶ τυφλὸς ἄντικρυς πρὸς τὰ τοιαῦτα,
τί ποτε παθὼν περὶ μυσικῶν ἱερῶν θεαμάτων ἐγχειρεῖς λέ-
20 γειν, ὢν οὐδ' ἂν εὐχερῶς ἐπαίσις τῶν πεπειραμένων ἀκού-
ων;», ἀρνεῖσθαι τὴν ἐπὶ τοῦτοις ἀμαθίαν καὶ ἀπειρίαν οὐκ ἔ-
χων, πᾶσι φανερὰν προκειμένην, «οὐ θαυμασιόν», φησὶν, «εἰ
τυφλὸς ὢν αὐτὸς βλέποντός τινος ἔχοιτο καὶ οὕτω τῶν ἄλ-
λων τυφλῶν ἐχομένων αὐτοῦ ἠγεμῶν ἀπλανῆς κατασταίῃ», τῇ

1. Ὁ Βαρλαάμ ἐδέχετο τὸν χαρακτηρισμόν, βλ. ἀμέσως κατωτέρω.

2. Κατὰ τὰς μετὰ τῶν μοναχῶν συζητήσεις, βλ. εἰσαγωγὴν σ. 318 ἐξ.

ΛΟΓΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ

ΠΕΡΙ ΙΕΡΟΥ ΦΩΤΟΣ

1. Ὁ τοιοῦτος ὁδηγὸς τῆς νοερᾶς προσευχῆς κατὰ τῶν ἰσοβίως ἐπιδιδομένων εἰς αὐτὴν ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ διδάσκη περὶ ἱεροῦ φωτός τοὺς βλέποντας, μολονότι εἶναι τυφλός, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὔτε ὁ ἴδιος δέν δύναται νὰ ἀρνηθῇ¹ ἰσχυριζόμενος ὅτι σφάλονται οὔτοι, ὅταν λέγουν φῶς αὐτὸ τὸ ὁποῖον δέν βλέπει ὁ ἴδιος ὡς τυφλός, Καί μάλιστα δέν διακηρύσσει ὅτι σφάλεται ὡς πρὸς τὸ φῶς τοῦτο ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἀπὸ τοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ἢ προσφάτως διαπρέψαντας διὰ καθαρότητα βίου καὶ ὕψος θεοπτίας, ἀλλ' οἱ ἴδιοι οἱ παλαιοὶ προσκυνητοὶ εἰς ἡμᾶς ἅγιοι, ὅπως θὰ δείξῃ εἰς τὴν συνέχειαν ὁ λόγος. Οἱ ἀκούσαντες αὐτὸν νὰ λέγῃ τοιαῦτα² κατεπλάγησαν, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ νεωτερισμοῦ καὶ δέν ἤνθεξαν νὰ παρέλθουν σιωπηρῶς τὴν τόσον σαφῆ κατὰ τῶν ἁγίων πατέρων βλασφημίαν, συγχρόνως δὲ ἐφοβήθησαν μὲ τυχὸν γίνουιν κοινωνοὶ οἱ ἴδιοι τῆς τοιαύτης βδελυγμίας παρερχόμενοι αὐτὴν σιωπηρῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον περισσότερον ἀπὸ πάντα ἄλλον ὠδήγησε καὶ ἡμᾶς τώρα εἰς τὴν συγγραφὴν. Ὅταν λοιπὸν ἐκεῖνος ἤκουσεν αὐτοὺς νὰ λέγουν πρὸς αὐτὸν ὅτι «ἀφοῦ εἶσαι ἀμύητος καὶ ἐντελῶς τυφλός πρὸς τὰ τοιαῦτα, τί ἔπαθες καὶ ἐπιχειρεῖς νὰ ὁμιλῆς περὶ μυστικῶν ἱερῶν θεαμάτων, τὰ ὁποῖα δέν δύνασαι οὔτε νὰ κατανοήσης εὐχερῶς ἀκούων περὶ αὐτῶν ἀπὸ τοὺς ἐμπείρους;», μὴ δυνάμενος νὰ ἀρνηθῇ τὴν δι' αὐτὰ ἀμάθειαν καὶ ἀπειρίαν, ὀφθαλμοφανῆ εἰς ὅλους, λέγει, ὅτι δέν εἶναι θαυμαστὸν ἄν, ἐνῶ αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι τυφλός, κρατῇ κάποιον βλέποντα καὶ οὕτω νὰ γίνῃ ἀπλανὴς ὁδηγός τῶν ἄλλων τυφλῶν κρατούντων αὐ-

περιουσία τῆς περὶ τὸ λέγειν δυνάμεως καὶ τῆ πιθανολογία
 τῶν διαλεκτικῶν σοφισμάτων εὐρηκέναι οἰόμενος, ὅθεν καὶ
 τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς περιγένοιτο, τάναντία τούτῳ σαφῶς
 λεγούσης· «τυφλὸς γὰρ τυφλὸν ἐὰν ὀδηγῆ», φησὶν, «ἀμφοτέρω
 5 εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται». Ἄλλ' ἐγώ, φησὶν ὁ τυφλὸς οὗτος
 καὶ τῶν τυφλῶν ὀδηγός, ἐχόμενος ἐπεσθαι τοῖς ὁρῶσι δύνα-
 μαι. Καὶ τίς τῶν τυφλῶν, ὃς οὐ τοῦτο δύναται; Κυλλὸς μὲν
 γὰρ ὢν ἀμφοτέρω τῷ πόδε τε καὶ τῷ χεῖρε καὶ παρειμένος
 παντάπασιν, οὐδ' ἂν σοῦ γε ἔχοιο, οὐδ' ἂν ἔποιιο, οὐδ' ἂν
 10 ὀδηγοῦ τὸ παράπαν δέοιο, κλινοπειτῆς ὢν χεῖρας δ' ὑγιαίνων
 καὶ πόδας, τοῦ χάριν, τυφλῶν κράτιστε, μὴ τοῦ ὁρῶντος μᾶλ-
 λον ἢ σοῦ ἐχόμενος ἔποιιο; Κλέπιων τοίνυν ἔοικας παρέχειν
 σαυτῷ τὸ τῆς ἀναβλέψεως ἀμυδρόν, μᾶλλον δὲ τὴν οἰκείαν
 αὐτοῦ· περὶ τὰ τοιαῦτα πᾶσαν οὐκ αἰσθάνεσθαι τύφλωσιν, εἰ
 15 καὶ τοῦτο λέγεις· ἀντιλέγειν τοῖς σὲ τυφλὸν ὁρῶσιν οὐκ ἔχων.
 Πῶς γὰρ ἂν, εἰ μὴ τοῦτ' ἦν, ὀδηγὸς τῶν ἄλλων εἶναι τυ-
 φλῶν ἠξίους; Ἰσθι τοίνυν, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίοις διὰ πί-
 στευως ἔλλειψιν μήπω τελείως ἀναβλέψαντα τυφλόν, ὃς «τοὺς
 ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπαιτοῦντας» ἔλεγεν ὁρᾶν. Εἰ τρι-
 20 νυν τοιοῦτος σὺ τὰς ὄψεις ὢν, ἀλλὰ μὴ τελείως ἐκκεκομμέ-
 νος, εἶτα πρὸς τὸν ἡλίου δίσκον ἀτενὲς ὁρώης, ὡς τοὺς ἄλ-
 λους διδάξων τί ποιέ ἐστίν ἐκεῖνος, οὐκ ἂν ἤκουσαν παρὰ
 σοῦ σκότιον ἀτεχνῶς ὄντα τὸν μέγαν φωσιῆρα, τὸν ὀλολαμπῆ,
 τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας; Εἰ γὰρ τὴν τῶν καθαρῶς ὁρῶντων
 25 συμμετρίαν ὀφθαλμῶν ὑπερβαίνων οὐκ ἀμίκτους σκότους ἐπι-
 χεῖν δοκεῖ τὰς ἀκτῖνας τοῖς καὶ μεθ' ὑγιουσ ὄψεως ἀτενίζου-
 σι, πῶς οὐκ ἂν φωτὸς ἀμικτιον σκότιος εἶδεν ὁ δι' ἀμυδροῦ
 φέγγους προσορᾶν ἐγχειρῶν; Οὕτω μὴ δι γελοῖον, ἀλλὰ καὶ
 καταγέλαστον τὸν τυφλὸν περὶ φωτὸς ἐπιχειρεῖν διδάσκειν.

3. Ματθ. 15, 14.

4. Μάρκ. 8, 24.

τόν, νομίζων ὅτι διὰ τῆς περισσῆς ρητορικῆς δυνάμεως καὶ τῆς πιθανολογίας τῶν διαλεκτικῶν σοφισμάτων ἔχει εὖρει πῶς νὰ ὑπερνηκῆσῃ καὶ τὴν εὐαγγελικὴν φωνήν, ἢ ὁποῖα λέγει σαφῶς τὰ ἀντίθετα ἀπὸ αὐτόν· «ἂν ὁδηγῆ τυφλὸς τυφλόν, θὰ πέσουν ἀμφότεροι εἰς βόθρον»³. Ἄλλὰ ἐγώ, λέγει ὁ τυφλὸς οὗτος καὶ ὁδηγὸς τῶν τυφλῶν, δύναμαι νὰ ἀκολουθῆσω τοὺς βλέποντας κρατῶν αὐτούς. Καὶ ποῖος τυφλὸς ὑπάρχει ὁ ὁποῖος δέν δύναται τοῦτο; Διότι, ἂν εἶναι χωλὸς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας καὶ κουλλὸς εἰς τὰς χεῖρας καὶ τελείως παράλυτος, δέν θὰ ἠδύνατο νὰ σέ κρατῆ καὶ ἀκολουθῆ, οὔτε θὰ ἐχρειάζετο κἂν ὁδηγόν, ἀφοῦ θὰ ἦτο κλινήρης· ἂν ὅμως εἶναι ὑγιῆς εἰς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, διὰ ποῖον λόγον, κράτιστε τῶν τυφλῶν, δέν θὰ ἠκολούθει κρατῶν τὸν βλέποντα μᾶλλον παρὰ σέ; Φαίνεται λοιπὸν ὅτι κλέπτων παρέχεις εἰς σεαυτὸν τὸ ἀμυδρὸν τῆς ἀναβλέψεως, μᾶλλον δέ ὅτι δέν αἰσθάνεσαι ὁ ἴδιος ὄλην τὴν τύφλωσίν σου περὶ τὰ τοιαῦτα, ἂν καὶ λέγεις τοῦτο, ἐπειδὴ δέν δύνασαι νὰ ἀντιλέγῃς εἰς ὅσους σέ βλέπουν τυφλόν. Ἄν δέν συνέβαινε τοῦτο ἄλλωστε, πῶς θὰ ἠξίωνες νὰ εἶσαι ὁδηγὸς τῶν ἄλλων τυφλῶν; Ἄς εἶσαι λοιπὸν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ εἰς τὰ εὐαγγέλια μὴ ἀναβλέψαντος τελείως ἀκόμη τυφλοῦ δι' ἔλλειψιν πίστεως, ὁ ὁποῖος ἔλεγεν ὅτι βλέπει «τοὺς ἀνθρώπους περιπατοῦντας ὡς δένδρα»⁴. Ἄν λοιπὸν ἐσύ, εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐρισκόμενος κατὰ τὴν ὄρασιν, ἀλλ' ὄχι τελείως τυφλωμένος, ἔβλεπες εὐθέως πρὸς τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου, διὰ νὰ διδάξῃς τοὺς ἄλλους τί εἶναι ἐκεῖνος, δέν θὰ ἤκουον αὐτοὶ ἀπὸ σέ ὅτι σκότος σχεδὸν εἶναι ὁ μέγας φωστήρ, ὁ ὀλόλαμπρος, ὁ ὀφθαλμὸς τῆς ἡμέρας; Διότι, ἂν ὁ ἥλιος, ὑπερβαίνων τὴν δυναμικότητα τῶν καθαρῶς ὀρώντων ὀφθαλμῶν, δέν φαίνεται νὰ χύνη τὰς ἀκτῖνας του καὶ εἰς τοὺς μὲ ὑγιᾶ ὄρασιν ἀτενίζοντας ἀμιγεῖς σκότους, πῶς δέν θὰ ἔβλεπε σκότος ἀμιγῆς φωτὸς ὁ ἐπιχειρῶν νὰ ἀτενίσῃ μὲ ἀμυδρὰν ὄρασιν; Οὕτω δέν εἶναι ἀπλῶς γελοῖον, ἀλλὰ καταγέλαστον τὸ νὰ ἐπιχειρῆ νὰ διδάσκῃ περὶ φωτὸς ὁ τυφλός.

2. Ἄλλὰ γὰρ ἐκκαλύψωμεν τῆς φιλοσόφου διανοίας τὸ βάθος, ὃ περιουτείας τῷ παραδείγματι οὐ μᾶλλον ἔκρυπεν ἢ ἐνέφηγε. Φηοὶ τοίνυν ὁ φιλόσοφος τυφλοὺς μὲν εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἁγίων
5 πρὸς οὓς προῖὼν ἀντιλέγει φανερωῶς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλόσοφον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο συνοραῶν μόνον δύνασθαι τοὺς τε λόγους τῶν ὄντων καὶ τῶν λογίων τὸν νοῦν ἔπεσθαι τε τούτοις οὕτω καὶ τοὺς ἐχομένους ὀδηγεῖν. Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος, ὃ φιλό-
10 σοφε, οὐκέτι τυφλὸς· τοῖς γὰρ πρὸς ἀνάβλεψιν ἠγησαμένοις, δηλαδὴ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὡς οὐ φῆς, ἠκολούθησεν· οὐκοῦν ἀνέβλεπεν. Εἰ δὲ μὴ ἀνέβλεπεν ἀκολουθήσας, πῶς ἐγγυᾶται τοῖς ἄλλοις δι' ἀκολουθήσεως τὴν ἀνάβλεψιν; Οὕτως ἀνακόλουθος εἰ σαυτῷ οὐ σαυτὸν καὶ τυφλὸν καὶ βλέποντα μαρτυροῦν.
15 Εἰ γὰρ ἡ γνῶσις μόνον κατὰ σὲ νοητὸν ἐστὶ φῶς, ὑπὲρ οὗ καὶ τοὺς τοσοῦτους ὑπῆλθες ἀγῶνας, οὐ δ' ἔχεις τῶν λογίων τὴν γνῶσιν, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖς, πῶς καὶ οὐ τυφλὸς καὶ ἀφώτιστος; Εἰ δ' ἄλλως οὐκ ἔστι φωτισθῆναι, εἰ μὴ ὡς ἂν αὐτὸς ἐφωτίσθης τε καὶ φωτίζεις, ὡς αὐτὸς καὶ τοῦτο πολ-
25 λαχοῦ φῆς, οὐδ' ὁ μέγας Διονύσιος, ὃ νομίζεις εἰδέναι ἔπεσθαι, ἄλλως ἐφωτίσθη τε καὶ φωτίζει· τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς κατὰ σὲ τοῦτο μόνον οἶδεν, ἔπεσθαι τοῖς εἰδόσιν· ἀλλὰ κἀκεῖνοι τὸν ὅμοιον ἔχοντες τρόπον καὶ σοὶ παραπλησίως ἔχουσιν ἂν. Τίς οὗτος ὁ τῶν τυφλῶν ὄρμαθός, ὃν ἡμῖν διὰ τῶν σῶν
25 λόγων συναθροίζεις ἀριτίως, ἀλλήλους πρὸς ἀνάβλεψιν ὀδηγούντων καὶ μερόντων τυφλῶν; Τοῦτο δ' ὅτι ταῖς ἱεραῖς ἐποινιο Γραφαῖς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἰσχυρισσαμένους εὐρήσεις, οἳ καταψευδόμενοι σφῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν Γραφῶν ἐξηλέγχθησαν ὑπὸ τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἐπομένων αὐταῖς.
30 3. Σὲ δ' εἴ τις ἐξετάσειεν, ὅπως καὶ αὐτὸς ἐπη τοῖς ἀ-

2. Ἄλλὰ βεβαίως ἄς ξεσκεπάσωμεν τὸ βάθος τῆς διανοίας τοῦ φιλοσόφου, τὸ ὁποῖον περικαλύψας μὲ τὸ παράδειγμα δὲν τὸ ἔκρυψε μᾶλλον παρὰ τὸ ἐφανέρωσε. Λέγει λοιπὸν ὁ φιλόσοφος ὅτι ὅλοι ἡμεῖς καὶ ὅσοι τῶν ἀγίων ὑφίστανται εἰς τὴν συνέχειαν φανερώς τὸν ἀντίλογόν του εἴμεθα τυφλοί, δηλαδὴ ἀνόητοι, ὁ ἴδιος δὲ διαφέρει τῶν τυφλῶν, δηλαδὴ τῶν ἀνοήτων, κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι φιλόσοφος καὶ διὰ τοῦτο μόνον αὐτὸς δύναται νὰ διαβλέπῃ τοὺς λόγους τῶν ὄντων καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν Γραφῶν, οὕτω δὲ ἀκολουθεῖ ταύτας καὶ ὁδηγεῖ τοὺς κρατοῦντας αὐτόν. Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος, ὦ φιλόσοφε, δὲν εἶναι πλέον τυφλός· διότι ἠκολούθησε τοὺς προηγηθέντας εἰς ἀνάβλεψιν, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὅπως λέγεις ἐσὺ ἐπομένως ἀνέβλεψεν. Ἐὰν δὲ δὲν ἀνέβλεψεν ἀκολουθήσας, πῶς ἐγγυᾶται εἰς τοὺς ἄλλους τὴν ἀνάβλεψιν δι' ἀκολουθήσεως; Τόσον ἀνακόλουθος πρὸς τὸν ἑαυτὸν σου εἶσαι, ὅταν βεβαιῶνης ὅτι εἶσαι καὶ τυφλός καὶ βλέπων. Διότι ἂν κατὰ σέ μόνον ἡ γνῶσις εἶναι φῶς, ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου καὶ ἀνέλαβες τόσους ἀγῶνας, ἐσὺ δὲ ἔχῃς γνῶσιν τῶν γραφικῶν λογίων, ὅπως μαρτυρεῖς ὁ ἴδιος, πῶς εἶσαι καὶ σὺ τυφλός καὶ ἀφώτιστος; Ἄν δὲ δὲν εἶναι δυνατόν ἄλλως νὰ φωτισθῆ κανεὶς, εἰμὴ ὅπως ἐσὺ ἐφωτίσθης καὶ φωτίζεις, καθὼς ὁ ἴδιος λέγεις εἰς πολλὰ σημεῖα, οὔτε ὁ μέγας Διονύσιος, τὸν ὁποῖον νομίζεις ὅτι γνωρίζεις νὰ ἀκολουθῆς, ἐφωτίσθῃ καὶ φωτίζει ἄλλως· ὅθεν καὶ αὐτὸς κατὰ σέ τοῦτο μόνον γνωρίζει, τὸ νὰ ἀκολουθῆ τοὺς γνωρίζοντας· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ἔχοντες τὸν ἴδιον τρόπον θὰ εὐρίσκοντο εἰς παρομοίαν μὲ σέ θέσιν. Ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ ὄρμαθός τῶν τυφλῶν, τὸν ὁποῖον μᾶς συναθροίζεις τώρα διὰ τῶν λόγων σου, ὁδηγούντων ἀλλήλους πρὸς ἀνάβλεψιν καὶ μενόντων τυφλῶν; Ὅτι δὲ ἀκολουθοῦν τὰς Γραφάς, θὰ εὕρῃς ὅτι τό ἰσχυρίσθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἐξηλέγχθησαν νὰ ψευδολογοῦν εἰς βάρος καὶ ἑαυτῶν καὶ τῶν Γραφῶν ὑπὸ τῶν ἀληθῶς ἀκολουθούντων αὐτάς.

3. Ἄν δὲ ἐξετάσῃ κανεὶς καὶ σέ, πῶς ἀκολουθεῖς

γίοις, οὐ μόνον τυφλὸν ἄν σε εἴποι ἀλλὰ καὶ κωφόν τοῦ γὰρ
 μεγάλου Διονυσίου, καθάπερ ἐν τῷ Περὶ σωτηρίου γνώσεως
 λόγῳ προεξεθέμεθα, λέγοντος ἀριδῆλως «ἐκ μόνων τῶν θεῶν
 ἐντολῶν τελειῖσθαι τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσίν τε καὶ ἔνωσιν»,
 5 αὐτὸς ἐπίσης ἀριδῆλως οὐκ ἐκ μόνων φῆς· ἐξ ἡμισείας γὰρ
 ταύτας τὸν τηροῦντα καθαίρειν δίδως, καὶ τοῦτο μόγις· οὕτως
 ἔπη καὶ ἴχνος. Καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης· ἄγονον καὶ ἀ-
 τελῆ τὴν ἔξω σοφίαν εἶναι διδάσκοντος καὶ μέχρι τούτου ἀ-
 ξιοῦντος ἡμᾶς μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου ταύτης
 10 μητρὸς οἰκειότητα, «μέχρις ἂν τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελὲς ἐν ἑαυ-
 τοῖς βλέπομεν», μετὰ τοῦτο δ' «αἰσχύνῃν ἡγεῖσθαι τῆς κατὰ
 φύσιν ἀγόνου ταύτης ὀνομάζεσθαι παῖδας», αὐτὸς διὰ θίου
 ταύτη προσέχειν ἡμᾶς χρησιμώτατόν τε καὶ ἀναγκαιότατον εἶ-
 ναι διδάσκεις καπὶ ταύτη σεμνύνεσθαι, καὶ παραχαράττειν οὐκ
 15 ὀκνεῖς ἐτέρας ρῆσεις αὐτοῦ, μόνον ἴν' ἔχῃς προβαλλόμενος
 πείθειν ὡς τελείας ἐστὶ καὶ σωτηρίου καθάρσεως ποιητικὰ
 τὰ μαθήματα· οὕτω καὶ μόνος αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τῶν ἁγίων
 ἀσφαλῶς ἔχη. Καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου σαφῶς εἰπόντος
 μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριδιτητα
 20 τὸ μὴ εἰδέναι τὴν δι' οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν μεταξὺ σιοι-
 χείων διικνουμένην ἀλήθειαν, οὐ τοῦτο σωτηριῶδες ἀπο-
 φαίνῃ, καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ πάν-
 των ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ τινα ἐναρμόσαι νοῦν· καὶ εἶθε τῇ
 ἀληθείᾳ γοῦν, εἰ δεῖ καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνεφίκτων εὔξασθαι·
 25 καὶ γὰρ ἐν Θεῷ μόνῳ πάντων ἡ γνώσις, ὅς φησι πρὸς τὸν
 Ἰώβ, «ἀπάγγελόν μοι, εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, ποῦ οἱ σιύλοι τῆς
 γῆς πεπήγασι, τίνες δὲ πηγαὶ θαλάσσης, πόσον δὲ τὸ εὖρος
 τῆς ὑπ' οὐρανό». Σὺ δὲ οὐ ταύτη τῇ ἀληθείᾳ ζητῶν ἐναρμό-
 ζειν σου τὸν νοῦν οἶει μόνος εἰδέναι τε καὶ ἔχειν τὴν τελειό-
 30 τητα, ἀλλὰ τοῖς Ἀριστοτέλει καὶ Πλάτωνι, Εὐκλείδῃ τε καὶ

5. Ἦτοι ἐν 2, 1, 39.

6. Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 2, PG 3, 392 A.

7. Περὶ θίου Μωσέως 2, PG 44, 329 B.

8. Βλ. ἄνωτέρω 2, 1, 17.

9. Βλ. Εἰς 14 ψαλμόν 3, PG 29, 256 C.

10. Ἰώβ 38, 4· 6· 16· 18.

τούς αγίους, δέν θά σέ εἶπη μόνον τυφλόν ἀλλά καί κωφόν. Διότι, ἐνῶ ὁ μέγας Διονύσιος, ὅπως ἐξεθέσαμεν εἰς τήν πραγματείαν Περί σωτηρίου γνώσεως⁵, λέγει καθαρῶς «ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις καὶ ἔνωσις τελεῖται μόνον ἐκ τῶν θείων ἐντολῶν»⁶, ἐσὺ ἐπίσης καθαρῶς λέγεις ὄχι ἐκ μόνων· διότι παραχωρεῖς εἰς αὐτὰς τὸ νὰ καθαρῖζον τὸν τηροῦντα κατὰ τὸ ἥμισυ, καὶ τοῦτο μετὰ δυσκολίας· οὕτως ἀκολουθεῖς κατὰ τὰ ἴχνη. Καὶ ἐνῶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης διδάσκει ὅτι ἡ ἔξω σοφία εἶναι ἄγονος καὶ ἀτελής καὶ ζητεῖ ἀπὸ ἡμᾶς μέχρι τούτου τοῦ σημείου νὰ μὴ ἀπομακρύνωμεν τὴν οἰκειότητα τῆς ψευδωνύμου ταύτης μητρὸς, «μέχρις ὅτου βλέπωμεν μέσα μας τὴν ἀτέλειαν τῆς ἡλικίας», ἔπειτα δὲ «νὰ θεωρῶμεν ἐντροπὴν νὰ ὀνομαζώμεθα παιδιὰ τῆς κατὰ φύσιν ἀγόνου ταύτης»⁷, ἐσὺ διδάσκεις ὅτι εἶναι χρησιμώτατον καὶ ἀναγκαιότατον νὰ ἐπιδιδώμεθα εἰς αὐτὴν ἰσοβίως καὶ νὰ σεμνυνώμεθα δι' αὐτὴν καὶ δέν διστάζεις νὰ παραχαράττης ἄλλα λόγια αὐτοῦ, μόνον διὰ νὰ δύνασαι προβάλλων αὐτὰ νὰ πείθης τοὺς ἄλλους ὅτι τὰ μαθήματα ἐπιφέρουν τελείαν καὶ σωτήριον κάθαρσιν⁸· οὕτω μόνον ἐσὺ ὁ ἴδιος θά μένης ἀσφαλῶς ὑπὲρ τοὺς αγίους ὅλους. Καὶ ἐνῶ ὁ μέγας Βασίλειος εἶπεν ὅτι δέν εἶναι καθόλου ἐμπόδιον πρὸς τὴν ἐπηγγελμένην μακαριότητα τὸ νὰ μὴ γνωρίζῃ κανεὶς τὴν διὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἐνδιαμέσων στοιχείων διήκουσαν ἀλήθειαν⁹, σὺ ἀποφαίνεσαι ὅτι τοῦτο εἶναι σωτηριῶδες καὶ ὅτι ἄνευ τούτου δέν ὑφίσταται τελειότης, διὰ νὰ προσαρμόσῃ κανεὶς τὸν νοῦν του εἰς τὴν καθολικὴν ἀλήθειαν· καὶ εἶθε νὰ συνέβαινε πράγματι οὕτω, ἂν πρέπει νὰ εὐχηθῶμεν καὶ δι' ἀνέφεκτα πράγματα· διότι μόνον εἰς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλων ἀπόκειται ἡ γνῶσις, ὁ ὁποῖος λέγει πρὸς τὸν Ἰώβ, «ἀπάγγελέ μου, ἂν ἔχῃς σύνεσιν, ποῦ εἶναι ἐμπεπηγμένοι οἱ στύλοι τῆς γῆς, ποῖαι αἱ πηγαὶ τῆς θαλάσσης, πόσον δὲ εἶναι τὸ εὖρος τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανόν»¹⁰. Σὺ δὲ νομίζεις ὅτι μόνος γνωρίζεις καὶ ἔχεις τελειότητα χωρὶς νὰ ζητῆς νὰ προσαρμόζῃς τὸν νοῦν σου εἰς αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ εἰς τοὺς Ἀριστο-

Πτολεμαίω και ὅσοι κατ' αὐτούς· διὸ και ἀστρολόγους και φυσιολόγους θεόπιας μᾶλλον τῶν μὴ τοιούτων ἡγῆ, ὡς περὶ τὴν τῶν ὄντων ἀλήθειαν ὑγιῶς τὸ λογικὸν σφίσι περιπορευόμενον ἔχοντας, ἧς τῆ συνελίξει και τῶν ἰσαγγέλων αὐτοὺς
5 καταξιοῖς νοήσεων και ταῦτα λέγων οἶει σωτηρίως και ἀσφαλῶς ἔπεσθαι τῷ θεοφάντορι Διονυσίῳ και ὀδηγὸς ἡμῶν ἀπλανῆς εἶναι διὰ τοῦτο παρορησιάζῃ.

4. Ἀλλὰ μὴ καυχάσθω ὁ κυριὸς ὡς ὀρθός· τοὺς γὰρ ὀρθῶντας αὐτὸν οὐ πείσει οὐδ' ἀπαιτήσει, κἂν ἑαυτὸν ἀπαιτᾷ· μηδὲ
10 καταψευδέσθω τῶν ὀρθῶν φρονούντων και τοῖς θεηγόροις ἀσφαλῶς ἐπομένων, και ταῦτ' ἐφ' ὧν σὺδεις οὐδαμοῦ γῆς, οὐδὲ τῶν μὴ στοιχοῦντων τῷ τῆς χάριτος εὐαγγελίῳ, ἐλεγχθεῖν ἂν ἀριῶς τελέως σφαλλόμενος. Τίς γὰρ μὴ δι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων, ἀλλὰ κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης κἂν Ἰν-
15 δὸς ἦ, ὅς νῦν οὐκ οἶδε τὸν Θεὸν μηδὲν ὄντα τῶν κτιστῶν ἢ τῶν αἰσθητῶν; Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς μελλούσης Χριστοῦ παρουσίας οὐ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι μόνοις ἢ τῆς ἀνασιτάσεως και τῆς ἀθανασίας περικλείεται χάρις, ἀλλὰ καιὰ τὰ λόγια κοινῇ πάντες ἀνασιτήσονται, εἰ και μὴ κοινῇ πάντες τῶν μετὰ τὴν
20 ἀνάστασιν ἐπηγγελμένων τεύξονται, οὕτω και νῦν καιὰ τὴν ἐπὶ γῆς αὐτοῦ προτιέραν παρουσίαν, εἰ και μὴ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ κοινῇ πάντες, τῷ περιόντι τῆς τοῦ παραγενομένου χάριτος ἀνεπιγνώσιως μετασκευασθέντες, ἕνα Θεὸν ὁμολογοῦσιν ἄκτιστον, κτίστην τοῦ
25 παντός· κἂν ἐρωτήσης τὸν Πάρθον, τὸν Πέρσην, τὸν Σαυρομάτην, ἀκούσειας ἂν εὐθύς τὴν ἀβραμιαίαν ἐκείνην παρ' αὐτοῦ φωνήν, δι τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ σέβομαι», ὃ Πτολεμαῖος οὐκ ἂν εἶπε και Ἰππαρχος και Μαρίνος ὁ Τύριος, οἱ καιὰ σὲ σοφοὶ και τῆ μὲν διὰ τῶν οὐρανίων κύκλων

11. Βλ. και 2, 1, 20 κ.ά. Ἡ διαπραγμάτευσις ἐνταῦθα και ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ λαμβάνει κλασικὴν ἀπολογητικὴν μορφήν.

12. Ἡ ἐντύπωσις περὶ ἰκοινη πάντων πίστεως εἰς ἕνα Θεὸν ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς μεγάλης διαδόσεως τοῦ μωαμεθανισμοῦ.

13. Ἰω ν ᾱ 1, 9.

τέλην καὶ Πλάτωνα, Εὐκλείδην καὶ Πτολεμαίους καὶ τοὺς ὁμοίους¹¹. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἀστρολόγους καὶ φυσιολόγους νομίζεις θεόπτας περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὡς ἔχοντας τάχα τὸ λογικόν των περιφερόμενον ὑγιῶς γύρω ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων, εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῆς ὁποίας τοὺς καταξιώνεις καὶ τῶν ἰσαγγέλων νοήσεων καὶ λέγων ταῦτα νομίζεις ὅτι ἀκολουθεῖς σωτηρίως καὶ ἀσφαλῶς τὸν θεοφάντορα Διονύσιον καὶ παρουσιάζεσαι διὰ τοῦτο ὡς ἀπλανῆς ὁδηγὸς ἡμῶν.

4. Ἄλλὰ ἄς μὴ καυχᾶται ὁ κυρτός ὡς ὀρθός· διότι δὲν πρόκειται νὰ πείσῃ τοὺς βλέποντας αὐτὸν οὔτε νὰ τοὺς ἀπατήσῃ, ἀκόμη καὶ ἂν ἀπατᾷ ἑαυτὸν· οὔτε νὰ ψευδολογῇ κατὰ τῶν ὀρθοφρονούντων καὶ ἀκολουθούντων ἀσφαλῶς τοὺς θεηγόρους, καὶ μάλιστα εἰς θέματα διὰ τὰ ὁποῖα σήμερα κανεῖς εἰς κανέν μέρος τῆς γῆς, οὔτε καὶ ἀπὸ τοὺς μὴ συντασσομένους μὲ τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ τελείως σφαλλόμεγος. Διότι ποῦ ὑπάρχει ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ τοὺς ὀνομαζομένους Χριστιανούς, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ Σκύθης καὶ Πέρσης καὶ Ἰνδός, ὁ ὁποῖος τῶρα δὲν γνωρίζει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ τὰ κτιστὰ ἢ τὰ αἰσθητά; "Ὅπως δηλαδὴ κατὰ τὴν μέλλουσαν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ἢ χάρις τῆς ἀναστάσεως καὶ ἀθανασίας δὲν περιορίζεται εἰς μόνους τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτόν, ἀλλὰ κατὰ τὰ γραφικὰ λόγια ὅλοι γενικῶς θὰ ἀναστηθοῦν, μολονότι δὲν θὰ ἐπιτύχουν ὅλοι γενικῶς τὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπαγγελίας, οὔτω καὶ τῶρα κατὰ τὴν προηγουμένην παρουσίαν αὐτοῦ ἐπὶ γῆς, ἂν καὶ δὲν ὑπήκουσαν ὅλοι εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ὅλοι γενικῶς, μετασχηματισθέντες μὲ τὴν περίσσειαν τῆς χάριτος τοῦ ἐλθόντος ἀνεπιγνώστως, ὁμολογοῦν ἓνα Θεὸν ἄκτιστον, κτίστην τοῦ παντός¹² καὶ ἂν ἐρωτῆσης τὸν Πάρθον, τὸν Πέρσην, τὸν Σαυρομάτην, θὰ ἠδύνασο εὐθύς νὰ ἀκούσῃς ἀπὸ ἐκείνον ἐκείνην τὴν ἀβραμιαίαν φωνήν, ὅτι «τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ σέβομαι ἐγώ»¹³, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Ἱππαρχος καὶ ὁ Μαρίνος ὁ Τύριος, οἱ σοφοὶ κατὰ τὴν γνώμην σου, οἱ

καὶ ἐπικύκλων καὶ σφαιρῶν ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτῶν ἐναρμόσυν-
 τες νοῦν, θεῖον δ' ὅμως λέγοντες τὸν οὐρανὸν καὶ παναίτιον,
 οὐδ' Ἀριστοιτέλεις καὶ Πλάτωνες, οἱ θεῶν σώματα τοὺς ἀ-
 σιέρας δοξάζοντες, οὐδ' οἱ τόσον λέγοντες τοὺς θεῶν πηδᾶν
 5 ἵππους, ὅσον ἀπὸ σκοπιᾶς ὀφθαλμὸς ὄρα ἐπὶ οἴνωπα πόντιον.

5. Πάντων οὖν ἀριτίως διὰ τοῦ ἐν σκοτίᾳ λάμπαντος φω-
 τὸς κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ ποτὲ θαυματομένους ἐ-
 κείνους ὑπὲρ αἰσθησίων ἐγνωκότων τὸν Θεόν, ὡς μηδ' ἀπὸ
 τῶν ὄντων ἔτι διαπλάτιοντος χαρακτηρίζειν ὅλως ἀνέχεσθαι,
 10 πῶς οὐ τοῖς τοῦ εὐαγγελίου μαθηταῖς, τοῖς εἰς ἀκοὴν ὤτιον
 δεξαμένοις τὰ θεοπαράδοτα λόγια, τοῖς διὰ στομάτων μεμνη-
 μένοις πυρίναις γλώσσαις τοῦ Πνεύματος ἔστομωμένων, οὓς
 οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τοῦ προσ-
 κυνητοῦ σιόματος ἐδίδαξεν («ὁ γὰρ μονογενὴς Υἱός, ὁ ὢν
 15 εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»), πῶς οὐ
 τούτοις τοῖς ἐκ παντὸς ἔθνους ἀπολέκτοις, τῷ ἔθνει τῷ ἁγίῳ,
 τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτην ἐτόλμησας προσιρίψασθαι
 μέμπιν, ὅτι αἰσθητὴν οἴονται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, σχῆμά τε
 ἔχουσαν καὶ ὄγκον καὶ ποιότητα, καὶ ὡς φῶς τοιοῦτον κιν-
 20 νᾶσθαι τῷ ἀέρι, δεκτικῷ ὄντι τῆς ἐκεῖθεν ἀπορροίας καὶ πε-
 ριγράφοντι αὐτὸ τοπικῶς καὶ αἰσθητικῶς; Ἄρ' οὐκ ἐπήλθέ σοι
 τοῦτ' ἀναλογισαμένῳ συνιδεῖν, ὡς τί μὴ τὸν ἥλιον λέγει τις
 Θεόν, εἰ τοιαύτην περὶ Θεοῦ τὴν δόξαν ἔχει; Πῶς δὲ δια-
 φεύγειν οἶεται τὴν τῶν ἄλλων αἰσθησίων, εἶπερ αἰσθητὸν ἤ-
 25 γηται τὸ θεῖον; Τοῦ δ' ἔνεκεν τὰς καὶ αἰσθησίων ἀτιμάζει
 ἡδονάς, ὃ μάλιστα πάντων ποιοῦσιν οἱ παρὰ σοῦ τοιαῦτα συ-
 κοφαντούμενοι; Θεὸς μὲν γὰρ αἰσθητὸς ἢ κοιλία, κατὰ τὸν
 Παῦλον, τοῖς γαστρὸς οὗσι δούλοις, καὶ δευτέραν ἰσιᾶσιν εἰ-
 δωλολατρίαν οἱ φιλάργυροι καὶ πλεονέκται· πιστεύειν δὲ εἰς
 30 Χριστὸν οὐ δύναται, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ψῆφον, οἱ δόξαν

14. Βλ. Τίμ. 34 - 38.

15. Ἰω. 1, 5.

16. Βλ. Ἠσ. 63, 9.

17. Ἰω. 1, 18.

18. Α' Πέτρ. 2, 9.

19. Φιλιπ. 3, 19.

20. Ἐφ. 5, 5.

ὅποιοι προσήρμωσαν μὲν τὸν νοῦν των εἰς τὴν διὰ τῶν οὐρανίων κύκλων καὶ ἐπικύκλων καὶ σφαιρῶν ἀλήθειαν, ἀλλὰ θεῖον καὶ παναίτιον λέγουν τὸν οὐρανόν, οὔτε οἱ Ἀριστοτέλεις καὶ Πλάτωνες, οἱ θεωροῦντες σώματα θεῶν τοὺς ἀστέρας¹⁴, οὔτε οἱ λέγοντες ὅτι οἱ ἵπποι τῶν θεῶν πηδοῦν τόσον, ὅσον βλέπει ὁ ὀφθαλμὸς ἀπὸ μίαν σκοπιᾶν εἰς τὸν μαῦρον πόντον.

5. Τώρα λοιπὸν ὅλοι ἐγνώρισαν τὸν Θεὸν καλύτερα ἀπὸ ἐκείνους τοὺς διὰ τὴν σοφίαν θαυματομένους διὰ τοῦ φωτὸς τὸ ὅποῖον ἔλαμψεν εἰς τὴν σκοτίαν¹⁵ ὑπὲρ αἰσθησιν, ὥστε νὰ μὴ δέχωνται πλέον καθόλου νὰ παριστάνουν τὴν μορφήν των κατὰ πρότυπον τῶν ὄντων. Πῶς λοιπὸν ἐσύ ἐτόλμησες νὰ ἐπιρρίψης εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ εὐαγγελίου, τοὺς δεχθέντας τὰ θεοπαράδοτα λόγια μὲ τὰ ὠτά των, τοὺς μεμυημένους διὰ στομάτων τὰ ὅποια ἦσαν ἐφωδιασμένα μὲ πυρίνας γλώσσας τοῦ πνεύματος, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίδαξεν ἄγγελος οὔτε ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ Κύριος¹⁶ διὰ τοῦ προσκυνητοῦ στόματος («διότι ὁ μονογενὴς υἱὸς, ὁ εὕρισκόμενος εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐφάνέρωσεν»¹⁷) πῶς ἐσύ εἰς αὐτοὺς τοὺς διαλεκτικούς ἀπὸ πᾶν ἔθνος, εἰς τὸ ἔθνος τὸ ἅγιον¹⁸, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἐτόλμησες νὰ ἐπιρρίψης τοιαύτην μορφήν, ὅτι θεωροῦν αἰσθητὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἔχουσαν σχῆμα καὶ ὄγκον καὶ ποιότητα, καὶ ὡς φῶς τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος εἶναι δεκτικὸς τῆς ἀπὸ ἐκεῖ ἀπορροίας καὶ περιγράφει αὐτὸ τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς; Δὲν σοῦ ἤλθεν εἰς τὴν σκέψιν διατί ἂν ἔχη κανεὶς τοιαύτην γνώμην περὶ Θεοῦ, δὲν λέγει τὸν ἥλιον Θεόν; Πῶς δέ, ἂν θεωρῇ τὸ θεῖον αἰσθητὸν, νομίζει ὅτι διαφεύγει τὴν αἰσθησιν τῶν ἄλλων; Διὰ ποῖον λόγον δὲ ἀτιμάζει τὰς ἡδονὰς κατ' αἰσθησιν, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον πράττουν κατ' ἐξοχὴν οὕτω συκοφαντούμενοι παρὰ σοῦ; Διότι θεὸς αἰσθητὸς εἶναι ἡ κοιλία, κατὰ τὸν Παῦλον, εἰς τοὺς δούλους τῆς γαστρὸς¹⁹, δευτέραν δὲ εἰδωλολατρίαν συγκροτοῦν οἱ φιλάργυροι καὶ πλεονέκται²⁰ δὲν δύνανται δὲ νὰ πιστεύουν εἰς Χριστόν, κατὰ τὴν εὐ-

παρὰ ἀνθρώπων λαμβάνοντες, τὴν δὲ παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν οὐ ζητοῦντες. Οἱ δὲ πάντων τούτων ὑπερφρονήσαντες, καὶ ταῦτα διὰ τὸν ὑπὲρ πάντα Θεόν, ἄρ' οὐ δι' ἔργων δεικνύουσι Θεὸν ὄντως σέβοντες τὸν ἐπέκεινα πάντων; Ἡ διότι
 5 καὶ τοῖς ἄλλοις τούτων ἀποσχέσθαι συμβουλεύουσιν, ἃ τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν ἀφαιρεῖ, μὴ μόνον οὐ πείσειαί τις τούτοις, ἀλλὰ καὶ συκοφαντήσειεν ὡς ἀσφαλῆ δόξαν οὐκ ἔχοντας περὶ τὸ θεῖον;

6. Ὁ γὰρ λέγεις τελευτιῶν τῆς κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων πολυρρημοσύνης φανερὰν ἐποίησέ μου τὴν ἐκούσιον κατ' αὐτῶν συκοφαντίαν· «ἡ» γάρ, φησί, «περὶ τοῦ παρά τιον ἐνυποστάτου λεγομένου φωτός λέγομεν, μὴ πρότερον περὶ αὐτοῦ ἰδίαν ἀποφηνάμενοι γνώμην, ὡς δὲ λέγουσιν ὄρα, νοητὸν καὶ ἄϋλον, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὄν φῶς». Κἀνταῦθα τοίνυν συμ-
 15 πλέκει τι συκοφαντίας· ἐν ὑποστάσει μὲν γὰρ φῶς ὄρασθαι φησιν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος καὶ ὄσοι κατ' αὐτούς, ἐν ἰδίᾳ δὲ οὐ. Ὅμως γε μὴν, εἰ καὶ μηδὲ τοῦτο συκοφαντίας ἀμιγῆς προήνεγκεν, ἀλλ' ὁμολογεῖ νοητὸν καὶ ἄϋλον αὐτοὺς λέγειν τὸ τοιοῦτον φῶς· τὸ δὲ νοητὸν καὶ
 20 ἄϋλον οὐκ αἰσθητὸν, οὐδέ, ὡς αἰσθητὸν, συμβολικόν. Πῶς οὖν ἀρχόμενος ἐδείκνυ τούτους αἰσθητὸν φῶς λέγοντας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, κινώμενον ἄερι καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον καὶ σχῆμα καὶ ποιήματα καὶ ὄγκον ἔχον, ἃ πάντα τοῦ αἰσθητοῦ ἐσι φωτός; Καίτοι ἐκεῖνοι, κἂν νοητὸν λέγωσι τὸ
 25 τῆς χάριτος φῶς, ἀλλ' οὐ κυρίως· καὶ ὑπὲρ νοῦν γὰρ ἴσασι αὐτό, ὡς μόνη τῆ τοῦ Πνεύματος δυνάμει κατὰ ἀπόπασιν πάσης νοεράς ἐνεργείας ἐγγινόμενον τῷ νῷ. Ἄλλ' οὐδ' οὕτω τοῦτό τις ἐκείνων οὐσίαν εἶπεν ἢ ἀπόροισιν, οἷαν οὕτως οἴεται, Θεοῦ· κἂν τις ἐκ τῶν παραδειγματικῶς περὶ τούτου τοῦ
 30 φωτός ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων κακουργῶν συνάγη τι τοιοῦ-

21. Ἰω. 5, 44.

22. Περὶ ἐλευθερίας νοός 21, PG 34, 956 A, λέγεται ὑποστατικόν φῶς.

23. Περὶ ἐνυποστάτου ἐλλάμψεως γίνεται λόγος εἰς, Πρὸς Θαλάσιον 61, σχόλιον 16, PG 90, 644 D.

αγγελικὴν κρίσιν, οἱ λαμβάνοντες δόξαν ἀπὸ ἀνθρώπους, μὴ ζητοῦντες δὲ τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν²¹. Οἱ δὲ περιφρονήσαντες ὅλα αὐτά, καὶ μάλιστα χάριν τοῦ ὑπεράνω ὄλων Θεοῦ, δὲν δεικνύουν ἄρα γε ἐμπράκτως ὅτι λατρεύουν πράγματι τὸν πέραν τῶν ὄλων Θεόν; Ἡ διότι συμβουλεύουν καὶ τοὺς ἄλλους, νὰ ἀπέχουν αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἀφαιροῦν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν, ὅχι μόνον δὲν θὰ πεισθῆ κανεὶς εἰς αὐτούς, ἀλλὰ καὶ θὰ τοὺς συκοφαντήσῃ ὅτι δὲν ἔχουν ἀσφαλῆ γνώμην περὶ τοῦ θείου;

6. Πράγματι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγεις εἰς τὸ τέλος τῆς πολυλογίας σου κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐφανέρωσε τὴν ἐκουσίαν κατ' αὐτῶν συκοφαντίαν σου· διότι, λέγεις, «τώρα ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ ἐνυποστάτου ἀπὸ μερικοῦς λεγομένου φωτός, ἐνῶ προηγουμένως δὲν εἶχομεν ἐκφράσει περὶ αὐτοῦ γνώμην, ὅτι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγουν ὅτι βλέπουν νοητὸν καὶ ἄϋλον εἰς ἰδιαίτεραν ὑπόστασιν φῶς». Καὶ ἐδῶ λοιπὸν ἀναμιγνύει στοιχεῖον συκοφαντίας· διότι ὁ μέγας Μακάριος²² καὶ ὁ πολὺς εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος²³ καὶ οἱ κατ' αὐτούς λέγουν μὲν ὅτι τὸ φῶς ὁράται ἐν ὑποστάσει, ὅχι ὅμως ἐν ἰδίᾳ. Ἄλλ' ὅμως, ἂν καὶ δὲν προέφεραν οὔτε τοῦτο ἀμιγῆς μὲ συκοφαντίαν, ἀλλ' ὁμολογεῖ ὅτι οὔτοι λέγουν τὸ τοιοῦτο φῶς νοητὸν καὶ ἄϋλον· τὸ δὲ νοητὸν καὶ ἄϋλον δὲν εἶναι αἰσθητὸν οὔτε, ὡς αἰσθητὸν, συμβολικόν. Πῶς λοιπὸν εἰς τὴν ἀρχὴν παρουσίαζε τούτους νὰ λέγουν αἰσθητὸν φῶς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀναμιγνυόμενον εἰς τὸν ἀέρα καὶ περιεχόμενον ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἔχον σχῆμα καὶ ποιότητα καὶ ὄγκον, πράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι ἰδιότητες τοῦ αἰσθητοῦ φωτός; Καίτοι ἐκεῖνοι, καὶ ἂν λέγουν νοητὸν τὸ φῶς τῆς χάριτος, ὅχι ὅμως κυριολεκτικῶς· διότι τὸ ἀναγνωρίζουν καὶ ὡς ὑπὲρ νοῦν, ὡς ἐγγινόμενον εἰς τὸν νοῦν μὲ μόνην τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος κατόπιν ἀποπαύσεως πάσης νοερᾶς ἐνεργείας. Ἄλλ' οὔτε οὕτως εἶπε κανεὶς ἀπὸ ἐκείνους τοῦτο οὐσίαν ἢ ἀπόρροϊαν Θεοῦ, ὅπως νομίζει οὔτος· καὶ ἂν κανεὶς ἀπὸ τὰ παραδειγματικῶς λεγόμενα ὑπ' ἐκείνων περὶ τούτου τοῦ φωτός διὰ διαστρεβλώσεως συνάγη κάτι τοιοῦτον, αὐτὸς τὸ λέγει

ιον, αὐτός φησιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι. Τοὺς οὖν μὴ μόνον ὑπὲρ αἰσθησθῆναι, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν λέγοντας τοῦτο τὸ φῶς, εἶτα καὶ ὑπὲρ τοῦτο δοξάζοντας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, αἰσθητὸν φῶς καὶ ὁρατὸν οἶεσθαι λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἄρ' οὐ πά-
5 σης ἐπέκεινα συκοφαντίας;

7. Ἀλλὰ τί φησι προῖων ὁ τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν πεφωτισμένων συκοφάντης οὗτος; «Εἰ μὲν τὸ νοητὸν καὶ ἄϋλον ὃ λέγουσι φῶς αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ὑπερούσιον Θεὸν τοῦτ' εἶναι βούλονται, φυλάτιοντες αὐτῷ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον
10 καὶ ἀνέπαφον, ἢ ὁρᾶν λέγοντες ἄγγελον εἶναι οἶονται, ἢ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ, διὰ τῶν παιδῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας καθαροὶς ὁρᾶ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν ἰδίᾳ εἰκόνι τὸν Θεόν· εἰ δὲ ἔν τι τούτων τὸ παρ' αὐτῶν λεγόμενον ἔστι, πάνν γε ὁρθῶς περὶ τούτου φρονεῖν αὐτοὺς καὶ συμβαίνοντα
15 τῆ τῶν χριστιανῶν παραδόσει οἶεσθαί γε χρὴ· εἰ δὲ μήτε τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦτ' εἶναι λέγουσι, μήτ' ἀγγελικὴν μήτε τὸν νοῦν αὐτόν, ἀλλ' ὁρᾶν τὸν νοῦν εἰς αὐτὸ ὡς εἰς ἑτέραν ὑπόστασιν, τοῦτο ἔγωγε τὸ φῶς ὃ τι μὲν ἔστιν οὐκ οἶδα, ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν οἶδα». Καὶ τίς ποτε ἀνθρώπων, ὦ κατὰ τῶν
20 ὄντως ἀνθρώπων ὑψηλότερον σὺ, φῶς ἂν ἐν ἰδίᾳ ὑποστήσει φαίη νοητόν, ὃ μήτε Θεός ἔστι μήτ' ἄγγελος μήτε νοῦς ἀνθρώπινος; Οὐδὲ γὰρ φανταστικῶς γοῦν ἀναπλάσαι δύναται ἂν τις τὸ τούτων ἐκτὸς νοητὸν ἐν ἰδίᾳ ὑποστήσει φῶς. Ἀλλὰ δῶμεν τοῦτο τὸ ἀδύνατον, δῶμεν τοίνυν διὰ τοῦτ' ἔφη τις τῶν ἡσου-
25 χαζόντων πρὸς τὴν σὴν λογιότητα· οὐκ οἶδα μὲν ὅστις, οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ὑποδείξαι δύνασαι· τῶν οὐκ ἐλλογίμων δ' ὅμως εἶναι λέγεις αὐτόν. Εἰ τοίνυν ἐκεῖνος μὴ καλῶς ἐρμηνεύσαι ἐδύνατο, ὃ καὶ μᾶλλον πείθομαι, ἢ καὶ μὴ διαγινῶναι καλῶς -
30 ἔστιν γὰρ καὶ τοῦτο, καὶ γὰρ οὐ πάντων ἢ γινῶσις -, οὐκ ἔδει σε παρὰ τῶν ἐχόντων τὸ τῆς διακρίσεως χάρισμα πυνθῆσθαι

24. Ο Βαρλαάμ ὁμιλεῖ μόνον περὶ νοητοῦ φωτός, ταυτιζομένου πρὸς τὴν γινῶσιν, βλ. ἀνωτ. 1, 3, 3 καὶ περὶ ἠθικῆς θεάς. Καὶ οἱ παλαποὶ Πατέρες ἔπραττον οὕτω, ἀλλ' οἱ ἀσκητικοὶ ἀπὸ τοῦ Μακαρίου ὁμιλοῦν περὶ ἐνυποστάτου τῶν θείων προσώπων φωτός.

25. Βλ. 2, 1, 1' Βαρλαάμ, Β' πρὸς Ἰγνάτιον Schirò, σ. 324.

καὶ ὄχι ἐκεῖνοι. Δὲν εἶναι λοιπὸν πέραν ἀπὸ πᾶσαν συκοφαντίαν τὸ νὰ λέγωμεν, ὅτι οἱ δεχόμενοι τοῦτο τὸ φῶς ὑπὲρ αἰσθησὶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν, ἔπειτα δὲ θεωροῦντες καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, νομίζουν αἰσθητὸν καὶ ὁρατὸν φῶς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ;

7. Ἄλλὰ τί λέγει προχωρῶν ὁ συκοφάντης οὗτος τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν φωτισμένων; «Ἐάν μὲν τὸ νοητὸν καὶ ἄυλον φῶς, τὸ ὁποῖον λέγουν ὅτι βλέπουν, θέλουν νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ὑπερούσιος Θεός, διατηροῦντες τὸ ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον αὐτοῦ ἀπὸ ὅλας τὰς αἰσθήσεις, ἢ νομίζουν ὅτι εἶναι ἄγγελος αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγουν ὅτι βλέπουν ἢ ἡ ἴδια ἢ οὐσία τοῦ νοῦ, ὅταν καθαρθεῖς τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀγνοίας συγχρόνως βλέπει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ὡς εἰς εἰκόνα του. "Ἄν λοιπὸν εἶναι ἐν ἀπὸ αὐτὰ τοῦτο τὸ λεγόμενον ἀπὸ αὐτοῦς, πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι πολὺ ὀρθῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν φρονοῦν περὶ τούτου· ἐάν δὲ λέγουν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε ἢ ὑπερούσιος θεία οὐσία οὔτε ἢ ἀγγελικὴ οὔτε ὁ ἴδιος ὁ νοῦς, ἀλλὰ ὅτι ὁ νοῦς βλέπει πρὸς αὐτὸ ὡσάν εἰς ἄλλην ὑπόστασιν, τοῦτο τὸ φῶς ἐγὼ δὲν γνωρίζω τί εἶναι, ἀλλὰ γνωρίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει²⁴. Ποῖος δὲ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὦ μεγαληγόρε ἐσὺ κατὰ τῶν πραγματικῶν ἀνθρώπων, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ φῶς εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε ἄνθρωπος οὔτε ἄγγελος οὔτε νοῦς ἀνθρώπινος; "Ἄλλωστε οὔτε φανταστικῶς δὲν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀναπλάσῃ τὸ ἔξω ἀπὸ αὐτὰ νοητὸν εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν φῶς. Ἄλλὰ ἄς δεχθῶμεν τοῦτο τὸ ἀδύνατον, ἄς δεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι εἶπε κάποιος ἡσυχαστῆς τοῦτο πρὸς τὴν λογιότητά σου· δὲν γνωρίζω βεβαίως ποῖος, ἀφοῦ οὔτε σὺ ὁ ἴδιος δὲν δύνασαι νὰ τὸν ὑποδείξῃς, πάντως λέγεις ὅτι εἶναι ἀπὸ τοὺς μὴ ἀξιολόγους²⁵. "Ἄν λοιπὸν ἐκεῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ καλῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πιστεύω ὅτι μᾶλλον συμβαίνει, ἢ καὶ νὰ μὴ διαγνώσῃ καλῶς — ἄς συμββαίνη δὲ καὶ τοῦτο, καθ' ὅσον ἢ γνῶσις δὲν ἀνήκει εἰς ὅλους—, δὲν ἔπρεπεν ἐσὺ νὰ πληροφορηθῆς καὶ μάθῃς

καὶ μαθεῖν, ὡς ἐφικτόν, τί τὸ μέγα θέαμα τοῦ φωτὸς τούτου, ἀλλ' ὡς μαινομένων εὐθὺς τῶν θεολήπτων καταψηφίζεσθαι καὶ τὸ παρὰ τοῦ θεοῦ Παύλου λεγόμενον φανερώς παθεῖν; Εἰ γὰρ εἰσέλθοι τις, πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐν ὑμῖν, φησί, 5 ἰδιώτης ἢ ἄπιστος καὶ μὴ ἀκούσει καὶ τῶν διακρίνειν δυναμένων, ἐρεῖ ὅτι μαίνεσθε. Τὸ τῶν ἰδιωτῶν τοίνυν καὶ ἀπίσιων, φεῦ, καὶ αὐτὸς ἔπαθες, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος. Ἔσιω δὲ μὴ ἕνα, μηδ' ἐπίους, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ πάντας τοῦτο λέγειν ἡμᾶς· οὐκ ἤρκει σοι τοῦτ' εἰπεῖν, ὃ μετὰ τοὺς μακροὺς 10 εἰρηκας ἀγῶνας, ὅτι «τοῦτο τὸ φῶς οἶδα ὅτι οὐκ ἔστι»; Πάντες γάρ σοι συνεῖπον ἂν ὅτι φῶς ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ, ὃ μήτε Θεός ἐστι μήτι' ἄγγελος μήτι' ἄνθρωπος, οὐκ ἔστιν ὅλως· ἀλλὰ καὶ πάντες ἂν εὐθὺς συνεῖδον ὡς, εἰ φῶς νοητὸν ἐν ὑποστάσει φαίη τις ὁρᾶν ἰδίᾳ, τούτων τί φησὶν ὁρᾶν, ὃ λέγοντα. 15 πάνυ καὶ αὐτὸς ὀρθῶς εἰρηκας φρονεῖν. Κατὰ τίνων οὖν αἰδιὰ τοσοῦτων σοι βιβλίων βλασφημίαι καὶ μέμφεις καὶ συκοφαντίαι; Ἄρ' οὐ κατὰ τῶν τοιούτων, οὓς ὀρθῶς ὑστερον ἀπεφήνω φρονεῖν, καὶ τῆς παρὰ σοῦ συκοφαντίας οὐκ ἐξεληλεγμένης;

20 8. Οὐ γὰρ τοῦτο λέγω, ὡς κατὰ σὲ φρονοῦσι περὶ τοῦ φωτὸς ἐκεῖνοι τούτου ἢ κατὰ σὲ θεολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ σὲ τοσοῦτον ὑπερνασιθήκασι τῶν σῶν καὶ' αὐτῶν διαβολῶν καὶ μέμφεων. Σὺ μὲν γὰρ φῆς περὶ αὐτῶν «εἰ νοητὸν λέγουσι φῶς τὸν Θεόν, φυλάτιοντες αὐτῶ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν 25 ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον, καλῶς λέγουσιν»· ἐκεῖνοι δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀνέπαφον τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ γινώσκουσιν, ἐπεὶ μὴ μόνον Θεός ἐστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα ὧν, ἀλλὰ καὶ ὑπέρθεος, καὶ μὴ μόνον ὑπὲρ πᾶσαν θέσιν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν ἢ ὑπεροχὴ τοῦ πάντων ἐπέκεινα 30 καὶ πᾶσαν ὑπεροχὴν ὀπωσοῦν ἐπὶ νοῦν γινομένην ὑπερβέβη-

ἀπὸ τοὺς κατέχοντας τὸ χάρισμα τῆς διακρίσεως, κατὰ τὸ δυνατόν, τί εἶναι τὸ μέγα θέαμα τοῦ φωτός τούτου, ἀλλὰ νὰ κατακρίνης ἀμέσως τοὺς θεολήπτας ὡς μανιακοὺς καὶ νὰ πάθης φανερώς τὸ λεγόμενον παρὰ τοῦ θείου Παύλου; Διότι λέγει πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐὰν εἰσέλθῃ εἰς σὰς κανεῖς ἀμαθῆς ἢ ἄπιστος καὶ δὲν ἀκούσῃ τοὺς δυναμένους νὰ διακρίνουν, θὰ νομίσῃ ὅτι μαίνεσθε²⁶. Ἐσὺ λοιπὸν ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος ἔπαθες, φεῦ, ὁ ἴδιος ὅ,τι οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἄπιστοι. Ἔστω λοιπὸν ὅτι δὲν εἶναι εἰς ἡ μερικοί, ἀλλὰ πολλοὶ καὶ ὅλοι ἡμεῖς οἱ ὁποῖοι λέγομεν τοῦτο· δὲν σοῦ ἦτο ἀρκετὸν νὰ εἶπης τοῦτο τὸ ὁποῖον εἶπες μετὰ τοὺς μακροὺς ἀγῶνας, ὅτι «τοῦτο τὸ φῶς γνωρίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει»; Διότι ὅλοι θὰ συνεφώνουν μαζί σου, ὅτι φῶς εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε Θεὸς οὔτε ἄγγελος οὔτε ἄνθρωπος, δὲν ὑπάρχει καθόλου· ἀλλὰ ὅλοι θὰ ἀντελαμβάνοντο ἀμέσως ὅτι, ἂν ἔλεγε κανεῖς ὅτι βλέπει φῶς νοητὸν εἰς ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν, λέγει ὅτι βλέπει τοῦτο, τὸ ὁποῖον καὶ σὺ ὀρθῶς θὰ ἔλεγες ὅτι φρονεῖς. Ἐναντίον ποίων λοιπὸν εἶναι αἱ διὰ τόσων βιβλίων βλασφημίαι καὶ μομφαὶ καὶ συκοφαντίαι; Ἄρα γε δὲν εἶναι κατὰ τῶν τοιούτων, διὰ τοὺς ὁποῖους ἔπειτα διεκήρυξες ὅτι ὀρθῶς φρονοῦν καὶ ἐπομένως ἡ συκοφαντία σου δὲν εἶναι ἀναπόδεικτος;

8. Δὲν λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἐκεῖνοι συμφωνοῦν μὲ σέ περὶ τοῦ φωτός τούτου ἢ θεολογοῦν συμφώνως μὲ σέ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ σέ· τόσον ὑπερβαίνουν τὰς ἐναντίον των διαβολὰς σου καὶ μομφὰς. Διότι ἐσὺ λέγεις περὶ αὐτῶν· «ἂν λέγουν νοητὸν φῶς τὸν Θεόν, διατηροῦντες δι' αὐτὸν τὸ ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον εἰς ὅλας τὰς αἰσθήσεις, καλῶς λέγουν»· ἐκεῖνοι ὁμως γνωρίζουν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀνέπαφον ἀπὸ ὅλας τὰς αἰσθήσεις, ἐπειδὴ δὲν εἶναι μόνον Θεὸς ὑπὲρ τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ ὑπέρθεος, καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐπέκεινα πάντων δὲν εἶναι μόνον ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν καὶ ἔχει ὑπερβῆ πᾶσαν ὑπεροχὴν, συλλαμβανο-

κεν. Ὁ μέντοι φῶς ἐνυποσιάτως οἱ ἅγιοι πνευματικῶς ὁρῶ-
σιν, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὃν μὲν καὶ μὴ συμβολικὸν τοιοῦτον, οἷα
τὰ διαπλατιόμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις φάσμα-
τα, ἄλλον τε θείαν ἔλλαμψιν καὶ χάριν ὁρωμένην ἀοράτως
5 καὶ νοουμένην ἀγνώσιως, δι' αὐτῆς τῆς πείρας ἴσασι τί δέ
ἔστιν, ἐκεῖνοι μὲν οὐκ εἰδέναι λέγουσι.

9. Σὺ δέ, προσαγαγὼν τὰς ὀριστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς καὶ
διαιρειτικὰς μεθόδους, γινῶθι καὶ τοὺς ἀμαθεῖς ἡμᾶς διδά-
ξαι καταξίωσον. Οὐσία μὲν γὰρ Θεοῦ οὐκ ἔστι, καὶ γὰρ
10 ἀνέπαφος ἐκείνη καὶ ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτι-
κοὺς γὰρ φέρει χαρακτῆρας καὶ ποτὲ μὲν τοῦ σώματος ἀπανι-
σιᾶ ἢ οὐκ ἄνευ σώματος καὶ εἰς ὕψος ἀναφέρει ἄροητον, ἄλ-
λοι' αὐθις καὶ τὸ σῶμα μεταμοσοσάμενον καὶ τῆς οἰκείας με-
ταδεδωκὸς λαμπρότητος, οἷός ποτε καὶ ὁ μέγας Ἀρσένιος
15 ὄφθη καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμε-
νος καὶ ὁ Μαυσοῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους κατερχόμενος, οὕτω τοίνυν
καὶ τὸ σῶμα θεωρογῆσαν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὃ τοῦ θού-
ματος, γίνεται ληπιόν, ἔστι δ' ὅτε καὶ τῷ ὁρῶντι τραυῶς
δι' ἄροητων, ὡς εἰπεῖν, ρημάτων ὀμιλεῖ, καθάπερ καὶ τῷ
20 θεῷ Παύλῳ, «καταβαῖνον τῆς οἰκείας περιωπῆς, ὡς ἂν
μειρίως γοῦν κτιστῆ φύσει χωρηθῆ», κατὰ τὸν θεολόγον Γρη-
γόριον, ὁ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ αἰῶνων καὶ ἐπ' αἰῶνας
καὶ ἔτι τοῖς πᾶσιν ὢν ἀόρατός τε καὶ ἀχώρητος. Τότε τοί-
νων ἦν ἐπωνυμίαν προσεῖπον Ἰουδαίων παῖδες τῷ ἄνωθεν
25 ἐπ' ἐρήμον κατιόντι ἄροτῳ, μάννα προσαγορεύοντες αὐτό, τοῦτο
καὶ ὁ κατηξιωμένος ἐκείνου τοῦ φωτός, ἐν ἑαυτῷ γενόμενος,
συχνῶς στρέφει κατὰ νοῦν. Τί τοῦτο; Καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς
τὸ τοῦ φωτός ἐκείνου ὄνομα· σὺ δ' εἶπερ ἔχεις φάναι τι πλέ-
ον. Ἄλλ' ἐπανίωμεν εἰς τὰ ἐξῆς.

30 10. Σὺ μὲν γὰρ καλῶς λέγειν αὐθις φῆς ἐκείνους, εἰ καὶ
ἄγγελον τοῦτ' οἴονται τὸ φῶς. Ἐκεῖνοι δ' ἄγγελον μὲν τοῦτο

27. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περί μυστικῆς
θεολογίας 1, 1, καὶ 5, PG 3, 997 A καὶ 1048 B. Πρβλ. ἀνωτ. 1, 3, 4.

28. Ἀποφθέγματα Πατέρων, Ἀρσένιος 42, PG 65, 108 A.
Θεοδ. Στουδίτου, Εἰς Ἀρσένιον 25, PG 99, 880 BC.

29. Πράξ. 6, 15.

30. Ἐξ. 34, 35.

31. Β' Κορ. 12, 4.

32. Λόγος 45, 11, PG 36, 637 B.

33. Ἐξ. 16, 14 κ.έ.

μένην καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ἀπὸ τὸν νοῦν²⁷. Ἐκεῖνο τὸ φῶς ὅμως τὸ ὁποῖον ἐνυποστάτως βλέπουν οἱ ἅγιοι πνευματικῶς, ὅπως λέγουν αὐτοί, γνωρίζουν διὰ τῆς ἰδίας τῆς πείρας ὅτι ὑπάρχει καὶ δὲν εἶναι συμβολικόν, ὅπως εἶναι τὰ διαπλασσόμενα κατὰ τὰς συμβαινούσας περιστάσεις φάσματα, ὅτι εἶναι ἄυλος θεία ἔλλαμψις καὶ χάρις ὀρωμένη ἀοράτως καὶ νοουμένη ἀγνώστως· τί δὲ εἶναι, ἐκεῖνοι δὲν λέγουν ὅτι γνωρίζουν.

9. Σὺ δέ, ἐφαρμόσας τὰς ὀριστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς καὶ διαιρετικὰς μεθόδους, γνώρισε καὶ ἀξίωσε νὰ διδάξης καὶ ἡμᾶς τοὺς ἀμαθεῖς. Οὐσία τοῦ Θεοῦ βεβαίως δὲν εἶναι, διότι φέρει δεσποτικὰ γνωρίσματα καὶ ἄλλοτε μὲν ἀνυψώνει ἀπὸ τὸ σῶμα ἢ ἀναβιβάζει εἰς ὕψος ἄρρητον ὄχι χωρὶς σῶμα, ἄλλοτε πάλιν καὶ ἀναπροσαρμόσαν καὶ τὸ σῶμα καὶ μεταδῶσαν εἰς αὐτὸ ἀπὸ τὴν λαμπρότητά του, ὅπως κάποτε ἐφάνη καὶ ὁ μέγας Ἀρσένιος ἀγωνιζόμενος καθ' ἡσυχίαν²⁸ καὶ ὁ Στέφανος λιθοβολούμενος²⁹ καὶ ὁ Μωυσῆς κατερχόμενος ἀπὸ τὸ ὄρος³⁰· οὕτω λοιπὸν θεουργῆσαν τὸ φῶς αὐτὸ καὶ τὸ σῶμα γίνεται καταληπτὸν μὲ σωματικούς ὀφθαλμούς, ὡ τοῦ θαύματος, ἐνίοτε δὲ ὀμιλεῖ καὶ πρὸς τὸν βλέποντα τρανῶς δι' ἄρρητων, τρόπον τινά, λόγων. Οὕτως ἔπραξε καὶ μὲ τὸν θεῖον Παῦλον³¹, «καταβαῖνον ἀπὸ τὴν θεῖαν περιωπὴν, διὰ νὰ χωρηθῆ ἔστω μετρίως εἰς κτιστὴν φύσιν», κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον³², αὐτὸς ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν φύσιν του ἀπὸ αἰώνων καὶ εἰς αἰῶνας καὶ προσέτι εἰς ὅλους εἶναι ἀόρατος καὶ ἀχώρητος. Τότε λοιπὸν τὴν ἐπωνυμίαν τὴν ὁποῖαν ἔδωσαν οἱ Ἰουδαῖοι εἰς τὸν ἀπὸ ἄνω κατερχόμενον εἰς τὴν ἔρημον ἄρτον, ἀποκαλοῦντες αὐτὸν μάννα³³, τοῦτο στρέφει εἰς τὸν νοῦν του καὶ ὁ καταξιωμένος ἐκείνου τοῦ φωτός, ἐρχόμενος εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Τί εἶναι τοῦτο; Καὶ τοῦτο εἶναι δι' αὐτοὺς τὸ ὄνομα τοῦ φωτός ἐκείνου· σὺ δὲ ἂν ἔχης κάτι περισσότερον, εἶπέ. Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν συνέχειαν.

10. Σὺ δὲ ἰσχυρίζεσαι πάλιν ὅτι καλῶς λέγουν ἐκεῖνοι, ἂν νομίζουν ἄγγελον τοῦτο τὸ φῶς. Ἐκεῖνοι δὲ ἄγγελον

τὸ φῶς οὐκ ἂν ποτε φαῖεν· ἴσασι δὲ τοῖς πατερικοῖς μεμνημέ-
 νοι λόγοις διαφόρως καὶ τοῖς ὁρῶσι καταλλήλως τὴν ἀγγε-
 λικὴν τελουμένην ὀπιασίαν· ἢ γὰρ ἐν παχύτητι οὐσίας, ὃ καὶ
 τῇ αἰσθήσει ὑποπίπει καὶ οὐδὲ τοῖς ἐμπαθέσιν ἢ καὶ ἀμνή-
 5 τοις πάντη ἀόρατόν ἐστιν, ἢ λεπιότητι οὐσίας, καθ' ἣν καὶ ἡ
 ψυχὴ μειρίως πως καθορᾷ, ἢ ἐν ἀληθεῖ θεᾷ, ἧς οἱ διὰ κα-
 θαρότητας πνευματικῶς ὁρῶντες ἀξιοῦνται μόνοι, κἂν αὐτὸς
 τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων τούτων ἀμνήτως ἔχων αὐτούς τε
 τοὺς ἀγγέλους ἀοράτους ἀλλήλοις δεικνύης οἰόμενος, οὐ κα-
 10 τὰ τὸ ἀσώματον, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν φάσκων ἀοράτους, καὶ
 μεταξὺ τῶν λόγων τοὺς θεόπτας τῇ τοῦ Βαβλαὰμ συνιάτεις
 ὄνω, διὰ τὸ ἄγγελον καὶ αὐτὴν ἰδεῖν ἀναγεγραφθαι.

11. Καὶ τὸν νοῦν αὐθις, εἰ μὴ ὡς «εἰς ἑτέραν τινὰ ὑπό-
 σιασιν ὁρᾷ, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ
 15 εἰκόνι τὸν Θεόν, διὰ τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας κα-
 θαροθῆ», θεόπτην εἶναι τίθεσαι καὶ συμβαίνειν οἷοι τῇ τῶν
 χριστιανῶν μυστικωτάτῃ παραδόσει τοὺς αὐτὴν τὴν τοῦ νοῦ
 οὐσίαν, ὡς φῶς οὕτω λέγοντας ὁρᾷν. Ἐκεῖνοι δ' ἴσασι ὡς
 ὁ νοῦς καθαρθεὶς καὶ φωτισθεὶς καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος
 20 τρανῶς ἐν μεθέξει γεγονώς, μεταλαγχάνει μὲν καὶ μυστικῶν
 ὑπερφυῶν ἄλλων θεαμάτων, ὡς μικρὸν ἀνωτέρω παρεγύμνω-
 σεν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ὁρῶν ὡς ἄλλο μὲν ὁρᾷ, ἀλλ'
 οὐκ εἰς ἄλλο καὶ οὐ τὴν ἰδίαν ἀπλῶς εἰκόνα καθορᾷ, ἀλλὰ
 τὴν ἐμορφωθεῖσαν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ
 25 λαμπρότητα, συμπληροῦσαν τὴν εἰς τὸ ὑπερβάλλειν ἑαυτὸν
 δύναμιν τοῦ νοῦ καὶ τελειοῦσαν τὴν εἰς τὰ κρείττω καὶ ὑπὲρ
 ἔννοιαν ἔνωσιν, δι' ἧς ὁ νοῦς κρείττον ἢ καὶ ἄνθρωπον ἐν
 Πνεύματι Θεὸν ὁρᾷ. Κἂν ἀγνοῆς σὺ τοῦτο, θαυμασιὸν οὐδέν,
 ἐπεὶ μηδ' ἐκεῖνοι ἂν ἦσαν θαυμασιοί, σοῦ τὰ καὶ αὐτοὺς γι-
 30 νώσκοντες, τοῦ μηδὲν ὑπὲρ τὴν γνῶσιν τιθεμένου. Διὸ

34. Ἀρ. 22, 25 κ.έ.

35. Βλ. ἀνωτ. 2, 3, 7 καὶ 1, 3, 5. Πρβλ. Διαδόχου, Κεφάλαια
 40, Des Places, 1955, σ. 108.

τοῦτο τὸ φῶς δὲν θὰ τὸ ἔλεγον ποτέ, διότι γνωρίζουν, μνημένοι εἰς τοὺς πατερικοὺς λόγους, ὅτι ἡ ἀγγελικὴ ὀπτασία τελεῖται διαφόρως καὶ καταλλήλως πρὸς τοὺς βλέποντας· δηλαδὴ ἢ μὲ παχύτητα οὐσίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποπίπτει καὶ εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀόρατον οὔτε εἰς τοὺς ἐμπαθεῖς ἢ καὶ ἀμύητους, ἢ μὲ λεπτότητα οὐσίας, ὁπότε καὶ ἡ ψυχὴ καθορᾶ κάπως μέτρια ἢ μὲ ἀληθινὴν θέαν, τῆς ὁποία ἀξιῶνονται μόνον οἱ βλέποντες πνευματικῶς διὰ καθαρότητος. Ἐσὺ ὁμως δεικνύεις ὅτι εἶσαι ἀμύητος εἰς τὴν διαφορὰν τῶν τρόπων τούτων καὶ νομίζεις ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἄγγελοι εἶναι ἀόρατοι εἰς ἀλλήλους, λέγω ὅτι εἶναι ἀόρατοι ὄχι κατὰ τὸ ἀσώματον ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν, καὶ εἰς τὴν συζήτησιν τοποθετεῖς τοὺς θεόπτας μὲ τὴν ὄνον τοῦ Βαλαάμ, διότι ἔχει γραφῆ ὅτι εἶδε καὶ αὐτὴ ἄγγελον³⁴.

11. Καὶ τὸν νοῦν πάλιν θεωρεῖς θεόπτην, ἂν δὲν βλέπη «ὡσὰν εἰς ἄλλην ὑπόστασιν, ἀλλ' ὁ ἴδιος βλέπει ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὡς εἰς οἰκείαν εἰκόνα τὸν Θεόν, ὅταν καθαρθῆ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀγνοίας συγχρόνως» καὶ νομίζει ὅτι συμβαδίζουν μὲ τὴν μυστικωτάτην παράδοσιν τῶν Χριστιανῶν οἱ λέγοντες ὅτι οὕτω βλέπουν ὡς φῶς τὴν ἰδίαν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνοι δὲ γνωρίζουν ὅτι ὁ νοῦς, καθαρθεὶς καὶ φωτισθεὶς καὶ φθάσας σαφῶς εἰς μέθεξιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, μεταλαμβάνει μὲν καὶ ἄλλων μυστικῶν ὑπερφυῶν θαυμάτων, ὅπως πρὸ ὀλίγου ἐφανέρωσεν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν βλέπων, ὡς ἄλλο μὲν βλέπει, ἀλλ' ὄχι εἰς ἄλλο, καὶ δὲν βλέπει ἀπλῶς τὴν ἰδικὴν του εἰκόνα³⁵, ἀλλὰ τὴν λαμπρότητα τὴν μορφωθεῖσαν εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, συμπληρώνουσιν τὴν εἰς τὸ ὑπερβάλλειν ἑαυτὸν δύνανμιν τοῦ νοῦ καὶ τελειώνουσιν τὴν πρὸς τὰ ἀνώτερα καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν ἔνωσιν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ νοῦς βλέπει τὸν Θεόν ἐν Πνεύματι καλύτερα ἀπὸ ὅσον κατ' ἄνθρωπον. Καὶ ἂν ἐσὺ ἀγνοῆς τοῦτο, δὲν εἶναι τίποτε θαυμαστόν, ἐπειδὴ οὔτε ἐκεῖνοι θὰ ἦσαν θαυμαστοί, ἂν ἐγνώριζες τὰ κατ' αὐτοὺς ἐσὺ, ὁ ὁποῖος δὲν τοποθετεῖς τίποτε ὑπεράνω τῆς γνώ-

καὶ σὺ μὲν τότε λέγεις θεόπιτην γίνεσθαι τὸν νοῦν, ὅτιαν μὴ μόνον τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρῆ· ἐκεῖνοι δὲ τῆς μὲν κατὰ σὲ καθάρσεως ἀγνοίας οὐδένα ποιοῦνται λόγον, τῶν δὲ πονηρῶν παθῶν ἑαυτοὺς καθάραντες
 5 καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ ἀύλου προσευχῆς πᾶσαν γνώσιν ὑπερναθάνατες, τυγχάνουσι τῆς θεοπίας, ἅτε μὴ ἐξηπαιημένοι τοῖς τοιούτοις λόγοις, μηδ' ἀφειμένοι τοῦ προσέχειν ἑαυτοῖς, μηδὲ περιόντες καὶ σπουδάζοντες συλλέγειν τὸ φρονεῖν καὶ μαρθάνειν, εἴ τις τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν Σκύθης κἂν
 10 Πέρσης, κἂν Αἰγύπτιος ἦ, διὰ τὴν τῆς ἀγνοίας ταύτην κάθαρσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες μηδαμῶς πρὸς θεοπίαν ἐμποδίζουσαν τὴν τοιαύτην ἀγνοίαν. Εἴ γὰρ καί, ὡς σὺ γε λέγεις αὐτός, ἢ τῶν ἐντολῶν τηρήσις μόνην τὴν τῶν παθῶν παρέχει κάθαρσιν, ἐν δὲ τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει μόνη κατὰ τὴν τοῦ
 15 Θεοῦ ἐπαγγελίαν ἢ τούτου καὶ παρουσία καὶ μονὴ καὶ ἐμφάνεια τελεῖται, ἄρ' οὐ πλάνη σαφῆς ἢ προσθήκη τῆς κατὰ σὲ καθάρσεως ταύτης, ἣν ἀγνοίας λέγεις κάθαρσιν; Ἀλλὰ τὴν μὲν τῆς ἀγνοίας ταύτης κάθαρσιν κἂν τοῖς προτέρους λόγοις διὰ πολλῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καθαίρεσιν ἐδείξαμεν.
 20 οὔσαν.

12. Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δεόν εἰς τὰ ἐφεξῆς αὐτῷ κατὰ τῶν ἡσυχάζοντιων εἰρημένα. Εἴ γὰρ καὶ συκοφαντεῖν αὐτοὺς ἐξηλέγξαμεν αὐτὸν καὶ δῆλος γέγονε καθ' ἑαυτοῦ ἀγωνιζόμενος καὶ τὰ τῆς οἰκείας διανοίας ἀναιρέπων ἀναπλάσματα
 25 καὶ προσπαλαίων ἢ καταπαλαίων ἐναντὸν αὐτός, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τῶν ἡμετέρων οἴεται γράφειν, ἴδωμεν τίνα ταῦτά ἐστι. Πρῶτον μὲν οὖν τὴν αἰτίαν φησὶν, ἀφ' ἧς ὥρμηται οἱ κατηγορούμενοι φῶς αἰσθητὸν οἶεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόρροίαν· φησὶ τοίνυν τοιαῦθ' ὑπολαβεῖν ἐκείνους κα-
 30 τιδόντας, ὡς αἱ πλείσται τῶν ἐν τοῖς λόγοις μυστικῶς γενομένων τοῖς ἀγίοις ὁράσεών τε καὶ ἀποκαλύψεων ἐν φωτί τε καὶ διὰ φωτὸς ἐγίγνωτό τε καὶ ἐφαίνοντο· σημεῖον δὲ τοῦ τοιαύ-

σεως. Διὰ τοῦτο καὶ σὺ μὲν τότε λέγεις ὅτι γίνεται θεό-
πτης ὁ νοῦς, ὅταν καθαρθῇ ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ πάθη, ἀλλὰ
καὶ ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν· ἐκεῖνοι δὲ τὴν μὲν κατὰ σὲ κάθαρ-
σιν ἀγνοίας οὔτε ἀναφέρουν, τῶν δὲ πονηρῶν παθῶν
καθαρίσαντες ἑαυτοὺς καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ αὔλου
προσευχῆς ὑπερναβάντες πᾶσαν γνῶσιν, ἐπιτυχάνουν
τὴν θεοπτίαν. Διότι οὔτοι δὲν ἐξαπατῶνται ἀπὸ τοιούτους
λόγους οὔτε παραλείπουν νὰ προσέχουν εἰς ἑαυτοὺς, οὔτε
περιέρχονται καὶ ἐπιδίδονται εἰς τὸ νὰ συλλέγουν φρόνη-
σιν καὶ μάθησιν, ποῖος ἐπαγγέλλεται τὴν γνῶσιν, εἴτε Σκύ-
θης εἴτε Πέρσης εἴτε Αἰγύπτιος εἶναι, διὰ τὴν κάθαρσιν
ταύτην τῆς ἀγνοίας, ἀλλὰ γνωρίζουν ἀκριβῶς ὅτι ἡ τοιαύ-
τη ἄγνοια δὲν ἐμποδίζει καθόλου τὴν θεοπτίαν. Διότι ἐάν,
ὅπως ἐσὺ λέγεις, ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν παρέχη μόνον
τὴν κάθαρσιν τῶν παθῶν, εἰς δὲ τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν
μόνον τελῆται κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ ἢ παρουσία
καὶ παραμονή καὶ ἐμφάνεια τούτου, ἄρα δὲν εἶναι σαφῆς
πλάνη ἢ προσθήκη τῆς κατὰ σὲ καθάρσεως ταύτης, τὴν
ὁποίαν λέγεις κάθαρσιν ἀγνοίας; Ἄλλὰ διὰ μὲν τὴν κά-
θαρσιν τῆς ἀγνοίας ταύτης ἐδείξαμεν διὰ μακρῶν καὶ εἰς
τούς προηγουμένους λόγους ὅτι εἶναι καθαίρεισις τῆς ἀ-
ληθοῦς γνώσεως³⁶.

12. Τώρα δὲ πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν συνέ-
χειαν τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων.
Διότι, ἂν καὶ τὸν ἀπεκαλύψαμεν ὅτι τοὺς συκοφαντεῖ καὶ
ἐφανερῶθη ὅτι ἀγωνίζεται ἐναντίον ἑαυτοῦ, ἀνατρέπει τὰ
πλάσματα τῆς διανοίας του καὶ παλαίει πρὸς τὸν ἑαυτὸν
του ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἐπειδὴ νομίζει ὅτι γράφει κατὰ τῶν ἰδι-
κῶν μας, ἃς ἴδωμεν τί εἶναι αὐτὰ. Πρῶτον λοιπὸν σημειώ-
νει τὴν αἰτίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀφωρμήθησαν οἱ κατηγορού-
μενοι νὰ νομίζουν φῶς αἰσθητὸν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἢ
τὴν ἀπόρροιαν ἀπὸ αὐτῆν· λέγει λοιπὸν ὅτι ἐκεῖνοι ἰδόν-
τες ὑπέθεσαν τοῦτο, ὅτι αἱ πλείστα ἀπὸ τὰς ὁράσεις καὶ
ἀποκαλύψεις αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν μυστικῶς εἰς
τὰς Γραφὰς ἐγίνοντο καὶ ἐφαίνοντο εἰς φῶς καὶ διὰ φωτός·
σημεῖον δὲ τοῦ ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων ὑπέθετον τοιαύτην

τὴν ἐκ τῶν τοιούτων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπολαβεῖν τὸ θεωρη-
 τικὴν ἀρετὴν καὶ θεωρητικὸν ἄνδρα τοῦτον εἶδεν αὐτούς,
 ὃς τοιούτοις ἀεὶ φῶσιν ἐντυγχάνει τε καὶ ὀμιλεῖ. Καὶ πῶς,
 ὧ βέλτιστε, ὁ τὸν θεωρητικὸν τοιοῦτον τιθέμενος φῶς τοιοῦ-
 5 τὸν οἶεται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ; Οὐ γὰρ θεωρητικὸν τῶν παρ'
 ἡμῖν ἀνδρῶν ὠρίσοιτο ποιεῖ τις, ὃς ἂν ὀρώη τὴν οὐσίαν τοῦ
 Θεοῦ. Εἰ τοίνυν ὁ θεωρητικὸς οὐχ ὀρᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ,
 θεωρητικὸν δ' ἐκεῖνοι κατὰ σὲ λέγουσι τὸν φῶς οἰονδήποτε
 βούλει βλέποντα, δῆλοι γέγονασι δοξαζόντες ὡς οὐκ ἔστιν
 10 ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ φῶς τοιοῦτον, οἷον ἰσχυρίζονται τὸν θεωρη-
 τικὸν ὃν φασιν ὀρᾶν. Οὕτως εὐεξέλεγκτον ἢ κακία, πολυτρό-
 πως ἑαυτὴ περιτρέπουσα καὶ μηδ' ἑαυτῆς ὥσπερ φειδομένη,
 ἀλλὰ καθ' ἑαυτῆς ἀεὶ χωροῦσα τῷ παντάπασιν ὑπάρχειν ἑαυ-
 τῇ ἀνακόλουθος. Οὕτω καὶ Σωσάνναν ἀνῶν ἄκοντες οἱ ἐν
 15 κακίᾳ γηραλέοι ἔδειξαν πρεσβύτεροι, καίτοι τρεῖς ὄντες οὗ-
 τοι, καὶ παρὰ τῆς ὑπὸ Θεοῦ ἐγγεγραμμένης σοφίας τοῦ τότε
 παιδαρίου Δανιὴλ χωρὶς εἰασθέντες ἕκαστος, οὐ θαυμαστὸν εἰ
 μὴ συνεφώνησαν ἀλλήλοις. Οὗτος δέ, ὁ μηδ' ἑαυτῷ ἐνὶ ὄντι
 ἔπεσθαι δυνάμενος, καὶ ταῦτ' ἐν σκέψει καὶ διὰ γραμμάτων
 20 τὰς συκοφαντίας προτιθεῖς, ὅσον ἐκείνους παρελήλυθεν.

13. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τὸ σημεῖον, ὃ προὑβάλλειο κατὰ
 τῶν ἡσυχάζοντων τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ὡς τῶν πάποτε ἀνθρώπων
 κακοδοξοιᾶτους ἐλέγξων, τεκμήριον τῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας
 ἀναπέφηνεν, ἀλλ' ἑαυτῷ χαρισάμενός ἐστι, χῶραν δούς ὑπὸ
 25 τοῦ λόγου διαπνεῦσαι τὸ οἰδοῦν ὑπ' ἀνίας τῆς ψυχῆς.
 Τοῦτο γὰρ ἦν, ὡς ἔοικεν, ὃ τὴν σφοδρὰν λύπην ἐνεποίησεν
 αὐτῷ καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὑπεκίνησε μανίαν,
 ὅτι μὴ θεωρητικὸν καλεῖν αὐτὸν ἠξίουν, μηδ' ἄλλον δὴ τινα

37. Δανιήλ, Σωσάννα 1 κ.έ. Οἱ πρεσβύτεροι ἦσαν δύο.

τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅτι θεωρητικὴν ἀρετὴν καὶ θεωρητικὸν ἄνδρα ἐξελάμβανον οὗτοι αὐτὸν ὁ ὁποῖος συναντᾷ πάντοτε φῶτα καὶ ὁμιλεῖ πρὸς αὐτά. Καὶ πῶς, ὦ θαυμάσιε, ὁ ἐκλαμβάνων τοιοῦτον τὸν θεωρητικὸν ἄνδρα νομίζει τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τοιοῦτον φῶς; Διότι κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἰδικοὺς μας ἄνδρας δὲν ὤρισε ποτὲ θεωρητικὸν τὸν βλέποντα τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. "Ἄν λοιπὸν ὁ θεωρητικὸς δὲν βλέπῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, θεωρητικὸν δὲ ἐκεῖνοι λέγουν κατὰ σὲ τὸν βλέποντα ὅποιονδήποτε φῶς θέλεις, εἶναι φανερόν ὅτι φρονοῦν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι τοιοῦτον φῶς, ὅποιον ἰσχυρίζονται ὅτι βλέπει ὁ θεωρητικὸς τὸν ὅποιον λέγουν. Τόσον εὐεξέλεγκτος εἶναι ἡ κακία, πολυτρόπως περιστρεφόμενη καὶ μὴ φειδομένη ἑαυτῆς τρόπον τινά, ἀλλὰ ἐπιτιθεμένη πάντοτε ἐναντίον ἑαυτῆς ἐπειδὴ εἶναι κατὰ πάντα τρόπον ἀνακόλουθος εἰς ἑαυτήν. Οὕτω καὶ τὴν Σωσάνναν οἱ εἰς τὴν κακίαν γηράσαντες πρεσβύτεροι ἔδειξαν ἀκουσίως ἀθῶαν, μολονότι δὲν εἶναι θαυμαστὸν ἂν δὲν συνεφώνησαν μεταξύ των, καθὼς ἦσαν τρεῖς καὶ ἐξητάσθησαν ἕκαστος χωριστά, παρὰ τῆς σοφίας τοῦ τότε παιδαρίου Δανιὴλ διεγερθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ²⁷. Αὐτὸς δέ, ὁ μὴ δυνάμενος οὔτε τὸν ἑνα ἑαυτὸν του νὰ ἀκολουθῇ, καὶ μάλιστα ἐκθέτων μὲ σκέψιν καὶ γραπτῶς τὰς συκοφαντίας, πόσον τοὺς ἔχει περάσει.

13. Ἄλλ' ὅμως, μολονότι τὸ σημεῖον, τὸ ὅποιον εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν προέβαλε κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν διὰ νὰ τοὺς ἀποδείξῃ ὡς κακοδοξοτάτους ὄλων τῶν ἀνθρώπων, κατέστη τεκμήριον τῆς ὀρθοδοξίας των, ἐχαρίσθη εἰς ἑαυτὸν, δίδων διὰ τοῦ λόγου εὐκαιρίαν νὰ διαλυθῇ τὸ ἀπὸ τὴν στενοχωρίαν δημιουργηθὲν οἶδημα τῆς ψυχῆς. Διότι, ὅπως φαίνεται τοῦτο ἦτο τὸ προκαλέσαν τὴν σφοδρὰν λύπην του καὶ ὑποκινήσαν τὴν μανίαν του κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων, ὅτι δηλαδὴ δὲν τὸν ἔκρινον ἄξιον νὰ καλοῦν αὐτὸν θεωρητικόν, ὅπως οὔτε κανένα ἄλλον ἀπὸ ἐκείνους

τῶν τὴν μὲν ἑλληνικὴν παιδείαν διὰ βίου ἐκμελειώτων, προσ-
 ευχῆ δὲ καὶ ψαλμωδία καὶ τῆ τῶν παθῶν ἀποχῆ καὶ τῆ τῶν
 ἀρειῶν ἐργασία σχολασάντων μηδὲ πρὸς βραχύ. Μανεῖς τοί-
 νυν οὕτω καὶ διὰ ταῦτα, κρύπτει μὲν ἐν μυχοῖς καρδίας τὸ
 5 πάθος, ὑπέρχεται δὲ τοὺς ἀπλουσιέτους σαίνων, ὡς περ ποτὲ
 τὸν ὄφιν φασὶ τὴν Εὐάν, καὶ μανθάνει μὲν πρῶτον παρ' ἐνί-
 ων ἔστιν ἄς τῶν πατερικῶν παραδόσεων, διασιρέφει δ' ἔπει-
 τα κακουργήσας ὡς δ' οὐκ εἶχε καὶ αὐτοὺς πειδομένους, ἀλ-
 λά τὸν δι' ἡμᾶς νέον Ἀδάμ μᾶλλον ἢ τὸν παλαιὸν μιμουμε-
 10 νους, καὶ ἐκείνων πρώτων χωρεῖ καὶ δι' αὐτῶν κατὰ πάν-
 των τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, οὐδὲ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἀ-
 φιεῖς αἰτίας, οὐδὲ τοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀγίους προ-
 σβουμένους, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν μᾶλλον, ὅτι καὶ Γραφαῖς
 ἔδωκαν τὰ μὴ τοῖς κατ' αὐτὸν μαρτυροῦντα τὸ πάντων ἄρι-
 15 σιον. Ἴνα δὲ καὶ πίστιν ἱκανὴν αἰ κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων
 ἔχωσι διαβολαί, οἷς πρώτοις ὠμίλησεν ὡς μαθητιῶν καὶ δι'
 ὧν τοῖς ἄλλοις ἐπέθετο, γεγραμμένα ὑπεδείκνυ, πρὶν ἢ χερ-
 οῖν οἰκείαις ὡς οὐκ ἀληθῆ κατακερματίσαι τὰ ὑπ' ἐκείνων
 αὐτῷ δεδιδαγμένα, ὡς τότε ἔλεγεν. Ἐδειξεν οὖν τότε ταῦ-
 20 τα καὶ ἡμῖν. Ἦν οὖν ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεία τῶν προφητικῶν
 ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδεμία, περὶ τε οὐσίας Θεοῦ ρῆμα
 οὐδὲ ἔν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθῆς ἔστιν ὁ τῷ Θεῷ ὠκειωμέ-
 νος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρειῆς κεκαθαυμένος τῶν παθῶν καὶ διὰ προσ-
 ευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ Θεῷ κολλώμενος καὶ διὰ
 25 τούτων τυγχάνων τῆς πληροφροῖας καὶ γευόμενος τῶν μελ-
 λόντων ἀγαθῶν, ἦν ὡς ἀρραβῶνα μυστικὸν θειοτιέροις ὀνόμα-
 σι κατὰ τὸ ἐγχωροῦν εἰμίμων. Οὐκ ἤρκεσεν οὖν αὐτῷ ἢ ἐν
 ἐκείνοις κακουργία· καὶ γὰρ ἀντὶ τῶν μαθημάτων τὴν θείαν
 Γραφὴν αὐτὸς ἔλεγεν εἰπεῖν αὐτοὺς ἀνόνητον πανιάπαι καὶ

38. Ἐννοεῖ πιθανῶς Συμεὼν τὸν Νέον καὶ τὸν Νικηφόρον. Ἐχο-
 μεν ἐνταῦθα περίπτωσιν ἀγιοκατηγορίας, περὶ ἧς ἔγραψε Νικήτας ὁ
 Στηθαῖος.

οἱ ὅποιοι τὴν μὲν ἑλληνικὴν παιδείαν μελετοῦν εἰς ὅλον τὸν βίον των, εἰς δὲ τὴν προσευχὴν καὶ ψαλμωδίαν, τὴν ἀποχὴν τῶν παθῶν καὶ τὴν ἄσκησιν τῶν ἀρετῶν, δὲν ἀσχολοῦνται οὔτε ἐπ' ὀλίγον. Οὕτω λοιπὸν καὶ διὰ ταῦτα ἐκμανεῖς, κρύπτει εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς καρδίας τὸ πάθος, πλησιάζει δὲ ἔρπων τοὺς ἀπλουστέρους τῶν ἡσυχαστῶν, ὅπως λέγουν ὅτι ἐπλησίασε κάποτε ὁ ὄφις τὴν Εὐάν, καὶ μανθάνει πρῶτον ἀπὸ μερικοῦς ὠρισμένας πατερικὰς παραδόσεις, ἔπειτα δὲ τὰς διαστρέφει κακοῆθως. Ἐπειδὴ δὲ κατώρθωσε νὰ πείσῃ καὶ αὐτούς, ἐφ' ὅσον προετίμων νὰ μιμηθοῦν τὸν ἰδικὸν μας νέον Ἀδάμ, τὸν Χριστόν, παρὰ τὸν παλαιόν, ἐπιτίθεται πρῶτον κατ' ἐκείνων καὶ δι' αὐτῶν ἐναντίον ὅλων τῶν ἀσπαζομένων τὴν ἡσυχίαν, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ ἐκτὸς κατηγορίας οὔτε τοὺς προγενεστέρους μας οὔτε τοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀγίους τιμωμένους⁸⁸, ἀλλ' ἐπιτίθεται καὶ κατ' αὐτῶν περισσότερον, διότι διετύπωσαν καὶ ἐγγράφως ἀπόψεις αἱ ὅποιαὶ δὲν ἐπιβεβαιώνουν τὴν καθ' ὅλα ἀνωτερότητα τῶν ἰδικῶν του. Διὰ νὰ ἔχουν δὲ καὶ ἐπαρκῆ πειστικότητα αἱ κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων διαβολαί, μὲ τοὺς ὁποίους κατὰ πρῶτον συνδιελέχθη ὡς μαθητῆς καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐπετέθη κατὰ τῶν ἄλλων, ἐνεφάνιζε μερικὰ γραπτὰ, πρὶν ξεσχίσει μὲ τὰς χεῖρας του ὡς μὴ ἀληθῆ τὰ διδαγμένα ἀπὸ αὐτοὺς εἰς αὐτόν, ὅπως ἔλεγε τότε. "Ἐδειξε λοιπὸν τότε καὶ εἰς ἡμᾶς ταῦτα. Εἰς αὐτὰ λοιπὸν τὰ κείμενα δὲν ὑπῆρχε καμμία ἐρμηνεία ἢ μνεία τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων, κανεὶς λόγος περὶ οὐσίας Θεοῦ, ἀλλ' ὑπῆρχεν ἀπλῶς ἡ ἄποψις ὅτι δὲν εἶναι ὁ πολυμαθὴς ὁ ἐξοικειωμένος μὲ τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ καθαρμένος ἀπὸ τὰ πάθη δι' ἀρετῆς καὶ προσκολλώμενος εἰς τὸν Θεὸν δι' ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς προσευχῆς καὶ δι' αὐτῶν ἐπιτυχῶν τὴν θεβαιότητα καὶ γευόμενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Αὐτὴν δὲ τὴν προσευχὴν ὡς ἀρραβῶνα μυστικῶν ἐτίμων ἐκεῖνοι κατὰ δύναμιν μὲ θεϊότερα ὀνόματα. Δὲν τοῦ ἤρκεσε λοιπὸν ἡ κακουργία εἰς ἐκεῖνα· διότι αὐτὸς ἔλεγεν ὅτι δῆθεν αὐτοὶ εἶπον, ἀντὶ τῶν ἔξω μαθημάτων, ὅτι ἡ θεία Γραφή εἶναι τελείως ἀνωφελὴς καὶ ἡ

τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων πονηρὰ καὶ τὰ πάθη δαίμονας συνου-
 σιωμένους τῇ ψυχῇ καὶ ἕτερόν τινα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα. Ἄλλ'
 οὐκ ἀπέχρησε ταῦτα τῷ καινῷ τούτῳ καιτηγόρῳ· προσέθηκε
 δέ, φεῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο
 5 πλάσασθαι κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔγνω, διασκεψάμενος
 πόθεν ἂν σχοίη τὸ εὐπαράδεκτον τὸ μέγα τοῦτο καὶ δεινὸν
 πλάσμα τῆς συκοφαντίας, τὰς διὰ φωτὸς προφητικὰς προή-
 νεγκεν ἀποκαλύψεις καὶ τὰς ἐκ τούτων δῆθεν ἀντιθέσεις, ὡς
 οὐδεὶς ποτ' εἶπεν ἄλλος, ὅτι μὴ ὁ ταύταις ἀντικείμενος οὗτος.
 10 Εἴτι' οὖν κρατεῖ κατὰ ταύτας ἐναντῶ μαχόμενος, εἴτι' οὐ, λό-
 γος ἡμῖν οὐδεὶς· ἀφῶμεν αὐτὸν ὑφ' ἐαυτοῦ πλητιόμενόν τε
 καὶ κοπιόμενον.

14. Ἄλλὰ μετὰ τὸν ἐκ συκοφαντιῶν ἀγῶνα τοῦτον πρὸς
 ἕτερον ἀποδύεται, δεῖξαι σπεύδων ὡς φῶς νῶν θεωρητικὸν ἢ
 15 γνῶσις μόνη τῶν κλισμάτων ἐστίν, ἵνα, τούτου δειχθέντος, ἐ-
 σκοιοσμένος καὶ ἀναγνος ἀποδειχθῇ πᾶς ὁ μὴ τὴν Ἀριστο-
 τέλους φυσιολογίαν καὶ τὴν Πλάτωνος θεολογίαν καὶ τὴν
 Πτολεμαίου ἀστρολογίαν ἐκμελειήσας. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς
 μὴ τὸν διὰ νοημάτων μόνον φωτισμὸν προσβέοντας ὑβριστι-
 20 κῶς ἐπεξέρχεται καὶ φαύλαις ἐπωνυμίαις διασύρει, φάσκων
 ἐπὶ λέξεως οὕτως· «ἀλλ' οἱ περὶ τὰς εἰσπνοὰς δύο λέγουσιν
 εἶναι τὰ δεικνύμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ὁσίοις φῶτα νοητῶς·
 ἐν τὸ τῆς γνώσεως καὶ ἕτερον ἐνυπόστατον, ὃ διαφερόντως
 τοῖς πρόρω ἐλθοῦσι τῶν εἰσπνοῶν φαίνεσθαι». Ἴδωμεν οὖν
 25 τίνες οὗς δι' ἐπωνυμιῶν τοιούτων ἐκφανλίζει ὡς ἑτερόφρο-
 νας· τούτων γὰρ δειχθέντων, συναποδειχθήσεται ὡς καὶ τῆς
 γνώσεως ἔστι τι μακροῦ κρεῖττον καὶ θεοειδέστερον φῶς, μό-
 νοις τοῖς διὰ τοῦ Πνεύματος ὁρῶσιν ἀποκαλυπτόμενον, οὐ
 τοῖς ἔτι περιοῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ αἰῶνος ἄπασιν ἁ-
 30 γίοις. Ὅτι δ' οὗτος καὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν
 δεῖνα, πάντας δ' ἀπλῶς αἰτιαῖται τοὺς τὸν ἱερόν καὶ ἡσυχίον
 ἀσπαζομένους θίον, δείκνυσι τρανῶς τὸ παράδοσιν ἔγγραφον

γνώσις τῶν ὄντων πονηρὰ καὶ τὰ πάθη δαίμονες συνουσιωμένοι εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὄχι ὀλίγα. Ἄλλὰ δὲν ἤρκεσαν αὐτὰ εἰς τὸν νέον τοῦτον κατήγορον, ἀλλὰ φεῦ, προσέθεσε καὶ τὰ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ὅταν δὲ κατώρθωσε νὰ πλάσῃ καὶ τοῦτο κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, σκεφθεὶς ἀπὸ ποῦ θὰ ἠδύνατο τὸ μέγα τοῦτο καὶ δεινὸν πλάσμα τῆς συκοφαντίας νὰ ἀποκτήσῃ τὸ εὐπρόσδεκτον, προέβαλε τὰς διὰ τοῦ φωτὸς προφητικὰς ἀποκαλύψεις καὶ τὰς δῆθεν ἀπὸ αὐτὰς ἀντιθέσεις, τὰς ὁποίας κανεὶς ἄλλος δὲν εἶπεν ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀντιτιθέμενον εἰς αὐτάς. Εἶτε λοιπὸν συνεχίζει νὰ μάχεται πρὸς ἑαυτὸν κατ' αὐτάς εἶτε ὄχι, δὲν ἔχομεν λόγον ἡμεῖς· ἄς τὸν ἀφήσωμεν νὰ πλήσσει καὶ νὰ κόπτεται μόνος του.

14. Ἐπειτα ἀπὸ τὸν ἐκ συκοφαντιῶν τοῦτον ἀγῶνα ἀποδύεται πρὸς ἄλλον, σπεύδων νὰ δείξῃ ὅτι φῶς θεωρητὸν διὰ τοῦ νοῦ εἶναι μόνον ἢ γνώσις τῶν κτισμάτων, οὕτως ὥστε, ἀφοῦ δειχθῆ τοῦτο, ἀποδειχθῆ σκοτισμένος καὶ ἄναγνος πᾶς μὴ μελετήσας τὴν φυσιολογίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν θεολογίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν ἀστρολογίαν τοῦ Πτολεμαίου. Διὰ τοῦτο τοὺς μὴ ἀποδεχομένους μόνον τὸν διὰ νοημάτων φωτισμὸν ἀντιμετωπίζει ὑβριστικῶς καὶ διασύρει μὲ φαύλας ἐπωνυμίας, λέγων ἐπὶ λέξει ταῦτα· «ἀλλὰ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰς εἰσπνοὰς λέγουν ὅτι δύο εἶναι τὰ δεικνυόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ὁσίους φῶτα νοητῶς· ἓν τὸ τῆς γνώσεως καὶ ἄλλο τὸ ἐνυπόστατον, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἰδιαιτέρως. Ἄς ἴδωμεν λοιπὸν ποῖοι εἶναι αὐτοὶ τοὺς ὁποίους δι' ἐπωνυμιῶν ἐμφανίζει ὡς ἑτερόφρονες· ἀφοῦ δὲ δειχθοῦν ταῦτα, θὰ συναποδειχθῆ ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ ἀνώτερον καὶ θεοειδέστερον τῆς γνώσεως φῶς, ἀποκαλυπτόμενον μόνον εἰς τοὺς διὰ τοῦ Πνεύματος βλέποντας, ὄχι μόνον τοὺς ζῶντας ἀκόμη, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς ἀγίους τοῦ παρελθόντος. Ὅτι δὲ οὗτος κατηγορεῖ, ὄχι μόνον τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα, ἀλλὰ ὅλους γενικῶς τοὺς ἀκολουθοῦντας τὸν ἱερὸν καὶ ἡσυχαστικὸν βίον, δεικνύει σαφῶς τοῦτο· ὅτι οὗτος, ἀφοῦ

ἀπὸ τῶν παιτέρων ἐς ἡμᾶς καιοῦσαν, ἐπαινουμένην τε παρὰ τῶν ἐπ' ἀρειῇ προηκόντων καὶ τῶν πρώην ἐξ ἡμῶν γεγονότων, ὡς ἴσμεν, θείων ἀνδρῶν καὶ τὸ λυσιτελές ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων διὰ πείρας ἐπιδεικνυμένην, διασιρέφανιά τε καὶ
5 διαβαλόνια πρότερον σοφιστικῶς αὐτόν, εἴτ' ἀπ' αὐτῆς ὀνομάζειν ἄπαντας καὶ τὸν λόγον ἐπὶ διαβολῇ κοινῇ προάγειν.

15. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἐκ παλαιοῦ προσκυνητῶν ἡμῖν ἁγίων πλείστοις ἐξεγένειο διὰ πείρας μαθεῖν τε καὶ διδάξειν περὶ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος, ἡμεῖς, ὥσπερ ταῖς εὐαγγελικαῖς
10 συνηγοροῦντες ἐνιολαῖς, ἐκείνας παρηγάγομεν πρὸς μαρτυρίαν τὰς ρήσεις, αἱ καὶ τὴν ὁμολογίαν συνυπεφώνουν τῶν μὴ παραγομένων ὡς καὶ τὰ λόγια οὕτω διδάσκει προσημαίνουσαι· τὸν αὐτὸν κἀνιαῦθα τρόπον ἐκεῖνα τῶν πατερικῶν προθήσομεν ρημάτων, ἃ καὶ κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν ἄλλων πάντων
15 γεγράφθαι ὁ ταῦτα ἐξαγγέλλων ἰσχυρίζεται. Φησὶ τοίνυν Ἰσαάκ, ὁ πιστὸς τῶν τοιούτων καὶ ἀσφαλῆς ἐξηγητής, ὅτι «δύο ὀφθαλμοὺς κεκτῆμεθα ψυχικούς, καθὼς λέγουσιν οἱ πατέρες». Ἦκουσας διὲν οἱ πατέρες πάντες τοῦτο λέγουσι; Λέγουσι γοῦν ὅτι «δύο ψυχικούς ἔχομεν ὀφθαλμοὺς καὶ οὐχ ἢ
20 αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας· ἐν ἐνὶ μὲν γὰρ ὀφθαλμῷ τὰ κεκρυμμένα ἐν ταῖς φύσεσιν ὁρῶμεν, ἤγουν τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν αὐτοῦ τὴν καταλαμβανομένην ἐκ τῆς μεγαλειότητος τῆς κυθερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς· καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ ὀφθαλμῷ θεω-
25 ροῦμεν τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς ἁγίας, διὲν εἰς τὰ μυστήρια τὰ πνευματικὰ εὐδοκῆσει ὁ Θεὸς εἰσάξει ἡμᾶς». Ἦ μὲν οὖν ὀφθαλμοί, φῶς τὸ ὑπ' αὐτῶν ὁρῶμενον, ἢ δὲ οὐχ ἢ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας, διπλὴ τις φαίνεται ἐν τῇ τοῦ φωτὸς τούτου θεωρίᾳ· ἑκατέρω γὰρ τῶν ὀφθαλμῶν
30 ἄλλο φῶς ὁρᾶται, ὃ θατέρω οὐχ ὁρᾶται. Τούτων δ' ὃ τί ποτέ ἐστιν ἑκάτερον ἐξηγήσαιο ἡμῖν ὁ θεῖος οὐτός Ἰσαάκ, τὸ μὲν κατάληψιν εἰπὼν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προ-

39. Ὁμφαλοψυχία, περὶ ἧς ἀνωτ. 2, 1, 1.

40. Λόγος 72, Σπετσιέρη σ. 281. Ἐπιχειρεῖται νέα περὶ διπλῆς γνώσεως διαπραγμάτευσις.

διέστρεψε καὶ διέβαλε πρωτύτερα σοφιστικῶς γραπτὴν παράδοσιν κατελθοῦσαν ἀπὸ τοὺς Πατέρας εἰς ἡμᾶς, ἐπαινωμένην ἀπὸ τοὺς προωδευμένους εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ τοὺς παλαιότερον ἀπὸ ἡμᾶς ζήσαντας, ὅπως γνωρίζομεν, θεῖους ἄνδρας καὶ δεκνύουσας διὰ πείρας τὴν ὠφέλειαν εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἔπειτα ὠνόμασεν ἀπὸ αὐτὴν ὄλους καὶ ἐπεξέτεινε τὸν λόγον πρὸς γενικὴν διαβολὴν³⁹.

15. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνέκαθεν προσκυνητοὺς εἰς ἡμᾶς ἀγίους συνέβη νὰ μάθουν διὰ πείρας καὶ νὰ διδάξουν περὶ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος, ἡμεῖς ὡσάν συνήγοροι τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν προεβάλομεν πρὸς ἐπιβεβαίωσιν ἐκείνας τὰς ῥήσεις αἱ ὁποῖαι συνηγόρουν ὑπὲρ τῆς ὁμολογίας τῶν μὴ παρασυρομένων, δηλώνουσαι ὅτι καὶ ἡ Γραφή οὕτω διδάσκει, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἐδῶ θὰ προβάλωμεν ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ πατερικὰ λόγια, τὰ ὁποῖα ὁ διακηρύσσων αὐτὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχουν γραφῆ κατὰ ὑποβολὴν ὄλων τῶν ἄλλων. Λέγει λοιπὸν ὁ Ἰσαάκ, ὁ πιστὸς καὶ ἀσφαλὴς εἰσηγητὴς τῶν τοιούτων, ὅτι «δύο ὀφθαλμοὺς διαθέτομεν ψυχικοὺς, ὅπως λέγουν οἱ Πατέρες»⁴⁰. Ἦκουσες ὅτι λέγουν τοῦτο ὄλοι οἱ Πατέρες; Λέγουν λοιπὸν ὅτι «δύο ψυχικοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχομεν καὶ δὲν εἶναι ἰδία ἡ χρεια τῆς ὁράσεως δι' ἑκατέρου· διότι μὲ τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν βλέπομεν τὰ κρυμμένα εἰς τὰς φύσεις, ἤτοι τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν δι' ἡμᾶς πρόνοιαν αὐτοῦ, τὴν κατάλαμβανομένην ἀπὸ τὴν μεγαλειότητα τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, μὲ τὸν ἄλλον δὲ θεωροῦμεν τὴν δόξαν τῆς ἀγίας φύσεως αὐτοῦ, ὡσὰκις εὐδοκῆση ὁ Θεὸς νὰ μᾶς εἰσαγάγῃ εἰς τὰ πνευματικὰ μυστήρια». Καθ' ὅσον λοιπὸν εἶναι ὀφθαλμοί, φῶς εἶναι τὸ βλέπόμενον ἀπὸ αὐτοῦς, καθ' ὅσον δὲ δὲν εἶναι ἡ ἰδία χρεια τῆς δι' ἑκατέρου ὁράσεως, φαίνεται κάποια διπλόνοια εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ φωτὸς τούτου· διότι δι' ἑκατέρου τῶν ὀφθαλμῶν βλέπεται ἄλλο φῶς, τὸ ὁποῖον δὲν βλέπεται ἀπὸ τὸν ἄλλον. Τί δὲ εἶναι τὸ καθὲν ἀπὸ αὐτά, ἐξήγησεν εἰς ἡμᾶς ὁ θεῖος οὗτος Ἰσαάκ, εἰπὼν τὸ μὲν ἐν κατάληψιν τῆς δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας τοῦ

νοίας καὶ ἀπλῶς τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων προσγινομένην γνῶ-
 σιν τοῦ κτίσαντος αὐτά, τὸ δὲ θεωρίαν οὐ τῆς θείας φύσεως,
 μὴ πάλιν σχοῖεν ἀφορμὴν οἱ σκοφάνται, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς
 φύσεως αὐτοῦ, ἣν καὶ ἔδωκεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς καὶ
 5 δι' αὐτῶν πᾶσι τοῖς πιστεύουσαι αὐτῷ καὶ δι' ἔργων τὴν πί-
 σιν ἐπιδειξαμένοις, ἣν καὶ ἠθέλησεν ὁρᾶν αὐτοῦς· «θέλω»
 γάρ, φησὶ πρὸς τὸν πατέρα, «ἵνα θεωρῶσιν οὗτοι τὴν δόξαν
 τὴν ἐμὴν, ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς
 κόσμου»· καὶ πάλιν, «δόξασόν με σύ, πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ
 10 δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί». Ὡστε καὶ
 τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τὴν φύ-
 σιν δὲ οὐ· ἄλλο ἄρα φύσις Θεοῦ καὶ ἡ δόξα ταύτης ἕτερον,
 εἰ καὶ ἀχώριστά ἐστιν ἀλλήλων· ἀλλ' εἰ καὶ τῆς θείας φύσεως
 ἕτερόν ἐστι, τοῖς ὑπὸ χρόνον οὖσιν οὐκ ἂν εἶη ἐναρίθμιος.
 15 οὐκ οὖσα καθ' ὑπεροχὴν, αὐτῇ δὲ τῇ θείᾳ φύσει τὸν ἄφρα-
 σιον ἐνοῦσα τρόπον. Οὐ μέντοι μόνῳ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἠνω-
 μένῳ ἑαυτῷ φυχάμαι ταύτην ἔδωκε τὴν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα
 δόξαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς μαθηταῖς· «ἐγὼ» γάρ, φησὶ, «τὴν δόξαν
 ἣν ἔδωκάς μοι, πάτερ, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ᾧσιν ἐν, καθὼς
 20 ἡμεῖς ἐν ἔσμεν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί· ἵνα ᾧσι τετε-
 λειωμένοι εἰς ἓν». Ἀλλὰ καὶ ὁρᾶν αὐτοῦς ἠθέλησεν. Αὕτη
 ἄρα ἐστὶν ἡ δόξα, δι' ἧς κτώμεθα ἐν ἑαυτοῖς καὶ ὁρῶμεν κυ-
 ρίως τὸν Θεόν.

16. Πῶς οὖν τὴν δόξαν ταύτην τῆς θείας φύσεως κτώ-
 25 μεθά τε καὶ ὁρῶμεν; Ἴρα τοὺς λόγους τῶν ὄντων ἐξετάζον-
 τες καὶ δι' αὐτῶν θηρώμενοι τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ ду-
 νάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας; Ἀλλ' ἕτερος ὀφθαλμὸς ἐ-
 στί ψυχῆς ὁ ταῦθ' ὁρῶν, ᾧ τὸ θεῖον φῶς, ἡ δόξα τῆς φύσε-
 ως αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰσαὰκ καὶ τῶν ἄλλων πάν-
 30 των πατέρων ἀνωτέρω εἰρημένον, οὐχ ὁρᾶται· ἕτερον ἄρα του-
 τί ἐστι τὸ φῶς παρὰ τὸ φῶς ὃ τῆς γνώσεως ἐπῶνυμόν ἐστιν.
 Οὐκοῦν οὐ πᾶς ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἢ δι' αὐτῆς

41. Ἰω. 17, 24.

42. Ἰω. 17, 5.

43. Διάκρισις φύσεως καὶ δόξης Θεοῦ, ἅτινα βραδύτερον ὁ Παλα-
 μᾶς καλεῖ οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν.

44. Ἰω. 17, 22 ἐξ.

Θεοῦ καὶ γενικῶς γνῶσιν τοῦ κτίστου προσγινομένην ἀπὸ τὰ κτίσματα, τὸ δὲ ἄλλο θεωρίαν, ὄχι τῆς φύσεως, μὴ τυχόν πάλιν εὔρουσαν ἐφορμὴν οἱ συκοφάνται, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ἔδωκεν ὁ Κύριος εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ δι' αὐτῶν εἰς ὅλους τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτόν καὶ ἐπιδείξαντας δι' ἔργων τὴν πίστιν, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ βλέπουν οὗτοι· διότι, λέγει πρὸς τὸν πατέρα, «θέλω νὰ βλέπουν οὗτοι τὴν δόξαν μου, τὴν ὁποίαν μοῦ ἔδωσες, διότι μὲ ἠγάπησες πρὸ καταβολῆς κόσμου»⁴¹. καὶ πάλιν, «δόξασέ με ἐσύ, πάτερ, δίπλα σου μὲ τὴν δόξαν τὴν ὁποίαν εἶχον πρὶν ὑπάρξῃ ὁ κόσμος δίπλα σου»⁴². Ὡστε καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἔδωκε τὴν δόξαν τῆς θεότητος· ὄχι ὅμως τὴν φύσιν· ἄρα ἄλλο εἶναι ἡ φύσις Θεοῦ καὶ ἄλλο ἡ δόξα τῆς θεότητος, ἂν καὶ εἶναι ἀχώριστα ἀλλήλων⁴³· ἀλλ' ἂν καὶ εἶναι διάφορος τῆς θείας φύσεως ἡ δόξα δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰ ὑπὸ χρόνον μὴ οὔσα ὑπεροχικὴ ἀλλ' ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν θείαν φύσιν κατ' ἄφθαρτον τρόπον. Δὲν ἔδωκε ὅμως αὐτὴν τὴν ὑπεράνω ὅλων τῶν ὄντων δόξαν μόνον εἰς τὸ φύραμα τὸ ὑποστασιακῶς ἠνωμένον μὲ αὐτόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς· διό, λέγει, «ἐγὼ ἔδωκα εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν τὴν ὁποίαν μοῦ ἔδωσες, πάτερ, διὰ νὰ εἶναι ἓν, ὅπως ἡμεῖς εἴμεθα ἓν, ἐγὼ εἰς αὐτοὺς καὶ σύ εἰς ἐμέ· διὰ νὰ εἶναι τελειωμένοι εἰς ἓν»⁴⁴. Ἀλλὰ ἠθέλησε καὶ νὰ τὴν βλέπουν. Αὐτὴ ἄρα εἶναι ἡ δόξα, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτοῦμεν εἰς ἑαυτοὺς καὶ βλέπομεν κυρίως τὸν Θεόν.

16. Πῶς λοιπὸν ἀποκτοῦμεν καὶ βλέπομεν τὴν δόξαν ταύτην τῆς θείας φύσεως; Ἄρα ἐξετάζοντες τοὺς λόγους τῶν ὄντων καὶ ἐπιδιώκοντες δι' αὐτῶν τὴν γνῶσιν τῆς δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ; Ἀλλ' ἄλλος εἶναι ὁ βλέπων ταῦτα ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς, μὲ τὸν ὁποῖον δὲν βλέπεται τὸ θεῖον φῶς, ἡ δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰσαὰκ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων Πατέρων ἀνωτέρω εἰρημένον· ἄλλο λοιπὸν εἶναι τοῦτο τὸ φῶς, διάφορον τοῦ φωτός τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπώνυμον τῆς γνώσεως. Ἐπομένως δὲν ἔχει τὸν Θεὸν ἔνοσκον πᾶς ὁ

ὁρῶν ἔνοικον ἔχει τὸν Θεόν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῶν κρι-
 σμάτων, ἐξ αὐτῆς ὡς ἐξ εἰκότιος οιοχαζόμενος Θεόν. Ὁ δὲ
 τὸ φῶς ἐκεῖνο ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὁρῶν οὐκέτ' ἐκ τοῦ εἰκό-
 τος, ἀλλ' ἀληθεῖ καὶ τῶν κρισμάτων πάντων ὑπερανιδρομένην
 5 θέα, γινώσκει τε καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὸν Θεόν· οὐ γὰρ χωρί-
 ζεται ποιεῖ τῆς αἰδίου δόξης. Ἀλλὰ μὴ διὰ τὸ ὑπερβάλλον
 τῆς εὐεργεσίας ἀπειθήσαντες ἀφηγησώμεν, πιστεύσαντες δὲ
 τῷ μεταλαβόντι τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ μεταδόντι τῆς δόξης
 τῆς φύσεως αὐτοῦ ζητήσωμεν πῶς κτῆται τις τοῦτο καὶ ὁ-
 10 ρᾶ. Πῶς οὖν; Τῇ τῶν θείων ἐπιτολῶν τηρήσει· τῷ γὰρ τη-
 ροῦντι ταύτας τὴν ἑαυτοῦ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος,
 ἢ ἐφεξῆς προϊὼν καὶ «μονὴν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς» ὠνό-
 μασεν εἰπὼν, «ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει καὶ
 ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ
 15 μονὴν παρ' αὐτοῦ ποιήσωμεν», καὶ «ἐμφανίσω αὐτῷ ἑμᾶυτόν».
 Ὅτι μὲν οὖν λόγον αὐτοῦ τὰς ἐπιτολάς αὐτοῦ λέγει δῆλον,
 ἐπεὶ καὶ ἀνωτέρω ἀπὸ τοῦ νῦν εἰρημένου 'λόγου' τέθεικεν
 αὐτάς· «ὁ ἔχων» γὰρ, φησί, «τὰς ἐπιτολάς μου καὶ τηρῶν αὐ-
 τὰς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με».
 20 17. Ὡστε καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται, καὶ μάλιστα κατὰ
 τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους καὶ τὰ κατ' ἐκεῖνον δόγματα, μηδα-
 μῶς οὐσα γνῶσις ἢ θεωρία αὕτη τοῦ Θεοῦ, κἂν ἐκεῖνος πάντα
 μᾶλλον ἢ τοῦτο βούληται. Δεῖ δὲ καὶ ἡμᾶς εἰδέναί ταύτην
 οὐκ εἶναι γνῶσιν λέγοντας τὴν θεωρίαν καθ' ὑπεροχὴν, ὡς
 25 καὶ τὸν Θεὸν μὴ ὄντα· καὶ γὰρ ὑπὲρ τὰ ὄντα πεπιστεύκαμεν
 αὐτόν. Ἀλλὰ πῶς καὶ μὴ βουλομένου τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τῶν
 ἐκεῖνου λόγων δείκνυται τὸ θεῖον τοῦτο φῶς ἕτερον παρὰ
 τὴν γνῶσιν; Τῇ τῶν ἐπιτολῶν τηρήσειν ἐκεῖνος οὐ φησι δύνα-
 σθαι τὸ σκότιος τῆς ἀγνοίας ἀπελαύνειν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὴν
 30 μάθησιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν ἐπίμονον μελέτην· τὸ δὲ μὴ ἀπε-
 λαῦνον τὴν ἀγνοίαν γνῶσιν οὐποι' ἂν δύναίτο παρέχειν. Τὸ
 τοῖνον κατ' ἐκεῖνον μὴ παρέχον γνῶσιν τὴν θεωρίαν ταύτην

45. Ἰω. 14, 23.

46. Ἰω. 14, 21.

47. Αὐτόθι.

48. Ἀνωτέρω 2, 1, 34· 37.

ἔχων τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων ἢ δι' αὐτῆς ὁρῶν, ἀλλ' ἔχει ἔνοικον αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῶν κτισμάτων, διὰ τῆς ὁποίας κατ' εἰκασίαν στοχάζεται τὸν Θεόν. Ὁ δὲ ἔχων τὸ φῶς ἐκεῖνο ἀπορρήτως καὶ βλέπων ὄχι κατ' εἰκασίαν πλέον, ἀλλὰ μὲ θεὰν ἀληθῆ καὶ τοποθετημένην ὑπεράνω ὄλων τῶν κτισμάτων, γνωρίζει καὶ ἔχει μέσα του τὸν Θεόν· διότι δὲν χωρίζεται ποτὲ ἀπὸ τὴν αἰδιον δόξαν. " Ἄς μὴ ἀφηνιάσωμεν ὅμως ἀπιστοῦντες διὰ τὸ ὑπερβολικὸν τῆς εὐεργασίας, ἀλλὰ πιστεύοντες εἰς τὸν μεταλαβόντα τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ μεταδῶσαντα ἐκ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἅς ζητήσωμεν πῶς ἀποκτᾶ κανεὶς καὶ βλέπει τοῦτο. Πῶς λοιπὸν; Μὲ τὴν τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν· διότι ὁ Κύριος ὑπεσχέθη τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὸν τηροῦντα ταύτας, τὴν ὁποίαν εἰς τὴν συνέχειαν ὠνόμασε καὶ «μονὴν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρός», εἰπὼν «ἂν μὲ ἀγαπᾶ κανεὶς, θὰ τηρήσῃ τὸν λόγον μου καὶ ὁ Πατήρ μου θὰ τὸν ἀγαπήσῃ καὶ θὰ ἔλθωμεν πρὸς αὐτὸν καὶ θὰ ἐγκατασταθῶμεν εἰς αὐτόν»⁴⁵ καὶ «θὰ ἐμφανίσω εἰς αὐτόν ἑμαυτόν»⁴⁶. " Ὅτι δὲ βεβαίως μὲ τὸν λόγον αὐτοῦ ἐννοεῖ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ εἶναι φανερόν, ἀφοῦ καὶ ἀνωτέρω ἀντὶ τοῦ ἐδῶ χρησιμοποιομένου 'λόγου' ἔχει θέσει αὐτάς· διότι, λέγει, «ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἀγαπῶν με»⁴⁷.

17. " Ὡστε δεικνύεται καὶ ἀπὸ αὐτό, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς λόγους τοῦ φιλοσόφου καὶ τὰ δόγματα αὐτοῦ, ὅτι ἡ θεωρία αὐτῆ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι καθόλου γνῶσις, ἔστω καὶ ἂν ἐκεῖνος θέλῃ ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἀπὸ αὐτό. Πρέπει δὲ νὰ γνωρίζωμεν ὅτι αὕτη δὲν εἶναι γνῶσις, λέγοντες τὴν θεωρίαν ὑπεροχικὴν καὶ τὸν Θεόν μὴ ὄντα, ἐφ' ὅσον πιστεύομεν ὅτι εἶναι ὑπὲρ τὰ ὄντα. Ἄλλὰ πῶς καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ φιλοσόφου δεικνύεται ὅτι τὸ θεῖον τοῦτο φῶς εἶναι διάφορον ἀπὸ τὴν γνῶσιν; Ἐκεῖνος λέγει ὅτι τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας δὲν δύναται νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν ψυχὴν ἢ τήρησις τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἢ μάθησις καὶ ἢ κατ' αὐτὴν ἐπίμονος μελέτη⁴⁸· τὸ δὲ μὴ ἀπομακρύνον τὴν ἀγνοίαν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παρέχῃ γνῶσιν. Τὸ μὴ παρέχον λοιπὸν

χορηγεῖ, κατὰ τοὺς τοῦ Κυρίου λόγους· οὐκ ἄρα γνῶσις ἐστὶν ἡ θεωρία αὕτη, μὴ οὐδὲ γνῶσιν ἠγεῖσθαι τε καὶ λέγειν ταύτην οὐ χρεῶν, ἀλλ' οὐδὲ γνωσιήν, εἰ μὴ ἄρα καταχρηστικῶς καὶ ὁμωνύμως, ἢ κυρίως μᾶλλον, ἀλλ' ὑπεξηρημένως. Μὴ ὅτι οὖν γνῶσιν ταύτην οὐχ ἠγεῖσθαι χρή, ἀλλὰ καὶ πάσης γνώσεως καὶ τῆς κατὰ γνῶσιν θεωρίας διαφερόντως ὑπεριέ-
 5 ραν, εἶπερ τῆς τοῦ Θεοῦ μονῆς ἐν ἡμῖν καὶ ἐμφανείας ὑψηλότερον οὐδέν, οὐδ' ἴσον, οὐδ' ἐγγύς. Ἡμεῖς δὲ καὶ γνώσεως καὶ ἀληθοῦς γνώσεως ἴσμεν παρεκτικὴν οὖσαν τὴν τῶν ἐντο-
 10 λῶν τοῦ Θεοῦ ἐκπλήρωσιν· διὰ γὰρ ταύτης μόνης ὑγίεια τῆ ψυχῆ προσγίνεται. Τίς δ' ἂν εἴη ψυχῆς ὑγίεια, τὸ γνωστικὸν νοσοῦσης; Παρεκτικᾶς μὲν οὖν ἐπισιάμεθα τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολὰς καὶ γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ γνώσεως μόνης, ἀλλὰ καὶ θεώσεως· ταύτης δὲ τυγχάνομεν τελείως κτησάμενοι καὶ ἰδόντες
 15 ἐν ἑαυτοῖς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι, ὅλην ἡμᾶς εὐδοκῆσει ὁ Θεὸς εἰς τὰ Πνευματικὰ μυστήρια προαγαγεῖν ἡμᾶς, κατὰ τὸν προειρημένον τοῦτον ἅγιον.

18. Ἐπεὶ δὲ τοὺς πατέρας οὗτος προῦβάλειο τοῦτο λέγοντας, καὶ ἡμεῖς τοὺς μετ' αὐτὸν ἅπαντας ἀφέντες ἐνίοις
 20 ἴδωμεν τῶν πρὸς αὐτοῦ, ἵνα λέγουσι δόξαν Θεοῦ τοῖς μύσταις μόνοις μυστικῶς καὶ ἀπορρητίως ὁρωμένην, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς ἀντίπας καὶ ἀποσιόλους τοῦ μόνου Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν τῷ τῆς ἱεραῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζεται πληρώματι, καὶ πρὸ τῶν ἀποσιόλων
 25 αὐθις τὸν κορυφαῖον ἐκείνων Πέτρον, ὃς φησὶν «οὐ σοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπαι γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος». Τίνα τοίνυν δόξαν οὗτος ἐπώπειυσε τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἕτερος
 30 ἀπόσιολος παρίτω δείξων «διαγρηγορήσαντες» γάρ, φησὶν,

49. Ἄνωτέρω 2, 3, 15.

50. Ἡ μοναρχιανίζουσα αὕτη ἔκφρασις ἀπαντᾶ πρῶτον παρὰ Μελίτωνι Σάρδεων, εἰς τὸ πάθος 9. Βραδύτερον οἱ ἀσκητικοὶ καὶ μυστικοὶ χρησιμοποιοῦν αὐτὴν ἐνίοτε ἀλλ' οἱ μεγάλοι Πατέρες τὴν ἀποκρούουν.

51. Ἐφ. 3, 15. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐννοεῖται μόνον ἡ ἐπὶ γῆς πατριά.

52. Β' Πέτρ. 1, 16.

κατ' ἐκεῖνον γνῶσιν χορηγεῖ τὴν θεωρίαν ταύτην κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου· δὲν εἶναι λοιπὸν γνῶσις ἢ θεωρία αὕτη καὶ ὄχι μόνον γνῶσιν δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμεν καὶ λέγωμεν αὕτην, ἀλλ' οὔτε γνωστήν, εἰμὴ μόνον καταχρηστικῶς καὶ κατ' ἀναλογίαν, οὔτε κυριολεκτικῶς ἀλλὰ κατὰ ὑπεξαίρεσιν. "Ὅχι δὲ μόνον γνῶσιν δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμεν ταύτην, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν θεωροῦμεν ὡς ἐξόχως ὑπερτέραν πάσης γνώσεως καὶ τῆς κατὰ γνῶσιν θεωρίας, ἂν δὲν ὑπάρχη τίποτε ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν μέσα μας διαμονὴν καὶ ἐμφάνειαν τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἴσον οὔτε πλησίον. Ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἐντολῶν εἶναι καὶ γνώσεως παρεκτική, καὶ ἀληθοῦς γνώσεως μάλιστα· διότι μόνον μὲ αὕτην ἐξασφαλίζεται εἰς τὴν ψυχὴν ὑγεία. Τί εἶδους δὲ ὑγεία ψυχῆς θὰ ἦτο, ἂν ἐνόσει τὸ γνωστικόν; Ἀναγνωρίζομεν λοιπὸν τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ ὡς παρεκτικὰς καὶ γνώσεως, ὄχι ὅμως μόνον γνώσεως, ἀλλὰ καὶ θεώσεως· ἐπιτυγχάνομεν δὲ αὕτην τελείως, ἂν ἀποκτήσωμεν καὶ ἴδωμεν μέσα μας τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι, ὅταν ὁ Θεὸς εὐδοκήσῃ νὰ μᾶς προαγάγῃ εἰς τὰ πνευματικὰ μυστήρια κατὰ τὸν προειρημένον τοῦτον ἅγιον⁴⁹.

18. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος προέβαλε τοὺς Πατέρας λέγοντας τοῦτο, καὶ ἡμεῖς ἀφήνοντες τοὺς μετ' αὐτὸν ὄλους, ὡς ἴδωμεν μερικοὺς ἀπὸ τοὺς πρὸ αὐτοῦ, τοῦ Ἰσαάκ, ποίαν ἐννοοῦν δόξαν Θεοῦ βλεπομένην ἀπὸ μόνους τοὺς μύστας μυστικῶς καὶ ἀοράτως, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς αὐτόπτας καὶ ἀποστόλους τοῦ μόνου Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ⁵⁰, διὰ τοῦ ὁποίου ὀνομάζεται πᾶσα πατριὰ εἰς τὸ πλήρωμα τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας⁵¹, καὶ πρὸ τῶν ἀποστόλων πάλιν τὸν κορυφαῖον ἐκεῖνον Πέτρον, ὁ ὁποῖος λέγει· «ὡς ἐγνωστοποιήσαμεν τὴν δύναμιν καὶ παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μὴ ἀκολουθήσαντες σοφιστευμένους μύθους, ἀλλὰ γενόμενοι ἐπόπται τῆς μεγαλειότητος ἐκείνου»⁵². Ποίαν λοιπὸν δόξαν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπώπτευσεν οὗτος ὡς προσέλθῃ νὰ δείξῃ ἄλλος ἀπόστολος· διότι, λέγει, «γρηγορήσαντες ὁ Πέτρος

«ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶδον τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ». Ποῖαν δόξαν; Ἔτερος αὐθις παρελθέτω τῶν εὐαγγελιστῶν συμμαρτυρήσων· «ἐλαμψε», φησί, «τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένοντο λευκὰ ὡς τὸ φῶς»· καὶ
 5 ἔδειξεν αὐτοῖς ὅτι αὐτός ἐστι κατὰ τὸ ψαλμικὸν «ὁ τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον ἀναβαλλόμενος» Θεός. Διὸ καὶ ὁ Πέτρος μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι ἐπώπιευσεν τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ «ἐν τῷ ὄρει τῷ ἀγίῳ», τὸ φῶς τὸ καὶ τὰς ἀκοάς, εἰ καὶ θαυμασιὸν εἰπεῖν, περιουγάζον (καὶ νεφέλην γὰρ φωτεινὴν λόγους ἐνηχοῦσαν
 10 ἐθεάσαντο ἐκεῖ), μετὰ τὸ ἰδεῖν τοίνυν ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ «ἔχομεν», φησί, «θεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον». Ποῖον προφητικὸν λόγον θεβαιότερον ἀπὸ τῆς θέας τοῦ φωτὸς ἔχετε μαθόντες, ὧ θεόπται; Ποῖον ἕτερον ἢ διὸ ὁ Θεὸς «ὡς ἱμάτιον τὸ φῶς ἀναβάλλεται»; «Τούτῳ δέ», φησί,
 15 «καλῶς τῷ λόγῳ τῷ προφητικῷ ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνονται ἐν ἀύχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσει». Ποῖα ἡμέρα; Πάντως ἢ διαυγάσασα ἐν Θαβωρίῳ. «Καὶ φωσφόρος ἀνατελεῖ». Ποῖος φωσφόρος; Πάντως ὁ καταλάμπρας αὐτὸν ἐκεῖ σὺν Ἰακώβῳ καὶ Ἰωάννῃ. Ἔως ἂν ἀνατείλῃ ὁ
 20 φωσφόρος οὗτος, ποῦ; «Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν». Ὅρας ἦτι τὸ φῶς τοῦτο ἐν ταῖς καρδίαις ἀριτίως φαίνει τῶν πιστῶν καὶ τελείων; Ὅρας δ' ὅσον ὑπερέχει τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως; Οὐχὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων (ἐκείνη γὰρ οὐδὲ τῆς φωτὸς ἐπωνυμίας ἀξία, ψευδῆς οὖσα πᾶσα ἢ τῷ
 25 ψεύδει συμμιγῆς καὶ σκότει μᾶλλον ἢ φωτὶ παραπλησία), οὗ ταύτης οὖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν γνώσεως τοσοῦτο διενήνοχε τὸ φῶς τῆς θεωρίας ταύτης, ὡς τὸ μὲν καὶ ἐκείνην φῶς λύχνῳ παρεικάζεσθαι φαίνονται ἐν τόπῳ ἀύχμηρῷ, τὸ δὲ κατὰ τὴν μυσικὴν ταύτην θεωρίαν φῶς ἐν
 30 ἡμέρᾳ λάμπονται φωσφόρῳ, ὅς ἐστιν ὁ ἥλιος.

19. «Ἄλλὰ πῶς», φησί, «παραβλητὸν ἡλίῳ αἰσθητῷ, εἰ θεϊκὸν ἐστὶ τοῦτο τὸ φῶς;». Σὺ δὲ θεωρητικώτατος ἀπάντων

53. Λουκᾶ 9, 32.

55. Ψαλμ. 103, 2.

57. Β' Πέτρ. 1, 19.

59. Αὐτόθι.

54. Ματθ. 17, 2.

56. Β' Πέτρ. 1, 18 ἐξ.

58. Αὐτόθι.

καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, εἶδον τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ»⁵³. Ποίαν δόξαν; " Ἄς προσέλθῃ ἄλλος εὐαγγελιστὴς νὰ συμμαρτυρήσῃ· «ἔλαμψε», λέγει, «τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἔγιναν λευκὰ ὡσάν τὸ φῶς»⁵⁴· καὶ τοὺς ἔδειξεν ὅτι αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸ ψαλμικόν «ὁ περιβληθεὶς τὸ φῶς ὡσάν ἱμάτιον»⁵⁵ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πέτρος, ἀφοῦ εἶπεν ὅτι ἐπώπτεισε τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ «εἰς τὸ ἅγιον ὄρος», δηλαδὴ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον περιαιυγάζει καὶ τὰς ἀκοάς, ἂν καὶ εἶναι παράδοξον νὰ λεχθῇ (διότι εἶδον ἐκεῖ νεφέλην φωτεινὴν ἐκφέρουσαν λόγους), ἀφοῦ λοιπὸν εἶδον ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ, λέγει, «καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον»⁵⁶. Ποῖον προφητικὸν λόγον βεβαιότερον ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ φωτός ἔχετε μάθει, ὦ θεόπται; Ποῖον ἄλλον παρὰ ὅτι ὁ Θεός «περιβάλλεται τὸ φῶς ὡσάν ἱμάτιον»; Λέγει δέ, «καλῶς πράττετε νὰ προσέχετε εἰς τοῦτον τὸν προφητικὸν λόγον, ὡσάν λύχνον λάμποντα εἰς σκοτεινὸν τόπον, ἕως ὅτου αὐγάσῃ ἡ ἡμέρα»⁵⁷. Ποία ἡμέρα; Πάντως ἡ αὐγάσσα εἰς τὸ Θαβώριον. «Καὶ ἀνατείλῃ ὁ φωσφόρος»⁵⁸. Ποῖον ἄστρον; Πάντως ὁ λάμπας ἐκεῖ ἐπάνω εἰς αὐτόν μαζί με τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην. " Ἔως ὅτου ἀνατείλῃ τὸ ἄστρον τοῦτο, ποῦ; «Εἰς τὰς καρδίας σας»⁵⁹. Βλέπεις ὅτι τὸ φῶς τοῦτο φέγγει τώρα εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν καὶ τελείων; Βλέπεις δέ πόσον ὑπερέχει τοῦ φωτός τῆς γνώσεως; Τὸ φῶς τῆς θεωρίας ταύτης διαφέρει τόσον πολύ, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων (διότι ἐκείνη δὲν εἶναι ἀξία οὔτε τῆς ἐπωνυμίας τοῦ φωτός, καθ' ὅσον εἶναι ὄλη ψευδὴς ἢ ἀνάμικτος μετὰ τὸ ψεῦδος καὶ παραπλησία μετὰ τὸ σκότος μᾶλλον παρὰ μετὰ τὸ φῶς), ὄχι μόνον ἀπὸ αὐτὴν λοιπὸν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν θείων Γραφῶν, ὥστε τὸ μὲν κατ' ἐκείνην φῶς νὰ παρομοιάζεται μετὰ λύχνον ὁ ὁποῖος φέγγει εἰς τόπον σκοτεινόν, τὸ δὲ κατὰ τὴν μυστικὴν ταύτην θεωρίαν φῶς μετὰ ἄστρον λάμπον ἐν ἡμέρᾳ, δηλαδὴ μετὰ τὸν ἥλιον.

19. «Ἀλλά, λέγει, πῶς δύναται νὰ παραβληθῇ μετὰ αἰσθητὸν ἥλιον τοῦτο τὸ φῶς, ἂν εἶναι θεϊκόν»; Ἐσὺ ὁ θεω-

τοῦτο ἀγνοεῖς καὶ οὐκ ἔχεις παραδειγματικῶς ἐκλαμβάνειν,
 ἀλλ' οὐ συγκριτικῶς, τὸ τὸν Θεὸν λάμπειν ὡς τὸν ἥλιον ἢ
 ὑπὲρ τὸν ἥλιον; Καίτοι καὶ φανέντιος καὶ δευτέρου τὸ ἴσον
 ἔχοντιος φωσιῆρος ἐν ἡμέρᾳ, διπλάσιον ταύτης γενήσεται τὸ
 5 φῶς καὶ τοῖν ἡλίοι ἐκάτερος ἐν τοσοῦτῳ φαινόμενος φωτὶ
 ἀλαμπέσιερος φανεῖται. Ὁ τοῖνον ὡς ἥλιος τότε λάμπων
 τὸν ἥλιον ὑπερλάμπων, οὐχ ὡς ὁ ἥλιος λάμπει, ἀλλ' ὑπὲρ τὸν
 ἥλιον οὕτω καὶ ὁμοιωματικῶς λεγόμενος οὐδεμίαν ἔχει τὴν
 ἰσότητα, καὶ παραδειγματικῶς συγκρινόμενος οὐδεμίαν ἔχει
 10 ὁμοιότητα ὁμότιμον. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐκ αἰσθητὸν κυρίως οὐδὲ
 νοητὸν τὸ φανέν φῶς ἐν Θαβωρίῳ τοῖς τῶν μαθητῶν τοῦ
 Κυρίου ἀπολέκτοις, ἐν τῷ Περὶ φωτισμοῦ θείου καὶ ἱερᾶς
 εὐδαιμονίας λόγῳ καὶ ἔμῃν δύναμιν ἱκανῶς προαποδέδεικται.

20. Φασὶ δ' οἱ κατὰ τοῦ τοιοῦτου φωτισμοῦ καὶ φωτὸς
 15 ἀγωνισάμενοι καὶ συμβολικᾶ εἶναι φάσματα πάντα τὰ παρὰ
 Θεοῦ δειχθέντα τοῖς ἀγίοις φῶτα, καὶ ἀδῶν δὴ τινων καὶ
 νοητῶν αἰνίγματα πραγμάτων, καὶ οἰκονομικῶς καὶ φανταστι-
 κῶς, δεικνύμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις, καὶ τοῦ
 Ἀρεοπαγίτου ἀγίου καταφεύδονται Διονυσίου ὡς συμφθεγ-
 20 γομένου τούτοις, καίτοι σαφῶς οὕτως τὸ ἐν τῇ θειοτάτῃ μετα-
 μορφῶσει τοὺς μαθητὰς περιαισθράσαν φῶς φανοτάταις μαρ-
 μαρυγαῖς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος περιαισθράσειν φησὶν ἡ-
 μᾶς ἀδιαλείπτως καὶ ἀτελευτήτως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ κατὰ
 τὴν ἐπαγγελίαν ὄντας. Τῶν σὺν συμβόλων τε καὶ αἰνιγμάτων
 25 πάντων, τῶν πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις διαπλατι-
 μένων, γινομένων τε καὶ ἀπογινομένων, καὶ νῦν μὲν ὄντων,
 μᾶλλον δὲ φαιομένων μὲν ποτε, κυρίως δὲ ὄντων σχεδὸν οὐδέ-
 πατε, τὸ αἰεὶ ὄν καὶ κυρίως ὄν καὶ ἀναλλοιώτως ὄν φανότατον
 τοῦτο καὶ θειότατον φῶς πῶς οὐκ ἀφειμένον ἔσται; Ἡ τὸν
 30 μὲν ἐν αἰσθητοῖς φανότατον ἀπάντων ἥλιον ἐκ τροπῆς ἠργμέ-
 νον καὶ πολλαῖς ἐτησίοις ὑποκείμενον τροπαῖς καὶ πολλοῖς

60. Βιβλίον 1, 3.

61. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

62. Α' Θεοσ. 4, 17.

ρητικώτατος ὄλων ἀγνοεῖς τοῦτο καὶ δὲν δύνασαι νὰ ἐκλάβης μεταφορικῶς καὶ ὄχι κυριολεκτικῶς τὴν φράσιν ὅτι ὁ Θεὸς λάμπει ὡς ὁ ἥλιος ἢ ὑπὲρ τὸν ἥλιον; Καὶ ὁμως, ἀκόμη καὶ ἂν φανῆ καὶ ἄλλο τὴν ἡμέραν ἰσοδύναμον, τὸ φῶς αὐτῆς θὰ γίνῃ διπλάσιον καὶ ὁ καθείς τῶν ἡλίων, φαινόμενος μέσα εἰς τόσον φῶς θὰ φανῆ ἀλαμπέστερος. Ὁ ὡς ἥλιος λοιπὸν λάμπων τότε καὶ ὑπερλάμπων τὸν ἥλιον, δὲν λάμπει ὡς ἥλιος ἀλλ' ὑπὲρ τὸν ἥλιον· οὕτω καὶ παρομοιαστικῶς λεγόμενος δὲν ἔχει καμμίαν ἰσότητα καὶ παραδειγματικῶς συγκρινόμενος δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα ὁμότιμον. Ἄλλ' ὅτι τὸ εἰς τὸ Θαβώριον φανέν εἰς τοὺς ἐπιλέκτους μαθητὰς τοῦ Κυρίου φῶς δὲν εἶναι κυριολεκτικῶς οὔτε αἰσθητὸν οὔτε νοητὸν, ἔχει προαποδειχθῆ ἑπαρκῶς κατὰ τὴν δύναμίν μου εἰς τὴν Περί θείου φωτισμοῦ καὶ ἱερᾶς εὐδαιμονίας πραγματείαν⁶⁰.

20. Λέγουν δὲ οἱ ἀγωνισθέντες κατὰ τοῦ τοιοῦτου φωτισμοῦ καὶ φωτὸς ὅτι καὶ ὄλα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεχθέντα εἰς τοὺς ἀγίους φῶτα εἶναι συμβολικά φάσματα, αἰνίγματα κάποιων ἀϋλων καὶ νοητῶν πραγμάτων, δεικνυόμενα οἰκονομικῶς καὶ φανταστικῶς συμφώνως πρὸς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις. Πευδολογοῦν δὲ καὶ περὶ τοῦ ἀγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ὡς δῆθεν συμφωνοῦντος μὲ αὐτούς⁶¹, μολονότι οὗτος λέγει σαφῶς ὅτι τὸ κατὰ τὴν θειοτάτην μεταμόρφωσιν περιαστράψαν τοὺς μαθητὰς φῶς θὰ περιαιυγάζη ἡμᾶς μὲ λαμπροτάτας μαρμαρυγὰς ἀδιαλείπτως καὶ ἀτελευτήτως κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, καθὼς θὰ εὐρισκώμεθα πάντοτε μετὰ τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν⁶². Πῶς λοιπὸν τὸ κυριολεκτικῶς ὄν καὶ ἀναλλοιώτως ὄν φωτεινότατον τοῦτο καὶ θειότατον φῶς δὲν θὰ εἶναι διάφορον ὄλων τῶν συμβόλων καὶ αἰνιγμάτων, τὰ ὁποῖα διαπλάσσονται κατὰ τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις, γίνονται καὶ ἀπογίνονται, τώρα ὑπάρχουν καὶ ἔπειτα παύουν νὰ ὑπάρχουν, μᾶλλον δὲ φαίνονται κάποτε, κυριολεκτικῶς δὲν ὑπάρχουν σχεδὸν ποτέ; Τὸν εἰς τὰ αἰσθητὰ φωτεινότατον ὄλων ἥλιον, ὁ ὁποῖος ἤρχισε τὴν ὑπαρξίν του διὰ τροπῆς καὶ ὑπόκειται εἰς πολλὰς ἐτησίαις τροπὰς, καὶ

σώμασιν ἀντιφρατιόμενον, καὶ νῦν μὲν ἐκλείποντα νῦν δὲ
 κρυπτόμενον, ἔστι δ' ὅτι καὶ ἀγίων ἐπιτάγμασιν ὑποτατιόμε-
 νον, κἀντιεῦθεν καὶ κινήσεως ἀνακοπιόμενον, ἀναποδίζοντά τε
 καὶ ἰσιάμενον, τοῦτον μὲν καὶ τὸ ἀπὸ τούτου φῶς ὃ ἐροῦ-
 5 μεν καὶ ἐν ὑποσίᾳσει, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο, «παρ' ᾧ οὐκ ἔστι
 παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα», τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὁμο-
 θέου σαρκὸς τῆς πλουτούσης καὶ διδούσης τὴν δόξαν τῆς θεό-
 τητος τοῦτο τοίνυν τὸ φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ
 μένοντος αἰῶνος, σύμβολον καὶ φάσμα καὶ ἀνυπόστατον ἐροῦ-
 10 μεν; Οὐχ, ἕως ἄν ᾧμεν τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἐρασιαί.

21. Τοῦτο γὰρ τὸ φῶς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος καὶ
 Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶττιαν χρυσοῦς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας θεό-
 τητα σαφῶς καλοῦσι. «Φῶς», φησὶν, «ἡ παραδειχθεῖσα θεό-
 τητος ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς»· καὶ αὐτὸς, «λαμπρότερος
 15 ἔαντοῦ ἐφαίνεται ὁ Κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς
 ἀκτῖνας αὐτῆς»· καὶ πάλιν, «ἐφαίνεται τοῖς καθαρῶς τὴν καρ-
 δίαν, ὡς δι' ὑέλινων λαμπτήρων, διὰ τοῦ προσκυνητοῦ σώ-
 ματος ἡ τοιαύτη διαυγάζουσα δύναμις». Ὡστε οὐ τοῦ σώμα-
 τος ἦν ἀπλῶς ἡ δόξα αὕτη, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, ἣτις
 20 ἐν μιᾷ τῶν ἐν αὐτῇ ἀγίων ὑποσίᾳσεων τῷ προσκυνητῷ ἐκείνῳ
 συνημμένη σώματι, πᾶσαν τὴν ἰδίαν ταύτην δόξαν καὶ θεοπρε-
 πῆ λαμπρότητα ἐνέθηκεν αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ μέγας Μακάριος
 δόξαν τοῦτο προσηγόρευσε τοῦ Πνεύματος. Πῶς οὖν ἡ θεό-
 τητος, ἡ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, νῦν
 25 μὲν ἔστι νῦν δ' οὐκ ἔστι, γινομένη τε καὶ ἀπογινομένη, φαι-
 νομένη τε καὶ ἀφανιζομένη, οὐκ ἀπὸ τῶν ἀναξίων κρυπτιόμε-
 νη, ἀλλ' εἰς τὸ μὴ ὄν χωροῦσα, οἷα τὰ φάσματα καὶ τὰ τοιαῦτα
 σύμβολα καὶ αἰνίγματα καὶ ὅσα παρὰ τῶν παντόλμων ὀνομά-
 ζεται τούτων, οἷ καὶ τοὺς σφῶν ἐλέγχους ὡς αὐτοῖς συμμαρ-
 30 τωροῦντας παρήγαγον, Διονύσιόν τε τὸν θεῖον καὶ Μάξιμον,
 οὐ συνορῶντες ὡς ἀναλογικῶς τε καὶ ἀναγωγικῶς θεολο-

63. Βλ. Ἰησ. 10, 12 ἐξ. Δ' Βασ. 20, 11.

64. Ἰακ. 1, 17.

65. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 40, 6, PG 36, 365 A.

66. Τὰ χωρία βλ. καὶ ἀνωτέρω 1, 3, 26 καὶ 1, 3, 34.

67. Βλ. Περὶ ἀγάπης 21, PG 34, 925 C.

ἀντιφράσσεται ἀπὸ πολλὰ σώματα, τὴν μίαν ὑφίσταται ἔκλειψιν καὶ τὴν ἄλλην κρύπτεται⁶³ καὶ ἐνίοτε ὑποτάσσεται εἰς ἐπιταγὰς ἀγίων, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἀνακόπεται τῆς κινήσεως καὶ ἀναστρέφει καὶ ἴσταται, αὐτὸν λοιπὸν καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενον θὰ ὀνομάσωμεν φῶς καὶ μάλιστα ἐν ὑποστάσει. Τὸ φῶς ἐκεῖνο ὅμως «εἰς τὸ ὁποῖον δὲν παρατηρεῖται μεταβολὴ ἢ ἴχνος τροπῆς»⁶⁴, τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὁμοθεϊκῆς σαρκός, σαρκός ἢ ὁποῖα πλουτεῖ καὶ δίδει τὴν δόξαν τῆς θεότητος, αὐτὸ λοιπὸν τὸ φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ ἀτελειώτου αἰῶνος, θὰ ὀνομάσωμεν σύμβολον καὶ φάσμα καὶ ἀνυπόστατον; "Ὁχι, ὅσον καιρὸν εἴμεθα ἐρασταὶ τοῦ φωτός ἐκεῖνου.

21. Διότι τοῦτο τὸ φῶς καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ὁ μέγας Βασίλειος καλοῦν σαφῶς θεότητα. «Φῶς εἶναι ἢ παραδειχθεῖσα ἐπὶ τοῦ ὄρου εἰς τοὺς μαθητὰς θεότης⁶⁵, λέγει καὶ πάλιν, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, καθ' ὅσον ἡ θεότης παρέδειξε τὰς ἀκτῖνας τῆς» καὶ πάλιν, «ἐφαίνετο εἰς τοὺς καθαρούς τὴν καρδίαν, διὰ τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ὡσάν διὰ μέσου ὑαλίνων λαμπτήρων ἢ τοιαύτη διαυγάζουσα δύναμις»⁶⁶. "Ὡστε ἡ δόξα αὐτὴ δὲν ἦτο ἀπλῶς τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, ἢ ὁποῖα μὲ τὸ νὰ εἶναι συνημμένη κατὰ μίαν τῶν ἀγίων ὑποστάσεών τῆς εἰς τὸ προσκυνητὸν ἐκεῖνο σῶμα, ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸ ἔλην τὴν δόξαν καὶ θεοπρεπῆ λαμπρότητά τῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Μακάριος ὠνόμασε τοῦτο δόξαν τοῦ Πνεύματος⁶⁷. Πῶς λοιπὸν ἡ θεότης, ἢ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, τώρα μὲν θὰ εἶναι ἔπειτα δὲ δὲν θὰ εἶναι, γινομένη καὶ ἀπογινομένη, φαινομένη καὶ ἀφανιζομένη, ὄχι κρυπτομένη ἀπὸ τοὺς ἀναξίους ἀλλὰ βαδίζουσα πρὸς τὸ μὴ ὄν, ὁποῖα εἶναι τὰ φάσματα καὶ τὰ τοιαῦτα σύμβολα, τὰ αἰνίγματα καὶ ὅσα ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς παντόλμους τούτους; Αὐτοὶ μάλιστα ἔφεραν εἰς τὸ μέσον καὶ τοὺς ἐλεγκτὰς των διὰ νὰ συμαρτυρήσουν ὑπὲρ αὐτῶν, τὸν θεῖον Διονύσιον καὶ τὸν Μάξιμον, μὴ ἀντιλαμβανόμενοι ὅτι ὁ σοφὸς εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος ὠνόμασε τὸ εἰς τὴν

γίας σύμβολον τὸ ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς ὁ σοφὸς τὰ θεῖα προσηγόρευσε Μάξιμος;

22. Συμβόλων γὰρ ὁμωνύμως καὶ τῶν ὑφεισιώτων πάντων γινομένων τε καὶ λεγομένων ἐν ταῖς κατ' ἀναλογίαν καὶ
 5 ἀναγωγὴν θεολογίαις, τοιοῦτο σύμβολον καὶ αὐτὸς ἐκεῖ τοῦ-
 τι προσεῖπε, διὸ καὶ θεωρίαν σαφῶς ἐπέγραψε τοὺς ἐκεῖ λό-
 γους, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος θεωρίαν
 ὠνόμασε τὸ γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ ξύλον, σύμβολον αὐ-
 τῆς κατὰ τὴν ἐαυτοῦ θεωρίαν ἀναγωγικῶς ποιησάμενος, ἀλλ'
 10 οὐ διὰ τοῦτο φάσμα καὶ ἀνυπόστατον σύμβολον ἐκεῖνο ἦν. Ἄλ-
 λά καὶ τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Ἥλιον, τὸν μὲν κρίσεως, τὸν
 δὲ προνοίας σύμβολον, ὁ θεῖος ποιεῖται Μάξιμος. Ἐρ' οὖν
 οὐ παρῆσαν ἀληθῶς, ἀλλὰ συμβολικῶς κἀκεῖνοι διεπλάσθη-
 σαν; Τί δὲ ὁ Πέτρος, οὐκ ἂν γένοιτο τῆς πίστεως σύμβολον
 15 τῷ θεωρεῖν κατὰ ἀναγωγὴν βουλομένῳ καὶ τῆς ἐλπίδος Ἰά-
 κωβος καὶ τῆς ἀγάπης ὁ Ἰωάννης; Καὶ αὐτὸ τὸ ὄρος τῆς
 κατ' ἀρετὴν ἄπυσαν ἀναβάσεως, ἐφ' ᾧ Χριστὸς ἀνελθάν,
 τοῖς ἀκολουθῆσαι δυνηθεῖσιν, ἵνα κατὰ τὸν αὐτὸν εἶποι Μά-
 ξιμον, ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐπιφαίνεται, ἐν ᾗ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ
 20 τὸν κόσμον εἶναι; Ὁρᾶς οἷον ἦν τὸ ἐκεῖ τοὺς μαθητὰς περι-
 σιτᾶσαν φῶς; Κατὰ τοῦτο γοῦν μεταμορφωθέντα τὸν Κύριον
 οἱ τῶν ἀποστόλων ἔκκριτοι θεασάμενοι «ἀπὸ τῆς σαρκὸς εἰς
 τὸ Πνεῦμα μετέβησαν, πρὶν τὴν διὰ σαρκὸς ἀποθέσθαι ζωὴν»,
 καθάπερ αὐτὸς αὐτῖς λέγει, «τῇ ἐναλλαγῇ τῶν κατ' αἰσθησιν
 25 ἐνεργειῶν, ἣν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα ἐνήργησεν». Ὁρᾶς ὡς ἀ-
 θέαιον ἦν ἐκεῖνο τὸ φῶς τῇ αἰσθήσει μὴ μετασκευασθεῖσθαι
 διὰ τοῦ Πνεύματος; Διὸ καὶ τοῖς πλησιοχώροις οὐκ ἐπεφάνη,
 καίτοι λάμπαν ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Οὕτω μὲν οὖν οὗτος.

23. Διονύσιος δὲ ὁ μέγας τουτὶ τὸ φῶς ἀπλοῦν φησιν,
 30 ἀσχημάτιστον, ὑπερφυές, ὑπεροσύσιον, τουτέστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα
 πάντα ὄν. Πῶς οὖν αἰσθητὸν τὸ τοιοῦτον ἢ συμβολικὸν τοι-
 οῦτο; Μέλλων γὰρ οὗτος περὶ τοῦ φωτὸς ἱερογραφεῖν, ὡς

68. Βλ. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1165 BC.

69. Βλ. Μαξίμου, Περί ἀποριῶν PG 91, 1125 ἐξ. 1160-1168.

70. Λόγος 43, 12, PG 36, 509 B. Βλ. καὶ Νικ. Στηθαίου, Περί νοητοῦ παραδείσου 8, ἐξ. Χρήστου, σ. 32 ἐξ.

71. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1168 C.

72. Αὐτόθι, PPG 91, 1125-1128.

μεταμόρφωσιν φῶς τοῦ Κυρίου σύμβολον θεολογίας ἀναλογικῶς καὶ ἀναγωγικῶς⁶⁸.

22. Εἰς τὴν ἀναλογικὴν καὶ ἀναγωγικὴν θεολογίαν γίνονται καὶ λέγονται σύμβολα ὄλων τῶν ὑπαρκτῶν ὁμωνύμως. Τοιοῦτο σύμβολον εἶπε καὶ αὐτὸς ἐκεῖ τοῦτο, διὸ καὶ σαφῶς ἐπέγραψε τοὺς ἐκεῖ λόγους «θεωρίαν»⁶⁹, ὅπως καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ὠνόμασε θεωρίαν τὸ γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ ξύλον⁷⁰, ὀνομάσας αὐτὸ σύμβολον τῆς δόξης κατὰ τὴν θεωρίαν του· ἀλλὰ τὸ σύμβολον ἐκεῖνο δὲν ἦτο διὰ τοῦτο φάσμα καὶ ἀνυπόστατον. Ἄλλὰ ὁ θεῖος Μάξιμος καθιστᾷ καὶ τὸν Μωυσῆν καὶ τὸν Ἥλιον, τὸν πρῶτον σύμβολον κρίσεως, τὸν δεύτερον σύμβουλον προνοίας⁷¹. Ἄρα λοιπὸν δὲν παρευρίσκοντο ἀληθῶς, ἀλλὰ συμβολικῶς διεπλάσθησαν καὶ ἐκεῖνοι; Ὁ δὲ Πέτρος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῆ ὡς σύμβολον τῆς πίστεως διὰ τὸν θέλοντα νὰ θεωρῆ τὰ πράγματα ἀναγωγικῶς, ὅπως ἐπίσης ὁ Ἰάκωβος τῆς ἐλπίδος καὶ ὁ Ἰωάννης τῆς ἀγάπης; Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ὄρος τῆς καθ' ὄλην τὴν ἀρετὴν ἀναβάσεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆλθεν ὁ Χριστός, ἐπιφαίνεται οὗτος εἰς τοὺς δυνηθέντας νὰ ἀκολουθήσουν, διὰ νὰ εἶπω κατὰ τὸν ἴδιον Μάξιμον, ἐν τῇ μορφῇ Θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχεν πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου; Βλέπεις ποῖον ἦτο τὸ ἐκεῖ περιαστράψαν φῶς; <Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἀτενίσαντες οἱ ἐπίλεκτοι τῶν ἀποστόλων τὸν μεταμορφωθέντα Κύριον «μετέβησαν ἀπὸ τὴν σάρκα εἰς τὸ πνεῦμα, πρὶν ἀποθέσσουν τὴν σαρκικὴν ζωὴν», ὅπως λέγει πάλιν αὐτός, «διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν κατ' αἴσθησιν ἐνεργειῶν, τὴν ὁποίαν ἐνήργησεν εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα»⁷²> Βλέπεις ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο ἦτο ἀθέατον εἰς τὴν μετασκευασθεῖσαν διὰ τοῦ πνεύματος αἴσθησιν; Διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐπεφάνη εἰς τοὺς πλησιοχώρους, μολονότι ἔλαμψεν ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Οὕτω μὲν ἐκφράζεται οὗτος.

23. Ὁ δὲ μέγας Διονύσιος χαρακτηρίζει τὸ φῶς τοῦτο ἀπλοῦν, ἀσχημάτιστον, ὑπερφυές, ὑπερούσιον, δηλαδὴ ὡς ὄν ὑπὲρ τὰ ὄντα. Πῶς λοιπὸν τὸ τοιοῦτο φῶς εἶναι αἰσθητὸν ἢ συμβολικόν; Πράγματι προτιθέμενος οὗτος νὰ ἱερογραφήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ὡς ἀσφαλῆς θεατῆς καὶ μύ-

του φωτός ασφαλής και θεατής και μύστης και τελειής, «νῦν μέν», φησίν, «οἱ ἔνθεοι καθηγεμόνες ἡμῶν αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ και τοῖς οὔσι τὰ ὑπερούσια, και τῇ ποικιλίᾳ τῶν μεριστιῶν συμβόλων τὴν ὑπερφυῆ και ἀσχημάτιστον ἀπλότητα παρέδω-
 5 καν ἡμῖν· ὅταν δὲ ἄφθαρτοι και ἀθάνατοι γενώμεθα και τῆς χριστοειδοῦς και μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντιοτε σὺν Κυρίῳ, κατὰ τὸ λόγιον, ἐσοῦμεθα, τῆς μὲν ὁρατῆς αὐτοῦ θοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληρούμενοι, φα-
 νοιόταις ἀστραπαῖς ἡμᾶς περιανγαζούσης, ὡς τοὺς μαθητὰς
 10 ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Ὁρᾶς, ὅπως οὐχ ὑπὲρ αἰσθησιν μόνον, ἀλλὰ και ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα, τοῦτό ἐστι τὸ φῶς και ὡς ὑπερφυῆς ἡ θεωρία αὕτη;

24. Νῦν μὲν γὰρ αἰσθήσει και διὰ τῶν ὄντων και τῶν μεριστιῶν συμβόλων, τότε δὲ ὑπὲρ ταῦτα γεγονότιες, τὸ αἰ-
 15 διον φῶς ἀμέσως, μηδενοῦς μειτεῦοντιος παραπειάσματος, ὁψόμεθα, ὡς και ὁ τῶν τοιούτων ἱεροτελεσιῆς θειότατος ἐκφρασιορικῶς ἐξηγήσατο· «νῦν μέν» γὰρ, φησί, «ὀλέπομεν δι' ἐσόπτρου και ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Τὸ δὲ νῦν εἶπε τὴν δυνατὴν και ἀνάλογον τῇ καθ' ἡ-
 20 μᾶς φύσει θεωρίαν δεικνύς· αὐτός γὰρ ταύτην ὑπεραναβάς, ὑπὲρ αἰσθησίν τε γεγονώς και νοῦν, εἶδε τὰ ἀόρατα και ἤκουσε τὰ ἀνήκουσια, τὸν ἀοραθῶνα τῆς παλιγγενεσίας ἐκείνης και τῆς κατ' αὐτὴν θέας λαθὼν ἐν ἐαντιῳ, διὸ και ἔλεγε-
 γεν· «οἶδα» ἀκούσας και ἰδὼν. Ἴδου αἰσθήσεως ἐνέργεια
 25 ταυτὶ δοκεῖ· ἀλλ' ἐκεῖνος αὐθις εἶπεν, ὡς «οὐκ οἶδα εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τὸ αἰσθόμενον». Ὡστε ἡ αἰσθησις αὕτη ὑπὲρ αἰσθησιν και νοῦν ἐστιν ἡνίκα γὰρ ἐκάτερον τούτων ἐνεργεῖ και ὅτι ἐνεργεῖ, αἰσθάνεται τε και νοεῖ· διὰ τοῦτο προσέθηκεν ὅτι «ὁ Θεὸς οἶδεν», ἐπει ὁ Θεὸς ἦν ὁ τότε ἐνεργῶν.
 30 Αὐτός δὲ ὑπὲρ ἄνθρωπον τῇ πρὸς Θεὸν ἐνώσει γεγονώς διὰ τοῦ ἀοράτου ἑώρα τὰ ἀόρατα, μήτε τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν ἐκσιάντα και ὁρατὰ τούτω γεγονότα.

25. Καὶ ὁ μέγας τσίγγιν Διονύσιος οὐκ αἰσθητὴν ἔδειξε

73. Α' Θεσσα. 4, 17.

74. Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

75. Α' Κορ. 13, 12.

76. Β' Κορ. 12, 4.

στης καὶ τελεστής τοῦ φωτός, λέγει, «οἱ ἔνθεοι διδάσκαλοι ἡμῶν παρέδωσαν εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν αἰσθητῶν τὰ νοητά, διὰ τῶν ὄντων τὰ ὑπερούσια καὶ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν μεριστῶν συμβόλων τὴν ὑπερφυῆ καὶ ἀσχημάτιστον ἀπλότητα· ὅταν δὲ καταστῶμεν ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι καὶ φθάσωμεν εἰς τὴν χριστοειδῆ καὶ μακαριωτάτην κατάληξιν, θὰ εἴμεθα πάντοτε μαζί με τὸν Κύριον κατὰ τὸ λόγιον⁷³, πληρούμενοι τῆς ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας με πανάγνους θεωρίας, ἢ ὅποια θὰ μᾶς περιουγάζη με φωτεινοτάτας ἀστράπας, ὅπως τοὺς μαθητὰς κατ' ἐκείνην τὴν θειοτάτην μεταμόρφωσιν»⁷⁴. Βλέπεις, πῶς τὸ φῶς τοῦτο δὲν εἶναι μόνον ὑπὲρ αἰσθησιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὅλα τὰ ὄντα, καὶ πόσον ὑπερφυσικὴ εἶναι ἡ θεωρία αὐτή;

24. Τώρα βεβαίως βλέπομεν τὸ αἶδιον φῶς με τὴν αἰσθησιν καὶ διὰ τῶν ὄντων καὶ τῶν μεριστῶν συμβόλων, τότε δέ, ἀφοῦ ἔλθωμεν ὑπεράνω αὐτῶν, θὰ τὸ βλέπωμεν ἀμέσως χωρὶς κανέν ἐνδιάμεσον παραπέτασμα, ὅπως ἐξηγήσεν ἐκφαντορικῶς καὶ ὁ θειότατος ἱεροτελεστής τῶν τοιούτων· διότι, λέγει, «τώρα μὲν βλέπομεν δι' ἐσόπτρου εἰς αἰνίγμα, τότε δὲ θὰ βλέπωμεν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»⁷⁵. Τὸ νῦν δὲ εἶπε δεικνύων τὴν δυνατὴν καὶ ἀνάλογον θεωρίαν με τὴν φύσιν μας· διότι αὐτός, ὑπεραναβάς αὐτὴν καὶ φθάσας ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν, εἶδε τὰ ἀόρατα καὶ ἤκουσε τὰ ἀνήκουστα⁷⁶, λαβὼν μέσα του τὸν ἀρραβῶνα τῆς παλιγγενεσίας ἐκείνης καὶ τῆς κατ' αὐτὴν θέας, διὸ καὶ ἔλεγεν· «γνωρίζω», ἀκούσας καὶ ἰδὼν. Ἴδου ταῦτα φαίνονται αἰσθήσεως ἐνέργεια· ἀλλ' ἐκεῖνος πάλιν εἶπεν, ὅτι «δὲν γνωρίζω ἂν ἦτο νοῦς ἢ σῶμα τὸ αἰσθανόμενον». Ὡστε ἡ αἰσθησις αὐτὴ εἶναι ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν· διότι ὅταν ἕκαστον ἐκ τῶν δύο τούτων ἐνεργῆ καὶ λόγῳ ὅτι ἐνεργεῖ, αἰσθάνεται καὶ νοεῖ· διὰ τοῦτο προσέθεσεν ὅτι «ὁ Θεὸς γνωρίζει», ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἦτο ὁ τότε ἐνεργῶν. Αὐτός δέ, ἀφοῦ ἔφθασεν ὑπὲρ ἄνθρωπον διὰ τῆς πρὸς Θεὸν ἐνώσεως, ἔβλεπε διὰ τοῦ ἀοράτου τὰ ἀόρατα, τὰ ὅποια ἔγιναν εἰς τοῦτον ὁρατὰ χωρὶς νὰ ἐκστοῦν ἀπὸ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν.

25. Καὶ ὁ μέγας λοιπὸν Διονύσιος ἔδειξεν ὅτι εἶναι

τὴν τοῦ αἰωνίου φωτὸς θέαν, ὄρατὴν εἰπὼν αὐτήν, ἐπεὶ τοῖς
 χριστοειδέσιν εἶπεν ὄρατὴν. Εὐρήσεις δὲ αὐτὸν καὶ ἀλλαχοῦ
 σαφῶς ὄρατὸν λέγοντα τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν φῶς· «ἢ γὰρ τῶν
 νοερῶν», φησί, «αὐθαίρετος αὐτεξουσιότης, εἰ τοῦ μειρίως
 5 αὐτῇ δοθέντος ὄρατοῦ τοὺς ὄρους ὑπερπηδῆσαι τολμηρῶς ἐ-
 πιχειρήσοι, τὸ μὲν φῶς ἐνεργήσει παρὰ τὰς φωτὸς οὐδὲ ἐν,
 αὐτὴ δὲ καὶ τοῦ μειρίου δι' ἑαυτὴν ἀποιεύξεται». Εἰ γοῦν
 τῶν νοερῶν ἡ θεωρία τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν οὐκ ἀποδιασιέλλε-
 ται, καὶ ὄρατὴ, πῶς ἢ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένων λή-
 10 ξεως ὑπὲρ αἴσθησιν οὐκ ἔσται, διότι ὄρατὴ; Καὶ μὴν οὐ μόνον
 ὑπὲρ αἴσθησιν ἢ ὄρατὴ ἐκείνη θεοφάνεια, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ
 νοῦν, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος διειργάνωσε· «πασῶν»
 γὰρ, φησί, «ἰστίε τῶν κατὰ σῶμα καὶ νοῦν φυσικῶν ἐνεργει-
 ῶν τὴν ἀπόπασιν ἡμῖν χαρνεῖσθαι τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς θεώ-
 15 σεως, ὥστε τὸν Θεὸν διὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαί-
 νεσθαι». Τοῦ αὐτοῦ ἄρα φωτὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ αἴσθησις
 ἀντιλήφεται, ἐκάτερον μέντοι ἀναλόγως ἑαυτῷ, ἀλλ' ὑπὲρ αἴ-
 σθησιν καὶ νοῦν. Καὶ ὅ φησιν ὁ μέγας Διονύσιος ὄρατὴν θεο-
 φάνειαν ἐκεῖ καὶ ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν οὐ πάνυ διενηνόχασιν
 20 ἀλλήλων· ἄλλως τε καὶ ἀέρος ἐκεῖ καὶ τόπου κατὰ τοὺς θει-
 γόρους μὴ δεόμενοι, πῶς αἰσθητοῦ δεησόμεθα φωτός;

26. Ἄλλ' ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Παῦλος καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ
 ἀόρατα τεθεαμένος ἐν ἐκστάσει τὴν οὐσίαν ἄρ' εἶδε τοῦ Θε-
 οῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἶποι; Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ οἱ δι'
 25 ἡουχίας κεκαθαυμένοι τῶν ἀοράτων καταξιῶνται θεαμάτων,
 ἀνεπάφου μενούσης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μουῦνται
 καὶ διανοοῦνται περὶ τῆς θέας ἐκείνης οἱ κατηξιωμένοι ταύ-
 τῆς καὶ οὕτω τῆς νοητῆς τοῦ Θεοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καὶ
 ἀύλῳ τῷ νῶ μετέχουσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰς θεωρίας ταύτας
 30 καὶ τὰς κατ' αὐτὰς μύσεις ἴσασιν τὸ θεῖον καὶ οὕτω τὴν

77. Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχίας 7, 2, PG 3, 553 D.

78. Αὐτόθι 2, 3, PG 3, 397 D - 400 A.

79. Κεφάλαια θεολογικὰ 88, PG 90, 1168 A.

80. Γ ρ η γ. Ν ὕ σ σ η ς. Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστ., PG 46, 104 C.

αίσθητή ἢ θέα τοῦ αἰωνίου φωτός, εἰπὼν αὐτὴν ὄρατὴν, ἐπειδὴ εἶπεν ὅτι εἶναι ὄρατὴ εἰς τοὺς χριστοειδεῖς⁷⁷. Θὰ εὖρης δὲ αὐτὸν νὰ λέγῃ καὶ ἄλλοῦ σαφῶς ὄρατὸν τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν φῶς· διότι, λέγει, «ἂν ἡ ἐλευθέρα αὐτεξουσιότης τῶν νοερῶν ἐπιχειρήσῃ τολμηρῶς νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὄρια τοῦ μετρίως δοθέντος εἰς αὐτὴν ὄρατοῦ, τὸ μὲν φῶς δὲν θὰ ἐνεργήσῃ τίποτε πέραν τῶν ἰδιοτήτων του, αὐτὴ δὲ θὰ χάσῃ καὶ τὴν μετρίαν θεωρίαν»⁷⁸. "Ἄν δηλαδὴ ἡ θεωρία τῶν νοερῶν δὲν διαστέλλεται ἀπὸ τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι ὄρατὴ, πῶς δὲν θὰ εἶναι ὑπὲρ αἰσθησιν ἢ θεωρία τῶν ἀφιχθέντων εἰς τὸ χριστοειδὲς τέλος, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι ὄρατὴ; Καὶ ὅμως ἡ ὄρατὴ ἐκείνη θεοφάνεια εἶναι ὄχι μόνον ὑπὲρ αἰσθησιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν, καθὼς διετράνωσε καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος· διότι, λέγει, «τότε τὸ πνεῦμα διὰ τῆς θεώσεως θὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν ἀπόπαυσιν ὅλων τῶν κατὰ τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν φυσικῶν ἐνεργειῶν, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ φαίνεται τόσον διὰ τῆς ψυχῆς ὅσον καὶ διὰ τοῦ σώματος»⁷⁹. "Ἄρα τόσον ὁ νοῦς ὅσον καὶ ἡ αἰσθησις θὰ ἀντιληφθοῦν τὸ ἴδιον φῶς, τὸ καθὲν βεβαίως ἀναλόγως πρὸς ἑαυτὸ, ἀλλὰ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν. Καὶ αὐτὰ τὰ ὁποῖα διαχωρίζει ἐκεῖ ὁ μέγας Διονύσιος, ἡ ὄρατὴ θεοφάνεια καὶ ἡ ὑπὲρ νοῦν ἔνωσις, δὲν διαφέρουν πολὺ μεταξὺ των· ἄλλωστε, ἀφοῦ ἐκεῖ κατὰ τοὺς θεηγόρους δὲν χρειαζόμεθα οὔτε ἀέρα οὔτε τόπον, πῶς θὰ χρειασθῶμεν αἰσθητὸν φῶς⁸⁰;

26. Ἄλλ' ὁ Παῦλος, φθάσας εἰς τὸν Θεὸν καὶ θεωρήσας ἐν ἐκστάσει τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, ἄρὰ γε δὲν εἶδε τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ; Καὶ ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ τοῦτο; Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λοιπὸν καὶ οἱ καθαρμένοι δι' ἡσυχίας καταξιώνονται τῶν ἀοράτων θεαμάτων, ἐνῶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μένει ἀνέπαφος, ἀλλὰ καὶ οἱ καταξιωμένοι τῆς θέας ἐκείνης μυσῶνται καὶ διανοοῦνται περὶ αὐτῆς καὶ οὕτως μετέχουν τῆς νοητῆς φωτοδοσίας τοῦ Θεοῦ μὲ ἀπαθῆ καὶ ἄυλον νοῦν, ἀλλὰ καὶ γνωρίζουν ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ὑπὲρ τὰς θεωρίας ταύτας καὶ τὰς εἰς αὐτὰς μυήσεις· καὶ οὕτως ἔχουν ὑπεράνω τῶν δυνάμεών μας

ὑπὲρ νοῦν ταύτην κρεῖττον ἢ καθ' ἡμᾶς ἔχουσιν ἐπιβολήν,
 οὐκ ἀπὸ τοῦ μὴ ὄρᾶν, ὡς οἱ ἐξ ἀφαιρέσεως θεολογοῦντες,
 ἀλλ' αὐτῇ τῇ ὁράσει τὸ ὑπὲρ ὄρασιν εἰδότες, πάσχοντες οἷον
 τὴν ἀφαίρεσιν, ἀλλ' οὐ διανοοῦμενοι. Ὡς οὖν τοῦ καταφατι-
 5 κῶς θεολογεῖν τὸ τὰ θεῖα πάσχειν καὶ ὄρᾶν ἕτερον καὶ ὑπέρ-
 τερόν ἐστιν, οὕτω τοῦ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογεῖν τὸ κἂν τῇ
 πνευματικῇ ὁράσει διὰ τὸ τοῦ ὀρωμένου ὑπερβάλλον πάσχειν
 τὴν ἀφαίρεσιν ἕτερον καὶ ὑπέρτερόν ἐστιν. Εἰ γὰρ τις ἠλίον
 σκιὰν ἐν καιόπιρῳ καθορώῃ τοῦ κατ' αὐρανὸν τούτου λαμπρο-
 10 τέραν, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς σκιώδους ἀστραπῆς τὴν οἰκειάν ὄψιν
 ἠτιωμένην ἔχειν, πάντως τὸ δι' ὑπεροχὴν ἀόρατον τοῦ ἀρχε-
 τύπου συνεώρακεν ἄν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀορασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁ-
 ράσεως· οὕτω τοίνυν καὶ οἱ τῆς μακαριωτάτης ἐκείνης θέας
 ἀξιούμενοι, οὐκ ἐξ ἀποφάσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν Πνεύματι
 15 ὁράσεως τῆς θεοποιουῦ ταύτης ἐνεργείας τὸ ὑπὲρ ὄρασιν γι-
 νώσκουσι, πῶς γε μᾶλλον τοῦ ταύτην ἐνεργοῦντος. Ὅσοι δ'
 ἄν ὑπ' ἐκείνων διδαχθεῖεν, τῆς μὲν νοητῆς φωτιδοσίας με-
 ταλαγχάνουσι καὶ πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἀνιέναι
 δύνανται· τυχεῖν δὲ τῆς ὁμοίας θέας καὶ δι' αὐτῆς καὶ μετ'
 20 αὐτῆς συνορᾶν τὸ τοῦ Θεοῦ ἀθέατον, τῶν ἀδυνάτων, εἰ μὴ
 καὶ τῆς ὑπερφουῶς καὶ πνευματικῆς καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως
 τεύξονται.

27. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Στέφανος, κατὰ τὸν Νύσσης θεῖον
 Γρηγόριον, «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μέ-
 25 ρων τὸ θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος
 χάριν ἀνακραθεῖς, διὸ τῷ ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τὰ ὅμοια παρὰ
 τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ
 δυνάμει ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη,
 30 οὐδὲ ἐκεῖνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγ-
 κες». Καλῶς ἄρα καὶ πρότερον ἐλέγομεν διὸ ἢ ἐπὶ τῇ μετα-
 μορφώσει τοῦ Χριστοῦ θεωρηθεῖσα δόξα τοῦ Πατρὸς ἦν, ἐπεὶ

81. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 15· 1, 3, 34 κ.ά.

82. Βλ. Ψαλμ. 35, 10· Α' Ἰω. 3, 2. Ὁμοίως Πλάτωνος, Συμπόσιον 195 Β' Ἀριστοτέλους, Ἠθικά Νικομάχεια 8, 1· 9, 3 κ.ά.

83. Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 717 Β.

τὴν ὑπὲρ νοῦν ταύτην ἐπίβασιν, ὄχι ἐκ τοῦ ὅτι δὲν βλέπουν ὅπως οἱ ἀφαιρετικῶς θεολογοῦντες, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὅτι γνωρίζουν τὸ ὑπὲρ ὄρασιν δι' αὐτῆς τῆς ὄρασεως, πάσχοντες τρόπον τινὰ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ μὴ διανοοῦμενοι αὐτὴν. "Ὅπως λοιπὸν τὸ πάσχειν καὶ βλέπειν τὰ θεῖα εἶναι διάφορον καὶ ὑπέρτερον τοῦ καταφατικῶς θεολογεῖν, οὕτω τὸ πάσχειν τὴν ἀφαίρεσιν κατὰ τὴν πνευματικὴν ὄρασιν εἶναι διάφορον καὶ ὑπέρτερον τοῦ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογεῖν λόγῳ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ὀρωμένου⁸¹. Διότι, ἂν κάποιος ἔβλεπεν εἰς κάτοπτρον σκιὰν ἡλίου λαμπροτέραν αὐτοῦ τοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν ὑπάρχοντος, ὥστε νὰ ἔχη τὴν ὄρασιν τοῦ κατωτέραν καὶ ἀπὸ τὴν σκιώδη ἀστραπήν, πάντως θὰ ἀντελαμβάνετο τὸ λόγῳ ὑπεροχῆς ἀόρατον τοῦ ἀρχετύπου, ὄχι ὅμως ἀπὸ ἀορασίαν ἀλλ' ἀπὸ τὴν ὄρασιν. Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ ἀξιούμενοι τῆς μακαριωτάτης ἐκείνης θεᾶς δὲν γνωρίζουν ἀπὸ ἀπόφασιν τὸ ὑπὲρ ὄρασιν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ὄρασιν τῆς θεοποιου ταύτης ἐνεργείας, πολὺ δὲ περισσότερον τοῦ ἐνεργοῦντος ταύτης. "Ὅσοι δὲ τυχὸν διδαχθοῦν ἀπὸ ἐκείνους μεταλαμβάνουν μὲν τῆς νοητῆς φωτοδοσίας καὶ δύνανται νὰ ἀνέλθουν πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν, νὰ ἐπιτύχουν δὲ τὴν ὁμοίαν θεᾶν καὶ νὰ παρατηροῦν δι' αὐτῆς καὶ μετ' αὐτῆς τὸ ἀόρατον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων, ἂν δὲν ἐπιτύχουν κατὰ τὴν ὑπερφυσὴ καὶ πνευματικὴν καὶ ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν.

27. Πράγματι οὕτω καὶ ὁ Στέφανος κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον Νύσσης «δὲν βλέπει τὸ θεῖον μένων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ δύναμιν, ἀλλ' ἀναμιχθεὶς πρὸς τὴν χάριν τοῦ ἀγίου Πνεύματος, διότι εἶναι μαρτυρημένον παρὰ τῆς Γραφῆς ὅτι διὰ τοῦ ὁμοίου καθορῶνται τὰ ὅμοια⁸² διότι ἂν ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατέστη χωρητὴ δι' ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ δυνάμεως, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἀπεφάνθη ὅτι τὸ θέαμα εἶναι ἀχώρητον εἶναι ψευδής· ἀλλ' ὅμως εἶναι ἐπάναναγκες οὔτε ἐκεῖνος νὰ ψεύδεται καὶ ἡ ἱστορία νὰ ἀληθεύη»⁸³. "Ἄρα καλῶς ἐλέγομεν καὶ προηγουμένως ὅτι ἡ κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ θεω-

Πατρός τε καὶ Υἱοῦ δόξα μία· καὶ νῦν γὰρ σιφῶς ἐν Θεῷ
γενόμενος ὁ Στέφανος, οὐ τὸν Θεὸν ἐν δόξῃ εἶδε μόνον ἀλλὰ
καὶ αὐτὴν τὴν δόξαν, δόξαν οὖσαν τοῦ Πατρὸς. «Ἐὰρ οὖν
ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τὸ καιρόθωμα; Ἐὰρ τινος τῶν ἀγ-
5 γέλων πρὸς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀνα-
βιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα· οὐ γὰρ οὕτω γέγραπται ὅτι Στέ-
φανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης
γενόμενος εἶδεν ἃ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος, πλήρης ὢν Πνεύ-
10 Θεοῦ οὐ γὰρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε, τὸ φῶς ὀφθῆ-
ναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμενον». Εἰ δὲ ἐν φωτὶ πατρικῷ τῷ
Πνεύματι φῶς ὀρῶμεν τὸν Υἱόν, ἔστιν ἄρ' ἡμῖν ἔνωσις τις
ἄμεσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ μειάδοσις φωτὸς ἐκεῖθεν, μὴ διὰ
μέσων μετεχομένη τῶν ἀγγέλων, εἰ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος
15 ἀπαναίνεται καὶ τὸν μέγαν Διονύσιον τοῦθ' οὕτως οἶεται
διδάσκειν, μὴ τὴν δύναμιν ἀκριβῶς τῆς τοῦ ἱεροφάντορος
τούτου θεολογίας συνιείς.

28. Τὴν γὰρ αἰτίαν οὗτος τῆς ἀγγελικῆς ἐκκαλύπτων
ἐπωνυμίας, ὁράσεις μὲν πολλὰς δι' αὐτῶν ἡμῖν ἐκφαίνεσθαι
20 φησιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰς αὐτοφανεῖς ἀπίστας, οὐδὲ πᾶσαν
ἔνωσιν, οὐδὲ πᾶσαν ἔλλαμψιν δι' ἐκείνων γίνεσθαι φησιν.
Εἰπὼν γὰρ τὴν πολυύμνητον ἐκείνην δοξολογίαν ὑπὸ πλή-
θους οὐρανοῦ σιρατιᾶς ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει τοῖς
ἐπὶ γῆς παραδοθεῖσαν, καὶ ὡς ἄγγελος εὐηγγελίσατο τοῖς
25 ποιμέσι ταύτην, ἅτε τῇ τῶν πολλῶν ἀναχωρήσει καὶ ἡσυχίᾳ
κεκαθαυμένοις, τὴν περιλάμπασαν αὐτοῦ δόξαν τοῦ Θεοῦ
οὐκ εἶπε δι' ἀγγέλων γεγονέναι· ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς περιλαμ-
φθείσης δόξης οἱ ποιμένες τοῦ σωτηρίου τὴν ἀποκάλυψιν ἐ-
δέξαντο· φοβηθέντων δὲ αὐτῶν — καὶ γὰρ ἀήθεις ἦσαν
30 τοιούτων θεαμάτων — ἐξήγγειλλον οἱ ἄγγελοι τὴν θούλειαν
τοῦ φωτὸς ἢ παρουσία. Καὶ ἡ παρθενομήτωρ, ὅτι τε καὶ ὁ-

84. Πράξ. 7, 55.

85. Ψαλμ. 35, 10.

86. Γρηγ. Νύσσης, Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 716 D - 717 A.

87. Περί οὐρανοῦ ἱεραρχίας 4, 2, PG 3, 180 B.

88. Αὐτόθι 4, 4, PG 3, 181 B.

89. Λουκᾶ 2, 9 - 10.

ρηθείσα δόξα τοῦ Πατρὸς, ἐπειδὴ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι μία· διότι καὶ τώρα ὁ Στέφανος σαφῶς ἐλθὼν εἰς τὸν Θεόν, δὲν εἶδε μόνον τὸν Θεὸν ἐν δόξῃ ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν δόξαν, ἡ ὁποία εἶναι δόξα τοῦ Πατρὸς. «Ἐὰρ λοιπὸν τὸ κατόρθωμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἦτο; Ἐὰρ ἔγινεν, ἀφοῦ κάποιος ἄγγελος ἀνεβίβασε πρὸς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν; Δὲν συμβαίνουν ταῦτα· διότι δὲν ἐγράφη οὕτως, ὅτι δηλαδὴ ὁ Στέφανος εἶδεν ὅσα εἶδε, διότι ἦτο μέγας εἰς δύναμιν ἢ ἔλαβε πλήρη τὴν ἀγγελικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ ὅτι ὁ Στέφανος εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, διότι ἦτο πλήρης ἁγίου Πνεύματος⁸⁴· διότι δὲν εἶναι δυνατόν ὅπως εἶπεν ὁ προφήτης⁸⁵, νὰ ὀφθῇ τὸ φῶς ἂν δὲν καθορᾶται εἰς τὸ φῶς»⁸⁶. Ἐὰν δὲ μέσα εἰς πατρικὸν φῶς βλέπωμεν τὸν Θεὸν ἐν Πνεύματι, ὑπάρχει ἄρα ἔνωσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐκεῖθεν μετάδοσις φωτός, μὴ μετεχομένη διὰ τῶν ἀγγέλων ὡς διαμέσων, ἂν καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος τὸ ἀπόρριπτε καὶ νομίζει ὅτι καὶ ὁ μέγας Διονύσιος διδάσκει οὕτω περὶ τούτου, μὴ ἀντιληφθεὶς ἀκριβῶς τὴν δύναμιν τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροφάντορος τούτου.

28. Πράγματι οὗτος φανερώνων τὴν αἰτίαν τῆς ἀγγελικῆς ἐπωνυμίας, λέγει μὲν ὅτι διὰ τῶν ἀγγέλων παρουσιάζονται εἰς ἡμᾶς πολλαὶ ὁράσεις⁸⁷, ἀλλὰ δὲν λέγει ὅτι δι' ἐκείνων γίνονται ὅλαι αἱ αὐτοφανεῖς ὁράσεις οὔτε πᾶσα ἔνωσις οὔτε πᾶσα ἔλλαμψις. Διότι, ἀφοῦ ἀνέφερεν ὅτι ἡ πολυύμνητος ἐκείνη δοξολογία παρεδόθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ πλήθους οὐρανόθεν στρατιᾶς καὶ ὅτι ταύτην εὐηγγελίσθη ἄγγελος εἰς τοὺς ποιμένας ὡς καθαρμένους διὰ τῆς ἀναχωρήσεως ἀπὸ τὰ πλήθη καὶ τῆς ἡσυχίας⁸⁸, δὲν εἶπεν ὅτι ἡ περιλάμπασα αὐτοὺς δόξα τοῦ Θεοῦ ἔγινε δι' ἀγγέλων· ἀλλ' οὔτε ἀπὸ τὴν περιλαμφθεῖσαν δόξαν ἐδέχθησαν οἱ ποιμένες τὴν ἀποκάλυψιν τῆς σωτηριώδους γεννήσεως· οἱ ἄγγελοι ἐξηγγείλαν τὴν ἔννοιαν τῆς παρουσίας τοῦ φωτός, ὅταν αὐτοὶ — ὡς ἀσυνήθιστοι ἀπὸ τοιαῦτα θεάματα — ἐφοβήθησαν⁸⁹. Καὶ ἡ παρθενομήτωρ ἐμυήθη ὅτι θὰ κυοφορήσῃ τὸν

πως ἐν γαστρὶ ἔξει τὸν Θεὸν καὶ τέξεται σαρκὶ δι' ἀγγέλου
 ἐμνεῖτο, ἀλλ' οὐχὶ δι' ἀγγέλου ἢ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις πρὸς αὐ-
 τὴν ἐγίγνετο. Σκεπιόν δὲ κἀνταῦθα ὡς οὐδ' ἐκείνη τῇ ἐ-
 νόσει ἐμνεῖτο, ἀλλὰ τοῦ ἐξαγγέλλοντος ἐδεῖτο. Καὶ τί δεῖ
 5 πλειόνων, αὐτοῦ λέγοντος ἀριδῆλως διὰ τῇ πρὸς τὸ ὑπερθε-
 φῶς ἐνώσει, ἢ μόνοις ἐνυπάρχει «τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελι-
 κὴν καιηξιωμένοις ἀγγέλοις, ταύτη καὶ οἱ θεοειδεῖς ἄγγε-
 λομιμήτως ἐνοῦνται νόες κατὰ πάσης νοεραῦς ἐνεργείας ἀπό-
 πανοι»· καὶ αὐτὸς, «καθάπερ οἱ δεινοὶ περὶ τὰς ἱεράς ἡμῶν
 10 τελειὰς τὰς αὐτοφανεῖς φασὶ τῶν θείων ἀποπληρώσεις τῶν
 δι' ἐτέρων μεθέξεων εἶναι τελειώτερας, οὕτως οἶμαι καὶ τῶν
 ἀγγελικῶν τάξεων τὴν ἄμεσον μειουσίαν τῶν πρώτως ἐπὶ
 Θεὸν ἀναιτινομένων ἐναργεσιέραν εἶναι τῶν διὰ μεσότητος
 ἀποτελουμένων». Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἕνα τῶν πρώτων καὶ περὶ
 15 Θεὸν ἀγγέλων ὄρα, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος καὶ τοῦτ' ἐκδιδά-
 σκει· «Ἰεζεκιήλ δὲ καὶ πρὸς αὐτῆς φησὶ τοῦτο πανιέρως νο-
 μοθειηθῆναι τῆς τοῖς χερουβὶμ ἐπιθεβηκυίας ὑπερενδόξου
 θεότητος».

29. Οὕτω μὴ μόνον ἐν ἀγγέλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμῖν, οὐχ
 20 ὅπως ἐμμέσως καὶ δι' ἐτέρων, ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτο-
 φανεῖς θεοπίαι τελοῦνται, οὐ διὰ τῶν πρώτων διαπορθμευ-
 τικῶς ἐπὶ τὰ δεύτερα ἰοῦσαι· ὁ γὰρ Κύριος τῶν κυρίων νό-
 μοις οὐχ ὑπόκειται κτίσεως. Διὸ καὶ κατὰ τὰς ἱεράς ἡμῶν
 παραδόσεις πρῶτος καὶ μόνος ὁ Γαβριήλ μνεῖται τὸ τῆς ἀ-
 25 φθέγκιου κενώσεως τοῦ λόγου μυστήριον, καίτοι μὴ τῆς
 πρώτως καὶ ἀμέσως περὶ Θεὸν ἰδρυμένης ἀγγελικῆς τάξε-
 ως ὑπάρχων. Ἐδει δ' ἄρα καινὴν εἶναι τὴν τῆς καινῆς κτίσε-
 ως ἀρχήν. Ὁ γὰρ μέχρις ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν κενώσας ἑαυτὸν τὰ
 πάντα ἐποίησε καινά· διὸ καὶ ἀναλαμβάνμενος εἰς οὐρανὸν
 30 τοὺς ἐν ὑποθεβηκυία τάξει καὶ μᾶλλον περικοσμίους ἀγγέλους
 καθά φησιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, φωτιστικούς καὶ τελεσιουργοὺς

90. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, ἐνθ' ἄνωτ.

91. Περί θείων ὀνομάτων 1, 5, PG 3, 593 B.

92. Περί οὐρανοῦ ἱεραρχίας 8, 2, PG 3, 240 C.

93. Αὐτόθι 241 A (Λουκᾶ 1, 11 κ.έ.).

94. Ἐνθ' ἄνωτ. (Ἰεζ. 10, 18).

95. Βλ. Δουκάκη, Μ. Συναξαριστής, Μαρτίου 25, 1960, σ. 406

Θεὸν καὶ πῶς θὰ κυοφορήσῃ καὶ ὅτι θὰ γεννήσῃ αὐτὸν σαρκικῶς δι' ἀγγέλου⁹⁰, ἀλλ' ἢ ἔνωσις τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὴν δὲν ἔγινε δι' ἀγγέλων. Πρέπει δὲ καὶ ἐδῶ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οὔτε ἐκείνη ἐμυεῖτο διὰ τῆς ἐνώσεως, ἀλλ' ἐχρειάζετο τὸν ἐξαγγελέα. Καὶ τί χρειαζόμεθα περισσότερα, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Διονύσιος λέγει ὅτι διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀνώτερον φῶς ἐνώσεως, ἢ ὁποῖα ἐνυπάρχει μόνον «εἰς τοὺς ἀγγέλους τοὺς κατηξιωμένους γνώσεως ὑπεράνω τῆς ἀγγελικῆς, μὲ αὐτὴν ἐνώνονται ἀγγελομιμήτως καὶ οἱ θεοειδεῖς νόες κατὰ τὴν ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας»⁹¹ καὶ πάλιν, «ὅπως λέγουν οἱ δεινοὶ εἰς τὰς ἱερὰς ἡμῶν τελετὰς, αἱ αὐτοφανεῖς πληρώσεις τῶν θείων εἶναι τελειότεραι τῶν δι' ἄλλων μεθέξεων τελουμένων, οὕτω νομίζω ὅτι καὶ μεταξύ τῶν ἀγγελικῶν τάξεων ἢ ἄμεσος μετουσία τῶν κατὰ πρῶτον προσεγγιζόντων εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἐναργεστέρα ἀπὸ τὰς τελουμένας διὰ μεσότητος»⁹². Ὁ δὲ Ζαχαρίας βλέπει ἕνα ἀπὸ τοὺς πρῶτους καὶ γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸν ἀγγέλους, ὅπως διδάσκει καὶ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος⁹³ «ὁ δὲ Ἰεζεκιήλ λέγει ὅτι τοῦτο ἐνομοθετήθη πανιέρως ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑπερένδοξον θεότητα τὴν ἐπιβᾶσαν ἐπὶ τῶν Χερουβίμ»⁹⁴.

29. Οὕτως ὄχι μόνον μεταξύ τῶν ἀγγέλων ἀλλὰ καὶ μεταξύ ἡμῶν τελοῦνται θεοπτεῖαι ὄχι ἐμμέσως καὶ δι' ἄλλων, ἀλλὰ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς, μὴ μεταβιβαζόμενοι διὰ τῶν πρώτων πρὸς τὰ δευτέρα μεσολαθητικῶς· διότι ὁ Κύριος τῶν Κυρίων δὲν ὑπόκειται εἰς νόμους κτίσεως. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὰς ἱερὰς ἡμῶν παραδόσεις⁹⁵ πρῶτος καὶ μόνος ὁ Γαβριήλ μυεῖται τὸ μυστήριον τῆς ἀρρήτου κενώσεως τοῦ λόγου, ἂν καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην καὶ ἄμεσῶς περὶ τὸν Θεὸν θεμελιωμένην ἀγγελικὴν τάξιν. Ἄρα ἔπρεπε νὰ εἶναι καινὴ ἢ ἀρχὴ τῆς καινῆς κτίσεως. Διότι ὁ κενώσας ἑαυτὸν μέχρις ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν⁹⁶ ἔκαμε καινὰ τὰ πάντα⁹⁷ διὸ καὶ ἀναλαμβάνομενος εἰς τὸν οὐρανὸν, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Κύριλλος, καθιστᾶ φωτιστικούς

ἔξ. Ἀκολουθία ἐσπερινοῦ συνάξεως Γαβριήλ, 26 Μαρτίου, στιχηρὸν β'.
96. Φιλίπ. 2,7. 97. Ἀποκ. 21, 5· Β' Κορ. 5, 17.

ποιεῖται τῆς ἀνωτέρω ταξιαρχίας, αἴρειν πύλας αἰωνίους τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν διακελευομένους καὶ μυούνας, ὡς εἰσ-ελεύσεται καὶ ἀνελεύσεται καὶ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας ἐπάνω καθιεῖται ὁ σάρκα περικείμενος διὰ φιλανθρωπίαν
 5 ἄφαιον. Κύριος γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων καὶ βασιλεὺς τῆς δόξης, πάντα δυνάμενος, καὶ τοὺς ἐσχάτους ποιεῖν ὑπὲρ τοὺς πρώτους διε βούλοιτο. Πρὸ δὲ τῆς διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, ἐν μὲν ἀγγέλοις οὐδὲν τοιοῦτον ἐδιδάχθημεν, κἀν τοῖς προφήταις καταλλήλως, πλὴν τῶν τὴν μέλλουσαν χάριν
 10 προὑπογραφόντων, ἧς νῦν ἐπιφανείσης, οὐκ ἀνάγκη πάντα τελεῖσθαι διὰ μεσότητος. Ταῦτι' ἄρα καὶ κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον, «νῦν ἐγνωρίσθη ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ», καὶ κατὰ τὸν κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρον, «διὰ
 15 τῶν εὐαγγελισσαμένων ἡμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανῶν νῦν ἀνηγγέλη ταῦθ' ἡμῖν, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι». Μειζόνων δὲ κατὰ τοῦτο τῶν ἐλατιῶνων τελουμένων διὰ τῆς χάριτος, πάλιν ἢ τῆς εὐκοσμίας τάξις ἀσφαλῶς ἅμα συντηρεῖται καὶ θαυμασίως.

20 30. Ὁ δὲ τὴν ἀγγελικὴν ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίαν κάλλι-
 σια καὶ ὡς οὐκ ἂν εἶη βέλτιον ἐξηγήσατο καὶ διειργάνωσε καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς, τίνας ἔνεκεν οὗτοι καὶ παρήχθησαν καὶ ἐκλήθησαν οὕτω τὴν ἀρχήν. Ὅτι δὲ ὁ τὸ μυσιήριον ἀμέσως τῆς πρὸς ἡμᾶς καθόδου τοῦ λόγου πιστευθεῖς, εἰ καὶ ἀρχι-
 25 σιράτης ἦν, ἀλλ' οὐ τῶν περὶ Θεὸν ἀμέσως ἰδρουμένων ἦν, εὖροις ἂν τοῖς θείοις προφήταις ἐκπεφασμένον καὶ γὰρ παρ' ἄλλου τοῦ τῶν ἀξιώματι διαφερόντων ἀρχικῶς οὗτος ἔστιν οὗ καλεῖται καὶ προστακτικῶς ἀκούει «συνέτισον ἐκεῖνον τὴν ὄρασιν». Ἐπισιῆσαι δὲ κἀν τούτῳ χρή, ὡς οὐ «μετάδος» εἰ-
 30 πεν «ἐκείνω τὴν ὄρασιν», ἀλλὰ «συνέτισον» τὴν μὲν γὰρ τῆς

98. Κυρίλλου Ἱεροσόλων, Προκατήχησις 15, PG 33, 360 A.

99. Ἐφ. 1, 21.

1. Ψαλμ. 23, 7-10.

2. Ἄγγελοι σημαίνουν τὸν νόμον, διότι δι' αὐτῶν ἐδόθη οὗτος, Πράξ. 7, 53· Γαλ. 3, 19· Ἐβρ. 2, 2. Πρβλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περί οὐρανόου ἱεραρχίας 4, 2, PG 3, 180 B. Αὐτόθι 192 D.

3. Ἐφ. 3, 10.

4. Ἀ' Πέτρ. 1, 12 (ὑμᾶς, ὑμῖν).

5. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περί οὐρανόου ἱεραρχίας 4, 2, PG 3, 180 B.

καί τελεσιουργούς τῆς ἀνωτέρω ταξιαρχίας τοὺς εἰς κατωτέραν τάξιν καί περισσότερον περικοσμίους ἀγγέλους⁸⁶, παραγγέλλοντας νὰ ἄρουν αἰωνίας πύλας εἰς τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν καί διδάσκοντας ὅτι θὰ εἰσέλθῃ καί ἀνέλθῃ καί καθήσῃ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καί ἐξουσίας⁸⁹ ὁ περικείμενος σάρκα δι' ἄφατον φιλανθρωπίαν. Διότι εἶναι Κύριος τῶν δυνάμεων καί βασιλεὺς τῆς δόξης¹, δυνάμενος νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πάντα καί νὰ καταστήσῃ τοὺς ἐσχάτους ἀνωτέρους τῶν πρώτων ὡσάκις θέλει. Πρὸ δὲ τῆς διὰ σαρκὸς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ, εἰς μὲν τοὺς ἀγγέλους δὲν ἐδιδάχθημεν τίποτε τοιοῦτο², ὅπως καί εἰς τοὺς προφήτας, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὁποῖα προτυπῶνουν τὴν μέλλουσαν χάριν, μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τελοῦνται ὅλα διὰ μεσολαβήσεων. "Ἄρα αὐτὰ καί κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον, «τώρα ἐγνωρίσθησαν εἰς τὰς ἀρχὰς καί τὰς ἐξουσίας διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ»³ καί κατὰ τὸν κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρον, «τώρα διὰ τῶν εὐαγγελισθέντων ἡμᾶς κατὰ ἅγιον Πνεῦμα σταλὲν ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς ἀνηγγέλθησαν εἰς ἡμᾶς αὐτὰ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦν νὰ κυττάξουν ἄγγελοι»⁴. Καθὼς λοιπὸν κατὰ τοῦτο οἱ κατώτεροι γίνονται διὰ τῆς χάριτος ἀνώτεροι, πάλιν ἡ τάξις τῆς εὐκοσμίας συντηρεῖται ἀσφαλῶς καί θαυμασίως.

30. Ὁ δὲ φανερώων τὴν ἀγγελικὴν ἐπωνυμίαν ἐξηγήσῃ κάλλιστα καί κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον⁵ καί διεισέταξεν καί ἐδίδαξεν ἡμᾶς, διὰ ποῖον λόγον οὗτοι παρήχθησαν κατ' ἀρχὴν καί ὠνομάσθησαν οὕτω. "Ὅτι δὲ ὁ ἐμπιστευθεὶς ἀμέσως τὸ μυστήριον τῆς πρὸς ἡμᾶς καθόδου τοῦ Λόγου, ἂν καί ἦτο ἀρχιστράτηγος, δὲν ἦτο ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Θεὸν ἀμέσως θεμελιωμένους θὰ τὸ εὖρης ἐκπεφρασμένον ἀπὸ τοὺς θεῖους προφήτας· διότι οὗτος ἐνίοτε καλεῖται ἀπὸ κάποιον ἄλλον ἀνώτερον εἰς ἀξίωμα ἐξουσιαστικῶς καί προστακτικῶς· «συνέτισε ἐκείνον εἰς τὴν ὄρασιν»⁶. Πρέπει δὲ καί εἰς τοῦτο νὰ σταματήσωμεν, ὅτι δὲν τοῦ εἶπε «μετάδωσε τὴν ὄρασιν εἰς ἐκείνον», ἀλλὰ

6. Δ α ν. 8, 16. Βλ. Δ ι ο ν. Ἀ ρ ε ο π α γ ί τ ο υ, Περὶ οὐράνιου ἱεραρχίας 8, 2, PG 3, 241 C.

γνώσεως χάριν διὰ μέσων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τελουμένην ἴδοις ἄν, τῶν δὲ θεοφανειῶν αὐτοφανεῖς εἶσιν αἱ πλείους. Διὸ καὶ ἐπὶ Μωϋσέως τὴν μὲν νομικὴν ὑποτύπωσιν δι' ἀγγέλων ἢ θεολογία φησὶ δεδόσθαι, τὴν δ' ὄρασιν ἐκείνην καὶ
 5 θεοπίαν οὐ, ἀλλὰ τῆς ὁράσεως τὴν μύησιν. Μυστικαὶ δ' ὁράσεις διαφόρων γίνονται πραγμάτων, ὄντων, μελλόντων, αἰσθητῶν, νοητῶν, προσύλων, ἀϋλων, προβεβηκότων, ὑποβεβηκότων, καὶ ἄλλοιτε ἄλλως, καὶ διαφόρως τούτων ἕκαστον ἀποκαλύπτονται τῇ δυνάμει τῶν ὁρώντων ἀναλόγως καὶ τοῖς
 10 οἰκονομουμένοις καταλλήλως πράγμασι. Καὶ αὐτοῦ δὲ ἢ τοῦ πάντων ἐπέκεινα ἐμφάνεια καὶ ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀνακίβοις ἢ ἄλλοθὶ που τοῖς μύσταις ἢ τοῖς προφήταις, ὡς ὁ μέγας Διονύσιός φησιν, ἐπέλαμψε, κἂν ὁ τυφλὸν ἐαντὸν καλέσας οὗτος καὶ φερωνύμως
 15 ἀδιακρίτως πᾶσιν ἐπιβάλλον, μᾶλλον δὲ μῆδ' ἐπιβάλλον ὅλως, ἄξιότ' τοὺς τὸ αἰώνιον φῶς ἐφ' ὅσον εἰκὸς προεσβέον-
 τας ἡμᾶς καὶ τὰ φανέντα ἄρματα καὶ τοὺς τροχοὺς καὶ τὰ ξίφη καὶ ἄλλα δὴ τινα τοιαῦτα τῷ φωτὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶ-
 νος ὁμότιμα ἠγεῖσθαι καὶ οὐδ' ἐκεῖνο παρὰ τῆς θεολογίας
 20 ἤκουσεν, «ὡς ἀντὶ πάντων τόθ' ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις», ἴν' ἐντιεῦθεν γοῦν Θεοῦ εἶναι τὸ φῶς τουτὶ πιστεύση.

31. Καίτοι τὸν Θεὸν οὐδεὶς εἶδεν, οὐδὲ ὄφεται, οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' ἢ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος αἰσθη-
 τῶς ἢ νοητῶς ὁρῶν. Ὁ δὲ Πνεῦμα γεγρονῶς καὶ ἐν Πνεύ-
 25 μαι ὁρῶν, πῶς οὐ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον θεάσεται, κατὰ τοὺς τῶν θεολόγων λόγους; Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐν Πνεύματι ὁράσεως τὸ ὑπερανιδρυμένον θεῖον φῶς κρύφιον παντάπασιν ἔτι μάλιστα δηλοῦται. Τίς γὰρ τῶν κτιστῶν χωρηῆσαι δύναται ἄν πᾶσαν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύ-

7. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 1, 8, PG 3, 597 A.

8. Βλ. ἀνωτέρω 2, 3, 1-2.

9. Δ' Βασ. 2, 11' 6, 17' Ζαχ. 6, 1-7.

10. Ἰεζ. 1, 15-21' 10, 9-19· Δαν. 7, 9.

11. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστ., PG 46, 104 B.

12. Ἰω. 1, 17.

13. Βλ. Ἰω. Χρυσόστομου, Περὶ ἀκαταλήπτου 3, 3, PG 48, 721' Χρήστου, σ. 84.

14. Κλήμ. Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς 5, 1, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8, 116. Γρηγ. Νύσσης, Α' εἰς Στέφανον,

«συνέτισε»· διότι βλέπεις ὅτι ἡ μὲν χάρις τῆς γνώσεως τελεῖται ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον διὰ μεσολαθήσεως, τῶν θεοφανειῶν δὲ αἱ περισσότεραι εἶναι αὐτοφανεῖς. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Μωσέως ἡ μὲν νομικὴ σύνταξις ἐδόθη δι' ἀγγέλων λέγει ἡ θεολογία, ἡ δὲ ὄρασις ἐκείνη καὶ θεοπτία ὄχι, ἀλλὰ μόνον ἡ μύησις τῆς ὁράσεως. Μυστικαὶ δὲ ὁράσεις γίνονται διαφόρων πραγμάτων, ὄντων, μελλόντων, αἰσθητῶν, νοητῶν, ὑλικῶν, ἀϋλων, ὑπερεχόντων, ὑποδιεστέρων, καὶ μάλιστα ἐκάστοτε κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ἀποκαλύπτονται διαφόρως ἕκαστον τούτων ἀναλόγως πρὸς τὴν δύναμιν τῶν ὁρώντων καὶ καταλλήλως πρὸς τὰ ρυθμιζόμενα πράγματα.) Καὶ τοῦ πάντων ἐπέκεινα δὲ τοῦ ἰδίου ἡ ἐμφάνεια κατ' ἄλλας αἰτίας καὶ δυνάμεις, ἐπέλαμψεν εἰς τὰ ἱερὰ ἀνάκτορα ἢ κάπου ἀλλοῦ εἰς τοὺς μύστας ἢ τοὺς προφήτας, ὅπως λέγει ὁ μέγας Διονύσιος⁷, ἔστω καὶ ἂν ὁ τυφλὸς οὗτος⁸, ὁ φερωνύμως ἐπιλαμβανόμενος χωρὶς διάκρισιν ὄλων, μᾶλλον δὲ οὔτε ἐπιλαμβανόμενος καθόλου, ἀξιοῖ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς δεχομένους εὐλογοφανῶς τό αἰώνιον φῶς νὰ θεωρῶμεν ὁμότιμα πρὸς τό φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὰ φανέντα ἄρματα⁹ καὶ τοὺς τροχοὺς¹⁰ καὶ τὰ ξίφη καὶ μερικὰ ἄλλα παρόμοια· καὶ δὲν ἤκουσεν οὔτε ἐκεῖνο ἀπὸ τὴν θεολογίαν, «ὅτι τότε ἡ θεία φύσις θὰ ἀντικαταστήσῃ εἰς ἡμᾶς τὰ πάντα»¹¹, διὰ νὰ πιστεύσῃ ἀπὸ ἐδῶ τουλάχιστον ὅτι τοῦτο εἶναι τό φῶς τοῦ Θεοῦ.

31. Καὶ ὅμως τὸν Θεὸν δὲν εἶδεν¹² οὔτε θὰ ἴδῃ κανεῖς, οὔτε ἄνθρωπος οὔτε ἄγγελος¹³, ἀλλὰ τοῦτο ἐφ' ὅσον εἶναι ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος αἰσθητῶς ἢ νοητῶς ὁρῶν. Ὁ δὲ γενόμενος πνεῦμα καὶ βλέπων ἐν πνεύματι, πῶς δὲν θὰ θεωρῇ τό ὅμοιον διὰ τοῦ ὁμοίου, κατὰ τοὺς λόγους τῶν θεολόγων¹⁴; Ἄλλ' ὅμως καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐν πνεύματι ὁράσεως τὸ ὑπεριδρυμένον θεῖον φῶς δηλώνεται πολὺ περισσότερον ἐντελῶς κρύφιον. Διότι ποῖον κτιστὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χωρέσῃ ὅλην τὴν ἄπειρον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, διὰ νὰ παρατηρήσῃ δι' αὐτῆς τό ἅπαν τοῦ

μαιος, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ πᾶν καιίδοι τοῦ Θεοῦ; Καὶ τί λέγω
 τὴν κρυφίτητα ἐκείνην; Αὐτὴ ἢ ἀγλαΐα τοῦ φωτὸς ἐκείνου,
 ἢ παραδόξως ὡς ὕλην ἔχει τὴν θεάν τοῦ ὁρῶντος, αὕξουσα
 διὰ τῆς ἐνώσεως τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα καὶ χωρητι-
 5 κώτερον αἰ ἐαυτῆς ἐργαζομένη, οὐδέποτε λήξει διὰ τοῦ παν-
 τὸς αἰῶνος φανοιέταις ἀκτῖσι περιαιγάζουσα αὐτὸ καὶ κρυ-
 φιωτέρας ἐς τὸ διηνεκὲς αἴγλης ἐμπιπλῶσα καὶ ἀναφαίνου-
 σα δι' ἐαυτῆς, ἃ μηδέπω πρότερον. "Ὅθεν καὶ τοῦτ' ἀπειροῦ
 οἱ θεολόγοι λέγουσι τὸ φῶς, δι' οὗ κατὰ ἀπόπανσιν πάσης
 10 γνωστικῆς δυνάμεως, ἐν δυνάμει Πνεύματος, ὁρατὸς γίνε-
 ται τοῖς ἁγίοις ὁ Θεός, ὡς Θεὸς θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ ὁ-
 ρώμενος· τῇ γὰρ μεθέξει τοῦ κρείττονος ἐπὶ τὸ κρείττον με-
 τασκευασθέντες καὶ προφητικῶς εἰπεῖν ἀλλάξαντες ἰσχύ", πᾶ-
 σαν ἀποπαύουσιν ἐνέργειαν ψυχῆς καὶ σώματος, ὥστε μόνον
 15 αὐτὸ δι' αὐτῶν φαίνεσθαι καὶ ὑπ' αὐτῶν ὁρᾶσθαι, τῶν φν-
 σικῶν γνωρισμάτων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης νικηθέντων, «ἵ-
 να ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι κατὰ τὸν ἀπόστολον. Υἱοὶ
 γὰρ Θεοῦ ἐσόμεθα τῆς ἀνασιάσεως υἱοὶ ὄντες καὶ ὡς ἄγγελοι
 Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, οἱ διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ
 20 Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον.

32. Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἐνταῦθα μὲν εἰπὼν τῆς
 ὁρατῆς θεοφανείας ἀποπληροῦσθαι τοὺς τῆς χριστοειδοῦς καὶ
 μακαρίας ἐφικομένους λήξεως, ἐπήγαγε μετ' ὀλίγον, «ἐν θειο-
 τέρα μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων»· προῖων δὲ καὶ τῶν
 25 ἀγγελικῶν πρὸς Θεὸν ἐνώσεων μνημονεύσας, τῶν μόνους ἐν-
 υπαρχουσῶν τοῖς ὑπὲρ γῶσιν ἀγγελικῆν ἡξιωμένοις αὐτῶν
 ἀγγέλοις, δηλαδὴ τοῖς ἀγαθοῖς, ἐπιβολὴν οὔσαν ἢ παραδοχὴν
 τῆς ὑπερφανοῦς ἀγαθότητος, ἐπιφέρει λέγων «καὶ τοὺς θεο-
 ειδεῖς τῶν ἀνθρώπων πάντως γενομένους νόας, ἀγγελομιμή-
 30 τως ἐνοῦσθαι τούτῳ τῷ φωτὶ καὶ ὑμνεῖν μὲν αὐτὸ διὰ τῆς
 τῶν πάντων ἀφαιρέσεως», μαθεῖν δὲ οὐκ ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως.

15. Ἦσ. 40, 31.

16. Α' Κορ. 15, 28.

17. Λουκᾶ 20, 36.

18. Ματθ. 22, 30 καὶ 18, 10.

19. Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

Θεοῦ; Καί τί περιορίζομαι εἰς τήν κρυφίότητα ἐκείνην; Αὐτή ἡ ἀγλαΐα τοῦ φωτός ἐκείνου, ἡ ὁποία παραδόξως ὡς ὕλην ἔχει τήν θεάν τοῦ ὀρῶντος, αὐξάνουσα διά τῆς ἐνώσεως τόν πνευματικόν ἐκείνον ὀφθαλμόν καί καθιστῶσα αὐτόν πάντοτε χωρητικώτερον ἑαυτῆς, δέν θά σταματήσῃ ποτέ δι' ὅλων τῶν αἰώνων νά τό περιαιγάζη μέ φωτεινότερας ἀκτῖνας, νά τό γεμίζη εἰς τό διηνεκές μέ κρυφιώτεραν αἴγλην καί τό ἀναφωτίζη δι' ἑαυτῆς, πράγματα τό ὁποία δέν συνέβησαν ποτέ προηγουμένως. "Οθεν οἱ θεολόγοι λέγουν ἄπειρον καί τοῦτο τό φῶς, διά τοῦ ὁποίου, κατόπιν ἀναπαύσεως πάσης γνωστικῆς δυνάμεως, ἐν δυνάμει Πνεύματος γίνεται ὁρατός εἰς τοὺς ἀγίους ὁ Θεός, ὡς Θεός ἐνούμενος μέ θεούς καί ὀρώμενος ὑπ' αὐτῶν· διότι διά τῆς μεθέξεως τοῦ ἀνωτέρου μετασκευασθέντες πρὸς τό ἀνώτερον καί κατὰ προφητικὴν ἔκφρασιν ἀλλάξαντες ἰσχύν¹⁵, καταπαύουν πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς καί σώματος, ὥστε νά φαίνεται μόνον αὐτό, τό φῶς, δι' αὐτῶν καί ὑπ' αὐτῶν νά βλέπεται, νικηθέντων τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων διά τῆς ὑπερβολῆς τῆς δόξης, «διά νά εἶναι ὁ Θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσι κατὰ τόν ἀπόστολον¹⁶. Διότι ὄντες υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως θά γίνωμεν υἱοὶ Θεοῦ¹⁷ καί ὡς ἄγγελοι Θεοὶ ἐν οὐρανῶ, οἱ ὁποιοὶ βλέπουν διά παντός τό πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ εἰς τοὺς οὐρανοὺς¹⁸, κατὰ τόν λόγον τοῦ Κυρίου.

32. Διά τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος, ἀφοῦ εἶπεν ἐδῶ ὅτι οἱ φθάνοντες εἰς τήν χριστοειδῆ καί μακαρίαν κατάληξιν πληροῦνται τῆς ὁρατῆς θεοφανείας, προσέθεσε μετ' ὀλίγον, «εἰς θειοτέραν μίμησιν τῶν ὑπερουρανίων νόων»¹⁹. εἰς τήν συνέχειαν δέ, ἀφοῦ ἐμνημόνευσε τὰς ἀγγελικὰς πρὸς Θεόν ἐνώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνυπάρχουν μόνον εἰς τοὺς ἀγγέλους τοὺς ἡξιωμένους αὐτῶν ὑπὲρ ἀγγελικὴν γνῶσιν, δηλαδή εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, ἡ ὁποία εἶναι κατάληψις ἢ παραδοχὴ τῆς ὑπερφανοῦς ἀγαθότητος, ἐπιλέγει ὅτι «καὶ οἱ θεοειδεῖς ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ὅταν γίνουιν νόες, ἐνώνονται ἀγγελομιμήτως μέ τό φῶς τοῦτο καί ὑμνοῦν μὲν αὐτό διά τῆς ἀφαιρέσεως τῶν πάντων», μανθάνουν

ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τὸ φῶς ἐνώσεως διὲν «πάντων ἐστὶν ὑπερου-
 σίως ἐξηρημένον». Τῷ ἐξηρημένῳ τοίνυν τοῦτω τῶν ὄντων
 ἐνούμενοι φωτί, τοῦτ' αὐτὸ μανθάνουσιν διὲν τῶν κτιστῶν ἐ-
 σιν ἐξηρημένον, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐξαιρέσεως αὐτοὶ τὴν ἔνωσιν
 5 ἔχοντες, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐνώσεως μανθάνοντες τὴν ἀφαίρεσιν,
 ὥστε καὶ ἡ ἔνωσις αὕτη τῶν κτιστῶν ἐστὶν ἐξηρημένη καὶ
 μὴ ὄν καθ' ὑπεροχὴν ἐστὶν ὁ γὰρ οὐ χορηγὸν ἐστὶν ἀγγέλοις.
 εἰ μὴ ὡς κατηξιωμένοις τῆς ὑπὲρ ἀγγέλους γνώσεως, νοεῶ
 τινι δυνάμει χωρητὸν εἶναι ἢ κτητὸν ἀδύνατον, ὡς καὶ ταύ-
 10 τὴν ὑπεραῖρον.

33. Τὸ δὲ καὶ ταύτην πᾶσαν ὑπερβεβηκός, ὡς μὴ χωρεῖ-
 σθαι πεφυκός, ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντ' ἔστι, καὶ ὑπὲρ γνῶσιν ἄ-
 ρα πᾶσαν ἢ τοιαύτη ἔνωσις, εἰ καὶ γνῶσις μεταφορικῶς κα-
 λεῖται· οὐδὲ νοητὸν ἐστὶν οὐκοῦν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεται· τὸ
 15 γὰρ ὑπὲρ πάντα νοῦν πῶς ἂν εἴη νοητὸν; Κληθεῖη γοῦν τοῦ-
 το καὶ ἄγνοια καθ' ὑπεροχὴν, καὶ μᾶλλον ἢ γνῶσις. Οὐ μέ-
 ρος τοιγαροῦν γνώσεως οὐδ' εἶδος ἔσται, καθάπερ οὐδὲ τὸ
 ὑπερούσιον οὐσίας εἶδος· οὐδὲ γοῦν ἐμπεριληφθεῖη ἂν ὑπὸ
 τῆς καθόλου γνώσεως, οὐδ' ἡ καθόλου γνῶσις διαιρουμένη
 20 καὶ ταύτην ὑπ' αὐτὴν ἂν σχοίη· σχοίη γὰρ ἂν μᾶλλον ἢ ἄγνοια
 ταύτην ὑπ' αὐτὴν, ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη καθ' ὑπεροχὴν γὰρ καὶ
 ἄγνοιά ἐστι, δηλονότι καὶ ὑπὲρ ἄγνοιαν. Μοναδικὸν ἄρ' ἢ
 ἔνωσις ἐστὶν αὕτη, καὶ ἦν ἂν ἐπωνυμίαν εἴποι τις αὐτῆς,
 εἴθ' ἔνωσιν εἴθ' ὄρασιν, εἴθ' αἰσθησιν εἴτε γνῶσιν εἴτε νόη-
 25 σιν εἴθ' ἔλλαμψιν, ἢ κυρίως ταῦτ' οὐκ ἔστιν, ἢ μόνη κυρίως
 ταῦτα πρόσεσιν αὐτῇ.

34. Σαφῆς οὐκοῦν ἄγνοια οἱ Περί γνώσεως τοῦ φιλο-
 σόφου λόγοι. Καὶ γὰρ ἐκεῖ μέρος αὐτὴν καὶ εἶδος εἶναι λέ-
 γει τῆς καθόλου γνώσεως, ἐπεὶ γνῶσις ὀνομάζεται, καὶ συγ-
 30 κρίνει ταύτην πρὸς ἐκείνην καὶ συνεώρακεν, ὡς εἶπερ ἔξει
 γένος τὴν γνῶσιν διὰ τὴν ἐπωνυμίαν, σχήσει καὶ τὴν ἄγνοι-

20. Περί θείων ὀνομάτων 1, 5, PG 3, 593 BC. Καὶ τὰ τῆς ἐπο-
 μένης παραγρ. χρωματίζονται ἐκ τοῦ Διονυσίου.

δὲ ὄχι ἀπὸ τὴν ἀφαίρεσιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἔνωσιν πρὸς τὸ φῶς, διότι «εἶναι ὑπερουσίως ἐξηρμένον ἀπὸ ὅλα»²⁰. Ἐνούμενοι λοιπὸν μὲ αὐτὸ τὸ ἐξηρμένον ἀπὸ τὰ ὄντα φῶς, μανθάνουν ἀκριβῶς τοῦτο ὅτι εἶναι ἐξηρμένον ἀπὸ τὰ κτιστά, μὴ ἔχοντες αὐτὴν τὴν ἔνωσιν ἀπὸ τὴν ἐξαίρεσιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἔνωσιν μανθάνοντες τὴν ἀφαίρεσιν, ὥστε καὶ ἡ ἔνωσις αὐτὴ εἶναι ἐξηρμένη ἀπὸ τὰ κτιστά καὶ εἶναι μὴ ὄν ὑπεροχικῶς. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι χωρητὸν ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους, εἰ μὴ μόνον ὅταν εἶναι κατηξιωμένοι τῆς ὑπὲρ ἀγγέλους γνώσεως, εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι χωρητὸν ἢ ἀποκτητὸν ἀπὸ κάποιαν νοερὰν δύναμιν, ἐφ' ὅσον ὑπερβαίνει καὶ αὐτὴν.

33. Τὸ δὲ ὑπερβαῖνον καὶ ὅλην αὐτὴν, ὥστε ἐκ φύσεως νὰ μὴ χωρῆται, εἶναι ὑπεράνω ὅλων τῶν ὄντων, ἄρα ἡ τοιαύτη ἔνωσις εἶναι καὶ ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν, μολονότι μεταφορικῶς καλεῖται καὶ γνῶσις· ἐπομένως δὲν εἶναι οὔτε νοητὸν, μολονότι καὶ τοῦτο λέγεται· διότι τὸ ὑπὲρ πάντα νοῦν, πῶς θὰ ἦτο νοητὸν; Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν τοῦτο νὰ κληθῆ καὶ ἄγνοια καθ' ὑπεροχὴν μᾶλλον παρὰ γνῶσις. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ εἶναι μέρος γνώσεως οὔτε εἶδος τοῦτο, ὅπως οὔτε τὸ ὑπερούσιον εἶναι εἶδος οὐσίας· ἄρα οὔτε θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμπεριληφθῆ ὑπὸ τῆς καθόλου γνώσεως, οὔτε ἡ καθόλου γνῶσις διαιρουμένη θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη ὑπ' αὐτὴν καὶ ταύτην· θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν περιλάβη μᾶλλον ἢ ἄγνοια ὑπ' αὐτὴν, ἀλλὰ οὔτε ἐκείνη· διότι καθ' ὑπεροχὴν εἶναι καὶ ἄγνοια, ὅπως καὶ ὑπὲρ ἄγνοιαν. Ἄρα ἡ ἔνωσις αὐτὴ εἶναι κάτι μοναδικὸν καὶ ὁποιανδήποτε ἐπωνυμίαν εἶπη κανεῖς δι' αὐτὴν, εἴτε ἔνωσιν εἴτε ὄρασιν εἴτε αἰσθησιν εἴτε γνῶσιν εἴτε νόησιν εἴτε ἔλλαμψιν, ἢ κυρίως δὲν εἶναι ταῦτα ἢ ταῦτα μόνον εἰς αὐτὴν προσιδιάζουσι κυρίως.

34. Ἐπομένως οἱ περὶ γνώσεως λόγοι τοῦ φιλοσόφου εἶναι σαφῆς ἄγνοια. Διότι ἐκεῖ λέγει ὅτι αὕτη εἶναι μέρος καὶ εἶδος τῆς καθόλου γνώσεως, ἐπειδὴ γνῶσις ὀνομάζεται καὶ συγκρίνει ταύτην πρὸς ἐκείνην καὶ δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἂν ὡς γένος λόγῳ τῆς ἐπωνυμίας ἔχη τὴν

αν, ἐπεὶ καὶ τοῦτο λέγεται καὶ μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο. Τοιγαροῦν
 ἔσται τὸ αὐτὸ ὑπὸ ἰσταντία γένη, καὶ τὸ ὑπερέχον ὑποκείμε-
 νον, καὶ συντεταγμένον τῇ πληθύϊ τὸ μοναδικὸν καὶ πάσης
 πληθύος ὑπερεξηρημένον. Τὸ δὲ μεῖζον εἰς ἀνοίας λόγον, ὡς
 5 οὐχ ἀπλῶς τὴν ἔνωσιν εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενόν φη-
 σιν, ἀλλ' ὃ φησιν αὐτὸς ἐκεῖ ὑπὲρ γνῶσιν, τοῦτ' αὐτὸ καὶ
 ὡς εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον αὐτῇ χεῖρον εἶναι λέγει
 τῆς καθόλου γνώσεως, ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸ μόνον ὑπερού-
 σιον, ἐπεὶπερ οὐσία ὑπερούσιός ἐστί τε καὶ ὀνομάζεται, μέρος
 10 καὶ εἶδος καὶ ὑποκείμενον οὐσίας λέγων διὰ τὴν ὁμωνυμίαν,
 εἶτα συγκρίνειν εἰσόλμα τοῦτο πρὸς τὸ καθόλου γένος τῆς
 οὐσίας. Καὶ μὴν ἴστω δ μιγνύς τὰ ἄμικτα καὶ τὸ ὑπὲρ γνῶ-
 σιν τῇ γνώσει συντάτιων καὶ ὑπὲρ γνῶσιν λέγων τὸ ὑπὲρ
 ἔννοιαν, ὡς καὶ τὸ συγκρίσεως γοῦν σχῆμα δέξασθαι τὴν γνῶ-
 15 σιν πρὸς αὐτὸ αὐτὸ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν προσιεθὲν ἐποίησεν, ὥ-
 τε αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ ἐν ὄν ἀφρόνως παραβάλλεται. Ἔτι, εἰ
 διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἢ ὑπὲρ γνῶσιν γνῶσις τῆς καθόλου γνώ-
 σεως εἶδος, οἱ δέκα γένη τῶν ὄντων λέγοντες ἠπάτηνται
 καὶ γὰρ ἐν ἀπάντων γένος, τὸ ὄν, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντα ὄν εἰς
 20 ὑπ' αὐτό, καὶ τὸ ὄν τοῦ ἑνὸς τοῦτου κρεῖττον, καὶ συνημμένα
 τοῦτω τῷ ἐνὶ τὰ ἄλλα ὄν ἕτερον ποιοῦσι κρεῖττον τοῦ ἑνός.
 Ἔτι, ἐπεὶ καὶ ἀφή ἐσιν ὑπὲρ ἀφήν καὶ ὄρασις ὑπὲρ ὄρα-
 σιν καὶ ἀπλῶς αἰσθησις ὑπὲρ αἰσθησιν — λέγεται γὰρ καὶ
 ταῦτα ὁμωνύμως ἢ νόησις — εἰ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν αἰσθήσεως
 25 εἶδος, κρεῖττον ἔσται ἢ αἰσθησις τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ ἐφ'
 ἑκάστου τῶν λοιπῶν ὡσαύτως.

35. Ἄλλ' ἐπανίσωμεν· τί οὖν ἢ μηδὲν τῶν ὄντων καθ' ὑ-
 περοχὴν ἔνωσις ἐκείνη; Ἄρ' ἢ κατὰ ἀπόφασίν ἐστι θεολογία;
 Καὶ μὴν ἔνωσις ἐκείνη ἀλλ' οὐκ ἀφαιρέσις ἐσιν. Ἔτι οὐδ'
 30 ἐκσιάσεως κατ' αὐτὴν οὐδ' ἡμεῖς δεόμεθα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐνώ-

γνώσιν, θὰ ἔχη καὶ τὴν ἄγνοιαν, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο καλεῖται, καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνο. Ὅθεν θὰ εἶναι τὸ αὐτὸ ὑπὸ τὰ ἐναντία γένη, τὸ ὑπερέχον θὰ εἶναι ὑποκείμενον καὶ τὸ μοναδικὸν καὶ ὑπερεξηρμένον ἀπὸ πᾶσαν πληθύν θὰ εἶναι συντεταγμένον μὲ τὸ πλῆθος. Τὸ δὲ μεγαλύτερον εἰς ἀνοησίαν εἶναι ὅχι ἀπλῶς λέγει τὴν ἔνωσιν εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς λέγει ἐκεῖ ὑπὲρ γνώσιν, αὐτὸ τὸ ἴδιον λέγει ὅτι καὶ ὡς εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον εἰς αὐτὴν εἶναι χειρότερον τῆς καθόλου γνώσεως. Εἶναι ὡσάν κάποιος, τὸ μόνον ὑπερούσιον, ἐπειδὴ εἶναι καὶ ὀνομάζεται οὐσία ὑπερούσιος, λέγων αὐτὸ μέρος καὶ εἶδος καὶ ὑποκείμενον οὐσίας, ἔπειτα ἐτόλμα νὰ τὸ συγκρίνη μὲ τὸ καθόλου γένος τῆς οὐσίας. Καὶ ὅμως ἄς γνωρίζῃ ὁ ἀναμιγνύων τὰ ἄμικτα καὶ συμπαρατάσσων τὸ ὑπὲρ γνώσιν μὲ τὴν γνώσιν καὶ ὑπὲρ γνώσιν λέγων τὸ ὑπὲρ ἔννοιαν, ὅτι αὐτὸ τὸ ὑπὲρ γνώσιν, προστεθέν, ἔκαμε βεβαίως τὴν γνώσιν νὰ δεχθῇ καὶ τὸ σχῆμα τῆς συγκρίσεως πρὸς αὐτό, ὥστε κινδυνεύει ἀφρόνως αὐτὸ νὰ εἶναι ἔν πρὸς ἑαυτό. Προσέτι, ἔάν λόγῳ ὁμωνυμίας ἢ ὑπὲρ γνώσιν γνώσις εἶναι εἶδος τῆς καθόλου γνώσεως, οἱ δεχόμενοι δέκα γένη τῆς γνώσεως ἀπατῶνται· διότι ἔν εἶναι τὸ γένος ὄλων, τὸ ὄν, καὶ ὁ ὦν ὑπὲρ πάντα εἶναι ὑπ' αὐτό, καὶ τὸ ὄν εἶναι ἀνώτερον τοῦ ἐνός τούτου καὶ τὰ ἄλλα συνημμένα μὲ τὸ ἔν τοῦτο ἀποτελοῦν ἄλλο ὄν ἀνώτερον τοῦ ἐνός. Προσέτι, ἐπειδὴ ὑπάρχει καὶ ἀφή ὑπὲρ ἀφὴν καὶ ὄρασις ὑπὲρ ὄρασις καὶ ἀπλῶς αἰσθησις ὑπὲρ αἰσθησιν —διότι ἡ νόησις καλεῖται καὶ μὲ αὐτὰ ὁμωνύμως—, ἂν τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι εἶδος αἰσθήσεως, θὰ εἶναι ἀνώτερον τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν ἢ αἰσθησις, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς εἰς ἕκαστον τῶν λοιπῶν.

35. Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν· τί εἶναι λοιπόν ἡ ἔνωσις ἐκείνη ἢ ὁποία δέν εἶναι κανέν τῶν καθ' ὑπεροχὴν ὄντων; Ἄρα εἶναι ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία; Καὶ ὅμως ἐκείνη εἶναι ἔνωσις, ἀλλ' ὅχι ἀφαίρεσις. Προσέτι κατ' αὐτὴν δέν χρειαζόμεθα οὔτε ἡμεῖς ἔκκοτασιν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἐνώσεως

σεως ἐκείνης καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ πρὸς τούτοις, ὁ μὲν μὴ
κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν οὐδ' εὐσεβῆς, τῆς δ' ἐνώσεως ἐ-
κείνης τῶν εὐσεβῶν μόνοι οἱ θεοειδεῖς τυγχάνουσιν. Ἔτι ἡ
κατὰ ἀπόφασιν θεολογία νοεῖται παρ' ἡμῶν καὶ λέγεται, ἐ-
5 κείνην δ' ἄρρητον καὶ ἀπερινόητον καὶ αὐτοῖς τοῖς ὁρῶσιν ὁ
μέγας εἶπε Διονύσιος. Ἔτι τὸ μὲν κατ' ἐκείνην τὴν θεολο-
γίαν φῶς γνῶσις τίς ἐστι καὶ λόγος, τὸ δὲ κατὰ τὴν θεωρίαν
ταύτην φῶς ἐνυποσιάτως θεωρεῖται, νοερῶς τε ἐνεργοῦν
καὶ πνευματικῶς ἀπορρήτως τῷ θεουμένῳ ὁμιλοῦν. Καὶ μὲν
10 δὴ τὰ ἀπεμφαίροντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς κατὰ ἀφαίρε-
σιν θεολογῶν διεξοδικῶς ἄρα ἐνεργεῖ· ἐκείνη δ' ἔνωσις ἐ-
σιτὶ πρὸς δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἑαυτὸν ἐκεῖθεν ἀφαιρεῖ,
ἐκείνη δὲ τοῦ νοῦ πρὸς Θεὸν ἔνωσις ἐστι, καὶ τοῦτό ἐστιν,
ὅπερ οἱ πατέρες εἶπον «τέλος προσευχῆς, ἀρπαγὴ πρὸς Κύ-
15 ριον». Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος δι' αὐτῆς ἡμᾶς ἐνοῦσθαι
τῷ Θεῷ φησιν. Ἐν γὰρ τῇ προσευχῇ τὰς πρὸς τὰ ὄντα σχέ-
σεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς, πρῶτον μὲν τὰς πρὸς
τὰ αἰσχροὰ καὶ πονηρὰ καὶ τὰ φαῦλα πάνθ' ἀπλῶς, εἶτα τὰς
πρὸς τὰ μέσως ἔχοντα καὶ μεθαρμοζόμενα πρὸς τὸ χειρὸν ἢ
20 τὸ θέλιον τῇ προσθέσει τῶν χρωμένων καταλλήλως, ὧν δή-
που καὶ πᾶσα μάθησις ἐστι καὶ ἡ διὰ ταύτης γνῶσις, διὸ καὶ
πατερικόν ἐστι παράγγελμα μὴ καταδέχεσθαι τὴν γνῶσιν ἐν
τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἀναδιδομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα
μὴ τὸ κρεῖττον συληθῶμεν ταύτας τοίνυν καὶ τὰς πρὸς τὰ
25 κρεῖττω τούτων σχέσεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς
ὀλοσχερῶς κατὰ τὴν εἰλικρινῆ προσευχὴν ἐξίσταται τῶν ὄν-
των πάντων. Αὕτη δὲ ἡ ἔκστασις τῆς μὲν κατὰ ἀφαίρεσιν
θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερόν ἐστι μόνων γάρ ἐστι
τῶν ἀπαθείας ἐπειλημμένων· οὕτω δὲ ἔνωσις ἐστιν, ἔὰν μὴ
30 ὁ παράκλητος ἐν ὑπερῷ τῶν φυσικῶν ἀκροειήτων καθημένῳ
τῷ προσευχομένῳ καὶ προσδοκῶντι τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πα-
τρὸς ἐπιλάμψη ἄνωθεν καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν

21. Βλ. Περί θείων ὀνομάτων 1, 5, PG 3, 593 BC. Πρβλ. Μαξιμου, Περί ὀποριῶν, PG 91, 1168.

22. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 28, PG 88, 1132 D.

23. Περί θείων ὀνομάτων 3, PG 3, 680 A.

24. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 28, PG 88, 1140 A.

ἐκείνης χρειάζονται ἕκστασιν καὶ οἱ ἄγγελοι· καὶ ἐπὶ πλέον ὁ μὲν μὴ θεολογῶν κατὰ ἀφαιρέσιν δέν εἶναι οὔτε εὐσεβῆς, ἐνῶ τὴν ἔνωσιν ἐκείνην ἐπιτυγχάνουν ἐκ τῶν εὐσεβῶν μόνον οἱ θεοειδεῖς. Προσέτι ἢ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία νοεῖται ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἐκφράζεται, ἐνῶ ἐκείνην ὁ μέγας Διονύσιος ἐκάλεσεν ἄρρητον καὶ ἀπερινόητον ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς βλέποντας²¹. Προσέτι τὸ μὲν κατ' ἐκείνην τὴν θεολογίαν φῶς εἶναι κάποια γνῶσις καὶ λόγος, τὸ δὲ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην φῶς θεωρεῖται ἐνυποστάτως, ἐνεργοῦν νοερῶς καὶ ὁμιλοῦν ἀπορρήτως εἰς τὸν θεούμενον πνευματικῶς. Καὶ βεβαίως τὰ ἀντιφατικὰ πρὸς τὸν Θεὸν διανοεῖται ὁ νοῦς θεολογῶν κατὰ ἀφαιρέσιν, ἄρα ἐνεργεῖ διεξοδικῶς, ἐκείνη δὲ εἶναι ἔνωσις· προσέτι δὲ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ἀφαιρεῖ καὶ ἑαυτὸν ἀπὸ ἐκεῖ, ἐκείνη δὲ εἶναι ἔνωσις τοῦ νοῦ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶπαν οἱ πατέρες, «τέλος προσευχῆς εἶναι ἀρπαγὴ πρὸς Κύριον»²². Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος λέγει ὅτι δι' αὐτῆς ἐνούμεθα μὲ τὸν Θεόν²³. Πράγματι ὁ νοῦς ἀποθέτων διὰ τῆς προσευχῆς κατ' ὀλίγον τὰς σχέσεις πρὸς τὰ ὄντα, πρῶτον τὰς πρὸς τὰ αἰσχρὰ καὶ πονηρὰ καὶ τὰ φαῦλα γενικῶς ὅλα, ἔπειτα δὲ πρὸς τὰ μεσαῖα, τὰ μεθαρμοζόμενα πρὸς τὸ χειρότερον καὶ τὸ καλύτερον ἀναλόγως πρὸς τὴν πρόθεσιν τῶν χρησιμοποιούντων αὐτὰ, εἰς τὰ ὁποῖα βεβαίως ἀνήκει καὶ πᾶσα μάθησις καὶ ἢ δι' αὐτῆς γνῶσις, διὸ καὶ πατερικὸν παράγγελμα εἶναι νὰ μὴ καταδεχώμεθα τῶν γνῶσιν τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς²⁴, ἀναδιδομένην ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, διὰ νὰ μὴ συληθῶμεν κατὰ τὸ καλύτερον. Αὐτὰς λοιπὸν καὶ τὰς πρὸς τὰ ἀνώτερα αὐτῶν σχέσεις ἀποθέτων ὁ νοῦς ἐξίσταται ὀλοσχερῶς ὅλων τῶν ὄντων κατὰ τὴν εἰλικρινῆ προσευχὴν. > Αὕτη δὲ ἡ ἕκστασις εἶναι κάτι ἐξόχως ὑψηλότερον τῆς κατὰ ἀφαιρέσιν θεολογίας, διότι προσιδιάζει μόνον εἰς τοὺς κατακτήσαντας τὴν ἀπάθειαν, ἀλλὰ δέν εἶναι ἀκόμη ἔνωσις, ἂν δέν ἐπιλάμψη ἄνωθεν ὁ παράκλητος εἰς τὸν προσευχόμενον καθήμενον εἰς ὑπερῶν τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων καὶ προσδοκῶντα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν ἀρπάσῃ διὰ τῆς ἀπο-

τοῦ φωτός ἀρπάσῃ θεωρίαν. Τῆς δὲ θεωρίας ταύτης ἐστὶ καὶ ἀρχὴ καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν, καὶ αὐτὸ ἀμυδρότερον καὶ τηλαυγέστερον διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, τέλος δ' οὐμενοῦν ἐπ' ἀπειρον γὰρ ἡ πρόοδος αὐτῆς, ὡσαύτως καὶ τῆς ἐν
 5 ἀποκαλύψει ἀρπαγῆς· ἄλλο γὰρ ἔλλαμψις καὶ ἄλλο διαρκῆς φωτός θέα, καὶ ἄλλο τῶν ἐν τῷ φωτὶ πραγμάτων, ἐν ᾧ καὶ τὰ μακρὰν γίνεται ὑπ' ὀφθαλμοῦς καὶ τὰ μέλλοντα ὡς ὄντα δείκνυται.

36. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐμὲ λέγειν καὶ διατριανοῦν
 10 εἰ δὲ καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνα τῆς προκειμένης ὑπαθέσεως· ἐπάνειμι τοίνυν. Ἡ γοῦν τοῦ φωτός τούτου θεωρία ἔνωσις ἐστίν, εἰ καὶ μὴ διαρκῆς τοῖς αἰτελέσιν· ἡ δὲ τοῦ φωτός ἔνωσις τί γε ἄλλο ἢ ὄρασις ἐστίν; Ἐπεὶ δὲ καὶ μετὰ τὴν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ἀπόπανσιν τελεῖται, πῶς ἂν τελεσθεῖη,
 15 εἰ μὴ διὰ Πνεύματος; Ἐν γὰρ τῷ φωτὶ τὸ φῶς ὄραται καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ φωτὶ καὶ τὸ ὄρῶν, εἰ κατὰ μηδὲν ἄλλο ἐνεργοίη, πάντων τῶν ἄλλων ἐκχωρήσαν, φῶς ὅλον καὶ αὐτὸ γίνεται καὶ τῷ ὄρωμένῳ ὁμοιοῦται, μᾶλλον δὲ καὶ ἀμιγῶς ἐνοῦται, φῶς ὄν καὶ ὄρῶν φῶς διὰ φωτός· κἂν ἑαυτὸν βλέπη, φῶς
 20 ὄρᾷ, κἂν πρὸς ἐκεῖνο ὃ ὄρᾷ, φῶς ἐστὶ καὶ τοῦτο, κἂν τὸ δι' οὗ ἔχη τὸ ὄρᾷν, καὶ ἐκεῖνο φῶς ἐστὶ, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ἔνωσις, ἐν παντί· ἐκεῖνα εἶναι, ὡς μηδὲ ἔχειν διαγινώσκειν τὸν ὄρῶντα τὸ δι' οὗ καὶ εἰς ὃ καὶ τί αὐτό ἐστίν, ἀλλ' ἡ τοῦτο μόνον διὰ φῶς ἐστὶ καὶ φῶς ὄρᾷ τῶν κτισμάτων πάντων ἄλλο.

25 37. Διὸ καὶ ὁ μέγας Παῦλος κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἀρπαγὴν ἐκείνην ἀγνοεῖν ἑαυτὸν φησὶ τί ἦν. Ἐώρα μέντοι ἑαυτὸν πῶς; αἰσθητῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς; Ἀλλὰ τούτων ἀρπαγῆς ἀπανεσίτη τῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦ τὴν ἀρπαγὴν ἄρ' ἐξείργασμένου πνεύματος ἔώρα ἑαυτὸν. Αὐτὸς δὲ τί ἦν, ἀληπιος
 30 ὢν πάσῃ φυσικῇ δυνάμει, μᾶλλον δ' ἀπολελυμένος πάσης φυ-

25. Ψ α λ μ. 35, 10.

26. Β' Κορ. 12, 2.

καλύψεως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ φωτός. Τῆς δὲ θεωρίας ταύτης ὑπάρχουν καὶ ἀρχὴ καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν, διαφέροντα μεταξύ των κατὰ τὸ ἀμυδρότερον καὶ τηλαυγέστερον, δὲν ὑπάρχει ὅμως τέλος· διότι ἡ πρόοδος αὐτῆς, ὅπως καὶ τῆς δι' ἀποκαλύψεως ἀρπαγῆς, συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρον· διότι ἄλλο εἶναι ἔλλαμψις καὶ ἄλλο διαρκῆς θέα φωτός καὶ ἄλλο ἡ θέα τῶν εἰς τὸ φῶς πραγμάτων, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ τὰ μακρινὰ φέρονται κάτω ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ μέλλοντα δεικνύονται ὡς ὄντα.

36. Ἄλλὰ εἶναι ὑπὲρ τὰς δυνάμεις μου νὰ διηγουμαι καὶ διευκρινίζω ταῦτα· ἂν τὸ ἴδιον συμβαίῃ μετὰ τὰ πρὸ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνα εἶναι θέμα τῆς παρουσίας πραγματείας· ἐπανερχομαι λοιπόν. Ἡ θεωρία λοιπόν τοῦ φωτός τούτου εἶναι ἔνωσις, ἂν καὶ μὴ διαρκῆς εἰς τοὺς ἀτελεῖς, ἡ δὲ ἔνωσις τοῦ φωτός τί ἄλλο εἶναι παρὰ ὄρασις; Ἐπειδὴ δὲ τελεῖται καὶ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ, παρὰ μόνον διὰ Πνεύματος; Διότι μέσα εἰς τὸ φῶς ὀράται τὸ φῶς²⁵ καὶ εἰς τὸ ὅμοιον φῶς εὐρισκόμενον καὶ τὸ ὀρῶν, ἂν δὲν ἐνεργήσῃ κατὰ τίποτε ἄλλο, ἀποχωρῆσαν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, γίνεται καὶ αὐτὸ ὀλόκληρον φῶς καὶ ὁμοιώνεται πρὸς τὸ ὀρώμενον, μᾶλλον δὲ καὶ ἐνώνεται ἀμιγῶς, ὃν φῶς καὶ ὀρῶν φῶς διὰ φωτός· καὶ ἂν βλέπῃ ἑαυτόν, φῶς βλέπει, ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖον κυττάζει, φῶς εἶναι καὶ τοῦτο, ἂν ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποῖου ἔχει τὴν ὄρασιν, καὶ ἐκεῖνο φῶς εἶναι, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἔνωσις, τὸ ὅτι ὅλα ἐκεῖνα εἶναι ἓν, ὥστε ὁ ὀρῶν νὰ μὴ δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ δι' οὐ τὸ εἰς ὃ καὶ τί εἶναι τοῦτο, πλὴν τοῦτο μόνον, ὅτι εἶναι φῶς καὶ φῶς βλέπει διάφορον ἀπὸ ὅλα τὰ κτίσματα.

37. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Παῦλος κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην ἀρπαγὴν λέγει ὅτι ἠγνόει τί ἦτο αὐτός ὁ ἴδιος²⁶. "Ἐβλεπε βεβαίως ἑαυτόν· πῶς; αἰσθητῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς; Ἄλλ' ἀρπαγεῖς ἀνυψώθη ἀπὸ αὐτὰς τὰς δυνάμεις. "Ἄρα ἔβλεπεν ἑαυτόν διὰ τοῦ Πνεύματος τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποίησε τὴν ἀρπαγὴν. Αὐτός δὲ τί ἦτο, ἀφοῦ ἦτο ἀσύλληπτος ἀπὸ πᾶσαν φυσικὴν δύναμιν, μᾶλλον δὲ ἀ-

οικῆς δυνάμεως; Πάντως ἐκεῖνο ᾧ ἠνώθη καὶ δι' οὗ ἑαυτὸν ἐγίνωσκε καὶ δι' ὃ πάντων ἀφειμένος ἦν. Ταύτην γὰρ ἔσχε πρὸς τὸ φῶς τὴν ἔνωσιν, ἣς οὐδ' ἄγγελοι τυγχάνοιεν ἂν, εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνούσης χάριτος ὑπερβαῖεν ἑαυτούς. Τῶς ἄρα
5 καὶ Πνεῦμα ἦν ἐκεῖνος τότε, ᾧ καὶ ἠνωται, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἠνώσθαι εἶχε, τῶν ὄντων πάντων ἐκστὰς καὶ ἐκεῖνο κατὰ χάριν γεγονῶς καὶ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, ἤγουν ὑπὲρ τὰ κτισιά, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμός φησιν «ὁ γὰρ ἐν Θεῷ γενόμενος πάντα τὰ μετὰ Θεὸν κατέλιπε καὶ ὄπιν ἑαυτοῦ»· καὶ
10 πάλιν, «πάντα τὰ μετὰ Θεὸν πράγματα καὶ ὀνόματα καὶ ἀξιώματα ὑποκάτω τῶν ἐν τῷ Θεῷ διὰ τῆς χάριτος γενησομένων ἔσται». Τοιοῦτος δὲ γεγονῶς ὁ θεῖος τότε Παῦλος τῆς θείας οὐσίας μετέσχεν οὐδαμῶς· καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὑπέρθεος, καὶ ἔστι
15 καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, διὰ νοεράς αἰσθήσεως πνευματικῶς ὁρῶμενον, ὃ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἡκισιὰ ἔστι, δόξα δὲ καὶ λαμπρότης τῆς αὐτοῦ φύσεως ἀχώριστος, δι' ἣς ἐνοῦται τοῖς ἀξίοις μόνοις, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπέπερ ὡς οἱ ἄγγελοι οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς τρόπους τοῦ-
20 τους ὁρῶσι τὸν Θεὸν καὶ ἐνοῦνται τῷ Θεῷ καὶ ὑμνοῦσι τὸν Θεόν, τὰχ' ἂν καὶ ἄγγελος, εἰ τὴν ἑαυτοῦ ὑπερφυᾶ ἐκείνην δρασιν ἐξεῖπε, τὰ τοῦ Παύλου ἀντικρουσ ἂν εἶπεν, ὅτι «οἶδα ἄγγελον ἰδόντα, οὐκ οἶδα εἶγε ἦν καὶ ἄγγελος, ὁ Θεὸς οἶδε». Τὰς οὖν ὁράσεις ταύτας τῶν ἁγίων, ἃς οἶδε μόνος ὁ Θεὸς
25 καὶ οἱ κατ' ἐκείνας ἐνεργούμενοι, καθάπερ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, ταύτας οὖν αἰσθητὰς λέγειν καὶ φαντασιώδεις καὶ συμβολικὰς ὡς αἰσθητὰς καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν παραβάλλειν, ἃς ἄνδρός ἐστι συνορῶντις τὴν τοῦ θείου ὕψους ἀπειρίαν καὶ πρὸς τί φιλανθρώπως εἴκνυσε τὴν
30 ἡμῶν ἐσχατιάν;

27. Βλ. Κεφάλαια θεολογικά 1, 54, PG 90, 1104 A' Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1200 B.

28. Βλ. Κεφάλαια θεολογικά 1, 49, PG 90, 1101 A' Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1216 C καὶ 1241 C.

29. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 1, PG 3, 997 A καὶ 5, PG 3, 1048 AB κ.ά.

30. Πρβλ. Β' Κορ. 12, 2· 3. 31. Λόγος 28, 19, PG 36, 52 B.

32. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 A.

πηλλαγμένος πάσης φυσικῆς δυνάμεως; Ἦτο ὁπωσδήποτε ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖον ἠνώθη καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου ἐγνώριζεν ἑαυτὸν καὶ διὰ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγκαταλείψει τὰ πάντα. Διότι τοιαύτην ἔνωσιν ἐπέτυχε πρὸς τὸ φῶς, ὁποῖαν οὔτε ἄγγελοι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν, ἂν δὲν ὑπερβοῦν διὰ τῆς ἐνωτικῆς χάριτος ἑαυτοῦς. "Αρα φῶς καὶ πνεῦμα ἦτο ἐκεῖνος τότε, μὲ τὸ ὁποῖον καὶ εἶχεν ἐνωθῆ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον καὶ εἶχε τὴν ἐνοποίησιν, ἀφοῦ ἐξέστη ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα καὶ ἐγίνε κατὰ χάριν ἐκεῖνο καὶ ἦτο καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, δηλαδὴ ὑπεράνω τῶν κτιστῶν, ὅπως λέγει καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος: «διότι ὁ φθάσας εἰς τὸν Θεὸν ἐγκατέλειπεν ὅλα τὰ μετὰ Θεὸν ὀπίσω του»²⁷ καὶ πάλιν, «ὅλα τὰ μετὰ Θεὸν πράγματα καὶ ὀνόματα καὶ ἀξιώματα θὰ εἶναι κατώτερα αὐτῶν τὰ ὁποῖα θὰ γίνουεν ἐν τῷ Θεῷ διὰ τῆς χάριτος»²⁸. Ἐνῶ δὲ τοιοῦτος ἐγίνεν ὁ θεῖος Παῦλος τότε δὲν μετέσχε καθόλου τῆς θείας οὐσίας: ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ θὰ εἶναι ὑπεράνω καὶ τοῦ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντος, καθὼς καὶ ὑπέρθεος, καὶ εἶναι καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν²⁹, ὀρώμενον διὰ νοεράς αἰσθήσεως πνευματικῶς, τὸ ὁποῖον φέν εἶναι καθόλου οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δόξα καὶ λαμπρότης τῆς φύσεώς του ἀχώριστος, διὰ τῆς ὁποίας ἐνώνεται μὲ τοὺς ἀξίους μόνον, ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους. Ἄλλ' ὅμως, ἐπειδὴ, ὅπως οἱ ἄγγελοι οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι βλέπουν τὸν Θεὸν καὶ ἐνώνονται μὲ τὸν Θεὸν καὶ ὑμνοῦν τὸν Θεὸν κατὰ τοὺς τρόπους τούτους, ἴσως καὶ ἄγγελος, ἂν διηγείτο τὴν ὑπερφυᾶ αὐτοῦ ἐκείνην ὄρασιν, θὰ ἔλεγεν ἀκριβῶς τοὺς λόγους τοῦ Παύλου, ὅτι «γνωρίζω ἄγγελον ἰδόντα, ἀλλὰ βεβαίως δὲν γνωρίζω ἂν ἦτο καὶ ἄγγελος, ὁ Θεὸς γνωρίζει»³⁰. Τὸ νὰ λέγη λοιπὸν αἰσθητὰς καὶ φαντασιώδεις καὶ συμβολικὰς ὡς αἰσθητὰς καὶ νὰ παραβάλλῃ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν τὰς ὀράσεις ταύτας τῶν ἁγίων, τὰς ὁποίας μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει καὶ οἱ εὐεργούμενοι κατ' αὐτάς, καθὼς λέγει καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος³¹, εἶναι ἄρα γε ἴδιον ἀνδρὸς κατανοοῦντος τὴν ἀπειρίαν τοῦ θείου ὕψους καὶ πρὸς ποῖαν κορυφὴν εἴλκυσε φιλανθρώπως τὸ χαμήλωμά μας³²;

38. Ἄλλ' ἰδοὺ τρεῖς ἡμῖν παρήχθησαν, εἰς ἀφ' ἐκάστου
 τῶν τριῶν ἐν τῷ χριστιωνύμῳ πληρώματι ταγματίων, ἐκ τῶν
 ἀποσιόλων Πέτρος ὁ κορυφαῖος, ἐκ τῶν ἱεραρχῶν Διονύσιος
 ὁ πάσης ἐνθέου ἱεραρχίας ὑποφήτης, ἐκ τῶν ἀναχωρητῶν Ἰ-
 5 σαὰκ ὁ μύσιης καὶ τελειῆς τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀγωγῆς, καὶ
 κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν ποι-
 μένων διτι εὐθύς σὺν τῷ λόγῳ τοῦ ἀγγέλου πλήθος οὐρανίου
 στρατιᾶς ἐπέσιη συμμαρτυροῦν, οὕτω καὶ σὺν τῷ τοῦ ἀπο-
 σιόλου λόγῳ πλήθος ἐπέσιη ἀποσιόλων συμφωνοῦν, δοίῳν τε
 10 καὶ ἱερέων ἕφ' ἑκατέρῳ τῶν λοιπῶν. Τοῦτο τοῖνυν τὸ πλήθος
 ὁμόλογον ἅπαν ἀνέπεμψαν φωνὴν ὡς ἔστι φῶς τοῖς ἀγίοις
 φανώμενον, ἄλλο μὲν παρὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτιστῶν ἀπάντων
 γινῶσιν, τοσοῦτῳ δ' ἱερώτερον ὅσα καὶ δόξα ἐστὶ φύσεως Θε-
 οῦ, καὶ τοῖς θεοειδέσι μόνοις γενομένοις καθορᾶται, τοσοῦτῳ
 15 δ' ἀπέχον τοῦ φαντασιῶδες εἶναι ἢ τοῖς αἰσθητοῖς παραπλή-
 σιον φωσὶν ἢ συμβολικῶς κατ' αὐτὰ διαπεπλάσθαι, ὡς καὶ
 τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τοῦθ' ὑπόστασιν καὶ καλλονὴν ὑπάρχειν,
 μόνον φῶς ἀληθινόν, αἰώνιον, ἄτρεπτον, ἀνέσπερον, ἀναλλοίω-
 ον, δι' οὗ φῶς ἡμεῖς γινόμεθα, τελείου φωτὸς γεννήματα.
 20 Τούτους οὖν τοὺς τοσοῦτους «ἀπορρέοντίας τε καὶ εἰσπνέοντίας»
 καλῶν διασύρεις καὶ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν ἀμαρτάνειν
 λέγεις, φιλόσοφε, τοὺς θεόπτας, τοὺς θεοσόφους, τοὺς θεο-
 κήρυκας; Δέδοικα μὴ τοῦ ἐν φωτὶ κλήρου τῶν ἀγίων ἀπορ-
 ρυῆς, μὴ, τὸ στόμα ἀνοίξας, ἐλκύσης Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ ἀντι-
 25 κείμενον τῇ ἀληθείᾳ, μὴ οὐσίαν δογματίσης Θεοῦ τὸ ἀνύπαρ-
 κτον. Τί γάρ σοι θούλειαι ὁ ἀγὼν ἐκείνος, δεῖξαι τιθεμένῳ
 διὰ σπουδῆς μεγίστης ὡς οὐκ ἔστι θεωρία ὑπὲρ τὰς νοερὰς
 ἐνεργείας, καίτοι δι' αὐτῆς μόνης τῆς ὑπερβαινούσης τὰς
 νοερὰς ἐνεργείας θεωρίας καὶ τὸ ὄντως εἶναι τὸν Θεὸν τρα-
 30 νότατα καὶ ἐς τὰ μάλιστα διαφερόντως καὶ τὸ ὑπὲρ τὰ ὄντα
 εἶναι τὸν Θεόν; Πῶς γὰρ οὐκ ἂν εἶη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶγε

33. Λουκᾶ 2, 13.

34. Ἰσαὰκ Σύρου, θλ. ἀνωτέρω 2, 3, 15.

35. Κολ. 1, 12.

36. Ψάλμ. 118, 131.

38. Ἄλλ' ἰδοὺ τρεῖς παρήχθησαν πρὸς χάριν μας, εἰς ἀπὸ ἕκαστον τῶν τριῶν εἰς τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα ταγμάτων, ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους Πέτρος ὁ κορυφαῖος, ἀπὸ τοὺς ἱεράρχας ὁ Διονύσιος ὁ ὑποφήτης πάσης ἐνθέου ἱεραρχίας, ἀπὸ τοὺς ἀναχωρητὰς ὁ Ἰσαὰκ ὁ μύστης καὶ τελεστής τῆς ἡσυχαστικῆς ἀγωγῆς. Συμφώνως δὲ πρὸς τὸ γεγραμμένον διὰ τοὺς ποιμένας κατὰ τὴν γέννησιν Χριστοῦ ὅτι εὐθύς μὲ τὸν λόγον τοῦ ἀγγέλου πλῆθος οὐρανόου στρατιᾶς παρουσιάσθη [ουμμάρτυροῦν]³³, οὕτω καὶ μὲ τὸν λόγον τοῦ ἀποστόλου παρουσιάσθη πλῆθος ἀποστόλων συμφωνοῦν, καθῶς ἐπίσης ὁσίων καὶ ἱερέων εἰς τὸν καθένα τῶν δύο ἄλλων. Τοῦτο λοιπὸν τὸ πλῆθος ἀνέπεμψεν ὁλόκληρον ἁρμονικὴν φωνήν, ὅτι ὑπάρχει φῶς φαινόμενον ἀπὸ τοὺς ἁγίους, διάφορον μὲν ἀπὸ τὴν γνῶσιν ὅλων τῶν κτιστῶν, τόσον δὲ ἱερώτερον εἶναι ὅσον εἶναι ἡ δόξα τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ³⁴, καὶ καθορᾶται μόνον ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι γίνονται θεοειδεῖς, τόσον δὲ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι φαντασιῶδες ἢ παραπλήσιον μὲ τὰ αἰσθητὰ φῶτα ἢ νὰ εἶναι συμβολικῶς κατ' αὐτὰ διαπλασμένον, ὥστε νὰ εἶναι καθ' ὑπόστασιν καὶ καλλονὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, μόνον φῶς ἀληθινόν, αἰώνιον, ἄτρεπτον, ἀνέσπερον, ἀναλλοίωτον, διὰ τοῦ ὁποῖου γινόμεθα ἡμεῖς φῶς, γεννήματα τελείου φωτός. Αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς πολυαρίθμους ἀποκαλεῖς ἐσὺ ἐκρέοντας καὶ εἰσπνέοντας, διασῦρεις καὶ λέγεις ὅτι ἀστοχοῦν ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, φιλόσοφε, αὐτοὶ οἱ θεόπται, οἱ θεόσοφοι, οἱ θεοκήρυκες; Φοβοῦμαι μήπως ἐμπέσης ἀπὸ τὸν ἐν φωτὶ κληρόν τῶν ἁγίων³⁵, μήπως, ἀνοίξας τὸ στόμα ἐλκύσης μὲν πνεῦμα³⁶, ἀλλὰ τὸ ἀντίπαλον τῆς ἀληθείας, μήπως ὡς οὐσίαν τοῦ Θεοῦ δογματίσης τὸ ἀντίθετον. Πράγματι τί σημαίνει ὁ ἀγὼν σου ἐκεῖνος, ἀφοῦ ἀποσκοπεῖς εἰς τὸ νὰ δεῖξης μὲ μέγαν ζῆλον ὅτι δὲν ὑπάρχει θεωρία ὑπεράνω τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν, μολονότι μὲ αὐτὴν μόνον τὴν ὑπερβαίνουσαν τὰς νοεράς ἐνεργείας θεωρίαν δεκνύεται τρανότατα καὶ ἐντονώτατα τόσον ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει ὅσον καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὑπεράνω τῶν ὄντων; Διότι πῶς δὲν

τοῖς διὰ τῆς εἰλικρινοῦς προσευχῆς ὑπεραναβάσι πᾶν ὃ τί περ
αἰσθητὸν καὶ νοητὸν ἐν αὐτῇ τῇ προσευχῇ ἢ δόξα τῆς θείας
ἐκείνης ἐνοραῖται φύσεως; Πόσω δ' ἂν εἶη ὑπὲρ πᾶν αἰσθη-
τὸν καὶ νοητὸν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶπερ ὑπὲρ ταύτην εἶη τὴν
5 θέαν, τὴν ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησιν καὶ νόησιν οὖσαν;

39. Τί δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθά; Οὐχ ὑπὲρ πάσας
ἔσσι τὰς αἰσθητικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ τὰς νοεράς; «Ἄ γὰρ
ὄφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἄν-
θρώπου οὐκ ἀνέβη ἡτοιμάσασε», φησὶν, «ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν
10 αὐτόν». ἀλλὰ μὴν ταῦτα τότε «ἢ καθαρότης τῆς καρδίας ὄψε-
ται», κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς
δρασις ὑπὲρ πάσας τὰς νοήσεις; Μηδὲ γὰρ σοφιστικῶς αὐ-
θις διὰ τῆς ὁμωνυμίας, ἅτε μηκέθ' ἡμῖν ἔχων ἀντιλέγειν,
ὑποκρίναι τὸν συμφθεγγόμενον. Οὐδὲ γὰρ ὁ λέγων μετα-
15 φορικῶς καὶ ὁμωνύμως νόησιν τὸ ὑπὲρ νόησιν, διὰ τὸ καὶ
ὑπερώνυμον ἐκείνο εἶναι, μεταβαλὼν αὐθις ἀγωνιεῖται δεῖξαι
μὴ ὑπὲρ νόησιν ἐκείνο εἶναι. Καὶ μὴν ὁ μὲν εἰπὼν οὐχ ὑπὲρ
νόησιν τὸ ὑπὲρ νόησιν, ὡς νόησιν καλούμενον, ἔχει τι πρόσοχημα
καὶ προσωπεῖον, τὴν ὁμωνυμίαν, ὁ δὲ μηδ' ὑπὲρ τὰς νοεράς
20 ἐνεργείας ἐκείνο τιθέμενος οὐδὲ σοφίσασθαι γοῦν ἔχει νοερὰ
γὰρ ἐνέργεια ἐκείνο ἡκιστα κληθεῖν ἂν. Ἀλλὰ γὰρ ἐν τῇ
μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα διαγωγῇ τοῖς
υἱοῖς τῆς ἀνασιτάσεως οὐδενὸς δεήσει τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα
συνιστώτων τὸν θίον, οὐκ ἀέρος, οὐ φωτός, οὐ τόπου καὶ τῶν
25 τοιοῦτων, ἀλλ' «ἀντὶ πάντων ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις»
κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον
ἢ τῆς ψυχῆς τότε καὶ τοῦ σώματος θέωσις «πασῶν τῶν κατὰ
νοῦν τε καὶ αἰσθησιν φυσικῶν ἐνεργειῶν χαρίσεται τὴν ἀπό-
30 νεσθαι, νικηθέντων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν γνω-

37. A' K o p. 2, 9.

38. Τὸ χωρίον ἐκ κειμένου, ὅπερ πρωτοδημοσιευθὲν ὑπὸ S. L. E p i f a n o n i c βλ. εἰς Housherr, Orient. Chist. Periodica 5, 1939, σ. 231. Πρβλ. καὶ Εὐαγγρίου, Ἐκατοντ. 5, 22 Frankenberg σ. 377.

39. Περί ψυχῆς καὶ ἀναστ., PG 46, 104 B.

θά υπῆρχεν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον ὑπὸ τῶν διὰ τῆς εἰλικρινοῦς προσευχῆς ὑπεραναβάντων πᾶν αἰσθητόν καὶ νοητόν ἐνοραῖται εἰς αὐτὴν τὴν προσευχὴν ἢ δόξα τῆς θείας ἐκείνης φύσεως; Πόσον δὲν ὑπεράνω παντός αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ θά εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἂν εἶναι ὑπὲρ τὴν θείαν ταύτην, τὴν ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησιν καὶ νόησιν;

39. Τί δὲ εἶναι τὰ ἀγαθὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος; Δὲν εἶναι ὑπεράνω ὅλων τῶν αἰσθητικῶν καὶ νοερῶν ἡμῶν δυνάμεων; Διότι, λέγει, «ὄσα ὀφθαλμός δὲν εἶδε καὶ οὐκ δὲν ἤκουσε, ὄσα εἰς καρδίαν ἀνθρώπων δὲν ἀνέβησαν, ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς διὰ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν»³⁷. Ἄλλ' ὅμως ταῦτα τότε «θά ἴδη ἡ καθαρότης τῆς καρδίας»³⁸, κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον. Πῶς λοιπὸν δὲν υπῆρχε καθόλου ὄρασις ὑπεράνω ὅλων τῶν νοήσεων; Καὶ μὴ ὑποκρίνεσαι τὸν συμφωνοῦντα πάλιν σοφιστικῶς διὰ τῆς ὁμωνυμίας, ἐπειδὴ δὲν ἔχεις τί νὰ ἀντείπης εἰς ἡμᾶς πλέον. Βεβαίως οὔτε ὁ μεταφορικῶς καὶ ὁμωνύμως ὀνομάζων νόησιν τὸ ὑπὲρ νόησιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐκεῖνο εἶναι καὶ ὑπερώνυμον, μεταβάλλει πάλιν γνώμην καὶ ἀγωνίζεται νὰ δείξῃ ὅτι ἐκεῖνο δὲν εἶναι ὑπὲρ νόησιν. Καὶ ὅμως ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅχι τὸ ὑπὲρ νόησιν, ὡς καλούμενον νόησιν, ἔχει κάποιον πρόσχημα καὶ κάλυμμα, τὴν ὁμωνυμίαν, ἐνῶ ὁ τοποθετῶν ἐκεῖνο οὔτε ὑπὲρ τὰς νοεράς ἐνεργείας δὲν δύναται βεβαίως οὔτε νὰ σοφισθῇ κάτι διότι δὲν ἠδύνατο καθόλου νὰ ὀνομασθῇ νοερά ἐνέργεια ἐκεῖνο. Ἄλλὰ βεβαίως εἰς τὴν εὐτυχῆ ἐκείνην κατὰ τὸν ἀτελείωτον αἰῶνα διαβίωσιν οἱ υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως δὲν θά χρειαστοῦν τίποτε ἀπὸ τὰ συνιστῶντα τὸν βίον κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, οὔτε ἀέρα, οὔτε φῶς, οὔτε τόπον καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ «ἀντὶ ὅλων αὐτῶν θά εἶναι δι' ἡμᾶς ἡ θεία φύσις» κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης³⁹, καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον ἢ τότε θέωσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος «θά χάριση τὴν ἀπόπαυσιν ὅλων τῶν κατὰ νοῦν καὶ αἰσθησιν φυσικῶν ἐνεργειῶν, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ φαίνεται τόσον διὰ τῆς ψυχῆς ὅσον καὶ διὰ τοῦ σώματος, ἀφοῦ ἐνικήθησαν τὰ φυσικὰ γνωρίσματα διὰ τῆς ὑπερπερισσείας τῆς

ρισμάτων». Τί τοίνυν τὸ διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν, ἄνευ
 ἀέρος καὶ οὐκ αἰσθητόν, ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν φυσικὴν ὁρῶμε-
 νον φῶς; Οὐχ ἡ περιουγάζουσα τε καὶ ἐναυγάζουσα δόξα τοῦ
 Θεοῦ; Τί δὲ τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησίαν τε καὶ νόησιν θεωρητι-
 5 κούς ἡμᾶς ἀπεργαζόμενον; Οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ μη-
 τὸν νοῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸθ' ἡμῶν πνευματικὸν
 ποιήσον; Πῶς οὖν οὐδεμία ὄρασις ἐστὶν ὑπὲρ τὴν νόησιν,
 οὐδὲ φῶς τῆς καρδίας ἕτερον, ὅτι μὴ ἡ γνῶσις;

40. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν ἱερὰν ἡμῶν πίστιν ὑπὲρ πάσας τὰς
 10 αἰσθήσεις καὶ πάσας τὰς νοήσεις ὄρασιν τῆς ἡμετέρας ἕτερον
 τρόπον τίθεμαι καρδίας, ὡς ὑπερβαίνουσαν τὰς νοερὰς πάσας
 δυνάμεις τῆς ἡμῶν ψυχῆς· πίστιν δὲ λέγω οὐ τὴν εὐσεβῆ
 ὁμολογίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπ' αὐτῇ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπηγγελ-
 μένοις ἀμειάπειστον ἴδουσιν. Πῶς γὰρ δι' αὐτῆς ὁρῶμεν
 15 τὰ ἐπηγγελμένα κατὰ τὸν μέλλοντα ἐκείνον ἄληκτον αἰῶνα;
 Ταῖς αἰσθήσεσιν; Ἄλλὰ «πίστις ἐστὶ ἐλπίζομένων ὑπόστα-
 σις», αἰσθήσει δὲ τὸ μέλλον τε καὶ ἐλπίζόμενον οὐδ' ἰδεῖν γέ-
 νοιτ' ἄν τις μηχανή· διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος προσέθηκε, «πραγμα-
 τῶν ἔλεγχος οὐ βλεπομένων». Ἄρ' οὖν νοερά τις δύναμις
 20 ὄφεται τὰ ἐλπίζόμενα; Καὶ πῶς, ἂ μηδαμῶς ἐπὶ καρδίαν ἀνα-
 βέβηκεν ἀνθρώπου; Τί οὖν, οὐχ ὁρῶμεν διὰ τῆς πίστεως τὰ
 ἐπηγγελμένα ἡμῖν παρὰ Θεοῦ, ἐπειδήπερ ὑπεραναβαίνει τὰς
 αἰσθητικὰς καὶ νοερὰς πάσας ἐνεργείας; Ἄλλὰ μὴ πάντες
 οἱ ἀπ' αἰῶνος τὴν ἐπουράνιον δι' ἔργων ἐπιζητήσαντες πα-
 25 τριῖδα, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, ἀπέθανον μὴ κοιμισάμενοι
 τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασά-
 μενοι. Ἔστιν ἄρα καὶ ὄρασις καὶ νόησις καρδίας ὑπὲρ πάσας
 τὰς νοερὰς ἐνεργείας· τὸ γὰρ ὑπὲρ νοῦν, εἰ μὴ καθ' ὑπεροχὴν.
 οὐκ ἀνόητον, ἐπεὶ τοιοῦτο τὸ κατ' ἔλλειψιν ἄνουν.

30 41. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πάντες «οἱ μαρτυρηθέντες διὰ τῆς

40. Κεφάλαια θεολογικά 2, 88, PG 90, 1168 AB.

41. Διευρύνει ἔννοιαν ὁράσεως διὰ περιλήψεως εἰς αὐτὴν καὶ τῆς πίστεως.

42. Ἐβρ 11, 1.

43. Α' Κορ. 2, 9.

44. Ἐβρ. 11, 39.

δόξης»⁴⁰. Τί είναι λοιπόν τὸ διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν ὁρώμενον φῶς, ἄνευ ἀέρος καὶ μὴ αἰσθητόν, ὑπὲρ πᾶσαν φυσικὴν γνῶσιν; Δέν εἶναι ἡ περιουγάζουσα καὶ ἐναυγάζουσα δόξα τοῦ Θεοῦ; Ποῖον δὲ εἶναι τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησίν καὶ νόησιν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἡμᾶς θεωρητικούς; Δέν εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ κάμη τότε πνευματικόν, ὄχι μόνον τὸν νοῦν ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν; Πῶς λοιπόν δέν ὑπάρχει καμμία ὄρασις ὑπεράνω τῆς νοήσεως, οὔτε ἄλλο φῶς τῆς καρδίας πλὴν τῆς γνώσεως;

40. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν ἱερὰν ἡμῶν πίστιν θεωρῶ ὡς κατ' ἄλλον τρόπον ὄρασιν τῆς καρδίας μας ὑπεράνω ὅλων τῶν αἰσθήσεων καὶ ὅλων τῶν νοήσεων, καθ' ὅσον ὑπερβαίνει ὅλας τὰς νοεράς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἡμῶν· πίστιν δὲ λέγω ἐδῶ ὄχι τὴν εὐσεβῆ ὁμολογίαν, ἀλλὰ τὴν ἀμετακίνητον θεμελίωσιν ἐπάνω εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπηγγελμένα⁴¹. Διότι πῶς βλέπομεν δι' αὐτῆς τὰ ἐπηγγελμένα κατὰ τὸν μέλλοντα ἐκεῖνον ἀκατάληπτον αἰῶνα; Διὰ τῶν αἰσθήσεων; Ἄλλὰ «πίστις εἶναι ἡ ὑπόστασις τῶν ἐλπιζομένων», δέν ὑπάρχει δὲ κανεὶς τρόπος νὰ ἴδῃ κανεὶς τὸ μέλλον καὶ ἐλπιζόμενον δι' αἰσθήσεως· διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος προσέθεσε, «ἀπόδειξις πραγμάτων μὴ βλεπομένων»⁴². Ἄρα λοιπόν θὰ ἴδῃ τὰ ἐλπιζόμενα κάποια νοερά δύναμις; Καὶ πῶς θὰ ἴδῃ αὐτὰ τὰ ὁποῖα δέν ἀνέβησαν καθόλου εἰς καρδίαν ἀνθρώπου⁴³; Τί συμβαίνει λοιπόν, δέν βλέπομεν διὰ τῆς πίστεως τὰ ἐπηγγελμένα εἰς ἡμᾶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ὑπερβαίνει ὅλας τὰς αἰσθητικὰς καὶ νοεράς ἐνεργείας; Ἄλλ' ὅμως ὅλοι οἱ ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐπιζητήσαντες δι' ἔργων τὴν ἐπουράνιον πατρίδα, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, ἀπέθανον χωρὶς ν' ἀποκομίσουν τὰς ἐπαγγελίας⁴⁴, ἀλλὰ ἰδόντες καὶ χαιρετίσαντες αὐτὰς ἀπὸ μακρὰν. Ὑπάρχει λοιπόν καὶ ὄρασις καὶ νόησις καρδίας ὑπεράνω ὅλων τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν· διότι τὸ ὑπὲρ νοῦν, ἐάν δέν εἶναι καθ' ὑπεροχὴν, δέν εἶναι ἀκατανόητον, διότι τοιοῦτο εἶναι τὸ ἐλλειπτικῶς ἄνουν.

41. Ἄλλ' ὅμως, ἐπειδὴ ὅλοι οἱ μαρτυρηθέντες διὰ

πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν
 κρεῖττον τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν,
 τελειωθέντες ἄρ' οὗτοι τὰ ἐπηγγελμένα οὐκ ὄφονται; Ἡ ὄ-
 φονται μὲν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄφονται; Ἡ καὶ
 5 ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἀλλ' ὡς καὶ πλὴν ἢ τελειωθῆναι;
 καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Οὐκοῦν ὄφονται καὶ
 ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄφονται καὶ οὐχ ὡς πρότερον ἐώρων, ἀλλ'
 ὡς ἀπόλαυσον πῶν ἐπηγγελμένων εἶναι τὴν ὄρασιν. Ἔστιν
 ἄρα ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ ἔτι ὑπὲρ τοῦτο· καὶ γὰρ
 10 ἢ μὲν πίστις αὕτη ὑπὲρ νοῦν ὄρασις ἐστίν, ἢ δὲ τῶν πιστευ-
 θέντων ἀπόλαυσις, ὄρασις ὑπὲρ τὴν ὑπὲρ νοῦν ὄρασιν ἐκεί-
 νην. Ἔστι δὴ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ὄρασις τε καὶ ἀπολαυσίς,
 δ' ὑπὲρ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ὑπάρχον οὐσία τοῦ Θεοῦ
 οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς καὶ αὐτοῦ ἐξήρηται ἡ οὐσία τοῦ Θε-
 15 οῦ. Τοιαύτη γὰρ πᾶσα ἢ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις.
 Συνῆκας ὅσον τῆς θεοπροποῦς μεγαλειότητος περιαιροῦνται οἱ
 ταύτην μὴ γινώσκοντες τὴν ὑπὲρ νόησιν ὄρασιν, ὅσον δ' ὑπὲρ
 αὐτοὺς μεγαλύνουσι Θεὸν οἱ ταύτης ἢ διὰ καθαρότητα καρ-
 διάς μειρίως γευσάμενοι καὶ τὸν ἀρραβῶνα σχόντες ἐν ἑαυ-
 20 τοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ παραδεξάμενοι πίστει τῇ πολυ-
 τρόπως προξένῳ τῶν ἀπορρητῶν ἀγαθῶν; Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος
 τὸ ὕψος τῆς διανοίας ταύτης οὐ χωρήσας, οὔτε τὸν Θεὸν προσ-
 εκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν Πνεύματι καὶ τοῦς ἐν
 Πνεύματι Θεοῦ δοξάζοντας πᾶν ἡγεῖται τὸναντίον πράττειν
 25 καὶ πρὸς τὸν τῶν βλασφημούντων κατασπᾶ κατὰλογον τοὺς
 μόνους ὑψηλοὺς καὶ ἀσφαλεῖς θεολόγους.

42. Ἄλλὰ γὰρ ἐνδιατριψόμεν ἔτι περὶ τὴν πίστιν καὶ
 τὴν κατ' αὐτὴν θείαν καὶ τερπνὴν χριστιανοῖς θεωρίαν, πίστιν,
 τὸ τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τὴν ἀποστολικὴν ζωὴν,
 30 τὸ ἀβραμιαῖον δικαίωμα, πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρχεται καὶ εἰς
 ἣν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καὶ ἄρ' ἧς δίκαιος ζήσεται,
 ὁ δ' ὑποσιελλόμενος τῆς εὐδοκίας ἐκπεσεῖται τῆς θείας, καὶ

45. Ἐθρ. 11, 39 - 40.

46. Ἐθρ. 11, 1.

47. Ἐθρ. 11, 17 ἐξ.

τῆς πίστεως δὲν ἀπεκόμισαν τὴν ἐπαγγελίαν, καθ' ὅσον ὁ Θεὸς προέβλεψε κάτι καλύτερον δι' ἡμᾶς, διὰ νὰ μὴ τελειωθοῦν χωρὶς ἡμᾶς»⁴⁵, οὗτοι τελειωθέντες δὲν θὰ ἴδουν τὰ ἐπηγγελμένα; Ἡ θὰ ἴδουν μὲν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἴδουν ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν; Ἡ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν θὰ ἴδουν, ἀλλ' ὅπως καὶ πρὶν τελειωθοῦν; Πῶς θὰ εἶναι τὸ πρᾶγμα τοῦτο; Λοιπὸν θὰ ἴδουν καὶ ὑπὲρ νόησιν καὶ ὄχι ὅπως ἔβλεπον προηγουμένως, ἀλλ' ὡσάν νὰ εἶναι ἀπόλαυσις τῶν ἐπηγγελμένων ἢ ὄρασις. Ὑπάρχει λοιπὸν ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ ἀκόμη περισσότερο τούτου διότι ἡ μὲν πίστις αὕτη εἶναι ὑπὲρ νοῦν ὄρασις, ἡ δὲ ἀπόλαυσις τῶν πιστευθέντων, εἶναι ὄρασις ὑπεράνω τῆς ὑπὲρ νοῦν ὄρασεως ἐκείνης. Ὑπάρχει θεβαίως καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ὄρατὸν καὶ ἀπολαυστὸν, τὸ ὁποῖον, εὐρισκόμενον ὑπεράνω ὅλων τῶν αἰσθητῶν καὶ νοητῶν, δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐξηρμένη καὶ αὐτοῦ ὑπεροχικῶς. Τοιαύτη εἶναι πράγματι ἡ ὑπόστασις τῶν μελλόντων ἀγαθῶν⁴⁶. Κατενόησες πόσον ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν θεοπρεπῆ μεγαλειότητα οἱ μὴ γνωρίζοντες αὐτὴν τὴν ὑπὲρ νόησιν ὄρασιν; Βλέπεις πόσον περισσότερο αὐτῶν μεγαλύνουν τὸν Θεὸν αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἢ λόγῳ καθαρότητος καρδίας ἐγεύθησαν μετρίως ταύτην καὶ ἔλαβον μέσα τῶν ἀρραβῶνα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἢ παρεδέχθησαν αὐτὴν μετρίως τὴν πολυτρόπως πρόξενον τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν; Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος, μὴ χωρέσας τὸ ὕψος τῆς ἐννοίας ταύτης, οὔτε τὸν Θεὸν προσεκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν Πνεύματι καὶ νομίζει ὅτι οἱ δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐν Πνεύματι Θεοῦ πράττουν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. καταβιβάζει δὲ πρὸς τὸν κατάλογον τῶν βλασφημῶν τοὺς μόνους ὑψηλοὺς καὶ ἀσφαλεῖς θεολόγους.

42. Ἄλλὰ τώρα ἄς ἐνδιατρίψωμεν περισσότερο μετρίως τὴν πίστιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν θεϊαν καὶ τερπνὴν θεωρίαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, μετρίως τὴν πίστιν, τὸ ὄχημα τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως, τὴν ἀποστολικὴν ζωὴν, τὸ ἀβραμιαιὸν δικαίωμα⁴⁷, τὴν πίστιν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀρχίζει καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν θὰ Ζήση

γὰρ «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεσιῆσαι Θεῶν», πίστιν, τὴν πανιοδαπῆς πλάνης τὸ γένος ἡμῶν ἐλευθεροῦσαν ἀεὶ καὶ ἐνιδρύνουσαν ἡμᾶς τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, ἧς οὐδεὶς ἡμᾶς τῶν ἀπάντων ἀποκινήσει, κἂν μαινομένους ἡγήσῃται, 5 διὰ τῆς ὄντως πίστεως ἐξεστηκότιας τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ μαριτροῦντας ὡς οὐ «περιφερόμεθα παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας», ἀλλὰ τῆς ἐνιαίας τῶν χριστιανῶν ἀληθογνωσίας ἐχόμεθα καὶ τὴν ἀπλουσιέραν καὶ θειοτέραν καὶ ὡς ἀληθῶς ἀπλανῆ θεωρίαν προσθεύομεν. Ἴνα 10 τοίνυν, τῶν μελλόντων ἀριτίως ἀφόμενοι, τὴν ἐκ πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν ἀπὸ τῶν γεγονότων ἐξ ἀρχῆς ἐποπιεύσωμεν, «πίστει νοοῦμεν καιηροῖσθαι τοὺς αἰῶνας ρήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι». Ποῖος τοῦς χωρηῆσαι δύναται ἂν ὡς ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντιος τόδε γέγο- 15 νε τὸ πᾶν καὶ ταῦτα λόγῳ μόνῳ; Ἐκεῖνο γὰρ πάντως οὐχ ὑπεραναβαίνει τὰς νοερὰς ἐνεργείας, δ καταληπιόν ἐστιν αὐταῖς. Ταῦτι ἄρα καὶ οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατανοήσαντες ὡς μεταχωρεῖ τὸ μὴ ὄν τῶν φθειρομένων οὐδέν, γίνεται τε ἐκ μὴ ὄντιος τῶν γινομένων οὐδέν, ἀγέννητον καὶ ἀτελεύτητον 20 τὸν κόσμον ἐδόξασαν. Ἄλλ' ὑπεραναβάσα ἡ πίστις τὰς ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἐγγινομένης ἐννοίας ἤνωσεν ἡμᾶς τῷ πάντων ὑπερανωκισμένῳ λόγῳ καὶ τῇ ἀκατασκεύῳ καὶ ἀπλῇ ἀληθείᾳ καὶ καιενοήσαμεν κρεῖττον ἢ καιὰ ἀπόδειξιν, ὡς οὐ μόνον ἐκ μὴ ὄντων ἀλλὰ καὶ μόνῳ ρήματι Θεοῦ 25 ἅπαντα παρήχθη. Τὶ ὄν ἢ πίστις αὐτῆ; Ἄρα φυσικὴ τις δύναμις ἢ ὑπερφυῆς; Ἐπερφυῆς δήπου διὸ οὐ δύναται τις ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' Υἱοῦ, τοῦ ὑπεράνω τιθέντος ἡμῶν αὐτῶν ἡμᾶς καὶ τὴν θεοποιὸν ἀπλόγητα διδόντος καὶ πρὸς τὴν τοῦ συναγωγῶ Πατρὸς ἐπιστρέφοντος ἐνόητα.

48. Ρωμ. 1, 17.

49. Ἐβρ. 11, 6.

50. Ἐφ. 4, 14.

51. Ἐβρ. 11, 3.

52. Βλ. Ἰω. 10, 9.

πᾶς δίκαιος⁴⁸, ὁ δὲ στερούμενος αὐτῆς θὰ ἐκπέσῃ τῆς
 θείας εὐδοκίας καθ' ὅσον «χωρὶς πίστιν εἶναι ἀδύνατον
 νὰ εὐαρεστήσῃ τὸν Θεόν»⁴⁹, τὴν πίστιν τὴν ἐλευθερώνου-
 σαν πάντοτε τὸ γένος μας ἀπὸ τὴν παντοδαπὴν πλάνην
 καὶ ἐδραιώνουσαν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀλήθειαν
 εἰς ἡμᾶς, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀπολύτως κανεὶς δὲν θὰ μᾶς
 μετακινήσῃ, ἀκόμη καὶ ἂν μᾶς θεωρήσῃ μανιακούς, ἐκστα-
 σιασθέντας τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν διὰ τῆς πραγματι-
 κῆς πίστεως, μαρτυροῦντας μὲ ἔργον καὶ λόγον ὅτι δὲν
 «περιφερόμεθα μὲ πάντα ἄνεμον τῆς διδασκαλίας», ἀλλὰ
 διατηροῦμεν τὴν ἐνιαίαν ἀληθογνωσίαν τῶν Χριστιανῶν καὶ
 πρᾶσβεύομεν τὴν ἀγιοτέραν καὶ θειοτέραν καὶ ἀληθῶς ἀ-
 πλάνευτον θεωρίαν. Διὰ νὰ ἐποπτεύσωμεν λοιπὸν τὴν ἐκ
 πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν μὲ βάσιν τὰ γεγονότα ἐξ ἀρ-
 χῆς, ἀφοῦ ἀφήσωμεν τώρα τὰ μέλλοντα, «μὲ πίστιν κατα-
 νοοῦμεν ὅτι ἔχουν καταρτισθῆ οἱ αἰῶνες μὲ τὸν λόγον τοῦ
 Θεοῦ, ὥστε τὰ βλεπόμενα νὰ μὴ ἔχουν γίνῃ ἐκ φαινομέ-
 νων»⁵¹. Ποῖος νοῦς θὰ ἠδύνατο νὰ χωρέσῃ ὅτι τοῦτο τὸ
 σύμπαν ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὸ μὴ ὑπάρχον καθόλου πουθε-
 νά, καὶ μάλιστα μὲ μόνον τὸν λόγον; Πάντως δὲν ὑπερ-
 βαίνει τὰς νοεράς ἐνεργείας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι κατα-
 ληπτὸν εἰς αὐτάς. Ἄρα καὶ οἱ σοφοὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων,
 ἀντιληφθέντες ὅτι κανὲν ἀπὸ τὰ φθειρόμενα δὲν μεταβαί-
 νει εἰς τὸ μὴ ὄν καὶ ὅτι τίποτε ἀπὸ τὰ γινόμενα δὲν γίνε-
 ται ἐκ μὴ ὄντων, συνεπέρανον ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀγέννητος
 καὶ ἀτελεύτητος. Ἄλλ' ἢ πίστις ὑπερβάσα τὰς ἐννοίας αἱ
 ὁποῖαι σχηματίζονται ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν κτισμάτων μᾶς
 ἤνωσε μὲ τὸν ὑπεράνω ὄλων τοποθετημένον Λόγον καὶ μὲ
 τὴν ἐπερίτεχνον καὶ ἀπλὴν ἀλήθειαν καὶ κατενόησαμεν
 καλύτερον ἀπὸ πᾶσαν ἀπόδειξιν ὅτι τὰ πάντα παρήχθησαν
 ὄχι μόνον ἐκ μὴ ὄντων ἀλλὰ καὶ μὲ μόνον τὸν λόγον τοῦ
 Θεοῦ. Τί εἶναι λοιπὸν ἡ πίστις αὕτη; Φυσικὴ ἢ ὑπερφυσικὴ
 δύναμις; Ὑπερφυσικὴ θεβαιῶς διὰ τοῦτο δὲν δύναται κα-
 νεὶς νὰ ἔλθῃ πρὸς τὸν Πατέρα, εἰμὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ⁵², ὁ
 ὁποῖος ἐτοποθέτησεν ἡμᾶς ὑπεράνω τῶν ἑαυτῶν μας καὶ
 ἔδωσεν εἰς ἡμᾶς τὸν θεοποιὸν ἀπλότητα καὶ μᾶς ἐπέστρε-

Διὰ τοῦτο Παῦλος «ἔλαβε χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως», διὰ τοῦτο, «ἐὰν ὁμολογήσης ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσης ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ», διὰ τοῦτο τῶν ἰδόντων καὶ πιστευσάντων εἰς
 5 τὸν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καὶ ἀρχηγὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς, οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες μακαριώτεροι· ἃ γὰρ καὶ ὀφθαλμοὺς βλέπων ἐναντῶ ἀπιστεῖ καὶ διάνοια καταλαβεῖν οὐκ ἔχει, ταῦτα διὰ τῶν τῆς πίστεως ὑπερκοσμίων ὀφθαλμῶν καὶ εἶδον καὶ ἐσεβάσθησαν.

10 43. «Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν»: αὕτη ἐστίν, εἰ καὶ παράδοξον εἶπεῖν, ἡ καὶ τὸν κάτω πρότερον κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ καιροὺς συστησαμένη κόσμον, εἶθ' ὑστερον ἐπὶ τὸ θειότερον μετασκευάσασα καὶ ὑψοῦ τῶν οὐρανῶν αὐτὸν θεῖσα καὶ τὴν γῆν οὐρανώσασα. Τίς
 15 δευτέρου κόσμου σπέρματα ἐφύλαξεν; Οὐχ ἡ τοῦ Νῶε πίστις; Τίς τὸν Ἀβραμ Ἀβραὰμ καὶ πολλῶν ἐθνῶν πεποίηκε πατέρα, τῶν τε τῆ ψάμμω παρεικαζομένων καὶ τῶν τοῖς ἀστράσι παραπλησιῶν; Οὐχ ἡ περὶ τὰς ἀκαταλήπτους τότε ἐκείνας ὑποσχέσεις πίστις; Τὸν γὰρ μονογενῆ διάδοχον προκείμενον
 20 εἶχεν εἰς σφαγὴν καὶ δι' αὐτοῦ πολυτεκνίαν, ὃ τοῦ θαύματος, ἀνεκδοιάσιως ἐπίστευσε. Τί οὖν, οὐχὶ μωραίνειν ἂν τότ' ἔδοξεν ὁ γέρον τῶν λογισμῶν τὰ πράγματα ὁρῶσιν; Ἀλλ' ἔδειξεν ἡ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῶν πραγμάτων ἔκβασις τὴν πίστιν οὐκ ἀφροσύνην οὔσαν, ἀλλὰ γνῶσιν πάντα λογισμῶν
 25 ὑπερέχουσαν. Νῶε δ' αὐτίς ἀπὸ τῆς κυριῆς οὐρανοῦ περιφρεῖας ἀθύσσους προσεδόκησεν ὑδάτων. Ποῦ τὰ τῆς παρὰ σοὶ σεπιῆς φιλοσοφίας ληρήματα; Ἐπὶ τὸ κάτω καὶ μέσον φύσει πάντα φέρεται τὰ θάρη· τὰ κοῦφα, καθ' ὅσον κοῦφα, κατὰ τοσοῦτο ἀπέχειν τοῦ μέσου. Ποῦ σοὶ τὸ μανὸν καὶ συμπεπιλη-
 30 μένον, τὸ μὲν οὐκ ἔχον στέγειν, τὸ δὲ διαδύνον, καὶ τὰ μὴ πάνυ ἀραιὰ τὴν φύσιν; Ποῦ τὰ ἀκριβῆ σφαιρώματά τε καὶ

53. Ρωμ. 1, 5.

55. Πράξ. 3, 15.

57. Ἰω. Α' 5, 4.

59. Γεν. 22, 1-18.

54. Ρωμ. 10, 9.

56. Ἰω. 20, 29.

58. Γεν. 17, 5.

60. Γέν. 7, 11.

ψε πρὸς τὴν ἐνότητα τοῦ συναγωγοῦ Πατρὸς. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος «ἔλαβε χάριν δι' εὐπειθῆ πίστιν»⁵³, διὰ τοῦτο «ἐὰν ὁμολογήσης μὲ τὸ στόμα σου τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσης μὲ τὴν καρδίαν σου ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, θὰ σωθῆς»⁵⁴, διὰ τοῦτο οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες εἶναι μακαριώτεροι⁵⁵ ἀπὸ τοὺς ἰδόντας καὶ πιστεύσαντας εἰς τὸν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καὶ ἀρχηγὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς⁵⁶ διότι εἶδον διὰ τῶν ὑπερκοσμίων ἀφθαλμῶν τῆς πίστεως καὶ ἐσεβάσθησαν αὐτὰ τὰ ὁποῖα καὶ ὀφθαλμὸς βλέπων ἀπιστεῖ εἰς ἑαυτὸν καὶ δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ.

43. «Αὕτῃ εἶναι ἡ νίκη, ἡ ὁποία ἐνίκησε τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν»⁵⁷. αὕτῃ εἶναι, ἂν καὶ παράδοξον νὰ λεχθῆ, ἡ ὁποία προηγουμένως συνέστησε τὸν κάτω κόσμον κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ καιροὺς, ἔπειτα τὸν μετεσκεύασε πρὸς τὸ θειότερον, τὸν ἔθεσεν εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν καὶ οὐράνωσε τὴν γῆν. Ποῖος ἐφύλαξε σπέρματα δευτέρου κόσμου; Ὁχι ἡ πίστις τοῦ Νῶε; Ποῖος τὸν Ἄβραμ κατέστησεν Ἄβρααμ καὶ πατέρα πολλῶν ἐθνῶν⁵⁸, τόσοσ τῶν παρομοιαζομένων μὲ ἄμμον, ὅσον καὶ τῶν παραπλησίων μὲ ἄστρα; Δὲν εἶναι ἡ πίστις πρὸς ἐκείνας τὰς ὑποσχέσεις, τὰς ἀκαταλήπτους τότε; Πράγματι ἐνῶ εἶχεν ἐμπρὸς του τὸν μονογενῆ διάδοχόν του πρὸς σφαγὴν, ἐπίστευσεν, ὡ τοῦ θαύματος, ἀνενδοιάστως εἰς πολυτεκνίαν δι' αὐτοῦ⁵⁹. Τί συμβαίνει λοιπόν, δὲν ἐφάνη τότε ὁ γέρων Ἄβρααμ εἰς τοὺς βλέποντας λογικῶς τὰ πράγματα ὅτι εἶναι μωρός; Ἄλλ' ἡ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἔκβασις τῶν πραγμάτων ἔδειξεν ὅτι ἡ πίστις δὲν εἶναι ἀφροσύνη, ἀλλὰ γνῶσις ὑπερέχουσα πάντα λογισμὸν. Ὁ Νῶε ἐπίσης προσεδόκησεν ἀπὸ τὴν κυρτὴν περιφέρειαν τοῦ οὐρανοῦ ἀβύσσους ὑδάτων⁶⁰. Ποῦ εἶναι αἱ μωρολογίαι τῆς σεπτῆς φιλοσοφίας σου; Ὅλα τὰ βάρη φέρονται πρὸς τὰ κάτω καὶ τὰ μέσα· τὰ ἐλαφρά, ὅσον ἐλαφρότερα εἶναι τόσοσ ἀπέχουν ἀπὸ τὸν μέσον. Ποῦ εἶναι τὸ ἀραιὸν σου καὶ τὸ πυκνόν, τὸ ἐν μὴ δυνάμενον νὰ κρατηθῆ, τὸ ἄλλο διεισδύον, καὶ τὰ μὴ ἐντελῶς ἀραιὰ κατὰ τὴν φύσιν; Ποῦ εἶναι

κυριώματα καὶ αἱ πολυειδεῖς καὶ ἰάχισται κινήσεις, δι' ὧν
 οὐκ τὴν ἐν τοῖς οὐοῖν ἀλήθειαν ζητῶν σαυτὸν καὶ τοὺς σοὶ πει-
 θυμένους ἀποβουκολήσεις ταύτης καὶ παρανάλωμα κατακλυ-
 σμοῦ ποιήσεις, ἃ διὰ τῆς γνώσεως κακῶς ἠγγόησαν, ταῦτα
 5 πικρῶς διὰ τῆς πείρας μανθάνοντας; Ἡ δὲ πίστις καὶ πρὸ
 τῆς ἐκβάσεως δι' ἀγνωσίας καλῶς προσάξει τῇ ἀληθείᾳ καὶ
 ἀπειράσιους πανιάπασι καὶ ἀπαθεῖς κακῶν διὰ τῆς πείρας
 ποιήσεται καὶ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν μωρὰν ἀποδείξει
 τὴν ἔξω πᾶσαν φιλοσοφίαν, μήτε τότε μήτε νῦν εἰδυῖαν τὸ
 10 ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πείρου εἰρημένον, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπλα-
 λαι ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεσιῶντες, δι' ὧν ὁ πάλαι
 κόσμος ὕδατι κατακλυσθεῖς ἀπώλειο· οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ τεθη-
 σαυρισμένοι εἰσὶ πυρὶ, τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ
 ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν». Τί οὖν; ἢ τοῖς χριστιανοῖς ἐνυπά-
 15 χουσα θεογνωσία καὶ ἡ δι' αὐτὴν σωτηρία διὰ γνώσεως φι-
 λосоφίας ἢ διὰ πίστεως, ἣτις δι' ἀγνωσίας τὴν ταύτης γνώ-
 σιν καταργεῖ; Ἄλλ' εἰ διὰ γνώσεως, κεκένωται ἡ πίστις καὶ
 κατήργηται ἡ λέγουσα ἐπαγγελία δι, «ἐὰν πιστεύσῃς ἐν τῇ
 καρδίᾳ σου Κύριον Ἰησοῦν σωθήσῃ». «Ὡστε οὐχ ὁ τὴν τῶν
 20 ὄντων γνῶσιν ἔχων ἐν καρδίᾳ διὰ ταύτην ἔχει τὸν Θεόν, ἀλλ'
 ὁ πιστεύσας ἐν τῇ καρδίᾳ Κύριον Ἰησοῦν διὰ τῆς ἀπεριέργου
 πίστεως ἐν ἑαυτῷ ἐνιδρυμένον ἔχει τὸν Θεόν.

44. Καὶ παρῶμεν νῦν τοὺς διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ἀ-
 γνοήσαντας Θεόν καὶ δι, μὴ πᾶσα ἀληθὴς ἐστὶν ἢ ἐκ φιλο-
 25 σοφίας γνῶσις. Ἄλλὰ θῶμεν εἶναι πᾶσαν ἀληθῆ καὶ προδιῶ-
 μεν τοὺς δι' αὐτῆς τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως ἐπιγνόνας
 τὸν Θεόν. Ἡ γοῦν διὰ τούτων θεωρία καὶ ἐπίγνωσις φυσικὸς
 κὸς καλεῖται νόμος· διὸ καὶ πρὸ τῶν παιριαρχῶν καὶ προφη-
 τῶν καὶ τοῦ γραπιτοῦ νόμου τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐνεκα-
 30 λείτο καὶ ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Θεόν καὶ ὑπεδείκνυ τὸν δη-

61. Β' Πέτρ. 3, 5-7.

62. Ρωμ. 10, 9.

63. Βλ. Ρωμ. 2, 14.

τὰ ἀκριβῆ σφαιρώματα καὶ κυρτώματα, αἱ πολυειδεῖς καὶ ταχεῖαι κινήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐσύ, ζητῶν τὴν εἰς τὰ ὄντα ἀλήθειαν, θ' ἀποπλανήσης ἀπὸ αὐτὴν σὲ τὸν ἴδιον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς σου καὶ θὰ τοὺς καταστήσης θύματα κατακλυσμοῦ, ὥστε νὰ μάθουν διὰ τῆς πείρας πικρῶς αὐτὰ τὰ ὁποῖα διὰ τῆς γνώσεως κακῶς ἠγνόησαν; Ἡ δὲ πίστις καὶ πρὸ τοῦ τέλους θὰ τοὺς προσαγάγῃ καλῶς δι' ἀγνοσίας εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐντελῶς ἀπειράστους, θὰ τοὺς καταστήσῃ ἐντελῶς ἀπαθεῖς κακῶν διὰ τῆς πείρας καὶ διὰ τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων θ' ἀποδείξῃ μωρὰν ὄλην τὴν ἔξω φιλοσοφίαν, μὴ γνωρίζουσιν οὔτε τότε οὔτε τώρα τὸ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου λεχθέν, ὅτι «οἱ οὐρανοὶ ἀνεκαθεν συγκροτημένοι ἀπὸ ὕδωρ καὶ δι' ὕδατος καὶ ἀπὸ αὐτοὺς κατακλυσθεῖς δι' ὕδατος ὁ παλαιὸς κόσμος κατεστράφη· οἱ δὲ τωρινοὶ οὐρανοὶ εἶναι θησαυρισμένοι μὲ πῦρ, προοριζόμενοι διὰ τὴν ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν»⁶¹. Τί συμβαίνει λοιπόν; Ἡ ὑπάρχουσα εἰς τοὺς Χριστιανοὺς θεογνωσία καὶ ἡ ἐξ αἰτίας αὐτῆς σωτηρία πραγματοποιεῖται διὰ γνώσεως φιλοσοφίας ἢ διὰ πίστεως ἢ ὁποῖα δι' ἀγνοσίας καταργεῖ τὴν γνῶσιν ταύτης; Ἄλλ' ἂν πραγματοποιητῆ διὰ γνώσεως, ἔχει κενωθῆ ἡ πίστις καὶ καταργηθῆ ἡ ἐπαγγελία, ἢ ὁποῖα λέγει ὅτι, «ἐὰν πιστεύσης εἰς τὴν καρδίαν σου τὸν Κύριον Ἰησοῦν, θὰ σωθῆς»⁶². Ὡστε ὁ ἔχων εἰς τὴν καρδίαν τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων δὲν ἔχει ἐξ αἰτίας αὐτῆς τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ πιστεύσας εἰς τὴν καρδίαν Κύριον Ἰησοῦν διὰ τῆς εἰλικρινοῦς πίστεως ἔχει θεμελιωμένον μέσα του τὸν Θεόν.

44. Ἄς παραλείψωμεν τώρα τοὺς ἀγνοήσαντας τὸν Θεόν διὰ τῆς γνώσεως ταύτης καὶ ὅτι δὲν εἶναι πᾶσα ἡ ἐκ φιλοσοφίας γνῶσις ἀληθής. Ἄλλ' ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι πᾶσα ἀληθής καὶ προβάλωμεν τοὺς ἀναγνωρίσαντας τὸν Θεόν δι' αὐτῆς τῆς γνώσεως τῶν κτισμάτων. Ἡ διὰ τούτων θεωρία καὶ ἐπίγνωσις βεβαίως καλεῖται φυσικὸς νόμος⁶³. διὸ καὶ πρὸ τῶν πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ τοῦ γραπτοῦ νόμου ἀνεκαλεῖτο τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἐπέστρεφε πρὸς τὸν Θεόν καὶ ὑπεδείκνυε τὸν δημιουρ-

μιουργόν τοῖς μὴ καὶ τῆς κατὰ φύσιν γνώσεως κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐξεστηκόσι. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων καὶ ἰδὼν ἐμφανεῖς μὲν οὐσιῶν διαφορὰς τοσαύτας, ἀφανῶν τε δυνάμεων ἐναντιότητας καὶ ἀντιρρόπους κινήσεων ὁρμάς, ἔτι δὲ
 5 σιᾶσιν τρόπον ἕτερον ἀντίρροπον, διαδοχὰς τε ἐνεκλείπτους ἐξ ἐναντιοπαθείας καὶ φιλίαν ἀούγχιτον ἐξ ἀσυμβάτου νείκους, συνοχὰς τε τῶν διακεκριμένων καὶ ἀσυμμιξίας τῶν ἠνωμένων, νῶν, ψυχῶν, σωμάτων, τὴν διὰ τοσοῦτων ἀρμονίαν, τὰς μονίμους σχέσεις τε καὶ θέσεις, τὰς οὐσιώδεις ἕξεις τε
 10 καὶ τάξεις, τὸ ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς, τίς τὰ τοιαῦτα πάντα ἐπὶ νοῦν λαβὼν πὸν ἐν ἑαυτῷ ἕκαστον καλῶς ἰδούσαντα καὶ πρὸς ἄλληλα θαυμασίως ἀρμοσάμενον οὐκ ἐννοήσκειν, ὡς ἀπ' εἰκόνοσ καὶ αἰτιατοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν; Τίς δ' οὕτω γνοὺς Θεὸν ἐν τι τῶν αἰτιατῶν ἢ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμέ-
 15 νων ἠγήσεται αὐτόν; Ὡστε καὶ τὴν ἐξ ἀποφάσεως θεογνωσίαν ἕξει. Ἐπέσπερφε τοίνυν ἢ τῶν κτισμάτων γνώσις πρὸς θεογνωσίαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸ νόμου τε καὶ προφητῶν, καὶ νῦν αὐθις ἐπιστρέφει, καὶ σχεδὸν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι μὴ τοῖς εὐαγγελικοῖς θεοπύμασιν
 20 εἴκουσι, δι' αὐτῆς μόνης, οὐχ ἕτερον ἀριτίως ἔχουσι Θεόν, ὅτι μὴ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός.

45. Οὗτοι τοίνυν ἐκ μόνης τῆς τῶν κτιστῶν γνώσεως γινώσκουσι Θεόν, οἱ μὴ διὰ νόμου νόμῳ ἀποθανόντες, ἵνα τὴν ἐν Χριστῷ ζήσωσι ζωὴν, μᾶλλον δὲ οἱ νόμον Θεοῦ μηδέ-
 25 ποτε μηδένα προσέμενοι. Σὺ δὲ νῦν ἡμᾶς, ἠνίκα ὁ Θεὸς ἐφανερῶθη ἐν σαρκί, ἐπιστεύθη ἐν ἔθνεσιν, ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ, καὶ ὁ τῆς χάριτος νόμος ἀνεκαλύφθη τοῖς πέρασιν, ἠνίκα «τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν», ἠνίκα διδακτοὶ Θεοῦ ἐγενόμεθα καὶ τοῦ
 30 παρακλήτου παιδεύματα, κατὰ τὴν σωτήριον ἐπαγγελίαν («ἐκεῖνος» γάρ, φησί, «διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν», ὡς μηδέπω δήπου ἐγνωσμένην), ἠνίκα νοῦν ἔχομεν Χριστοῦ καὶ

64. Βλ. Ἀθανασίου, Κατὰ Ἑλλήνων 35-39' PG 25, 69-80.

65. Γαλ. 2, 19.

66. Α' Τιμ. 3, 16.

67. Α' Κορ. 2, 12.

68. Ἰω. 6, 45.

69. Ἰω. 16, 13.

70. Α' Κορ. 2, 16.

γὸν καὶ εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον ἐκφύγει ἀπὸ τὴν κατὰ φύσιν γνῶσιν καὶ τοὺς Ἑλληνας σοφούς. Πράγματι βλέπει κανεὶς τόσας ἐμφανεῖς διαφορὰς οὐσιῶν καὶ ἀντιρρόπους ὁρμὰς κινήσεων, προσέτι δὲ στάσιν κατ' ἄλλον τρόπον ἀντίρροπον, ἀτελειώτους διαδοχὰς ἀπὸ ἐναντιοπάθειαν καὶ φιλίαν ἀσύγχυτον ἀπὸ ἀσυμβίβαστον διαμάχην, συνοχὰς τῶν διακεκριμένων καὶ διάστασιν τῶν ἠνωμένων, νόων, ψυχῶν, σωμάτων, τὴν διὰ τόσων διαφορῶν ἁρμονίαν, τὰς μονίμους σχέσεις καὶ θέσεις, τὰς οὐσιώδεις ἕξεις καὶ τάξεις, τὸ ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς· τίς λαβῶν ὑπ' ὄψιν ὅλα τὰ τοιαῦτα δὲν θὰ κατενόει τὸν καλῶς στερεώσαντα ἕκαστον εἰς ἑαυτὸ καὶ ἁρμόσαντα πρὸς ἄλληλα θαυμασίως, ὥστε ἀπὸ εἰκόνα καὶ αἰτιατὸν νὰ γνωρίζη τὸν Θεόν; Ποῖος δὲ γνωρίσας οὕτω τὸν Θεόν θὰ ἐκλάβη αὐτὸν ὡς ἐν τῶν αἰτιατῶν καὶ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμένων⁶⁴; Ὡστε θὰ ἔχη καὶ τὴν ἀποφατικὴν θεογνωσίαν. Ἐπέστρεψε λοιπὸν ἡ γνῶσις τῶν κτισμάτων τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸς θεογνωσίαν πρὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, καὶ τώρα πάλιν τὸ ἐπιστρέφει, καὶ σχεδὸν ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι δὲν ἀκολουθοῦν τὰ εὐαγγελικὰ θεσπίσματα, δι' αὐτῆς μόνης δὲν δέχονται τώρα ἄλλον θεὸν πλὴν τοῦ ποιητοῦ τοῦ σύμπαντος τούτου.

45. Οὗτοι λοιπὸν γνωρίζουν Θεὸν ἐκ μόνης τῆς γνώσεως τῶν κτιστῶν, δηλαδὴ οἱ μὴ ἀποθανόντες διὰ νόμου εἰς τὸν νόμον, διὰ νὰ ζήσουν τὴν ἐν Χριστὸν ζωὴν⁶⁵, μᾶλλον δὲ οἱ μὴ δεχθέντες ποτὲ κανένα νόμον Θεοῦ. Σὺ δὲ τώρα, ὅποτε ὁ Θεὸς ἐφανερώθη ἐκ σαρκί, ἐπιστώθη μετὰ τῶν ἐθνῶν, ἐκηρύχθη εἰς τὸν κόσμον⁶⁶, καὶ ἀπεκαλύφθη ὁ νόμος τῆς χάριτος εἰς τὰ πέρατα, ὅταν «ἐλάβομεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ χαρισθέντα εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τὸν Θεόν»⁶⁷, ὅταν ἐγίναμεν μαθηταὶ Θεοῦ⁶⁸ καὶ παιδεύματα τοῦ Παρακλήτου, κατὰ τὴν σωτήριον ἐπαγγελίαν (διότι, λέγει, «ἐκεῖνος θὰ σᾶς διδάξῃ ὅλην τὴν ἀλήθειαν»⁶⁹, ὡς μὴ γνωσθεῖσαν ποτὲ ἕως τώρα βεβαίως), ὅποτε ἔχομεν νοῦν Χριστοῦ⁷⁰ καὶ πνευματικοὺς ὀφθαλμούς, πάλιν μᾶς στρέφεις πρὸς τὰ ὀπίσω, ἄνθρωπε, νὰ ζήσω-

ὀφθαλμοὺς πνευματικούς, πάλιν εἰς τοῦπίσω στρέφεις ὑπὸ διδασκάλοις τοῖς τοῦ κόσμου τούτου ζῆν στοιχείοις, ἄνθρωπε; Τί λέγεις; «Καινὸν οὐρανὸν καὶ καινὴν γῆν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν», καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνου τὸν Θεὸν
 5 ὑπερκοσμίως νοήσομέν τε καὶ δοξάσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου μόνου καὶ ἀλλοιωτοῦ ἐπιγνωσόμεθα αὐτόν; Οὐκ ἀλλοιωτοῦ δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ φθαρτοῦ. Καὶ γὰρ καινὸν εἰπὼν ἐκείνον, παλαιὸν τοῦτον ἔδειξε· πᾶν δὲ τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον εἰς ἀφανισμόν.

10 46. Ἄλλὰ πόθεν τὸν καινὸν τοῦτον ἐδιδάχθημεν κόσμον καὶ τὴν μὴ παλαιουμένην ζωὴν; Ἄρ' ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἢ παρὰ τοῦ «ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιοσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»; Οὐχ εἰς ἡμῶν ἐστὶ καθηγητής, ὁ
 15 Χριστός; Ποῦ τοίνυν τῶν αὐτοῦ λόγων περὶ τῆς τοῦ φθειρομένου κόσμου φύσεως ἐδιδάχθημεν; Οὐ αὐτὸς ἐνετείλατο μὴ καλεῖν καθηγητὴν ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἡμεῖς Ἕλλησι καὶ Αἰγυπτίοις ὡς σωτήριόν τι μαθησόμενοι φοιτήσομεν; Θεὸν αὐχεὶ διδάσκαλον ἢ καθ' ἡμᾶς θεογνωσία οὐκ ἄγγελος, οὐκ
 20 ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἐδίδαξε καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς. Οὐκέτι ἐκ τοῦ εἰκότις γινώσκομεν Θεόν· τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσις τοῦ Θεοῦ· νῦν δὲ «ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, ἣτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν» καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὅτι «ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ ὑπάρχει
 25 οὐδεμία», καὶ τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ τέκνα ἐποίησε φωτός, «καὶ οὐπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα», ὅτι «ἐὰν φανερωθῆ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι καὶ ὁφόμεθα αὐτόν καθὼς ἐστιν». Ἔχεις πάλιν ἔφοδον συκοφαντίας· «καθὼς γὰρ ἐστὶν ὁφόμεθα αὐτόν». Ἄλλ' ὁ ταῦτα λέγων, τῆ ἐν Σιών τεθείση πέτρα προσε-
 30 χῶς ἐπωκοδομημένος, ταύτη παραπλήσιός ἐστιν ἐν πᾶσιν «ὁ πεσὼν οὖν ἐπ' αὐτόν συντριβήσεται, καὶ ἐφ' ὃν ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν».

71. Β' Πέτρου 3, 13. Ἀποκ. 21. 1. Βλ. Ἦσ. 65, 17· 66, 22.

72. Ρωμ. 1, 4.

73. Ματθ. 23, 10 (ὕμῶν).

74. Ἦσ. 63, 9.

75. Α' Ἰω. 1, 2.

76. Α' Ἰω. 1, 5.

77. Ἐφ. 5, 8.

78. Α' Ἰω. 3, 2.

79. Ματθ. 21, 44.

μεν μὲ διδασκάλους τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου; Τί λέγεις; «Καινὸν οὐρανὸν καὶ καινὴν γῆν προσδοκῶμεν κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ»⁷¹ καὶ δὲν θὰ κατανοήσωμεν καὶ δοξάσωμεν τὸν Θεὸν ὑπερκοσμίως ἀπὸ ἐκείνον τὸν οὐρανὸν καὶ θὰ τὸν γνωρίσωμεν ἀπὸ τοῦτον τὸν παλαιὸν καὶ ἀλλοιωτὸν μόνον; Ὁχι δὲ μόνον ἀλλοιωτὸν ἀλλὰ καὶ φθαρτὸν. Διότι, ἀφοῦ εἶπεν ἐκείνον νέον, ἔδειξε τοῦτον παλαιόν· πᾶν δὲ τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον βαδίζει εἰς ἀφανισμόν.

46. Ἀλλὰ ἀπὸ ποῦ ἐδιδάχθημεν τοῦτον τὸν κακὸν κόσμον καὶ τὴν παλαιουμένην ζωὴν; ἼΑρα ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν κτισμάτων ἢ ἀπὸ «τὸν προορισθέντα Υἱὸν Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν»; Δὲν εἶναι εἰς ὁ καθηγητὴς ἡμῶν, ὁ Χριστός;⁷³ Εἰς ποῖον λοιπὸν σημεῖον τῶν λόγων του ἐδιδάχθημεν περὶ τοῦ φθειρομένου κόσμου τῆς φύσεως; Αὐτὸς δὲν παρήγγειλε νὰ μὴ θαυμάζωμεν καθηγητὴν ἐπὶ γῆς; Πῶς λοιπὸν ἡμεῖς θὰ φοιτήσωμεν εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους διὰ νὰ μάθωμεν κάτι σωτήριον; Ἡ ἰδικὴ μας θεογνωσία τὸν Θεὸν προβάλλει διδάσκαλον· ὄχι ἄγγελος, ὄχι ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ἐδίδαξε καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς⁷⁴. Δὲν γνωρίζομεν πλέον τὸν Θεὸν ἀπὸ τὸ πιθανοφανές, ὅπως εἶναι ἢ ἀπὸ τὰ κτίσματα γνῶσις τοῦ Θεοῦ· τῶρα πράγματι «ἡ Ζωὴ ἐφανερῶθη, ἢ ὁποῖα ἦτο πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τῶρα ἐφανερῶθη εἰς ἡμᾶς⁷⁵ καὶ ἀνήγγειλεν εἰς ἡμᾶς ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι φῶς καὶ δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὸν καμμία σκοτία»⁷⁶ καὶ τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτὸν κατέστησε τέκνα φωτός⁷⁷, «καὶ δὲν ἐφανερῶθη ἀκόμη τί θὰ εἴμεθα», ὅτι «ἐὰν φανερωθῇ, θὰ εἴμεθα ὅμοιοι μὲ αὐτὸν, διότι καὶ θὰ τὸν ἴδωμεν ὅπως εἶναι»⁷⁸. Ἐχεις πάλιν εὐχέρειαν συκοφαντίας· διότι «θὰ τὸν ἴδωμεν ὅπως εἶναι». Ἀλλὰ ὁ λέγων ταῦτα, οἰκοδομημένος δίπλα εἰς τὴν τοποθετηθεῖσαν εἰς Σιών Πέτραν εἶναι εἰς ὅλα παραπλήσιος μὲ αὐτὴν· «ὁ πεσὼν λοιπὸν ἐπάνω εἰς αὐτὸν θὰ συντριβῇ καὶ ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον θὰ πέσῃ, θὰ τὸν λιχνίση»⁷⁹.

47. Ἡμεῖς δὲ σκεψώμεθα πόθεν ὁ φιλόσοφος κατασκευάζει ὡς ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὄρασις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνο πρότερον εἰπόντες, ὡς ἀνώνυμόν τε καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο ἴσμεν, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος. Εἰ γοῦν καὶ ὄρασιν αὐτό φαμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὄρασιν αὐτὸ ὑπάρχον ἐπισιτάμεθα, 5 καὶν τις ἐθέλη νόησιν αὐτὸ καλεῖν, ὅτι καὶ ὑπὲρ νόησιν ἔστιν ἐκεῖνο πιστεύων ἢ διὰ τῆς πείρας ἐπισιτάμενος, κατὰ τοῦθ' ἡμῖν ὁμολογεῖ. Τὰ γοῦν συντεταγμένως καταφασκόμενά τε καὶ ἀποφασκόμενα νοήματά τε καὶ ὁράματα αὐτῷ παρεῖσθω πάνθ' 10 ὡς μάταια καὶ μηδὲν ὄντα πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν προκείμενον λόγον. Ὅτι δὲ ἔστιν ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἐκεῖνος μὲν οὐκ ἐνόησεν οὐδὲ ἐπίστευσεν, ἡμεῖς δὲ καὶ μὴ νοοῦντι συνέγνωμεν ἄν, ἐπειδὴ τὸ ὑπὲρ νοῦν νοεῖν οὐκ ἔνι φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς καὶ ταῖς καθ' αὐτὴν μελέταις, καὶ μὴ πάντη πιστεύοντα 15 παρεδεξάμεθ' ἄν, χρῆν εἰδότες κατὰ τὸν ἀπόστολον «ὁὐκ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθαι». Τὸ δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας περιτρέπειν ἐγχειρεῖν καὶ συγγράμμασιν ἐναγωνίως χρῆσθαι καθ' αὐτῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας καὶ παντὶ τρόπῳ σκανδαλίζειν σπεύδειν οὐ τοὺς μικροὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ 20 τοὺς προήκοντας ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ, τοῦτο δὲ τίς ἄν ἐνέγκοι σιωπῇ τῆς ἀληθείας θεραπευτῆς εἶναι προαιρούμενος; Ἐκεῖνος μὲν οὖν ὡς ἔστιν ὄρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πᾶσαν ὄρασιν καὶ νόησιν, ὑπερώμενός τε οὕσα καὶ ἀποδεύσας ἑαυτῆς κεκτημένη τὰς ἐπωνυμίας οὐκ ἐνόησεν, οὐδὲ ἐπίστευσε, καὶ ὁ δὲ 25 ὑπὲρ νοῦν λέγειν τοὺς θεολόγους οἴεται, τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν, οὐδὲ τοῦτ' εἶναι ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ. «Τὰ γὰρ ἐγνωσμένα», φησὶν, «ἀποφάσκουσιν, σὺ τὰ μὴ ἐγνωσμένα» καὶ ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐν τῇ θεολογίᾳ ταύτῃ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ὥστ' οὐδ' αὕτη ἡ θεολογία τὰς 30 νοερὰς ἐνεργείας ὑπερβέβηκε.

48. Περὶ δὲ τῆς ὑπὲρ νοῦν ὁράσεως τοῦτ' ἄν εἴποιμεν, ὡς, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ὁ ἡμέτερος νοῦς ὑπεραναβαίνειν ἑαυτόν,

80. Ρωμ. 14, 1.

81. Βλ. Ματθ. 18, 6. Μάρκ. 9, 42, Λουκᾶ 17, 2.

47. Ἡμεῖς δὲ ἄς σκεφθῶμεν ἀπὸ ποῦ συνάγει ὁ φιλόσοφος ὅτι δὲν ὑπάρχει ὄρασις ὑπεράνω ὄλων τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν, ἀφοῦ εἶπωμεν προηγουμένως ἐκεῖνο, ὅτι ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦμεν, τὸ θεωροῦμεν ἀνώνυμον καὶ ὑπερώνυμον. Ἄν δὲ καλοῦμεν αὐτὸ καὶ ὄρασιν, ἀλλὰ τὸ γνωρίζομεν καὶ εὐρισκόμενον ὑπὲρ ὄρασιν, καὶ ἂν θέλη κανεῖς νὰ τὸ καλῆ νόησιν, πιστεύων συγχρόνως ἢ διὰ πείρας γνωρίζων ὅτι εἶναι καὶ ὑπὲρ νόησιν ἐκεῖνο, συμφωνεῖ μὲ ἡμᾶς κατὰ τοῦτο. Ἐπομένως ἄς παραλειφθοῦν ὅλα τὰ συνημμένως καταφασκόμενα καὶ ἀποφασκόμενα νοήματα καὶ ὀράματα αὐτοῦ ὡς μάταια καὶ μηδαμινὰ δι' ἡμᾶς καὶ τὸ προκείμενον θέμα. Ὅτι δὲ ὑπάρχει ὄρασις ἀνωτέρα πάσης νοήσεως, ἐκεῖνος μὲν οὔτε ἐνόησεν οὔτε ἐπίστευσεν· ἡμεῖς δὲ θὰ συνεχωροῦμεν αὐτὸν καὶ ἂν δὲν κατενόει, ἐπειδὴ τὸ ὑπὲρ νοῦν νοεῖν δὲν ἰδιάζει εἰς τὴν ἰδικὴν μας φύσιν καὶ τὰς κατ' αὐτὴν μελέτας, καὶ θὰ τὸν ἐδεχόμεθα, ἂν δὲν ἐπίστευε καθόλου, γνωρίζοντες ὅτι κατὰ τὸν ἀπόστολον πρέπει «νὰ προσλαμβάνωμεν τὸν ἀσθενῆ εἰς τὴν πίστιν»⁸⁰. Τὸ νὰ προσπαθῆ δὲ νὰ μεταστρέφῃ καὶ τοὺς πιστεύοντας, νὰ χρησιμοποιοῖ ἀντιρρητικὰ συγγράμματα κατ' αὐτῶν καὶ τῆς ἀληθείας, καὶ μὲ πάντα τρόπον νὰ σπεύδῃ νὰ σκανδαλίζη ὄχι μόνον τοὺς μικροὺς⁸¹, ἀλλὰ καὶ τοὺς προωδευμένους εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν, τοῦτο ποῖος θὰ ἠνείχετο μὲ σιωπὴν, ἂν ἐπεθύμει νὰ εἶναι θεραπευτὴς τῆς ἀληθείας; Ἐκεῖνος μὲν λοιπὸν οὔτε κατενόησεν οὔτε ἐπίστευσεν ὅτι ὑπάρχει ὄρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πᾶσαν ὄρασιν καὶ νόησιν, ὑπερώνυμος καὶ ἔχουσα κατώτερα ἐαυτῆς τὰ ὀνόματα καὶ ὅ,τι δὲ νομίζει ὅτι λέγουν ὑπὲρ νοῦν οἱ θεολόγοι, τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν εἶναι οὔτε τοῦτο ὑπὲρ νοῦν. «Διότι τὰ ἐγνωσμένα ἀποφάσκουν, ὄχι τὰ μὴ ἐγνωσμένα», λέγει· καὶ ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὴν θεολογίαν ταύτην ὁ νοῦς διανοεῖται τὰ ἀσυμβίβαστα εἰς τὸν Θεόν, ὥστε οὔτε αὐτὴ ἢ θεολογία ὑπερβαίνει τὰς νοεράς ἐνεργείας.

48. Περὶ δὲ τῆς ὑπεράνου τοῦ νοῦ ὀράσεως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἶπωμεν τοῦτο, ὅτι, ἐάν μὲν δὲν ἠδύνατο ὁ

οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὄρασις καὶ νόησις· ἐ-
 πεί δὲ καὶ ταύτην ἔχει τὴν δύναμιν καὶ κατὰ ταύτην μόνην
 κυρίως ἐνοῦται τῷ Θεῷ, δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσ-
 ευχῆς προϊούσαν εἰς ἐνέργειαν, ἔστιν ἄρα ὑπὲρ τὰς νοερὰς
 5 πάσας ἐνεργείας ὄρασις, ἣν ὄρασιν ὑπὲρ νόησιν φάμεν· ὁ
 τοίνυν οὐ μᾶλλον ἐστὶν ἀνοησία ἢ νόησις, πῶς μόνιον ἔσται
 τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δ' ἀντιδιαρεθήσεται τοῖς εἶδε-
 σιν αὐτῆς; Οὐδὲ γὰρ τὴν οὐσίαν διεϊλέ ποτέ τις τῶν σοφῶν
 εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον καὶ ὑπερούσιον, οὐδὲ τὴν αἰσθησιν
 10 εἰς τε τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν· τὸ γὰρ ὑ-
 πὲρ τὴν οὐσίαν, πῶς ἂν εἴη ὑπὸ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπ' αἰσθησιν
 τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν; Οὕτως ἄρα οὐδὲ τὸ ὑπὲρ τὴν γνώσιν, γνώ-
 σεως εἶδος. Ὅτι δὲ ἔχει δύναμιν ὑπερβαίνειν ἑαυτὸν ὁ νοῦς
 καὶ δι' αὐτῆς τοῖς ἑαυτοῦ κρείττισιν ἐνοῦσθαι καὶ ὁ μέγας
 15 Διονύσιος ἀριδηλότατά φησι, καὶ οὐχ ἀπλῶς τοῦτο λέγει.
 ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην εἶδησιν χριστιανοῖς τῶν ἀναγκαιοτά-
 των εἶναι προσσημαίνει «δέον» γὰρ, φησὶν, «εἰδέναι τὸν καθ'
 ἡμᾶς νοῦν», τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοη-
 τὰ βλέπει, τὴν δὲ ἐνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν,
 20 δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ». Ἡ μὲν οὖν
 ὑπεραίρει τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, ὑπὲρ πάσας ἐστὶ τὰς νοερὰς
 ἐνεργείας καὶ γνώσεις οὐκ ἔστι καθ' ὑπεροχὴν ἢ δὲ σύδε-
 σμός ἐστι νοῦ τε καὶ Θεοῦ, κρείττον ἀσυγκρίτως τῆς συν-
 δούσης τὸν νοῦν πρὸς τὰ κεισὰ δυνάμεως, δηλαδὴ τῆς γνώ-
 25 σεως.

49. Ἀλλὰ πῶς ὁ ἀντιλέγων ἡμῖν κατασκευάζει ὡς οὐκ
 ἔστιν ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὄρασις; «Ἐπειδή»,
 φησί, «τῆς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας ὑψηλότερον οὐδέν». Ἀλλ'
 ἕτερον, ὃ θέλιετε, θεωρία θεολογίας, ἐπεὶ μηδὲ ταῦτον λέ-
 30 γειν τι περὶ Θεοῦ καὶ κεκιῆσθαι καὶ ὁρᾶν Θεόν. Λόγος μὲν

νοῦς μας νὰ ὑπερβῇ ἑαυτὸν, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὑπεράνω τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ὄρασις καὶ νόησις· ἐπειδὴ δὲ ἔχει καὶ αὐτὴν τὴν δύναμιν καὶ κατ' αὐτὴν μόνον κυρίως ἐνώνεται μὲ τὸν Θεόν, προχωροῦμεν δι' αὐτοῦ εἰς ἐνέργειαν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς, ἄρα ὑπάρχει ὄρασις ὑπεράνω ὅλων τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν, τὴν ὁποῖαν λέγομεν ὄρασιν ὑπὲρ νόησιν· θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ εἶπη κανεὶς τοῦτο καὶ ἀορασίαν καὶ ἀγνωσίαν ὑπεροχικῶς· ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι περισσότερο ἀνοησία παρὰ νόησις, πῶς θὰ εἶναι μόνιον τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δὲ θὰ διαιρεθῇ κατὰ τὰ εἶδη αὐτῆς; Διότι οὔτε τὴν οὐσίαν δὲν διήρεσε ποτὲ κανεὶς σοφὸς εἰς σῶμα ἀσώματον καὶ ὑπερούσιον, οὔτε τὴν αἴσθησιν εἰς τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν· διότι τὸ ὑπὲρ οὐσίαν πῶς θὰ ἦτο ὑπὸ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπὸ αἴσθησιν τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν; Οὕτως ἄρα οὔτε τὸ ὑπὲρ τὴν γνώσιν εἶναι γνώσεως εἶδος. Ὅτι δὲ ὁ νοῦς ἔχει δύναμιν νὰ ὑπερβαίνῃ ἑαυτὸν καὶ δι' αὐτῆς νὰ ἐνώνεται μὲ τοὺς ἀνωτέρους ἑαυτοῦ, τὸ λέγει καθαρώτατα ὁ μέγας Διονύσιος, καὶ δὲν λέγει ἀπλῶς τοῦτο, ἀλλὰ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ τοιαύτη γνώσις εἶναι ἐκ τῶν ἀναγκαιοτάτων εἰς τοὺς Χριστιανούς· διότι, λέγει, «πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ὁ νοῦς μας ἔχει ἀφ' ἐνός μὲν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, διὰ τῆς ὁποίας βλέπει τὰ νοητά, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἔνωσιν (ὑπερβαίνουσαν) τὴν φύσιν τοῦ νοῦ, διὰ τῆς ὁποίας συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»⁸². Καθ' ὅσον λοιπὸν ὑπερβαίνει τὴν φύσιν τοῦ νοῦ, εἶναι ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας καὶ δὲν εἶναι γνώσις καθ' ὑπεροχὴν· καθ' ὅσον δὲ εἶναι σύνδεσμος νοῦ καὶ Θεοῦ, εἶναι κάτι ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τῆς δυνάμεως ἢ ὁποία συνδέει τὸν νοῦν πρὸς τὰ κτιστά, δηλαδὴ τῆς γνώσεως.

49. Ἄλλὰ πῶς συνάγει ὁ ἀντιλέγων εἰς ἡμᾶς ὅτι δὲν ὑπάρχει ὄρασις ὑπεράνω ὅλων τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν; «Ἐπειδὴ», λέγει, «δὲν ὑπάρχει τίποτε ὑψηλότερον τῆς ἀφαιρετικῆς θεολογίας». Ἄλλο ὁμως εἶναι, ὧ θαυμάσιε, θεωρία καὶ ἄλλο θεολογία, ἐπειδὴ οὔτε τὸ νὰ ὁμιλῆς περὶ Θεοῦ καὶ τὸ νὰ κατέχῃς καὶ βλέπῃς τὸν Θεόν εἶναι τὸ

γὰρ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία, θεωρίαί δέ εἰσι καὶ ὑπὲρ λόγον, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὰ ἄρρητα. Ἐπεὶ τοίνυν λόγος καὶ ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἄρα ἐστὶν ἡ ὑπὲρ λόγον θεωρία, καὶ ὑπεραναβαίνουνσι ταύτην
 5 οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπὲρ λόγον, οὐ λόγῳ, ἔργῳ δὲ καὶ ἀληθείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ καὶ τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος, ὃ δίδωσιν ἡμῖν ὁρᾶν «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν».

50. Ἄλλ' ἐκεῖνος ταῦτα οὐδὲ μειρίως συνιείς, τὸν μέγαν
 10 οἶεται συμμαριτυρεῖν αὐτῷ Διονύσιον λέγοντα, «ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν, ἀληθῶς ἐν τῷ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γινῶσιν γινόμενος» καὶ ἀλλαχοῦ, «μόνοις ὑπάρχει εἰσδύεσθαι εἰς τὸν γνόφον, οὗ ὄντως ἐστὶν ὁ πάντων ἐπέκεινα,
 15 τοῖς πάντα καὶ τὰ καθαρὰ καὶ πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάθασιν καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα ὑπερβάσιν». «Εἰσέρχεται δέ τις», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «εἰς τοῦτον τὸν γνόφον διὰ τῆς πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεωτάτη θεωρία, ὁ γνόφος οὐτός, ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία μό-
 20 νη, καὶ τοῦ μηδὲν γινώσκειν οὐδὲν ἐστὶν ἐπέκεινα, ὥστε καὶ τὸ θεῖον φῶς ἐκεῖνο, ὃ τί ποτέ ἐστιν, ὃ λέγεται ὑμεῖς, ἀπολιπεῖν δεῖ, ἵνα πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν τε καὶ θεωρίαν ἀναδράμῃτε». Ἄλλὰ μὴν φῶς ἡμεῖς τῆς χάριτος ἐκεῖνο λέγομεν, ὃ φησὶν αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος πάντοτε αἰωνίως καὶ
 25 ἀδιαλείπτως περιαισιράπειν τοὺς ἀγίους ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ διαγωγῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, «ὡς καὶ τοὺς μαθητάς ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τίς ἂν οὖν γένοιτο μηχανὴ τοῦ αἰδίως περιλάμποντος καὶ ἀνεκλείπτως ὀρωμένου τότε (καὶ ταῦτ' οὐ μόνον αἰσθητῶς ἀλλὰ καὶ νοερώς, μᾶλλον
 30 δὲ καὶ ὑπὲρ ταῦτα πνευματικῶς καὶ θεϊκῶς, ὡς πολλάκις

83. Ὁ Βαρλαάμ ἰσταται εἰς τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν εἰς τὸ ἄκρον σημεῖον πρὸς τὴν γινῶσιν τοῦ Θεοῦ, ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν ὑπὲρ λόγον θεωρίαν, διακρίνων καὶ πάλιν τὴν θεοπτίαν τῆς θεολογίας.

84. Β' Κορ. 12, 4.

85. Α' Κορ. 2, 9.

86. Ἐπιστολὴ 5, PG 3, 1073 A.

97. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περί μυστικῆς θεολογίας 1,

88. Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 C.

ἴδιον. Διότι λόγος εἶναι καὶ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία, ὑπάρχουν δὲ καὶ ὑπὲρ λόγον θεωρία⁸³, καὶ τοῦτο ἔδειξεν ὁ λαβὼν τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀρρήτων⁸⁴. Ἐπειδὴ λοιπὸν λόγος εἶναι καὶ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία, ἄρα καὶ ὑπεράνω αὐτῆς εἶναι ἡ ὑπὲρ λόγον θεωρία καὶ ὑπερβαίνουν ταύτην οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπὲρ λόγον, ὄχι μὲ λόγον ἀλλὰ μὲ ἔργον καὶ ἀλήθειαν καὶ χάριν Θεοῦ καὶ τοῦ τὰ πάντα δυναμένου Πνεύματος, τὸ ὁποῖον μᾶς χορηγεῖ νὰ βλέπωμεν «ὅσα ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ οὖς δὲν ἤκουσεν»⁸⁵.

50. Ἄλλ' ἐκεῖνος, μὴ κατανοήσας ταῦτα οὔτε μετρίως, νομίζει ὅτι συμμαρτυρεῖ μὲ αὐτὸν ὁ μέγας Διονύσιος λέγων. «εἰς τὸν θεῖον γνόφον φθάνει πᾶς ὁ ἀξιούμενος νὰ γνωρίσῃ καὶ ἴδῃ τὸν Θεόν, ἀκριβῶς διὰ τοῦ μὴ ὁρᾶν καὶ μὴ γινώσκειν, ἀληθῶς φθάνων εἰς τὸ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γνῶσιν»⁸⁶ καὶ ἀλλοῦ, «εἶναι δυνατόν νὰ εἰσδύσουν εἰς τὸν γνόφον, ὅπου πράγματι εἶναι ὁ ἐπέκεινα πάντων, μόνον ὅσοι ὑπερέβησαν πάντα, καὶ τὰ καθαρὰ καὶ πᾶσαν ἀνάβασιν ὄλων τῶν ἁγίων ἀκροτήτων καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα»⁸⁷. «Εἰσέρχεται δὲ κανεὶς», λέγει ὁ φιλόσοφος, «εἰς αὐτὸν τὸν γνόφον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ὄλων τῶν ὄντων, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ τελειοτάτη θεωρία; ὁ γνόφος οὗτος, μόνη ἡ ἀποφατικὴ θεολογία, καὶ τίποτε δὲν εἶναι πέραν ἀπὸ τὸ μὴδὲν γινώσκειν, ὥστε καὶ τὸ θεῖον ἐκεῖνο φῶς, ὁ,τιδήποτε εἶναι, τὸ ὁποῖον ἀναφέρετε σεῖς, πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ, διὰ νὰ ἀνέλθετε πρὸς τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν καὶ θεωρίαν». Ἄλλ' ὅμως ἡμεῖς φῶς τῆς χάριτος καλοῦμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος λέγει ὅτι περιεστράπτει πάντοτε αἰωνίως καὶ ἀδιαλείπτως τοὺς ἁγίους κατὰ τὴν μακαριωτάτην ἐκείνην διαγωγὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, «ὡς καὶ τοὺς μαθητὰς κατὰ τὴν θειοτάτην μεταμόρφωσιν»⁸⁸. Ποῖον τέχνασμα λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῇ καὶ ποία ὠφέλεια θὰ ἦτο, νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὸ αἰδίως περιλάμπον καὶ ἀτελειώτως βλεπόμενον τότε (καὶ μάλιστα ὄχι μόνον αἰσθητῶς, ἀλλὰ καὶ νοερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπεράνω αὐτῶν πνευματικῶς καὶ θεϊκῶς, ὅπως πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν), τὸ

καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν), τίς οὖν μηχανή, τίς δ' ὄνῃσι ἀπολελύσθαι, τοῦ κρείττον ἢ καθ' ἡμᾶς τοῖς νοῦ κρείττοισιν ἐνοῦντος αἰωνίως καὶ διδόντος τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς ὄραῖν; Ὡς γὰρ ὁ νοῦς ἀφράσιως τῇ αἰσθήσει συνημμένος ὄρα τὰ αἰσθητὰ καὶ
 5 ὡς ἡ αἰσθησις συμβολικῶς καὶ αἰσθητῶς προτίθεται τὰ νοη-
 τὰ διὰ τῆς πρὸς τὸν νοῦν συναφείας, ἐν καταλήψει γενομένη
 τούτων, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι ταῦτ' ἄμφω συνημμένα τὸ
 ἀόρατον φῶς πνευματικῶς θεάσσονται, μᾶλλον δὲ συνδιαιω-
 σουσι θεώμενα. Τίς οὖν μηχανή τοῦ ἀϊδίως οὕτω περιουγ-
 10 ζοντος τόθ' ἡμᾶς φωτὸς ἀφείσθαι, ἵνα τῆς σοὶ νομιζομένης
 τελεωτάτης θεωρίας ἀπολαύσωμεν; Εἰ δὲ νῦν μὲν ἀφιέναι
 τοῦτο τὸ φῶς καὶ ὑπερβαίνειν δυνάμεθα, τότε δ' οὐ, κρεί-
 των ἄρ' ἡμῖν ὁ παρῶν αἰὼν τοῦ μέλλοντος καὶ εἰκότως ἐπιό-
 ηγται περὶ αὐτὸν οἱ τῷ αἰωνίῳ πολεμοῦντες καὶ ἀληθινῷ
 15 φωτί.

51. Ἄρ' οὖν Διονύσιος ὁ μέγας τούτοις συμφωνεῖ; Καὶ
 πῶς ἄρ' ὁ τὸ φῶς τοῦτο ἐξυμνήσας πάντων μάλιστα; Τοῦτο
 μὲν οὖν καὶ προαπεδείξαμεν διὰ πλειόνων ἐν τοῖς Περὶ φω-
 τὸς καὶ φωτισμοῦ θείου προεξηγηγεμένος λόγοις, ὡς ὁ γε
 20 μάλιστα πάντων ἀντικείμενος τοῖς τῷ μεγάλῳ φωτὶ ἀντικει-
 μένοις, οὐτός ἐστιν ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῆς οἰκουμένης φα-
 νότατος φωστήρ. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἀναλαβόντες ἴδωμεν τὰ κεί-
 νου ὑπ' αὐτῶν προβεβλημένα ῥήματα. Δωροθέῳ τοίνυν οὗτος
 ἐπιστέλλων λειτουργῷ, «ὁ θεῖος», φησί, «γνόφος ἐστὶ τὸ ἀ-
 25 πρόσσιον φῶς δι' ὑπερβολὴν ὑπερουσίου φωτοχυσίας· ἐν τού-
 τῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, ἀτιῶ
 τῷ μὴ ὄραῖν μηδὲ γινώσκειν ἐν τῷ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γῶσιν
 γινόμενος, τοῦτο αὐτὸ γινώσκων, ὅτι μετὰ πάντα ἐστὶ τὰ αἰ-
 σθητὰ καὶ νοητὰ». Ἐνιαῦθα τοίνυν τὸ αὐτὸ καὶ γνόφον λέ-
 30 γει καὶ φῶς, καὶ ὄραῖν καὶ μὴ ὄραῖν, καὶ γινώσκειν καὶ μὴ γι-
 νώσκειν. Πῶς οὖν καὶ σκότιος τοῦτο τὸ φῶς; «Δι' ὑπερβολήν»,

ὅποιον κατὰ τρόπον ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μας ἐνώνει μὲ τὰ ἀνώτερα καὶ τὰ νητὰ αἰωνίως καὶ ἐπιτρέπει νὰ βλέπωμεν τὰ ὑπεράνω ἡμῶν; Ὅπως δηλαδὴ ὁ νοῦς συνημμένος ἀφράστως μὲ τὴν αἴσθησιν βλέπει τὰ αἰσθητὰ καὶ ὡς αἴσθησις ὑποδεικνύει συμβολικῶς καὶ αἰσθητῶς τὰ νοητὰ διὰ τῆς πρὸς τὸν νοῦν συναφείας, ἀφεῦ φθάση εἰς κατάληψιν τούτων, οὕτω καὶ τὰ δύο ταῦτα συνημμένα μὲ τὸ Πνεῦμα θὰ θεωρήσουν τὸ ἀόρατον φῶς πνευματικῶς μᾶλλον δὲ θεωροῦντα θὰ καταστοῦν ὁμοίως αἰώνια. Ποῖον τέχνασμα λοιπὸν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὸ αἰδίως οὕτω περιαιγάζον τότε ἡμᾶς φῶς, διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν τὴν νομιζομένην ἀπὸ σὲ τελειοτάτην θεωρίαν: Ἄν δὲ τώρα μὲν δυνάμεθα νὰ ἀφήσωμεν καὶ ὑπερβῶμεν τοῦτο τὸ φῶς, τότε δὲ ὄχι, ἄρα εἶναι ἀνώτερος δι' ἡμᾶς ὁ παρῶν αἰῶν ἀπὸ τὸν μέλλοντα καὶ εὐλόγως εἶναι γοητευμένοι ἀπὸ αὐτὸν οἱ πολέμιοι τοῦ αἰωνίου καὶ ἀληθινοῦ φωτός.

51. Ἄρα λοιπὸν ὁ μέγας Διονύσιος συμφωνεῖ μὲ αὐτούς; Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμφωνῇ ὁ ὑπερβαλλόντως ἐξυμνήσας τοῦτο τὸ φῶς; Τοῦτο βεβαίως προαπεδείξαμεν μὲ περισσότερα λόγια εἰς τὴν προεκδοθεῖσαν πραγματείαν Περί φωτός καὶ θείου φωτισμοῦ⁸⁹, ὅτι δηλαδὴ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος πρωτίστως ἀντίκειται εἰς τοὺς πολεμοῦντας τὸ μέγα φῶς εἶναι ὁ λαμπρότατος ἐξ Ἀρείου Πάγου φωστήρ τῆς οἰκουμένης. Ἄλλὰ ἄς ἐπαναλάβωμεν καὶ τώρα τὴν ἔκθεσιν, διὰ νὰ ἴδωμεν τὰ προβαλλόμενα ἀπὸ ἐκεῖνον λόγια. Γράφων λοιπὸν οὗτος πρὸς Δωρόθεον τὸν διάκονον λέγει, «ὁ θεῖος γνόφος, τὸ σκότος, εἶναι τὸ ἐπρόσιτον φῶς λόγῳ ὑπερβολῆς ὑπερουσίῳ φωτοχυσίας· εἰς αὐτὸν φθάνει πᾶς ὁ ἀξιούμενος νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν, διὰ τοῦ μὴ ὁρᾶν καὶ μὴ γινώσκειν φθάνων εἰς τὸ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γνῶσιν, γινώριζων τοῦτο ἀκριβῶς, ὅτι εἶναι ἔπειτα ἀπὸ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ»⁹⁰. Ἐδῶ λοιπὸν λέγει τὸ ἴδιον καὶ γνόφον καὶ φῶς, ὁρᾶν καὶ μὴ ὁρᾶν. γινώσκειν καὶ μὴ γινώσκειν. Πῶς λοιπὸν εἶναι καὶ σκότος τὸ φῶς τοῦτο; «Λόγῳ ὑπερβολικῆς φωτοχυσίας»,

φησί, «φωτοχυσίας», ὥστε φῶς μὲν κυρίως, σκοτός δὲ καθ' ὑπεροχήν, ὡς ἄοραον τοῖς δι' αἰσθήσεως ἢ νοῦ ἐνεργειῶν προσιέναι καὶ ὁρᾶν ἐπιχειροῦσιν.

52. Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτῷ τῷ ἀπροσίτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν
5 γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, τίς ἐστὶν οὗτος ὁ τοῦ τοιοῦτου
ἀξιούμενος, προσελθεῖν τῷ ἀπροσίτῳ καὶ ἰδεῖν τὸν ἄορατον;
Ἄρα πᾶς θεοσεβής; Ἀλλὰ Μωσέως μόνου καὶ τῶν κατ' αὐ-
τὸν τὸ γενέσθαι ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ, ἢ δὲ δι' ἀποφάσεως θεο-
λογία παντός ἐστι θεοσεβοῦς· νῦν δὲ μετὰ τὴν δεσποτικὴν δια-
10 σαρκὸς ἐπιδημίαν, καὶ παντός ἀνθρώπου, ὡς προαποδέδεικται.
Ἄλλο ἄρα τὸ κυρίως τοῦτο φῶς καὶ ὁ θεῖος οὗτος γνόφος
καὶ ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας· ἔ-
σιω δ' ὅμως ὅποσον ὁ Μωϋσῆς ὑπερέχει κατὰ τὴν θεοπίαν
τῶν πολλῶν. Ἄλλ' ὁ ἐν τῷ φωτὶ τούτῳ γεγονὸς ὁρᾶ, καὶ οὐχ
15 ὁρᾶ. Πῶς ὁρῶν οὐχ ὁρᾶ; Ὅτι, φησὶν, ὑπὲρ ὄρασιν ὁρᾶ,
ὥστε κυρίως μὲν γινώσκει καὶ ὁρᾶ, οὐχ ὁρᾶ δὲ ὑπεροχικῶς,
μηδεμιᾶ ἐνεργείᾳ νοῦ τε καὶ αἰσθήσεως ὁρῶν, αὐτῷ τῷ μὴ
ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν, τοιτέσι τῷ ὑπερβῆναι τὸν τοιοῦτον πᾶ-
σαν γνωσικὴν ἐνέργειαν, ἐν τῷ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γνῶσιν
20 γινόμενος, δηλονότι κρείττονως ἢ κατ' ἡμᾶς καὶ ὁρῶν καὶ
ἐνεργῶν, ὡς κρείττον ἢ κατ' ἀνθρώπον γενόμενος καὶ Θεὸς
ἤδη κατὰ χάριν ὢν καὶ Θεῷ ὑπάρχων ἠνωμένος καὶ διὰ
Θεοῦ Θεὸν ὁρῶν.

53. Οἱ τοίνυν τὴν κατὰ ἀπόφασιν μόνην θεωρίαν προσ-
25 θεύοντες καὶ περαιτέρω ταύτης μηδεμίαν ἐνέργειαν ἢ ὄρα-
σιν δεξάζοντες, καὶ ταύτην μὲν ὑπὸ τὴν καθόλου γνῶσιν εἶ-
ναι λέγοντες, τῆς δὲ γνώσεως μηδεμίαν ὑψηλοτέραν θεωρί-
αν, τοὺς κατ' αὐτοὺς τῆς κατὰ ἀπόφασιν τελειότητος ταύτης
ἐφικνουμένους θεωρίας κυρίως μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν
30 εἰκόσιν οἰόμενοι καὶ σιέρησιν ἔχοντας γνώσεώς τε καὶ ὁ-
ράσεως. Οὐκοῦν ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν ὄντως ἀγνωσίαν, ταύ-
την δὴ τὴν κατὰ σιέρησιν, κρείττον πάσης γνώσεως ἀποφαι-

91. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 19· 21 κ.ά.

92. Βλ. Ἐπιστολή 1, PG 3, 1065 A. Πρβλ. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ βίου Μωσέως 2, PG 44, 377 A.

λέγει, ὥστε φῶς μὲν εἶναι κυριολεκτικῶς, σκότος δὲ καθ' ὑπερβολήν, ὡς ἀόρατον εἰς τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ τὸ πλησιάσουν καὶ ἴδουν δι' αἰσθήσεως ἢ νοητικῶν ἐνεργειῶν.

52. Ἐπειδὴ δὲ πᾶς ὁ ἀξιούμενος νὰ γνωρίσῃ καὶ ἴδῃ τὸν Θεὸν φθάνει εἰς τὸ ἀπρόσιτον, ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἀξιῶνεται τοιοῦτου πράγματος, νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ ἀπρόσιτον καὶ ἴδῃ τὸν ἀόρατον; Ἄρα γε πᾶς θεοσεβής; Ἀλλὰ τὸ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν θεῖον γνόφον ὑπῆρξε δυνατότης μόνον τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν ἰσαξίων αὐτοῦ, ἢ δὲ ἀποφατικὴ θεολογία εἶναι εἰς τὰς χεῖρας παντὸς θεοσεβοῦς· τῶρα δὲ μετὰ τὴν δεσποτικὴν σαρκικὴν ἐπιδημίαν εἶναι καὶ εἰς χεῖρας παντὸς ἀνθρώπου, ὅπως ἔχει προαποδειχθῆ⁹¹. Ἄρα λοιπὸν εἶναι τὸ κυριολεκτικῶς τοῦτο φῶς καὶ ὁ θεῖος οὗτος γνόφος καὶ ὑπερέχει ἀσυγκρίτως τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας· ἄς εἶναι λοιπὸν τόσον ὅσον ὑπερέχει ὁ Μωυσῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κατὰ τὴν θεοπτίαν. Ἀλλὰ, λέγει, ὅποιος φθάσῃ εἰς τὸ φῶς τοῦτο βλέπει καὶ δὲν βλέπει⁹². Πῶς βλέπων δὲν βλέπει; Διότι, λέγει, βλέπει ὑπὲρ ὄρασιν, ὥστε κυριολεκτικῶς μὲν γνωρίζει καὶ βλέπει, δὲν βλέπει δὲ ὑπεροχικῶς, μὴ βλέπων μὲ καμμίαν νοητικὴν ἐνέργειαν καὶ αἴσθησιν, μὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ μὴ ὄραν καὶ μὴ γινώσκειν, δηλαδὴ μὲ τὸ νὰ ὑπερβῇ ὁ τοιοῦτος πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν, φθάνων εἰς τὸ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γνῶσιν, δηλαδὴ ὄρων καὶ ἐνεργῶν κατὰ τρόπον ἀνώτερον ἀπὸ ἡμᾶς, διότι γίνεται ἀνώτερος ἀπὸ ἀνθρώπου, εἶναι ἤδη κατὰ χάριν Θεός, εἶναι ἠνωμένος μὲ τὸν Θεὸν καὶ βλέπει διὰ τοῦ Θεοῦ τὸν Θεόν.

53. Οἱ ἀποδεχόμενοι μόνον τὴν ἀποφατικὴν θεωρίαν καὶ μὴ πιστεύοντες εἰς καμμίαν ἐνέργειαν ἢ ὄρασιν πέραν αὐτῆς, καὶ λέγοντες ὅτι αὕτη εἶναι ὑπὸ τὴν καθόλου γνῶσιν, καὶ ὅτι καμμία θεωρία δὲν εἶναι ὑπερτέρα τῆς γνώσεως, φαίνονται νὰ νομίζουν ὅτι οἱ φθάνοντες εἰς τὴν κατ' αὐτοὺς τελειοτάτην ταύτην θεωρίαν κυριολεκτικῶς δὲν βλέπουν οὔτε γνωρίζουν καὶ στεροῦνται γνώσεως καὶ ὀράσεως. Ἐπομένως χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθοῦν διεκήρυσαν τὴν ὄντως ἀγνωσίαν, αὐτὴν μάλιστα τὴν κατὰ στέ-

νόμιοι καὶ σεμννόμιοι τῷ κατ' ἔλλειψιν ἀγνώσιως ἔχειν.
 Οὕτως οἱ τῷ μεγίστῳ μὴ πιστεύοντες φωτὶ καὶ τοῦ φωτὸς
 τῆς γνώσεως ἐκπίπτουσι. Καὶ μὴν, εἴ ταυτὸν ἢ τε κατὰ ἀ-
 πόφασιν θεωρία καὶ ὁ θεῖος γνόφος, αὕτη δὲ ἢ θεωρία σιέ-
 5 ρησιν κυρίως παρέχει τοῦ ὄραν, κατὰ τοὺς λέγοντας ὡς οὐκ
 ἔστι περαιτέρω θεία θέα, οὐκοῦν καὶ ὁ θεῖος γνόφος οὗτος
 κυρίως ἐστὶ καὶ κατὰ στέρησιν σκότος καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ γι-
 νομένους ἄφρονας ἀποτελεῖ καὶ ποιεῖ γε τοιοῦτους ὡς ἀλη-
 θῶς τοὺς περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα ἀποφαινομένους, οἱ πρὶν ἀπο-
 10 τάξασθαι τῇ αἰγυπτιᾷ καὶ ψευδωνύμῳ καὶ ἀγόνῳ μητροί, ἦν
 καλῶς λέγουσιν οἱ πατέρες τὴν ἔξω νοεῖσθαι παιδεύσιν, πρὶν
 καθαρῶς γινῶναι ὡς δύο πολεμίῳ μεταξὺ βιοτιέμεν καὶ
 προσθέσθαι τοῖς κρείττοις, πρὶν δι' αὐτῶν ἐπιθέσθαι τοῖς
 πονηροῖς καὶ τοὺς μὲν τρέψασθαι καὶ φονεῦσαι καὶ κατορύ-
 15 ξαι, τοὺς δὲ φυγεῖν (ὅσα δηλονότι τῶν πονηρῶν παθῶν φυ-
 σικὴν ἔχοντα πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα, τῶν αἰτίων καὶ συνερ-
 γούτων παρόντων, ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατέστερα γίνεται),
 πρὶν τὴν πονηρὰν χρῆσιν ἐξελέγξαι τῶν ἀδίκως ἀπὸ τῶν
 φρεάτων τῆς κίσεως τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἀρομένων, δη-
 20 λαδὴ τῶν καθ' Ἑλληνας σοφῶν, πρὶν συνοικῆσαι τοῖς εἰρή-
 νην πρὸς ἀλλήλους ἄγουσι καὶ μὴ διαφωνοῦσι καὶ ἀντιφω-
 νοῦσιν ἀλλήλοις, τοῖς τὰ θεῖα δηλονότι σοφοῖς, πρὶν δι' ἀνα-
 χωρήσεως καὶ ἡσυχίας ἐπισιῆσαι τῶν οἰκείων προβάτων,
 ταυτὸν δ' εἰπεῖν νοημάτων, πρὶν ἀναδραμεῖν εἰς τὸ ὄρος, τὴν
 25 ἀκρότητα τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς, πρὶν πόρρωθεν ἐνατενίσαι
 τῷ καινῷ φωτὶ, πρὶν προσεγγίσει, πρὶν ἀκοῦσαι καὶ τὰ ὑπο-
 δήματα τῶν ποδῶν ὑπολύσασθαι, ὡς οὐκ ἔξδὸν ψαύειν τῆς
 ἀγίας γῆς, τῶν νεκρῶν καὶ μὴ ὄντως ὄντων μεσιτευόντων,
 πρὶν ἀλλοιωθῆναι τὴν δεξιὰν ἐγκόλπιον γενομένην, τοιτέστι
 30 τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καταδύντα, πρὶν διὰ τῆς πάντα δυναμέ-
 νης βακτηρίας, δηλαδὴ τῆς πίστεως, τὸ τοῦ τυράννου κράτος

93. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ βίου Μωσέως 2, PG 44, 329 BC.
 Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ἀπηχῆσεις εἰς ὀλόκληρον τὴν παράγραφον.

94. Ἐξ. 3, 5.

95. Ἐξ. 4, 6.

96. Ἐξ. 12, 11.

ρησιν, ἀνωτέραν πάσης γνώσεως καὶ ἐκαυχήθησαν διὰ τὸ ὅτι ἀγνοοῦν κατ' ἔλλειψιν. Οὕτως οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὸ μέγιστον φῶς ἐκπίπτουν καὶ τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως. Καὶ ὅμως, ἂν ἡ ἀποφατικὴ θεωρία καὶ ὁ θεῖος γνόφος εἶναι τὸ ἴδιον, αὕτη δὲ ἡ θεωρία παρέχη κυριολεκτικῶς στέρησιν τοῦ ὁρᾶν, συμφώνως πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι δὲν ὑπάρχει περαιτέρω θεῖα θέα, τότε καὶ ὁ θεῖος οὗτος γνόφος εἶναι κυριολεκτικῶς καὶ σκότος κατὰ στέρησιν καὶ καθιστᾶ ἄφρονας τοὺς εἰς αὐτὸ φθάνοντας. Καὶ καθιστᾶ πράγματι ἄφρονας τοὺς διακηρύσσοντας περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα· αὐτοὺς οἱ ὅποιοι, πρὶν ἐγκαταλείψουν τὴν αἰγυπτίαν καὶ ψευδώνυμον καὶ ἄγονον μητέρα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν καλῶς λέγουν οἱ πατέρες ὅτι ἐννοεῖται ἡ ἐξωτερικὴ παιδεία⁹³, πρὶν γνωρίσουν καθαρῶς ὅτι ζῶμεν μεταξὺ δύο πολεμίων καὶ προσχωρήσουν εἰς τοὺς ἀνωτέρους, πρὶν δι' αὐτῶν ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν πόνηρῶν καὶ ἄλλους μὲν νὰ ἀνατρέψουν καὶ φονεύσουν καὶ παραχώσουν, ἄλλους δὲ νὰ ἀποφύγουν (δηλαδὴ ὅσα ἀπὸ τὰ πονηρὰ πάθη, ἔχοντα φυσικὴν οἰκειότητα μὲ ἡμᾶς, καθὼς εἶναι παρόντα τὰ αἷτια καὶ τὰ συνεργά, γίνονται κατ' ἀρχὴν ἐπικρατέστερα ἐφ' ἡμῶν)· πρὶν φανερώσουν τὴν πονηρὰν χρῆσιν τῶν ἀδίκως ἀρνούμενων τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ φρέατα τῆς κτίσεως, δηλαδὴ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας σοφῶν, πρὶν συνοικήσουν μὲ τοὺς ἔχοντας εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους καὶ μὴ διαφωνοῦντας οὔτε ἀντιφωνοῦντας πρὸς ἀλλήλους, δηλαδὴ μὲ τοὺς σοφοὺς εἰς τὰ θεῖα· πρὶν ἐπιστατήσουν τῶν προβάτων των δι' ἀναχωρήσεως καὶ ἡσυχίας, ἦτοι τῶν νοημάτων, πρὶν ἀναβοῦν εἰς τὸ ὄρος, τὴν κορυφὴν τῆς ψυχῆς μας, πρὶν ἀτενίσουν ἀπὸ μακρὰν τὸ νέον φῶς, πρὶν πλησιάσουν, πρὶν ἀκούσουν καὶ ὑπολύσουν τὰ ὑποδήματα ἀπὸ τὰ πόδια, καθ' ὅσον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ψαύουν τὴν ἁγίαν γῆν⁹⁴ μὲ τὴν μεσίτευσιν τῶν νεκρῶν καὶ μὴ πράγματι ὑπαρχόντων· πρὶν ἀλλοιωθοῦν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα διὰ τῆς τοποθετήσεώς της εἰς τὸν κόλπον⁹⁵, δηλαδὴ εἰς τὸν νοῦν εἰσερχόμενον εἰς ἑαυτὸν, πρὶν διὰ τῆς παντοδυναμίου βακτηρίας⁹⁶, δηλαδὴ τῆς πίστεως, καθαιρέσουν τελείως

καθελείν κατὰ κράτος καὶ τὴν ἄλμυρὰν τοῦ βίου θάλασσαν ποσὶν ἀβρόχοις ἐμπεριπαιῆσαι, πρὶν τὴν πικρανθεῖσαν καὶ σκληρυνθεῖσαν φύσιν ἡμῶν πηγὴν ὑπερφουῶς εὐφροσύνης δι' εὐχῆς καὶ θεαρέσιου πράξεως ἀποτελέσαι, πρὶν τῆς ἄνω-

5 θεν ἐπιρροῦσης γεύσασθαι τροφῆς καὶ τοὺς ἀντιπάλους οὐκέτι φεύγειν ἀλλὰ καταδιώκειν ἅπαντας προθυμεῖσθαι τε καὶ δύνασθαι, πρὶν διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἀπάντων παρασκευῆς τελείως σαθραῖσαι τὴν τῶν κακῶν ἀπραξίαν καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰς πολυφώνους σάλπιγγας καὶ ἰδεῖν καὶ παραλ-

10 λάξαι τὰ πολύχυτα φῶτα (ταῦτα δὲ ἐστὶν ἢ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ ἐξαγγελλομένη δόξα τοῦ Θεοῦ, ἔστω δὲ καὶ τὸ διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ πάντα τὰ διεξοδικὰ τῶν θείων παιδεύματα), πρὶν προκατορθῶσαι τὸσαῦτα καὶ μετὰ τῶν ἐκκρίτων καθιερωμένων

15 τῷ Θεῷ πρὸς τὴν τῶν θείων ἀναβάσεων ἀκρότητα φθάσαι καὶ τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ ἰδεῖν, εἶτα καὶ αὐτῷ τῷ Θεῷ ἀπερινοήτως ἐνωθῆναι, τούτων πάντων ἀπολελυμένοι, τολμῶσι λέγειν ὡς εἰς τὸν ὑπέρφωτον εἰσδύνουσι γνόφον διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην ἐν τοῖς προτέροις Πε-

20 ρὶ φωτὸς λόγοις ἱκανῶς ἐξητακτίες, εἰκόνα μὲν ἐδείξαμεν τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῦν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἐκείνην οὖσαν. Διὸ καὶ πάντες μὲν οἱ πίσει παραδέξασθαι καταξιοθέντες τὸ μυστήριον, ὑμνεῖν δι' ἀποφάσεως δύ-

25 νανται Θεόν, οὐ μέντοι καὶ ἐνοῦσθαι καὶ ὄρᾶν διὰ φωτὸς αὐτόν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν πληρώσεως τὴν ὑπερφουᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξονται.

54. «Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα δεῖν ἀπολιπεῖν», φησί, «κατὰ τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιον εἰς τὸν μυστικὸν

30 εἰσδύοντα γνόφον οὐκοῦν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, εἶγε καὶ ὅλως τί ποτὲ ἐστὶν ἃ ὑμεῖς προσθεύετε, χρῆν ἀφεῖναι κάτω,

97. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 D.

98. Ἐξ. 24, 10. Πρβλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 D - 1001 A.

99. 1, 3 πολλαχοῦ.

1. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, PG 3, 997 κ.έ.

τὴν δύναμιν τοῦ τυράννου καὶ περιπατήσουν με ἄβροχα πόδια εἰς τὴν ἄλμυρὰν θάλασσαν τοῦ θίου· πρὶν διὰ προσευχῆς καὶ θεαρέστου πράξεως καταστήσουν πηγὴν ὑπερφουῶς εὐφροσύνης τὴν πικρανθεῖσαν καὶ σκληρυνθεῖσαν φύσιν ἡμῶν, πρὶν γευθοῦν τὴν ἄνωθεν ρέουσαν τροφήν καὶ νὰ μὴ ἀποφεύγουν πλέον τοὺς ἀντιπάλους, ἀλλὰ νὰ φιλοτιμοῦνται καὶ νὰ δύνανται νὰ τοὺς καταδιώκουν ὅλους, πρὶν διὰ τῆς προετοιμασίας ὅλων τούτων σαββατίσουν εἰς τὴν ἀπραξίαν τῶν κακῶν, ἀκούσουν δὲ καὶ ὑπερβοῦν τὰς πολυφώνους σάλπιγγας, ἴδουν καὶ παρέλθουν τὰ πολύχυτα φῶτα⁹⁷ (ταῦτα δὲ εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ἐξαγγέλλεται τὰ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων, ἀκόμη καὶ τὸ διὰ προφητῶν, ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ ὅλα τὰ ἀναλυτικὰ μαθήματα τῶν θείων)· πρὶν προκατορθώσουν τὸσον πολλὰ καὶ φθάσουν μαζὶ με τοὺς ἐπιλέκτους ἀφωσιωμένους εἰς τὸν Θεὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῶν θείων ἀναβάσεων καὶ ἴδουν τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ⁹⁸, ἔπειτα δὲ ἀπὸ αὐτὰ ἐνωθοῦν ἀπερινοήτως με τὸν ἴδιον τὸν Θεόν, ἀπαλλασσόμενοι ἀπὸ ὅλα αὐτὰ· καθιστᾷ λοιπὸν ἄφρονες αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι, πρὶν ἐπιτύχουν ὅλα αὐτὰ, τολμοῦν νὰ λέγουν ὅτι εἰσδύουν εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ἀφοῦ ἐξητάσαμεν ταύτην ἐπαρκῶς εἰς τὴν προηγουμένην πραγματείαν *Περὶ φωτός*⁹⁹, ἐδείξαμεν εἰκόνα τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐκπληρώσεως κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ θεωρία. Διὰ τοῦτο ὅλοι μὲν οἱ καταξιωθέντες νὰ δεχθοῦν τὸ μυστήριον δύνανται νὰ ὑμνοῦν τὸν Θεὸν ἀποφατικῶς, ὄχι ὅμως καὶ νὰ ἐνώωνται με αὐτὸν καὶ νὰ τὸν βλέπουν διὰ φωτός, ἐκτὸς ἐὰν δεχθοῦν τὴν ὑπερφουᾶ δύναμιν διὰ τῆς πληρώσεως τῶν θείων ἐντολῶν.

54. Ἀλλὰ, λέγει, «πρέπει νὰ ἐγκαταλείψωμεν καὶ ὅλα τὰ θεῖα φῶτα, συμφώνως πρὸς τὸν Ἀρεοπαγίτην Διονύσιον, εἰσδύοντες εἰς τὸν μυστικὸν γνόφον¹· ἐπομένως πρέπει νὰ ἀφήσωμεν κάτω καὶ τὸ θεῖον φῶς, ἐὰν ὑπάρχη καθόλου αὐτὸ τὸ ὁποῖον πρεσβεύετε σεῖς καὶ ἀπὸ ἐδῶ

κἀντιεὔθεν δείκνυται ὡς τὸ μηδαμῆ μηδὲν ὄραν, τοῦτ' ἔστιν ὁ
 μυστικὸς ἐκεῖνος γνόφος». Τί φατε καὶ οὕτω πολλοῖς ἐναρί-
 θμιον ἰδέσθε τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ συνδιαίωνίζον τοῖς ἁγίοις,
 τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος
 5 καὶ μένοντος αἰῶνος, τὴν ἄναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν
 τοῦ Θεοῦ; Οὕτω γὰρ τοῦτ' ἰδὲ τὸ φῶς αὐτὸς ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους κατ'
 αὐτὸ λάμπας ἐπωνόμασε. Τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος οὕτως; Οὐκ
 ἐν τῇ Μυσικῇ θεολογίᾳ φανερώς φησιν, ὡς ἡ ἀγαθὴ πάν-
 των αἰτία, πάντων μὲν ὑπερουσίως ὑπέρεκται, μόνοις δὲ ἀ-
 10 περικαλύπτως ἐκφαίνεται τοῖς καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ
 καθαρὰ διαβαίνουσιν; Εἰ γοῦν ἐκεῖνοις ἐκφαίνεται, καὶ ταῦ-
 τα ἀπερικαλύπτως, πῶς οὐδαμῶς ἐκφαίνεται; Εἰ δὲ ἡ ἐκφαν-
 σις αὕτη ἢ κατὰ ἀπόφασιν ἔστι θεολογία καὶ αὕτη μόνη ἢ ἀ-
 καταληψία, καθάπερ ὑμεῖς δισχυρίζεσθε, κατὰ ταύτην δὲ
 15 καὶ Ἑλληνας θεολογοῦσιν, ὡς καὶ τοῦθ' ὑμεῖς φατε, οὐκοῦν
 κἀκεῖνοι πᾶσαν καθαρότητα ὑπερέβησαν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον
 φῶς, τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασιν. Φεῦ, ὅτι τῶν
 μεμωραμένων σοφῶν ἢ γνῶσις οὐ μόνον καταλαμβάνει, ἀλλὰ
 καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἄλλ'
 20 οὐχ ὁ Θεοῦ λαλῶν σοφίαν Διονύσιος τοῦτ' ἂν ποιε φαίη· τὰ
 γὰρ θεῖα φῶτα καὶ τοὺς οὐρανίους ἤχους καὶ τὰς πασῶν ἁ-
 γίων ἀκρότητας, ἃ δεῖν ἀπολιμπάνειν ἐφεξῆς εὐθύς ἐκεῖ κατέ-
 λεξε, τὰς πρὸ τῆς ὑπώρειας ἐν Χωρήθ τοῦ Μωσέως καθάρ-
 σεις, τοὺς μετὰ τὴν ὑπώρειαν ἀπαντήσαντας ἤχους καὶ τὰ
 25 προφανένια τῶν φώτων θεάματα, τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀφο-
 ρισμόν, τὴν μετὰ ταῦτα πάντα οὐχ ὄρασιν Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἰδ-
 πευ ἐν ᾧ ἔστι τοῦτο σημαίνοντος, ὅτι πᾶν ὁ αἰσθήσεως ἐνερ-
 γεία ἢ νοὸς ὄραται, ὑποθετικοὶ τινὲς εἰσι λόγοι τῶν ὑποθε-
 βλημένων τῶ πάντα ὑπερέχοντι, δι' ὧν ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν
 30 οὐκ αὐτὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία αὐτοῦ δείκνυται· ὥστε

2. Ματθ. 16, 28· Μάρκ. 9, 1· Λουκᾶ 9, 27. Βλ. 1, 3, 43.

3. Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 C.

4. Βλ. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 298.

5. Βλ. Ρωμ. 1, 22.

6. Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 D-1001 A. Βλ.

ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ νὰ μὴ βλέπη κανεὶς τίποτε καθόλου εἶναι ὁ μυστικὸς ἐκεῖνος γνόφος». Τί λέγετε λοιπὸν καὶ τοποθετεῖτε μεταξὺ τῶν πολλῶν τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει αἰωνίως μαζὶ μὲ τοὺς ἀγίους, τὴν δόξαν τῆς θείας φύσεως, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ διαμένοντος αἰῶνος, τὴν ἀναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; Διότι οὕτω ὠνόμασε τὸ φῶς τοῦτο ὁ ἴδιος ὁ λάμπας μὲ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους². Τί δὲ λέγει ὁ μέγας οὗτος Διονύσιος; Δὲν λέγει φανερὰ εἰς τὴν Μυστικὴν Θεολογίαν, ὅτι ἡ ἀγαθὴ ὄλων αἰτία ὑπέρκειται ὄλων ὑπερουσίως, φανερώνεται δὲ ἄπερικαλύπτως μόνον εἰς τοὺς διαβαίνοντας ὅλα, τόσον τὰ ἀκάθαρτα ὅσον καὶ τὰ καθαρὰ³; "Αν λοιπὸν φανερώνεται εἰς ἐκείνους πῶς δὲν φανερώνεται καθόλου; "Αν δὲ ἡ φανέρωσις αὕτη εἶναι ἡ ἀποφατικὴ θεολογία καὶ μόνον ἡ ἀκαταληψία, ὅπως ἐσεῖς διισχυρίζεσθε, κατ' αὐτὴν δὲ θεολογοῦν καὶ οἱ Ἕλληνες, ὅπως καὶ σεῖς βεβαιώνετε τοῦτο⁴, τότε καὶ ἐκεῖνοι ὑπερέβησαν πᾶσαν καθαρότητα καὶ τὸ ἴδιον τὸ θεῖον φῶς, τὴν ὑπόστασιν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἀλλοίμονον, ὅτι ἡ γνῶσις τῶν μωρομένων σοφῶν ὄχι μόνον καταλαμβάνει⁵, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας περὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἔλεγε ποτὲ τοῦτο ὁ σοφίαν Θεοῦ λαλῶν Διονύσιος· διότι αὐτὸς ἀπηρίθμησεν ἐκεῖ μὲ τὴν σειρὰν αὐτὰ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐγκαταλείπωμεν, τὰ θεῖα φῶτα καὶ τοὺς οὐρανίους ἤχους καὶ τὰς ἀκρότητας πέραν ὄλων τῶν ἀγίων, τὰς καθάρσεις τοῦ Μωυσέως πρὸ τῆς ὑπώρειας ἐν Χωρήθ, τοὺς ἤχους οἱ ὁποῖοι ἠκούσθησαν μετὰ τὴν ὑπώρειαν καὶ τὰ προφανέστατα θεάματα τῶν φώτων, τὸν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τοὺς πολλούς, τὴν ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὄρασιν, ὄχι τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον ἴστατο, σημαίνοντος τοῦτο, ὅτι πᾶν ὅ,τι βλέπεται μὲ ἐνέργειαν αἰσθήσεως ἢ νοός, εἶναι ὑποθετικοὶ λόγοι τῶν ὑποταγμένων εἰς τὸν ὑπερέχοντα κατὰ πάντα, διὰ τῶν ὁποίων δεικνύεται ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν ὄχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία αὐτοῦ⁶ ὥστε ἡ θεὰ τοῦ τόπου ἐκεῖ-

ἡ τοῦ τόπου ἐκείνη θέα καὶ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑπερβέβηκεν, ἢ τοῦτο ἔδειξεν αὐτό. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τῆς τοῦ τόπου τούτου θέας ἢ τοῦ Μωϋσέως ἦν ἀνάβασις, καλῶς ἂν ἴσως ἀπὸ τῶν τοιούτων μηδεμίαν θεωρίαν εἶναι μετὰ τὴν
 5 κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἐδογματίζον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῆς θέας τοῦ τόπου τούτου ἀπολύεται καὶ τότε εἰς τὸν γνόφον εἰσδύνει τὸν ὄντως μυστικὸν ἐν τῇ πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας ὑπεροχικῶς ἀποθέσει, «τῷ ἀγνώστῳ κατὰ τὸ κρεῖττον ἐνούμενος καὶ ὁρῶν καὶ γινώσκων τοῦτον ὑπὲρ νοῦν», πῶς μόνον ἐν τῇ κατὰ
 10 ἀπόφασιν θεολογίᾳ τε καὶ θεωρίᾳ περικλείσομεν τὴν ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ θέαν; Ταύτην γὰρ καὶ πρὸ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τοῦ τόπου ὁ Μωϋσῆς ἐθεάσατο ὡς ἄλλο τί ἐστι σαφῶς ἢ ἐν τῷ γνόφῳ ἕνωσις καὶ θέα, τῆς τοιαύτης θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερον.

15 55. Καὶ τί δεῖ λόγοις ἔτι διδάσκειν καὶ μὴ πράγματι δεικνύναι τὴν ἀσφαλῆ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀλήθειαν; Ἐπεὶ γὰρ ὁ Μωϋσῆς, πάντων ἀπολυθεὶς τῶν τε ὁρωμένων καὶ τῶν ὁρώντων πραγμάτων τε καὶ νοημάτων καὶ τὴν θέαν ὑπερβάς τοῦ τόπου καὶ εἰς τὸν γνόφον εἰσελθὼν, ἐν αὐτῷ ἐώρακεν
 20 οὐδέν; Ἀλλὰ μὴν ἐκεῖ εἶδε τὴν ἄυλον σκηνήν, «ἣν δι' ὑλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω ὑπέδειξεν»· αὕτη δ' ἂν εἴη, κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων λόγους, Χριστὸς ἢ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ ἀνθυπόστατος σοφία, ἄυλος μὲν οὖσα καὶ ἄκτιστος τῇ ἑαυτῆς φύσει, προδεικνύσα δὲ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι δέξεται
 25 ποτε κατασκευὴν καὶ εἰς σχῆμα ἥξει καὶ οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καὶ ἀσχημάτιστος λόγος, ἢ πάντα ὑπερέχουσα καὶ προέχουσα καὶ περιέχουσα σκηνή, ἐν ἣ ἔκτισται καὶ συνέστηκεν ὅσα τε ὄρατα καὶ ὅσα ἀόρατα, καὶ σῶμα λαβὼν θύσει τοῦτο ὑπὲρ ἡμῶν, ἀρχιερεὺς μὲν ὢν αὐτὸς προαιώνιος, ὑστερον δὲ καὶ ὡς
 30 ἱερεῖω ἑαυτῷ χρῶμενος ὑπὲρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγινώς ὁ Μωϋσῆς, οὐ τὴν ἄυλον σκηνήν εἶδε μόνον καὶ δι' ὑλης ὑπέγραψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς θεαρχίας

7. Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1001 A.

8. Γρηγ. Νύσσης, Περί βίου Μωσέως 2, PG 44, 380 A.

9. Α' Κορ. 1, 24.

10. Ἐβρ. 6, 20 κ.ά.

νου ὑπερβαίνει καὶ τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, ἡ ὁποία ἔδειξεν ἀκριβῶς τοῦτο. Ἐάν λοιπὸν ἡ ἀνάβασις τοῦ Μωυσέως ἔφθασεν ἕως τὴν θέαν τοῦ τόπου τούτου, ἴσως καλῶς θὰ ἠδύναντο βάσει τῶν τοιούτων νὰ δογματίσουν ὅτι μετὰ τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν δὲν ὑπάρχει καμμία θεωρία. Ἐπειδὴ δὲ ἀπολύεται καὶ τῆς θέας τοῦ τόπου καὶ τότε εἰσδύει εἰς τὸν πράγματι μυστικὸν γνόφον ἀφοῦ ἀποθέσῃ ὑπεροχικῶς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν, «ἐνούμενος κατὰ τὸ καλύτερον μὲ τὸν ἄγνωστον καὶ βλέπων καὶ γνωρίζων ὑπὲρ νοῦν»⁷, πῶς θὰ περικλείσωμεν μόνον εἰς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν καὶ θεωρίαν τὴν θέαν εἰς τὸν θεῖον γνόφον; Διότι ταύτην ἀντίκρυσεν ὁ Μωυσῆς διὰ τοῦ τόπου καὶ πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον ὥστε σαφῶς ἄλλο εἶναι ἢ εἰς τὸν γνόφον ἔνωσις καὶ θέα, πολὺ ὑψηλότερον τῆς τοιαύτης θεολογίας.

55. Διατί δὲ νὰ συνεχίζωμεν νὰ διδάσκωμεν μὲ λόγους καὶ νὰ μὴ δεικνύωμεν μὲ πρᾶγμα τὴν ἀσφαλῆ ἀλήθειαν τῶν λεγομένων μας; Ἄρα γε καὶ ὁ Μωυσῆς ἀποσπασθεὶς ἀπὸ ὅλα τὰ βλεπόμενα καὶ βλέποντα πρᾶγματα καὶ νοήματα, ὑπερβάς τὴν θέαν τοῦ τόπου καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν γνόφον, δὲν εἶδεν εἰς αὐτὸν τίποτε; Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐκεῖ εἶδε τὴν αἴθρον σκηνὴν, «τὴν ὁποίαν ὑπέδειξεν εἰς τοὺς κάτω δι' ὑλικῆς μιμήσεως»⁸ αὕτη δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι, κατὰ τοὺς λόγους τῶν ἀγίων, ἡ δύναμις Θεοῦ καὶ ἡ αὐθυπόστατος σοφία τοῦ Θεοῦ⁹, ἡ ὁποία εἶναι αἴθλος καὶ ἄκτιστος κατὰ τὴν φύσιν τῆς, προδεικνύει δὲ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι κάποτε θὰ δεχθῆ κατασκευὴν καὶ θὰ ἔλθῃ εἰς σχῆμα καὶ οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καὶ ἀσχημάτιστος λόγος, ἡ σκηνὴ ἢ ὑπερέχουσα καὶ προέχουσα καὶ περιέχουσα πάντα, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν κτισθῆ καὶ συσταθῆ ὅλα τὰ ὄρατὰ καὶ ἀόρατα, καὶ ἀφοῦ λάβῃ σῶμα θὰ τὸ θυσιάσῃ ὑπὲρ ἡμῶν, αὐτὸς ὁ προαιώνιος ἀρχιερεὺς¹⁰ μεταχειριζόμενος ὕστερα ἑαυτὸν ὡς θῦμα ὑπὲρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ὅταν ὁ Μωυσῆς ἔφθασεν εἰς τὸν θεῖον γνόφον, δὲν εἶδε μόνον τὴν αἴθρον σκηνὴν καὶ τὴν ἐσχεδίασε δι' ὑλης, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν ἰδίαν τὴν ἱεραρχίαν τῆς θεαρχίας καὶ

ἱεραρχίαν καὶ τὰ κατ' αὐτήν, ἃ καὶ κατὰ τὴν νομικὴν ἱερω-
 σύνην ὑλικῶς καὶ ποικίλως διεζωγράφησε. Σύμβολα μὲν οὖν
 αἰσθητὰ ἢ τε σκηνηὴ καὶ τὰ κατὰ τὴν σκηνηὴν πάντα, ἱερωσύνη
 τε καὶ τὰ καθ' ἱερωσύνην παραπειάσματα τῶν ἐν τῷ γνόφῳ
 5 Μωσέως ὑπῆρχε θεαμάτων. Ἐκεῖνα δὲ αὐτὰ τὰ θεάματα σύμ-
 बोλα οὐκ ἦν τοῖς γὰρ καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθαρὰ
 διαβαίνουσι καὶ εἰς τὸν μυσικὸν εἰσδύνουσι γνόφον ἀπερικα-
 λύπτως ἐκεῖνα ἐκφαίνεται. Πῶς δ' ἂν εἶη σύμβολα τὰ γυμνὰ
 παντὸς περικαλύμματος ἐκφαινόμενα; Διὸ καὶ ὁ τῆς Μυσι-
 10 κῆς θεολογίας ὑποφήτης εὐχόμενος, ἀρχόμενος, «κριὰς ὑπερ-
 ούσιε», φησί, «ἴθνηνον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν μυσικῶν ἀκροσά-
 την κορυφήν, ἔνθα τὰ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεο-
 λογίας μυστήρια κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται γνόφον».
 Ἐπ' οὖν ἔχει τις εἰπεῖν ὡς οὐδὲν ὁράται ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ
 15 καὶ μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑψηλότερον θέαμα
 οὐδέν; ἢ τοῦτο γοῦν ὅτι συμβολικὰ πάντα τὰ τῶν ἁγίων θεά-
 ματα; καὶ συμβολικὰ τοιαῦτα, ὡς φαίνεσθαι μὲν ποτε, εἶναι
 δ' οὐδέποτε; Μωϋσῆς γὰρ εἶδεν ἃ εἶδεν «ἐν τεσσαράκοντα
 ἡμέραις καὶ τσαύταις νυξί», κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον,
 20 τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μειέχων», ὥστε ἀνεῖδδα
 ἦν τὰ θεάματα ἐκεῖνα. Πῶς οὖν συμβολικά; Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ
 γνόφῳ ἐωρᾶτο πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ γνόφῳ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα
 καὶ ἄτρεπτα. Τί δὲ τῶν κυρίως συμβόλων, τῶν μεριστῶν καὶ
 αἰσθητῶν, οὐ τρεπίον, οὐ σύνθετον, οὐ τοῖς οὔσι συνημμένον,
 25 δηλονότι τοῖς κισιοῖς;

56. Ἐπεὶ δ' ἐώρα, ὁρατὰ ἦσαν τὰ προκείμενα· ἢ οὖν φῶς,
 ἢ ἐν φωτὶ ἄλλῳ ὑπῆρχον ὁρατὰ· ἀλλὰ ἀπλᾶ πάντα τὰ ἐκεῖ
 φῶς ἄρα παντ' ἐκεῖνα. Ἐπεὶ δ' ἑαυτὸν ὑπεραναβὰς καὶ ἐν
 τῷ γνόφῳ γενόμενος ἐώρα, οὔτε κατ' αἰσθησιν ἐώρα οὔτε
 30 κατὰ νοῦν· αὐτοπιικὸν ἄρα ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τοὺς μὲν
 μὴ ἀνομιμάτους γενομένους νόας ὑπεροχικῶς ἀποκρύπτεται
 (πῶς γὰρ τὸ αὐτοπιικὸν καὶ αὐτιονόητον δι' ἐνεργείας νοῦ

11. Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 5, 2, PG 3, 501 C.

12. Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 C.

13. Αὐτόθι 1, 1, PG 3, 997 AB.

14. Βάσει τῶν τοῦ Πλάτωνος, Τιμ. 27 D.

15. Περί βίου Μωσέως 1, PG 44, 321 A.

τὰ κατ' αὐτήν, τὰ ὅποια καὶ διεζωγράφησαν ὑλικῶς καὶ ποικιλοτρόπως κατὰ τὴν νομικὴν ἱερωσύνην¹¹. Σύμβολα λοιπὸν αἰσθητὰ καὶ παραπετάσματα τῶν εἰς τὸν γνόφον θεαμάτων ἦσαν ἡ σκηνὴ καὶ ὅλα τὰ κατὰ τὴν σκηνὴν, ἡ ἱερωσύνη καὶ τὰ κατὰ τὴν ἱερωσύνην. Τὰ ἴδια ὅμως ἐκεῖνα τὰ θεάματα δὲν ἦσαν σύμβολα· διότι ἐκεῖνα φανερόντων ἀπερικαλύπτως εἰς τοὺς διαβαίνοντας ὅλα τὰ ἀκάθαρτα καὶ τὰ καθαρὰ καὶ εἰσδύοντας εἰς τὸν μυστικὸν γνόφον¹². Πῶς θὰ ἦσαν σύμβολα τὰ φανερούμενα γυμνὰ ἀπὸ πᾶν περικάλυμμα; Διὸ καὶ ὁ ἐρμηνευτὴς τῆς Μυστικῆς Θεολογίας ἀναπέμπων εἰς τὴν ἀρχὴν εὐχὴν λέγει, «Τριάς ὑπερούσιε, ὁδήγησε ἡμᾶς εἰς τὴν κορυφὴν τῶν μυστικῶν τὴν ἀκροτάτην, ὅπου τὰ ὀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα μυστήρια τῆς θεολογίας καλύπτονται μὲ τὸν ὑπερφωτον γνόφον»¹³. Δύναται λοιπὸν ἐπεὶ ἀπὸ αὐτὰ κανεῖς νὰ εἶπῃ ὅτι δὲν βλέπεται εἰς τὸν θεῖον γνόφον τίποτε καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει κανὲν θέαμα ὑψηλότερον μετὰ τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν; ἢ ὅτι ὅλα τὰ θεάματα τῶν ἀγίων εἶναι συμβολικά; καὶ τοιοῦτου εἶδους συμβολικά, ὥστε νὰ φαίνωνται μὲν κάποτε νὰ μὴ εἶναι δὲ ποτέ¹⁴; Διότι ὁ Μωυσῆς εἶδεν ὅσα εἶδεν «εἰς τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ ἄλλας τόσας νύκτας», κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης, «μετέχων τῆς αὐλοῦ ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον»¹⁵, ὥστε τὰ θεάματα ἐκεῖνα ἦσαν ἄυλα. Πῶς λοιπὸν ἦσαν συμβολικά; Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν γνόφον ἐβλέπετο· ὅλα δὲ τὰ εἰς τὸν γνόφον εἶναι ἀπλᾶ, ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα. Ποῖο δὲ ἀπὸ τὰ κυριολεκτικῶς σύμβολα, τὰ μεριστὰ καὶ αἰσθητὰ, δὲν εἶναι τρεπτόν, δὲν εἶναι σύνθετον, δὲν εἶναι συνημμένον μὲ τὰ ὄντα, δηλαδὴ μὲ τὰ κτιστὰ;

56. Ἐπειδὴ δὲ ἔβλεπε, τὰ προκείμενα ἦσαν ὁρατὰ ἦσαν λοιπὸν ἢ φῶς ἢ εἰς ἄλλο φῶς ὁρατὰ· ἀλλὰ ὅλα τὰ ἐκεῖ εἶναι ἀπλᾶ ἄρα φῶς ἦσαν ὅλα ἐκεῖνα. Ἐπειδὴ δὲ ἔβλεπεν, ἀφοῦ ὑπερέβη ἑαυτὸν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν γνόφον, δὲν ἔβλεπεν οὔτε κατ' αἰσθησιν οὔτε κατὰ νοῦν ἄρα τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶναι αὐτοπτικὸν καὶ τοὺς μὲν μὴ ἀομμάτους νόας ἀποκρύπτει ὑπεροχικῶς (διότι πῶς θὰ ἦτο

ὁραθεῖη οἴασοῦν;), ὅταν δ' ὑπεραναβάς πᾶσαν νοερὰν ἐνέ-
 γειαν ὁ νοῦς ἀνόμματος ὑπεροχικῶς τελέσῃ, πληροῦται τῆς
 ὑπερχάλου ταύτης ἀγλαΐας, ἐν Θεῷ χάριτι γενόμενος καὶ
 διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ τὸ αὐτοπιικὸν
 5 φῶς ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὁρῶν. Τί οὖν; Οὐκ ἐτι λοιπὸν κρύ-
 φιον τὸ θεῖον εἶποι τις ἄν; Καὶ πῶς, ὅ γε οὐκ ἐξίσταται τῆς
 κρυφιώτητος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδίδωσι, κρύπτιον αὐ-
 τοὺς ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον; Οὐ γὰρ ἔτι Μωσῆς ἐωρᾶτο τότε
 μόνος ἐν αὐτῷ γενόμενος, κατὰ τὸ γεγραμμένον· τὸ δ' ἔτι
 10 μεῖζον, ὅτι καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ ὑπεραναβιβάσας καὶ ἀπολύσας
 ἀπορρήτως ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν θεῖς αἰσθητικὴν καὶ νοε-
 ρὰν ἐνέργειαν, κρύφιον αὐτὸν ἑαυτῷ, ὡς τοῦ θαύματος, ἐποίη-
 σεν, ὡς καὶ τὸν θεῖον Παῦλον, ὡσθ' ὁρῶντας, αὐτοὺς μὴ
 εἰδέναι ἀλλὰ διαπορεῖν, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ ὁρῶν· τὸ δ' αὐτῶν
 15 ἔτι πᾶσαν παράδοξον ὑπερβολὴν καθ' ὑπεροχὴν ἐκβαῖνον, ὅτι
 καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀπορρήτῳ καὶ ὑπερφνεῖ ἐκφάνσει κρύφιος,
 ἐκεῖνος μένει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπολυθεῖσι καὶ κρυβεῖσιν, οὐ
 τοὺς ἄλλους πάντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑαυτούς. Τεκμήριον δὲ
 τῆς ὑπεραγνώστου ταύτης κρυφιώτητος, ἡ τοῦ Μωσέως ἐπὶ
 20 τὴν τρανοτέραν θέαν ἔφρασις τε καὶ αἴτησις καὶ ἀνάβασις, ἀλ-
 λά καὶ ἡ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων ἐν ἀπέλω αἰῶνι διη-
 νεκῆς ἐπὶ τὰ φανότερα τῶν θεαμάτων προκοπή, ὥστε καὶ ὁρῶν-
 τες αὐτῇ τῇ ὁράσει ὑπὲρ ὄρασιν γινώσκουσι τὸ φῶς ἐκεῖνο,
 πῶς μᾶλλον τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον Θεόν. Καὶ ὁ ὀφθαλ-
 25 μὸς γὰρ ὁ ἡμέτερος, τῷ ἡλιακῷ ἐνατενίσας δίσκῳ, ὁρῶν αὐ-
 τόν, ὑπὲρ ὄρασιν γινώσκει.

57. Καὶ μηδεὶς πάλιν τῷ μὴ πάντῃ καταλλήλῳ τοῦ πα-
 ραδείγματος ἐπιφνεσθῶ· τοῦτο δ' ἐνοεῖτω μόνον, ὅτι τοῖς ἐν
 ἀποκαλύψει τὸ θεῖον θεωμένοις φῶς τὸ ὑπερβάλλον τῆς κρυ-
 30 φιώτητος τῆς θείας μηδὲν ἦτιον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον καὶ δια-

16. Ἐξ. 24, 18.

17. Β' Κορ. 12, 2 ἐξ.

18. Βλ. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ βίου Μωσέως 2, PG 44, 376 D-377 A.

19. Ἡ εἰκὼν ἀπὸ τοῦ 6' αἰῶνος Θεοφίλου Ἀντιοχεί-
 ας, Πρὸς Αὐτόλυκον 1, 5, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 5, 15.

δυνατὸν νὰ ὀραθῆ με ὅποιανδῆποτε ἐνέργειαν νοῦ τὸ αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον;), ὅταν δὲ ὁ νοῦς ὑπερβῆ πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν καὶ καταστῆ ὑπεροχικῶς ἀόμματος, γεμίζει με τὴν ὑπέρκαλον ταύτην ἀγλαΐαν, φθάσας διὰ τῆς χάριτος εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἔχων ἀπορρήτως καὶ βλέπων διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως αὐτὸ τοῦτο τὸ δι' ἑαυτοῦ αὐτοπτικὸν φῶς. Τί συμβαίνει λοιπόν; Δέν θὰ ἠδύνατο πλέον νὰ εἶπῃ κανεὶς τὸ θεῖον κρύφιον; Καὶ πῶς αὐτό, ἐφ' ὅσον τοῦτο δέν ἀπαλλάσσεται τῆς κρυφιότητος, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους μεταδίδει, κρύπτων αὐτοὺς ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον; Διότι, κατὰ τὸ γεγραμμένον¹⁶, ὁ Μωυσῆς δέν ἐβλέπετο πλέον τότε, ὅταν ἔφθασε μόνος εἰς αὐτόν· τὸ δὲ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι, ὅταν ὑπερανεβίβασεν ἑαυτὸν ἑαυτοῦ, ἀπέσπασεν ἀπορρήτως ἑαυτὸν ἑαυτοῦ καὶ ἔθεσεν ἑαυτὸν ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθητικὴν καὶ νοερὰν ἐνέργειαν, κατέστησεν ἑαυτὸν κρύφιον εἰς ἑαυτόν, ὡς τοῦ θαύματος, ὅπως συνέβη καὶ με τὸν θεῖον Παῦλον¹⁷, ὥστε βλέποντες νὰ μὴ γνωρίζουν ἑαυτοὺς ἀλλὰ νὰ διαποροῦν τί ἦτο ἐκεῖνο τὸ βλέπον· τὸ δὲ ὑπερβαῖνον πάλιν πᾶσαν παράδοξον ὑπερβολὴν ὑπεροχικῶς εἶναι ὅτι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀπόρρητον καὶ ὑπερφυᾶ ἔκφανσιν ἐκεῖνος μένει κρύφιος καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀποσπασθέντας καὶ κρυβέντας, ὅχι μόνον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἑαυτοῦς. Τεκμήριον δὲ τῆς ὑπεραγνώστου ταύτης κρυφιότητος εἶναι ἡ ἔφεσις καὶ ζήτησις καὶ ἀνάβασις τοῦ Μωυσέως εἰς τὴν τρανοτέραν θέαν¹⁸, ἀλλὰ καὶ ἡ συνεχὴς πρόοδος τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀγίων πρὸς τὰ φωτεινότερα τῶν θεσμάτων κατὰ τὸν ἄπειρον αἰῶνα, ὥστε καὶ βλέποντες με αὐτὴν ταύτην τὴν ὄρασιν βλέπουν ὑπὲρ ὄρασιν τὸ φῶς ἐκεῖνο, πόσον περισσότερον τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον Θεόν. Διότι καὶ ὁ ἰδικὸς μας ὀφθαλμὸς, ἀφοῦ ἀτενίσῃ τὸν ἡλιακὸν δίσκον, βλέπων αὐτόν, γνωρίζει ὑπὲρ ὄρασιν¹⁹.

57. Καὶ ἄς μὴ βασισθῆ κανεὶς πάλιν εἰς τὸ μὴ ἐντελῶς κατάλληλον τοῦ παραδείγματος· ἄς ἐννοῆ δὲ μόνον τοῦτο, ὅτι εἰς τοὺς θεωμένους τὸ θεῖον φῶς ἐν ἀποκαλύψει ἐπιγινώσκειται ὅχι ὀλιγώτερον, ἂν ὅχι περισσότερον καὶ

φερόντως μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἐπιγινώσκειται, τοῖς διὰ συμβόλων
 ἢ τῶν ἀπὸ τούτων νοημάτων ἢ δι' ἀποφάσεως ἐπιχειροῦσι
 τὸ ἀκατάληπτον συννοῶν τῆς θείας φύσεως, ὅτι ἀκατάληπτον.
 Οἶδε γὰρ καὶ ὁ τυφλὸς, ἀκούσας καὶ πιστεύσας, ὅτι ἡ φαι-
 5 δρότης τοῦ ἡλίου τὴν συμμετρίαν ὑπερβαίνει τῶν αἰσθητῶν
 ὀμμάτων, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ ὄρῶν· καὶ τοῦ ἡλίου δ' ὄντιος ὑπὸ
 γῆν, νοητῶς ἔχομεν ὄρᾶν αὐτόν, οὐ μόνον οἱ δ' ὕγιους ὄψεως
 πεπειραμένοι, ἀλλὰ καὶ ὅστις τῶν πεπηρωμένων μὲν, τοῖς
 δ' ὄρῶσι πειθομένων. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ
 10 τὴν ὄψιν ἔχει τὴν λαμπρότητα ὁ τοῦ ἡλίου δίσκος εἰδείη ἄν
 καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένος· μετέχειν δὲ καὶ ἀπο-
 λαύειν τοῦτον τοῦ φωτὸς ἀμήχανον. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν Θε-
 ὸν νοητῶς ὄρᾶν καὶ ὑπὲρ νοῦν αὐτόν δι' ἀποφάσεως γινώ-
 σκειν γένοιτ' ἄν καὶ τοῖς πρὸς βραχὺ πεπειραμένοις τῆς ἐ-
 15 κείνου θέας καὶ τοῖς μήπω διάρασι τὸ ὑπὲρ νοῦν ἐκείνο τῆς
 ἐνώσεως ὄμμα πρὸς αὐτόν, πειθομένοις δ' ὅμως τοῖς διάρ-
 οσιν, ἀλλ' οὐχ ἔνωσίς ἐστιν αὕτη ἡ ὄρασις· καὶ ὁ μὴ πιστεύων
 δὲ τοῖς διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως ὄρῶσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ
 αὐτὸς τὸ θεῖον δοξάσειεν ἄν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ
 20 δυνάμεις μόνας. Ὁ δὲ πᾶσαν τὴν πρὸς τὰ κάτω σχέσιν τῆς
 οἰκείας ἀφελὼν ψυχῆς καὶ ἐκ πάντων ἀπολυθεὶς διὰ τῆς
 τῶν ἐντολῶν τηρήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀπαθείας, καὶ ὑ-
 περβάς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτενοῦς καὶ εἰλικρι-
 νοῦς καὶ αὐλοῦ προσευχῆς, κἀκεῖ δι' ἐνώσεως ἀγνώστου καθ'
 25 ὑπεροχὴν περιλαμφθεὶς τῷ ἀπροσίτῳ φέγγει, μόνος οὐτιος,
 φῶς γεγονὼς καὶ διὰ τοῦ φωτὸς θεούμενος καὶ φῶς ὄρῶν
 ἐν τῇ τοῦ φωτὸς ἐκείνου θεῶι τε καὶ ἀπολαύσει, καὶ τὸ ὑπερφα-
 ἐς καὶ ἀπερινόητον ὄντως γινώσκει τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὑπὲρ τὴν
 νοητικὴν μόνην δύναμιν τοῦ νοῦ, τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην, δο-
 30 ξάζων τὸν Θεόν — πολλὰ γὰρ καὶ τῶν κτιστῶν ὑπὲρ αὐτὴν εἴ-
 σιν —, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν ὑπερφυστικὴν ἐνωσιν ἐκείνην, δι'

πολύ περισσότερον μάλιστα, ἢ ὑπερβολή τῆς θείας κρυφί-
 τητος παρ' ὅσον εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ συλλά-
 βωμεν δι' ἀποφατικῆς ὁδοῦ τὸ ἀκατάληπτον τῆς θείας
 φύσεως, καθ' ὅσον εἶναι ἀκατάληπτον. Διότι γνωρίζει καὶ
 ὁ τυφλός, ἀφοῦ ἀκούσῃ καὶ πιστεύσῃ, ὅτι ἡ λαμπρότης
 τοῦ ἡλίου ὑπερβαίνει τὰ μέτρα τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν,
 ἀλλὰ ὄχι ὅπως ὁ βλέπων· καὶ ὅταν ὁ ἥλιος εἶναι ὑπὸ τὴν
 γῆν, δυνάμεθα νὰ τὸν βλέπωμεν νοητῶς, ὄχι μόνον οἱ
 πεπειραμένοι δι' ὑγιουῶς ὁράσεως ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνήκων εἰς
 τοὺς τυφλοὺς, οἱ ὁποῖοι πείθονται εἰς τοὺς βλέποντας. Καὶ
 ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλ' ὅτι ὁ δίσκος τοῦ ἡλίου ἔχει τὴν
 λαμπρότητα ὑπεράνω τῆς ὁράσεως, θὰ ἠδύνατο νὰ γνωρί-
 σῃ καὶ ὁ ἔχων ἐξωρυγμένους τοὺς ὀφθαλμούς· εἶναι ὅμως
 ἀδύνατον αὐτὸς νὰ μετέχῃ καὶ ἀπολαύῃ τοῦ φωτός. Οὕ-
 τω λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἴδουν τὸν Θεὸν νοητῶς
 καὶ νὰ γνωρίσουν αὐτὸν ἀποφατικῶς ὑπὲρ νοῦν καὶ οἱ ἐπ'
 ὀλίγον πεπειραμένοι τῆς θείας ἐκείνου καὶ οἱ μὴ ἀνυψώ-
 σαντες ἀκόμη πρὸς αὐτὸν ἐκεῖνο τὸ ὑπὲρ νοῦν ὄμμα
 τῆς ἐνώσεως, πειθόμενοι ὅμως εἰς τοὺς ἀνυψώσαντας,
 ἀλλ' αὐτὴ ἡ ὄρασις δὲν εἶναι ἔνωσις· καὶ ὁ μὴ πιστεύων δὲ
 εἰς τοὺς βλέποντας διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως, θὰ ἠδύ-
 νατο καὶ αὐτὸς νὰ δοξάσῃ τὸ θεῖον ὑπὲρ νοῦν, ἀλλὰ μόνον
 ὑπὲρ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Ὁ δὲ ἀποκόψας
 πᾶσαν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ κάτω, ἀποσπασθεὶς ἀπὸ
 ὅλα διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν καὶ διὰ τῆς ἐξ αὐτῆς
 ἀπαθείας, ὑπερβάς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτε-
 νοῦς, εἰλικρινοῦς καὶ αἰῶλου προσευχῆς καὶ ἐκεῖ περιλαμ-
 θεὶς μὲ τὸ ἀπρόσιτον φέγγος δι' ἀγνώστου ὑπεροχικῆς ἐ-
 νώσεως, μόνον αὐτὸς, γενόμενος φῶς, θεώμενος διὰ τοῦ
 φωτός καὶ φῶς βλέπων εἰς τὴν θεάν καὶ ἀπόλαυσιν ἐκεί-
 νην τοῦ φωτός, γνωρίζει τὸ ὑπερφαές καὶ πράγματι ἀπε-
 ρινόητον τοῦ Θεοῦ, θεωρῶν τοῦτον ὄχι μόνον ὑπεράνω
 τῆς νοητικῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ, αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης
 —διότι καὶ ἐκ τῶν κτιστῶν πολλὰ εἶναι ὑπεράνω αὐτῆς—,
 ἀλλὰ καὶ ὑπεράνω τῆς ὑπερφυσστάτης ἐκείνης ἐνώσεως,
 διὰ τῆς ὁποίας μόνον ἐνώνεται ὁ νοῦς μὲ τὰ ἐπέκεινα

ἥς μόνῃς τοῖς τῶν νοητῶν ἐπέκεινα ὁ νοῦς ἐνοῦται «ἐν θειο-
τέρα μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων».

58. Ἄλλὰ τούτων μὲν ἄλλῃς. Ἐκεῖνο δ' ἐπαναλαβόντες
λέγομεν, ὡς τὴν ὑπὲρ θέαν ὄρασιν ταύτην, εἴ τις νόησιν ὑπὲρ
5 πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ἐθέλει καλεῖν, διαφέρεται πρὸς ἡ-
μᾶς οὐδέν. Ὁ μέντοι φιλόσοφος οὗτος, νομίσας ὄρασιν ἡμᾶς
τουτὶ μόνον ἀφωρισμένως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόησιν ἀπερινόητον
καλεῖν, καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς ὀράσεως ἐμάνη, καὶ
μανεῖς οὐμενοῦν ἐπαινετὴν μανίαν, ἐγκαταλειφθεὶς περὶ τοὺς
10 λόγους τούτους, κατὰ τῆς προφητικῆς χάριτος ἡμαρτιεν ὡς
πλεῖστα. Τριῶν δ' ἡμεῖς ἢ τειτάρων ἀμαρτημάτων ἔλεγχον
διὰ βραχέων ποιησάμενοι τῶν ἄλλων ἀφεξόμεθα. Δεῖξαι τοί-
νυν αὐτὸς ἀγωνιζόμενος ὡς ἡ ὄρασις πολλῶ χειρῶν τῆς νοή-
σεως, «πάντα τὰ τοῖς προφήταις δεδειγμένα, χεῖρους νοήσε-
15 ὡς» φησιν «ὀράσεις, ὡς διαπεπλασμένα καὶ διαγεγραμμένα
καὶ κατὰ φαντασίαν ἐκπεφασμένα». Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἐκσιά-
σει γενόμενοι τῶν προφητῶν οἱ πλείους τὰς πλείους εἶδον
τῶν ὀράσεων, οὐδεὶς ὅς ἀμφιγνοεῖ τῶν καὶ αὐτοὺς λογίων
καὶ μετρίως ἐπακούσας. Τί οὖν; τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκσιασιν
20 πάσχοντες Θεὸν ἐώρων οἱ προφήται; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι,
μὴ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκσιασιν αὐτὸς παθῶν; Τί δ' ὅτι τῶ
Μωϋσῆ φανῆναι ὁ Θεὸς αὐτὸς φησιν «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι'
αἰνιγμάτων»; Ἄρα καὶ τότε τὴν χεῖρω ἔκσιασιν ἐξέστησεν
αὐτόν; Τί δ' ὅτι τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας ἑαυτοῦ ἐξέστη-
25 κῶς καὶ τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων, ἐώρα
τε καὶ ἤκουεν; Ἄρα τὴν χεῖρω ἔκσιασιν ἐξέστη; Ὅντως τῆς
ἀληθείας ὡς πορρωτάτω ἐξέστηκεν ὁ ταῦτα γράφων.

59. Διπλασιάζεται δὲ αὐτῶ ἐνταῦθα τὸ ἀμάρτημα τοῦ
γὰρ μεγάλου Διονυσίου κἀνταῦθα, ὡς ταῦτα φρονοῦντος καὶ
30 τὰς προφητικὰς ὀράσεις πάσας ὡς χεῖρους νοήσεως εἰπόν-
τος, καταψεύδεται ἐκεῖνο τῶν αὐτῶ γεγραμμένων προβαλ-
λόμενος, ὡς «ἀπό τινων θείων φαντασμάτων τοὺς μύστας ἢ

20. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4,
PG 3, 592 C.

21. Ἀριθ. 12, 8.

22. Ἐξ. 24, 18.

τῶν νοητῶν «μὲ θειοτέραν μίμησιν τῶν ὑπερουρανίων νόων»²⁰.

58. Ἄλλ' ἄρκετὰ δι' αὐτά. Ἐπαναλαμβάνοντες δὲ ἐκεῖνο λέγομεν, ὅτι, ἂν κανεῖς θέλη νὰ καλῆ νόησιν ὑπὲρ πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν τὴν ὑπεράνω θεᾶς ὄρασιν ταύτην, δὲν διαφέρει εἰς τίποτε ἀπὸ ἡμᾶς. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ὅμως, νομίσας ὅτι ἡμεῖς καλοῦμεν τοῦτο ἀποκλειστικῶς ὄρασιν, ὄχι δὲ καὶ νόησιν, ἐξεμάνη κατὰ τοῦ ὀνόματος τῆς ὀράσεως καὶ ἐκμανεῖς μανίαν ὄχι βεβαίως ἐπαινετὴν καὶ ὑστερήσας εἰς τοὺς λόγους τούτους, ἡμάρτησε σοβαρῶς κατὰ τῆς προφητικῆς χάριτος. Ἡμεῖς δέ, ἀφοῦ ἐλέγξωμεν τρία ἢ τέσσαρα σφάλματα ἐν συντομίᾳ, θὰ παραιτηθῶμεν τῶν ἄλλων. Ἀγωνιζόμενος λοιπὸν αὐτὸς νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ὄρασις εἶναι πολὺ χειρότερα τῆς νοήσεως λέγει ὅτι «ὅλα ὅσα ἐδείχθησαν εἰς τοὺς προφήτας, εἶναι ὀράσεις χειρότεραι τῆς νοήσεως, ὡς διαπλασμένα καὶ σχεδιασμένα καὶ κατὰ φαντασίαν παρουσιασμένα». Ὅτι βεβαίως οἱ περισσότεροι τῶν προφητῶν εἶδον τὰς περισσότερας τῶν ὀράσεων ἀφοῦ περιῆλθον εἰς ἕκστασιν, κανεῖς ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἤκουσαν, ἔστω καὶ μετρίως, τὰ λόγια των δὲν ἀμφιβάλλει. Τί συνέβαινε λοιπὸν; οἱ προφῆται ἔβλεπον τὸν Θεὸν πάσχοντες τὴν πρὸς τὸ χειρότερον ἕκστασιν; Ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ τοῦτο, ἂν δὲν ἔπαθεν αὐτὸς τὴν πρὸς τὸ χειρότερον ἕκστασιν; Τί συνέβη ὅταν ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς λέγῃ ὅτι ἐφάνη εἰς τὸν Μωυσῆν «κατ' ὄψιν καὶ ὄχι δι' αἰνιγμάτων»²¹; Ἄρα καὶ τότε ἔξέστησεν αὐτὸν κατὰ τὴν χειροτέραν ἕκστασιν; Τί συνέβη ὅταν, ἐκστασιασθεὶς ἑαυτοῦ ἐπὶ ὀλοκλήρους τεσσαράκοντα ἡμέρας²² καὶ μετέχων τῆς αἰδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον, ἔβλεπε καὶ ἤκουεν; Ἄρα ἐξεστασιάσθη κατὰ τὴν χειροτέραν ἕκστασιν; Ὁ γρᾶφον αὐτὰ ἐξέστη πράγματι πολὺ μακρὰν τῆς ἀληθείας.

59. Διπλασιάζεται δὲ ἐδῶ τὸ ἀμάρτημά του διότι ψευδολογεῖ καὶ ἐδῶ εἰς βάρος τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ὡς δῆθεν ἔχοντος τὰ αὐτὰ φρονήματα καὶ ὡς δῆθεν εἰπόντος ὅλας τὰς προφητικὰς ὀράσεις χειρότερας τῆς νοήσεως, προβάλλων ἀπὸ τὰ γραφόμενά του τοῦτο, ὅτι «ὁ Θεὸς ὄνο-

τοὺς προφήτας καταλαμπάντων, καὶ ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας
 τε καὶ δυνάμεις, ὃ Θεὸς ὀνομάζεται». Καὶ μὴν οὕτως σαφῶς
 κἀνταῦθα «καὶ ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις» φη-
 σὶν, ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει ὅτι τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δὲ ὕπαρ —
 5 δι' αἰνιγμάτων μέντοι — τῷ δὲ Μωϋσῆ «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι'
 αἰνιγμάτων» ὤφθη. Πῶς οὖν πάντες οἱ προφηταὶ κατὰ μόνην
 τὴν φανταστικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν ἐώρων; Ἄλλα καὶ ἡ
 θεία φαντασία πολὺ διενήνοχε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης
 φαντασίας· καὶ γοῦν ἐκείνη μὲν τὸ καθ' ἡμᾶς ἡγεμονικὸν
 10 καὶ ὄντως ἀσώματον τυποῖ, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς φαντασία ἐν τῷ
 σωματιοειδεῖ γίνεται τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς· καὶ τὸ μὲν τυπού-
 μενον ἐκεῖ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστὶ τὸ κορυφαῖόν τε καὶ ἀ-
 κρότατον, ἐν ἡμῖν δὲ τὸ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων σχεδὸν ἔ-
 σχατον· καὶ τυποῦται τοῦτο μὲν ὑπὸ τῶν ἀπ' αἰσθησεως κι-
 15 νημάτων, ἐκεῖ δέ, τί ἐστὶ τὸ τυποῦν τὸ ἡγεμονικὸν τῶν προ-
 φητῶν, εἰ θέλεις μαθεῖν, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἄκουσον·
 ἐώρων γάρ, φησὶν, οἱ προφηταὶ «τυπούμενοι τῷ Πνεύματι
 τὸ ἡγεμονικόν». ὥστε τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ἅγιον τὸ ἐφιζάνον
 τῷ νῷ τῶν προφητῶν καὶ ὡς ὕλη χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ
 20 καὶ ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τὰ μέλλοντα προκαταγγέλλον αὐτοῖς
 καὶ δι' αὐτῶν ἡμῖν. Πῶς οὖν τοῦτο φαντασία, τῆ ἡμετέρα
 φαντασία κατάλληλός τε καὶ ὁμότιμος; Πῶς δὲ χείρων τῆς
 καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἡ φαντασία αὕτη; Μᾶλλον δὲ πῶς οὐχὶ
 καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται φῶς ὅν, νῷ θεωρητῶν, ἕτερον παρὰ
 25 τὴν νόησιν, καὶ ὁράσεις οὔτε αἰσθηταὶ οὔτε φανταστικά, καὶ
 ἄλλαι παντάπασι παρὰ τὴν ἀπὸ τῆς διανοίας γνῶσιν;

60. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλην χρῆσιν παράγει τοῦ
 μεγάλου λέγουσαν, ὡς τὴν ὄρασιν διαπλάσας ἄγγελος, εἰς τὸ
 μῆσαι τὰ θεῖα τὸν θεολόγον, κἀν τούτοις φησί, «τῷ μὲν εἰ-
 30 πεῖν διαπλάσας τὸ κατὰ φαντασίαν δεδήλωκεν· οὐδὲν γὰρ τῶν

23. Περί θείων ὀνομάτων 1, 8, PG 3, 597 A.

24. Ἄριθ. 12, 8.

25. Εἰς Ἡσαϊαν προοίμιον, PG 30, 124 B.

26. Περί οὐρανοῦ ἱεραρχίας 13, 3, PG 3, 300 C.

μάζεται ἀπὸ μερικὰ θεῖα φάσματα τὰ ὁποῖα κατέλαμψαν τοὺς μύστας ἢ τοὺς προφήτας, κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας καὶ δυνάμεις»²³. Καὶ βεβαίως οὗτος λέγει καὶ ἐδῶ σαφῶς «κατ' ἄλλα καὶ ἄλλας αἰτίας καὶ δυνάμεις», ὅπως λέγει καὶ ὁ Θεὸς ὅτι εἰς τὸν ἕνα μὲν ὤφθη ὄναρ, εἰς τὸν ἄλλον ὄραμα —δι' αἰνιγμάτων πάντως— εἰς τὸν Μωυσῆν δὲ «κατ' ὄψιν καὶ ὄχι δι' αἰνιγμάτων»²⁴. Πῶς λοιπὸν ὅλοι οἱ προφῆται ἔβλεπον μὲ μόνην τὴν φανταστικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς; Ἄλλὰ καὶ ἡ θεία φαντασία πολὺ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μας ἀνθρωπίνην φαντασίαν· καὶ ἀκριβῶς ἐκείνη μὲν τυπώνει τὸ εἰς ἡμᾶς ἡγεμονικὸν καὶ ὄντως ἀσώματον, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη φαντασία γίνεται εἰς τὸ σωματοειδὲς τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς· καὶ τὸ μὲν τυπούμενον ἐκεῖ εἶναι τὸ κορυφαῖον καὶ ἀκρότατον τῆς λογικῆς ψυχῆς, τὸ εἰς ἡμᾶς δὲ τυπούμενον εἶναι τὸ σχεῶν ἔσχατον τῶν ψυχικῶν δυνάμεων· καὶ τοῦτο μὲν ἐδῶ τυπώνεται ὑπὸ τῶν κινήματων τῆς αἰσθήσεως, τί δὲ εἶναι τὸ τυποῦν ἐκεῖ τὸ ἡγεμονικὸν τῶν προφητῶν, ἂν θέλης νὰ μάθης, ἄκουσε τὸν μέγαν Βασιλείον· διότι, λέγει, οἱ προφῆται ἔβλεπον «τυπούμενοι διὰ τοῦ πνεύματος κατὰ τὸ ἡγεμονικόν»²⁵· ὥστε τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπικαθίζει εἰς τὸν νοῦν τῶν προφητῶν καὶ ὡς ὕλην χρησιμοποιεῖ τὸ ἡγεμονικὸν καὶ εἰς αὐτὸ προλέγει εἰς αὐτοὺς τὰ μέλλοντα δι' ἑαυτοῦ καὶ δι' αὐτῶν εἰς ἡμᾶς. Πῶς λοιπὸν τοῦτο εἶναι ἀπλῆ φαντασία, ἀνάλογος καὶ ἰσότιμος μὲ τὴν ἰδικὴν μας φαντασίαν; Πῶς δὲ εἶναι χειροτέρα τῆς ἰδικῆς μας νοήσεως ἢ φαντασία αὐτή; Μᾶλλον δὲ πῶς δὲν δεικνύεται καὶ ἀπὸ αὐτὸ ὅτι εἶναι φῶς θεωρητὸν διὰ τοῦ νοῦ, διάφορον ἀπὸ τὴν νόησιν, ὅτι εἶναι ὁράσεις οὔτε αἰσθηταὶ οὔτε φαντασταί, διάφοροι ἐντελῶς ἀπὸ τὴν γνῶσιν ἐκ τῆς διανοίας;

60. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος προβάλλει καὶ ἄλλο χωρίον τοῦ Μεγάλου Βασιλείου λέγον, «ὁ διαπλάσας τὴν ὄρασιν ἄγγελος, εἰς τὸ νὰ μύση τὰ θεῖα τὸν θεολόγον»²⁶, καὶ εἰς αὐτὰ λέγει, «λέγων διαπλάσας ἐδήλωσε τὸ κατὰ φαντασίαν· διότι τίποτε ἀπὸ ὅσα θεᾶται ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ

ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται». Τούτω τοίνυν
 εἴ τις πεισθεῖη τῷ φιλοσόφῳ, καὶ τὰς οὐρανίους ὑπολήψεται
 κυριότητάς τε καὶ δυνάμεις ἔκστασιν νοήσεως, ὃ τοῦ θαύμα-
 5 τος, ἐπὶ τὸ χεῖρον πάσχειν καὶ σωματοειδεῖς κατὰ φαντα-
 σίαν αὐτῶν εἶναι τὰς ὁράσεις, καὶ μὴ μόνον τὰς ὁράσεις τού-
 των, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ὑποσιάσεις αὐτῶν καὶ οὐσιώδεις ὑ-
 πάρξεις φαντασία τυγχάνειν ἐμφερεῖς. Φησὶ γὰρ ὁ αὐτὸς ἁ-
 γιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας, τὴν τῶν ἁγίων
 κυριοτήτων ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν ἐξυμνῶν, ὡς τῆς ὄντως
 10 κυριαρχίας ἢ κυριότητος αὐτῶν ἐφίεται «πρὸς τὴν αὐτῆς κυρίαν
 ἐμφέρεϊαν ἑαυτήν τε καὶ τὰ μεθ' ἑαυτήν ἀγαθοειδῶς διαπλάτ-
 τουσα». Εἰ τοίνυν μηδὲν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται δια-
 πέπλασται καὶ τὰ διαπλατιόμενα πάντα φαντασιὰ ἐστὶν ἢ καὶ
 αἰσθητὰ καὶ κατὰ τοῦτο πολλῶ χεῖρῳ τῶν νοουμένων ὑφ'
 15 ἡμῶν, οὐ νοητὴν λοιπὸν ἔχουσιν αἱ κυριότητές τε καὶ δυνά-
 μεις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐμφέρεϊαν, ἀλλὰ σωματοειδῆ καὶ φαν-
 τασιώδη καὶ ἀνθρωπίνης χεῖρονα νοήσεως, ὡς διαπεπλασμέ-
 νην οὖσαν. Εἰ δὲ τὴν πρὸς Θεὸν ἐμφέρεϊαν τοιαύτην ἔχουσι,
 πῶς ἂν εἶεν ἐκεῖναι νοεραὶ τὴν φύσιν;

20 61. Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ ἐξ ἐτέρας αὐθις τοῦ αὐτοῦ ρή-
 σεως συνάγει τὸ αὐτὸ τοῦ τυποῦντος γὰρ ἀκούσας τὴν ὄρι-
 σιν ἀγγέλου, κατὰ δύναμιν τῷ θεολόγῳ μεταδιδόντος τῆς οἰ-
 κείας ἱερογνωσίας, «πῶς», φησὶν, «ἢ τυπαθεῖσα ὄρασις οὐκ
 ἂν εἶη φαντασιόν»; Ἄλλ' ἡμεῖς πάλιν ἐκ τῆς Οὐρανίου χορεί-
 25 ας ἐκτρέφομεν αὐτόν. «Αἱ γὰρ ἅγιοι», φησί, «τῶν οὐρανίων
 οὐσιῶν διακοσμήσεις, νοητῶς ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἑαυτὰς ἀπο-
 τυποῦσαι καὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμφέρεϊαν μορφοῦν ἐφιέμε-
 ναι τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος, ἀφθονωτέρας εἰκότως μετέχουσι
 τῆς θείας κοινωνίας». Ὅρας καὶ τύπους νοητούς; Πῶς οὖν
 30 ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων τὴν χεῖρῳ πάσχειν ἔκστασιν ᾧήθης
 τοὺς προφήτας; Ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐκ
 ἀνθρωπίνης χεῖρῳ διανοίας τὰ προφητικὰ θεάματα ἐνάγομαι

27. Αὐτόθι 8, 1, PG 3, 237 C.

28. Βλ. ἀρχὴν προηγουμένης παραγρ.

29. Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας 4, 2, PG 3, 180 A.

ἔχει πλαστοποιηθῆ». Ὅποιος λοιπὸν πεισθῆ κατὰ τοῦτο εἰς τὸν φιλόσοφον, θὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐπίσης αἱ οὐράνιαι κυριότητες καὶ δυνάμεις πάσχουν, ὡ τοῦ θαύματος, ἔκστασιν νοήσεως πρὸς τὸ χειρότερον καὶ ὅτι αἱ ὁράσεις των εἶναι σωματοειδεῖς καὶ κατὰ φαντασίαν, ὅχι δὲ μόνον αἱ ὁράσεις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἴδιαι αἱ ὑποστάσεις αὐτῶν καὶ οὐσιώδεις ὑπάρξεις εἶναι παρεμφερεῖς μὲ φαντασίαν. Διότι ὁ ἴδιος ἅγιος λέγει εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας, ἐξυμνῶν τὴν ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν τῶν ἁγίων κυριοτήτων, ὅτι ἡ κυριότης αὐτῶν ποθεῖ τὴν ὄντως κυριαρχίαν «διαπλάσσοις ἀγαθοειδῶς ἑαυτὴν καὶ τὰ μεθ' ἑαυτὴν πρὸς τὴν κυριαρχικὴν αὐτῆς ἐμφέρειαν»²⁷. Ἄν λοιπὸν κανὲν ἀπὸ ὅσα ὁ νοῦς θεᾶται δι' ἑαυτοῦ δὲν ἔχη διαπλασθῆ καὶ ὅλα τὰ διαπλασσόμενα εἶναι φαντασία ἢ καὶ αἰσθητὰ καὶ κατὰ τοῦτο πολὺ χειρότερα τῶν νοουμένων ἀπὸ ἡμᾶς, δὲν ἔχουν λοιπὸν νοητὴν τὴν ἐμφέρειαν πρὸς τὸν Θεὸν αἱ κυριότητες καὶ δυνάμεις, ἀλλὰ σωματοειδῆ καὶ φαντασιώδη καὶ χειροτέραν τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, ὡς διαπλασμένην. Ἄν δὲ ἔχουν τὴν πρὸς Θεὸν ἐμφέρειαν τοιαύτην, πῶς θὰ ἠδύναντο ἐκεῖναι νὰ εἶναι νοεραὶ κατὰ τὴν φύσιν;

61. Ὁ δὲ φιλόσοφος συνάγει τὸ ἴδιον καὶ ἀπὸ ἄλλο πάλιν χωρίον αὐτοῦ πράγματι ἀκούσας ὅτι ὁ τυπώσας τὴν ὄρασιν ἄγγελος μετέδωκε τὴν ἱερογνωσίαν του κατὰ δύναμιν εἰς τὸν θεολόγον²⁸, λέγει, «πῶς δὲν θὰ ἦτο φαντασθῆ ἢ τυπωθεῖσα ὄρασις»; Ἄλλ' ἡμεῖς θὰ τὸν ἐκτρέψωμεν πάλιν βάσει τῆς Οὐρανίου Ἱεραρχίας. Διότι λέγει, καὶ ἅγιοι διακοσμήσεις τῶν οὐρανίων οὐσιῶν ἀποτυπώνουσαι ἑαυτὰς νοητῶς πρὸς τὸ θεομίμητον καὶ ποθεῖσαι νὰ μορφώσουν τὸ νοερὸν εἶδος των πρὸς τὴν θεαρχικὴν ὁμοιότητα, μετέχουν εὐλόγως ἀφθονωτέρας τῆς θείας κοινωνίας»²⁹. Βλέπεις ὅτι ὑπάρχουν καὶ τύποι νοητοί; Πῶς λοιπὸν ἀπὸ αὐτὰς τὰς λέξεις συνήγαγες ὅτι οἱ προφηταὶ πάσχουν τὴν χειροτέραν ἔκστασιν; Διότι ἐγὼ ἀπὸ αὐτὰς τὰς λέξεις ὀδηγοῦμαι νὰ νομίζω ὅτι τὰ προφητικὰ θεάματα δὲν εἶναι χειρότερα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλὰ

νομίζεῖν, ἀλλὰ νοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς κρεῖττω, καὶ ἰσαγγέλους εἰδέναι διδάσκομαι τὰς αὐτῶν θεωρίας. Πρὸς γὰρ ἀγγελικὴν ἔνωσιν ἐπιτηδεῖουσ ἑαυτοὺς ἐκεῖνοι διὰ καθαρότητα ποιήσαντες καὶ τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἀνατάσει συνημμένοι τούτοις, δια-
5 πλάτιονται καὶ αὐτοὶ καὶ τυποῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν προβεβηκότων ἀγγέλων κατὰ τάξιν καὶ τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μὀρφωσιν μετασκευάζονται καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς μορφώσεως ταύτης τὴν ἱερογνωσίαν ὡσπερ ἑαυτοῖς ἐγγεωροῦσιν ἐκεῖθεν καταβεβλημένην. Καὶ τί θαυμασιόν,
10 εἰ τῶν ἰσαγγέλων τύπων διαπλάσεων ἡ προφητικὴ τυγχάνει καθαρότης, συλλειτουργὸς κατὰ τὴν θεολογίαν ὑπάρχουσα αὐτῶν, διε καὶ αὐτοὺς τοὺς τοῦ Θεοῦ τύπους αὕτη δέχεσθαι μαρτυρεῖται δύνασθαι; «Καρδία» γάρ, φησί, «καθαρά ἐστὶν ἢ παντάπασιν ἀνείδεον τῷ Θεῷ παρασιήσασα τὸν νοῦν καὶ τοῖς
15 αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι».

62. Ζαχαρίας δὲ ὁ Βαραχίου καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν Πνεῦμα πλάττεσθαι ὑπὸ Θεοῦ ἐδίδαξεν, εἴτε τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντιος εἰς τὸ εἶναι προαγωγὴν ἐκ Θεοῦ εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς Πνεῦμα-
20 τος δεικνύς, εἴτε τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνάπλασιν καὶ εἰς τὸ εὔ εἶναι μεταποίησιν «λῆμμα» γάρ, φησί, «λόγου Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· λέγει Κύριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν τὴν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ». Τί οὖν; Καὶ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα σῶμα, ἐπειδὴ πλάττεται προαγό-
25 μενον ἢ μετασκευαζόμενον; Ὁ δὲ πλάσις μὲν ἀγαθὸς αὐτὸς εἶναι καὶ τοῖς ποδοῦσι εὐχόμενος, διαπλασθῆναι δὲ φάσκων ἔτ' ὄντια παῖδα τὸν φίλον ἑταῖρον ὑπὸ τῷ κοινῷ παιδευτῇ τοῦ Πόντου, «πλάσιν τὴν ἀρίστην τε καὶ καθαρωτάτην», ἄρα τὴν πλαστικὴν τῶν σωμάτων τέχνην ἐγκωμιάζει καὶ πο-
30 θεινὴν ἡγεῖται καὶ εὐχεταί; Πῶς δὲ καὶ συνήσιν ὁ Θεὸς εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν κατὰ τὸν θεῖον Δαυὶδ διὰ τὸ πλάσαι κατὰ μόνας τὰς καρδίας ἡμῶν, εἰ μὴ καρδίαν ἐνταῦθα

30. Μάρκου Ἐρημίτου, Νηπτικά 24, PG 65, 1064 B. Μα-
 Εἰμοῦ Ὁμολογητοῦ. Κεφάλαια Ἐσολογικά 2, 82, PG 90,
 1164 A.

31. Ζαχ. 12, 1.

32. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 43 εἰς Βασίλειον 12, PG 36,
 509 B. Κοινὸς παιδευτὴς τοῦ Πόντου ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου Βα-
 σιλείου.

33. Ψαλμ. 32, 15.

άνώτερα τοῦ νοῦ μας· διδάσκομαι μάλιστα ἀπό αὐτάς νά ἀναγνωρίζω τὰς θεωρίας των ὡς ἰσαγγέλους. Πράγματι ἐκεῖνοι, καταστήσαντες ἑαυτοὺς διὰ καθαρότητος ἐπιτηδεῖους πρὸς ἀγγελικὴν ἔνωσιν καὶ συνημμένοι μὲ τοὺς ἀγγέλους διὰ τῆς ἀνατάσεως πρὸς τὸ θεῖον, διαπλάσσονται καὶ αὐτοὶ καὶ τυπώνονται ὑπ' αὐτῶν ὅπως ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων ἀγγέλων κατὰ τάξιν, μετασκευάζονται κατὰ τὸ νοερὸν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μὀρφωσιν καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς αὐτῆς μορφώσεως καλλιεργοῦν μέσα των τὴν ἱερογνωσίαν ὡσάν καταβεβλημένην ἀπὸ ἐκεῖ. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶναι, ἂν ἡ προφητικὴ καθαρότης ἐπιτυχᾶν τούς ἰσαγγέλους τύπους καὶ διαπλάσεις, ἀφοῦ εἶναι συλλειτουργὸς αὐτῶν κατὰ τὴν θεολογίαν, ἀφοῦ αὕτη μαρτυρεῖται ὅτι δύναται νά δεχθῆ καὶ αὐτοὺς τοὺς τύπους τοῦ Θεοῦ; Διότι, λέγει, «καρδία καθαρὰ εἶναι ἡ παραστήσασα τὸν νοῦν ἀνείδεον εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἔτοιμον νά σημανθῆ μὲ τοὺς τύπους του, διὰ τῶν ὁποίων ἔχει τὴν φύσιν νά γίνεται ἐμφανής»³⁰.

62. Ὁ Ζαχαρίας τοῦ Βαραχίου ἐδίδαξεν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ μέσα μας ὑπάρχον πνεῦμα πλάσσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἴτε δεικνύων ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα προήχθη εἰς τὸ εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, εἴτε τὴν πρὸς τὸ καλύτερον ἀνάπλασιν καὶ τὴν εἰς τὸ εὖ εἶναι μεταποίησιν· διότι, λέγει, «προφητεία, λόγος Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· λέγει ὁ Κύριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν τὴν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου εἰς αὐτόν»³¹. Τί λοιπόν; Καὶ τὸ μέσα μας ὑπάρχον πνεῦμα εἶναι σῶμα, ἐπειδὴ πλάσσεται προαγόμενον καὶ μετασκευαζόμενον; Ὁ δὲ εὐχόμενος νά εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τοὺς ποθοῦντας πλάστης ἀγαθός, λέγων δὲ ὅτι ὁ στενὸς φίλος του διεπλάσθη ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἀκόμη ἡλικίας ὑπὸ τὸν κοινὸν παιδευτὴν τοῦ Πόντου, «μὲ τὴν ἀρίστην καὶ καθαρωτάτην πλάσιν»³², ἀρά γε ἐγκωμιάζει καὶ θεωρεῖ ποθητὴν καὶ εὔχεται τὴν πλαστικὴν τέχνην τῶν σωμάτων; Πῶς δὲ κατὰ τὸν θεῖον Δαβὶδ ὁ Θεὸς συμβάλλει εἰς ἅλα τὰ ἔργα ἡμῶν μὲ τὸ ὅτι ἔπλασε κατὰ ἰδιαίτερον τρόπον τὰς καρδίας ἡμῶν³³, ἂν ὡς καρδίαν πλασθεῖσαν παρ' αὐ-

παρ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν τὸν ἔσω νοήσομεν ἄνθρωπον; Καὶ ὁ Μωϋσῆς δέ, διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων ὑπὸ τὸν γνόφον ἐν τῇ ἀνειδέῳ ἐκείνῃ ζωῇ, οὐ θείους τύπους εἶδε; «Ποιήσεις» γάρ, φησί, πάντα «κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι 5 ἐν τῷ ὄρει». Τί οὖν; κακείνος ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονὸς ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξέστη καὶ φανταστικῶς ἑώρα, ἐπειδὴ τύπον ἀναγέγραπται ἰδών;

63. Ἄλλ' ὁ μηδεμίαν διαφορὰν αἰσθητῶν καὶ φαντασιῶν καὶ νοητῶν καὶ θείων τύπων ἐπιστάμενος φιλόσοφος, ἀκούων 10 ὅτι ἐμάνθανε τοῖς ὀρωμένοις ὁ θεολόγος τὰ καὶ τὰ καὶ ὑπὸ τῆς διαπλασθείσης ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ὀράσεως ἐμνεῖτο καὶ πρὸς τὴν νοητὴν γνῶσιν ἀνήγειο τῶν ὄντων ἢ ὀρωμένων, κἀντεῦθεν συνάγει ὅτι «κρεῖττον γνῶσις θεωρίας, ἐπειδὴ ἀπὸ ταύτης ὁ προφήτης ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀνήγειο, φησὶν, ἀλλ' οὐ κατῆ 15 γειο». Οὐκοῦν, εἶποι τις ἄν, καὶ πάντες οἱ διεξοδικῶς ἡμῖν τὸν τῶν λογίων ἐρμηνεύοντες νοῦν ὡς ἀπὸ χειρόνων ἐπὶ τὸ βέλτιον ἡμᾶς ἀνάγουσι, καὶ ὁ μὲν Κύριος λόγον συντετακμένον τὸ εὐαγγέλιον δούς ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ χεῖρον δέδωκεν ἡμῖν, οἱ δὲ διευκρινουῖντες ἐξιισταῖσι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὡς ἐπὶ τι 20 κρεῖττον τὴν ἐκείνων ἡμᾶς ἀνάγουσι διάνοιαν; Ἐπαγε τῆς κακονοίας· ἀλλὰ τῶν μὲν λογίων οὐκ ἀφισταῖσιν, ἐξ ἐκείνων δέ, ὡς αἰτίων γνώσεως ὄντων καὶ πηγῆς φωτὸς ἀενάου λαβόντες καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες τὴν γνῶσιν, ἐκ τῆς προσούσης ἡμῖν ἀμαθίας ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν γνῶσιν ἀνάγουσιν. Ἐπι 25 πὶ γὰρ τῶν τοιούτων αἱ προθέσεις αὗται, ποῦ μὲν κινήσεώς εἰσι δηλωτικάι, ποῦ δὲ αἰτίας. Ὅταν οὖν λέγη ἡ Γραφή, ὡς ἐκ τῆς θεωρίας ὁ προφήτης ἐμνεῖτο ἢ ἄγγελος αὐτὸν ἀνήγειν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν μύησιν, οὐ τοῦτό φησιν, ὡς ἀπεκίνει αὐτὸν τῆς θεωρίας, ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίας ἐκείνης καὶ χορηγοῦ 30 τῆς γνώσεως τὰ πρὶν μὴ γνωσκόμενα ὁ προφήτης ἐδιδάσκετο, καὶ ὁ ἄγγελος, καθαρώτερον συνιῖς τὰ τῆς θεωρίας ὅτι

34. Βλ. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ βίου Μωσέως 1, PG 44, 321 A.

35. Ἐξ. 25, 40.

τουῦ δὲν ἐννοήσωμεν ἐδῶ τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον; Καὶ ὁ Μωυσῆς δέ, διημερεύων καὶ διανυκτερούων ὑπὸ τὸν γνόφον εἰς τὴν ἀνειδέον ἐκείνην Ζωήν⁵⁴, δὲν εἶδε θεῖους τύπους; Διότι, λέγει, ὅλα «θὰ τὰ πράξης κατὰ τὸν δειχθέντα εἰς σὲ τύπον εἰς τὸ ὄρος»⁵⁵. Τί συνέβη λοιπὸν; Ὅταν ἔφθασε καὶ ἐκεῖνος εἰς τὸν θεῖον γνόφον ἐξεστασιάσθη πρὸς τὸ χειρότερον καὶ ἔβλεπε φανταστικῶς, ἐπειδὴ ἔχει γραφῆ ὅτι εἶδε τύπον;

63. Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος, ὁ μὴ ἀναγνωρίζων καμμίαν διαφορὰν αἰσθητῶν, φανταστῶν, νοητῶν καὶ θεῖων τύπων, ἀκούων ὅτι ὁ Θεολόγος ἐμάνθανε διὰ τῶν ὀρωμένων τὰ καὶ τά, ἐμυεῖτο διὰ τῆς διαπλασθείσης ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ὀράσεως καὶ ἀνυψῶνετο πρὸς τὴν νοητὴν γνῶσιν τῶν ὄντων ἢ ὀρωμένων, συνάγει ἀπὸ αὐτὰ ὅτι «ἡ γνῶσις εἶναι κάτι ἀνώτερον τῆς θεωρίας, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν ἀνεβιβάζετο ὁ προφήτης εἰς τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ δὲν κατεβιβάζετο». Ὡστε θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη κανεὶς, ὅλοι οἱ ἐρμηνεύοντες πρὸς χάριν μας λεπτομερῶς τὴν ἔννοιαν τῶν λογίων ἀναβιβάζουν ἡμᾶς ἀπὸ τὰ χειρότερα οὕτως εἰπεῖν πρὸς τὸ καλύτερον, καὶ ὁ μὲν Κύριος δώσας ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ἐπίτομον λόγον τὸ εὐαγγέλιον ἔδωσεν εἰς ἡμᾶς τὸ χειρότερον, οἱ δὲ διασαφoῦντες μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιον καὶ μᾶς ἀναβιβάζουν εἰς τὴν ἰδικὴν τῶν διάνοιαν ὡς εἰς κάτι καλύτερον; Ἀπαγε ἀπὸ τὴν κακόννοιαν δὲν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὰ λόγια, ἀντιθέτως μάλιστα οἱ ἴδιοι οἱ διδάσκοντες λαβόντες τὴν γνῶσιν ἀπὸ ἐκεῖνα ὡς αἷτια γνώσεως καὶ πηγὴν ἀενάου φωτός, ἀναβιβάζουν τὴν γνῶσιν πρὸς τὸ καλύτερον ἀπὸ τὴν ἐνυπάρχουσαν εἰς ἡμᾶς ἀμάθειαν. Πράγματι ἐπὶ τοιούτων θεμάτων αἱ προθέσεις αὐταὶ δηλώνουν ἄλλοτε μὲν κίνησιν, ἄλλοτε δὲ αἰτίαν. Ὅταν λοιπὸν λέγῃ ἡ Γραφή ὅτι ὁ προφήτης ἐμυεῖτο ἐκ τῆς θεωρίας ἢ ὅτι ἄγγελος ἀνεβίβαζεν αὐτὸν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν μύησιν, δὲν ἐννοεῖ τοῦτο, ὅτι τὸν μετεκίνει ἀπὸ τὴν θεωρίαν, ἀλλ' ὅτι ἐξ αἰτίας ἐκείνης ὡς χορηγοῦ τῆς γνώσεως ἐδιδάσκετο ὁ προφήτης τὰ μὴ γνωσκόμενα προηγουμένως, καὶ ὁ ἄγγελος, κατανοῶν καθαρῶτερον τὰ

- ἄγγελος, ἐξηγεῖτο τῷ προφήτῃ καὶ ἀνῆγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀμαθίας ἐπὶ τὴν σύνεσιν. Ἡ μὲν οὖν ἀμαθία, ἐξ ἧς ἀπεκινεῖτο, χειρὸν τῆς γνώσεως εἰς ἣν ἀνήγειο, ἡ δὲ διδοῦσα τὴν γνῶσιν ὄρασις, ἡ καὶ θεομιμήτως συνεπιυγμένην ἔχουσα αὐ-
- 5 τὴν ἐν ἑαυτῇ, πῶς οὐ κρεῖτιον τῆς παρ' αὐτῆς χορηγουμένης γνώσεως; Ἔδει δ' ὅμως τὸν κατὰ τῶν πατέρων χωρήσαντα μηδὲ τοὺς προφήτας ἀνεπηρεάσιους καταλείψαι. Πρῶτοι γὰρ εἰσιν ἐκεῖνοι πατέρες καὶ τῶν πατέρων πατέρες ἐν Πνεύματι ἔδει τοίνυν κοινωνῆσαι καὶ τῆς ἐπηρείας.
- 10 64. Κόρον δ' ἤδη λαβὼν τῆς πρὸς τοὺς πατέρας τε καὶ προφήτας ἀγωνίας ὁ πρόφασιν τοὺς ἡσυχίαν ἀσπαζομένους εὐρόμενος εἰς τὸ πᾶσιν, ὡς εἰπεῖν, ἐπιθέσθαι τοῖς θείοις, τῶν μυστικωτάτων ἔπειτα τοῦ εὐαγγελίου ρημάτων ἐξηγητὴν ἑαυτὸν προκαθίζει καὶ διδάσκειν ἀξιοῖ, πῶς οἱ κεκαθαρμέ-
- 15 νοι τὴν καρδίαν ὁρῶσι τὸν Θεὸν καὶ πῶς σὺν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς ἔρχεται καὶ μονὴν ποιεῖται παρ' αὐτοῖς. «Ὁρῶσι τοίνυν», φησὶν, «οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν τὸν Θεὸν οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ κατὰ ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀπόφασιν θεοπικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὃς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν
- 20 ἢ τὰ κρεῖτιω, καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὐ γινώσκει τὴν γνῶσιν ἔχων, θεοπικώτατος δ' ἀπάντων ὃς τὰς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς πρὸς γῆν καὶ τᾶλλα τῶν στοιχείων συμπαθείας καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα ταῦθ' ἅπαντα ἐναντιοπαθείας, τὰς διαφοράς, τὰς ιδιότητας,
- 25 τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας, τὰς συναφείας, τὰς ἐφαρμογὰς, τὰς ἀρμονίας καὶ ἀπλῶς τ' ἄρρητα καὶ τὰ ρητὰ τοῦ ὄλου τοῦδε συνθήματα· ᾧ γὰρ ἄν», φησὶ, «καλῶς ὑπῆρξε ταῦτα πάντα θεωρεῖν, ἐκεῖνος καὶ ὡς τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκειν δύναται καὶ ἐκ τούτων πάντων ἀναλογιζόμενος αὐ-
- 30 τὸν γινώσκει καὶ τούτων πάντων ὑπεριθδεῖς δι' ἀποφάσεως αὐθις ὑπὲρ πάντ' ἐπίσταιται αὐτόν. «Ἐπεὶ γάρ», φησὶν, «ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκειται, οὐκ ἐξ ὧν δήπου ἀ-

τῆς θεωρίας ὡς ἄγγελος, ἐξηγεῖ ταύτην εἰς τὸν προφήτην καὶ ἀνεβίβαζεν αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν εἰς τὴν σύνεσιν. Ἡ μὲν ἀμάθεια λοιπὸν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν μετεκινεῖτο, ἦτο χειροτέρα τῆς γνώσεως εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνεβιδάζετο, ἡ δὲ παρέχουσα τὴν γνῶσιν ὄρασις, ἡ καὶ ἔχουσα αὐτὴν θεομιμήτως συνεπτυγμένην μέσα της, πῶς δὲν εἶναι ἀνωτέρα τῆς παρ' αὐτῆς χορηγούμενης γνώσεως; Ἐπρεπεν ὁμοῦς ὁ ὀρμήσας κατὰ τῶν πατέρων νὰ μὴ ἀφήσῃ ἀνεπηρέαστους οὔτε τοὺς προφήτας. Διότι ἐκεῖνοι εἶναι πρῶτοι πατέρες καὶ τῶν πατέρων πατέρες ἐν πνεύματι· ἔπρεπε λοιπὸν νὰ μετᾶσχουν καὶ τῆς ὑβρεως.

64. Ἀφοῦ δὲ πλέον αὐτός, ὁ ὁποῖος εὔρε πρόφασιν τοὺς ἡσυχαστάς, διὰ νὰ ἐπιτεθῆ οὔτως εἰπεῖν ἐναντίον ὄλων τῶν θείων, ἐκορέσθη μὲ τὸν ἀγῶνα πρὸς τοὺς πατέρας καὶ προφήτας, αὐτοδιορίζεται ἔπειτα ἐξηγητῆς τῶν μυστικωτάτων λόγων τοῦ εὐαγγελίου καὶ ἀξιῶναι νὰ διδάσκῃ, πῶς οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν βλέπουν τὸν Θεόν³⁶ καὶ πῶς μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα ἔρχεται ὁ Υἱὸς καὶ κατασκευάζει κατοικίαν εἰς αὐτούς³⁷. «Βλέπουν λοιπὸν», λέγει, «τὸν Θεὸν οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν ὄχι κατ' ἄλλον τρόπον παρὰ κατ' ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατ' ἀπόφασιν· θεοπτικώτερος δὲ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὰ περισσότερα ἢ τὰ καλύτερα τῶν μερῶν τοῦ κόσμου καὶ ἀκόμη περισσότερον ὁ ἔχων τὴν γνῶσιν ἀνωτέρα ἢ ἐκείνου τὸ ὁποῖον γνωρίζει, θεοπτικώτατος δὲ ὄλων εἶναι ὁ γνωρίσας τόσον τὰς φανεράς μερίδας τοῦ κόσμου ὅσον καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς συμπαθείας πρὸς τὴν γῆν καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα ἐναντιοπαθείας ὄλων αὐτῶν, τὰς διαφοράς, τὰς ιδιότητας, τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας, τὰς συναφείας, τὰς ἐφαρμογὰς, τὰς ἀρμονίας καὶ γενικῶς τὰς ἀρρήτους καὶ ρητὰς σχέσεις τοῦ συνόλου τούτου» «διότι», λέγει, «ὁποῖος ἠδυνήθη νὰ θεωρήσῃ καλῶς ὅλα αὐτά) αὐτὸς δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεὸν ὡς αἴτιον ὄλων αὐτῶν καὶ γνωρίζει αὐτὸν κατ' ἀναλογίαν ὄλων αὐτῶν καὶ ὑπερθέτων αὐτὸν ἐπάνω ἀπὸ ὅλα αὐτὰ δι' ἀποφατικῆς θεολογήσεως τὸν γνωρίζει πάλιν ὑπεράνω

γνωεῖ τις, ἀλλ' ἔ ὧν μόνων γινώσκει γνώσεται Θεόν. Ὡστε ὅ-
 σω πλείω τις γινώσκει καὶ σεμνότερα καὶ ἀκριβέστερον, τοσοῦ-
 τω διαφέρει τῶν ἄλλων πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν· καὶ αὐ-
 τὸς δὲ ὁ κατὰ ἀπόφασιν τῆς θεογνωσίας τρόπος, ὃς δοκεῖ μάλι-
 5 σια τὴν τῶν ὄντων ἀτιμάζειν ἐπὶ Θεοῦ γνῶσιν, τῆς τῶν ὄν-
 των ἀπάντων γνώσεως χωρὶς παραγενέσθαι οὐ πέφυκεν· ὧν
 γὰρ τὰς ὑπάρξεις γινώσκομεν, τούτων μόνων χωρεῖ καὶ τὰς
 ἀναιρέσεις γινώσκειν».

65. Ὡ οἷας ἀφῆκε καθ' ἑαυτοῦ τὰς φωνὰς, οὐδὲν δ' ὅ-
 10 μως ἀπαδούσας ταῖς ἄλλοθι γνώμαις αὐτοῦ· τέλειον γὰρ οὗ-
 τος ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ καὶ σοφὸν ὀρίζεται τὸν πάντα εἰδότα.
 Εἰ τοίνυν, ὡς ἄριτι κἀντιᾶθ' οὔτις ἀπεφήνατο, τούτων μόνων
 ἔνι καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν καὶ ἐκ τούτων μόνων ἀπο-
 φάσκειν τὸ θεῖον, ὧν ἔχομεν τὴν κατάληψιν, Θεὸν εἶναι δεή-
 15 σει, βαβαὶ τῆς ἀτιπίας, τὸν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως Θεὸν
 γνωσόμενον. Ἡ γὰρ τὰ ὄντα πάντα τις εἰδείη ἄν, ὡς ἂν ἐκ
 τῆς πάντων ἀφαιρέσεως εἰδείη Θεόν, καὶ Θεὸν ἡμῖν ἑαυτὸν
 εἰσάγει — Θεοῦ γὰρ μόνου τὸ εἰδέναι τὰ πάντα — ἢ, εἴ τι
 ἀγνωεῖ, τοῦτο ἡγῆται Θεόν· ὃ γὰρ ἀγνωεῖ, ἀφαιρεῖν αὐτοῦ τὸ
 20 θεῖον, ὡς οὔτις ἔφησεν, ἀδύνατον. Καὶ εἰ, ὧν αὐθις γινώ-
 σκει τις, τούτων μόνων αἴτιον γινώσκει Θεόν, ὅσα τὴν γνῶ-
 σιν αὐτοῦ διαπέφυγε, τούτων οὐκ αἴτιον ἡγεῖται Θεόν οὐκοῦν
 συμμετρήσει τῷ κόσμῳ τὴν θεϊαν δύναμιν, οὐ γὰρ πλείω γνώ-
 σεται τοῦδε τοῦ παντός οὔτις. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὑπεραρθέντες τῆς
 25 γνώσεως, μυρίους ἀναπεπείομεθα κόσμους, οὐχ ὁμοίους μόνον
 ἀλλὰ καὶ διαφόρους, Θεῷ προαγαγεῖν τῶν εὐχερροσιᾶτων ἔν
 καὶ ἐκ πάντων ὀλικῶς ἀποφάσκαμεν τὸ θεῖον, καὶ τῶν μήπω
 ἐγνωσμένων γινώσκομεν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν. Οὔτις
 ὁ Παῦλός φησι καθῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐπάνω παντός ὀνόμα-
 30 τος οὐ μόνον τοῦ ὀνομαζομένου, τοιτέστιν ἐγνωσμένου, ἐν τῷ
 νῦν αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι γνωσθησομένου, καὶ ἀπὸ

38. Βλ. ἀνωτέρω 2, 1, 37.

39. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 7,
 3, PG 3, 872 A.

ὄλων. Ὡστε ὅσον περισσότερα καὶ σεμνότερα καὶ ἀκριβέστερον γνωρίζει κανεὶς, τόσον διαφέρει τῶν ἄλλων ὡς πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν· καὶ αὐτός δὲ κατὰ τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν τρόπος, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι περιφρονεῖ περισσότερο τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχει τὴν φύσιν νὰ φθάσῃ ἐκεῖ χωρὶς τὴν γνῶσιν ὄλων τῶν ὄντων· διότι ἐκείνων τῶν ὁποίων γνωρίζομεν τὰς ὑπάρξεις, τούτων μόνων εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν καὶ τὰς ἀφανίσεις».

65. Ὅποιας φωνὰς ἄφησεν ἐναντίον ἑαυτοῦ, αἱ ὁποῖαι ὁμως δὲν διαφωνοῦν πρὸς τὰς ἄλλου διατυπωθείσας γνώμας του· διότι οὗτος ἄλλου τέλειον καὶ σοφὸν ἄνθρωπον ὀρίζει τὸν γνωρίζοντα τὰ πάντα³⁸. Ἄν λοιπόν, ὅπως ἀπεφάνθη τῶρα καὶ ἐδῶ οὗτος, εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀφανίσεις τούτων μόνων καὶ νὰ ἀποφάσῃ τὸ θεῖον ἐκ τούτων μόνων, τὰ ὁποῖα κατανοοῦμεν, θὰ πρέπει νὰ εἶναι Θεός, ὁποῖα ἀτοπία, αὐτός ὁ ὁποῖος θὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως πάντων³⁹. Ἡ θὰ ἠδύνατο κάποιος νὰ γνωρίζῃ ὅλα τὰ ὄντα, ὥστε διὰ τῆς ἀφαιρέσεως πάντων νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν, ὁπότε μᾶς παρουσιάζει ἑαυτὸν ὡς ἄλλον Θεόν — διότι τοῦ Θεοῦ μόνον εἶναι ἴδιον νὰ γνωρίζῃ τὰ πάντα—, ἢ, ἂν ἀγνοῇ κάτι, τοῦτο δέχεται Θεόν· διότι ὅ,τι ἀγνοεῖ, εἶναι ἀδύνατον, ὅπως εἶπεν αὐτός, νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ τὸ θεῖον. Καὶ ἂν πάλιν κανεὶς ἀναγνωρίζῃ τὸν Θεὸν αἴτιον μόνον ἐκείνων τὰ ὁποῖα γνωρίζει, τότε δὲν θὰ θεωρῇ αἴτιον τὸν Θεὸν ἐκείνων τῶν ὁποίων τοῦ διαφεύγει ἡ γνῶσις· ἐπομένως θὰ συγκρίνη μὲ τὸν κόσμον τὴν θεῖαν δύναμιν, διότι δὲν πρόκειται οὗτος νὰ γνωρίσῃ περισσότερα τοῦ σύμπαντος τούτου. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὑπερψωθέντες τῆς γνώσεως, ἔχομεν πεισθῆ ὅτι εἶναι εὐχερέστατον εἰς τὸν Θεὸν νὰ παραγάγῃ μυρίους κόσμους, ὄχι μόνον ὁμοίους, ἀλλὰ καὶ διαφόρους, καὶ ἀποφάσκομεν τὸ θεῖον ἀπὸ ὄλους γενικῶς καὶ ἀπὸ τὰ μὴ ἐγνωσμένα γνωρίζομεν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν. Οὕτω λέγει ὁ Παῦλος ὅτι ὁ Χριστὸς ἐκάθησεν ἐπάνω παντὸς ὀνόματος, ὄχι μόνον ὀνομαζομένου, δηλαδὴ ἐγνωσμένου, εἰς τὸν παρόν-

τῶν μὴ ἐγνωσμένων αὐτῷ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ ἐξαί-
 ρων οὕτως ἀλλαγῶν που τῶν ἐπισιολῶν, εἰπὼν «τίς ἡμᾶς
 χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;» καὶ ἀπαριθμήσας πάν-
 τα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, τὰ ἐνεσιῶτα καὶ τὰ μέλλοντα, ἐπή-
 5 γαγεν, «οὔτε τις κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ
 τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ», ἐκ τῶν ὄντων καὶ τὰ μὴ ὄντα συνο-
 ρῶν καὶ κατ' ἐκείνων ὡς ὄντων ἀποφαινόμενος. Οἱ δὲ ἐξ ἐ-
 νὸς μυρίους καὶ ἐκ τοῦ πεπερασμένου τὴν ἄπειρον συνιέντιες
 δύναμιν, πῶς οὐκ ἐκ μειρίων τῶν κατ' αὐτὸν ἅπαντα γνωσό-
 10 μεθα, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καὶ ἐκ κρασπέδου τὸ
 ὕψος, καὶ οὕτω πάντων αἴτιον ἐπιγνωσόμεθα Θεὸν καὶ ἀπὸ
 πάντων τούτων ἀφαιρήσομεν καὶ τὸ τὴν ἐκ τῶν ὄντων θεογνω-
 σίαν ὑπερβαῖνον, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων λόγῳ μόνῳ ἅπαντα παρή-
 χθη, διὰ πίστεως προσθήσομεν;

15 65. Κοινὴ μὲν οὖν αὕτη πᾶσι τοῖς εἰς Χριστὸν πεπιστευ-
 κόσιν ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις· τὸ δὲ δὴ τῆς ἀληθοῦς πίστεως
 ταύτης τέλος, ὃ διὰ τῆς τῶν ἐνιολῶν ἐργασίας προσγίνεται,
 οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων καὶ γνωσιῶν καὶ ἀγνώσιων τὴν θεο-
 γνωσίαν παρέχεται — ὄντα γὰρ ἐνιαῦθα τὰ κτιστὰ πάντως
 20 λέγομεν — ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀκτίστου φωτὸς, ὃ Θεοῦ ἐστι δόξα
 καὶ Χριστοῦ Θεοῦ καὶ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένων λή-
 ξεως· ἐν γὰρ τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς ἐλεύσεται, ἐν
 δὲ τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ «οἱ δίκαιοι λάμπου-
 σιν ὡς ὁ ἥλιος» καὶ φῶς ἔσονται καὶ φῶς ὄψονται, τὸ μόνης
 25 τῆς κεκαθαρμένης καρδίας ἐπίχαρι καὶ πανίερρον θέαμα, ὃ
 νῦν μὲν καὶ τοῖς τὰ ἐναγῆ πάντα δι' ἀπαθείας καὶ τὰ καθαρὰ
 διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἀύλου διαβεβηκόσι προσευχῆς ἐν
 ἀρραβῶνος μέρει μειρίως προφαίνεται, τότε δὲ τοὺς υἱοὺς
 τῆς ἀνασιτάσεως ἐμφανῶς θεοποιήσεται, συνδιαιωνίζοντας καὶ
 30 συνδοξαζομένους τῷ μεταδόντι τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θείας δό-
 ξης τε καὶ λαμπρότητος. Δόξα δὲ καὶ λαμπρότης οὐδ' ἐπὶ τῶν

40. Ἐφ. 1, 20 - 21.

41. Ρωμ. 8, 35 - 39.

42. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 1, 4,
PG 3, 592 B.

43. Βλ. ἄνωτ. 2, 3, 18.

44. Ματθ. 13, 43.

45. Λουκᾶ 20, 36.

τα αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ γνωσθησομένου εἰς τὸν μέλλοντα⁴⁰, καὶ ἐξαίρων τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ μὴ ἐγνωσμένα εἰς αὐτὸν εἰς ἄλλο σημεῖον τῶν ἐπιστολῶν, ἀφοῦ εἶπε «ποῖος θὰ μᾶς χωρίση ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ;» καὶ ἀπηρίθμησεν ὅλα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα, προσθέτει, «οὔτε καμμία ἄλλη κτίσις θὰ δυνηθῆ νὰ μᾶς χωρίση ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ»⁴¹, κατανοῶν τὰ μὴ ὄντα ἀπὸ τὰ ὄντα καὶ ἀποφαινόμενος δι' αὐτὰ ὡς ὄντα κατ' ἀναλογίαν ἐκείνων. Ἡμεῖς δὲ οἱ κατανοοῦντες ἀπὸ ἓνα μυρίουσ κόσμους καὶ ἀπὸ τὸ πεπερασμένον τὴν ἄπειρον δύναμιν, πῶς ἀπὸ τὰ ἀνάλογα δὲν θὰ γνωρίσωμεν τὰ πάντα, τὰ κατ' αὐτὸν, ὅπως κατὰ τὸ λόγιον ἐκ τῶν ὀνύχων τὸν λέοντα καὶ ἀπὸ τὸ κράσπεδον τὸ ὕφασμα, καὶ δὲν θὰ ἀναγνωρίσωμεν οὕτω τὸν Θεὸν ὡς αἴτιον πάντων καὶ ἀφαιρέσωμεν τοῦτον ἀπὸ ὅλα αὐτὰ καὶ δὲν θὰ προσθέσωμεν διὰ πίστεως τὸ ὑπερβαῖνον τὴν θεογνωσίαν ἐκ τῶν ὄντων, ὅτι ὅλα παρήχθησαν ἐξ οὐκ ὄντων διὰ μόνου τοῦ λόγου;

66. Αὐτὴ λοιπὸν ἢ ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς πιστεύοντας, τὸ δὲ τέλος τῆς ἀληθινῆς αὐτῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον προσγίνεται διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐντολῶν, δὲν παρέχει τὴν θεογνωσίαν μόνον ἀπὸ τὰ ὄντα, τὰ γνωστὰ καὶ ἄγνωστα, —διότι ἐδῶ ὄντα λέγομεν πάντως τὰ κτιστὰ— ἀλλ' ἀπὸ τὸ ἄκτιστον φῶς, τὸ ὁποῖον εἶναι δόξα Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐπιτυχόντων τὴν χριστοειδῆ μερίδα⁴². διότι εἰς τὴν δόξαν τοῦ Πατρὸς θὰ ἔλθῃ ὁ Χριστός, εἰς δὲ τὴν δόξαν τοῦ Πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ⁴³ «θὰ λάμπουν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος»⁴⁴ καὶ φῶς θὰ εἶναι καὶ φῶς θὰ ἴδουν, τὸ χαριτωμένον καὶ πανίερον θέαμα. Αὐτὸ τὸ θέαμα τώρα μὲν προφαίνεται μετρίως ὡς εἶδος ἀρραβῶνος εἰς τοὺς διαβάντας ὅλα τὰ ἀκάθαρτα δι' ἀπαθείας καὶ τὰ καθαρὰ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ αὔλου προσευχῆς, εἰς τὸ μέλλον δὲ θὰ θεοποιήσῃ ἐμφανῶς τοὺς υἱοὺς τῆς ἀναστάσεως⁴⁵, συνδαιωνίζοντας καὶ συνδοξαζομένους μὲ τὸν μεταδώσαντα εἰς τὴν ἰδικὴν μας φύσιν θείαν δόξαν καὶ λαμπρότητα. Δόξα δὲ καὶ λαμπρότης δὲν

κτισιῶν οὐσία ποι' ἂν εἴη· πῶς οὖν Θεοῦ δοξάσειεν ἂν τις οὐσίαν εἶναι τὴν Θεοῦ δόξαν, Θεοῦ ὅς, ἀμέθεκτος ὢν καὶ ἀόρατος καὶ ἀναφής, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν μεθεκτὸς γίνεται καὶ χωρεῖται καὶ διαφαίνεται καὶ ἐν ἐν θεωρίᾳ Πνεῦ-
 5 μα μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς καρδίας ἐντυγχανόντων γίνεται, κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν μυστικωτάτην καὶ ἀπόρητον εὐχήν; «Δὸς γὰρ αὐτοῖς». φησὶν, «Ἄνα καθάπερ ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σὺ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν» ἐν ἀληθείᾳ. Τοιαύτης τοίνυν οὔσης
 10 θέας τοῦ Θεοῦ, ἣν μόνοι οἱ τῆς μακαρίας κατηξιωμένοι λήξεως ὄφονται κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα, ἣν καὶ νῦν οἱ ἔκκριτοι τῶν ἀποσιόλων ἐν Θαβῶρ κατεῖδον καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενος καὶ ὁ Ἀντώνιος καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος, μᾶλλον δὲ πάντες οἱ ἅγιοι, ταῦτόν δ' εἶπεῖν οἱ κεκαθαυμένοι τὴν
 15 καρδίαν, ὡς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων οἰκειῶν λόγων καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς θίωον ἔξεσι μανθάνειν τῷ βουλομένῳ (φαίην δ' ἂν ἔγωγε καὶ προφήτας καὶ πατριάρχας ἀγεύσιους οὐκ εἶναι τοῦ φωτὸς τούτου, μᾶλλον δὲ πλὴν ὀλίγων τὰ πάντα ἐκείνων θεᾶματα, καὶ μάλιστα τὰ θειότατα, μὴ ἀμοιρεῖν τούτου
 20 τοῦ φωτός· τί γὰρ ἂν καὶ ὑποκρίνοιτο φῶς ἀλλότριον ὁ φῶς αἰώνιον οἰκειῶν ἔχων, τοῖς καθαρῶσι τὴν καρδίαν, εἰ καὶ ἀπορήτως, ὅμως ὁρατόν, νῦν τε καὶ πρὸς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς καὶ Διονύσιος ὁ μέγας λέγει; —, τοιαύτης τοίνυν οὔσης
 25 θεας τοῦ Θεοῦ, πῶς οὐ ταύτην ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ὁ μακαρίζων τοὺς καθαρῶσι τὴν καρδίαν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν, ἣ γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς;

67. "Οἱ δὲ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν τελεωτάτην θεοπτίαν ὁ φιλόσοφος ἡγεῖται, προλαθὼν ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦ-
 30 το, εἰπὼν μηδενὶ μηδεμίαν ἀπολιπεῖν ταύτης ὑπερβολήν, ὅς ἔγνω πάσας τὰς ἐμφανεῖς τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφα-

46. Α' Κορ. 6, 17.

47. Ἰω. 17, 19· 21.

48. Διὰ Στέφανον Πράξ. 7, 55 ἐξ. Δι' Ἀντώνιον Ἀθανασίου, Βίος Ἀντωνίου 10, PG 26, 860 AD. Ὁράματα ἐβλεπον οἱ μάρτυρες, τῶν ὁποίων πρότυπον ὁ Στέφανος, καὶ οἱ μάρτυρες τῆς συνειδήσεως ἐρημῖται, τῶν ὁποίων πρῶτος ὁ Ἀντώνιος.

49. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

50. Βλ. Ματθ. 5, 8.

51. Βλ. ἄνωτ. παρῶνο. 64.

δύναται ποτέ νὰ εἶναι οὐσία οὔτε ἐπὶ τῶν κτιστῶν· πῶς λοιπὸν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ δεχθῆ ὅτι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ εἶναι οὐσία, τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος, ἐνῶ εἶναι ἀμέθεκτος, ἀόρατος καὶ ἄυλος, καθίσταται κατὰ ὑπερούσιον δύναμιν μεθεκτός, χωρεῖται, διαφαίνεται καὶ γίνεται κατὰ τὴν θεωρίαν ἐν πνεῦμα⁴⁶ μὲ τοὺς διὰ καθαρᾶς καρδίας συναναστρεφόμενους, κατὰ τὴν μυστικωτάτην καὶ ἀπόρητον ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν ἰδικόν του Πατέρα; Διότι, λέγει, «δῶσε εἰς αὐτούς, ὥστε, ὅπως ἐγώ, Πάτερ, εἶμαι εἰς σὲ καὶ σὺ εἰς ἐμέ, καὶ αὐτοὶ νὰ εἶναι ἐν εἰς ἡμᾶς» ἀληθῶς⁴⁷. Ἐφοῦ λοιπὸν τοιαύτη εἶναι ἡ θεὰ τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν θὰ ἴδουν μόνον οἱ κατηξιωμένοι τῆς μακαρίας μερίδος κατὰ τὸν ἀτελεύτητον αἰῶνα, τὴν ὁποίαν καὶ τώρα ἀντίκρυσαν οἱ ἔκκριτοι ἀπόστολοι εἰς τὸ Θαβῶρ καὶ ὁ Στέφανος λιθοβολούμενος καὶ ὁ Ἀντώνιος ἀγωνιζόμενος εἰς τὴν ἡσυχίαν⁴⁸, μᾶλλον δὲ ὅλοι οἱ ἅγιοι, ἦτοι οἱ καθαρὸι εἰς τὴν καρδίαν, ὅπως εἶναι δυνατὸν νὰ μάθῃ ὁ βουλούμενος ἀπὸ τοὺς συντεταγμένους λόγους των καὶ ἀπὸ τὰς βιογραφίας των (θὰ ἠδυνάμην δὲ νὰ εἶπω ἐγὼ τουλάχιστον ὅτι καὶ οἱ προφῆται καὶ πατριάρχαι δὲν εἶναι ἄγευστοι τοῦ φωτός τούτου, μάλιστα δὲ ὅτι, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὅλα τὰ θεάματα ἐκείνων καὶ μάλιστα τὰ θειότατα, δὲν εἶναι ἄμοιρα τούτου τοῦ φωτός· διατὶ ἄλλωστε θὰ ὑπεκρίνετο ξένον φῶς ὁ ἔχων ἰδικόν του αἰώνιον φῶς, ὁρατὸν εἰς τοὺς καθαρούς κατὰ τὴν καρδίαν, ἂν καὶ ἀπορήτως, τώρα καὶ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ὅπως λέγει καὶ ὁ μέγας Διονύσιος⁴⁹; —, ἀφοῦ λοιπὸν τοιαύτη εἶναι ἡ θεὰ τοῦ Θεοῦ, πῶς δὲν ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ταύτην ὁ μακαρίζων τοὺς καθαρούς εἰς τὴν καρδίαν⁵⁰, ἀλλὰ τὴν γνῶσιν ἀπὸ τὰ κτίσματα, ἢ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτύχθῃ καὶ εἰς τοὺς σοφοὺς τοῦ αἰῶνος τούτου;

67. Ὅτι δὲ ὁ φιλόσοφος τελειοτάτην θεοπτίαν θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ἀπὸ τὰ κτίσματα, ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦτο προκαταβολικῶς εἰπὼν, ὅτι δὲν ἄφησεν εἰς κανένα καμμίαν ὑπερβολὴν, ὅποιος ἐγνώρισεν τὰς ἐμφανεῖς μερίδας τοῦ κόσμου καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις⁵¹. Ἀλλὰ ὁ θεῖος Γρη-

νεῖς δυνάμεις. Ἄλλ' «ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸν ἐνεργοῦντα ἀναλο-
 γίσασθαι καὶ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εὐαρμοστίας τῆς ὑπερκειμέ-
 νης σοφίας ἢ κατανόησις γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τού-
 του σοφοῖς», φησὶν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος· ἐγὼ δ' ἂν
 5 φαίην καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς καὶ τοῖς μὴ πιστοῖς, ὡς νῦν ὁρῶ-
 μεν καὶ τοὺς θαρβάρους πάντας ἓνα Θεὸν εἰδότας τοῦ παν-
 τὸς ποιητῆν, ᾧ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία ἐξ ἀνάγκης
 ἐπεται. Ὁ γὰρ ποιητὴς τοῦ παντός τῶν ποιημάτων οὐδέν.
 Τί δέ, οὐχὶ καὶ τῶν κακοδόξων πολλοὶ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶ-
 10 νος ἔχουσι τούτου καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς τοῦ Θεοῦ κατανόησιν;
 Ἔρ' οὖν αὐτοὺς μακαρίζει ὁ Κύριος; Τί δ' ἂν τῶν Ἑλλή-
 νων οἱ κατὰ φιλοσοφίαν πολλῶ τῶν νῦν χριστιανῶν διαφέ-
 ροντες καὶ ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως φιλοσοφοῦντες;
 Ἔρα καὶ τοῦ μακαρίου καὶ αἰωνίου ἔτιχον ἐπάθλου καὶ πάν-
 15 τῶν, καὶ αὐτῶν ἁπλῶν μηδὲν εἰδόντων εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν
 Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον», οὐχ ἦτιον διὰ μὴ καὶ μάλ-
 λον; Πῶς γὰρ οὐχὶ καὶ διαφερόντως μᾶλλον, εἶγε ἀπὸ τῶν
 κτισμάτων μόνον ὁ Θεὸς γινώσκειται, καὶ θεοπικώτεροι τῶν
 ἄλλων οἱ πλείω τούτων γινώσκοντες; Καίτοι πάντες ἡμεῖς ἀ-
 20 πὸ τῆς παιρικῆς φωνῆς, ἀνωθεν ἡμᾶς διδασκούσης, τὸν Υἱὸν
 ἐγνώκαμεν· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ τὸ φῶς
 τὸ ἄρρητον τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀγαπητὸν μαρτυρούμενον ὑπέ-
 δειξεν ἡμῖν· καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς τὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου Πατρὸς
 ἐφανέρωσεν ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναλαμβάνόμενος
 25 εἰς οὐρανούς ἐπηγγείλατο πέμψειν πρὸς ἡμᾶς, «ἵνα μένη μεθ'
 ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα»· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπελθὼν
 καὶ μεῖναν ἐν ἡμῖν, ἀνήγγειλεν ἡμῖν καὶ ἐδίδαξε πᾶσαν τὴν
 ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων γινώσκομεν Θε-
 ὄν, καὶ οὐκ ἐξ ὧν τοῦτον ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ἐξ ὧν γινώσκομεν;
 30 Ἔρ' εἰ καὶ μὴ γάμον τις λάβοι πεῖραν, οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς
 τὴν Ἐκκλησίαν οἶδε συνάφειαν, ἐπεὶ τὴν ἀναλογίαν ἐξ ἐ-
 κείνου συνορᾷν οὐκ ἔχει, καὶ συμβουλεύσεις πάντας φεύγειν

52. Εἰς μακαρισμοὺς 6, PG 44, 1269 B.

53. Α' Κορ. 2, 2.

54. Ματθ. 3, 17.

55. Ἰω. 14, 16 (ὕμῶν).

56. Ἰω. 16, 13.

γόριος Νύσσης λέγει ὅτι «καὶ οἱ σοφοὶ τοῦ παρόντος αἰῶ-
 νος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναλογισθοῦν τὸν ἐνεργοῦντα
 ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν καὶ νὰ κατανοήσουν τὴν ὑπερκειμένην
 σοφίαν ἀπὸ τὴν εὐαρμοστίαν τοῦ κόσμου»⁵². Ἐγὼ δὲ θὰ
 ἠδυνάμην νὰ εἶπω καὶ οἱ μὴ σοφοὶ καὶ οἱ μὴ πιστοί, ὅπως
 βλέπομεν τώρα καὶ ὅλους τοὺς βαρβάρους νὰ ἀναγνωρί-
 ζουν ἓνα Θεὸν ποιητὴν τοῦ σύμπαντος, τὸ ὁποῖον ἀναγκαί-
 ως ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία. Διότι ὁ ποιητὴς
 τοῦ παντός δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ τὰ ποιήματα. Μήπως δὲ
 καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κακοδόξους δὲν ἔχουν τὴν σοφίαν
 τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τὴν ἀπ' αὐτὴν προερχομένην κατα-
 νόησιν τοῦ Θεοῦ; Αὐτοὺς λοιπὸν ἄρά γε μακαρίζει ὁ Κύ-
 ριος; Τί δὲ συμβαίνει μὲ τοὺς πολὺ ὑπερέχοντας τῶν ση-
 μερινῶν Χριστιανῶν κατὰ τὴν φιλοσοφίαν Ἕλληνας καὶ
 φιλοσοφοῦντας μὲ βάσιν τὴν γνῶσιν ἀπὸ τὰ κτίσματα;
 Ἄρα ἐπέτυχον τὸ μακάριον καὶ αἰώνιον ἔπαθλον ὄχι ὀλι-
 γώτερον ἢ ὄχι περισσότερο ἀπὸ ὅλους, καὶ αὐτοὺς ἀκό-
 μη «τοὺς μὴ γνωρίζοντας τίποτε ἐκτός τοῦ Κυρίου Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ καὶ μάλιστα ἐσταυρωμένον»⁵³. Πῶς μάλιστα,
 ἂν ὁ Θεὸς γνωρίζεται ἀπὸ τὰ κτίσματα, δὲν θὰ ἦσαν ἰδιαι-
 τέρως θεοπτικώτεροι τῶν ἄλλων οἱ γνωρίζοντες περισσό-
 τερα ἀπὸ αὐτά; Καὶ ὅμως ὅλοι ἡμεῖς ἐγνωρίσαμεν τὸν
 Υἱὸν ἀπὸ τὴν πατρικὴν φωνήν, διδάσκουσαν ἡμᾶς ἀπὸ τὸν
 οὐρανόν⁵⁴ καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ τὸ ἴδιον τὸ
 ἄρρητον φῶς μᾶς ὑπέδειξε τὸν μαρτυρούμενον ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ἀγαπητόν· καὶ ὁ ἴδιος ὁ Υἱὸς μᾶς ἐφάνέρωσε τὸ
 ὄνομα τοῦ οἰκείου Πατρὸς, ὅταν δὲ ἀνελαμβάνετο εἰς τοὺς
 οὐρανοὺς ἐπηγγέλθη νὰ μᾶς στείλῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, «διὰ
 νὰ μένη μαζί μας εἰς τὸν αἰῶνα»⁵⁵ καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἅγιον
 Πνεῦμα, ἀφοῦ ἐπῆλθε καὶ ἔμεινεν εἰς ἡμᾶς, μᾶς ἀνήγγει-
 λε καὶ ἐδίδαξεν ὅλην τὴν ἀλήθειαν⁵⁶. Πῶς λοιπὸν γνωρί-
 ζομεν τὸν Θεὸν μόνον ἀπὸ τὰ κτίσματα; πῶς τὸν γνωρί-
 ζομεν ὄχι ἀπὸ ὅσα τὸν ἐγνοοῦμεν, ἀλλὰ ἀπὸ ὅσα τὸν
 γνωρίζομεν; Ἄρα γε, ἂν κάποιος δὲν δοκιμάσῃ γάμον,
 δὲν γνωρίζει τὴν συνάφειαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλη-
 σίαν, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ἀπὸ αὐτὸν τὴν

τὴν παρθενίαν, ἵνα τὴν σὴν θεογνωσίαν εὕρωσιν; Ἄλλ' ὑπὸ Παύλου ἐξελεγχθήσῃ, ὅς, ἄγαμος ὢν, «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ» πρῶτος ἐξεβόησεν, «ἀλλ' εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν».

- 5 68. Καιρὸς δὴ εἰπεῖν τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην φωνὴν «εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι», ἐνώσας σὺ σαυτὸν ἡμῖν καὶ φανερώσας σαυτὸν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, «ἀπέκρυψας τοῦτο ἀπὸ σοφῶν καὶ συνειῶν», οἱ συνειοί εἰσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπισιτήμονες·
- 10 διὸ καὶ τῶν ἁγίων σου λαλούντων ἀκούοντες, τοὺς μὲν ἀθετοῦσι, τῶν δὲ παρεξηγοῦνται τὰς ρήσεις, ἔστι δ' ἄς καὶ τολμῶσι παραχαράτειν ὡς πάντας λήσοντες. Γρηγορίου μὲν γὰρ τοῦ Νύσσης ἐξηγουμένου τί ἐστὶν ἢ τοῖς τὴν καρδίαν κεκαθαρομένοις ἀποκαλυπτομένη Θεοῦ θεωρία καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι
- 15 «γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τοῦ κόσμου κατανοῆσαι Θεὸν» ἐπενεγκόντις, «ἀλλ' ἕτερόν μοι δοκεῖ ὑφηγεῖσθαι ἢ τοῦ μακαρισμοῦ μεγαλοφυΐα», τὸ ἐκείνω μὴ δοκοῦν αὐτοὶ σαφῶς διαβεβαιοῦνται. Τοῦ δὲ Ἀρεοπαγίτου μεγάλου Διονυσίου λέγοντις, πῶς ἡμεῖς γινώ-
- 20 σκομεν Θεὸν «οὔτε νοητὸν ὄντα οὔτε αἰσθητόν», καὶ ἐπιφέροντις, διαπορητικῶς μέντοι, «μήποτε οὖν ἀληθὲς εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ὄντων διατάξεως γινώσκουμεν αὐτόν», εἶτα καὶ τὴν θειοτάτην γνῶσιν ἐκκαλύψαντις ἡμῖν, κατὰ τὴν πρὸς τὸ ὑπερφαῆς φῶς ὑπερφυσῆ ἔνω-
- 25 σιν ὑπὲρ νοῦν καὶ γνῶσιν τελουμένην, αὐτοὶ τὴν μὲν ὑπὲρ νοῦν γνῶσιν ὡς οὐδὲν οὔσαν ἀπολελοίπασιν, τὴν δὲ διαπορητικὴν φωνὴν ἐκείνην, ὡς μᾶτην προσκειμένην, οὐδεμιᾶς ζητήσεως ἠξίωσαν, ἀλλὰ προβάλλονται τὴν τοῦ ἁγίου φωνὴν περιηρημένην τῶν καιριωτάτων ἐκατέρωθεν, ὡς ἰσχυριζομένην
- 30 ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν γινώσκεισθαι. Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι περὶ τῆς ἀνθρωπίνης

57. Ἐφ. 5, 32.

58. Λουκᾶ 10, 21· Ματθ. 11, 25.

59. Εἰς μακαρισμοὺς 6, PG 44, 1269 B.

60. Περί θείων ὀνομάτων 7, 3, PG 3, 869 C-872 B.

ἀναλογίαν, καὶ ἐπομένως θὰ συμβουλευῆς ὅλους νὰ ἀποφεύγουν τὴν παρθενίαν, διὰ νὰ εὔρουν τὴν θεογνωσίαν σου; Ἄλλὰ θὰ ἐξελεγχθῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος ἄγαμος ὢν, ἐφώναξε πρῶτος, «τὸ μυστήριον τοῦτο εἶναι μέγα, ἀλλὰ εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν»⁵⁷.

68. Καιρὸς εἶναι τώρα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν θεοσπεσίαν ἐκείνην φωνήν· «σὲ εὐχαριστοῦμεν, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, διότι «ἐνώσας σὺ σεαυτὸν μὲ ἡμᾶς καὶ φανερώσας σεαυτὸν διὰ σεαυτοῦ μὲ ἡμᾶς, «ἀπέκρυψες τοῦτο ἀπὸ σοφούς καὶ συνετούς»⁵⁸, οἱ ὁποῖοι εἶναι συνετοὶ καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες διὸ καὶ ἀκούοντες τοὺς ἁγίους νὰ λαλοῦν, ἄλλους μὲν ἀθετοῦν, ἄλλων δὲ παρεξηγοῦν τὰ λόγια, ἐνίοτε δὲ τολμοῦν νὰ παραχαράξουν μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ διαφύγουν τὴν προσοχὴν ὄλων. Οὕτω, ἐνῶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἐξηγεῖ τί εἶναι ἡ ἀποκαλυπτομένη θεωρία Θεοῦ εἰς τοὺς καθαρούς κατὰ τὴν καρδίαν καὶ μετὰ τὴν φράσιν «θὰ ἦτο δυνατόν καὶ εἰς τοὺς σοφούς τοῦ αἰῶνος τοῦτου νὰ κατανοήσουν τὸν Θεὸν ἀπὸ τὴν εὐαρμοστίαν τοῦ κόσμου», προσθέτει, «ἀλλὰ μοῦ φαίνεται ὅτι κάτι ἄλλο διδάσκει τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ μακαρισμοῦ»⁵⁹, αὐτοὶ διαβεβαιώνουν σαφῶς τὸ μὴ ἀποδεκτὸν ἀπὸ αὐτόν. Ὁ μέγας Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης λέγει, πῶς ἡμεῖς γνωρίζομεν τὸν Θεόν, «ἀφοῦ δὲν εἶναι οὔτε νοητὸς οὔτε αἰσθητὸς» καὶ προσθέτει, διαπορητικῶς φυσικά, «μήπως λοιπὸν εἶναι ἀληθές νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν τὸν γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν φύσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν διάταξιν τῶν ὄντων», ἔπειτα μᾶς ἀπεκάλυψε καὶ τὴν θειοτάτην γνῶσιν κατὰ τὴν ὑπερφυᾶ ἔνωσιν πρὸς τὸ ὑπερφᾶς φῶς, τελουμένων ὑπὲρ νοῦν καὶ γνῶσιν⁶⁰. Αὐτὸς δὲ τὴν μὲν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν ἐγκατέλειπεν ὡς ἀνύπαρκτον, τὴν διαπορητικὴν δὲ φωνὴν ἐκείνην ἀπηξίωσαν συζητήσεως ὡς ματαίως προστεθειμένην, ἀλλὰ προβάλλουν τὴν φωνὴν τοῦ ἁγίου περικεκομμένην ἐκατέρωθεν ἀπὸ τὰ καιριώτατα, ὡς ἰσχυριζομένην ὅτι ὁ Θεὸς γνωρίζεται μόνον ἀπὸ τὰ κτίσματα. Δὲν ἠδυνήθη δὲ ὁ φιλόσοφος νὰ ἀντιληφθῆ οὔτε ἐκεῖνο, ὅτι ὁ ἅγιος ἐδῶ

γνώσεως ὁ λόγος ἐνιαῦθα τῷ ἁγίῳ, τῆς φυσικῶς ἐνούσης πᾶ-
 σιν, οὐ τῆς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος χορηγουμένης. Ἐπειδὴ γάρ,
 φησί, πᾶς ἄνθρωπος αἰσθησιν καὶ νοῦν ἔχει, φυσικὰς τὰς
 γνωστικὰς δυνάμεις, πῶς γνωσόμεθα καὶ αὐτὰς τὸν μήτε
 5 αἰσθητὸν ὄντα μήτε νοητὸν Θεόν; Οὐκ ἄλλοθεν γε πάντως
 ἢ ἐκ τῶν ὄντων, αἰσθητῶν καὶ νοητῶν καὶ γὰρ αἱ γνώσεις,
 τῶν ὄντων οὔσαι καὶ εἰς τὰ ὄντα τὸ πέρας ἔχουσαι, καὶ τὸ
 θεῖον ἐντεῦθεν δεικνύουσιν. Οἱ δὲ μὴ μόνον αἰσθητικὰς καὶ
 νοητικὰς ἔχοντες δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ
 10 ὑπὲρ φύσιν χάριτος εὐμοιρηκότες, οὐκέτι ἐκ τῶν ὄντων μό-
 ρων ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς, Πνεῦμα ὄντα τὸν Θεόν, ὑπὲρ
 αἰσθησιν γινώσκονται καὶ νοῦν, ὅλοι Θεοῦ γινόμενοι καὶ ἐν Θεῷ
 γινώσκοντες Θεόν. Κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, ὡς ὁ
 αὐτὸς ἅγιος προιρέπεται, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, ὅλους δ' ἑαυτοὺς
 15 ὅλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καὶ ὅλους Θεοῦ γενομένους· κρεῖτ-
 τον γὰρ εἶναι Θεοῦ καὶ μὴ ἑαυτῶν οὕτω γὰρ ἔσαι τὰ θεῖα
 δοτὰ τοῖς μετὰ Θεοῦ γενομένοις.

69. Ὅρας ὅπως ἀπήγαγεν ἡμᾶς τοῦ ζητεῖν ἐκ τῶν ὄντων
 γινώσκειν τὸν Θεόν, ἀνακαλύψας γινῶσιν ἑτέραν ὑπερφυσῆ καὶ
 20 θεῖαν καὶ πνευματικὴν, ἣτις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων
 κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν προσγίνεται, καὶ εἰπὼν ὅτι
 κατὰ ταύτην γίνεται δοτὰ τὰ θεῖα καὶ κατὰ ταύτην δίκαιον
 νοεῖν τὰ θεῖα, δηλαδὴ πνευματικῶς ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, οὐδ'
 αἰσθήσει τε καὶ νῶ τὴν ἐκ τῶν ὄντων ἐραυζομένους γινῶσιν
 25 τοῦ Θεοῦ; Ἀτελής γὰρ ἡ γινῶσις αὕτη καὶ ἀτελέσι πρόπουσα
 φρονήμασιν. Ἀλλὰ γὰρ τί θούλεται τῷ ἁγίῳ ἐπὶ τῆς τῶν
 ὄντων καὶ καθ' ἡμᾶς τοῦ θεῖου γνώσεως τὸ «μήποτε» προο-
 κείμενον, ὃ παρῶπαι τῷ φιλοσόφῳ ὡς παρέλκον; Ἐπεὶ καὶ
 αἰσθητοῖς ὄμμασι καὶ αἰσθητοῖς ὤσιν ἀπορρήτως φῶς εἶδο-
 30 μεν καὶ ἠκούσαμεν Θεοῦ φωνήν, διὰ τοῦτο τελέως ἀποφήνα-

61. Αὐτόθι.

ὀμιλεῖ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει φυσικῶς εἰς ὅλους, ὄχι περὶ τῆς χορηγουμένης ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Διότι, λέγει, ἐπειδὴ πᾶς ἄνθρωπος ἔχει αἰσθησίν καὶ νοῦν, ἤτοι φυσικὰς γνωστικὰς δυνάμεις, πῶς θὰ γνωρίσωμεν μὲ αὐτὰς τὸν Θεὸν ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι οὔτε αἰσθητὸς οὔτε νοητὸς; Ὅπως δὲ ὄχι ἀπὸ ἀλλοῦ παρὰ ἀπὸ τὰ ὄντα, αἰσθητὰ καὶ νοητὰ; διότι αἱ γνώσεις, ἀφοῦ εἶναι τῶν ὄντων καὶ τελειώνουν εἰς τὰ ὄντα, δεικνύουν μὲ αὐτὰ τὸ θεῖον. Ὅσοι δὲ δὲν ἔχουν μόνον αἰσθητικὰς καὶ νοητικὰς δυνάμεις, ἀλλὰ ἀπέκτησαν ἐπίσης τὴν πνευματικὴν καὶ ὑπερφυσικὴν χάριν, ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ ὄντα ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς, θὰ γνωρίσουν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα ὑπὲρ αἰσθησίν καὶ νοῦν, καθιστάμενοι ὅλοι τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ Θεῷ γνωρίζοντες τὸν Θεόν. Κατ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν χάριν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὰ θεῖα, ὅπως προτρέπει ὁ ἴδιος ἅγιος⁶¹, θὰ τὰ ἐννοήσωμεν δὲ ὄχι εὐρισκόμενοι καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ἐξιστάμενοι ὅλοι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἑαυτοὺς μας καὶ καθιστάμενοι ὅλοι τοῦ Θεοῦ; διότι καλύτερον εἶναι νὰ ἀνήκωμεν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὄχι εἰς ἑαυτοὺς; οὕτω δὲ πράγματι τὰ θεῖα θὰ εἶναι δοτὰ εἰς τοὺς μετὰ τοῦ Θεοῦ εὐρισκομένους.

69. Βλέπετε πῶς μᾶς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιδιώκωμεν νὰ γνωρίσωμεν τὸν Θεὸν ἀπὸ τὰ ὄντα, ἀφοῦ ἀνεκάλυψεν ἄλλην γνώσιν, ὑπερφυσῆ, θεῖαν καὶ πνευματικὴν, ἡ ὁποία γεννᾶται εἰς ἡμᾶς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων κατὰ τὴν ἔνωσιν ὑπὲρ νοῦν, καὶ πῶς, ἀφοῦ εἶπεν ὅτι κατ' αὐτὴν γίνονται δοτὰ τὰ θεῖα καὶ κατ' αὐτὴν εἶναι δίκαιον νὰ νοῶμεν τὰ θεῖα, δηλαδὴ πνευματικῶς, ὄχι δὲ κατ' ἀνθρωπίνας δυνάμεις, ἀφοῦ οὔτε μὲ αἰσθησίν οὔτε μὲ νοῦν δὲν ἐρανίζονται τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ ὄντα; Διότι ἡ γνώσις αὕτη εἶναι ἀτελής καὶ ἀρμόζει εἰς ἀτελεῖα φρονήματα. Ἀλλὰ τότε τί θέλει προσκειμένη ἀπὸ τὸν ἅγιον εἰς τὴν πρότασιν ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ ὄντα καὶ κατὰ ἀνθρωπίνας δυνάμεις ἢ λέξις «μήποτε»⁶², ἡ ὁποία παρεβλήθη ἀπὸ τὸν φιλόσοφον ὡς περιττή; Ἐπειδὴ ἀπορρήτως εἶδομεν φῶς μὲ αἰσθητὰ ὄμματα καὶ ἠκούσαμεν φω-

σθαι γινώσκειν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν καὶ καὶ
 αὐτὰς τὰς γνωστικὰς καὶ καὶ ἄνθρωπον δυνάμεις εὐλαβητέον
 ἔδοξεν αὐτῷ. Καὶ μὴν τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις δι' ἀκρι-
 βείας τῶν ρημάτων ἐκείνων τοῦ ἁγίου κάκει σαφῶς μόνην
 5 τὴν εἰσαγωγικὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῆς τῶν ὄντων γνῶ-
 σεως προσγινομένην δῆλός ἐστι διδάσκων, διὸ ἐπήγαγεν «ἀ-
 πό ταύτης εἰς τὸ ἐπέκεινα πάντων ὁδῶ καὶ τάξει κατὰ δύ-
 ναμιν ἄνιμεν».

70. Διὰ τοῦτο καὶ πρὸ νόμου τοῖς νηπίοις ἔτι πρὸς θεο-
 10 γνωσίαν καιάλληλος ἦν, καὶ Ἀβραὰμ τὴν ἀρχὴν τῆς θεο-
 γνωσίας ἀπὸ ταύτης εἰληφέναι λέγεται, ἀλλ' ὕστερον οὐκ ἀ-
 πό ταύτης ὠμίλει τε καὶ ἐγίνωσκε Θεόν. Τί δὲ ὁ Ἰώβ, ὃς
 καὶ ἀνεβόησεν ἰδὼν τρανότερον, ὡς «ἀκοῆ μὲν ὠτὸς ἤκουόν
 σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμός μου ἐώρακέ σε»; Τί δὲ
 15 ὁ Μωϋσῆς, ὁ ἐν τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνόφῳ τεσσαράκοντα
 ἡμέρας ὄλας τὸν Θεὸν ὄρων; Καὶ γὰρ ἦν εἰκὸς προβεβλη-
 σθαι τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τοῦ κόσμου φαινόμενον
 τοῖς ἀτελέσι τὴν γνῶσιν, ὥσπερ καὶ τοῖς ἐνειλουμένοις αἰσθή-
 σεσιν αἱ συμβολικαὶ νομικαὶ δι' αἰσθητῶν παρεδόθησαν θεο-
 20 λογίαι· ἀλλ' ὥσπερ αὐθίς εἰσιν οἱ τῶν τελεωτέρων καὶ προ-
 καλυμμάτων ἐκτὸς θεολογίας σαφοῦς εὐμοίρησαν, οὕτως εἰσὶν
 οἱ καὶ εἰς τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ παρακύφαντες, ὡς Μωϋσῆς
 τε καὶ Παῦλος καὶ οἱ καὶ αὐτούς, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν ὄρωμένων
 ἡμῶν οἰκειῶς πρὸς τὴν κατανόησιν ἐκείνων ἡμᾶς χειραγω-
 25 γοῦσι.

71. Τί δὴ σοι, ὦ φιλόσοφε, βούλεται τὰ πολυειδῆ ἐκεῖνα
 καὶ λοξὰ τῆς κακοτεχνίας σοφίσματα, ὅτι «εἰδέναι δεῖ τὸ ἔστι,
 τὸ τί ἔστι καὶ τὸ ἐν καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν τὸν ἐν τι
 εἰδόμενα καὶ ὄν καὶ ἀρχὴν καὶ δυνάμενον»; Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγέ
 30 τις μηδαμῶς ἐκ τῶν ὄντων γινώσκεσθαι Θεόν, καλῶς ἂν ταῦτα
 τὰ πάσῃ προσόντι φύσει λογικῇ προῦφερές· ἐπεὶ δ' ἡμεῖς τὴν

63. Αὐτόθι 7, 3, PG 3, 872 A.

64. Θεοφίλου, Πρὸς Αὐτόλυκον 2, 25, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων
 5, 38.

65. Ἰωβ 42, 5.

66. Ἑξ. 24, 18.

67. Ρωμ. 1, 20.

νήν Θεοῦ μέ αἰσθητὰ ὦτα, διὰ τοῦτο ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νά διστάσῃ νά ἀποφανθῇ ὅτι γνωρίζει τελείως τὸν Θεόν ἀπὸ τὰ κτίσματα μόνον, καὶ μάλιστα μέ τὰς γνωστικὰς καὶ ἀνθρωπίνας δυνάμεις μόνον. Καὶ ὅμως εἶναι φανερόν εἰς τοὺς δυναμένους νά ἀντιληφθοῦν ἀκριβῶς τὰ λόγια ἐκεῖνα τοῦ ἀγίου ὅτι διδάσκει σαφῶς ὅτι μόνον ἡ εἰσαγωγικὴ περὶ Θεοῦ γνῶσις γείννεται ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, διὸ προσέθεσεν· «ἀπὸ αὐτὴν ἀνερχόμεθα μέ δρόμον καὶ τάξιν κατὰ δύναμιν εἰς τὸ ἐπέκεινα ὄλων»⁶³.

70. Διὰ τοῦτο ἡ γνῶσις αὐτὴ ἦτο καὶ πρὸ τοῦ νόμου κατάλληλος πρὸς θεογνωσίαν εἰς τὰ νήπια⁶⁴, καὶ ὁ Ἄβραām λέγεται ὅτι ἀπὸ αὐτὴν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς θεογνωσίας, ἀλλ' ὕστερα δὲν ὠμίλει καὶ ἔβλεπεν ἀπὸ αὐτὴν τὸν Θεόν. Τί δὲ ἔπραττεν ὁ Ἰώβ, ὁ ὁποῖος ὅταν εἶδε καθαρῶτερα ἀνεβόησεν ὅτι «μέ τὴν ἀκοὴν μέν τοῦ ὠτὸς σὲ ἤκουον καὶ προηγουμένως, τώρα δὲ σὲ εἶδεν ὁ ὀφθαλμὸς μου»⁶⁵; Τί δὲ ἔπραττεν ὁ Μωυσῆς, ὁ ὁποῖος ἔβλεπεν τὸν Θεόν ἐπὶ τεσσαράκοντα ὀλοκλήρους ἡμέρας εἰς τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνόφον⁶⁶; Πράγματι ἦτο εὐλογον ὅτι εἰς τοὺς ἀτελεῖς κατὰ τὴν γνῶσιν προηγείται τὸ φαινόμενον τοῦ κόσμου ἀπὸ τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ εἰς τοὺς προσδεδεμένους εἰς αἰσθήσεις παρεδόθησαν δι' αἰσθήσεων αἱ συμβολικαὶ νομικαὶ θεολογίαι. Ἄλλ' ὅπως ἐπίσης μερικοὶ τῶν τελειοτέρων ἀπέκτησαν ἐκτὸς σαφοῦς θεολογίας καὶ προκαλύμματα, οὕτως ὑπάρχουν μερικοὶ οἱ ὁποῖοι παρέκφυσαν καὶ εἰς τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ⁶⁷, καθὼς ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Παῦλος καὶ οἱ μιμηταὶ των, ἄν καὶ χειραγωγοῦν ἡμᾶς οἰκείως πρὸς τὴν κατανόησιν ἐκείνων διὰ τῶν ὀρωμένων ἀπὸ ἡμᾶς.

71. Τί θέλουν δέ, ὦ φιλόσοφε, ἐκεῖνα τὰ πολυειδῆ καὶ λοξὰ τῆς κακοτεχνίας σοφίσματά σου, ὅτι «πρέπει νά γνωρίζῃ τὸ εἶναι, τὸ τί εἶναι, τὸ ἓν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν αὐτὸς ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὸ ἓν, τὸ ὄν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ δυναμικόν»; Πράγματι ἄν ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ Θεὸς δὲν γνωρίζεται καθόλου ἀπὸ τὰ ὄντα, καλῶς θὰ προέφερες αὐτὰ τὰ συνυπάρχοντα εἰς πᾶσαν λογικὴν φύσιν· ἐπειδὴ

διὰ τοῦ Πνεύματος γνῶσιν τῶν μυσηρίων τοῦ Πνεύματος
 ὑπεριδέμεν τῆς φύσει καὶ κοινῇ πᾶσι προσούσης γνώσεως,
 τί σοι συμπράξει τῷ πρὸς ταῦτ' ἀντιλέγοντι τὸ τὴν εἰσαγωγι-
 κασίαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῶν ὄντων προσγίνεσθαι; Σὺ
 5 δ' ὅμως οὕτως ἀντιλέγειν εἰώθας ἐπεὶ καὶ τοῖς πνευματικοῖς
 ἀνδράσι λέγουσιν εἶναι φῶς νῶ θεωρητόν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν
 μόνην, σὺ διὰ πολλῶν δεικνύεις φῶς καὶ τὴν γνῶσιν λεγα-
 μένην, καὶ νικᾶν διὰ τούτου κατὰ κράτος δοκεῖς ἀντιπαιτό-
 μενος. «Ἄλλὰ χωρὶς τῆς εἰσαγωγικῆς ταύτης, οὐδὲ λογικός
 10 τις ἔσται», φησὶν, «οὐδ' ἢ πρὸς τὰ τελεώτερα τῶν λογικῶν
 πρόοδος». Οὐδ' ἀνὴρ ἔσται ποτὲ πρὶν γενέσθαι νήπιον ἀλλ'
 ἀνὴρ γενόμενος, τὰ τοῦ νηπίου κατήργηκεν. Εἰ δ' ἐν ἀνδρά-
 σι τὰ τῶν νηπίων φρονεῖ καὶ τούτοις σεμνύνεται, πῶς οὐ κα-
 ταγέλαστος ἔσται; Πῶς δ' οὐ τοιοῦτος ὁ χριστιανὸς εἶναι
 15 λέγων καὶ τὰ ἑλληνικὰ παιδεύματα μειῶν, ἴν' ἐκεῖθεν τὴν
 θεογνωσίαν καρπώσῃται;

72. Τί δ' ὅτι «νοσοῦν ψυχῆς λογικὸν ἐξ ἐπιμελείας νοε-
 ρὸν οὐκ ἂν γένοιτο»; Ὅπως γὰρ νοσεῖ τὸ λογικὸν τῆς ψυ-
 χῆς τοῦ τὴν οἰκείαν διάνοιαν πιστοιόσαν ἡγουμένου τῶν λο-
 20 γίων τοῦ Πνεύματος καὶ μὴ μέγα καὶ τέλειον ἴαμα ψυχῆς
 τὰς θείας ἐντολὰς οἰομένου. Πρώην μὲν γὰρ ἐξ ἡμισείας
 καθαίρειν ἔφασκε ταύτας δύνασθαι, νῦν δὲ τὸ καθαριστικὸν
 αὐτῶν ἅπαν ἀφελὼν τῇ γνώσει προσένειμεν, ἀρχὴν καὶ μέ-
 σον καὶ τέλος θεογνωσίας τε καὶ ὑγιείας ψυχῆς καὶ καθάρ-
 25 σεως ἐκ τοῦ πολλὰ καὶ πλείω καὶ πάντα εἰδέναι λέγων προσ-
 γίνεσθαι καὶ δεῖν μηδαμῶς ἀγνοεῖν τὰ πολλὰ, ἵνα καὶ συνε-
 λεῖν εἰς τι καθόλου δυνηθῆμεν καὶ τὴν κυκλικὴν περὶ τὰ
 ὄντα γνῶσιν κατορθοῦν τουτέστι, τὴν ἐγκύκλιον μαθηθεῖν παι-
 δευσιν, ἵνα καὶ τῶν ἰσαγγέλων καταξιωθῆμεν νοήσεων, τῶν
 30 ἐνιαίων καὶ ἀμερῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔλεγε δεῖν τὸν σημείων

68 Α' Κορ. 13, 12.

69. Βλ. ἀνωτέρω 2, 1, 17.

70. Αὕτη εἶναι ὁ πλήρης κύκλος μαθημάτων τῆς θύραθεν παιδείας.

δὲ ἡμεῖς τὴν διὰ τοῦ πνεύματος γνῶσιν τοῦ Πνεύματος τοποθετοῦμεν ὑπεράνω τῆς φυσικῶς καὶ κοινῶς εἰς ὅλους ἐνυπαρχούσης γνώσεως, τί θὰ ὠφελήσῃ ἐσὲ τὸν ἀντιλέγοντα εἰς αὐτὰ τὸ ὅτι ἡ εἰσαγωγικωτάτη γνῶσις τοῦ Θεοῦ γεννᾶται ἀπὸ τὰ ὄντα; Σὺ ὅμως συνηθίζεις νὰ ἀντιλέγῃς οὕτως. Ἐπειδὴ ἀντιτασσόμενος εἰς τοὺς πνευματικούς ἀνδρας οἱ ὅποιοι λέγουν ὅτι ὑπάρχει φῶς θεωρητὸν ὑπὸ τοῦ νοῦ, ὄχι δὲ μόνη ἡ γνῶσις, δεικνύεις διὰ μακρῶν ὅτι καὶ ἡ γνῶσις λέγεται φῶς καὶ νομίζεις ὅτι διὰ τούτου νικᾷς κατὰ κράτος. «Ἄλλὰ χωρὶς αὐτὴν τὴν εἰσαγωγικὴν γνῶσιν δὲν θὰ εἶναι κανεὶς οὔτε λογικός», λέγει, «οὔτε ἡ πρόοδος πρὸς τὰ τελειότερα τῶν λογικῶν εἶναι δυνατὴ». Οὔτε ἀνὴρ θὰ εἶναι κανεὶς ποτὲ πρὶν γίνῃ νηπίον· ἀλλ' ὅταν γίνῃ ἀνὴρ, καταργεῖ τὰ τοῦ νηπίου⁶⁸. Ἐὰν ὅμως εἰς ἀνδρικὴν ἡλικίαν φρονῇ τὰ νηπιακὰ καὶ σεμνύεται μὲ αὐτὰ, πῶς δὲν θὰ εἶναι καταγέλαστος; Πῶς δὲ δὲν εἶναι τοιοῦτος αὐτὸς ὁ ὅποιος λέγει ὅτι εἶναι Χριστιανὸς καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἑλληνικὰ παιδεύματα, διὰ νὰ καρπωθῇ ἀπὸ ἐκεῖ τὴν θεογνωσίαν;

72. Τί κάμνει δὲ ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι «ἂν τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς νοσῇ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ δι' ἐπιμελείας νοερόν»; Πράγματι νοσεῖ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὁ ὅποιος θεωρεῖ πιστοτέραν τὴν ἰδικὴν του διάνοιαν ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Πνεύματος καὶ δὲν νομίζει τὰς θείας ἐντολὰς μέγα καὶ τέλειον ἴαμα ψυχῆς. Προηγουμένως βέβαια ἔλεγεν ὅτι αὐταὶ καθαίρουν ἐξ ἡμισείας⁶⁹, τῶρα δὲ ἀφαιρέσας ὅλην τὴν καθαρτικὴν ιδιότητα αὐτὴν τὴν ἀπένειμεν εἰς τὴν γνῶσιν, λέγων ὅτι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος τῆς θεογνωσίας, τῆς ὑγείας ψυχῆς καὶ τῆς καθάρσεως προέρχεται ἀπὸ τὴν γνῶσιν πολλῶν καὶ περισσοτέρων καὶ πάντων καὶ ὅτι πρέπει νὰ μὴ ἀγνοῶμεν καθόλου τὰ πολλά, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ τὰ συμμαζεύσωμεν εἰς ἓν καθολικὸν καὶ νὰ κατορθώσωμεν τὴν κυκλικὴν περὶ τὰ ὄντα γνῶσιν, δηλαδὴ νὰ μανθάνωμεν τὴν κυκλικὴν παιδευσιν⁷⁰, οὕτως ὥστε νὰ καταξιωθῶμεν καὶ τῶν ἰσαγγέλων νοήσεων, τῶν ἐνιαίων καὶ ἀμερίστων, ὡσὰν νὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι πρέπει

ἀμερῆς ἰδεῖν βουλόμενον, πολυμερῆς αὐτὸ πρότερον προθέσθαι καὶ τὴν μονάδα μὴ τῇ ἀφαιρέσει τῶν πολλῶν δύνασθαι γενέσθαι, ἀλλὰ τῇ συναιρέσει μόνῃ, καίτοι πᾶν τὸ ἐκ συναιρέσεως ἐν καὶ μεριστόν, ἐκεῖ δὲ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀμερῆς ὑπόκειται.

5 Ἐγὼ δὲ οἶδα παρὰ τῶν πατέρων μεμνημένος, ἤδη δὲ καὶ τινῶν αὐτῶν ἀκούσας τε καὶ πιστεύσας, ὡς καὶ τὰ πολλὰ ταῦτα καὶ τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα τοῦτον κόσμον, οὐκ κατ' αἰσθησιν, οὐ κατὰ λογισμόν, ἀλλὰ κατ' οἰκείαν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ δύναμιν καὶ χάριν ἐθεάσαντο, ἣ καὶ τὰ μακρὰν ὡς ὑπ' ὀφθαλμῶν ποιεῖ καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ὑπερφυῶς παρίστησι.
10 Τὸν δ' ἐξ Ἀρείου Πάγου θεορρήμονα οὐ θαυμασιὸν καὶ ἐκ τῶν φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχόντων ἐξυμνεῖν τὸν τῆς φύσεως δημιουργόν, ἐπεὶ καὶ δι' ἀφύχων καὶ δι' ἀναισθητῶν καὶ δι' ἀλόγων καὶ διὰ λογικῶν αὐτός ἐστι μόνος ὁ δοξαζόμενος,
15 ἀλλὰ καὶ αὐτῷ μόνῳ ἐξαιρέτως πρόπει ἡ ἐν Πνεύματι λατρεία, ἣν καὶ μόνῃν ποθεινὴν Θεῷ ὁ Θεὸς αὐτὸς προσεῖπεν.

73. Τῶν δὴ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ρήσεων, ὅσας ἔλαθεν ὁ φιλόσοφος καθ' ἑαυτοῦ προβαλόμενος, πολλὰς ἔτ' οὔσας καταλιπὼν, μιᾶς μνημονεύσω, τῆς τελευταίας. Φησὶ τοίνυν
20 ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας «ἀπάση τοῦτο κοινὸν ἱεραρχία τὸ πέρας, ἡ πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα προσεχῆς ἀγάπησις, ἐνθέως τε καὶ ἐνιαίως ἱερουρογουμενή, καὶ πρόγε τούτου ἡ τῶν ἐναντίων παντελῆς καὶ ἀνεπίστροφος ἀποφοίτησις, ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντια εἶσιν, ἡ τῆς ἱεραρχίας ἀληθείας ὄρασις τε καὶ ἐπιστήμη, ἡ τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως ἐνθεος μέθεξις». Συλλογίζεται τοίνυν ἐκ τούτων ὁ φιλόσοφος οὕτως: «τῶν ἡμῖν ὑπὸ Θεοῦ δεδομένων ἱεραρχία τὸ κράτιστον· τέλος δὲ ταύτης ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ὡς ἡ ρῆσις αὕτη διδάσκει τῶν ἐν ἡμῖν ἄρα τὸ ἄριστον ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἐ-
30 στί, ταῦτὸν δ' εἰπεῖν ἡ φιλοσοφία». Ρημάτων ὄντως ἔοικεν ἡ-

71. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 589-592.

72. Βλ. ἄνωτ. 1, 2, 12.

73. Αὐτόθι 1, 5, PG 3, 593 D.

74. Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 1, 3, PG 3, 376 A.

75. Βλ. ἄνωτ. 2, 1, 21.

ὁ θέλων νὰ ἴδῃ σημεῖον ἀμέρες πρέπει προηγουμένως νὰ τὸ προβάλλῃ πολυμερές καὶ ὅτι ἡ μονὰς δὲν δύναται νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πολλῶν ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν συναίρεσιν, μολονότι πᾶν τὸ ἐκ συναίρεσεως προερχόμενον εἶναι ἕν καὶ μεριστόν, ἐκεῖ δὲ ὑπόκειται τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀμεριστόν⁷¹. Ἐγὼ δὲ γνωρίζω μνηθεῖς ἀπὸ τοὺς πατέρας, μάλιστα δὲ ἀκούσας καὶ ἐμπιστευθεῖς μερικοὺς ἐξ αὐτῶν⁷², ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ πολλὰ καὶ ὅλον τοῦτον τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐθεώρησαν, ὄχι μὲ τὸν λογισμόν, ἀλλὰ μὲ τὴν οἰκείαν δύναμιν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ, ἡ ὁποία καὶ τὰ μακρινὰ ἀκόμη παρουσιάζει ὑπερφυῶς ὡσάν ἐμπρός εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα. Δὲν εἶναι δὲ ἀξιοθαύμαστον ὅτι ὁ Ἀρεοπαγίτης θεορρήμων ἐξυμνεῖ καὶ ἀπὸ τὰ φυσικά μας προσόντα τὸν δημιουργὸν τῆς φύσεως⁷³, ἐπειδὴ μόνον αὐτὸς εἶναι ὁ δοξαζόμενος δι' ἀψύχων καὶ δι' ἀναισθητῶν, δι' ἀλόγων καὶ διὰ λογικῶν συγχρόνως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν μόνον ἐξαιρέτως ἀρμόζει ἡ ἐν πνεύματι λατρεία, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἐχαρακτήρισεν ὡς μόνην ἀληθινὴν προσκύνησιν, ὡς μόνην ἀξίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς μόνην ποθεινὴν εἰς τὸν Θεόν.

73. Τώρα, ἀφοῦ παραλείψω τὰς ρήσεις τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ὅσας ὁ φιλόσοφος προέβαλε καθ' ἑαυτοῦ χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῆ, διότι εἶναι πολλαί, θὰ μνημονεύσω μίαν, τὴν τελευταίαν. Λέγει λοιπὸν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «εἰς πᾶσαν ἱεραρχίαν εἶναι κοινὸν τοῦτο τὸ τέλος, ἡ στενὴ ἀγάπησις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα, ἱερουργουμένη ἐνθέως καὶ ἐνιαίως, πρὸ τούτου δὲ ἡ πλήρης καὶ ἀνεπίστροφος ἀπόσπασις ἀπὸ τὰ ἀντίθετα, ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ὅσον εἶναι ὄντα, ἡ ὄρασις καὶ ἐπιστήμη τῆς ἱερᾶς ἀληθείας, ἡ ἐνθεὸς μέθεξις τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως»⁷⁴. Συλλογίζεται λοιπὸν ἀπὸ αὐτὰ ὁ φιλόσοφος ὡς ἐξῆς· «ἐκ τῶν δεδομένων εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ κράτιστον εἶναι ἡ ἱεραρχία· τέλος δὲ αὐτῆς ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ὅπως διδάσκει αὐτὴ ἡ ρῆσις· ἄρα τὸ ἄριστον ἀπὸ τὰ ἐν ἡμῖν εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, δηλαδὴ αὐτὴ αὕτη ἡ φιλοσοφία»⁷⁵. Φαίνεται πράγματι ὅτι ἀντιλαμ-

χου, ἀλλ' οὐ διανοίας ἐπαίειν ἀγίας. Τοῦτο γάρ φησιν ὁ ἅ-
 γιος, ὅτι ἡ ἀληθῆς τῶν ὄντων γνῶσις, «ἢ παντελῆς ἀποφοί-
 τησίς ἐστι τῶν ἐναντίων», τουτέστιν ἡ ἀποχή καὶ ἀπραξία τῶν
 κακῶν, πρὸ τῆς ἱεραῆς ἐργασίας οὕσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας.
 5 Ἐπεὶ γὰρ καὶ ὁ πονηραῖς ἐπιθυμίαις ἀλισκόμενος καὶ ἀγό-
 μενος τῶν αὐτῷ δοκούντων ἐφίεται καλῶν καὶ δι' ἔργων ἄ-
 γνοϊαν δείκνυσιν ἔχων τοῦ ὄντως καλοῦ, καὶ ὁ θυμῷ κρα-
 τούμενος τῷ ἀνθισιαμένῳ πρὸς τὰ δοκοῦντα αὐτῷ καλὰ καὶ
 ἀγαθὰ μάχεται, καὶ ἀπλῶς πᾶς ὁ τοῦ χειρόνος ἀντεχόμενος
 10 βίου ὡς αὐτῷ δοκοῦνι καλλίονι πρόσκειται, ἀλλ' εὐχ ὡς ὄν-
 τως ὄντι, μόνος δὲ ὁ τῶν χειρόνων ἀποφοιτήσας, τὴν ψευ-
 δοδοξίαν ταύτην ἀποβαλόμενος, τὰ ὄντως ὄντα χεῖρω καὶ χεί-
 ρω ἠγεῖται καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ τὴν οὐσαν, οὐ
 τὴν δοκοῦσαν, διὰ τοῦτο ἢ τῶν κακῶν ἀποφοίτησις «γνῶσις»
 15 ἐστι «τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐσιί», πρὸ τῆς ἱεραῆς ἐργασίας οὕσα,
 τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας· ἱερά δὲ καὶ ἐνιαία καὶ ἔνθεος ἐργα-
 σία ἢ τήρησίς ἐστι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τῆ φυγῆ τῶν πονη-
 ρῶν καὶ τῆ ἐπιμόνῳ καὶ προσεχεῖ ἀγαπήσει Θεοῦ καὶ τῶν
 θείων ἐκτελουμένη. Τοῦτο τοίνυν ἐσιί, φησί, πάσῃ κοινὸν ἱε-
 20 ραρχία τὸ πέρας, τὸ μισῆσαι τὰ ἀντικείμενα ταῖς τοῦ Θεοῦ
 ἐντολαῖς καὶ ἀγαπῆσαι ταύτας καὶ τὸν δόντα Θεὸν καὶ διὰ
 τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ὑπὸ ταύταις ζῆν. Τοῦτό ἐστιν «ἢ τῶν
 ὄντων ἢ ὄντα γνῶσις», τοῦτο ἢ τῆς ἀληθείας ὄρασις, τοῦτο
 ἢ τῆς τελειώσεως μέθεξις, τοῦτο ἢ τῆς πνευματικῆς ἐποψίας
 25 ἐσιίσις, ἀποκαλυπτιομένης κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ φωτιζού-
 σης καὶ θεούσης καὶ ιεροφύσης νοητῶς πάντα τὸν διὰ τῆς
 καθαρᾶς καρδίας νοερῶς, μᾶλλον δὲ πνευματικῶς, ἐνδαισιώ-
 μενον αὐτῆ.

74. Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν δῆλον ποιεῖται λέγοντα·
 30 μικρὸν γὰρ προαγαγὼν τὸν λόγον, εἰτ' ἐπαναλαβὼν, ἐξήγη-
 τὴς αὐτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος διὰ τοὺς μὴ θέλοντας νοεῖν τὰ
 θεῖα θείως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς οἰκείας κακοδοξίας περιτρέ-

βάνει τὸν ἦχον τῶν λόγων, ἀλλ' ὄχι τὴν ἀγίαν ἔννοιαν. Διότι ὁ ἅγιος λέγει τοῦτο, ὅτι ἡ ἀληθὴς γνῶσις τῶν ὄντων, «εἶναι ἡ πλήρης ἀπόσπασις ἀπὸ τὰ ἀντίθετα», δηλαδή ἡ ἀποχή καὶ ἀπραξία ἀπὸ τὰ κακά, προηγουμένη τῆς ἱερᾶς ἐργασίας, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας. Ἐπειδὴ δηλαδή καὶ ὁ κατεχόμενος καὶ ἀγόμενος ἀπὸ πονηρᾶς ἐπιθυμίας ἐπιθυμεῖ τὰ κατὰ τὴν γνώμην του καλὰ καὶ δι' ἔργων δεικνύει ὅτι ἀγνοεῖ τὸ ὄντως καλόν, καὶ ὁ κυριαρχούμενος ἀπὸ θυμὸν μάχεται κατὰ τοῦ ἀνθισταμένου πρὸς τὰ κατὰ τὴν γνώμην του καλὰ καὶ ἀγαθὰ, καὶ γενικῶς πᾶς ὁ ἀσπαζόμενος τὸν χειρότερον τρόπον βίου προσκολλᾶται εἰς αὐτὸν ὡς κατὰ τὴν γνώμην του καλύτερον, ἀλλ' ὄχι ὡς ὄντως ὄντα, μόνον δὲ ὁ ἀποσπασθεὶς ἀπὸ τὰ χειρότερα, ἀφοῦ ἀποβάλη τὴν ψευδοδοξίαν ταύτην, θεωρεῖ χειρότερα τὰ πράγματι χειρότερα καὶ ἔχει γνῶσιν τῶν ὄντων ἀληθινὴν τὴν πραγματικὴν, ὄχι τὴν φαινομενικὴν, διὰ τοῦτο ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τὰ κακά εἶναι «γνῶσις τῶν ὄντων ὅσον εἶναι ὄντα», προηγουμένη τῆς ἱερᾶς ἐργασίας, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας· ἱερὰ δὲ καὶ ἐνιαία καὶ ἔνθεος ἐργασία εἶναι ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ἐκτελουμένη διὰ τῆς ἀποφυγῆς τῶν πονηρῶν καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ στενῆς ἀγαπήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων. Τοῦτο λοιπὸν εἶναι, λέγει, εἰς πᾶσαν ἱεραρχίαν κοινὸν τέλος, τὸ νὰ μισήσῃ τὰ ἀντίθετα εἰς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγαπήσῃ ταύτας καὶ τὸν χορηγήσαντα Θεὸν καὶ λόγῳ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης νὰ ζῆ ὑπ' αὐτάς. Τοῦτο εἶναι «ἡ γνῶσις τῶν ὄντων καθ' ὅσον εἶναι ὄντα», τοῦτο εἶναι ἡ ὄρασις τῆς ἀληθείας, τοῦτο ἡ μέθεξις τῆς τελειώσεως, τοῦτο ἡ ἐστίασις τῆς πνευματικῆς ἐποψίας, ἀποκαλυπτομένης κατὰ τὴν ἑπαγγελίαν, φωτιζούσης, θεούσης καὶ τρεφούσης νοητῶς πάντα τὸν διαβιοῦντα εἰς αὐτὴν διὰ τῆς καθαρᾶς καρδίας νοερώς, μᾶλλον δὲ πνευματικῶς.

74. Καὶ ὁ ἴδιος δὲ αὐτοαποκαλύπτεται ὅτι λέγει τοῦτο· διότι, ἀφοῦ συνέχισεν ἐπ' ὀλίγον τὸν λόγον, ἔπειτα τὸν ἐπαναλαμβάνει, ἐρμηνεύων τὸν ἑαυτὸν του διὰ τοὺς μὴ θέλοντας νὰ νοοῦν τὰ θεία θείως, ἀλλὰ καὶ ἐπιχειροῦντας

πειν ἐγχειροῦντας, «εἴρηται τοίνυν ἡμῖν ἱερῶς», φησὶν, «ὡς οὐτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ὁ σκοπός, ἢ πρὸς Θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσίς τε καὶ ἔνωσις· ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν θείων ἐντολῶν ἀγαπήσει
 5 καὶ ἱερουργίαις μόνως τευξόμεθα· ἴηρήσει' γάρ, φησὶν, 'ὁ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου, καὶ ὁ Πατήρ ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν'». Ὁρᾶς ποῖαν λέγει γνῶσιν τῶν ὄντων ἀληθῆ; Τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρειῶν. Τί δὲ τὸ ταύτης τέλος; Ἡ πρὸς Θεὸν ἔνωσις τε
 10 καὶ ἀφομοίωσις. Πῶς δὲ ἐκεῖ ἀγάπην εἶπε ταύτην τὴν ἀφομοίωσιν; Ὅτι ἡ ἀγάπη ἐστὶ τῶν ἀρειῶν τὸ πλήρωμα καὶ αὕτη τῆ εἰκόνι προσχρωσθεῖσα τελείαν τὴν πρὸς Θεὸν ἀποσώζει ἐμφέρεϊαν. Διὰ δὲ τοῦ ἐνθέως καὶ ἐνιαίως καὶ τῆς ἱεραρχίας ἐργασίας τὴν ἴηρησιν τῶν θείων ἐντολῶν ἠνίξαιτο, τὴν
 15 διὰ μόνην τὴν πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα γινομένην διαῖθεσιν· τὸ γὰρ καλὸν οὐ καλόν, ἂν μὴ καὶ διὰ τὸ καλὸν μόνον πράττηται· ἢ δὲ διηνεκῆς τῶν ἐναντίων ἀποφοίτησις καὶ ἡ γνῶσις τῶν ὄντων καὶ ἡ ἱεραρχία τῆς ἀληθείας ὄρασις καὶ ἐπιστήμη τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ πάντα παρίστησι μῖσος καὶ τὴν τῆς ἀμαρ-
 20 τίας κατὰγνωσιν καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνεπίστροφον φυγὴν· τῆ δὲ ἐνοειδεῖ τελειώσει καὶ ἐνθέω μεθέξει τοῦ ἐνὸς καὶ τῆ νοητῶς τροφούση καὶ θεούση ἐποψία τὴν κατ' ἐπαγγελίαν θεῖαν ἐπιφοίτησιν καὶ μονὴν ὑπέδειξε, τελειοῦσαν τῆ ἐνώσει καὶ τρέφουσαν τῆ ἐποψία τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα.

25 75. Εἰ γοῦν διὰ μόνης τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως ἡ ἀληθῆς προσγίνεται γνῶσις καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἔνωσις καὶ ὁμοίωσις, ὅπερ ὁ φιλόσοφος φησι γνῶσιν, ψευδογνωσία ἐστίν. Ἀρχόμενος γὰρ καὶ αὐτὸς σαφῶς εἶπεν «ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως μὴ δυνατὸν εἶναι ταύτην προσγίνεσθαι τὴν γνῶ-
 30 σιν», καὶ μικρὸν ἀνωτέρω δεικνύς, ὅθεν ἡ γνῶσις αὕτη προσγίνεσθαι πέφυκεν, «ἐκ τοῦ μὴ ἀγνοεῖν», φησί, «τὰ πολλά,

76. Ἰω. 14, 23.

77. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 2, 1, PG 3, 392 A.

78. Βλ. 2, 1, 34· 37· 2, 3, 17.

νά ἐκτρέπουν τοὺς ἄλλους πρὸς τὰς κακοδοξίας των, καὶ λέγει· «ἔχει λοιπὸν λεχθῆ εἰς ἡμᾶς ἱερῶς ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἰδικῆς μας ἱεραρχίας εἶναι αὐτός, δηλαδὴ ἢ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀφομοίωσις καὶ ἔνωσις πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν· θὰ ἐπιτύχωμεν δὲ ταύτην, ὅπως διδάσκουν τὰ θεῖα λόγια, μόνον διὰ τῆς ἀγαπήσεως τῶν θείων ἐντολῶν καὶ ἱερουργίας αὐτῶν, διότι, λέγει, ὁ ἀγαπῶν με θὰ τηρήσῃ τοὺς λόγους μου, καὶ ὁ πατήρ μου θὰ ἀγαπήσῃ αὐτὸν καὶ θὰ ἔλθωμεν πρὸς αὐτὸν καὶ θὰ κατασκευάσωμεν μονὴν πλησίον του⁷⁶»⁷⁷. Βλέπεις ποῖαν λέγει γνῶσιν ἀληθῆ τῶν ὄντων; Τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ τέλος ταύτης; Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἔνωσις καὶ ἀφομοίωσις. Πῶς δὲ ἐκεῖ εἶπεν ἀγάπην τὴν ἀφομοίωσιν ταύτην; Διότι ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ πλήρωμα τῶν ἀρετῶν καὶ αὕτη ζωγραφηθεῖσα κατὰ τὴν εἰκόνα παρουσιάζει τελείαν τὴν πρὸς Θεὸν ὁμοιότητα. Διὰ δὲ τῶν λέξεων ἐνθέως καὶ ἐνιαίως καὶ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας ὑπηνίχθη τὴν τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν, τὴν πραγματοποιουμένην μόνον διὰ τῆς διαθέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα· διότι τὸ καλὸν δὲν εἶναι καλόν, ἂν δὲν πράττεται καὶ μόνον διὰ τὸ καλόν· ἢ δὲ συνεχῶς ἀπόσπασις ἀπὸ τὰ ἀντίθετα, ἢ γνῶσις τῶν ὄντων, ἢ ἱερὰ ὄρασις καὶ ἐπιστήμη τῆς ἀληθείας παριστᾶ τὸ μῖσος πρὸς τὰ πονηρὰ πάθη, τὴν κατάγνωσιν τῆς ἀμαρτίας καὶ τὴν ἀνεπίστροφον φυγὴν ἀπὸ αὐτῆν· μὲ τὰς λέξεις δὲ ἐνοειδῆς τελείωσις καὶ ἐνθεος μέθεξις τοῦ ἐνός καὶ ἐποψία τρέφουσα καὶ θεοῦσα ὑπέδειξε τὴν ἐπηγγελμένην θείαν ἐπιφοίτησιν καὶ μονὴν, τελειοῦσαν μὲ τὴν ἔνωσιν καὶ τρέφουσαν μὲ τὴν ἐποψίαν τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα.

75. Ἐπομένως ἂν ἢ ἀληθῆς γνῶσις καὶ ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἔνωσις καὶ ὁμοίωσις γεννᾶται μόνον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν, αὐτὸ τὸ ὁποῖον ὁ φιλόσοφος καλεῖ γνῶσιν εἶναι ψευδογνωσία. Πράγματι καὶ ὁ ἴδιος εἶπεν εἰς τὴν ἀρχὴν σαφῶς, «ἀπὸ τῆς τήρησιν τῶν ἐντολῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γεννᾶται ἢ γνῶσις αὐτῆ⁷⁸», καὶ ὀλίγον προηγουμένως, δεικνύων ἀπὸ ποῦ γεννᾶται φυσικῶς ἢ γνῶσις αὕτη, λέγει, «ἀπὸ τὸ μὴ ἀγνοεῖν τὰ πολλά, οὔτε

μηδὲ τοὺς λόγους τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ ἐκ τοῦ γινώσκειν πάντα καὶ πάντα σπεύδειν μανθάνειν, ὃ τί τις ἐπαγγέλλεται εἶδέναι, καὶν Ἑλληὴν ἢ καὶν Αἰγύπτιος, ἵνα μηδενός», φησί, «τῶν περὶ κόσμου φύσεως εἰρημένων τε καὶ ἐγνωσμένων λει-
 5 πόμενος, ἐξ ἐκείνου ἀγνοήσῃ Θεόν», ἐπεὶ καὶ αὐτὸν ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκειται, ὁμοίον τι ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας ἐκ τῶν ἐδωδύμων μόνων τρέφεσθαι τε καὶ συνίστασθαι τὸ σῶμα, δεῖν ἔλεγε μηδενὸς ἀπολελεῖφθαι τῶν ἐδωδύμων, εἴ τις τοῦ ζῆν ἐφίεται, μηδὲ διαλιμπάνειν σιιζό-
 10 μενον ὀσημέραι τε καὶ ὥραι, καὶ οὕτω τὴν περὶ τὰς πολυτελεῖς τραπέζας ἄχρηστον μανίαν καὶ τὸ τῆς γαστριμαργίας πάθος ὡς ἀναγκαῖότατα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἔπειθε δοξάζειν, μηδενὸς τῶν κρειπτόνων ὀρεγομένους. Οὕτω γὰρ καὶ τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς ὕλην ὁ Θεὸς ὑπέθειο τοὺς τῆς φύσε-
 15 ως λόγους, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν γνῶσιν χειραγωγεῖν δυναμένους. Ἡμεῖς οὖν τὸ αὐτάρκες ἐκ τούτων ἀπολαμβάνοντες τὰ περιττὰ παραλείπομεν τοῖς μὴ χωροῦσι τὴν τελειότεραν τροφήν· καὶν, ὑπερήλικες ὄντες οὕτοι, τῆς νηπίοις καταλλήλου τροφῆς οὐκ ἀπανίστασθαι βούλωνται, ἐπαλείφο-
 20 μεν καὶ τινα Σκύλλαν τῷ παγκοσμίῳ τούτῳ μασίῳ, τὸ μὴ πάνυ λυσιτελεῖν ἔστιν ὅτι μειρίως ἐκτείνοντες ὡς ἀπαναστήσοντες τῆς ἀκαίρου τροφῆς. Οἱ δ' ὡς οὐκέτι παῖδες, ἀλλ' ὡς τέλειοι τὴν κακίαν, ἡμῖν ἐπανίστανται καὶ φιλονεικοῦσιν ἡμᾶς κατασπᾶσαι μᾶλλον ἢ αὐτοὶ πρὸς τὸ προσῆκον μέτρον
 25 ἀναδραμεῖν.

76. Διὸ καὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς ἦκειν καὶ τὴν μονὴν ποιεῖσθαι ἐν ἐκείνῳ φασίν, ὡς τοὺς λόγους οἶδε τῆς τοῦ κόσμου φύσεως· γινώσκει γὰρ οὕτως τὸ ἀληθές. Θεὸς ἰδὲ ἢ ἀλήθεια καὶ ὁ τῆς ἀληθείας Πατήρ· ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ
 30 γινῶσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐσιτήρικται τε καὶ μένει· οὐκοῦν ἐν τῷ Θεῷ ἔστι μονίμως ἰδρυμένος ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰδώς· τούτου δ' ἐν Θεῷ τὴν μονὴν ἀμετάβλητον ἔχον-

τούς λόγους τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τὸ γινώσκειν πάντα καὶ σπεύδειν νὰ μανθάνῃ πάντα, ὅτιδῆποτε ἐπαγγέλεται κανεὶς ὅτι γνωρίζει, εἴτε Ἕλλην εἶναι εἴτε Αἰγύπτιος, ὥστε νὰ μὴ ὑστερῇ εἰς τίποτε ἀπὸ τὰ λεχθέντα καὶ γνωσθέντα περὶ φύσεως κόσμου καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἀγνοήσῃ τὸν Θεόν»⁷⁹, ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς γνωρίζεται μόνον ἀπὸ τὰ ὄντα. Πράττει κάτι παρόμοιον μὲ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος, ἀκούσας ὅτι τὸ σῶμα τρέφεται καὶ συντηρεῖται μόνον ἀπὸ τὰ φαγώσιμα, θὰ ἔλεγεν ὅτι ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νὰ ζῆ δὲν πρέπει νὰ παραλείπῃ κανέν φαγώσιμον καὶ νὰ μὴ παύῃ σιτιζόμενος καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν καὶ οὕτω θὰ ἔπειθε τοὺς ἀνθρώπους νὰ θεωροῦν ἀναγκαιότατα εἰς τὸν βίον τὴν ἄχρηστον μανίαν γύρω ἀπὸ τὰς πολυτελεῖς τραπέζας καὶ τὸ πάθος τῆς γαστριμαργίας, μὴ ἐπιθυμοῦντες τίποτε ὑψηλότερον. Οὕτω πράγματι ὁ Θεὸς ὑπὸ τὸ διανοητικὸν τῆς ψυχῆς ἐτοποθέτησεν ὡς ὕλην τοὺς λόγους τῆς φύσεως, ἀλλὰ μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι δύνανται νὰ χειραγωγοῦν πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν γνῶσιν. Ἡμεῖς λοιπὸν λαμβάνοντες ἀπὸ αὐτοὺς τὸ ὠφέλιμον παραλείπομεν τὰ περιττὰ εἰς τοὺς μὴ ἀνεχομένους τὴν τελειότεραν τροφήν· καὶ ἂν οὗτοι, μολονότι εἶναι ὑπερήλικες, δὲν θέλουν νὰ ἀποκοποῦν ἀπὸ τὴν εἰς τὰ νήπια κατάλληλον τροφήν, στήνομεν καὶ κάποιαν Σκύλλαν εἰς τὸν παγκόσμιον τοῦτον μαστόν, ἀπευθύνοντες ἐνίοτε μετρίως τὸ ὅτι δὲν ὠφελεῖ πολὺ, διὰ νὰ τοὺς ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὴν ἄκαιρον τροφήν. Αὐτοὶ δὲ ὡς μὴ παῖδες πλέον, ἀλλ' ὡς τέλειοι εἰς τὴν κακίαν, ἐπιτίθενται ἐναντίον ἡμῶν καὶ ἀγωνίζονται μᾶλλον νὰ κατασπαράξουν ἡμᾶς παρά νὰ ἐπιστρέψουν οἱ ἴδιοι εἰς τὸ κατάλληλον μέτρον.

76. Διὸ λέγουν ὅτι θὰ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ θὰ κάμῃ μονὴν εἰς ἐκεῖνον, «ὁ ὁποῖος γνωρίζει τοὺς λόγους τῆς φύσεως τοῦ κόσμου· διότι οὗτος γνωρίζει τὴν ἀλήθειαν». Θεὸς δὲ εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ Πατὴρ τῆς ἀληθείας· ἀλλὰ καὶ πᾶν γινώσκον στηρίζεται καὶ μένει εἰς τὸ γινωσκόμενον· ἐπομένως ὁ γνωρίζων τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων θὰ εἶναι μονίμως θεμελιωμένος εἰς τὸν Θεόν· ἀφοῦ

τος, οὐκ ἀπεικὸς ἐκεῖνόν γε παρὰ τοῦτον ἐλθεῖν λέγεσθαι καὶ τὴν μονὴν πεποιῆσθαι· «οὐτός ἐστι», φησί, «καὶ ὁ φωτὸς θείου καὶ νοητοῦ ἔμπλεων τὸν νοῦν κεκτημένος». Αὕτη ἐστὶν ἡ τελεωτάτη τοῦ φιλοσόφου θεογνωσία. Ἐγὼ δὲ ἀκούω τοῦ

5 εὐαγγελίου λέγοντος, ὅτι ὁ διάβολος «ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατήρ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ». Οἶδα δὲ καὶ τῶν ἐναντίων τὴν αὐτὴν οὖσαν αἰσθησὶν καὶ γνῶσιν καὶ ἐπισιτήμην. Ὁ γοῦν εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἐπίσταιται. Εἰ γοῦν, κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους, τὸ γινῶσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστή-

10 ρικταί τε καὶ μένει καὶ διὰ τοῦτο κατ' αὐτὸν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων ἐν τῷ Θεῷ ἐστὶ καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ, οὐκοῦν καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ὁ τοῦ ψεύδους Πατήρ ἐν αὐτῷ πεποιῆται τὴν μονὴν, καὶ ὁ αὐτὸς οὐτός ἐστι λοιπὸν ὁ καὶ σκότους νοητοῦ ἔμπλεων τὴν ψυχὴν κεκτημένος· καὶ ὄντως πολὺ

15 σκότιος ἐπηλυγάζει τὴν ψυχὴν, ἢ τοιαῦτα προφέρει διανοήματα. Τί γάρ, ὁ λέγων, «οἶδα σε τί εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», διὰ τὴν γνῶσιν ταύτην ἐν ἑαυτῷ εἶχε τὸν Χριστόν; Τί δέ, ὁ γινῶσκων καὶ μὴ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ ἔχει μονίμως ἐνιδρυμένον τὸν Θεόν; Καὶ πῶς «δαρήσεται πολ-

20 λὰς»; Καὶ μὴν ὁ μὲν Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις ἐκ μὲν τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως προσγίνεσθαι φησὶ τὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐνοίκησιν, ἐκ δὲ τῆς ἐνοικήσεως τὴν ἐμφάνειαν. Οὗτος δὲ ἀντεστραμμένος μὲν ἐκείνῳ ἐκ τῆς αὐτῷ δοκούσης ἐμφανείας φησὶ τὴν ἐνοίκησιν, ὑπεναντίως δὲ σαφῶς, οὐκ

25 ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἐκ γνώσεως τὴν ἐμφάνειαν, καὶ γνώσεως, ἣν ἐκ τῆς τηρήσεως πᾶν θείων ἐντολῶν μηδαμῶς προσγίνεσθαι πρότερον ἀπεφήνατο. Τοιούτου φωτὸς καὶ ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν. Οὐ μόνον δὲ τὰς θείας ἐντολὰς ἀδυνατίως ἔχειν τὴν γνῶσιν ταύτην πορίζειν πρό-

30 τερον εἴρηκε, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίαν ταύτην ἐκάλει διὰ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων χορηγομένην καὶ μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ ταύτην ἔφασκεν· ἦν οὖν μωρία τότε προσεῖπε,

80. Ἰω. 8, 44.

82. Λουκᾶ 12, 47.

84. Α' Κορ. 3, 19.

81. Μάρκ. 1, 24.

83. Ἰω. 14, 21· 23.

δὲ οὗτος ἔχει ἀμετακίνητον τὴν μονὴν εἰς τὸν Θεόν, δὲν εἶναι ἄτοπον νὰ λέγεται ὅτι ἐκεῖνος παρὰ ὁ Θεὸς θὰ ἔλθῃ καὶ θὰ κάμῃ μονὴν· «αὐτὸς εἶναι», λέγει, «ὁ ἔχων τὸν νοῦν γεμᾶτον θεῖον καὶ νοητὸν φῶς». Αὕτῃ εἶναι ἡ τελειοτάτη θεογνωσία τοῦ φιλοσόφου. Ἐγὼ δὲ ἀκούω τὸ εὐαγγέλιον νὰ λέγῃ, ὅτι ὁ διάβολος «εἶναι ψεύστης καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοῦ ψεύδους»⁸⁰. Γνωρίζω δὲ ὅτι ἡ αἴσθησις καὶ γνῶσις καὶ ἐπιστήμη περιλαμβάνει καὶ τὰ ἐναντία. Ὅθεν ὁ γνωρίζων τὴν ἀλήθειαν ἐπίσταται καὶ τὸ ψεῦδος. Ἄν λοιπὸν, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ φιλοσόφου, τὸ γινῶσκον στηρίζεται καὶ μένη εἰς τὸ γινωσκόμενον καὶ διὰ τοῦτο κατ' αὐτὸν ὁ ἔχων τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων εἶναι εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὁ Θεὸς εἰς αὐτόν, τότε καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους ἔχει κατασκευάσει μονὴν εἰς αὐτόν, καὶ αὐτὸς λοιπὸν ἀκριβῶς εἶναι ὁ ἔχων τὴν ψυχὴν γεμάτην νοητοῦ σκότους· καὶ πράγματι πολὺ σκότος σκεπάζει τὴν ψυχὴν ἢ ὁποῖα προφέρει τοιαῦτα διανοήματα. Μήπως ὁ λέγων, «γνωρίζω ποῖος εἶσαι, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ»⁸¹, εἶχε τὸν Χριστὸν μέσα του ἐξ αἰτίας τῆς γνώσεως ταύτης; Μήπως ὁ γνωρίζων καὶ μὴ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἔχει μονίμως μέσα του ἐγκατεστημένον τὸν Θεόν; Πῶς τότε «θὰ δαρῇ πολλὰς φορές»⁸²; Καὶ ὅμως ὁ μὲν Χριστὸς λέγει εἰς τὰ εὐαγγέλια ὅτι ἐκ μὲν τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν γεννᾶται ἡ ἐνοίκησις αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς, ἀπὸ δὲ τὴν ἐνοίκησιν ἡ ἐμφάνεια⁸³. Οὗτος δὲ ἀντιστρόφως πρὸς ἐκεῖνον λέγει ὅτι ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν γνώμην του ἐμφάνειαν γεννᾶται ἡ ἐνοίκησις, σαφῶς δὲ ὄχι ἀπὸ τὰς ἐντολὰς ἀλλ' ἀντιθέτως ἀπὸ τὴν γνῶσιν ἢ ἐμφάνειαν, καὶ μάλιστα γνῶσιν διὰ τὴν ὁποῖαν ποτέ προηγουμένως δὲν ἐδήλωσε καθόλου ὅτι γεννᾶται ἀπὸ τὴν τηρησιν τῶν θείων ἐντολῶν. Τοιοῦτου φωτὸς καὶ ἀληθείας ἐγένετο τὸν νοῦν του. Ὅχι δὲ μόνον προηγουμένως εἶπεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον αἱ θεῖαι ἐντολαὶ νὰ προσπορίσουν αὐτὴν τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ ἐπίσης τὴν ἐκάλει φιλοσοφίαν χορηγουμένην διὰ τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων καὶ ἔλεγεν ὅτι αὕτῃ εἶναι μωρία ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»⁸⁴ αὕτῃ λοιπὸν,

Θεὸν αὐτὴν εἶναι νῦν ἀποφαίνεται καὶ αὐτὸν μετὰ τοῦ Πα-
τρὸς τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Λόγον τοιοῦτου φωτὸς καὶ
ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν.

77. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τῶν ἐναντίων ἢ αὐτὴ ἔστιν αἰσθησις,
5 σὺ, ὦ φιλόσοφε, πότι' ἄρ' εἶ θερμός, ὅταν κατὰ τὴν ποιότητα
ταύτην διακේται σου τὸ σῶμα, ἢ ὅτε κατεψυγμένον τοῦτ' ἔ-
χων τὴν ἐναντίαν εἰδείης θερμότητα; Πάντως τότε καὶ τὴν
θερμότητα ἐν σεαυτῷ φέρων αἰσθάνη, ὅτε κατὰ ταύτην διά-
κεισαι. Τότε τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν ἔξεις ἐν σεαυτῷ ἀληθῶς,
10 ὅτε τὴν θεῖαν ἔξιν ἐν σεαυτῷ κατὰ ψυχὴν ἔχεις· θεία δὲ ὄν-
τως ἔξιν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἐστί· προσγίνεται δ' αὐτῇ
διὰ μόνης τῆς τῶν θεῶν ἐντολῶν ἱερᾶς ἐργασίας· εἰ γὰρ
καὶ ἀρχὴ τούτων ἐστίν, ἀλλὰ καὶ μέση καὶ κορυφαία· ὁ Θεὸς
γὰρ ἀγάπη ἐστίν, ὃς ἐν τούτῳ μόνῳ καὶ τὴν οἰκεῖαν ἔλευσιν
15 καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο. Τότε τοίνυν καὶ σε-
αυτῷ χρῆσις πρὸς διόρθωσιν ἑτέρων ἀληθῶς, ὅτε τὴν τοιαύτην
σχῆσις ἐκ τῶν τοιούτων διάθεσιν· νῦν γάρ, τὸν διορθοῦντα
ὑποκρινόμενος, διασιρέφων καὶ διασούρων δῆλος εἶ. Ἄλλ'
ὡς μὲν διασιρέφεις διορθοῦν ἐπαγγελλόμενος, ἐκδηλότερον ἔ-
20 σται προϊόντιος τοῦ λόγου. Τοῦ δ' ἐν σχήματι διορθώσεως
διασύρειν προθυμεῖσθαι δείγμα σαφὲς τὸ διὰ μεγίστης σε-
σπουδῆς ποιήσασθαι μὴ ἔλθειν ἡμῖν εἰς ὄψιν τὰ πρὸς ἡμε-
τέραν διόρθωσιν ἐπισιρεπικὰ σοι δοκοῦντα τανὶ συγγράμ-
ματα, ὡσπερ ἂν εἴ τις ἰατρῶν πόμα μὲν σκευάσαι τῷ νοσοῦν-
25 τι λυσιτελέσιαιον ἔφασκε, χρῆσασθαι δὲ παντάπασιν ἀπηγό-
ρευεν. Ὅθεν καὶ τοῦτο γέγονε δήπου δῆλον, ὡς καὶ αὐτὸς
τοῦτ' οἶσθα, πρότερον, ὃ νῦν ἐξεφάνη, δηλητηρίων ἔχοντα
δύναμιν τὰ κεκλημένα φάρμακα· καὶ τοῦτ' ἄρα προσεγίνω-
σκες ὡς οὐ λήσῃ κλέπιων, τούτων προφανέντων ἡμῖν.
- 30 78. Ταῦτ' ἄρα καὶ νῦν οὐχ ἐκόντιος εἶναι καὶ πρὸς τὰς ἡμε-

85. Α' ἰω. 4, 8' 16.

86. Βλ. ἀνωτέρω 2, 1, 2.

τὴν ὁποίαν ἐχαράκτηρισε τότε ὡς μωρίαν, τώρα κηρύσσει Θεὸν καὶ μάλιστα αὐτὸν τοῦτον τὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Λόγον τοῦ Πατρὸς· τοιοῦτου φωτὸς καὶ ἀληθείας ἐγέμισε τὸν νοῦν του.

77. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ αὐτὴ αἴσθησις ὑπάρχει καὶ τῶν ἀντιθέτων, ἐσύ, ὦ φιλόσοφε, πότε ἄρα γε εἶσαι θερμός, ὅταν τὸ σῶμα σου εὐρίσκεται εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν ἢ ὅταν τὸ ἔχης κατεψυγμένον καὶ γνωρίζῃς τὴν ἀντίθετον θερμότητα; Πάντως αἰσθάνεσαι ὅτι φέρεις μέσα σου τὴν θερμότητα τότε, ὅταν διάκεισαι κατ' αὐτὴν. Τότε λοιπὸν θὰ ἔχῃς καὶ τὸν Θεὸν πράγματι μέσα σου, ὅταν ἔχῃς τὴν θεϊαν ἔξιν μέσα σου ψυχικῶς· θεία δὲ ἔξις εἶναι πράγματι ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη· γεννᾶται δὲ αὕτη μόνον διὰ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας τῶν θείων ἐντολῶν· διότι ἂν εἶναι ἀρχὴ τούτων, ὅμως εἶναι καὶ μέση καὶ κορυφαία, καθ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη⁸⁵, ὁ ὁποῖος δι' αὐτὴν μόνον ἐπηγγέθη τὴν ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειάν του. Τότε λοιπὸν θὰ ἐπιδοθῆς εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν ἄλλων ἐπιτυχῶς, ὅταν θὰ ἀποκτήσῃς ἐκ τῶν τοιούτων τὴν τοιαύτην διάθεσιν· τώρα ὅμως, ὑποκρινόμενος τὸν διορθωτὴν, εἶναι φανερόν ὅτι διαστρέφεις καὶ διασύρεις. Ἄλλ' ὅτι διαστρέφεις, ἐνῶ ὑπόσχουσαι νὰ διορθώσῃς, θὰ γίνῃ ἐκδηλότερον προϊόντος τοῦ λόγου. Τοῦ ὅτι δὲ μὲ τὸ πρόσχημα διορθώσεως ἀποσκοπεῖς νὰ διασύρῃς σαφὲς δεῖγμα εἶναι ὅτι ἐφρόντισες ἐπιμελῶς νὰ μὴ περιέλθουν εἰς χεῖρας μου τὰ πρὸς διόρθωσιν μας προτρεπτικὰ κατὰ τὴν γνώμην σου αὐτὰ συγγράμματα⁸⁶. Συμβαίνει δηλαδὴ, ὡσάν εἰς ἰατρὸς νὰ ἔλεγεν ὅτι παρεσκεύασε καταπότιον ὠφελιμώτατον εἰς τὸν ἀσθενῆ, ἀλλ' ἀπηγόρευσεν ἐντελῶς νὰ χρησιμοποιηθῇ. Ὅπως λοιπὸν καὶ σύ ὁ ἴδιος γνωρίζεις, ἔγινε φανερόν προηγουμένως καὶ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη πλήρως τώρα, ὅτι τὰ ἀποκαλούμενα ἀπὸ σέ φάρμακα ἔχουν δηλητηριώδη δρᾶσιν· ἄρα, ἀφοῦ αὐτὰ ἐφάνησαν ἀπὸ πρὶν εἰς ἡμᾶς, ἐγνώριζες ἐπίσης καὶ τοῦτο, ὅτι δὲν θὰ ἐξηπάτας χωρὶς νὰ γίνῃς ἀντιληπτός.

78. Αὐτὰ λοιπὸν τὰ συγγράμματα σου φθάνουν τώρα

τέρας ἤκει χείρας ταυτί σου τὰ γράμματα, ἐν οἷς τελευτῶν
 φῆς ὡς ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθώσει χρήσασθαι σαυτῶ, ὧν οὐκ
 ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἴρηκέ τις τῶν σῶν φίλων. Τὸ δὲ
 μὴ ὀρθῶς εἰρημένον τῷ φίλῳ τοῦτο λέγεις εἶναι· αἴσασιν οἱ
 5 κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τῆς ἐγγινομένης αὐτοῖς ἱερᾶς
 φωτοφανείας, ὅτι ἔστι Θεὸς καὶ οἶον φῶς ἐστι, μᾶλλον δὲ
 πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ αὐλοῦ· οἱ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας
 ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τὸν κοινὸν προ-
 μηθεῖα συνορῶσιν, ἐκ τῶν ἀγαθνομένων τὴν αὐτοαγαθότητα,
 10 ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τὴν αὐτοζωήν, καὶ ἀπλῶς ἐκ πάν-
 των τὸν τὰ πάντα ὄντα καὶ ὑπερανιδρυμένον πάντων». Τοῦτό
 ἐστιν ὃ φησιν ὁ φιλόσοφος οὐκ ὀρθῶς ἔχειν. Οἶδα δὲ αὐτὸν
 καὶ ἄλλοιτε κακῶς πρὸς αὐτὸ διατειθέντα· ἀγνοήσας γὰρ ὅτι
 τὸ 'οἶον' παραδειγματικῶς τῷ φωτὶ προσήρηται, τὸν Θεὸν
 15 ἔλεγε φάσκεν ἡμᾶς εἰδέναί, ὁποῖον φῶς ὑπάρχει. Δείξαντες
 δὲ ἡμεῖς προσπαρακείμενον τὸ 'πηγὴ φωτός', καὶ συνημμένως
 ἀναγνόντες ὅτι «ἔστι Θεὸς οἶον πηγὴ φωτός», ἠρωτιῶμεν αὐ-
 τόν, τί βούλεται λοιπὸν ἐνταυθοῖ τὸ 'οἶον'· ὁ δ' ἄκων ὁμο-
 λόγησε τὴν ἀγνοίαν καὶ ἤτησε συγγνώμην· οὐδὲ γὰρ δυνα-
 20 τὸν ἄλλως ἢ ἀντὶ τοῦ ὥσανει παραληφθῆναι. Νῦν δ' ἄλλως
 ἐπελάβειο· «φανεροῦ γὰρ ὄντιος», φησί, «ὡς καὶ τοῖς θεωρη-
 τικωτάτοις ἐκ μόνων τῶν ὄντων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ἢ ἐν-
 ταῦθα παρατιδομένη γνῶσις Θεοῦ διὰ νοερᾶς φωτοφανεί-
 ας, ὡς ἐτέρα τῆς ἐκ τῶν ὄντων οὐσα, οὐδαμῶς ἐστιν ἀληθής».
 25 Ἀνθυπενεγκεῖν δὴ πρὸς τοῦτο δεῖ, ὡς φανεροῦ γεγονότου
 διὰ πλείστων τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, ὡς οὐκ ἐκ τῶν ὄν-
 των μόνων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν καθ' ὑπερο-
 χὴν μὴ ὄντων, τοιούτοις τῶν ἀκρίστων, πρὸς δὲ καὶ διὰ φω-
 τὸς αἰωνίου καὶ τῶν ὄντων πάντων ὑπερανωκισμένου, νῦν τε
 30 ἐν ἀρραβῶνος μέρει τοῖς ἀξίοις διδομένου καὶ κατὰ τὸν ἄ-
 ληκτον αἰῶνα περιουγάζοντος αὐτοὺς ἀλήκτως, ἐξ ἀνάγκης

87. Δι' Ἰσιδώρου, βλ. 2, 1, 2.

88. Χωρίον τῆς Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 12.

89. Ἐν Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 240 ἐξ.

90. Κατὰ τὴν συνδιάλεξιν ἣν μνημονεύει καὶ ἐν 2, 3, 13.

εἰς τὰς χεῖρας μας παρὰ τὴν θέλησίν σου⁸⁷. Εἰς τὸ τέλος των λέγεις ὅτι δὲν εἶναι ἀξιόμεμπτον νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὴν διόρθωσιν ἐκείνων τὰ ὁποῖα εἶπε περὶ θεογνωσίας κάποιος ἀπὸ τοὺς φίλους σου. Τὸ δὲ μὴ ὀρθῶς λεχθέν ὑπὸ τοῦ φίλου λέγεις ὅτι εἶναι τοῦτο· «οἱ καθαροὶ εἰς τὴν καρδίαν γνωρίζουν διὰ τῆς ἐγγινομένης μέσα των ἱερᾶς φωτοφανείας, ὅτι ὑπάρχει Θεὸς καὶ εἶναι ὡς φῶς, μᾶλλον δὲ ὡς πηγὴ φωτὸς νοεροῦ καὶ αὔλου· ὅσοι δὲ δὲν ἀνέβησαν εἰς τοιοῦτο σημεῖον θεωρίας ἀντιλαμβάνονται ἀπὸ τὴν προμήθειαν διὰ τὰ πάντα τὸν κοινὸν προμηθευτὴν, ἀπὸ τοὺς ἀγαθουμένους τὴν αὐτοαγαθότητα, ἀπὸ τοὺς ζωοποιουμένους τὴν αὐτοζωήν, καὶ γενικῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα τὰ πάντα καὶ ὑπερβαίνοντα τὰ πάντα»⁸⁸. Τοῦτο εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγει ὁ φιλόσοφος ὅτι δὲν εἶναι ὀρθόν. Γνωρίζω δὲ ὅτι αὐτὸς καὶ ἄλλοτε διετέθη κακῶς πρὸς αὐτό⁸⁹ ἀγνοήσας δηλαδὴ ὅτι τὸ 'ὡς' ἔχει προσαρτηθῆ εἰς τὸ φῶς παραδειγματικῶς, ἔλεγεν ὅτι ἡμεῖς λέγομεν ὅτι γνωρίζομεν τὸν Θεόν, ὁποῖον φῶς εἶναι. Ὄταν δὲ ἡμεῖς ἐδείξαμεν ὅτι εἶναι συνδεδεμένον τὸ 'πηγὴ φωτὸς' καὶ ἀνεγνώσαμεν συνημμένως ὅτι «ὑπάρχει Θεὸς ὡς πηγὴ φωτὸς», τὸν ἠρωτήσαμεν, τί σημαίνει ἐδῶ τὸ 'ὡς'; αὐτὸς δὲ ὡμολόγησε τὴν ἄγνοιαν καὶ ἐζήτησε συγγνώμην⁹⁰. διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραληφθῆ ἄλλως παρὰ ἀντὶ τοῦ 'ὡσάν'. Τώρα ὅμως ἐπελήφθη διαφορετικῶς τοῦ θέματος· διότι, λέγει, «ἀφοῦ εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Θεὸς γνωρίζεται καὶ ὑπὸ τῶν θεωρητικωτάτων μόνον ἀπὸ τὰ ὄντα, ἢ ἐδῶ παραδιδομένη γνῶσις τοῦ Θεοῦ διὰ νοερᾶς φωτοφανείας, δὲν εἶναι καθόλου ἀληθῆς, ἐφ' ὅσον εἶναι διάφορος τῆς ἐκ τῶν ὄντων». Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπαντήσωμεν πρὸς τοῦτο ὅτι, ἀφοῦ ἔγινε φανερόν ἀπὸ τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν γνωρίζεται μόνον ἀπὸ τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὑπεροχικῶς μὴ ὄντα, δηλαδὴ τὰ ἄκτιστα, προσέτι δὲ καὶ διὰ αἰωνίου φωτὸς καὶ ὑπερεγκατεστημένου ὅλων τῶν ὄντων, τώρα μὲν διδομένου εἰς τοὺς ἀξίους ὡς ἀρραβῶνος, κατὰ δὲ τὸν ἀτελεύτητον αἰῶνα περι-
αυγάζοντος αὐτοὺς ἀτελευτήτως, κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ θεω-

καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀληθῆς ἐστὶ καὶ ὁ μὴ ἀληθῆ λέγων ταύ-
 την Θεοῦ θείας γνώσεως ἐκπέπωκεν. «Ἄλλ' ἐκ τῶν περὶ
 αὐτόν», φηοί, «οὐκ ἐκ τῶν καὶ αὐτόν πᾶσα γνώσις τοῦ Θε-
 οῦ». Καὶ ποῦ ἐν τῇ ρήσει ταύτη λέγομεν ὡς ἡ θεοφάνεια αὐ-
 5 τη τῶν περὶ Θεὸν οὐκ ἐστὶ; Πάντων μὲν γὰρ τῶν ἄλλως
 ὄντων ὑπερίθεμεν αὐτήν ὡς δ' ἐκ τῶν καὶ αὐτόν ἐστὶ Θεῶ,
 οὐδαμῶς ἐστὶ προσκείμενον. Εὗροις δ' ἂν τοὺς θεολόγους
 οὐ ταύτην μόνην, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας θεωρίας τῆς ἀπὸ
 τῶν κτιστῶν θεογνωσίας ὑπεριθένης ἐς τὰ μάλιστα, ταύ-
 10 την δὲ καὶ τῶν ἄλλων πασῶν ἀποδιασιέλλοντας καὶ θεωρημί-
 ας ἐξόχως ἀξιοῦντας, ὡς μόνην Θεοῦ θεοποιὸν ἐμφάνειαν.
 Δεῖ δ' ἡμῖν ἀριτίως εἰς πολὺν μῆκος ἐκτεινομένῳ δοῦναι
 τῷ λόγῳ πέρας, εἰς τὸ ἐξῆς ταμειυσαμένους τῶν Περὶ γνώ-
 σεως λόγων τοῦ φιλοσόφου ἀπελέγξαι τὴν ἄγνοιαν.

91. «Εἰς τὸ ἐξῆς ταμειυσαμένους» σημαίνει «ρυθμίσαντας τὸν ἔλεγ-
 γον τῆς ἀγνοίας τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὴν οἰκειάν σειρὰν». Ὁ ἔλεγχος
 ἐγένετο ἐν 2, 1.

ρία αὐτὴ εἶναι ἀληθῆς καὶ ὁ μὴ ἀναγνωρίζων αὐτὴν ὡς ἀληθῆ ἐκπίπτει τῆς θείας γνώσεως. «Ἄλλά», λέγει, «πᾶσα γνώσις τοῦ Θεοῦ ἐπιτυχάνεται ἀπὸ τὰ περι αὐτόν, ὄχι ἀπὸ τὰ κατ' αὐτόν». Ποῦ εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον λέγομεν ἡμεῖς ὅτι ἡ θεοφάνεια αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ περι Θεόν; Διότι τὴν ὑπερθέτομεν ὄλων τῶν ἄλλως ὄντων ὅτι δὲ εἶναι ὡς πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, δὲν εἶναι καθόλου συνημμένον. Θὰ ἠδύνασο δὲ νὰ εὔρησ ὅτι οἱ θεολόγοι ὄχι μόνον ταύτην ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας θεωρίας ὑπερθέτουν ὑπερβολικῶς τῆς θεογνωσίας ἀπὸ τὰ κτίσματα, διαστέλλουν δὲ ταύτην ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας καὶ τὴν καταξιώνουν θεωνυμίας ἐξόχως ὡς μοναδικὴν θεοποιὸν ἐμφάνειαν τοῦ Θεοῦ.

Πρέπει ὅμως τώρα νὰ περατώσωμεν τὸν λόγον, διότι λαμβάνει πολὺ μῆκος, ἀφοῦ ἐπιφυλάξωμεν τὸν ἔλεγχον τῆς ἀγνοίας τῶν Περι γνώσεως λόγων τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν οἰκείαν σειράν⁹¹.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
Ἡ ΠΕΡΙ ΘΕΩΣΕΩΣ

1. Ἄλλ' εἰ μὲν Κατὰ Μασσαλιανῶν, καθάπερ καὶ ἐπι-
γέγραπται, τὸ βιβλίον πεποιήται, τί παθῶν τὰ τῶν θείων
ἡμῶν πατέρων ἀναμίξ ταῖς ἐκείνων κακοδοξίαις προβάλλε-
ται καὶ κατ' αὐτῶν ἔπειτα πολὺς ρεῖ, τῶν κατ' ἐκείνους ἀφέ-
10 μενος; Εἰ δὲ κατὰ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων καὶ τῶν αὐτοῖς
ὁμολογεῖν αἰρουμένων ἡμῶν δεῖν ἔγνω πόλεμον ἄρασθαι, τί
βούλονται Μασσαλιανοὶ καὶ Βλαχερνῖται καὶ τὰ τοιαῦτα προσο-
ρήματα; Ἡ δὴλον ὅτι σκηνὴ τὰ τοιαῦτα καὶ προσωπεῖόν ἐστι,
πολλὴν καὶ ποικίλην, μᾶλλον δὲ παντοδαπὴν, μετὰ τῆς πρὸς
15 τοὺς πολλοὺς ἀπάτης καὶ τὴν ὕβριν πρὸς πάντας ἐπιφερόμενα,
ἵν' ὤμεν ἅπαντες ὑβρισμένοι καὶ πολλαχῶς, οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώ-
πων γεγονότιες πατέρες μετὰ τῶν φωρασάντων τὸν δόλῳ
καὶ μὴ πεισθέντων, τῷ τε τοῖς αἰρειτικοῖς συνειτάχθαι καὶ τῷ
κατ' αὐτῶν ἔπειτα διὰ τῶν λόγων ἐλέγχῳ καὶ ταῖς μεταξὺ
20 τῶν δοκούντων τούτων ἐλέγχων ἀναιοχύντοις καὶ δειναῖς
παροινίαις, ὅσοι δ' ἂν παραχθέντες πεισθεῖεν, δυοῖν θάτερον
ἐξ ἀνάγκης παθόντες, ἢ νῦν ἢ πρότερον φανεροὶ γεγονότιες
τῶν πεπλανημένων ὑπάρχοντες, τῷ φανεροῖ γεγενῆσθαι σε-
πιούς πρῶην ἡγούμενοι τοὺς νῦν κακοδόξους γνωριζομένους,
25 καὶ ἀπλῶς ἵν' οὔτω πάντες τε ἡμεῖς καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἱερὰ
τε καὶ σεμνὰ σχεδὸν ἅπαντα γέλως ἀναφανῆ καὶ χλεύη καὶ
παίγνιον; Εἰ δ' ἄρα παίζων ἐν οὐ παικτοῖς, κενὰς καὶ περι-
τὰς καὶ κισθῆλους λογομαχίας τε καὶ ἀντιθέσεις καινοτομεῖ,
καὶ ὡς περιττός τις αὐτὸς νομισθεῖη καὶ πολὺς τὴν σοφιστι-

1. Βλ. κατωτέρω 7. Ἀντὶ Μασσαλιανῶν ἐκαλοῦντο καὶ Εὐχίται. Ὁμφαλοψύχους ἐκάλεσε τοὺς ἡσυχαστὰς μόνον εἰς τὸ πρῶτον σύγγραμμα. Βλ. 2, 1, 3.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΚΑΛΟΥΜΕΝΩΝ ΑΤΟΠΩΝ
ΑΠΟ ΤΑ ΔΕΥΤΕΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ
Ἡ ΠΕΡΙ ΘΕΩΣΕΩΣ

1. Ἐάν πράγματι συνέγραψε τὸ βιβλίον κατὰ τῶν Μασσαλιανῶν, ὅπως καὶ ἐπιγράφεται ὑπ' αὐτοῦ, τί ἔπαθε καὶ προβάλλει τὰς γνώμας τῶν ἁγίων ἡμῶν Πατέρων ἀναμίκτους μὲ τὰς κακοδοξίας ἐκείνων καὶ ἔπειτα τρέχει ὀρμητικὸς ἐναντίον αὐτῶν, ἐγκαταλείπων ἐκείνας; Ἐάν δὲ ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ σηκώσῃ πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἁγίων καὶ ἡμῶν τῶν προτιμησάντων νὰ συμφωνῶμεν μὲ αὐτούς, τί θέλουν οἱ Μασσαλιανοί, οἱ Βλαχερνῖται καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνόματα¹; Ἡ προφανῶς ὅλα αὐτὰ εἶναι σκηνοθεσία καὶ προσωπεῖον, τὰ ὁποῖα μαζὶ μὲ τὴν πολλὴν καὶ ποικίλην, μᾶλλον δὲ παντοδαπὴν, ἀπάτην ἐπιφέρουν καὶ τὴν ὑβρίν πρὸς ὅλους; Οὕτω θὰ ἔχωμεν ὑβρισθῆ ὅλοι πολυτρόπως, ὅσοι μὲν ἐγίναμεν ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ κόσμου Πατέρες, μαζὶ μὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐφάνερωσαν τὸν δόλον καὶ δὲν ἐπείσθησαν εἰς αὐτόν, μὲ τὴν κατηγορίαν ὅτι συνετάχθημεν μὲ τοὺς αἰρετικούς καὶ ἔπειτα μὲ τὸν ἐναντίον αὐτῶν ἔλεγχον διὰ τῶν λόγων, τέλος δὲ μὲ τὰς ἀναισχύντους καὶ φοβερὰς ἀχρειότητας, τὰς ὁποίας παρεμβάλλει μεταξὺ τῶν ἐλέγχων τούτων, ὅσοι δὲ παρασυρθέντες ἐπείσθησαν εἰς αὐτόν, παθόντες ἓν ἐκ τῶν δύο τούτων κατ' ἀνάγκην, ὅτι δηλαδὴ προφανῶς ἐπλανήθησαν ἢ τώρα ἢ προηγουμένως, μὲ τὸ νὰ ἀποδειχθοῦν ὅτι ἐθεώρουν σεπτοὺς τοὺς τώρα θεωρουμένους ὡς κακοδόξους· καὶ γενικῶς οὕτω ὅλοι ἡμεῖς, καθὼς καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ ἱερά καὶ σεβάσματα ἡμῶν, θὰ φανῶμεν καταγέλαστοι καὶ χλευαστοὶ καὶ ἀστεῖοι. Ἐάν δὲ καινοτομῆ κενὰς, περιττὰς καὶ κινδύλους λογομαχίας καὶ ἀντιθέσεις παίζων ὅπου δὲν χωρεῖ παιγνίδι καὶ ὑβρίζη φεῦ ἀχαλίνωτα

κὴν ἀνέδην ὑβρίζει, φεῦ, εἰς τὰ φρικτὰ καὶ σεβάσμια, τί μὴ πάντες ἐκτροπέμεθα τοῦτον, ἢ γοῦν ἐκτρέπομεν αὐτὸν τοῦ τηλικούτου κακοῦ μετὰ τῆς προσηκούσης σφοδρότητος;

2. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τοιαῦτα φάναι τολμᾶν αὐ-
 5 τός, ὥστε καὶ τῶν λόγων ἀρχόμενος οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται καινοιομήσειν οὐθέν, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ὑπεραγωνιεῖσθαι, φιλοσόφῳ πρόποντα ζῆλον κατὰ τῶν ἐν-
 διασιρόφοις δόγμασιν ἐνιεθραμμένων ἐπιδειξάμενος, ἀφ' οὗ
 καὶ τισιν ἔδωκεν ὑπόνοιαν λόγον τινὰ ποιεῖσθαι τῆς ἀληθείας,
 10 καὶ ταῦτ' ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ὑποκρίσει κατὰ τῶν εὐσεβῶς ζώντων ἀγωνιζόμενος. Οὐκοῦν οὐδεὶς ἡμῖν ἐγκαλέσει δικαίως ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογουμένοις καὶ τὰ πρὸς ἐκείνου κατ' αὐτῶν εἰρημένα πρὸς δύναμιν ἐξειτάζουσί τε καὶ διευ-
 θύνουσιν, ἐπεὶ μηδὲ πρὸς ἐκείνους ἀπλῶς αὐτῷ φαίνεται τεί-
 15 νων ὁ τῶν συγγραμμάτων ἀγών, ἢ κατ' ἐκείνων ὧν ὡς ἀνειμένως ζώντων ἢ τι περὶ τῶν σφῶν αὐτῶν θίον ἐχόντων οὐκ ἐμμελῶς, ἀλλὰ σαφῶς πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπ' αὐτῶν πρεσβεο-
 μένην εὐσέθειάν ἐστιν ἢ ἀντίθεσις, μᾶλλον δὲ πρὸς αὐτὰ τὰ θεῖα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, καθὰ προαποδέδεικται, δό-
 20 γματα καὶ τὰς ἐκ παλαιοῦ κεκρατηκυίας ἐπ' αὐτῆς παραδόσεις καὶ τὰ τῶν ἁγίων συγγράμματα, ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς οὐ λόγους μόνον, ὁποίους ἂν οἰοί τε ὤμεν, ἔτοιμοι προσέσθαι, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰς ἡμετέρας, εἰ δεήσει, ψυχὰς· μισθὸν δὲ τῶν λόγων τούτων καὶ τῆς προθέσεως οὔτε παρ' ἀνθρώπων
 25 ζητοῦμεν, ὃν ἔχουσι διδόναι μόνον ἐπὶ τῶν τοιούτων τὸν ἔπαινον, οὐδὲ γὰρ πρὸς τοῦτον ὀρῶμεν, οὔτε παρὰ Θεοῦ· μισθὸς γὰρ ἀποδιδούσιν οὐ χρεωσιτεῖται. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἀνάγκη ἐπιτίθησι γράφειν, τὸ τῆς ὀφειλῆς ἀπαραίτητον. Ἐκ πολλοῦ μέντοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοτιμίας ἀφόμενος, οὐ-
 30 δὲν οἶον εἰ μὴ σὺν τέχνῃ τούτους ποιοῦμαι, μηδὲ ροδωνιὰν ἀ-

2. Πολλοὶ ἐπίστευσαν ὅτι οἱ ἡσυχασταὶ ἦσαν πράγματι Μασσαλιανοί.

3. Παρόμοια λέγει ἐν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 1.

εἰς φρικτὰ καὶ σεβάσμια, διὰ νὰ νομισθῇ αὐτὸς πλούσιος καὶ πολὺς εἰς τὴν σοφιστικὴν, διατί δὲν τὸν ἀποφεύγομεν ὅλοι ἢ ἔστω δὲν τὸν ἐκτρέπομεν μὲ τὴν ἀρμόζουσαν σφοδρότητα ἀπὸ τὸ τόσο φοβερὸν κακόν;

2. Ἀλλὰ τόσο ἀτολμος εἶναι αὐτὸς νὰ εἶπη τοιαῦτα, ὥστε ἀρχίζων τὴν διαπραγματεύσειν ὄχι μόνον ὑπόσχεται ὅτι δὲν θὰ καινοτομήσῃ εἰς τίποτε, ἀλλὰ βεβαιώνει καὶ ὅτι θὰ ὑπεραγωνισθῇ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, ἐπιδείξας φιλόσοφον Ζῆλον ἐναντίον τῶν ἀνατεθραμμένων εἰς διεστραμμένα δόγματα, ἐξ οὗ καὶ ἔδωσεν εἰς μερικοὺς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀναπτύσσει τὴν ἀλήθειαν, μολονότι ὑποκρινόμενος πόλεμον κατὰ τῶν ἑτεροδόξων², ἠγῶνίζετο κατὰ τῶν εὐσεβῶς ζώντων. Ἐπομένως κανεὶς δὲν θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ μᾶς κατηγορήσῃ, ἂν ἀπολογηθῶμεν ὑπὲρ αὐτῶν τῶν εὐσεβῶν, ἐξετάσωμεν δὲ καὶ ἐλέγξωμεν κατὰ δύναμιν τὰ ἀπὸ ἐκεῖνον λεχθέντα ἐναντίον αὐτῶν, καθ' ὅσον ἄλλωστε ὁ συγγραφικὸς του ἀγὼν δὲν φαίνεται νὰ τείνη ἀπλῶς πρὸς ἐκείνους, εἴτε ὡς ἀκολάστως ζῶντας εἴτε ὡς παρουσιάζοντας κάποια ἀμέλειαν εἰς τὸν βίον των, ἀλλ' ἀποτελεῖ σαφῶς ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπ' αὐτῶν πρεσβευομένην εὐσέβειαν, μᾶλλον δέ, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ προηγουμένως, πρὸς τὰ ἴδια τὰ θεῖα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, τὰς παραδόσεις αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτησαν εἰς αὐτὴν ἀνέκαθεν καὶ τὰ συγγράμματα τῶν ἁγίων Πατέρων. Ὑπὲρ τούτων ἡμεῖς εἶμεθα ἔτοιμοι νὰ προτάξωμεν ὄχι μόνον λόγους κατὰ τὴν δύναμίν μας, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὰς ψυχὰς μας, ἂν χρειασθῇ μισθὸν δὲ δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους καὶ τὴν πρόταξιν δὲν ζητοῦμεν οὔτε ἀπὸ ἀνθρώπους, αὐτὸ τὸ ὁποῖον μόνον ἔχουν νὰ δώσουν εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, τὸν ἔπαινον, ἀφοῦ δὲν ἀποβλέπομεν εἰς τοῦτον, οὔτε ἀπὸ τὸν Θεόν· διότι μισθὸς δὲν χρεωστεῖται εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀποδίδουν χρέη³. Τοῦτο μάλιστα ἐπιβάλλει καὶ τὴν συγγραφὴν, τὸ ἀναπόφευκτον τῆς ὀφειλῆς δηλαδῆ. Ἐπειδὴ ὅμως ἐγκατέλειψα πρὸ πολλοῦ τὴν μελέτην καὶ τὴν ἄμιλλαν διὰ τοὺς λόγους, δὲν εἶναι ἄπορον ἂν δὲν συνθέτῳ αὐτοὺς μὲ τέχνην, καὶ δὲν

ποδείκνυμι τὸ βιβλίον, ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὐηχόν
 τι φθεγγόμενος καὶ ιορόν, ἐκεῖνο δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συν-
 θήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν
 τοῦ ἰδίου κρουμάτων μίαν ἁρμονίαν ἐμμελῆ κεραννὺς καὶ
 5 διὰ πάντων ὠραίων τὸν λόγον. Ἀπικαὶ γὰρ χάριτες καὶ
 ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἷον ἄνθη τὸν λειμῶνα τῶν
 λόγων καταγλαΐζουσιν· αἷς εἰ μὴ καταχοῆσθαι δυναίμην, καί-
 τοι καλλιρρημονεῖν ἐφίεσθαι πεφυκῶς, ἐναργὲς ἂν εἶη καὶ
 τοῦτο δεῖγμα τοῦ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡ-
 10 μᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφιχθαι. Τῆς γε μὴν ἐναποκειμένης δια-
 νοίας τοῖς ρήμασι τοῦτι' ἂν φαίην ἐγὼ πρῶτον κάλλος, ὃ καὶ
 ψυχῆς ἐφ' ὅσον οἶόν τε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν
 βλέπειν· ἐκεῖθεν γὰρ αὐτῇ τὰ μετὰ τοῦτο καλά, κἄν ἢ τι τού-
 του πρεσβύτερον τρόπον ἔτερον.

15 3. Προσηκόν δ' εἶναι νομίζω πρὸ τῶν κατὰ μέρος ἐλέγ-
 χων ἐκεῖνο ποιῆσαι δῆλον· τίνας ἔνεκεν οὗτος τὴν τοῦ Πνεύ-
 ματος θεοποιὸν χάριν κτιστὴν ἀποφῆναι διὰ πλείστης ὄσης
 σπουδῆς ἐποιήσατο, τοῦτι' αὐτὸς ἑαυτῷ τοῦ λογογραφεῖν ὑπό-
 θεσιν ἐνσησάμενος, καίτοι συνθέμενος καὶ αὐτός, εἰ καὶ μὴ
 20 ἐκὼν εἶναι, θεόβητα καὶ αὐτοθεόβητα καὶ θεαρχίαν ὑπὸ τῶν
 ἁγίων τὴν ἰοιαύτην προσειρηθῆναι χάριν; Τίνας οὖν χάριν
 τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ἄκτιστον αὐτός τε φάναι οὐ πείθε-
 ται καὶ τοὺς πειθόμενους δυσσεβεῖς ἀποφαίνεται καὶ πάντα λί-
 θον, τὸ τοῦ λόγου, κινεῖ πᾶσι ταύτην ὑποδείξαι κτιστὴν, μίμη-
 25 σιν αὐτὴν εἶναι φυσικὴν λέγων καὶ τῆς λογικῆς φύσεως ἔξιν
 ὠρισμένην τε καὶ ὀρωμένην αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει; Τοῖς ὁμο-
 φύλοις Λατίνοις ἢ δυνάμεως ἔχει χαρίζεται, πρὸς τὸ ἐκείνων
 φρόνημα δολίως ἅμα καὶ βιαίως ἡμᾶς ὑφελκόμενος. Ὅταν
 γὰρ ἀκούσωμεν ἐκ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον τὸ Πνεῦμα καὶ δι' Υἱοῦ
 30 ἐφ' ἡμᾶς προχεόμενον, εἶτα καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέ-
 γοντος, «ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα πλουσίως διὰ

4. Ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε πρὸς ἀνάγκης καὶ ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν.
 Βλ. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 14 καὶ εἰσαγωγήν 325 ἔξ.

5. Βλ. τὸ κείμενον κατωτέρω ἐν 25.

6. Ὁ Παλαμᾶς ἐπιχειρεῖ νὰ παραστήσῃ τὸν Βαρλαάμ ὡς ξένον
 καὶ κατὰ τὴν καταγωγήν. Βλ. 3, 3, 10' 3, 3, 16.

καθιστῶ τὸ βιβλίον ροδωνιᾶν ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, ἀφ' ἐνόος μὲν ὀμιλῶν εὐήχως καὶ δυνατῶς, ἀφ' ἐτέρου δὲ διὰ τῆς εὐρύθμου συνθέσεως καὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν σχημάτων ἐν μέσῳ ποικίλων τόνων συνθέτων μίαν ἐμμελῆ ἀρμονίαν καὶ ἐξωραΐζων διὰ μέσου ὄλων τὸν λόγον. Πράγματι ἀττικάι χάριτες, κάλλη ὀνομάτων καὶ παρισότητες φράσεων, ἀγλαΐζουν ὡσάν ἄνθη τὸν λειμῶνα τῶν λόγων· ἂν δὲ ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ ὑπερχρησιμοποιήσω ταῦτα, ἂν καὶ ἐκ φύσεως ἀρέσκομαι εἰς τὴν καλλιπέειαν, εἶναι καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ ὅτι ἔφθασα εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ γράφω ἀπὸ ἀνάγκην καὶ ὄχι δι' ἐπίδειξιν. Πρῶτον δὲ κάλλος τοῦ ἀποκειμένου εἰς τοὺς λόγους νοήματος θὰ ἔλεγον ὅτι εἶναι ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, νὰ βλέπη κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν· διότι ἀπὸ ἐκεῖ πηγάζουν τὰ μετὰ τοῦτο καλά, ἂν ὑπάρχη κάτι σπουδαιότερον τούτου κατ' ἄλλον τρόπον⁴.

3. Νομίζω δὲ ὅτι ἀρμόζει, πρὶν ἀπὸ τοὺς ἐλέγχους εἰς τὰς λεπτομερείας, νὰ καταστήσω φανερόν τοῦτο· διὰ ποῖον λόγον ἔδωσε τόσην σπουδαιότητα εἰς τὸ νὰ διακηρύξη κτιστὴν τὴν θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος, λαβὼν τοῦτο ὡς θέμα τῆς λογογραφίας του, μολονότι συνεφώνει καὶ αὐτός, ἂν καὶ ὄχι ἐκουσίως, ὅτι ἡ τοιαύτη χάρις ὑπὸ τῶν ἀγίων ἔχει ὀνομασθῆ θεότης καὶ αὐτοθεότης καὶ θεαρχία; Διὰ ποῖον λοιπὸν λόγον αὐτός ὁ ἴδιος δὲν πείθεται νὰ εἶπῃ ἄκτιστον τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος καὶ κηρύσσει δυσσεβεῖς τοὺς πειθομένους εἰς τοῦτο καὶ κινεῖ πάντα λίθον, ὅπως λέγει ὁ λόγος, νὰ ἀποδείξῃ ταύτην εἰς ὄλους κτιστὴν, λέγων ὅτι αὕτη εἶναι μίμησις φυσικὴ καὶ ἕξις τῆς λογικῆς φύσεως⁵, συγκεκριμένη καὶ βλεπομένη διὰ τῆς αἰσθήσεως ὅσον τὸ δυνατόν εἰς αἴσθησιν; Εἰς τοὺς ὁμοφύλους τοὺς Λατίνους⁶ χαρίζεται μὲ ὄλην του τὴν δύναμιν ἐλκύων ἡμᾶς δολίως καὶ βιαίως ἐπίσης πρὸς τὸ φρόνημα ἐκείνων. Διότι ὅταν ἀκούωμεν ἀπὸ αὐτὸν ὅτι τὸ Πνεῦμα δίδεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ προχέεται εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τὸν μέγαν Βασιλεῖον ὅτι, «ἐξέχεεν εἰς ἡμᾶς

τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· ἐξέχεεν οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο οὐκ ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν οὐκ ἐποίησεν», ὧμεν δ' ἀναπεπεισμένοι κισιτήν τὴν χάριν εἶναι, τί ἐροῦμεν δίδοσθαι καὶ χαρίζεσθαι καὶ προχεῖσθαι διὰ τοῦ Υἱοῦ; Οὐκ αὐτὸ τὸ τὴν χάριν ἐνεργού-
 5 γούν, εἴπερ ἐκεῖνο μόνον ἀναρχον εἶναι φαῖμεν, πᾶσαν δὲ ἐνέργειαν αὐτοῦ κισιτήν, καθάπερ ὁ νέος οὐτιος ἰσχυρίζεται θεολόγος; Ἐρ' οὖν οὐ τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶν ἀντικρυς τὸ τῶν Λατίνων φρόνημα, δι' ὃ τῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας ἀπελή-
 λανται περιβόλων, ὅτι οὐχ ἡ χάρις, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα
 10 τὸ ἅγιον καὶ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προχεῖται; Ὅρατε τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ καὶ συνεσκιασμένην βουλήν καὶ τὸ δολερὸν καὶ κακοῦργον τοῦ ἐγχειρήματος;

4. Τί δ' οὐκ ἔμελλεν ἐπὶ τοῦτο παντὶ τρόπῳ σπεύδειν καὶ πᾶσαν μηχανὴν κινεῖν καὶ περιέργως προσβάλλειν, ἐπειδὴ
 15 φανερώς οὐκ εἶχεν ὁ πέρονι παρὰ τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἡμῶν πρεσβευτῆς εἰς Ἰταλίαν καὶ τὰς ἄνω Γαλλίας ἀπεσταλ-
 μένος ὡς ἐπὶ Πέρσας ἐκείνους ἐγεῖραι στείλασθαι προσελεύ-
 νοντος ἡρος, αὐτὸς δὲ τοῦ μὲν σκοποῦ τῆς πρεσβείας ἐπιλα-
 θόμενος, ὡς ὕστερον ἐκ τῶν ἔργων ἐφάνη, προσχωρήσας δὲ
 20 τῷ πάπῃ καὶ τὰς εὐχὰς ἐκείνου σωτηρίους αὐτῷ γενέσθαι κατὰ τὴν ὁδὸν ἐπειπών, ὅς καὶ ἐπιβοᾶσθαι τῆς πρὸς τοῦτον φερούσης ἐχόμενος, ὡς αὐτὸς φησιν, ἐπ' αὐτοῦ διειτεῖναιτο, εἶτα καὶ προσφύσας μὲν ἐκείνῳ τὰ χεῖλη καὶ τὸ γόνυ μεθ' ἡδονῆς, ὡς ἔοικε, καὶ σεβάσματος ἀσπασάμενος, τὴν δὲ κε-
 25 φαλὴν ὑποθεῖς ταῖς ἐκείνου χερσὶ καὶ τὴν ἐκειῖθεν σφραγίδα χαίρων δεξάμενος; Εἴ γὰρ μὴ χαίρων ὡς ἀληθῶς ἀλλ' ὑποκρινόμενος, τίνι πισιώσεται τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀνυπόκριτον; Τοῖς πρὸς ἐκείνους ἐξηγητηγμένοις λόγοις, φαίη τις ἄν. Ἀλλ' ἡ προσγεγραμμένη τελευταία τοῦτοις εὐχὴ δείκνυσιν αὐτοῦ τὸ

7. Τίτ. 3, 6.

8. Ἀνατρεπτικός ἀπολογ. Εὐνομίου 5 (ψευδ.), PG 29, 772 D.

9. Βλ. Περί ἐκπορεύσεως 2, 16 καὶ πλεῖστα ἄλλα χωρία, ἐνθα διακρίνεται ἡ ἐκπόρευσις τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἡ ἐκχυσίς ἢ πέμψις τῆς χάριτος τοῦ Πνεύματος διὰ ἧ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Βλ. ἐπίσης κατωτέρω 8.

10. Πιθανῶς σχετικὰς εἰδήσεις παρῆχεν ὁ Βαρλαάμ εἰς ἐκθεσίῳ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχην.

11. Ἐννοοῦνται τὰ Κατὰ Λατίνων συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ.

ὁ Θεός τὸ Πνεῦμα πλουσίως διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ⁷ ἐξέχεε δὲν ἔκτισεν, ἐχάρισε δὲν ἐδημιούργησεν, ἔδωκε δὲν κατεσκεύασεν»⁸, εἴμεθα δὲ ἐξ ἄλλου πεπεισμένοι ὅτι ἡ χάρις εἶναι κτιστή, τί θὰ εἴπωμεν ὅτι δίδεται, χαρίζεται καὶ προχέεται διὰ τοῦ Υἱοῦ; Ὅχι αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ τὴν χάριν, ἂν αὐτὸ μόνον χαρακτηρίζωμεν ἄναρχον, πᾶσαν δὲ ἐνέργειαν αὐτοῦ κτιστήν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ νέος οὗτος θεολόγος; Ἄρα αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν εἶναι τὸ φρόνημα τῶν Λατίνων, διὰ τὸ ὁποῖον ἀπεβλήθησαν ἀπὸ τὴν περίβολον τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι ἡ χάρις ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτὸ τὸ ὁποῖον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προχέεται⁹; Βλέπετε τὴν βαθεῖαν καὶ σκοτεινὴν βουλήν του καὶ τὴν δολιότητα καὶ κακουργίαν τοῦ ἐγχειρήματος;

4. Πῶς δὲ δὲν ἐπρόκειτο νὰ σπεύσῃ μὲ πάντα τρόπον εἰς τοῦτο καὶ πᾶσαν μηχανὴν νὰ κινήσῃ καὶ πολυπραγμόνως νὰ προσβάλῃ ὁ ἀποσταλεῖς πέρυσιν ἀπὸ τὸν θειότατον βασιλέα ἡμῶν ὡς πρεσβευτὴς εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς ἄνω Γαλλίας, ἀφοῦ δὲν ἠδύνατο φανερῶς νὰ παρακινήσῃ τοὺς Δυτικούς νὰ ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἐρχομένην ἄνοιξιν, λησμονήσας τὸν σκοπὸν τῆς πρεσβείας, ὅπως ἀπεδείχθη ἀργότερα ἀπὸ τὰ ἔργα, προσχωρήσας δὲ εἰς τὸν πάπαν καὶ παρακαλέσας νὰ τοῦ γίνουσι σωτήριοι αἱ εὐχαὶ ἐκείνου εἰς τὸν δρόμον, τὰς ὁποίας προσεπάθει καὶ νὰ ἐπικαλῆται εἰς ἑαυτὸν, καθὼς ἐβάδιζεν εἰς τὸν πρὸς τοῦτον δρόμον, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος¹⁰, ἔπειτα δὲ προσκολλήσας εἰς ἐκείνον τὰ χεῖλη καὶ ἀσπασθεὶς μὲ ἡδονὴν καὶ σεβασμόν, ὅπως φαίνεται, τὸ γόνατον, ἀποθέσας δὲ τὴν κεφαλὴν του εἰς τὰς χεῖρας ἐκείνου καὶ δεχθεὶς τὴν ἀπὸ αὐτὸν σφραγίδα μὲ χαρὰν; Διότι ἂν δὲν τὴν ἐδέχθη πράγματι μὲ χαρὰν ἀλλὰ μὲ ὑπόκρισιν, μὲ ποῖον τρόπον θὰ ἀποδείξῃ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀνυπόκριτον; Θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ κανεὶς, μὲ τοὺς ἐναντίον τῶν Λατίνων συνταχθέντας λόγους του¹¹. Ἄλλὰ ἡ προσηρτημένη εἰς αὐτοὺς τελευταία εὐχὴ δεικνύει

¹⁰ τὸν ἀριθμὸν. Βλ. εἰσαγωγὴν εἰς Λόγους ἀποδεικτικούς καὶ Fabricius-Harles, ἐν PG 151, 1249 - 1253.

τῆς ψυχῆς ἀβέβαιον «παράδος» γάρ, φησίν, «ἀφανισμῶ παν-
 τελεῖ τοὺς τοιοῦτους λόγους, λόγῃ προάναρχε, εἴτερ καὶ ἐκ
 σοῦ ἐστι τὸ σὸν Πνεῦμα, ἐν αἴτιον καὶ μίαν ἀρχὴν σέ τε καὶ
 τὸν σὸν Πατέρα ἐπαγόμενον, ὅπως μηδενὶ δι' αὐτῶν τηλι-
 5 κούτου κακοῦ αἴτιος γένωμαι καὶ μὲ τῆς τοιαύτης κακοδοξίας
 πρὸ τοῦ τέλους ἀπάλλαξον». Ποίω δὲ καὶ νῦν λόγῳ μετὰ τὴν
 ἀπ' ἐκείνων ἐπάνοδον εὐθύς τὰ τοῖς Ἰταλοῖς, ὡς ἀποδέδει-
 κται, συνηγοροῦντα περιέργως συντεθείκει συγγράμματα, καὶ
 ταῦτι' ἐξ Ἰταλίας, ὡς αὐτὸς ἐν προοιμίῳ γράφει, πρὸς τὸ
 10 Κατὰ Μασσαλιανῶν γράφειν κεκινημένος, εἰ μὴ καὶ τοῦτο
 ὑπόκρισις, ὃ καὶ αὐτὸς ἰσχυρίζεται;

5. Τοιγαροῦν σκηνὴ πᾶς λόγος αὐτῷ, κωμφοῦσα καὶ
 παίζουσα τὰ ἡμέτερα, καὶ ἦν Ἐκκλησίαν ἐκεῖ καὶ σύνοδον
 ἱερὰν καὶ ἀγίαν φησί, τὴν τῶν Λατίνων ἔοικε λέγειν. Ὅτι
 15 γὰρ ἐν πᾶσι μᾶλλον καὶ ἐκείνην φρονεῖ, τεκμηριώσαι' ἄν τις
 καὶ τῷ μὴδ' ὄντινοῦν σχεδὸν ἀγιασμὸν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας
 Ἐκκλησίας προσήκασθαι, τοὺς ἐκεῖθεν ἀπομάτιοντα σίλους,
 καὶ ἵνα ἰᾶλλα παρῶ, τοσοῦτον ἤδη χρόνον ἀφ' οὗπερ ἐπε-
 δήμεσεν ἡμῖν οὐδεὶς ἑώρακεν αὐτὸν τῆς ἀγιωτάτης εὐχαρι-
 20 στίας ἐν μεθέξει γενόμενον τί χρὴ λέγειν εὐχὴν ἢ ἐπίκλη-
 σιν ἱερὰν ἢ τὴν ἐν θριξὶ σταυροειδῆ σφραγίδα καὶ ἰᾶλλ' ὅσα
 σύμβολα μοναχικῆς τελειώσεως, ὧν ἄνευ μοναχὸν εἶναι παρ'
 ἡμῖν οὐ νομίζεται τοῖς τῶν ἀγίων πατέρων θεσμοθεσίας ὑπεί-
 κουσιν; Οὗτος γὰρ οὐδ' ἐπ' εἰσαγωγῇ μοναχικοῦ μυστηρίου
 25 εὐχὴν γοῦν ἱερὰν ἐπεζήτησεν, ἀλλ' ἀντόπλασιός ἐστι μονα-
 χός, οὐ πολὺ δ' εἰπεῖν καὶ ἐπίπλασιος· «ἐκ τῶν καρπῶν» γάρ,
 φησί, «τὸ δένδρον ἐπιγινώσκειται». Τούς γε μὴν περὶ μελ-
 λούσης κολάσεως μυστικοὺς αὐτῷ λόγους λεγέτωσαν οἱ αὐτή-
 κοοι. Ἐγὼ δ' ἐκ τῶν τούτων καὶ τῶν τοιούτων οὐχ ὑπ' ἀ-

12. Βλ. τὴν εὐχὴν ἐν Schirò, Archivio storico per la Calabria e la Lucania, 1938, σ. 155 - 166. Ἡ εὐχή δεικνύει τὰς ἀμφιβολίας τοῦ Βαρλαάμ περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ δόγματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ὑπερήσπιζεν. Ὁ Παλαμάς ἐνταῦθα φαίνεται ὡς νὰ προβλέπη προσχώρησιν τοῦ Βαρλαάμ εἰς τοὺς Δυτικούς.

13. Βλ. ἀνωτέρω παράγραφον. 14. Ματθ. 12, 33· Λουκᾶ 6, 44.

15. Ὁ Παλαμάς ἐπικρίνει τὸν Βαρλαάμ δι' ἀποχὴν ἐκ τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ διὰ μὴ λῆψιν τῆς ὀριστικῆς μοναχικῆς εὐχῆς, ἀδιαφορῶν περὶ τοῦ ἂν εἶχε λάβει αὐτὴν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ διὰ μυστηριώδεις λό-

τὴν ἀβεβαιότητα τῆς ψυχῆς του· διότι, λέγει, «παράδοσε εἰς πλήρη ἀφανισμόν τοὺς τοιοῦτους λόγους, λόγε προάναρχε, ἂν εἶναι καὶ ἀπὸ σέ τὸ Πνεῦμά σου, ἐπιφέρον ἐν αἴτιον καὶ μίαν ἀρχὴν σέ καὶ τὸν Πατέρα σου, ὥστε νὰ μὴ γίνω δι' αὐτῶν αἴτιος τόσον μεγάλου κακοῦ, καὶ ἀπαλλάξω ἐμὲ τῆς τοιαύτης κακοδοξίας πρὸ τοῦ τέλους»¹². Διὰ ποῖον δὲ καὶ τώρα λόγον μετὰ τὴν ἐπιστροφήν ἀπὸ ἐκεῖ ἔχει συνθέσει εὐθύς ἀμέσως τὰ περιέργως συνηγοροῦντα πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς συγγράμματα, ὡς ἀπεδείχθη¹³, καὶ μάλιστα ἀρχίσας νὰ γράφῃ τὸ Κατὰ Μασσαλιανῶν ἔργον του ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, ὅπως αὐτὸς σημειώνει εἰς τὸ προοίμιον, ἂν δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ ὑπόκρισις, ὅπως ὁ ἴδιος ἰσχυρίζεται;

5. Ἐπομένως σκηνοθεσία εἶναι ὅλος ὁ λόγος του, διακωμωδῶν καὶ περιπέζων τὰ ἰδικὰ μας, καὶ μὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἱεράν καὶ ἀγίαν σύνοδον τὴν ὁποῖαν μνημονεύει ἐκεῖ, φαίνεται νὰ ἐννοῇ τὴν τῶν Λατίνων. Ὅτι βεβαίως εἰς ὅλα συμφωνεῖ μᾶλλον μὲ ἐκείνην τὴν Ἐκκλησίαν, θὰ ἠδύνατο νὰ τεκμηριώσῃ κανεὶς καὶ μὲ τὸ ὅτι δὲν προσοικειώθη κανένα ἀγιασμόν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν μας, καθαρίζοντα τοὺς ἀπὸ ἐκεῖ σπίλους, καὶ διὰ νὰ παραλείψω τὰ ἄλλα, ἐπὶ τόσον μακρὸν χρόνον ἀφ' ὅτου ἐπεδήμησεν εἰς ἡμᾶς κανεὶς δὲν τὸν εἶδε νὰ μετέχῃ τῆς ἀγιωτάτης εὐχαριστίας· τί χρειάζεται νὰ μνημονεύσωμεν εὐχὴν ἢ ἱεράν ἐπίκλησιν ἢ τὴν σταυροειδῆ σφραγίδα εἰς τὰς τρίχας καὶ ὅλα τὰ ἄλλα σύμβολα τῆς μοναχῆς τελειώσεως, ἄνευ τῶν ὁμοίων δὲν ἐγκρίνεται νὰ εἶναι μοναχὸς εἰς ἡμᾶς οἱ ὁποῖοι πειθαρχοῦμεν εἰς τὰς θεσμοθεσίας τῶν ἀγίων Πατέρων; Πράγματι οὗτος δὲν ἐπεζήτησεν οὔτε ἱεράν εὐχὴν διὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ μοναχικὸν μυστήριον, ἀλλ' εἶναι αὐτόπλαστος μοναχός, θὰ ἐλέγομεν δὲ καὶ ἐπίπλαστος· διότι, λέγει, «ἐκ τῶν καρπῶν ἀναγνωρίζεται τὸ δένδρον»¹⁴. Ὡς πρὸς τοὺς μυστικούς δὲ περὶ κολάσεως λόγους του, ἃς εἶπουν οἱ αὐτήκοοι¹⁵. Ἐγὼ δὲ ἀπὸ αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια ὑποπτεύομαι ὅτι κηρύσσει κτι-

γους του περὶ μελλούσης κολάσεως. Τὸ τελευταῖον σημαίνει πιθανὸν ἢ ὅτι ἤρνεϊτο ὁ Βαρλαάμ τὸ αἰώνιον τῆς κολάσεως ἢ ὅτι χάριν τῆς προσεγγίσεως ἐδέχετο τὴν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλίαν τῶν Δυτικῶν.

γνοίας, ἀλλ' ὑπὸ κακονοίας, κισιτὴν αὐτὸν ἀποφαίνεσθαι τὴν
 θεοποιὸν ὑπενόησα χάριν τοῦ Πνεύματος· εἰ δ' ἄρ' ὑπ' ἀ-
 γνοίας, ἐπεὶ καταλογογραφεῖ τῶν εἰδότηων, ἀπόνοιαν τῇ περὶ
 τὰ τοιαῦτα συζεύξας ἀγνοία, χειρόν, ὡς ἐγῶμαι, τὸ ἔγκλημα·
 5 δόγμα γὰρ ἀποτρόπαιον ἅπαν ἐκ τοιαύτης ἀνεροράγῃ πηγῆς,
 ἀφ' ἧς καὶ νῦν οὗτος προσιάτης πονηρῶν τε καὶ πολλῶν αἰ-
 ρέσεων ἀναπέφηνεν, ὡς ὁ λόγος δείξει προϊῶν.

6. Ὁ μὲν γὰρ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος, συνωδὰ τῷ με-
 γάλῳ Μακαρίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἁγίοις, καθάπερ ἐν
 10 τοῖς Περὶ φωτὸς θείου ἐξηγητημένοις ἡμῖν λόγοις προεξε-
 θέμεθα, τὸν ἀροαβῶνα τῆς μελλούσης ἐπαγγελίας, τὴν χάριν
 τῆς νιοθεσίας, τὴν θεοποιὸν δωρεὰν τοῦ Πνεύματος φῶς
 εἶναί φησιν ὑπεραρήτου δόξης τοῖς ἁγίοις ἐποπιευόμενον,
 φῶς ἐνυπόστατον, ἄκιστον, αἰεὶ ὄν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος καὶ ἀνεπι-
 15 νοήτως, νῦν μὲν ἐκ μέρους, ἐπὶ δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τελε-
 ωτέρως φανερούμενον τοῖς ἁγίοις καὶ τὸν Θεὸν αὐτοῖς δι' ἐ-
 αυτοῦ φανεροῦν. Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος ξένον ἑαυτὸν τοῦ τοι-
 οῦτου συνορῶν φωτὸς, ὡς τῆς πρὸς αὐτὸ φερούσης μηδὲ πρὸς
 ὀλίγον ἡμέμος, φέρειν οἷός τε ὦν οὐδαμῶς οὐ τῇ πίστει τὴν
 20 προᾶξιν προσέθηκεν, ἵνα δι' αὐτῆς πρὸς ἐκείνην φθάσῃ τὴν
 θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν ἀπαρηγόσιμος καὶ τοὺς μὴ ταύ-
 την ἠρημένους, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς ἀνηγμένους, ὡς ὑπερ
 αὐτοὺς τοῖς πολλοῖς αὐτὸς δόξαι, τοῖς λόγοις ἐξουδενώσας,
 ἀθετεῖ μὲν τὴν χάριν, βλασφημεῖ δὲ εἰς τὸν τῆς χάριτος Κύ-
 25 ριον, ἀτιμάζει δὲ κοινῇ πάντας τοὺς ἁγίους, ὅσοις ἐξεγένετο
 διὰ πείρας μαθεῖν τε καὶ διδάξαι περὶ τοῦ φωτὸς τῆς χά-
 ριτος.

7. Ἐπεὶ δὲ τοιαῦτα τολμῆσαι δεῖν ἔγνωκεν, οὐ Σκύθαις
 ἐνοικῶν, οὐδ' Ἀγαρηνοῖς ἐνσιροφόμενος, ἀλλ' ἐν μέσῃ τῇ
 30 τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα νῦν εἶπερ ποτὲ τὸν λόγον
 τῆς ἀληθείας ὀρθοτομούσῃ, πολλῶ χρηταὶ τῷ δόλῳ καὶ συνε-

στήν τήν θεοποιόν χάριν τοῦ Πνεύματος ὄχι ἀπό ἄγνοιαν ἀλλά ἀπό κακόνοιαν· ἐάν πάλιν ἀπό ἄγνοιαν, ἀφοῦ γράφει κατὰ τῶν γνωριζόντων, συζεύξας τήν ἀπόνοιαν μέ τήν ὡς πρὸς αὐτὰ ἄγνοιαν, τὸ ἔγκλημα εἶναι χειρότερον, ὅπως νομίζω· διότι ὀλόκληρον ἀποτρόπαιον δόγμα ἐξεπήγασεν ἀπὸ τοιαύτην πηγῆν, ἀπὸ τήν ὁποίαν καί τώρα οὗτος παρουσιάσθη προστάτης πολλῶν καί πονηρῶν αἱρέσεων, ὅπως θὰ δείξῃ ὁ λόγος εἰς τήν συνέχειαν.

6. Πράγματι ὁ μὲν σοφὸς εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος, συμφῶως πρὸς τὸν μέγαν Μακάριον καί ὅλους τοὺς ἄλλους ἁγίους, ὅπως ἐξεθέσαμεν προηγουμένως εἰς τήν Περί θείου φωτὸς πραγματείαν μου¹⁶ λέγει ὅτι ὁ ἀρραβῶν τῆς μελλούσης ἐπαγγελίας, ἡ χάρις τῆς υἰοθεσίας, ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος εἶναι φῶς τῆς ὑπεραρρήτου δόξης ἐποπτευόμενον ἀπὸ τοὺς ἁγίους, φῶς ἐνυπόστατον, ἄκτιστον, πάντοτε ὑπάρχον ἐκ τοῦ πάντοτε καί ἀνεπινοήτως ὑπάρχοντος, φανερούμενον εἰς τοὺς ἀξίους καί φανερῶνον εἰς αὐτοὺς τὸν Θεὸν δι' ἑαυτοῦ, τώρα μὲν ἐν μέρει, εἰς τὸν μέλλοντα δὲ αἰῶνα τελειότερον. Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος ἐκλαμβάνων ἑαυτὸν ξένον πρὸς τὸ τοιοῦτο φῶς, ἀφοῦ δὲν ἐβάδισεν οὔτε ἐπ' ὀλίγον τήν ὁδὸν τὴν φέρουσαν εἰς αὐτό, μὴ δυνάμενος νὰ τὸ βαστάσῃ καθόλου, δὲν προσέθεσεν εἰς τὴν πίστιν τὴν πράξιν, διὰ νὰ φθάσῃ μέσω αὐτῆς εἰς ἐκείνην τὴν θεωρίαν, ἀλλ' ἀπαρνηθεὶς καί τὴν πίστιν καί τοὺς μὴ ἀρνηθέντας αὐτὴν ἀλλὰ δι' αὐτῆς ἀνυψωθέντας. Ἐξουθενῶνων δὲ μὲ τὰς πραγματείας του τοῦτο, διὰ νὰ φανῇ αὐτὸς εἰς τοὺς πολλοὺς ὡς ὑπεράνω αὐτῶν, ἀθετεῖ τὴν χάριν, βλασφημεῖ τὸν Κύριον τῆς χάριτος, ἀτιμάζει δὲ ὅλους μαζί τοὺς ἁγίους, ὅσους διὰ πείρας κατώρθωσαν νὰ μάθουν καί διδάξουν περὶ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος.

7. Ἀφοῦ δὲ ἐσκέφθη ὅτι ἔπρεπε νὰ τολμήσῃ τοιαύτας ἐνεργείας, μὴ κατσικῶν ἐν μέσῳ τῶν Σκυθῶν οὔτε κινούμενος μεταξὺ τῶν Ἀγαρηνῶν, ἀλλ' εἰς τὸ μέσον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, καί μάλιστα τώρα περισσότερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην φοράν ὀρθοταμοῦσης τὸν λόγον τῆς

σκιασμένως ἄγαν καὶ μετ' ἐπικρούψεως ὅ τι πλείστις τοὺς
κατὰ τῶν ἁγίων προΐθεται λόγους, ὡς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς τοῦ
Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν κατ' αὐτὴν εὐσεβῶν δογμάτων
ὁ ταῦτα περιτρέπων ἀγωνιζόμενος. Ἀφείς τοίνυν πᾶσαν παν-
5 τὸς ἁγίου ἐπωνυμίαν, τραπεζούντιόν τινα Θεόδωρον εἰς μέ-
σον προήγαγεν, ὃς προσέειπε μὲν τῶν Βλαχερνῶν, τὰ Μασ-
σαλιανῶν δ' ἐφωράθη νοσῶν τοῦτον τοίνυν προήνεγκεν ὑ-
πὲρ ἑαυτοῦ δῆθεν ἀπολογούμενον καὶ λέγοντα σαφῶς μὴ τὴν
ὑπερούσιον κρυφισίτηα νῦν καθάπερ πρότερον ὄρατὴν δοξά-
10 ζειν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν δόξαν, δόξαν δ' εἶναι φάσκοιτα
Θεοῦ φῶς ἐνυπόστατον καὶ ἀγέννητον καὶ θεότητα καὶ θεαο-
χίαν ὀνομαζόμενον, καὶ ἀπλῶς ὅσα περὶ τῆς θεοποιουῦ δωρε-
ᾶς τοῦ Πνεύματος οἱ ἅγιοι συνεγράψαντο.

8. Θεαρχίαν γὰρ ταύτην καὶ ἀγαθαρχίαν καὶ θεότητα,
15 ὡς ἀρχὴν τῶν θεουμένων οὔσαν, πολλαχοῦ τῶν λόγων ὁ μέ-
γας Διονύσιος προσεῖπεν, ἧς ἐπέκεινα, φησὶν, εἶναι τὸν Θε-
ὸν ὡς ὑπέροχον ὄντα καὶ ὑπεράρχιον. Μάξιμος δὲ ὁ θεῖος
θέωσιν τὴν θεότητα προσηγόρευσε ταύτην· τὴν δὲ θέωσιν ὀ-
ριζόμενος, «ἐνυπόστατον» εἶπεν «ἔλλαμψιν, μὴ ἔχουσαν γένε-
20 σιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν», προσθεὶς
καὶ ἄλλ' ὅσα μικρὸν ἀνωτέρω προθέντες ἔφθημεν. Βασι-
λείου δὲ τοῦ μεγάλου ἀκηκόαμεν εἰπόντος ἄκιστον τὸ διὰ τοῦ
Υἱοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον. Ἰωάννης δὲ ὁ τὴν γλῶττιον χρυ-
σοῦς, τῷ Βασιλείου κράτει τῶν λόγων συναφθεὶς, τοὺς τε
25 Λατίνους αἰσχυνεῖ καὶ τὰ δολερὰ τοῦ κενόφρονος τούτου κα-
ταλύσει μηχανήματα, «μὴ τὸν Θεὸν» λέγων, «ἀλλὰ τὴν χά-
ριν ἐκχεῖσθαι»· καὶ πρὸ τοῦ Χρυσορρήμονος πατρὸς ὁ προ-
φήτης Ἰωὴλ, μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προφήτου ὁ Θεὸς εἰπὼν,
οὐκ ἔκχεῶ τὸ Πνεῦμά μου, ἀλλ' ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός
30 μου». Εἰ τοίνυν τὸ Πνεῦμα μὴ κατακερματίζεται, τί τὸ ἐκ τοῦ

17. Βλ. Β' Τιμ. 2, 15. 18. Βλ. περὶ τούτου εἰσαγωγὴν σ. 349.

19. Ὁ Βλαχερνίτης ἐννοεῖ πιθανὸν ὅτι ἄλλοτε ἐθεώρει ὄρατὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἥλλαξε γνώμην μετὰ τὰς ἐπικρίσεις.

20. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου. Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 A-1069 A κ.ά.

21. Πρὸς Θαλάσσιον 61, 16, PG 90, 644 D.

22. Ἀνατρεπτικὸς ἀπόλογ. Εὐνομίου 5 (ψευδ.), PG 29, 772 D.

23. Ὁμιλία 6 εἰς Τίτον 5, PG 62, 696.

ἀληθείας¹⁷, χρησιμοποιεῖ πολὺν δόλον καὶ ὑπερβολικῶς συσκοτισμένον καὶ προβάλλει τοὺς κατὰ τῶν ἀγίων λόγους μὲ ἄφθονον κρυψίνοιαν, ὡσάν νὰ ἀγωνίζεται ὑπὲρ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν εὐσεβῶν δογμάτων αὐτῆς αὐτὸς ὁ ὁποῖος διαστρέφει ταῦτα. Ἀφήσας λοιπὸν κατὰ μέρος πᾶσαν ἔκφρασιν παντὸς ἀγίου, ἔφερεν εἰς τὸ μέσον κάποιον τραπεζούντιον Θεόδωρον, ὁ ὁποῖος ἦτο προϊστάμενος τῶν Βλαχερνῶν, ἀλλ' ἀπεδείχθη ἀσθενῶν ἀπὸ μασσαλιανισμόν¹⁸. τοῦτον λοιπὸν προέβαλε νὰ ἀπολογηται δῆθεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ νὰ λέγη σαφῶς ὅτι τῶρα δὲν παραδέχεται ὀρατὴν τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα τοῦ Θεοῦ, ὅπως προηγουμένως¹⁹, ἀλλὰ τὴν δόξαν, νὰ λέγη δὲ ὅτι δόξα Θεοῦ εἶναι φῶς ἐνυπόστατον καὶ ἀγέννητον, ὀνομαζόμενον ἐπίσης θεότης καὶ θεαρχία, καὶ γενικῶς ὅσα συνέγραψαν οἱ ἅγιοι περὶ τῆς θεοποιῦ δωρεᾶς τοῦ Πνεύματος.

8. Πράγματι θεαρχίαν, ἀγαθαρχίαν καὶ θεότητα, ὡς ἀρχὴν τῶν θεουμένων, ἐκάλεσε ταύτην εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν πραγματειῶν τοῦ ὁ μέγας Διονύσιος, πέραν ἀπὸ τὴν ὁποίαν λέγει ὅτι εἶναι ὁ Θεὸς ὡς ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος²⁰. Ὁ δὲ θεῖος Μάξιμος ὠνόμασε θέωσιν τὴν θεότητα ταύτην ὀρίζων δὲ τὴν θέωσιν, τὴν ἐκάλεσε ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, μὴ ἔχουσαν γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον φανέρωσιν εἰς τοὺς ἀξίους²¹, προσθέσας καὶ ὅσα ἄλλα παρεθέσαμεν ὀλίγον ἀνωτέρω. Ἠκούσαμεν δὲ τὸν μέγαν Βασιλείου νὰ λέγη ἄκτιστον τὸ ἐκχεόμενον εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Υἱοῦ²². Ὁ δὲ χρυσοῦς εἰς τὴν γλῶσσαν Ἰωάννης, συναρμοσθεὶς μὲ τὴν δύναμιν τῶν λόγων τοῦ Βασιλείου, θὰ κατασχύνῃ τοὺς Λατίνους καὶ θὰ καταλύσῃ τὰ δόλια μηχανήματα τοῦ κενόφρονος τούτου, λέγων, «ὅτι δὲν ἐκχέεται ὁ Θεός, ἀλλὰ ἡ χάρις»²³, καὶ πρὸ τοῦ χρυσορρήμονος πατρὸς τὸ ἐπραξεν ὁ προφήτης Ἰωὴλ, μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προφήτου ὁ Θεὸς εἰπὼν, ὄχι ἴθ' ἐκχύσω τὸ πνεῦμα μου, ἀλλὰ «θὰ ἐκχύσω ἀπὸ τὸ Πνεῦμα μου»²⁴. Ἄν λοιπὸν τὸν Πνεῦμα δὲν κατακερματίζεται, τί ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ

24. Ἰωὴλ 2, 28. Πράξ. 2, 17.

Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἐπαγγελίαν ἐφ' ἡμᾶς
 ἐκχεόμενον Πνεῦμα; Ἄρ' οὐχ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις τε
 καὶ ἐνέργεια, ἐνέργεια οὕσα τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος; Ἄλ-
 λὰ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον Πνεῦμα οὐκ ἐκτι-
 5 σται κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἄκιστος ἡ χάρις ἄρα, καὶ
 τοῦτ' ἐστὶν ὃ καὶ δίδοται καὶ πέμπεται καὶ χαρίζεται παρὰ
 τοῦ Υἱοῦ τοῖς μαθηταῖς, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τοῦ Πνεῦμα, καὶ τοῦτ'
 ἔστι τὸ δῶρον τὸ θεοποιόν, ἐνέργεια ὃν οὐκ ἄκιστος μόνον
 ἀλλὰ καὶ ἀχώριστος τοῦ παναγίου Πνεύματος. Ἄκουσον δὲ
 10 πάλιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου· «ἦν» γὰρ, φησί, «προΐεται ζω-
 ῆν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ»· καὶ
 ἵνα μὴ τινι δόξη τὴν καθ' ἡμᾶς φυσικὴν τοῦτον λέγειν ζωὴν,
 καίτοι προέσθαι φάμενον, ἀλλ' οὐχὶ κίσει, μᾶλλον δὲ προΐε-
 σθαι, ὃ μετὰ τοῦ ἀκίσιου καὶ τοῦ ἀνάρχου πως ἐμφαντικώ-
 15 τερόν ἐστιν, ὅμως ἵνα μὴ δόξη φυσικόν τι λέγειν, ἐπήνεγκε
 καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπροεπῶς, ζωὴν θεῖαν καὶ οὐ-
 ράνιον κεκτημένοι».

9. Καὶ τοίνυν ἡ τοιαύτη θεία καὶ οὐράνιος ζωὴ τῶν θεο-
 προεπῶς ζώντων ἐν τῷ μετέχειν τῆς ἀχωρίσιου τοῦ Πνεύ-
 20 ματος ζωῆς (ὡσπερ καὶ ὁ Παῦλος ἔζη «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος
 θεῖαν καὶ αἰδίου» κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον «ζωὴν»), ἡ τοι-
 αύτη τοιγαροῦν ζωὴ αἰεὶ μὲν ἐστὶ, φυσικῶς ἐνυπάρχουσα τῷ
 Πνεύματι θεοποιεῖν ἐξ αἰδίου πεφυκῶτι, Πνεῦμα τε καὶ θεό-
 τῆς προσαγορεύεται δικαίως παρὰ τῶν ἁγίων, ἅτε δωρεὰ θεο-
 25 ποιὸς τοῦ διδόντος Πνεύματος ἥκιστα χωριζομένη, φῶς δὲ
 ἐστὶ, δι' ἀπορρήτου ἐλλάμψεως χορηγουμένη καὶ τοῖς ἠξιω-
 μένοις ἐγνωσμένη μόνοις, ἐνυπόστατός γε μὴν, οὐχ ὡς ἀνθυ-
 πόστατος, ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα προΐεται
 αὐτήν, ἐν ἣ καὶ θεωρεῖται τοιοῦτον γὰρ τὸ κυρίως ἐνυπό-
 30 σταιον· οὐ καθ' ἑαυτὸ οὐδ' ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑποστάσει
 θεωρούμενον. Εἰ δὲ καὶ ἕτερός ἐτι τρόπος, δι' ὃν ἐνυπόστα-

25. Ἀνατρεπτικός ἀπολογ. Εὐνομίου 5 (ψευδ.), PG 29, 772 B.

26. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1144 C.

27. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

28. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικός ἀπολογ. Εὐνομίου 5 (ψευδ.), PG 29, 772 B. Πρβλ. Μαξίμου, Πρὸς Θαλάσσιον 61, 16, PG 90, 644 D.

Θεοῦ εἶναι τὸ ἐκχεόμενον εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν Πνεῦμα; Ἄρα ὄχι ἡ χάρις καὶ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁποία εἶναι ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος; Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκχεόμενον εἰς ἡμᾶς Πνεῦμα δὲν ἔχει κτισθῆ κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον. Ἄρα ἄκτιστος εἶναι ἡ χάρις, καὶ τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδεται, πέμπεται καὶ χαρίζεται ἀπὸ τὸν Υἱὸν εἰς τοὺς μαθητάς, ἀλλ' ὄχι τὸ ἴδιον Πνεῦμα, τοῦτο εἶναι τὸ θεοποιὸν δῶρον, ἀλλ' ὄχι τὸ ἴδιον τὸ Πνεῦμα, τοῦτο εἶναι τὸ θεοποιὸν δῶρον, ἐνέργεια ὄχι μόνον ἄκτιστος ἀλλὰ καὶ ἀχώριστος τοῦ παναγίου Πνεύματος. Ἄκουσε σχετικῶς πάλιν τὸν μέγαν Βασιλείον, λέγοντα, «ἡ ζωὴ τὴν ὁποίαν ἐκπέμπει τὸ Πνεῦμα εἰς ἄλλην ὑπόστασιν δὲν χωρίζεται ἀπὸ αὐτό». Καὶ διὰ νὰ μὴ νομίση κανεὶς ὅτι ἐννοεῖ τὴν ἰδικὴν μας φυσικὴν ζωὴν, μολονότι εἶπε ἐξέπεμψε καὶ ὄχι κτίζει, μᾶλλον δὲ ἐκπέμπει, τὸ ὁποῖον μαζὶ μὲ τὰς λέξεις ἄκτιστον καὶ ἄναρχον εἶναι κάπως ἐμφαντικώτερον, ὅμως διὰ νὰ μὴ φανῆ ὅτι ἐννοεῖ κάτι φυσικόν, προσέθεσε· «καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζοῦν θεοπρεπῶς, ἔχοντες θεῖαν καὶ οὐράνιον ζωὴν»²⁵.

9. Ἡ τοιαύτη λοιπὸν θεῖα καὶ οὐράνιος ζωὴ τῶν θεοπρεπῶς ζώντων διὰ τῆς μετοχῆς τῆς ἀχωρίστου ζωῆς τοῦ Πνεύματος (καθὼς καὶ ὁ Παῦλος ἔζη «τὴν θεῖαν καὶ αἰδίων ζωὴν τοῦ ἐνοικήσαντος» κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον²⁶), ἡ τοιαύτη λοιπὸν ζωὴ ὑφίσταται παντοτινὰ, ἐνυπάρχουσα εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐκ φύσεως θεοποιεῖ αἰδίως, ἀποκαλεῖται Πνεῦμα καὶ θεότης ὑπὸ τῶν ἁγίων δικαίως²⁷, ὡς θεοποιὸς δωρεὰ μὴ χωριζομένη καθόλου τοῦ χορηγοῦντος Πνεύματος, εἶναι δὲ φῶς, ἀφοῦ χορηγεῖται δι' ἀπορρήτου ἐλλάμψεως καὶ γνωρίζεται μόνον ὑπὸ τῶν ἡξιωμένων, ἐνυπόστατος μὲν, ὄχι δὲ ὡς αὐθυπόστατος ἀλλ' ὡς ἐκπεμπομένη ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰς ἄλλην ὑπόστασιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ θεωρεῖται²⁸· διότι τὸ κυριολεκτικῶς ἐνυπόστατον εἶναι τοιοῦτο, ὥστε νὰ μὴ θεωρῆται καθ' ἑαυτὸ οὔτε εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπόστασιν. Ἄν δὲ ὑπάρχη καὶ ἄλλος τρόπος, διὰ τὸν ὁποῖον καλεῖται ὑπὸ τῶν

ιος καλεῖται παρὰ τῶν ἁγίων, ἐροῦμεν προϊόντες. Ὑπέρκει-
 ται δὲ τῆς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ θεουργοῦ ζωῆς τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον, ὡς οἰκείας ἐμφύτου ἐνεργείας, ἧτις καὶ ἐμφορῆς
 ἐστὶν ἐκείνω, εἰ καὶ μὴ ἀκριβῶς· «οὐδεμίαν» γάρ, φησὶν, «ὄ-
 5 ρῶμεν θέωσιν ἢ ζωὴν, ἧτις ἀκριβῶς ἐμφορῆς ἐσσι τῆ πάν-
 των ὑπερκειμένη κατὰ πᾶσαν ὑπεροχὴν αἰτία»· ὥστε ἐμφορῆς
 μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀκριβῶς. Οὐχ ὡς αἴτιον δὲ μόνον ὑπέρκειται
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πολλοσιδὸν τοῦ δόματος
 αἰεὶ τὸ λῆμμα εἶναι, μὴ τὸ πᾶν τῆς θείας ἐνεργείας χωροῦν-
 10 τος τοῦ λαμβάνοντος. Οὕτω πολυτροπῶς ὑπὲρ τὸ τοιοῦτον φῶς
 καὶ τὴν τοιαύτην ἄκτιστον ἔλλαμψίν τε καὶ ζωὴν καὶ τὰ πα-
 ραπλήσια ὑπάρχει ὁ Θεός. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ μέγας Βασιλείος.
 10. Συμεῶν δὲ ὁ ἔνθεος Μεταφραστής, ἐκ τοῦ πρώτου
 βιβλίου τοῦ μεγάλου Μακαρίου συνταξάμενος Κεφαλαιώδεις
 15 λόγους, περὶ τοῦ φωτὸς τούτου καὶ τῆς δόξης ταύτης ἐμμε-
 λῶς ἅμα καὶ ἐναργῶς ἐξηγεῖται διεξοδικώτερον. Οὐδὲν δ'
 οἶον καὶ τινα ἐξ αὐτῶν ὡς οἶόν τε συνελόντα καὶ ὑποτιμῶ-
 μενον ἐνταυθοῖ προθεῖναι πρὸς τῷ μέγα τι τῷ προκειμένῳ
 λόγῳ συντελεῖν, οὐδὲν ἧτιον λυσιτελοῦντα καὶ πρὸς τὴν τῶν
 20 ἐντυγχανόντων ὠφέλειαν. Ἐν γοῦν τῷ ἐξηκοσιῷ δευτέρῳ
 κεφαλαίῳ φησὶ· «Μωσῆς ὁ μακάριος ὑπέδειξε τύπον διὰ τῆς
 τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπιλαμπούσης τοῦ Πνεύματος δόξης ἢ
 οὐδεις ἀνθρώπων ἀτενίσαι ἠδύνατο, πῶς ἐν τῇ τῶν δικαί-
 ων ἀνασιάσει τὰ σώματα δοξασθήσεται τῶν ἁγίων, ἦν δό-
 25 ξαν ἀπὸ τοῦ νῦν ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ αἱ πισταὶ τῶν ἁγίων
 ἔχειν καταξιοῦνται ψυχαί· ἡμεῖς γάρ, φησὶν, ἀνακεκαλυμμέ-
 νῳ προσώπῳ, ιουτέσι τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ, τὴν δόξαν Κυρί-
 ου καιοπιριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ
 δόξης εἰς δόξαν». Καὶ ἐν τῷ ἐξηκοσιῷ τρίτῳ· «τὴν δόξαν
 30 ἦν ἐντεῦθεν, ὡς εἴρηται, πλουτοῦσιν αἱ τῶν ἁγίων ψυχαί,

29. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 2, 7, PG 3, 645 B.

30. Β' Κορ. 3, 18.

31. Περί ὑψώσεως νοός 1, PG 34, 889 C. Βλ. καὶ Ὁμιλίαν 5, 11, PG 34, 516 BC.

ἀγίων ἐνυπόστατος, θὰ τὸ εἶπωμεν εἰς τὴν συνέχειαν. Ὑπέρκειται δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῆς εἰς αὐτὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ θεουργοῦ ζωῆς, ὡς ἐμφύτου ἐνεργείας του, ἡ ὁποία εἶναι ὁμοία μὲ ἐκεῖνο, ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῶς· διότι, λέγει, «δὲν βλέπομεν καμμίαν θέωσιν ἢ ζωὴν, ἡ ὁποία εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία μὲ τὴν ὑπερκειμένην ὄλων κατὰ πᾶσαν ὑπεροχὴν αἰτίαν»²⁹ ὥστε εἶναι μὲν ὁμοία, ἀλλ' ὄχι ἀκριβῶς. Δὲν ὑπέρκειται δὲ μόνον ὡς αἴτιον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ὅτι τὸ λαμβανόμενον εἶναι πάντοτε τὸ πολλοστόν τοῦ δόματος, καθ' ὅσον ὁ λαμβάνων δὲ χωρεῖ τὸ σύνολον τῆς θείας ἐνεργείας. Τόσον πολυτρόπως ὑπάρχει ὁ Θεὸς ὑπὲρ τὸ τοιοῦτον φῶς καὶ τὴν τοιαύτην ἄκτιστον ἔλλαμψιν καὶ ζωὴν καὶ τὰ παραπλήσια. Ταῦτα λοιπὸν λέγει ὁ μέγας Βασιλεῖος.

10. Ὁ δὲ Συμεὼν ὁ ἐνθερμος Μεταφραστής, συνθέσας ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ μεγάλου Μακαρίου Κεφαλαιώδεις λόγους, ἀναπτύσσει τὰ περὶ τοῦ φωτός τούτου καὶ τῆς δόξης ταύτης διεξοδικώτερον μὲ ἐπιμέλειαν καὶ ἐνάργειαν συγχρόνως. Ὡφέλιμον δὲ θὰ εἶναι νὰ συλλέξω μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ κατὰ τὸ δυνατόν καὶ νὰ τὰ παραθέσω ἐδῶ ἐν ἐπιτομῇ, ὄχι μόνον διότι συντελοῦν μέγਾਲως εἰς τὴν προκειμένην διαπραγματεύσειν, ἀλλὰ καὶ διότι συμβάλλουν ὄχι ὀλίγον εἰς τὴν ὠφέλειαν τῶν ἀναγνώστων. Εἰς τὸ ἐξηκοστὸν δεύτερον λοιπὸν κεφάλαιον λέγει· «ὁ μακάριος Μωυσῆς ὑπέδειξε τύπον διὰ τῆς δόξης τοῦ Πνεύματος ἡ ὁποία ἐπέλαμπεν εἰς τὸ πρόσωπόν του καὶ τὴν ὁποίαν κανεὶς ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνατενίσῃ, πῶς θὰ δοξασθοῦν τὰ σώματα τῶν ἀγίων κατὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν δικαίων, τὴν ὁποίαν δόξαν καταξιώνονται νὰ ἔχουν ἀπὸ τῶρα εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον αἱ πισταὶ ψυχαὶ τῶν ἀγίων· διότι, λέγει, ἡμεῖς εἰς ἀποκαλυμμένον πρόσωπον, δηλαδὴ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ἀντικατοπτρίζομεν τὴν δόξαν Κυρίου, μεταμορφούμενοι κατὰ τὴν αὐτὴν εἰκόνα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν»³⁰·³¹ Καὶ εἰς τὸ ἐξηκοστὸν τρίτον

ἐκείνη καλύψει καὶ ἀμφιάσει τὰ γυμνὰ σώματα ἐν τῇ ἀνα-
 σιάσει καὶ εἰς οὐρανούς ἀνάρπασια ποιήσει, περιβεβλημένα
 τῇ τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος δόξῃ, ἣν ἐν-
 τεῦθεν, ὡς ἔφην, αἱ τῶν ἀγίων ἔλαχον ἔχειν ψυχαί· καὶ οὐ-
 5 τω δοξασθέντες οἱ ἅγιοι θείῳ φωτὶ σὺν τῷ Κυρίῳ διαπαν-
 τὸς ἔσονται». Τοῦτ' ἄρα τὸ φῶς ἐκεῖνο, κατὰ τὸν μέγαν Διο-
 νύσιον, ὃ τοὺς τῶν ἀποσιόλων ἐκκρίτους περιέλαμψεν ἐπὶ τοῦ
 ὄρους· «ὅταν» γάρ, φησὶν, «ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα
 καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως,
 10 πάντοτε σὺν Κυρίῳ, κατὰ τὸ λόγιον ἐσόμεθα, τῆς μὲν δρα-
 τῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληρούμε-
 νοι φανοιάταις μαρμαρυγαῖς ἡμᾶς περιανυγάζουσης, ὡς τοὺς
 μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τοῦτ' ἄρα
 θεϊκόν ἐστι τὸ φῶς ὡς καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔ-
 15 φη καὶ τοῖς ἀγίοις πᾶσι συνδοκεῖ. Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεο-
 λογίας ἐπώνυμος, «ἤξει μὲν», φησί, «μετὰ σώματος, ὡς ὁ ἐ-
 μὸς λόγος, τοιοῦτος δὲ οἷος ὠφθῆ τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει,
 ἢ παρεδείχθη, ὑπερνικώσης τὸ σαρκίον τῆς θεότητος».

11. «Ἄλλ' αἰσθητὸν ἦν», φησί, «τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ δι'
 20 ἀέρος δρατόν, ἴοιτε γεγονὸς πρὸς ἔκπληξιν καὶ εὐθύς ἀπο-
 γενόμενον, καὶ θεότης λέγεται ὡς σύμβολον θεότητος». Τῆς
 καινοφωνίας ἤκουσαι καὶ ἀνθημερινῇ θεότης, αἰσθητῇ καὶ
 γενητῇ, ἐφ' ἡμέραν γινομένη καὶ ἐφ' ἡμέραν φθειρομένη,
 κατὰ τὰ καλούμενα τῶν ζώων ἐφήμερα, μᾶλλον δὲ καὶ τού-
 25 τῶν ὀλιγοχρονιωτέρα, ἀνθρωρὸν γινομένη τε καὶ λυομένη, μᾶλ-
 λον δὲ «γενομένη μὲν ποιε, οὔσα δὲ οὐδέποτε»; Τοιαύτη
 οὖν θεότης ὑπερενίκησε τὴν προσκυνητῆν ἐκείνην καὶ ὁμό-
 θεον σάρκα, ἢ μὴ οὔσα θεότης οὐδέποτε; Μᾶλλον δὲ οὐχ ὑπερ-
 ενίκησέ ποτε, ἀλλ' ὑπερνικᾷ διηνεκῶς· οὐ γὰρ εἶπεν ὑπερ-
 30 κησάσης, ἀλλ' ὑπερνικώσης, καὶ οὐκ ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον,
 ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Τί φῆς; Τοιαύτη θεότητι

32. Περί ὑψώσεως νοῦς 2, PG 34, 892 AB. Βλ. καὶ Ὁμιλίαν 5, 12, PG 34, 517 AB.

33. Α' Θεσ. 4, 17.

34. Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

35. Ἀποκ. 21, 23 ἐξ. 22, 5.

36. Ἐπιστολή 101, PG 37, 181 AB.

37. Βλ. 2, 3, 55.

λέγει: «ἡ δόξα, μὲ τὴν ὁποῖαν πλουτοῦν αἱ ψυχαὶ τῶν ἁγίων ἀπὸ ἐδῶ, ὅπως ἐλέχθη, θὰ καλύψη καὶ ἐνδύσῃ τὰ γυμνά σώματα εἰς τὴν ἀνάστασιν καὶ θὰ τὰ ἀναρπάσῃ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, περιβεβλημένα μὲ τὴν δόξαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ τοῦ Πνεύματος, τὴν ὁποῖαν, ὅπως εἶπα, ἐπέτυχον ἀπὸ ἐδῶ νὰ ἔχουν αἱ ψυχαὶ τῶν ἁγίων καὶ οὕτω δοξασθέντες οἱ ἅγιοι μὲ θεῖον φῶς θὰ εἶναι διαπαντὸς μαζί μὲ τὸν Κύριον»³². Τοῦτο ἄρα εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὸ ὁποῖον περιέλαμψε τοὺς ἐκκρίτους ἀποστόλους ἐπὶ τοῦ ὄρους· διότι, λέγει, «ὅταν γίνωμεν ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι καὶ φθάσωμεν εἰς τὴν χριστοειδῆ καὶ μακαρίαν κατάληξιν, θὰ εἴμεθα πάντοτε μαζί μὲ τὸν Κύριον κατὰ τὸ λόγιον»³³, πληρούμενοι ἀπὸ τὴν ὁρατὴν αὐτοῦ θεοφάνειαν μὲ πανάγνους θεωρίας καθὼς μᾶς περιουγάζει μὲ φανοτάτας μαρμαρυγὰς, ὅπως τοὺς μαθητὰς κατ' ἐκείνην τὴν θειοτάτην μεταμόρφωσιν»³⁴. Ἄρα θεϊκὸν εἶναι τοῦτο τὸ φῶς, ὅπως εἶπε καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν³⁵ καὶ συμφωνοῦν ὅλοι οἱ ἅγιοι. Ὁ δὲ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας Γρηγόριος λέγει, «θὰ ἔλθῃ μὲν μετὰ σώματος, ὅπως εἶναι ὁ λόγος μου, τοιοῦτος δὲ ὁποῖος ὤφθη ἀπὸ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ ὄρος ἢ παρεδείχθη, καθὼς ἡ θεότης ὑπερενίκησε τὸ σαρκίον»³⁶.

11. «Ἄλλ' αἰσθητὸν ἦτο», λέγει, «τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὁρατὸν δι' ἄερος, γενόμενον τότε πρὸς ἐκπληξιν καὶ εὐθύς διαλυόμενον, λέγεται δὲ θεότης ὡς σύμβολον θεότητος». Ὅποια καινοφωνία ἠκούσθη ἐφήμερος θεότης, αἰσθητὴ καὶ κτιστὴ, ἐφημέρως γινομένη καὶ ἐφημέρως φθειρομένη κατὰ τὰ καλούμενα ἐφήμερα ζῶα, μᾶλλον δὲ ὀλιγοχροنيωτέρα καὶ τούτων, αὐθωρεὶ γινομένη καὶ λυομένη, μᾶλλον δὲ «γενομένη κάποτε, ἀλλὰ μὴ ὑπάρχουσα ποτέ»³⁷; Τοιαύτη λοιπὸν θεότης ὑπερνίκησε τὴν προσκυνητὴν ἐκείνην καὶ ὁμόθεον σάρκα, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ποτὲ θεότης; Μᾶλλον δὲ δὲν ὑπερενίκησε κάποτε, ἀλλὰ υπερνικῶ διηνεκῶς· διότι δὲν εἶπεν ὑπερνικησάσης, ἀλλὰ υπερνικώσης, ὅχι δὲ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Τί λέγεις; Μὲ τοιαύτην θεότητα θὰ

συνημμένος ἔσται καὶ ὑπερονικώμενος εἰς ἀπείρους αἰῶνας ὁ
 Κύριος; Καὶ ἀντὶ πάντων μὲν ἡμῖν ἐκεῖ, κατὰ τὰς ἀποστο-
 λικὰς καὶ πατερικὰς φωνάς, ἔσται ὁ Θεός. τῷ Χριστῷ δὲ
 ἀντὶ θεότητος φῶς προσέσται αἰσθητόν; Καὶ ἄερος μὲν καὶ
 5 τόπον καὶ τῶν τοιούτων κατὰ τὰς αὐτὰς φωνάς οὐ δεησόμεθα
 ἐκεῖ, δι' ἄερος δὲ ὀψόμεθα τὴν θεότητα; Πῶς δὲ καὶ τοιαῦτα
 σύμβολα ἐκεῖ; πάλιν ἔσοπιρα, πάλιν αἰνίγματα, πάλιν ἐν ἐλ-
 πίσειν ἢ πρὸς πρόσωπον θεά; Μᾶλλον δέ, εἰ καὶ τότε τοιαῦ-
 τα σύμβολα καὶ ἔσοπιρα καὶ αἰνίγματα, φεῦ τοῦ δόλου καὶ
 10 τῆς ἀπάτης, ἐψεύσθημεν τῶν ἐλπίδων, κατεσοφίσθημεν θεό-
 τητα δι' ἐπαγγελίας κήσεσθαι προσδοκήσαντες, οὐδ' ἰδεῖν θεό-
 τητα συγχωρούμεθα, φῶς δ' αἰσθητόν ἀντὶ ἐκείνης, φύσιν
 ἀλλοτριωτάτην θεότητος. Πῶς δὲ καὶ τὸ τοιοῦτο σύμβολον —
 εἶγε καὶ τοιοῦτον ἦν — θεότης ἂν κληθείη; Οὐδὲ γὰρ ἀν-
 15 θρωπότης ὁ γεγραμμένος ἄνθρωπος, οὐδ' ἀγγελότης τὸ φα-
 νέν σύμβολον ἀγγέλου.

12. Τίς ποιε τῶν ἁγίων σύμβολον κτιστὸν τὸ φῶς ἐκεῖνο
 εἶπε; Γρηγόριος ὁ θεολόγος, «φῶς», φησὶν, «ἢ παραδειχθεῖ-
 σα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς». Εἰ οὖν μὴ ἀληθινὸν
 20 ἦν καὶ ἀληθῶς θεότης, ἀλλὰ κτιστὸν σύμβολον αὐτῆς, οὐκ ἔ-
 δει φάναι φῶς ἢ παραδειχθεῖσα θεότης, ἀλλὰ φῶς τὸ παρα-
 δεῖξαν θεότητα, καὶ οὐδὲ τὸ παραδείξαν, ἀλλὰ τὸ δεῖξαν, ἐ-
 πεί τὸ παρὰ συνηρημένον ἄμυδρὰν ἔκφρασις τοῦ κρυφίου
 τῆς θεότητος σαφῶς ἐπιδείκνυσιν. Οὕτω μὲν οὖν ὁ τὴν θεο-
 25 λογίαν οἰκείαν ἐπωνυμίαν κησάμενος. Ὁ δὲ Χρυσόστομος
 θεολόγος, «λαμπρότερος», φησὶν, «ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος,
 τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς». Ὅρα κἀν-
 ταῦτα τὸ παρὰ προσκείμενον καὶ σαφῶς ἐκφαίνον τοῦ κρυφίου
 τὴν ἔκφρασιν, ἀλλὰ μηδὲ τὴν τοῦ ἄλλοθρου παραδράμης προσ-
 30 θήκην· οὐ γὰρ θεότης εἶπεν, ἀλλὰ τῆς θεότητος, ἐκείνης

38. Βλ. Α' Κορ. 15, 28.

39. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 104 A.

40. Βλ. Α' Κορ. 13, 12.

41. Λόγος 40, 6, PG 36, 365 A.

42. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

εἶναι συνημμένος καὶ ὑπερνικώμενος εἰς ἀπείρους αἰῶνας ὁ Κύριος; Καὶ κατὰ τὰς ἀποστολικὰς³⁸ καὶ πατερικὰς φωνὰς³⁹ ἀντὶ ὅλων θὰ εἶναι ἐκεῖ δι' ἡμᾶς ὁ Θεός, εἰς τὸν Χριστὸν δὲ ἀντὶ θεότητος συνυπάρχει φῶς αἰσθητόν; Καὶ δὲν πρόκειται ἐκεῖ νὰ χρειασθῶμεν ἀέρα καὶ τόπον καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ τὰς ἰδίας γνώμας, δι' ἀέρος δὲ θὰ βλέπωμεν τὴν θεότητα; Πῶς δὲ θὰ συνεχίζουσι νὰ ὑπάρχουσι ἐκεῖ τοιαῦτα σύμβολα; Πάλιν δηλαδὴ ἔσοπτρα, πάλιν αἰνίγματα⁴⁰, πάλιν εἰς τὰς ἐλπίδας θὰ εὐρίσκεται ἢ πρὸς πρόσωπον θεῶν; Μᾶλλον ὅμως, ἂν καὶ τότε θὰ ὑφίστανται τοιαῦτα σύμβολα, ἔσοπτρα καὶ αἰνίγματα — φεῦ, ποῖος δόλος καὶ ἀπάτη —, διεψεύσθημεν τῶν ἐλπίδων καὶ κατετροπώθημεν· διότι, ἐνῶ ἠλπίσαμεν ὅτι θὰ ἀποκτήσωμεν θεότητα συμφῶνως πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν, οὔτε νὰ ἴδωμεν θεότητα δὲν μᾶς ἐπετράπη, ἀντ' αὐτῆς δὲ βλέπομεν φῶς αἰσθητόν, φύσιν ξένην τελείως πρὸς τὴν θεότητα. Πῶς δὲ καὶ τὸ τοιοῦτο σύμβολον — ἂν ἦτο τοιοῦτον — θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῆ θεότης; Διότι οὔτε ὁ περιγεγραμμένος ἄνθρωπος καλεῖται θεότης οὔτε τὸ φανέν σύμβολον ἀγγέλου ἀγγελότης.

12. Ποῖος ἀπὸ τούτων ἀγίους εἶπε ποτὲ κτιστὸν σύμβολον τὸ φῶς ἐκεῖνο; Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος λέγει, «φῶς εἶναι ἢ παραδειχθεῖσα εἰς τοὺς μαθητὰς θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους»⁴¹. Ἄν λοιπὸν δὲν ἦτο ἀληθινὸν καὶ ἀληθῶς θεότης, ἀλλὰ κτιστὸν σύμβολον αὐτῆς, δὲν ἔπρεπε νὰ εἴπῃ ὅτι φῶς εἶναι ἢ παραδειχθεῖσα θεότης, ἀλλὰ φῶς εἶναι τὸ παραδειξάν τὴν θεότητα, καὶ ὄχι τὸ παραδειξάν ἀλλὰ τὸ δεῖξαν, καθ' ὅσον ἢ πρόθεσις παρὰ συνηρημένη δηλώνει σαφῶς ἀμυδρὰν ἔκφασιν τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος. Οὕτως λοιπὸν ὁμιλεῖ ὁ ἔχων ὡς ἐπώνυμον τὴν θεολογίαν. Ὁ δὲ Χρυσόστομος θεολόγος λέγει, «λαμπρότερος τοῦ ἑαυτοῦ του ἐφαίνετο ὁ Κύριος, καθ' ὅσον ἢ θεότης παραδεικνυε τὰς ἀκτῖνας τῆς»⁴². Βλέπε καὶ ἐδῶ τὴν πρόθεσιν παρὰ προσκειμένην καὶ ἐκφαίνουσαν σαφῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ κρυφίου, ἀλλὰ μὴ παραβλέψῃς καὶ τὴν προσθήκην τοῦ ἄρθρου· διότι δὲν εἶπε θεότης, ἀλλὰ τῆς θεότητος, ἐκεῖ-

τῆς ἀληθινῆς. Πῶς δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀλλοιρίας φύσεως θεότη-
 τος σύμβολον ὑπάρχον· φῶς ἀκίτνες ἂν εἶεν τῆς θεότητος;
 Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, δεικνὺς ἐν φῶς τὸν ἐν τρισὶν ὑπο-
 σιάσει προσκυνούμενον Θεόν, «ὁ Θεός», φησί, «φῶς οἰκῶν ἀ-
 5 πρόσιον»· τὸ γὰρ ἀπρόσιον πάντως καὶ ἀληθινόν, καὶ τὸ
 ἀληθινὸν ἀπρόσιον ὅποτε καὶ πεπιώκασιν οἱ ἀπόστολοι τῇ
 δόξῃ τοῦ φωτός τοῦ Υἱοῦ ἀτεινίσαι μὴ δυνηθέντες διὰ τὸ εἶ-
 ναι αὐτὸν ἀπρόσιον φῶς. Φῶς δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα· «ὄς», φη-
 σὶν, «ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου».
 10 Εἰ τοίνυν τὸ ἀπρόσιον ἀληθινόν — ἀπρόσιον δ' ἐκεῖνο ἦν —
 οὐχ ὑπόκρισις ἦν θεότητος τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς
 φῶς ἀληθινῆς θεότητος, οὐ τῆς τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ
 τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρὸς. Διὸ κοινῇ πάντες τῷ Κυρίῳ
 ψάλλομεν τὴν ἐπέτειον τελοῦντες ἑορτήν·

15 «ἐν τῷ φανέντι φωτί σου,
 σήμερον ἐν Θαβωρίῳ,
 φῶς εἶδομεν τὸν Πατέρα,
 φῶς καὶ τὸ Πνεῦμα»·
 «τῆς γὰρ σῆς θεότητος
 20 ἀμυδρὰν παρεγύμνωσας αὐτήν».

Ἐνιαῦθα γοῦν οὐχ ἡ πρόθεσις μόνη προσκειμένη, ἀλλὰ καὶ
 ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος τοῦ Κρυφίου τὴν ἔκφρασιν ἐκφαίνει.
 Κοινῇ τοίνυν πάντων τῶν ἁγίων ἀληθινήν θεότητα τὸ φῶς
 ἐκεῖνο προσαγορευόντων, πῶς αὐτὸς ἐπήρθη ἀλλοτριῶσαι
 25 τοῦτο τῆς θεότητος, κλισιὸν καὶ αἰσθητὸν καὶ τοιοῦτο σύμβο-
 λον προσειπὼν θεότητος αὐτὸ καὶ χειρόν τῆς καθ' ἡμᾶς νοή-
 σεως ἀποφηνάμενος;

13. Ὁ μέντοι σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος, ἕτερον ἑτέρου σύμ-
 βολον εἰωθῶς λέγειν ἀναλογίας λόγῳ κατὰ τὰς ἀλληγορίας,
 30 οὐ τὸ ἔλατιον τοῦ μείζονος ἀεὶ ποιεῖται σύμβολον, ὡς αὐτὸς
 ᾠήθης ὁ τὰ πάντα σοφός, ἀλλ' ἔσθ' ὅτι καὶ τὸ μείζον τοῦ ἐλάτι-

43. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Εὐνομίου 5 (ψευδ.), PG 29, 640 AB.

44. Α' Τιμ. 6, 16.

45. Πράξ. 9, 4· 26, 14. Ματθ. 17, 6 καὶ παράλληλα.

46. Β' Κορ. 4, 6.

47. Ἐξαποστειλάριον 6ης Αὐγούστου.

48. Τροπάριον 2 τῆς α' ὥδης τοῦ Κανόνος τῆς 5ης Αὐγούστου.

νης τῆς ἀληθινῆς. Πῶς δὲ καὶ τὸ ἀπὸ ξένην φύσιν ὑπάρχον σύμβολον τῆς θεότητος φῶς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀκτίνες τῆς θεότητος; Ὁ δὲ μέγας Βασιλείος⁴³, δεικνύων ὅτι ὁ εἰς τρεῖς ὑποστάσεις προσκυνούμενος Θεός εἶναι ἓν φῶς, λέγει, «ὁ Θεός φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»⁴⁴. διότι τὸ ἀπρόσιτον εἶναι ὅπωςδήποτε καὶ ἀληθινόν, τὸ δὲ ἀληθινὸν ἀπρόσιτον· διὸ καὶ κατέπεσαν οἱ ἀπόστολοι⁴⁵, μὴ δυνηθέντες νὰ ἀτενίσουν τὴν δόξαν τοῦ φωτός τοῦ Υἱοῦ διότι αὐτός εἶναι ἀπρόσιτον φῶς. Φῶς δὲ εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα· «ὁ ὁποῖος ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν δι' ἁγίου Πνεύματος»⁴⁶, λέγει. Ἄν λοιπὸν τὸ ἀπρόσιτον εἶναι ἀληθινόν — ἀπρόσιτον δὲ ἦτο ἐκεῖνο — δὲν ἦτο ὑπόκρισις θεότητος τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἀλλ' ἀληθινὸν φῶς ἀληθινῆς θεότητος, ὄχι δὲ μόνον τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρός. Διὸ ὅλοι μαζί ψάλλομεν εἰς τὸν Κύριον, τελουῦντες τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς μεταμορφώσεως·

«Εἰς τὸ φανέν σου φῶς
σήμερον εἰς τὸ θαβώριον ὄρος,
εἶδομεν φῶς τὸν Πατέρα,
φῶς καὶ τὸ Πνεῦμα»⁴⁷.

«Τῆς θεότητός σου
ἀπεκάλυψες ἀμυδρὰν αὐγὴν»⁴⁸.

Ἐδῶ λοιπὸν ὄχι μόνον ἡ προσκειμένη πρόθεσις, παρά, ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος παρουσιάζει τὴν ἐκφανσιν τοῦ κρυφίου. Ἀφοῦ λοιπὸν κοινῶς ὅλοι οἱ Πατέρες προσαγορεύουν ἀληθινὴν θεότητα τὸ φῶς ἐκεῖνο, πῶς ἐσὺ ἐξυπάσθης νὰ ἀποξενώσης τοῦτο τῆς θεότητος, ἀποκαλῶν αὐτὸ κτιστὸν καὶ αἰσθητὸν καὶ ἀπλοῦν σύμβολον τῆς θεότητος καὶ διακηρύξας αὐτὸ χειρότερον τῆς νοήσεώς μας;

13. Ὁ σοφὸς ὅμως εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος, συνηθισμένος νὰ χαρακτηρίζῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων τὸ ἓν σύμβολον τοῦ ἄλλου κατὰ ἀλληγορικὴν ἔννοιαν, δὲν κάμνει πάντοτε τὸ μικρότερον σύμβολον τοῦ μεγαλυτέρου, ὅπως ἐνόμισες ἐσὺ ὁ καθ' ὅλα σοφός, ἀλλ' ἐνίοτε τὸ μεγαλύτερον τοῦ μικροτέρου, ὅπως καὶ τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο σῶμα, τὸ κρεμασμένον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καλεῖ οὐμβολον τοῦ προση-

τόνος, ὡσπερ καὶ τὸ δεσποικὸν ἐκεῖνο σῶμα, ἀπρωρημένον
 ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, σύμβολον γενέσθαι λέγει τοῦ προσηλωμένου
 τοῖς πάθεσι σώματος ἡμῶν, τὸν δὲ Ἰωσήφ, πρόσθεσιν ἐρμη-
 νευόμενον, ἀρετῆς καὶ πίστεως σύμβολον. Ταῦτα γάρ, φησί,
 5 προσιθέμενα τοῖς πάθεσι πρότερον ἐνιοχημένοις, ἀποκαθη-
 λούσιν αὐτῶν ἐκείνους, ὡς ὁ Ἰωσήφ τοῦ σταυροῦ τὸν Κύριον.
 Οὗτος τοίνυν καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς θεολογίας σύμβο-
 λον ἀλληγορῶν τὸ φῶς ἐκεῖνο προσηγόρευσεν, ὡς μεῖζον ἐλαι-
 τόνων καὶ ὡς ἐν ἑαυτῷ τὴν τῆς θεολογίας γνῶσιν ἔχον καὶ
 10 παρεκτικὸν αὐτῆς ὑπάρχον. Τί δέ; οὐχὶ καὶ τὸν Μωϋσῆν
 οὗτος τῆς προνοίας σύμβολον εἶπε καὶ τὸν Ἥλιαν τῆς κρίσε-
 ως; Ἄρ' οὖν οὐδ' οὗτοι ἀληθῶς παρήσαν, ἀλλὰ φάσματα
 παντ' ἐκεῖνα καὶ ὑπόκρισις ἦν; Καὶ τίς ἂν τοῦτ' εἶπειν τολμή-
 σαι τῶν ἀπάντων, ὅτι μὴ ὁ καλὸς Βαβλαάμ, ὁ καὶ τὸ φῶς
 15 ἐκεῖνο ἀλλοτριαν θεότητος φύσιν εἰρηκῶς ὑποκρινομένην θεό-
 τητα; Καίτοι σχεδὸν πᾶς ὁ χορὸς τῶν ἐνθέων θεολόγων τού-
 του χάριν σύμβολον ἀπλῶς ἐφυλάξαντο τὴν τοῦ φωτὸς ἐκεί-
 νου χάριν προσειπεῖν, ἵνα μὴ τις ὑπὸ τοῦ τοιούτου προσορήμα-
 τος διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐκτραπείς κτιστὸν καὶ ἀλλότριον νο-
 20 μίση θεότητος τὸ θειότατον ἐκεῖνο φῶς· ἐπεὶ σύμβολον θεό-
 τητος λεγόμενόν τε καὶ νοούμενόν συνειῶς καὶ ὑγιῶς καὶ
 οὐδὲν ἂν ἴδοις τῇ ἀληθείᾳ προσιστάμενον.

14. Ἔστω γάρ καὶ σύμβολον θεότητος, καθάπερ δικαιοῖς
 αὐτός. Οὐδ' οὕτως ἡμᾶς αἰρήσεις, οὐδ' ἀποσιήσεις, εὖ ἴσθι,
 25 τῆς μακαριστῆς ἐλπίδος· πᾶν γάρ σύμβολον ἢ ἐκ τῆς φύσεώς
 ἔστιν οὗ σύμβολόν ἐστιν, ἢ φύσεως ἐτέρας παντάπασιν ὑπάρ-
 χει. Καὶ γάρ, ἡλίου μέλλοντος ἀνίσχειν, τοῦ καὶ αὐτὸν φω-
 τὸς φυσικὸν σύμβολόν ἐστιν ὁ ὄρθρος, καὶ τῆς τοῦ πυρὸς καν-
 στικῆς δυνάμεως ἢ θέρη φυσικὸν σύμβολόν ἐστι. Τὸ δὲ μὴ
 30 φυσικὸν ἢ καθ' ἑαυτὸ πεφυκὸς ὑφεισηκέναι γίνεται ποτε πα-
 ρὰ τοὺς χρωμένους σύμβολον, ὡς ὁ πυρὸς ἐπιόντων πολε-
 μίων, ἢ καὶ οἰκειᾶν μὲν φύσιν οὐχ ὑφέστηκε, γίνεται δ' οἶόν

49. Βλ. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1376 CD καὶ 1377 B.

50. Αὐτόθι, PG 91, 1165 B - 1168 CD.

λωμένου εἰς τὰ πάθη σώματος ἡμῶν, τὸν δὲ Ἰωσήφ, ἐρμηνευόμενον μὲ τὴν λέξιν πρόσθεσιν, σύμβολον ἀρετῆς καὶ πίστεως. Διότι ταῦτα, λέγει, προστιθέμενα εἰς τὰ προηγουμένως κρατοῦντα πάθη, ἀποκαθλώνουν ἐκείνους ἀπὸ αὐτὰ, ὅπως ὁ Ἰωσήφ τὸν Κύριον ἀπὸ τὸν σταυρόν⁴⁹. Οὗτος λοιπὸν ἀλληγορῶν ἐκάλεσε τὸ φῶς ἐκεῖνο σύμβολον καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς θεολογίας, ὡς μεγαλύτερον τῶν μικροτέρων καὶ ὡς ἔχον μέσα του τὴν γνῶσιν τῆς θεολογίας καὶ παρέχον ταύτην. Τί δὲ συμβαίνει; δὲν εἶπεν οὗτος καὶ τὸν Μωυσῆν σύμβολον τῆς προνοίας καὶ τὸν Ἥλιαν τῆς κρίσεως⁵⁰; Ἄρα λοιπὸν οὔτε αὐτοὶ δὲν παρευρίσκοντο ἀληθῶς, ἀλλὰ ὅλα ἐκεῖνα ἦσαν φάσματα καὶ ὑπόκρισις; Ποῖος ἀπὸ ὅλους θὰ ἐτόλμα νὰ εἶπη τοῦτο, πλὴν τοῦ καλοῦ Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο ὠνόμασε φύσιν ξένην πρὸς τὴν θεότητα καὶ ὑποκρινομένην τὴν θεότητα; Καὶ ὅμως ὅλος σχεδὸν ὁ χορὸς τῶν ἐνθέων θεολόγων ἐπεφυλάχθη νὰ καλέσῃ σύμβολον τὴν χάριν τοῦ φωτός ἐκείνου διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴ παραπλανηθῇ κανεὶς ἀπὸ τὴν τοιαύτην ὀνομασίαν λόγῳ ὁμωνυμίας καὶ νομίση κτιστὸν καὶ ξένον πρὸς τὴν θεότητα τὸ θειότατον ἐκεῖνο φῶς· ἐπειδὴ μὲ κανένα τρόπον δὲν θὰ ἴδῃς νὰ ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀλήθειαν τὸ νὰ λέγεται καὶ νοῆται συνετῶς καὶ λογικῶς σύμβολον θεότητος.

14. Ἄς εἶναι πράγματι καὶ σύμβολον θεότητος, ὅπως ἰσχυρίζεσαι ἐσύ. Οὔτε οὕτω δὲν πρόκειται νὰ μᾶς κυριεύσῃς οὔτε νὰ μᾶς ἀπομακρύνῃς ἀπὸ τὴν μακαριστὴν ἐλπίδα, γνῶριζέ το καλὰ· διότι πᾶν σύμβολον ἢ εἶναι ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος τοῦ ὁποῖου εἶναι σύμβολον, ἢ ἀνήκει εἰς ἄλλην ἐντελῶς φύσιν. Διότι ὅταν πρόκειται νὰ ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος, φυσικὸν σύμβολον τοῦ φωτός του εἶναι ὁ ὄρθρος καὶ τῆς καυστικῆς δυνάμεως φυσικὸν σύμβολον εἶναι ἡ θερμῆ. Τὸ δὲ μὴ φυσικὸν σύμβολον ἢ ἐνῶ ἐκ φύσεως ὑφίσταται καθ' ἑαυτὸ γίνεται ἀναλόγως πρὸς τοὺς χρησιμοποιοῦντας αὐτὸ σύμβολον, ὅπως ὁ πυρσὸς κατὰ τὴν ἐπέλευσιν πολεμίων, ἢ δὲν ὑφίσταται μὲν αὐτοτελῶς,

τι φάσμα κατὰ χρείαν τῆς προνοίας, ὃ καὶ τοῦτ' αὐτὸ μόνον
 σύμβολόν ἐστι. Τοιαῦτα δὲ ἐστὶ τὰ τοῖς προφήταις αἰσθητῶς
 καὶ ἐν σχήματι δεικνύμενα, οἷον τὸ τοῦ Ζαχαρίου δρέπανον
 καὶ αἱ πελέκεις τοῦ Ἰεζεκιήλ καὶ εἴ τι τούτων παραπλήσιον.
 5 Τὸ μὲν οὖν φυσικὸν ἀεὶ οὖνεσι τῇ φύσει παρ' ἧς τὸ εἶναι
 ἔχει, φυσικὸν γάρ· τὸ δ' ἐξ ἐτέρας φύσεως καθ' ἑαυτὴν ὑφε-
 στηκίας ἀεὶ συνεῖναι τῷ σημαινομένῳ τῶν ἀδυνάτων παν-
 τάπασιν ὑπάρχει· κωλύει δὲ οὐδὲν εἶναι πρότερον ἢ ὕστερον
 ἐκεῖνο, ὃ τί ποτε καθ' ἑαυτὸ ἐστὶ· τὸ δὲ μὴ καθ' ἑαυτὸ ὑφε-
 10 στηκὸς οὔτε πρότερον οὔθ' ὕστερον ὑπάρχει — τοῦτο γὰρ ἀ-
 δύναιον — ἐπ' ὀλίγον δὲ φανέν, εἴτ' εὐθύς πρὸς τὸ μὴ ὄν
 χωρεῖ καὶ ἀφανίζεται παντάπασιν. Ἐπεὶ τοίνυν σύμβολον τὸ
 ἐν τῷ Θαβωρίῳ φῶς, ἢ φυσικὸν ἐστὶν ἢ οὐ φυσικὸν καὶ εἰ
 μὴ φυσικόν, ἢ καθ' ἑαυτὸ ὑφেষτηκὸς ἢ φάσμα μόνον ἀνυπό-
 15 σταιον· ἀλλ' εἰ φάσμα μόνον ἀνυπόσταιον, οὔτε ἦν οὔτε ἔστιν
 οὔτε ἔσται ἔσσει τοιοῦτος ὁ Χριστός. Ὅτι δ' ἔσσει ἔσσει τοι-
 οῦτος ὁ Χριστός, καὶ ὃ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος καὶ Γρη-
 γόριος ὁ θεολόγος καὶ πάντες ὅσοι τοῦτον ἐξ οὐρανοῦ μετὰ
 τῆς δόξης ἤξοντα προσδέχονται, καθάπερ καὶ μικρὸν ἀνωτέρω
 20 δέδεικται, παριστάσιν ἐναργῶς· οὐκ ἄρα φάσμα μόνον ἀνυ-
 πόσταιον τὸ φῶς ἐκεῖνο ἦν.

15. Καὶ μὴν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἐς ἄπειρον τοι-
 οῦτος ἔσσει, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐπὶ τὸ ὄρος ἀναβάσεως τοι-
 οῦτος ὑπῆρχεν ὁ Χριστός. Ἄκουσον τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ Δαμα-
 25 σκηνοῦ· «μεταμορφοῦνται Χριστός, οὐχ ὃ οὐκ ἦν προσλαβόμενος,
 οὐδὲ εἰς ὅπερ οὐκ ἦν μεταβαλλόμενος, ἀλλ' ὅπερ ἦν τοῖς οἰ-
 κείοις μαθηταῖς ἐκφαινόμενος, διανοίγων τούτων τὰ ὄμματα
 καὶ ἐκ τυφλῶν ἐργαζόμενος βλέποντας· μένων γὰρ αὐτὸς ἐν
 ταυτίῳ παρ' ὃ τὸ πρῖν, τοῖς μαθηταῖς ἐωρᾶτο φαινόμενος·
 30 αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ φῶς, τὸ ἀληθινόν, τὸ τῆς δόξης ὠράϊσμα».

51. Ζαχ. 5, 1 κ.έ.

52. Ἰεζ. 9, 2.

53. Βλ. ἀνωτέρω 10-11.

54. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 12-13.

γίνεται δὲ ὡς εἶδος φάσματος κατὰ χρῆσιν ὑπὸ τῆς προνοίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι μόνον σύμβολον. Τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ αἰσθητῶς καὶ σχηματικῶς δεικνυόμενα εἰς τοὺς προφήτας, ὅπως τὸ δρέπανον τοῦ Ζαχαρίου⁵¹ καὶ αἱ πελέκεις τοῦ Ἰεζεκιήλ⁵² καὶ ἄλλα παραπλήσια. Τὸ φυσικὸν λοιπὸν συνυπάρχει πάντοτε μὲ τὴν φύσιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ εἶναι, ἐφ' ὅσον εἶναι φυσικόν· τὸ ἀπὸ ἄλλην δὲ φύσιν αὐτοτελῶς ὑφισταμένην ἔχον τὸ εἶναι εἶναι τελείως ἀδύνατον νὰ συνυπάρχη μὲ τὸ σημαινόμενον. Δὲν ὑπάρχει δὲ κανὲν ἐμπόδιον νὰ εἶναι πρότερον ἢ ὕστερον ὅ,τι ὑφίσταται καθ' ἑαυτό, ἐνῶ τὸ μὴ ὑφιστάμενον καθ' ἑαυτό δὲν εἶναι οὔτε πρότερον οὔτε ὕστερον — διότι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον —, ἀλλὰ φανέν ἐπ' ὀλίγον, ἔπειτα προχωρεῖ ἀμέσως πρὸς τὸ μὴ ὄν καὶ ἀφανίζεται τελείως. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ φῶς εἰς τὸ Θαβώριον εἶναι σύμβολον, θὰ εἶναι ἢ φυσικὸν ἢ μὴ φυσικόν· καὶ ἂν εἶναι μὴ φυσικόν, τότε θὰ εἶναι ἢ καθ' ἑαυτό ὑφιστάμενον ἢ ἀπλῶς ἀνυπόστατον φάσμα· ἀλλ' ἂν εἶναι ἀπλῶς ἀνυπόστατον φάσμα, τότε ὁ Χριστὸς οὔτε ἦτο οὔτε εἶναι οὔτε θὰ εἶναι διαπαντὸς τοιοῦτος. Ὅτι δὲ θὰ εἶναι διαπαντὸς ὁ Χριστὸς τοιοῦτος, παριστάνουν ἐναργῶς καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος καὶ ὅλοι παραδέχονται ὅτι οὗτος θὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὸν οὐρανὸν μετὰ δόξης, καθὼς καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω ἀπεδείχθη⁵³. δὲν ἦτο ἐπομένως ἀπλῶς φάσμα ἀνυπόστατον ἐκεῖνο τὸ φῶς.

15. Καὶ μάλιστα ὄχι μόνον κατὰ τὸ μέλλον θὰ εἶναι εἰς τὸ ἄπειρον τοιοῦτος, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς εἰς τὸ ὄρος ἀναβάσεως ἦτο τοιοῦτος ὁ Χριστὸς. "Ἀκουσε τὸν σοφὸν εἰς τὰ θεῖα Δαμασκηνόν «μεταμορφώνεται ὁ Χριστὸς, ὄχι προσλαμβάνων ὅ,τι δὲν ἦτο, οὔτε μεταβαλλόμενος εἰς ὅ,τι δὲν ἦτο, ἀλλὰ ἐμφανίζων εἰς τοὺς μαθητὰς τοὺς ὅ,τι ἦτο, διανοιγνὼν τοὺς ὀφθαλμοὺς τούτων καὶ καθιστῶν αὐτοὺς ἐκ τυφλῶν βλέποντας, διότι, ἐνῶ παρέμενε εἰς τὴν προηγουμένην ταυτότητα, ἐβλέπετο φανερά ἀπὸ τοὺς μαθητὰς· διότι αὐτὸς εἶναι τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ ὠραῖσμα τῆς δόξης»⁵⁴.

Τοῦτο δείκνυσι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος· «*διεφαίνεται*» γάρ, φησίν, «*οἷόν τι φῶς διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας κεκαθαμένους*». 5 Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐτησίως ἐπ' Ἐκκλησίας ἀδόμενα, «*τὸ γὰρ ὑπὸ τὴν σάρκα κεκρούφθαι τὸ νῦν παραδεικνυόμενον*» καὶ «*τὸ ἀρχέτυπον καὶ ὑπέρφωτον κάλλος τὸ νῦν παραγυμνούμενον*», τί ἄλλο παρίστωσιν ἢ ὅτι προὔπῃρχε; Τί δὲ καὶ ἡ μεταστοιχείωσις τοῦ ἡμετέρου φυράματος καὶ ἡ κατ' αὐτὸ θεουργία καὶ 10 ἡ θεϊκὴ ἀναμόρφωσις; Ἄρ' οὐχ ἅμα τῇ προσλήψει τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ἐτελεσιουργήθη; Τοιγαροῦν ἐκεῖνος μὲν τοιοῦτος ἦν καὶ πρότερον, τοῖς δὲ τῶν ἀποσιόλων ὄμμασι τότε θεϊαν δύναμιν ἐνθεῖς, ἀναβλέψαι καὶ ἰδεῖν αὐτοὺς πεποίηκεν. Οὐκ ἄρα φάσμα ἦν τὸ φῶς ἐκεῖνο, καὶ γὰρ ἔσαιί τε ἔσαι καὶ 15 ἦν ἐκ τῆς ἀρχῆς.

16. Εἰ δὲ ἦν καὶ ἔσαιί, καὶ νῦν ἔσαι τοιοῦτος ἄρα. Τῶν γὰρ ἀιοπωιάτων μέχρι μὲν τῆς θειοτάτης ἐν Θαβῶρ ἐκείνης θέας καὶ ἔσαιί τοιοῦτον εἶναι κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, τὸν δὲ μεταξὺ χρόνον ἡλλοιωῶσθαι τὴν δόξαν ταύτην ἀπο- 20 θέμενον. Ὅτι δὲ καὶ νῦν «*ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς*» οὕτω λάμπων κάθηται, δεῖ μὲν πάντας ἔπεσθαί τε καὶ πείθεσθαι τῷ λέγοντι, «*δεῦτι' ἐπὶ τὸ ὄρος ἀναβάντες τὸ ἅγιον, τὸ ἐπουράνιον, ὁφόμεθα θεότητα ἄῤῥλον Πατρὸς καὶ Πνεύματος ἐν Υἱῷ μονογενεῖ ἀπασιράπιουσαν*». Εἰ δέ τις ἐνὶ μὴ 25 δεῖν εἰκεῖν οἶεται, πειθαρχεῖτω τοῖς δυοῖ, μᾶλλον δὲ πᾶσι τοῖς ἁγίοις. Ὁ γὰρ ἀντὶ λυχρίας τῇ Κρήτη χρησάμενος, οἷα λύχνος λογικὸς καὶ ἱερός, Ἀνδρέας ὁ Μακάριος, ἐξυμνῶν τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμπαν φῶς, «*τοῦτο*», φησίν, «*ἢ νοητὴ διακόσμησις αὐλῶς ἐστιωμένη τεκμήριον τίθεται τῆς περὶ ἡ-* 30 *μᾶς τοῦ λόγου φιλανθρωπίας*». Τοῦτ' αὐτὸ σχεδὸν καὶ ὁ μέ-

55. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. καὶ 1, 3, 26· 43.

56. Δέν διατηροῦνται εἰς τοὺς ἐν χρήσει ὕμνους, παρόμοια ὅμως βλ. εἰς τρίτον στιχηρὸν τῆς λιτῆς τῆς 6ης Αὐγούστου.

57. Ὁ Παλαμᾶς ἐνταῦθα φαίνεται δεχόμενος τὴν ἅμα τῇ προσλήψει θέωσιν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

58. Ἐ β ρ. 1, 3.

59. Κανὼν Δαμασκηνοῦ εἰς 6ην Αὐγούστου, δεύτερον τροπᾶριον θ' ὠδῆς.

Τοῦτο δεικνύει καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ ὁποῖος λέγει· «διεφαίνετο ὡσάν φῶς διὰ μέσου ὑαλίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ μέσου τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοὺς ἔχοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας καθαρούς»⁵⁵. Ἄλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐτησίαν ἐορτὴν ψαλλόμενα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, «τὸ ὅτι εἶχε κρυφθῆ ὑπὸ τὴν σάρκα τὸ τώρα παραδεικνυόμενον»⁵⁶, καὶ «τὸ ἀρχέτυπον καὶ ὑπέρφωτον κάλλος τὸ τώρα παραγυμνούμενον», τί ἄλλο παριστοῦν παρὰ ὅτι προϋπῆρχεν; Τί συμβαίνει δὲ μὲ τὴν μεταστοιχείωσιν τοῦ φυράματός μας καὶ τὴν εἰς αὐτὸ θεουργίαν, καθὼς καὶ τὴν θεϊκὴν μεταμόρφωσιν; ἼΑρα δὲν ἐτελέσθη εὐθύς μὲ τὴν πρόσληψιν εἰς τὴν ἀρχήν⁵⁷; Ἐπομένως ἐκεῖνος μὲν ἦτο τοιοῦτος καὶ προηγουμένως, τότε δὲ ἐνθέσας θείαν δύναμιν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀποστόλων, τοὺς κατέστησεν ἱκανοὺς νὰ ἀναβλέψουν καὶ ἴδουν. Δὲν ἦτο ἄρα φάσμα τὸ φῶς ἐκεῖνο, διότι καὶ διαπαντός θὰ εἶναι καὶ ἐξ ἀρχῆς ἦτο.

16. ἼΑν δὲ ἦτο καὶ θὰ εἶναι διαπαντός, ἄρα καὶ τώρα εἶναι τοιοῦτος. Θὰ ἦτο πράγματι ἀτοπώτατον, μέχρι μὲν τῆς θειοτάτης ἐκείνης θεᾶς εἰς τὸ Θαβῶρ καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα διαπαντός νὰ εἶναι τοιοῦτος, εἰς τὸν ἐνδιάμεσον δὲ χρόνον νὰ ἔχη ἀλλοιωθῆ ἀποθέσας τὴν δόξαν ταύτην. ἼΟτι δὲ κάθεται καὶ τώρα λάμπων οὕτω «εἰς τὰ δεξιὰ τῆς μεγαλωσύνης εἰς τὰ ὑψηλά»⁵⁸, πρέπει βεβαίως ὅλοι νὰ ἀκολουθοῦν καὶ νὰ πείθωνται εἰς τὸν λέγοντα, «ἐμπρός, ἀφοῦ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, τὸ ἐπουράνιον, ἄς ἴδωμεν αὔλον θεότητα Πατρός καὶ Πνεύματος ἀπαστράπτουσιν εἰς τὸν μονογενῆ Υἱόν»⁵⁹. ἼΕάν δὲ κανεὶς νομίζῃ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπακούῃ εἰς ἓνα, ἄς πειθαρχῆ εἰς τοὺς δύο, μᾶλλον δὲ εἰς ὅλους τοὺς ἁγίους. ἼΟ χρησιμοποίησας ἀντὶ λυχνίας τὴν Κρήτην, ὡς λογικὸς καὶ ἱερός λυχνος, μακάριος ἼΑνδρέας, ἐξυμνῶν τὸ λάμπαν εἰς τὸ Θαβῶριον ὄρος φῶς, λέγει «τοῦτο ἐσθίουσα αὔλως ἡ νοητὴ διακόσμησις ὑπολογίζει ὡς τεκμήριον τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίας τοῦ Λόγου»⁶⁰. Τὸ ἴδιον σχεδὸν λέγει

60. Λόγος 7 εἰς μεταμόρφωσιν PG 97, 933 C.

γας Διονύσιος λέγει, τὰς ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων
 νόων ἐξυμνῶν οὐ γὰρ τῆς τριαδικῆς, φησί, δόξης μόνης μέ-
 τοχοι γίνονται καὶ θεωροί, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἰησοῦ φωτοφανεί-
 5 γων φῶς ὄντα καὶ αὐτόν, «ὡς ἀληθῶς αὐτῷ πλησιάζουσαι καὶ
 τῆς γνώσεως τῶν θεουργῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ μειουσία
 γινόμενοι». Ὁ δὲ μέγας Μακάριος, οἷα γλώτιη χρώμενος
 τῷ σοφῷ Συμεώνη, μᾶλλον δὲ συγχρώμενος, ὡς ἄρα δυοὶ
 γλώττιαις τρανότερον ἀνακηρύξῃ τὴν ἀλήθειαν, «τὸ φύραμα»,
 10 φησί, «τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν,
 ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δό-
 ξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὄλω τῷ
 σώματι». Τοιγαροῦν ἀναλλοίωτον ἔχει τὸ φῶς ἐκεῖνο ὁ Χρι-
 στός, μᾶλλον δὲ καὶ ἀεὶ εἶχε καὶ ἀεὶ ἔχει καὶ ἀεὶ ἔξει τοῦτο
 15 οὐν αὐτῷ. Εἰ δ' ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται, οὐκ ἦν ἄρα φάσμα
 τὸ φῶς καθ' ὃ ἔλαμψεν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁ Κύριος, οὐδ' αὐτὸ
 τοῦτο μόνον ἀνυπόστατον σύμβολον.

17. Εἰ δέ τις φαίη τῶν καθ' ἑαυτὸ μὲν ὑφεισηκότων
 εἶναι τῆς τοῦ σημαινομένου ἀπεσχοινομένου φύσεως, σύμβο-
 20 λον δ' ἐκείνου κατὰ χρῆσιν γεγονός, δειξάτω ποῦ καὶ ποιόν
 ἔστι τοῦτο, καὶ ταῦτα δι' αὐτῆς τῆς πείρας πεφηνός ἀπρό-
 σιον, καὶ οὐχ ἀπλῶς ὄμμασιν ἀπρόσιτον, «πρηγεῖς» γάρ, φη-
 σίν, «εἰς γῆν ἔπεσον οἱ μαθηταί», καὶ μὴν οὐδαμόθεν ἄλλοθεν,
 ὅτι μὴ ἐκ τοῦ προσκυνητιοῦ μόνου τηλαυγῶς ἀπήσιραψε προ-
 25 σῶπον τε καὶ σώματος· ἄλλως τε, εἰ τῶν καθ' ἑαυτὸ μὲν
 ὑφεισηκότων εἴη, συνέσται δὲ τῷ Χριστῷ διηνεκῶς ἐν τοῖς
 αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις, ἐκ τριῶν φύσεων καὶ οὐσιῶν σύν-
 θειος ἔσται ὁ Χριστός ἐκεῖ, ἀνθρωπίνης τε καὶ θείας καὶ
 τῆς τοῦ φωτὸς ἐκείνου. Σαφὲς ἄρα γέγονε καὶ ἀποδέδεικται
 30 λαμπρῶς ὡς οὔτε τῶν καθ' ἑαυτὸ ὑφεισηκότων καὶ τῆς θεό-
 τητος οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τὸ φῶς ἐκεῖνο. Δεῖ μέντοι νῦν εἰ-
 πεῖν, ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενομένοις, πῶς τὴν θεουργὸν ταύ-

61. Περί οὐρανίου ἱεραρχίας 7, 2, PG 3, 208 C.

62. Βλ. σχετικὸν Περί ὑπομονῆς 4, PG 34, 868 CD.

63. Κανὼν Κοσμῶ τοῦ Μελωδοῦ εἰς 6ην Αὐγούστου, πρῶτον τρο-
 πάριον θ' ὠδῆς. Βλ. καὶ Ματθ. 17, 6.

ὁ μέγας Διονύσιος, ἐξυμνῶν τὰς ἀνωτάτας τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων· διότι, λέγει, δὲν γίνονται μόνον τῆς τριαδικῆς δόξης μέτοχοι καὶ θεωροί, ἀλλὰ καὶ τῆς φωτοφανείας τοῦ Ἰησοῦ· διότι, κατηξιωμένοι τῆς θεωρίας ταύτης, μυοῦνται ὅτι φῶς θεουργὸν εἶναι καὶ αὐτός, «πλησιάζουσαι ἀληθῶς εἰς αὐτόν καὶ φθάνουσαι εἰς πρώτην μετουσίαν τῆς γνώσεως τῶν θεουργῶν αὐτοῦ φώτων»⁶¹. Ὁ δὲ μέγας Μακάριος, χρησιμοποιοῦν ὡς γλῶσσαν τὸν σοφὸν Συμεών, μᾶλλον δὲ συγχρησιμοποιοῦν ὥστε νὰ διακηρύξη τὴν ἀλήθειαν τρανότερον μὲ δύο γλώσσας, λέγει, «τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ὁ Κύριος, ἐκάθισεν εἰς τὰ δεξιὰ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δόξης ὄχι εἰς τὸ πρόσωπον μόνον, ὅπως ὁ Μωυσῆς, ἀλλὰ εἰς ὅλον τὸ σῶμα»⁶². Ἐπομένως ὁ Χριστὸς ἔχει ἀναλλοίωτον τὸ φῶς ἐκεῖνο, μᾶλλον δὲ πάντοτε τὸ εἶχε, πάντοτε τὸ ἔχει καὶ πάντοτε θὰ τὸ ἔχη μαζί του. Ἐὰν δὲ ἦτο, εἶναι καὶ θὰ εἶναι, δὲν ἦτο ἄρα φάσμα τὸ φῶς κατὰ τὸ ὁποῖον ἔλαμψεν ὁ Κύριος εἰς τὸ ὄρος, οὔτε ἀπλῶς ἀνυπόστατον σύμβολον.

17. Ἄν δὲ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἴδιον τοῦ καθ' ἑαυτὸ ὑφισταμένου εἶναι νὰ εἶναι ξένον πρὸς τὴν φύσιν τοῦ σηματομένου, καὶ ἔγινε σύμβολον ἐκείνου κατὰ περίστασιν, ἅς δείξη ποῦ καὶ ποῖον εἶναι τοῦτο, καὶ μάλιστα ἀφοῦ διὰ τῆς πείρας ἐφάνη ἀπρόσιτον, καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπρόσιτον· διότι, λέγει, «πρηνεῖς ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν οἱ μαθηταί»⁶³, καὶ βεβαίως ὄχι ἀπὸ ὀτιδήποτε ἄλλο παρὰ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι ἀπήστραψε τηλαυγῶς ἀπὸ προσκυνητὸν πρόσωπον καὶ σῶμα. Ἄλλωστε, ἂν ἦτο τοῦτο ἐκ τῶν καθ' ἑαυτὰ ὑφισταμένων, θὰ συνυπάρχη δὲ μὲ τὸν Χριστὸν διηνεκῶς εἰς τοὺς ἐπερχομένους αἰῶνας, ὁ Χριστὸς θὰ εἶναι ἐκεῖ σύνθετος ἐκ τριῶν φύσεων καὶ οὐσιῶν, ἀνθρωπίνης, θείας καὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγινε λοιπὸν σαφές καὶ ἀπεδείχθη λαμπρῶς ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο δὲν εἶναι ξένον οὔτε πρὸς τὰ καθ' ἑαυτὰ ὑφιστάμενα οὔτε πρὸς τὴν θεότητα. Πρέπει ὅμως τώρα, ἀφοῦ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, νὰ εἴπωμεν πῶς οἱ ἅγιοι λέγουν ἐνυπόστατον

την χάριν, τὸ θεῖον τοῦτο δηλονότι φῶς, ἐνυπόστατον οἱ ἄγιοί φασιν.

18. Ὡς μὲν οὖν οὐχὶ τὸ ἀνυπόστατον διὰ τοῦ τοιούτου προσήματος αὐτῷ προσμαρτυροῦσι, δῆλον μὲν καὶ ἀπὸ τοῦ 5 μηδέποτε αὐτοὺς εἶπειν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει τοῦτο, καθάπερ καὶ ἐν ἄλλοις πρότερον εἰρήκαμεν, ἐκδηλότερον δὲ καὶ διὰ τῆς προτεθειμένης ἀνεφάνη διαιρέσεως. Ἐπεὶ δὲ ἀνυπόστατον οὐ τὸ μὴ ὄν μόνον λέγεται, οὐδὲ τὸ φάσμα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ταχὺ διαπίπτον καὶ παραρρέον, ἐν τῷ φθείρεσθαι τε γινόμενον καὶ πεπαυμένον εὐθὺς γενόμενον, ὅποιον ἀστραπῆς τε 10 καὶ βροντῆς φύσις, ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος καὶ τὸ νόημα, τὸ μόνιμον ἐκεῖνοι δεικνύντες τοῦ φωτὸς ἐκείνου καὶ καθεστηκός, ἐνυπόστατον προσειρήκασιν αὐτὸ καλῶς, οἷον ὑπομένον καὶ μὴ ἀστραπῆς δίκην ἢ λόγου ἢ νοήματος παραιρέχον τοὺς ὀρώνας. Ὁ δὲ σοφώτατος οὗτος, πρὶν ἢ γινῶναι 15 τὴν τοῦ ἐνυποστάτου τούτου σημασίαν, τοῖς εἰρηκόσιν ὡς ἡσεθηκόσιν ἐπιτίθεται. Καίτοι τῶν καλῶς εἰρηκότων ἀπεχόμενος καὶ μὴ τοῖς οἰκείοις ἀναπλασμοῖς τὰ ἐκείνων κατ' ἐκείνων ἐξηγούμενος, εἶπερ μὴ ἐνυπόστατον τοῦθ' οὕτω λέγειν οὗτος 20 προηρεῖτο παρὰ τὸ μὴ ὑπόστασιν ἰδίαν ἔχειν, ἢ κατηγορεῖ μὲν ἀλλ' οὐχ ὡς αἰρετικῶν, οὐδεὶς ἂν ἡμῶν ἠξίωσεν ἀντιλέγειν πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλλις. Ὅτι δὲ καὶ δεύτερον ἕτερον σημαινόμενόν ἐστι τοῦ ἐνυποστάτου τούτου, εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς ἔχον, ἔφθημεν εἰπόντες. Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δέ- 25 ον εἰς τὰ ἐξῆς τῆς προκειμένης ἀποδείξεως.

19. Εἰ τοίνυν φυσικὸν σύμβολόν ἐστι τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ λάμπαν ἐπ' ὄρους ἀπὸ τοῦ σωτηῆρος, οὐκ ἀμφοτέρων τῶν ἐν αὐτῷ φύσεών ἐστι φυσικόν· διάφορα γὰρ ἐκατέρως τούτων ἐστὶ τὰ φυσικά. Τῆς γοῦν ἀνθρωπίνης εἶναι φύσεως ἀδύνα- 30 τον οὐ γὰρ φῶς ἡμῖν ἢ φύσις καὶ ταῦθ' οἷον ἦν ἐκεῖνο· καὶ μὴν οὐδ' ἀνέβη τότε τὸ Θαβώριον τοὺς ἐκκρίτους ἐπαγόμενος

64. Βλ. ἀνωτέρω 9. Δέν ἔχει ὑπ' ὄψιν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, τὸν κυρίως ἀναπτύξαντα τὴν περὶ ἐνυποστάτου διδασκαλίαν.

τὴν θεουργὸν ταύτην χάριν, τὸ θεῖον τοῦτο φῶς δηλαδή.

18. Ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ Πατέρες μὲ τὴν λέξιν ἐνυπόστατον δὲν τοῦ προσμαρτυροῦν τὸ ἀύθυπόστατον, εἶναι βεβαίως φανερόν καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶπαν ποτὲ ὅτι τοῦτο εἶναι εἰς ἰδιατέραν ὑπόστασιν, ὅπως καὶ ἄλλα σημεῖα προηγουμένως ἀνεφέραμεν⁶⁴, ἐντονώτερα δὲ ἀνεφάνη καὶ διὰ τῆς προηγηθείσης διακρίσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἀνυπόστατον δὲν λέγεται μόνον τὸ μὴ ὄν, οὔτε μόνον τὸ φάσμα, ἀλλὰ καὶ τὸ ταχέως διαφεῦγον καὶ διαρρέον, τὸ ὁποῖον μόλις φθείρεται, γίνεται, καὶ μόλις γίνῃ, παύεται, ὅπως εἶναι ἡ φύσις τῆς ἀστραπῆς καὶ βροντῆς, ἀλλὰ φυσικᾶ καὶ ὁ λόγος μας καὶ τὸ διανόημά μας, ἐκεῖνοι διὰ νὰ δείξουν τὸ μόνιμον καὶ κατεστημένον τοῦ φωτός ἐκείνου, καλῶς τὸ ἐπωνόμασαν ἐνυπόστατον, διότι παραμένει καὶ δὲν παρατρέχει τοὺς βλέποντας ὡσὰν ἀστραπή ἢ λόγος ἢ διανόημα. Ὁ δὲ σοφώτατος αὐτός, πρὶν μάθῃ τὴν σημασίαν τοῦ ἐνυποστάτου τούτου, ἐπιτίθεται κατὰ τῶν εἰπόντων αὐτὸ οὔτω ὡς ἀσεβῶν. Καὶ ὅμως, ἂν δὲν ἠνώχλει τοὺς καλῶς εἰπόντας καὶ δὲν ἠρμήνευε τοὺς λόγους των μὲ ἰδικούς του ἀναπλασμούς ἐναντίον των, ἂν οὔτος δὲν προέκρινε νὰ καλῇ τοῦτο ἐνυπόστατον διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἢ τοὺς κατηγορεῖ μὲν ἀλλ' ὄχι ὡς αἰρετικούς, κανεὶς ἀπὸ ἡμᾶς δὲν θὰ εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ φέρῃ ἀντίρρησιν πρὸς αὐτόν. Ἄλλ' ἄρκετὰ δι' αὐτά. Ὅτι δὲ ὑπάρχει καὶ δευτέρα διαφορετικὴ σημασία τοῦ ἐνυποστάτου τούτου, εὐσεβῆς καὶ καλῆ, τὸ εἶπομεν πρὸ ὀλίγον. Τώρα δὲ πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν συνέχειαν τῆς προκειμένης ἐκθέσεως.

19. Ἐὰν λοιπὸν εἶναι φυσικὸν σύμβολον τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔλαμψεν εἰς τὸ ὄρος ἀπὸ τὸν Σωτῆρα, δὲν εἶναι φυσικὸν καὶ τῶν δύο τούτων φύσεων· διότι τὰ φυσικὰ εἶναι διάφορα τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ αὐτὰς τὰς δύο. Νὰ εἶναι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι βεβαίως ἀδύνατον· διότι ἡ φύσις μας δὲν εἶναι φῶς, καὶ μάλιστα ὡσὰν ἐκεῖνο· καὶ ἐξ ἄλλου τότε ὁ Κύριος δὲν ἀνέβη εἰς τὸ Θαβώριον ὄρος παραλαμβάνων μαζί του τοὺς ἐκκρίτους μαθητάς, διὰ νὰ

ὁ Κύριος τῶν μαθητῶν, ἵνα δείξῃ ἄνθρωπος ὑπάρχων (τριε-
 τίαν γὰρ ἤδη ἐωρᾶτο συνδιαιωμένος καὶ συμπολιτευόμενος
 καί, κατὰ τὸ λόγιον εἶπεῖν, συναλιζόμενος αὐτοῖς), ἀλλ' ἵνα
 δείξῃ, κατὰ τὸ ἀδόμενον, ὅτι αὐτός ἐστι τὸ τοῦ Πατρὸς ἀπαύ-
 5 γασμα. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ σὺ ἂν αὐτός, οὐδ' εἴ τις τολμη-
 ρότερος ἀναφανείῃ σοῦ, σύμβολον τοῦτ' ἂν τῆς ἀνθρωπότητος
 φαίῃ, ἀλλὰ τῆς θεότητος. Εἴ τοίνυν φυσικὸν σύμβολόν ἐστι
 τῆς δὲ φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης οὐκ ἔστι, φυσικὸν ἄρα σύμ-
 βολον τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς τοῦ μονογενοῦς θεότητος ὑπάρχει,
 10 καθὰ καὶ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος Ἰωάννης ἀριδῆλως ἐδίδαξεν
 ἡμᾶς· «ἀνάρχως» γάρ, φησὶν, «ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννη-
 θεὶς, τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα ἀναρχον κέκμηται τῆς θεότητος· ἡ
 δὲ τῆς θεότητος δόξα, καὶ δόξα τοῦ σώματος γίνεται». Τои-
 γαρ οὖν οὐ γέγονεν, οὐδ' ἤρξατο, οὐδ' ἔληξε· τὰ γὰρ φυσικὰ
 15 σύμβολα σύνεσιν αἰεὶ τῇ φύσει ἧς σύμβολά ἐστι, οὐκ αἰεὶ μὲν
 ὄντα σύμβολα, συνόντα δὲ αἰεὶ, ἐπεὶ καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μά-
 ξιμος ἀναρχα καὶ ἀτελεύτητά φησι πάντα τὰ περὶ Θεὸν οὐ-
 σιωδῶς θεωρούμενα. Πολλῶν δ' ὄντων κατ' αὐτὸν τῶν περὶ
 Θεὸν οὐσιωδῶς θεωρουμένων καὶ τῷ λόγῳ τῆς ἀπλότητος ἡ-
 20 κισια λυμαινομένων, πολλῶ μᾶλλον τὸ φωτισιδὲς ἐκεῖνο σύμ-
 βολον, ἐν αὐτῶν ὑπάρχον, οὐδὲν ἐποίσει βλάβος.

20. Ὅτι δὲ τῶν περὶ Θεὸν οὐσιωδῶς θεωρουμένων καὶ
 τοῦτό ἐστι τὸ φῶς, ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, μάλιστα δὲ ἐκ
 τῶν ἐπ' Ἐκκλησίας ἐπειείως ψαλλομένων διδασκόμεθα, ὧν
 25 ἐν εἰς παράσιαισι ἀρκέσει:

«τὴν κεκρυμμένην ἀσπραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα
 τῆς οὐσιώδους σου, Χριστέ, καὶ θείας εὐπρεπείας
 ἐν ἀγίῳ ὑπέδειξας ὄρει, εὐεργέτα,
 τοῖς συμπαροῦσιν ἐκλάμπας μαθηταῖς».

30 Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος, αὐτὸν ἑαυτοῦ
 σύμβολον γενέσθαι διὰ φιλανθρωπίαν εἰσηκῶς ἐκεῖ, φυσικὸν

65. Πράξ. 1, 4.

66. Ἐφύμνιον Κοντακίου καὶ Οἴκου τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώ-
 σεως.

67. Λόγος εἰς μεταμόρφωσιν 12, PG 96, 564 B.

68. Κεφάλαια θεολογικά 1, 48, PG 90, 1100 D.

69. Κάθισμα 6' μετὰ τὸν Πολυέλαιον τῆς 6ης Αὐγούστου, μὴ
 χρησιμοποιούμενον ἤδη, πολλάκις δὲ ἀπαντῶν ἐνταῦθα. Ἄρχεται ἤδη
 εὐρεῖα χρῆσις τῆς ὑμνογραφίας τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως

δείξη ὅτι εἶναι ἄνθρωπος (διότι ἤδη ἐπὶ τριετίαν ἐβλέπετο νὰ συνδιαιτᾶται καὶ συμβιοτεύη, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν γραφικὴν λέξιν, νὰ συναλίζεται⁶⁵ μὲ αὐτούς), ἀλλὰ διὰ νὰ δείξη κατὰ τὸ ψαλλόμενον ὅτι αὐτὸς εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸ ἀπαύγασμα⁶⁶. Πρὸς τούτοις δὲ οὔτε ἐσὺ ἀκόμη, οὔτε ὅποιος ἄλλος ἀναφανῆ τολμηρότερος ἀπὸ σέ, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη τοῦτο σύμβολον τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ τῆς θεότητος. Ἐὰν λοιπὸν εἶναι φυσικὸν σύμβολον, δὲν εἶναι δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἄρα εἶναι φυσικὸν σύμβολον τῆς θεότητος τοῦ μονογενοῦς τὸ φῶς ἐκεῖνο, ὅπως μᾶς ἐδίδαξε καταφανῶς ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος Ἰωάννης· διότι, λέγει, «ὁ Υἱὸς γεννηθεὶς ἀπὸ τὸν Πατέρα ἀνάρχως, κατέχει ἀνάρχως τὴν φυσικὴν ἀκτίνα τῆς θεότητος· ἡ δὲ δόξα τῆς θεότητος, γίνεται καὶ δόξα τοῦ σώματος»⁶⁷. Ἐπομένως δὲν ἔγινεν οὔτε ἤρχισεν οὔτε ἔληξε· διότι τὰ φυσικὰ σύμβολα συνυπάρχουν πάντοτε μὲ τὴν φύσιν τῆς ὁποίας εἶναι σύμβολα, μὴ ὄντα μὲν πάντοτε σύμβολα, ἀλλὰ πάντοτε συνάντα, ἐπειδὴ καὶ ὁ πολὺς εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος καλεῖ ἄναρχα καὶ ἀτελεύτητα ὅλα τὰ περὶ τὸν Θεὸν οὐσιωδῶς παρατηρούμενα⁶⁸. Ἐνῶ δὲ εἶναι πολλὰ τὰ κατ' αὐτὸν παρατηρούμενα οὐσιωδῶς πρὸς τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ καταστρέφουν καθόλου τὴν ιδιότητα τῆς ἀπλότητος, πολὺ περισσότερον δὲν θὰ ἐπιφέρη καμμίαν ζημίαν τὸ φωτοειδὲς ἐκεῖνο σύμβολον, ἐν ἑξ αὐτῶν.

20. Ὅτι δὲ καὶ τοῦτο τὸ φῶς εἶναι ἐκ τῶν παρατηρούμενων οὐσιωδῶς περὶ τὸν Θεόν, διδασκόμεθα καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα, πρὸ πάντων δὲ ἀπὸ τὰ ψαλλόμενα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐτησίαν ἑορτήν, ἐν τῶν ὁποίων θὰ ἀρκέσῃ πρὸς ἀπόδειξιν·

«τὴν κρυμμένην ὑπὸ τὴν σάρκα ἀστραπὴν
τῆς οὐσιώδους καὶ θείας εὐπρεπείας σου Χριστέ,
ἐπέδειξες εἰς τὸ ἅγιον ὄρος, εὐεργέτα,
ἐκλάμπας εἰς τοὺς παρισταμένους μαθητάς»⁶⁹.

Ἄλλ' ὅμως καὶ ὁ σοφὸς εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος, λέγων ὅτι ὁ ἴδιος ἔγινεν ἐκεῖ σύμβολον ἑαυτοῦ ἀπὸ φιλανθρωπίας⁷⁰,

ἔδειξε σύμβολον τουτὶ τὸ φῶς. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ μὴ φυσικοῦ, ἄλλου ἄλλο σύμβολόν ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτό τι ἑαυτοῦ· ὅτι δὲ τὸ σύμβολον ἐξ ἐκείνου ὃν τυγχάνει φυσικῶς οὗ σύμβολόν ἐστιν, αὐτὸ ἑαυτοῦ σύμβολον γίνεσθαι φαμεν. Ἡ γὰρ καυστική τοῦ πυρός δύναμις, τὴν αἰσθήσει μεθεκτὴν θέρμην σύμβολον ἑαυτῆς προβαλλομένη, γίνεται σύμβολον αὐτῆς δῆπου ἑαυτῆς, ἔχουσα μὲν ταύτην αἰεὶ μεθ' ἑαυτῆς, μία δ' ὅμως οὖσα καὶ διπλὴν οὐδ' ἠγνιναοῦν ὑφισταμένη δι' αὐτήν, χρωμένη δ' ὡς συμβόλω ταύτῃ φυσικῶς, ἠνίκ' ἂν παρῆ τὸ δεξιόν. Ὡσαύτως καὶ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς μέλλοντος ἀνίσχειν, σύμβολον προβαλλόμενον τὸ κατὰ τὸν ὄρθρον τηλαυγές, αὐτὸ ἑαυτοῦ σύμβολόν ἐστι γινόμενον. Ἴσμεν δὲ καὶ τὸ ἡλίου φῶς· κἀκεῖνο γὰρ ληπιόν ἐστι τῆ ὄψει, δι' ἧς καὶ τοῦ λυκαυγοῦς ἀντιλαμβάνεσθαι πεφύκαμεν· ὁ δὲ τοῦ ἡλίου δίσκος οὐδὲ προσιδεῖν ὅλως συγχωρεῖ τινα καὶ τὸ λαμπρὸν αὐτῷ σχεδὸν ἀθέατον καθέστηκε. Τῆς τε θέρμης τοῦ πυρός ἀντιλαμβανομένη ἢ ἀφή, τῆς καυστικῆς δυνάμεως, ἧς σύμβολον εἶναι τὴν θέρμην ἔφημεν, ταύτης οὖν εἶδησιν οὐδ' ἠγνινοῦν ἔχει ἢ ἀφή, πλὴν ὅσον εἰδέναι ταύτην οὖσαν, ἀλλ' οὐχ οἶα, οὐδ' ὅση τίς ἐστι· φθάσειε γὰρ ἂν, πῶρ ὅλη γενομένη καὶ τὸ ἀφήν εἶναι ἀποδαλλομένη, πειρωμένη μαθεῖν δι' ἑαυτῆς τί τὸ καυστικόν ἐστιν ὃ προβάλλεται τὴν θέρμην, διὸ καὶ προσβαλεῖν ποτε τολμήσασα, πάραυτα παλινδρομεῖ καὶ προτροπάδην φεύγει, τῆς πρὸς τὸ μαθεῖν ὁρμῆς ὀξὺ μετάμελον λαβοῦσα. Μεθεκτὴ μὲν οὖν ἀφή πυρός δύναμις, ἢ θέρμη, πάντῃ δ' ἀμέθεκτος ἢ καῦσις.

21. Εἰ γοῦν ἐπὶ τούτων οὕτω, πῶς ἂν τις φαίη γνωσιτὴν γίνεσθαι τὴν ἐν ἀποκρύφοις ὑπερανιδρουμένην θεότητα, γνωσθέντος τοῦ φυσικοῦ συμβόλου ταύτης; Τί γάρ; εἰ τὸ κατ' ὄρθρον σύμβολον ἡμερινοῦ φωτὸς ἀπρόσιτον ὄψειν ὑπῆρχεν οὐχ ἥτιον ἢ ὁ ἥλιος, μᾶλλον δὲ κἀκείνου μᾶλλον, ἦν ἂν αὐ-

ἔδειξε σύμβολον τοῦτο τὸ φῶς. Διότι ἐπὶ μὲν τοῦ μὴ φυσικοῦ, σύμβολον εἶναι κάτι ἄλλο ἐνὸς ἄλλου, ἀλλ' ὄχι κάτι τι ἑαυτοῦ· ὅταν δὲ τὸ σύμβολον προέρχεται ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου εἶναι σύμβολον, λέγομεν ὅτι γίνεται αὐτὸ ἑαυτοῦ σύμβολον. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ καυστική δύναμις τοῦ πυρός, προβάλλουσα ὡς σύμβολον ἑαυτῆς τὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως μεθεκτὴν θερμὴν, γίνεται ἡ ἴδια σύμβολον ἑαυτῆς, ἔχουσα ταύτην πάντοτε μαζί της, ἀλλὰ μὴ ὑφισταμένη καμμίαν διπλότητα, χρησιμοποιοῦσα δὲ ταύτην ὡς σύμβολον φυσικῶς, ὅταν παρουσιασθῇ τὸ δεκτικόν. Ὡσαύτως καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ὅταν πρόκειται νὰ ἀνατείλῃ, προβάλλον σύμβολον τὸ κατὰ τὸν ὄρθρον τηλαυγές, γίνεται τὸ ἴδιον σύμβολον ἑαυτοῦ. Γνωρίζομεν δὲ καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· διότι καὶ ἐκεῖνο εἶναι συλληπτὸν μὲ τὴν ὄψιν, μὲ τὴν ὁποίαν ἔχομεν τὴν ἰκανότητα νὰ ἀντιλαμβανώμεθα καὶ τὸ λυκαυγές, ὁ δὲ δίσκος τοῦ ἡλίου δὲν ἐπιτρέπει οὔτε νὰ τὸν ἀτενίσῃ κανεὶς ἀκόμη καὶ ἡ λαμπρότης του εἶναι σχεδὸν ἀθέατος ἀπὸ αὐτόν. Ἡ δὲ ἀφή, ἐνῶ ἀντιλαμβάνεται τὴν θερμὴν τοῦ πυρός, δὲν ἔχει καμμίαν ἀντίληψιν τῆς καυστικῆς δυνάμεως τῆς ὁποίας εἶπαμεν ὅτι εἶναι σύμβολον ἡ θερμὴ, πλὴν ὅσον νὰ γνωρίζῃ ὅτι αὕτη ὑπάρχει, ἀλλ' ὄχι ὁποία οὔτε πόση εἶναι· διότι ἄλλως θὰ κατήντα νὰ γίνῃ ὄλη πῦρ καὶ νὰ χάσῃ τὸ νὰ εἶναι ἀφή, ἂν ἐπειράτο νὰ μάθῃ ἐμπράκτως τί εἶναι τὸ καυστικόν τὸν ὁποῖον προβάλλει τὴν θερμὴν, διὸ καὶ ἂν τολμήσῃ ποτὲ νὰ προσβάλλῃ τὸ καυστικόν σῶμα, ἀμέσως ὑποχωρεῖ καὶ φεύγει προτροπάδην, μεταμεληθεῖσα πικρῶς διὰ τὴν ὀρμὴν πρὸς μάθησιν. Εἶναι λοιπὸν μεθεκτὴ εἰς τὴν ἀφήν ἡ δύναμις τοῦ πυρός, ἡ θερμὴ, ἐντελῶς ὅμως ἀμέθεκτος ἡ καῦσις.

21. "Ἄν λοιπὸν ἐπὶ τούτων συμβαίῃ οὕτως, πῶς θὰ ἡδύνατο νὰ εἶπῃ κανεὶς ὅτι γίνεται γνωστὴ ἡ εἰς ἀποκρύφους χώρους ὑπερανιδρυμένη θεότης, ὅταν γνωσθῇ τὸ φυσικὸν σύμβολον ταύτης; Τί συμβαίνει λοιπὸν; "Ἄν τὸ κατὰ τὸν ὄρθρον σύμβολον τοῦ ἡμερινοῦ φωτός ἦτο ἀπρόσιτον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸν ἥλιον, μᾶλλον δὲ περισσότερον ἀπὸ αὐτόν, θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς

ταῖς τὴν ἡμέραν ἐκείνην θεάσασθαι ἢ θεᾶσθαι γοῦν ἄλλο τι κατ' αὐτήν; Πῶς οὖν ἂν τὸν ἀναλόγως κατὰλληλον ἥλιον ἐκείνης τῆς ἡμέρας γνῶναι ἐδυνήθησαν οἷον φῶς ἐσιν; Οὕτω καὶ πολλῶ μᾶλλον τὰ θεῖα μόναις ταῖς μειοχαῖς ἐπιγινώσκονται, αὐτὰ δὲ κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἴδρυσίν τε καὶ ἀρχὴν οἷά ποιέ ἐσιν οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ τῶν ἐν τοῖς ὑπερκοσμίοις ἀνωτάτω νόων, οὐκουν ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι.

22. Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ σύμβολον τοῦθ' ἀπλῶς ἐωράκασιν οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταί, μὴ πρότερον ὀφθαλμοὺς λαβόντες, οὐς 10 οὐ πρότερον εἶχον, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντες, κατὰ τὸν ἐκ Δαμασκοῦ θεῖον Ἰωάννην, καὶ ἰδεῖν τὸ ἄκτιστον ἐκείνο φῶς, ὥστε εἰ καὶ ὀφθαλμοῖς ἐγένειο ληπιόν, ἀλλ' ὑπὲρ ὀφθαλμοὺς γεγενημένοις καὶ πνευματικῇ δυνάμει τοῦ πνευματικοῦ φωτὸς ἀντιλαμβανομένοις. Οὕτω καὶ αἰσθησιν καὶ 15 ὑπὲρ αἰσθησιν τὸ φῶς ἐκείνο τὸ ἀπόρητον, τὸ ἀπόρσιον, τὸ ἄϋλον, τὸ ἄκτιστον, τὸ θεοποιόν, τὸ αἰδιον, ἢ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως, ἢ δόξα τῆς θεότητος, ἢ τῆς οὐρανίου βασιλείας εὐπρόπεια. Τὸ τοιοῦτο τοίνυν ἀλλότριόν σοι δοκεῖ θεότητος, αἰσθητόν τε καὶ κτιστόν σύμβολον καὶ δι' αἴρος ὄρατόν; Ἄλλ' ὡς μὲν οὐκ ἀλλότριον, ἀλλὰ φυσικὸν θεότητος, αὐθις ἄκουσον τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος, «οὐκ ἐπίκρητον, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἔσχε τὸ τῆς θείας δόξης ὠραῖσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐμφύτου θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος» καὶ 20 πάλιν, «τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποσιόλων προσλαμβάνεται μάρτυρας τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ θεότητος, ἀποκαλύπτει δὲ αὐτοῖς τὴν οἰκείαν θεότητα», τὴν ἀπάντων ἐπέκεινα, τὴν μόνην καὶ ὑπεριτελῆ καὶ προιέλειον. Ὅτι δὲ οὐδὲ δι' αἴρος ὄρατόν, δείκνυσιν ὁ μέγας Διονύσιος καὶ ὅσοι μετ' αὐτοῦ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς τοῦτο ὀνομάζουσιν, ὅτι οὐκ αἴρος ἢ

71. Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 12, PG 96, 564 C.

72. Ἡδὴ Συμεῶν ὁ Νέος καλεῖ τὸ πῦρ ἄκτιστον καὶ ἄϋλον, Θεῶν ἐρώτων ὕμνοι 1, ἐκδ. Ἰωάσαφ, Ἀθῆναι, μέρ. 2 σ. 1.

73. Βλ. ἀνωτέρω 10.

74. Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 10, PG 96, 561 D.

75. Α' Θεσσ. 4, 17.

76. Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 15 - 16, PG 96, 569 AB.

77. Αὐτόθι, PG 96, 557 C.

αυτοὺς νὰ ἴδουν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἢ νὰ βλέπουν τίποτε ἄλλο κατ' αὐτήν; Πῶς λοιπὸν θὰ ἠδύναντο νὰ γνωρίσουν ποῖον φῶς εἶναι ὁ ἀναλόγως κατάλληλος ἥλιος ἐκείνης τῆς ἡμέρας; Οὕτως ἐπιγινώσκονται πολὺ περισσότερο τὰ θεῖα μὲ μόνας τὰς μετοχάς, τί δὲ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ ἴδια κατὰ τὴν σύστασιν καὶ τὴν ἀρχὴν δὲν γνωρίζει κανεὶς, καὶ μάλιστα οὔτε ἀπὸ τοὺς μεταξὺ τῶν ὑπερκοσμίων ἄνω νόων, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζομεν ἡμεῖς.

22. Ἄλλ' ὅμως οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου δὲν εἶδον οὔτε ἀπλῶς τὸ σύμβολον τοῦτο, πρὶν λάβουν προηγουμένως ὀφθαλμούς, τοὺς ὁποίους δὲν εἶχον ἕως τότε, διὰ νὰ γίνουν ἀπὸ τυφλῶν βλέποντες, κατὰ τὸν ἐκ Δαμασκοῦ θεῖον Ἰωάννην⁷¹, καὶ νὰ ἴδουν τὸ ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, ὥστε ἂν καὶ ἔγινε καταληπτὸν δι' ὀφθαλμῶν, ἔγινε πάντως ἀπὸ ὀφθαλμούς οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν ὑπεράνω ὀφθαλμῶν καὶ ἀντιλαμβάνονται τὸ πνευματικὸν φῶς μὲ πνευματικὴν δύναμιν. Οὕτω κατ' αἰσθησιν καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ ἀπόρρητον, τὸ ἀπρόσιτον, τὸ ἄϋλον, τὸ ἄκτιστον, τὸ θεοποιόν, τὸ αἰδιον, ἢ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως, ἢ δόξα τῆς θεότητος, ἢ εὐπρέπεια τῆς οὐρανίου βασιλείας⁷². Τὸ τοιοῦτο λοιπὸν φῶς σοῦ φαίνεται ξένον πρὸς τὴν θεότητα, σύμβολον αἰσθητὸν, κτιστὸν καὶ δι' ἀέρος ὀρατὸν⁷³; Ἄλλ' ὅτι δὲν εἶναι ξένον, ἀλλὰ φυσικὸν τῆς θεότητος, ἄκουσε πάλιν τὸν σοφὸν εἰς τὰ θεῖα Δαμασκηνὸν νὰ λέγῃ, «δὲν ἔλαβεν ἐπίκτητον τὸ ὠράϊσμα τῆς θείας δόξης, ὅπως ὁ Μωυσῆς, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἔμφυτον θεῖαν δόξαν καὶ λαμπρότητα»⁷⁴. καὶ πάλιν, «κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα θὰ εἴμεθα πάντοτε μαζὶ μὲ τὸν Κύριον⁷⁵, βλέποντες τὸν Χριστὸν ἀστράπτοντα μὲ τὸ φῶς τῆς θεότητος· τοῦτο τὸ φῶς εἶναι νικητῆς ἔναντι ὀλοκλήρου τῆς φύσεως⁷⁶. καὶ πάλιν, «προσλαμβάνει τοὺς κορυφαίους ἀποστόλους ὡς μάρτυρας τῆς οἰκείας δόξης καὶ θεότητος, ἀποκαλύπτει δὲ εἰς αὐτοὺς τὴν οἰκείαν θεότητα»⁷⁷, τὴν ἐπέκεινα ὄλων, τὴν μόνην ὑπερτελῆ καὶ προτελείαν. Ὅτι δὲ δὲν εἶναι οὔτε διὰ μέσου τοῦ ἀέρος ὀρατὸν, δεκνύει ὁ μέγας Διονύσιος καὶ οἱ συμφώνως μὲ αὐτὸν ὀνομάζοντες τοῦτο φῶς τοῦ

μῖν ἔσαι χρεια κατ' αὐτούς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ μέγας Βα-
 σίλειος τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας τοῦτο λέγων ὁρατόν. "Ο-
 τι δὲ οὐδ' αἰσθητόν, ἔσι συνιδεῖν καὶ τῷ μὴ δι' αἴρος εἶναι
 ὁρατόν, ἀλλὰ καὶ τῷ Θαβωρίῳ λάμπαν ὑπὲρ ἡλίον οὐδὲ τοῖς
 5 πλησιοχώροις ὤπται. Σὺ δὲ τοσοῦτοις καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξυ-
 μνοῦσι τὸ τοιοῦτο φῶς ἀντικείμενος ἀγίοις, ἄρ' οὐ δῆλος εἰ
 βλασφημῶν ἐκῶν εἰς τὸν Θεόν;

23. Οὐ παύση τοιγαροῦν, ὦ ἄνθρωπε, τὸ φῶς τῆς θεεί-
 ας καὶ οὐσιώδους εὐπρεπείας, οὐκ αἰσθητόν μόνον καὶ κτι-
 10 σιόν, ἀλλὰ καὶ χεῖρον τῆς ἡμετέρας νοήσεως ἀποφαινόμενος;
 Χεῖρον νοήσεως, ὦ γῆ καὶ οὐρανέ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτοῖς
 τὸ φῶς ὁρῶντες τῆς θείας βασιλείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλ-
 λοντος αἰῶνος, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας; Φῶς, ὃ
 κατ' ἔκστασιν πάσης αἰσθητῆς καὶ νοεραῆς ἀντιλήψεως οἱ ἀ-
 15 πόσιτοι, κατὰ τὸν Κρήτης θεσπέσιον Ἀνδρέαν, εἶδον, «τῷ
 μηδὲλως ὁρᾶν τὸ ὄντως ὁρᾶν εἰσοδεδεγμένοι καὶ τῷ πάσχειν
 τὰ θεῖα τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἰσθησὶν προσιέμενοι»; Τί γάρ;
 οὐ δαιμονιώδης ἢ χείρων διανοίας ἐπὶ τῶν τοιούτων ἔκστα-
 σεις; Δαιμονιώδη τοίνυν ἔπαθον ἔκστασιν, ὦ τῆς ἀνηκούσιου
 20 ἀκοῆς, οἱ τοῦ Κυρίου μύσται, καίτοι κοινῇ λέγειν παρελάβο-
 μεν πρὸς τὸν Χριστὸν διτι

«τὸ ἄσχετον τῆς σῆς φωτοχυσίας
 καὶ ἀπόσιτον τῆς θεότητος θεασάμενοι
 τῶν ἀποσιόλων οἱ πρόκριτοι ἐπὶ τοῦ ὄρους,
 25 τὴν θεῖαν ἡλλοιώθησαν ἔκστασιν»;

Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀλοίης καὶ κίσμα λέγων τὸν Θεόν, ὃ τὰς οὐ-
 σιώδεις ἐνεργείας αὐτοῦ κισιὰς ἀποφαινόμενος; Οὐ γὰρ
 ἂν τοῦτο φαίη τις νοῦν ἔχων, ὅτι ἡ οὐσιώδης ἀγαθότης καὶ
 ζωὴ ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἔστιν· οὐ γὰρ τὸ οὐσιῶδες
 30 ἢ τὰ οὐσιώδη ἔχουσα κατὰ δὲ τὸν μέγαν Διονύσιον, «ὅταν τὴν
 ὑπερούσιον κρυφίτητα Θεὸν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ὀνομάσωμεν,

78. Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

79. Λόγος 7 εἰς μεταμόρφωσιν, PG 97, 949 C.

80. Ἀπόστιχα ἐσπερινοῦ 6ης Αὐγούστου, τρίτον στιχηρόν.

μέλλοντος αἰῶνος⁷⁶, ὁπότε δὲν θὰ χρειαζώμεθα ἀέρα κατ' αὐτούς, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος λέγων τοῦτο ὁρατὸν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας. Ὅτι δὲ δὲν εἶναι οὔτε αἰσθητὸν, εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιληφθῇ καιεὶς καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν εἶναι δι' ἀέρος ὁρατὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Θαβώριον, ἐνῶ ἔλαμψεν ὑπὲρ τὸν ἥλιον δὲν ὤφθη οὔτε ἀπὸ τοὺς πλησιοχώρους. Ἐὰν δὲ ἀντιτιθέμενος εἰς τόσους καὶ τόσον πολὺ ἐξυμνοῦντας τὸ τοιοῦτο φῶς ἀγίους, δὲν εἶναι προφανὲς ὅτι βλασφημεῖς ἐκουσίως τὸν Θεόν;

23. Δὲν θὰ παύσης λοιπὸν, ὦ ἄνθρωπε, νὰ κηρύσσης τὸ φῶς τῆς θείας καὶ οὐσιώδους εὐπρεπείας, ὅχι μόνον αἰσθητὸν καὶ κτιστὸν, ἀλλὰ καὶ χειρότερον τῆς νοήσεώς μας; Χειρότερον νοήσεως, ὡ γῆ καὶ οὐρανὲ, καὶ ὅλοι οἱ ἐντὸς αὐτῶν βλέποντες τὸ φῶς τῆς θείας βασιλείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν δόξαν τῆς θείας φύσεως; Φῶς, τὸ ὁποῖο εἶδον εἰς ἔκστασιν ἀπὸ πᾶσαν αἰσθητὴν καὶ νοερὰν ἀντίληψιν οἱ ἀπόστολοι, κατὰ τὸν θεσπέσιον Ἀνδρέαν Κρήτης, «Καθ' ὅσον διὰ τοῦ μὴ ὁρᾶν καθόλου ἐδέχθησαν τὸ ὄντως ὁρᾶν καὶ διὰ τοῦ πάσχειν τὰ θεῖα ἀπέκτησαν τὴν αἴσθησιν τῶν παρὰ φύσιν»⁷⁹. Τί δέ; Δὲν εἶναι δαιμονιώδης ἢ χειροτέρα ἀπὸ διάνοιαν ἔκστασις ἐπὶ τῶν τοιούτων; Ἐπαθον λοιπὸν δαιμονιώδη ἔκστασιν, — ὁποῖα ἀνήκουστος ἀκοή— οἱ μύσται τοῦ Κυρίου, μολονότι κοινῶς παρελάβομεν ἀπὸ τὸν Κύριον νὰ λέγωμεν πρὸς τὸν Χριστὸν ὅτι

«τὸ ἀβάστακτον τῆς φωτοχυσίας σου
καὶ ἀπρόσιτον τῆς θεότητός σου ἰδόντες
ἐπὶ τοῦ ὄρους οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων,
ἐδοκίμασαν τὴν θείαν ἔκστασιν»⁸⁰;

Πῶς δὲ δὲν θὰ κατήντας νὰ λέγῃς καὶ κτίσμα τὸν Θεὸν ὁ διακηρύσσων κτιστὰς τὰς οὐσιώδεις ἐνεργείας αὐτοῦ; Δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ ὁ ἔχων νοῦν τοῦτο, ὅτι ἡ οὐσιώδης ἀγαθότης καὶ Ζωὴ εἶναι ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ· διότι ἡ ἔχουσα τὰ οὐσιώδη δὲν εἶναι τὸ οὐσιώδες. Κατὰ δὲ τὸν μέγαν Διονύσιον, «ὅταν ὀνομάσωμεν Θεὸν ἢ Ζωὴν

οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς ἐκδιδόμενας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμε-
θέκτου προνοητικὰς δυνάμεις». Δυνάμεις μὲν οὖν αὐταὶ οὐ-
σιώδεις, ὑπερούσιον δέ, μᾶλλον δὲ καὶ ἀνθυπερουσιῶς ὑπερού-
σιον, τὸ ταύτας τὰς δυνάμεις συνειλημμένως τε καὶ ἐνιαίως
5 ἔχον· οὕτω τοίνυν καὶ τὸ θεουργὸν ἐκεῖνο φῶς οὐσιῶδές ἐ-
σιν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

24. Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος προΐων, οὐ τοῦτο μόνον ἀλλὰ
καὶ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν Θεοῦ κτιστὴν εἶναι ἀπο-
φαίνεται, καίτοι τῶν ἀγίων λεγόντων φανερῶς ὅτι τῆς ἀκί-
10 στου φύσεως καὶ τὰ φυσικὰ πάντα καὶ πᾶσα δυνάμεις τε καὶ
ἐνέργεια ἄκτιστός ἐστιν, ὡσπερ καὶ τὰ τῆς κτιστῆς φύσεως
κισιά. «Ἀλλὰ πῶς», φησὶν, «οὐκ ἔστιν ἡ ὑπερούσιος οὐσία
τοῦ Θεοῦ, εἴπερ δεσποτικούς φέρει χαρακτῆρας, εἰ πάσης
ὁρωμένης τε καὶ νοουμένης κτίσεως ἐπέκεινα, τὸ ὑπὲρ αἰ-
15 σθησιν, τὸ ὑπὲρ νόησιν, τὸ κυρίως ὄν, τὸ αἰεὶ ὄν, τὸ ἄϋλον, τὸ
ἀναλλοίωτον, καὶ ταῦτα παρ' ὑμῶν ἐνυπόστατον λεγόμενον;
Πῶς δὲ τοῦ τοιοῦτου φωτὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐπέκεινά
φατε;». Ταῦτα δὲ οὐ διαπορητικῶς ἐκεῖνος λέγει, ποθῶν πα-
ρά του τῶν ἀπάντων εὐκρίνειαν τῶν ἀσαφῶν ἢ λύσιν τῶν
20 ἀπόρων, ἀλλ' ἡμᾶς ἐξελέγχει, ὡς νομίζει, μᾶλλον δὲ προθέ-
μενος ἐλέγχειν, εἰδ' ὡς μὴ δυνάμενος, μανεῖς ἐξυθρίξει
καθ' ἡμῶν, νῦν μὲν ἀθλίως διεφθάρθαι τὸ κριτικὸν τῆς ψυ-
χῆς ἰσχυριζόμενος, νῦν δὲ τῶν πάποτε αἰρετικῶν ἐκείνων
Μασσαλιανῶν ἴσους τε καὶ χείρους λέγων, ἄλλοτε δυσσεβεῖς
25 καὶ πολυθέους· ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ἀσεβεῖς καὶ ἀθέους καὶ παντί-
πασιν ἀλιτηρίως καλεῖν παρητήσαιο. Διδεῖται δέ ἐστιν, ὡς
αὐτὸς καὶ διὰ γραμμάτων καὶ διὰ στόματος ἰσχυρίζεται καὶ
περιαγγέλλει πᾶσιν, ἢ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡμῖν ἐπαὐθυμία προσ-
ήκουσα, καίτοι παρ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων πάσης
30 ἡμᾶς ἄκων ἐξαιρεῖται μέμψεως· ἐπεὶ γὰρ φησιν ἐν ἡμᾶς λέ-
γειν τὸ ἐπέκεινα πάντων, καὶ τοῦτο τὴν ὑπερουσιότητα ἐκεί-
νην ἕνα Θεὸν ἡμᾶς λέγειν μαρτυρεῖ, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο οὐκ

81. Περί θείων ὀνομάτων 2, 7, PG 3, 645 A.

82. Βλ. αὐτόθι 5, 1 ἐξ., PG 3, 816 BC.

83. Ἄλλ' ὁ Βαρλαάμ κατὰ τὴν τότε συνήθειαν Μασσαλιανούς ἐκά-
λει καὶ τοὺς συγχρόνους του Βογομήλους.

84. Βλ. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 1.

ἢ οὐσίαν τὴν ὑπερούσιον κρυφίῳ, δὲν ἐννοοῦμεν τίποτε ἄλλο παρὰ τὰς παρεχομένας ἀπὸ τὸν ἀμέθεκτον Θεὸν προνοητικὰς δυνάμεις»⁸¹. Εἶναι λοιπὸν αὐταὶ αἱ οὐσιῶδεις δυνάμεις, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον κατέχει τὰς δυνάμεις ταύτας συγκεντρωμένας καὶ ἐνιαίας εἶναι ὑπερούσιον, μᾶλλον δὲ αὐθυπερουσίως ὑπερούσιον⁸². οὕτω λοιπὸν καὶ τὸ θεουργὸν ἐκεῖνο φῶς εἶναι οὐσιῶδες, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

24. Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος προχωρῶν, διακηρύσσει ὅτι ὄχι τοῦτο μόνον ἀλλὰ καὶ πᾶσα δύναμις καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι κτιστή, μολονότι οἱ ἅγιοι λέγουν σαφῶς ὅτι τῆς ἀκτίστου φύσεως ὅλα τὰ φυσικὰ καὶ πᾶσα δύναμις καὶ ἐνέργεια εἶναι ἄκτιστος, ὅπως καὶ τὰ τῆς κτιστῆς φύσεως εἶναι κτιστά. «Ἀλλὰ πῶς», λέγει, «δὲν ὑπάρχει ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ φέρει δεσποτικούς χαρακτήρας, ἂν εἶναι ἐπέκεινα πάσης ὀρωμένης καὶ νοουμένης κτίσεως, τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν, τὸ ὑπὲρ νόησιν, τὸ κυρίως ὄν, τὸ πάντοτε ὄν, τὸ ἄϋλον, τὸ ἀναλλοίωτον, καὶ μάλιστα λεγόμενον ἀπὸ σᾶς ἐνυπόστατον; Πῶς δὲ λέγετε τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐπέκεινα τοῦ τοιούτου φωτός»; Δὲν λέγει δὲ ταῦτα ἐκεῖνος ἀπορῶν, ποθῶν ἀπὸ κάποιον διευκρίνησιν τῶν ἀσαφειῶν ἢ λύσιν τῶν ἀποριῶν, ἀλλὰ ἐξελέγχει ἡμᾶς, ὅπως νομίζει, μᾶλλον δὲ ἐνῶ προετίθετο νὰ ἐλέγξῃ, ἔπειτα μὴ δυνηθεὶς ἐξεμάνη καὶ μᾶς ὑβρίζει, ἄλλοτε μὲν ἰσχυρίζομενος ὅτι ἔχει ἀθλίως διαφθαρῆ τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς μας, ἄλλοτε δὲ λέγων ὅτι εἴμεθα ἴσοι καὶ χειρότεροι ἀπὸ ἐκείνους τοὺς παλαιούς αἰρετικούς, τοὺς Μασσαλιανούς⁸³, ἄλλοτε δὲ ὅτι εἴμεθα δυσσεβεῖς καὶ πολύθεοι ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἔπαυσε νὰ μᾶς καλῆ ἀσεβεῖς καὶ ἀθέους καὶ ἐντελῶς ἀλιτηρίου. Ὅπως δὲ αὐτὸς ἰσχυρίζεται καὶ ἐξαγγέλλει εἰς ὅλους μὲ γράμματα καὶ προφορικῶς⁸⁴, διθεῖται εἶναι τὸ προσῆκον εἰς ἡμᾶς ἀπὸ περισσότερον ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄνομα, μολονότι μὲ τὰ ἴδια τὰ λεγόμενά του ἐξαιρεῖ ἡμᾶς ἀκουσίως ἀπὸ πᾶσαν μέμψιν· ἐπειδὴ δηλαδὴ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡμεῖς ἐν λέγομεν τὸ ἐπέκεινα ὄλων, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι ἡμεῖς λέγομεν τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην ἓνα Θεόν,

- οὐσίαν, ἀλλὰ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐνέργειαν, ἣν οὐσίαν μίαν
 τε οὖσαν εἶπομεν καὶ ἐπέκεινα πάντων ὡς πάντα ἐνεργοῦ-
 σαν. Ἄλλ' οὐδ', εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς μιᾶς ἐκείνης
 οὐσίας φαίημεν ἀχώριστον, σύνθεις ἢ ὑπερουσιότης ἐκείνη
 5 παρὰ τοῦτο ἔσται· ἢ γὰρ ἂν οὐδεμία ἦν ἀπλῆ οὐσία, εἶγε
 τοῦτο ἦν οὐσίαν γὰρ φυσικῆς ἄνευ ἐνεργείας οὐδ' ἦντινοῦν
 ἂν ἴδοις. Δεσποτικὸς δὲ πῶς οὐκ ἂν φέροι χαρακτῆρας τὸ
 θεοποιὸν φῶς, ὃ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθεί-
 ας συνωσθεὶς θεότιτος προσεῖπες σύμβολον; Ἐνυπόστατον δὲ
 10 οὐ τὸ ἀνθυπόστατον ἐνταῦθα λεγόντων τῶν ἁγίων, πῶς ἄλλη
 τις οὐσία καθ' αὐτήν, ἢ πῶς ἕτερος δεῦτερος Θεὸς ὁ μὴ ὑ-
 παρξιν ἰδίαν ἔχων; Εἰ δὲ διὰ τὸ ἀναρχον εἶναι καὶ ταύτην
 τὴν ἐνέργειαν, ἄκτιστόν τε καὶ ἀπερινόητον, Θεὸν ἄλλον ἀπαρ-
 τίξεις ἐν ταῖς συνειαῖς σου ὑπονοίαις καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα
 15 Θεὸν ἡμῖν ἄλλον ἀπαρτίσεις, τοῦ σεπιτοῦ Μαξίμου λέγοντις,
 «ὡσπερ ἡ θεία φύσις ἡ τριουπόστατος, ἀναρχος, ἄκτιστος, ἀ-
 περινόητος, ἀπλῆ καὶ ἀσύνθεις ὁλοῦτητι ὑπάρχει, οὕτω καὶ
 τὸ ταύτης θέλημα· τὸ αὐτὸ δ' ἂν εἶποις καὶ ἐπὶ πασῶν τῶν
 φυσικῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς.
- 20 25. «Ἄλλὰ θεοποιόν», φησί, «δῶρόν ἐστιν ἢ τοῦ Θεοῦ
 μίμησις, ἕξις οὖσα τῆς νοεράς καὶ λογικῆς φύσεως, ἀπὸ τῆς
 πρώτης διακοσμήσεως ἀρχομένη καὶ τοῖς ἐσχάτοις τῶν λο-
 γικῶν περατουμένη, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἐρμηνεύων
 πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεὸς ἐστιν, 'εἰ θεότιτα', φησί, 'νοήσαις
 25 τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δῶρον καὶ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ
 ὑπερθέου καὶ ὑπεραγάθου'. Ἄλλ', ὡγαθέ, πρῶτον μὲν ὁ ἁ-
 γιος τῶ μιμήματι τὸ ἀμίμητον προσέθηκεν οὐ μᾶλλον οὖν μί-
 μησις ἢ ἀμιμησία· πῶς οὖν εὐπαράδεκτος αὐτὸς ἔση θαιτέρα
 μερίδι μόνη προσθέμενος; Ἐπει' ἐκεῖνος δύο εἶπε, τό τε
 30 θεοποιὸν δῶρον καὶ τὸ ἀμίμητον μίμημα, ἐμοὶ δοκῶν τοῦθ'

85. Ἄνωτέρω ἐν παραγρ. 10.

86. Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 268 D.

87. Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο ὄχι οὐσίαν, ἀλλὰ ἐνέργειαν τῆς οὐσίας ἐκείνης, διὰ τὴν ὁποῖαν οὐσίαν εἶπομεν ὅτι εἶναι μία καὶ ἐπέκεινα πάντων, ἐφ' ὅσον ἐνεργεῖ πάντοτε. Ἄλλ' οὔτε, ἂν θὰ ἐλέγομεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἀχώριστον τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας, θὰ εἶναι διὰ τοῦτο σύνθετος ἢ ὑπερουσιότης ἐκείνη· διότι πράγματι καμμία οὐσία δὲν θὰ ἦτο ἀπλῆ, ἂν συνέβαινε τοῦτο· διότι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἴδης ὁποιανδήποτε οὐσίαν ἄνευ φυσικῆς ἐνεργείας. Πῶς δὲ δὲν θὰ ἔφερε δεσποτικούς χαρακτήρας τὸ θεοποιὸν φῶς, τὸ ὁποῖον καὶ σὺ ὁ ἴδιος, πιεζόμενος ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, ἐχαρακτήρισες σύμβολον θεότητος⁸⁵; Ἐφ' ὅσον δὲ ἐδῶ οἱ ἅγιοι λέγουν ἐνουπόστατον ὄχι τὸ αὐθυπόστατον, πῶς τοῦτο εἶναι κάποια ἄλλη οὐσία καθ' ἑαυτήν, ἢ πῶς ὁ μὴ ἔχων ἰδιαιτέραν ὑπαρξιν εἶναι ἄλλος δεύτερος Θεός; Ἐὰν δὲ ἐκ τοῦ ὅτι καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι ἄναρχος, ἄκτιστος καὶ ἀπερινόητος, ἐσὺ μὲ τὰ συνετὰ συμπεράσματά σου κατασκευάζεις ἄλλον Θεόν, θὰ μᾶς καταστήσης δὲ καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἄλλον Θεόν, ἐνῶ ὁ σεπτὸς Μάξιμος λέγει, «ὅπως ἡ θεία φύσις ἡ τρισυπόστατος, ἄναρχος, ἄκτιστος, ἀπερινόητος, ἀπλῆ καὶ ἀσύνθετος εἰς ὁλότητά ὑπάρχει, οὕτω καὶ τὸ θέλημα ταύτης»⁸⁶. τὸ ἴδιον δὲ θὰ ἠδύνασθὸ νὰ εἴπης καὶ δι' ὅλας τὰς φυσικὰς ἐνεργείας αὐτῆς.

25. Ἄλλὰ θεοποιὸν δῶρον εἶναι», λέγει. «ἡ μίμησις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι ἕξις τῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς φύσεως, ἀρχίζουσα ἀπὸ τὴν πρώτην διακόσμησιν καὶ φθάνουσα εἰς τὰ τελευταῖα τῶν λογικῶν, ἐπειδὴ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἐρμηνεύων πῶς ὁ Θεός εἶναι ὑπὲρ θεαρχίαν, λέγει, «ἂν ὡς θεότητα ἠννόεις τὸ πρᾶγμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καὶ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου καὶ ὑπεραγάθου»⁸⁷. Ἄλλὰ, ὦ ἀγαθέ, πρῶτον μὲν ὁ ἅγιος προσέθεσεν εἰς τὸ μίμημα τὸ ἀμίμητον· δὲν εἶναι λοιπὸν μᾶλλον μίμησις παρά ἀμιμησία· πῶς λοιπὸν θὰ εἶσαι ἐσὺ ὁ ἴδιος παραδεκτός, ἀφοῦ προσθέτεις μόνον εἰς τὴν μίαν μερίδα; Ἐπειτα ἐκεῖνος εἶπε δύο, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ θεοποιὸν δῶρον καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀμίμητον μίμημα, διδάσκων ἡμᾶς,

ἡμᾶς διδάσκων, ὡς εἰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ θεωρῆναι ἄνθρωπον
 ἀδύνατον, ἀφωμοιωμένον τῷ ἀμίμητῳ Θεῷ διὰ μιμήσεως,
 ἀλλὰ δεῖ μιμεῖσθαι τὸν ἀμίμητον· οὕτω γὰρ ἂν τύχοι τοῦ δώ-
 ρου τοῦ θεοποιοῦ καὶ Θεὸς θέσει χρηματίσειε. Δύο τοίνυν
 5 τοῦ μεγάλου τὰ παρεκτικὰ φασμένον τῆς θεώσεως, αὐτὸς θά-
 τερον ἐξέκοπας, παραχαράξας, ἀλλ' οὐκ ἐξηγησάμενος· καὶ
 ἀποξέσας μὲν τὸν σύνδεσμον, ἀντὶ αὐτοῦ δὲ προσγράψας τὴν
 ἀντωνυμίαν, οὕτω τὸ ρητὸν ἡμῖν δῆθεν διευκρινῶν ἀνέγνωσ,
 «εἰ θεόσητα καὶ ἀγαθόσητα νοήσεις τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ
 10 δώρου, αὐτὸ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου».

26. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ φυσικὴν ἕξιν λέγεις τὴν χάριν
 τῆς θεώσεως, τουτέστι δυνάμεως φυσικῆς ἐντελέχειάν τε καὶ
 φανέρωσιν, ἀφ' οὗ τῆ τῶν Μασσαλιανῶν ὄντως, ὡς οὐκ οἶ-
 σθα, περιπέπλωκας ἀπάτη· φύσει γὰρ ἔσται κατὰ πᾶσαν ἀνάγ-
 15 κην Θεὸς θεούμενος, εἰ κατὰ φυσικὴν δύναμιν ἢ θέωσις ἔ-
 σται καὶ τοῖς ὄροις τῆς φύσεως ἐμπεριλαμβάνεσθαι πέφυκε.
 Μὴ τοίνυν τὴν σαυτοῦ περιτροπὴν τῶν ἀσφαλῶς ἐσιώτων λέ-
 γε, μηδὲ μῶμον τοῖς ἀμωμήτοις τὴν πίστιν ἐπιχείρει προσ-
 τριψασθαι, τὰ πρὸς ἀλήθειαν αἴσχη σὰ τοῖς ἄλλοις ἀποματιτό-
 20 μενος, μᾶλλον δ' ἀναιδῶς ἐκείνων ὡς τοιοῦτων καταψευδό-
 μενος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς διδάσκου παρὰ τῶν εἰδότων ἢ παρὰ
 τῶν ὑπ' ἐκείνων δεδιδασμένων, ὡς ἄσχετός ἐστι παντάπασιν
 ἢ τῆς θεώσεως χάρις, οὐκ ἔχουσα τὴν οἰανοῦν δεκτικὴν ἑαυ-
 τῆς· ἐν τῇ φύσει δύναμιν ἐπεὶ οὐκέτι χάρις ἐστίν, ἀλλὰ τῆς
 25 κατὰ τὴν φυσικὴν δύναμιν ἐνεργείας φανέρωσις, καὶ οὐδὲ
 παράδοξον ἔσται τὸ γενόμενον, εἰ κατὰ δεκτικὴν δύναμιν φύ-
 σεως ἢ θέωσις εἴη· φύσεως γὰρ ἂν εἰκότως ἔργον, ἀλλ' οὐ
 Θεοῦ δῶρον ἢ θέωσις εἴη, καὶ δυνήσεται καὶ φύσει Θεὸς ὁ
 τοιοῦτος εἶναι καὶ κυρίως προσαγορεύεσθαι· οὐδὲ γὰρ ἄλλο
 30 τι καθέστηκεν ἢ κατὰ φύσιν τῶν ὄντων ἐκάστου δύναμις ἢ
 φύσεως πρὸς ἐνέργειαν ἀπαράβατος κίνησις. Πῶς δὲ καὶ

88. Βλ. Μαξίμου, Πρὸς Θαλάσσιον 22, 5, PG 90, 324 A. Ἐν
 τῷ τμήματι τούτῳ, ὡς καὶ εὐθύς ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω, ὁ Παλαμᾶς
 στηρίζεται εἰς τὸν Μάξιμον.

ὅπως νομίζω, τοῦτο, ὅτι μολονότι εἶναι ἀδύνατον νὰ θεωθῆ ὁ ἄνθρωπος μόνος του ἀφομοιούμενος μὲ τὸν ἀμίμητον διὰ μιμήσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ μιμηταὶ τὸν ἀμίμητον· διότι οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχη τὸ δῶρον τῆς θεοποιουῦ χάριτος καὶ θὰ καταστῆ θέσει Θεός. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ μέγας πατὴρ ὠνόμασε δύο τὰ παρεκτικά τῆς θεώσεως, ἐσὺ ἐξέκαστες τὸ ἓνα, παραχαράξας χωρὶς νὰ τὸ ἐξηγήσης· ἀποξέσας δὲ τὸν σύνδεσμον καὶ ἀντ' αὐτοῦ προσθέσας τὴν ἀντωνυμίαν, ἀνέγνωσες κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον τὸ ρητὸν διευκρινίζων τάχα αὐτὸ εἰς ἡμᾶς, «ἂν ὡς θεότητα καὶ ἀγαθότητα ἐννοήσης τὸ ἀγαθὸν τοῦ θεοποιουῦ δώρου, αὐτὸ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου».

26. Πρὸς τούτοις ὀνομάζεις τὴν χάριν τῆς θεώσεως ἐπίσης φυσικὴν ἔξιν, δηλαδὴ ἐνεργοποίησιν καὶ φανέρωσιν φυσικῆς δυνάμεως, ἀφ' ὅτου περιέπεσες πράγματι εἰς τὴν ἀπάτην τῶν Μασσαλιανῶν, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζης· διότι ὁ θεούμενος θὰ εἶναι ἀναγκαιότατα φύσει Θεός, ἂν ἡ θέωσις γίνεται κατὰ φυσικὴν δύναμιν καὶ εἶναι καμωμένη νὰ ἐμπεριέχεται εἰς τοὺς ὅρους τῆς φύσεως. Μὴ ἀποδίδης λοιπὸν εἰς τοὺς σταθερὰ ἱστομένους τὴν ἰδικὴν σοῦ ἐκτροπὴν καὶ μὴ ἐπιχειρῆς νὰ ἐπιρρίψης μομφὴν εἰς τοὺς ἀμωμήτους ὡς πρὸς τὴν πίστιν, μεταβιβάζων τὰ ἀληθῶς ἰδικὰ σοῦ αἴσχη εἰς τοὺς ἄλλους, μᾶλλον δὲ ψευδολογῶν εἰς βάρος ἐκείνων ὅτι τὰ ἔχουν. Ἀλλὰ καὶ σὺ ὁ ἴδιος νὰ διδάσκεισαι ἀπὸ τοὺς γνωρίζοντας ἢ ἀπὸ τοὺς διδαγμένους ὑπ' ἐκείνων, ὅτι ἡ χάρις τῆς θεώσεως εἶναι ἐντελῶς ἀφόρητος, μὴ ἔχουσα καμμίαν δύναμιν εἰς τὴν φύσιν δεκτικὴν ἑαυτῆς⁸⁸ καθ' ὅσον δὲν θὰ ἦτο χάρις, ἀλλὰ φανέρωσις τῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν φυσικὴν δύναμιν, καὶ τὸ συμβᾶν δὲν θὰ εἶναι παράδοξον, ἂν ἡ θέωσις ἦτο κατὰ δεκτικὴν δύναμιν φύσεως· διότι εὐλόγως θὰ ἦτο ἔργον φύσεως, ἀλλ' ὄχι δῶρον Θεοῦ ἢ θέωσις, καὶ ὁ μέτοχος αὐτῆς θὰ δυνηθῆ νὰ εἶναι καὶ φύσει Θεός καὶ κυριολεκτικῶς νὰ προσαγορεύεται. Πράγματι ἡ κατὰ φύσιν δύναμις ἐκάστου ὄντος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀπαράβατος κίνησις φύσεως πρὸς ἐνέργειαν. Πῶς δὲ ἡ θέωσις ἐκστα-

ἐξίστηθαι ἑαυτοῦ τὸν θεούμενον ἢ θέωσις, εἰ τοῖς ὄροις τῆς φύσεως αὐτὴ περιείληπται, συνιδεῖν οὐκ ἔχω.

27. Ὑπὲρ φύσιν τοίνυν καὶ ἀρετὴν καὶ γνῶσιν ἢ τῆς θεώσεως χάρις καὶ ἀπειρώς τὰ τοιαῦθ' ἅπαντα κατὰ τὸν 5 ἅγιον Μάξιμον ταύτης ἀποδεῖ· ἀρετὴ μὲν γὰρ πᾶσα καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν τοῦ Θεοῦ μίμησις πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπιτήδειον ποιεῖται τὸν κεκτημένον, ἡ δὲ χάρις αὐτὴν τελευτουργεῖ τὴν ἀπόρρητον ἔνωσιν δι' αὐτῆς γὰρ ὅλος μὲν ὅλοις τοῖς ἀξίοις ὁ Θεὸς περιχωρεῖ, ὅλω δὲ ὅλοι περιχωροῦσιν ὀλικῶς 10 οἱ ἅγιοι τῷ Θεῷ, ὅλον ἀντιλαβόντες ἑαυτῶν τὸν Θεὸν καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναβάσεως οἷον ἔπαθλον αὐτὸν μόνον κησάμενοι τὸν Θεόν, «ψυχῆς πρὸς σῶμα περιφύντα τρόπον, ὡς οἰκείοις μέλεσι», καὶ ἐν αὐτῷ εἶναι καταξιώσαντα διὰ τῆς ἐνυποσιάτου κατὰ δωρεὰν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος νύσθεσι- 15 θεσίας. Ὅταν οὖν ἀκούσης ἐνδημεῖν ἡμῖν διὰ τῶν ἀρετῶν τὸν Θεὸν ἢ διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν τοῦτον ἐν ἑαυτοῖς, μὴ τοῦθ' ἀπλῶς νόμιζε θέωσιν, τὴν τῶν ἀρετῶν κησῶσιν, ἀλλὰ τὴν δι' ἀρετῶν προσγινομένην τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα καὶ χάριν, καθάπερ καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, ὅτι ψυχὴ 20 τὰς φυσικὰς ὁρμὰς οἰκεία τε ἀσκήσει καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Πνεύματος συναυξήσασα, ἀξία γίνεται ἐν τῇ δικαίᾳ τοῦ Θεοῦ κρίσει τῆς χάριτι τοῦ Θεοῦ διδομένης λαμπρότητος τοῖς ἁγίοις. Ὅτι δὲ φῶς ἢ χάριτι τοῦ Θεοῦ διδομένη λαμπρότης, μαθήσει παρὰ τοῦ λέγοντος, «φῶς ἢ ἐκεῖθεν λαμπρότης τοῖς ἐνταῦθα 25 κεκαθαυμένοις, ἡνίκ' ἂν ἐκλάμπωσιν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος, ὧν ἴσταιται ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ, θεῶν ὄντων καὶ βασιλέων, διασιέλλων καὶ διαιρῶν τὰς ἀξίας τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος». Ὅτι δὲ ὑπερουράνιον ἐσσι τοῦτο καὶ ὑπερκόσμιον, οὐδεὶς ἀντερεῖ οὐκουν ὅστις, «τὸ ὑπερουράνιον», φησί, «φῶς ἐν ταῖς τῶν 30 ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται», περὶ οὗ καὶ Σολομῶν λέγει,

89. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1237 D.

90. Αὐτόθι, 1076 C.

91. Αὐτόθι, 1088 BC.

92. Βασιλείου, Ἐπιστολή 2, 4, PG 32, 229 B.

93. Περί Ἁγίου Πνεύματος 16, 40; PG 32, 141 AB.

94. Ματθ. 13, 43.

95. Ψαλμ. 81, 1.

96. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

σιάζει τὸν θεούμενον ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του, ἂν αὐτὴ περιλαμβάνεται εἰς τὰ πλαίσια τῆς φύσεως, δὲν δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ.

27. Ἡ χάρις τῆς θεώσεως λοιπὸν εἶναι ὑπὲρ φύσιν, ἀρετὴν καὶ γνῶσιν καὶ ὅλα τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον⁸⁹ ἀπέχουν ταύτης ἀπείρως. Βεβαίως πᾶσα ἀρετὴ καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν μίμησις τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ ἐπιτήδειον τὸν κάτοχον πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν, ἡ χάρις ὅμως τελεσιουργεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀπόρρητον ἔνωσιν διότι δι' αὐτῆς ὅλος ὁ Θεὸς περιχωρεῖ εἰς ὅλους τοὺς ἀξίους⁹⁰, εἰς ὅλον δὲ τὸν Θεὸν περιχωροῦν ὅλοι οἱ ἅγιοι ὀλικῶς, προσλαβόντες ἀντὶ ἑαυτὸν ὅλον τὸν Θεὸν καὶ ὡς ἔπαθλον τῆς πρὸς αὐτὰ ἀναβάσεως ἀποκτήσαντες αὐτὸν μόνον τὸν Θεόν, «περιφυέντα κατὰ τὸν τρόπον ψυχῆς πρὸς σῶμα ὡς εἰς οἰκεῖα μέλη»⁹¹, καὶ καταξιώσαντα νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἑαυτὸν διὰ τῆς ἐνυποστάτου υἰοθεσίας κατὰ δωρεὰν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅταν λοιπὸν ἀκούσης ὅτι ὁ Θεὸς ἐνδημεῖ εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν ἀρετῶν ἢ ὅτι διὰ τῆς μνήμης ἔχομεν τοῦτον θεμελιωμένον μέσα μας⁹², μὴ νομίζης θέωσιν ἀπλῶς τοῦτο, τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀρετῶν, ἀλλὰ τὴν δι' ἀρετῶν προσγινομένην λαμπρότητα καὶ χάριν τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέγει καὶ ὁ μέγας Βασίλειος⁹³, ὅτι μία ψυχὴ, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἰδικὴν τῆς ἄσκησιν καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ Πνεύματος συνηύξησε τὰς φυσικὰς ὁρμάς, γίνεται κατὰ τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ Θεοῦ ἀξία τῆς λαμπρότητος, τῆς δεδομένης διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἁγίους. Ὅτι δὲ φῶς εἶναι ἡ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ διδομένη λαμπρότης, θὰ μάθης ἀπὸ τὸν λέγοντα ὅτι «φῶς εἶναι ἡ ἀπὸ ἐκεῖ παρεχομένη εἰς τοὺς ἐδῶ κεκαθαρμένους λαμπρότης, ὅταν οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουν ὡσὰν ὁ ἥλιος⁹⁴, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων ὡς θεῶν⁹⁵ καὶ βασιλέων ἴσταται ὁ Θεός, διαστέλλων καὶ διαιρῶν τοὺς ἀξίους τῆς ἀπὸ ἐκεῖ μακαριότητος»⁹⁶. Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ὑπερουράνιον καὶ ὑπερκόσμιον, δὲν θὰ ἀντεῖπη κανεὶς, ὄχι φυσικὰ ὁ λέγων, «τὸ ὑπερουράνιον φῶς ἀκολουθεῖ τὰς ἐπαγγελίας τῶν ἀγαθῶν», περὶ τοῦ ὁποίου καὶ ὁ Σολομὼν λέγει, «φῶς εἰς

«φῶς δικαίοις διαπαντός»· καὶ ὁ ἀπόστολος, «εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ τῷ ἰκανώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί».

28. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ σπουδῆς καὶ μελέτης ἐγγίνεσθαι τῷ σοφίαν λέγοντες, οὐκ αὐτὸ τοῦτο τὴν σπουδὴν ἢ τὴν μελέτην σοφίαν φαμέν, ἀλλὰ τὸ δι' αὐτῶν προσγεγόμενον. Ἄλλως τε καὶ διαφόρως ἐνδημῶν ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις ὁ Κύριος, κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸν τρόπον τῶν ζητούντων αὐτόν· ἐτέρως μὲν γὰρ τῷ πρακτικῷ, ἐτέρως δὲ τῷ θεωρητικῷ καὶ τῷ ἐποπτικῷ ἄλλως, καὶ ἄλλως μὲν ἢ ἀνθρώποις σπουδαίοις, ἐτέρως δὲ θεοῖς ἤδη γεγονόσι. Ἄλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν θεϊαν ἐποψίαν πολλαὶ διαφοραὶ· καὶ τοῖς προφήταις γάρ, τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δ' ὕπαρ, δι' αἰνιγμάτων μέντοι καὶ ἐσόπτρων, τῷ δὲ Μωϋσῆ «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὥφθη. Θεοῦ δὲ ὄρασιν ἀκούων ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, ἀναμνήσθητι τοῦ λέγοντος, «θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμπιν, ἣτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν, καὶ τὴν ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν ὄντων αἰῶνι μυστικὴν ἔνωσιν πρὸς τὸν Θεόν, καθ' ἣν τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπιεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος, καὶ τὴν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐπὶ κλήσιν, σύμβολον οὖσαν τῆς ἐνυποστάτου τε καὶ ἐνυπόστατου κατὰ δωρεὰν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος νιοθεσίας, καθ' ἣν τῇ ἐπιφοιτήσει τῆς χάριτος υἱοὶ Θεοῦ χρηματίζουσι τε καὶ ἔσονται πάντες οἱ ἅγιοι».

29. Τοῦτο τοίνυν ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλαχοῦ μὲν ἀρχιφῶτον ἀκτῖνα καὶ θεουργικὸν καλέσας φῶς, ἐνιαυθα δὲ θεοπαῖδον δῶρον καὶ ἀρχὴν θεότιτος, δηλαδὴ θεώσεως, πρὸς τὸν ἔρωτήσαντα πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν, τοιτέστιν ὑπὲρ ἀρχὴν θεότιτος, ὑπάρχει ὁ Θεός, ἀποκρινόμενός φησιν, ὡς εἰ Θεὸν

97. Παροιμ. 13, 9.

98. Κολ. 1, 12 (ὑμᾶς).

99. Ἀριθ. 12, 8, βλ. 2, 3, 59.

1. Μαξίμου, Πρὸς Θαλάσσιον 61, PG 90 636 CD εΞ. καὶ ἰδίως σχόλιον 16, αὐτ. 644 C. Βλ. 1, 3, 20 3, 3, 13.

2. Περί οὐρανοῦ ἱεραρχίας 3, 3, PG 3, 165 A.

3. Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 A-1069 A.

τούς δικαίους διάπαντός»⁹⁷, καὶ ὁ ἀπόστολος, «εὐχαριστοῦντες τὸν Θεὸν τὸν ἰκανῶσαντα ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων εἰς τὸ φῶς»⁹⁸.

28. Ἄλλ' ὅμως, καὶ ὅταν λέγωμεν ὅτι διὰ σπουδῆς καὶ μελέτης δημιουργεῖται εἰς κάποιον σοφία, δὲν λέγομεν σοφίαν αὐτὴν ταύτην τὴν σπουδὴν ἢ τὴν μελέτην, ἀλλὰ τὸ δι' αὐτῶν προκαλούμενον. Ἄλλωστε ὁ Κύριος ἐνδημεῖ εἰς τοὺς ἀνθρώπους διαφοροτρόπως κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸν τρόπον τῶν ζητούντων αὐτόν· ἄλλως εἰς τὸν πρακτικόν, ἄλλως εἰς τὸν θεωρητικόν, ἄλλως εἰς τὸν ἐποπτικόν, καὶ ἄλλως μὲν εἰς ὄντας ζηλωτὰς ἀνθρώπους, ἄλλως δὲ εἰς ἤδη γενομένους θεούς. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν θείαν ἐποψίαν ὑπάρχουν πολλαὶ διαφοραὶ καὶ ἀπὸ μὲν τοὺς προφήτας ὡφθη εἰς τὸν ἓνα ὄνειρον, εἰς τὸν ἄλλον ὀπτασία, δι' αἰνιγμάτων ὅμως καὶ ἐσόπτρων, εἰς τὸν Μωυσῆν δὲ «μὲ ὄψιν καὶ ὄχι δι' αἰνιγμάτων»⁹⁹. Ἀκούων δὲ ὄρασιν Θεοῦ μὲ ὄψιν καὶ ὄχι δι' αἰνιγμάτων, ἐνθυμήσου τὸν λέγοντα¹, «θέωσιν, τὴν κατὰ θεὸν ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, ἡ ὁποία δὲν ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον φανέρωσιν εἰς τοὺς ἀξίους, καὶ τὴν ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον μυστικὴν ἐνωσιν πρὸς τὸν Θεὸν εἰς τὸν ἀφθαρτον αἰῶνα τῶν ὄντων, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἅγιοι, ἐποπτεύοντες τὸ φῶς τῆς ὀφθαλμοῦς καὶ ὑπερῶρου δόξης, γίνονται καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ τῆς μακαρίας καθαρότητος μαζί μὲ τὰς ἄνω δυνάμεις, καὶ τὴν ἐπικλήσιν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Πατρός, σύμβολον τῆς ἐνυποστάτου καὶ ἐνυπάρκτου υἰοθεσίας κατὰ δωρεάν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κατὰ τὴν ὁποίαν διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τῆς χάριτος ὅλοι οἱ ἅγιοι καθίστανται καὶ θὰ εἶναι υἱοὶ Θεοῦ».

29. Τοῦτο λοιπὸν τὸ φῶς ὁ μέγας Διονύσιος ἀλλοῦ ἐκάλεσεν ἀρχίφωτον ἀκτίνα καὶ θεουργικόν², ἐδῶ δὲ θεοποιὸν δῶρον καὶ ἀρχὴν θεότητος³, δηλαδὴ θεώσεως. Ἀποκρινόμενος δὲ πρὸς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἠρώτησε, πῶς ὁ Θεὸς ὑπάρχει ὑπὲρ θεαρχίαν, δηλαδὴ ὑπὲρ ἀρχὴν θεότητος, λέγει ὅτι, ἂν ἀκούων ὅτι ὁ Θεὸς ὁράται «μὲ ὄψιν

ἀκούων ὁρώμενον «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγματίων», καὶ ψυχῆς
 πρὸς σῶμα τρόπον τοῖς ἀξίοις ὡς οἰκείοις μέλει περιφύ-
 μενον καὶ κατὰ τοσοῦτον ἐνούμενον αὐτοῖς ὡς ὅλον μὲν αὐ-
 τὸν περιχωρεῖν ἐκείνοις ὅλοις, ὅλους δὲ αὐτοὺς αὐθις ὀλι-
 5 κῶς ἐκείνω, καὶ Πνεῦμα δι' υἱοῦ πλουσίως ἐφ' ἡμᾶς χεόμε-
 νον, ἀλλ' οὐ κλιζόμενον, καὶ μεταλαμβάνομενον ἡμῖν καὶ δι'
 ἡμῶν λαλοῦν, ταῦτα τοίνυν ἀκούων, εἰ μὴ κατὰ τὴν ὑπερού-
 σιον οὐσίαν νομίσαις ὁρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεο-
 ποιὸν δωρεάν τε καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν χάριν τῆς υἱοθε-
 10 σίας, τὴν ἀγέννητον θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλ-
 λαμψιν, εἰ τοῦτο νοήσεις θεότητος ἀρχήν, τὸ θεοποιὸν δῶρον.
 τὸ μετεχόμενον καὶ ὁρώμενον ὑπερφυῶς, ὑπὲρ τὴν ἀρχὴν ταύ-
 την ἐστὶν ἡ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐκείνη μὲν γὰρ σχέ-
 σις, εἰ καὶ μὴ φυσικὴ, καὶ ἄσχετος, οὐχ ὡς ὑπερφυῆς μόνον,
 15 ἀλλὰ καὶ ὡς σχέσις· πῶς γὰρ ἡ σχέσις σχέσιν αὐθις ἔξει;
 Ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐχ ὡς σχέσις ἄσχετος, ἀλλ' ὡς καὶ αὐ-
 τῶν τῶν ὑπερφυῶν σχέσεων ἐπέκεινα. Κακείνης μὲν ἐκάστῃ
 τῶν ἡξιωμένων οἰκείως τε καὶ καταλλήλως πᾶσι μέτεστιν·
 ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ πάντων τῶν μεθεκτιῶν ὑπερεξήρηται.
 20 30. Ὁ δὲ «τὸ θεοποιὸν δῶρον ἔξει» λέγων «τελειωτικὴν
 -ῆς λογικῆς φύσεως ἀπὸ τῆς πρώτης διακοσμήσεως ἀρχομέ-
 νην καὶ τοῖς ἐσχάτοις τῶν λογικῶν περαιτουμένην», καὶ τῷ
 τοῦ Χριστοῦ εὐαγγελίῳ δηλὸς ἐστὶν ἀντιπαιτόμενος. Εἰ γὰρ
 ἡ θέωσις τελειοῖ τὴν λογικὴν φύσιν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ταύτην
 25 ποιεῖται τοὺς θεοειδεῖς, ἔξει οὕσα τῆς λογικῆς φύσεως, ὡς
 ἐκ φυσικῆς δυνάμεως προελθούσης εἰς ἐνέργειαν, οὐχ ὑπὲρ
 φύσιν γίνονται οἱ ἅγιοι θεούμενοι, οὐδ' ἐκ Θεοῦ γεννῶνται,
 οὐδὲ Πνεῦμά εἰσιν, ὡς ἐκ Πνεύματος γεγεννημένοι, οὐδὲ μό-
 νοις «τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τέκνα Θεοῦ γενέ-
 30 σθαι» ὁ Χριστὸς «ἐξουσίαν ἔδωκεν» ἐπιδημήσας· καὶ πρὸ
 τῆς ἐπιδημίας γὰρ αὐτοῦ πᾶσιν ἐνυπήρχεν ἔθνεσιν, εἴτε φυ-

4. Ἀριθ. 12, 8.

5. Τίτ. 3, 6. Βλ. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικός ἀπολογ. Εὐνο-
 μίου 5, PG 29, 772 D.

6. Ἀνωτ. παραγρ. 25.

7. Ἰω. 1, 13.

8. Ἰω. 3, 6.

9. Ἰω. 1, 12.

καὶ ὄχι δι' αἰνιγμάτων»⁴ καὶ περιφύεται κατὰ τὸν τρόπον ψυχῆς πρὸς σῶμα εἰς τοὺς ἀξίους ὡς μέλη του καὶ ἐνώνεται μὲ αὐτοὺς τόσον στενωῶς ὥστε ὅλος μὲν αὐτὸς νὰ περιχωρῇ εἰς ἐκείνους ὅλους, ὅλοι δὲ αὐτοὶ πάλιν νὰ περιχωροῦν ὀλικῶς εἰς ἐκείνον καὶ ὅτι Πνεῦμα χέεται εἰς ἡμᾶς δι' Υἱοῦ πλουσίως⁵, ἀλλὰ δὲν κτίζεται, καὶ μεταλαμβάνεται ἀπὸ ἡμᾶς καὶ λαλεῖ δι' ἡμῶν, ἂν λοιπὸν, ἀκούων ταῦτα, δὲν νομίσης ὅτι ὁ Θεὸς ὁρᾶται κατὰ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεοποιὸν δωρεᾶν καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν χάριν τῆς υἰοθεσίας, τὴν ἀγέννητον θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψον, καὶ ἂν τοῦτο ἐννοήσης ἀρχὴν θεότητος, τὸ θεοποιὸν δῶρον, τὸ μετεχόμενον καὶ ὀρώμενον καὶ ἐνούμενον ὑπερφυῶς, τότε ἢ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπὲρ τὴν ἀρχὴν ταύτην. Διότι ἐκείνη μὲν εἶναι σχέσις, ἂν καὶ μὴ φυσική, καὶ ἄσχετος, ὄχι μόνον ὡς ὑπερφυῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς σχέσις· διότι πῶς ἢ σχέσις θὰ ἔχη πάλιν σχέσιν; Ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄσχετος ὄχι ὡς σχέσις, ἀλλ' ὡς ἐπέκεινα καὶ αὐτῶν τῶν ὑπερφυῶν σχέσεων. Καὶ ἀπὸ ἐκείνην μὲν, τὴν θέωσιν, χορηγεῖται εἰς ὅλους τοὺς ἡξιωμένους, εἰς ἕκαστον οἰκείως καὶ καταλλήλως· ἢ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπερεξηρημένη ὅλων τῶν μεθεκτῶν.

30. Ὁ δὲ λέγων «τὸ θεοποιὸν δῶρον ἔξιν τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως ἀρχίζουσαν ἀπὸ τὴν πρώτην διακόσμησιν καὶ περατουμένην εἰς τὰ τελευταῖα τῶν λογικῶν»⁶, εἶναι φανερόν ὅτι ἀντιτίθεται καὶ εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Ἐάν πράγματι ἡ θέωσις τελειοποιῇ τὴν λογικὴν φύσιν, ἀλλὰ δὲν καθιστᾷ τοὺς θεοειδεῖς ὑπὲρ αὐτὴν, ἐφ' ὅσον εἶναι ἔξις τῆς λογικῆς φύσεως ὡς προκληθεῖσα ἀπὸ φυσικὴν δύναμιν προχωρήσασαν εἰς ἐνέργειαν, δὲν φθάνουν ὑπὲρ φύσιν οἱ ἅγιοι θεοούμενοι, οὔτε γεννῶνται ἐκ Θεοῦ⁷, οὔτε Πνεῦμα εἶναι, ὡς γεννημένοι ἐκ Πνεύματος⁸, οὔτε ὁ Χριστὸς μὲ τὴν ἐπιδημίαν του «ἔδωσεν ἐξουσίαν νὰ γίνουν τέκνα Θεοῦ εἰς τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ» μόνον⁹ διότι καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ ἐνυπήρχεν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἂν βεβαίως φυσικῶς ἐνυπάρχη εἰς

οικῶς ἔνεστι τῇ λογικῇ ψυχῇ, καὶ τῶν τοῖς νῦν δυσσεύεσι τε
καὶ ἀσεβέσιν ἅπασιν. Ἔτι, εἴπερ ἡ θέωσις ἕξις ἐστὶ τελειω-
τικὴ τῆς λογικῆς φύσεως, οἱ Ἕλληνες λογικοὶ τελείως οὐκ
ἦσαν, ἀλλ' οὐδ' οἱ ἐκπεσόντες ἄγγελοι τοιγαροῦν οὐ κακῶς
5 τῇ γνώσει χρῶνται, τῆς δὲ καὶ αὐτὴν φυσικῆς ἕξεως ἐσιέ-
ρηται. Πῶς οὖν δικαίως ὑπεύθυνοι; Καὶ μὴν οὐκ εἶναι μᾶλ-
λον οὐσίας οὐσίαν καὶ οἱ ἕξω φασὶ σοφοί. Πῶς οὖν ἄγγελοι
ἀγγέλων λογικοὶ μᾶλλον ἢ ψυχὴ ψυχῆς; Οἱ γὰρ ἀτελεῖς τὴν
ἡλικίαν οὐκ ἐν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ σώματος
10 ἔχουσι τὸ ἀτελές. Ἄρ' οὖν θέωσις ἡ τὸ φρονεῖν διδοῦσα ἡ-
λικία; Καὶ γνωστικωτέρους δὲ μᾶλλον ἄλλους ἄλλων, οὐ πα-
ρὰ τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν πεφυκέναι λογιζόμεθα, παρὰ δὲ τὴν
τοῦ σώματος κρᾶσιν. Ἄρ' οὖν θέωσις ἡ τελεστικὴ πρὸς εὐφυ-
σίαν κρᾶσις; Καὶ τὴν εὐφυσίαν δὲ δῶρον οὖσαν ἴσμεν Θεοῦ,
15 τὴν δὲ γνώσιν οὐ μόνον Θεοῦ δῶρον, ἀλλὰ καὶ τελειωτικὴν
τῆς λογικῆς φύσεως ἕξιν, οὐ δῶρον δὲ θεοποιόν, οὐ γὰρ ὑ-
περφυές, ἐκείνου ὄντος ὑπὲρ φύσιν. Εἶεν δ' ἂν καὶ πάντες,
οἱ μὲν μᾶλλον οἱ δ' ἥτιον, θεοὶ δ' ὅμως ἀπαξάπαντες ἀνθρω-
ποι καὶ ἄγγελοι ἀεὶ δὲ ἀτελεῖς θεοὶ καὶ ἡμίθεοι τὸ δαιμό-
20 νιον φύλον. Οὐκ ἄρα θέωσις ἡ ἕξις αὕτη ἥτις γὰρ ποτ' ἂν
εἴη τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως ἕξις, εἴτε γνώσις, εἴτε
κρᾶσις, εἴτε εὐφυσία σώματός τε καὶ ψυχῆς, θύραθεν ἢ οἴκο-
θεν προσγινομένη, λογικοὺς ἀκριβῶς οἷς ἂν ἐπιγένοιτο τε-
λέσειεν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ θεούς.

25 31. Ἀλλὰ γὰρ, ὅπερ ἀνωτέρω δέδεικται, τὴν μὲν ἐκ πί-
στεως εἰς ἐνέργειαν προσβάσαν νίσησίαν καὶ τὴν θεοποιόν
δωρεὰν ταύτην οἱ ἅγιοι σαφῶς ἐνυπόστατον φασιν οὗτος δὲ
τὴν θεομιμησίαν ἢν θεαρχίαν καὶ θεοποιόν δῶρον μόνος ἁ-
πάντων ὑπενόησεν, οὐκ ἐνυπόστατον εἶναι δισχυρίζεται τοι-
30 γαροῦν ἑτέρα ἐστὶ παρὰ τὴν τοῖς πατράσιν ἐγγεγεννημένην τε

τὴν λογικὴν ψυχὴν, καὶ τῶρα εἰς ὅλους τοὺς δυσσεβεῖς καὶ ἀσεβεῖς. Προσέτι, ἂν βεβαίως ἡ θέωσις εἶναι ἕξις τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἦσαν τελειωτικῶς λογικοί, ἀλλ' οὔτε οἱ ἐκπεσόντες ἄγγελοι ἐπομένως δὲν χρησιμοποιοῦν κακῶς τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ εἶναι στερημένοι φυσικῆς δι' αὐτὴν ἕξεως. Πῶς λοιπὸν εἶναι δικαίως ὑπεύθυνοι; Καὶ ὅμως ἀκόμη καὶ οἱ ἔξω σοφοὶ λέγουν ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσία περισσότερον οὐσίας. Πῶς λοιπὸν ἄγγελοι θὰ εἶναι λογικώτεροι ἀγγέλων ἢ ψυχὴ ψυχῆς; Πράγματι οἱ ἀτελεῖς κατὰ τὴν ἡλικίαν δὲν ἔχουν εἰς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ σώματος τὴν ἀτέλειαν. Ἄρα λοιπὸν θέωσις εἶναι ἡ δίδουσα τὴν φρόνησιν ἡλικία; Ἐπίσης λογιζόμεθα ὅτι μερικοὶ εἶναι καμωμένοι γνωστικώτεροι ἄλλων ὄχι λόγῳ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν κρᾶσιν τοῦ σώματος. Ἄρα λοιπὸν θέωσις εἶναι ἡ τελεστικὴ πρὸς εὐφυΐαν κρᾶσις; Ἀναγνωρίζομεν δὲ ἐπίσης ὅτι ἡ εὐφυΐα εἶναι δῶρον Θεοῦ, ἡ δὲ γνῶσις ὄχι μόνον δῶρον Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τελειωτικὴ ἕξις τῆς λογικῆς φύσεως, ὄχι ὅμως θεοποιὸν δῶρον διότι δὲν εἶναι ὑπερφυῆς, ἐνῶ τὸ θεοποιὸν εἶναι ὑπὲρ φύσιν. Ἐξ ἄλλου, ἂν ἦτο φυσικὸν δῶρον ἡ θέωσις, θὰ ἦσαν ὅλοι θεοί, ἄλλοι περισσότερον καὶ ἄλλοι ὀλιγώτερον, πάντως ὅμως θεοὶ ὅλοι γενικῶς ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι πάντοτε δὲ ἀτελεῖς θεοὶ καὶ ἡμίθεοι οἱ τοῦ δαιμονίου φύλου. Δὲν εἶναι λοιπὸν θέωσις ἡ ἕξις αὕτη διότι, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἕξις τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως, εἴτε γνῶσις, εἴτε κρᾶσις, εἴτε εὐφυΐα σώματος καὶ ψυχῆς, προσγινομένη ἀπὸ ἔξω ἢ ἀπὸ μέσα, θὰ ἠδύνατό νὰ καταστήσῃ ἀκριβῶς λογικοὺς ἐκείνους εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἐπῆρχετο, ἀλλ' ὄχι καὶ θεοὺς.

31. Ἀλλὰ βεβαίως, ὅπως ἐδείχθη ἀνωτέρω¹⁰, τὴν μὲν υἰοθεσίαν τὴν ἐκ πίστεως προβάσαν εἰς ἐνέργειαν καὶ τὴν θεοποιὸν ταύτην δωρεάν οἱ ἅγιοι λέγουν σαφῶς ἐνυπόστατον· οὗτος δὲ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ θεομιμησία, τὴν ὁποίαν μόνος αὐτὸς ἀπὸ ὅλους ἐκλαμβάνει θεαρχίαν καὶ θεοποιὸν δῶρον, δὲν εἶναι ἐνυπόστατος· ἐπομένως εἶναι ἄλλη θέω-

καὶ ἐγνωσμένην θέωσιν. Μάξιμος δὲ ὁ θεῖος οὐκ ἀνυπόσι-
 τον μόνον εἶπε ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἀγέννητον, καὶ οὐκ ἄκτιστον
 μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπερίγραπτον καὶ ὑπέρχρονον, ὡς καὶ τοὺς
 αὐτῆς εὐμοιρηκότας δι' αὐτὴν ἀκίσιτους, ἀνάρχους καὶ ἀπε-
 5 ριγράπτους τελέσαι, καίτοι διὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ οὐκ ὄν-
 των γεγονότας. Οὗτος δέ, «ἃ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων», κτι-
 σιτὴν καὶ φυσικὴν καὶ ὑπὸ χρόνον ἰσχυρίζεται τὴν θέωσιν εἶναι,
 σαφῶς παρ' ἑαυτοῦ δημιουργῶν αὐτήν, ἀφ' ἧς καὶ τὸν Θε-
 ὸν δῆλός ἐστιν εἰς κτίσμα κατασπῶν. Ἡ μὲν γὰρ θέωσις κα-
 10 τὰ τοὺς πατέρας οὐσιώδης ἐστὶν ἐνέργεια Θεοῦ ἧς δὲ οὐ-
 σίας αἱ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισαί, κτισιτὴ καὶ αὕτη ἐξ
 ἀνάγκης. Ταύτη δὲ τῇ ἀιοπία πολυτρόπως ἂν τις ἴδοι καὶ
 πολλάκις τὸν ταλαίπωρον τοῦτον περιπίπτοντα· οὐ γὰρ ἐρυθριᾶ
 πάσας τὰς ἐμφύτους τοῦ Θεοῦ δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας κτι-
 15 σιάς ἀποφαινόμενος, καίτοι ναὸν Θεοῦ ζῶντος τῶν ἁγίων
 ἕκαστον εἶναι πεπιστεύκαμεν διὰ τὴν ἐνοικοῦσαν χάριν. Πῶς
 οὖν ναὸς Θεοῦ τὸ τοῦ κτίσματος οἰκητήριον; πῶς δὲ τούτων
 ἕκαστος ἄκτιστος διὰ τὴν χάριν, εἰ κτισιτὴ; Ἐκεῖνο δὲ μοι
 καὶ λίαν θαυμάζειν ἔπεισι, πῶς καὶ αὐτὸς θεουργικὸν λέγων
 20 ὑπὸ τῶν πατέρων καλεῖσθαι τὸ ἐν τῷ Θαβωρίῳ λάμπαν φῶς,
 εἰτ' αὐτὸς θεοποιὸν δῶρον τοῦτο λέγειν οὐκ ἀνέχεται. Οὐ μὴν
 ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος ἐνέργειά ἐστι
 Θεοῦ, ὃ δὲ Θεὸς ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν ἔχει τὰς ἐπωνυμίας,
 (ἡ γὰρ ὑπερουσιότης ἀνώνημός ἐστιν αὐτοῦ, εἶπερ ἐξ ἀρε-
 25 τῆς μόνης καὶ σοφίας ἡ θέωσις ὑπῆρχεν) οὐκ ἂν Θεὸς ὡς
 ἔχων θεοποιὸν ἐνέργειαν ἐκαλεῖτο ὁ Θεός, τῆς σοφίας καὶ
 ἀρετῆς ταύτην αὐτοῦ δήλην ποιούσης τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' οὐδ'
 ἂν ὑπέρθεος ἤκουεν, ὡς ταύτης τῆς θεότητος ἐπέκεινα ὑπάρ-
 χων· ἀπέχρησε γὰρ ἂν αὐτῷ ὑπέροσφον καὶ ὑπεράγαθον καὶ

11. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1137 κ.έ.

12. Κολ. 2, 18.

13. Α' Κορ. 3, 17 κ.ά.

14. Αἱ ἐπωνυμίαι τοῦ Θεοῦ προέρχονται ἐκ τῶν ἐνεργειῶν του.
 Βλ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 189, 8, PG 32, 696, Γρηγ. Θεο-
 λόγου, Λόγος 30, 18, PG 36, 128 Α, Διον. Ἀρεοπαγι-
 του, Περί θείων ὀνομάτων 12, 2, PG 3, 969 C. Ἡ παροῦσα ὀνομα-
 σία 'Θεός' ἐκ τῆς 'θεώσεως' εἶναι ταυτολογικὴ.

σις, διάφορος ἀπὸ τὴν ἐμφυτευομένην εἰς τοὺς πατέρας καὶ ἀναγνωριζομένην ἀπὸ αὐτοῦς. Ὁ δὲ θεῖος Μάξιμος εἶπε ταύτην ὄχι μόνον ἐνυπόστατον, ἀλλὰ καὶ ἀγέννητον, ὄχι μόνον ἄκτιστον, ἀλλὰ καὶ ἀπερίγραπτον καὶ ὑπέρχρονον, ὥστε οἱ ἀποκτήσαντες αὐτὴν νὰ καθίστανται ἐξ αἰτίας τῆς ἄκτιστοι, ἄναρχοι καὶ ἀπερίγραπτοι¹¹, μολονὶ κατὰ τὴν φύσιν των ἔγιναν ἐξ οὐκ ὄντων. Οὗτος δέ, «εἰσβάλλων εἰς πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν εἶδεν»¹², ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ θέωσις εἶναι κτιστὴ καὶ φυσικὴ καὶ ἔγχρονος, δημιουργῶν ταύτην σαφῶς μόνος του, ἐξ οὐ καὶ εἶναι φανερόν ὅτι καταβιβάζει τὸν Θεὸν εἰς κτίσμα. Πράγματι ἡ μὲν θέωσις κατὰ τοὺς Πατέρας εἶναι οὐσιώδης ἐνέργεια Θεοῦ, ἡ δὲ οὐσία τῆς ὁποίας αἱ οὐσιώδεις ἐνέργειαι εἶναι κτισταί. εἶναι κατ' ἀνάγκην κτιστὴ καὶ αὐτὴ. Δύναται δὲ νὰ ἴδῃ κανεὶς τὸν ταλαίπωρον τοῦτον νὰ περηπίτη πολυτρόπως καὶ πολλάκις εἰς αὐτὴν τὴν ἀτοπίαν· διότι δὲν ἐρυθριᾷ νὰ κηρύσσει κτιστὰς ὅλας τὰς ἐμφύτους δυνάμεις καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, μολονότι ἡμεῖς πιστεύομεν ὅτι ἕκαστος τῶν ἁγίων εἶναι ναὸς Θεοῦ ζῶντος¹³ λόγῳ τῆς ἐνοικοῦσης εἰς αὐτὸν χάριτος. Πῶς λοιπὸν θὰ εἶναι ναὸς Θεοῦ τὸ οἰκητήριον τοῦ κτίσματος; Πῶς δὲ ἕκαστος τῶν ἁγίων θὰ εἶναι λόγῳ τῆς χάριτος ἄκτιστος, ἂν αὐτὴ εἶναι κτιστὴ; Μοῦ ἔρχεται δὲ νὰ θαυμάζω πολὺ τοῦτο, πῶς δηλαδὴ ἐνῶ καὶ ὁ ἴδιος βεβαιώνει ὅτι τὸ εἰς τὸ Θαβώριον λάμπαν φῶς καλεῖται θεουργικὸν ὑπὸ τῶν Πατέρων, ἔπειτα ὁ ἴδιος δὲν δέχεται νὰ τὸ λέγῃ θεοποιὸν δῶρον. Ἄλλ' ὅμως, ἐπειδὴ ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος εἶναι ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Θεὸς ἔχει τὰς ἐπωνυμίας ἀπὸ τὰς ἐνεργείας (διότι ἡ ὑπερουσιότης αὐτοῦ θὰ εἶναι ἀνώνυμος, ἂν βεβαίως ἡ θέωσις προήρχετο μόνον ἀπὸ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν), δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῆ Θεὸς ὡς ἔχων θεοποιὸν ἐνέργειαν ὁ Θεός¹⁴, ἀφοῦ ταύτην τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ θὰ ἐδείκνυον ἡ σοφία καὶ ἀρετὴ αὐτοῦ, ἀλλ' οὔτε ὑπέρθεος θὰ ὠνομάζετο, ἀφοῦ θὰ ὑπῆρχε πέραν αὐτῆς τῆς θεότητος· διότι ἀρκετὸν θὰ τοῦ ἦτο νὰ λέγεται ὑπέρσοφος καὶ ὑπεράγαθος καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπομένως ἡ

τὰ τοιαῦτα λέγεσθαι. Τοιγαροῦν ἄλλο παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν ἢ χάρις καὶ ἢ ἐνέργεια τῆς θεώσεώς ἐστι.

32. Τῶν τοῦ καλοῦ τοίνυν Βαβυλωνίου εἰς ἡμᾶς λοιδοριῶν ἀλογήσαντες (οὐ γὰρ εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' εἰς τοὺς πατέρας ἀναφέρονται τούτων γὰρ εἰσι τὰ ὑβρισμένα δόγματα, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκείνων ἄπιεται πύων γάρ τις, ὃ φασιν, εἰς οὐρανόν, οὐ τὸν οὐρανὸν ἀλλ' ἐαυτὸν ποιεῖ κατὰ πτυσιον)· οὐκοῦν ἡμεῖς παρ' οὐδὲν τὰς βδελυρὰς ταύτας βλασφημίας ἠγησάμενοι, ὡσανεὶ διαπορητικῶς ἤραιο, τί ποι' ἄρα θέωσις ἐστίν, ἀπο-
 10 κρινόμεθα πρὸς τοῦτο κατὰ τὴν ἐπιμειρηθεῖσαν ἡμῖν παρὰ Κυρίου δύναμιν. Ἐνέργειαν Θεοῦ θεοποιόν, ᾧ θέλιστε, ἀκούων καὶ Πνεύματος χάριν θεουργόν, μὴ πολυπραγμόνει, μηδὲ ζήτει, πῶς μὲν τοῦτο, πῶς δ' ἐκεῖνο, πῶς δὲ μή, καὶ ταῦτα ταύτης ἄνευ μὴ γενήσεσθαι μέλλων ἐν Θεῷ, κατὰ τοὺς
 15 περὶ αὐτῆς εἰπόντας, ἀλλὰ τῶν ἔργων ἔχου δι' ὧν ἐκείνης τεύξῃ· τότε γὰρ καὶ ταύτην εἶση κατὰ τὸ ἐγγχωροῦν· μόνος γὰρ ὁ πείρα μαθῶν οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ὁ δὲ πρὸ τῶν ἔργων τὴν εἶδησιν ζητῶν, τοῖς πεπειραμένοις μὲν πιστεύων, λαμβάνει τι τῆς ἀλη-
 20 θείας ἰνδαλμα, παρ' ἐαυτοῦ δὲ διανοούμενος καὶ τοῦ ἰνδαλματος διαπεσών, εἴθ' ὡς εὖρηκῶς μέγα φουσᾶται καὶ πολὺς κατὰ τῶν πεπειραμένων ὡς πεπλανημένων πνεῖ. Μὴ πολυπραγμόνει τοίνυν, ἀλλ' ἔπου τοῖς πεπειραμένοις, μάλιστα μὲν ἔργοις, εἰ δὲ μὴ τούτοις, τοῖς λόγοις γοῦν, ἀρκούμενος ταῖς
 25 παραδειγματικαῖς ἐκφάνσεσιν αὐτῆς· ἢ γὰρ θέωσις ὑπερώνυμος. Διὸ καὶ ἡμεῖς πολλὰ περὶ ἡσυχίας συγγραφάμενοι, νῦν μὲν τῶν πατέρων προτιρεψαμένων, νῦν δὲ τῶν ἀδελφῶν αἰτησαμένων, οὐδαμοῦ περὶ θεώσεως ἀναγράψαι τεταρορήκαμεν· νῦν δ' ἐπεὶ περ ἀνάγκη λέγειν, ἐροῦμεν, εὐσεβῆ μὲν τῇ τοῦ
 30 Κυρίου χάριτι, παρασιῆσαι δὲ οὐχ ἱκανά· καὶ λεγομένη γὰρ

15. Βλ. τοῦ Χρυσοστόμου κατωτέρω 3, 3, 3, Εἰς Ἡσαΐαν 1, PG 56, 14.

16. Τὰ ἔξ προηγούμενα βιβλία, ἔξ ὧν τὰ τρία πρῶτα εἶναι ἄπαντες εἰς ἀδελφόν.

χάρις καὶ ἐνέργεια τῆς θεώσεως εἶναι κάτι ἄλλο, διάφορον ἀπὸ τὴν ἀρετὴν καὶ σοφίαν.

32. Ἀψηφῆσαντες λοιπὸν τὰς εἰς βάρος μας λοιδορίας τοῦ καλοῦ Βαρλαάμ (διότι δὲν ἀναφέρονται εἰς ἡμᾶς ἀλλ' εἰς τοὺς Πατέρας· πράγματι αὐτῶν εἶναι τὰ ὑβρισμένα δόγματα, μᾶλλον δὲ οὔτε ἐκείνων ἄπτονται· διότι, ὅπως λέγουν, ὅποιος πτύει εἰς τὸν οὐρανόν, δὲν κάμνει τὸν οὐρανὸν κατάπτυστον ἀλλ' ἐαυτόν)· ἡμεῖς λοιπὸν μὴ ἀποδώσαντες καμμίαν βαρύτητα εἰς τὰς βδελυρὰς αὐτὰς βλασφημίας, ὡσάν νὰ ἠρώτα διαπορητικῶς τί ἄραγε εἶναι θέωσις, θὰ ἀποκριθῶμεν εἰς αὐτὸ συμφῶνως μὲ τὴν δοθεῖσαν εἰς ἡμᾶς δύναμιν παρὰ τοῦ Κυρίου. "Ὅταν, ὦ βέλτιστε, ἀκούης θεοποιὸν ἐνέργειαν Θεοῦ, καὶ θεουργὸν χάριν Πνεύματος, μὴ πολυπραγμονῆς καὶ μὴ ζητῆς, πῶς τοῦτο, πῶς ἐκείνο, καὶ πῶς ὄχι, καὶ μάλιστα ἀφοῦ δὲν πρόκειται νὰ φθάσης εἰς τὸν Θεὸν χωρὶς αὐτὴν, συμφῶνως πρὸς τοὺς ὁμιλήσαντας περὶ αὐτῆς, ἀλλὰ νὰ διατηρῆς τὰ ἔργα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπιτύχης ἐκείνην· πράγματι τότε θὰ γνωρίσης καὶ ταύτην κατὰ δύναμιν· διότι μόνον ὁ μαθὼν διὰ πείρας γνωρίζει τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον¹⁵. Ὁ δὲ ζητῶν τὴν γνῶσιν πρὶν ἀπὸ τὰ ἔργα, ἂν μὲν πιστεύῃ εἰς τοὺς δοκιμάσαντας, λαμβάνει κάποιον ἰνδαλμα τῆς ἀληθείας, ἂν δὲ διανοῆται ἀφ' ἐαυτοῦ καὶ ἐκπέση τοῦ ἰνδάλματος, τότε καυχᾶται πολὺ ὡσάν νὰ εὔρε καὶ ὀρμᾶ δυναμικῶς κατὰ τῶν πεπειραμένων ὡς πεπλανημένων. Μὴ πολυπραγμονῆς λοιπὸν, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθῆς τοὺς πεπειραμένους, μάλιστα μὲν μὲ ἔργα, ἂν δὲ ὄχι μὲ αὐτᾶ, τουλάχιστον μὲ λόγους, ἀρκούμενος εἰς τὰς παραδειγματικὰς ἐκφάνσεις αὐτῆς· διότι ἡ θέωσις εἶναι ὑπερώνυμος. Διὸ καὶ ἡμεῖς, ἀφοῦ συνεγράψαμεν πολλὰ περὶ ἡσυχίας, ἄλλοτε μὲν κατόπιν προτροπῆς τῶν Πατέρων, ἄλλοτε δὲ κατόπιν αἰτήσεως τῶν ἀδελφῶν¹⁶, δὲν ἐτολμήσαμεν πουθενὰ νὰ γράψωμεν περὶ θεώσεως· ἐπειδὴ ὅμως τώρα παρέστη ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν, θὰ εἴπωμεν μερικά, μὲ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου εὐσεβῆ, ἀλλ' ὄχι ἱκανὰ νὰ δώσουν ἀκριβῆ εἰκόνα· διότι ἡ θέωσις μένει ἄρρητος καὶ ὅταν ὀνομά-

ἄρρητος ἐκείνη μένει, μόνοις ἐνώνυμος, κατὰ τοὺς πατέρας φάναι, τοῖς εὐμοιρηκόσιν αὐτῆς.

33. Ἡ φύσει τοιγαροῦν θεότης, ἡ ἀρχὴ τῆς θεώσεως, ἐξ ἧς ὡς αἰτίας ἀμεθέκτου τὸ θεοῦσθαι τοῖς θεομένοις ἐστίν, 5 αὕτη τοίνυν ἡ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτη μακαριότης ἀόρατός ἐστι καθ' ἑαυτὴν αἰσθῆσει τε καὶ νῶ, ἀσωμάτῳ τε καὶ σώματι συνδεδεμένῳ· καθ' ἑκοιτῆ ἑαυτοῦ τι τούτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον θεωθέν· μόνῳ γὰρ τῶ καθ' ὑπόστασιν ἠνωμένῳ νῶ καὶ σώματι εἶναι τε καὶ γενέσθαι θεατὴ πιστεύεται, εἰ 10 καὶ μὴ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἑαυτῶν. Μόνα γὰρ ἐκεῖνα «παρουσία τοῦ χρίοντος ὄλου» ἐθεώθησαν καὶ τὴν ἴσην ἐνέργειαν τῆς θεούσης οὐσίας προσελάβοντο, πᾶσαν αὐτὴν ἀνελλιπῶς χωρήσαντα καὶ δι' ἑαυτῶν ἐκφήναντα· καὶ γὰρ «ἐν τῷ Χριστῷ πάν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» κατὰ τὸν ἀπόστολον «οἰκεῖ». Διὸ καὶ τῶν ἁγίων εἰσὶν οἱ μετὰ τὴν διὰ 15 σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν οἶόν τι πέλαγος ἀπεριόριστον τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶδον, ἐξ ἑνὸς δίσκου, τοῦ προσκυνητοῦ δηλονότι σώματος, παραδόξως προχεόμενον, ὡς καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐπὶ τοῦ ὄρους. Οὕτω μὲν οὖν ἡ ἀπαρχὴ τεθέεται τοῦ ἡμετέρου. 20 φυράματος. Ἡ δὲ τῶν τεθεωμένων ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων θέωσις οὐχ ἡ ὑπερούσιός ἐστιν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια, τοῖς τεθεωμένοις ἐνυπάρχουσα, οὐχ ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ τεχνητῷ (οὕτω γὰρ τοῖς δημιουργικῶς προηγμένοις ἔνεστιν ἡ προαγαγοῦσα ταῦτα δύναμις, ἐπιφαινομένη πᾶσιν ἢ καὶ ἐμφαινομένη), ἀλλ' «ὡς ἡ 25 τέχνη ἐν τῷ ἀναλαβόντι αὐτήν», κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείου (διὸ καὶ ὄργανά εἰσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ ἅγιοι, τὴν αὐτὴν ἐκείνῳ προσειληφότις ἐνέργειαν), καὶ ἡ τῶν λεγομένων πίσις ἐτοιμία, τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων, τὰ ἐνεργήματα τῶν 30 δυνάμεων, ἡ πρόγνωσις, ἡ μὴ ἀντιλεγομένη σοφία ἦν καὶ

17. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 1, 4, PG 3, 376 B.

18. Αὐτόθι 1, 3, PG 3, 373 D.

19. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 30, 21, PG 36, 132 B.

20. Κολ. 2, 9.

21. Βλ. μὴ ἀνιχνευθεῖσαν παράθεσιν ἐκ Βασιλείου ἐν 1, 3, 29.

22. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 26, 61, PG 32, 180 C.

Ζεται ἀκόμη, εἶναι δέ, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Πατέρων, ἐπώνυμος μόνον ἐκείνων οἱ ὅποιοι τὴν ἔχουν ἀποκτήσει.

33. Ἐπομένως ἡ φύσει θεότης, ἡ ἀρχὴ τῆς θεώσεως¹⁷, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ὡσάν ἀπὸ ἀμέθεκτον αἰτίαν προέρχεται τὸ θεοῦσθαι εἰς τοὺς θεουμένους, αὕτῃ ἡ ἐπέκεινα ὄλων θεαρχικωτάτη μακαριότης¹⁸ εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀόρατος μὲ αἴσθησιν καὶ νοῦν ἀσώματον καὶ συνδεδεμένον πρὸς σῶμα, ἔστω καὶ ἂν κάτι ἀπὸ αὐτὰ ἐκστασιασθῇ ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ἀνώτερον θεωθέν· διότι πιστεύεται ὅτι εἶναι καὶ γίνεται θεατὴ μόνον ὑπὸ τοῦ καθ' ὑπόστασιν ἡνωμένου νοῦ καὶ σώματος, ἂν καὶ ὄχι κατὰ τὴν φύσιν των. Διότι μόνον ἐκεῖνα «μὲ τὴν παρουσίαν ὀλοκλήρου τοῦ χρίοντος»¹⁹ ἐθεώθησαν καὶ προσέλαβον ἴσην ἐνέργειαν μὲ τὴν θεοῦσαν οὐσίαν, τὴν ὁποῖαν ἐχώρεσαν πλήρως ὀλόκληρον καὶ ἐφάνερωσαν δι' ἑαυτῶν· διότι κατὰ τὸν ἀπόστολον «ἐν Χριστῷ κατοικεῖ ὀλόκληρον τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς»²⁰. Διὸ καὶ ὑπάρχουν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἁγίους, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν σαρκικὴν ἐπιδημίαν τοῦ Θεοῦ εἶδον τὸ φῶς ἐκεῖνο ὡσάν πέλαγος ἀπεριόριστον, προχέομενον παραδόξως ἀπὸ ἓνα δίσκον, τὸ προσκυνητὸν δηλαδὴ σῶμα²¹, ὅπως εἶδον καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐπὶ τοῦ ὄρου. Οὕτω λοιπὸν ἐθεώθη ἡ ἀπαρχὴ τοῦ φυράματός μας. Ἡ δὲ θέωσις τῶν θεουμένων ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἐνέργεια τῆς ὑπερουσίους οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐνυπάρχουσα εἰς τοὺς θεωμένους, ὄχι ὅπως ἡ τέχνη εἰς τὸ τεχνητὸν (διότι οὕτως ἐνυπάρχει εἰς τὰ δημιουργικῶς κατασκευασθέντα ἡ δύναμις ἡ ὁποῖα τὰ κατεσκεύασεν, ἐπιφαινομένη ἢ καὶ ἐμφαινομένη εἰς ὅλα), ἀλλὰ «ὅπως ἡ τέχνη εἰς τὸν ἀναλαβόντα αὐτήν», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον²² (διὸ καὶ εἶναι ὄργανα τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ ἅγιοι, προσλαβόντες τὴν ἰδίαν μὲ ἐκεῖνο ἐνέργειαν, καὶ ἡ βεβαία πίστις τῶν λεγομένων, τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων, τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων²³, ἡ πρόγνωσις, ἡ ἀναντίρρητος σοφία τὴν ὁποῖαν ὁ Κύριος

Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἡμῶν ὁ Κύριος προσηγόρευσεν, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἁγιαστικὴ μετάδοσις, ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν χορηγουμένη τοῖς ἁγιοζομένοις μετ' αὐτούς· «λήψομαι γὰρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπὶ σὲ καὶ θήσω
 5 ἐπ' αὐτούς», πρὸς τὸν Μωϋσῆν εἶπεν ὁ Θεός, καὶ τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας ἐπιθέντις τοῖς δεκαδύο Ἐφεσίοις «ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε» πάραυτα «γλώσσαις καὶ προεφήτευσον». Οὐκοῦν διὰ τὴν οἰκειάν ἀξίαν τοῦ Πνεύματος ἐννοῶμεν, μετὰ Πατρὸς αὐτὸ καὶ Υἱοῦ θεωροῦ-
 10 μεν, διὰ τὴν εἰς τοὺς μειόχους ἐνεργουμένην χάριν ἐνθυμηθῶμεν, ἐν ἡμῖν εἶναι τὸ Πνεῦμα λέγομεν, «ἐκχεῶμενον πρὸς ἡμᾶς, οὐ κτιζόμενον, διδόμενον ἡμῖν, οὐ ποιούμενον, χαριζόμενον, οὐ δημιουργούμενον»· ἐνυπάρχον τοῖς μὲν ἀτελέσιν ἔτι, κατὰ τὸν μέγαν αὐθις φάναι Βασιλείον, ὥσπερ τις διά-
 15 θεσις «διὰ τὸ τῆς γνώμης ἀνίδρωτον», τοῖς δὲ τελειότεροις ὡς ἕξις ἐπίκτητος, ἔστι δ' ἐφ' ὧν ἐνεργιζωμένη καὶ ταύτης μᾶλλον «ὡς γὰρ ἡ δύναμις», φησί, «τοῦ ὁραῖν ἐν τῷ ὑγιαίνοντι ὀφθαλμῷ, οὕτως ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ κεκαθαυμένη ψυχῇ».

20 34. Τοιγαροῦν οὐχ ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἡ τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ Θεοῦ θεοποιὸς ἐνέργεια, καὶ οὐδὲ αὕτη πᾶσα, εἰ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀμέριστος ἐκείνη. Τίς γὰρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναται ἂν ὅλην τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύ-
 25 ματος, πλὴν τοῦ κληθέντος ἐν παρθενικῇ νηδύϊ, παρουσίᾳ Πνεύματος ἁγίου καὶ τῆς τοῦ ὑψίστου δυνάμεως ἐπισκιάσει; Διὸ καὶ «πᾶν» μὲν οὗτος ἐχώρησε «τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος», «ἐκ δὲ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν». Πανταχοῦ μὲν οὖν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα, φησί,
 30 πληροῖ πάντα κατὰ τὴν οὐσίαν· πανταχοῦ δὲ καὶ ἡ θέωσις,

24. Ματθ. 10, 20.

25. Ἀριθμ. 11, 17.

26. Πράξ. 19, 6.

27. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικός ἀπολογ. Εὐνομίου 5, PG 29, 772 D.

28. Περί Ἁγίου Πνεύματος 26, 61, PG 32, 180 CD.

29. Λουκᾶ 1, 35.

30. Κολ. 2, 9.

ώνόμασε Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἡμῶν²⁴, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἡ ἀγιαστικὴ μετάδοσις τοῦ Πνεύματος χορηγουμένη ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτῶν εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἀγιαζομένους· διότι ὁ Θεὸς εἶπε πρὸς τὸν Μωυσῆν «θὰ λάβω ἀπὸ τὸ ἐπὶ σὲ Πνεῦμα καὶ θὰ θέσω ἐπ' αὐτούς»²⁵, ὅταν δὲ ὁ Παῦλος ἐπέθεσε τὰς χεῖρας του εἰς τοὺς δώδεκα ἐφεισίους, «ἦλθε τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐπ' αὐτούς καὶ ἀμέσως «ἐλάλουν γλώσσας καὶ προεφήτευον»²⁶. Ἐπομένως, ὅταν μὲν σκεπτόμεθα τὴν οἰκειάν ἀξίαν τοῦ Πνεύματος, τὸ θεωροῦμεν μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὅταν δὲ συλλογιζώμεθα τὴν εἰς τοὺς μετόχους ἐνεργουμένην χάριν, λέγομεν ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι μέσα μας, «ἐκχεόμενον πρὸς ἡμᾶς, ὄχι κτιζόμενον, διδόμενον εἰς ἡμᾶς, ὄχι ποιούμενον, χαριζόμενον, ὄχι δημιουργούμενον»²⁷. ἐνυπάρχον, διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν πάλιν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, εἰς μὲν τοὺς ἀκόμη ἀτελεῖς, ὡσάν διάθεσις «λόγῳ τοῦ ἀθεμελιώτου τῆς γνώμης», εἰς δὲ τοὺς τελειότερους ὡσάν ἔξις ἐπίκτητος, εἰς μερικοὺς δὲ ὡσάν λειτουργία ριζωμένη ἀκόμη καὶ περισσότερον ἀπὸ αὐτήν· διότι, λέγει «ὅπως ἡ δύναμις τῆς ὁράσεως ὑπάρχει εἰς τὸν ὑγιῆ ὀφθαλμόν, οὕτως ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ὑπάρχει εἰς τὴν καθαρμένην ψυχὴν»²⁸.

34. Ἐπομένως ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος δὲν εἶναι ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ θεοποιὸς ἐνέργεια τῆς ὑπερουσίας οὐσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ οὔτε ὀλόκληρος αὐτή, ἂν καὶ ἐκείνη καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀμέριστος. Διότι ποῖος ἀπὸ τοὺς κτιστοὺς θὰ ἠδύνατο νὰ χωρέσῃ ὀλόκληρον τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, πλὴν τοῦ κηθέντος εἰς παρθενικὴν νηδύν μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τὴν ἐπισκίασιν τῆς δυνάμεως τοῦ ὑψίστου²⁹; Διὸ καὶ οὗτος ἐχώρεσεν «ὀλόκληρον τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος»³⁰, «ἀπὸ τὸ πλήρωμα δὲ αὐτοῦ ἐλάθομεν ὅλοι ἡμεῖς»³¹. Παντοῦ λοιπὸν εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· διότι τὸ Πνεῦμα, λέγει, γεμίζει τὰ πάντα³² κατὰ τὴν οὐσίαν· παντοῦ δὲ εἶναι καὶ ἡ θέωσις, ἐνυπάρχουσα εἰς

31. Ἰω. 1, 16.

32. Σοφ. Σολ. 1, 7.

ἐνυπάρχουσα ἀφράσιως ταύτη καὶ ἀχώριστος ἐκείνης οὐσα,
 ἅτε φυσικὴ δύναμις αὐτῆς. Ἄλλ' ὥσπερ τὸ πῦρ ἀφανές ἐστι
 μὴ προκειμένης ὕλης ἢ αἰσθητηρίου τοῦ χωροῦντος τὴν φω-
 τιστικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, οὕτω δὴ καὶ ἡ θέωσις ἀθεώρητός
 5 ἐστι μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνει-
 αν ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδεῖας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπι-
 λάβηται, τοιαύτη δέ ἐστι πᾶσα λογικὴ κεκαθαυμένη φύσις
 τὸ τῆς πολυειδοῦς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τηνικαῦ-
 τα καὶ αὐτὴ φῶς πνευματικὸν ὁρᾶται, μᾶλλον δὲ κακείνους
 10 φῶς ποιεῖ πνευματικόν. «Ἔθλον» γὰρ, φησὶν, «ἀρειτῆς Θεὸν
 γενέσθαι καὶ τῷ καθαρωτάτῳ φωτὶ κατασιτραπτεῖσθαι, τῆς ἡ-
 μέρας ἐκείνης Υἱὸν γενόμενον, ἢ μὴ διακόπτεται ζόφῳ· ἄλ-
 λος γὰρ ταύτην ποιεῖ ἥλιος, ὃ τὸ ἀληθινὸν φῶς ἀπασιτραπτι-
 ῶς, ἐπειδὴν ἅπαξ ἐπιφαύση ἡμῖν, οὐκέτι ἐν δυσμαῖς κρούπιε-
 15 ται, ἀλλὰ πάντα τῇ φωτιστικῇ ἑαυτοῦ δυνάμει περιπτυσσάμε-
 νος, διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξίοις τὸ φῶς ἐμποιεῖ
 καὶ αὐτοὺς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἄλλους ἡλίους
 ἀπεργαζόμενος». Τότε γὰρ καὶ «οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουσι ὡς
 ὁ ἥλιος». Ὡς ποῖος ἥλιος; Ὡς ἐκεῖνος δήπουθεν ὃ τότε καὶ
 20 τῶν τοῖς ἀξίοις φαινόμενος.

35. Ὅρας ὅπως αὐτὴν προσκτιῶνται τὴν ἐνέργειαν τοῦ
 ἡλίου τῆς δικαιοσύνης; Διὸ καὶ θεοσημίαι διάφοροι καὶ χο-
 ρηγία Πνεύματος ἁγίου τελεῖται δι' αὐτῶν. «Ὡς γὰρ ὁ πε-
 ρίγειος», φησὶν, «οὗτος ἀὴρ ἀνωσθεῖς ὑπὸ τῆς βίας τοῦ Πνεύ-
 25 ματος φωτισειδῆς γίνεται, τῷ καθαρῷ τοῦ αἰθέρος ἐναλλοι-
 ούμενος, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος, καταλιπὼν τὸν θο-
 λερόν τοῦτον καὶ ἀνχμώδη βίον, ἐπειδὴν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύ-
 ματος φωτισειδῆς γένηται καὶ ἐμμιχθῆ τῇ ἀληθινῇ καὶ ὑψηλῇ
 καθαρότητι, διαφαίνεται πως καὶ αὐτὸς ἐν ἐκείνῃ καὶ ἀκτί-
 30 νων ἐμπύλαται καὶ φῶς γίνεται κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ὑπό-
 σχεσιν, ὃς τοὺς δικαίους λάμπειν ὡς ὁ ἥλιος ἐπηγγείλατο».

33. Τὸ χωρίον τοῦτο ἐν Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 5, ἀποδίδεται εἰς τὸν
 Βασίλειον, ἀλλὰ δὲν ἀνιχνεύθη ὑφ' ἡμῶν. Βλ. συγγενές ἐν Περί Ἁ-
 γίου Πνεύματος 9, 23, PG 32, 109 AB.

34. Ματθ. 13, 43.

35. Ματθ. 13, 43.

αὐτὴν ἀφράστως καὶ οὔσα ἀχώριστος ἐκείνης, ὡς φυσικὴ δύναμις αὐτῆς. Ἄλλ' ὅπως τὸ πῦρ εἶναι ἀφανές, ἂν δὲν ὑφίσταται ὕλη ἢ αἰσθητήριον συλλαμβάνον τὴν φωτιστικὴν ἐνέργειάν του, οὕτω καὶ ἡ θέωσις εἶναι ἀθεώρητος ἂν δὲν ὑπάρχη ὕλη χωροῦσα τὴν θεῖαν ἐμφάνειαν· ὅταν ὅμως εὔρη κατάλληλον ὕλην ἐλευθέραν, τοιαύτη δὲ εἶναι πᾶσα λογικὴ φύσις καθαρὰ ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὸ κάλυμμα τῆς πολυειδοῦς κακίας, τότε καὶ αὐτὴ βλέπει πνευματικὸν φῶς, μᾶλλον δὲ καθιστᾶ καὶ ἐκείνους πνευματικὸν φῶς. Διότι, λέγει, «βραβεῖον τῆς ἀρετῆς εἶναι νὰ γίνῃ κανεὶς Θεὸς καὶ νὰ καταστράπτεται μὲ τὸ καθαρῶτατον φῶς, γινόμενος υἱὸς τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἢ ὁποῖα δὲν διακρίπτεται ἀπὸ ζόφον· διότι ἄλλος ἥλιος εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος τὴν πραγματοποιεῖ, ὁ ἀποστράπτων τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἄπαξ φέξῃ εἰς ἡμᾶς, δὲν κρύπτεται πλέον εἰς τὴν δύσιν, ἀλλὰ περιπτυχθεὶς τὰ πάντα μὲ τὴν φωτιστικὴν δυνάμιν του, φέρει εἰς τοὺς ἀξίους φῶς συνεχές καὶ ἀδιάκοπον καὶ καθιστᾶ ἄλλους ἡλίους αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι μετέχουν τοῦ φωτὸς ἐκείνου»³³. Διότι τότε καὶ «οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὡς ὁ ἥλιος»³⁴. Ὡς ποῖος ἥλιος; Ὡσάν ἐκεῖνος βεβαίως ὁ ὁποῖος τότε καὶ τώρα φαίνεται εἰς τοὺς ἀξίους.

35. Βλέπεις πῶς ἀποκτοῦν αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης; Διὸ καὶ δι' αὐτῶν τελοῦνται διαφοροὶ θεοσημίαι καὶ χορηγία ἀγίου Πνεύματος. Διότι, λέγει, «ὅπως ὁ περίγειος οὔτος ἀήρ, ἀνυψωθεὶς ἀπὸ τὴν βίαν τοῦ ἀνέμου γίνεται φωτοειδής, μεταβαλλόμενος ἀπὸ τὴν καθαρότητα τοῦ αἰθέρος, οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, καταλιπὼν τοῦτον τὸν θολερὸν καὶ ξηρὸν βίον, μόλις γίνῃ φωτοειδής μὲ τὴν δυνάμιν τοῦ Πνεύματος καὶ ἀναμιχθῆ μὲ τὴν ἀληθινὴν καὶ ὑψηλὴν καθαρότητα, διαφαίνεται κάπως καὶ αὐτὸς εἰς ἐκείνην καὶ γεμίζει ἀκτῖνας καὶ γίνεται φῶς κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἐπηγγέλη ὅτι οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὡς ὁ ἥλιος»^{35, 36}. Τοῦτο βλέ-

36. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν, συγγενές πρὸς τὸ ἐν Ἰωάννου

Τοῦτο καὶ ἐπὶ γῆς ὁρῶμεν γινόμενον ἐπὶ κατόπιρου ἢ ὕδα-
 τος· δεξάμενα γὰρ τὴν τοῦ ἡλίου ἀκτῖνα, ἄλλην ἀφ' ἑαυτῶν
 ἀκτῖνα ποιεῖ. Καὶ ἡμεῖς τοίνυν, εἴτε καταλιπόντες τὸ περι-
 γειον σκοτίος ἄνω γενοίμεθα, φωτισοειδῆς γενησόμεθα, τῷ ἀ-
 5 ληθινῷ φωτὶ τοῦ Χριστοῦ ἐμπελάσαντες, εἴτε τὸ φῶς τὸ ἀ-
 ληθινόν, «τὸ ἐν τῇ σκοτίᾳ λάμπον», καὶ μέχρις ἡμῶν κατα-
 θαίη, καὶ ἡμεῖς φῶς ἐσόμεθα, καθά πού φησι τοῖς μαθηταῖς
 ὁ Κύριος. Οὕτως ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος φῶς ἐ-
 στιν ἀπόρρητον καὶ φῶς ποιεῖ θεῖον τοὺς πλουτήσαντας αὐ-
 10 τήν, οὐ φωτὸς μόνον πληρώσασα τούτους αἰδίου, ἀλλὰ καὶ
 γνῶσιν καὶ ζωὴν θεοπροεπῆ χαρισσαμένη. Οὕτως ὁ Παῦλος
 οὐκέτι τὴν κτιστὴν ζωὴν, ἀλλὰ «τὴν τοῦ ἐνοικῆσαντος αἰδίου
 ζωὴν» κατὰ τὸν θεῖον ἔζη Μάξιμον· οὕτως οἱ προφητῆται ὡς
 ὄντια ἐώρων τὰ μήπω γεγονότα· οὕτως εἶδε τὸν Θεὸν ὅστις οὐκ
 15 ἄλλοτριῶ, ἀλλὰ φυσικῶ συμβόλῳ πνευματικῶς ἐώρακεν αὐ-
 τόν· οὐ φυσικὸν δὲ λέγω σύμβολον Θεοῦ — ὃ καὶ τοῦτ' αὐτὸ
 μόνον σύμβολόν ἐστιν — ὅπερ ἂν αἰσθῆσει ἢ αἰσθῆσει βλέπη-
 ταί τε ἢ ἀκούηται καὶ δι' ἄερος ἐνεργῆται· ἐπεὶ, ὅταν ὀφθαλ-
 μὸς ὁρῶν οὐχ ὡς ὀφθαλμὸς ὁρᾷ, ἀλλ' ὡς τῇ δυνάμει τοῦ
 20 Πνεύματος διανοιχθεῖς, οὐκ ἄλλοτριῶ συμβόλῳ τὸν Θεὸν ὁ-
 ρᾷ, καὶ τοῦθ' ἡμεῖς αἰσθησιν ὑπὲρ αἰσθησίν φαμεν.

36. Γνώρισμα μέντοι τοῦ φωτὸς ἐκείνου, κατάπαυσις τῶν
 μὴ καλῶν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν ἐγγινομένη τῇ ψυχῇ, λογι-
 σμῶν εἰρήνη καὶ κατὰστασις, ἀνάπαυσις καὶ χαρὰ πνευματική,
 25 περιφρόνησις ἀνθρώπων δόξης, ταπείνωσις ἀγαλλιάσει ἀπορ-
 ρήτῳ συνημμένη, κόσμου μῖσος οὐρανίων ἔρωσ, μᾶλλον δὲ μό-
 νου τοῦ Θεοῦ τῶν οὐρανῶν· πρὸς δὲ τούτοις, εἰ καὶ τοὺς ὀ-
 φθαλμοὺς τοῦ βλέποντος οὐ περικαλύψειέ τις τηνικαῦτα μό-
 νον, ἀλλὰ καὶ ἐξορύξειεν, οὐδὲν ἥτιον τηλαυγῶς ὁρᾷ τὸ φῶς.
 30 Πῶς ἂν οὖν πεισθεῖη τις τῷ δι' ἄερος ὁρατὸν τοῦτο ἀπο-
 φαινομένῳ καὶ μηδὲν λογικῇ ψυχῇ λυσιτελέσ, ὡς ταῖς σω-

Σίναϊτου, Κλίμαξ 26, PG 88, 1033 B.

37. Ἰω. 1, 5.

38. Ματθ. 5, 14-16.

39. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC. Βλ. Γαλ. 2, 20.

πομεν νὰ γίνεται καὶ ἐπὶ γῆς ἐπάνω εἰς κάτοπτρον ἢ ὕδωρ· διότι ταῦτα δεχθέντα τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου δημιουργοῦν ἄλλην ἰδικὴν των ἀκτίνα. Καὶ ἡμεῖς λοιπόν, ἂν μὲν φθάσωμεν ἐπάνω ἐγκαταλείψαντες τὸ γύρω ἀπὸ τὴν γῆν σκότος, θὰ γίνωμεν φωτοειδεῖς πλησιάζοντες τὸ ἀληθινὸν φῶς τοῦ Χριστοῦ, ἂν δὲ καταβῆ μέχρις ἡμῶν τὸ ἀληθινὸν φῶς τὸ «λάμπων εἰς τὴν σκοτίαν»³⁷, θὰ γίνωμεν φῶς οἱ ἴδιοι, ὅπως λέγει κάπου εἰς τοὺς μαθητὰς ὁ Κύριος³⁸. Οὕτω ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος εἶναι ἀπόρρητον φῶς καὶ καθιστᾷ θεῖον φῶς τοὺς ἀποκτήσαντας αὐτήν, ὄχι μόνον γεμίζουσα αὐτοὺς μὲ αἶδιον φῶς, ἀλλὰ καὶ χαρίζουσα θεοπρεπῆ γνῶσιν καὶ ζωὴν. Οὕτω κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον ὁ Παῦλος δὲν ἔζη πλέον τὴν κτιστὴν ζωὴν ἀλλὰ τὴν «αἶδιον ζωὴν τοῦ ἐνοικήσαντος Χριστοῦ»³⁹. οὕτως οἱ προφῆται ἔβλεπον ὡς ὑπάρχοντα τὰ μὴ γενόμενα ἀκόμη· οὕτως εἶδε τὸν Θεὸν ὅποιος ἀντίκρυσεν αὐτὸν ὄχι μὲ ξένον ἀλλὰ μὲ φυσικὸν σύμβολον πνευματικῶς· μὴ φυσικὸν δὲ σύμβολον Θεοῦ —τὸ ὁποῖον μόνον ἄλλωστε εἶναι σύμβολον— λέγω ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βλέπεται ἢ ἀκούεται διὰ τῆς αἰσθήσεως ὡς αἰσθήσεως καὶ ἐνεργεῖται διὰ τοῦ ἀέρος· ἐπειδὴ, ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς βλέπων δὲν βλέπει ὡς ὀφθαλμὸς, ἀλλ' ὡς διανοιχθεὶς διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος, βλέπει τὸν Θεὸν ὄχι μὲ ξένον σύμβολον, καὶ τοῦτο λέγομεν ἡμεῖς αἰσθησιν ὑπὲρ αἰσθησιν.

36. Γνώρισμα πάντως τοῦ φωτός ἐκείνου εἶναι ἡ γεννωμένη εἰς τὴν ψυχὴν κατάπαυσις τῶν μὴ καλῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν, εἰρήνευσις καὶ καταπραΐνσις τῶν λογισμῶν, ἀνάπαυσις καὶ χαρὰ πνευματικὴ, περιφρόνησις τῆς ἀπὸ ἀνθρώπους δόξης, ταπείνωσις συνδεδεμένη μὲ ἀπόρρητον ἀγαλλίασιν, μῖσος κόσμου, ἔρωσ οὐρανίων, μᾶλλον δὲ μόνον τοῦ Θεοῦ τῶν οὐρανῶν· πρὸς τούτοις δέ, καὶ ἂν ἀκόμη τότε ὄχι μόνον σκεπάσῃ κανεὶς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ βλέποντος, ἀλλὰ καὶ ἐξορύξῃ, θὰ βλέπῃ παρ' ὅλα αὐτὰ τηλαυγῶς τὸ φῶς. Πῶς λοιπόν εἶναι δυνατόν νὰ πεισθῆ κανεὶς εἰς αὐτὸν τὸν διακηρύσσοντα τοῦτο τὸ φῶς ὄρατὸν δι' ἀέρος καὶ κατὰ τίποτε ὠφέλιμον εἰς τὴν ψυχὴν, ὡς

ματικαῖς αἰσθήσεις προσῆκον; Ἄλλ' ὁ θεατῆς ἐκεῖνος, τοῶν
 ὡς οὐ τῆ αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει θεώμενός ἐστι, νῶ οἴεται ὁρᾶν
 ἐξειτάζων δὲ καὶ ἀνασκοπούμενος, οὐδ' ἐκεῖνον εὐρίσκει περὶ
 τὸ φῶς ἐκεῖνο ἐνεργοῦντα· καὶ τοῦτ' ἔστιν ὃ νόησιν ὑπὲρ
 5 νόησιν φαμεν, τοῦτο διὰ τούτων λέγοντες, ὡς ὁ ἔχων νοῦν
 καὶ αἰσθησιν ὁρᾶ, ὑπὲρ ταῦτα δὲ ἀμφότερα. Μὴ μέντοι τοῦ
 μεγάλου Διονυσίου πρὸς Τιμόθεον λέγοντος ἀκούων, ὡς «τὰς
 αἰσθήσεις κατάλιπε καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πρὸς τὸ
 ὄντως ὄν ἀνατάθητι», μὴ δύνασθαι λογίσῃ τίτιε τὸν ἄνθρωπον
 10 διανοεῖσθαι ἢ ὁρᾶν (οὐ γὰρ ἀποβολὴν πάσχει τούτων τῶν
 δυνάμεων, εἰ μὴ κατ' ἐκπληξιν), τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἔνωσιν φω-
 τὸς καὶ τῆς κατὰ τοῦτο ἐνεργείας τὰς νοερὰς ἐνεργείας παν-
 τάπασιν ἀπολιμπάνεσθαι διδάσκου. Καὶ τοῦτο δείκνυσι σα-
 φῶς ὁ κορυφαῖος καὶ θεμέλιος τῆς Ἐκκλησίας Πέτρος. Κα-
 15 τὰ γὰρ τὴν ὥραν τῆς ἱεραῆς Πεντηκοστῆς ἐκείνην, καθ' ἣν
 τῆς ἀπορρήτου καὶ θείας ἡξιούτο ἐνώσεως, καὶ τοὺς συμπεφω-
 τισμένους ἤδει καὶ τοὺς συνειλεγμένους ἑώρα καὶ τῶν πρὸ
 αὐτῶν λεγομένων ἡκροᾶτο καὶ τοῦ διασημῆτος τῆς ἡμέρας
 ἐψηθάνεισ' «τρίτη» γάρ, φησὶν, «ἐστὶν ὥρα τῆς ἡμέρας».
 20 «Τὸ γὰρ ἐπικαλυπτομένου τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ παρὰ τῆς ἐνε-
 γείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεστηκότας τοὺς ἐνεργουμένους
 γίνεσθαι παρὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐστὶ τῆς θείας ἐπιδημίας.
 Οὐ γὰρ ἔκφρων γίνεται ὁ θεόληπις· ὅλως δέ, τίνα λόγον
 ἔχει ἐκ τοῦ τῆς σοφίας Πνεύματος μεμνηνῶτι παραπλήσιον
 25 γίνεσθαι»; τὸ φῶς γὰρ τοῦτο καὶ σοφία ἐστὶ Θεοῦ, ἐγγινο-
 μένη τῷ τεθεωμένῳ καὶ μὴ χωριζομένη τοῦ Θεοῦ «δι' αὐ-
 τοῦ» γάρ, φησί, «πᾶσα γνῶσις ἀποκαλύπτεται καὶ Θεὸς πρὸς
 ἀλήθειαν τῆ φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται», ἀλλὰ καὶ δικαιο-
 σύνη καὶ ἀγιότης καὶ ἐλευθερία. Ἄκουσον Παύλου, «ὅπου
 30 τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» καὶ πάλιν, «ὅς ἐγενήθη
 ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ καὶ δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμός καὶ ἀπο-

40. Βλ. λόγους Βαρλαάμ ἀνωτέρω 11,

41. Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 1, PG 3, 997 B.

42. Πράξ. 2, 15.

43. Βασιλείου, Εἰς Ἡσαΐαν, προοίμιον, PG 30, 125 B. Βλ.

Προκοπίου, Εἰς Ἡσαΐαν, PG 87, 1817 A.

44. Μακαρίου, Περί ἐλευθερίας νοός 23, PG 34, 957 B.

45. Β' Κορ. 3, 17.

ἀνήκον εἰς τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις⁴⁰; Ἄλλ' ὁ θεατῆς ἐ-
 κείνος, κατανοῶν ὅτι δὲν θεᾶται διὰ τῆς αἰσθήσεως ὡς
 αἰσθήσεως, νομίζει ὅτι βλέπει διὰ νοῦ ἑξετάζων δὲ καὶ
 ἀνασκοπῶν, δὲν εὐρίσκει δὲ οὔτε ἐκεῖνον νὰ ἐνεργῇ περὶ
 τὸ φῶς ἐκεῖνο· αὐτὸ δὲ εἶναι ὅ,τι λέγομεν νόησιν ὑπὲρ
 νόησιν, δηλώνοντες διὰ τούτων τοῦτο, ὅτι ὁ ἔχων νοῦν
 καὶ αἰσθησιν βλέπει, ὑπὲρ ἀμφοτέρα δὲ ταῦτα. Ἀκούων
 ὁμως τὸν μέγαν Διονύσιον νὰ λέγῃ πρὸς Τιμόθεον, «ἐγκα-
 τέλειψε τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας, καὶ ἀνυ-
 ψώσου πρὸς τὸ ὄντως ὄν»⁴¹, μὴ νομίσης ὅτι δὲν δύναται
 τότε ὁ ἄνθρωπος νὰ διανοῆται καὶ νὰ βλέπῃ (διότι δὲν
 ὑφίσταται ἀφαίρεσιν τούτων τῶν δυνάμεων, παρὰ μόνον
 κατ' ἐκπληξιν), ἀλλ' ἀντιθέτως νὰ μανθάνῃς ὅτι αἱ νοεραὶ
 ἐνεργεῖαι ὑπολείπονται ἐντελῶς τοῦ κατὰ τὴν ἔνωσιν φω-
 τὸς καὶ τῆς κατ' αὐτὸ ἐνεργείας. Καὶ τοῦτο δεικνύει σα-
 φῶς ὁ κορυφαῖος καὶ θεμέλιος τῆς Ἐκκλησίας Πέτρος.
 Κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τῆς ἱερᾶς Πεντηκοστῆς, κατὰ τὴν
 ὁποίαν ἠξιώθη τῆς ἀπορρήτου καὶ θείας ἐνώσεως, καὶ
 τοὺς συμφωτισμένους ἐγνώριζε καὶ τοὺς συνηθροισμένους
 ἔβλεπε καὶ τὰ λεγόμενα ἀπὸ αὐτοῦς ἤκουε καὶ τὸ χρονι-
 κὸν σημεῖον τῆς ἡμέρας ἀντελαμβάνετο· διότι, λέγει, «τρί-
 τη ὥρα τῆς ἡμέρας εἶναι»⁴². «Τὸ νὰ ὑφίστανται ἕκστασιν
 οἱ ἐνεργούμενοι παρὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύμα-
 τος δι' ἐπικαλύψεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ εἶναι ἔξω ἀπὸ
 τὴν ἐπαγγελίαν τῆς θείας ἐπιδημίας. Διότι ὁ θεόληπτος
 δὲν γίνεται ἔκφρων· γενικῶς δὲ κατὰ ποίαν λογικὴν ἐκ
 τοῦ πνεύματος τῆς σοφίας θὰ ἐγίνετο ὁμοῖος μὲ μανια-
 κόν»⁴³; Τὸ φῶς τοῦτο πράγματι εἶναι καὶ σοφία Θεοῦ,
 γεννωμένη εἰς τὸν θεωμένον καὶ μὴ χωριζομένη τοῦ Θε-
 οῦ· διότι, λέγει, «δι' αὐτοῦ ἀποκαλύπτεται πᾶσα γνῶσις
 καὶ ὁ Θεὸς γνωρίζεται ἀληθῶς ἀπὸ τὴν ἀγαπομένην ψυ-
 χήν»⁴⁴, ἀλλ' ἐπίσης καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιότης καὶ ἐλευ-
 θερία. Ἦκουσε τὸν Παῦλον, «ὅπου εἶναι τὸ Πνεῦμα Κυρίου,
 ἐκεῖ εἶναι ἐλευθερία»⁴⁵ καὶ πάλιν, «ὁ ὁποῖος ἐγίνε δι' ἡμᾶς
 σοφία ἐκ Θεοῦ καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγιασμὸς καὶ ἀπολύτρω-

λύτρωσις». Ἐκκουσον τοῦ μεγάλου Βασιλείου, «τὸ κινηθὲν ὑ-
πὸ Πνεύματος ἁγίου κίνησιν αἰδίου, ζῶον ἅγιον ἐγένετο· ἔ-
σχε δὲ ἀξίαν ἄνθρωπος, Πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ,
προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὧν πρότερον ἔγῃ καὶ
5 σποδός»». Ἐκκουσον τοῦ χρυσοῦ τὴν γλῶττιαν Ἰωάννου, «τὸ
σίωμα δι' οὗ ὁ Θεὸς φθέγγεται σίωμα ἐστὶ Θεοῦ· καθάπερ
γὰρ τοῦτο τὸ σίωμα τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐστὶ, καίτοι ψυχῆς οὐκ
ἐχούσης σίωμα, οὕτω καὶ τὸ σίωμα τῶν προφητῶν σίωμα ἐστὶ
Θεοῦ». Ἐκκουσον ἐπισφραγιζομένου ταῦτα τοῦ Κυρίου· μετὰ
10 γὰρ τὸ εἰπεῖν «δώσω ὑμῖν σίωμα καὶ σοφίαν ἣ οὐ δυνήσονται
ἀντιπεῖν οὐδὲ ἀντισηῖναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν», ἐπή-
νεγκεν· «οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ
Πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν».

37. Ταύτη γοῦν τῇ σοφίᾳ χρῆσασθαι κακῶς οὐκ ἔνι. Καὶ
15 τί λέγω χρῆσασθαι; καὶ γὰρ οὐδὲ κτῆσασθαι ταύτην ἔνι τὴν
ἀρχὴν μὴ προκαθηράμενον διὰ πράξεως· καὶ τοῦτό ἐστὶ τὸ
παρὰ τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος λεγόμενον, ὅτι «εἰς κακότεχνον
ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι
καταχρέῳ ἁμαρτίας»· εἰ γὰρ καὶ φθάσει τὴν ἀρχὴν ἡμῖν ἐνω-
20 κισμένη ταῖς εἰσαγωγικαῖς καλῶς κεχρημένοις ἀρεταῖς, με-
ταβαλλόντων ἡμῶν ἐπὶ τὸ χειρὸν ἀφίπται. «Πνεῦμα γὰρ
ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων», καὶ
τὸν αὐτὸν Σολομῶντα. Τὴν δ' ἐκ φύσεώς τε καὶ μαθήσεως
σοφίαν κτῆσαι· ἂν τις καὶ τῶν τοῦς τρόπους πονηρῶν καὶ
25 χρῆσαι· ἂν ταύτη καταλλήλως τοῖς τρόποις, ὥσπερ καὶ τῇ
φύσει. Τοσοῦτο γοῦν αὕτη τῆς πνευματικῆς σοφίας ἀποδεῖ,
ὅποσον καὶ τοῦ Πνεύματος ἡ φύσις. Ποῦ τοιγαροῦν εἰσὶν οἱ
λέγοντες ὅτι διὰ μαθήσεως τὴν τῶν προφητῶν καὶ ἀποστό-
λων σοφίαν κτώμεθα;

30 38. Ὅτι δὲ διὰ τοῦ φωτὸς ἐκείνου καὶ ἡ πνευματικὴ

46. Α' Κορ. 1, 30.

47. Γεν. 18, 27.

48. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικός ἀπολογ. Εὐνομίου 5, PG 29,
769 Β.

49. Βλ. σχετικὸν πρὸς τοῦτο, Εἰς Ἡσαΐαν 1, PG 56, 13 κ.έ.

50. Λουκᾶ 21, 15.

51. Ματθ. 10, 20.

52. Σοφ. Σολ. 1, 4.

σις»⁴⁶. "Ακουσε τὸν μέγαν Βασίλειον, «τὸ κινήθην ὑπὸ ἁγίου Πνεύματος εἰς αἶδιον κίνησιν, ἔγινε ζῶον ἅγιον· ἔλαβε δὲ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸν πνεῦμα, ἀξίαν προφητου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ἐνῶ προηγουμένως ἦτο ἡ γῆ καὶ σποδός»⁴⁷⁴⁸. "Ακουσε τὸν Χρυσόστομον Ἰωάννην, «τὸ στόμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Θεὸς εἶναι στόμα Θεοῦ· ὅπως δηλαδὴ τοῦτο τὸ στόμα εἶναι τῆς ψυχῆς μας, μολονότι ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει στόμα, οὕτω καὶ τὸ στόμα τῶν προφητῶν εἶναι στόμα Θεοῦ»⁴⁹. "Ακουσε τὸν Κύριον νὰ ἐπισφραγίσῃ ταῦτα· πράγματι, ἀφοῦ εἶπε «θὰ σὰς δώσω στόμα καὶ σοφίαν εἰς τὴν ὁποίαν δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ ἀντεῖπουν καὶ νὰ ἀντισταθοῦν ὅλοι οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς σὰς»⁵⁰, προσέθεσεν· «διότι δὲν θὰ εἰσθε σεῖς οἱ ὁμιλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν μέσα σας»⁵¹.

37. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεῖς κακῶς τὴν σοφίαν αὐτήν. Καὶ τί λέγω, νὰ χρησιμοποιήσῃ; Διότι οὔτε νὰ τὴν ἀποκτήσῃ κατ' ἀρχὴν εἶναι δυνατόν, ἂν δὲν προκαταρθῇ διὰ πράξεως· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον ἀπὸ τὸν σοφὸν Σολομῶντα, ὅτι «εἰς κακότεχνον ψυχὴν δὲν θὰ εἰσέλθῃ σοφία, οὔτε εἰς σῶμα γεμᾶτον ἁμαρτίαν θὰ κατοικήσῃ»⁵²· διότι καὶ ἂν ἀκόμη κατ' ἀρχὴν προφθάσῃ νὰ εἰσέλθῃ μέσα μας, καθὼς χρησιμοποιοῦμεν καλῶς τὰς εἰσαγωγικὰς ἀρετὰς, μόλις ἀλλάξωμεν πρὸς τὸ χειρότερον, ἀπομακρύνεται. «Διότι τὸ ἅγιον πνεῦμα παιδείας ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἀσυνέτους λογισμοὺς»⁵³, κατὰ τὸν ἴδιον Σολομῶντα. Τὴν δὲ ἐκ φύσεως καὶ μαθήσεως σοφίαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ καὶ κάποιος πονηρὸς εἰς τοὺς τρόπους καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ καταλλήλως μὲ τοὺς τρόπους, ὅπως καὶ τὴν φύσιν. Τόσον δὲ ὑστερεῖ ἐναντι τῆς πνευματικῆς σοφίας, ὅσον καὶ ἡ φύσις ἐναντι τοῦ πνεύματος. Ἐπομένως ποῦ εἶναι οἱ λέγοντες ὅτι ἀποκτῶμεν διὰ μαθήσεως τὴν σοφίαν τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων;

38. "Ὅτι δὲ καὶ ἡ πνευματικὴ σοφία δίδεται διὰ τοῦ

σοφία δίδοται, σύνδυο κατὰ ταῦτὸν λεγόντων ἄκουσον. «Τῷ γὰρ μακαρίῳ», φησί, «Παύλῳ τὸ ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδῷ φῶς, δι' οὗ καὶ εἰς τρίτον οὐρανὸν ἦρται καὶ μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστῆς ἐγένετο, οὗ νοημάτων τις καὶ γνώσεως φωτισμὸς
 5 ἦν, ἀλλὰ δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος καθ' ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις, οὗ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος οἱ τοῖς σαρκὸς ὀφθαλμοὶ μὴ διενεγκότες ἀπειυφλώθησαν, δι' οὗ πᾶσά τε γνῶσις ἀποκαλύπτεται καὶ Θεὸς πρὸς ἀλήθειαν τῇ ἀξία καὶ φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται». Τοῦτο τὸ φῶς καὶ
 10 ζωὴ ἐστὶν αἰδίου, ἐντεμένη τῷ τεθεωμένῳ καὶ μὴ χωριζομένη τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ὁ Παῦλος ἔλεγε, «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός». Οὕτω περὶ τοῦ Παύλου Μάξιμος φησιν, ὡς «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος ἔζη θείαν καὶ αἰδίου ζωὴν». Οὕτω Βασίλειος ὁ μέγας εἶπεν, «ἦν ζωὴν εἰς ἑτέρου ὑπόστασιν
 15 προῖεται τὸ Πνεῦμα, οὗ χωρίζεται αὐτοῦ, ἀλλ' ὥσπερ πυρὸς, τὸ μὲν ἔστιν ἡ συνοῦσα θερμότης, τὸ δὲ ἦν παρέχει τῷ ὕδατι ἢ ἑτέρῳ τινὶ τῶν τοιούτων, οὕτω καὶ αὐτὸ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ζωὴν καὶ οἱ μειέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπροπῶς, ζωὴν θείαν καὶ οὐράνιον κεκητημένοι». Αὕτη ἐστὶν ἡ ζωὴ ἦν οὐ-
 20 τος ἀλλαχοῦ «κίνησιν» προσεῖπε «πνευματικὴν καὶ αἰδίου», καὶ τὸν μειασχόντα ταύτης ἅγιον τελέσαι, «γῆν ὄντα καὶ πηλὸν πρότερον». Ποῦ εἰσὶν οἱ λέγοντες κτιστὴν τὴν θεουργὸν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ μηδὲν πλὴν τῆς ὑπερουσιότητος αὐτοῦ αἰδίου;

39. Ἄλλ' ἔρεϊ τις ζωὴν λέγειν τοῦτον αἰδίου, ἀλλ' οὐχὶ
 25 φῶς; Ἄλλ' οἱ λέγοντες ἔλλαμψιν αἰδίου καὶ δόξαν ὁρατὴν αἰδίου φῶς δήπου λέγουσιν αἰδίου τοῖς ἀγίοις μόνοις μεθεκτόν. Ὅτι δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος φῶς οἶδε τοῖς τοιούτοις μεθεκτόν, νοερόν, προκόσμιόν τε καὶ ὑπερκόσμιον, εἴση σαφῶς τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μετὰ χεῖρας λαβών «λογιζό-
 30 μεθα» γάρ, φησίν, «ὅτι, εἶπερ τι ἦν πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ

54. Τοῦ Μακαρίου καὶ τοῦ ἐρμηνευτοῦ αὐτοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ, Περί ἐλευθερίας νοός 23, PG 34, 957 AB. Βλ. καὶ ἀνωτ. παράγρ. 36.

55. Βλ. Β' Κορ. 12, 2 κ.έ.

56. Γαλ. 2, 20.

57. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC. Πρβλ. Κεφάλαια διάφορα 5, 85, PG 90, 1384 D. Βλ. παράγρ. 35.

58. Ἀνατρεπτικός ὁπολ. Εὐνομίου 5, PG 29, 772 B.

φωτὸς ἐκείνου, ἄκουσε δύο εἰδήμονας νὰ ὁμιλοῦν ὁμοῦ⁵⁴. Διότι, λέγει, «Τὸ ἐλλάμπαν εἰς τὸν μακάριον Παῦλον φῶς εἰς τὴν ὁδόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνυψώθη εἰς τρίτον οὐρανῶν καὶ ἔγινεν ἀκουστής ἀρρήτων μυστηρίων⁵⁵, δὲν ἦτο φωτισμὸς νοημάτων καὶ γνώσεως, ἀλλὰ ἔλλαμψις τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθ' ὑπόστασιν εἰς τὴν ψυχὴν, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπερβολικὴν λαμπρότητα μὴ βαστάσαντες οἱ σαρκικοὶ ὀφθαλμοὶ ἀπετυφλώθησαν, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκαλύπτεται πᾶσα γνῶσις καὶ γνωρίζεται ἀληθῶς ὁ Θεὸς ὑπὸ τῆς ἀξίας καὶ ἀγαπωμένης ψυχῆς». Τοῦτο τὸ φῶς εἶναι καὶ ζωὴ αἰδίου, ἐμφυτευομένη εἰς τὸν θεωμένον καὶ μὴ χωριζομένη τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἔλεγεν ὁ Παῦλος, «ζῶ δὲ ὄχι πλέον ἐγώ, ἀλλὰ ζῆ μέσα μου ὁ Χριστός»⁵⁶. Οὕτω λέγει περὶ τοῦ Παύλου ὁ Μάξιμος, ὅτι «ἔζη τὴν θείαν καὶ αἰδίου ζωὴν τοῦ ἐνοικίσαντος εἰς αὐτὸν»⁵⁷. Οὕτως εἶπεν ὁ μέγας Βασίλειος, «ἡ ζωὴ τὴν ὁποίαν ἐκπέμπει τὸ Πνεῦμα εἰς ὑπόστασιν ἄλλου, δὲν χωρίζεται ἀπὸ αὐτό, ἀλλὰ ὅπως τοῦ πυρὸς ἄλλο εἶναι ἢ συνυπάρχουσα θερμότης, ἄλλο δὲ ἐκείνη τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸ ὕδωρ ἢ εἰς κάτι παρόμοιον, οὕτω καὶ αὐτὸ ἔχει εἰς ἑαυτὸ τὴν ζωὴν καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζοῦν θεοπρεπῶς, ἔχοντες θείαν καὶ οὐράνιον ζωὴν»⁵⁸. Αὕτη εἶναι ἡ ζωὴ τὴν ὁποίαν ἄλλοῦ ὀνομάζει οὗτος, «κίνησιν πνευματικὴν καὶ αἰδίου», λέγων ἐπίσης ὅτι ὁ μετασχὼν αὐτῆς καθίσταται ἅγιος, «ἐνῶ προηγουμένως ἦτο γῆ καὶ πηλός»⁵⁹. Ποῦ εἶναι οἱ λέγοντες κτιστὴν τὴν θεουργὸν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ τίποτε ἄλλο αἰδίου πλην αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπερουσιότητος;

39. Θὰ εἶπη ὁμως κανεὶς ὅτι οὗτος λέγει ζωὴν αἰδίου, ἀλλ' ὄχι φῶς; Ἄλλ' οἱ λέγοντες ἔλλαμψιν αἰδίου καὶ δόξαν ὁρατὴν αἰδίου λέγουν βεβαίως φῶς αἰδίου μεθεκτὸν μόνον ἀπὸ τοὺς ἁγίους. Ὅτι δὲ καὶ ὁ μέγας γνωρίζει φῶς μεθεκτὸν ἀπὸ τοὺς τοιοῦτους, νοερόν, προκόσμιον καὶ ὑπερκόσμιον, θὰ μάθης σαφῶς ἂν λάβῃς εἰς χεῖρας τὴν Ἐξαήμερον αὐτοῦ διότι, λέγει, «λογίζομεθα ὅτι, ἂν ὑπῆρ-

59. Αὐτόθι, 769 Β. Βλ. παράγρ. 36' πρβλ. Γεν. 18, 27.

τούτου καὶ φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτὶ ἂν ἦν δηλο-
νότι οὔτε γὰρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι οὔτε πᾶσαι αἱ ἐπουρά-
νιαι στρατιαὶ οὔτε ὅλως, εἰ τί ἐστιν ὀνομασμένον ἢ ἀκατονό-
μασιν τῶν λογικῶν φύσεων καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμά-
5 των, ἐν σκοτίῳ διῆγεν». Διὸ καὶ ἡμῖν ὁ αὐτὸς ἐπεύχεται ἐκεῖ
λέγων· «ὁ Πατήρ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, ὁ τὴν ἡμέραν κοσμή-
σας τῷ οὐρανίῳ φωτί, ὁ τὴν νύκτα φαιδρύνας ταῖς ἀυγαῖς τοῦ
πυρός, ὁ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὴν ἀνάπαυσιν εὐτρεπίσας τῷ
νοερῷ καὶ ἀπαύσιῳ φωτί, φωτίσειεν ἡμῶν τὰς καρδίας ἐν
10 ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας».

40. Ὅτι δὲ τὸ νοερὸν τοῦτο καὶ προκόσμιον καὶ ἀπαυ-
σιον φῶς αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεός, Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας
ἐπώνυμος σαφῶς ἐξεῖπε· «βουληθεὶς» γὰρ, φησὶν, «ὁ Θεὸς
τόνδε τὸν κόσμον σοσιήσασθαι, τοῖς μὲν αἰδίοις αὐτὸς ἐστι
15 φῶς, οὐκ ἄλλο· τί γὰρ ἔδει φωτὸς ἑτέρου τοῖς τὸ μέγιστον
ἔχουσι;». Τοῦτο δὴ τὸ φῶς καὶ πῦρ ἐστὶ θεῖον καὶ ἄυλον,
ψυχὰς φωτίζειν πεφυκός. Τοῦτο γὰρ, κατὰ τὸν μέγαν ἀθ-
θῆν φάναι Βασίλειον, κὰν τοῖς ἀποσιόλοις ἐνήργησεν, ἠνίκα
ἐλάλουν πυρίναις γλώσσαις, ὁ καὶ Παῦλον περιλάμψαν, τὴν
20 μὲν αἰσθησὶν τῆς ὄψεως αὐτοῦ ἠμαύρωσε, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς
τῆς καρδίας ἐφώτισεν· οὐ γὰρ χωρεῖ σαρκὸς ὄρασις ἐκεῖνου
τοῦ φωτὸς τὴν δύναμιν. Τοῦτο τὸ πῦρ ὤφθη Μωϋσῆ ἐν τῇ
θάτῳ· τοῦτο ἐν εἴδει ὀχθήματος τὸν Ἥλιαν ἐκ τῆς γῆς ἀνήρ-
πασε· τούτου τοῦ πυρός τὴν ἐνέργειαν ζητῶν ὁ μακάριος Δαυὶδ
25 ἔλεγε, «δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ πείρασόν με, πύρωσον τοὺς
νεφρούς μου καὶ τὴν καρδίαν μου». Τοῦτο τὸ πῦρ τὴν καρ-
δίαν Κλεόπα καὶ τοῦ σὺν αὐτῷ ἐθέρμανε, λαλοῦντος τοῦ σω-
τῆρος αὐτοῖς μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν. Καὶ οἱ ἄγγε-
λοι δὲ καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα τούτου τοῦ πυρός μειέ-
30 χουσι κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ
πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρός φλόγα». Τοῦτο

60. Εἰς Ἐξαήμερον 2, 5, PG 29, 40 C.

61. Εἰς Ἐξαήμερον 2, 8, PG 29, 52 B.

62. Λόγος 44, 3, PG 36, 609 BC.

63. Πράξ. 2, 3 ἐξ.

64. Πράξ. 9, 3 κ. ἐ.

65. Ἐξ. 3, 2.

66. Δ' Βασ. 2, 11.

χε κάτι πρό τῆς συστάσεως τοῦ αἰσθητοῦ τούτου καί φθαρτοῦ κόσμου, θὰ ἦτο προφανῶς εἰς φῶς· διότι οὔτε αἱ τάξεις τῶν ἀγγέλων οὔτε ὄλαι αἱ ἐπουράνιαι στρατιαί οὔτε γενικῶς πᾶν ὀνομασμένον ἢ ἀκατονόμαστον τῶν λογικῶν φύσεων καί λειτουργικῶν πνευμάτων, διῆγον εἰς σκότος»⁶⁰. Διὰ τοῦτο ὁ ἴδιος ἐπεύχεται δι' ἡμᾶς ἐκεῖ λέγων· «ὁ Πατήρ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, ὁ στολίσας τὴν ἡμέραν μὲ τὸ οὐράνιον φῶς, ὁ φαιδρύνας τὴν νύκτα μὲ τὰς αὐγὰς τοῦ πυρός, ὁ εὐπρεπίσας τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος μὲ τὸ νοερόν καί ἄπαυστον φῶς, εἶθε νὰ φωτίσῃ τὰς καρδίας μας ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας»⁶¹.

40. Ὅτι δὲ τοῦτο τὸ νοερόν, προκόσμιον καί ἀτελεῦτητον φῶς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, διεκήρυξεν ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας Γρηγόριος σαφῶς· διότι, λέγει, «θελήσας ὁ Θεός νὰ συστήσῃ τὸν κόσμον τοῦτον, διὰ μὲν τοὺς αἰδίους αὐτὸς εἶναι φῶς, ὄχι ἄλλο· τί ἄλλο φῶς ἐχρειάζοντο οἱ ἔχοντες τὸ μέγιστον;»⁶². Τοῦτο πράγματι τὸ φῶς εἶναι πῦρ θεῖον καί ἄυλον, καμωμένον νὰ φωτίζῃ ψυχὰς. Τοῦτο, διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐνήργησε καί εἰς τοὺς ἀποστόλους, ὅταν ἐλάλουν μὲ πυρίνας γλῶσσας⁶³, τὸ ὁποῖον, ὅταν περιέλαμψε τὸν Παῦλον, τὴν μὲν αἴσθησίν του ἠμαύρωσε, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας ἐφώτισεν⁶⁴· διότι δὲν χωρεῖ τὴν δύναμιν τοῦ φωτός ἐκείνου ὄρασις σαρκός. Τοῦτο τὸ πῦρ ὤφθη ὑπὸ τοῦ Μωυσέως εἰς τὴν βάτον⁶⁵· τοῦτο ἐν εἴδει ὀχήματος ἀνήρπασε τὸν Ἥλιον ἀπὸ τὴν γῆν⁶⁶· τούτου τοῦ πυρός ἀναζητῶν τὴν ἐνέργειαν ὁ μακάριος Δαυὶδ ἔλεγε, «δοκίμασέ με, Κύριε, καὶ πείραξέ με, πύρωσε τοὺς νεφροὺς μου καὶ τὴν καρδίαν μου»⁶⁷. Τοῦτο τὸ πῦρ ἐθέρμανε τὴν καρδίαν τοῦ Κλεόπα καὶ τοῦ συντρόφου του, ὅταν ἐλάλει εἰς αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν⁶⁸. Καὶ οἱ ἄγγελοι δὲ καὶ τὰ λειτουργικά πνεύματα μετέχουν τούτου τοῦ πυρός κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ καθιστῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ φλόγα πυ-

67. Ψαλμ. 25, 2.

68. Λουκᾶ 24, 32.

τὸ πῦρ τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν κατακαῖον, καθαρὸν τὸν νοῦν ἀποκαθίσειν, ἵνα τὸ κατὰ φύσιν ἀπολαβῶν διορατικὸν μὴ το ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ κάρφος ὄρα, ἀλλὰ διηνεκῶς τὰ τοῦ Θεοῦ θαυμάσια κατανοῇ κατὰ τὸν λέγοντα, «ἀποκάλυψον
5 τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου». Τοῦτο τὸ πῦρ δαιμόνων ἐστὶ φυγαδευτήριον καὶ κακίας πάσης ἀναλωτικόν, ἁμαρτίας ἀναιρετικόν, ἀναστιάσεως δύνამις καὶ ἀθανασίας ἐνέργεια, ψυχῶν ἀγίων φωτισμὸς καὶ λογικῶν δυνάμεων σύστασις. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐξώμεθα φθά-
10 σαι καὶ εἰς ἡμᾶς, ἵνα πάντοτε ἐν τῷ φωτὶ περιπαιτούντες, μηδέποτε κἂν πρὸς βραχὺ προσκόψωμεν.

41. Ὁ δὲ Χρυσόστομος θεολόγος, διδάσκων τί ἐστὶ τὸ φῶς, ὃ ραγήσεται πρῶϊμον τῷ ἐλεσῶντι, «οὐ τοῦτο», φησὶν, «ἐστὶ τὸ αἰσθητόν, ἀλλ' ἕτερον πολλῷ βέλτιον, ὃ τὸν οὐρανὸν
15 ἡμῖν δείκνυσι καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ τὰς αὐλὰς τὰς βασιλικὰς· ἂν γὰρ τοῦ φωτὸς τούτου καταξιωθῆς, καὶ ταῦτα ὄψει, καὶ ἀπαλλαγῆς γεέννης καὶ ἀπελεύση ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη, ἔνθα πολλὴ ἡ χαρὰ καὶ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀγάπη, ἔνθα ζωὴ αἰώνιος καὶ δόξα ἄρρητος καὶ κάλλος ἄφραστον πάντα
20 τοίνυν φέρωμεν εὐκόλως, ἵνα τοῦ ἐνδύματος ἐπιτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς ἀπορρήτου δόξης ἐκείνης».

Ἄλλὰ γὰρ εἰς ἀρχὴν ἐτέραν ἀναγαγόντες τὸν λόγον, ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τοῦ μεγάλου Μακαρίου οἷς συνημμένως τὰς ἀρχὰς καὶ προτάσεις τῶν τοῦ κενόφρονος λόγων, ἀφ' ὧν
25 οἴεται τι καθ' ἡμῶν καὶ τῆς ἀληθείας συμπεραίνειν, προθέ-
τες εἰς μέσον ἀπελέγξομεν.

69. Ψαλμ. 103, 4.

70. Ματθ. 7, 3.

71. Ψαλμ. 118, 18.

72. Α' Ἰω. 1, 6, Ἀποκ. 21, 24.

74. Ἠσ. 58, 8. Τὸ σφζόμενον ὑπόμνημα τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς Ἠσαϊαν, ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια καὶ βεβαίως δὲν περιέχει τὸ ἀνωτέρω χωρίον.

74. ἘΕ εὐχῆς τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

ρός»⁶⁹. Τοῦτο τὸ πῦρ, κατακαῖον τὴν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν δοκόν, ἀποκαθιστᾶ τὸν νοῦν καθαρὸν, οὕτως ὥστε ἀπολαμβάνων τὴν κατὰ φύσιν διορατικὴν δύναμιν νὰ μὴ βλέπῃ τὸ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἀδελφοῦ κάρφος⁷⁰, ἀλλὰ νὰ κατανοῇ διηνεκῶς τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν λέγοντα, «διάνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς μου καὶ θὰ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἀπὸ τὸν νόμον σου»⁷¹. Τοῦτο τὸ πῦρ εἶναι φυγαδευτήριον δαιμόνων, καὶ καταστροφικὸν πάσης κακίας, ἀναιρετικὸν ἀμαρτίας, δύναμις ἀναστάσεως καὶ ἐνέργεια ἀθανασίας, φωτισμὸς ἀγίων ψυχῶν καὶ ἰσχὺς λογικῶν δυνάμεων. Τοῦτο ἃς εὐχρηθῶμεν καὶ ἡμεῖς νὰ φθάσῃ καὶ εἰς ἡμᾶς, ὥστε βαδίζοντες πάντοτε εἰς τὸ φῶς⁷², νὰ μὴ προσκόψωμεν ποτὲ οὔτε κατ' ἐλάχιστον.

41. Ὁ δὲ Χρυσόστομος Θεολόγος, διδάσκων τί εἶναι τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον θὰ ἀνατείλῃ πρωτῆως εἰς τὸν ἐλεοῦντα⁷³, λέγει, «δὲν εἶναι τοῦτο τὸ αἰσθητόν, ἀλλὰ ἄλλο πολὺ καλύτερον, τὸ ὁποῖον μᾶς δεικνύει τὸν οὐρανόν, τοὺς ἀγγέλους καὶ τὰς βασιλικὰς αὐλάς· διότι, ἂν ἀξιωθῆς τούτου τοῦ φωτός, θὰ ἴδῃς καὶ αὐτά, θὰ ἀπαλλαγῆς τῆς γεέννης καὶ θὰ μεταβῆς ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ἔχει ἐξαφανισθῆ ὀδύνη καὶ λύπη⁷⁴, ὅπου πολλὴ εἶναι ἡ χαρὰ καὶ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀγάπη, ὅπου ὑπάρχει αἰώνιος ζωὴ, ἄρρητος ζωὴ καὶ ἀφραστον κάλλος· ἃς βαστάζωμεν λοιπὸν ὅλα εὐκόλως, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὸ ἔνδυμα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς ἀπορρήτου ἐκείνης δόξης».

Ἄλλ' ὅμως ἃς φέρωμεν τὸν λόγον εἰς νέαν ἀρχήν, ἐπιστρέφοντες εἰς τὰ τοῦ μεγάλου Μακαρίου, εἰς τὴν συνάφειαν τῶν ὁποίων θὰ προβάλωμεν πρὸς ἔλεγχον τὰς ἀρχὰς καὶ προτάσεις τῶν λόγων τοῦ κενόφρονος τούτου, διὰ τῶν ὁποίων νομίζει ὅτι δύναται νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματα καθ' ἡμῶν καὶ τῆς ἀληθείας.

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

5 1. Ἡρεϊό τις τῶν εἰσαγομένων, εἰ δυνατὸν ἀνθρώπῳ
τῇ προσειρημένη διαρκεῖν κατασιάσει. Συμεώνης τοίνυν ὁ πε-
ριδέξιος καὶ πολὺς ἀμφοτέρων, ἡδύς τε καὶ ἔνθεος μεταφρα-
σιῆς, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ μεγάλου Μακαρίου πρὸς τὸν ἐρω-
τήσαντά φησιν· «ἢ μὲν χάρις οὐκ ἔστιν ὅτι μὴ σύνεσι καὶ
10 ὡς φυσικόν τι καὶ πεπηγὸς ἐγγίνεται τῷ ἀνθρώπῳ ᾧ σύνε-
σι μία δὲ οὖσα, πολυτρόπως, ὡς ἐθέλει, πρὸς τὸ τοῦ
ἀνθρώπου συμφέρον εἰκονομεῖ καὶ τὸ φῶς ἔστι μὲν ὅτι μᾶλ-
λον ἐκλάμπει, ἔστι δ' ὅτι καὶ σοσιέλλεται, καίτοι γε τῆς λαμ-
πάδος ἄσβεστα καιομένης· ὅταν δὲ φαιδρυνθῇ πλέον, τότε
15 καθάπερ ἐν μέθῃ πλείονι τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης καὶ ὁ ἄνθρω-
πος ἐξειτάζεται». Ἐν δὲ τῷ ἑβδομηκοστῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ
πάλιν φησὶν· ἢ καθαρὰν τὴν ἰδίαν ἀπολαβοῦσα φύσιν ψυχὴ
«τρανοῖς καὶ ἀνεπικωλύτοις ὀφθαλμοῖς τὴν δόξαν τοῦ ἀληθι-
νοῦ φωτὸς κατοπιεύει» καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι «καίτοι τὸ
20 βάρος περικείμενοι τῆς σαρκός, ἀλλ' οὖν διὰ τὸν ἀρραβῶνα
τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ ἀσφαλεῖ αὐτοῖς κεῖται τὰ τῶν ἐλπίδων,
καὶ ὅτι συμβασιλεύουσι τῷ Χριστῷ καὶ ἐν πλεονασμῷ καὶ πε-
ριουσίᾳ Πνεύματος ἔσονται οὐδὲν αὐτοῖς τὸ ἐνδοιαζόμενον·
αὐτόθεν γὰρ ἤδη πρὸς ἐκεῖνον ἀρπάζονται τὸν αἰῶνα καὶ τὰ
25 ἐκεῖ κάλλη καὶ θαύματα καθορῶσι· καθάπερ γὰρ ὁ σωματικὸς
ὀφθαλμὸς, ἀπαθῶς τε καὶ ὑγιῶς ἔχων, ταῖς ἡλιακαῖς ἀγλαῖς
θαρρουντικῶς ἐνατενίζει, οὕτω καὶ αὐτοὶ φωτεινῷ χρώμενοι
καὶ διακεκαθαρομένῳ τῷ νῷ, τὰς ἀδύτους ἀγὰς Κυρίου δια-
παντὸς ἐποπτεύουσι». Καὶ πάλιν, «ἢ τοιαύτη», φησὶ, «τοῦ
30 Πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοσημάτων μόνον ἀποκάλυψις

1. Εἰς ἀπόδοσιν τοῦ Μακαρίου, Περὶ ἀγάπης 9, PG 34, 916 BC

2. Βλ. Β' Κορ. 1, 22.

3. Περὶ ὑψώσεως νοός 13, PG 34, 901. Ὁ Παλαμάς εἶχεν ἄλλην
διαίρεσιν ὑπ' ὄψιν (ἐν δὲ τῷ ἑβδομηκοστῷ τετάρτῳ).

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΩΝ ΑΤΟΠΩΝ ΑΠΟ ΤΑΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ

1. Ἡρώτησε κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἂν εἶναι δυνατόν εἰς ἄνθρωπον νὰ σταθεροποιηθῆ εἰς τὴν προειρημένην κατάστασιν. Ὁ Συμεὼν λοιπόν, ὁ ἀμφιδέξιος καὶ ἰκανὸς εἰς ἀμφοτέρα, συγχρόνως γλυκὺς καὶ ἔνθεος ἐρμηνευτής, λέγει ὡσάν ἐκπρόσωπος τοῦ μεγάλου Μακαρίου πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα· «ἢ μὲν χάρις δὲν ὑπάρχει διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν συνυπάρχει, ἀλλὰ ἐγγίνεται ὡς κάτι φυσικὸν καὶ πάγιον εἰς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ὁποῖον ἐνυπάρχει· ἐνῶ δὲ εἶναι μία, οἰκονομεῖ τὰ πράγματα ὅπως θέλει, πολυτρόπως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ φῶς ἐνίοτε μὲν ἐκλάμπει περισσότερον, ἐνίοτε δὲ συστέλλεται, μολονότι ἢ λαμπὰς καίεται ἄσβεστα· ὅταν δὲ φαιδρυνθῆ περισσότερον, τότε καὶ ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται εὐρισκόμενος ὡσάν εἰς ὑπερβολικὴν μέθην ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ»¹. Εἰς δὲ τὸ ἐβδομηκοστὸν τέταρτον κεφάλαιον πάλιν λέγει· ἢ ψυχὴ ἢ ὁποῖα ἔχει καθαρὰν τὴν φύσιν τῆς «κατοπτεῦει τὴν δόξαν τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς μετὰ τῶν καὶ ἀνεμποδίστους ὀφθαλμούς», καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι, «μολονότι περιβάλλονται τὸ βάρος τῆς σαρκός, πάντως αἱ ἐλπίδες των λόγῳ τοῦ ἀρραβῶνος τοῦ Πνεύματος² εἶναι ἀσφαλεῖς καὶ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι οὗτοι θὰ συμβασιλεύσουν μὲ τὸν Χριστὸν καὶ ὅτι θὰ ζοῦν μὲ ἀφθονίαν καὶ περίσσειαν Πνεύματος· διότι ἀπὸ ἐδῶ ἤδη ἀρπάζονται πρὸς ἐκεῖνον τὸν αἰῶνα καὶ ἀντικρίζουν τὰ ἐκεῖ κάλλη καὶ θαύματα· ὅπως δηλαδὴ ὁ σωματικὸς ὀφθαλμὸς, ὅταν εἶναι ἀπαθὴς καὶ ὑγιὴς ἀτενίζει μὲ θάρρος τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας, οὕτω καὶ αὐτοὶ χρησιμοποιοῦντες φωτεινὸν καὶ καθαρισμένον νοῦν, ἐποπτεύουν διαπαντὸς τὰς ἀδύτους αὐγὰς τοῦ Κυρίου»³. Ἐπίσης λέγει, «ἢ τοιαύτη ἔλλαμψις τοῦ Πνεύματος δὲν εἶναι μόνον ὡσάν

ἔστι καὶ φωτισμὸς χάριτος, ὡπερ εἴρηται, ἀλλ' ὑποσιατικῶ
 φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς θεβαία καὶ διηνεκῆς ἔλλαμψις· τὸ γὰρ
 εἶπεῖν ἕκ σκοτίους φῶς λάμπει ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις
 ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ,
 5 καὶ τό, ἑφώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς
 θάνατον, τουτέστιν, ἵνα μὴ λυομένης τῆς σαρκὸς ἡ ψυχὴ ἐπι-
 σκοιῆται τῷ τοῦ θανάτου τῆς κακίας καλύμματι, πρὸς δὲ καὶ
 τό, ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ κατανοήσω τὰ θαν-
 μάσια ἐκ τοῦ νόμου σου, καὶ τό, «ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου
 10 καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, ἀντὶά με ὁδηγήσουσι καὶ ἄξουσιν εἰς
 ὄρος ἅγιόν σου καὶ εἰς τὰ σκηνώματά σου», ἀλλὰ μὴν καὶ τό,
 ἑσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε, τὴν
 αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῦ σκοποῦ παρίστησι». Καί, «τῷ μακαρίῳ
 δέ», φησί, «Παύλῳ τὸ ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδῷ φῶς, δι' οὗ καὶ
 15 εἰς τρίτον οὐρανὸν ἦρται καὶ μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστικῆς
 ἐγένετο, οὗ νοσημάτων τις καὶ γνώσεως φωτισμὸς ἦν, ἀλλὰ
 δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος καθ' ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ
 ἔλλαμψις, οὗ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος οἱ τῆς σαρκὸς
 ὀφθαλμοὶ μὴ διενεγκόντες ἀπειυφλώθησαν, δι' οὗ πᾶσά τε
 20 γνῶσις ἀποκαλύπεται καὶ Θεὸς πρὸς ἀλήθειαν τῇ ἀξίᾳ καὶ
 φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται».

2. Ταῦτα μὲν ταύτη· θαυμασιὸν δὲ οὐδέν, εἰ ἐν κρίσει
 τοὺς λόγους οἰκονομοῦντες οἱ ἅγιοι καὶ τῇ τῶν ἀκροωμένων
 δυνάμει σύμμετρον τὴν διδασκαλίαν ἀποδιδόντες πολυτρόπως
 25 τὰς ὁράσεις ταύτας διερμηνεύουσιν. Ὁ μέντοι θεῖος καὶ πι-
 σιὸς ἐρμηνεὺς Συμεὼν, ἐκ τοῦ διὰ πείρας καλῶς εἰδότιος
 τὰς μυστικὰς καὶ τελεστικὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος μνη-
 θεῖς, ὡς ἀπ' ἐκείνου πάλιν φησὶν, ἀκούοντες τοῦ λόγου τῆς
 βασιλείας καὶ πρὸς δάκρυα καταγόμενοι, μὴ τοῖς ἡμετέροις
 30 τούτοις ἐναπομείνωμεν δάκρυσι, μηδὲ τῇ ἡμῶν ἀκοῇ, ὡς κα-
 λῶς ἀκούσαντες, μηδὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς καλῶς ἰδόντες,
 καὶ ἀρκούντως ἔχειν ἑαυτοὺς λογισώμεθα· καὶ γὰρ εἰσὶν

4. Β' Κορ. 4, 6.

5. Ψαλμ. 12, 4.

6. Ψαλμ. 118, 18.

7. Ψαλμ. 42, 3.

8. Ψαλμ. 4, 7.

9. Περί ἐλευθερίας νοός 22, PG 34, 956 D - 957 A.

10. Πράξ. 9, 3.

11. Β' Κορ. 12, 2 κ.ε.

12. Περί ἐλευθερίας νοός 23, PG 34, 957 AB.

ἀποκάλυψις νοημάτων καὶ φωτισμὸς χάριτος, ὅπως ἐλέχθη, ἀλλὰ βεβαία καὶ συνεχῆς ἔλλαμψις ὑποστατικοῦ φωτός εἰς τὰς ψυχάς· διότι τὰ λόγια, ἴθα λάμψη ἀπὸ τὸ σκοτός φῶς αὐτός ὁ ὁποῖος ἔλαμψεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ⁴ καὶ ἴφωτισε τοὺς ὀφθαλμούς μου, διὰ νὰ μὴ τυχὸν κάποτε κοιμηθῶ μέχρι θανάτου⁵, δηλαδή διὰ νὰ μὴ τυχὸν κατόπιν διαλύσεως τῆς σαρκὸς ἢ ψυχῆ ἐπισκοτισθῆ μὲ τὸ θανάσιμον κάλυμμα τῆς κακίας, προσέτι δὲ καὶ ἀποκάλυψε τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ θὰ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου⁶, καὶ ἔξαπόστειλε τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀληθειάν σου, αὐτὰ θὰ μὲ ὀδηγήσουν καὶ θὰ μὲ φέρουν εἰς τὸ ἅγιόν σου ὄρος καὶ εἰς τὰ σκηνώματά σου⁷, καὶ ὡσαύτως τὸ ἔσημειώθη εἰς ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε⁸, ὅλα αὐτὰ τὰ λόγια ἔχουν τὸ ἴδιον νόημα⁹. Καὶ «τὸ εἰς τὸν μακάριον δὲ Παῦλον ἐλλάμψαν εἰς τὴν ὁδὸν φῶς¹⁰, λέγει, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνυψώθη εἰς τρίτον οὐρανὸν καὶ ἔγινεν ἀκουστῆς ἀλαλήτων μυστηρίων¹¹, δὲν ἦτο φωτισμὸς νοημάτων καὶ γνώσεως, ἀλλὰ ἔλλαμψις δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος καθ' ὑπόστασιν εἰς τὴν ψυχῆν, τοῦ ὁποῖου τὴν ὑπερβολικὴν λαμπρότητα μὴ βαστάσαντες οἱ σαρκικοὶ ὀφθαλμοὶ ἀπετυφλώθησαν, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀποκαλύπτεται πᾶσα γνῶσις καὶ γνωρίζεται ἀληθῶς ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴν ἀξίαν καὶ ἀγαπωμένην ψυχῆν»¹².

2. Οὕτως ἔχουν ταῦτα. Δὲν εἶναι δὲ καθόλου ἀξιοθαύμαστον ἂν οἱ ἅγιοι ἐρμηνεύουν πολυτρόπως τὰς ὁράσεις ταύτας, οἰκονομοῦντες τοὺς λόγους κριτικῶς καὶ ἀποδίδοντες τὴν διδασκαλίαν συμμέτρως πρὸς τὴν δύναμιν τῶν ἀκρωμένων. Ὁ θεῖος ὅμως καὶ πιστὸς ἐρμηνευτῆς Συμεών, μνηθεὶς ἀπὸ τὸν γνωρίζοντα καλῶς τὰς μυστικὰς καὶ τελεστικὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, λέγει πάλιν ὡσὰν ἐκ μέρους ἐκείνου, ἀκούοντες τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ ἐκσπῶντες εἰς δάκρυα, νὰ μὴ ἀρκεσθῶμεν εἰς αὐτὰ τὰ ἰδικὰ μας δάκρυα, οὔτε εἰς τὴν ἀκοήν μας ὡς ἀκούσαντες καλῶς, οὔτε εἰς τοὺς ὀφθαλμούς ὡς ἰδόντες καλῶς καὶ πιστεύσωμεν ὅτι ἔχομεν ὅ,τι χρειάζεται· «διότι

ἕτερα ὄτα καὶ ἕτεροι ὀφθαλμοὶ καὶ κλανθμοὶ ἕτεροι, ὡς δὲ καὶ διάνοια καὶ ψυχὴ ἕτερα, ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ τὸ θεϊκὸν Πνεῦμα καὶ ἐπουράνιον, τὸ ἀκοῦόν τε καὶ κλαῖον, εὐχόμενόν τε καὶ γινῶσκον καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ἐν ἀληθείᾳ ποιούν»·

5 «τοῖς μέντοι τὴν ἀρειτὴν ἀκροῖς καὶ ὧν ἐνεργῶς τὸ νοερόν φῶς ταῖς καρδίαις ἐνέλαμψεν ἐπίδηλα ταῦτα καὶ καταφανῆ γίνεται· «τελείων» γάρ, ὁ μακάριός φησι Παῦλος, «ἡ σιερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένων πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ τε καὶ κακοῦ διάκρισιν»· ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος Πέ-
10 τρος φησί, «καὶ ὑμεῖς ἔχοντες τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν ἀνχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ καὶ φωσφόρος ἀνατελεῖ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν»·

3. Ὁ δὲ Βαρλαάμ, τὰ τοιαῦτα πάντα παρ' οὐδὲν θέμε-
15 νος, ἀλλὰ καὶ προθέμενος ὡς τοῦ Μασσαλιανῶν ὑπάρχοντα δόγματιος, τοῦ προσιτίου τούτων Βλαχερνίτου ποιεῖται συλλή-
βδην ἅπαντα καί, ἀσεβεῖς αὐτὸς φανερῶς ἀποφηνάμενος εἶναι τοὺς αἰτίδιον ἄλλο τι παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ λέγοντιος, τὸ τὴν αἰτίδιον δόξαν τοῦ Θεοῦ ὁρᾶν τῷ Βλαχερνίτῃ τούτῳ φέ-
20 ρων χαρίζεται. Ποῦ γὰρ ἐκεῖνος εὔρηται μὴ τὴν οὐσίαν ὁρα-
τὴν λέγων τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν αἰτίδιον δόξαν; Εἰ γὰρ τοῦτ' εἶ-
πεν, ὡς μεταμαθόντα τὴν εὐσέβειαν, πάσης ἂν ἡμεῖς τοῦτον ἀπελύσαμεν αἰτίας, ἐπεὶ καὶ Στέφανος τὴν ὑπερουράνιον εἶδε
δόξαν τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ ἦν χρεῖα τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆ-
25 ναι, εἰ μὴ τὴν ὑπὲρ αὐτοὺς δόξαν ὁ θεατῆς αὐτῆς ἐκεῖνος, ὁρᾶν; Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδεν· «ἀτενίσας γάρ», φησὶν, «εἶδεν». Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αἰσθησὶν ἐώρακεν αὐτήν· ποῖα γὰρ ὄψεως ἰσχὺς μέχρις αὐτῶν ἐλθεῖν τῶν ὑπερουρανίων δυνα-
θεῖν ἂν; Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπῶνυμος λέγων τῆς
30 αἰδίου δόξης τοὺς ἀγγέλους θεωρούς, μὴ καὶ αὐτὸς τραπε-
ζούντιος ὁ Βλαχερνίτης ἦν; Ραδίως δ' ἂν αὐτὸς οἶμαι καὶ τοὺς ἐν οὐρανοῖς ἀγγέλους ὑπὸ τῆς πλάνης ὀλῶναι φαίης, ὁ

13. Βλ. Ὁμιλίαν 28, 5, PG 34, 713 AB.

14. Βλ. Περί φυλακῆς καρδίας 14, PG 34, 841 A.

15. Ἐβρ. 5, 14.

16. Β' Πέτρ. 1, 19 (ἀνατεῖλη).

17. Περί ἐλευθερίας νοῦς 27, PG 34, 960 C.

18. Βλ. 3, 1, 7.

19. Πράξ. 7, 55 ἐξ.

20. Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.

ὑπάρχουν ἄλλα ὠτα καὶ ἄλλοι ὀφθαλμοὶ καὶ ἄλλοι κλαυθμοί, ὅπως ἐπίσης καὶ διάνοια καὶ ψυχὴ ἄλλη¹³, πράγμα τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἴδιον τὸ θεϊκὸν πνεῦμα καὶ ἐπουράνιον, τὸ ἀκοῦον καὶ κλαῖον, τὸ εὐχόμενον καὶ γνωρίζον, καὶ τὸ ἐκτελοῦν πράγματι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ¹⁴. «αὐτὰ βεβαίως γίνονται πρόδηλα καὶ καταφανῆ εἰς τοὺς κορυφαίους κατὰ τὴν ἀρετὴν, εἰς τῶν ὁποίων τὰς καρδίας ἐνέλαμψεν ἐνεργῶς τὸ νοερὸν φῶς· διότι, λέγει ὁ μακάριος Παῦλος, ἡ στερεὰ τροφή εἶναι τῶν τελείων, τῶν γυμνασμένων εἰς τὰ αἰσθητήρια μὲ τὴν ἔξιν πρὸς τὴν διάκρισιν καλοῦ καὶ κακοῦ¹⁵. ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος Πέτρος λέγει, ἰκαί σεις ἔχοντες τὸν προφητικὸν λόγον, εἰς τὸν ὁποῖον καλῶς κᾶμνετε νὰ προσέχετε, ὡς λύχνον φέγγοντα εἰς σκοτεινὸν τόπον, ἕως ὅτου φέξη ἡ ἡμέρα καὶ ἀνατείλῃ ὁ φωσφόρος εἰς τὰς καρδίας σας¹⁶»¹⁷.

3. Ὁ δὲ Βαρλαάμ, μὴ ὑπολογίζων καθόλου ὅλα αὐτά, καὶ ἰσχυριζόμενος ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ δόγμα τῶν Μασσαλιανῶν, τὰ ἀποδίδει ὅλα μαζί εἰς τὸν προϊστάμενον αὐτὸν Βλαχερνίτην¹⁸ καί, διακηρύσσων φανερῶς ὅτι εἶναι ἀσεβεῖς οἱ δεχόμενοι αἰδῖον κάτι ἄλλο πέραν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, μεταφέρων χαρίζει εἰς τὴν Βλαχερνίτην τοῦτον τὸ ὄραν τὴν αἰδῖον δόξαν τοῦ Θεοῦ. Πράγματι ποῦ εὐρίσκειται νὰ λέγῃ ἐκεῖνος ὀρατὴν ὄχι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν αἰδῖον δόξαν; Διότι, ἂν εἶπε τοῦτο, ἡμεῖς θά τὸν ἀπηλλάσσομεν πάσης κατηγορίας ὡς μαθόντα πάλιν τὴν εὐσέβειαν, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ Στέφανος εἶδε τὴν ὑπερουράνιον δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ποία χρεια ἦτο νὰ διανοιγοῦν οἱ οὐρανοί, ἂν δὲν ἐπρόκειτο νὰ βλέπῃ τὴν ὑπεράνω αὐτῶν δόξαν ὁ θεατὴς τῆς ἐκεῖνος; Ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἶδεν· διότι, λέγει, «ἀτενίσας εἶδεν»¹⁹. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αἰσθησῖν τὴν εἶδε· διότι ποία δύναμις ὀράσεως θά ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἕως τὰ ὑπερουράνια; Ὁ δὲ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας Γρηγόριος μὲ τὸ νὰ λέγῃ τοὺς ἀγγέλους θεωροὺς τῆς αἰδίου δόξης²⁰, μήπως ἦτο καὶ αὐτὸς ὁ τραπεζούντιος Βλαχερνίτης; Νομίζω ὅτι εὐκόλως θά ἔλεγεσ ὅτι καὶ οἱ εἰς οὐρανοὺς ἄγγελοι κατελήφθησαν ἀπὸ τὴν

τούς καὶ ἐκείνους ἐν γῆ βιοῦν ἠρημένους ἐγκοῖναι τοῖς κα-
 κοδόξοις τολμήσας, τούς γε μὴν ἐξυμνοῦντας τὴν μοναρχικω-
 τάτην τριάδα, ὡς φυσικὴν συναϊδίον δόξαν προβαλλομένην καὶ
 ἐπιποθοῦντας τὴν ἀφθεγκιον ἰδεῖν ἀγῆν· ἢ μὴ καὶ τούτους
 5 τοῖς Μασσαλιανοῖς ἐναριθμήσωμεν; Τούς δ' ἐπευχομένους ὑ-
 πὸ τῆς οὐσιώδους αἴγλης καταυγασθῆναι τοῦ Θεοῦ καὶ τυχεῖν
 οὕτω τῆς φωιοδότιδος ἀγῆς, ποίας ἐροῦμεν αὐτοὺς αἴγλης
 καὶ ἀγῆς ἐροῦν; Οὐ γὰρ ἡ γνώσις, ἣν οὐ μόνην λέγεις θεϊ-
 ον φῶς, οὐσιώδης αἴγλη τοῦ Θεοῦ ἐστίν. Οἱ δ' ἰδόντες «τὴν
 10 κεκρυμμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα τῆς οὐσιώδους εὐπρε-
 πείας» τοῦ Χριστοῦ, τίνα σοι δοκοῦσιν ἀστραπὴν ἰδεῖν; Οὐ
 γὰρ δὴ τὸ αἰσθητὸν φῶς οὐσιώδης ἐστίν εὐπρέπεια Θεοῦ.
 Πῶς δὲ καὶ κτιστὸν τὸ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος οὐσιώδες φῶς;
 Τί τοίνυν βουλόμενος Μασσαλιανῶν τὰ τοιαῦτα γράφεις εἰ-
 15 ναι καὶ τοσοῦτοις τε καὶ τηλικούτοις ἀντιλέγεις, ἄνθρωπε;
 ἄρα τοὺς Μασσαλιανοὺς ὀρθοδόξους ἢ τοὺς ὀρθοδόξους ἀπο-
 φῆναι Μασσαλιανούς καὶ μισαρούς; Καὶ γὰρ ἐκ τῶν σῶν
 λόγων ἐκάτερον ἐκβαίη ἄν. Σὲ δὴ ποῦ χοροῦ ἰάξομεν ἡμεῖς;
 Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν μικρὸν γὰρ ὅσον ἔσται φανερόν.
 20 4. «Οἱ μὲν γὰρ τοῦ Βλαχερνίτου λόγου», φησὶν, «ὡς ἐν
 κεφαλαίῳ τοιοῦτοι συμβαίνει δὲ τούτους τοῖς φανερωτάτοις
 σχεδὸν τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων ἐναντίως ἔχειν· προῶ-
 τον μὲν γὰρ, ὄντος ὁμολογουμένου θεβαίως ἐν εἶναι μόνον
 ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, τὴν οὐσίαν τοῦ τὰ πάντα πεποιηκό-
 25 τος Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γεννητῆς εἶναι φύσεως,
 καὶ μηδεμίαν ἄλλην ὄντιότητα εἶναι μετὰ τῆς οὐσίας τοῦ
 Θεοῦ καὶ τῶν γεννητῶν, οὗτος ἐτόλμησε μετὰ τι θεῖναι»·
 Ὡ τῆς ἀμαθίας, εἴπερ οἴεται τοῦτ' εἶναι δόγμα τῆς Ἐκκλη-
 σίας θεβαίως ὁμολογούμενον ὡ τῆς ἀπονοίας, εἴπερ ἤλπισέ
 30 τίνα τῶν νοῦν ἐχόντων διὰ τῶν τοιούτων ἀπαιτήσεων ρημάτων,

πλάνην, σὺ ὁ ὁποῖος ἐτόλμησες νὰ συμπεριλάβης εἰς τοὺς κακοδόξους τοὺς προτιμήσαντας νὰ ζοῦν ἀγγελικῶς ἐπὶ γῆς, οἱ ἄγγελοι οἱ ἐξυμνοῦντες μάλιστα τὴν μοναρχικωτάτην Τριάδα, ὡς προβάλλουσιν φυσικὴν συναϊδίον δόξαν καὶ ποθοῦντας νὰ ἴδουν τὴν ἄρρητον αὐγὴν· θὰ συγκαταλέξης λοιπὸν καὶ αὐτοὺς εἰς τοὺς Μασσαλιανούς; Διὰ τοὺς ἐπευχομένους δὲ νὰ καταυγασθοῦν ἀπὸ τὴν οὐσιώδη αἴγλην τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐπιτύχουν οὕτω τὴν φωτοδότιδα αὐγὴν, ποίαν αἴγλην καὶ αὐγὴν ἀγαποῦν, θὰ εἴπωμεν; Διότι δὲν εἶναι μόνον ἡ γνῶσις, τὴν ὁποίαν μόνην λέγεις ἐσὺ θεῖον φῶς, οὐσιώδης αἴγλη τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ ἰδόντες «τὴν ἀστραπὴν τὴν κρυμμένην ὑπὸ τὴν σάρκα τῆς οὐσιώδους εὐπρεπείας»²¹ τοῦ Χριστοῦ, ποίαν ἀστραπὴν νομίζεις ὅτι εἶδον; Διότι βεβαίως τὸ αἰσθητὸν φῶς δὲν εἶναι ἡ οὐσιώδης εὐπρέπεια Θεοῦ. Πῶς δὲ θὰ ἦτο καὶ κτιστὸν τὸ οὐσιῶδες φῶς τῆς ἀνωτάτης Τριάδος; Τί λοιπὸν θέλεις γράφων ὅτι τὰ τοιαῦτα εἶναι τῶν Μασσαλιανῶν καὶ ἀντιλέγεις εἰς τόσους καὶ τόσον σπουδαίους ἄνδρας, ἄνθρωπε; Ἄρα γε θέλεις νὰ ἀνακηρύξης τοὺς Μασσαλιανούς ὀρθοδόξους ἢ τοὺς ὀρθοδόξους Μασσαλιανούς καὶ μισαρούς; Διότι ἀπὸ τοὺς λόγους σου εἶναι δυνατόν νὰ συναχθοῦν καὶ τὰ δύο. Ἐσὲ δὲ εἰς ποίαν χορείαν θὰ κατατάξωμεν;

Ἄλλὰ ἄς ἀφήσωμεν τὸ θέμα τοῦτο· διότι θὰ φανῆ μετ' ὀλίγον.

4. Διότι, λέγει, «οἱ μὲν λόγοι τοῦ Βλαχερνίτου τοιοῦτοι εἶναι ἐν συντομίᾳ· συμβαίνει δὲ νὰ εἶναι σχεδὸν οὗτοι ἀντίθετοι πρὸς τὰ φανερώτατα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Πράγματι κατὰ πρῶτον, ἐνῶ εἶναι ὁμολογούμενον μὲ βεβαιότητα ὅτι ἐν μόνον εἶναι ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἡ οὐσία τοῦ κατασκευάσαντος τὰ πάντα Θεοῦ, ὅλα δὲ τὰ ἐκτὸς αὐτῆς εἶναι γεννητῆς φύσεως καὶ καμμία ἄλλη ὄντητος δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γεννητῶν, οὗτος ἐτόλμησε νὰ τοποθετήσῃ κάτι μεταξὺ». Ὅποια ἀμάθεια, ἂν νομίζῃ ὅτι τοῦτο εἶναι δόγμα τῆς Ἐκκλησίας μὲ βεβαιότητα ὁμολογούμενον· ὅποια ἀπόνοια,

καὶ ταῦτα τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους διαρρηθῆναι φάσκοντες καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγγινομένας ταῖς ὑπερκοσμίαις δυνάμεσιν ἐλλάμψεις, ᾧ συνφθὰ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος τὴν ὁρατὴν ἀγγέλοις δόξαν τοῦ Θεοῦ αἰδίων

5 προσεῖπεν. Ἄλλ' οὗτος ὁ καινὸς θεολόγος, οὐκ οἶδ' ὅθεν μνηθεῖς, «ἐν», φησί, «μόνον ἀναρχον καὶ ἀτελευτήτον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γεννητῆς ἐσσι φύσεως», τουτέστι κτιστά ἐσσι καὶ ἀρχὴν ἔσχε καὶ ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Τὰ γοῦν περὶ τὴν οὐσίαν ταύτην, ᾧ μακάριε, παρὰ ταύτην δήπου-

10 θεν περὶ αὐτὴν γὰρ εἰσιν. Οὐκοῦν οὐδὲν τῶν περὶ αὐτὴν ἀναρχον κατὰ τοὺς σοὺς λόγους, ἀλλ' ἦν ὅτε οὐκ ἦν τὰ τοιαῦτα πάνθ' ἀπαξαπλῶς· μόνον γὰρ ἀναρχον ἡ οὐσία κατὰ σέ. Οὐκοῦν ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Πατὴρ· οὐκ οὐσία γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ παρὰ τὴν οὐσίαν, περὶ τὴν οὐσίαν ὄν. Εἰ δὲ ἐξ αἰδίου ἐστί

15 Πατὴρ καὶ ἀναρχόν ἐστιν αὐτῷ τὸ ἀγέννητον, μόνον δὲ κατὰ σέ ἀναρχον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' αὐτό ἐσσι τὸ ἀγέννητον, οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὃ τῶν Εὐνομίου κακοδόξων δογματίων ἐστί τὸ κεφάλαιον. Ἄλλὰ καὶ τὸ γεννητὸν ἢ οὐκ ἀνάρχως ἔχει ὁ Υἱὸς καὶ ἦν ὅτε οὐκ ἦν γεννητῶς καὶ ἔσται ὅτε μή, ὡς καὶ

20 Σαβέλλιος ἂν εἶπεν, ἢ, εἶπερ ἀναρχον αὐτῷ γεννητόν, τοῦτ' αὐτό ἐστιν αὐτοῦ οὐσία, μόνης ἀνάρχου τῆς οὐσίας οὔσης· οὐ τῆς αὐτῆς ἅρ' οὐσίας ὁ Υἱὸς ὑπάρχει τῷ Πατρί, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντικειμένης. Τοὺς αὐτοὺς δ' ἂν τις φαίη λόγους καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ὥσπερ ἐκεῖ τοῖς ἀθειτοῦσι τὴν

25 τοῦ Υἱοῦ θεότητα, οὕτως ἐνταῦθα τοῖς πνευματομάχοις ἀναφανήσῃ συνιστάμενος. Τοῦτο τοίνυν φανερόν καὶ ἀνωμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, παρ' οὗ πᾶσα αἴρεσις ἀνεῖται, καθάπερ ἀπὸ πονηρᾶς τινος πηγῆς; Οὐκ ἄρα ἐν μόνον ἀναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀφορι-

30 ζόμενα πάντα ἀναρχά ἐστιν, οἷον αἱ ὑποστάσεις, αἱ σχέσεις,

22. Περί θείων ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.

23. Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.

ἂν ἤλπιζεν ὅτι μὲ τὰ τοιαῦτα λόγια θὰ ἐξηπάτα κάποιον ἀπὸ τοὺς ἔχοντας νοῦν, καὶ μάλιστα ἐνῶ ὁ μέγας Διονύσιος λέγει ὀλοφάνερα ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους²² καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προκαλουμένας εἰς τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις ἐλλάμψεις, ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὸν ὁποῖον καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ἐκάλεσεν αἰῖδιον²³ τὴν ὀρατὴν ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οὗτος ὁ νέος Θεολόγος, δὲν γνωρίζω ἀπὸ ποῦ μνηθεῖς, λέγει, «ἐν μόνον εἶναι ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὅλα δὲ τὰ ἐκτὸς αὐτῆς εἶναι γεννητῆς φύσεως, δηλαδὴ εἶναι κτιστὰ καὶ ἔλαβον ἀρχὴν καὶ κάποτε δὲν ὑπῆρχον. Τὰ περὶ τὴν οὐσίαν ταύτην βεβαίως, ὦ μακάριε, εὐρίσκονται ἀναμφιβόλως παρὰ ταύτην· διότι εἶναι περὶ αὐτὴν. Ἐπομένως τίποτε ἀπὸ τὴν περὶ αὐτὴν δὲν εἶναι ἄναρχον κατὰ τοὺς λόγους σου, ἀλλὰ κάποτε δὲν ὑπῆρχον τὰ τοιαῦτα ἅπαντα· διότι μόνον ἄναρχον κατὰ σὲ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως κάποτε δὲν ὑπῆρχεν ὁ Θεὸς Πατὴρ· διότι τοῦτο δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ παρὰ τὴν οὐσίαν, ἐφ' ὅσον εἶναι περὶ τὴν οὐσίαν. Ἐὰν δὲ ὁ Πατὴρ ὑπάρχη ἐξ αἰδίου καὶ τὸ ἀγέννητον αὐτοῦ εἶναι ἄναρχον, μόνον δὲ ἄναρχον εἶναι κατὰ σὲ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἀγέννητον, οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ κορύφωμα τῶν κακοδόξων δογμάτων τοῦ Εὐνομίου. Ἄλλὰ καὶ τὸ γεννητόν, ἢ δὲν τὸ εἶχεν ἀνάρχως ὁ Υἱὸς καὶ οὗτος κάποτε δὲν ὑπῆρχε γεννητῶς καὶ κάποτε δὲν θὰ ὑπάρχη, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Σαβέλλιος, ἢ, ἂν τὸ γεννητόν αὐτοῦ ἦτο ἄναρχον, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι οὐσία αὐτοῦ, ἀφοῦ μόνη ἡ οὐσία αὐτοῦ θὰ ἦτο ἄναρχος· ἄρα ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς μὲ τὸν Πατέρα οὐσίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντιθέτου. Τοὺς αὐτοὺς δὲ λόγους θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη καὶ περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καὶ θὰ παρουσιασθῆς σύμμαχος, ὅπως ἐκεῖ μὲ τοὺς ἀθετοῦντας τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, οὕτω ἐδῶ μὲ τοὺς πνευματομάχους. Τοῦτο λοιπὸν εἶναι φανερόν καὶ ὠμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τὸ ὁποῖον παρακινεῖται πᾶσα αἵρεσις, ὡσὰν ἀπὸ κάποιαν πονηρὰν πηγὴν; Δὲν εἶναι ἄρα ἐν μόνον τὸ ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ·

αί διακρίσεις καὶ ἀπλῶς αὶ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας ἐκφάν-
 σεις ἅπασαι καὶ τοῦτό ἐστιν ὁμολογούμενον, ἀλλ' οὐκ
 ἐκεῖνο. Καὶ τοσοῦτο τοῦθ' ὁμολογούμενόν ἐστιν ὡς μετὰ
 τὴν διὰ σαρκὸς θείαν ἐπιφάνειαν μηδένα πω τολμῆσαι ἀπο-
 5 φήνασθαι, μηδὲ τῶν αἰρέσεις περιπεσόντων πονηραῖς, ὁ διὰ
 τοῦ λέγειν οὗτος ἐν μόνον ἄναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, πα-
 ρεισὴγαγεν ἀριτίως, ὡς αὶ ὑποστάσεις τε πᾶσαι καὶ τὰ ὑπο-
 σιατικὰ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἅπαντα κτιστά.

5. Καὶ μὴν ἐροίμην ἂν ἠδέως τὸν λέγοντα ἐν εἶναι μό-
 10 νον ἄναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην γενη-
 τῆς φύσεως· παντοδύναμον ἠγεῖται ταύτην ἢ οὐ; Οἶον τί
 λέγω· ἔχει τὸ γνωσικόν, τὸ προγνωσικόν, τὸ δημιουργικόν,
 τὸ συνεκτικόν, τὸ προνοητικόν, τὸ θεουργικόν καὶ ἀπλῶς πάν-
 τα τὰ τοιαῦτα, ἢ οὐκ ἔχει; Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει, οὐδὲ Θεός
 15 ἐστι λοιπὸν ἢ μόνη αὕτη ἄναρχος οὐσία. Εἰ δὲ ἔχει, εἰ μὲν
 ὑστερόν ποτε ταύτας τὰς δυνάμεις προσεκτήσατο, λοιπὸν ἦν
 ὅτε ἀτελής ἦν, ταῦτόν δ' εἰπεῖν οὐδὲ Θεός· εἰ δ' ἐξ αἰδίου
 εἶχε ταύτας τὰς δυνάμεις, οὐχ ἐν μόνον ἄναρχον, ἢ οὐσία
 τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ταύτης δυνάμεων ἐκάστη τούτων.
 20 Μία δὲ ἄναρχος οὐσία, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ· τῶν γὰρ ἐν αὐτῇ
 τοιούτων δυνάμεων οὐδεμία ἐστὶν οὐσία· πᾶσαι δ' ἐξ ἀνάγκης
 ἐνεισιν ἀεὶ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς δι' ἀμυδρᾶς εἰπεῖν,
 εἰκότος καθάπερ αὖ τῶν αἰσθήσεων δυνάμεις ἐν τῇ λεγομένῃ
 κοινῇ κατὰ ψυχὴν αἰσθήσει. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ φανερόν καὶ
 25 ἀσφαλὲς καὶ ἀνωμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐκ
 ἐκεῖνο, ἄπαγε. Καὶ γὰρ ὡς μία ἄναρχος οὐσία, ἢ οὐσία τοῦ
 Θεοῦ, αὖ δὲ παρὰ ταύτην οὐσίαι γεννητῆς εἶσι φύσεως, παρὰ
 τῆς μόνης ἀνάρχου καὶ μόνης οὐσιοποιούσας οὐσίας γεγονυῖαι,
 τὸν ἴσον τρόπον καὶ μία προνοητικὴ δύναμις ἄναρχος, ἢ τοῦ
 30 Θεοῦ, αὖ δὲ παρὰ ταύτην γεννητῆς φύσεως ὑπάρχουσι, καὶ πῶς

διότι καὶ τὰ περὶ αὐτὴν διακρινόμενα εἶναι ὅλα ἄναρχα, ὅπως αἱ ὑποστάσεις, αἱ σχέσεις, αἱ διακρίσεις καὶ γενικῶς ὅλαι αἱ ἐκφάνσεις τῆς ὑπερουσίου θεογονίας· καὶ τοῦτο εἶναι ὁμολογούμενον, ἀλλ' ὄχι ἐκεῖνο. Καὶ τόσον ὁμολογούμενον εἶναι τοῦτο, ὥστε μετὰ τὴν κατὰ σὰρκα θείαν ἐπιφάνειαν νὰ μὴ τολμήσῃ κανεὶς ποτὲ νὰ διακηρύξῃ, οὔτε ἐκ τῶν περιπεσόντων εἰς πονηρὰς αἱρέσεις, αὐτὸ τὸ ὁποῖον παρεισήγαγεν οὗτος τελευταίως μὲ τὸ νὰ δέχεται ἓν μόνον ἄναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὅλαι αἱ ὑποστάσεις καὶ ὅλα τὰ ὑποστατικά τῆς ἀνωτάτης Τριάδος εἶναι κτιστά.

5. Καὶ ὅμως θὰ ἠρώτων εὐχαρίστως τὸν λέγοντα ὅτι μόνον ἓν εἶναι ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρ' αὐτὴν ὅτι εἶναι γενητῆς φύσεως· θεωρεῖ ταύτην παντοδύναμον ἢ ὄχι; Λέγω περίπου· ἔχει αὕτη τὸ γνωστικόν, τὸ προγνωστικόν, τὸ δημιουργικόν, τὸ συνεκτικόν, τὸ προπονητικόν, τὸ θεουργικόν καὶ γενικῶς ὅλα τὰ τοιαῦτα, ἢ δὲν ἔχει; Διότι, ἂν μὲν δὲν ἔχη, δὲν εἶναι οὔτε κἂν Θεὸς αὕτη ἢ μόνη ἄναρχος οὐσία. Ἐὰν δὲ ἔχη, εἰς περίπτωσιν μὲν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε ταύτας κάποτε μεταγενεστέρως, λοιπὸν αὕτη ἦτο κάποτε ἀτελής, δηλαδὴ οὔτε κἂν Θεός, εἰς περίπτωσιν δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀπὸ τὴν ἀιδιότητα ταύτας τὰς δυνάμεις, δὲν εἶναι ἓν μόνον τὸ ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκάστη τῶν δυνάμεων τούτων ταύτης. Μία δὲ ἄναρχος οὐσία ὑπάρχει, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· διότι καμμία ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἐντὸς αὐτῆς δυνάμεις δὲν εἶναι οὐσία· ὅλαι δὲ ἐξ ἀνάγκης ἐνυπάρχουν πάντοτε εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ὅπως, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἀμυδρὰν εἰκόνα, αἱ δυνάμεις τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν λεγομένην κοινὴν κατὰ ψυχὴν αἴσθησιν. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ φανερόν, ἀσφαλὲς καὶ ὠμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὄχι ἐκεῖνο· ἄπαγε. Διότι, ὅπως μία εἶναι ἡ ἄναρχος οὐσία, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, αἱ δὲ παρὰ ταύτην οὐσίαι εἶναι γενητῆς φύσεως, γενόμεναι μόνον παρὰ τῆς ἀνάρχου καὶ μόνης οὐσιοποιουῦ οὐσίας, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μία εἶναι ἡ προνοητικὴ δύναμις, ἡ τοῦ Θεοῦ,

τῶν ἄλλων ἀπασῶν τοῦ Θεοῦ φυσικῶν δυνάμεων ὡσαύτως. Οὐχ ἔν ἄρα μόνον ἄναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην γεννητῆς φύσεως ὑπάρχει.

6. Βούλεται δέ μοι ὁ λόγος, ὑπὸ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ τὰ
 5 πάντα προειληφυσίας ἐξ ἀπείρου φύσεως ὀδηγούμενος, οὐ δυνάμεις μόνον, ἄς καὶ φυσικὰς ἐνεργείας εὐρήσεις πολλαχοῦ τοῖς ἁγίοις παιράσι καλουμένας, ἀλλὰ καὶ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀναρχα διασαφῆσαι καὶ τοὺς πατέρας ἄριστα καὶ τοῦτι' εἰπεῖν ὡς ἐν βραχεῖ τοῖς ἀπειθοῦσι δεῖξαι. Τί οὖν; Οὐκ ἔδει τοῦ
 10 ἔργου τῆς προνοίας καὶ πρὸ κτίσεως, ὡςτ' εἰς καιρὸν ἕκαστον τῶν κτιστῶς ὄντων ἐκ τοῦ μὴ ὄντος προελθεῖν; Οὐκ ἔδει δὲ γνώσεως θεοπρεποῦς, ὡςτε γνόγτα πρότερον, ἔπειτα ἐλέσθαι, καὶ μὴ χρονικῶς; Τί δὲ ἢ τοῦ Θεοῦ πρόγνωσις, ἃρ' ἔστιν ὅτι ἤρξατο; Τῆς δὲ αὐτοπικῆς ἐκείνης θεωρίας ἐννοήσετέ
 15 τις ἂν ἀρχὴν καὶ ἦν ὅτι ἤρξατο ὁ Θεὸς κινεῖσθαι τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ; Οὐμενοῦν. Μία τοιγαροῦν πρόνοια ἄναρχος, ἢ τοῦ Θεοῦ, ἔργον οὐσα τοῦ Θεοῦ, αἱ δὲ παρὰ ταύτην πρόνοιαι, γεννητῆς εἴσι φύσεως· οὐκ ἔστι δὲ ἢ πρόνοια οὐσία τοῦ Θεοῦ· οὐχ ἔν ἄρα μόνον τὸ ἄναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Καὶ μία
 20 πρόγνωσις ἄναρχός τε καὶ ἄκτιστος, ἢ τοῦ Θεοῦ· αἱ δὲ παρὰ ταύτην κατὰ φύσιν ἡμῖν ἐνυπάρχουσαι προγνώσεις ἀρχὴν ἔσχον πᾶσαι καὶ κτισταί εἰσι. Καὶ μία θέλησις ἄναρχος, ἢ τοῦ Θεοῦ, αἱ δὲ παρὰ ταύτην θελήσεις ἀρχὴν ἔσχον ἅπασαι· θέλησιν δὲ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐδ' οἱ θελήσεως Υἱὸν εἰπόν-
 25 τες τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐτόλμησαν εἰπεῖν. Οἱ δὲ προορισμοὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος ἐμπραίνουσι τὴν πρὸ τῶν κτισμάτων ὑπαρξιν αὐτῶν· εἰ δὲ τις ἐθέλῃσει μὴ καὶ προαιωνίους τούτους λέγειν ἐξελεγχθήσεται παρὰ τοῦ Παύλου λέγοντος, καθὼς «προώρισε πρὸ τῶν αἰώνων ὁ Θεός».

30 7. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν σαφῶς ἀναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ καὶ προαιώνια, οἷον ἢ πρόγνωσις, ἢ θέλησις, ἢ πρόνοια, ἢ αὐτο-

24. Ὁ Βασίλειος, ὁ Μάξιμος κ.ἄ., βλ. κατωτέρω παράγρ. 7 καὶ 9.

25. Οἱ Ἀρειανοὶ καὶ πρὸ αὐτῶν ἀπολογηταὶ τινες ὡς ὁ Ἰουστίνος.

26. Α' Κορ. 2, 7.

αἱ δὲ παρὰ ταύτην εἶναι γενητῆς φύσεως, τὸ ἴδιον δὲ συμβαίνει καὶ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας φυσικὰς δυνάμεις τοῦ Θεοῦ. Δέν εἶναι ἄρα μόνον ἓν ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην εἶναι γενητῆς φύσεως.

6. Θέλει δὲ ὁ λόγος μου, ὁδηγούμενος ἀπὸ τὴν αὐτοτελεῆ καὶ τὰ πᾶντα προλαμβάνουσιν ἔξ ἀπείρου φύσιν, νὰ διευκρινίσῃ ὅτι ὑπάρχουν ὄχι μόνον δυνάμεις ἄναρχοι, τὰς ὁποίας θὰ εὔρησιν εἰς πολλὰ σημεῖα νὰ καλοῦνται φυσικαὶ ἐνέργειαι ὑπὸ τῶν Πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἄναρχα καὶ διὰ βραχέων νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἀπειθεῖς ὅτι καὶ τοῦτο εἶπον ἄριστα οἱ Πατέρες²⁴. Τί λοιπόν; Δέν ἦτο ἀπαραίτητον καὶ πρὸ τῆς κτίσεως τὸ ἔργον τῆς προνοίας, ὥστε ἐγκαίρως νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἕκαστον τῶν κτιστῶν; Δέν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ θεοπρεπὴς γνῶσις, ὥστε πρῶτον νὰ γνωρίσῃ, ἔπειτα δὲ νὰ ἐπιλέξῃ, ἔστω καὶ ἂν ὄχι χρονικῶς; Ἡ δὲ πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ ἄρα γε εἶχε κάποτε ἀρχήν; Τῆς αὐτοπτικῆς δὲ ἐκείνης θεωρίας θὰ ἠδύνατο νὰ νοῆσῃ κανεὶς ἀρχήν καὶ ὁ Θεὸς κάποτε ἤρχισε νὰ κινῆται μὲ τὴν θεωρίαν ἑαυτοῦ; "Ὁχι βεβαίως. Ἐπομένως μία ἄναρχος Πρόνοια ὑπάρχει, ἡ τοῦ Θεοῦ, οὕσα ἔργον τοῦ Θεοῦ, αἱ δὲ πρόνοιαι παρ' αὐτὴν εἶναι γενητῆς φύσεως· δέν εἶναι δὲ ἡ πρόνοια οὐσία τοῦ Θεοῦ· ἄρα δέν εἶναι ἓν μόνον τὸ ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Καὶ μία πρόγνωσις ἄναρχος καὶ ἄκτιστος ὑπάρχει, ἡ τοῦ Θεοῦ· αἱ δὲ παρ' αὐτὴν κατὰ φύσιν ἐνυπάρχουσαι εἰς ἡμᾶς προγνώσεις ἔλαβον ὅλαι ἀρχήν καὶ εἶναι κτισταί. Καὶ μία θέλησις ὑπάρχει, ἡ τοῦ Θεοῦ, αἱ δὲ παρ' αὐτὴν θελήσεις ἔλαβον ὅλαι ἀρχήν· θέλησιν δὲ δέν ἐτόλμησαν νὰ εἶπουν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὔτε οἱ εἰπόντες τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ υἱὸν θελήσεως²⁵. Οἱ δὲ προορισμοὶ φανερῶν καὶ μὲ μόνον τὸ ὄνομα τῶν τῆν πρὸ τῶν αἰώνων ὑπαρξίν αὐτῶν· ἂν δὲ θελήσῃ κανεὶς νὰ μὴ λέγῃ τούτους καὶ προαιωνίους, θὰ ἐλεγχθῇ ἀπὸ τὸν Παῦλον λέγοντα, καθὼς «προώρισε πρὸ τῶν αἰώνων ὁ Θεός»²⁶.

7. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν εἶναι σαφῶς ἄναρχα καὶ προαιώνια ἔργα τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἡ πρόγνωσις, ἡ θέλησις, ἡ πρό-

ψία καὶ εἶ τι τούτοις παραπλήσιον· εἰ δ' ἡ θεωρία καὶ πρό-
 νοια καὶ πρόγνωσις, προορισμοὶ τε καὶ θέλησις ἄναρχα ἔργα
 τοῦ Θεοῦ ἐστί, καὶ ἡ ἀρετὴ ἄρα, καὶ γὰρ ἀρετὴ τούτων ἔκα-
 σιόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄντιότης, ἐπεὶ μὴ τῆς οὐσίας μόνης, ἀλ-
 5 λὰ καὶ παντὸς ὄντος προηγείται ἡ ὄντιότης, πρῶτον γὰρ ἐστίν·
 εἶτα ἀρετὴ ἐστίν ἢ θέλησις ἢ προορισμός. Καλῶς ἄρ' ὁ πο-
 λὺς τὰ θεῖα Μάξιμος φησὶν ὅτι «ἡ ὄντιότης καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ
 ἀγιότης καὶ ἡ ἀρετὴ ἔργα τοῦ Θεοῦ εἰσὶν οὐκ ἠργμένα χρο-
 νικῶς» καὶ ἵνα μὴ τις ἐν αἰῶνι ταῦτ' εἶναι νομίση, κἂν μὴ
 10 χρονικῶς, ἐπήγαγεν, «οὐκ ἦν γὰρ ποτε ὅτι οὐκ ἦν ἀρετὴ καὶ
 ἀγαθότης καὶ ἀγιότης καὶ ἀθανασία»· πάλιν δὲ ἵνα μὴ τις οἰη-
 θεῖν τὰ ἐν ἡμῖν τοῦτον λέγειν ἄναρχα, ἐπάγει ὅτι «τὰ ἠργμέ-
 να τῆ μετοχῆ τῶν οὐκ ἠργμένων καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται πάσης
 γὰρ ζωῆς καὶ ἀθανασίας, ἀγιότητός τε καὶ ἀρετῆς», δηλαδὴ
 15 τῆς φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχούσης, «δημιουργός ἐστιν ὁ Θεός».
 Ταῦτα μὲν οὖν ἐν πεντηκοσιῷ κεφαλαίῳ τῆς πρώτης Ἐκατον-
 τάδος εἴρηκεν, ἐν δὲ τῷ τεσσαρακοσιῷ ὀγδόῳ τῆς αὐτῆς οὐ-
 σιωδῶς περὶ τὸν Θεὸν αὐτὰ φησὶ θεωρεῖσθαι καὶ αὐτὰ εἶναι
 τὰ μεθεκτά, ὧν μετέχουσι τὰ ὄντα μετέχοντα καὶ ἠργμένα ἔρ-
 20 γα χρονικῶς, ἀνάρχων ἔργων ἐκείνων ὄντων, «οὐ γὰρ ποτε»,
 φησί, «πρεσβύτερον ἀρετῆς τὸ 'οὐκ ἦν', οὐδέ τινος ἄλλου τῶν
 εἰρημένων», οἷα τὸν Θεὸν ἔχοντα τοῦ εἶναι μονώτατον αἰδίως
 γεννήτορα. Καὶ ἵνα μὴ τινι δόξη τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην
 λέγειν, ἢ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν πάντων τῆ διανοίᾳ ἐπιβάλλο-
 25 μεν, ἐν τῷ τεσσαρακοσιῷ ἐνάτῳ ἐφεξῆς εὐθύς γράφων εἶπεν
 ὅτι καὶ «τῶν μεθεκτῶν ἀπειράκις ἀπέλωσ ὁ Θεὸς ὑπερεξήρη-
 ται», τῆς ἀνάρχου δηλαδὴ, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ἀκρίστου, ἐκείνης
 ἀγαθότητος καὶ ἀγιότητος καὶ ἀρετῆς. Οὕκουν ταῦθ' ἀπλῶς
 ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν οὐθ' ἢ ἀκρίστου ἀγαθότης
 30 οὔτε ἢ αἰδίος δόξα ἢ ζωὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ τούτων γὰρ

27. Κεφάλαια θεολογικά 1, 50, PG 90, 1101 AB.

28. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι ὁ Γρηγόριος βά-
 σει τοῦ Μαξίμου ὁμιλεῖ περὶ ἐνεργειῶν ἀνάρχων τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ
 περὶ ἔργων ἀνάρχων (τὰ ὅποια ἄλλοῦ καλεῖ ἐνεργήματα). Παρ' αὐτὰ
 ὑπάρχουν ἔργα ἠργμένα χρονικῶς, λαβόντα ἀρχήν.

29. Αὐτόθι 1, 48, PG 90, 1100 D - 1101 A.

30. Αὐτόθι 1, 49, PG 90, 1101 A.

νοια, ἡ αὐτοψία καὶ τὰ παραπλήσια αὐτῶν· ἂν δὲ ἡ θεωρία, ἡ πρόνοια, ἡ πρόγνωσις, οἱ προορισμοὶ καὶ ἡ θέλησις εἶναι ἄναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἄρα καὶ ἡ ἀρετὴ, διότι καὶ ἕκαστον τούτων εἶναι ἀρετὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄντοτης, ἐπειδὴ ὄχι μόνον τῆς οὐσίας ἀλλὰ καὶ παντὸς ὄντος προηγείται ἡ ὄντοτης, διότι εἶναι πρῶτον· ἔπειτα ὑπάρχει ἡ ἀρετὴ ἢ θέλησις ἢ προορισμός. Ἄρα καλῶς λέγει ὁ πολὺς εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος, ὅτι «ἡ ὄντοτης καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀγιότης καὶ ἡ ἀρετὴ εἶναι ἔργα τοῦ Θεοῦ ὄχι ἠργμένα χρονικῶς» καὶ διὰ τὸ μὴ νομίση κανεῖς ὅτι ταῦτα εἶναι εἰς αἰῶνα, ἂν καὶ ὄχι χρονικῶς, προσέθεσεν, «δὲν ἦτο κάποτε κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπῆρχεν ἀρετὴ, ἀγαθότης, ἀγιότης καὶ ἀθανασία»· πάλιν δὲ διὰ τὸ μὴ νομίση κανεῖς ὅτι οὗτος λέγει τὰ ἐντὸς ἡμῶν ἄναρχα, προσθέτει ὅτι «τὰ ἠργμένα εἶναι καὶ λέγονται οὕτω διὰ τῆς μετοχῆς τῶν μὴ ἠργμένων· διότι πάσης ζωῆς καὶ ἀθανασίας, ἀγιότητος καὶ ἀρετῆς», δηλαδὴ τῆς φυσικῶς ἐνυπαρχούσης μέσα μας, «δημιουργός εἶναι ὁ Θεός»²⁷. Ταῦτα λοιπὸν ἔγραψεν εἰς τὸ πεντηκοστὸν κεφάλαιον τῆς πρώτης Ἑκατοντάδος, εἰς δὲ τὸ τεσσαρακοστὸν ὄγδοον τῆς ἰδίας σειρᾶς λέγει ὅτι ταῦτα παρατηροῦνται οὐσιωδῶς περὶ τὸν Θεὸν καὶ ὅτι αὐτὰ εἶναι τὰ μεθεκτά, τῶν ὁποίων τὰ ὄντα μετέχουν ὅσα εἶναι μετέχοντα καὶ ἠργμένα χρονικῶς ἔργα, ἐνῶ ἐκεῖνα εἶναι ἄναρχα ἔργα²⁸· διότι, λέγει, «δὲν ἦτο ποτὲ πρεσβύτερον ἀρετῆς τὸ 'μὴ εἶναι', οὔτε κανενὸς ἄλλου τῶν λεχθέντων, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἔχουν αἰδίως μοναδικὸν γεννήτορα τοῦ εἶναι τὸν Θεόν»²⁹. Καὶ διὰ τὸ μὴ νομίση κανεῖς ὅτι λέγει τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν φερόμεθα μέ τὴν διάνοιαν κατὰ τὴν ἀπόθεσιν πάντων, γράφων εὐθύς εἰς τὸ ἐπόμενον τεσσαρακοστὸν ἔνατον κεφάλαιον εἶπεν ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι ἐξηρμένος ἀπειράκις ἀπείρως καὶ τῶν μεθεκτῶν»³⁰, δηλαδὴ τῆς ἀνάρχου ἢ μέ ἄλλους λόγους τῆς ἀκτίστου ἐκείνης ἀγαθότητος καὶ ἀγιότητος καὶ ἀρετῆς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ταῦτα ἀπλῶς ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ οὔτε ἡ ἄκτιστος ἀγαθότης οὔτε ἡ αἰδιος δόξα ἢ ζωὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Διότι καὶ τούτων εἶναι ὑπερεξηρμέ-

ὡς αἴτιος ὁ Θεὸς ὑπερεξήρηται. Ζωὴν δὲ λέγομεν αὐτὸν καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ τοιαῦτα, καλοῦντες αὐτὸν ἀπὸ τῶν παρασια-
 τικῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων τῆς ὑπερουσιότητος ἐκεί-
 νης, ἐπεὶ, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, πίσιωσις πάσης οὐσίας
 5 ἢ κατὰ φύσιν καθέστηκε ταύτης ἐνέργεια, τὸν νοῦν ἐπὶ τὴν
 φύσιν ἀνάγουσα· κατὰ δὲ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον καὶ
 τοὺς ἄλλους πατέρας ἅπαντας, «ἐνέργειά ἐστι φυσικὴ ἢ δηλω-
 τικὴ πάσης οὐσίας δύναμις, ἧς μόνον ἐσιέρεται τὸ μὴ ὄν·
 τὸ γὰρ ὄν, οὐσίας τινὸς μετέχον, καὶ τῆς δηλούσης αὐτὴν φυ-
 10 σικῶς μεθέξει πάντως δυνάμεως». Ἄλλα καὶ ὡς ὅλον ἐν
 ἐκάστη ὄντια τῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ἀφ' ἐκάστης ὀνομά-
 ζομεν αὐτόν, ἀφ' οὗ διαδείκνυται καὶ τὸ πασῶν τούτων ὑπερ-
 εξηρηθῆναι. Πῶς γὰρ παλλῶν οὐσῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ὅ-
 λος ἐν ἐκάστη παντάπασιν ἀμερίσιως ἐνυπῆρχεν ἂν καὶ ἀφ'
 15 ἐκάστης ὅλος ἐωραῖό τε καὶ ἐκαλεῖτο διὰ τὸ τῆς ἀμεροῦς ἀ-
 πλότητος ὑπερφυῆς εἰ μὴ τούτων ἀπασῶν ὑπερανέστηκε;

8. Καὶ μὴν εἰσὶν αἱ τῶν τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν ἀρχὴν καὶ
 λῆξιν ἔσχον, ὡς καὶ τοῦτο πάντες οἱ ἅγιοι συμμαρτυρήσουσιν.
 Εἰ γὰρ καὶ ὁ πάντα δοκῶν ἀκριβῶς γινώσκων οὐτις τὴν ἀρ-
 20 χὴν ἔχον ἅπαν καὶ κτιστὸν ἡγεῖται, διὸ καὶ ἐν εἶναι φήσας
 ἀναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐπήνεγκεν ὡς ἀντιδιηρημένον,
 «τὰ δὲ παρὰ ταύτην γεννητῆς ὑπάρχει φύσεως», εἰ γοῦν ἐκεῖνος
 τὰ ἀρχὴν λαβόντα καὶ κτιστὰ ἅπαντα δοξάζει, ἀλλ' ἡμεῖς πά-
 σας μὲν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας ἀκίσιτους ὑπαρχούσας οἰ-
 25 δαμεν, οὐ πάσας δὲ ἀνάρχους. Εἰ γὰρ καὶ μὴ τῆς δημιουργι-
 κῆς δυνάμεως, ἀλλὰ τῆς κατὰ ταύτην πράξεως, δηλαδὴ
 τῆς κατὰ τὰ δεδημιουργημένα ἐνεργείας, γέγονεν ἀρχὴ καὶ
 τέλος, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Μωϋσῆς εἰπὼν «κατέπαυσεν ὁ Θε-
 ὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων, ὧν ἤρξατο ποιῆσαι», πῶς οὖν οὐκ
 30 ἄλλο παρὰ τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἢ ὑπερουσιότητος ἐκείνη εἶη;
 Ἄλλ' ἔρει τὰς ἀνάρχους ἐνεργείας ταῦτὸν ἐκείνη εἶναι; Ἄλλ'

31. Βλ. Ἐπιστολὴ 189, PG 32, 696 BC.

32. Χωρίον προσηρτημένον εἰς τὰς Πρὸς Μαρίνον πραγματείας τοῦ Μαξίμου, PG 91, 281 AB.

33. Βλ. ἀνωτ. 4. Κατ' οὐσίαν ὁ Βαρλαάμ θεωρεῖ ὡς ὑπαρκτὸν μόνον τὰ κτιστά, ἤτοι τὰ κτίσματα, ἐνῶ ὁ Παλαμάς δέχεται καὶ τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας ὡς ὑπαρκτάς. Ἔχομεν ἐνταῦθα φάσιν τῆς ἐρι-
 34. Γεν. 2, 3.

νος ὁ Θεός ὡς αἴτιος. Λέγομεν δὲ αὐτὸν Ζωὴν καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ τοιαῦτα, καλοῦντες αὐτὸν ἀπὸ τὰς ἐνδεικτικὰς ἐνεργείας καὶ δυνάμεις τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, ἐπειδὴ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον πιστοποίησις πάσης οὐσίας εἶναι ἡ φυσικὴ ἐνέργειά της, ἀνάγουσα τὸν νοῦν ἐπάνω εἰς τὴν φύσιν³¹· κατὰ δὲ τὸν θεῖον Γρηγόριον Νύσσης καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους Πατέρας «ἐνέργεια φυσικὴ εἶναι ἡ δηλωτικὴ πάσης οὐσίας δύναμις, τὴν ὁποῖαν μόνον τὸ μὴ ὄν στερεῖται· διότι τὸ ὄν, μετέχον οὐσίας τινός, θὰ μετέχη ὅπωςδήποτε φυσικῶς καὶ τῆς δηλωτικῆς αὐτῆς δυνάμεως»³². Ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ὑπάρχει ὡς ὅλον εἰς ἐκάστην τῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ὀνομάζομεν τὸν Θεὸν μὲ βᾶσιν ἐκάστην αὐτῶν, ἐξ οὗ δεικνύεται καὶ τὸ ὅτι εἶναι ὑπερ-εξηρμένος ὅλων τούτων. Διότι πῶς, ἀφοῦ εἶναι πολλαὶ αἱ θεοπρεπεῖς ἐνέργειαι, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη εἰς ἐκάστην ἐντελῶς ἀμερίστως, νὰ βλέπεται καὶ νὰ καλῆται ὀλόκληρος εἰς ἐκάστην λόγῳ τοῦ ὑπερφυοῦς τῆς ἀμεροῦς ἀπλότητος, ἂν δὲν ἦτο ὑπεράνω ὅλων ταύτων;

8. Καὶ ὅμως μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἔλαβον ἀρχὴν καὶ λῆξιν, ὡς εἶναι δυνατόν νὰ συμμαρτυρῆσουν ὅλοι οἱ ἅγιοι. Πράγματι ἂν καὶ ὁ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἀκριβοῦς παντογνώστης οὗτος θεωρεῖ κτιστὸν πᾶν τὸ ἔχον ἀρχὴν, διὸ καί, ἀφοῦ εἶπεν ὅτι ἓν εἶναι ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, προσέθεσεν κατ' ἀντιδιαστολήν, «τὰ δὲ παρ' αὐτὴν εἶναι γεννητῆς φύσεως», ἂν καὶ ἐκεῖνος λοιπὸν ὅλα τὰ λαβόντα ἀρχὴν νομίζει κτιστά, ἡμεῖς ἀναγνωρίζομεν μὲν ὅλας τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἀκτίστους, ὄχι δὲ ὅλας ἀνάρχους³³. Διότι, ἂν καὶ δὲν ἔγινεν ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ τῆς κατ' αὐτὴν πράξεως, δηλαδή τῆς πραγματοποιήσεως τῶν δημιουργημάτων, καὶ τοῦτο ἔδειξεν ὁ Μωυσῆς εἰπὼν «κατέπαυσεν ὁ Θεός ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἤρχισε νὰ ἐκτελῆ»³⁴, πῶς λοιπὸν δὲν θὰ ἦτο κάτι διάφορον ἀπὸ τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἢ ὑπερουσιότητος ἐκείνης; Ἀλλὰ θὰ εἶπη ὅτι αἱ ἄναρχοι ἐνέργειαι εἶναι ταυτὸν μὲ ἐκείνην; Ἀλλὰ μερικαὶ ἀπὸ αὐτὰς ἔλαβον τέλος, ἂν καὶ ὄχι ἀρχὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶπεν

εἰσὶν αἱ τούτων τέλος ἔσχον, εἰ καὶ μὴ ἀρχήν, ὃ καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προγνώσεως ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος. Οὐκ ἄρα ταῦτόν οὐδὲ τοῖς ἀνάρχοις ἐνεργείαις ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν καὶ ὅτι πάσης ἐνεργείας οἰασθηποιοῦν οὐ μόνον ὑπερεξηρημῆνη δείκνυται ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ «ἀπειράκις ἀπείρωσ» κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον.

9. Ὁ δὲ μακάριος Κύριλλος, «ἐνέργεια» φησί, «θεοπρεπῆς καὶ δύναμις ἐστὶ τὸ εἶναι πανταχῆ καὶ χωρεῖν μὲν διὰ πάντων τὸν Θεόν, χωρεῖσθαι δὲ ὑπ' οὐδενός». Οὐ τοίνυν τοῦτο φύσις Θεοῦ, τὸ εἶναι πανταχοῦ, εἴπερ μηδὲ ἡμῖν φύσις ἐστὶ τοῦτο μόνον, τὸ εἶναί που. Τὸ γὰρ μηδαμῶς οὐσία ὄν, πῶς ἂν ἡμῶν οὐσία εἴη; Οὐκ ἄρα ταῦτόν παντάπασιν ἐπὶ Θεοῦ οὐσία καὶ ἐνέργεια, εἰ καὶ ὅλος ἐν ἐκάστῃ ἐνεργείᾳ δείκνυται διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἀμερές. Ἰωάννης δὲ ὁ Χρυσορρήμων 15 «οὐσιώδη ἐνέργειαν» φησί «Θεοῦ τὸ μηδαμοῦ εἶναι, οὐ τῷ μὴ εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὑπερεῖναι τόπου καὶ χρόνου καὶ φύσεως». Σὺ τοίνυν τάχα καὶ τὸ μηδαμοῦ εἶναι οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἔρεῖς, ὁ μηδεμίαν διαφορὰν εἰδὼς οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, «πῶς οὐ καταγέλαστον», φησί, «τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τὸ προροητικὸν πάλιν οὐσίαν, τὸ προγνωστικὸν ὡσαύτως καὶ ἀπαξ-απλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι;». Μάξιμος δὲ ὁ θεῖος, «ἢ ἀγαθότης», φησί, «καὶ πᾶν εἴ τι ἀγαθότητος ἐμπεριέχεται λόγῳ καὶ ἀπλῶς πᾶσα ζωὴ καὶ ἀθανασία καὶ ὅσα 25 περὶ τὸν Θεὸν οὐσιωδῶς θεωρεῖται ἔργα Θεοῦ εἰσι καὶ οὐκ ἠργημένα χρονικῶς· οὐ γὰρ ποτε πρεσβύτερον ἀρετῆς τὸ οὐκ ἦν, οὐδέ τινος ἄλλου τῶν εἰρημένων, κἂν τὰ μετέχοντα αὐτῶν καὶ αὐτὰ ἤρκειαι τοῦ εἶναι χρονικῶς». Οὐδὲν ἄρα τῶν τοιούτων οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν, οὔτε ἢ ἄκιστος ἀγαθότης, οὔτε 30 ἢ ἀναρχος καὶ ἀτίδιος ζωὴ· οὐ γὰρ ἐκ τῶν καὶ αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν τὰ τοιαῦτα πάντι' ἔστιν.

35. Σχετικὸν ἐν Ἀνατρεπτικῷ ἀπολογ. Εὐνομίου 1, 8' PG 29, 528 B.

36. Βλ. χωρίον ἐν ἀνωτ. παραγράφῳ.

37. Χωρίον προσηρητημένον εἰς τὰς Πρὸς Μαρίνον πραγματείας τοῦ Μαξίμου, PG 91, 281 B.

38. Αὐτόθι.

39. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Εὐνομίου 1, 8, PG 29, 528 B.

40. Κεφάλαια θεολογικά 1, 48, PG 90, 1100 D.

ὁ μέγας Βασίλειος περὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ³⁵. Ἔστι δὲ εἶναι τὸ ἴδιον οὔτε μὲ τὰς ἀνάρχους ἐνεργείας ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, διὰ τῶν ὁποίων δεικνύεται ἐκείνη ὄχι ἀπλῶς ὑπερεξηρημένη ἀπὸ πᾶσαν ὁποιαδήποτε ἐνέργειαν, ἀλλὰ ἀπειράκις ἀπείρως κατὰ τὸν πολὺν εἰς τὰ θεῖα Μάξιμον³⁶.

9. Ὁ δὲ μακάριος Κύριλλος λέγει, «ἐνέργεια θεοπρεπῆς καὶ δύναμις εἶναι τὸ νὰ εἶναι παντοῦ ὁ Θεὸς καὶ νὰ χωρῆ μὲν διὰ πάντων, νὰ μὴ χωρῆται δὲ ἀπὸ τίποτε»³⁷. Δὲν εἶναι λοιπὸν φύσις Θεοῦ τοῦτο, τὸ νὰ εἶναι παντοῦ, ἂν βεβαίως δὲν εἶναι οὔτε εἰς ἡμᾶς τοῦτο φύσις, τὸ ὅτι εἴμεθα κάπου. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι καθόλου οὐσία, πῶς θὰ ἦτο οὐσία ἡμῶν; Ἔστι δὲ εἶναι τὸ ἴδιον ἐντελῶς οὐσία καὶ ἐνέργεια ἐπὶ Θεοῦ, ἂν καὶ αὐτὸς δεικνύεται ὀλόκληρος εἰς ἐκάστην ἐνέργειαν λόγῳ τοῦ ἀμερίστου τῆς οὐσίας. Ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Χρυσορρήμων λέγει ὅτι «οὐσιώδης ἐνέργεια Θεοῦ εἶναι τὸ μὴ εἶναι πουθενὰ ὄχι διὰ τὸ ὅτι δὲν εἶναι, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι ὑπεράνω τόπου καὶ χρόνου καὶ φύσεως»³⁸. Σὺ λοιπὸν ἴσως, ἀφοῦ δὲν ἀναγνωρίζεις καμμίαν διαφορὰν οὐσίας καὶ ἐνεργείας, καὶ τὸ μὴ εἶναι πουθενὰ θὰ εἴπῃς ὅτι δὲν εἶναι τῆς οὐσίας, ἀλλ' οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος λέγει, «πῶς δὲν εἶναι καταγέλαστον τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ δημιουργικὸν εἶναι οὐσία, τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσία, τὸ προγνωστικὸν ὡσαύτως καὶ γενικῶς νὰ θεωροῦμεν οὐσίαν πᾶσαν ἐνέργειαν;»³⁹. Ὁ δὲ θεῖος Μάξιμος λέγει, «ἡ ἀγαθότης καὶ πᾶν ὅ,τι ἐμπεριέχεται εἰς τὸν λόγον τῆς ἀγαθότητος καὶ γενικῶς πᾶσα ζωὴ καὶ ἀθανασία καὶ ὅσα παρατηροῦνται οὐσιωδῶς περὶ τὸν Θεὸν εἶναι ἔργα Θεοῦ καὶ ὄχι ἠργημένα χρονικῶς· διότι δὲν ἦτο ποτέ πρεσβύτερον ἀρετῆς τὸ 'μὴ εἶναι', οὔτε κανενὸς ἄλλου τῶν λεχθέντων, ἔστω καὶ ἂν τὰ μετέχοντα αὐτῶν κατ' αὐτὰ ἔχουν ἀρχίσει νὰ ὑπάρχουν χρονικῶς»⁴⁰. Ἔστι δὲ κανὲν ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἡ ἄκτιστος ἀγαθότης οὔτε ἡ ἀναρχος καὶ αἰδῖος ζωὴ· διότι ὅλα τὰ τοιαῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς τὰ κατ' αὐτὸν ἀλλὰ εἰς τὰ περὶ αὐτόν.

10. Ἐν κοινῇ πάντες οἱ ἅγιοι πατέρες ἐπὶ τῆς ἀκτίσιου
 φασὶ Τριάδος οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ὄνομα τῆς φύσεως δηλωτικόν,
 τῶν δὲ ἐνεργειῶν ἔστι τὰ ὀνόματα. Καὶ γὰρ ἡ θεότης ἐνεργείας
 ἔστι δηλωτικόν, τὸ θεεῖν ἢ τὸ θεᾶσθαι ἢ τὸ αἰθεῖν ἢ
 5 τὴν αὐτοθέωσιν δηλοῦν. Ταῦτὸ δὲ τῷ ὀνομαζομένῳ τὸ ὑπερ-
 ὄνυμον οὐκ ἔστιν· οὐ ταῦτὸ ἄρα οὐσία καὶ ἐνέργεια Θεοῦ.
 Εἰ δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ θεότης κυρίως τὴν τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν δη-
 λοῖ, κτισταὶ δὲ εἰσιν αὐταὶ κατὰ σέ, κτιστή ἔστι κατὰ σέ καὶ
 ἡ θεότης τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οὐ μόνον ἄκτιστος ἀλλὰ καὶ ἀναρ-
 10 χος· οὐ γὰρ ἤρξαιτό ποτε τοῦ θεᾶσθαι τὰ ὄντα ὁ εἰδὼς τὰ πάν-
 τα πρὶν γενέσεως αὐτῶν ὑπέγκειται δ' ὅμως καὶ τῆς ἐνεργείας
 ταύτης ἢ ὑπερόνυμος οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον τὸ οὐ-
 τως ἐνεργοῦν, τοῦ ἐνεργουμένου, καὶ τὸ ὑπερόνυμον, τοῦ κα-
 τὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὀνομαζομένου. Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα Θεὸν ἔ-
 15 να σέβειν καὶ θεότητα μίαν οὐδαμῶς προσίσταται, ἐπεὶ μηδ'
 ἥλιον ἓνα καὶ φῶς ἓν αὐτοῦ νομίζειν, τὸ καὶ τὴν ἀκτίνα ἥ-
 λιον καλεῖσθαι. Ὅρᾳς ὅπως ἡμεῖς ἀκριβῶς ὁμολογοῦμεν τοῖς
 ἁγίοις;

11. Σὺ δὲ ὁ τὰ μεθεκτὰ λέγων κτιστὰ καὶ οὐχὶ τὰ ἔργα
 20 πάντα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας πάσας τοῦ
 Θεοῦ ἀρχὴν ἔχειν χρονικὴν καὶ τέλος, ὡς τῆς παραπληξίας
 καὶ τῆς πάντα τολμώσης ἀδεῶς ἀπονοίας, ἀσεβεῖς ἀποφαινό-
 μενος καὶ ἀφορισμῶ καὶ ἀναθέματι καθυποβάλλων τοὺς καὶ
 τῶν ἀκτίσιων ἐνεργειῶν ἐπέκεινα κατ' οὐσίαν τὸν Θεὸν δο-
 25 ξάζοντας ἁγίους, ἐπεὶ καὶ αὐτὴν πάσης ὑπέγκειται θέσεώς
 τε καὶ ἀφαιρέσεως, σὺ τοίνυν τοιαῦτα λέγων καὶ φρονῶν ἔ-
 χεις ὅπως δείξης μὴ τοῖς ἀπ' αἰῶνος κακοδόξοις ἐναρίθμιος
 ὄν, καὶ ταῦτ' οὐχὶ τὰς ἐνεργείας μόνον πάσας καὶ πάντα τὰ
 ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ἀνθυπερουσίου φύ-
 30 σεως ἐκείνης κτιστὰς ἀποφαινόμενος; Καίτοι τοῦνομα τοῦτο,
 ἢ οὐσία', μιᾶς τῶν τοιούτων δυνάμεων σημαντικόν ἔστιν ἐπὶ
 Θεοῦ. Φησὶ γὰρ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος, «εἰ τὴν ὑπερ-

41. Βλ. ἄνωτ. 3, 1, 31 καὶ τὰς ἐν σημειώσει παραπομπάς.

42. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 956 A.

43. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 2, PG 3, 1000 B.

10. Προσέτι ἀπό κοινου ὅλοι οἱ ἅγιοι Πατέρες λέγουν ὅτι ἐπὶ τῆς ἀκτίστου Τριάδος δέν εἶναι δυνατόν νά εὕρεθῃ ὄνομα δηλωτικόν τῆς φύσεως καί ὅτι τὰ ὀνόματα ἀνήκουν εἰς τὰς ἐνεργείας. Διότι ἡ θεότης εἶναι δηλωτικόν ἐνεργείας, δηλοῦν τὸ θεεῖν (τρέχειν) ἢ τὸ θεᾶσθαι ἢ τὸ αἶθειν (λάμπειν)⁴¹ ἢ τὴν αὐτοθέωσιν⁴². Τὸ δὲ ὑπερώνυμον δέν εἶναι τὸ ἴδιον μέ τὸ ὀνομαζόμενον· ἄρα δέν εἶναι τὸ αὐτὸ οὐσία καὶ ἐνέργεια Θεοῦ. Ἐάν δὲ ἡ θεότης τοῦ Θεοῦ δηλώνῃ κυρίως τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι δὲ αὗται κτισταὶ κατὰ σέ, κτιστὴ εἶναι κατὰ σέ καὶ ἡ θεότης τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ αὕτῃ δέν εἶναι μόνον ἄκτιστος ἀλλὰ καὶ ἄναρχος· διότι ὁ γνωρίζων τὰ πάντα πρὸ τῆς γενέσεως αὐτῶν δέν ἤρχισε ποτὲ νά θεᾶται τὰ ὄντα· ὑπέρκειται ὅμως καὶ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἡ ὑπερώνυμος οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον τὸ οὕτως ἐνεργοῦν εἶναι τοῦ ἐνεργουμένου καὶ τὸ ὑπερώνυμον εἶναι τοῦ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὀνομαζόμενου. Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα δέν ἐμποδίζουν καθόλου νά σεβώμεθα ἓνα Θεὸν καὶ μίαν θεότητα, καθ' ὅσον καὶ τὸ ἅτι καλεῖται καὶ ἡ ἀκτίς ἡλιος δέν ἐμποδίζει νά δεχώμεθα ἓναν ἡλίον καὶ ἓν φῶς αὐτοῦ. Βλέπεις πῶς ἡμεῖς ἀκριβῶς συμφωνοῦμεν μέ τοὺς ἁγίους;

11. Σὺ δὲ ὁ ὁποῖος καὶ τὰ μεθεκτὰ λέγεις κτιστὰ καὶ ὄχι μόνον ὅλα τὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ δέχεσαι ὅτι ἔχουν ἀρχὴν χρονικὴν καὶ τέλος, ὡς τῆς παραπληξίας καὶ ἀφόβως παντός μου ἀπονοίας, ἀποφαινόμενος ἀσεβεῖς καὶ ὑποβάλλων εἰς ἀφορισμὸν καὶ ἀνάθεμα τοὺς πιστεύοντας τὸν Θεὸν ἁγίους ὡς κατ' οὐσίαν ἥραν καὶ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν, ἐπειδὴ κατ' αὐτὴν εἶναι ὑπὲράνω πάσης θέσεως καὶ ἀφαιρέσεως⁴³, σὺ λοιπὸν λέγων καὶ φρονῶν τοιαῦτα δύνασαι νά ἀποδείξῃς ὅτι δέν συγκαταλέγεσαι μέ τοὺς ἀπ' αἰῶνος κακοδόξους, καὶ μάλιστα ὅταν διακηρύσσης κτιστὰς ὄχι μόνον ὅλας τὰς ἐνεργείας καὶ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ἀνθυπερουσίας ἐκείνης φύσεως; Καὶ ὅμως τὸ ὄνομα τοῦτο, 'ἡ οὐσία', εἶναι σημαντικὸν μιᾶς τῶν τοιούτων δυνάμεων ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Διότι λέγει ὁ ἐξ Ἄ-

ούσιον κρυφίότητα Θεὸν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ φῶς ἢ λόγον ὀνομάσομεν, οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς προαγομένας δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδώρους». Ὅτιαν οὖν αὐτὸς λέγῃς ἐν εἶναι μόνον ἄναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, μίαν μόνην δίδως ἡμῖν νοεῖν Θεοῦ δύναμιν ἄναρχον, τὴν οὐσιοποιόν, τὰς δὲ παρὰ ταύτην ὑπὸ χρόνον. Πῶς οὖν ἡ μὲν οὐσιοποιὸς τοῦ Θεοῦ δύναμις ἄναρχος, ἡ δὲ ζωοποιὸς ἔξει χρονικὴν ἀρχήν, ἢ τε ζωογόνος καὶ ἢ σοφοδοῦτις; Ἡ γὰρ πᾶσα ἄναρχος θεία δύναμις ἐστὶν ἢ οὐδεμία. Σὺ δὲ τὴν μίαν μόνην λέγων καὶ κατασκευάζων ἄκιστον, τὰς ἄλλας ἐκβάλλεις τοῦ ἀκίσιτου· πάσας δὲ κισιὰς ἀποφαινόμενος, συνεκβάλλεις καὶ τὴν μίαν. Τοιοῦτον γὰρ τὸ ψεῦδος καὶ ἑαυτῷ ἀνακόλουθόν ἐστι καὶ αὐτεπίβουλον, εἰκότως, ἵνα ἢ καὶ πρὸς αὐτὸ ψευδὲς τε καὶ λυμαντικόν, αὐτὸ ἐφ' ἑαυτὸ χωροῦν καὶ αὐτὸ ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ καταψευδόμενον.

12. Ἄλλ' ἐρεῖ διὰ τῆς οὐσίας ἐκεῖνο λέγειν, τὸ μοναχῶς καὶ ἐνιαίως ἔχον ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς δυνάμεις ταύτας; Ἄλλὰ πρῶτον μὲν Θεὸν ἔδει τοῦτο ὀνομάσαι· ταύτην γὰρ τὴν φωνὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπ' ἐκείνου παρελάβομεν. Καὶ τῷ Μωϋσῆϊ δὲ χρηματίζων ὁ Θεός, οὐκ εἶπεν «ἐγὼ εἶμι ἡ οὐσία», ἀλλ' «ἐγὼ εἶμι ὁ ὦν»· οὐ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὦν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἡ οὐσία· αὐτὸς γὰρ ὁ ὦν ὅλον ἐν ἑαυτῷ συνείληφε τὸ εἶναι. Ἐπειτα, εἰ καὶ ἀντὶ τῆς 'οὐσίας' τῆ 'Θεός' ἐχρησάτο φωνῆ, ἔδει προσχρησασθαι τῷ 'φύσει', καὶ ταῦτα περὶ τῆς χάριτος καὶ τῶν χάριτι θεῶν, οὗς καὶ χάριτι ἀνάρχους καὶ ἀκίσιτους οἱ ἅγιοί φασι, τῆς ὑποθέσεως τῶν λόγων οὐσης. Ἐδει τοίνυν λέγειν, «εἷς ὁ φύσει ἄναρχος Θεός». Οὗτος δὲ καὶ τὸ Θεός ἀμείψας καὶ τὸ φύσει καταλιπών, ὡς ἐνὴν κλέψαι τοὺς ἀκούοντας προήνεγκε τὸν λόγον, οὐκ ἐκεῖνο λέγων μόνον ἄναρχον, τὸ ἐνιαίως τὰ πάντα συνέχον καὶ προ-

44. Περί θείων ὀνομάτων 2, 7, PG 3, 645 A.

45. Ἐ. Ε. 3, 14.

46. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 45, 3, PG 36, 625 C.

47. Βλ. Μαξίμου, Περί ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC.

ρείου Πάγου Διονύσιος, «ἂν ὀνομάσωμεν Θεὸν ἢ Ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ φῶς ἢ λόγον τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα, δὲν ἐννοοῦμεν τίποτε ἄλλο παρὰ τὰς εἰς ἡμᾶς ἀποστελλομένας ἀπὸ αὐτὴν ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδῶρους δυνάμεις»⁴⁴. Ὅταν λοιπὸν σὺ λέγεις ὅτι μόνον ἔν εἶναι ἄναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἐπιτρέπεις εἰς ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν μόνον μίαν δύναμιν Θεοῦ ἄναρχον, τὴν οὐσιοποιόν, τὰς δὲ παρ' αὐτὴν ἐγχρόνους. Πῶς λοιπὸν ἢ μὲν οὐσιοποιὸς δύναμις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄναρχος, ἢ δὲ ζωοποιὸς θὰ ἔχη χρονικὴν ἀρχὴν, ἢ ζωογόνος καὶ σοφοδότις; Διότι ἢ πᾶσα θεία δύναμις εἶναι ἄναρχος ἢ καμμία. Σὺ δὲ λέγων καὶ κατασκευάζων ἄκτιστον μόνον τὴν μίαν, τὰς ἄλλας ἐκβάλλεις ἀπὸ τὸ ἄκτιστον ἄνακηρύσσων δὲ ὅλας κτιστάς, συνεκβάλλεις ἀπὸ τὸ ἄκτιστον καὶ αὐτὴν τὴν μίαν. Πράγματι τὸ ψεῦδος εἶναι τοιοῦτον καὶ τόσον ἀνακόλουθον πρὸς ἑαυτὸ καὶ αὐτεπίβουλον, εὐλόγως, ὥστε νὰ εἶναι καὶ πρὸς ἑαυτὸ ψευδὲς καὶ λυμαντικὸν, ἐπιτιθέμενον τὸ ἴδιον ἐναντίον ἑαυτοῦ καὶ καταψευδόμενον τὸ ἴδιον ἐναντίον ἑαυτοῦ.

12. Μήπως θὰ εἶπη ὁμως ὅτι διὰ τῆς οὐσίας ἐννοεῖ τὸ ἔχον μοναδικῶς καὶ ἐνιαίως μέσα του ὅλας τὰς δυνάμεις ταύτας; Ἄλλὰ πρῶτον μὲν ἔπρεπε νὰ τὸ ὀνομάσῃ Θεόν διότι αὐτὴν τὴν ὀνομασίαν παρελάβομεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἐννοίαν ταύτην. Καὶ εἰς τὸν Μωυσῆν δὲ ὁμιλῶν ὁ Θεὸς δὲν εἶπεν «ἐγὼ εἶμαι ἢ οὐσία», ἀλλὰ «ἐγὼ εἶμαι ὁ ὢν»⁴⁵, καθ' ὅσον δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν οὐσίαν ὁ ὢν, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ὄν ἢ οὐσία διότι αὐτὸς ὁ ὢν ἐμπεριέχει εἰς ἑαυτὸν ὀλόκληρον τὸ εἶναι⁴⁶. Ἐπειτα, καὶ ἂν ἀντὶ τῆς οὐσίας ἐχρησιμοποίει τὸ ὄνομα Θεός, θὰ ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ τὸ «φύσει», καὶ μάλιστα περὶ τῆς χάριτος καὶ τῶν κατὰ χάριν θεῶν, τοὺς ὁποίους οἱ ἅγιοι λέγουν καὶ χάριτι ἄναρχους καὶ ἀκτίστους⁴⁷, ὅταν ὁμιλοῦν περὶ τῶν λόγων. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ λέγουν, «εἰς εἶναι ὁ φύσει ἄναρχος Θεός». Οὗτος δὲ ἀντικαταστήσας τὸ Θεός καὶ πρᾶλείψας τὸ φύσει, διετύπωσε τὸν λόγον κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ὑποκλῆσθαι τοὺς ἀκούοντας, λέγων ἄναρχον ὄχι

έχον· εἰ γὰρ τοῦτο ἔλεγε, πῶς ἂν τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις φυσικὰς δεικνύειν ἐσπούδαζε κισιὰς;

13. "Οτι δ' αὐτος τὰς δυνάμεις κισιὰς ἠγεῖται τοῦ Θεοῦ, ἄκουσον φανερῶς αὐτοῦ τοῦτο λέγοντος. Προενεγκῶν γὰρ
 5 τὸν μέγαν Διονύσιον φάσκοντα «μεθεκτῶς αὐτοεῖναι καὶ αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθεότητα τὰς ἐκδιδόμενας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις, ὧν τὰ ὄντα οἰκειῶς ἑαυτοῖς μετέχοντα καὶ ζῶνια καὶ ἔνθεα καὶ ἔσι καὶ λέγεται, διὸ καὶ πρῶτως αὐτῶν ὁ ἀγαθὸς ὑποσιάτης λέγεται εἶναι», συν-
 10 λογιζόμενος ἐκ τούτων ἐφεξῆς οὗτος, «οὐκοῦν», φησί, «ἢ ἐν ταῦθα αὐτοθεότης καὶ ἄλλα, ἃ σαφῶς δυνάμεις ὁ μέγας ὠνόμασεν, οὐκ αἰεὶ εἰσιν, ἀλλὰ καὶ τούτων ὑποσιάτης ἐστὶν ὁ ἀγαθός»· καὶ πάλιν, «ἔφη μὲν τις θεαρχίαν εἶναι τινα καὶ θεότητα, ἧς ἐξηρηθῆναι τὴν πάντων ἀρχήν, αἰεὶ δὲ οὐδαμῶς εἶ-
 15 πεν αὐτήν· εἶναι γὰρ καὶ ταύτης ὑποσιάτιν τὴν πάντων αἰτίαν»· καὶ πάλιν, «ἢ μὲν ἀμέθεκτος δόξα τοῦ Θεοῦ αἰδίου μὲν, οὐ μὴν ἕτερον τῆς οὐσίας, ἢ δὲ μεθεκτὴ ἕτερον μὲν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, οὐ μὴν αἰδίου· καὶ ταύτης γὰρ ὑποσιάτις ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία». "Οτι μὲν οὖν ψευδός ἐστιν ὡς ἡ αἰδίας
 20 δόξα τοῦ Θεοῦ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἢ ἀμέθεκτος, ἔδειξεν ὁ θεωρὸς δόξης αἰδίου τοὺς ἀγγέλους εἰρηκῶς, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον, δι' οὗ καὶ ὡς ἡ αἰδίας τοῦ Θεοῦ δόξα μεθεκτὴ συναποδείκνυται τὸ γὰρ τοῦ Θεοῦ ὄρατὸν ὀπωσοῦν καὶ μεθεκτόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, «κυκλικῶς», φησί,
 25 «οἱ θεῖοι κινοῦνται νόες, ἐνούμενοι ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ». Πῶς οὖν αἱ ἀναρχοὶ καὶ ἀτελευτήτοι ἐλλάμψεις αὗται οὐχ ἕτεραί εἰσι τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ, διαφορὰν πρὸς ταύτην ἔχουσαι, εἰ καὶ ἀχώριστοι αὐτῆς εἰσι; Πρῶτον μὲν γὰρ ἐκείνη ἔν,
 30 αἱ δὲ ἐλλάμψεις αὗται πλείους, ἀναλόγως καὶ τοῖς μετέχουσιν οἰκειῶς ἐνιέμενοι καὶ τῇ διαφόρῳ τούτων δεκτικῇ δυνά-

48. Περί θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 953 D - 956 A.

49. Ἐν παραγρ. 3, Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.

50. Περί θείων ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.

μόνον τὸ συνέχον καὶ προέχον πάντα· διότι, ἂν ἔλεγε τοῦτο, πῶς θὰ ἐφρόντιζε νὰ δεικνύη κτιστὰς τὰς εἰς αὐτὸ φυσικὰς δυνάμεις;

13. Ὅτι δὲ οὗτος θεωρεῖ τὰς δυνάμεις τοῦ Θεοῦ κτιστὰς, ἄκουε νὰ τὸ λέγῃ ὁ ἴδιος φανερώς. Πράγματι προβάλλων τὸν μέγαν Διονύσιον λέγοντα, «μεθεκτῶς αὐτοῦ-παρξιν καὶ αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθεότητα τὰς ἐκπεμπομένας ἐκ τοῦ ἀμεθέκτου Θεοῦ προνοητικὰς δυνάμεις, τῶν ὁποίων τὰ ὄντα μετέχοντα κατὰ δύναμιν ἕκαστον εἶναι καὶ λέγονται ὄντα καὶ ζῶντα καὶ ἔνθεα, διὸ καὶ λέγεται ὅτι προηγείται αὐτῶν ὁ ἀγαθὸς ὑποστάτης»⁴⁸, συλλογιζόμενος εἰς τὴν συνέχειαν οὗτος μὲ βάσιν αὐτὰ λέγει, «ἢ ἐδῶ αὐτοθεότης καὶ τὰ ἄλλα, τὰ ὅποια ὁ μέγας ὠνόμασε σαφῶς δυνάμεις, δὲν ὑφίστανται πάντοτε, ἀλλὰ καὶ τούτων ὑποστάτης εἶναι ὁ ἀγαθός»· καὶ πάλιν, «εἶπε μὲν κάποιος ὅτι ὑπάρχει θεαρχία καὶ θεότης, ὑπεράνω τῆς ὁποίας εἶναι ἐξηρμένη ἢ πάντων ἀρχή, ἀλλὰ δὲν τὴν εἶπε καθόλου παντοτεινήν, ἐφ' ὅσον καὶ ταύτης ὑποστάτιν θεωρεῖ τὴν πάντων αἰτίαν»· καὶ πάλιν, «ἢ μὲν ἀμέθεκτος δόξα τοῦ Θεοῦ εἶναι μὲν αἴδιος, ὄχι ὅμως διάφορος τῆς οὐσίας, ἢ δὲ μεθεκτὴ εἶναι μὲν διάφορος τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὄχι ὅμως αἴδιος, ἐφ' ὅσον καὶ ταύτης ὑποστάτις εἶναι ἢ πάντων αἰτία». Ὅτι λοιπὸν ψευδὸς εἶναι ὅτι ἢ αἴδιος δόξα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἢ ἀμέθεκτος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἔδειξεν ὁ εἰπὼν τοὺς ἀγγέλους θεωροὺς αἰδίους δόξης, ὅπως εἶπα καὶ ἀνωτέρω⁴⁹, διὰ τοῦ ὁποίου συναποδεικνύεται καὶ ὅτι ἢ αἴδιος δόξα τοῦ Θεοῦ εἶναι μεθεκτὴ· διότι τὸ ὄρατὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅπωςδήποτε καὶ μεθεκτόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος λέγει, «κυκλικῶς κινουῦνται οἱ θεῖοι νόες, ἐνούμενοι μὲ τὰς ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους ἐλλάμψεις τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ»⁵⁰. Πῶς λοιπὸν αἱ ἀναρχαὶ καὶ ἀτελευτήτοι αὐταὶ ἐλλάμψεις δὲν εἶναι διάφοροι τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ, διαφέρουσαι ἀπὸ αὐτῆν, ἂν καὶ εἶναι ἀχώριστοι αὐτῆς; Διότι πρῶτον μὲν ἐκείνη εἶναι ἓν, αὐταὶ δὲ αἱ ἐλλάμψεις εἶναι περισσότεραι, ἐμβαλλόμεναι καὶ εἰς τοὺς μετέχοντας κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἕκαστον καὶ πληθυ-

μει πληθυνόμεναι· καὶ γὰρ οὕτω καὶ «Πνεύματος ἁγίου μερισμοί», κατὰ τὸν Παῦλον. Ἔπει· ἐκείνη μὲν ὑπερούσιος οὐσία, ταύτης δ' εἶναι τὰς ἐλλάμψεις ταύτας ἐνεργείας ἢ ἐνέργειαν οὐδένα οἶμαι ἀντιρεῖν, ἀλλ' οὐδ' ὅτι μεθεκταί εἰσιν,
 5 ἐκείνης οὐσης ἀμεδέκτου.

14. Καὶ μὴν πᾶσα ἔνωσις δι' ἐπαφῆς αἰσθητῆς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, νοερᾶς δ' ἐπὶ τῶν νοερῶν· ἐπεὶ δ' ἔνωσις ἐστι τῶν ἐλλάμψεων ἐκείνων, καὶ ἐπαφή ἄρα, δηλονότι νοερᾶ, μᾶλλον δὲ πνευματικῆ. Ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀνέπαφος καθ'
 10 ἑαυτήν. Ἔτι ἢ πρὸς τὰς ἐλλάμψεις ἔνωσις, τί γε ἄλλο ἢ ὄρασις ἐστίν; Ὁραταὶ ἄρ' εἰσὶν ἐκεῖναι αἱ ἐλλάμψεις τοῖς ἤξιωμένοις· ἢ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀόρατός ἐστι παντάπασιν καὶ μὲν δὴ αἱ ἀναρχοὶ καὶ ἀτελεύτητοι ἐλλάμψεις φῶς εἰσὶν ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον. Ἔστιν ἄρα φῶς αἰδίδιον ἄλλο παρὰ τὴν
 15 οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ οὐσία καὶ αὐτὸ ὑπάρχον, ἄπαγε, ἀλλ' ἐνέργεια τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης. Ἐπεὶ δ' ἀναρχόν ἐστι καὶ ἀτελεύτητον τοῦτο τὸ φῶς, οὔτε αἰσθητὸν ἐστὶν οὔτε νοητὸν κυρίως, ἀλλὰ πνευματικὸν καὶ θεϊκόν, τῶν κτιστῶν πάντων ὑπεροχικῶς ἐξηρημένον· τὸ δὲ μήτε αἰσθητὸν μήτε
 20 νοητὸν οὐδ' αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτει οὐδὲ νοερᾶ δυνάμει καθ' αὐτήν. Οὐκοῦν οὐ μόνον τὸ ὁρώμενον, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁρῶσα δύναμις τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο φῶς, οὔτ' αἰσθησίς ἐστιν οὔτε νόσις, ἀλλὰ πνευματικὴ τις δύναμις, τῶν κτιστῶν λογικαῖς καθαυαῖς φύσεσιν ἐγγινομένη χάριτι.

25 15. Διὰ τοῦτο καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας θεολόγος οὐ μόνον «θεωροῦς δόξης αἰδίδιου» τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους εἶρηκεν, ἀλλὰ καὶ «αἰδίδιως», δεικνὺς ὡς οὐ κτιστῆ, φησικῆ καὶ νοερᾶ δυνάμει τὴν αἰδίδιον δόξαν οἱ ἄγγελοι θεωροῦσι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δυνάμει αἰδίδιω, πνευματικῆ καὶ θεϊκῆ, «οὐχ ἵνα δοξαοθῆ
 30 Θεός», φησὶν, «οὐ γὰρ ἐστὶν ὃ προσιεθῆσεται τῷ πλήρει καὶ

νόμειναι κατὰ τὴν διάφορον δεκτικὴν δύναμιν τούτων· διότι οὕτω κατὰ τὸν Παῦλον ὑπάρχουν καὶ «μερισμοὶ ἁγίου Πνεύματος»⁵¹. Ἐπειτα ἐκείνη μὲν εἶναι ὑπερούσιος οὐσία, ὅτι δὲ αἱ ἐλλάμψεις αὐταὶ εἶναι ἐνέργειαι ἢ ἐνέργειαι ταύτης δὲν νομίζω ὅτι θὰ ἔχη κανεῖς ἀντίρρησιν, ὅπως οὔτε ὅτι εἶναι μεθεκταί, ἐνῶ ἐκείνη εἶναι ἀμέθεκτος.

14. Καὶ ὅμως πᾶσα ἔνωσις συντελεῖται δι' ἐπαφῆς, αἰσθητῆς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, νοερᾶς δὲ ἐπὶ τῶν νοερῶν· ἐπειδὴ δὲ παρατηρεῖται ἔνωσις μὲ τὰς ἐλλάμψεις ἐκείνης, ἄρα καὶ ἐπαφή, προφανῶς νοερά, μᾶλλον δὲ πνευματική. Ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀνεπαφος. Προσέτι ἢ πρὸς τὰς ἐλλάμψεις ἔνωσις, τί ἄλλο εἶναι παρὰ ὄρασις; Ἄρα ὀραταὶ εἶναι ἐκεῖναι αἱ ἐλλάμψεις ἀπὸ τοῦς ἀξιωμένους· ἢ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀόρατος· καὶ βεβαίως αἱ ἄναρχοι καὶ ἀτελεύτητοι ἐλλάμψεις εἶναι φῶς ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον. Ἄρα ὑπάρχει αἰδῖον φῶς διάφορον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ οὐσία, ἄπαγε, ἀλλ' ἐνέργεια τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φῶς τοῦτο εἶναι ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, δὲν εἶναι οὔτε αἰσθητὸν οὔτε νοητὸν κυριολεκτικῶς, ἀλλὰ πνευματικὸν καὶ θεϊκόν, ὑπεροχικῶς ἐξηρμένον ὅλων τῶν κτιστῶν· τὸ δὲ μῆτε αἰσθητὸν μῆτε νοητὸν δὲν ὑποπίπτει οὔτε εἰς αἴσθησιν οὔτε εἰς νοεράν δύναμιν καθ' αὐτήν. Ἐπομένως ὄχι μόνον τὸ ὀρώμενον, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀρῶσα τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο φῶς δύναμις, δὲν εἶναι οὔτε αἴσθησις οὔτε νόησις, ἀλλὰ πνευματικὴ δύναμις, ἐξηρμένη ὑπεροχικῶς ὅλων τῶν κτιστῶν γνωστικῶν δυνάμεων καὶ διὰ τῆς χάριτος γεννωμένη εἰς τὰς λογικὰς καθαρὰς φύσεις.

15. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Θεολόγος Γρηγόριος εἶπε τοῦς ἀγαθοὺς ἀγγέλους ὄχι μόνον «θεωροὺς αἰδίου δόξης», ἀλλὰ καὶ «αἰδίως», δεικνύων ὅτι οἱ ἄγγελοι δὲν θεωροῦν τὴν αἰδῖον δόξαν τοῦ Θεοῦ μὲ κτιστήν, φυσικὴν καὶ νοεράν δύναμιν, ἀλλὰ μὲ αἰδῖον, πνευματικὴν καὶ θεϊκὴν δύναμιν, «ὄχι διὰ νὰ δοξασθῇ ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ προστεθῇ εἰς τὸν πλή-

τοῖς ἄλλοις χορηγῶ τῶν καλῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ λείπη τὸ εὐεργειεῖσθαι καὶ ταῖς πρώταις μετὰ Θεὸν φύσεσιν». Ὁρᾶς ὡς οὐκ ἀπὸ φύσεως ἔχουσι τὴν αἰδίου δόξαν αἰδίως ὁρᾶν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς αἰδίου φύσεως εὐεργετούμενοι τὴν δύναμιν ταύτην
 5 καὶ τὴν θεωρίαν προσλαμβάνονται, καθάπερ καὶ οἱ ἅγιοι; «Τὸ γὰρ κινήθην ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου κίνησιν αἰδίου, ζῶον ἅγιον ἐγένετο» κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον· «ἔσχε δὲ ἄνθρωπος, πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ, ἀξίαν προφήτου, ἀποσιόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὧν πρότερον 'γῆ καὶ σποδός'. Τρι-
 10 αύτης δὴ δυνάμεως οἱ νόες εὐμοιροῦντες, αὐτοὶ λέγονται ὁρᾶν, οὕτω κατὰ νοῦν καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐσι τὸ φῶς ἐκεῖνο· ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς λέγονται ὁρᾶν, ἀνιοπικὸν γὰρ ἐκεῖνό ἐστι τὸ φῶς, ἐπεὶ γνωσικῇ κτιστῇ δυνάμει ἄληπιον, ὁρατὸν δὲ τοῖς ἀξίοις.

15 16. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος κυκλικῶς εἶπε κινεῖσθαι τοὺς νόας, ἐνουμένους ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσιν. Ἐπιστῆσαι δὲ καὶ τοῦτο χρεῖ, ὡς οὐχ ἀπλῶς ὁ πάνθ' ὑπὲρ ἅπαντας ἠκριθωμένος οὗτος κυκλικῶς τοὺς νόας εἶρηκε κινεῖσθαι ταῖς ἀνάρχοις ἐνουμένους ἐλλάμψεσιν, ἀλλὰ
 20 'λέγεσθαι' κινεῖσθαι, ὑποσημαίνων, ὡς ἐγῶμαι, τὸ μὴ φυσικὴν αὐτοῖς εἶναι τὴν τοιαύτην ἔνωσιν, εἴ καὶ διὰ τὸ μολυσμοῦ πείραν οὐδέποτε λαβεῖν συγκεκληρωμένοι τυγχάνουσι ἐξ ἀρχῆς τῆ χάριτι. Ὅτι δὲ τὸ τοιοῦτο φῶς καὶ ἡ ὁρῶσα τοῦτο δύναμις οὐ φυσικῶς τοῖς ὑπερκοσμοίοις ἔννεσιν ἀγγέ-
 25 λοις καὶ παρὰ τοῦ ἐχθίστου τοῦτοις ἐν μαρτυρίᾳ αὐθις ἀξιοπιστοιτέραν, ὅ φασι παρίσασθαι· τὸ γὰρ ἔκπιωτον ἐκείνων καὶ δαιμόνιον φῦλον τοῦ μὲν φωτὸς καὶ τῆς ὁρώσης τοῦτο δυνάμεως ἐσιτέρηται, οὐδενὸς δὲ τῶν φυσικῶν· οὐκ ἄρα φυσικὸν οὐτε τὸ φῶς οὐτε ἡ ὄρασις ἐκείνη. Καὶ μὴν οὐδὲ νοή-
 30 σεως ἐσιτέρηται τὸ δαιμόνιον φῦλον νόες γὰρ εἶσι καὶ τὸ εἶναι οὐκ ἀποβεβλήκασι καί, «οἶδά σε τίς εἶ», φασίν, «ὁ ἅγιος

52. Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.

53. Γεν. 18, 27.

54. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Εὐνομίου 5, PG 29, 769 B.

55. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.

56. Μάρκ. 1, 24.

ρη καὶ εἰς τὸν πρὸς τοὺς ἄλλους χορηγὸν τῶν καλῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ λείπη ἡ εὐεργεσία οὔτε πρὸς τὰς πρώτας μετὰ Θεὸν φύσεις»⁵². Βλέπεις ὅτι δὲν ἔχουν ἐκ φύσεως τὸ ὀρᾶν αἰδίως τὴν αἰδίων δόξαν, ἀλλὰ προσλαμβάνουν τὴν δύναμιν ταύτην καὶ τὴν θεωρίαν, εὐεργετούμενοι ὑπὸ τῆς αἰδίου φύσεως, ὅπως καὶ οἱ ἅγιοι; «Διότι τὸ κινήθην ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς αἰδίων κίνησιν, ἔγινεν ἅγιον ζῶον» κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον· «ἔλαβε δὲ ὁ ἄνθρωπος, ἀφοῦ εἰσηκίσθη εἰς αὐτὸν Πνεῦμα, ἀξίαν προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ἐνῶ προηγουμένως ἦτο ἡ γῆ καὶ σποδός»^{53,54}. Τοιαύτην δὲ δύναμιν κατέχοντες οἱ νόες, λέγεται ὅτι αὐτοὶ βλέπουν, οὕτω δὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶναι κατὰ νοῦν καὶ ὑπὲρ νοῦν· ἀλλὰ λέγεται ὅτι βλέπουν καὶ ἑαυτούς, διότι εἶναι αὐτοπτικὸν τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἐπειδὴ εἶναι ἀσύλληπτον ἀπὸ γνωστικὴν κτιστὴν δύναμιν, ὁρατὸν δὲ ἀπὸ τοὺς ἀξίους.

16. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος εἶπεν ὅτι οἱ νόες κινουῦνται κυκλικῶς, ἐνούμενοι μὲ τὰς ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους ἐλλάμψεις⁵⁵. Πρέπει δὲ νὰ προσέξωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι οὗτος ὁ περισσότερο ὄλων ἀκριβολόγος δὲν εἶπεν ἀπλῶς ὅτι οἱ νόες κινουῦνται κυκλικῶς ἐνούμενοι μὲ τὰς ἀνάρχους ἐλλάμψεις, ἀλλὰ ὅτι ἔλεγετο ὅτι κινουῦνται, ὑποδηλώνων, ὅπως ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἡ τοιαύτη ἔνωσις δὲν εἶναι φυσικὴ δι' αὐτούς, ἄν καί, ἐπειδὴ ποτέ δὲν ἔλαβον πείραν μολυσμοῦ, εἶναι συνημμένοι ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν χάριν. Ὅτι δὲ τὸ τοιοῦτο φῶς καὶ ἡ ὀρῶσα τοῦτο δύναμις δὲν ἐνυπάρχει φυσικῶς εἰς τοὺς ὑπερκοσμίους ἀγγέλους, εἶναι δυνατὸν νὰ πορισθῶμεν πάλιν ἀξιοπιστοτέραν οὕτως εἰπεῖν μαρτυρίαν καὶ ἀπὸ τὸν ἐχθρικώτατον πρὸς αὐτούς· διότι τὸ ἔκπτωτον ἐκείνων καὶ δαιμόνιον φύλον, τοῦ μὲν φωτὸς καὶ τῆς βλεπούσης τοῦτο δυνάμεως ἔχει στερηθῆ, ὅχι ὅμως καὶ τῶν φυσικῶν· ἄρα δὲν εἶναι φυσικὸν οὔτε τὸ φῶς οὔτε ἡ ὄρασις ἐκείνη. Καὶ ὅμως τὸ δαιμόνιον φύλον δὲν στερεῖται οὔτε νοήσεως· διότι εἶναι νόες καὶ δὲν ἔχουν ἀποβάλλει τὸ εἶναι καὶ λέγουν, «γνωρίζω ποῖος εἶσαι, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ»⁵⁶, ὁ ὁποῖος «καὶ δὲν ἄφηνε τὰ δαιμόνια

τοῦ Θεοῦ», ὅς «καὶ οὐκ ἠφίει τὰ δαιμόνια λαλεῖν, ὅτι ἤδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι». Διὸ καὶ ὁ θεολόγος εἶπεν «ἀπιστεῖς τῇ θεότητι; τοῦτο οὐδὲ οἱ δαίμονες». Εἰ δὲ θεότητα ἴσασαι, καὶ τοῦτ' εἰδέναι αὐτοὺς ἀνάγκη, ὅτι τῶν κισιῶν οὐδέν
5 ἔστιν ἐκείνη.

17. Οὐκ ἄρα γνῶσις ἔστι τὸ φῶς ἐκεῖνο, οὔτε ἡ διὰ καταφάσεων οὔτε ἡ δι' ἀποφάσεων προσγενομένη. Καὶ μὲν δὴ νοῦς μὲν ἔστι τῶν πονηρῶν ἕκαστος ἀγγέλων, ἀλλ' ἄσούριος, προφητικῶς εἰπεῖν, κακῶς χρώμενος τῇ γνώσει τῷ δὲ φωτὶ ἐκείνῳ χρῆσθαι τιναν κακῶς οὐκ ἔνι· πρὸς γὰρ τὰ χεῖρω νεύσαντος εὐθύς ἀφίπταιται, καταλιπὼν ἔρημον Θεοῦ τὸν πονηρῶ χρησάμενον συγκαταθέσει. Τοιγαροῦν τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ἡ ἔλλαμψις νόησις οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ ὁμωνύμως λέγοιτο, μάλιστα διὰ τὸν εὐμοιροῦντα νοῦν, ὡσπερ καὶ θεότης διὰ τὸν ἐνεργούντα τὴν ἀπόρρητον χάριν· θεοποιὸς γὰρ ἔστιν ἐνέργεια, τοῦ ἐνεργοῦντος Πνεύματος ἡκιστα χωριζομένη, ἠργμένου μὲν τοῦ διὰ καθαρότητα πεφωτισμένου καὶ κατ' αὐτὸ τὸ πεφωτισθαι, διὸ καὶ καθαρότης τοῦτο παρὰ τῶν πατέρων ὀνομάζεται, τοῦ δὲ φωτός καὶ τῆς ἐλλάμψεως ἀναρχοῦ οὐσης. Καὶ
20 τοῦτο δείκνυται μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῶν ἀγγελικῶς πεφωτισμένων ἐπιτυχόντων τῆς θεώσεως, οἱ κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον «τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης τὸ φῶς ἐποπιεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

18. Εἰ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν, ἐξειτάσομεν, δι' ἣν ὁ καινοφανῆς οὔτιος τὴν θεοποιὸν δωρεὰν τοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, κισιὰς εἶναι κατεσκεύασε, μετὰ τὴν πονηρὰν ἐκείνην τῶν αἰρέσεων πηγὴν, ἣν ἀνωτιέρω ἀπηλέγξαμεν, οὐδεμίαν εὐρήσομεν ἑτέραν ἢ ὅτι τὸν Θεὸν ὑποσιῆσαι ταύτας ὁ μέγας ἔφη Διονύσιος, τοῦτο δὲ ὑπαρξιν
30 δηλοῖ μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως· τοιγαροῦν καὶ ἐπὶ τῶν κισιῶς ὄντων καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτίστως ὄντων

57. Μάρκ. 1, 34· Λουκᾶ 4, 41.

58. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 45, 27, PG 36, 661 A.

59. Ἦσ. 10, 12 ἐξ.

60. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

61. Παράγρ. 4.

62. Περί θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 953 B.

νά όμιλοῦν, διότι ἐγνώριζον ὅτι εἶναι αὐτός οὗτος ὁ Χριστός»⁵⁷. Διὰ τοῦτο καί ὁ θεολόγος εἶπεν· «ἀπιστεῖς εἰς τὴν θεότητα; τοῦτο δὲν πράττουν οὔτε οἱ δαίμονες»⁵⁸. Ἐὰν δὲ γνωρίζουν θεότητα, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζουν καί τοῦτο, ὅτι ἐκείνη δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ τὰ κτιστά.

17. Ἐὰν δὲν εἶναι γνῶσις τὸ φῶς ἐκεῖνο, οὔτε ἡ διὰ καταφάσεων ἀποκτωμένη οὔτε ἡ δι' ἀποφάσεων. Καὶ βεβαίως ἕκαστος μὲν τῶν πονηρῶν ἀγγέλων εἶναι νοῦς, ἀλλ' ἄσσύριος, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν προφητικὴν ἔκφρασιν⁵⁹, χρησιμοποιοῦν κακῶς τὴν γνῶσιν· νὰ χρησιμοποιήσῃ δὲ κανεὶς κακῶς τὸ φῶς ἐκεῖνο δὲν εἶναι δυνατόν· διότι, ἂν κλίνη πρὸς τὸ χειρότερον, εὐθύς ἀπομακρύνεται, ἐγκαταλείπον ἔρημον Θεοῦ τὸν χρησιμοποίησαντα πονηρὰν συγκατάνευσιν. Ἐπομένως τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ἡ ἔλλαμψις δὲν εἶναι νόησις, ἐκτός ἂν λέγεται καθ' ὁμωνυμίαν, κυρίως διὰ τὸν εὐποροῦντα νοῦν, ὅπως καὶ θεότης διὰ τὸν ἐνεργοῦντα τὴν ἀπόρρητον χάριν· διότι εἶναι θεοποιὸς ἐνέργεια, μὴ χωριζομένη καθόλου ἀπὸ τὸ ἐνεργοῦν πνεῦμα, ἐφ' ὅσον ὁ μὲν διὰ καθαρότητα φωτισμένος ἔχει ἀρχὴν καὶ κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν φώτισιν, διὸ καὶ τοῦτο ὀνομάζεται καθαρότης παρὰ τῶν Πατέρων, τὸ δὲ φῶς καὶ ἡ ἔλλαμψις εἶναι ἄναρχα. Καὶ τοῦτο δεικνύεται περισσότερον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῶν ἀγγελικῶς φωτισμένων καὶ ἐπιτυχόντων τὴν θέωσιν, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν πολὺν εἰς τὰ θεῖα Μάξιμον «ἐποπτεύοντες τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης, γίνονται καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ τῆς μακαρίας καθαρότητος μαζί μὲ τὰς ἄνω δυνάμεις»⁶⁰.

18. Ἐὰν δὲ ἐξετάσωμεν καὶ τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ καινοφανὴς οὗτος θεολόγος κατεσκεύασεν ὅτι ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ εἶναι κτισταί, μετὰ τὴν πονηρὰν ἐκείνην πηγὴν τῶν αἰρέσεων, τὴν ὁποίαν ἠλέγξαμεν ἀνωτέρω⁶¹, δὲν θὰ εὕρωμεν καμμίαν ἄλλην παρὰ ὅτι ὁ μέγας Διονύσιος εἶπεν ὅτι ταύτας ὑπέστησεν ὁ Θεός⁶², τοῦτο δὲ δηλώνει μόνον ὑπαρξιν, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως· ἐπομένως καὶ ἐπὶ τῶν κτιστῶς ὄντων καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτίστως ὄντων

ἐκ Θεοῦ ρηθείη ἄν. Ὁ γὰρ μέγας Βασίλειος ἐπὶ τε τοῦ Υἱοῦ ἐχρήσατο τῇ λέξει ταύτῃ εἰπών, «ὁ γὰρ τειοκῶς θώλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε θώλους καὶ τὸν Υἱὸν ὑπεσιήσατο;», καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, «Πνεῦμα» γάρ, φησί, «σιόματος Θεοῦ
 5 οὔ, ἵνα μὴ τῶν ἕξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρίνης, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχον δοξάζῃς»· καὶ πάλιν, «τοῦτο τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφesiάναι». Πολλαχού δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ὑπόστασιν ὀνομάζει τὴν τοῦ Υἱοῦ
 10 οὔ προαιώνιον γέννησιν. Σὺ τοίνυν τάχ' ἄν ἡμῖν διὰ τὰ τοιαῦτα προσρήματα καὶ τὸν Υἱὸν ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποδείξῃς κτίσμα, ὁ δι' οὐδὲν ἕτερον τὰς θείας δυνάμεις κτιστὰς εἶναι ἀποφαινόμενος ἢ ὅτι καὶ τούτων ὑποσιάτις ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία. Καὶ οὐδὲ τοῦτο συνεώρακας ὡς ἐκεῖ ταύτας
 15 τὰς δυνάμεις καθ' ὑπεροχὴν μὴ οὔσας ἔδειξεν ὁ μέγας Διονύσιος· εἰπὼν γάρ, «τὰς ἐκδιδόμενας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις», ἐπήγαγεν, «ὧν τὰ ὄντα μετέχοντα καὶ ὄντα λέγεται», πάντως ὡς τῶν δυνάμεων ἐκείνων οὐσῶν ὑπὲρ τὰ ὄντα. Καὶ μὴν ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος ἠοργμένα λέ-
 20 γων τὰ μετέχοντα, οὐκ ἠοργμένα φησὶ τὰ μεθεκτὰ.

19. Τὰς γοῦν ἐκ τῆς ὑπερουσίου κρυφιώτητος προϊούσας δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ σοφοδώρους τῶν μετεχόντων εἶναι νομίζεις ἢ τῶν μεθεκτῶν; Ἄλλ' εἰ τῶν μετεχόντων, δεήσει δυνάμεις ὁμοίας ζητεῖν ἑτέρας, ὧν μεθέξουσιν.
 25 Ὁρᾷς ὡς αἱ δυνάμεις ἐξ ἀνάγκης τῶν μεθεκτῶν, ἀλλ' οὐ τῶν μετεχόντων εἰσὶ; Πρὸς δέ, εἴπερ ἢ ἐκθεωτικὴ δύναμις ἑτέρας ἐκθεωτικῆς δεῖται, καὶ γὰρ οὕτω μετέχον, ἀλλ' οὐ μεθεκτὸν ἄν εἶη, κακείνη δεήσει ἄλλης καὶ ταύτῃ πάλιν ἐ-

63. Ἰὼ 6 38, 28.

64. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Εὐνομίου 2, 23, PG 29, 624 A. Ἡ γραφή παραλλάσσει μεταξὺ ὑπεστήσατο καὶ ἔτεκνώσατο κατὰ χειρόγραφα. Χρησιμοποιεῖται καὶ ἐν Συνοδικῷ τόμῳ τοῦ 1351, (PG 151, 744 B), ἀλλ' ὁ Ν. Γρηγοράς ἠμφεοδήτησε τὴν γνησιότητά του λόγῳ τῆς παραλλαγῆς, διὸ ὁ Παλαμάς συνέταξεν ἐπιστολὴν ἵπρὸς τὸν ἐρωτήσαντα· Περί τῆς Βασιλείου ρήσεως.

65. Ψαλμ. 32, 6.

66. Ὁμιλία εἰς 32 ψαλμὸν 4, PG 29, 333 B.

67. Ἐπιστολή 38, 4, PG 32, 329 C.

68. Βλ. Λόγους 20, 6, PG 35, 1072 C, 42, 16, PG 36, 477 AB κ.ά.

69. Περί θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 956 A.

θά ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ἐκ Θεοῦ. Πράγματι ὁ μέγας Βασίλειος ἐχρησιμοποίησε τὴν λέξιν ταύτην εἰπών, «διότι ὁ γεννήσας βώλους δρόσου⁶³ δὲν υπέστησεν ὁμοίως τόσον τὰς βώλους ὅσον καὶ τὸν Υἱόν;»⁶⁴, καὶ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διότι λέγει, «πνεῦμα στόματος Θεοῦ⁶⁵, διὰ νὰ μὴ τὸ θεωρήσης ὡς κάτι τῶν ἔξωθεν καὶ τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ νὰ τὸ δέχεται ὡς ἔχον τὴν ὑπόστασιν ἐκ Θεοῦ»⁶⁶ καὶ πάλιν, «σημεῖον τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος ἔχει τοῦτο, τὸ ὅτι γνωρίζεται διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὑφίσταται ἐκ τοῦ Πατρὸς»⁶⁷. Πολλαχοῦ δὲ καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ὑπόστασιν ὀνομάζει τὴν προαιώνιον γέννησιν τοῦ Υἱοῦ⁶⁸. Ἴσως λοιπὸν μᾶς ἀποδείξῃς μὲ βάσιν αὐτὰς τὰς ὀνομασίας ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς ἢ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι κτίσμα, ἐσὺ ὁ ὁποῖος ἀποφαίνεσαι ὅτι αἱ θεῖαι δυνάμεις εἶναι κτισταί, ὄχι διὰ τίποτε ἄλλο παρὰ διότι καὶ τούτων ὑποστάτις εἶναι ἢ αἰτία πάντων. Καὶ δὲν ἀντελήφθης οὔτε τοῦτο ὅτι ὁ Διονύσιος ἔδειξεν ἐκεῖ ταύτας τὰς δυνάμεις ὡς μὴ οὔσας καθ' ὑπεροχὴν· διότι, ἀφοῦ εἶπε, «τὰς ἐκπεμπομένας ἐκ τοῦ ἀμεθέκτου Θεοῦ προνοητικὰς δυνάμεις», προσέθεσεν, «τῶν ὁποίων τὰ ὄντα μετέχοντα λέγονται ὄντα»⁶⁹, πάντως ὡς ἐκ τοῦ ὅτι αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι εἶναι ὑπὲρ τὰ ὄντα. Καὶ ὅμως ὁ σοφὸς εἰς τὰ θεῖα Μάξιμος, ἐνῶ λέγει ἠργμένα τὰ μετέχοντα, τὰ μεθεκτὰ λέγει μὴ ἠργμένα⁷⁰.

19. Ἀλήθεια, τὰς προβαλλομένας ἀπὸ τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα ἐκθεωτικὰς ἢ οὔσιοποιούς ἢ σοφοδώρους δυνάμεις νομίζεις ὅτι εἶναι ἐκ τῶν μετεχόντων ἢ τῶν μεθεκτῶν; Ἄλλ' ἂν εἶναι ἐκ τῶν μετεχόντων, θὰ χρειασθοῦν ἄλλας ὁμοίας δυνάμεις, τῶν ὁποίων θὰ μετὰσχουν. Βλέπεις ὅτι αἱ δυνάμεις εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐκ τῶν μεθεκτῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐκ τῶν μετεχόντων; Προσέτι δέ, ἂν ἢ ἐκθεωτικὴ δύναμις χρειάζεται ἄλλην ἐκθεωτικὴν, διότι οὕτω θὰ εἶναι κάτι μετέχον, ἀλλ' ὄχι μεθεκτόν, καὶ ἐκείνη θὰ χρειασθῆ ἄλλην καὶ αὐτὴ πάλιν ἄλλην, καὶ τοῦτο ἐπ'

70. Κεφάλαια θεολογικὰ 1, 48, PG 90, 1100 CD καὶ 1, 50, PG 90, 1101 B.

τέρας και τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Ἡ ἐκθεωτικὴ ἄρα δύναμις μεθε-
 κίων, ἀλλ' οὐ μετέχον ἐστίν. Ἐτι, ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχον-
 τα Θεοῦ, ἢ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μεθέξουσιν ἢ τῆς δυνάμεως ἢ
 τῆς ἐνεργείας. Ἀλλὰ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας οὐ μεθέ-
 5 ξουσι μετέχοντα γὰρ καὶ ταῦτά εἰσι καὶ κτιστὰ κατὰ τὴν
 σὴν σοφίαν οὐκοῦν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ μεθέξουσιν, ὅπερ ἄ-
 τοπὸν ἐστὶ. Προσέτι καὶ αὗται αἱ δυνάμεις, εἴ μὴ τῶν μεθε-
 κτιῶν, ἀλλὰ τῶν μετεχόντων εἶεν, τίνας γε ἄλλου μεθέξου-
 σιν ἢ τῆς ὑπερουσίᾳς οὐσίας τοῦ Θεοῦ; Οὐ γὰρ δυνάμεων ἐ-
 10 τέρων πάλιν ὁμοίων. Δύο τοίνυν τὰ ἄτοπα συμβήσεται· τό τε
 μεθεκτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τὰς δυνάμεις οὐ-
 σίας γεγενῆσθαι καὶ οὐχ ἀπλῶς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίας Θεοῦ
 ἢ μὲν γὰρ δύναμις πρόβεισιν εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐκ τῆς ἐνεργ-
 γείας τὸ ἀποτέλεσμα γίνεται ἢ δὲ οὐσία τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶ μετε-
 15 χομένη καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας κατὰ μειοχὴν ποιεῖται τὰ μετέ-
 χοντα. Ὅρας τὴν ἀτοπίαν ὄσην, καὶ ὡς ὁ λέγων τῶν μετε-
 χόντων εἶναι τὰς δυνάμεις καὶ κτιστάς, καθάπερ οὗτος, ὄν-
 τως πολυθεὸς ἐστίν, οὐχὶ μίαν εἶναι δεικνὺς τὴν οὐσίαν τοῦ
 Θεοῦ, ἀλλὰ πολλὰς καὶ διαφόρους;

20 20. Ἡμεῖς οὖν οἱ Θεὸν ἓνα προσκυνοῦντες παντοδύναμον,
 τῶν μεθεκτιῶν εἶναι τὰς δυνάμεις ἴσμεν τοῦ Θεοῦ, συμφώνως
 τοῖς ἁγίοις, καὶ οὐδέποτε ἠργμένας πάσας, οὐχ ὡς ἐνεργεῖν
 ἀλλ' ὡς ὑπάρχειν, εἴ καὶ μὴ καθ' ἐναντίας μεθεκτίας μὲν γὰρ,
 ὡς ἐν Θεῷ προὑπαρχούσας, ὁ μέγας ἔφη Διονύσιος, τὰ δὲ
 25 μεθεκτὰ οὐδέποτε ἤρξατο, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, τοῦ εἶ-
 ναι, οὐδ' ἔστι «προεσβύτερον αὐτῶν τὸ 'οὐκ ἦν'», ἀλλ' αἰεὶ εἰ-
 σιν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος Θεοῦ, περὶ αὐτὸν ἀχωρίστως αἰεὶ ὄντα
 καὶ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχοντα συναϊδίως. Οὐ γὰρ δὴ φοβηθησό-
 μεθά σου τὰ τῆς μαιαιωτεχνίας σοφίσματα καὶ τὰς διθείας
 30 καὶ πολυθείας καὶ τοὺς συνθέτους θεοὺς, ἀ σὺ καθάπερ τινὰ
 μορμολύκια καθ' ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων προβάλλη, δεδιπτόμε-
 νος μὴ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ, εἰ ἴσθι, ἀλλὰ τὰ νήπια, καὶ δι' ὧν ἂ

71. Περί θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 956 A.

72. Κεφάλαια θεολογικά 1, 48, PG 90, 1100 D, ὅπερ ἐκ Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 42, 17, PG 36, 477 C.

ἄπειρον. "Αρα ἡ ἐκθεωτικὴ δύναμις εἶναι μεθεκτόν, ἀλλ' ὄχι μετέχον. Προσέτι, ἐπειδὴ πρόκειται διὰ μετέχοντα τοῦ Θεοῦ, θὰ μετέχουν ἢ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἢ τῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἐνεργείας. Ἀλλὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας δὲν θὰ μετάσχουν· διότι καὶ αὐτὰ εἶναι μετέχοντα καὶ κτιστὰ κατὰ τὴν ἰδικὴν σου σοφίαν· ἐπομένως θὰ μετάσχουν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὅπερ εἶναι ἄτοπον. Προσέτι καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις, ἂν δὲν εἶναι ἐκ τῶν μεθεκτῶν ἀλλὰ τῶν μετεχόντων, τίνος ἄλλου θὰ μετάσχουν παρὰ τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ Θεοῦ; ὄχι φυσικὰ ἄλλων δυνάμεων πάλιν ὁμοίων. Δύο λοιπὸν ἄτοπα θὰ συμβοῦν· ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ θὰ εἶναι μεθεκτὴ καὶ ὅτι αἱ δυνάμεις ἔγιναν οὐσίαι καὶ ὄχι ἀπλῶς οὐσίαι, ἀλλ' οὐσίαι Θεοῦ· διότι ἡ μὲν δύναμις προβαίνει εἰς ἐνέργειαν καὶ ἀπὸ τῆς ἐνέργειαν γίνεται τὸ ἀποτέλεσμα· ἡ δὲ οὐσία εἶναι τοῦτ' αὐτὸ μετεχομένη καὶ καθιστᾷ τὰ μετέχοντα τῆς αὐτῆς κατὰ μετοχὴν οὐσίας. Βλέπεις πόση εἶναι ἡ ἀτοπία καὶ πῶς ὁ λέγων ὅτι αἱ δυνάμεις εἶναι ἐκ τῶν μετεχόντων καὶ κτισταί, ὅπως αὐτός, εἶναι ὄντως πολύθεος, ἐφ' ὅσον δεικνύει ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι μία, ἀλλὰ πολλαὶ καὶ διάφοροι;

20. Ἡμεῖς λοιπὸν οἱ προσκυνοῦντες ἓνα παντοδύναμον Θεόν, γνωρίζομεν ὅτι αἱ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐκ τῶν μεθεκτῶν, συμφώνως πρὸς τοὺς ἀγίους Πατέρας, καὶ ὅλαι δὲν ἔλαβον ποτὲ ἀρχὴν, ὄχι πρὸς τὸ ἐνεργεῖν ἀλλὰ πρὸς τὸ ὑπάρχειν, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν καθ' ἑαυτάς· διότι εἶναι μεθεκταί, ὡς προϋπάρχουσαι ἐν Θεῷ, εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος⁷¹; τὰ δὲ μεθεκτὰ δὲν ἤρχισαν ποτέ, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, νὰ ὑπάρχουν, οὔτε εἶναι «πρεσβύτερον αὐτῶν τὸ 'δὲν ἦτο'», ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἐκ τοῦ πάντοτε ὄντος Θεοῦ, ὑπάρχοντα πάντοτε περὶ αὐτὸν ἀχωρίστως καὶ ἐνυπάρχοντα ἐν αὐτῷ συναϊδίως⁷². Διότι δὲν θὰ φοβηθῶμεν τὰ σοφίσματα τῆς ματαιοτεχνίας σου καὶ τὰς διθειᾶς καὶ πολυθειᾶς καὶ τοὺς συνθέτους θεούς, τὰ ὁποῖα προβάλλεις ἐσὺ ὡσάν σκιάχτρα ἐναντίον ἡμῶν καὶ τῶν ἀγίων, ἐκφοβίζων ὄχι τοὺς ἐν ἡλικίᾳ, γνώριζε καλῶς, ἀλλὰ τὰ

σὺ πάσχεις ἡμῶν καταπεύδη τοῖς σεαυτοῦ λόγοις ὡς πολλάκις δείκνυται περιτρεπόμενος καὶ σαυτῷ συγκατασπάσαι τοὺς ἄλλους, φεῦ, ἐπιχειρῶν, ὡς τῶν ὀφθῶν δογματίων συναπαγάγοις δολίως, περιβάλλον τοῖς ἐκ τῶν λόγων τεχνάσμασιν.

5 21. «Ἐμὲ μὲν γάρ», φησὶν, «αἰδία καὶ ἄκισια πολλά φατε, ὑφειμένα τε καὶ τὸ τούτων ὑπερκείμενον, πολλοὺς λέγετε θεούς, ἧ δὲ μὴ διηρημένως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑφεισηκότια καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ τὸ μὲν δόξαν ὀρατήν, τὸ δὲ οὐσίαν ἀόρατον, ὡς ἔχοντος αἰδίας καὶ ἀμφοτέρα, τοὺς δύο Θεοὺς εἰς ἓνα συνάγε-
10 τε οὐνθειον Θεόν». Πρὸς τίνα οἱ τοιοῦτοι λόγοι καὶ ἡ ἄσχετος καταφορὰ καὶ τὰ ἀπηγορευμένα ταῦτα ἐγκλήματα, μᾶλλον δὲ ληρήματα; Ἦ πάοι δῆλον, κἂν ἡμεῖς μὴ λέγωμεν; Ἀκοκόατε γὰρ τῶν εἰρηκότιων ἀγίων τὰ μεθεκτὰ πολλά τε καὶ πάντα ἄναρχα καὶ τὸν Θεὸν ἀπειράκις ἀπείρως ὑπεξηρη-
15 μένον τούτων καὶ τοὺς εἰπόντας τὴν θεωρητικὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ αἰδίων καὶ συναἰδίων αὐτῷ. Δῶμεν δ' ὅμως ἡμεῖς διὰ βραχέων λόγον ὅπως ταῦτα λέγεται καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς συνάδομεν ἐκείνοις.

22. Ἐμεῖς, ὃ θέλιετε, ταῦτα πάντα ἔχειν τὸν Θεὸν φα-
20 μεν, μᾶλλον δέ, ἵνα κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον εἴπωμεν, προέχειν καὶ ὑπερέχειν ἀσχέτως καὶ συνειλημμένως καὶ ἐνιαίως, ὡς ἡ ψυχὴ ἔχει μονοειδῶς ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς προνοητικὰς τοῦ σώματος δυνάμεις. Ὡς οὖν ἡ ψυχὴ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκκεκομμένων ἢ τῶν ὠτῶν ἐκκεκωφημένων ἐν ἑαυτῇ ἔχει καὶ
25 οὐδὲν ἥτιον τὰς προνοητικὰς τοῦ σώματος δυνάμεις, οὕτω καὶ τοῦ κόσμου μήπω ὄντιος τὰς προνοητικὰς τοῦ κόσμου δυνάμεις εἶχεν ὁ Θεός· καὶ ὡς ἡ ψυχὴ οὐκ ἔστιν ἀπλῶς αἱ προνοητικαὶ δυνάμεις, ἀλλὰ δυνάμεις ἔχει, οὕτω δὲ καὶ ὁ Θεός· καὶ ὡς ἡ ψυχὴ μία καὶ ἀπλῆ καὶ ἀνύνθειός ἐστι, μηδαμῶς διὰ τὰς
30 ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς δυνάμεις πολλαπλασιαζομένη ἢ συνιθε-

73. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 1, 49, PG 90, 1101 A.

74. Περί θείων ὀνομάτων 5, 5, PG 3, 820 B.

75. Αὐτόθι 5, 6, PG 3, 820 D.

76. Αὐτόθι 5, 7, PG 3, 821 B.

νήπια, καὶ διὰ τῶν ὁποίων ὅσα ὑφίστασαι ἐσὺ ἀποδίδεις ψευδῶς εἰς ἡμᾶς, περιστρεφόμενος μὲ τοὺς λόγους σου ὅπως πολλάκις δεικνύεται καὶ ἐπιχειρῶν φεῦ νὰ συμπαρασύρης μαζί σου τοὺς ἄλλους, μὲ σκοπὸν νὰ τοὺς συναπαγάγῃς δολίως ἀπὸ τὰ ὀρθὰ δόγματα, περιβάλλων αὐτοὺς μὲ τὰ ἐκ τῶν λόγων τεχνάσματα.

21. Διότι λέγει, «καθ' ὅσον μὲν λέγετε πολλὰ αἴδια καὶ ἄκτιστα, ὑφειμένα καὶ τὸ ὑπερκείμενον τούτων, λέγετε πολλοὺς θεοὺς, καθ' ὅσον δὲ δὲν ὑφίστανται διηρημένα ἀπὸ τὸν Θεὸν ἢ ὀρατὴ καὶ ἢ ἀόρατος οὐσία, ἀλλὰ ἀνήκουν εἰς τὸν ἴδιον Θεόν, ὡς ἔχοντα αἰδίως ἀμφότερα, συνάγετε τοὺς δύο θεοὺς εἰς ἓνα σύνθετον Θεόν». Πρὸς ποῖον ἀπευθύνονται οἱ τοιοῦτοι λόγοι καὶ ἡ ἄσχετος καταφορὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀπηγορευμένα ἐγκλήματα, μᾶλλον δὲ ληρήματα; Ἡ εἶναι εἰς ὅλους φανερά, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὰ λέγωμεν ἡμεῖς; Διότι ἠκούσατε τοὺς ἁγίους νὰ λέγουν πολλὰ τὰ μεθεκτὰ καὶ ὅλα ἄναρχα καὶ τὸν Θεὸν ἀπειράκις ἀπείρως ὑπερεξηρημένον τούτων καὶ τοὺς εἰπόντας τὴν θεωρητὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ αἰδίου καὶ συναΐδιον μὲ αὐτόν⁷³. Ἄς δώσωμεν ὅμως καὶ ἡμεῖς βραχὺν λόγον περὶ τοῦ πῶς λέγονται ταῦτα· διότι καὶ ἡμεῖς συμφωνοῦμεν μὲ ἐκείνους.

22. Ἡμεῖς, ὦ βέλτιστε, λέγομεν ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ὅλα αὐτά, μᾶλλον δέ, διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, προέχει καὶ ὑπερέχει⁷⁴ ὅλων αὐτῶν ἀσχέτως καὶ συνολικῶς καὶ ἐνιαίως⁷⁵, ὅπως ἡ ψυχὴ ἔχει μονοειδῶς μέσα τῆς ὅλας τὰς προνοητικὰς τοῦ σώματος δυνάμεις⁷⁶. Ὅπως λοιπὸν ἡ ψυχὴ, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶναι ἐξωρυγμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ ἢ τὰ ὠτα κωφὰ, ἔχει ὄχι ὀλιγώτερον μέσα τῆς τὰς προνοητικὰς δυνάμεις τοῦ σώματος, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς εἶχε τὰς προνοητικὰς τοῦ κόσμου δυνάμεις, ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ κόσμος δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη· καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀπλῶς αἱ προνοητικαὶ δυνάμεις, ἀλλὰ ἔχει δυνάμεις, οὕτω βεβαίως καὶ ὁ Θεός· καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ εἶναι μία καὶ ἀπλῆ καὶ ἀσύνθετος, μὴ πολλαπλασιαζομένη καὶ συντιθεμένη καθόλου ἐξ αἰτίας τῶν εἰς αὐτὴν καὶ ἐξ αὐτῆς δυνάμεων, οὕτω καὶ ὁ Θεός, καθὼς εἶναι ὄχι μόνον

μένη, οὕτω καὶ ὁ Θεός, οὐ πολυδύναμος μόνον ἀλλὰ καὶ παν-
 τοδύναμος ὑπάρχων, διὰ τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις τοῦ ἐνιαίου
 καὶ τῆς ἀπλόητος οὐκ ἐκχωρεῖ. Πολλὰ δ' ἂν τῆς ψυχῆς καὶ
 ἔργα κατὰ σεαυτὸν ἐξειάζων καταμάθοις, ἃ καὶ τοῦ σώματος
 5 διεξευγμένη ἔχει καὶ τῷ σώματι τούτων μεταδίδωσι συνεξευ-
 γμένη. Οὐ μὴν ἀλλὰ τὴν αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθέωσιν καὶ τὰ
 τοιαῦτα τῶν ὄντων ἀρχὰς καὶ παραδείγματα λέγων ὁ μέγας
 Διονύσιος, οὐ προσέχειν τὸν Θεὸν αὐτὰ φησι. Πῶς οὖν ἂ
 προσέχει ὁ Θεὸς ἀρχιά; Εἰ δὲ καὶ ὡς δωρεὰς προβάλλεται,
 10 πῶς δωρεῖται ἂ οὐκ ἔχει; εἰ δὲ καὶ προορισμοὺς καὶ θεῖα
 θελήματα τὰ αὐτὰ ταῦτα ὁ αὐτός φησι, πῶς οἱ προορισμοὶ καὶ
 τὰ θεῖα θελήματα οὐκ ἄναρχα καὶ ἄκτιστὰ ἐστί; Πῶς οὖν
 ὁμολογουμένως «ἐν μόνον ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ
 παρὰ ταύτην γεννητῆς ἐστί φύσεως καὶ ἀρχὴν ἔσχε χρονικὴν»;
 15 Τίς ποτε τοῦτο τῶν ἁγίων εἶπεν; εἰ δὲ μηδεὶς, πῶς ὁμο-
 λογεῖται;

23. Συνείρει δὲ τοῦτω καὶ ἕτερον τῶν ὡσαύτως ὁμολο-
 γουμένων, «μηδεμίαν ἄλλην εἶναι ὄντιότητα μεταξὺ τῆς οὐ-
 σίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γεννητῶν». Εἰ μὲν οὖν οὐσίαν κἀναυ-
 20 θα λέγει τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ τὴν μεθεκτικὴν καὶ οὐσιοποιόν,
 ἣν καὶ αὐτοουσίωσιν ὁ μέγας ὀνομάζει Διονύσιος, οὐκ ἔδει
 φάναι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γεννητῶν ἀπλῶς πάντων
 μηδὲν εἶναι μεταξύ, ἀλλὰ τῶν γεννητῶν μόνον οὐσιῶν, ἐπεὶ
 τῶν ζώντων ἢ ζώντων, αἰσθητικῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς,
 25 οὐχ ἢ οὐσιοποιὸς τοῦ Θεοῦ δύναμις ποιητικὴ ἀλλ' ἢ ζωοποι-
 ὸς, καὶ τῶν σοφισομένων ἢ σοφοποιός, καὶ τῶν θεουμένων ἢ
 θεοποιός, ἀφ' ὧν καὶ Θεὸν καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν, ἀλλ' οὐκ
 οὐσίαν μόνον νοοῦμέν τε καὶ ὀνομάζομεν τὴν ὑπερούσιον καὶ
 ἐνιαίαν κρυφίότητα ἐκείνην. Εἰ δ' ἐκείνην αὐτὴν τὴν ὑπερ-
 30 ούσιον, κἀναυθα καὶ ἀμέθεκτον, κρυφιδίτητά φησι, τὴν ἐν
 ἀποκρύφοις ὑπερανιδρυμένην (ἣν καὶ ἀνωτέρω μόνην ἄναρ-
 χον εἶναι ἰσχυρίζετο, περιελὼν αὐτῆς κακῶς τὰς συναϊδίους

77. Περί θείων ὀνομάτων 5, 8, PG 3, 824 C.

78. Αὐτόθι 5, 8, PG 3, 824 C.

79. Λόγοι τοῦ Βαρλαάμ., οὐς βλ. ἀνωτέρω παράγρ 4, ὅθεν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες κατωτέρω.

80. Περί θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 956 A.

81. Βλ. αὐτόθι 5, 2, PG 3, 816 C.

πολυδύναμος ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος, δὲν ἐκτοπίζεται ἀπὸ τὸ ἐνιαῖον καὶ τὴν ἀπλότητα ἐξ αἰτίας τῶν εἰς αὐτὸν δυνάμεων. Ἐξετάζων δὲ τὸν ἑαυτὸν σου θὰ δυνηθῆς νὰ ἀντιληφθῆς ὅτι εἶναι πολλαὶ λειτουργίαι τῆς ψυχῆς, τὰς ὁποίας ἔχει, καὶ ὅταν εἶναι διεζευγμένη τοῦ σώματος, καὶ μεταδίδει εἰς τὸ σῶμα, ὅταν εἶναι συνεζευγμένη μὲ αὐτό. Ἄλλ' ὅμως ὁ μέγας Διονύσιος, λέγων ἀρχὰς τῶν ὄντων καὶ παραδείγματα τὴν αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθέωσιν καὶ τὰ τοιαῦτα, δὲν λέγει ὅτι ὁ Θεὸς τὰ ἔχει πρῶτος⁷⁷; Πῶς λοιπὸν εἶναι ἀρκτὰ αὐτὰ τὰ ὁποῖα πρῶτος ἔχει ὁ Θεός; Ἄν δὲ τὰ προβάλλη καὶ ὡς δωρεάς, πῶς δωρίζει ὅσα δὲν ἔχει; Ἄν δὲ ὁ ἴδιος λέγῃ αὐτὰ τὰ ἴδια προορισμούς καὶ θεῖα θελήματα⁷⁸, πῶς οἱ προορισμοὶ καὶ τὰ θεῖα θελήματα δὲν εἶναι ἄναρχα καὶ ἄκτιστα; Πῶς λοιπὸν ὁμολογουμένως «ἐν μόνον ἄναρχον ὑπάρχει, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρ' αὐτὴν εἶναι γενητῆς φύσεως καὶ ἔλαβον χρονικὴν ἀρχήν»⁷⁹; Ποῖος ἀπὸ τοὺς ἀγίους εἶπε ποτὲ τοῦτο; Ἄν κανεῖς, πῶς εἶναι ὁμολογούμενον;

23. Ἀναμιγνύει δὲ μὲ αὐτὸ καὶ ἄλλο ἀπὸ τὰ ὁμοίως ὁμολογούμενα, «ὅτι καμμία ἄλλη ὄντοτης δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν». Ἄν λοιπὸν καὶ ἐδῶ οὐσίαν λέγῃ τὴν μεθεκτὴν καὶ οὐσιοποιὸν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν ὁ μέγας Διονύσιος ὀνομάζει αὐτοουσίωσιν⁸⁰, δὲν ἔπρεπε νὰ εἶπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν ὄλων γενικῶς, ἀλλὰ μόνον τῶν γενητῶν οὐσιῶν, ἐπειδὴ τῶν ζώντων ὡς ζώντων, αἰσθητικῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς, εἶναι ποιητικὴ ὄχι ἢ οὐσιοποιός ἀλλὰ ἢ ζωοποιός δύναμις, τῶν σοφισμένων ἢ σοφοποιός, καὶ τῶν θεουμένων ἢ θεοποιός. Ἀπὸ αὐτὰς τὰς δυνάμεις νοοῦμεν καὶ ὀνομάζομεν Θεὸν καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν τὴν ὑπερούσιον καὶ ἐνιαίαν ἐκείνην κρυφίότητα. Ἄν δὲ λέγῃ ἐκείνην τὴν ἰδίαν ὑπερούσιον, ἐδῶ δὲ καὶ ἀμέθεκτον κρυφίότητα, τὴν εἰς ἀπόκρυφα ὑπεριδρυμένην⁸¹ (διὰ τὴν ὁποῖαν καὶ ἀνωτέρω ἰσχυρίζετο ὅτι εἶναι μόνη ἄναρχος, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτὴν κακῶς τὰς συναϊδίους αὐτῆς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, μᾶλλον δὲ τὰ θεο-

αὐτῆς δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας, μᾶλλον δὲ τὰ θεοπροπέσια-
 τα ἐκεῖνα ἔργα, τὰ μηδέποτε ἠργυμένα), εἰ τοίνυν ταύτην λέ-
 γει, καὶ ταύτης καὶ τῶν γενητῶν μηδεμίαν ἄλλην εἶναι μετα-
 ξὺ ὄντιότητά φησιν, αὐτὴν λοιπὸν φησι τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν
 5 τοῦ Θεοῦ ὄντιότητα τῶν γενητῶν ὡς μεθεκτὴν ὑπάρχειν· τοῦ-
 το δὲ αὐτὸ καταφανὲς καὶ διὰ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην φάναι πε-
 ποίηκεν· εἰ γὰρ μὴ ἄλλη, αὐτὴ ἐξ ἀνάγκης. Μεθέξουσιν ἄρα
 τὰ γενητὰ πάντα τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ
 οὐ μεθέξει τῆς ὄντιότητος ἕκαστον τῶν γενητῶν; Πῶς δὲ ἔ-
 10 σται ἢ αἰὼν ἢ χρόνος ἢ τόπος καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ τοῦ
 εἶναι, ταῦτὸν δὲ εἰπεῖν ὄντιότητος, μετέχει; Μεθέξει τοίνυν,
 εἴπερ ἔσται τούτων ἕκαστον, ὅσα τε οὐσίαι εἰσὶ καὶ ὅσα μή,
 τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ· οὐκ ἄλλη γάρ, ἀλλ' αὕτη μόνη κατὰ σὲ
 τῶν γενητῶν ἔστιν ὄντιότης· καὶ τὸ πάντων ἀσιτώτατον, δι
 15 οὐδὲ οὐσίαι ἔσονται τὰ οὐσίας μετέχοντα, καὶ ταῦτα θείας.

24. Εἰ δὲ καὶ ἀρχὴ ἔστι τῶν ὁπωσοῦν ὄντων ἢ ὄντιό-
 τητος, πῶς οὐχὶ καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἔστιν ὁ ὑπεράρχιος; Εἰ δ' ἀρχὴ
 τῶν ἐξ αὐτῆς ἐξ ἀνάγκης ὑπερέχει, πῶς οὐχ ὑπὲρ τὰ ὄντα
 ἢ ὄντιότης; Εἰ δ' αὕτη μὲν ὑπὲρ τὰ μετέχοντα, ὁ δ' ὑπεράρχιος
 20 ὑπὲρ αὐτὴν, πῶς οὐ μετὰ τῶν μετεχόντων καὶ τῆς ἀμεθέ-
 κτου ὑπερουσιότητος ἢ μεθεκτὴ ὄντιότης; Καὶ μὴν αἱ τοιαῦται
 ἅπασαι ἀρχαὶ οὐδὲν ἕτερόν εἰσιν ἢ οἱ λόγοι τῶν ὄντων καὶ
 τὰ παραδείγματα, μεθεκτοὶ μὲν τοῖς οὐσιν, ἐξηρημένοι δὲ
 τῶν ὄντων, ὡς τῷ δημιουργικῷ νῶ ἐνυπάρχοντες καὶ προῦ-
 25 πάρχοντες, καθ' οὓς γέγονε τὰ πάντα. Πῶς οὖν οὐκ εἰσὶν
 οὔτιοι μετὰ τοῦ ἀμεθέκτου καὶ τῶν μετεχόντων; Οὐ μὴν
 ἀλλ' ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχοντα Θεοῦ, ἢ δὲ ὑπερούσιος οὐ-
 σία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν ἀμέθεκτος, ἔστιν ἄρα τι μετὰ τῆς
 ἀμεθέκτου οὐσίας καὶ τῶν μετεχόντων, δι' οὗ ταῦτα τοῦ Θε-
 30 οῦ μετέχουσιν. Ἄν δὲ οὐκ ἀνέλης τὸ μετὰ τοῦ ἀμεθέκτου
 καὶ τῶν μετεχόντων, ὡς τῆς ζημίας, διέστησας ἡμᾶς Θεῶ,
 τὸ συνδοῦν ἐκ μέσου ποιησάμενος καὶ χάσμα μέγα καὶ ἀδιά-

πρεπέστατα ἐκεῖνα ἔργα, τὰ οὐδέποτε ἠργημένα), ἂν λοιπὸν λέγῃ αὐτὴν, καὶ βεβαιώσῃ ὅτι μεταξύ αὐτῆς καὶ τῶν γενητῶν δὲν ὑπάρχει καμμία ἄλλη ὄντοτης, αὐτὴν λοιπὸν τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ λέγει ὄντοτητα τῶν γενητῶν διότι εἶναι μεθεκτὴ· κατέστησε δὲ τοῦτο καταφανὲς καὶ διὰ τοῦ ὅτι δὲν εἶπε καμμίαν ἄλλην· διότι, ἂν δὲν ὑπάρχῃ ἄλλη, κατ' ἀνάγκην εἶναι αὐτή. "Αρα θὰ μετάσχουν ὅλα τὰ γενητὰ τῆς ἀμέθεκτης οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Διότι πῶς δὲν θὰ μετάσχη τῆς ὄντοτητος ἕκαστον τῶν γενητῶν; Πῶς δὲ θὰ ὑπάρξῃ ἢ αἰὼν ἢ χρόνος ἢ τόπος καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῶν, ἂν δὲν μετέχη τοῦ εἶναι, δηλαδὴ τῆς ὄντοτητος; Θὰ μετάσχη λοιπὸν ἕκαστον τοῦτων ἐφ' ὅσον ὑπάρχει, εἴτε οὐσίαι εἶναι εἴτε ὄχι, τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ· διότι κατὰ τὴν ἄποψίν σου δὲν εἶναι ἄλλη ἀλλὰ μόνον αὐτὴ ὄντοτης τῶν γενητῶν· καὶ τὸ ἀτοπώτατον ὅλων εἶναι ὅτι τὰ μετέχοντα οὐσίας, καὶ μάλιστα θείας, δὲν εἶναι οὔτε κἂν οὐσίαι.

24. "Αν δὲ ἡ ὄντοτης εἶναι καὶ ἀρχὴ τῶν ὀπωσδήποτε ὄντων, πῶς δὲν εἶναι καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ὁ ὑπεράρχιος; "Αν δὲ ἡ ἀρχὴ κατ' ἀνάγκην ὑπερέχη τῶν ἐξ αὐτῆς, πῶς δὲν εἶναι ὑπεράνω τῶν ὄντων ἢ ὄντοτης; "Αν δὲ αὕτη εἶναι ὑπὲρ τὰ μετέχοντα, ὁ δὲ ὑπεράρχιος εἶναι ὑπὲρ αὐτὴν, πῶς δὲν εἶναι μεταξύ τῶν μετεχόντων καὶ τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἢ μεθεκτὴ ὄντοτης; Καὶ ὅμως ὅλαι αἰ τοιαῦται ἀρχαὶ δὲν εἶναι τίποτε εἰμὴ οἱ λόγοι τῶν ὄντων καὶ τὰ παραδείγματα, μεθεκτοὶ μὲν ὑπὸ τῶν ὄντων, ἀπηλλαγμένοι δὲ ἀπὸ τὰ ὄντα, διότι ἐνυπάρχουν εἰς τὸν δημιουργικὸν νοῦν καὶ προϋπάρχουν αὐτοῦ καὶ διότι κατ' αὐτούς ἔγιναν τὰ πάντα. Πῶς λοιπὸν δὲν εἶναι οὔτοι μεταξύ τοῦ ἀμεθέκτου καὶ τῶν μετεχόντων; Ἄλλ' ὅμως, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν τὰ μετέχοντα Θεοῦ, ἢ δὲ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀμέθεκτος, ὑπάρχει ἄρα κάτι μεταξύ τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας καὶ τῶν μετεχόντων, διὰ τοῦ ὁποίου ταῦτα μετέχουν τοῦ Θεοῦ. "Αν δὲ σὺ ἀφαιρέσῃς τὸ μεταξύ τοῦ ἀμεθέκτου καὶ τῶν μετεχόντων, ὁποῖα Ζημία, μᾶς ἀπέκοψες ἀπὸ τὸν Θεόν, ἀπομακρύνεις τὸν σύνδεσμον καὶ

βαιον μεταξὺ θέμενος ἐκείνου καὶ τῆς γενέσεως καὶ διοικί-
 σεως τῶν γενητῶν. Δεῖ δὴ ζητεῖν ἡμᾶς Θεὸν ἕτερον οὐκ ὄν-
 τα μόνον αὐτοτελεῆ, αὐτενέργητον, αὐτὸν ἑαυτὸν δι' ἑαυτοῦ θεώ-
 μενον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθόν, οὕτω γὰρ οὐκ ἀρκεσθήσεται κινεῖσθαι
 5 μόνον τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ· μηδ' ἀνευδεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπερ-
 πληρέστατον, οὕτω γὰρ βουλόμενος ὡς ἀγαθὸς τοῦ εἶ ποιεῖν
 οὐκ ἀδυνάτως ἔξει μηδ' ἀκίνητον μόνον ἀλλὰ καὶ κινούμενον,
 οὕτω γὰρ ἅπασι παρέσται ταῖς δημιουργικαῖς καὶ προνοητι-
 καῖς προόδοις τε καὶ ἐνεργείαις. Καὶ ἀπλῶς δεῖ ζητεῖν ἡ-
 10 μᾶς Θεὸν ὄντα πως μεθεκτόν, οὗ μειέχοντες ἕκαστος οἰκείως
 ἑαυτοῦ κατὰ τὴν τῆς μεθέξεως ἀναλογίαν ὄντες καὶ ζῶντες
 καὶ ἐνθεοὶ ἐσόμεθα.

25. Ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῶν γενητῶν καὶ τῆς ἀμεθέκτου
 ὑπερουσιότητος ἐκείνης, οὐχ ἓν μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ καὶ
 15 τοσαῦτα, ὅποσα δὴ καὶ τὰ μειέχοντα. Ταῦτα δ' οὐ καθ' ἑαυ-
 τὰ, τὰ μέσα ἐκεῖνα δηλαδή· δυνάμεις γὰρ εἰσι τῆς ὑπερου-
 σιότητος ἐκείνης, μοναχῶς καὶ ἐνιαίως προειληφυίας καὶ συν-
 ειληφυίας τὴν τῶν μεθεκτῶν ἅπασαν πληθύν, δι' ἣν κατὰ τὰς
 προόδους πολυπλασιαζομένη καὶ μετεχομένη παρὰ πάντων ἀν-
 20 ἐκφοιτήτως ἔχειται τοῦ ἀμεθέκτου καὶ ἐνός. Εἰ γὰρ καὶ τὸ
 τοῦ κύκλου κέντρον, ἔχον τὴν τοῦ ἀφιέναι παρ' ἑαυτοῦ πάσας
 τὰς τοῦ κύκλου γραμμὰς δύναιμι ἐν ἑαυτῷ, οὐ δύο ἢ πολλὰ
 ἐσσι σημεῖα, πολλῶ μᾶλλον ὁ Θεὸς πᾶσαν διπλόην ἀπαναίνε-
 ται, τὰς δυνάμεις ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰ παραδείγματα τῶν γενη-
 25 τῶν προσέχων. Ὑπάρχουσι οὖν αἱ τοιαῦται δυνάμεις καὶ τὰ
 παραδείγματα καὶ προὑπάρχουσι, ἀλλ' οὐχ ὡς οὐσίαι οὐδ'
 ὡς ἀνθυπόστατα, οὐδέ τι ταῦτα συντελοῦσιν εἰς τὸ εἶναι τὸν
 Θεόν· ὑποστάτης γὰρ ἐσιν αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τούτων ὑφέ-
 σιτηκεν αὐτός· οὐ γὰρ τὰ περὶ Θεὸν ἐσιν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ'
 30 αὐτός ἐστιν οὐσία τῶν περὶ αὐτόν. Ἡ μὲν ἔστιν αὐτὸς ὑπερ-
 ούσιος οὐσία, ἄρρητός τε καὶ ἀπερινόητος, ἄσχετός τε καὶ ἀ-

82. Ὁ Παλαμᾶς εὕρισκει εἰς τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας μεσάζοντα μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ οὐσίας τοῦ Θεοῦ.

83. Βλ. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περί θείων ὀνομάτων 13, 2, PG 3, 977 C.

84. Περί θείων ὀνομάτων 1, 7, PG 3, 596 C· αὐτόθι 11, 6, PG 3, 958 A.

τοποθετήσας μεταξὺ ἐκείνου καὶ τῆς γενέσεως καὶ διοικήσεως τῶν γένητων μέγα καὶ ἀδιάβατον χάσμα⁸². Ὅθεν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἄλλον Θεόν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι μόνον αὐτοτελής, αὐτενέργητος, θεατῆς ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀγαθός, διότι οὕτω δὲν θὰ ἀρκεσθῆ νὰ κινῆται μόνον διὰ τῆς θεωρίας ἑαυτοῦ· οὔτε ἀνενδεής μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπερπληρέστατος, διότι ὡς ἀγαθός θέλων οὕτω δὲν θὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ εὐεργετῆ· οὔτε ἀκίνητος μόνον ἀλλὰ καὶ κινούμενος, διότι οὕτω θὰ παρίσταται εἰς ὅλους διὰ τῶν δημιουργικῶν καὶ προνοητικῶν προόδων καὶ ἐνεργειῶν. Καὶ γενικῶς πρέπει νὰ ζητῶμεν Θεόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ὅπωςδήποτε μεθεκτός, τοῦ ὁποῖου μετέχοντες ἕκαστος προσφόρως πρὸς ἑαυτόν, ὄντες δὲ καὶ ζῶντες κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς μεθέξεως, θὰ εἴμεθα ἔνθεοι.

25. Ὑπάρχει ἄρα κάτι μεταξὺ τῶν γενητῶν καὶ τῆς ἀμεθέκτου ἐκείνης ὑπερουσιότητος, ὄχι μόνον ἓν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ καὶ τόσα, ὅσα ἀκριβῶς εἶναι καὶ τὰ μετέχοντα. Ταῦτα δέ, τὰ μεσαῖα δηλαδή, δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ· διότι εἶναι δυνάμεις τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, ἡ ὁποία ἔχει προλάβει καὶ συλλάβει μοναδικῶς καὶ ἐνιαίως ὅλην τὴν πληθὺν τῶν μεθεκτῶν, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας πολλαπλασιαζομένη κατὰ τὰς προόδους καὶ μετεχομένη ὑπὸ ὅλων συνέχεται ἀνεκφοιτήτως μὲ τὸ ἀμέθεκτον καὶ ἓν⁸³. Διότι, ἂν τὸ κέντρον τοῦ κύκλου, ἔχον μέσα του τὴν δύναμιν νὰ ἀφήνη ἀφ' ἑαυτοῦ ὅλας τὰς γραμμὰς τοῦ κύκλου, δὲν εἶναι δύο ἢ πολλὰ σημεῖα, πολὺ περισσότερο ἀποποιεῖται ὁ Θεὸς πᾶσαν διπλόην, καθὼς ἔχει μέσα του ἐκ τῶν προτέρων τὰς δυνάμεις καὶ τὰ παραδείγματα τῶν γενητῶν. Ὑπάρχουν λοιπὸν αἱ τοιαῦται δυνάμεις καὶ τὰ παραδείγματα καὶ προϋπάρχουν, ἀλλὰ ὄχι ὡς οὐσίαι οὔτε ὡς αὐθυπόστατα, καὶ οὔτε συντελοῦν κατὰ τίποτε εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ· διότι εἶναι ὑποστάτης αὐτῶν⁸⁴, ἀλλὰ δὲν ἐθεμελιώθη αὐτὸς ὑπὸ τούτων· διότι δὲν εἶναι τὰ περὶ Θεὸν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι οὐσία τῶν περὶ αὐτόν. Καθ' ὅσον μὲν εἶναι αὐτὸς ὑπερούσιος οὐσία, εἶναι ἄρρητος καὶ ἀνεπινόητος, ἄσχετος καὶ ἀμέθεκτος, καθ' ὅσον

μέθεκτος, ἥ δέ ἐσιν οὐσία τῶν ὄντων καὶ ζωὴ τῶν ζώντων καὶ σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ἀπλῶς πάντων τῶν ὄπωσοῦν ὄντων ὄντιότης καὶ δύναμις καλλοποιός, καὶ νοεῖται καὶ λέγεται καὶ μετέχεται παρὰ τῶν γενητῶν. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν
 5 μέγαν Διονύσιον «οὐ δι' ἀγνωσίας μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ γνώσεως ὁ Θεὸς γινώσκειται καὶ ἔσιν αὐτοῦ καὶ νόησις καὶ λόγος καὶ ἐπισιτήμη καὶ ἐπαφή καὶ αἴσθησις καὶ δόξα καὶ φαντασία καὶ ὄνομα καὶ ἄλλα πάντα», τοιγαροῦν καὶ μέθεξις ἐσιν αὐτοῦ, τοῦτο μὲν διὰ τὸ νόησιν αὐτοῦ ὑπάρχειν καὶ αἴσθησιν καὶ ἐπαφήν, τοῦτο δὲ διὰ τὸν ὕστερον ἐπενηνεγμένον
 10 συμπεριληπτικώτατον λόγον. Ἄμεθεκτος ἄρα καὶ μεθεκτός ὑπάρχει ὁ αὐτὸς Θεός, ἐκεῖνο μὲν ὡς ὑπερούσιος, τοῦτο δὲ ὡς οὐσιοποιὸν ἔχων δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν παραδειγματικὴν καὶ τελικὴν τῶν πάντων.

15 26. Ἄλλὰ γὰρ τὰ τοιαῦτα παραδείγματα Πυθαγόρας μὲν καὶ Πλάτων καὶ Σωκράτης ταπεινῶς καὶ ἀναξίως τοῦ Θεοῦ ἀνθυπάρκτους ἐδόξασαν ἀρχὰς συναιτίους τῷ Θεῷ. Τούτους οὖν αἰτιατέον ὡς πολυθέους, οἵτινες μεταξὺ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης καὶ τῶν γενητῶν θείας οὐσίας ἐτέρας ἀρχικὰς
 20 τῶν ὄντων αὐτοσχεδιάσαντες παρ' ἑαυτῶν ὑπέστησαν, «ὡς οὐτε αὐτοὶ ἤδεισαν» κατὰ τὸ λόγιον «οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν». Ἡμεῖς δὲ καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν οὐδὲν τούτων ἀνθυπάρκτιον δοξάζομεν, οὐδ' ἀναίτιον οὐδὲ συναίτιον Θεῷ, διὸ καὶ προσρισμοὺς καὶ προγνώσεις ταῦτά φαμεν καὶ θελήματα Θεοῦ, ὄντα
 25 μὲν πρὸ τῶν κτισμάτων ἐν αὐτῷ — πῶς γὰρ οὔ; — προηγμένων δ' ὕστερον τῶν κτισμάτων κατ' αὐτά. «Εἶπε» γὰρ, φησί, «καὶ ἐγένετο καὶ τὸ ἐννῶμα ἔργον ἦν καὶ πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν». Εἰ γοῦν καὶ μὴ πολλάς φαμεν ὑπερουσιῶς ἀρχικὰς τε καὶ ποιητικὰς τῶν γεγονότων οὐσίας, ἀλλ' ἐν πᾶσαν
 30 διπλόην ἀπαναινόμενον καὶ κατὰ μίαν ἐνοειδῆ καὶ ὑπερηνωμένην ἀπλότητα τὰ πολυειδῆ καὶ μεριστὰ προάγον, ἀλλὰ παντοδύναμον τοῦτ' ἴσμεν καὶ συνεκτικὸν ἀπάντων, ὡς ἐν ἑαυτῷ

85. Περὶ θείων ὀνομάτων 7, 3, PG 3, 872 A.

86. Ἦτοι τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰς ἰδέας ὡς ἀνεξαρτήτους τοῦ Θεοῦ πραγματικότητας.

87. Ἰερ. 16, 13.

δὲ εἶναι οὐσία τῶν ὄντων καὶ ζωὴ τῶν ζώντων, σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ γενικῶς ὄντοτης καὶ καλλοποιὸς δύναμις ὅλων τῶν ὁπωσδήποτε ὄντων, νοεῖται καὶ λέγεται καὶ μετέχεται ἀπὸ τὰ γενητά. Διότι, ἂν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «ὁ Θεὸς γνωρίζεται ὄχι μόνον δι' ἀγνωσίας, ἀλλὰ καὶ διὰ γνώσεως, καὶ ὑπάρχη αὐτοῦ νόησις, λόγος καὶ ἐπιστήμη, ἐπαφή καὶ αἴσθησις, δόξα καὶ φαντασία, ὄνομα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα⁸⁵, ἐπομένως ὑπάρχει καὶ μέθεξις αὐτοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ὑπάρχει νόησις, αἴσθησις καὶ ἐπαφή αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑφίσταται ὁ ἔπειτα παρατεθεὶς συμπεριληπτικώτατος λόγος. "Αρα ὁ αὐτὸς Θεὸς εἶναι ἀμέθεκτος καὶ μεθεκτός, τὸ ἓν ὡς ὑπερούσιος, τὸ ἄλλο ὡς ἔχων οὐσιοποιὸν δύναμιν καὶ παραδειγματικὴν καὶ τελικὴν τῶν πάντων ἐνέργειαν.

26. Ἄλλὰ βεβαίως ὁ Πυθαγόρας, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σωκράτης ἐξέλαβον ταπεινῶς καὶ ἀναξίως τοῦ Θεοῦ τὰ τοιαῦτα παραδείγματα ὡς αὐθυπάρκτους καὶ συναιτίους μὲ τὸν Θεὸν ἀρχάς⁸⁶. Τούτους λοιπὸν πρέπει νὰ κατηγορήσωμεν ὡς πολυθέους, οἱ ὁποῖοι αὐτοσχεδιάσαντες ἐτοποθέτησαν μεταξὺ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης καὶ τῶν γενητῶν, «τὰς ὁποίας οὔτε αὐτοὶ ἐγνώρισαν» κατὰ τὸν λόγον «οὔτε οἱ πατέρες των»⁸⁷. Ἡμεῖς δὲ καὶ οἱ πατέρες μας δὲν θεωροῦμεν τίποτε ἀπὸ αὐτὰ αὐθυπάρκτον οὔτε ἀναίτιον οὔτε συναίτιον μὲ τὸν Θεόν, διὸ καὶ καλοῦμεν ταῦτα προορισμοὺς καὶ προγνώσεις καὶ θελήματα Θεοῦ, ὑπάρχοντα πρὸ τῶν κτισμάτων εἰς αὐτὸν —πῶς ὄχι;—, ἐνῶ τὰ κτίσματα παρήχθησαν ὕστερα συμφώνως πρὸς αὐτά. Διότι, λέγει, «εἶπε καὶ ἔγινε, καὶ ἡ σκέψις ἔγινεν ἔργον καὶ ἔπραξεν ὅλα ὅσα ἠθέλησεν»⁸⁸. Μολονότι βεβαίως δὲν λέγομεν πολλὰς ὑπερουσιῶς ἀρχικὰς καὶ ποιητικὰς οὐσίας τῶν γεγονότων, ἀλλὰ ἓν ἀποποιούμενον πᾶσαν διπλόην καὶ προβάλλον κατὰ μίαν ἐνοειδῆ καὶ ὑπερηνωμένην ἀπλότητα τὰ πολυειδῆ καὶ μεριστὰ ὄντα, ἀλλὰ ἀναγνωρίζομεν τοῦτο παντοδύναμον καὶ συνεκτικὸν ἀπάντων, ὡς ἔχον

88. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 38, 9, PG 36, 320 C. Βλ. Γεν. 1, 3. Ψαλμ. 113, 11.

τὰ πάντα ἔχον καὶ πρὸ κτίσεως. «Εἴ γὰρ ὁ εἷς ἥλιος», κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον φάναι, «τὰς τῶν πολλῶν μειοχῶν αἰτίας ἐν ἑαυτῷ μονοειδῶς προεἴληφε, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τῆς αὐτοῦ καὶ πάντων αἰτίας προὔφρασιάναι τὰ πάντων τῶν ὄντων παρα-
5 δείγματα κατὰ μίαν ὑπερούσιον ἔνωσιν συγχωρητέον».

27. Ἔστιν οὖν καὶ αἰεὶ ἐστὶ καὶ κυριώως ἐστὶ προσορισμὸς καὶ πρόγνωσις καὶ πρόνοια καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ ἀδαιρέτως ἦνῶνται τῷ Θεῷ καὶ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης ἔτιερά ἐστι, καὶ ὑπὲρ αὐτὰ ἐστὶν ἐκείνη· πῶς γὰρ οὐ; Τί οὖν; ἐπεὶ ταῦ-
10 τα κατὰ τινα ὑπαρξίν ἐστὶν αἰεὶ, ἔστι δὲ καὶ ὁ Θεὸς αἰεὶ, δύο ἢ πολλοὶ ἔσονται θεοί; Διότι δ' αὐτῷ ταῦτα ἦνῶνται ἀδαιρέτως, σύνθετος ἔσται ὁ Θεὸς ἡμῖν; Ὅτι δ' αὖ καὶ αὐτὰ γεγόναμεν, οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐτέρων ποιήματά ἐσμεν; Ἡ ποῦ σὺ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς ἐκ Θεοῦ ἡμῖν ὑπηρογμένον βασιλέα δύο
15 ποιήσεις βασιλέας καὶ ἐκ δύο βασιλειῶν σύνθετον ἀποδείξεις τὸ βασίλειον αὐτῷ καὶ ἄλλον δὴ τινα καὶ οὐκ αὐτὸν ἐρεῖς τῶν ἀξιωμαίων πρότανιν, ὅτι ὁρισμῶ καὶ θελήματι οἰκείῳ τὰ σχήματα ποιεῖται καὶ ὁ ὁρισμὸς αὐτῷ γίνεται σεπιδὸν ὄνομά τε καὶ ἀξίωμα ἐκάστω τῶν ἐν τέλει; Κἀνταῦθα γὰρ
20 μετὰ τοῦ ἐπιτάτιοντος καὶ τῶν ὑπακουόντων ἐξ ἀνάγκης τοῦπίταγμά ἐστιν. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ δύνασθαι τις ἂν εἴποι μὴ προέχειν ἡμῖν τὸν βασιλέα, ἔστι δ' ὄπη καὶ τὸ προειδέναί, εἴ καὶ μὴ ἐπὶ πᾶσι καὶ διὰ παντός. Ἄρα δὲ καὶ τὸν ὁρισμὸν αὐτὸν μετὰ τῆς συγκλήτου θήσομεν, ὅτι μὴ βασιλεία ἐ-
25 στὶν ὁ ὁρισμὸς, καθάπερ ἐκεῖ σὺ τὰ μεθεκτὰ κτισιά, ὅτι μὴ ταῦτ' ἐστὶν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ; Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν καὶ οὕτως ὁμολογουμένων διθετίας καὶ πολυθετίας ἔδειξας τοὺς ὀρθοδόξους.

89. Περί θείων ὀνομάτων 5, 8, PG 3, 824 BC.

90. Ἐν τέλει τοῦ βιβλίου οἱ κώδ. Σ₁ καὶ V₂ συνάπτουν ἔξ πατερικῶ χωρία, ἀναφερόμενα εἰς τὴν κατὰ γράμμα καὶ τὴν κεκρυμμένην ἐννοίαν τῶν λέξεων.

μέσα του τὰ πάντα καὶ πρὸ τῆς κτίσεως. «Διότι, ἂν ὁ ἥλιος εἶναι εἷς», διὰ νὰ εἴπωμεν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, «ἔχει συμπεριλάβει ἀπὸ πρὶν μονοειδῶς μέσα του τὰς αἰτίας τῶν πολλῶν μετοχῶν, πολὺ περισσότερον ἐπιτρέπεται νὰ προϋφίστανται τὰ παραδείγματα ὄλων τῶν ὄντων κατὰ μίαν ὑπερούσιον ἔνωσιν ἐπὶ τῆς αἰτίας αὐτοῦ καὶ τῶν πάντων»⁸⁹.

27. Ὑπάρχουν λοιπόν, καὶ μάλιστα ὑπάρχουν πάντοτε καὶ κυριολεκτικῶς, προορισμός, πρόγνωσις, πρόνοια καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ εἶναι ἀδιαιρέτως ἠνωμένα μὲ τὸν Θεὸν καὶ εἶναι διάφορα ἀπὸ τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην, καὶ ἐκείνη εἶναι ὑπεράνω αὐτῶν· πῶς ὄχι; Τί συμβαίνει λοιπόν; Ἐπειδὴ ταῦτα κατὰ κάποιαν ὑπαρξιν ὑπάρχουν πάντοτε, ὑπάρχει δὲ καὶ ὁ Θεὸς πάντοτε, θὰ ὑπάρχουν δύο ἢ περισσότεροι Θεοί; Διὰ τὸν λόγον λοιπόν ὅτι ταῦτα εἶναι ἠνωμένα ἀδιαιρέτως μὲ αὐτόν, θὰ εἶναι σύνθετος ὁ Θεὸς ἡμῶν; Ὅτι δὲ πάλιν κατεσκευάσθημεν κατ' αὐτὰ, εἴμεθα ποιήματα ὄχι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἄλλων; Ἀλήθεια, ἐσὺ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς ἐγκατεστημένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βασιλέα μας θὰ κάμης δύο βασιλεῖς, θὰ ἀποδείξης ὅτι τὸ βασίλειόν του εἶναι σύνθετον ἀπὸ δύο βασιλείας, θὰ εἴπης ὅτι κάποιος ἄλλος καὶ ὄχι αὐτός εἶναι πρῦτανις τῶν ἀξιωματῶν, διὰ τὸν λόγον ὅτι κάμνει τὰς ἐνεργείας μὲ ὄρισμόν καὶ οἰκεῖον θέλημα καὶ ὁ ὄρισμός του γίνεται σεπτὸν ὄνομα καὶ ἀξίωμα εἰς ἕκαστον τῶν ἀρχόντων; Διότι καὶ ἐδῶ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐπίταγμα εἶναι μεταξὺ τοῦ ἐπιτάσσοντος καὶ τῶν ὑπακούοντων. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ κανεὶς οὔτε ὅτι τὸ δύνασθαι δὲν ἔχει ἀπὸ πρὶν ὁ βασιλεὺς, ἐνίστε δὲ καὶ τὸ γνωρίζειν, ἂν καὶ ὄχι εἰς ὅλα καὶ διὰ παντός. Ἄρα γε θὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸν ὄρισμόν αὐτόν μαζὶ μὲ τὴν σύγκλητον, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ ὄρισμός δὲν εἶναι βασιλεία, ὅπως θεωρεῖς ἐσὺ ἐκεῖ κτιστὰ τὰ μεθεκτά, διὰ τὸν λόγον ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ; Ἀπὸ τοιαύτας καὶ οὕτως ὁμολογουμένας ἀρχὰς ἔδειξες τοὺς ὀρθοδόξους διθεῖτας καὶ πολυθεῖτας⁹⁰.

ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

5 1. Ἡ μὲν οὖν προσκρούει τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῷ τῆς ἀλη-
θείας Θεῷ διὰ τῶν αὐτῷ δοκούντων ἀνωμολογημένων ἀρχῶν
καὶ προιάσεων, ἃς οὗτος κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας προὑβάλλε-
το, τοσαῦτά ἐστι καὶ τοιαῦτα καὶ εἰς τοῦθ' ἤκοντα κακοδοξί-
ας. Ἡ δ' ἐξ ὧν οἶεται συμπεραίνειν, ἅκων μὲν, ἑαυτοῦ δ'
10 ὅμως αὐθις τυγχάνει καιαμαρτυρῶν (ἐκείνου γὰρ οὐχ ἐκόν-
τος εἶναι πρὸς τὰς ἡμετέρας ἤκει χειρας τὰ ἐκείνου συγ-
γράμματα καὶ τὸν συγγραφέα σφῶν οἷα πονηρὸν ὥσανεὶ προσ-
ῆγγειλεν). Ἡ τοίνυν αὐθις ἐκ τῶν μετὰ χειρας ἡμῖν αὐτοῦ
συγγραμμάτων ἀναφαίνεται κακῶς φρονῶν, κατ' οὐδὲν ἀπά-
15 δει τῶν περὶ αὐτοῦ προσειρημένων ἐκείνων. Ἐχει γὰρ ὡς
συνελόντα φάναι τοσαύτην κακονοίας ὑπερβολήν, ὡς τοὺς μὲν
προφήτας ὑπὸ δαιμόνων ἐνεργεῖσθαι δεικνύναι, τοὺς δὲ κα-
τὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον πολιτευσαμένους ἁγίους τοῖς αἰ-
ρετικοῖς συντιτάχθαι, τὴν δὲ προφητῶν καὶ ἀποσιόλων καὶ
20 τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρετὴν κακίαν εἶναι καὶ οὐκ ἀρετὴν ἀπο-
φαίνεσθαι. Ἡ ἄρα τις γέγονεν ἐξ αἰῶνος τοῦ τοιούτους συντι-
θέντος λόγους κακοδοξότερος; Ἡ ἄρα τις δυνήσεται νεμεση-
σαι τῷ πρὸς τὸν τοιαῦτα συγγραφόμενον ἀντιλέγοντι; Ἡ ἄρα
τινι μετὰ τῶν ἁγίων ἔσται μερὶς τὰ τοιαῦτα συγγράμματα
25 σιέροντι καὶ καιηγοροῦντι τῶν μὴ ταῦτα σιερόντων; Τί
γὰρ εἰ μὴ φανερῶς ἐσιν ἡ λέγει τούτων, ἀλλ' ἐξ ὧν λέ-
γει συνάγεται; Τοιαῦτα τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ, τὰ τοῦ πονη-
ροῦ μυστήρια, ἡ τοῖς ὑπέχουσιν αὐτῷ τὰ ὄρα ψιθυρίζει, οὐ

1. Βλ. βιβλία 2, 1, 2' 2, 3, 78.

2. Ο Παλαμάς ἐννοεῖ ὅτι καὶ τὰ νέα συγγράμματα τοῦ Βαρ-
λαάμ, ἦτοι τὰ Κατὰ Μασσαλιανῶν, συμφωνοῦν μὲ τὰ προηγούμενα,
τὰ ἀναφερθέντα εἰς τὴν δευτέραν τριάδα.

ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

1. Τόσα λοιπόν καὶ τοιαῦτα εἶναι καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον κακοδοξίας φθάνουν αὐτὰ τὰ ὁποῖα προσκρούουν εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὸν Θεὸν τῆς ἀληθείας διὰ τῶν θεωρουμένων ἀπὸ αὐτὸν ὡμολογημένων ἀρχῶν καὶ προτάσεων, τὰς ὁποίας οὗτος προέβαλε κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Μὲ αὐτὰ δὲ τὰ ὁποῖα συμπεραίνει κατὰ ὑπόθεσιν καταμαρτυρεῖ πάλιν ἐναντίον ἑαυτοῦ ἀκουσίως (καθ' ὃσον παρὰ τὴν θέλησιν ἐκείνου τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἔφθασαν εἰς χεῖρας μου¹ καὶ κατὰ κάποιον τρόπον παρουσίασαν τὸν συγγραφέα των ὡς πονηρόν)· αὐτὰ λοιπόν τὰ ὁποῖα ἀναφαίνεται ὅτι φρονεῖ κακῶς ἐκ τῶν εἰς χεῖρας μας συγγραμμάτων αὐτοῦ, δὲν διαφωνοῦν κατὰ τίποτε ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ προλεχθέντα περὶ αὐτοῦ². Διὰ νὰ εἶπω ἐν συντομίᾳ, ἔχει τόσον ὑπερβολικὴν κακόνοιαν, ὥστε νὰ δεικνύῃ ὅτι οἱ μὲν προφηταὶ ἐνεργοῦνται ὑπὸ δαιμόνων, οἱ δὲ ἅγιοι οἱ ὁποῖοι ἐπολιτεύθησαν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ εἶχον συνταχθῆ με τοὺς αἰρετικούς καὶ νὰ ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ὁπαδῶν των εἶναι κακία καὶ ὄχι ἀρετὴ. Ἐὰρ γε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων ἔγινε κανεὶς κακοδοξότερος ἀπὸ αὐτὸν τὸν συντάσσοντα τοὺς τοιοῦτους λόγους; Ἐὰρ γε θὰ δυνηθῆ κανεὶς νὰ ἀγανακτῆσῃ ἐναντίον τοῦ συγγραψαντος τοιαῦτα; Ἐὰρ γε θὰ ὑπάρξῃ μερὶς μετὰ τῶν ἀγίων εἰς κάποιον δεχόμενον τὰ τοιαῦτα συγγράμματα καὶ κατηγοροῦντα τοὺς μὴ δεχομένους ταῦτα; Ποίαν σημασίαν ἔχει, ἂν μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ δὲν διακηρύσση φανερῶς, ἀλλὰ συνάγονται ἀπὸ ὅσα λέγει; Τοιαῦτα εἶναι τὰ βαθέα τοῦ Σατανᾶ, τὰ μυστήρια τοῦ πονηροῦ, τὰ ὁποῖα ψιθυρίζει εἰς τοὺς τείνοντας εἰς αὐτὸν τὰ ὦτα, χωρὶς νὰ χαλαρώνη ἢ

χαλῶν καὶ ὑπεκλύων τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τὸ βλαβε-
 ρὸν ὑποκρύπτων τοῦ νοήματος. Ἡμεῖς δ' ὅπως ἕκαστον τῶν
 εἰρημένων κατασκευάσαι πειράται, διὰ βραχέων ἐνιαῦθα φα-
 νερώσομεν, καὶ πρῶτον διὰ τίνων δαιμονιώδεις, φεῦ, τοὺς
 5 ἐνθέους προφήτας δείκνυσιν ὁ λόγος αὐτῶ.

2. Τὰς δράσεις τούτων χεῖρους εἶναι νοήσεως κατασκευά-
 ζει καὶ ἀποφαίνεται ὡς φαντασίας οὔσας, εἰ καὶ αἰσθητίας,
 ἵνα τὴν γνῶσιν ὑπερέχουσαν τούτων ἐπιδείξῃ· εἶτα προῖων
 αὐτός φησι πάλιν «ἐμπαθῆ τυγχάνειν ἢ δαιμονιώδη νοῦν,
 10 ὅς ἂν ἐνεργοίῃ κατὰ χεῖρω νοήσεως ἐνέργειαν». Ἐπεὶ τοί-
 νυν οἱ προφῆται νῶ ἑώρων («οὐ γὰρ αἰσθητή τις», φησὶν
 ὁ μέγας Βασίλειος, «ἢ τῶν προφητῶν δράσις, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ
 νοῦ κατανοουμένη, τοῦ Θεοῦ φωτίζοντος αὐτόν»· καὶ πάλιν,
 «προεώρων οἱ προφῆται τὰ μέλλοντα, τυπούμενοι τῶ Πνεύ-
 15 ματι τὸ ἡγεμονικόν»), εἰ γοῦν νῶ ἐν Πνεύματι ἑώρων οἱ προ-
 φῆται, «ἐνεργεῖα δὲ χεῖροσι νοήσεως», ὡς οὗτος εἶπεν, αὐ-
 τη δὲ δαιμονιώδης, ὅταν μὴ περὶ χρεῖματα καὶ τὰς κάτοι
 ἡδονὰς καὶ δόξας ἐνεργῇ, ἀρ' οὐ κατὰ τὸν τὰ τοιαῦτα λέ-
 γοντα δαιμονιώδης ἢ θεία δράσις ἐκείνη; Τί δὲ τὸ θεῖον
 20 Πνεῦμα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ τὴν δράσιν ταύτην ἐμποιοῦν;
 Ἄλλὰ τρέποιο ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τὸ τοιοῦτο βλάσφημον τοῦ
 τοιούτους λόγους συντιθέντος, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς αὐτοῦ κε-
 φαλῆς διαπεσὸν ὡς πορρωτάτω γένοιτο, πρὸς τὸ μὴ ὄν χω-
 ρῆσαν, μετάμελον λαθόντος καὶ μεταμαθόντος τὴν ἀλήθειαν.
 25 3. Πόθεν δὲ τῶ τηλικούτῳ βόθρῳ περιέπεσεν; ἔροισί τις
 ἂν. Ἐπεὶ λόγῳ καὶ φιλοσοφίᾳ φυσικῇ τὰ ὑπὲρ λόγον τε καὶ
 φύσιν ἐξερεύνησεν, ἀπειθήσας τοῖς πατράσι λέγουσιν, «οὐ
 δυνατὸν ἐρμηνευθῆναι λόγῳ τὸν τρόπον τῆς προφητικῆς ὄψε-
 ως, ἀλλ' ἐκεῖνος μόνος οἶδε σαφῶς, ὃ τῇ πείρᾳ μαθὼν εἰ
 30 γὰρ φύσεως ἔργα καὶ πάθη πολλάκις οὐδεὶς ἂν παραστήσειε

3. Λόγοι τοῦ Βαρλαάμ, βλ. 2, 3, 58.

4. Εἰς Ἡσαΐαν 13, PG 30, 565 C.

5. Βλ. αὐτόθι προοίμιον, PG 30, 121 A' 7, PG 30, 452 A.

έξασθενῆ τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ἀλλὰ ὑποκρύπτων τὸ βλαβερὸν τοῦ νοήματος. Ἡμεῖς δὲ θὰ παρουσιάσωμεν ἐδῶ διὰ βραχέων πῶς προσπαθεῖ νὰ χαλκεύσῃ ἕκαστον τῶν λεχθέντων, καὶ πρῶτον διὰ ποίων, μέσων ὁ λόγος του δεικνύει δαιμονιώδεις, φεῦ, τοὺς ἐνθέους προφήτας.

2. Παρουσιάζει τὰς ὁράσεις αὐτῶν νὰ εἶναι χειρότεροι νοήσεως καὶ ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι φαντασίαι³, ἂν καὶ αἰσθηταί, διὰ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν γνῶσιν ὑπερέχουσαν τούτων· ἔπειτα προχωρῶν αὐτὸς λέγει πάλιν «ὅτι εἶναι ἐμπαθῆς ἢ δαιμονιώδης ὁ νοῦς ὁ ὁποῖος θὰ ἐνήργει κατὰ ἐνέργειαν χειρατέραν νοήσεως». Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ προφῆται ἔβλεπον διὰ νοῦ («διότι εἶναι αἰσθητὴ ἢ ὄρασις τῶν προφητῶν», λέγει ὁ μέγας Βασίλειος, «ἀλλὰ κατανοουμένη ὑπὸ τοῦ νοῦ, κατόπιν φωτισμοῦ του ὑπὸ τοῦ Θεοῦ»⁴ καὶ πάλιν, «οἱ προφῆται προέβλεπον τὰ μέλλοντα, τυπούμενοι εἰς τὸ ἡγεμονικὸν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος»⁵), ἂν λοιπὸν οἱ προφῆται ἔβλεπον διὰ νοῦ ἐν πνεύματι, «δι' ἐνεργείας δὲ χειροτέρας νοήσεως», ὅπως εἶπεν οὗτος, αὕτη δὲ εἶναι δαιμονιώδης, ὅταν δὲν ἐνεργῇ διὰ χρήματα καὶ διὰ τὰς κἄτω ἡδονὰς καὶ δόξας, ἄρα δὲν εἶναι δαιμονιώδης ἢ θεία ὄρασις ἐκείνη κατὰ τὸν λέγοντα τοιαῦτα; Τί δὲ γίνεται τὸ Πνεῦμα ἐκεῖνο καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προκαλεῖ τὴν ὄρασιν ταύτην; Ἄλλὰ εἶθε ἢ τοιαύτη βλασφημία νὰ στραφῇ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ τοιοῦτους λόγους συντάσσοντος, μᾶλλον δὲ εἶθε διαπίπτουσα καὶ ἀπὸ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ νὰ φύγῃ μακρὰν, μεταβαίνουσα πρὸς τὸ μηδέν, ἀφοῦ αὐτὸς μετανοήσῃ καὶ μάθῃ ἐκ νέου τὴν ἀλήθειαν

3. Ἀπὸ ποῦ λοιπὸν ἔπεσεν εἰς τόσον φοβερὸν βόθρον; Θὰ ἡρώτα κανεῖς. Ἐπειδὴ ἐξηρεύνησε μὲ λόγον καὶ φυσικὴν φιλοσοφίαν τὰ ὑπὲρ λόγον καὶ φύσιν, ἀπειθήσας εἰς τοὺς πατέρας οἱ ὁποῖοι λέγουν, «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ λογικῶς ὁ τρόπος τῆς προφητικῆς θέας, ἀλλ' ἐκεῖνος μόνον τὴν γνωρίζει σαφῶς, ὁ διὰ τῆς πείρας μαθὼν αὐτὴν· διότι ἂν πολλάκις κανεῖς λόγος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ ἔργα καὶ πάθη φύσεως, πολὺ μᾶλλον

λόγος, πολλῶ μᾶλλον τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας», ὃ καὶ
 τοῖς μετὰ Χριστὸν ἁγίοις ἴδοι τις ἂν πολλαχοῦ μαρτυρούμε-
 νον. Τοῦτο τοίνυν τούτων οὕτω λεγόντων, αὐτὸς φησι Μασ-
 σαλιανούς εἶναι τοὺς πείρα δεῖν γινώσκειν ἢ πείρα ἐγνωκέναι
 5 τὰ τοιαῦτα λέγοντας. Οὐκοῦν αὐτὸς ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ προ-
 ρίσματος ἀναφαίνεται, πείραν μωσιηρίου θείου ἢ Πνεύματος
 ἁγίου ἐνεργείας οὐδ' ἠσινοοῦν λαβών· οὐ γὰρ ἂν Μασσα-
 λιανὸν ἑαυτὸν ἀνεκῆρυπτεν. Εἰ γοῦν ὁ πείρα μαθὼν μόνος
 οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, αὐτὸς δὲ πείρα οὐκ ἔ-
 10 γνωκε καὶ τοὺς πείρα γνόντας οὐδαμῶς παραδέχεται, τίς
 εἶτ' ἀμφιγνοήσει μὴ ψευδολογίαν εἶναι πᾶσαν τὴν περὶ τῆς
 θεοποιῦ τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας αὐτῶ γεγεννημένην ἀδο-
 λησίαν, καὶ ταῦτα κατὰ τῶν ἐν πείρα ταύτης γεγονότων ἐξε-
 νηνεγμένην αὐτῶ, μηδαμῶς εἰδού μῆτε ἂ λέγει, μῆτε περὶ
 15 τίνων διαβεβαιοῦται; «Γλυκύτητα γὰρ μέλιτος ἀναγγελεῖ τοῖς
 μὴ γευσάμενοις;», ἢ παροιμία φησὶν· οἱ δὲ μὴ γευσάμενοι,
 πῶς ἀναγγελοῦσιν; εἰπέ μοι· εἰ δὲ καὶ τοῖς γευσάμενοις ἀντι-
 λέγοιεν, ἄρ' οὐ μετὰ τοῦ ψευδόμενοι δῆλοι πεφηνέται καὶ
 γέλωτα ὀφλήσουσιν ἔσχατον; Πολλῶ μέντ' ἂν εἴη ψευδηγό-
 20 ρος καὶ καιαγέλαστος μᾶλλον ὁ περὶ τὰς ὑπερφνεῖς ἐνεργ-
 γείας τοῦ Πνεύματος τοιαῦτα τερατευόμενος καὶ κατὰ τὸν
 ἀπόστολον «ἂ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ
 τοῦ νοῦς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ». Ἦρκει μὲν οὖν τοῦτ' ἄν μόνον, οὐ
 μόνον ψευδογράφον αὐτὸν ἀπελέγξαι, πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τοῖς
 25 αἰρετικοῖς τοὺς ἁγίους συντάτιοντα (καὶ γὰρ ἐκείνων ἐστὶ
 λόγος «μόνον εἰδέναι σαφῶς τὸν πείρα μαθόντα» τὰς ἐνεργ-
 γείας τοῦ Πνεύματος, ὃ δὲ τοὺς τοῦτο λέγοντας αἰρετικούς
 εἶναι διωχυρίζεται)· τοῦτ' ἄν ἦρκει καὶ τῶν μετὰ Χρι-
 στὸν ἁγίων καιήγορον αὐτὸν ἀπελέγξαι· τῶ δὲ οὐκ ἀπέχρη-

6. Ἰω. Χρυσόστομου, Εἰς Ἡσαΐαν 1, PG 56, 14.

7. Εἰρωνεύεται, ὡς συνήθως, τὴν ἐπίδοσιν τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὴν γεωμετρίαν, ἀλλ' ἡ εἰρωνεία ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν σοβαρο-
 τᾶτην πεποιθήσιν, ὅτι εἰς τὴν θεολογίαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ
 ἰσχύουν μέθοδοι χρησιμοποιούμεναι εἰς θετικὰς ἐπιστήμας.

8. Κολ. 2, 18.

τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος»⁶, πράγμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἴδῃ κανεὶς μαρτυρούμενον καὶ εἰς τοὺς μετὰ Χριστὸν ἁγίους. Ἐνῶ λοιπὸν αὐτοὶ λέγουν αὐτά, αὐτὸς λέγει ὅτι εἶναι Μασσαλιανοὶ ἐκεῖνοι ποὺ λέγουν ὅτι πρέπει τὰ τοιαῦτα νὰ γνωρίζωνται διὰ τῆς πείρας ἢ ὅτι ἔχουν γνωρισθῆ διὰ τῆς πείρας. Ἐπομένως αὐτὸς παρουσιάζεται ὡσάν ἀπὸ γεωμετρικὸν πόρισμα⁷ νὰ μὴ ἔχη λάβει πείραν θεοῦ μυστηρίου ἢ ὁποιασδήποτε ἐνεργείας ἁγίου Πνεύματος· διότι δὲν θὰ ἀνεκήρυσσεν ἑαυτὸν Μασσαλιανόν. Ἄν λοιπὸν μόνον ὁ μαθὼν διὰ πείρας γνωρίζῃ τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, αὐτὸς δὲ δὲν γνωρίζει διὰ πείρας καὶ δὲν παραδέχεται καθόλου τοὺς διὰ πείρας γνωρίσαντας, ποῖος δὲν θὰ ἀμφιβάλῃ ὅτι εἶναι ψευδολογία πᾶσα ἢ γενομένη διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ θεοποιοῦ Πνεύματος πολυλογία του, καὶ μάλιστα ἐκφερθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, κατ' ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὴν ἐδοκίμασαν διὰ πείρας, ἐνῶ δὲν γνωρίζει οὔτε ποῖα λέγει οὔτε περὶ ποίων διαβεβαιώνει; «Διότι ποῖος θὰ γνωστοποιήσῃ τὴν γλυκύτητα μέλιτος εἰς τοὺς μὴ γευθέντας;», λέγει ἡ παροιμία. Οἱ δὲ μὴ γευθέντες, πῶς θὰ γνωστοποιήσουν; εἶπέ μου· ἂν δὲ δυνηθοῦν νὰ ἀντιλέγουν εἰς τοὺς γευθέντας, ἄρα ἐκτὸς τοῦ ὅτι θὰ φανοῦν ψευδόμενοι, δὲν θὰ καταντήσουν καὶ καταγέλαστοι; Πολὺ περισσότερο ὅμως ψευδηγόρος καὶ καταγέλαστος θὰ ἦτο ὁ τοιαῦτα τέρατα λέγων περὶ τῶν ὑπερφυῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πνεύματος καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον «εἰσχωρῶν εἰς ὅσα δὲν εἶδε, ματαίως καθιστάμενος ὑπερόπτης ἀπὸ τὴν τάσιν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ»⁸. Θὰ ἤρκει λοιπὸν τοῦτο μόνον νὰ τὸν ἀποδείξῃ, ὅχι μόνον ψευδογράφον, προσέτι δὲ καὶ ὡς συντάσσοντα τοὺς ἁγίους μὲ τοὺς αἰρετικούς (διότι ἐκείνων λόγος εἶναι «ὅτι γνωρίζει σαφῶς μόνον ὁ διὰ πείρας μαθὼν» τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, αὐτὸς δὲ διὰ τοὺς λέγοντας τοῦτο ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι αἰρετικοί)· τοῦτο λοιπὸν ἦτο ἀρκετὸν νὰ τὸν ἀποδείξῃ κατήγορον καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν ἁγίων· δὲν τοῦ ἔφθασεν ὅμως τοῦτο, ἀλλὰ ἐχρησιμοποίησε καὶ δευτέραν καὶ τρίτην καὶ ἀκό-

σεν, ἀλλὰ καὶ δευτέρω καὶ τρίτῃ καὶ ἔτι πλείοσι κατ' αὐτῶν, μᾶλλον δὲ καθ' ἑαυτοῦ μεθόδοις ἐχρήσατο.

4. Τῶν γὰρ ἁγίων ἐν τοῖς καθ' ἑαυτοὺς συγγράμασιν ἔστιν οὗ πρὸς ἀλλήλους δοκούντων διαφωνεῖν, αὐτὸς ποτὲ μὲν
 5 τούτου, ποτὲ δὲ ἐκείνου ρήσει προσθέμενος, δι' ἐκείνης τοῖς ἄλλοις ἀναιδῶς ἐπιτίθεται καὶ ἐκκηρύκτους καὶ ἀποβλήτους ποιεῖται παντάπασιν ὡς καὶ ἀφορισμοῖς ὑποβάλλειν καὶ ἀναθέμασιν. Οὕτω τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον μήτ' ἐκτὸς μήτ' ἐντὸς εἶναι τοῦ σώματος λέγοντα τὸν νοῦν διὰ τὸ ἀσώματον
 10 τοῖς ἄλλοις ἐπεσιράτευσεν ἁγίοις, ὅσοι ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν νοῦν εἰρήκασι, καὶ ὡς ἀντιπειθαγμένους τῇ ἀληθείᾳ τοῖς αἰρετικοῖς εὐθὺς ἐνηρίθμησεν. Ἡμεῖς δ' αὐτοὺς συμφώνους ἀλλήλοις κἂν τούτω, καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς αὐτοῖς, ἐν τε τῷ Ἀγιορειτικῷ κατὰ τῶν φρονούντων τὰ τοιαῦτα Τόμῳ κἂν τῷ Περὶ Προσ-
 15 ευχῆς δευτέρῳ λόγῳ τρανῶς ἀπεδείξαμεν. Ἀλλ' αὐθις αὐτὸν τὸν Νύσσης ὅπως τοῖς αἰρετικοῖς συνέταξεν ἄκουσον εἰπόντα γὰρ περὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου ὡς «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μένων τὸ θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν ἀνακραθεῖς, ὅτι τῷ
 20 ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τὰ ὅμοια παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδὴς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τὸ θέαμα· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐκείνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες»· ταῦτα τοῦτον ἐν τῷ πρὸς τὸν
 25 θεῖον Στέφανον ἐγκωμίῳ σαφῶς εἰπόντα, πολυτρόπως τοῖς αἰρετικοῖς ἐγκρίνει τὸν ἅγιον διὰ τε τὴν χάριν καὶ τὴν ἀνακρασιν (οὗ γὰρ ἀσφαλῶς συνορᾷ τῶν λεγομένων τὴν δύναμιν), μάλιστα δὲ πάντων ἐξοσιρακίζει τοῦ χοροῦ τῶν ὀρθόδοξων τὸν ταῦτ' εἰπόντα, Μασσαλιανὸν καὶ Βλαχερνίτην ἐπὶ
 30 διαβολῇ προσαγορεύσας διὰ τὴν ὄρασιν, ἀντιτάξας αὐτῷ τοὺς ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν λέγοντας.

9. Τὸν Μακάριον κατὰ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, βλ. ἄνωτ. 2, 2, 27.

10. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι τὸν Τόμον συνέταξεν ὁ Παλαμᾶς. βλ. καὶ Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 19.

11. Ἐν 2, 2, 27.

12. Α' εἰς Στέφαναν, PG 46, 717 B.

μη περισσοτέρας μεθόδους κατ' αὐτῶν, μάλλον δὲ καθ' ἑαυτοῦ.

4. Ἐπειδὴ δὲ ἐνίοτε φαίνονται νὰ διαφωνοῦν οἱ ἅγιοι μεταξύ των εἰς τὰ ἰδιαίτερα συγγράμματα, αὐτὸς χρησιμοποιοῦν χωρίον ἄλλοτε τοῦτου καὶ ἄλλοτε ἐκείνου ἐπιτίθεται δι' αὐτοῦ ἀναιδῶς ἐναντίον τῶν ἄλλων καὶ τοὺς καθιστᾷ ἐντελῶς ἀποκηρύκτους καὶ ἀποβλήτους, ὥστε νὰ τοὺς ὑποβάλλῃ εἰς ἀφορισμούς καὶ ἀναθέματα. Οὕτω τὸν θεῖον Γρηγόριον Νύσσης λέγοντα ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι οὔτε ἐκτὸς οὔτε ἐντὸς τοῦ σώματος λόγω τοῦ ἀσωμάτου ἐπεστράτευσεν ἐναντίον τῶν ἄλλων ἀγίων, ὅσοι εἶπαν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι εἰς τὴν καρδίαν, καὶ τοὺς συγκατέλεξεν εὐθύς μαζί με τοὺς αἰρετικούς ὡς ἀντιπαχθέντας εἰς τὴν ἀλήθειαν⁹. Ἡμεῖς δὲ τόσον εἰς τὸν Ἁγιοριτικὸν τόμον¹⁰ κατὰ τῶν φρονοίντων τοιαῦτα ὅσον καὶ εἰς τὸν Περί προσευχῆς δεύτερον λόγον¹¹ ἀπεδείξαμεν τρανῶς ὅτι αὐτοὶ εἶναι σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους καὶ εἰς τοῦτο καὶ ἡμεῖς πρὸς αὐτούς. Ἀλλὰ πάλιν ἄκουσε πῶς συνέταξε τὸν ἴδιον τὸν Νύσσης με τοὺς αἰρετικούς. Αὐτὸς εἶπε περὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου ὅτι «δὲν βλέπει τὸ θεῖον μένων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ δύναμιν, ἀλλὰ ἀνακραθεὶς πρὸς τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καθ' ὅσον ἀπὸ τὴν Γραφὴν μαρτυρεῖται ὅτι ἀπὸ τὸ ὅμοιον καθορῶνται τὰ ὅμοια ἂν πράγματι ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατέστη χωρητὴ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, εἶναι ψευδῆς ὁ ἀποφανθεὶς ὅτι τὸ θέαμα εἶναι ἀχώρητον· ἀλλ' ὅμως ἀναγκαίως οὔτε ἐκεῖνος ψεύδεται καὶ ἡ ἱστορία ἀληθεύει»¹². Τοῦτον λοιπὸν τὸν ἅγιον, εἰπόντα αὐτὰ σαφῶς εἰς τὸ ἐγκώμιον πρὸς τὸν θεῖον Στέφανον, τοποθετεῖ μεταξύ τῶν αἰρετικῶν ἐξ αἰτίας τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀνακράσεως (διότι δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀσφαλῶς τὴν δύναμιν τῶν λεγομένων), ἐξορίζει δὲ τὸν εἰπόντα ταῦτα ἀπὸ τὸν χορὸν τῶν ὀρθοδόξων περισσότερον ὄλων, προσαγορεύσας αὐτὸν πρὸς διαβολὴν Μασσαλιανὸν καὶ Βλαχερνίτην ἐξ αἰτίας τῆς ὀράσεως, καὶ ἀντιπᾶξας εἰς αὐτὸν τοὺς λέγοντας ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀόρατος.

5. «Τί δέ», φησί, «ὅτι ὑπὲρ ἄνθρωπον ὁ ἄνθρωπος γε-
γονώς, ὁρᾷ τὸν Θεόν; ἄγγελος γὰρ γένοιτ' ἄν, ἀλλ' ὁ κρατι-
σιος τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων ἀποδεῖ τοῦ τῶν ἀγγέλων ἐσχά-
του· εἰ δὲ καὶ ἄγγελον γενέσθαι δοίημεν», φησί, «ἀλλ' οὐδὲ
5 ἄγγελοι τὴν οὐσίαν ὁρῶσι τοῦ Θεοῦ». Πρὸς ὃν ἄν τις φαίη
δικαίως, ἄγγέλων πονηρῶν παίδευμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν μνη-
θεῖς τῶν ἁγίων κατήγορος γέγονας. Ἄλλ' οὐδ' ὅταν ὁ βα-
σιλεὺς ἐθέλῃσῃ τῆς κατὰ πρόσωπον ὁμιλίας ἀξιῶσαι τὸν στρα-
τιώτην, στρατηγὸς ἄν εἴη δι' αὐτὸ πάραυτα, οὐδ' ὅτι ἐγγύτε-
10 ρος τότε παρίσταιται, παρὰ τοῦτο τὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου σχῆμα
παρήνεγκεν. «Ἄλλ' οὐκ ἔτι», φησί, «εἰ μὴ δι' ἀγγέλου τὸν
Θεὸν ἀνθρώπῳ συντυχεῖν· δι' ἀγγέλων γὰρ ἱεραρχούμεθα».
Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; Ἀνάγκας ἐπιτίθῃς τῷ καὶ τῶν ἀναγ-
κῶν δεσπότη, τῷ καὶ ταύτας ἡνίκ' ἄν ἐθέλῃ λύοντι, ἐνίοτε
15 δὲ καὶ μετασκευάζοντι τελέως; Εἶπε δὴ μοι· τίς ἦν ἀγγέλων
ὁ τῷ Μωϋσῇ εἰπών, «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ καὶ
Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ», εἰ μὴ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ὡς καὶ Βασί-
λειος ὁ μέγας λέγει; Τί δέ ἐστι τὸ ἐν τῇ τοῦ Ἰσραὴλ Ἐξόδῳ
γεγραμμένον ὅτι «ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωσῆν ἐνώπιος ἐνω-
20 πία, ὡς εἴ τις λαλήσει πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον»; Τῷ δὲ Ἰ-
σραὴλ ὁ ὁμιλῶν, ἡνίκα «ᾤμωσε καθ' ἑαυτοῦ», εἶγε ἄγγελος
ὑπῆρχε, πῶς ὁ ἀπόστολός φησιν ὡς «οὐκ εἶχε κατ' οὐδενὸς
μείζονος ὁμόσαι»; Εἰ δ' ἐπὶ τῆς νομικῆς σκιάς αὐτὸς ὁ Θεὸς
εὐδόκησεν ὁμιλῆσαι τοῖς παιράσι, πῶς, τῆς ἀληθείας ἐκφα-
25 ρείσης καὶ τοῦ τῆς χάριτος νόμου τρανωθέντος, καθ' ὃν οὐκ
ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς
καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἐδίδαξεν
ἡμᾶς, οὐκ ἐμφανισθήσεται δι' ἑαυτοῦ τοῖς ἁγίοις ὁ Θεός;
Ἡ γενέσθαι μὲν ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς οὐκ ἀπηξίωσε καὶ σταν-
30 ρὸν ὑπέσθη καὶ θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ταῦτα ἀσεβῶν ὄν-

13. Ὁ Βαρλαάμ βλέπει τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ συνάφειαν δυνατὴν μόνον διὰ μεσαζόντων, τῶν ἀγγέλων. Ὁ Παλαμᾶς ἀντὶ μεσαζόντων τοποθετεῖ τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ.

14. Βλ. εἰς 2, 3, 28.

15. Ἐξ. 3, 14-15.

16. Βλ. Ἀνατρεπτικὸν ἀπολογ. Εὐνομίου 2, 18, PG 29, 609 B.

17. Ἐξ. 33, 11.

18. Γεν. 22, 16.

19. Ἐβρ. 6, 13.

20. Ἡσ. 63, 9.

21. Ἰω. 16, 13.

22. Ρωμ. 5, 6.

5. «Τί δέ», λέγει, «μέ τό ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔγινεν ὑπέρ ἄνθρωπον, βλέπει τόν Θεόν; τότε θά ἐγίνετο ἄγγελος· ἀλλ' ὁ κράτιστος τῶν ἰδικῶν μας θεολόγων ὑπολείπεται τοῦ ἐσχάτου τῶν ἀγγέλων· ἄν δέ δεχθῶμεν ὅτι ἔγινεν ἄγγελος», λέγει, «ἀλλ' οὔτε ἄγγελοι βλέπουν τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ». Πρός αὐτόν θά ἠδύνατο νά εἶπη κανείς δικαίως, ἄγγέλων πονηρῶν παίδευμα, ἐφ' ὅσον ἀπό ἐκεῖ ἐμυήθη καί ἔγινεσ κατήγορος τῶν ἀγίων. Ἀλλά καί ὁ στρατιώτης οὔτε δύναται νά καταστῆ ἀμέσως στρατηγός μέ τό νά θελήσῃ ὁ βασιλεὺς νά τόν ἀξιῶσῃ τῆς κατὰ πρόσωπον ὁμιλίας οὔτε ἀπέκτησε τό ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου μέ τό ὅτι παρεστάθη πλησιέστερον. «Ἀλλά δέν εἶναι δυνατόν», λέγει, «νά ἀπαντήσῃ ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον εἰμῆ δι' ἀγγέλου· διότι δι' ἀγγέλων ἱεραρχούμεθα»¹³. Τί πράττεις, ἄνθρωπε; Ἀποδίδεις ἀνάγκας καί εἰς τόν αὐθέντην τῶν ἀναγκῶν, ὁ ὁποῖος λύει καί αὐτάς ὡσάκις θέλει, ἐνίστε δέ καί τάς μετασκευάζει τελείως¹⁴; Εἶπέ μου τώρα ποῖος ἄγγελος ἦτο ὁ εἰπών εἰς τόν Μωυσῆν, «ἐγώ εἶμαι ὁ ὢν, ὁ Θεός Ἀβραάμ καί Ἰσαᾶκ καί Ἰακώβ»¹⁵, εἰμῆ ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέγει καί ὁ μέγας Βασίλειος¹⁶; Τί δέ εἶναι τό γραμμένον εἰς τήν Ἔξοδον τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι «ἐλάλησεν ὁ Κύριος πρὸς τόν Μωυσῆν ἐνώπιος ἐνώπιω, ὅπως θά ἐλάλει κάποιος πρὸς τόν φίλον του»¹⁷; Ὁ δέ ὁμιλῶν μέ τόν Ἀβραάμ, ὅταν «ῥώμοσεν εἰς ἑαυτόν»¹⁸, ἄν ἦτο ἄγγελος, πῶς ὁ ἀπόστολος λέγει ὅτι «δέν εἶχε νά ὁμῶσῃ ἐναντίον κανενός ἀνωτέρου»¹⁹; ~~Ἄν δέ εἰς τήν σκιάν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἠυδόκησεν ὁ ἴδιος ὁ Θεός νά ὁμιλήσῃ εἰς τοὺς Πατέρας, πῶς, ὅταν ἐξεφάνῃ ἡ ἀλήθεια καί ἐτρανώθῃ ὁ νόμος τῆς χάριτος, κατὰ τόν ὁποῖον δέν μᾶς ἔσωσεν ἄγγελος οὔτε ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ Κύριος~~²⁰ καί αὐτό τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μᾶς ἐδίδαξεν ὅλην τήν ἀλήθειαν²¹, δέν θά ἐμφανισθῆ εὐθέως εἰς τοὺς ἀγίους ὁ Θεός; Ἡ μήπως δέν ἀπηξίωσε μὲν νά γίνῃ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος καί ὑπέστη ὑπέρ ἡμῶν σταυρόν καί θάνατον, μολονότι ἡμεθα ἀκόμη ἀσεβεῖς κατὰ τόν ἀπόστολον²², θά ἀπαξιῶσῃ δέ

των ἔτι κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἀνθρώπων δὲ ἀμέσως ἀπαξιώσει
καὶ ἐνοικῆσαι καὶ ἐμφανισθῆναι καὶ ὁμιλῆσαι, καὶ τοῦτ' οὐκ
εὐσεβεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡγιασμένῳ καὶ διὰ τῆς τῶν θεῶν
ἐντολῶν τηρήσεως προκαθηραμένῳ σῶμά τε καὶ νοῦν, καὶ
5 τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος ὄχημα καὶ ζεῦγος εὐφρὺς
ταῦτ' ἐξειργασμένῳ; Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Νύσσης θεῖος
Γρηγόριος ἀποδεικνύς, μετὰ τὸ μνηοθῆναι τῆς οὐρανίου καὶ
ὑπερφρῦς ἐκείνης τοῦ Στεφάνου θεωρίας, «ἄρα», φησί, «ἀν-
θρωπίνης φύσεως ἦν τὸ κατορθῶμα; Ἐὰρ ἄρα τινος τῶν ἀγγέ-
10 λων πρὸς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναδιδά-
σαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα· οὐ γὰρ οὕτω γέγραπται, ὅτι Στέ-
φανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης
γενόμενος εἶδεν ἅ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος πλήρης ὢν Πνεύ-
ματος ἁγίου εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ
15 Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε, τὸ φῶς ὁ-
φθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμενον. "Ὁρασιν οὖν ἐνταῦθ' εἶπε
χωρητὴν διὰ Πνεύματος, ἀλλ' οὐχὶ γινῶσιν, καὶ τὸ «οὐδεὶς ἐ-
ώρακε Θεόν»· ἐπὶ ταύτης τῆς σημασίας ἐκλαβόμενος καὶ δια-
πορητικῶς ἀντιθεὶς τῇ πνευματικῇ τοῦ Στεφάνου θεωρίᾳ,
20 τὴν λύσιν ἐπήνεγκε κάλλιστ' αὐτὴ καὶ εὐσεβέστατα. Πρὸς δὲ τού-
τοις οὐδὲ τὴν οὐσίαν εἶπε χωρητὴν ἢ ὁρατὴν, ἀλλὰ τὴν δό-
ξαν τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος.

6. «Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τὴν χάριν καὶ τὴν δόξαν ταύτην
ὑπερφρῆ καὶ ὁμοίαν ἀκούων τῷ Θεῷ, "τῷ γὰρ ὁμοίῳ", φησί,
25 καθορᾶται τὰ ὅμοια», διὸ καί, ἄκτιστον οὖσαν καὶ ἀναρχον,
οὐσίαν ταύτην εἶναι λέγω τοῦ Θεοῦ». Καὶ οὐ δύναται εἶναι,
ὡς τῶν ἁγίων ἀντικείμενε θεολόγε (λήσεις γὰρ εὔ ἴσθι τοὺς
εἰδότας οὐδαμῶς, εἰ καὶ τὰ ὀνόματα κρύπτων τὴν ἁγίαν τῶν
ἁγίων διάνοιαν ὡς ἀλλοτριόφρονός τινος προτείνεις περιέρ-
30 γως), οὐ δύναται τοίνυν ἐνέργεια Θεοῦ ὑπερφρῆς, ἀναρχός τε
καὶ ἄκτιστος ὑπάρχειν καὶ διὰ τὸ τὸν Θεὸν ὅλον φανεροῦν

23. Πράξ. 7, 55-56.

24. Ψαλμ. 35, 10.

25. Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 716 D-717 A.

26. Ἰω. 1, 18.

27. Ἐκ τοῦ Γρηγ. Νύσσης, Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 717 B.

28. Ὁ Βαρλαάμ ἐθεώρει τοὺς ἡσυχαστὰς ὡς ἀλλοτριόφρονας ἢ ἑτεροδόξους, ἥτοι ὡς Μασσαλιανούς.

νά ἐνοικήση καὶ ἐμφανισθῆ καὶ ὁμιλήση εἰς ἄνθρωπον ἀμέσως, μολονότι δὲν ἦτο μόνον εὐσεβής, ἀλλὰ καὶ ἡγιασμένος, καὶ προκαθαρμένος εἰς τὸ σῶμα καὶ νοῦν διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν καὶ εἶχε καταστήσει ταῦτα ὄχημα καὶ Ζεῦχος τοῦ τὰ πάντα δυναμένου Πνεύματος; Τοῦτο λοιπὸν ἀποδεικνύων καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης λέγει μετὰ τὴν μνειάν τῆς οὐρανίου καὶ ὑπερφουοῦς ἐκείνης θεωρίας τοῦ Στεφάνου, «ἄρα τὸ κατόρθωμα ἦτο ἀνθρωπίνης φύσεως; ἼΑρα ἦτο κατόρθωμα κάποιου ἀγγέλου ἀναβιβάσαντος τὴν κάτω κειμένην φύσιν πρὸς τὸ ὕψος ἐκεῖνο; Δὲν συμβαίνουν ταῦτα· διότι δὲν ἔχει γραφῆ οὕτω, ὅτι ὁ Στέφανος εἶδεν ὅσα εἶδεν, ἀφοῦ ἔγινε πολὺς ἢ πλήρης τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας, ἀλλ' ὅτι ὁ Στέφανος εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἔγινε πλήρης Πνεύματος²³. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν, ὅπως εἶπεν ὁ προφήτης²⁴, νὰ ὀφθῆ τὸ φῶς ἂν δὲν παρατηρῆται εἰς φῶς»²⁵. Ὅρασιν λοιπὸν εἶπεν ἐδῶ χωρητὴν διὰ Πνεύματος, ἀλλ' ὄχι γνῶσιν, καὶ ἐκλαβὼν ἐπ' αὐτῆς τῆς σημασίας τὸ «οὐδεὶς εἶδε τὸν Θεόν»²⁶ καὶ διαπορητικῶς ἀντιθέσας εἰς τὴν πνευματικὴν θεωρίαν τοῦ Στεφάνου, ἐπέφερε τὴν λύσιν κάλλιστα καὶ εὐσεβέστατα. Πλὴν τούτων δὲν εἶπεν οὔτε τὴν οὐσίαν χωρητὴν ἢ ὀρατὴν, ἀλλὰ τὴν δόξαν τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος.

6. «Ἄλλ' ἐγώ», λέγει, «ἀκούων ὅτι ἡ χάρις καὶ ἡ δόξα αὕτη εἶναι ὑπερφουῆς καὶ ὁμοία μὲ τὸν Θεόν, διότι, λέγει, ἴμὲ τὸ ὅμοιον καθορῶνται τὰ ὅμοια²⁷ διὸ καί, καθὼς εἶναι ἄκτιστος καὶ ἄναρχος, τὴν λέγω οὐσίαν τοῦ Θεοῦ». Καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι, ὡς ἀντίπαλε τῶν ἁγίων θεολόγε (διότι δὲν θὰ διαφύγῃς καθόλου τὴν προσοχὴν τῶν γνωριζόντων, ἂν καὶ κρύπτων τὰ ὀνόματα προτείνεις περιέργως τὴν ἁγίαν διάνοιαν τῶν ἁγίων ὡσὰν ἀνήκουσαν εἰς κάποιον ἀλλοτριόφρονα²⁸), δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐνέργεια Θεοῦ ὑπερφουῆς, ἄναρχος καὶ ἄκτιστος, καὶ μὲ τὸ νὰ φανερώνη δι' ἐαυτῆς ὅλον τὸν Θεόν εἰς τοὺς βλέποντας ἐν

δι' ἑαυτῆς τοῖς ὑπερφυῶς ἐν Πνεύματι ὁρῶσιν ὁμοία τῷ Θε-
 ῶ; «²⁹ Απαγε», φησὶν «ἐν γὰρ ἄκτιστόν τε καὶ ἄναρχον, ἡ οὐ-
 σία τοῦ Θεοῦ· πᾶσα δὲ ἐνέργεια αὐτοῦ κτιστή». Τῆς ἀσεβείας·
 ἡ γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας ὁ Θεὸς καὶ
 5 ἄθεός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων (τοῦτο γὰρ ἄντικρυς, φησὶν, ὅτι
 οὐκ ἔστι ὁ Θεός, σί γὰρ ἅγιοι πατέρες φανερώς λέγουσι, κατὰ
 τὸν θεῖον Μάξιμον, μήτε εἶναι μήτε γινώσκεσθαι χωρὶς τῆς
 οὐσιώδους αὐτῆς ἐνεργείας τὴν οἰανδήποτε φύσιν), ἡ οὖν
 οὐκ εἰσὶν οὐσιώδεις καὶ φυσικαὶ θεῖαι ἐνέργειαι καὶ οὐδὲ
 10 Θεὸς ἐστὶ λοιπόν, ἡ εἴπερ εἰσὶν ἐνέργειαι θεῖαι, φυσικαὶ καὶ
 οὐσιώδεις, κτισταὶ δὲ εἰσὶν αὗται, κτιστὴ ἔσται καὶ ἡ ταύτας
 ἔχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ ἧς γὰρ οὐσίας τε καὶ φύσεως αἱ φυ-
 σικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, καὶ αὐτὴ ἡ ταύτας
 ἔχουσα φύσις καὶ οὐσία κτιστὴ καὶ ἔστι καὶ γινώσκεται.

15 7. Εἶπε δὴ μοι πόθεν ἐν δυοῖν ἐνεργείαις καὶ φύσεσιν
 ἔγνωμεν Χριστόν, εἰ μὴ αἱ τοῦ Θεοῦ φυσικαὶ ἐνέργειαι ἄ-
 κτιστοὶ εἰσι; Πόθεν δὲ καὶ ἐν δυοῖν θελήσει γινώσκομεν αὐ-
 τόν, εἰ μὴ καὶ ὁ Θεὸς θέλησιν εἶχε φυσικὴν καὶ θεῖαν; Τί
 οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα, οὐχὶ φύσεώς ἐστιν ἐνέργεια Θεοῦ;
 20 Ἔρ' οὖν κτιστόν ἐστι τὸ τοῦ ἀκτίστου θέλημα; Ἄρα δὲ καὶ
 ὑπὸ χρόνον καὶ ἀρχὴν ἐστὶ καὶ θέλησιν ἔσχεν, ἣν οὐκ εἶχε
 πρὸ αἰώνων; Τί οὖν; ἀναγκασθεὶς ἢ μεταβουλευθεὶς; Οὕτω
 ταῖς καινοφωνίαις ὁ ταλαίπωρος οὗτος, οὐ τῇ θεῖα φύσει
 μόνον ἀλλὰ καὶ τῇ διὰ σαρκὸς ἐπιδημίᾳ τοῦ σωτῆρος ἐπηρεά-
 25 ζει καὶ χριστιανοκατήγορος ἐθέλων εἶναι τοῦ χριστιανῶν εὐ-
 σεβοῦς πληρώματος ἑαυτὸν ἐξέβαλε, μονοφυσίτης τε καὶ μο-
 νοθελήτης καὶ τῶν πάποτε ἀναφανέντων χείρων ὑπὸ τῶν
 οἰκείων λόγων ἐξελεγχθεὶς. Εἰ γὰρ πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ,
 χωρὶς τῆς τὰ πάντα πρῶτως ἐνεργούσης οὐσίας τοῦ Θεοῦ,
 30 κατὰ τοὺς ἐκείνου λόγους, χρονικὴν ἔσχεν ἀρχὴν, καὶ κτιστὴ
 ἐστὶν ἐξ ἀνάγκης πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ· λοιπόν οὐκ εἶχεν ὁ
 Χριστὸς κτιστὰς καὶ ἀκτίστους ἐνεργείας φυσικῶς, ἀλλὰ κτι-

29. Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 96 B (ἐπιστ. πρὸς Νικάνδρον), 200 C.

30. Τὰ λεγόμενα ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ ἐξάγονται ἐκ τοῦ τρό-
 που θεολογήσεως τοῦ Μαξίμου, διὸ τοὺς μὴ δεχομένους αὐτὰ καλεῖ
 μονοφυσίτας καὶ μονοθελήτας.

Πνεύματι ὁμοία μὲ τὸν Θεόν; «ἼΑπαγε», λέγει· «διότι ἔν εἶναι ἄκτιστον καὶ ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· πᾶσα δὲ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι κτιστή». Ὅποια ἀσέβεια· διότι ἡ δὲν ἔχει φυσικὰ καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας ὁ Θεὸς καὶ ἄθεος εἶναι ὁ λέγων τοῦτο (πράγματι λέγει καθαρά τοῦτο, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, διότι οἱ ἅγιοι Πατέρες λέγουν φανερώς κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον²⁹ ὅτι οὔτε εἶναι οὔτε γνωρίζεται ὅποιαδήποτε φύσις χωρὶς τὴν οὐσιώδη αὐτῆς ἐνέργειαν), ἢ λοιπὸν δὲν ὑπάρχουν οὐσιώδεις καὶ φυσικαὶ θεῖαι ἐνέργειαι, ὅποτε λοιπὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεός, ἢ ἂν ὑπάρχουν θεῖαι ἐνέργειαι, φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις, εἶναι δὲ αὐταὶ κτισταί, κτιστή θὰ εἶναι καὶ ἡ ἔχουσα ταύτας οὐσία τοῦ Θεοῦ· καθ' ὅσον ἡ οὐσία καὶ φύσις, τῆς ὁποίας αἱ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειαι εἶναι κτισταί, καὶ ἡ ἴδια εἶναι καὶ γνωρίζεται κτιστή.

7. Εἰπέ μου τώρα· ἀπὸ ποῦ ἐγνωρίσαμεν ὅτι ὁ Χριστὸς ὑπάρχει εἰς δύο ἐνεργείας καὶ φύσεις, ἂν δὲν εἶναι ἄκτιστοι καὶ φυσικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ; Ἐπὸ ποῦ δὲ γνωρίζομεν ὅτι αὐτὸς ὑπάρχει εἰς δύο θελήσεις, ἂν δὲν εἶχε καὶ ὡς Θεὸς θέλησιν φυσικὴν καὶ θεῖαν; Τί εἶναι λοιπὸν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι ἐνέργεια φύσεως Θεοῦ; ἼΑρα λοιπὸν κτιστὸν εἶναι τὸ θέλημα τοῦ ἀκτίστου; ἼΑρα δὲ εἶναι ἐπίσης ὑπὸ ἀρχὴν καὶ χρόνον, καὶ ἔλαβε θέλησιν τὴν ὁποίαν δὲν εἶχε προαιωνίως; Πῶς λοιπὸν, ἀναγκασθεὶς ἢ μεταβαλὼν γνώμην; Οὔτω μὲ τὰς καινοφωνίας ὁ ταλαίπωρος οὔτος κακομεταχειρίζεται ὄχι μόνον τὴν θεῖαν φύσιν ἀλλὰ καὶ τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ θέλων νὰ εἶναι χριστιανοκατήγορος ἐξέβαλεν ἑαυτὸν τοῦ εὐσεβοῦς πληρώματος τῶν Χριστιανῶν, ἀποδειχθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων του μονοφυσίτης καὶ μονοθελήτης χειρότερος τῶν ἀνέκαθεν ἀναφανέντων³⁰. Πράγματι, ἂν πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ εἶχε χρονικὴν ἀρχὴν χωριστὰ ἀπὸ τὴν τὰ πάντα πρωταρχικῶς ἐνεργοῦσαν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοὺς λόγους ἐκείνου, τότε πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ εἶναι κατ' ἀνάγκην κτιστή· ἐπομένως ὁ Χριστὸς δὲν εἶχε κτιστὰς καὶ ἀκτίστους ἐνεργείας φυσικῶς, ἀλλὰ μόνον κτιστὰς,

σιὰς μόνον, μιᾶς ἄρα ἐνεργείας ἦν καὶ ταύτης οὐ θείας, ὡς οἱ κακόδοξοι ἐκεῖνοι ἔλεγον, ὑπὸ γὰρ τὸ κτιστὸν ἅπασαί εἰσιν· εἰ δὲ μιᾶς ἦν ἐνεργείας καὶ μιᾶς φύσεως ἐξ ἀνάγκης ἦν, καὶ ταύτης αὐθις οὐ θείας, κατὰ τοὺς πάλαι ποτὲ μονοφυ-
5 σίτας, ἀλλὰ κτιστῆς· ἥς γὰρ φύσεως ἡ ἐνέργεια κτιστή, ἄκτιστος αὐτὴ οὐκ ἔστι.

8. Πρὸς δέ, εἰ μὴ ἀνάρχους ἔχει ἐνεργείας ὁ Θεός, τούτων ὧν ἐπέκεινα, καθ' ὅσον τὸ ἐνεργοῦν οὕτω τῶν ἐνεργουμένων ὑπερέχει, πῶς προάναρχος καὶ ὑπεράναρχός ἐστιν; Ὡς
10 γὰρ ὑπέρθεος οὐκ ἂν ἦν, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, εἰ μὴ θεότης ἐλέγειο τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου, ὃ αἰεὶ ἔστιν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντιος Θεοῦ κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον (εἰ γὰρ μὴ τοῦτο δοίη τις, τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως μεθέξουσιν οἱ θεούμενοι καὶ φύσει ἔσονται θεοί)· ὡς οὖν, εἰ μὴ ἡ χάρις τῆς θεώσεως
15 ἦν, οὐκ ἂν ὑπέρθεος ἐκαλεῖτο ὁ Θεός, οὕτως οὐδὲ ὑπεράναρχος κληθεῖν ἂν, εἰ μὴ, καθάπερ ὁ θεῖος καὶ τοῦτο Μάξιμός φησιν, «ἀναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἡ ἀθανασία καὶ ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ὀνιότης καὶ ὅσα περὶ τὸν Θεὸν οὐσιωδῶς θεωρεῖται». Πῶς δὲ καὶ κατὰ μέθεξιν τῆς τοιαύτης χάριτος,
20 κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον, ἀναρχος γίνεται ὁ ἄνθρωπος, καθάπερ ὁ Μελχισεδέκ, «μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος» ἐσχηκέναι μαρτυρούμενος, καὶ πᾶς ὁ κατὰ Παῦλον τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος λόγου ζῶν θείαν καὶ αἰδίου ζωὴν, εἰ μὴ ἀναρχος ἡ χάρις εἶη;

25 9. «Ἄλλ' εἰ καὶ τις δοίη», φησὶν, «ἀκίσιτους εἶναι ἐνεργείας θείας, οὐδεὶς ἐώρακεν αὐτάς, εἰ μὴ κισιαι γεγόνασιν». «Οἱ μὲν οὖν οὐδέποτε ἐκεῖναι γίνονται κισιαί, ἀλλὰ μόνα τὰ μετέχοντά ἐστι κισιά, τῶν μεθεκτιῶν προόντων ἐν Θεῷ, καὶ ὡς, εἰ μὴ τοῦτ' εἶη, τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὰ κίσματα
30 μεθέξουσιν, ὃ παντὸς μᾶλλον ἄτοπόν ἐστι, τοῦτο μὲν οὖν ἀφώμεν νῦν. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ πόρρω ὡς ὑπ' ὀφθαλμοὺς ἡμεῖς ὄρω-

31. Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

32. Κεφάλαια περὶ ἀγάπης 3, 25, PG 90, 1024 C.

33. Κεφάλαια θεολογικά 1, 48, PG 90, 1100 D· 1, 50, αὐτόθι 1101 B.

34. Ἐβ ρ. 7, 3.

35. Γαλ. 2, 20.

36. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC· Κεφάλαια διάφορα 5, 85, PG 90, 1384 D.

ἄρα ἦτο μιᾶς ἐνεργείας καὶ μάλιστα ὄχι θείας, ὅπως ἔλεγον οἱ κακόδοξοι ἐκεῖνοι μονοενεργῆται, διότι ὅλοι εἶναι ὑπὸ τὸ ἄκτιστον· ἂν δὲν ἦτο μιᾶς ἐνεργείας, θὰ ἦτο ἀναγκαίως καὶ μιᾶς φύσεως, καὶ αὐτῆς πάλιν ὄχι θείας, κατὰ τοὺς παλαιοὺς μονοφυσίτας, ἀλλὰ κτιστῆς· διότι ἡ φύσις τῆς ὁποίας ἡ ἐνέργεια εἶναι κτιστή, αὐτὴ ἡ ἴδια δὲν εἶναι ἄκτιστος.

8. Προσέτι δέ, ἂν ὁ Θεὸς δὲν ἔχη ἀνάρχους ἐνεργείας εὐρισκόμενος ὁ ἴδιος πέραν τούτων, καθ' ὅσον τὸ ἐνεργουῦν ὑπερέχει οὕτω τῶν ἐνεργουμένων, πῶς εἶναι προάναρχος καὶ υπεράναρχος; Πράγματι ὅπως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη υπέρθεος κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, ἂν δὲν ἐλέγετο θεότης τὸ πρᾶγμα τοῦ ἀγαθοῦ δώρου³¹, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον ὑπάρχει πάντοτε ἐκ τοῦ πάντοτε ὄντος Θεοῦ³² (καθ' ὅσον, ἂν δὲν παραδεχθῆ κανεὶς τοῦτο, οἱ θεούμενοι θὰ μετᾶσχουν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ εἶναι φύσει θεοί)· ὅπως λοιπὸν, ἂν δὲν ἦτο ἡ χάρις τῆς θεώσεως, δὲν θὰ ἐκαλεῖτο υπέρθεος ὁ Θεός, οὕτω οὔτε ὑπάρχιος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῆ, ἂν δὲν «εἶναι ἀναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ ἡ ἀθανασία, ἡ ἀπειρία, ἡ ὄντοτης καὶ ὅσα ὑφίστανται οὐσιωδῶς περὶ τὸν Θεόν», καθὼς λέγει ἐπίσης ὁ θεῖος Μάξιμος³³. Πῶς δὲ μὲ μέθεξιν τῆς τοιαύτης χάριτος, κατὰ τὸν ἴδιον ἅγιον, γίνεται ἀναρχος ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ὁ Μελχισεδέκ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν μαρτυρίαν δὲν ἔλαβεν «οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν οὔτε τέλος ζωῆς»³⁴ καὶ πᾶς ὁ ζῶν κατὰ Παῦλον τὴν θείαν καὶ αἰδίου ζωῆν τοῦ ἐνοικήσαντος Λόγου³⁵, ἂν δὲν ἦτο ἀναρχος ἡ χάρις³⁶;

9. «Ἄλλὰ καὶ ἂν δεχθῆ κάποιος», λέγει, «ὅτι ὑπάρχουν ἄκτιστοὶ θεῖαι ἐνέργειαι, κανεὶς δὲν τὰς εἶδεν, ἐκτός ἂν ἐγίναν κτισταί». Ὅτι λοιπὸν ἐκεῖναι δὲν γίνονται ποτὲ κτισταί, ἀλλὰ μόνον τὰ μετέχοντα εἶναι κτιστά, ἐνῶ τὰ μεθεκτὰ προϋπάρχουν εἰς τὸν Θεόν, καὶ ὅτι, ἂν δὲν συνέβαινε τοῦτο, τὰ κτίσματα θὰ μετᾶσχουν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀτοπώτερον ὄλων, τοῦτο λοιπὸν ἄς τὸ ἀφήσωμεν τώρα. Ἄλλὰ ἡμεῖς μὲν δὲν βλέπομεν οὔτε τὰ

μεν, οὐδὲ τὰ μέλλοντα ὡς ἐνεσιῶτα, οὐδὲ τὸ περὶ ἡμῶν θέ-
 λημα τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ ἐκβαίη, γινώσκομεν ἡμεῖς, οἱ δὲ προ-
 φῆται καὶ τὴν ἐν Θεῷ πρὸ τῶν αἰῶνων ἐνυπάρχουσαν ἐγνώ-
 κασι βουλήν, μήπω ἀποτελεσθεῖσαν. Οὕτω καὶ οἱ ἔκκριτοι
 5 τῶν μαθητῶν, καθάπερ ἀκούεις ψάλλουσαν τὴν Ἐκκλησίαν,
 εἰ μὴ ἐκκεκώφησαι τὰ ὦτα, τὴν οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ καὶ αἰ-
 διον εὐπρέπειαν εἶδον ἐν Θαβώρ, οὐ τὴν ἀπὸ τῶν κλισμάτων
 δόξαν τοῦ Θεοῦ, ὡς αὐτὸς χαμαιζήλως ὑπέληφας, ἀλλ' αὐ-
 τὴν τὴν ὑπέρφωτον τοῦ ἀρχετύπου κάλλους λαμπρότητα, αὐτὸ
 10 τὸ ἀείδειον εἶδος τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος, δι' οὗ θεουργεῖται
 καὶ τῆς πρὸς πρόσωπον θείας ὁμιλίας καταξιοῦται ὁ ἄνθρω-
 πος, αὐτὴν τὴν αἰδιον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, αὐ-
 τὸ τὸ ὑπὲρ νοῦν καὶ ἀπρόσιτον φῶς, φῶς οὐράνιον, ἄπλειον,
 ἄχρονον, αἰδιον, φῶς ἀπασιράπιον ἀφθαρσίαν, φῶς θεοῦν
 15 τοὺς θεωμένους· αὐτὴν γὰρ εἶδον ἦν καὶ ἔνοικον ἐσχήκασιν
 ὑστερον τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος· μία γὰρ χάρις Πατρός,
 Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ἦν εἰ καὶ σωματικοῖς εἶδον ὀφθαλμοῖς,
 ἀλλὰ διανοιγεῖσιν, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντας, κατὰ
 τὸν ἐκ Δαμασκοῦ θεῖον Ἰωάννην, καὶ ἰδεῖν τὸ ἄκτιστον ἐ-
 20 κείνο φῶς, ὃ κὰν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τοῖς ἁγίοις μόνοις ἀ-
 καταλήκτως ἔσται θεατόν, κατὰ τοὺς ἁγίους Διονύσιον τε
 καὶ Μάξιμον.

10. Ὁρᾷς ὅτι τὰς κισιῆ δυνάμει ἀοράτους ἐν τῷ Θεῷ
 θείας ἐνεργείας οἱ ἅγιοι διὰ τοῦ Πνεύματος, ὑπεραναβάντες
 25 ἑαυτούς, ὁρῶσιν; «Ὁ γὰρ ἀξιωθεὶς», φησὶν, «ἐν τῷ Θεῷ
 γενέσθαι, πάντας εἴσεται τοὺς ἐν αὐτῷ τῶν ὄντων προῦφε-
 σιῶτας λόγους καθ' ἀπλήν τινα καὶ ἀδιαίρετον γνῶσιν»· καὶ
 πάλιν, «τὴν ψυχὴν πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὸν Θεὸν συναχθεῖσα»,
 οὐκ ἔσται ὃ εἰς πολλὰ κατ' ἐπίνοιαν αὐτὴν ἔτι διαιρῶν λόγος,
 30 τῷ πρώτῳ καὶ μόνῳ καὶ ἐνὶ λόγῳ τε καὶ Θεῷ κατεστειμμέ-

37. Βλ. 1, 3, 26 - 29· 38 κ.ά.

38. Ἐκ τοῦ δευτέρου καθίσματος μετὰ τὸν Πολυέλεον τῆς 6ης Αὐγούστου, μὴ χρησιμοποιούμενον ἤδη.

39. Ἡ ἄκτιστος ἐνέργεια, ἣν εἶδον οἱ μαθηταὶ ἐν Θαβώρ, ταυτίζεται μὲ τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, ἣν ἔλαβον βραδύτερον.

40. Λόγος εἰς μεταμόρφωσιν 12, PG 96, 564 C.

41. Περί θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC. Πρβλ. καὶ Περί οὐρανίου ἱεραρχίας 15, 4, PG 3, 353 C.

μακριὰ ὡσάν ἐμπρός εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας οὔτε τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα καὶ δὲν γνωρίζομεν οὔτε τὸ περί ἡμῶν θέλημα τοῦ Θεοῦ ἂν δὲν πραγματοποιηθῇ, οἱ δὲ προφήται γνωρίζουν καὶ τὴν ἐν Θεῷ προαιωνίως ἐνυπάρχουσαν βουλήν, πρὶν ἀκόμη ἀποτελεσθῇ. Οὕτω καὶ οἱ ἔκκριτοι μαθηταί³⁷, ὅπως ἀκούεις τὴν Ἐκκλησίαν νὰ ψάλλῃ, ἂν δὲν ἔχῃς κωφαθῇ, εἶδον εἰς τὸ Θαβώρ τὴν οὐσιώδη καὶ ἀϊδιον εὐπρέπειαν τοῦ Θεοῦ³⁸, ὄχι τὴν ἀπὸ τὰ κτίσματα δόξαν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐκλαμβάνεις ἐσὺ χαμαιζήλως, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ὑπέρφωτον λαμπρότητα τοῦ ἀρχετύπου κάλλους, αὐτὸ τὸ ἀνείδεον εἶδος τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος, διὰ τοῦ ὁποῖου θεουργεῖται καὶ καταξιούται ὁ ἄνθρωπος τῆς κατὰ πρόσωπον θείας συναναστροφῆς, αὐτὴν τὴν ἀϊδιον καὶ ἀτελεύτητον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ τὸ ὑπὲρ νοῦν καὶ ἀπρόσιτον φῶς, φῶς οὐράνιον, ἄπλετον, ἄχρονον, ἀϊδιον, φῶς ἀπαστράπτων ἀφθαρσίαν, φῶς θεῶνων τοὺς θεωμένους· διότι εἶδον αὐτὴν τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος τὴν ὁποίαν ἔπειτα ἔλαβον καὶ ἔνοικον³⁹· διότι μία εἶναι ἡ χάρις Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, τὴν ὁποίαν, ἂν καὶ εἶδον μεσσωματικούς ὀφθαλμοὺς, ἀλλὰ διηνοιγμένους ὥστε ἀπὸ τυφλῶν νὰ γίνουν βλέποντες κατὰ τὸν θεῖον Ἰωάννην ἐκ Δαμασκοῦ⁴⁰, καὶ νὰ ἴδουν τὸ ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα θὰ εἶναι θεατὸν ἀτελειώτως μόνον ἀπὸ τοὺς ἁγίους κατὰ τοὺς ἁγίους Διονύσιον⁴¹ καὶ Μάξιμον.

10. Βλέπεις ὅτι οἱ ἅγιοι, ὑπερβαίνοντες ἑαυτοὺς, βλέπουν διὰ τοῦ Πνεύματος τὰς ἀοράτους ἀπὸ κτιστὴν δύναμιν θείας ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ; Διότι, λέγει, «ὁ ἀξιωθεὶς νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Θεόν, θὰ γνωρίσῃ ὅλους τοὺς εἰς αὐτὸν προῦφισταμένους λόγους κατὰ κάποιον ἀπλὴν καὶ ἀδιαίρετον γνῶσιν»⁴²· καὶ πάλιν, «δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον ὁ διαίρων συλλογιστικῶς εἰς πολλὰ τὴν ψυχὴν λόγος, ὅταν αὐτὴ συναχθῇ πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὸν Θεόν, ὁπότε θὰ εἶναι στεφανωμένη εἰς τὴν κεφαλὴν μὲ τὸν πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἓνα Λόγον καὶ Θεόν, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον προῦ-

42. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 2, 4, PG 99, 1128 A,

νην τὴν κεφαλὴν, ἐν ᾧ κατὰ μίαν ἀπερινόητον ἀπλότητα πάν-
 τες οἱ τῶν ὄντων λόγοι ἐνοειδῶς προϋφεσιτήκασιν, ᾧ ἐνατε-
 νίζουσα οὐκ ἐκτὸς αὐτῆς ὄντι, ἀλλ' ἐν ὄλῃ ὄλῳ καθ' ἀπλῆν
 προσβολήν, εἴσεται καὶ αὐτὴ τοὺς τῶν ὄντων λόγους, δι' οὓς
 5 τυχὸν πρὶν τυμφευθῆναι τῷ Λόγῳ καὶ Θεῷ, ταῖς διαιρειτικαῖς
 ὑπήγειο μεθόδοις». Ὁρᾶς ὡς οὐ καθ' ἡμᾶς ὁρῶσιν οἱ ἐν
 Θεῷ γενόμενοι καὶ θεωθέντες καὶ πρὸς αὐτὸν ἐνθέως ἀτε-
 νίζοντες; Αἰσθήσει γὰρ τὰ ὑπὲρ αἰσθησίων καὶ νῶ τὰ ὑπὲρ
 νοῦν ὁρῶσι θαυμασίως, ταῖς ἀνθρωπίναις ἔξεσιν ἐγγινομέ-
 10 νης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὁρῶσι τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς.
 Ἡμῶν οὖν τῇ αἰσθήσει συναπιόντων ἀεὶ τὸ ὑπὲρ αἰσθησίων,
 ὡς μετὰ τοῦ ὑπερφνοῦς καὶ τὸ ὑπερώνυμον δειχθῆναι τῆς ὁ-
 ράσεως ἐκείνης, διαιρῶν σοφιστικῶς ὁ τῆς κακίας σοφιστῆς
 οἶεταί τι καθ' ἡμῶν λέγειν καὶ τοὺς παιδαριώδεις τὴν διά-
 15 ροιαν ἐξαπατᾷ, καταφλυαρῶν τῶν αἰσθητῶν τάχα τὸ θεῖον οἰο-
 μένων, ὥσπερ ἂν εἴ τις τῶν οὐσίαν ὑπερούσιον λεγόντων τὸν
 Θεόν, διελὼν τοῦ ὑπερουσίου τὴν οὐσίαν, εἴτ' ἀφειδῶς κατε-
 φλυάρει λέγων, ὡς «ἐπεὶ οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεόν φατε, ἢ τῶν
 καθόλου τί ἐστι ψιλῆ μόνη ἐπινοία θεωρούμενον καὶ οὐκ ἔ-
 20 στιν ἀληθῶς, ἢ τι τῶν ἀτόμων. Πρὸς δὲ ἂν εἶπον ὅπερ καὶ
 ἡμεῖς πρὸς τὸν φερωνύμως λατινέλληνα δικαίως τοῦτον, ὡς
 ἔοικας οὕτω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἐπατεῖν ὡς βούς καὶ
 ὄνος τῶν ἀδόντων. Οὕτω γὰρ τὸ παρ' ἡμῶν πνευματικὸν καὶ
 ὑπὲρ νοῦν λεγόμενον ὡς αἰσθητῶν λεγόντων παρακούων ἡμῶν
 25 καιηγορεῖς, καί, διαφορωτάτου ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν τοῦ καθ'
 αὐτό, ὡς ταυτοῦ αὐτὸς ἀκούεις καὶ τῶν περὶ Θεὸν ὅσα φυσικὰ
 κατ' αὐτὸν ἠγῆ.

11. «Ἄλλ' οὐδενός», φησὶν, «ἔσται διαφέρων ὁ Θεὸς τῶν
 ὁρωμένων, εἴ ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ὁρᾶται καὶ γὰρ ἕκαστον
 30 τοῦτων οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτό, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτό ἐστιν

43. Μαξίμου, Μυσταγωγία 5, PG 91, 681 B.

44. Τὸ ὄνομα ἔχει διπλὴν σημασίαν, πρῶτον μὲν ἐθνολογικὴν, καθ' ἣν ὁ Βαρλαάμ χαρακτηρίζεται ὡς μιγάς Λατίνος καὶ Ἑλλήν, δεύτερον δὲ θρησκευτικὴν, καθ' ἣν λέγεται Λατίνος τὸ δόγμα καὶ εἰδωλοάτρης, λόγῳ τῆς μετὰ Ζήλου ἀναστροφῆς του μετὰ τῶν κλασικῶν συγγραφέων.

φίστανται ἐνοειδῶς κατὰ μίαν ἀπερινόητον ἀπλότητα ὅλοι οἱ λόγοι τῶν ὄντων ἄτενίζουσα ἢ ψυχὴ εἰς αὐτόν, καθὼς δὲν εἶναι ἐκτὸς αὐτῆς ἀλλὰ ὅλοι εἰς ὅλην αὐτὴν κατὰ ἀπλὴν ἐπαφήν, θὰ γνωρίση καὶ αὐτὴ τοὺς λόγους τῶν ὄντων, διὰ τοὺς ὁποίους, πρὶν νυμφευθῆ με τὸν Λόγον καὶ Θεόν, ἐδελεάζετο ἀπὸ τὰς διαιρετικὰς μεθόδους»⁴⁸. Βλέπεις ὅτι δὲν βλέπουν κατὰ τὸν ἰδικὸν μας τρόπον οἱ φθάσαντες εἰς τὸν Θεόν καὶ θεωθέντες καὶ ἀτενίζοντες πρὸς αὐτόν ἐνθέως; Διότι βλέπουν θαυμασίως τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν διὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τὰ ὑπὲρ νοῦν διὰ τοῦ νοῦ, κατόπιν ἐμφυτεύσεως εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ἕξεις τῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος, διὰ τῆς ὁποίας βλέπουν τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς. Ἐνῶ λοιπὸν ἡμεῖς συνάπτομεν με τὴν αἴσθησιν πάντοτε τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν, ὥστε μαζὶ με τὸ ὑπερφυῆς νὰ δεχθῆ καὶ τὸ ὑπερώνυμον τῆς ὁράσεως ἐκείνης, αὐτὸς ὁ σοφιστὴς τῆς κακίας, διαιρῶν σοφιστικῶς νομίζει ὅτι λέγει κάτι ἐναντίον μας καὶ ἐξαπατᾷ τοὺς παιδαριώδεις κατὰ τὴν διάνοιαν, ζαλίζει με τὰς φλυαρίας του τοὺς θεωροῦντας αἰσθητὸν τάχα τὸ θεῖον. Ἐνεργεῖ ὡσάν κάποιος ἀπὸ τοὺς λέγοντας τὸν Θεὸν οὐσίαν ὑπερούσιον, διασπᾶσας ἀπὸ τὸ ὑπερούσιον τὴν οὐσίαν, νὰ κατεφλυάρει ἔπειτα λέγων ὅτι, «ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον λέγεται ὅτι ἔχει οὐσίαν, εἶναι ἢ κάτι ἀπὸ τὰ καθόλου θεωρούμενα μόνον κατὰ ἀπλὴν νόησιν καὶ δὲν ὑπάρχει πραγματικῶς, ἢ κάτι τὸ ἀτομικόν». Πρὸς αὐτόν θὰ ἠδύναντο οὗτοι νὰ εἶπουν ὅτι καὶ ἡμεῖς δικαίως πρὸς τὸν φερωνύμως λατινοέλληνα⁴⁴ τοῦτον, ὅτι φαίνεσαι νὰ κατανοῆς τοὺς περὶ Θεοῦ λόγους τόσον ὅσον βοῦς καὶ ὄνος τοὺς ἀοιδούς. Πράγματι παρακούων τὸ λεγόμενον ἀπὸ ἡμᾶς πνευματικόν καὶ ὑπὲρ νοῦν ὡσάν νὰ ἐλέγομεν αἰσθητὸν, μᾶς κατηγορεῖς, καί, ἐνῶ τὸ κατ' αὐτόν εἶναι διαφορετικώτατον ἀπὸ τὸ καθ' αὐτό, ἐσὺ τὸ ἀκούεις ὡς ταυτόσημον καὶ τὰ φυσικὰ ἰδιώματα περὶ τὸν Θεὸν θεωρεῖς ὡς κατ' αὐτόν.

11. «Ἄλλά», λέγει, «ὁ Θεὸς δὲν θὰ διαφέρῃ ἀπὸ κανὲν ὁρώμενον ἂν βλέπεται ἀπὸ τὰ περὶ αὐτόν διότι ἕκαστον ἀπὸ αὐτὰ βλέπεται ὄχι ἀπὸ τὰ κατ' αὐτό, ἀλλὰ ἀπὸ

ὁρώμενον ἡλίου γὰρ οὐ τῆς οὐσίας ἀντιλαμβάνεται ἡ ὄψις, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὴν». Πρῶτον μὲν οὖν ἀπὸ τοῦ σοὶ προιε-
 θέντιος παραδείγματος συκοφαντησὶ ἐκὼν ἀναφαίνῃ τοῦ Θεοῦ
 καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ· ἡλῖος γὰρ καὶ ἡ ἀκτὶς καὶ ὄψιν ἡ ἀ-
 5 κτὶς καλεῖται, καὶ οὐ δύο παρὰ τοῦτο ἡλῖοι τοιγαροῦν εἰς Θε-
 ὄς, εἰ καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ θεοποιὸς θεολογεῖται χάρις, καὶ τῶν
 περὶ τὸν ἡλίον ἔστι τὸ φῶς, οὐκ οὐσία τοῦ ἡλίου. Πῶς οὖν
 οὐσία Θεοῦ τὸ ἐκ Θεοῦ τοὺς ἁγίους ἐπιλάμπον φῶς; τί δὲ
 τὸ τοῦ ἡλίου φῶς; ὁρώμενον γίνεται ἢ καὶ πρὸ τοῦ ὁρᾶσθαι
 10 ἦν; Πολλῶ μᾶλλον δῆπουθεν τὸ θεουργοῦν τοὺς θεωμένους
 φῶς. Ἐπειτα, εἰ μηδὲν παρὰ τοῦτο μηδενὸς τῶν ὁρωμένων
 διαφέρει ὁ Θεός, πῶς ἄρα σοὶ τε καὶ τοῖς κατὰ σέ, μᾶλλον
 δὲ καὶ τοῖς πολλῶ σου κρείττισιν ἀνθρώποις, οὐχ ὁρᾶται; Οἱ
 σοὶ τοίνυν ὀφθαλμοί, τυφλοὶ ὄντες πρὸς τὸ τοῖς ἁγίοις φῶς
 15 ἐποπιευόμενον, καὶ τὸ σὸν σιόμα ἐμφραξάτωσαν, τοιαῦτα εἰς
 τὸ θεῖον φῶς ἐκείνο βλασφημοῦν, διδάξαντες ὡς οὐ φυσικόν,
 οὐδὲ δι' ἀέρος ἐκείνο ὁρατόν. Ὁ διαβεβαιούμενος αὐτός, οὐ-
 δὲ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἀνεπηρέαστον ἀφῆκας· τῶν θεηγόρων
 γὰρ σαφῶς λεγόντων ὡς οὐχ ἀέρος καὶ τοῦ δι' αὐτοῦ φωτὸς
 20 ἴοιτε δεησόμεθα, σὺ τὸ μὴ ληπιὸν αἰσθητικῇ δυνάμει τοῦτο
 φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, αἰσθη-
 τὸν ἀποφαίνῃ καὶ δι' ἀέρος καὶ ἴοι' εἶναι ὁρατόν.

12. «Ἄλλ' εἰ καὶ πρὸς τὸ τοιοῦτο φῶς ἀκрасίαν περικει-
 μαι», φησί, «ἀλλ' ἀνεωγμένα ὦτα ἔχων, τοῦ λέγοντος ἀκούω
 25 ὡς ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν νῶ μόνῳ σκιαγραφεῖται ὁ Θεός, ἰσαῦ-
 τα περιλάμπων ἡμῶν τὸ ἡγεμονικόν, καὶ ταῦτα κεκαθαρωμένων,
 ὅσα καὶ ὄψιν ἀστραπῆς τάχος οὐχ ἴσησμένης». Ὅντως ἔσι-
 κας τυφλῶ παρὰ τοῦ τῶν ὁρώντων περὶ φωτὸς διδασκομένῳ,
 ὅς, πρὶν διακοῦσαι τοῦ διδάσκοντος, ὑπὸ τῆς ὑπερβαλλούσης
 30 ἀπονοίας, ὡς αὐτὸς κρείττον εἰδώς τε καὶ διδάξων, ἐπανί-

45. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς παράδειγμα χρησιμοποιεῖται εἰς Ἰουστίνου (ψευδ.), Ἐκθεσιν ὀρθῆς ὁμολογίας 12, καὶ εἰς ἄλλα κείμενα χριστο-
 λογικά.

46. Λόγοι τοῦ Βαρλαάμ, βλ. 3, 1, 11.

47. Γ ρ η γ. Ν ὕ σ σ η ς, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 104 B.

48. Τοῦ Βαρλαάμ ἐκ Γ ρ η γ. Θεολόγου, Λόγος 45, 3, PG 36, 626 C - 628 A.

τὰ περὶ αὐτό· ἐπὶ παραδείγματι ἡ ὄρασις δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν οὐσίαν τοῦ ἡλίου ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτήν». Κατὰ πρῶτον λοιπὸν ἀπὸ τὸ προβαλλόμενον παράδειγμά σου παρουσιάζεσαι ἐκουσίως συκοφάντης τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ· διότι ὀνομάζεται μὲν ἥλιος καὶ ἄκτις, καὶ ἀπὸ ποῦ εἶναι ἡ ἄκτις, ἀλλὰ μὲ αὐτὸ δὲν εἶναι δύο ἥλιοι⁴⁵· ἐπομένως εἰς εἶναι ὁ Θεός, ἀκόμη καὶ ἂν θεωρῆται Θεός ἢ ἐκ Θεοῦ θεοποιός χάρις, καὶ τὸ φῶς ἀνήκει εἰς τὰ περὶ τὸν ἥλιον, δὲν εἶναι λοιπὸν οὐσία τοῦ ἡλίου. Πῶς λοιπὸν εἶναι οὐσία Θεοῦ τὸ ἐκ Θεοῦ ἐπιλάμπον τοὺς ἁγίους φῶς; τί δὲ εἶναι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου; γίνεται μόλις βλέπεται ἢ ἦτο καὶ προτοῦ ὄραθῆ; Πολὺ περισσότερον βεβαίως τὸ θεωροῦν τοὺς θεωμένους φῶς. Ἔπειτα, ἂν ὁ Θεός παρὰ ταῦτα δὲν διαφέρει κατὰ τίποτε ἀπὸ κανέν ἐκ τῶν βλεπομένων, πῶς ἄραγε δὲν βλέπεται ἀπὸ σέ καὶ τοὺς ἰδίους μὲ σέ, μᾶλλον δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς πολὺ ἀνωτέρους σου ἀνθρώπους; Οἱ ὀφθαλμοί σου λοιπὸν, πού εἶναι τυφλοὶ πρὸς τὸ ἐποπτευόμενον ἀπὸ τοὺς ἁγίους, ἄς φράξουν καὶ τὸ στόμα σου, ἀφοῦ βλασφημεῖ τόσον βαρέως εἰς τὸ θεῖον ἐκεῖνο φῶς, διδάσκοντες ὅτι ἐκεῖνο δὲν εἶναι φυσικὸν οὔτε ὄρατὸν δι' ἀέρος⁴⁶. Διαβεβαιῶνων ἐσὺ ὁ ἴδιος τοῦτο, δὲν ἄφησες ἀνεπηρέαστον οὔτε τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Ἐνῶ δηλαδὴ οἱ θεηγόροι λέγουν σαφῶς ὅτι τότε δὲν θὰ χρειασθῶμεν οὔτε ἀέρα οὔτε τὸ δι' αὐτοῦ φῶς⁴⁷, ἐσὺ τὸ φῶς τοῦτο, τὸ μὴ ἀντιληπτὸν διὰ τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ σταθεροῦ αἰῶνος, τὸ ἀνακηρύσσεις αἰσθητὸν καὶ δι' ἀέρος ὀρατὸν καὶ τότε.

12. «Ἀλλὰ, ἂν καὶ πάσχω ἀορασίαν πρὸς τὸ τοιοῦτο φῶς», λέγει, «ἔχων πάντως ἀνοικτὰ ὦτα, ἀκούω τὸν λέγοντα ὅτι ὁ Θεός σκιαγραφεῖται μὲ μόνον τὸν νοῦν ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, τόσον περιλάμπων τὸ ἡγεμονικόν μας, καὶ μάλιστα ὅταν εἴμεθα κεκαθαρμένοι, ὅσον καὶ τὴν ὄρασιν ἢ ταχύτης ἀστραπῆς μὴ ἰσταμένης⁴⁸». Πράγματι ὁμοιάζεις μὲ τυφλὸν διδασκόμενον περὶ φωτός ἀπὸ κάποιον βλέποντα, ὁ ὁποῖος, πρὶν ἀκούσῃ τὸν διδάσκαλον, ἀπὸ ὑπερβολικὴν παραφροσύνην ἐπαναστατεῖ κατ' αὐτοῦ, ὡσάν

σιαιται τῷ διδασκάλῳ. Τί γὰρ προΐών φησιν ὁ θεολόγος οὗ-
 τος; «Διὰ τοῦτο περιλάμπει λίαν ἀμυδρῶς τῷ νῶ μόνῳ τὴν
 ἀρχὴν ὁ Θεός, ἵνα τῷ ληπιῶ μὲν ἔλκη πρὸς ἑαυτὸν, τῷ δὲ
 ἀλήπιῳ θαυμάζηται, θαυμαζόμενον δὲ ποθῆται πλέον, πο-
 5 θούμενον δὲ καθαίρη». Τί καθαίρει ποθούμενον; Τὸν νοῦν
 ἄρα μόνον; οὐ καὶ γὰρ οὗτος κατὰ τοὺς παιέρας οὐ πολλῆς
 σπουδῆς εἰς τὸ καθήρασθαι δεῖται, ῥᾶσιᾶ τε τῆς καθαρότητος
 πέφυκεν ἐκπίπτειν, διὸ καὶ χωρὶς τοῦ θείου πόθου καθαρθεῖν
 ἂν, ὡς ὁ θεολόγος οὗτος ἔδειξε, καὶ τοῖς εἰσαγομένοις ἢ τοι-
 10 αὐτῇ κάθαρσίς ἐστι καιάλληλος. Ὁ δὲ θεῖος πόθος, πᾶσαν
 ἔξιν τε καὶ δύναμιν ψυχῆς τε καὶ σώματος καθαίρων καὶ τῷ
 νῶ μονιμωτέραν ἀπεργασάμενος τὴν κάθαρσιν, δεκτικὸν τῆς
 θεοποιῦ χάριτος τὸν ἄνθρωπον ποιεῖται. Διὰ τοῦτο τὸ θεῖον
 «παθούμενον» καθαίρει, καθαῖρον δὲ θεοειδεῖς ἀπεργάζεται
 15 τοιούτοις δὲ γενομένοις, ὡς οἰκείους ἤδη προσομιλεῖ — τολ-
 μᾶ τι νεανικὸν ὁ λόγος — Θεὸς θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ γνω-
 ριζόμενος· καὶ τοσοῦτον ἴσως, ὅσον ἤδη γινώσκει τοὺς γινω-
 σκομένους». Ποῦ τὸ ἀμυδρὸν ἐνταῦθα τῆς ἐλλάμψεως; «καθ’
 ὅσον γάρ», φησί, «γινώσκει ὁ Θεὸς αὐτούς, κατὰ τοσοῦτον ἴ-
 20 σως καὶ αὐτοῖς», φησί, «γινώσκουσι Θεόν». Πῶς; οὐ διανοίας
 ἀμυδραῖς ἐπιβολαῖς, καθάπερ ἀρχόμενος τοῦ λόγου εἴρηκεν,
 ἀλλ’ ἐν Θεῷ Θεὸν εἰδότες καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐνώσεως
 θεοειδεῖς ἤδη γεγονότες καὶ θεοειδεῖ δυνάμει ταῖς θειοτάταις
 ἐπιβάλλοντες χάρισι τοῦ Πνεύματος, αἷς ἐναιενίζειν τοὺς μὴ
 25 θεοειδεῖς καὶ νῶ μόνῳ ζητοῦντας τὰ περὶ Θεὸν ἀμήχανον.

13. Ἄλλ’ ὡς μὲν τῇ θεοειδῇ τὸν ἄνθρωπον ποιούση χά-
 ριτι τῶν Θεὸν γινώσκει ὁ παθῶν, ἤδη γέγονε σαφές. Πόθεν
 δ’ οὗτι καὶ φῶς αὕτη ἐστὶν εἰσόμεθα; Παρὰ τοῦ αὐτοῦ πάλιν
 ἢ καὶ ἄλλου τοῦ τῶν διὰ πείρας διδασκόντων. Παρίτω τοίνυν
 30 ἕτερος, ὡς πλείους εἶναι τοὺς συμμαρτυροῦντας. Εἰπὼν γὰρ

49. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 45, 3, PG 36, 628 A.

50. Αὐτόθι.

51. Βλ. 1, 3, 18 κ.έ.

τάχα νὰ γνωρίζη καὶ νὰ διδάξη αὐτὸς καλύτερα. Διότι τί λέγει εἰς τὴν συνέχειαν ὁ Θεολόγος οὗτος; «Διὰ τοῦτο ἀρχικῶς ὁ Θεὸς περιλάμπει πολὺ ἀμυδρῶς μόνον τὸν νοῦν, ὥστε μὲ τὸ καταληπτὸν μὲν νὰ ἔλκη πρὸς ἑαυτὸν, μὲ τὸ ἀκατάληπτον δὲ νὰ θαυμάζεται, θαυμαζόμενον δὲ νὰ ποθῆται περισσότερο, ποθούμενον δὲ νὰ καθαίρη»⁴⁹. Τί καθαίρει ποθούμενον; Ἄρα γε μόνον τὸν νοῦν; ὄχι διότι οὗτος δὲν χρειάζεται πολλὴν φροντίδα διὰ νὰ καθαρθῆ κατὰ τοὺς πατέρας καὶ ἐκ φύσεως ἐκπίπτει εὐκόλως τῆς καθαρότητος, διὸ θὰ ἠδύνατο νὰ καθαρθῆ καὶ χωρὶς τὸν θεῖον πόθον, ὅπως ἔδειξεν ὁ Θεολόγος οὗτος, καὶ ἡ τοιαύτη κάθαρσις εἶναι κατάλληλος εἰς τοὺς ἀρχαρίους. Ὁ δὲ θεῖος πόθος, καθαίρων πᾶσαν διάθεσιν καὶ δύναμιν ψυχῆς καὶ σώματος καὶ κάμνων μονιμωτέραν εἰς τὸν νοῦν τὴν κάθαρσιν, καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν τῆς θεοποιουῦ χάριτος. Διὰ τοῦτο τὸ θεῖον, «ποθούμενον καθαρίζει, καθαρίζον δὲ καθιστᾷ θεοειδεῖς· ἀφοῦ δὲ γίνουν τοιοῦτοι, συναναστρέφεται ὡς πρὸς οἰκείους πλέον — ὁ λόγος ἀποτολμᾷ κάτι τὸ θρασύ—, ὡς Θεὸς ἐνούμενος καὶ γνωριζόμενος μὲ θεοὺς· καὶ ἴσως τόσον, ὅσον ἤδη γνωρίζει τοὺς γνωριζομένους»⁵⁰. Ποῦ εἶναι ἐδῶ τὸ ἀμυδρὸν τῆς ἐλλάμψεως; διότι, λέγει, «ὅσον γνωρίζει αὐτοὺς ὁ Θεός, τόσον γνωρίζουν καὶ αὐτοὶ τὸν Θεόν». Πῶς τὸν γνωρίζουν; Ὅχι μὲ ἀμυδρὰς ἐφόδους τῆς διανοίας, ὅπως εἶπεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου, ἀλλὰ γνωρίζοντες τὸν Θεὸν ἐν τῷ Θεῷ καὶ γενόμενοι ἤδη θεοειδεῖς διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐνώσεως καὶ μὲ τὴν θεοειδῆ δύναμιν ἐγγίζοντες τὰς θειοτάτας χάριτας τοῦ Πνεύματος, τὰς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀτενίσουν οἱ μὴ θεοειδεῖς καὶ ζητοῦντες τὰ περὶ Θεὸν μόνον μὲ τὸν νοῦν⁵¹.

13. Ὅτι πάντως ὁ παθὼν γνωρίζει τὸν Θεὸν μὲ τὴν χάριν ἢ ὁποία καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον θεοειδῆ, ἔγινεν ἤδη σαφές. Ἀπὸ ποῦ δὲ θὰ μάθωμεν ὅτι αὕτη εἶναι καὶ φῶς; Ἀπὸ τὸν ἴδιον πάλιν ἢ καὶ κάποιον ἄλλον ἐκ τῶν διδασκόντων διὰ πείρας. Ἄς προσέλθῃ λοιπὸν ἄλλος, ὥστε οἱ συμμαρτυροῦντες νὰ εἶναι περισσότεροι. Πράγματι ὁ Μά-

ὁ θεῖος Μάξιμος τὴν γενησομένην ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῶν ἁγίων ἔνωσιν πρὸς τὸ τῆς θείας ἀπλόητος κρύφιον, ἐπάγει «καθ' ὃν τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης τὸ φῶς ἐποπιεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητας». Ἄλλὰ πόθεν ὅτι καὶ θέωσις τοιῦτο τὸ φῶς; Τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἄκουσον· εἰπὼν γὰρ τὸν τρόπον ὡς ἐφικτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς θεοποιουμένους ἐνώσεως, ὡς ψυχῆς πρὸς σῶμα γίνεται τρόπον, ἴν' ὅλος ἄνθρωπος θεωθῆ, τῇ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ χάριτι θεουργούμενος, ἐπάγει· «ὅλος ἄνθρωπος μένων κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν καὶ ὅλος γινόμενος Θεὸς κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ διόλου θείαν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα». Εἶδες ὡς λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο; τί οὖν, ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ κτιστόν; Ἄλλὰ τῶν ἐξῆς ἄκουε· «μεθ' ἧν οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαί τι λαμπρότερον ἢ ὑψηλότερον· τί γὰρ θεώσεως τοῖς ἀξίοις ἐρασιμώτερον;». Ἦκουσας ὅτι ἢ λαμπρότης αὕτη θέωσις ἐστὶ καὶ ὡς οὐδὲν τοῖς ἀξιοθεῖσιν ὑψηλότερον τῆς θωρίας ταύτης; Ἄλλὰ θέλεις μαθεῖν ὡς αὕτη ἐστὶ δι' ἧς τοῖς ἀξίοις ὁ Θεὸς ἐνοῦται; Τῶν ἐξῆς αὐτίς ἄκουσον· «καθ' ἧν ὁ Θεὸς, θεοῖς γενομένοις ἐνούμενος, τὸ πᾶν ἐανιοῦ ποιεῖται δι' ἀγαθότητα». Τοῦτ' ἄρα τὸ θεοποιόν ἐστὶ δῶρον, ὃ θεότητα καλέσας ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῶν Ἀθηνῶν φανότατος φωσιτῆρ ἐπέκεινα ταύτης εἶναι λέγει τὸν Θεόν. Ποῦ δὴ σοι ἢ γνῶσις καὶ ἢ μίμησις καὶ ἢ ἀφαιρέσεις, δι' ὧν οὐ σπεύδεις ἀφαιρεῖσθαι τῶν πολλῶν καὶ τὴν ἐκ πίστεως γνῶσιν τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ ὄντως θεομιμησίας;

14. «Ἄλλ' οὐχὶ καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὃν τὸν Θεὸν εἶρηκε», φησὶν, «εἰ καὶ ὑπὲρ ταύτην τὴν θεότητα προσεῖπε τοῦτον». Σοὶ γε οὐκ εἶρηκεν, εὖ οἶδα· λαλεῖ γὰρ οὐκ εἰς

52. Βλ. ἄνωτέρω 3, 1, 28.

53. Περί ἀποριῶν, PG 91, 1988 C.

54. Ἐνθ' ἄνωτ.

55. Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

Ξιμος, ἀφοῦ εἶπε περὶ τῆς γενησομένης κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἐνώσεως τῶν ἀγίων πρὸς τὸ κρύφιον τῆς θείας ἀπλότητος, προσθέτει «κατὰ τὸν ὅποιον, ἐποπτεύοντες τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης, γίνονται καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ τῆς μακαρίας καθαρότητος μαζί με τὰς ἄνω δυνάμεις»⁵². Ἀλλὰ ἀπὸ ποῦ συνάγεται ὅτι εἶναι καὶ θέωσις τοῦτο τὸ φῶς; Ἦκουσε πάλιν τὸν ἴδιον ἀφοῦ εἶπε τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἔνωσις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς θεοποιουμένους, ὅτι δηλαδὴ γίνεται κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐνώσεως ψυχῆς πρὸς σῶμα, διὰ τὴν θεωθῆ ὀλόκληρος ὁ ἄνθρωπος, θεουργούμενος διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ, προσθέτει «μένων ὅλος ὁ ἄνθρωπος κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα ἐκ τῆς φύσεως καὶ γινόμενος ὅλος Θεός κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα ἐκ τῆς χάριτος καὶ ἐκ τῆς ἐμπρεπούσης εἰς αὐτὸν γενικῶς θείας λαμπρότητος τῆς μακαρίας δόξης»⁵³. Εἶδες ὅτι εἶναι λαμπρότης τοῦ Θεοῦ τὸ φῶς ἐκεῖνο; Τί λοιπόν; ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ εἶναι κτιστόν; Ἀλλὰ ἤκουσε τὴν συνέχειαν «μετ' αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσης κάτι λαμπρότερον ἢ ὑψηλότερον διότι τί εἶναι ἀγαπητότερον ἀπὸ τὴν θέωσιν εἰς τοὺς ἀγίους;». Ἦκουσες ὅτι ἡ λαμπρότης αὐτὴ εἶναι θέωσις καὶ ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ὑψηλότερον τῆς θεωρίας ταύτης διὰ τοὺς ἀξίους; Ἀλλὰ θέλεις νὰ μάθης ὅτι αὐτὴ εἶναι ἐκείνη διὰ τῆς ὁποίας ὁ Θεός ἐνώνεται μετὰ τοὺς ἀξίους; Ἦκουσε πάλιν τὴν συνέχειαν «κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεός, ἐνούμενος μετὰ αὐτοὺς ἀφοῦ ἔγιναν θεοί, καθιστᾷ τὸ πᾶν ἰδικόν του ἀπὸ ἀγαθότητα»⁵⁴. Ἦρα τοῦτο εἶναι τὸ θεοποιὸν δῶρον, τὸ ὅποιον καλέσας θεότητα ὁ Ἀρεοπαγίτης φωτεινότατος φωστήρ τῶν Ἀθηνῶν λέγει ὅτι εἶναι ἐπέκεινα ταύτης ὁ Θεός⁵⁵. Ποῦ λοιπόν εἶναι ἡ γνῶσις καὶ ἡ μίμησις καὶ ἡ ἀφαίρεσίς σου, μετὰ τὰ ὅποια σπεύδεις νὰ ἐξαφανίσης καὶ τὴν ἐκ πίστεως γνῶσιν τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς ἀληθινῆς θεομιμησίας;

14. «Ἀλλά», λέγει, «δὲν εἶπε τὸν Θεὸν καὶ ὑπὲρ τὸ ὑπεροχικῶς μὴ ὄν, ἄν καὶ τὸν ἐκάλεσεν ὑπὲρ τὴν θεότητα ταύτην». Εἰς σὲ βεβαίως δὲν εἶπε, γνωρίζω καλῶς, διό-

τὰ σά, ἀλλ' εἰς ὧτα ἀκουόντων ἔστι γὰρ μακάριος. "Οτιαν
 γὰρ λέγει τὸν Θεὸν ὑπερουσίως ἔχειν τὸ ὑπερούσιον, τί γε
 ἄλλο λέγει ἢ ὅτι ἐπεὶ ὑπερούσιόν ἐστι τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ
 ὄν, ὑπὲρ τοῦτο ὁ Θεὸς ἐστίν, ὑπερουσίως ἔχων τὸ ὑπερού-
 5 σιον; Τί δὲ ὁ λέγων, μᾶλλον δὲ οἱ λέγοντες, ἔν γάρ εἰσι'
 κατὰ τὴν δεσποικὴν εὐχὴν καὶ δι' ἐνὸς τοὺς ἀγίους ἅπαντας
 προάγομεν, τί οὖν οἱ λέγοντες τῆς καθ' ὑπερουσιότητα θεώσε-
 ως ἀπείρως ἐξηρημένον εἶναι τὸν Θεόν; Τί δὲ ὁ εἰπὼν πά-
 σης θέσεως καὶ ἀφαιρέσεως ἐπέκεινα εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ
 10 ὑπεροχὴν; Ἐρ' οὐχ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, καὶ ὑπὲρ
 τὴν ἄκτιστον ἀθανασίαν καὶ ζωὴν καὶ ἀγαθότητά φασιν εἶναι
 τὸν Θεόν, εἰ καὶ οὐ τοὺς τοῦτο λέγοντας, πρὸς τὸ τῆς αὐτῶν
 ἀσφαλοῦς θεολογίας ἕψος ἀτινίζειν οὐ δυνάμενος, φεῦ τῆς
 τόλμης, φεῦ τῆς ἀπάτης ἢ ἐπεπόνθεις, ἀσεβεῖς τρανώς προσ-
 15 εἶρηκας καὶ ἀπεκήρυξας ἅπαντας; Ἄλλ' ἐκεῖνοι σοῦ καὶ τῆς
 σῆς χαμαιζήλου γνώμης καὶ τῆς πάντα τολμώσεως γλώττης
 μηδένα λόγον ποιούμενοι, καὶ τὸ ἄπειράκις ἀπείρως ἐπὶ τῶν
 τοιούτων πάντων τῇ θεῖα προσέθηκαν ὑπεροχῇ, κοινῇ πάσαις
 ἐννοίαις καὶ πᾶσι ρήμασιν ἄφραστον εἰδότες αὐτήν. Ἄλλὰ τού-
 20 των μὲν ἄλλις.

15. Ὅπως δὲ καὶ τὴν ἀρετὴν κακίαν οὗτος ἐποίησεν, ὡς
 ἐν βραχεῖ δεικτέον. Ἀπάθειαν εἶναι λέγει τὴν τοῦ παθητικοῦ
 καθ' ἕξιν νέκρωσιν. «Αἱ γὰρ τούτου», φησὶν, «ἐνέργειαι μά-
 λιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορύττουσι τὸ θεῖον ὄμμα·
 25 δεῖ δὴ κατὰ μηδεμίαν ἐναντοῦ δύναμιν τοῦτο ἐνεργὸν εἶναι».
 Βαβαί· πῶς κατορύττει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖ-
 σος καὶ ἢ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα
 γὰρ τοῦ παθητικοῦ εἰσιν ἐνέργειαι· ταύτη γὰρ τῇ δυνάμει τῆς
 ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καὶ ἀποικρεπόμεθα, οἰκειούμεθά τε καὶ
 30 ἄλλοτριούμεθα· μετὰθεσιν τοίνυν οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν ποι-

56. Περί θείων ὀνομάτων 2, 10, PG 3, 648 D.

57. Ἰω. 17, 21. Οἱ ἀπόστολοι κατὰ τὸν λόγον τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἐν, ἄρα ὁ Γρηγόριος παρουσιάζων τὸν Ἰωάννην εἶναι ὡσάν νὰ παρουσιάζῃ ὅλους τοὺς ἀποστόλους καὶ κατὰ συνεκδοχὴν ὅλους τοὺς μαθητάς.

58. Διογ. Ἀρεοπαγίτου, Περί μυστικῆς θεολογίας 1, 2, PG 3, 1000 B· αὐτόθι 5, PG 3, 1048 B.

59. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικά 1, 7, PG 90, 1085 B· 1, 49, αὐτόθι 1101 A κ.ά.

60. Βλ. 2, 2, 23.

τι δὲν λαλεῖ εἰς τὰ ἰδικά σου, ἀλλ' εἰς κωφῶν ὦτα· διότι εἶναι μακάριος. Πράγματι, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ Θεός ἔχει ὑπερουσίως τὸ ὑπερούσιον⁵⁶, τί ἄλλο λέγει παρά ὅτι ἐπειδὴ εἶναι ὑπερούσιον τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, ὑπὲρ τοῦτο εἶναι ὁ Θεός, ἔχων ὑπερουσίως τὸ ὑπερούσιον; Τί δὲ ὁ λέγων, μᾶλλον δὲ οἱ λέγοντες, (διότι κατὰ τὴν δεσποτικὴν προσευχὴν 'εἶναι ἔν' καὶ διὰ τοῦ ἐνός παρουσιάζομεν ὅλους τοὺς ἁγίους⁵⁷), τί δὲ ἐννοοῦν οἱ λέγοντες, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀπείρως ἐξυψωμένος τῆς καθ' ὑπερουσιότητα θεώσεως; Τί δὲ ὁ εἰπὼν ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐπέκεινα πάσης θέσεως καὶ ἀφαιρέσεως⁵⁸; Ἄρά γε δὲν λέγουν ὅτι ὁ Θεός εἶναι ὑπὲρ τὸ ὑπεροχικῶς μὴ ὄν καὶ ὑπὲρ τὴν ἄκτιστον ἀθανασίαν, ζωὴν καὶ ἀγαθότητα, ἂν καὶ σύ, μὴ δυνάμενος νὰ ἀτενίσῃς πρὸς τὸ ὕψος τῆς ὀρθῆς θεολογίας τῶν λεγόντων τοῦτο, φεῦ ὅποια τόλμη καὶ ἀπάτη τὴν ὅποιαν ὑπέστης, τοὺς ὠνόμασες σαφῶς ἀσεβεῖς καὶ τοὺς ἀπεκήρυξες ὅλους; Ἄλλ' ἐκεῖνοι, μὴ ὑπολογίζοντες ἐσὲ καὶ τὴν ταπεινὴν σου γνώμην καὶ τὴν πάντολμον γλῶσσαν σου, προσέθεσαν ἐπὶ ὅλων τῶν τοιούτων τὸ 'ἀπειράκις ἀπείρως'⁵⁹ εἰς τὴν θείαν ὑπεροχὴν, ἀναγνωρίζοντες αὐτὴν ἄφραστον γενικῶς ἀπὸ ὅλας τὰς ἐννοίας καὶ ὅλα τὰ λόγια. Ἄλλὰ ἀρκετὰ περὶ αὐτῶν.

15. Πῶς δὲ οὗτος ἔκαμε καὶ τὴν ἀρετὴν κακίαν, πρέπει νὰ δειχθῇ διὰ βραχέων. Λέγει ὅτι ἀπάθεια εἶναι ἢ κατὰ διάθεσιν νέκρωσις τοῦ παθητικοῦ. «Διότι αἱ ἐνέργειαι τοῦτου», λέγει, «τυφλώνουν καὶ ἐξορύσσουν περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὸ θεῖον ὄμμα· δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ τὸ ἀφήνωμεν ἐνεργὸν εἰς καμμίαν δυνάμιν του»⁶⁰. Βαβαί! πῶς ἐξορύσσει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἢ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Διότι καὶ αὐτὰ εἶναι ἐνέργειαι τοῦ παθητικοῦ· διότι μὲ αὐτὴν τὴν δυνάμιν τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμεν καὶ ἀποστρεφόμεθα, οἰκειούμεθα καὶ ἀποξενούμεθα· μεταστροφὴν λοιπὸν κάμνουν αὐτῆς τῆς δυνάμεως οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν, ἀλλ' ὄχι νέκρωσιν, μὴ κα-

οὔνται τῆς δυνάμεως ταύτης ἀλλ' οὐχὶ νέκρωσιν, οὐκ ἀκίνητον κατακλείσαντες ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐνεργὸν δείξαντες ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπῃ, αἷς δυσὶν ἐντολαῖς κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον «ἀπὸς ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέ-
 5 μανται». Εἰ δ' αὖται τὸ θεῖον ὄμμα κατορύττουσι καὶ τὸν κατ' αὐτὰς ζῶντα ἐμπαθῆ ποιοῦσι, τίς τῶν ἄλλων ἀρειῶν οὐ κακία; Τούτων μὲν οὖν ἕκαστον διὰ τε τῶν προτέρων ἡμετέρων λόγων καὶ τοῖς νῦν ἡμῖν προτεθειμένοις ἐδείξαμεν, καταλέξαντες καὶ ἐξελέγξαντες καὶ ὅσα καθ' ἡμῶν καὶ τῶν ἐφ'
 10 ἡμῶν πατέρων ἐντεκῶν τοῖς οἰκείοις λόγοις προὔθηκεν, ἐγκαλλωπιζόμενοι τῷ κοινωνοῖ γενέσθαι τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους ὕδρευς· πάντως γὰρ καὶ τῆς εὐλογίας κοινωνήσομεν αὐτοῖς.

16. Ἐκεῖνο μέντοι προσήκει συνιδεῖν, ὡς εἴ τις ἐθελήσειε σαταρικὸν οἶον σύγγραμμα τὰς ἀπ' αἰῶνος ἄχρι νῦν πο-
 15 νηρὰς αἰρέσεις ὀνομάσαι, κατὰ κεφάλαια διηρημένον εἰς τὰς ἄλλοιτε ἄλλως ὑποβολαῖς ἐκείνου φρουμένας, ἐπίλογον εἶναι τούτων ἀπασῶν τὸ τοῦ λατινέλλητος τουτὶ βιβλίον. Οὐδὲ γὰρ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τοῦ Θεοῦ καταφενεσάμενος, τῆς καινῆς ἐφείσαιο, οὐδὲ εἰς τὴν θεῖαν φύσιν ἁμαρτῶν, τὴν διὰ
 20 σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν εἶασεν ἀνεπηρέαστον, οὐδ' εἰς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν θεωρίαν, τὴν τῆς ἀρειῆς προᾶξιν ἀδιάβλητον κατέλιπεν, οὐδὲ τῇ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα ἐπιθέμενος ζωῆ, τοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος οὐκ ἐπέβαλε τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κατὰ παντός, ὡς εἰπεῖν, ἐχώρησε
 25 καλοῦ καὶ ἱεροῦ καὶ θείου, παρόντος τε καὶ παρελθόντος, ἐφ' ἡμῖν τε ὄντος καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἐλπίζομένου τε καὶ ἀριῶς ὡς ἐν ἀρραβῶνος μέρει χορηγουμένου τοῖς ἀξίοις, τοῖς τε πρὸ νόμου καὶ τοῖς μετὰ νόμον ἁγίοις· ὧν πρὸς ὀλίγους

61. Ματθ. 22, 40.

62. Ἐν 2, 2, 19· 22 - 24· 3, 3, 12.

63. Κατάλογον τῶν αἰρέσεων, εἰς τὰς ὁποίας περιπίπτει ὁ Βαρλαάμ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος, συντάσσει ὁ Παλαμάς εἰς τοὺς Ἀντιρρητικούς πρὸς Ἀκίνδυνον, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν συνέθεσε καὶ ἴδιον σύγγραμμα, "Ἐκθεσις τῆς Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου δυσσεβημάτων ἀλλοκότου πληθύος, ὅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος βλ. εἰς Δοσιθέου, Τόμον ἀγάπης, Ἰάσιον, 1698, σ. 13 - 17.

τακλείοντες αὐτήν μέσα των ἀκίνητον ἀλλὰ δεικνύοντές την ἐνεργὸν εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην, τὰς δύο ἐντολάς ἀπὸ τὰς ὁποίας κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου «ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται»⁶¹. Ἐὰν δὲ αὐταὶ ἐξορύσσουν τὸ θεῖον ὄμμα καὶ καθιστοῦν ἐμπαθῆ τὸ ζῶντα συμφώνως μὲ αὐτάς, ποῖα ἀπὸ τὰς ἄλλας ἀρετὰς δὲν θὰ εἶναι κακία; Ἐκαστον ἀπὸ αὐτὰ πάντως ἐδείξαμεν τόσον διὰ τῶν προηγουμένων πραγματειῶν μας ὅσον καὶ εἰς τὰς τώρα παρουσιαζόμενας ἀπὸ ἡμᾶς πραγματείας⁶², ταξινομήσαντες καὶ ἐλέγξαντες ὅσα αὐτὸς ἐπλασε καὶ ἐξέθεσεν εἰς τὰς πραγματείας του ἐναντίον ἡμῶν καὶ τῶν ἰδικῶν μας πατέρων, κολακευόμενοι μὲ τὸ ὅτι ἐγίναμεν κοινωνοὶ τῆς πρὸς τοὺς ἀγίους ὑβρεως ὅπωςδῆποτε ἄλλωστε θὰ κοινωνήσωμεν καὶ τῆς εὐλογίας μὲ αὐτούς.

16. Ἐκείνο ὅμως πρέπει νὰ κατανοήσωμεν ὅτι, ἂν θὰ ἤθελε κανεὶς νὰ κατονομάσῃ ὡς σατανικὸν σύγραμμα τὰς ἀπ' ἀρχῆς ἕως σήμερα πονηρὰς αἱρέσεις, διηρημένον κατὰ κεφάλαια εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἄλλοτε ἄλλως διὰ τῶν ὑποβολῶν τοῦ Σατανᾶ φουόμενας, τοῦτο ἐδῶ τὸ βιβλίον τοῦ λατινοέλληνος εἶναι ἐπίπολογος ὄλων τούτων⁶³. Πράγματι δὲν εἶναι ὅτι διημφισβήτησε μὲν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ ἐφείσθη τῆς Καινῆς, οὔτε ὅτι ἠστόχησεν μὲν εἰς τὴν θεϊὰν φύσιν ἀλλὰ ἄφησεν ἀνεπηρέαστον τὴν ἐνσαρκὸν ἐπιδημίαν τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὅτι προσέβαλε μὲν τὴν πνευματικὴν θεωρίαν ἀλλὰ ἐγκατέλειπεν ἀδιάβλητον τὴν πρᾶξιν τῆς ἀρετῆς, οὔτε ὅτι ἐπετέθη μὲν ἐναντίον τῆς ζωῆς τῶν μακαρίων ἀνδρῶν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀλλὰ δὲν ἐπέβαλε τὰς χεῖρας εἰς τοὺς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· αὐτὸς ἐπετέθη ἐναντίον παντός, θὰ ἔλεγον, καλοῦ καὶ ἱεροῦ καὶ θείου, παρόντος καὶ παρελθόντος, ἐφικτοῦ καὶ ἀνεφίκτου, ἐλπιζομένου καὶ ἀπὸ τώρα χορηγουμένου ὡς ἀρραβῶνος εἰς τοὺς ἀξίους, τόσον τοὺς πρὸ τοῦ νόμου ὅσον καὶ τοὺς μετὰ τὸν νόμον ἀγίους. Ἐναντίον αὐτῶν ὄλων, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἀντετάχθη χωριστὰ πρὸς

ἕκαστος ἐν μέρει τῶν ταῖς αἰρέσεσι προῖσιταμένων ἀντιειάξα-
 το, κοινῇ πᾶσιν οὗτος ἀντιπαραταξάμενος νῦν, ἀνάπλεων πά-
 σης δεινῆς αἰρέσεως ἐξενήνοχε σύγγραμμα, πάντας τοὺς ἁ-
 γίους καὶ πάσας σχεδὸν τὰς τούτων δόξας πολυτρόπως διαβάλ-
 5 λον, ὡς εὐχερὲς εἶναι προθεμένους ἡμᾶς συλλαβὰς ὀλίγας
 ἑκάστου τῶν ἁγίων, εἶτα, τὴν πονηρὰν ταύτην δέλτιον ἐπανα-
 γινώσκοντας, σαφὲς εὐθὺς ποιῆσαι πᾶσιν, ὡς αἰρετικούς καὶ
 δυσσεβεῖς, ἀθέους τε καὶ πολυθέους καὶ ἀλιτηρίους τοὺς αὐ-
 τὰς γραφάντας οὐ παραιεῖται καλεῖν. Εἰ μὲν οὖν ἀπισιῶν
 10 τις ἡμῖν ἐναργῶς ἐθέλει τᾶληθὲς ἰδεῖν, ἴτω παρ' ἡμᾶς καὶ
 μαρτανέτω, τῶν τοιούτων συγγραμμάτων προσιθέντων φανε-
 ρῶς· εἰ δ' εὐλόγως τε καὶ μή, τὸν τῶν ἁγίων κατήγορον
 σιέργειν ἀποδέχεται, αὐτὸς τοῦ ἑαντοῦ βασιάσει κριμα, ὅ-
 τις ἂν ᾗ.

ὀλίγους ἀπὸ τοῦς προΐσταμένους εἰς τὰς αἵρέσεις, αὐτὸς ἀντιπαρετάχθη τῶρα μαζὶ καὶ ἀπηύθυνε σύγραμμα γεμᾶτον πάσης δεινῆς αἵρέσεως, διαβάλλον ὅλους τοῦς ἀγίους καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς γνώμας των πολυτρόπως, ὥστε νὰ εἶναι εὐκόλον δι' ἡμᾶς, προβάλλοντες ὀλίγας λέξεις ἐκάστου τῶν ἀγίων Πατέρων καὶ ἔπειτα ἀναγινώσκοντες ἐκ νέου τὸ πονηρὸν τοῦτο βιβλίον του νὰ καταστήσωμεν εἰς ὅλους σαφὲς εὐθύς ἀμέσως ὅτι δὲν παύει νὰ ἀποκαλῆ αἰρετικούς καὶ δυσσεβεῖς, ἀθέους καὶ πολυθέους καὶ ἀλιτηρίους αὐτοὺς οἱ ὅποιοι ἔγραψαν τὰς λέξεις ταύτας. Ἐν λοιπὸν δυσπιστῆ κάποιος εἰς ἡμᾶς καὶ θέλη πάντως νὰ ἴδῃ καθαρὰν τὴν ἀλήθειαν, ἃς ἔλθῃ πλησίον μας διὰ νὰ μάθῃ, ἀφοῦ ἀνοιχθοῦν φανερῶς τὰ τοιαῦτα συγγράμματά του· ὅποιος ὅμως, εὐλόγως ἢ ὄχι, ἀπεφάσισε νὰ συνταχθῆ μὲ τὸν κατήγορον τῶν ἀγίων, αὐτὸς θὰ βαστάσῃ μόνος τὸ κρίμα του, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι⁶⁴.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ*

1. Εύρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς

Γένεσις			Ἄριθμοί		
			16	14 ἐ.	428
			19	1 - 20	514
1	3	690	20	25 ἐ.	326
2	3	664	24	10 ἐ.	162
	15	72		18 520.524.	548
4	7	110	25	40	532
6	3	364	33	11	702
	4	138	34	11	702
7	11	492	34	29 ἐ.	216
11	1 ἐ.	294		35	428
17	5	492			
18	27 638. 640.	674			
19	17 ἐ.	398			
	19 ἐ.				
22	1 - 18	492			
	16	702			
Ἔξοδος			11	17	630
			12	8 524. 526.	618
			16	22	340
3	2	642	22	25 ἐ.	430
	5	510			
	14 52. 668.	702			
	15	702			
4	6	510	6	5 74.	396
5	17	76	15	9 84.	136
7	3	304			
12	11	510			
14	15	378			
			Ἰησοῦς Ναυῆ		
			10	12 - 13	450

* Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν διὰ μὲν τὰ χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ σειράν εἰς τὸ κεφάλαιον, τὸν στίχον καὶ τὴν σελίδα, διὰ δὲ τὰ ὀνόματα, πράγματα καὶ τοπωνυμίας εἰς τὴν σελίδα ποῦ εὐρίσκονται.

	Κριται			32	6		678
					15		530
13	13 ε.	158		35	10	460. 462. 478.	
						704	
	Α' Βασιλειῶν			39	8		140
				42	3	166.	648
2	9	318. 356. 380		44	14		126
12	21		298	45	11		394
17	36		88	46	10		372
				50	19		360
	Γ' Βασιλειῶν			62	2		120
					6		218
18	42 ε.	36. 138		77	25		202
19	12	37. 202		81	1		616
	13		200	83	2		43
					3	120.	366
	Δ' Βασιλειῶν				6		382
				89	17		232
2	11	202. 468. 642		102	1		144
6	17		468		18		392
20	11		450	103	2		448
					4		642
	Ἰώθ			113	11		690
				115	1		242
1	12		316	118	18	366. 644.	648
38	4. 6		416		103		218
	16. 18		416		131		482
	28		678	138	12 ε.		136
38 - 41	—		340	140	4		298
42	5		548				
	Ψαλμοί						
						Παροιμίαι	
				1	2		76
4	7	166.	648		5		126
5	7		260		6		76
7	10		136		7	64. 74. 344.	
12	4	166.	648			384	
13	1		322	2	2 ε.		126
18	10		312		3		126
23	1		280	9	10		384
	7 - 10		466	12	13 α		392
25	2		642	13	9		616
27	7		366		22 α		126

Ἐκκλησιαστικῆς

8	17	340
10	4	136
11	5	338
12	13	274

Ἄσμα Ἀσμάτων

4	11	220
5	2	318

Σοφία Σολομῶντος

1	4	272.	638
	5	98.	282.
	7		630
7	22		206

Σοφία Σειράχ

45	7	210
----	---	-----

Ἰωήλ

2	28	580
---	----	-----

Ἰωνᾶς

1	9	418
---	---	-----

Ἀββακούμ

2	15	176
---	----	-----

Ζαχαρίας

5	1 ἐ.	50.	594
6	1 - 7		468
12	1		530

Μαλαχίας

3	20	170
---	----	-----

Ἡσαΐας

6	5	256
	10	304
10	12 ἐ.	676
16	1 37. 120. 202.	140
26	17	120
40	22	330
	31	470
55	9	86
58	8	653.
63	9	420. 498.
65	17	498
66	8	268
	22	498

Ἰερεμίας

10	11	88
16	13	690
20	9	202

Ἰεζεκιήλ

1	15 - 21	468
9	2	50.
10	9 - 19	468
	18	464
22	26	388

Δανιήλ Σωσάννα

1 ἐ.		434
7	9	468
8	16	466

9	23	398		40	722
10	11 - 19	398	23	10	498
				25	138
	Ματθαῖος			27	354
			24	30	216
3	17	542		45 ἐ.	344
5	4	218	25	1 ἐ.	344
	8 36. 168. 180.			41	172
	258. 534. 540				
	11	124		Μάρκος	
	13	352			
	14 - 16	352. 634	1	24	560. 676
	48	66	8	24	412
7	3	644		34	70. 676
	6	190		35	198
	7	374	9	1	206. 514
	12	342		2 - 8	204
	18	104		29	360
	45 ἐ.	340		42	500
10	16	322. 342	12	25	226
	20	630. 638		30	74. 396
11	11	68	13	26	216
	25	544	16	7	334
12	33	576		Λουκᾶς	
13	31 ἐ.	256			
	43 224. 538. 616				
	632		1	11 ἐ	464
	52	260		35	630
15	14	248. 412	2	9	206
	19	124		9 - 10	462
16	3	78		13	482
	24	70	4	41	676
	28	206. 514	6	44	576
17	2	448	7	28	68
	6	590. 598	8	32 ἐ.	316
	21	360	9	23	70
18	6	500		27	206. 514
	10	470		32	448
19	21	70	10	16	116
21	44	498		21	544
22	30	226. 470		27	74
	36 ἐ.	392	11	13	202. 316
	37	74		26	136

	39		138
12	42 - 47		344
	47 έ.	80.	560
17	2		500
	21		126
18	1		314
	7		202
	13		140
20	36 188. 226. 470.		
	538		
21	15 268. 322. 638		
	27		216
22	31 έ.		316
	44		216
24	32		642

Ιωάννης

1	1		68
	5 168. 420. 634		
	8		68
	9	70. 88.	90
	12		620
	13		620
	16		630
	18 36. 180. 420.		
	468. 704		
3	19		114
	6		620
4	24		318
5	39	92.	342
	44		422
	46	92.	342
6	45		496
8	44		560
10	9		490
12	40 έ.		304
14	16 - 17		544
	21	444.	560
	21 - 23 42. 168. 180		
	344		
	23 444. 534. 560		
	23 - 24	344.	556

	26		322
16	13 496. 562.		704
17	5		442
	19		540
	21	540.	720
	22 έ.		442
	23		324
	24		442
18	37		68
20	29		492

Πράξεις

1	4		602
	14		324
2	1 έ.		376
	2 έ.		642
	15		636
	17		580
	46	324.	376
3	15		492
4	4		268
5	35		176
6	15 216. 372.		428
7	53		466
	55 212. 462. 540		
	650		
	55 - 56		704
8	17		376
9	3 έ.	642.	648
	4		590
14	11		84
16	17		84
17	21		76
19	6		630
26	14		590

Ρωμαίους

1	4		498
	5		492
	17		488
	20		548

	21	94.	104.	302		28		106.	302
	22		106.	514		30	33.	70.	102.
	25			94				266.	638
	28		94.	304	2	1			80
2	5			260		2		80.	542
	13		78.	280		4		80.	104
	14			494		6	66.	78.	102.
3	31			92			106.	114	
5	5			320		7	68.	82.	102.
	6			704				294.	658
7	14			122		8			102
	23		122.	134		9	110.	184.	224.
	24		122.	248			312.	484.	486.
8	2			122				504	
	11			138		10		176.	182
	35 - 39			538		11			184
9	2			394		12	176.	184.	496
9	2 ε.			392		12 - 14			310
	3			394		13		104.	200
10	1			394		14	82.	92.	176.
	9		492.	494				244	
11	34			62		15			176
12	1		348.	392		16	86.	176.	184.
	2			274				294.	496
14	1			500	3	16			120
	4			256		17			624
16	27			64		19		92.	560
					6	17		186.	540
						19			120
					8	1	62.	80.	358
					10	21		100.	282
					11	16			364
						31			136
					12	8			374
						9		374.	628.
						10		374.	628
						28		374.	628
						28 - 30		368.	628
						30			628
						31			368
					13	7			134
						8			302
						12	170.	230.	456.

Α' Κορινθίους

1	17			80
	18		92.	144
	20	70.	90.	106.
		112.	176.	302.
		304.	348.	388
	21	33.	70.	82.
		94.	100.	102.
		296		
	22			78
	23			92
	24		82.	516
	25			96
	26	62.	106.	112
	27	70.	304.	306

Α' Θεσσαλονικεῖς			25	392
			3 13	296
1	3	394	15	82. 108. 296
2	1	394	17	82. 296
4	17	216. 450. 456.		
		586. 606		
5	17	314. 394		
Α' Τιμόθεον				
			1 12	466
			2 9	420
				23 286
3	16	496	3 15	58
6	16	590		
Β' Τιμόθεον				
			1 16	446
1	6	374	16 - 18	204. 210
2	15	150. 350. 578	18	448
			19	70. 448. 650
Τίτον				
			2 4· 17	154
			3 5 - 7	494
3	5	134. 386		498
	6	574. 620		
Ἑβραίουσ				
			1 2	498
1	3	210. 596		498
2	2	466		644
	4	672	3 2	460. 498
3	6	120	4 7 ἐ.	390
5	14	650		8· 16 562
6	13	702	5 1 ἐ.	390
	20	516		4 492
7	3	708		
11	1	486. 488		
	3	490		
	6	490		
	17 ἐ.	488		
	39	486		
	39 - 40	488		
13	9	60		
Ἰακώβου				
1	5	78		
	17	86. 368. 452		
Α' Πέτρου				
			1 12	466
			2 9	420
				23 286
			3 15	58
Β' Πέτρου				
			1 16	446
			16 - 18	204. 210
			18	448
			19	70. 448. 650
			2 4· 17	154
			3 5 - 7	494
				13 498
Α' Ἰωάννου				
			1 2	498
				5 498
				6 644
			3 2	460. 498
			4 7 ἐ.	390
				8· 16 562
			5 1 ἐ.	390
				4 492
Ἰουδα				
				6· 17 154
Ἀποκάλυψις				
			2 17	232
				23 136. 314
			21 1	498
				5 464
				23 ἐ. 586
				24 644
			22 5	586

2. Εύρετήριο Πατέρων

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Κατά Ἑλλήνων (PG 25)	
35 - 39 (69 - 80)	496
Βίος Ἀντωνίου (PG 26)	
10 (860 AB)	540
36 (896 C)	152
72 (944)	344
Πρὸς Ἀντιοχεῖς (PG 26)	
7 (704 B)	230
Πρὸς Ἀντίολον (PG 28)	
28 (613)	170
Κατά Ἀπολιναρίου (PG 26)	
1, 20 (1128 B)	230
Μὴ ἀνιχνευθέντα 106. 164. 210.	
212. 242. 250. 278. 596.	
616. 628. 632. 676.	

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁμιλία εἰς Μεταμόρφωσιν (PG 97)	
7 (933 C)	160 596
7 (949 C)	608

ΑΝΩΝΥΜΑ

106. 250. 278. 616. 642.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ

Ἀπολογία (Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρ. 3)	
2, 1, (135)	272

ΑΡΣΕΝΙΟΣ

Ἀποφθέγματα Πατέρων (PG 65)	
42 (108 A)	428

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Ὁμιλία εἰς ἑξαήμερον (PG 29)	
1, 11 (25 BC)	408
2, 5 (40 C)	642
2, 8 (52 B)	642
Ὁμιλίες εἰς ψαλμοὺς (PG 29)	
14, 3 (256 BC)	41. 66. 180. 294. 346. 408. 416.
32, 4 (333 B)	678
44 (400 CD)	206. 242
45 (429 A)	76

48, 8 (449 C) 468

Ἀνατρεπτικὸς Εὐνομίου (PG 29)	
1, 8 (528 B)	662
12 (540 A)	196
2, 18 (609 B)	702
23 (624 A)	678
Εἰς Ἡσαΐαν (PG 30)	
Προοίμ. (221 A)	696
(124 B)	526
7 (452 A)	696
13 (565 C)	696

Ὁμιλίες διάφοροι (PG 31)	
12 (397 BC)	76. 286. 288
(401 A)	128

Πρὸς τοὺς νέους (PG 31)	
2 (565 ἐ.)	72. 180
5 (576)	308

Ὁροι κατὰ πλάτος (PG 31)	
2 (909 BC)	152

Περὶ ἁγίου Πνεύματος (PG 32)	
9 (109 B)	184. 632
16 (141 AB)	616
26 (180 CD)	628. 630

Ἐπιστολαὶ (PG 32)	
2, 2 (228 A)	130. 184. 402
4 (229 B)	318. 616
4 (236 C ἐ.)	308
186 (661 ἐ.)	308
189, 8 (696 BC)	624. 662

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

(ψευδ.)

Κατ' Εὐνομίου 5 (PG 30)	
(640 AB)	590
(769 B)	638. 674
(772 B)	582. 640
(772 D)	574. 580. 620. 630

Ἀσκητικαὶ διατάξεις (PG 31)	
2, 1 (1340 A)	168

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Λόγοι (1 - 26, PG 35, 27 - 45,	
--------------------------------	--

PG 36)

4,100 (636 A)	318.	320
6 5 (728 B)		320
6 (728 D - 729 A)		320
16,2 (936 C)	41 -	296
2 (936 D - 937 A)		354
21,2 (1084 D)	166.	170
6 (1088 B)	74.	288
22 (1105 C)		294
24,11 (1181 B)		360
28,19 (52 B)		480
31 (72 C)	51. 650.	654.
	670. 672.	
30,18 (128 A)		624
21 (132 B)		628
38,9 (320 C)	90.	690
40,5 (364 B)	90. 230.	234
6 (365 A)	204. 452.	588
14 (448 C)		112
43,11 (509 A)		320
12 (509 B)	454.	530
21 (524 C)		286
44,3 (609 BC)		642
45,3 (625 C)	668.	714
3 (628 A)		716
11 (637 B)		428
45,25 (657 D)		284
27 (661 A)		676
Ἐπιστολαὶ (PG 37)		
101 (181 AB)		586
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ		
Vita S. Benedicti (PL 66)		
(197 B)		196
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ		
Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου		
(PG 44)		
8 (145 C)		404
12 (157 D)		406
14 (173 D)		124
15 (177 B)		404
Περὶ βίου Μωυσέως (PG 44)		
1 (321 A)	518.	532
2 (329 BC)	268. 330.	416.

510

2 (376 D - 377 A)	508.	520
2 (380 A)		516
Εἰς ἐκκλησιαστικὴν ὁμιλία		
(PG 44)		
4 (684)		186
Εἰς Ἰάσμα ὁμιλία		
7 (920)		184
Εἰς Μακαρισμοὺς (PG 44ῆ)		
6 (1269 B)		542
Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητ. PG 44		
1 (265 B)		272
Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως		
(PG 46)		
(44 D, 45 D, 69 B)		124
(104 A)		588
(104 B)	468. 484.	714
(104 C)		458
Περὶ νηπίων (PG 46)		
(180 C - 181 D)		286
(181 C)		290
Εἰς Στέφανον (PG 46)		
(716 D - 717 A)	462. 704	
(717 B)	52. 460. 468.	
	704	
ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΦΩΤΙΚΗΣ		
Κεφάλαια (ἐκδ. E des Places)		
15 (σ. 92)		194
16 (σ. 92)		380
25 (σ. 96 ἐ.)	29. 214.	366
40 (σ. 108)	130. 158. 164.	
	430	
49 καὶ 50		38
49 (σ. 119)	126.	152
68 (σ. 128)		152
69 (σ. 129)		254
70 (σ. 130)		380
73 (σ. 132)		214
77 (σ. 133)		110
79 (σ. 134)		216
97 (σ. 159)	152 βλ. καὶ	390
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ		
(Ψευδ.)		

Περί οὐρανόυ ιεραρχίας (PG 3)

1,3 (124 A)	160
3,3 (165 A)	618
42 (180 A)	370. 528
2 (180 B)	462. 466
3 (180 C)	156
4,4 (181 B)	462
3 (192 D)	466
7,2 (108 BC)	160. 598
8,1 (237 C)	528
2 (240 C - 241 A)	464
2 (241 C)	466
13,3 (300 C)	526
15,2 (329 AC)	168
9 (340 A)	218
Περί ἐκκλ. ιεραρχίας (PG 3)	
1.3 (373 D)	628
3 (376 A)	552
4 (376 B)	628
2,1 (392 A)	68. 334. 416.
	556
3 (397 D - 400 A)	458
5,2 (501 C)	518
6,2ε. (533, ε.)	324
3 (533 D)	326
7,2 (553 D)	458
Περί θείων ὀνομάτων (PG 3)	
1,4 (592 A)	480
4 (592 BC)	206. 222. 240.
	450. 456. 470.
	504. 524. 538.
	540. 552. 586.
	606. 710.
4 (592 D)	156
1,5 (593 BC)	156. 186. 204.
	464. 472. 476.
5 (593 D)	552
7 (596 CD)	688
8 (597 A)	468. 526.
2,4 (640 D)	156
6 (644 BC)	230
7 (645 A)	610. 668
7 (645 B)	584

10 (648 D)	720
11 (649 C)	198
3,1 (680 A)	476
1 (680 B)	316
4,5 (700 D)	156
6 (701 B)	154
8 (704 D)	51. 134. 654.
	670. 674.
9 (705 A)	126. 130. 132.
	324
11 (708 D)	192
13 (776 AB)	242. 248
19 (717 A)	90
23 (725 AB)	100
4,33 (733 A)	108
5,1 (816 B)	610
2 (816 C)	684
4 (817 D)	322
5 (820 B)	682
6 (820 D)	682
7 (821 B)	682
8 (824 C)	684
9 (824 C)	692
7,1 (865 C)	192. 244. 502
3 (869 C - 872 B)	544. 546
3 (872 A)	536. 690
11,6 (953 B)	676
6 (953 D - 956 A)	670. 688
6 (956 A)	198. 666. 678.
	680. 684
12,2 (969 C)	624
13,2 (977 CD)	688
Περί μυστικῆς θεολογίας (PG 3)	
1,1 (997 A)	246. 428. 410.
	518
1 (997 B)	378. 512. 518.
	636
2 (1000 B)	666. 720
3 (1000 C)	44. 190. 362
	504. 514. 518
3 (1000 D)	512
3 (1000 D - 1001 A)	512.
	512. 514. 516
3 (1033 BC)	190

5 (1048 AB)	428. 480.	1,5 (15)	520
	720.	2,25 (38)	548
Ἐπιστολαὶ (PG 3)		ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ (Ψευδ.)	
1 (1065 A)	508	Ἐκθεσις ὀρθῆς ὁμολογίας	
2 (1068 A - 1069 A)		(PG 6)	
	198. 580. 582.	9 (1224 A)	658
	612. 618. 708.	ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ	
	718	Κατὰ αἰρέσεων (Βιβλ. Ἑλλ. Πα-	
5 (1073 A)	44. 504. 506	τέρων 5)	
7 (1080 B)	100	(198 ἐ.)	108
8,1 (1084 ἐ.)	204	ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΣ	
ΕΥΑΓΡΙΟΣ ΠΟΝΤΙΚΟΣ		Ὅμιλαι (ἐκδ. Σπετσιέρη)	
ὑπὸ τὸ ὄνομα Νείλου ἢ Μαξίμου		31 (σ. 134)	366
Κεφάλαια (ἐκδ. Frankenberg)		31 καὶ 32	152
6,22 (σ. 377)	180. 484	32 (σ. 140)	162. 196
Περὶ τῶν ὀκτῶ λογισμῶν		7,2 (σ. 281)	440. 482
(PG 79)		(σ. 314)	45. 110
18 (1221 B)	162. 234	85 (338· 342)	386
Περὶ προσευχῆς (PG 79)		Ἐπιστολαὶ (ἐκδ. Σπετσιέρη)	
56 (1177 D - 1180 A)	244	4 (393)	186
57 (1180 A)	244	ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ	
58 (1180 A)	318. 356. 380	Ἐκδ. Ὁρθοδόξου πίστεως	
61 (1180 C)	318	(PG 94)	
62 (1180 C)	254	2,3 (868 B)	90
87 (1185 C)	318	Ὅμιλια εἰς Μεταμόρφωσιν	
149 (1200 A)	234	(PG 96)	
Κεφάλαια πρακτικά (PG 40)		7 (557 C)	606
1,70 (1244 A)	234	10 (561 D)	606
93 (1249 B)	166	12 (564 B)	602
ΗΛΙΑΣ ΕΚΔΙΚΟΣ		12 - 13 (564 C -	
Κεφάλαια γνωστικά (Φιλοκαλία		565 A)	594. 606. 710
2, 1958)		15 - 16 (569 AB)	606
4 (6. 299)	234	6λ. κ. 596	
ΗΣΥΧΙΟΣ		ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ	
Περὶ νήψεως (Φιλοκαλία 1,		Κλίμαε (PG 88)	
1957)		1 (640 A)	252
2 (σ. 141) 62 (σ. 151)	152	4 (696 D)	252
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ		6 (796 B)	360
Εἰς Ἀρσένιον (PG 99)		7 (804 AB)	386
25 (880 BC)	428	(813 B)	256
ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ		9 (841)	152
Πρὸς Αὐτόλυκον (Βιβλ. Ἑλλ.		14 (865 D)	360
Πατέρων 5)		15 (900)	152

25 (989 A)	236	Στρωματείς (Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8)	
(1000 D - 1001 A)	134	5,1 (116)	468
26 (1020 A)	128	6,14 (218)	238
(1033 B)	252. 632	7,3 (249)	368
(1033 D - 1036 A)	252	12 (282)	188
(1068 D)	396	ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ	
27 (1997 B)	35 - 130	Προκατήχησις (PG 33)	
(1112 C)	27. 29. 43. 400	15 (360 A)	466
(1116 C)	278	ΛΕΟΝΤΙΟΣ	
(1132)	152	Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Μονοφυσιτῶν (PG 86/1)	
28 (1129 A)	360	(1277 CD)	50
(1132 C)	384	ΜΑΚΑΡΙΟΣ (Ψευδ.)	
(1132 D)	152. 476	Ὀμιλῖαι (PG 34)	
(1133 B)	134	1,2 (452)	156
(1137 C)	152. 216	2,4 (465 ἐ.)	196
(1140 A)	476	5,10 (516 AB)	164. 240
(1148 A)	234	11 (516 BC)	584
29 (1148 C)	252	12 (517 AB)	586
(1149 A)	388	12,14 (665 B)	160
βλ. καὶ 72.	360	15,20 (589 AB)	28. 126. 236. 400
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ		16,7 (617 D)	134
Πρὸς Θεόδωρον (PG 47)		18,2 (536)	222
1,11 (292)	170. 204	18,15 (713 AB)	650
Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ (PG 48)		34,1 (744 CD)	156
1,5 (706 ἐ.)	196	βλ. καὶ 210	
3,3 (721)	468	ΜΑΚΑΡΙΟΥ (Ψευδ.)	
3 (722)	44. 170. 248	Μετφρ. ΣΥΜΕΩΝ	
Εἰς Ἡσαΐαν (PG 56)		Περὶ φυλακῆς καρδίας (PG 34)	
1 (13 ἐ.)	638	14 (841 A)	650
(14)	626. 698	Περὶ ὑπομονῆς (PG 34)	
Εἰς Ματθαῖον ὀμιλῖαι (PG 57)		4 (868 CD)	210. 598
23,5 (314)	342	13 (876 BC)	250
Εἰς Ἰωάννην (PG 59)		(876 D)	154. 250
4,4 (50)	80. 342	Περὶ ὑψώσεως νοῦς (PG 34)	
Εἰς Α' πρὸς Κορινθίους PG 61		1 (889 C)	164. 240. 584
10,1 (82)	88	2 (892 AB)	586
Εἰς Β' πρὸς Κορινθίους (PG 61)		6 (893 C)	248
8,3 (457)	162	13 (901)	646
Εἰς πρὸς Τίτον (PG 62)		Περὶ ἀγάπης (PG 34)	
5,5 (696)	580 -	9 (916 BC)	646
βλ. καὶ 636.	644		
ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ			

21 (925 C)	452
26 ε. (928 ε.)	222
Περὶ ἐλευθερίας νοός (PG 34)	
19 (952 C - 953 A)	254
11 (956 A)	210. 422
(956 BC)	164. 174. 196
22 (956 D - 957 A)	166. 648
23 (957 AB)	636. 638
24 (957 B)	240
25 (957 C)	240
(960 A)	240
27 (960 C)	650
ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ	
Πρὸς Θαλάσσιον (PG 90)	
(324 A)	614
(636 CD)	618
(644 D - 645 A)	422.
	580. 582. 618
Πρὸς Μαρίνον (PG 91)	
(12 A)	332
(96 B)	706
(200 C)	706
(268 D)	612
(281 AB)	662
(281 B)	664
Περὶ ἀποριῶν (PG 91)	
(1076 C)	616
(1088 C)	718
(1125 - 1128)	454
(1137 ε.)	624
(1144 BC)	582. 634.
	640. 668. 708
(1160 - 1168)	454
(1165 BC)	45. 452
(1165 B - 1168 D)	592
(1168 A)	476
(1168 C)	454
(1200 B)	480
(1216 C)	486
(1237 D)	614
(1241 C)	480
(1376 C 1377 B)	592
(1413 AB)	248

Κεφάλαια περὶ ἀγάπης (PG 90)	
1,10 (964 A)	382
2,61 (1004 D)	384
3,25 (1024 C)	708
4,78 (1068 B)	172
Κεφάλαια Θεολογικά (PG 90)	
1,7 (1085 B)	720
31 (1093 D)	248
31 (1096 A)	164
48 (1100 D)	602. 660. 666.
	678. 680. 708
49 (1101 A)	480. 660. 682.
	720
50 (1101 AB)	660. 708
54 (1104 A)	480
2,4 (1128 A)	710
70 (1156)	192
76 (1160)	192
80 (1161 D ε.)	37. 234
82 (1164 A)	236. 530
88 (1168 AB)	28. 49. 226.
	458. 486
Κεφάλαια διάφορα (PG 90)	
5,85 (1384 D)	640. 708
Ἐπιστολαὶ (PG 91)	
6,5 (429 AB)	230
Μυσταγωγία (PG 91)	
(681 B)	712
(701 C)	234
Σχόλια εἰς τὸ περὶ θεῶν ὀνομάτων (PG 4)	
(344 A)	244
	βλ. καὶ 676
ΜΑΡΚΟΣ ΕΡΗΜΙΤΗΣ	
Περὶ νόμου πνευματικοῦ (PG 65)	
12 (908 A)	360
Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιούσθαι (PG 65)	
26 (933 D)	250
Κεφάλαια νηπτικά (PG 65)	
24 (1064 B)	236. 530
ΜΕΛΙΤΩΝ ΣΑΡΔΕΩΝ	
Εἰς τὸ πάθος (Βιβλ. Ἑλλ. Πα-	

τέρων 4)		
9 (σ. 275)		446
ΝΕΙΛΟΣ		
Ἐπιστολαί (PG 79)		
2,74 (233 A)		158
3,238 (493 D)		152
	βλ. καὶ	164
ΝΕΜΕΣΙΟΣ ΕΜΕΣΗΣ		
Περὶ φύσεως ἀνθρώπου (PG 40)		
31 (725 A)		396
ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΗΘΑΤΟΣ		
Περὶ ψυχῆς (ἔκδ. Π. Χρήστου)		
6 (σ. 91)		90
14 (σ. 95)		370
34 (σ. 104)	94.	136
40 (σ. 107)		136
46 (σ. 109)		64
51 (σ. 111)		72
56 - 57 (σ. 112 ἐ.)		64
79 (σ. 124)		208
Περὶ νοητοῦ παραδείσου (ἔκδ. Π. Χρήστου)		
8 ἐξ. (σ. 132 ἐξ.)		454
11 (σ. 134)	34.	72
Βίος Συμεῶν (ἔκδ. I. Hausherr)		140. 436
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΗΣΥΧΑΣΤΗΣ		
Περὶ νήψεως (PG 147)		
(963 B - 964 A)		400
	βλ. καὶ	142. 350. 402

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΓΑΖΑΙΟΣ		
Εἰς Ἡσαΐαν (PG 87)		
(1817 A)		636
ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ		
(βλ. καὶ ΜΑΚΑΡΙΟΣ)		
Βίος Ἰωάν. εὐαγγελιστοῦ (PG 116)		
1 (685 D)		204
ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ		
Θείων ἐρώτων ὕμνοι (ἔκδ. Ἰωάσαφ μέρ. 2)		
1 (σ. 1)		606
Κεφάλαια (ἔκδ. Darrouzès)		
3,35 (σ. 90)		172
ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ		
(Ψευδ.)		
Μέθοδος ἱερᾶς προσευχῆς (ἔκδ. I. Hausherr)		
(σ. 164)	132. 134	
ΣΥΝΕΣΙΟΣ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΟΣ		
Περὶ ἐνυπνίων (PG 66)		
(1289 A)		98
ΩΡΙΓΕΝΗΣ		
Κατὰ Κέλσου (Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 9)		
1,48 (σ. 103)		192
Ὁμιλίαι εἰς Ἄσμα (ἔκδ. O. Rousseau)		
2 (σ. 87)		184

3. Εὐρετήριον Λειτουργικῶν κειμένων

Ἀπολυτίκιον Χριστουγέννων	170
Ἀπολυτ. περιτ. Χριστοῦ	248
Ἀπόστιχα ἑσπερινοῦ 6ης Αὐγούστου	608
Ἐξαποστειλᾶριον Μ. Ἐβδ.	210
Ἐξαποστειλᾶριον 6ης Αὐγούστου	590
Εὐχή νεκρωσίμου ἀκολουθίας	208. 210. 644

Κάθισμα 6ης Αὐγούστου	50. 602. 652. 710
Κανὼν 6ης Αὐγούστου	212. 596. 598
Κοντάκιον 6ης Αὐγούστου	602
Στιχηρὸν 6ης Αὐγούστου	596
Στιχηρὸν 26ης Μαρτίου	464
Τροπάριον 5ης Αὐγούστου	590

4. Εύρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων

Α

Ἄγαθαρχία 580
ἀγαθότης ὄκτιστος 662
ἀγάπη 390. — ἔξις θεία 562. —
καρπὸς ἀπαθείας 392. — κο-
ρυφή, ρίζα καὶ μεσότης ἀρε-
τῆς 390. — πρὸς Θεὸν καὶ
πλησίον 390. 392. — χαρι-
σμάτων τελειώτατον 368.

ἄγγελοι 462. 464. 466.
ἀγγελότης 588.
ἀγίων σοροὶ θαυματοποιοὶ 372.
ἀγνωσία 505. 508.
ἀθανασίας χάρις 418.
ἀθάνατοι 586.
αἴσθησις νοερά 368. — ὑπὲρ αἴ-
σθησιν 456. 474.
αἰσθήσεως ἐνέργεια 456. — με-
τασκευὴ 454.
ἀλήθεια, μία κατὰ Βαρλαάμ 268.
— ἀλήθειαι δύο 33. 180.
270. Βλ. καὶ γνῶσις.

Ἄνάληψις τοῦ Σωτῆρος 158.
ἀναμόρφωσις θεϊκὴ 596.
ἀναπνοή 132.
Ἄνάστασις 418. 450. 484. 584.
586.

ἀναχώρησις 462. 510.
ἄνθρωπος ἄναρχος 624. 708. —
ἐποπτικὸς 618. — θεωρητι-
κὸς 618. — Πνευματικὸς
174. 176. 178. — τέλειος
336. — ψυχικὸς 176.
ἀπάθεια 56. 156. 194. 324. 390.
392. 394. 476. 538. 720.
— ἀνθρωπινὴ 252. — καρπὸς
τηρήσεως τῶν ἐντολῶν 328.

— κατὰ Βαρλαάμ 332.
ἀπαθῆς 166. 452. — οὐ νεκροὶ
τὸ παθητικὸν 398.
ἀπαθοῦς ψυχῆς παθητικὸν 398.
ἀπόδειξις, λογικὴ 60.
ἀπόπαυσις 484. — δυνάμειως
γνωστικῆς 470. — ἐνεργείας
ψυχῆς καὶ σώματος 470. —
μειζων ἀφαιρέσεως 186.
ἀρπαγὴ Παύλου ἐξαισία 478.
ἀρραβῶν, μέλλοντος αἰῶνος 488.
— μελλούσης ἐπαγγελίας
578.
ἀρχή, αὐθύπαρκτος 690.
αὐθυπόστατον 582. 612. 688.
αὐτοθέωσις 199. 664.
αὐτοθεότης 572.
αὐτουσία 684.
αὐτοσοφία 300. 302.
ἀφαίρεισις 186. 190. 192. 470.
472. 536. 546. 718. 720.
ἀφθαρσία 366.
ἄφθαρτοι 586.
ἀφομοίωσις πρὸς Θεὸν 334, 336.
556. — διατηρήσεως τῶν ἐν-
τολῶν 340. 348.

Β

βάπτισμα δακρύων 384. 386.
βασιλεία οὐρανῶν 126.
βίος, ἀκριβέστατος (ὁ μονήρης)
350. — ἡσυχίος 130. 438.

Γ

γάμος 326. 542.
γαστριμαργίας πάθος 558.
γνόφος θεῖος 504. 506. 508.
510. 518. — μυστικὸς 512.

514. 516. 518. — υπέρφωτος 512.
 γνῶθι σαυτόν 84.
 γνῶσις 156. 472. — ὀληθῆς 432. — ἄυλος 362. — Γραφῆς διάφορος τῆς τῶν ἔξω μαθημάτων 274. — διπτή 33 — εἰσαγωγική περὶ Θεοῦ 548. 550. — ἔξω παιδείας 280. — ἡ τοῦ πρακτέου διὰ γνῶσις 342 — θεοπρεπῆς 658 — Θεοῦ 46. 544. — τὸ φῶς 154. 156. 162. 164. 166. — μόνη ἀνωφελῆς 80. — μυστική 172. — νοητή 552. — ὄντων πονηρά 262. 276. 560. — οὐ πᾶσα μακαριστή 180. — τελεία 344. — ὑπὲρ ἔννοιαν 538.
 γνωστικοί 35.
 Γραφή θεία 200. 292. 436. — — θεόπνευστος 224. 276. 290. 292. 366. — ἱερά 148. 276. 328. 366. Βλ. Εὐαγγέλιον — Γραφῆς γνῶσις κατωτέρα τῆς θεωρίας τοῦ φωτός 448. — κῦρος 42. — ὑπεροχὴ ἐναντι τοῦ θύραθεν μαθημάτων 276. 278. — ὠφέλεια 39. 41. — Γραφῶν, ἀνάγνωσις 328. 334 — ἔρευνα 342. — μάθησις παρέχει κάθαρσιν ψυχῆς 334.

Δ

δαίμων τῆ ψυχῆ συνουσιούμενος 438.
 δάκρυον, γλυκὺ 218. — θυμῆρες 214.
 διάβολος 232.
 διανοίας ἔδρα 124. 126.
 διδασκαλεῖον, κτίσεως 348. —

ματαιότητος 68.
 διδασκαλία θεόπνευστος 270.
 διθεία 610. 680.
 δόγμα, ἀποτρόπαιον 578. — Μασσαλιανῶν 186. 650. — δόγματα 64. 80. 298. 332. — ἐκκλησίας Θεοῦ 570. 652. 654. 656. — ἐνδιάστροφα 570. — εὐσεβῆ 580. — κακόδοξα 654. — κατὰ Βαρλαάμ 444. — κατὰ Χρυσόστομον 344. — ὑβρισμένα 626 — Θεοῦ γνῶσις 250. 252.
 δόξα, αἰδῖος 582. 670. — Θεοῦ 442. 650. 654. 682 — τριαδική 160.
 δύναμις, ἐκθεωτική 678. 680. — νοερά 486. 672. οὐσιοποιός 668.
 δῶρα, Θεοῦ 308. — τὰ μαθήματα (κατὰ Βαρλαάμ) 308. — φυσικά καὶ πνευματικά 306. 314. Βλ. χαρίσματα.

Ε

ἐγκράτεια, ρύθμισις αἰσθήσεων 122 — καὶ ἔργα ἀγάπης 342.
 ἐγκύκλιος παιδευσίς 550. Βλ. γνῶσις καὶ παιδεία ἔξω.
 εἰκονογνώστης 108. 284.
 εἰκῶν Θεοῦ 66. — κατ' εἰκόνα 62. 64. 108. 112. 114. — ἀνακαίνισις 68. — κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν 32. — — εὗρεσις διὰ τῆς ἔξω παιδείας 68. 80.
 εἰσπνοαί 400. 438.
 ἐκθέωσις 180. 186.
 ἐκκλησία 64. 86. 150. 352. 436. 466. — ἡμετέρα 576. — Θεοῦ 304. 328. 420. 570. 574.

710. — ιερὰ 446. — κατὰ Βαρλαάμ 576. — ὀρθόδοξος 350. — Χριστοῦ 276. 578. 580. — ἐκκλησίας, ἀκριβέστατον μέρος 284. — θεμέλιος (Πέτρος) 536. — πρὸς Θεὸν συνάφεια 542. — φωστῆρες 352.

ἐκπόρευσις, ἰσοδύναμον τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ 572.

ἐκτασις 44. 46. 128. 188. 194. 376. 474. 546. — δαιμονιώδης 608. — νοήσεως 528. — νοός 196. 246. 248. 476. — νοός δαιμόνων εὐρημα 128. — προφητῶν 524. — χειρῶν 528. — ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀντί· διὰ τοῦ Υἱοῦ 572. — ἰσοδύναμον τῷ· διὰ τοῦ Υἱοῦ 572.

ἐλλαμψίς 46. 472. 478. 670. 672. — Πνεύματος 166.

Ἕλληνες σοφοί 490. 496. 510. — ἐλλήνων μαθήματα 448. Βλ. ἔξω παιδεία.

ἐμπειρία, βεβαιότερα ἀποδείξεως 310 — ἐνεργειῶν Πνεύματος 698. — πνευματικοῦ δώρου 310.

ἐμφέρεια πρὸς Θεὸν 528. 576.

ἐνέργεια, αἰσθητικὴ καὶ νοερά 520. 636. — ἄκτιστος 610. — θεοποιός 622. 676. — Θεοῦ 624. 628. — κοινὴ ψυχῆς καὶ σώματος 370. 372. 386. 392. — οὐσιώδης Θεοῦ 624. 664. — φύσεως Θεοῦ 662. — θεοπρεπεῖς 662. — Θεοῦ ἄκτιστοι ἀλλ' οὐκ ἄναρχοι 662. 664. — νοεραὶ 484. 500. 502. — πνευματικαὶ 370.

ἐντολαὶ ἐνοποιοὶ 324, 348. 416.

446. — ἐντολῶν Θεοῦ, κέρδος 188. 192. 294. 392. — τήρησις 322. 330. 344. 432. 444. 446. 555. 556.

ἐνυπόστατος 50. 582. 612. — δωρεὰ 622. 630.

ἐνωσις 672. — ἀνθρώπων μετὰ Θεοῦ 192. 194. 462. 476. 616. 718. — διὰ προσευχῆς 194. — Θεοῦ μετὰ ἀγγέλων 248. — μυστικὴ 618. — πρὸς τὸ φῶς 472. 480. — ὑπὲρ γνῶσιν 472. — ὑπὲρ νοῦν 248. 362. 458. 476. 520. ὑπερφυεστάτη 522.

ἔξις θεία 562.

ἐργασία ἐνθεος 554. — ιερὰ 556

Εὐαγγέλιον, λόγος συντετμημένος 532, βλ. καὶ Γραφή.

εὐχή, ἀδιάλειπτος 152. 246 — κλειθρον θησαυρῶν 110. — μοναχικοῦ μυστηρίου 576 — εὐχῆς ἐνέργεια 214 — χάρισμα 264, βλ. προσευχή.

Z

Ζωή, αἰδιος 640. — ἀνείδεος 532. — θεία 582. 584.

H

ἡσυχάζοντες 140. 146. 152. 262. 278. 368. 432. 434. 626.

ἡσυχασταὶ 10. 11. 330. 374.

ἡσυχαστικὴ, ἔρις 7. — μέθοδος 9. 10.

ἡσυχία 134. 140. 142. 176. 246. 260. 262. 338. 348. 400. 428. 436. 372. 458. 462. 482. 510. 534. 540. 626. — μέσον αὐτοσυγκεντρώσεως 126

- ήσυχίας, διδάσκαλοι 142.
- πείρα, ἡ τῶν τεχνῶν τέχνη 350.

Θ

- θεαρχία 198. 572. 624.
- θεηγόροι 272. 418.
- θεογενεσία 384.
- θεογνωσία 304. 548. 550. 564. 566. — αὐχεῖ Θεὸν διδάσκαλον 498. — ἐκ τοῦ ἀκτίστου φωτὸς 538. — ἐκ τῶν ὄντων 538. — ἐξ ἀποφάσεως 496. — παράδοξος 106. 288. — χριστιανῶν 494. 496. — θεογνωσίας ὁδός 45. — τρόπος 536. — φῶς 268. 290. 330. βλ. θεολογία.
- θεολογία 38. 454. 468. 530. 546. 596. — ἀποφατική 460. 474. 476. 500. 502. 504. 512. 514. 516. — ἀσματική 184. — διάφορος θεοπτίας 236. 238. — Διονυσίου 462. — θεωρία 182. 454. — καταφατική 27. 540. — παντὸς ἀνθρώπου 508. — Πλάτωνος 438. — θεολογίας ἀληθοῦς πηγὴ 182. — ἔργον 33 — μυστήρια 518. — σύμβολον 452. βλ. θεογνωσία.
- θεολόγοι 66. 500 — ἱεροὶ 168. 468. 488.
- θεόπνευστα λόγια 270. 340. 420.
- θεοποιός, ἀπλότης 490. — δωρεὰ 578. 580. 582. 612. 622. 676. — χάρις 714.
- θεοποιὸν δῶρον 620. 622. 624. 708. 718.
- θεόπτῃς 200. 418. 430. 446. 482.
- θεοπτία 38. 138. 204. 432. —

- ἄμεσος 464. 468. 508. — διάφορος θεολογίας 236. 238. — τελειωτάτη 540. — ἐπ' ἄπειρον 368. 370. βλ. θεωρία καὶ ὄρασις.

- Θεός, ἀμέθεκτος 690. — ἔξω ἐαυτοῦ κατὰ συγκατάβασιν 248. — θεοῖς ἐνούμενος 470 — μεθεκτός 670. 688. 690. — ὁρατὸς τοῖς ἀγίοις 470. — πατὴρ τῆς ἀληθείας 558. — πηγὴ φωτὸς 564. — σύνθετος 680. — ὑποστάτης 688. — φῶς 168. 170. 564. 590. — χάριτι 670. — αὐτοψία 658. 660. — γνῶσις 56. 666. — δυνάμεις 52. 656. 678. 680. — Ἐκκλησία 304. 328. 420. 570. 574. 710. — ἐμφάνεια 174. 560. — ἐνέργειαι 52. 710. — ἔννοιαι 318. — ἐνοίκησις 704. — ἔργα ἄναρχα 660. 664. — εὐπρέπεια 652. 708. — θέλησις 658. 706. — θεωρία 36. 37. 190. 194. 312. — ιδιότητες 686. — λαμπρότης 718 — ὀνόματα 662. 666. — οὐσία 50. 51. 52. 420. 426. 428. 436. 438. 608. 610. 620. 654. 688 — φύσις καὶ δόξα 442. 468. 664. 682.
- θεότης 580. 582. — αὐθημερινὴ 586. — ἀρχὴ 620. — ἔννοια 666. — σύμβολον 586. 592.
- θεοφάνεια 156. 204. 228. 470. 566. — ὁρατὴ 458. 468. 470.
- θεωρία 512. — ἀνείδεος 512. — ἀφαίρεσις καὶ ἔνωσις 186. — διὰ πίστεως 578. — δόξης Θεοῦ. 442. — ἕτερον θεολογίας 502. — Θεοῦ 482. — κατὰ ἀπόφασιν 588. 512.

516. — κτισμάτων 494. 498.
 — νοερῶν 458. — πρόσωπον
 πρὸς πρόσωπον 588. — Στε-
 φάνου 704. — τελειωτάτη
 588. — φωτὸς 454. 478. Βλ.
 θεοπτία καὶ ὄρασις.
 θέωσις 51. 198. 256. 446. 458.
 620. 624. 630. 718. — ἀγ-
 γέλων καὶ ἀνθρώπων 612.
 628. — ἀγέννητος 620. 624.
 — ἐνυπόστατος ἔλαμψις 580.
 — μίμησις ἀμιμήτου 614. —
 σαρκὸς Χριστοῦ 628. — ὑ-
 περώνυμος 626. — ψυχῆς
 καὶ σώματος 484. — θεώσε-
 ως ἀρχὴ 580, 618. 628.
 — ἔκτασις 614. — παρεκτι-
 κά μέσα 614. — χαρακτήρ
 614. — χάρις 614.

I

Ἱεραρχίας τέλος 300. 556.
 ἰσαγγελος, ἄνθρωποι ἰσαγγελοι
 188.
 ἰσοθεΐας ἔρωσ 338.

K

καρδία, καθαρὰ 208. 256. 484.
 486. 530. 554. — νοὸς ὄρ-
 γανον 124. 126. 406. — ὁ
 ἔσω ἄνθρωπος 532. — ὄργα-
 νον ὀργάνων 400. 404. —
 σαρκικὸν λογιστικὸν ὄργανον
 216. 404. — χάριτος θρόνος
 126.
 κενώσεως μυστήριον 464.
 κοιλιόψυχοι 140
 κόλασις (κατὰ Βαρλαάμ) 576
 καὶ σημ. 15
 κτίσεως διδασκαλείον 348.

Λ

Λατίνων ἀποκοπῆς αἴτια 574.
 λόγοι, αἰτιώδεις τῶν ὄντων 274.
 — ὀημιουργικοῦ νοὸς 56. 62.
 64.
 λουτροῦ ἀποχὴ 326.

M

μάννα, τύπος θεοῦ φωτὸς 202.
 Μεταμόρφωσις 146. 228. 460.
 462. 504. 586.
 μεταστοιχείωσις ἀνθρώπου 596.
 μετεμψύχωσις 84.
 μίμησις Θεοῦ 616. Βλ. θεομιμη-
 σία.
 μνήμη Θεοῦ ἀδιόλειπος 390.
 μονὰς ἱερωτάτη 324.
 μοναχικῆς τελειώσεως σύμβολα
 576.
 μονοχικοῦ μυστηρίου εὐχή 576.
 μοναχὸς 132. 324. 326. 576. —
 μοναχῶν, ζωῆς προτύπωσις
 326 — πολιτεία 322.
 μονοθελήτης 706.
 μονοφυσίτης 706.
 μυστήρια, ἀπόρρητα 190. μυστή-
 ριον, μοναχικόν 576. μυστη-
 ρίου πείρα 698.

N

νέκρωσις 398. — λογιστικοῦ 396
 — παθητικοῦ 354. 396.
 νηστεία 354. 356. 358. 380. —
 προσευχῆς οὐσία 360.
 νῆψις 142. — λογιστικοῦ βελτιώ-
 σις 122. 126. 140. 176.
 νόησις 44. 46. 472. 696. — ἀ-
 περινόητος 45. 524. — ὑπὲρ
 νόησιν 636.

νόμος γραπτός 494. — Θεοῦ 496. — φυσικός 494 — χάριτος 496.

νοῦς, ἀνειδεος 236 — ὀνόματος 520. — ἀπαθής καὶ ἄυλος 230. 458. — ἀσώματος 406. — δαιμόνιος 100. — διαφανής 164. — ἑαυτὸν ὑπερναβαίνων 430. 500. 502. — θεοειδής 552. — θεόπτης 534. ὀρῶν τὰ πνευματικὸ 186. — ὀφθαλμὸς ψυχῆς 168. — ὑπερουράνιος 158. — φῶς νοερὸν 166. 168 — Χριστοῦ 496. — νοῦ διάχυσις 402. — ἔδρα 406. 698. — εἰκῶν 430. — εἰς οὐρανοὺς ἀνάβασις 160. — ἔκστασις 312. — ἐνέργειαι 128. 132. — ἐνοειδής συνέλεξις 36. 132. 324. — ἐνοίκησις εἰς τὸ σῶμα 120. 124. 126. 132. — ἔξωσις καὶ ἐπιστροφή 34. 35. 116. 128. 246. 318. — ἐπισκοπὴ 122. — καθαρότητις 194. — κάθαρσις 716. — κινήσις κατ' εὐθειᾶν καὶ κυκλική 130. 134. — κρείττων ἐνέργεια 244 — νοητικὴ δύναμις 522. — ὄργανον 124. 126. — οὐσία 128. 130. — οὐσία ὡς φῶς 430. — πρὸς σῶμα συνάφεια 404. 406. — συνέλιξις καὶ ἀναφορὸ πρὸς τὸν Θεὸν 246. — συστολή 352. — φύσις 326. — νόων κινήσις 674.

Ο

ὀμφαλοψυχία 39. 262. 264.
ὀμφαλόψυχοι 13. 36. 140 καὶ
σημ. 59. 262. 264. 568.

σημ. 1.

ὄντοτης 660. 686.

ὄρασις 44. 46. 472. 672. 674.
ἀγγέλου 528. — ἀληθείας 552. — ἐν πνεύματι 468. — ἢ μετὰ τοῦ φωτὸς ἔνωσις 478. — Θεοῦ 188. 468. 480. 482. 620. — Θεοῦ διὰ Πνεύματος 182. 188. 214. 460. 704. — Θεοῦ νοερά 182. — θείων 460. 618. — καρδίας, ἢ πίστις ἡμῶν 486. — κατ' ἀναλογίαν 534. — κρείττων γνώσεως 534. — οὐχ ἔνωσις 522. — ὑπὲρ αἰσθησιν 650. 712. — ὑπὲρ θεῶν 524. — ὑπὲρ νόησιν 488. 500. 502. — ὑπὲρ ὄρασιν 188. 190. 194. 474. 484. 500. 504. — ὑπερώνυμος 712. βλ. θεοπτία καὶ θεωρία.

Ὁρθόδοξοι 652.

οὐσία 668. — ὑπεράρχιος 620. ὑπερούσιος 620. 630. 660. 672. 686' — ὑπερώνυμος 666.

ὀφθαλμοί, νοεροὶ 222 — πνευματικοὶ 184. 470. 496.

Π

πάθος 56. 394. — γαστριμαργίας 558. — θεουργὸν 188. κακὸν 394. — κοινὸν ψυχῆς καὶ σώματος 372 — μακάριον 136. 234. 370. 372. 384. 394 παθῶν αἰτία ἢ παράχρησις 388.

παιδεία, καθ' Ἑλληνας 56. 294. 328. — ὠφέλιμος 288. — ἔξω 60. 68. — ἄγονος 288. 290. 510. — αἰγύπτιος πλοῦτος 310. — βλαβερά καὶ μα-

ταία 76. 494. — ἐναντία τῆς πνευματικῆς 82. — ἐνασχόλησις μὲ ἔξω παιδείαν 88. βλ. γνῶσις καὶ ἐγκύκλιος παιδεία.

παράδοσις, ἀνθρωπίνη 182. — ἐγγραφος 438. — ἱερὰ 464. — κεκρατηκυῖα 570. — πατερική 96. 138. 436. — χριστιανῶν μυστικωτάτη 534.

πένθος 256. — καθάρσιον 218. — μακάριον 360. 384. 388.

Πεντηκοστή 636.

πίστις 214. 486. 488. 490. 578. — ἀπερίεργος 494. — βακτηρία 706. — δύναμις ὑπερφυῆς 490.

Πνεῦμα ἅγιον, θεοποιῶν 582. — φωτίζον νοῦν προφητῶν 526. — διδασκαλία 342. — ἔκχυσις 580. 582. — χαρίσματα 374.

πνευμάτων πονηρῶν συνουσίωσις ἀνθρώποις 148. 152.

πολυθεΐα 610. 680.

πρόγνωσις 658. 660. 692.

πρόνοια Θεοῦ 658. 692.

προορισμός 658. 660. 690. 692.

προσευχή 470. — ἀδιάλειπτος 42. 70. 152. 230. 314. 394. — ἀπελαύνουσα πονηρὰ πνεύματα 148. 152. — ἄποιος 360. — ἄυλος 42. 192. 230. 356. 432. — εἰλικρινῆς 484. — ἐκτενῆς 436. — ἐντολή Θεοῦ 334. — θυγάτηρ καὶ μήτηρ δακρύων 188. 334. 358. 436. — λατρεία πνευματική 348 — νοερὰ 264. 354. 358. 362. 366. 376. 378. 382. 408. — πνευματική 276. — πραγματική 43. — σύντονος 216. — σωματι-

κή ἢ ἰουδαϊκή 152. — τελωνική 138. — δύναμις 360. — εἰλικρινοῦς ἀποτελέσματα 376. 476. — ἔλλαμψις 164. — ἐνέργεια 314. — ἔξις 314. ἔρως 252. — ἡδονή 218. — ἡσυχαστικῆς μέθοδος 43. — ἱερᾶς μέθοδος 23. 26. — καθαρᾶς τοκετός 196. 238. — καιρός 582. — κατάργησις 360. — οἶκος 326. — ὀρισμός 194. 196. — πνευματικὸν δῶρον 318. — προσοχή 198. 234. — ρήματα 366. — σκοπός 316. 380. 476. — σχῆμα σώματος κατὰ τὴν προσευχὴν 21. 134. 138.

πρόσωπον τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. 174.

προφηταὶ 694. 710. — προφητῶν ἡγεμονικὸν 526. — ὁράσεις 526. 696.

πυθαγόρειοι 178. — πυθαγορείων αἵρεσις 178.

πύργος Χαλάνης 294.

Σ

σάρξ, μετασκευαζομένη 138. — ὁμόθεος 586.

σοφία 266. 272. — ἀβεβαία 274. ἀναμφίλεκτος 274. — ἀνθρωπίνη 33. 104. 322. — ἀποστολική 272. — δαιμονιώδης 82. 282. — διπλῆ 41. 102. 270. 296. — Ἑλλήνων μωρία 92. 94. — Ἑλλήνων ψευδώνυμος 90. — ἐνιαία. 41. — ἐν Χριστῷ 102. — ἔξω 56. 274. — ἔξω ἀνίκανος πρὸς διόρθωσιν τῶν ἀνθρώπων 114. — θεΐα 32. 82. 104. 322. — θεουργική 268. 272. — θύ-

ραθεν 270. — καθ' Ἑλληνας 100. 106. — μωρανθείσα 88. 92. — Πλάτωνος πονηρά 298 — Πνεῦμα ἅγιον 272. — Πνεύματος ἀνενδεής 270. — φυσική 70. — σοφίας ἀρχή 64. 74. 76. — ἔξω χρήσις 112. — ἐρασταί 322. — κτήσις 638. — λογίων Θεοῦ ἀλήθεια 268. — τέλος 108. Στωϊκοί 66. — Στωϊκῶν αἵρεσις 178. σύμβολον 590. 592. 594. — ἀρετῆς 592. — θεολογίας 592 — θεότητος 590. 602. 612. μὴ φυσικὸν 592. 594. — μοναχικῆς τελειώσεως 576. — φυσικὸν 592. 600. — φωτοειδές 602. — συμβόλου ἔννοια 457 ἔ. — σύμβολα αἰσθητὰ 160. 518. — κυρίως 518. — μεριστὰ — 456. — σωματικὰ 140. — συμβόλων εἶδη 49. 50. συνουσία Θεῶ 244. 246. 390. σύσσωμος Χριστὸς πιστοῖς διὰ μεταλήψεως 230. σῶμα. — πνευματικὸν 226. 486. — Χριστοῦ φωτιστικὸν 202. — ψυχῆς ὄργανον 124. — σώματος, θεουργία 428. — θέσεις μετὰ ψυχῆς 226. 372. — κοινωνία εἰς χάριν 38. — μέθεξις εἰς τὴν μακαριότητα τῆς ψυχῆς 218. 220. — μεταποίησις 226. 364. — σχῆμα κατὰ τὴν προσευχὴν 434. σωμάτων, ἁγίων δόξα — ἀμφίσεις κατὰ τὴν ἀνάστασιν 586.

Τ

Τελειότης ἐν γνώσει 342.

τόμος ἀγιορειτικὸς 700.

Υ

Υιοθεσία 180. 622. — υἱοθεσίας χάρις 578. Υἱός, ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδρα 212. ὑπεράναρχος 708. ὑπέρθεος 426. 624. 708. — οὐσία 48. ὑπερούσιον 610. 720. ὑπερουσιότης 610. 712.

Φ

φιλοσοφία, ἐκάστου καὶ κοινῆ 302. 304. — ἐν λόγοις καὶ πράξεσι 298. — ἀποτελέσματα 302. ἔργον 33. — ἰδέα 300 — μαθήματα 266. 268. 272. 290. 300. — μαθήματα ὄψις νοητὸς 288. — μαθημάτων τέλος 268. — ὠφέλεια 34. φιλόσοφος ἀληθῆς 274. 276. φρόνημα σωματικὸν 120. 122. φύσις, αὐθυπερούσιος 668. — Θεοῦ 442. — φύσεως ἀκτίστου φυσικὰ 610. — Θεοῦ δόξα 480. 482. φῶς 49. 478. 482. 674. 676. — ἀγέννητον 580. — ἀθέατον αἰσθήσει 454. — αἴδιον 606. 640. 672. — αἰσθήσεως καὶ διανοίας ὑψηλότερον 312. — ἄκτιστον 606. — ἀναλλοίωτον 598. — ἀνυπόστατον. 600. — ἀπαύγασμα ὁμοθέου σαρκὸς 452. — ἄπειρον 470 — ἀπρόσιτον 590. — ἄρτος ἀγγέλων 202. — αὐθυπόστατον 600. — ἄυλον 424. 600. — αὐτοπτικὸν 518. 520. 674. Βασιλεία Θεοῦ 514. 606.

608. — βρώμα ἐπουρανίων
 160. — γνόφος 702. —
 γνώσις 476. — δόξα θείας
 φύσεως 514. 606. 608. —
 δόξα Χριστοῦ καὶ δικαίων
 538. — ἔνδυμα ψυχῆς. 210. —
 ἐνέργεια 612. — ἐνυπόστατον
 422. 424. 426. 438. 476.
 578. 580. 600. — ἐν φωτὶ
 ὀρώμενον 462. 478. 522. —
 ἐπουράνιον 210. — ἡ τοῦ Θεοῦ
 τελειοτάτη θεά 204. — Θα-
 βώριον 37. 49. 594. — θεατὸν
 ἀγίοις 710. — θεολογίας
 σύμβολον 452. — θεοποιὸν
 606. — θεότης 198. 232. —
 θεοῦν 710. — θεουργικὸν
 618. — θεουργὸν 160. 598.
 634. 714. — θέωσις 718. —
 καλλονὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶ-
 νος 608. 714. — μέλλοντος
 αἰῶνος 468. — Μεταμορφώ-
 σεως 450. — νοερὸν 154.
 156. 164. 166. 168. 206.
 — νοητὸν 422. — νοητὸν
 παρεκτικὸν γνώσεως 156.
 172. 252. — ὀρατὸν πιστοῖς
 458. — οὐσιῶδες 650. —
 προαιώνιον 208. — προσώ-
 που Μωϋσέως 162. 164. 172.
 174. — πρῶτον (Θεὸς) 90.
 160. — ὑπὲρ αἰσθησιν 458.
 — ὑπὲρ νοῦν 424. — ὑπὲρ ὄ-
 ρασιν 520. — ὑπερουράνιον
 610. — ὑπὲρ τὰ ὄντα 456.
 — ὑποστατικὸν 166. 648. —
 ὑπόστασις μελλόντων ἀγαθῶν
 514. — φαῖνον εἰς τὰς καρ-
 δίας τῶν πιστῶν 448. —
 γνώρισμα 634. ἐπιδημία 242.
 — ἐσχατολογικὸς χαρακτήρ
 240. 242. — θεωρία ἀνωτέ-
 ρα τῆς γνώσεως τῆς Γρα-

φῶς 448. — θεωρία διὰ
 προσευχῆς 206. — θεωρία
 διὰ σωματικῶν ὀργάνων 228.
 242. — ιδιότητες 454. 606
 642. 644. — οὐσία 428. —
 — αἰσθητὰ 148.

φωτισμὸς, θεῖος αἰσθήσει λη-
 πτὸς 146. 174. — νοερὸς
 160. — συμβολικὸς 162. 204
 — ὑπὲρ αἰσθησιν 146.

φωτοφάνεια, ἱερὰ 564. — Ἰησοῦ
 ἐν Θαβώρ 160. 208. 598. —
 νοερὰ 564.

Χάρις, — ἀναρχος 708. — θεο-
 ποιὸς 714. — θεουργὸς 626.
 — Χάριτος, δῶρα φυσικὰ
 καὶ πνευματικὰ 306. — ἐνεργή-
 ματα 246. — διὰ χάριτος
 βεβαίωσις 60. — συνέπειαι
 διδασκαλίας περὶ κτιστῆς χά-
 ριτος 572. 574.

Χριστιανισμοῦ μυστήριον 172.

χριστιανοκατήγορος 706.

χριστιανῶν πολιτεία 322.

ψυχὴ 198. 228. — ἀπλῆ 682.
 — θεοφόρος 198. — νοερὰ
 226. — πρᾶγμα πολυδύναμον
 124. — αἰσθησις 366. —
 γνωστικὸν 338. — δυνάμεις
 682. 684. — δύο καθάρσεις
 332. 322. — ἐπιθυμητικὸν
 136. — θέωσις 226. — κά-
 θαρσις 294. 334. — κάλυμ-
 μα 248. — νοερὰ προσευχὴ
 374' 376. — ὄρμαϊ φυσικαὶ
 616. — ὀφθαλμοὶ 415. 222.
 228. 440. — παθητικὸν 256.
 388. 392. 394. 396. — σκό-
 τος 330. 332. — ὑγεία καὶ
 τελείωσις 340. 446. — φαν-
 ταστικὴ δύναμις 526.

ψυχῶν μετὰ θάνατον κατάταξις
 208. 210.

5. Εύρετήριον κυρίων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμιῶν

Ἄβραάμ 492. 702.
 Ἄγαρῆνοι 578.
 Ἄγιον Ὅρος 9. 10. 24. 25.
 — μεθόριον κόσμου καὶ ὑ-
 περκοσμιῶν 350.
 Ἀδὰμ 34. 64. 114. 148. 174.
 338. 436.
 Ἀθανάσιος Ἀδριανουπόλεως 25.
 Ἀθανάσιος Λεπαντηνός 26.
 Ἀθῆναι 286.
 Ἀθηναῖοι 76.
 Ἄθως βλ. Ἄγ. Ὅρος
 Ἀγύπτιος, -οι 76. 272. 286.
 308. 324. 336. 498. 558.
 Ἀλέξανδρος Κωνσταντινουπόλε-
 ως 150, σημ. 3.
 Ἀντώνιος ὁ μέγας 344.
 Ἄρειος 150 καὶ 150 σημ. 3.
 Ἀριστοτέλης 272. 416. 420.
 Ἀρσένιος ὁ μέγας 428.
 Αὐξέντιος 25. 26.
 Ἀχιλλεὺς 98.
 — — —
 Βαρλαάμ 430.
 Βαρνάβας 84.
 Βελίαρ 176.
 Βενέδικτος 196 σημ. 13.
 Βλαχερνῖται 29. 47. 51. 568.
 Βογόμηλοι 29. 47. βλ. Μασσα-
 λιανοί.
 — — —
 Γαβριὴλ 22. 142. 464.
 Γαληνός 266.
 Γάνος 25.
 Γολιάθ 88.
 — — —
 Δανιὴλ 398. 434.
 Δαυὶδ 120. 136. 144. 230. 242.
 360. 366.

Διογένης 66 σημ. 15.
 Διούπατος 11. 12.
 Δωρόθεος 506.
 — — —
 Εἰρήνη Χούμναινα 25
 Ἐλικῶν 98.
 Ἐλλάς 48.
 Ἐλληνες 32. 60. 68. 84. 90.
 92. 100. 108. 252. 266.
 272. 282. 290. 292. 300.
 302. 304. 308. 320. 324.
 336. 498. 514. 558.
 Ἐπταπόρη ἢ Πίερος 98.
 Εὐα 436.
 Εὐάγριος 29.
 Εὐκλείδης 298. 416.
 Εὐνόμιος 52.
 Εὐστάθιος Σεβαστείας 76.
 Εὐχίται 47. βλ. Μασσαλιανοί.
 — — —
 Ζαχαρίας 464.
 Ζαχαρίας ὁ Βαραχίου 476.
 Ζεὺς 98.
 — — —
 Ἡλίας (μοναχός) 22. 26. 36.
 37. 142. 352.
 Ἡλίας (προφήτης) 138. 200.
 202. 352. 454. 592.
 Ἡσίοδος 98.
 — — —
 Θαδῶρ 37. 146. 160. 204. 206.
 208. 222. 226. 228. 230.
 240. 242. 450. 540. 710.
 Θεόδωρος Βλαβερνίτης 29. 47.
 σημ. 11.
 Θεόδωρος Τραπεζούτιος 580.
 Θεόληπτος Νικαίας 25.
 Θεόληπτος Φιλαδελφείας 22.
 142. 352.

Θεσσαλονίκη 8. 9. 14. 25. 31.
46. 47.

Ἰγνάτιος Καλόθετος 11. 12. 17.

Ἱεροσόλυμα 25.

Ἰνδός 418.

Ἰουδαῖος, -οι 146. 304. 388.
428.

Ἰουλιανός 326 καὶ 326 σημ. 18.

Ἴππαρχος 418.

Ἴπποκράτης 266.

Ἰσιδωρος Κων)λεως 31.

Ἰσραήλ 76. 162. 702, σημ. 19.

Ἰταλία 17. 48. 576.

Ἰταλοί 576.

Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος 34. 68.

Ἰωσήφ 592.

Ἰωσήφ Καλόθετος 11. 12. 16
σημ. 37 καὶ 38.

Καλέκας Ἰωάννης 9. 13. 46.

Καντακουζηνός 10. 262. σημ. 5.

Κομνηνὴ Ἄννα 47.

Κορίνθιοι 426.

Κοσμᾶς ὁ ὠδικός 212.

Λατίνοι 350.

Λεόντιος Βυζάντιος 50. 60.
σημ. 64.

Λουκᾶς (μοναχός) 11. 12.

Λώτ 398.

Μανωῆ 158.

Μαρία ἡ Αἴγυπτία 216.

Μαρῖνος ὁ Τύριος 418.

Μασσαλιανοὶ 29. 47. 186. 568.
580. 610. 614. 708.

Μελχεσεδέκ 708.

Μιχαήλ Η' ὁ Παλαιολόγος 350.

Νεῖλος ὁ Ἰταλός 22. 26. 142.

Νεῖλος Καβάσιλας 12.

Νεῖλος ὁ Κωνσταντινουπόλεως

10.

Νίκαια 150.

Νίκη 150

Νικηφόρος (ὁμολογητής) 350.

398.

Νικηφόρος ὁ ἐξ Ἰταλίας 22. 24.
26. 36. 44.

Νικηφόρος Χουῦμος 25.

Νικόδημος 26.

Νουμήνιος Πυθαγορικός 86 σημ.
69.

Νῶε 492.

Ξενοφῶν 96 σημ. 96.

Ξηρολόφου μονή 26.

Ὀκκαμ 33.

Ὀμηρος 98.

Οὐρανία ἡ τοῦ Διός 98.

Παλαιολόγος Μιχαήλ 24. 25.

Παχυμέρης 26.

Πέρσης 418. 432. 574.

Πιέρια 98.

Πλάτων 34. 86. 96. 302. 416.
420. 690.

Πλούταρχος 102 σημ. 14.

Πτολεμαῖος 298. 416. 418.

Πυθαγόρας 690.

Πυθαγόρειος 178.

Σαμουήλ 298.

Σκυρομάτης 418.

Σελιώτης 22. 142. 352.

Σηλύθρια 10.

Σιγέρ ἐκ Βραβάνδης 33.

Σικελία 260.

Σινᾶ (ὄρος) 162.

Σιναΐτης Ἰωάννης 43.

Σιών 498.

Σκύλλα 558.

Σκύθης 336. 418. 432. 578.

Σκῶτος Ἐρίγενας 27.

Σόδομα 398.
 Σολομών 86. 98. 192. 206. 252.
 Στέφανος πρωτομάρτυς 212. 216
 372. 428. 460. 462. 540.
 Συμεών ὁ Μεσοποταμίας 29.
 Σωκράτης 98. 690.
 Σωσάννα 434.
 — — —
 Τίμαιος 96
 Τιμόθεος 378. 380.
 Τοῦρκοι 48.
 — — —
 Φαραώ 76. 304.
 Φιλήμων ὁ μέγας 152.
 Φιλόθεος (Κων)λεως 13 σημ. 27.
 14 σημ. 29. 25 σημ. 58. 26
 σημ. 62. 31 σημ. 78. 40

σημ. 128. 47 σημ. 181. 142
 σημ. 66. 262 σημ. 9. 266
 Φιλόθεος Σηλυβρίας 9. 18. 20.
 — — —
 Χαλάνης Πύργος 294.
 Χαλδαῖοι 76. 272. 286. 324.
 Χριστός, ἰατρός 340 — Ἰησοῦς
 266. — ἄριστος Θεὸς καὶ Πα-
 τὴρ 456. — Πατὴρ 538.
 Χριστοῦ δευτέρα παρουσία 242.
 — δόξα 448. — ἔλευσις 344.
 — ἐνέργειαι 706. — θελή-
 ματα 706. — φύσεις 706.
 708.
 Χωρὴβ (ὄρος) 514.
 — — —
 Ὠριγένης 138 σημ. 55.

6. Εὐρετήριο νευτέρων συγγραφέων

Ἄραμπατζόγλου Γεννάδιος 26.
 Δημητρακόπουλος Α. 246. 56.
 Δουκάκης 25 σημ. 62. 464 σ.
 Ἰωάσαφ 606 σ. 72.
 Θεοτόκης Ν. 29 σ. 75. 45.
 Νικόδημος Ἀγιορείτης 54.
 Οὐσπένσκη Π. 10. σ. 5. 54.
 Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς Α.
 10 σ. 5. 26 σ. 62. 31 σ. 78.
 Σπετσιέρης 29 σ. 75. 186 σ. 98.
 Τζέτζης 98. σ. 1.
 Φυτράκης Α. 214. σ. 55 .
 Χρήστου Π. 23 σ. 49. 90 σ. 81.
 94 σ. 88. 136 σ. 52. 170 σ.
 58. 196 σ. 14. 248 σ. 20.
 370 σ. 47. 408. σ. 13.
 Banescu M. 26 σ. 62.
 Boissonade J. F. 25 σ. 61. 26
 Bréhier 272 σ. 23.
 Darrouzès 170 σ. 62.
 Duval 108. σ. 31.
 Epifanovic S. L. 180 σ. 82.
 484 σ. 38.

Frankenberg 180 σ. 82. 484 σ.
 Gouillard J. 25 σ. 61. 26 σ. 62.
 Housherr J. 14 σ. 31. 23 σ. 50.
 134 σ. 42. 390 σ. 82.
 Ivanke E. von 26 σ. 66.
 Laurent V. 25 σ. 59.
 Meyendorff J. 7. 16. 25 σ. 65.
 30. 32 σ. 82. 54.
 Places Des 29 σ. 74. 152 σ. 5.
 182 σ. 87. 216 σ. 62. 430
 σ. 35.
 Rousseau O. 184 σ. 94.
 Salaville S. 25 σ. 61.
 Schirò C. 7. 11 σ. 13 καὶ 14-
 17. 13 σ. 21. 47 σ. 183. 148
 σ. 3. 178 σ. 78. 262 σ. 5.
 264 σ. 12. 354 σ. 12. 424
 σ. 25. 514 σ. 4. 564 σ. 89.
 576 σ. 12.
 Staniloee 54.
 Fyrkou P. A. 54.
 Uswenskij Π. 14 σ. 26. 47 σ.
 181.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ν Α

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7—54
Χρονική βάση τῆς ἡσυχαστικῆς ἐριδος	7—9
Ἄφορμαί τῆς ἐριδος	9—15
Τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ	15—17
Φιλολογικῆ σύνθεσις τοῦ ἔργου	17—20
Πηγαί τοῦ ἔργου	21—30
Ἡ πρώτη τριάς	31—38
Ἡ δευτέρα τριάς	38—46
Ἡ τρίτη τριάς	46—53
Τό κείμενον	54
ΚΕΙΜΕΝΟΝ—ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	55—724
Ἡ ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΣ	56—258
Ἐρώτησις πρώτη	56—59
Ἀπόκρισις πρώτη	60—115
Ἐρώτησις δευτέρα	116—119
Ἀπόκρισις δευτέρα	120—145
Ἐρώτησις τρίτη	146—149
Ἀπόκρισις τρίτη	150—259
Ἡ ΔΕΥΤΕΡΑ ΤΡΙΑΣ	260—566
Διήγησις καὶ ἀνατροπὴ τῶν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Βαρλαάμ συγγραφέντων κατὰ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων	260—347
Περὶ προσευχῆς	348—409
Περὶ φωτὸς ἱεροῦ	410—567
Ἡ ΤΡΙΤΗ ΤΡΙΑΣ	
Ἐλεγχος τῶν συμβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν δευτέρων τοῦ φιλοσόφου Βαρλαάμ συμπερασμάτων ἢ περὶ θεώσεως	568—645
Κατάλογος τῶν ἐκβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν τοῦ φιλοσόφου Βαρλαάμ προτάσεων	646—693
Κατάλογος τῶν ἐκβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν τοῦ φιλοσόφου Βαρλαάμ συμπερασμάτων	694—724
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	726—754
1. Εὐρετήριον χωρίων τῆς Γραφῆς	727—734
2. Εὐρετήριον Πατέρων	735—741
3. Εὐρετήριον Λειτουργικῶν κειμένων	741
4. Εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	742—750
5. Εὐρετήριον κυρίων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμιῶν	751—753
6. Εὐρετήριον νεωτέρων συγγραφέων	753

ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ

Α' ΑΠΑΝΤΑ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τόμος	1ος	Ἐπιστολαί	
»	2ος	Ἐπιστολαί	(ἐξηντλήθη)
»	3ος	Ἐπιστολαί	»
»	4ος	Ὁμιλίαι εἰς Ἑξαήμερον	»
»	5ος	Ὁμιλίαι εἰς Ψαλμοὺς	»
»	6ος	Ὁμιλίαι ἠθικαὶ καὶ πρακτικαί	
»	7ος	Ὁμιλίαι δογματικαὶ - περιστατικαὶ - ἐγκωμιαστικαὶ - παιδαγωγικαί	
»	8ος	Ἀσκητικά (Ὅροι κατὰ Πλάτος)	
»	9ος	Ἀσκητικά (Ὅροι κατ' ἐπιτομήν)	
»	10ος	Δογματικὰ ἔργα	

Β' ΑΠΑΝΤΑ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Τόμος	1ος	Ἀπολογητικά (Κατὰ εἰδώλων, Περὶ ἐνανθρωπήσεως)	
»	2ος	Δογματικὰ Α' (Λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν Α-Β)	
»	3ος	Δογματικὰ Β' (Λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν Γ-Δ)	
»	4ος	Δογματικὰ Γ'	
»	5ος	Ἑρμηνευτικά Α'	
»	6ος	Ἑρμηνευτικά Β' (Ἑξηγήσεις εἰς τοὺς Ψαλμοὺς)	
»	7ος	Ἑρμηνευτικά Γ' (Ἑξηγήσεις εἰς τοὺς Ψαλμοὺς)	
»	8ος	Ἱστορικοδογματικὰ Α'	
»	9ος	Ἱστορικοδογματικὰ Β' (ἐξηντλήθη)	
»	10ος	Ἱστορικοδογματικὰ Γ'	
»	11ος	Ἀσκητικά	
»	12ος	Διάφορα ἀμφιβαλλόμενα	

Γ' ΑΠΑΝΤΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Τόμος	1ος	Προσωπικαὶ Σχέσεις καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Διακονία Α'	
»	2ος	Προσωπικαὶ Σχέσεις καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Διακονία Β' (ὑπὸ ἐκδοσιν)	
»	3ος	Ἀπολογητικά ἔργα (ἐξηντλήθη)	
»	4ος	Δογματικά	
»	5ος	Ὁμιλίαι (ἐξηντλήθη)	
»	6ος	Ἐγκωμιαστικοὶ καὶ Ἐπιτάφιοι Λόγοι	
»	7ος	Ἐπιστολαί (ὑπὸ ἐκδοσιν)	
»	8ος	Ἐπη Δογματικά	
»	9ος	Ἐπη ἠθικὰ (ὑπὸ ἐκδοσιν)	
»	10ος	Ἐπη εἰς ἑαυτὸν (ὑπὸ ἐκδοσιν)	
»	11ος	Ἐπη εἰς ἑτέρους (ὑπὸ ἐκδοσιν)	

Δ' ΑΠΑΝΤΑ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Τόμος	1ος	Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (Βιβλία Α' - Γ')	
»	2ος	Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (Βιβλία Δ' - ΣΤ')	
»	3ος	Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (Βιβλία Ζ' - Ι')	

Ε΄ ΑΠΑΝΤΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Τόμος 1ος Δογματικά Α΄ (Ἐκδ. ἀκριθῆς τῆς Ὁρθ. πίστεως)

ΣΤ΄ ΑΠΑΝΤΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

- Τόμος 2ος Ὁμιλίες εἰς τὴν Γένεσιν (Α΄—ΚΓ΄)
» 3ος Ὁμιλίες εἰς τὴν Γένεσιν (ΚΔ΄—ΜΑ΄).
(Ὁμιλίες Α΄—Κ΄).
» 10ος Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον Β΄
(Ὁμιλίες ΚΑ΄—ΜΗ΄).
» 11ος Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον Γ΄
(Ὁμιλίες ΜΘ΄—ΟΕ΄).
» 12ος α) Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον Δ΄
(Ὁμιλίες ΟΣΤ΄—ΖΑ΄)
β) Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον
(Ὁμιλίες Α΄—ΙΘ΄)
» 13ος Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον
(Ὁμιλίες Κ΄—ΝΔ΄).
» 14ος Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον
(Ὁμιλίες ΝΕ΄—ΠΗ΄)
» 18ος Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Α΄ (Ὁμιλίες Α΄—ΚΒ΄).
» 18Α Ὑπόμνημα εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους (Ὁμιλίες ΚΒ΄—ΜΔ΄).
» 20ος Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Β΄, (Ὁμιλίες ΚΕ΄—Λ΄), εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας καὶ εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους (Ὁμιλίες Α΄—ΙΑ΄).
» 21ος Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους (Ὁμιλίες ΙΒ΄—ΚΔ΄), εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους (Ὁμιλίες Α΄—ΙΒ΄).
» 28ος Ποιμαντικά καὶ Ἀσκητικά Α΄.
» 29ος Ἀσκητικά Β΄
» 31ος Κατηχητικαὶ καὶ ἠθικά Β΄ - Περιστατικά Α΄.
» 32ος Ὁμιλίες Περιστατικαὶ Β΄.

Ζ΄ ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ

- Τόμος 1ος Ἀποφθέγματα Γερόντων.
» 12ος Ἀββά Ἡσαίου, Ἀσκητικαὶ Λόγοι, ἀββά Ζωσιμᾶ, Κεφάλαια ὠφέλιμα, ἀββά Δωροθέου, Πραγματεῖαι καὶ Ἐπιστολαί.
» 22ος Νικ. Καβάσιλα, Ἐρμηνεία εἰς τὴν Θ. Λειτουργίαν - Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

Η΄ ΤΑ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Θ΄ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

- Τόμος 1ος Δογματικά Α΄ (Πῶς τρία πρόσωπα λέγοντες, Κατὰ Εἰσαρμένης, Διάλογος περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως, Λόγος Κατηχητικὸς μέγας).

Ι΄ ΑΠΑΝΤΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

- Τόμος 1ος Λόγοι ἀποδεικτικοὶ δύο περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος — Ἐπιστολαί πρὸς Ἀκίνδυνον Α΄, Β΄, Γ΄ — Ἐπιστολαί πρὸς Βαρλαάμ Α΄, Β΄.